

ISSN: 2181-3337

Science and Innovation

B PHILOSOPHY
PHIOLOGY
PEDAGOGY
PSYCHOLOGY
SOCIOLOGY

scientists.uz

**Academy of Sciences and Innovations
International Scientific Journal Science and Innovation
Series B Volume 1 Issue 3**

Ilm-fan va innovatsiyalar akademiyasi

**SCIENCE AND INNOVATION
xalqaro ilmiy jurnali B seriyasi
2022 yil 3-son**

**ISSN: 2181-3337
IMPACT FACTOR: 8.2**

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 27.04.2022 yilda olingan №1597 sonli guvohnomaga ega.

Jurnal Gruziyaning Universal Impact Factorida 8.2 ko'rsatkich bilan baholangan. Jurnalning ushbu soni [Index Copernicus](#), [OpenAire](#), [Directory of Research Journals Indexing](#), [ZENODO](#), [Cyberleninka](#) va [Google Scholar](#) xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

Barcha maqolalar jurnalning elektron ilmiy bazasi ([scientists.uz](#)) ga joylashtirildi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan jurnallar ro'yxatidagi xorijiy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos:

1) O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. -160b.

2) OAK ning 13.06.2022 yildagi №01-07/1368 sonli javob xatida keltirilgan OAK ishchi guruhining xulosasi.

ISSN: 2181-3337

“Science and innovation” xalqaro ilmiy jurnali B seriyasi: №3. 2022 yil – 1031b.

Bosma nashrning elektron varianti:

<http://scientists.uz/uploads/journal/202203B.pdf>

Ushbu to'plamda “Science and innovation” xalqaro ilmiy jurnali 3-soniga qabul qilingan ilmiy maqolalar joy olgan.

Ushbu ilmiy jurnalda O'zbekiston Respublikasi va xalqaro oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari, mustaqil ilmiy izlanuvchilari, doktorantlari, magistrantlari tomonidan olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari ilmiy maqola tarzida chop etildi. Shuningdek, jurnalga oliy ta'lim muassasalaridan tashqari viloyatimiz va respublikamizning boshqa ilmiy-tadqiqot institutlari, ishlab chiqarish tashkilotlari va korxonalarida faoliyat ko'rsatib, ilmiy-tadqiqot ishlari olib borayotgan xodimlarning ham ilmiy maqolalari kiritildi.

Jurnal materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

© Ilm-fan va innovatsiyalar akademiyasi

© Mualliflar

“Science and innovation” xalqaro ilmiy jurnali tahririyati

Rustamov Baxtiyor Normamatovich - Bosh muharrir

Raxmatullayeva Gulira’no Valijon qizi - Bosh muharrir o’rinbosari

Abdullayeva Ozoda Odiljon qizi - Texnik muharrir

Ergashova Sadoqat Eshmamat qizi - Texnik muharrir

Sag’dullayeva Farangiz Komil qizi - Texnik muharrir

Samatova Aziza Normatovna - Texnik muharrir

Shermatova Zuxra Xakim qizi - Tahrirlovchi

Rustamova Maftuna Ulug’bek qizi - Tahrirlovchi

Tahrir hay’ati a’zolari

Djurayev Risbay, Pedagogika fanlari doktori, akademik, O’zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti “Ta’lim menejmenti” bo’limi mudiri.

Kurbanov Mirzaaxmad, Pedagogika fanlari doktori, Mirzo Ulug’bek nomidagi O’zbekiston Milliy Universiteti Fizika fakulteti professori.

Xujanov Erkin Berdiyevich, Pedagogika fanlari falsafa doktori, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti kafedra mudiri, dotsent.

Yakubov Islamjon Axmedjanovich, Filologiya fanlari doktori, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O’zbek tili va adabiyoti universiteti Jahon adabiyoti va universal adabiyotshunoslik kafedrasida professori.

Jomonov Ravshan Oripovich, Filologiya fanlari nomzodi, O’zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi professori.

Qaraxonova Lobarxon Musoxonovna, Pedagogika fanlari falsafa doktori, O’zPFITI “Tabiiy fanlarni o’qitish texnologiyalari” bo’limi mudiri.

Sanakulov Xamrakul Rizakulovich, Pedagogika fanlar nomzodi, Nizomiy nomidagi TDPU Boshlang’ich ta’limda matematika va uni o’qitish metodikasi kafedrasida kafedra mudiri v.b.

Sodiqova Shoxida Mirzaaxmadovna, Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD), Mirzo Ulug’bek nomidagi O’zbekiston Milliy Universiteti Fizika fakulteti dotsenti.

Ruzikulova Nigora Shuxratovna, Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetining doktoranti.

Begmatova Dilfuza Abdullajonovna, Pedagogika fanlar nomzodi, Mirzo Ulug’bek nomidagi O’zbekiston Milliy universiteti Fizika fakulteti umumiy fizika kafedrasida mudiri.

Bekpo’latov Ulug’bek Raxmatulla o’g’li, Falsafa fanlari bo’yicha falsafa doktori, Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti.

Kambarov Abdumutal Axadjonovich, Falsafa fanlari nomzodi, Farg’ona davlat universiteti Falsafa kafedrasida dotsenti.

Yuldashev Faxriddin Abduvasilovich, Falsafa fanlari bo’yicha falsafa doktori, Farg’ona davlat universiteti San’atshunoslik fakulteti dekani.

Abdullayeva Barno Sayfutdinovna, Pedagogika fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo’yicha prorektori.

Nurillayev Bobomurod

Najmiddinovich, Pedagogika fanlari nomzodi, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti.

Djorayev Maxmatrasuljon, Pedagogika fanlari doktori, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti professori.

Axrarov Shavkat Saliyevich, Pedagogika fanlari doktori, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti professori.

Usarov Jabbor Eshbekovich, Pedagogika fanlari doktori, Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti dekani, dotsent.

Sattarova Barno Djaxangirovna, Pedagogika fanlari nomzodi, Toshkent davlat pedagogika universiteti “O’quv me’yoriy xujjatlarni takomillashtirish bo’limi” boshlig’i, “Fizika va uni o’qitish metodikasi” kafedrasida professor v.b.

Tajiboyeva Xolidaxon Xakimovna, Pedagogika fanlari nomzodi, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti.

Shernazarov Iskandar Ergashovich, Pedagogika fanlari falsafa doktori, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti "Kimyo va uni o'qitish metodikasi" kafedrasida dotsenti v.b..

Abdug’aniyev Ozod Tursunboy o’g’li, Pedagogika fanlari falsafa doktori, T.N Qori Niyoziy nomidagi Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti ilmiy kotibi.

Tojibayeva Nazokatxon Kobiljonovna, Pedagogika fanlari falsafa doktori, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti "Aniq va tabiiy yo'nalishlarda xorijiy tillar" kafedrasida dotsent v.b.

Toshpulatova Shaxlo Ochilovna, Pedagogika fanlari falsafa doktori, Navoiy davlat pedagogika instituti “Fizika va astronomiya” kafedrasida dotsenti.

Sharipova Nigora Nuriddinovna, Filologiya fanlari falsafa doktori, Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida katta o'qituvchisi.

Matyoqubova Tozagul Rajapovna, Filologiya fanlari nomzodi, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetining "O'zbek adabiyoti tarixi va folklor" kafedrasida dotsenti.

To'xtayeva Nargiza Narziyevna, Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Umumiy tilshunoslik kafedrasida dotsent v.b.

Maxmudova Xurshida Maxkamovna, Pedagogika fanlari nomzodi, Toshkent shahridagi Belarus - O'zbekiston qo'shma tarmoqlararo amaliy texnik kvalifikatsiyalar instituti dotsenti.

Ochilov Shokir Baxtiyorovich, Pedagogika fanlari falsafa doktori, Navoiy davlat pedagogika institutining Texnologik ta'lim kafedrasida mudiri.

Kanatbayev Sagidat Saduovich, Dotsent, Navoiy davlat pedagogika instituti Fizika va texnologik ta'lim fakulteti o'quv ishlari bo'yicha dekan muovini.

Xushvaqtov Bekmurot

Normurodovich, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, Navoiy davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi.

Pirmanova Gavxar Nazarqulovna, Pedagogika fanlari falsafa doktori, dotsent, Navoiy davlat pedagogika instituti Fakultetlararo chet tillar kafedrasida mudiri.

Zaxidov Ibroximjon Obidjonovich, Pedagogika fanlari nomzodi, Namangan davlat universiteti dotsenti.

O'rinova Feruzaxon Uljayevna, Pedagogika fanlari nomzodi, Farg'ona davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrasida dotsenti.

Saydalixodjayeva Nilufar

Faxritdinovna, Pedagogika fanlar nomzodi, Nizomiy nomidagi TDPU dotsenti.

Science and Innovation xalqaro ilmiy jurnali maqolalari joylashtirilgan
ilmiy bazalar

1. <u>Science&Innovation</u> “Science and Innovation” xalqaro ilmiy jurnali elektron ilmiy bazasi - Scientists.uz	
2. <u>ZENODO</u> Yevropa ochiq ma'lumotlarga asoslangan xalqaro ilmiy bazasi	
3. <u>Index Copernicus</u> OAK ro'yxatida 12-raqam bilan qayd etilgan nufuzli Polsha xalqaro ilmiy bazasi	
4. <u>OpenAire</u> Yevropada asosiy bazalardan biri bo'lgan, 35 dan ortiq davlatlarda keng ishlatiladigan xalqaro ilmiy baza	
5. <u>Cyberleninka</u> Rossiya davlati asosiy ilmiy bazalaridan biri	
6. <u>Directory of Research Journals Indexing</u> OAK ro'yxatida 15-raqam bilan qayd etilgan xalqaro ilmiy bazalardan biri	
7. <u>Google Scholar</u> Maqolalarning iqtibosligi va olimning h-index ko'rsatkichini baholovchi ilmiy platforma	

“МАРӐХУ-Л-АРВӐХИ” АСАРИДА ТӐҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ТАСНИФИ

Садритдинова Дилфуза Маматхоновна

Араб филологияси кафедраси ўқитувчиси, ТДШУ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6645181>

Аннотация. Мақоламиз объекти бўлган “МарӐху-л-арвӐхи” асарида феълларнинг қай даражада ёритилишини ўрганишдан олдин сарф илмининг объекти нима эканлигига эътибор қаратамиз.

Калим сўзлар: феъллар, калималар, морфология, масдардир, ўрта ҳарфлар.

CLASSIFICATION OF CORRECT VERBS IN MARUHU-L-ARVUHI

Abstract. In Marāhu-l-arvāhi, which is the object of our article, we will focus on what is the object of applied science before studying the extent to which verbs are covered.

Keywords: verbs, words, morphology, masdar, middle letters.

КЛАССИФИКАЦИЯ ПРАВИЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ В МАРУХУ-Л-АРВУХИ

Аннотация. В Marāhu-l-arvāhi, который является предметом нашей статьи, мы сосредоточимся на том, что является объектом прикладной науки, прежде чем изучать степень охвата глаголов.

Ключевые слова: глаголы, слова, морфология, масдар, средние буквы.

КИРИШ

Маълумки, “сарф” илми бу грамматиканинг бир қисми бўлмиш морфологиядир. Бироқ бу атамага шундай қисқа жавоб бериб қўя қолиш қулай бўлса-да, унга берилган бирор бир таъриф билан танишиб ўтганимиз мақсадга мувофиқдир. Қуйида сарф илми ва унинг объектига шундай таъриф берилади:

Калима (сўз)ларнинг сийғалари, яъни ҳарфлари ва ҳаракатларини қандай равишда ўзгариши ва шу ўзгаришлар туфайли калималардаги маъноларни ўзгаришини тушунтирадиган илмга «сарф илми» дейилади. Бошқача қилиб айтганда, сарф илми турли хил маънолар англатиши учун калималарни ҳар хил айтилишини ўргатади.

“Сарф – бу калималарнинг тусланиши ва улардаги (тусланиш жараёнида рўй берадиган) фонетик ҳодисалар ўрганиладиган илмдир. Бу орқали биз калималарнинг жумладан ташқарида бўладиган асл ҳолатини ўрганамиз”.

Демак, бу илм сўз шакллари ва ҳар бир шаклнинг берадиган маъноларини ўрганар экан ва “морфология” атамасига тўғри келар экан.

Одатда, сарф илмига бағишлаб ёзилган китобларда сўз (калима), сўз туркумлари ва уларнинг таърифлари ҳам бериб ўтилади. Масалан:

Калима –маъноли сўздир. Масалан: مَسْنَدٌ، مَكْتَبٌ، إِمَامٌ каби.

Араб тилида ишлатиладиган калималар уч қисмдан иборатдир:

1. Исм; 2. Феъл; 3. Ҳарф.

Исм –уч замоннинг бирига тегишли бўлмай, ўзидан маъно англатган калимадир. Масалан: قَلَمٌ ва كِتَابٌ каби.

Феъл – уч замоннинг бирига далолат қилиб, ўзидан маъно англатган сўздир. Масалан:

– ضَرَبَ урди у бир эркак, ўтган замонда

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ҳарф –ўзидан маъно англатишда бошқа бир сўзга муҳтож бўлади. Масалан: سَافَرْتُ إِلَى مِنْ «Мадинадан Қоҳирага сафар қилдим»,–жумласи (гап)даги مِنْ ва إِلَى ҳарфлари кабики, (/дан) ва (/га) маъносида бўлиб, ёлғиз ҳолда келса маъно англатмайди.

Бироқ асар айнан феълларнинг қандай бобларда келишини ёритишга йўналтирилганлиги учун ҳам бу асарда исм ва ҳарф сўз туркумларига тўхталиб ўтилмаган. الصحيح هو الذي ليس في مقابلة الفاء والعين واللام حرف علة وتضعيف وهمزة ، نحو : الضرب.

Тўғри феъл фа, айн, ломнинг ўрнида иллатли ҳарф ташдидланган ҳарф ҳамза бўлмаган феълдир.масалан: الضرب (уриш)

فإن قيل : لم اختص الفاء والعين واللام للوزن؟

قلنا : حتى يكون فيه من حروف الشفة والوسط والحلق شيء.

Нега фа, айн, лом вазн учун танланади дейилса биз шундай деймиз. Унда лаб ҳалқум ва ўрта ҳарфлар бўлганлиги учун.

فقلنا : «الضرب» مصدر ، يتولد منه الأشياء التسعة ، وهو أصل في الاشتقاق عند البصريين ؛ لأن مفهومه واحد ، ومفهوم الفعل متعدد لدلالته على الحدث والزمان ، والواحد قبل المتعدد ، وإذا كان أصلا للأفعال يكون أصلا لمتعلقاتها ، أو لأنه اسم ، والاسم مستغن عن الفعل.

Биз деймиз: «الضرب» масдардир. Ундан тўққиз хил шакл ҳосил бўлади. Бу Басраликларда иштиқоқ аслидир. Чунки унинг тушунчаси бирдир, феъл тушунчаси содир бўлаётган воқеа ҳодиса ва замонга ишора қилади. Феълнинг турфа хил маъноларидан олдин унинг битта маъноси мавжуд. Агарда масдар феъллар учун ўзак бўлса, у феълга боғлиқ бўлган шакллар учун ҳам ўзакдир, ёки у исмдир, исм эса феълга муҳтож эмас.

ومصدر الثلاثي كثير ، وعند سيبويه يرتقي إلى اثنين وثلاثين بابا نحو : قتل ، وفسق ، وشغل ، ورحمة ، ونشدة ، وكفرة ، ودعوى ، وذكرى ، وبشرى ، وليان ، وحرمان ، وغفران ، ونزوان ، وطلب ، وخنق ، وصغر ، وهدى ، وغلبة ، وسرقة ، وذهاب ، وصراف ، ومدخل ، ومرجع ، ومسعاة ، ومحمدة ، وسؤال ، وزهادة ، ودراية ، ودخول ، وقبول ، ووجيف ، وصهوبة.

Уч ўзакли феълларнинг масдари кўпдир. Сибавейҳида улар ўттиз иккита бобга бўлинади.

Масалан: قتل ، وفسق ، وشغل ، ورحمة ، ونشدة ، وكفرة ، ودعوى ، وذكرى ، وبشرى ، وليان ، وحرمان ، وغفران ، ونزوان ، وطلب ، وخنق ، وصغر ، وهدى ، وغلبة ، وسرقة ، وذهاب ، وصراف ، ومدخل ، ومرجع ، ومسعاة ، ووجيف ، وصهوبة (ўлдириш, бузғунчилик, шуғулланиш, раҳм қилиш, куйлаш, искиртлик, даъват, эсталик, хушхабар, юмшоқлик, махрум этиш, кечириш, сакраш, талаб қилиш, бўғилиш, кичиклик, тўғри йўлга бошлаш, ғалаба, ўғрилиқ, бориш, пул алмаштириш, кириш жойи, қайтиш, мақтовлик иш, мақтовли фазилят, савол, художўйлик, кириш, қабул қилиш, қўрқув.

والأفعال التي تشتق من المصدر خمسة وثلاثون بابا : ستة للثلاثي المجرد، نحو:

1 - ضرب يضرب.

2 - وقتل يقتل.

3 - وعلم يعلم.

4 - وفتح يفتح.

5 - وكرم يكرم.

6 - وحسب يحسب.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Масдардан иборат феъллар 35 бобдир. Шулардан олтитаси уч ўзакли феълларникидир. Масалан:

1. Урмоқ ва ураяпти
2. Ўлдирмоқ ва ўлдираяпти
3. Билмоқ ва билаяпти
4. Очмоқ очаяпти
5. Сахий бўлмоқ ва сахий бўляпти
6. Ҳисобламоқ ва ҳисобляпти

ويسمى الثلاثة الأول : دعائم الأبواب ، لاختلاف حركاتهن في الماضي والمستقبل وكثرتهن.

Дастлабки учта феъл ўтган ва ҳозирги-келаси замондаги ҳаракатларининг бири-биридан фарқланганлиги ҳамда кўплиги сабабли бобларнинг асослари деб аталади.

و «فتح يفتح» لا يدخل في الدعائم ، لانعدام اختلاف الحركات وانعدام مجيئه بغير حرف الحلق

Очмоқ, очаяпти феъли эса ҳаракатларнинг бир хиллиги ва ҳалқум ҳарфларисиз келганлиги сабабли бобларнинг асослари қаторига кирмайди.

و «كرم يكرم» لا يدخل في الدعائم ؛ لأنه لا يجيء إلا من الطّباع والنّوع (1) ، وكذا : «حسب يحسب» لا يدخل في الدعائم لقوّته.

Сахий бўлмоқ, сахий бўляпти феъли ҳам асослари қаторига кирмайди. Чунки у фақатгина хусусият ва тафсифлашда келади. Шунингдек ҳисобламоқ ҳисобляпти феъли кам қўлланганлиги учун ушбу қаторга кирмайди.

واثنا عشر باباً لمنشعبة (2) الثلاثي ، نحو :

- 1 - أكرم.
- 2 - وقطع.
- 3 - وقاتل.
- 4 - وتفضل.
- 5 - وتضارب.
- 6 - وانصرف.
- 7 - واحتقر.
- 8 - واستخرج.

МУҲОКАМА

Феълларнинг ўн икки боби уч ўзакли феълларнинг шажараланиши (ўзбек тили дарсларидаги феъл бобларига) тегишли. Мисол учун:

1. Ҳурмат қилмоқ
2. Кесдирмоқ
3. Курашмоқ
4. Марҳамат қилмоқ
5. Бир-бири билан урушмоқ
6. Кетмоқ
7. Таҳқирламоқ
8. Қазиб чиқармоқ

وواحد للرباعي ، نحو : دحرج وثلاثة لمنشعبة الرباعي وستة لملحق : «دحرج» واثنان لملحق : «أحرنجم»
ومصداق الإلحاق اتحاد المصدرين

ХУЛОСА

Биттаси тўрт ўзакли феълга тегишли. Мисол учун **дحرج** сирпанмок. Учтаси тўрт ўзакли феълнинг гуруҳларга бўлинган шакли. Олтитаси **дحرج** феълнинг ҳосила боби. Иккитаси **أحرنجم** феълнинг ҳосила боби. Бунинг далили масдарларнинг бир-бирига тўғри келишидир.

АДАБИЁТЛАР РҲҲАТИ:

1. Ahmedova, Shahlo Irgashbaevna BAHRAYN YOZUVCHILARI FAVZIYA RASHID VA AMIN SOLIH HIKOYALARI USLUBI // ORIENSS. 2021. №Special Issue URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bahrayn-yozuvchilari-favziya-rashid-va-amin-solih-hikoyalari-uslubi>.
2. Shakhlo Irgashbaevna Akhmedova. (2021). SYMBIOSIS OF ARTISTIC TRENDS IN CONTEMPORARY LITERATURE OF THE ARAB COUNTRIES OF THE PERSIAN GULF. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES (2767-3758), 2(09), 105–109. <https://doi.org/10.37547/philological-crjps-02-09-23>
3. Аҳмедова, Шахло Иргашбаевна ЯПОН ВА ҚУВАЙТ АДИБАЛАРИ ХИКОЯЛАРИДА АЁЛ ОБРАЗИ // ORIENSS. 2022. №Special Issue 22. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yapon-va-uvayt-adibalari-hikoyalarida-ayol-obrazi>.
3. Markhabo Raxmonkulovna Abdullayeva. (2022). CONVEY THE NATIONAL SPIRIT IN TRANSLATIONS. International Scientific and Practical Conference "Modern Psychology and Pedagogy: problems and solutions", ANGILYA. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6531998>
4. Markhabo Raxmonkulovna Abdullayeva. "GROUPING OF OPPOSITE OPTIONS OF VERBAL PHRASEMAS IN UZBEK LANGUAGE (EXAMPLE OF TRANSLATIONS OF AGATHA CHRISTIE'S WORKS)" Scientific progress, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 190-193.
5. Akramxodjaeva, D., M. Nasretidinova, and M. Abdullayeva. "Translation of national events and concepts in fiction." International Journal of Scientific and Technology Research 9.2 (2020): 2984-2986.

**O'RTA TALIM MAKTABLARIDA BOSHLANG'ICH SINFLARI UCHUN
MATEMATIKA FANINI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AMALIY
PAKETLARDAN FOYDALANISH USULLARINI TADQIQ QILISH.**

Adaxanov Rustamjon

"O'zbektelekom" AK Farg'ona filiali, bosh hisobchi

Islomov Muslimbek

TATU Farg'ona filiali M1-A-21 Magistri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6645481>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'rta talim maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun hamda aqliy rivojlanishi kerak bo'lgan boshlang'ich sinflar uchun matematika fanini o'qitishning zamonaviy uslublaridan biri axborot texnologiyalari orqali matematikani o'rgatish haqida ma'lumot beramiz.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, aqliy rivojlanish, innovatsiya, ko'nikma, malaka, didaktika, ilm, muloqot, dasturiy paket, Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari (AKT).

**ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДОВ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРАКТИЧЕСКИХ
ПАКЕТОВ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ
МАТЕМАТИКИ НАЧАЛЬНЫМ ШКОЛАМ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ.**

Аннотация. В этой статье мы предоставляем информацию об обучении математике с помощью информационных технологий, одного из самых современных методов обучения математике в общеобразовательных школах, что очень важно для учащихся начальных классов.

Ключевые слова: начальная школа, умственное развитие, инновации, навыки, приложения, дидактика, коммуникация, пакет приложений, Информационно-Коммуникационные Технологии (ИКТ).

**RESEARCH METHODS OF USING PRACTICAL PACKAGES TO INCREASE
THE EFFECTIVENESS OF TEACHING MATHEMATICS FOR PRIMARY SCHOOLS
IN SECONDARY SCHOOLS.**

Abstract. In this article, we provide information about teaching mathematics through information technology, one of the most modern methods of teaching mathematics in general education schools, which is very important for primary school students.

Keywords: elementary school, mental development, innovation, skill, qualification, applications, didactics, communication, application package, Information and Communication Technologies (ICT).

KIRISH

Hozirgi vaqtda boshlang'ich sinf matematika darslarida kompyuter va axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish asta sekinlik bilan kirib kelmoqda. Kompyuter va axborot texnologiyalari vositalari orqali o'quv materiallarini yaxshi o'zlashtirish va egallashga, ularning mazmunini uzoq vaqt esda saqlab qolishga, bilimlarni mustahkamlashga imkon beradi, o'quvchilarning predmetga bo'lgan qiziqishlarini yanada orttiradi.

O'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinflarda biror o'quv fanini to'liq ravishda yoki uning qaysidir qismini AKTdan foydalanib o'tilsa, qanday samara berishini, yoki AKTni qo'llashning pedagogik tamoyillarini, uning psixologik xususiyatlarini, uning bilish jarayoniga

ta'sir qilish mexanizmi va omillarini, shuningdek yana boshqa ko'p jihatlarini kompleks tadqiq qilish dolzarb bo'lib bormoqda. Bu esa ta'lim tizimida, xususan o'quv jarayonlarini tashkil etish va amalga oshirish, o'quv-uslubiy ta'minotni rivojlantirish, ayniqsa, o'quv mashg'ulotlarini o'tish va o'zlashtirish samaradorligini oshirish borasida yangicha mazmun va mohiyat shakllanishiga asos yaratmoqda. Bunday ulkan vazifani muvaffaqiyatli amalga oshirishda o'qituvchi va talabalarga davlat tilida kerakli o'quv adabiyotlarini yetkazish alohida ahamiyatga ega.

TADDIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Uslubiy ko'rsatma o'rta ta'lim maktablarida faoliyat ko'rsatayotgan boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun mo'ljallangan bo'lib, unda ta'lim tizimida, xususan o'quv jarayonlarini tashkil etish va amalga oshirish, o'quv-uslubiy ta'minotni rivojlantirish, ayniqsa o'quv mashg'ulotlarini o'tish va o'zlashtirish samaradorligini oshirish borasida yangicha mazmun va mohiyat shakllanishiga bilimlarni o'z ichiga olgan.

Ta'lim tizimida multimediali o'quv kurslarini yaratish va foydalanish samaradorligi.

Ta'lim sohasidagi barcha islohatlarning asosiy maqsadi ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonlarni tarbiyalash, ta'lim tizimini takomillashtirish, dars jarayonlarini yangi pedagogik va axborot texnologiyalari asosida har tomonlama zamon talabiga mos ravishda amalga oshirishdan iboratdir. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'lim - tarbiya tizimida kompyuter va axborot texnologiyalarining zamonaviy texnologiyalaridan samarali foydalanishga alohida e'tibor berilmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida o'quvchilarga turli fanlardan bilim beruvchi pedagog kadrlarni axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalaridan foydalanishlari uchun, eng avvalo bu sohadagi bilim va malaka darajalarini oshirish, ta'lim tizimini texnik jihatdan ta'minlash, internetdan foydalanish imkoniyatlarini to'la yaratib berish orqaligina samarali natijaga erishish mumkin.

Ta'lim tizimi sifati va samaradorligini oshirishning asosiy usullaridan biri o'quv jarayonida zamonaviy axborot kommunikasion texnologiyalarni, shu jumladan multimediyali o'quv kurslarini qo'llash, o'qituvchi va o'quvchining interfaol o'zaro aloqalarini ta'minlash, multimediali o'quv kurslari va darsliklarini ishlab chiqishda yuqori malakali kadrlarni jalb etishdan iborat bo'ladi.

Multimedia axborotlarni har xil ko'rinishlarda tasvirlash va dinamik obrazlarini yaratish, uni ko'rish va eshitish organlari orqali qabul qilish va tasavvur etish imkoniyatlarini yaratadi.

Multimedia texnologiyalarida an'anaviy texnologiyalarga qaraganda axborotlar matn ko'rinishda emas, balki tasvir, ovoz va harakatlar ko'rinishida ifodalanilishi o'quvchilarni darslarda faolroq, diqqatliroq, intiluvchan va qiziquvchan bo'lishga o'rgatadi, chunki tavsiya qilinadigan har bir axborot ularning ishtiroki va harakati orqali amalga oshiriladi. Ta'lim tizimida multimedia texnologiyalari nazariy, amaliy, ko'rgazmali, ma'lumotli, va nazorat qismlarini birlashtirish yo'li bilan o'quvchilarga ijobiy va samarali ta'sir etuvchi vosita hisoblanadi.

TADDIQOT NATIJALARI

Bundan tashqari ta'lim tizimida multimediali o'quv kurslaridan foydalanish nazariy materiallarning namoyishlarini sifatli video yozuvlari, virtual laboratoriya ishlari va amaliyotlarni, turli jarayonlarning imitatsion animatsiyali modellarini yaratish imkonini beradi, bu uchun o'quvchilarning o'quv sinflari, kompyuter sinflari, o'qitishning texnik vositalari xonasida, uslubiy xonalarda, kutubxonalarda amaliy shug'ullanishlarini tashkillashtirish lozim bo'ladi.

Ta'lim tizimida foydalaniladigan barcha multimediali o'quv kurslari amaliy tadbiqdan va tajribadan o'tgan. Bizga ma'lumki, boshlabg'ich matematika fani ta'lim tizimida o'quvchilarning bilim doirasi, dunyoqarashini, tasavvurlash qobiliyatini shakllantirishda alohida o'rin tutadi. Chunki boshlang'ich sinflarda matematika fani boshqa ko'plab predmetlarni o'rganishda, yangi texnika va texnologiyalarni, axborot vositalarini o'zlashtirishda keng qo'llaniladi.

Maktabdagi matematika juda murakkab fan bo'lib, har bir o'qituvchining vazifasi o'quvchilar tomonidan ushbu fanning asoslarini to'liq o'zlashtirishdir. Matematika darslarida aqliy yuklamaning ortishi bizni o'quvchilarning o'rganilayotgan materialga qiziqishini, butun dars davomida faolligini qanday saqlab qolish haqida o'ylashga majbur qiladi. O'qituvchi oldida matematikani o'qitishning maksimal samaradorligini ta'minlash uchun o'qitish vositalari va usullarini tanlash masalasi turibdi.

Ayni paytda maktablar zamonaviy kompyuterlar, interaktiv jihozlar, elektron resurslar, internet tarmog'i bilan ta'minlangan. Bu esa maktab o'quv jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etishga xizmat qilmoqda. Axborot texnologiyalariga tobora ko'proq qaram bo'lib borayotgan dunyoda talabalar va o'qituvchilar uni yaxshi bilishlari kerak. O'qituvchi esa o'z o'quvchilari, ularning kelajagi haqida qayg'ursa, ularga yangi hayotiy ko'nikmalarni egallashga yordam berishi kerak.

Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirishga, o'quvchilarning bilim faolligini faollashtirishga, o'quvchilar konstruktorlik va ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarishda tafakkur, matematik mantiq, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi, mustaqil fanlarni o'zlashtirish samaradorligini oshiradi. bilim chiqarish.

AKTdan foydalangan holda darsga tayyorgarlik ko'rayotganda o'qituvchi bu dars ekanligini unutmasligi kerak, ya'ni u dars rejasini o'z maqsadlaridan kelib chiqqan holda tuzadi. O'quv materialini tanlashda u asosiy didaktik tamoyillarga rioya qilishi kerak.

O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, kompyuter tizimlaridan foydalangan holda darslar o'qituvchining o'rnini bosmaydi, aksincha, o'quvchining o'qituvchi bilan muloqotini mazmunli, individual va faol qiladi. Matematika darslarida kompyuterdan foydalanish vaqtni tejaydi, o'quvchilarning ishtiyoqini oshiradi, o'quv va kognitiv jarayon sifatini oshiradi.

MUHOKAMA

Ushbu boshlang'ich matematikani o'rganish uchun zamonaviy multimedia vositasidir. Materialning vizual taqdimoti o'quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Bilimlarni baholash tizimi taraqqiyot dinamikasini kuzatishga, o'quv jarayonini to'g'ri sozlashga yordam beradi. Bolaning risk bilan ishlashi quyidagilarga imkon beradi:

- ✓ tezkor fikr-mulohazalarni bildirish - bola topshiriqni to'g'ri bajargan yoki xato qilganligini bilib oladi;
- ✓ "qiyin" mashqga qayting va natijalaringizni to'g'rilang;
- ✓ ma'lumotni quloq orqali idrok etishga o'rgatish;
- ✓ yangi texnologiyalarga qo'shilish, kompyuterdan nafaqat o'ynash, balki o'rganish uchun ham foydalanish.

Qiziqarli multimedia darslari bolaga raqamlar va raqamlar dunyosida o'zini ishonchli his qilish imkoniyatini beradi. Talabalar bajaradigan ko'plab vazifalar ularga nafaqat maktab o'quv dasturining materialini faol, oson va mustahkam o'zlashtirishga, balki diqqatni va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga ham imkon beradi .

Matematika darslarini olib borishda multimedia taqdimotlaridan ham foydalanaman. Bunday darslarda mavjudlik va ko'rish tamoyillari amalga oshiriladi. Darslar estetik jozibasi bilan samarali. Dars taqdimoti qisqa vaqt ichida qo'shimcha ma'lumot va vazifalarni taqdim etadi. Siz har doim oldingi slaydga qaytishingiz mumkin (oddiy maktab kengashi slaydga qo'yiladigan hajmni sig'dira olmaydi).

Yangi materialni tushuntirish uchun men bolalarga o'qitilayotgan materialni tushunishga yordam berib, dars qahramonlarini harakatga keltirishni xohladim. Bizning yordamimizga Macromedia Flash texnologiyasi keldi - flesh-animatsiyani ishlab chiqadigan dastur. Fleshli filmlarni yaratishda siz asosiy kadrlarni yaratishingiz kerak va dasturiy ta'minot to'plamining o'zi ularni multfilmlardagi kabi bir qator kadrlarga aylantiradi. O'qituvchi bu ishda ushbu texnologiyani darsda qo'llash usulini o'ylaydigan, kompyuter va o'quvchilarning asosiy harakatlarini belgilaydigan direktor vazifasini bajaradi. Ushbu flesh videolar interaktiv ishlaydi. Flash animatsiyadan bilimlarni yangilash bosqichida ham foydalanish mumkin.

Biz doimo yodda tutishimiz kerakki, AKT maqsad emas, balki o'rganish vositasidir. Kompyuterlashtirish o'quv jarayonining haqiqatan ham zarur bo'lgan qismiga tegishli bo'lishi kerak.

Boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'rgatish jarayonida zamonaviy kompyuter va axborot texnologiyalari vositalari bilan bevosita muloqot qilishda o'quvchilar kompyuter texnologiyalarining amaliy masalalarni yechish vositasida ekanligini ko'radi, anglab yetadi va kelgusida o'zining amaliy faoliyatida undan foydalanish imkoniga ega bo'ladi. Shu bilan birga o'quvchilarda yangi axborot texnologiyalari va ularning dasturiy vositalariga bo'lgan qiziqishi ancha sezilarli darajada ijobiy o'zgaradi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning nafaqat matematika bo'yicha, balki kompyuter va axborot texnologiyalari bo'yicha ham yetarlicha chuqur bilimga ega bo'lishlariga imkon yaratadi.

Maktabda eng keng tarqalgan multimedia turlari:

- Maxsus dasturlar va simulyatorlar bilan jihozlangan multimedia doskasi, uning ustida to'g'ridan-to'g'ri ishlash qobiliyati (ko'p xonali raqamlar bilan ishlash uchun kalkulyator, vaqt birliklari bilan ishlash uchun soat, bolalarni aniq ko'rsatishga imkon beruvchi turli xil raqamli o'lchagichlar), metr, dekimetr, santimetr va boshqa miqdorlar, ishni loyihalash uchun qulay namuna uchun qafasdagi ekran dizayni, grafik qog'oz).

- Taqdimotlar yaratish uchun Power Point dasturi. (mehnat talab qilmaydi, ko'p sonli kompyuterlar va maxsus dasturlarni talab qilmaydi, barcha illyustrativ, nazariy va amaliy materiallarni, javoblar, standartlar, testlar va viktorinalarni to'liq joylashtirish imkonini beradi, darslarni - sayohat, stantsiyalar bo'yicha o'yinlarni yaratishni osonlashtiradi).

XULOSA

Ta'lim jarayonini tashkil etishda multimedia kurslaridan foydalanish asoslaridir. Hozirgi ta'lim tizimini axborotlashtirish davrida hosil bo'ladigan va qayta ishlanayotgan axborotlar hajmi kun sayin ortib, zamonaviy kompyuter va telekommunikatsion texnologiyalari vositalari tez sur'atlar bilan mukammalashib va takomillashib borayotgan sharoitda ta'lim tizimini kerakli axborot manbalari bilan ta'minlash, ularni to'plash, saqlash va qayta ishlash usullari bo'yicha kerakli bilim va malakalarini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalari ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlari va tashkillashtirish usullarini butunlay o'zgartirib yuborish bilan birga, yangi pedagogik

texnologiyalarining zamonaviy metodlarini, usullarini va dasturiy vositalarini tatbiq etish bo'yicha yanada kengroq imkoniyatlarni yaratib bermoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA ELEKTRON MANBALAR:

1. Matematika. 4-sinflar uchun darslik. Toshkent-2020-y.
2. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi.
3. Matematika. 2-sinflar uchun darslik. Toshkent-2020-y.
4. kutubxona.edu.uz
5. www.ziyonet.uz
6. wikipediya.uz

“SEMANTIKA-GAPLARNING TUZILISHI VA TALQINI”

Nurmatova Guljakhon Toshmatovna

Davlat soliq qo'mitasi huzuridagi Fiskal instituti “Gumanitar fanlar va ingliz tili”
kafedrasining ingliz tili fani katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6651320>

Annotatsiya. Semantika tilning ma'nosi va talqini bilan bog'liq murakkabliklarga ishora qiladi (masalan, so'zlar, belgilar va jumlarlar tuzilishi.) Semantika so'zlarning chuqurroq ta'rifi, shuningdek, tom ma'no, majoziy ma'no, kontekst, nuans va boshqa falsafiy/teknik masalalarini o'rgatadi.

Kalit so'zlar: semantika, ma'no va talqin, tom ma'no, majoziy ma'no, kontekst.

«СТРУКТУРА И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СЕМАНТИКИ»

Аннотация. Семантика относится к сложностям, связанным со значением и интерпретацией языка (например, со структурой слов, символов и предложений). технические неполадки.

Ключевые слова: семантика, значение и интерпретация, буквальное значение, переносное значение, контекст.

"STRUCTURE AND INTERPRETATION OF SEMANTICS"

Abstract. Semantics refers to the complexities associated with the meaning and interpretation of language (e.g., the structure of words, symbols, and sentences.) Semantics is a deeper definition of words, as well as literal, figurative, context, teaches nuance and other philosophical / technical issues.

Keywords: semantics, meaning and interpretation, literal meaning, figurative meaning, context.

KIRISH

Semantika so'zlarning, belgilarning va gap tuzilishining ma'nosi va talqinini anglatadi. Semantika asosan bizning o'qib tushunishimizni, boshqalarni fikrlarini qanday tushunishimizni va hatto sharhlarimiz natijasida qanday qarorlar qabul qilishimizni aniqlaydi. Semantika, shuningdek, til va ma'noni qanday tushunish bilan shug'ullanadigan tilshunoslik bo'limiga ham murojaat qilishi mumkin. Bu-soha vakillari uchun ayniqsa qiziqarli soha bo'lib, ular ma'noning mohiyati, boshqalar bilan qanday ma'no baham ko'rishimiz va vaqt o'tishi bilan ma'no qanday o'zgarishi haqida bahslashadi.

Semantikaning asosiy masalalaridan biri tom ma'no va ko'chma ma'noni farqlashdir. To'g'ridan-to'g'ri ma'no bilan biz tushunchalarni nominal qiymatda qabul qilamiz. Masalan, “Kuz, barglarning burishib qovjirashi bilan boshlandi” desak, yaproqlar rangi va shakli boshqa tusga aylangandan keyin fasl o'zgara boshlaganini anglagan bo'lamiz.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Majoziy ma'no o'xshatish va metaforalarni ma'noni ifodalash va katta his-tuyg'ularni etkazish uchun ishlatadi. Masalan, “Men bo'ridek ochman” degani egulikka katta ehtiyoj borligini ko'rsatish uchun o'xshatish va qiyoslash bo'ladi.

Endi siz odamlar uchun barcha so'zlarni bir xil tushunishlarini bilish qanchalik qiyinligini tushunganingizdan so'ng, semantika haqidagi tushunchangizni o'z hayotingizga va

o'rganishingizga qanday qo'llash mumkinligini ko'rish vaqti keldi. Tushunishingizni mustahkamlash uchun quyidagi harakatlardan birini yoki bir nechtasini sinab ko'ring.

Ko'pgina yozuvlar sirtidan oddiydek tuyulishi mumkin, ammo chuqurroq o'rganib chiqsak, so'zlarning ma'nolarida juda ko'p nuanslar borligini ko'ramiz. Ushbu so'rov uchun sizga ayniqsa yoqadigan qo'shiqni tanlang. Qo'shiq matnini qidirib toping va bir oz noaniq ma'noga ega deb o'ylagan har qanday so'zni toping. Bir so'zning ikkita talqini bormi? Iloji boricha qo'shiq so'zlarining oqilona talqinlarini yozing.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Ba'zi so'z ma'nolari aniq so'zma-so'z bo'lsa, boshqalari oddiy tasvir kabi ko'rinadigan narsaga kontekst qo'shadigan majoziy elementlarni o'z ichiga oladi. Quyida yozilgan va taniqli O'zbek estradasi xonandasi O'zbekiston xalq artisti Yulduz Usmonova tomonidan ijro etilgan qo'shiqning bir yoki bir nechta parchalarni o'qing va iboralarining to'g'ridan-to'g'ri ma'nosidan farq qiladigan ko'chma ma'nolarga imkon qadar ko'proq misol toping. Ikkala ma'noni ham yozing va so'ngra ko'chma ma'no matnning umumiy ohangini va ma'nosini qanday o'zgartirishini kuzatamiz:

Qaro derlar oqni ham,
Bulbul derlar zog`ni ham.
Telba qilar sog`ni ham –
Dunyo o`zi shunaqa!
Jon kuydirib gapiray,
Ham yuragimdan kuylay,
Parvosiga olmaslar –
Dunyo o`zi shunaqa!
Gadoni gado tunar,
Har bandada har hunar.
Aslini Olloh bilar,
Dunyo o`zi shunaqa!

Ushbu she'rning semantikasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak "go'yoki dunyo insoniyatni har kuyga solayontandek" lekin mazmun va mohiyat mutloq boshqa.

Semantikani o'rganish tilda ma'no qanday ishlashini ko'rib chiqadi va shuning uchun u ko'pincha tadqiqotga asoslanish uchun so'z va iboralarining ma'nosi haqidagi ona tilida so'zlashuvchi sezgilardan foydalanadi. Biz hammamiz ongsiz darajada semantikani tushunamiz, biz gaplashayotganda bir-birimizni oson tushunamiz.

Semantikaning ko'rib chiqadigan va unga asoslanadigan narsalaridan biri, yuqoridagi qo'shiq matni misolidan ko'rib turganingizdek, nutqning ma'nosi faqat alohida so'zlarning birlashtirilgan ma'nolaridan anglanadi. Nutqning ma'nosi alohida so'zlarning ma'nolari yig'indisi va ularning tuzilishga joylashish usulidir. Semantika so'z ma'nolarining o'zaro bog'lanish usullarini ham ko'rib chiqadi. Semantikada so'zlarning ma'no jihatdan bog'lanishining bir necha usullari mavjud:

Sinonim - so'zlar bir xil ma'noni anglatish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan so'zlar. Boshlang va yo'l ko'rsating, katta va ulkan, yosh va o'smir.

Antonim so'zlar qarama-qarshi ma'noga ega bo'lib bir-birining inkor etadi: katta va kichik, kel va ket, yuqoriga va pastga.

Omonimlar-ko'p ma'noli so'z ikki yoki undan ortiq o'zaro bog'liq ma'noga ega bo'lsa, ko'p ma'nolidir. Bu holda so'z bir shaklni oladi, lekin ikki xil ma'noni anglatish uchun ishlatilishi mumkin. Ko'p ma'noda bu ikki ma'no qaysidir ma'noda bog'langan bo'lishi kerak, so'zning mutlaqo bog'lanmagan ikkita ma'nosi bo'lmasligi kerak: olma(meva turi) va olma (fe'l). Sichqoncha (hayvon) va sichqoncha (kompyuter boshwaruv apparatchasi).

Shu bilan birga semantikada gaplar aro bog'liqlik ham mavjud:

Parafraza - Parafrazalar bir xil haqiqat shartlariga ega; biri rost bo'lsa, ikkinchisi ham to'g'ri bo'lishi kerak. "O'g'il bolalar qizlarni yaxshi ko'radilar" va "qizlar bolalarga yoqadi", "Jon kitobni Krisga berdi" va "Jon Krisga kitobni sovg'a qildi".

O'zaro bog'liqlik - har bir jumla boshqasiga har taraflama to'g'ri bo'lishi kerak. "Kamol Rohilaga uylangan" degan gap "Rohila Kamolning xotini" ekanligini anglatadi.

Asimmetrik talab - boshqasi to'g'ri bo'lishi uchun jumalardan faqat bittasi to'g'ri bo'lishi kerak, ammo bu jumla boshqa jumlaning to'g'ri bo'lishi shart bo'lmagan holda ham to'g'ri bo'lishi mumkin. "Rohilaning ikkita ukasi bor" - "Rohila yolg'iz farzand emas" degan ma'noni anglatadi (lekin Rohila yolg'iz farzand emas" degani esa Rohilaning ikkita ukasi borligini anglatmaydi).

XULOSA

Semantika tildagi bu munosabatlarni ko'rib chiqadi va bu ma'nolar qanday yaratilganiga qaraydi, bu esa tilning qanday ishlashini tushunishning muhim qismidir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, semantika bizning tilimizni ma'nodor qilish uchun foydalanadigan so'z va ohanglar majmuasidir - madaniy ma'lumotnomalar, atrof-muhit so'zlari va vaziyat voqealarini shular jumlasidandir.

Semantikaning o'rganish obyekti ham, asosan, to'liq, mustaqil ma'noli so'zlar va gaplarning ma'nolar tizimidir. Semantika [fan](#) sifatida 19-asrning 2-yarmidan rivojlana boshlagan va hozirgacha bir biridan [sifat](#) jihatidan farqlanuvchi bir necha bosqichni o'tagan. Jamiyat hayoti va u gapiradigan tilning so'z boyligi o'rtasida juda yaqin bog'liqlik mavjud. Moddiy madaniyatga tegishli bo'lgan so'zlar juda muhimdir, ijtimoiy urf-odatlar va muassasalarga, shuningdek, odamlarning qadriyatlarini, munosabatlari hamda ularning dunyo va bu dunyodagi hayoti haqida qanday fikrda bo'lishlarini o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish semantikaning asosiy qismidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Linguistic Semantics, Bierwisch, Manfred and Kiefer, Ferenc (1969),
2. 'Remarks on Bibliography 223 Definitions in Natural Languages',
3. Ferenc Kiefer (ed.), Studies in Syntax and Semantics
4. Chomsky, Noam (1966), Cartesian Linguistics
5. Schaff, Adam (1962), Introduction to Semantics [1960]
6. Pressj Panstwowe Wydawnictwo Naukowe. --(1973), Language and Cognition

O'SIB KELAYOTGAN YOSH AVLODGA TA'LIMYIY VA DIDAKTIK O'YINLAR ORQALI TA'LIM BERISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Imyaminova Shuhratxon Salijanovna

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti filologiya (Nemis tili) fakulteti
Katta O'qituvchisi professor

Hafiza Qo'chqorova Sherbabayevna

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti filologiya (Nemis tili) fakulteti
o'qituvchi

Matchanova Yulduz Rahmanova

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti filologiya fakulteti (Nemis tili)
fakulteti talabasi

Xabibullayev Fayzulla Nabibullayevich

Farg'ona davlat universiteti tabiiy fanlar fakulteti o'qituvchisi

Abduraximov Iskandar Nodirjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti Harbiy ta'lim fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6651425>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'sib kelayotgan yosh avlodga har xil o'yinlar va psixologik harakatlar orqali ta'lim berish va yosh bolalarga ta'lim berishda ularni o'rganayotgan faniga qiziqtirish, ularni zeriktirmaslik va o'quvchi yoshlar bilan muloqot qilishda nutq ma'daniyatini ham shakllantirishning zamonaviy uslub va tamoyillari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: ta'limiy o'yinlar, ko'rgazmali material, didaktik o'yinlar, qoidali-harakatli o'yinlar, stol-bosma o'yinlar. Og'zaki so'zli o'yinlari, o'yin tempi va ritmi, sensor madaniyati.

MODERN APPROACHES TO TEACHING THE GROWING YOUNGER GENERATION THROUGH EDUCATIONAL AND DIDACTIC GAMES

Abstract. This article provides information on the modern methods and principles of teaching the growing younger generation through various games and psychological movements and to interest young children in the science they are studying, not to make them bored, and also to formulate the meaning of speech in communicating with the young people of the reader.

Keywords: educational games, visual material, didactic games, rule-moving games, table-printing games. Verbal Games, pace and rhythm of the game, sensory culture.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ВОСПИТАНИЮ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ ПОСРЕДСТВОМ УЧЕБНО-ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР

Аннотация: В данной статье представлена информация о современных методах и принципах воспитания подрастающего поколения посредством различных игр и психологических действий и воспитания детей раннего возраста с целью заинтересовать их изучаемой наукой, не дать им скучать, а также сформировать речевую культуру в общении с учащейся молодежью.

Ключевые слова: развивающие игры, наглядный материал, дидактические игры, игры с правилами, настольно-печатные игры. Словесные игры, темп и ритм игры, сенсорная культура.

“Farzandlarimizning qobiliyatini ro‘yobga chiqarishga bolalikdan e‘tibor berib, ularning kamoloti uchun barcha imkoniyatlarimizni safarbar etsak, yurtimizdan yana ko‘plab Beruniy, Ibn Sino, Ulug‘beklar yetishib chiqadi. Men bunga ishonaman.”

(Mirziyoyev Sh.M.)

KIRISH

Ta‘lim sohasidagi bosh maqsad - ta‘lim va tarbiyaning demokratik, insonparvarlik tamoyillarini qaror toptirish, xalqimizning tarixiy an‘analari va urf-odatlarini, shuningdek, umumbashariy qadriyatlar asosida ta‘lim – tarbiya jarayoni mazmunini tubdan o‘zgartirish, shu maqsadda pedagogik jamoalarning tashabbuskorligiga keng imkoniyat ochib berishdan iboratdir. Bolalarda aqliy faoliyatni dastlab muomala orqali, so‘ng mashg‘ulotlar, o‘yinlar, bilim berish orqali amalga oshirildi. Bola har doim buyumlar, hodisalar orasida bo‘ladi. Doimo biror narsa bilan tanishadi, nimanidir bilib oladi, ushlab ko‘radi, nimagadir quloq soladi, shu tarzda bola dunyoni anglaydi. Tevarak-atrof buyum va narsalar bolalarining sezgi organlariga, analizatorlarga ta‘sir etadi va sezgi hosil bo‘ladi. Sezgi bolalarda ayrim xossalarni bilib olishga yordam beradi. Bolada aqliy malaka va ko‘nikmalarni rivojlantirish, eng oddiy faoliyat usullari predmetlarini tekshirish, ulardagi muhim va muhim bo‘lmagan belgilarni ajratib ko‘rsatish boshqa predmetlar bilan taqqoslash maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya berish vazifalaridan biridir.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Maktabgacha ta‘lim muassasalarida ta‘limiy o‘yinlar va ularning ahamiyati. Ta‘limiy o‘yinlar ta‘limiy o‘yin sifatida bolalarning yosh xususiyatlariga mos keladigan o‘yinlar sirasiga kiradi. Didaktik o‘yinlarning muhim belgisi undagi qoidalarining mavjudligidir. o‘yinda o‘yin maqsadi, o‘yin qoidalari, o‘yin harakatlari o‘rtasida uzviy aloqa mavjud. O‘yin maqsadi o‘yin harakatlarining tabiatini belgilaydi. O‘yin qoidasi esa, o‘yin harakatlarini, vazifasini hal etishga va o‘yindagi harakatlarni amalga oshirishga yordam beradi. Ta‘limiy o‘yinlar orqali bolalarga yangi bilimlar, tushunchalar berib boriladi. Bu o‘yinlarda bolaning har tomonlama rivojlanishi, bilim jarayoni, sensor madaniyati, nutq faoliyati, aqliy qobiliyatlari takomillashadi. O‘yin qoidasiga rioya qilish, unga amal qilish o‘yin mazmunini boyitadi. Ta‘limiy o‘yinlarda tabiiy narsa va buyumlardan keng foydalaniladi. Bolaning kun tartibida ta‘limiy o‘yin uchun vaqt va joy ajratilishi kerak. Bunday o‘yinlar mashg‘ulot jarayonida va o‘yindan tashqari vaqtlarda guruh yoki yakka-yakka o‘tkaziladi. Bunda o‘yin mazmuni va natijasi puxta aniqlanadi

O‘quvchilar bilan har bir darsda bir necha tushunchalar bilan ish olib boriladi. Har birini shu darsning turli bosqichlarida o‘zlashtirishi mumkin. Har bir tushunchani tushunish boshqa bir tushunchani takrorlash, esga olish bilan olib borilsa, bu tushuncha esa keyingi tushunchalarni tushuntirish uchun xizmat qiladi. O‘qitish jarayonida har bir o‘quv materiali rivojlantirilgan holda olib boriladi, bu o‘quv materiali o‘zidan keyin o‘qitiladigan materiallarni tushunish uchun poydevor bo‘ladi. Boshqa tushunchaning o‘zlashtirilish jarayonini qarasak, u bir necha darslarning o‘zaro bog‘liqli o‘qitilishi natijasida hosil bo‘ladi. Shunday qilib matematik tushunchalarini hosil qilish birgina darsning o‘zida hosil qilinmasdan, balki o‘zaro aloqada bo‘lgan bir qancha darslarni o‘qitish jarayonida hosil qilinadi. Bunday darslarni birgalikda darslar tizimi deb ataymiz. Shuning uchun o‘qituvchi mavzuning mazmunini ochadigan darslarni mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirishi kerak.

TADQIQOT NATIJALARI

Ta‘limiy o‘yinlarda quyidagi qoidalarga amal qilinishi kerak

1. Navbatma-navbat ta'sir etish.
2. So'ralganda javob berish.
3. O'rtoqlari fikrini eshita olish.
4. O'yin jarayonida boshqalarga xalaqit bermaslik.
5. O'yin qoidasini bajarish.
6. O'z xatosini tan olish.

Ta'limiy o'yinlarda bolalarning yosh, individual xususiyatlarini hisobga olish lozim. O'yinda o'yin tempi va ritmi katta rol o'ynaydi, juda sekin va bir tekisdagi temp bolani ko'p kuttiradi, juda tez temp esa bolalarni hayajonga soladi, turli bahs-munozaralarga olib keladi. Kattalar tomonidan o'yin ishtirokchilarini to'g'ri baholash muhim ahamiyatga ega.

Ta'limiy o'yinlarning quyidagi turlari mavjud: a) buyum va o'yinchoqlar bilan o'ynaladigan; b) stol-bosma; d) og'zaki so'z o'yinlari. Buyum va o'yinchoqlar bilan o'ynaladigan o'yinlar bolaning ilk yoshidan boshlab, to maktab yoshiga yetgunga qadar o'ynaladigan o'yin turi hisoblanadi. Bunda bolalarning tasavvurlari, diqqatlari o'yin asosini tashkil etadi. Ularda tevarak-atrofdagi narsa va buyumlar, ularning sifati, foydali tomonlari to'g'risida umumiy tushuncha hosil bo'ladi. O'yinda o'ynaladigan har bir buyum yoki o'yinchoq o'zining tashqi ko'rinishiga ega bo'lishi, narsaning asosiy belgisini ajrata bilish imkonini berishi lozim. Bunday o'yinlar bolalarning narsalarning shakli, hajmi, belgisi, sifati haqidagi bilimlarini kengaytiradi. Stol-bosma o'yinlari bolalarning tevarak-atrof haqidagi tasavvurlarini aniqlash, bir tizimga solish, tafakkurini (tahlil qilish, sintez, umumlashtirish, tavsiflash) o'stirish imkonini beruvchi o'yin usulidir. Bu o'yin turiga

- a) loto;
- b) juft rasmlar;
- d) domino;
- e) labirint kiradi.

Lug'atni boyitish uchun yordam beradigan ta'limiy o'yinlarning turlari. Ta'limiy o'yinlar. Didaktik o'yinlar ta'limiy o'yin sifatida bolalarning yosh xususiyatlariga mos keladigan o'yinlar sirasiga kiradi. Didaktik o'yinlarning muhim belgisi undagi qoidalarining mavjudligidir. O'yinda o'yin niyati, o'yin qoidalari, o'yin harakatlari o'rtasida uzviy aloqa mavjud. O'yin niyati o'yin harakatlarining tabiatini belgilaydi. O'yin qoidasi esa, o'yin harakatlarini, vazifasini hal etishga va o'yindagi harakatlarni amalga oshirishga yordam beradi

MUHOKAMA

Didaktik o'yinlar orqali bolalarga yangi bilimlar, tushunchalar berib boriladi. Bu o'yinlarda bolaning har tomonlama rivojlanishi, bilim jarayoni, sensor madaniyati, nutq faoliyati, aqliy qobiliyatlari takomillashadi. O'yin qoidasiga rioya etish, unga amal qilish o'yin mazmunini boyitadi. Didaktik o'yinlarda tabiiy narsa va buyumlardan keng foydalaniladi. Bolaning kun tartibida didaktik o'yin uchun vaqt va joy ajratilishi kerak. Bunday o'yinlar mashg'ulot jarayonida va o'yindan tashqari vaqtlarda guruh yoki yakka-yakka o'tkaziladi. Bunda o'yin mazmuni va natijasi puxta aniqlanadi.

Didaktik o'yinlarda quyidagi qoidalarga amal qilinishi kerak

1. Navbatma-navbat ta'sir etish.
2. So'ralganda javob berish.
3. O'rtoqlari fikrini eshita olish.

4. O'yin jarayonida boshqalarga xalaqit bermaslik.
5. O'yin qoidasini bajarish.
6. O'z xatosini tan olish

Didaktik o'yinlarda bolalarning yosh, individual xususiyatlarini hisobga olish lozim. O'yinda o'yin tempi va ritmi katta rol o'ynaydi, juda sekin va bir tekisdagi temp bolani ko'p kuttiradi, juda tez temp esa bolalarni hayajonga soladi, turli bahs-munozaralarga olib keladi. Kattalar tomonidan o'yin ishtirokchilarini to'g'ri baholash muhim ahamiyatga ega.

Kichik yoshdagi bolalar uchun o'yin syujeti ochiq xarakterga ega bo'ladi. Masalan, «To'pni quvla!», «To'pni ushlab ol!». Katta yoshdagi bolalar uchun o'yin maqsadi, qoidasi va o'yinni tashkil etish murakkablashadi. Qoidali-harakatli o'yinlar avval jismoniy tarbiya mashg'ulotida o'rganiladi. So'ngra boshqa jarayonlarda takroran o'ynatilishi lozim. «Bolajon» dasturida turli yosh guruhleri bo'yicha o'tkaziladigan harakatli milliy o'yinlar turkumlari kiritilgan.

Milliy xalq o'yinlari ikki guruhga bo'linadi:

1. Milliy harakatli o'yinlar.
2. Milliy xalq o'yinlari.

Milliy harakatli o'yinlar sport turlari bilan hamda xalqimiz qadriyatlari bilan aloqador bo'lib, ular asrlar davomida davrlarga mos ravishda rivojlanib, takomillashib, e'zozlanib kelingan. U bolalarning jismonan baquvvat, sog'lom, jasur, qat'iyatli, chaqqon, uddaburon bo'lib o'sishlarida muhim omil bo'lib hisoblanadi. Xalq milliy o'yinlarida millatning o'tmish tarixi, ma'naviy va madaniy rivojlanishining xarakter xususiyatlari, urf-odatlar, an'analari jamlangandir.

XULOSA

Xalq milliy o'yinlari orqali bolalarni ma'naviy, aqliy, jismoniy, estetik jihatdan tarbiyalab borish jarayonida bolalarda o'z Vatanini sevis, uning boyliklari qadriga yetish, buyuk ajdodlarimiz meroslarini hurmat qilish, milliy kuy va qo'shiqlardan zavqlanish tuyg'ulari, shuningdek, o'sib kelayotgan yosh avlodda chidamlilik, sabr-toqatlilik, tezkorlik, ildamlilik, botirlik kabi shaxsiy sifatlar shakllanib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. // Barkamol avlod – O'zbekiston kelajagining poydevori. –T.: 1997, 20–29 b.
2. «Sog'lom avlod davlat dasturi to'g'risida»: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori, 2000-yil, 15-fevral // Xalq so'zi. 2000, 16-fevral.
3. NUTQ O'STIRISH NAZARIYASI VA METODIKASI \BABAYEVA DONO RAZZAQOVNA\
4. Otavaliyeva O'. Bola tarbiyasida bog'cha va oila hamkorligi. –T.: O'qituvchi, 1994, 72 b.
5. Turdiboyev, S., & Abdurakhimov, I. (2021). COPYRIGHT IS THE FOUNDATION OF OUR DEVELOPMENT. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(12), 1159-1160.

НАУКА В БИБЛИИ

Рашидова Сайера

Студентка 3-курса направления “Религиоведение” Международной исламской Академии Узбекистана

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6651505>

***Аннотация.** В этой статье автор приводит сведения на общих темах, не требующих глубокого изучения. Прочитав материал, вы сможете визуально отличить понимание соотношения науки и религии, а также узнать, как они оказались вместе.*

***Ключевые слова:** наука, наука в Библии, Сотворения мира и Божественное Откровение.*

SCIENCE IN THE BIBLE

***Abstract.** In this article, the author provides information on general topics that do not require in-depth study. After reading the material, you can visually distinguish the understanding of the relationship between science and religion, as well as find out how they ended up together.*

***Key words:** science, science in the Bible, Creation of the world and Divine Revelation*

ВВЕДЕНИЕ

Наука — сфера человеческой деятельности, направленная на выработку и теоретическую систематизацию объективных знаний о действительности. Основой этой деятельности является сбор фактов, их постоянное обновление и систематизация, критический анализ и, на этой базе, синтез новых знаний или обобщений, которые не только описывают наблюдаемые природные или общественные явления, но и позволяют построить причинно-следственные связи. Понятие науки был официально установлен святым Августином в его послании №82, которое мы процитируем ниже. Однако по мере развития науки противоречия между Библейскими Писаниями и наукой стали очевидными. Поэтому Церковь решила прекратить всякий сравнительный анализ. Ведь мы, в конце концов, не можем принять Божественное Откровение, в котором присутствуют явно ошибочные положения. Есть только один способ логически примирить науку и Библию. Он заключается в том, чтобы признать недостоверными те отрывки из нее, где содержатся сведения, неприемлемые с точки зрения науки. Но такой подход принят не был. Наоборот, предпринималось все возможное, чтобы сохранить неприкосновенность текста, и все специалисты были обязаны отстаивать правдивость Библейских Писаний, что едва ли приемлемо для ученого.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Как и святой Августин в отношении Библии, Ислам всегда предполагал соответствие между данными, содержащимися в Священных Писаниях, и фактами, установленными наукой. Современный анализ Откровений Ислама доказал, что в них такое соответствие существует.

Исходя из данных о происхождении и появлении человека на Земле, содержащихся в Библейском тексте Книги Бытия, где описано Сотворение Адама, можно прийти к выводу о том, что человек появился на Земле приблизительно за 37 веков до н.э. В будущем наука, может быть, предоставит нам данные более точные, чем наши сегодняшние расчеты, но мы можем не сомневаться: она никогда не сообщит нам, что человек впервые появился на

Земле всего 5736 лет назад, как это явствует из древнееврейского календаря на 1975 год. Следовательно, данные Библии о времени возникновения человеческого рода — ошибочны. Такое сопоставление с наукой исключает любую религиозную проблему в собственном смысле слова. Например, наука никак не может объяснить процесс явления Бога Моисею. То же самое можно сказать и о тайне, окружающей появление на свет Иисуса без участия биологического отца. В Ветхом Завете, начиная с самой первой Книги — Бытия, обнаружена ряд положений, полностью противоречащих бесспорным фактам современной науки. Открывая Евангелия, мы тоже сталкиваемся с этой серьезной проблемой. Например, на первой странице мы видим сведения о происхождении Иисуса. Но текст Евангелия от Матфея на этот счет явно противоречит Евангелию от Луки.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Наличие всех этих противоречий, невероятностей и несовместимостей не способно умалить веру в Бога. Ответственность за них несет лишь человек. Никто не может сказать, как выглядели тексты в их первоизданном виде. И никто не может знать, как сила воображения заставила людей внести в них свои собственные правки и каким образом тексты изменялись людьми — будь то преднамеренно или непроизвольно.

Сотворение мира как указывает отец Де Во, Бытие "начинается с двух чередующихся описаний Сотворения мира". Анализ их совместимости с данными науки приводит нас к необходимости взглянуть на каждое в отдельности. Первое описание Сотворения мира это описание занимает всю первую главу и самые первые стихи второй главы. С точки зрения науки это просто шедевр вымысла. Его необходимо анализировать параграф за параграфом. Представленный здесь текст взят из пересмотренного стандартного варианта Библии 1. "В начале сотворил Бог небо и землю. Земля же была безвидна и пуста, и тьма над бездною; и Дух Божий носился над водою" (Бытие, 1: 1-2) Вполне возможно предположить, что до сотворения земли то, что впоследствии стало Вселенной, было погружено во тьму. Однако упоминание о существовании в тот период воды — плод чистейшего вымысла. В третьей части этой Книги перед нами предстанут все свидетельства того, что на первоначальном этапе формирования Вселенной существовала лишь некая газообразная масса. Подмена ее водой равнозначна ошибочному описанию процесса Сотворения мира. "И сказал Бог: да будет свет. И стал свет. И увидел Бог свет, что он хорош; и отделил Бог свет от тьмы. И назвал Бог свет днем, а тьму ночью. И был вечер, и было утро: день один" (Бытие, 1: 3-5)

"И сказал Бог: да будет твердь посреди воды, и да отделяет она воду от воды. [И стало так.] И создал Бог твердь, и отделил воду, которая под твердью, от воды, которая над твердью. И стало так. И назвал Бог твердь небом. [И увидел Бог, что это хорошо.] И был вечер, и было утро: день второй" (Бытие, 1: 6-8).

ВЫВОДЫ

Факт возникновения отдельных континентов в тот период существования Земли, когда она все еще была покрыта водой, с научной точки зрения вполне приемлем. Однако до того момента, как появилось Солнце, а день и ночь стали последовательно сменять друг друга, совершенно немыслимо существование высокоразвитого растительного мира, где воспроизводство происходило от семян. Ведь в Бытии Солнце появляется лишь на четвертый день.

Библия не научный труд, однако, когда в ней затрагиваются научные вопросы, она абсолютно точна. Рассмотрим несколько примеров, показывающих, что Библия согласуется с наукой и что в ней содержатся научные факты, которые в корне отличаются от верований многих людей, живших во времена ее написания.

Список использованных литератур:

1. Книга Библии
2. Библия, Коран и наука Морис Бюкай Адыгейский исламский международный конгресс, Распространяется в рамках проекта «Ислам в современном мире» www.athan.ru Лондон 2011 с. 23-26
3. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1628>
4. Наука и Библия, Протоирей Глеб Каледа, Научная статья

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KOMPLIMENTNI IFODALOVCHI VOSITALAR

Mahmudova Z., Khamidova K.N,

Toshkent shahar Sergeli tumani 55-sonli umumta'lim maktabi ingliz tili fani
o'qituvchilari

Fozilova Iroda Hafizovna

Qashqadaryo viloyati, Kitob tumani 4-maktab o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6651558>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida komplimentni ifodalovchi vositalari hamda ingliz va o'zbek kommunikativ madaniyatida kompliment va uning qo'llanilishi va komplimentning funksiyalari va uning klassifikatsiyasi tahlil qiliniladi.

Kalit so'zlar: «kompliment», maqtov, xushomad, kommunikativ madaniyat, minnatdorchilik, nutqning leksik va sintaktik tuzilishini, kompliment turlari.

СРЕДСТВА КОМПЛИМЕНТА В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной статье анализируются средства выражения комплиментов в английском и узбекском языках, а также комплименты и их применение в английской и узбекской коммуникативной культуре, а также функции комплиментов и их классификация.

Ключевые слова: «комплимент», похвала, комплимент, коммуникативная культура, благодарность, лексико-синтаксический строй речи, виды комплиментов.

MEANS OF COMPLIMENT IN ENGLISH AND UZBEK

Abstract. This article analyzes the means of expressing compliments in English and Uzbek, as well as compliments and their application in English and Uzbek communicative culture, and the functions of compliments and their classification.

Keywords: "compliment", praise, compliment, communicative culture, gratitude, lexical and syntactic structure of speech, types of compliments.

KIRISH

«Kompliment» tushunchasi barcha tillarga xos tushuncha bo'lsada xar bir tilda o'ziga xos ifodalanishga egadir. «Kompliment» tushunchasining mohiyatini chuqur o'rganish uchun, avvalo tilshunoslik fanida rivojlanib kelayotgan kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyatshunoslik fanlaridagi nazariya va qarashlarni o'rganib chiqish lozim.

J. Xolms, P. Braun va N. Wolfson komplimentativ bayonotlarni o'rganish davomida kompliment ko'plab illukativ funktsiyalarini ifodalashi mumkinligini aniqlashdi. Ushbu olimlar komplementni keltirilgan vaziyatlarda masalan: tabriklarda, minnatdorchiliklarda, uzr so'ralganda, salomlashishlarda qo'llash mumkin deb aytadilar:

Misol uchun, ushbu holatda, Emmi ishlarni tashkillashtirish va rejalashtirish qobiliyati uchun tabrik qabul qiladi. Komplimentni ifodalash uchun, ijobiy bahoga ega bo'lgan "excellent" sifati ishlatiladi.

"I congratulate you. Your organization must have been indeed **excellent**." Emily Carnaby shunday dedi:

"Amy was always **good at organization**. Our father – he was the Vicar of Kellington in Essex- always said that Amy had quite a genius for planning. She always made all the arrangements for the Social and the Bazaars and all that"

Ana endi, salomlashish holatini tasavvur qiling. Shunday qilib, xonimni kutib olish uchun, janob bu uchrashuvning ahamiyatililigini va muhimligini ta'kidlaydi. Bu erda "brilliant" sifati ishlatiladi.

"Everyone is dying to know **the brilliant Mrs. Cheveley**."

"Thank you, Sir Robert. An acquaintance that begins with a compliment is sure to develop into a real friendship. It straits in the right manner."

Minnatdarchilik holatini ifodalash uchun undov gaplarni "good" sifati bilan qo'llaymiz

"Lady Chiltren, I have a certain amount of very news to tell you. Mrs cheveley gave me up Robert's letter last night, and I burnt it. Robert is safe."

"Safe! Oh! I'm so glad of that! What **a good friend** you are to him- to us!"

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

V.V. Leontyev nutq jarayonining har xil tasnifida maqtov, xushomad va komplimentlarning o'рни haqida savol berdi. Tadqiqotchi o'z oldiga maqtov, xushomad va kompliment o'rtasidagi o'xshashlik va katta kategorik farqlarni aniqlash vazifasini qo'yadi. Ushbu tushunchalarni solishtirib, V.V. Leontyev ularning har biri uchun alohida farqlovchi xususiyatlarni ochib beradi va bu tushunchalar bir-biriga to'liq mos kelmasligini ta'kidlaydi, chunki ularning har biri o'z o'ziga xos maqsadlarga ega.. Uchchala tahlil qilinayotgan tushunchalar muallif tomonidan baholovchi bayonotlar bilan bevosita va to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lgan hissiy tushunchalar sifatida taqdim etiladi. Leontyevning ta'rifiga ko'ra kompliment maqtovdan ustun turadi va hurmatni ifodalaydi. Komplimentni ko'rib chiqishning bunday yondashuvi, bizga komplimentni ijobiy his-tuyg'ular bilan ifodalaydi.

A.V. Bobenko, ingliz tilida koplimentning asosiy vazifasi bir nechta va o'ziga xos namoyondalarga ega ekanligini ta'kidlaydi. Misol uchun, kompliment ko'pincha minnatdorchilik sifatida qo'llaniladi, masalan:

"I didn't want to go without thanking you for all **your kindness to me**," U dedi.

"Oh, that's all right."

Komplimentni salomlashish o'rnida ham qo'llash mumkin bunga misol uchun:

"Good evening, **dear Gertrude!** so kind of you to let, me bring my friend, Mrs. Cheveley. Two such charming women should know each other!"

Kompliment ko'pincha suhbat boshlanishining ham sababchisi bo'ladi, masalan:

"How **is the most charming woman in the world?**"

(Missis Allonbi xonim Lut Stutfildni qo'lidan ushlab)

"We are both quite well, thank you, Lord Illingworth."

Spiker komplimentni rag'batlantirish   uyg'otish   maqsadida   ham foydalanishi mumkin masalan:

"Well, what do you think? "

"The play's all right. I don't see how it can fail to be a success" He caught something doubtful in her tone.

"What's wrong then? **The part's wonderful. I mean, it's a wonderful part, I know that.**"

Ko'pincha, kompliment -bu tanqidni yumshatishning bir yo'li, masalan:

"Do you know the promoter says we played nine minutes longer tonight, they laughed so much."

"Seven curtain calls. I thought the public were going on all night." Well, you've only got to blame yourself, darling. There's no one in the world who could have given the performance you gave tonight.

Ushbu ma'lumotlarga asoslanib, tadqiqotchi komplimentni ingliz tilida ko'p funksional xususiyatga ega deb hisoblaydi, unda komplimentning asosiy funktsiyasi, kommunikatorlar o'rtasidagi do'stona munosabatlarni o'rnatish va qo'llab-quvvatlashdir.

A.V. Kolegaevaning so'zlariga ko'ra, kompliment muloqotda ajralmas qismi bo'lib, ko'pincha ma'ruzachining ijobiy holatlariga: sevgi, hayrat, hurmat, g'urur va hokazolarni aks ettiradi. Tadqiqotchi komplimentning quyidagi turlarini aniqlaydi:

1) yo'q odamga qaratigan kompliment. Ushbu misolda qo'shiqchining chiroyli ovozi kompliment sifatida qayd etilgan:

"His name" said aunt Kate "was Parkiston. I heard him when he was ever put into a man's throat."

"Strange", said Mr. Bartell D'Arcy. "I never even heard of him."

"Yes, yes, Miss Morkan is right," said Mr. Browne. "I remember hearing of old Parkiston, but he's too far back for me."

"A beautiful, pure, sweet, mellow English tenor," said Aunt Kate with enthusiasm.

2) tasniflovchi komplimentda o'zgalar so'zi bilan iltifot qilinadi. Bu yerda qizning biznes qobiliyati uchun kompliment qilinadi:

"You'll have to help me to find something really nice to put it its place." "Mary has a wonderful eye, did you know that, Bob? She ought to go into business with me."

Komplimentni o'rganish nutqning leksik va sintaktik tuzilishini, shuningdek, uning funktsiyalarini aniqlash bilangina chegaralanmaydi.

N. Wolfson komplimentni ikkita asosiy aniq guruhlarga bo'ladi:

1) Tashqi ko'rinishga nisbatan kompliment:

"You are a terribly attractive woman."

2) Qabul qiluvchilarning qobiliyatlariga nisbatan kompliment:

"You've made a tremendous success with my people. They've taken an enormous fancy to you."

«God, Five worked for it," thought Julia.

R.V. Serebryakova komplimentni yanada kengroq va batafsil taklif qiladi. R.V. Serebryakova, ingliz kommunikativ madaniyatida komplimentlardan foydalanish bir xil emas deb hisoblaydi. R.V. Serebryakova kompliment turlarining nutqda ishlatilish foizini ushbu jadvalda ko'rishimiz mumkin.

R.V. Serebryakova ingliz kommunikativ madaniyatida odamning ichki axloqiy xususiyatlariga bo'lgan komplimentlar birinchi o'rinda turadi deb aytadi. Avvalambor, komplimentlar o'zining mehr-oqibat, saxiylik, halollik, kamtarlik, jasorat, dindorlikligi bilan ajralib turadi. Masalan:

1) *"Dear Sally, what I like about you is your beautiful honesty."*

2) *"Life is like that all the way through, isn't it? Gertain things happen because people are in a certain spot at a certain time."*

"But what you did was wonderful."

*"I was over-bold. I hesitated for a while but something told me that Daniel loved you enough, was strong enough. **You are lucky** to be his wife, Rachel. He is the one who has done so much for you, not I.*

"Daniel feels the same as I do about you,"

"I'm glad it's gratifying to take a bold step and right."

"We have been so lucky, and but for you..." she shivered

*"**You are doubly lucky** because you realize how lucky you are. So many people don't."¹*

3) Norman had the dressing-table made for her (his wife) soon after they were married. It had been made by a native carpenter of course, and they had had the mirror sent from Singapore, but it was made for her own design, of the exact size and shape she wanted, with plenty of room for all her toilet things and her make up. She remembered still how pleased she was when first she had it. She threw her arms round her husband's neck and kissed him. *"Oh Norman, you are good to me," she said, "I'm a lucky little girl to have caught a chap like you, aren't?"*

Suhbatdoshning tashqi ko'rinishni ifodalash uchun speker ko'plab sifatlarni qo'llashi masalan: beautiful, pretty, wonderful, graceful, gorgeous, sweet, nice, fine.

1) You will **always be as pretty as possible**.

2) "What wonderfully blue eyes you have, Ernest! They **are quite, quite, blue**. I hope you'll always look at me just like that, especially when there are other people present."

1) *"Cecily, ever since I first looked upon your **wonderful and incomparable beauty**, I have dared to love you **wildly, passionately, devoted, hopelessly**."*

2) *"I don't think that you should tell me that you love me wildly, passionately, devotedly, hopelessly. Hopelessly doesn't seem to make much sense, does it?" "Cecily!"*

Suhbatdoshning kasbiga nisbatan ishlatilgan ko'pgina komplimentlar erkaklarga qaratilgan.

Masalan:

1) *"Sir Joseph said frankly: "I know you're **a tip-top man** at this sort of thing. I made inquiries and I was told that you were **the best man available**. I mean to get to the bottom of this business and I don't grudge the expense. That's why I got you to come here."*

*"**You are fortunate**," said Hercule Poirot*

2) *"Lord Illingworth, everyone has been congratulating me, Lady Hunstanton and Lady Caroline, and ...everyone. I hope I'll make a good secretary."*

*"You will be **a pattern secretary**, Gerald."*

Speker o'z fikrini iloji boricha aniqroq bayon qilishga harakat qilayapti, buni biz qisqa so'z birikmalaridan bilib olishimiz mumkin.

Oila a'zolariga va yaqinlarga qilingan kompliment ingliz kommunikativ madniyatining yorqin belgisidir. Ushbu yo'nalishdagi komplimentni faqatgina do'stlar, qarindoshlar qila oladilar. Bunday muloqatlar suhbatdoshning qanchalar yaqinligini va o'z his tuyg'ularini to'liq ifoda eta olishlarini ko'rishimiz mumkin.

Masalan:

*"I was just saying what **a pleasant party** you have asked us to meet. You have **a wonderful power** of selection. It's **quite a gift**." "Dear Caroline, how **kind of you!** I think we all*

¹ Holt V. Seven for a Secret. Fawcett CREST. - New York, 1992. - P. 170-171.

do fit in **very nicely** together."² Aniq ifoda etilgan ijobiy sifatlar pretty, fine, nice, sweet keng qo'llanilgan, masalan:

"Cecily Gardew? What a very **sweet name!** Something tells me that we are going **to be great friends**. I like you already more than I can say. My first impressions of people are never wrong."

"How **nice of you** to like me so much after we have known each other such a comparatively short time. Pray sit down."

Kuchaytiruvchi ravish ishlatilgan: much, extremely, masalan:

"I'm afraid it's **very flattering** – I'm not so pretty as that (showing photograph) "You are **much prettier**. But haven't you got one of yourself with your little boy?"³

Ingliz tili nutqida yoshga, ziynatlarga, insonlarning kiyimiga qaratilgan komplimentlar kam qo'llaniladi. Ana shu komplimentlarga misollar keltiramiz:

1)"And Gt... Gt a little over thirty." "Dear, **you look weeks younger than that**."⁴

2)"I can show you something that will please you better." She had run up, breathlessly, cut the cords, scattered the tissue paper and yes, there was the very hat - rather large, soft, with a great, curled feather, and a black velvet rose, nothing else. They had been charmed. The girl had put it on and then handed it to Rosabel.

"Let me see how it looks on you," she said, frowning a little, very serious indeed. Rosabel turned to the mirror and placed it on her brown hair, then faced them. "Oh, Harry, isn't it adorable" the girl cried. "I must have that!" She smiled again at Rosabel. "**It suits you beautifully**"⁵

TADQIQOT NATIJALARI

A.V. Bobenko, turli madaniyatlardagi komplimentlarni taqqoslab ularni o'rganish shuni ko'rsatdiki, bir millatdagi kompliment boshqa millatga to'g'ri kelmasligini aniqladi. ⁶ Masalan ko'pgina inglizabon mamlakatlarda (1), (2), (3) chi gaplar kompliment sifatida qabul qilinadi, biroq (4), (5) chi gaplar bundan mustasnodir:

- 1) *I like your hat.*
- 2) *You have the greatest eyes I've ever seen.*
- 3) *You really surprised us with the beautiful song last night.*
- 4) *You must have been exhausted from all that shopping.*
- 5) *That tie you've got on is pure silk, isn't it?*

Indoneziya va Yaponiya mamlakatlarida esa (4), (5) chi gaplar kompliment sifatida qabul qilinadi.

A.V. Bobenko, Amerika ingliz tilida variantida komplimentning eng hayratlanarli xususiyatlaridan biri, ularning aksariyatini "Tashqi ko'rinish" (ayniqsa kiyim va soch) qaratilgan va odatda speaker ayol komplimentni qabul qiluvchidir. J. Manesning ta'kidlashicha, Amerika jamiyatida, o'zlarining va boshqa odamlarning tashqi ko'rinishi e'tibor bo'lishiga ko'proq tashvishlanadigan ayollar va har qanday yoshdagi ayollar jozibador ko'rinishga harakat qilishlari

² Wilde O. A Woman of No Importance. Plays. - Moscow, 1961. - P. 97.

³ Wilde O. Lady Windermere's Fan. Plays. - Moscow, 1961. - P. 79-80.

⁴ Wilde O. An Ideal Husband. Plays. - Moscow, 1961. - P. 269.

⁵ Mansfield K. The Tiredness of Rosabel. Selected Stories. - Moscow, 1959. - P. 169.

⁶ Бобенко А.В. Kompliment как объект лингвистического исследования. Методы лингвистических исследований. ХГПИУ, 1997. - С. 78-9.

kerak deb hisoblashadi. Quyida keltirilgan misollar ko'roq ayollarda uchraydi hoh ular do'stlar, kasbdoshlar, tasodifiy tanishlar yoki butunlay begonalar bo'lsalar.

1) *"What pretty hair you have," said Julia.*⁷

2) *"How sweet you are looking! Where do you get your gowns?"*⁸

A.V. Bobenko Amerika jamiyatida kompliment asosan tashqi ko'rinishga qaratiladi. Amerikaliklar tabiatan berilgan chiroyga kompliment qilishni xoxlashmaydi, keng tarqalgan komplimentlar soch turmagiga va chiroyli sochlarga⁹.

*"Most women in London, nowadays, seem to furnish their rooms with nothing but orchids, foreigners, and French novels. But here we have the room of a sweet saint. Fresh natural flowers, books that don't shock one, pictures that one can look at without blushing."*¹⁰

Ko'p tilshunoslar qatori R.V. Serebryakova ham kompliment va maqto'v o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlaydi va ba'zi hollarda kompliment va maqto'v mutloq to'g'ri kelishiga ishonadi.

1-jadval

Kompliment turi	Umumiy foizdan
1 Tashqi ko'rinishiga qaratilgan compliment	15%
2 Yoshga qaratilgan kompliment	6%
3. Ichki, axloqiy fazilatlariga qaratilgan compliment	18%
4 Aqliy qobiliyatlarga qaratilgan kompliment	13%
5 Tashqi ko'rinishning alohida elementlariga qaratilgan compliment	8%
6. Qobiliyatni yoki muayyan kasbni baholovchi komplimentlar	14%
7 Liboslarni ifodalovchi komplimentlar	10%
8 Ziynatlarga nisbatan komplimentlar	2%
9 Nomlarga nisbatan komplimentlar	10 1%
10 Xonadonga, uy sharoitiga nisbatan komplimentlar	3%
11 Umumiy baholovchi komplimentlar	10% ¹¹

MUHOKAMA

Shunday qilib, ingliz tilida muloqot insonning ichki, axloqiy fazilatlariga bo'lgan komplimentlarga asoslanadi, ular barcha qayd etilgan iltifotning 18 foizini tashkil qiladi. Ulardan bir oz kam foizi bilan odamning ko'rinishi o'rin egallagan, 15% va qobiliyatni yoki muayyan kasbni baholovchi komplimentlar 14% Kamdan-kam hollarda ziynatlarga qaratilgan 2%, xonadonga va uy sharoitiga qaratilgan komplimentlar 3% va 1% nomlarga qaratilgan komplimentlar joy egallagan.

⁷ Maugham S. Theatre. Высшая школа. - М., 1985. - P. 137.

⁸ Wilde O. Lady Windermere's Fan. Plays. - Moscow, 1961. - P. 39.

⁹ Бобенко А.В. Kompliment как объект лингвистического исследования. Методы лингвистических исследований. ХГПИУ, 1997. - С. 80.

¹⁰ Wilde O. A Woman of No Importance. Plays. - Moscow, 1961. - P. 152-153.

¹¹ Серебрякова Р.В. Национальная специфика речевых актов комплимента и похвалы в русской и английской коммуникативных культурах. Дис... канд. филол. наук. - Воронеж, 2001. - С. 2.

O'zbek adabiyotlariga ham nazar solsak misol uchun

“Rahmat so'zdan chetda qoldirmaslik uchun Otabekni ham oraga oldi:

*- Bizning Marg'ilonda bir qiz bor,-dedi- **shundog' ko'hlikki bu o'rtada uning o'xshashi bo'lmas deb o'ylayman**”¹²* Ushbu misolda qizni ijobiy sifatlar bilan ta'riflanmoqda ya'ni qizga nisbatan kompliment ishlatilayapti.

Quyidagi misolda esa bolaning qobiliyatiga nisbatan kompliment qo'llanilyapdi. *“Bir ayol qo'shnisiga aytayapdi:*

*- Maydonchada o'ynayotgan bolalar orasida Boltavoyingizni ko'rdim. **Naq generalning o'zi-ya!** Hammaga buyruq beradi: “Sen u yoqqa o't, sen chiqib tur...” Bola bechoralar ham indamay quloq solishadi.*

- Mening Boltavoyim-a? mening bolam mo'min qobil. Uyda churq degan ovozi chiqmaydi. Birovga buyruq beradiganlardanmas u.”¹³

Keyingi misolda esa qaynota keliniga nisbatan komplimentni qo'llaydi. *“– Bizning Marg'ilonda ham **shunday kelinimiz bor ekan-ku, biz bilmay yurg'an ekammiz-da,** - deb tevaragiga qarab kulindi va qo'lini duog'a ochdi. – Bizni shunchalik siylab kelibsizlar, bu yaxshiligingizni bizdan qaytmasa, xudodan qaytsin. Olloh taolo yoshlarga taqabbul duo...”¹⁴*

O'zbek tilida kompliment ko'proq qizlarga nisbatan ishlatiladi qizlarning chiroyini ta'riflashda masalan: *“**Qalamda tortilgandek qoshlari, yonib turgan qop-qora xumor ko'zlar, sutday oppoq yuz, ingichka iyagidagi mitti xoli, angishvonadek og'zi**”¹⁵*

- O'qishga kirishda kuchiga sal ishonmay turuvdi...

Xullas, fe'li sal og'irroq....

*- Bu og'irlikni bizga qo'yib beravering. Ukangiz **chidamli yigit.** Hozircha shuning o'zi yetarli. Endi boring. Bu tuynukdan uchib chiqmoqchi bo'lgan qushchalarni hurkitmang¹⁶*

Ushbu misolda yigitga nisbatan chidamli sifati ishlatilgan, uning ichki axloqiy fazilatlariga qilingan iltifot.

Shu kulimsirah bilan yana biroz borgandan keyin bu safar jiddiyroq qilib, dedi:

*- Ahliyamiz ham **uchiga chiqqan chevar,** xudoga shukr. Ojizamiz ham do'ppi tikishga **“farang”** bo'lib chiqdi!¹⁷*

Bunda biz ayollarning qobiliyati yoki muayyan kasbni bildiruvchi komplimentni ko'rishimiz mumkin.

- O'lmasxon, bormisiz? Durustroq aytsangizchi!

Saltining yana bir o'rtog'i – Qumri uning so'zini quvvatladi:

*- Ha, rost, **shunday yaxshi ovozingiz bor ekan, sho'x-sho'x aytmaysizmi?** Keng dalaada qancha cho'zsangiz, shuncha ketadi varanglab....¹⁸*

Bu misolda qizning qobiliyati shunday yaxshi sifati bilan kompliment qo'llanilgan. Endigi keltiriladigan misolda qizning ichki fazilatlariga qarata ishlatilgan. Masalan:

¹² Qodiriy A. O'tgan kunlar. Yangi asr avlodi. - T.,2018. – B. 10.

¹³ Tohir Malik. Alvado... bolalik. Sharq. –T., 2014. - B. 266.

¹⁴ Qodiriy A. O'tgan kunlar. Yangi asr avlodi. - T.,2018. – B. 373.

¹⁵ Hoshimov O'tkir. Ikki eshik orasi. Sharq. –T.,2013. – B. 95.

¹⁶ Tohir Malik. Imtihon. – Toshkent, 2015. – B. 122.

¹⁷ Cho'lpon. Kecha va Kunduz. Yangi asr avlodi. T., - 2014. - B. 14.

¹⁸ Cho'lpon. Kecha va Kunduz. Yangi asr avlodi. T., - 2014. - B. 23.

Hilolaxon *oyog'ingiz yengil ekan faqat yutayapmiz qarang deb xushomad qilishdan charchamasdi. Atrofida shuncha ...*

Yuqorida keltirilgan misollardan shuni bilishimiz mumkinki insonning tashqi ko'rinishiga ishlatiladigan kompliment o'zbek kommunikativ madaniyatida juda keng qo'llaniladi. Biz o'rganish jarayonida O'zbek kommunikativ madaniyatida komplimentlardan foydalanish bir xil emasligini ko'rdik, buni keltirilgan jadvalga qarab bilishimiz mumkin.

2-jadval

Kompliment turi	Umumiy foizdan
Tashqi ko'rinishiga qaratilgan compliment	22%
2 Yoshga qaratilgan kompliment	6%
3. Ichki, axloqiy fazilatlarga qaratilgan compliment	20%
4 Aqliy qobiliyatlarga qaratilgan kompliment	12%
5 Tashqi ko'rinishning alohida elementlariga qaratilgan compliment	4%
6. Qobiliyatni yoki muayyan kasbni baholovchi komplimentlar	15%
7 Liboslarni ifodalovchi komplimentlar	10%
10 Xonadonga, uy sharoitiga nisbatan komplimentlar	2%
11 Umumiy baholovchi komplimentlar	9%

Uyni ko'rib kelgan Olim do'stiga shunday dedi:

- Uy **naq qasrning o'zi-yaa**, mebellarni aytmaysanmi **yap-yapgi** Italiya mebellari¹⁹.

Quyida keltiriladigan misollarda esa insonning ichki fazilatlariga qobiliyatlariga, kasbiga qaratilgan komplimentlardir.

- Sen bularni boqmoqchimisan?
- Ha, **donolarning dono ayoli**.
- Assalomu alaykum, **katta savdogar!** – dedi u yarim hazil, yarimchin. – Karvoning omon –eson yetib keldimi, savdo- sotig'ing yaxshi bo'layapdimi? – Mo'min ochiq ko'ngillik bilan sotuvchining qo'llarini silkitdi, - Qancha suvlar oqib o'tdi ko'rishmaganimizdan beri. Xush ko'rdik!
- **Mo'min chaqqon** deb atalgan bu chol shunday **sodda, afandife'l** edi...
- **Ko'zi o'tkir-da**, bizning bolaning!

Shunday qilib, o'zbek tilida muloqot insonning ichki, axloqiy fazilatlariga bo'lgan komplimentlarga asoslanadi, ular barcha qayd etilgan komplimentning 22 foizini tashkil qiladi. Ulardan bir oz kam foizi bilan odamning tashqi ko'rinishi o'rin egallagan 20 foiz, va qobiliyatni

¹⁹ Tohir Malik. Imtihon. Toshkent. – 2015. - B. 190.

yoki muayyan kasbni baholovchi komplimentlar 15% Kamdan-kam hollarda ziynatlarga qaratilgan 4%, xonadonga va uy sharoitiga qaratilgan komplimentlar 2% va 9% umumiy baholovchi komplimentlar joy egallagan.

XULOSA

Xulosa qilib shuni, aytishimiz mumkinki ingliz va o'zbek kommunikativ madaniyati juda boy hisoblanib unda komplimentlar juda ko'p qo'llaniladi. Buni biz yuqorida keltirilgan misollarda ko'rishimiz mumkin. Ko'rinib turibdiki har bir madaniyat o'zining xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Ingliz kommunikativ madaniyatida kompliment keng qo'llaniladi, ularning madaniyatida kompliment doimiy ishlatiladi. O'zbek kommunikativ madaniyatida esa kompliment kamroq uchraydi bunga bizning mentalitetimiz va dinimiz yo'l qo'ymaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Бобенко А.В. Комплимент как объект лингвистического исследования. Методы лингвистических исследований. – ХГПУ., 1997.
2. Леонтьев В.В. «Похвала», «лесть» и «комплимент» в структуре языковой личности: Дис... канд. филол. наук. - Волгоград, 1999. - М., 1982.
3. Bates H.E. How Vainly Men Themselves Amaze. Making It All Right. Modern English Short Stories. - Moscow, 1978.
4. Chingiz Aytmatov. Oq kema. Adabiyot uchqunlari. – T., 2018.
5. Cholpon. Kecha va Kunduz. Yangi asr avlodi. – T., 2014.
6. Christie A. The Nemean Lion. Making It All Right. Modern English Short Stories. - Progress Publishes., - M., 1978.
7. Holt V. Seven for a Secret. Fawcett CREST. - New York, 1992.
8. Mansfield K. The Tiredness of Rosabel. Selected Stories. - Moscow, 1959.
9. Maugham S. Flotsam and Jetsam. Stories. – Ленинград, 1976.
10. Maugham S. Theatre. Высшая школа. - М., 1985.
11. O'tkir Hoshimov. Ikki eshik orasi. Sharq. –T.,2013.
12. Qodiriy A. O'tgan kunlar. Yangi asr avlodi. - T.,2018.
13. Tohir Malik. Alvado... bolalik. Sharq. –T., 2014.
14. Tohir Malik. Imtihon. - Toshkent, 2015.
15. Wilde O. A Woman of No Importance. Plays. - Moscow, 1961.
16. Wilde O. An Ideal Husband. Plays. - Moscow, 1961.
17. Wilde O. Lady Windermere's Fan. Plays. - Moscow, 1961.
18. Wilde O. The Importance of Being Earnest. Plays. - Moscow, 1961.

БЎЛАЖАК БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРНИ ИЖОДИЙ КАСБИЙ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

Мисирова Нодири Товбаевна

ГулДУ катта ўқитувчи

Ўришова Хайринсо

ГулДУ талабаси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6653489>

Аннотация. Ушбу мақолада бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларнинг креатив компетентлиги даражасини аниқлаш мақсадида ўтказилган тажриба-синов ишлари ва уларнинг натижаси, педагогларнинг креативлик сифатларини муваффақиятли ривожлантириши йўллари ҳамда педагогларда креативлик сифатлари, малакаларини ривожлантиришига тўсқинлик қиладиган омиллар ҳақида ёритилган.

Калим сўзлар: бошланғич синф ўқитувчилари, креатив компетентлик, респондент, креатив фикрлаш, креатив фаолият, креатив маҳсулот, анкета сўрови, педагогик кузатув, суҳбат.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В данной статье описаны проведенные эксперименты по определению уровня творческой компетентности будущих учителей начальных классов и их результаты, способы успешного развития творческих качеств учителей и факторы, препятствующие развитию творческих качеств и умений учителей.

Ключевые слова: учителя начальных классов, творческая компетентность, респондент, творческое мышление, творческая деятельность, творческий продукт, анкета, педагогическое наблюдение, интервью.

PEDAGOGICAL BASES OF DEVELOPMENT OF CREATIVE PROFESSIONAL ACTIVITY OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. This article describes the experiments conducted to determine the level of creative competence of future primary school teachers and their results, ways to successfully develop the creative qualities of teachers and the factors that hinder the development of creative qualities and skills of teachers.

Keywords: primary school teachers, creative competence, respondent, creative thinking, creative activity, creative product, questionnaire, pedagogical observation, interview.

КИРИШ

Ривожланишнинг инновацион йўлини танлаш, юқори технологияларни яратиш ва амалга ошириш, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида билим ва маълумотларнинг ўсиб бораётган ўрни юқори малакали мутахассисларга катта талаб қўймоқда. Бу таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясининг янги шакллари талаб қилади ва рақобатбардош мутахассислар тайёрлашга қодир бўлган янги авлод педагогларини шакллантиришни устувор йўналишлардан бири сифатида белгилайди.

Олий таълим муассасалари ва улардаги ўқув-тарбия жараёнини модернизациялаш, педагог мутахассислар тайёрлаш тизими сифатини ошириш, бўлажак

бошланғич синф ўқитувчиларни замонавий касбий компетенциялар билан куроллантириш, уларда касбий фаолиятга нисбатан акмеологик мотивацияни шакллантириш педагогларнинг креатив компетентлигини ривожлантириш жараёнидаги муҳим вазифалардан саналади.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Гулистон давлат университетида олиб борилган тажриба-синов ишлари жараёнида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларнинг креатив компетентлиги даражаси ва бу ҳақидаги мавжуд тушунчаларини аниқлашга имкон берувчи анкета сўрови, педагогик кузатув ҳамда суҳбатлар ташкил этилди. Тажриба-синов ишларига Гулистон давлат университети Педагогика факултетининг Бошланғич таълим йўналиши 309 нафар 1-3-курс талабалари жалб этилди.

Ўтказилган тажриба-синов ишларида С.Медникнинг анкета сўрови ва Пол Торренсинг "Ижодкорлик қобилиятларини ўрганиш тести"дан фойдаланилди. Анкета сўровлари ва тест натижалари таҳлил қилинганда қуйидаги ҳолатлар аниқланди:

Сўралган респондентларнинг 20% юқори даражада креативликни намоён қилдилар. Улар мунтазам равишда турли ташаббусларни илгари сурадилар, креатив жиҳатдан ўта фаол, изланувчандирлар.

Респондентларнинг 34% эса ўрта даражада креативликни намоён этишди. Уларнинг креативлик қобилияти доимий намоён бўлмайди. Креатив компетентлигини ривожлантириш зарур. Паст даражада креативликка эга респондентлар эса 46%ни ташкил этди. Улар ташаббусни илгари суришга интилади, лекин креативлик қобилияти етарлича намоён бўлмайди.

Натижаларни таҳлил этиш асосида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларни креативлигини ижобий деб баҳолай олмаймиз. Чунки, педагогик кузатиш ва анкета сўровларимиздан маълум бўлдики, талабаларнинг 70-80% креатив компетентликка эга бўлиш имкониятига эга бўлгани ҳолда, атиги 20-34% талабаларгина креатив компетентлик сифатларини намоён эта олдилар.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Юқоридагилар асосида таъкидлаш лозимки, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларда креатив компетентлик борасида етарли даражада билим, кўникма ва малака шаклланмаган, уларнинг креатив компетентлигини ривожлантиришга йўналтирилган педагогик жараён ўзига хос хусусиятларга эга.

Шу боис педагоглар олдида турган асосий вазифа-бу ёшларда креативлик, унинг ўзига хос сифатлари тўғрисида назарий билимларни бэриш, улар асосида талабаларнинг креатив компетентлигини ривожлантиришдан иборат. Мазкур вазифани ижобий ҳал этишда таълим жараёни, шу жумладан фанларни ўқитишда фаол таълим технологияларидан фойдаланиш, машғулотларни ноанъанавий шакл, метод ва воситалари ёрдамида қизиқарли ва мазмунли ташкил этиш кутилган самарани беради.

Шахсга хос креативлик сифатлари муайян босқичларда изчил ривожлантирилиб борилади. Шахснинг креативлик сифатларига эга бўлиши унинг индивидуал қобилиятлари, табиий ва ижтимоий қувватини ўз касбий фаолиятини сифатли, самарали ташкил этишга йўналтиради.

Шунга кўра, тадқиқотларда шахс (жумладан, педагоглар)да креативлик сифатларини муваффақиятли ривожлантиришнинг тўртта йўли кўрсатилган:

- Креатив фикрлаш кўникмасини шакллантириш;
- Амалий креатив ҳаракат кўникмаларини ривожлантириш;
- Креатив фаолият жараёнларни ташкил этиш;
- Креатив маҳсулот (ишланма)лардан фойдаланиш.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчилар ўзларининг креатив фикрлаш қобилиятларини қулай муҳитда тўла намоён қилишлари мумкин. Агар бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларда муваффақиясизликка учраш ва қўрқув ҳисси мавжуд бўлса ёки танқидга учрасалар бундай вазиятда уларда креатив фикрлаш кўникмаларини самарали шакллантириш ёки ривожлантириш мумкин бўлмайди. Бўлажак педагогларда креативликни одатга айлантириш орқалигина креатив фикрлаш кўникмасини муваффақиятли шакллантириш мумкин. Бу жараёнда улар томонидан мавзу мазмунининг пухта англаниши ва креатив фикрлаш кўникмаларини баҳолашда қўлланиладиган метод ва воситалар муҳим аҳамият касб этади.

МУҲОКАМА

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларда креатив фикрлаш кўникмаларини шакллантиришда педагог алоҳида ўрин тутди. Бу жараёнда "педагогнинг роли" аудиторияда креативлик муҳитини яратишдан иборат. Ваҳоланки, педагог гуруҳда бўлажак бошланғич синф ўқитувчилар ўзини эркин сеза оладиган ва ўз фикрлари, ғоялари билан бўлиша оладиган муҳит яратиши лозим. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчилар инсон онгида юз бэраётган жараёнларни янада фаоллаштириш учун ўрнатилган қонун қоидалар, стандартлардан четга чиқиб, турли саволлар беришда эркин ҳаракат қилишлари керак. Педагог бўлажак бошланғич синф ўқитувчилардаги креативликни ноодатий ғояларни ўртага ташлаш ва уларни вербал ва невербал тарзда рағбатлантириш орқали қўллаб-қувватлайди.

Педагогнинг бўлажак бошланғич синф ўқитувчилар бераётган креатив ғояларига нисбатан тўғри муносабати уларнинг мумкин бўлган ва мумкин бўлмаган шартларни англашида муҳим аҳамиятга эга.

Мазкур элементларнинг барчаси педагог-талаба муносабатининг муҳим қисми бўлиб, бўлажак бошланғич синф ўқитувчилар муваффақиятини таъминлайди. Креатив муҳитда таълим олаётган бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларда аста-секин креатив вазифаларни бажаришга нисбатан қизиқиш ортади, шунингдэк, креатив тафаккурга эга педагогни кузатиш натижасида креатив фикрлашга мойил бўлади. Креативлик характеридаги ўқув-билиш муҳити бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларда таълим жараёнида катта аҳамиятга эга бўлган танқидий ва креатив фикрлаш кўникмасининг ривожланишига олиб келади.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларнинг креатив тафаккурга эга бўлишлари уларда ижодий муҳитнинг қанчалик таркиб топтирилганлигига боғлиқ. Тўлақонли креативлик характерида эга таълим муҳитини яратиш пухта ўйланган режага таянади.

Педагоглар агарда ўзларининг креатив ўқитиш метод ва стратегияларини қўллаш (яъни кенг қўламда ўйлаш ва креатив фикрлаш жараёнини ташкил этиш)да катта самарадорликка эришишни истасалар, буни бўлажак бошланғич синф ўқитувчилар онгига

сингдиришлари ва ўз вазифаларини сидқидилдан бажаришлари лозим. Қолаверса, "креатив характерга эга муҳитдагина бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари ўрганаётган мавзунинг мазмуни, ўқув ахборотлар ўртасидаги ўзаро алоқани тушуниш имкониятига эга бўлади ва бу ҳақида фикрлашни бошлашади".

Муайян омиллар педагогларда креативлик сифатлари, малакаларини ривожлантиришга тўсқинлик қилади. Шу сабабли педагогик жараёнда педагоглар ушбу омилларни бартараф этишга эътибор қаратишлари лозим.

Креатив муҳитда педагог бўлажак бошланғич синф ўқитувчилар диққат-эътиборини жалб этиш мақсадида бирор бир янгиликдан фойдаланади. Қизиқувчанлик ва шубҳани уйғотувчи маълумот, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларни ўзига жалб этиб, уларда ўқишга бўлган интилишни кучайтиради.

Олий таълим муассасаларида ҳам педагоглар бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларда креатив фикрлаш кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришда уларнинг жамоа бўлиб, кичик ёки катта гуруҳларда ишлашлари учун зарур шарт-шароитни яратиб бера олишлари зарур. Зеро, бошланғич синфларда ишлаш жараёнида билдирилган ҳар қандай фикрни креатив жиҳатдан ривожлантириш имконияти юзага келади.

Педагог креативлик дарсларида жамоа туйғусининг аҳамиятини англаган ҳолда, доимий равишда гуруҳларни ўзгартириб, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларда жамоа бўлиб ишлаш, бошқалар қобилияти ва маҳоратини ҳурмат қилиш кўникмасини шакллантиради. Ваҳоланки, яқка тартибда ишлаш маълум вазиятларда самара берса, креативлик дарсларида кичик гуруҳларда ишлаш мақсадга мувофиқдир, чунки креативлик кўникмаси ижтимоий феномендир; А.Ж.Роунинг фикрига кўра, креатив қарашлар жамоа бўлиб ишлаш жараёнида ва креатив ҳамкорлик натижасида шаклланади.

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, олий таълим тизимига ижодий компетентли ёндашувнинг жорий этилиши таълим мақсади, мазмуни, ўқитиш шакли, ўқитиш усуллари, педагогик технологиялари, назорат усуллари ҳамда дидактик муносабатларида жиддий ўзгаришларни амалга оширишни талаб этади. Шунга кўра, олий таълим муассасаларида таълимни ташкил этишнинг мавжуд шакллари бўлган маъруза, амалий, семинар ва лаборатория машғулотларини мазмун жиҳатидан ўзгартириш назарда тутилади. Маъруза дарсларини муаммоли таълим шаклида, семинар дарсларни креатив тафаккурни ва амалий машғулотларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантиришга қаратилган бўлишлиги мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Элмуратова Д., Мисирова Н Педагогик компетентлик ва кретивлик асослари / Ўқув кўланма. -Т.: Фан, 2021. - 135 б.
2. Мисирова Н Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ижодий касбий фаолиятга тайёрлашнинг илмий-назарий асослари / Монография Т: "Илм-зиё-заковат"нашриёти, 2020. -124 б
3. Мисирова Н Бошланғич синфда ижодий фаолиятга тайёрлаш орқали ўқувчиларнинг иқтидорини орттириш/ журнал ТАЪЛИМ,ФАН ВА ИННОВАЦИЯ.Тошкент 2020.1-сон

4. Мисирова Н Талабаларнинг ижодий фикрлашини ташкил этиш /. – ТДПУ, 2016 – 120 бет.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOIK ASOSLARI

Ahmedov Akmaljon Yusufovich

Farg'ona davlat universiteti Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Egamberdiyev Oyatillox Alisher o'g'li

Farg'ona davlat universiteti Pedagogika-psixologiya yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6653657>

Annotatsiya. Ushbu maqolada kommunikativ kompetentlik, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalari, muloqot qilishda uchta o'zaro bog'liq kommunikativ, interfaol va pertseptiv komponentlarning birligi o'qituvchining kasbiy kommunikativ kompetentligi, kommunikativ o'zini o'zi takomillashtirish, oliy pedagogika ta'limining o'quv mashg'ulotlari.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetentlik, bo'lajak o'qituvch, muloqot, oliy ta'lim.

PEDAGOGICAL BASES OF IMPROVING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

Abstract. In this article, the issues of communicative competence, the development of professional competence of future teachers, the unity of the three interrelated communicative, interactive and perceptual components in communication, the teacher's professional communicative competence, communicative self-improvement, higher pedagogy training sessions.

Keywords: communicative competence, future teacher, communication, higher education.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы коммуникативной компетентности, развития профессиональной компетентности будущих педагогов, единства трех взаимосвязанных коммуникативных, интерактивных и перцептивных компонентов в общении, профессиональной коммуникативной компетентности педагога, коммуникативного самосовершенствования, учебных занятий по высшей педагогике.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, будущий учитель, общение, высшее образование.

KIRISH

Hozirgi kunda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish dolzarbmasalalardan biridir. Bu haqda Respublikamiz ta'lim muassasalarida bo'lajak pedagogning kommunikativ kompetentligi uning talabalar jamoasi, ota-onalar, hamkasblar u bilan muloqotga kirishishning samarali mexanizmlarini tatbiq etishning me'yoriy asoslari yaratilgan.

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentligini shakllantirish pedagoglarni tayyorlashdagi murakkab muammolar qatorida o'ziga xos o'rin tutadi. Ayniqsa ta'limni modernizatsiyalash bilan bog'liq islohotlarning joriy bosqichida kasbiy pedagogik faoliyatga moslashish muammosi yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bo'lajak o'qituvchilarni amaliy, psixologik, metodik, tadqiqotchilik turlari bilan bir qatorda o'qituvchining kasbiy kompetentligini shakllantirish bilan boyib bormoqda. Kasbiy kompetentlik tashhisi kasbiy shakllanishning mohiyatli xarakteristikalariga diagnostik, kommunikativlik, boshqaruv va proektiv o'quvlar guruhlarini kiritish lozim. Pedagogning bilish faoliyati ko'p jihatdan o'rganilayotgan narsalarning murakkabligi, dinamikasi,

nostandartligi, ijtimoiy hodisalarni ajratib turadigan chegaralarning ta'siri, ularni izlash, noaniqlik bilan belgilanadi, bu esa kuzatuvchanlik, suhbatdoshning ichki dunyosini modellashtirish malakasini nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Pedagog kadrlarning kasbiy mahorati sifati va saviyasini uzluksiz yuksaltirish"l kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Bu ijtimoiy jarayonlarda, kasbiy muloqot saviyasini oshirishga sharoitlar yaratadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmoni, 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-son "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi PQ-3775-son "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmoni. 6 qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorlari hamda mazkur masalaga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalari B.S.Abdullaeva, A.A.Abduqodirov, G.Abduraimova, Sh.Abduraimov, B.R.Adizov, N.N.Azizxodjaeva, S.Bazarova, U.Sh.Begimqulov, R.H.Djuraev, R.G.Isyanov, Sh.Q.Mardonov, A.Maxmudov, D.Mamatov, N.A.Muslimov, O.Musurmonova, U.N.Nishonaliev, S.Nishonova, N.Ortiqov, M.Ochilov, B.X.Rahimov, O'.Q.Tolipov, O.To'raqulov, U.To'raqulov, D.Sharipova, Sh.S.Sharipov, A.A.Xalikov, N.G'.Egamberdieva, M.Qodirovlar tadqiqot ishlarida yoritilgan. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi mamlakatlari tadqiqotchilari L.S.Vigotskiy, P.Ya.Galperin, V.V.Davidov, N.V.Kuzmina, Ye.N.Linov, I.Ya.Lerner, A.K.Markova, N.D.Nikandrov, S.L.Rubinshteynlar tomonidan o'qituvchi kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirishning psixologik jihatlari o'rganilgan. Yevropa mamlakatlarid o'qituvchilar kommunikativ kompetentligini rivojlantirish masalalari M.Buber, L.Botcheva, R.Boyatzis, F.Delamare, A.Disterveg, J.Dyui, A.Maslou, Jan Piaje, K.Yasperslar tomonidan tadqiq etilgan.

Hozirgi davrda pedagogikada inson dunyoqarashi masalalari tubdan ko'rib chiqilmoqda, insonning ijtimoiy hayotdagi holati o'zgarmoqda va o'sib kelayotgan avlod ta'lim-tarbiyasi qayta baholanmoqda, bu esa mazkur jarayonlar sub'ektlarining o'zaro munosabati ham o'zgarishiga olib kelmoqda. Pedagog va tarbiyalanuvchilarning o'zaro munosabatining insonparvarlik aspektlari bugungi kunda I.Kantning har bir insonga o'z maqsadlariga erishish va o'zining boshqalar uchun bir vositaga aylanishiga yo'l qo'ymaslikni ifodalovchi qat'iy majburlamaslik formulasiga asoslanadi.

Pedagogik muloqotni tashkil etishda faqat pedagogik maqsad va vazifalardan kelib chiqish mumkin emas, aslida aynan ular faoliyatning asosida bo'lishi tabiiy. Muloqotning bunday holatida amal qilish xususiyati shunga olib keladiki, o'qituvchi u bilan doim o'z fikri, ya'ni faqat "o'zinigina" talabini bayon qilish orqali muloqotga intiladi. Bolalar bilan muloqotda "o'zinigina" talabini bayon etish orqali emas, balki "bolalardan" fikr olish, ularning qiziqishlari, intilishlarini

nazarda tutib, muloqot qurish muhim, shunda bola o'z qiziqish va o'z olami bilan pedagogik maqsadlar radiusida bo'ladi.

Muloqot qilishda uchta o'zaro bog'liq kommunikativ, interfaol va pertseptiv komponentlarning birligi sifatida uch tomonlama yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi (G.M.Andreeva, A.A.Bodalev, B.D.Parigin). Bunda muloqotning kommunikativ tomoni o'zida o'quvchilarning axborotni uzatish, o'zaro ta'sir qilish interfaol tashkiliy jihatini, pertseptiv jihatini esa, ularning bir-birini idrok etishi hamda shu asosda o'rnatilgan o'zaro tushunish va hissiy aloqani namoyon etadi. O'qituvchining kommunikativ qobiliyatlari turli tushunchalar bilan: "pedagogik mahorat", "malakaviy tavsif", pedagogik ta'lim nazariyasida o'qituvchiga kasbiy-professional asoslangan talablar turli tushunchalar bilan ifodalangan: "pedagogik mahorat", "malakaviy tavsif", "shaxsning professiogrammasi", "professional tayyorlik", "kasbiy-professional kompetentlik" bilan ifodalangan.

Umuman olganda, yuqorida sanab o'tilgan, bir hodisani tavsiflovchi pedagogik toifalar alohida mazmuniy jihatlariga ega va turli kontekstlarda qo'llaniladi. "Kommunikativ kompetentlik" tushunchasi bilan yaqin aloqador bo'lgan – "shaxsning kommunikativ yadrosi" tushunchasi mavjud. «Kommunikativ yadro» tushunchasi yaqinda paydo bo'lgan va ilmiy tadqiqot ishlarida zamonaviy psixolog A.A.Bodalev tomonidan birinchi marta qo'llanildi.

Shaxsning kommunikativ yadrosi psixologik hodisa sifatida ko'rib chiqilishi har bir insonda muloqotni yanada muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beruvchi asos mavjud. Bunday asos har qanday katta yoshli insonlarda, bolalar shaxsida ham mavjud bo'lib, kommunikativ yadrosiga shaxsiy xususiyat va sifatlar kirishi mumkin.

Aynan ular oxir-oqibat, muloqot metodi va yo'nalishi boshqa tomondan, o'qituvchining kasbiy kommunikativ kompetentligining past darajasi unga professional sifatida o'zini o'zi amalga oshirishga imkon bermaydi, oqibatda umuman, hayotdan qoniqmaslikni tug'dirishi mumkin. Mazkur umumiy va kasbiy kommunikativ kompetentlikning o'zaro ta'sirini inobatga olib, biz uning namoyon bo'lishining quyidagi mezonlarini aniqladik: birinchi mezon – umumiy kommunikativ qadriyatlar. Ularga pedagog uchun insonning qadri, muloqot jarayonining qadri, pedagog uchun an'anaviy muloqot shakllarining qadri kiritdik; ikkinchi mezon – pedagogning shaxslararo muloqotni amalga oshirishi umumiy kommunikativ ko'nikmalari sifatida belgilandi.

Bu uning yaqin qarindosh insonlar, ishdagi hamkasblar, o'quvchilarning ota-onalari bilan aloqa o'rnatish ko'nikmasi; uchinchi mezon – o'qituvchining umumiy kommunikativ qadriyatlarni o'zining kasbiy idealiga kiritish darajasi, chunki mazkur qadriyatlarning rivojlanish darajasi kundalik hamda pedagogik muloqotda ham katta ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, ular pedagogning bolalar bilan insonparvarlik, fasilitatorlik muloqotining o'ziga xos asosi bo'lib xizmat qiladi, uning asosida o'z mehnatining yetakchi qadriyati sifatida o'quvchiga yo'nalganlik va o'zini o'zi anglash hamda o'zini o'zi, o'quvchi shaxsining o'zgarishlari mos ravishda o'z faoliyati usullarini o'zgartirish ehtiyoji yotadi; o'qituvchida kasbiy kommunikativ malakalar mavjudligi kommunikativ kompetentligi darajasini baholashning to'rtinchi mezoniga aylandi, chunki kasbiy pedagogik muloqot uni kundalik muloqotdan farqlovchi qator xususiyatlarga ega.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'qituvchining kommunikativ kompetentligi mezonlarini aniqlash zaruriyati kommunikativ kompetentligining yuqori, o'rta, past kabi uch darajasini ajratish imkonini berdi.

Kommunikativ kompetentlikning yuqori darajasi o'qituvchining o'quvchilar bilan insonparvarlik o'zaro munosabatlarining yaqqol ifodalanagan yo'nalganligi bilan tavsiflanadi, ularda har ikki ishtirokchi mazkur jarayonning sub'ektlari sifatida xizmat qiladi, bunda ularni har birining shaxsi ang'lanadi va noyob, qaytarilmas sifatida qabul qilinadi. Bundan tashqari, o'qituvchi bolalar bilan muloqotga ehtiyoj sezadi va amaliyotda muloqotning axloqiy shakllaridan foydalanadi.

Pedagogda verbal va noverbal kommunikatsiya malakalari sezilarli darajada rivojlangan, bunda muloqotning verbal va noverbal komponentining nomuvofiqligi kuzatilmaydi. O'qituvchi o'zining psixologik-fiziologik holatini tartibga solishni biladi. Nizoli vaziyatdan chiqish sifatida hamkorlik usulidan foydalanadi.

Kommunikativ kompetentlikning o'rta darajasi o'qituvchining yetarlicha ifodalanmagan qadriyatli-kommunikativ yo'nalganliklarini nazarda tutadi. Tashqaridan insonparvar sifatida aniqlanadigan, o'quvchilar bilan munosabatlar ko'proq ijtimoiy rollarni bajarish xususiyatiga ega. Bunday o'qituvchilar bolalar bilan muloqotga alohida ehtiyoj sezmaydilar, muloqotning o'zi qat'iy chegaralangan, ko'pincha ijobiy hissiy ifodalarsiz. Bunda kasb zarurati doirasida verbal va noverbal kommunikatsiya malakalari ahamiyatli darajada rivojlangan.

O'qituvchi o'zining psixologik-fiziologik holatini tartibga solishni biladi, bunda mazkur ma'noda ma'lum hissiy beqarorlik bo'lishi mumkin. O'qituvchilarda kommunikativ kompetentlikning past darajasi ularning o'z qadriyatli yo'nalishlaridan bir yoki bir necha kommunikativ qadriyatlarni istisno etishlarida belgilandi. O'qituvchi va o'quvchining muloqoti insonparvar sifatida tavsiflana olmaydi: o'quvchilar noqulaylik his etadilar; darsning hissiy ko'rinishi ko'proq salbiy; bolalar bilan aloqa 12 mavjud emas.

O'qituvchining xulqida muloqotning verbal va noverbal tashkil etuvchisining nomuvofiqligi mavjud. O'qituvchi ko'pincha o'zining psixologik-fiziologik holatini tartibga solishni bilmaydi. Yuqorida bayon etilganidan kelib chiqib, kommunikativ kompetentlik dinamik hosila bo'lib, o'z rivojida ikki bosqichdan o'tadi: umumiy va kasbiy kommunikativ kompetentlik (bunda shaxs rivojlanishining ma'lum bosqichidan ular birgalikda mavjud bo'ladi), shuningdek, darajadan darajaga rivojlanishi mumkin.

Bu rivojlanish kommunikatsiya "tilini" o'z-o'zidan beixtiyor o'zlashtirish va o'qitish orqali sodir bo'ladi. Bunda muloqot bilan to'g'ridan-to'g'ri va bevosita aloqador bo'lgan kasb to'g'risida gap borsa, bu jarayon maxsus tashkil etilgan o'qitish va ma'lum shartlarni bajarishda mahsuldor bo'ladi deb aytish o'rinli. Avvalo, bo'lajak o'qituvchi asosli bilimlarga ega bo'lishi kerak.

Pedagogik fanlar asosida shaxsning insonparvarlashtirilgan kommunikativ yadrosi rivoji pedagogika fanlari va pedagogika fanlarining maqsadi yo'nalgan holatining izohi:

- pedagogika tarixi – pedagogik g'oyalar, nazariyalar va ta'lim tizimlarining rivojlanishini o'rganadi;

- pedagogika – ta'limning asosiy qonuniyatlarini maxsus tashkil yetilgan pedagogik jarayon sifatida o'rganadi va pedagogik bilimning barcha tarmoqlarini rivojlantirish uchun asos yaratadi, pedagogikaning umumiy tamoyillari, didaktika (ta'lim nazariyasi), tarbiya nazariyasi, ta'limni boshqarish;

- yosh davrlar pedagogikasi – turli yoshdagi inson rivojlanishining xususiyatlari va namunalari o'rganadi, maktabgacha pedagogika, boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, androgogiya (kattalar ta'limi), gerontogogiya (qarilik pedagogikasi);

- kasbiy pedagogika – kasb ta’limi muammolarini o’rganadi, kasb-hunar maktablari pedagogikasi, o’rta maxsus kasb-hunar maktablari, oliy ta’lim, mehnat pedagogikasi; sohaviy pedagogika – muayyan faoliyat turlari (pedagogik, muhandislik, harbiy, huquqiy va boshqalar) uchun kishilarni maxsus tayyorlash qonuniyatlarini o’rganadi;

- ijtimoiy pedagogika – jamiyatning shaxs shakllanishi va rivojlanishiga ta’siri muammolarini ishlab chiqadi, oila pedagogikasi, mehnat jamoalari pedagogikasi, qayta tarbiyalash;

- korrektсион (maxsus) pedagogika – rivojlanishida jismoniy va psixofiziologik kamchiligi bo’lgan bolalar ta’lim-tarbiyasini o’rganadi, defektologiya (aqliy rivojlanishda kechikkan bolalar bilan ishlash), logopediya (nutq nuqsonlarini tuzatish ishlari), surdopedagogika (eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar bilan ishlash), tiflopedagogika (zaif va ko’r bolalar bilan ishlash), oligofrenopedagogika (aqli zaif bolalar bilan ishlash);

- etnopedagogika – xalq va etnik tarbiyaning qonuniyatlari va xususiyatlarini o’rganadi;

- qiyosiy pedagogika – dunyoning turli mamlakatlarida ta’limni tashkil etish xususiyatlarini ochib beradi;

- xususiy (predmetli) metodika – barcha turdagi ta’lim muassasalarida aniq o’quv fanlarini o’qitishni o’rganish;

- ta’lim-tarbiya falsafasi – ta’lim mohiyatini tushunish uchun falsafiy ta’limotlarning rolini o’rganuvchi, ta’lim va tarbiya mafkurasini belgilab beruvchi pedagogikaning bir bo’limi bo’lib, ta’lim maqsadlari va ularni amalga oshirish yo’llarini belgilashdagi asosiy konseptual yondashuvlarni tahlil qiladi.

XULOSA

Kommunikativ o’zini o’zi takomillashtirish maqsadi aniq, ammo motivlar turlicha bo’lishi mumkin. Insonparvar yo’nalgan o’qituvchi uchun kommunikativ o’zini o’zi takomillashtirish nafaqat o’zi uchun o’zini o’zi yaxshilashda, balki samarali o’zaro munosabatni amalga oshirishning asosiy sharti sifatida kechishi kerak bo’lib, bu bolalarning rivojlanishiga, ularning individualliklari va o’ziga xosliklarini saqlashga yordam beradi.

Shuning uchun kommunikativ o’zini o’zi rivojlantirishda amaliy mashg’ulotlar katta ahamiyatga egadir. Bo’lajak o’qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish mexanizmlari amaliy yondashuv orqali kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil qilishning metodik ta’minotini ishlab chiqishni taqozo qildi.

O’quv mashg’ulotini axborot, o’zini o’zi anglash va amaliy kabi uchta blokda qurish maqsadga muvofiq. Oliy pedagogika ta’limining o’ziga xosligini bunday tushunish madaniyat va ta’lim tizimi shaxslaridan, o’qituvchidan o’z kasbiy-mutaxassisligi kompetentligini doimiy namoyon etish talab etilishi an’anaviy ta’lim tizimi mazmun-mohiyatidan izlash manbai bo’lishi mumkin.

References:

1. “Таълим тўғрисида”ги Қонун. ЎРҚ-637-сон. 2020-йил 23-сентябрь. <https://lex.uz/>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2909-сон Қарори. Қонун ҳужжатлари тўплами миллий базаси. 2017
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси

- тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони //Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тўғрисида»ги ПФ-5847-сон Фармони. Қонун ҳужжатлари тўплами миллий базаси <https://lex.uz/>.
  5. Arziqulov D.N. Kasbiy kamolatning psixologik o'ziga xos xususiyatlari. Psixol. fan.nom. diss...avtologyhai. - Toshkent: 2002. -22 b.
  6. Karimova, M. O., & Saidullaeva, A. R. (2020). Pedagogical basis of the use of universal and national values in the spiritual and moral education of children in the family. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(7), 8547-8555.
  7. Karimova, M., & Tuychieva, R. (2019). THE PEDAGOGICAL BASICS OF TRAINING STUDENTS FOR PROFESSIONAL, MORAL AND EDUCATIONAL FUNCTION. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(10), 311-317.
  8. Otajonovna, K. M., & Kizi, A. K. G. (2021). Pedagogical bases of formation of innovative culture of the educator of preschool educational institution. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 457-460.
  9. Otajonovna, K. M., Bakhodirovna, N. M., & Kizi, T. R. N. (2021). Pedagogical bases of the organization of methodical work in professional colleges. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 1095-1098.
  10. Muslimov N. va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. - T.: «Fan va texnologiyalar», 2013. -128 b.
  11. Nizomxonov S.A., Madaminov I. Pedagogning kasbiy faoliyatida axborot kommunikativ kompetentlikni oshirish yo'llari. // Zamonaviy ta'lim» jurnali, 2014, №10.
  12. Yusufovich, A. A. (2022). Developing the communicative competence of future teachers is an effective measurement for self-organization. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(1), 302-304.
  13. Yusufovich, A. A. (2020). ISSUES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE, WHICH IS AN INTEGRAL PART OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 8(7).
  14. Ахмедов, А. Ю. (2020). БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЖИХАТЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, (4), 778-781.
  15. Ахмедов, А. Ю. (2022). БЎЛАЖАК ПСИХОЛОГЛАРДА КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *Gospodarka i Innowacje*., 22, 220-222.
  16. Ахмедов, А. Ю. (2020). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ КАСБИЙ-ПЕДАГОГИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИНГ АЖРАЛМАС ҚИСМИ

БЎЛГАН КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШ
МАСАЛАЛАРИ. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, (SI-2№ 8).

17. Ахмедов, А., Эгамбердиев, А., & Сотволдиева, О. (2022). The role of pedagogical technologies in improving the quality of education. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 59-60.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ МЕТОДОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

Юлдашева Тохта Аметовна

Старший преподаватель

Чирчикский государственный педагогический институт Ташкентской области

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6653707>

Аннотация. В статье рассматриваются примеры использования коммуникативных методов в процессе изучения иностранного языка.

Ключевые слова: коммуникативные барьеры, русский язык, филология, педагогика, образование, наука.

USING COMMUNICATIVE METHODS IN THE PROCESS OF LEARNING THE RUSSIAN LANGUAGE

Abstract. The article deals with examples of the use of communicative methods in the process of learning a foreign language.

Key words: communication barriers, Russian language, philology, pedagogy, education, science.

ВВЕДЕНИЕ

Сегодня в современном образовательном процессе используются не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения.

По мнению современных исследователей, на преподавание русского языка влияют два аспекта: информационные технологии и использование коммуникативного подхода в учебном процессе. Поэтому современный учебный процесс невозможно представить без информационно-коммуникативных технологий. Всё новые требования к развитию образовательных процессов в высших учебных заведениях требуют формирования социокультурной компетентности студентов.

Становится популярным широкое использование средств информационных и коммуникационных технологий в процессе учебных занятий, что способствует улучшению и модернизации системы образования в высших учебных заведениях, в том числе в преподавании русского языка. При этом требуется повышение педагогического мастерства преподавателей, постоянное совершенствование и соответствие уровню развития современной науки и техники.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Сегодняшние информационные технологии представляют собой такие технические средства, как аудио, видео, смартфоны, планшеты, компьютер, проекторы, Интернет. Применение этих технологий на практических занятиях по узбекскому языку не только существенно повышает интенсивность учебного процесса, но и обогащает содержание урока, способствует усвоению темы. «Учебник узбекского языка для стран СНГ» предусматривает использование информационных технологий, книга дополнена компакт-диск с электронной версией учебника и аудиокурсом. Задания помеченные специальным значком, записаны в аудионосители². Эти аудиоматериалы помогают студентам усиленно изучать русский язык, потому что аудирование является важным аспектом речевой

деятельности. Ежедневное прослушивание предложенных аудиоматериалов способствуют преодолению существующего коммуникативного барьера, а также развивать творческий потенциал студентов.

Сегодня в обучении русскому языку широкое использование получили мультимедийные технологии, основными средствами которых являются звук, аудиотексты (монологическая речь, диалоги, полилоги, видеоматериалы). Студенты принимают активное участие в подготовке мультимедийных презентаций по конкретной тематике. Существует проектная деятельность студентов, они самостоятельно могут выбрать тему своей творческой работы, используют различные источники информации и демонстрируют в виде докладов, бесед и других форм. Готовят презентации, используя слайды, видео фрагменты, аудиоматериалы, песни и танцы. Например, в процессе проведения практических занятий по подготовке профессиональной коммуникации студенты готовят презентации о культуре, истории; о сегодняшней жизни страны изучаемого языка; о писателях, ученых и деятелях культуры народа; о праздниках, традициях и обычаях; о жизни молодежи страны. Применение таких технологий происходит наряду с усвоением теоретического материала.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Существует интерактивное обучение, которое проводится при помощи компьютерных программ, а учебный процесс становится более содержательным и привлекательным. При планировании работы по новым информационным технологиям необходима качественная подготовка преподавателя, так как его методические наработки не могут заменить компьютер; советы, рекомендации всегда будут полезны для студентов. Интернет используется при просмотре новостных известий, информации; проведении онлайн-семинаров, конференций и других мероприятий; поиске информации и материалов по теме; сборе материалов и проведении анализа; просмотре рекламных роликов, документальных и художественных фильмов; сборе материалов для презентаций.

Несмотря на ускоренное развитие современных технологий их роль должна иметь вспомогательный характер; они не могут заменить живого общения студентов и преподавателя. В учебных программах, учебно-методических комплексах предусматривается применение информационных технологий в процессе изучения русского языка.

В учебных программах предусмотрена проектная деятельность студентов. Предлагаются темы для творческой работы, связанные с аспектами профессиональной направленности. Студенты выбирают тему самостоятельно. Во время подготовки проектной деятельности студенты используют русский язык, собирают различную информацию, выбирают способ демонстрации своей работы, готовят слайды. Излагая материал, делают выводы, дают рекомендации и высказывают свою точку зрения.

ОБСУЖДЕНИЕ

Такие творческие работы способствуют совершенствованию навыков и умений работы студентов с компьютером и другими современными техническими средствами. Студенты знакомятся с электронными версиями учебников, учебных пособий, учебных словарей, справочников и других источников; расширяют свои языковые знания, могут пройти тестирование и определить свой уровень знаний по русскому языку.

В процессе пользования Интернетом увеличиваются контакты, связи студентов; появляется возможность межкультурного общения; начинается обмен информацией; социокультурными ценностями; используя русский язык, они преодолевают существующий коммуникативный барьер, с каждым днем развивая творческий потенциал и интеллект.

Пользование Интернетом позволяет более эффективно решить ряд лингводидактических задач:

- развивать умения по видам речевой деятельности (аудирование, чтение, говорение и письмо);
- обогащать лексический запас студентов с учетом социальнополитического устройства общества, культуры, истории и традиций стран;
- развивать умения переводческой деятельности;
- контролировать правильность перевода с помощью текстового редактора;
- расширять кругозор студентов, используя материалы Интернета, знакомство с особенностями культуры, традиций страны изучаемого языка, речевой этикет, особенности речевого этика;
- повышать интерес к изучению русского языка с помощью Интернета.

ВЫВОДЫ

В заключение рекомендуем некоторые мультимедийные программы для обучения узбекскому языку:

- 1) практика применения мультимедийных технологий при обучении узбекскому языку (Ф. А. Абдужаббарова, Ш. Д. Эгамова);
- 2) роль информационных компьютерных технологий в процессе изучения узбекского языка студентами русскоговорящих групп в вузе (К. Н. Рахимова, Ф. А. Абдужаббарова)
- 3) Актуальность данной проблемы повышается с каждым днем, потому что возможности информационных технологий выходит на более качественный уровень, в связи с этим растет интерес использования их в учебном процессе.

Reference:

1. Аметовна, Ю. Т., & Назаровна, К. Х. (2020). Применение интеграции при обучении русскому языку в национальных группах. Суз санъати, (3).
2. Yuldasheva, T., & Kadirova, K. (2020). Teaching Russian with Innovative Approach. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(7).
3. Юлдашева, Т. А. (2021). МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА. Academic research in educational sciences, 2(2).
4. Ametovna, Y. T. (2021). FEATURES OF THE METHODOLOGY OF TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN UNIVERSITY. International Engineering Journal for Research & Development, 6(ICDSIIL), 3-3.
5. Yuldasheva, T. A. (2020). BOSH LANG 'ICH SIN FDA IZOHLI O 'QISH JARAYONINI QO 'LLASH. Science and Education, 1(Special Issue 2)
6. Юлдашева, Т. А. (2021). ВИДЫ КОММУНИКАЦИИ И КОММУНИКАТИВНЫЕ БАРЬЕРЫ В МЕЖКУЛЬТУРНОМ ОБЩЕНИИ

- СТУДЕНТОВ ИНОЯЗЫЧНЫХ ГРУПП. *ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES*, 2(4), 2027-2030.
7. Yuldasheva, T. A., Begimova, A. (2022). The Role of the Constitution of the Republic of Uzbekistan in our Free and Prosperous Life. *International Journal Of Multidisciplinary Research In Science, Engineering and Technology*, 5(2), 15-22.
  8. Ametovna, Y. T. (2021). *INTERCULTURAL COMMUNICATION: ESSENCE, OBJECT, HISTORY*. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 2(05), 109-111.
  9. Юлдашева, Т. А., & Калдибекова, К. (2021). АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ И ПРИЁМЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛЕ. *Academic Research in Educational Sciences*, 2(11), 1427-1434.
  10. Юлдашева, Т. А., & Очилова, А. (2021). ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ГРАЖДАНСКОПАТРИОТИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ. *Academic Research in Educational Sciences*, 2(11), 1443-1447.
  11. ЮЛДАШЕВА, Т. А. (2021). ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА В ИНОЯЗЫЧНЫХ ГРУППАХ. *Экономика и социум*, 11(90), 1148-1152.
  12. ЮЛДАШЕВА, Т. А. (2021). РУССКИЙ ЯЗЫК В ШКОЛЕ И В ВУЗЕ: ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ И ПРЕПОДАВАНИЯ. *Экономика и социум*, 9(88), 1015-1021.
  13. Юлдашева, Т. (2021). ВИДЫ КЛАСТЕРОВ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ НА УРОКЕ. *ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES*, 2(7), 308-314
  14. Юлдашева, Т. (2021). СОВРЕМЕННЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(7), 386-393.
  15. ЮЛДАШЕВА, Т. А. (2021). РУССКИЙ ЯЗЫК В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУППАХ. *Academic research in educational sciences 2(CSPI conference 2)*, 128-132.
  16. Юлдашева, Т. А. (2021). Обучение языковой коммуникации на русском языке. *Экономика и социум*, 3(2), 593-596.
  17. Юлдашева, Т. А. (2021). МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ В ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ПОДХОД. *Экономика и социум*, 6(2), 849-853.
  18. Duisenov, N., & Akhmedov, B. (2022). Matnli, ovozli va grafik axborotlarni kodlash. *Academicia*, 13(21), 1454-1459.
  19. Кудратиллоев, Н. А., & Ахмедов, Б. А. (2021). Методика использования веб-приложении на основе инновационных методов. *Экономика и социум*, 3(82), 699-702.
  20. Мажидов, Ж. М., & Ахмедов, Б. А. (2020). Использование мультимедийных технологий как средство повышения мотивации к изучению иностранного языка студентов ВУЗА. *Экономика и социум*, 3(82), 703-706.

21. Akhmedov, B. A. (2022). Use of Information and Communication Technologies in Higher Education Trends in the Digital Economy. Ижтимоий фанларда инновация онлайн илмий журналы, 3(3), 71-79.
22. Mukhamedov, F. I., & Akhmedov, B.A. (2020). Innovation “Klaster mobile” ilovasi. Academic Research in Educational Sciences, 1(3), 140-145.
23. Akhmedov, B. (2022). Methodology of Teaching Informatics in Cluster Systems. International Journal of Innovative Research in Science Engineering and Technology, 11(4), 3485-3491.
24. Akhmedov, B. (2022). A new approach to teaching information technologies in education. *Central Asian journal of education and computer sciences (CAJECS)*, 1(2), 73-78.
25. Akhmedov, B., Yakubov, M., & Akhmedjonov, D. (2022). Methods of teaching to information technologies: problem type of learning. *Central Asian journal of education and computer sciences (cajecs)*, 1(2), 57-60.

THE DEFINITION OF TYPOLOGY AND ITS USAGE IN DIFFERENT DISCIPLINES

Saloxiddinov Manuchehr

Lecturer at Samarkand State Institute of foreign languages

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6653806>

Abstract. What is typology? The term typology refers to studying, examining, classifying, or analyzing things or concepts according to different types or categories. Before reviewing typology examples, it's important to really understand the definition of typology. Understanding what typology is will make it easier to understand how certain examples illustrate the concept. A typology is simply a means of classifying items, people or concepts by general type. The word typology is simply a scientific term, which is used for grouping things together based on similarities. Typology can be used across all industries and disciplines. A few examples of fields in which typology is used include linguistics (as a linguistic typology or language typology), theology, anthropology, archaeology, psychology, politics, education, medicine, farming, and many others.

Key words: linguistics, theology, anthropology, archeology, field of linguistics, languages, certain categories, grouping, common features.

Аннотация: Что такое типология? Термин "типология" относится к изучению, исследованию, классификации или анализу вещей или концепций в соответствии с различными типами или категориями. Прежде чем рассматривать примеры типологии, важно действительно понять определение типологии. Понимание того, что такое типология, облегчит понимание того, как определенные примеры иллюстрируют эту концепцию. Типология - это просто средство классификации предметов, людей или понятий по общему типу. Слово "типология" - это просто научный термин, который используется для группировки вещей на основе сходства. Типология может быть использована во всех отраслях и дисциплинах. Несколько примеров областей, в которых используется типология, включают лингвистику (как лингвистическую типологию или языковую типологию), теологию, антропологию, археологию, психологию, политику, образование, медицину, сельское хозяйство и многие другие.

Ключевые слова: Лингвистическая типология, область лингвистики, языки, определенные категории, объединение, общие черты.

INTRODUCTION

Typology is the study and classification of types of people, religions and symbols. An example of typology is the study of ancient tribal symbols. ... (archaeology), i.e. the result of the classification of things according to their characteristics. Linguistic Typology is the analysis, comparison, and classification of [languages](#) according to their common structural features and forms.

Prior to looking through the typology samples, it is a must, we need to comprehend the definition of typology. Acquisition what typology is, will make it easy to understand, how exact examples will show the concept. A typology is simply a means of categorizing and sorting out items, people or concepts by their general type. The word typology is simply a scientific term for grouping things together based on similarities.

Typology is most often used to classify people, things or ideas into categories based on commonalities that they share.

Using typology helps researchers and others better understand certain conditions or factors by grouping things with similar characteristics together.

Typology is also beneficial and used in everyday life. Classifying similar things together provides a framework for processing, organizing and understanding information.

MATERIALS AND METHODS

The word typology consists of two Greek morphemes: a) *typos* means type and b) *logos* means science or word. Typology is a branch of science which is typical to all sciences without any exception. In this respect their typological method is not limited with the sphere of one science. It has a universal rise. So, typology may be divided into:

1. Non-linguistic and
2. Linguistic typology

Non-linguistic typology is the subject matter of the sciences except linguistics and is also used in everyday life.

Linguistic typology is a new branch of general linguistic which studies the systems of languages by comparing, which looks for common laws of languages and finds out the differences and similarities between languages.

Typology can be used in every field or industry, for that reason it's not surprising that there are many different typology examples. Some typologies are usually used by academic or professional researchers, but many others are used by ordinary people practicing their chosen profession or even in everyday life. Here are some examples:

Anthropological Typologies:

So, typologies are very important to the field of anthropology. Most anthropologists often classify civilizations and other groups of people by culture, beliefs or practices. They also use various traits to classify artifacts.

Sociopolitical typology – Anthropologist Elman Service proposed a sociopolitical typology in 1962. It was grouped political organizations into four different categories based on their structure and perspective. The categories associated with this typology are band, tribe, chiefdom and state.

Anthropological fields – it is a field of anthropology, which can be viewed in the context of typology, as it is classified by specific areas of study. A typology of the field of study includes numerous categories like applied, archaeological, biological, cultural, forensic, and linguistic anthropology.

Biological Typologies:

Typologies are used to group living things for the purpose of biological study, as well as to make it easy for the people to understand relationships and associations that exist among plants and animals that share traits in common. It is divided into two types:

Typology of living things – The system used to classify living things, which are alive, is a taxonomic classification system that groups life forms into categories based on common characteristics.

CONCLUSION

In conclusion we can say that understanding typology is important if you are going to conduct a research or applied research. Typology is the systematic classification of objects or notions according to their common characteristics. It may refer to any field of science being characteristic of all branches of knowledge, because taxonomic description, classification and comparison of various objects are used both in linguistic and non-linguistic disciplines such as medicine, psychology, chemistry, biology, geography, sociology and etc. It's also beneficial if you wish to use different systems of classification in order to understand how things relate to each other. To get an understanding how typology used in many fields of study, think about various natural ecosystem examples. Each category is a typology. Any time you group things together, such as organizing words into different parts of speech, you're using a typology.

Used literature:

1. Hoshimxujayev M.M. Comparative typology. Tashkent: Tashkent, 2020.
2. Yusupov U.K. Contrastive Linguistics of the English and the Uzbek
3. Languages. – T.: Akademnashr, 2013.
4. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского
5. языков. – Л.: Просвещение, 1979.
6. Буранов Дж. Сравнительная типология английского ко: Учеб.
7. пособие для пед. ин-тов. 1983.
8. Бўронов Ж. Инглиз ва ўзбек тиллари қиёсий грамматикаси. Тошкент:
Ўқитувчи, 1973.
9. Бушуй Т., Рузикулов Ф. Сравнительная типология английского и
10. русского языков. Тексты лекций. – Самарканд: СамГИИЯ, 2012. – 128 с.
11. <https://studyres.com/doc/9092279/1.-the-subject-of-comparative-typology-and-its-aims.-comp...>
12. <http://window.edu.ru/catalog/pdf2txt/173/65173/36202>
13. <https://examples.yourdictionary.com/examples-of-typology.html>

ЎРТА МАКТАБЛАРДА ДАСТУРЛАШ БЎЙИЧА МУРАККАБ МАСАЛАЛАРНИ ЕЧИШ МЕТОДИКАСИ

Акбарова Садоқат Хотамжон қизи

АндДУ Педагогика институти Информатика ва аниқ фанлар
кафедраси магистери

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6653858>

Аннотация. Мақолада дастурлаш, ўрта мактабларда дастурлаш фанининг ўқитилиши, мураккаб масалаларни дастурлаш орқали ечиш методикаси келтирилган. Шу билан бирга Информатика фанини ўқитишнинг мақсадлари тўғрисида маълумотлар баён қилинган.

Таянч сўз ва тушунчалар: информатика, дастурлаш, Delphi, HTML, дастурчи, дастурий таъминот, компьютер, методика, мутахассис.

МЕТОДЫ РЕШЕНИЯ СЛОЖНЫХ ЗАДАЧ ПРОГРАММИРОВАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Аннотация. В статье представлена методика программирования, преподавание программирования в общеобразовательных школах, решение сложных задач с помощью программирования. В то же время была предоставлена информация о целях обучения информатике.

Ключевые слова и понятия: информатика, программирование, Delphi, HTML, программист, программное обеспечение, компьютер, методология, специалист.

METHODS OF SOLVING COMPLEX PROBLEMS OF PROGRAMMING IN SECONDARY SCHOOLS

Abstract. The article presents the methodology of programming, teaching programming in secondary schools, solving complex problems through programming. At the same time, information was provided on the objectives of teaching computer science.

Keywords and concepts: computer science, programming, Delphi, HTML, programmer, software, computer, methodology, specialist.

КИРИШ

Ахборот коммуникация технологияларининг тўхтовсиз ривожланиши ва турли соҳаларда жорий қилиниши шубҳасиз жамият тараққиётига олиб келади. Зеро, Президентимиз таъбири билан айтганда эса «Жаҳон цивилизациясига даҳлдор бўлган замонавий билимларни эгалламай туриб мамлакат тараққиётини таъминлаш қийин».

Информатика фанларини ўқитиш методикаси - бу информатикани ўқув предмети сифатида ҳамда турли ёшдаги ўқувчиларга информатика фанларини, дастурлаш технологияларини ўргатиш жараёнининг қонуниятларини ўрганишдир.

Информатика ўқитиш методикаси бўйича биринчилар қаторида академиклар В.Қобулов, М.Камилов, Т.Бекмуродов, профессорлар М.Зиёхўжаев, А.Абдуқодиров, М.Арипов, У.Ш.Бегимқулов, У.Юлдошев, Ф.Закирова, Р.Боқиев, М.Бегалов, доцент Т.Азларов ва бошқалар томонидан илмий изланишлар олиб борилган ва бу соҳада муайян ютуқларга ҳам эришилган.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Бўлажак информатика ўқитувчиси янги ахборот технологиясини, замонавий педагогик дастурий воситаларни чуқур ўрганган, шунингдек, жамиятни, таълимни ахборотлаштирилаётган шароитда ишлаш услубларини эгаллаган бўлиши лозим.

Жамиятнинг турли соҳалар тўхтовсиз ривожланишда бўлиб, ўз устида ишламаган ва соҳа янгиликларидан беҳабар мутахассис эса замондан орқада қолиши тайин. Шу сабабли ҳам информатика фанларини ҳам замон билан ҳам нафас янгилаб бориш ва ўзгартиришлар киритиш талаб қилинади. Айниқса дастурлашни қарайдиган бўлсак, янги дастурлаш тиллари ривожланиб бормоқда. Шунинг учун ҳар бир янги дастурлаш тилини мукамал ўрганмоқ лозим.

Таълим-тарбиянинг асосий мақсадларидан бири бўлган информатиканинг фан сифатида ўзига хослиги, унинг замонавий фанлар тизимида тутган ўрни ва ҳозирги жамият ҳаётидаги аҳамиятидан келиб чиққан ҳолда “Информатика” фанини ўқитишнинг мақсадларини қуйидагича белгилаш мумкин:

- ўқувчиларда компьютер саводхонлигини шакллантириш;
- ўқувчиларда алгоритмик фикрлашни ривожлантириш;
- ўқувчиларда ахборотга ишлов бериш, узатиш ва ундан фойдаланиш жараёнлари ҳақидаги билимлар асосларини мустаҳкам ва онгли ўзлаштириб олишларини таъминлаш;
- ўқувчиларга дунёнинг замонавий илмий кўринишини шакллантиришда ахборот жараёнларининг аҳамиятини, жамиятнинг ривожда янги ахборот ва коммуникацион технологияларнинг аҳамиятини очиб бериш;
- компьютерлардан онгли ва рационал фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Дастурлашни ўқитиш учун ўқитувчи аввало “Информатика” фанини, унинг усулларини ва ривожланиш тарихини чуқур эгаллаган бўлиши лозим.

Компьютерни бирон бир амални бажаришга мажбурлаш учун, сиз (ёки бошқалар) унга нима ҳохлаётганингизни аниқ, батафсил айтишингиз керак.

Бундан ташқари, биз ўзимиз бажаришимиз керак бўлган вазифа тавсифини оламит, масалан, “якин орадаги кинотеатрга қандай бориш мумкин” ёки “тўлқинли печда гўшти қандай қовуриш мумкин”. бундай тавсифлар ва дастурлар орасидаги фарқ аниқлик даражасида аниқланади: инсонлар соғлом ақл билан қўллангани ноаниқлигини аниқлашга ҳаракат қиладилар, компьютер бундай қила олмайди. Масалан, “йўлак бўйлаб ўнга, зинадан юқорига, сўнгра чапга” - юқори қаватдаги ювиниш хонасини топиш имконини берувчи аниқ қўлланма. Бироқ, агар сиз бундай содда қўлланмага қарасангиз, у ҳолда улар грамматик ноаниқлиги ва тўлиқ эмаслигини кўришингиз мумкин. Масалан, сиз стол атрофида ўтирибсиз ва ювиниш хонасига қандай ўтишни сўрадингиз. Сизга жавоб берувчи, ўрнингиздан туришингизни, уни айланиб ўтишингизни ва бошқаларни айтиши шарт эмас. Яна сизга ҳеч ким санчқини столга қўйишингиз, зинадан кўтарилаётганда чирокни ёқишингиз кераклигини, ювиниш хонасига кириш учун эшикни очиш кераклигини маслаҳат бермайди.

Қарама-қарши ҳолатда бунга компьютернинг ақли етмайди. Унга барчасини аниқ ва батафсил тавсифлаш керак. Компьютерга қўллангани батафсил тавсифлаш учун, ўзига хос грамматикага эга бўлган аниқ белгиланган тил ҳамда биз бажаришни хоҳлаётган фаолиятларни барча кўринишлари учун яхши аниқликдаги луғат керак бўлади. Бундай тил

дастурлаш тили ва кўп қамровли масалаларни ечиш учун ишлаб чиқилган - дастурлаш тили деб номланади. Масалан бундай замонавий дастурлаш тилларига C++, JavaScript, HTML, Delphi, Python ва бошқалар.

МУХОКАМА

Ҳозирда, амалий дастурлар, асосан, Visual C++, C++, Borland Delphi, Borland C++, Java, Python каби тилларда тузилади. Ўрта мактабларда кўпчилик Delphi ҳамда HTML дастурлаш тилларидан фойдаланиб келмоқда. Бунинг асосий сабаби: соддалиги, компонентларнинг кўплиги, интерфейсининг тушунарлилиги ва ҳоказо. Бу дастурларда биринчи ишлаган одам ҳам қанақадир дастур тузиши осон кечади.

Масалан мактабда берилган топшириқлардан алгебраик амаллар (йиғинди, кўпайтма, бўлинма, даража) ни ҳисобловчи дастурни HTML ва JavaScript да тузамиз.

Топширик: Йиғинди, кўпайтма, бўлинма ҳамда даражани ҳисобловчи дастур тузинг.

```
<!DOCTYPE HTML>
```

```
<html>
```

```
<head>
```

```
<script>
```

```
function s(a,b)
```

```
{
```

```
return a+b;
```

```
}
```

```
function p(a,b)
```

```
{
```

```
return a*b;
```

```
}
```

```
function d(a,b)
```

```
{
```

```
return a/b;
```

```
}
```

```
function k(a,b)
```

```
{
```

```
return Math.pow(a,b);
```

```
}
```

```
function bajar()
```

```
{
```

```
let a1,b1;
```

```
a1=eval(a.value);
```

```
b1=eval(b.value);
```

```
natiya.value="Natija yig'indi="+s(a1,b1)+"
```

```
Ko'paytma="+p(a1,b1)+"
```

```
Bo'linma="+d(a1,b1)+" Daraja="+k(a1,b1);
```

```
}
```

```
</script>
```

```
</head>
```

```
<body align="center">
```

```
s=a+b;  
p=a*b;  
d=a/b;  
k=a^b;  
<form align="center">  
a=<input type="number" id="a"><br>  
b=<input type="number" id="b"><br>  
Natija=<input type="text" id="natija"><br>  
<input type="button" value="Hisobla" onclick="bajar()" >  
</form>  
</body>  
</html>
```

Дастур натижасида ўқувчи икки соннинг йиғиндисини, кўпайтмасини, бўлинмасини ва даражасини ҳисоблашга тез ва осонлик билан эришади.

ХУЛОСА

Демак, бу каби дастурларни тузиш ўқувчиларда алгоритмик компетенцияларни ривожлантириш, мустақил фикрлашга ўргатиш, мураккаб масалаларни осонлик билан ечиш, креативлик қобилиятларни тарбиялашга ёрдам беради. Дастур ишлаб чиқишда хатолардан қочиш бўлмайди, лекин дастурнинг охириги нусхаси иложи борида хатоларсиз бўлиши зарур. Оддий қилиб айтганда дастурчининг вазифаси – барча хатоларни бартараф этиш.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Р.Х.Аюпов. HTML дастурий тилини ўрганиш. Ўқув қўлланма. Тошкент-2015 й.
2. Р.В. Қобулов Объектга йўналтирилган дастурлаш тиллари: Ўқув қўлланма: -Т.: ТАТУ, 2013 й-157 б.
3. П.Т. Абдуқодирова “Информатика дарсларида лаборатория машғулотларининг аҳамияти”. НамДУ илмий ахборотномаси. 2022 й. 6-сон.
4. Web designerlar uchun JavaScript darslari noldan boshlab, Avtor, Vosidiy Muslim. e-mail: leonardo73@rambler.ru

OPPORTUNITIES FOR THE USE OF MULTIMEDIA IN EDUCATION

Muydinova Madina Alisherovna

Andijan State University Senior Lecturer, Pedagogical Institute

Eraliyeva Nargiza Ulugbek qizi

Pedagogical Institute of Andijan State University 1st year student of Physics and Astronomy

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6653872>

Abstract. This article describes the purpose and basis of the use of multimedia in the modern educational process, as well as analyzes its capabilities.

Keywords: interactive whiteboard, personal computer, pedagogical skills, multimedia technologies, e-learning resources, modeling. Intellectual games, distance learning.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУЛЬТИМЕДИА В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В данной статье описаны цель и основа использования мультимедиа в современном образовательном процессе, а также проанализированы его возможности.

Ключевые слова: интерактивная доска, персональный компьютер, педагогическое мастерство, мультимедийные технологии, электронные образовательные ресурсы, моделирование. Интеллектуальные игры, дистанционное обучение.

INTRODUCTION

Multimedia products are making progress in all areas. The main areas of application of multimedia technology are education in the broadest sense: video encyclopedia, interactive guide, simulators, intellectual games, computer training system and distance learning. The multimedia system can be successfully used not only in higher and secondary education, but also in training centers and preschools. Equipped with multimedia devices and programs, as well as an interactive whiteboard, a computer system is slowly becoming a universal teaching or information medium in human activities and fields of knowledge. PCs with a multimedia board will become universal teachers and media in almost all areas. All you need is a CD-ROM tutorial. Multimedia technologies are widely used in schools, high schools, colleges, institutes and universities in various fields of education.

MATERIALS AND METHODS

There are two ways to use multimedia products in the pedagogical process.

1. Use of software products available in the market that correspond to the scope of the subject taught. Experience has shown that the choice is more complicated, because the existing products must be relevant to the subject program, meet the requirements of reliability, acceptance, completeness of the information provided by the educator. This is due to the fact that in many cases the process of creating a product does not involve a specialist-educator with the necessary knowledge in the field under study.

2. Creating a multimedia product that is relevant to the purpose of the subject taught by the teacher and the scope of the issues covered. To do this, science teachers need to improve their multimedia technology skills in a variety of courses, as well as learn more about computer capabilities, additional imaging tools, and the capabilities of an interactive whiteboard. Both of these approaches require a high level of professional knowledge in the field of multimedia technology, as well as good training in the effective use of hardware and software [1].

RESULTS

There are two main types of multimedia systems used: personal computer-based with a set of external devices, and projector-based electronic board (interactive whiteboard) and system-based block learning. The use of multimedia in education allows you to:

- ensure the humanization of education;
- increasing the effectiveness of the educational process;
- development of personal qualities of the student (mastery, thirst for knowledge, independent learning, self-education, ability to self-improvement, creative abilities, applying the acquired knowledge in practice acquisition, interest in learning, attitude to work);
- development of communicative and social skills of the student;
- the opportunities for individualization and differentiation of open and distance learning are rapidly expanding due to the individual education of each person with the help of computer tools and information e-learning resources;
- to look at the learner as an active learner, to recognize his / her value;
- take into account the personal experience and individual characteristics of the student;
- carry out independent learning activities, in which the student learns and develops independently;
- to develop in learners the skills to use modern educational technologies to help them adapt to today's rapidly changing social conditions in order to successfully carry out their professional tasks [2].

There are several approaches to classifying multimedia tools. In most cases, they are classified according to their functional or methodological purpose. Classification of multimedia teaching aids by functional purposes.

- the teacher provides educational information and directs the student to study in accordance with the acquired knowledge, capabilities and interests;
- diagnostic tools are designed to determine the level of consciousness and readiness of the student;
- designed for the development of equipment, software, training materials;
- science-oriented, designed for modeling;
- management tools designed to manage student performance in the course of work;
- administrative tools for automating the organization of the educational process, document preparation and exchange;
- provides game tools, a variety of games and playful learning activities.

Classification of multimedia teaching aids by methodological purposes.

- teacher - designed to learn new material;
- trainers - designed to develop skills and competencies through the repetition and consolidation of learned materials;
- supervisor - designed to monitor the level of mastery of the training material;
- media - these tools are designed to obtain the necessary information;
- modeling - designed to create a model of an object, process and event in order to study and research it;
- imitative tools - are designed to study any specific aspect of reality, its functional characteristics in a defined way with limited parameters;

-demonstration tools - designed for visual presentation of educational material, as well as for the visualization of the studied laws, the interaction of objects;

-games - designed to play (experience) learning situations, which are carried out in order to adopt the most optimal solution or strategy of actions;

- recreation tools - designed to develop students' attention, reaction, memory, etc. outside of the learning process [3].

DISCUSSION

The process of implementing multimedia-oriented person-centered learning requires the development and optimal use of the most modern, multidisciplinary, subject-oriented multimedia teaching aids. They include an extensive database, a knowledge base in the field of education, artificial intelligence systems, expert-training systems, and laboratory practices with the ability to create mathematical models of the processes and events being studied. Multimedia is useful and productive because of its ability to take into account the individual characteristics of learners and help increase their interest (motivation), as well as the combination of different types of multimedia educational information, interactivity, flexibility. lim technology. Ensuring interactivity is an important achievement of digital multimedia compared to other means of presenting information. Interactivity is the provision of relevant information according to the needs of the learner. Interactivity allows you to manage the presentation of information to a certain extent: learners can individually change the settings set in the program, study the results, respond to the program request about a specific request of the user, set the speed of submission and number of repetitions possible. However, there are a number of important factors to consider when using multimedia [4]. Multimedia learning materials need to be easy to understand, up-to-date and accessible.

In order to fully explore the full potential of multimedia technologies and use them effectively, learners will need the support of a competent teacher. As with the use of textbooks, the use of multimedia is an educational strategy in which the teacher not only provides information in the learning process, but also enriches the content when assisting, supporting and managing the process. possible. Typically, presentations enriched with beautiful images or animations are more appealing than plain-looking texts, and they can provide the necessary level of emotion by complementing the material presented.

CONCLUSIONS

Multimedia tools can be used in a combination of different educational directions (styles) and can be used by individuals with different mental and age characteristics of learning and knowledge acquisition: some learners directly o 'through winter, some like to learn and acquire knowledge by hearing and perceiving, while others (by watching videos). Interactive multimedia technologies provide extraordinary convenience for students with academic needs. In particular, it promotes the development of phonological and reading skills in students with hearing impairments, as well as their visual acquisition of information. In the case of speech and physical disabilities, it is possible to use the tools based on their individual needs. In short, at a time when science is advancing rapidly, the virtual education system has also found its place in our lives on a large scale. As we continue to contribute to the development of society in line with the times, we will at least justify the confidence of our President in our youth.

References:

1. Ishmuhamedov R., Abdukodirov A., Pardaev A. Innovative technologies in education / Practical recommendations. - T .: Talent Fund, 2008;
2. Saidakhmedov N. New pedagogical technologies (theory and practice) .- Tashkent: Financial Publishing House 2003;
3. Faberman BL, Musina RG, Jumaboyeva FA Modern methods of teaching in higher education institutions.T.:2003;
4. Yuldashev J.G. New pedagogical technologies: directions, problems, solutions. Journal of Public Education, 1999.

O'ZBEK SHE'RIYATIDA BARMOQ SHE'R TIZIMINING TARAQQIYOTI

Abduraxmonov Asad

Termiz davlat universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6653839>

Annotatsiya. *Barmoq aruzgacha ham badiiy adabiyotimizda faoliyatda bo'lgan. Faqat u xalq og'zaki ijodidadagina ishlatilib kelingan. Shu sabab bilan barmoq bizning asl she'riy vaznimizdir deyish mumkin. A. Fitrat barmoq vaznini milliy vazn deb atarkan, shunday yozadi: "Milliy vaznimizda asos so'z bo'g'inlarining sanog'idir. Bir baytning birinchi misrasi necha bo'g'in bo'lsa, ikkinchi misrasi ham shuncha bo'g'in bo'ladi. Bo'g'inlarning cho'ziq, cho'ziq emasligiga ahamiyat berilmaydi". Bunday deylishiga sabab barmoq turkiy tillarning so'z va gap qurilish jihatlariga to'laonli mos tushadi..*

Kalit so'zlar: *barmoq vazni, vazn, qofya, ritm, ohang, pauza, turoq, xalq og'zaki ijodi.*

THE DEVELOPMENT OF THE FINGER POETRY SYSTEM IN UZBEK POETRY

Abstract. *The finger has been active in our literature since ancient times. It has only been used in folklore. That is why the finger is our true poetic weight. Calling the weight of a finger the national weight, A. Fitrat writes: "In our national weight, the basis is the number of syllables. It doesn't matter if the joints are elongated or not. " The reason for this is that the finger is fully compatible with the word and sentence structure of the Turkic languages.*

Keywords: *finger weight, weight, rhyme, rhythm, melody, pause, standing, folklore*

РАЗВИТИЕ ПАЛЬЧИКОВОЙ СИСТЕМЫ В УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ

Аннотация. *С тех пор палец активно присутствует в нашей художественной литературе. Он использовался только в фольклоре. Вот почему палец — наша истинная поэтическая гиря. Называя вес пальца народным весом, А. Фитрат пишет: «В нашем национальном весе основой является число слогов. Неважно, удлинены суставы или нет». Причина этого в том, что палец полностью совместим со структурой слов и предложений тюркских языков.*

Ключевые слова: *Вес пальцев, вес, рифма, ритм, тон, пауза, стояние, фольклор.*

KIRISH

Ancha yillardan beri ijodkorlar barmoq vaznida ijod qilib kelishdi. Bugungi kunga kelib esa shoirning katta qismi barmoqda ijod qilmoqda. Barmoq haqida qilingan tadqiqotlarning eng oxirigilariga ham salkam qirq yil bo'ldi. Shundan buyon she'riyatimiz bir joyda turmadi, chunonchi, zamon tezlashdi, avval bir yilda bo'ladigan yangiliklar hozir bir oyda, bir haftada bo'lib ketmoqda. Shunday ekan bugun barmoqni yangilanish tamoyillarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Qolaversa barmoq vaznining rivojlaish tadriji hali ishlab chiqilganicha yo'q. Barmoq vazni bo'yicha qilingan ishlar uning ayrim xususiyatini yoritadi, xolos. XX asr boshlaridan shu kunga qadar izohlangan batafsil ishlar yo'q. Shunday ekan barmoq vazni haqida, uning xususiyatlari, umumiy jihatlariga to'g'risida olib boriladigan ishlar, qilinadigan vazifalar talaygina. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, barmoq vazni haqida qilinadigan ishlar ijodkorlarning oldida turgan muhim masala bo'lib qolmoqda. Kitob paydo bo'lgan vaqtda undagi ma'lumotlar dastlab lirik shaklda yozilgan bo'lib, kitob inson ma'naviyatini yuksaltirishga xizmat qilgan. Shu o'rinda yurtboshimizning quyidagi so'zlarini keltirish joiz deb bildim. "Kitobsiz taraqqiyotga, yuksak ma'naviyatga erishib bo'lmaydi. Kitob o'qimagan odamning ham, millatning ham kelajagi

yo'q " Lirik asarlar bor ekan har bir narsada bo'lganidek, she'riyatda ham o'lchovlar mavjud. Jumladan poeziyadagi o'lchovni vazn deya atashadi. O'zbek she'riyatida amalda qo'llangan ikkita vazn bo'lib, ular – aruz hamda barmoqdir. Aruz arablar bosqinidan to XX asrning 20 – yillarigacha turkiy she'riyatda yetakchilik qilgan. Hozirda esa bu o'rinda barmoq vazni turibdi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

O'zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.Mirziyoyevning kitobga va ma'naviyat -madaniy qadriyatlarga oid qarashlari hamda adabiyotni rivojlantirishga bo'lgan fikrlari ilmiy izlanishimizning uslubiy asosi bo'lib xizmat qildi. Shuningdek D.Quronov, N.Karimov, N.Ofoqova, H.Umurov, U.To'ychiyev, I. Sulton kabi adabiyotshunoslarning ilmiy – nazariy qarashlariga tayanib ish tutdik.

TADQIQOT NATIJALARI

Magistrlik dissertatsiya ishimizning asosi bo'lmish barmoq vazni va u bilan bog'liq bo'lgan ilmiy qarashlarni atroflicha o'rganib chiqdik. Avvalo, bu vazn badiiy adabiyotimizga yangi kirib kelgan vazn emas, balki qadimdan og'zaki adabiyotda asrlar davomida yashab kelayotgan o'zbek she'riyatining milliy vazni hisoblanadi. Bu vaznning yangiligi faqat yozma adabiyotdagina ko'rinadi. Barmoq yozma adabiyotimizga roppa – rosa bir asr ilgari kirib kelgandi. Ungacha esa aruz vazni yetakchilik qilar edi. Ushbu vaznning yozma adabiyotda joriylashuvi jadid adabiyotchilari nomi bilan bog'liq. Xususan, Cho'lpon, Fitrat, A, Avloniyning qarashlari va yaratgan asarlaridan buni bilish mumkin. Barmoq folklor namunalarida faqat lirik shaklda bitilgan turlaridagina uchraydi. Lirik folklor namunalariga xalq dostonlari, termalar, xalq qo'shiqlari va h.k. O'zbek she'riyatidagi hammaga birdek manzur bo'lgan, barchaning ko'nglidan joy olgan va eng ko'p yozilgan she'rlar aynan mana shu vaznga to'g'ri keladi. Barmoqning ikki sodda va qo'shma turlarida bitilgan she'rlar o'qilishi bilan ham, ijrosi, tinglovchiga yetib borishi hamda unga ta'sir qilish darajalari ham turlicha. Ikki turda ham bir xususiyat bor, ya'ni bo'g'inlarning soni she'rning ohangdorligi va musiqiyiligiga ta'sir etadi. Qo'shma vaznda yaratilgan she'rlarda ko'proq jo'shqinlik bilinib turadi. Chunonchi, xalq qo'shiqlari va xalq dostonlarida ko'proq qo'shma vazndan foydalanilgan. Hozirda o'zbek she'riyatida barmoq bilan birga qo'llanilayotgan erkin va sarbast she'r turlari barmoq vaznidan o'sib chiqqan, asosi barmoqqa borib taqaladi. Ushbu vazn asrlar davomida o'lmay yashab kelganligi va zamonaviy o'zbek she'riyatida tezda joriylashuvi hamda unda yaratilgan ijod namunalarining keng ommaga tez yoyilishiga vaznning xalqchilligidadir.

MUHOKAMA

Har qanday adabiyot xalq og'zaki ijodidan boshlangani kabi o'zbek adabiyoti ham bundan chetda qolmaydi. O'rta Osiyo hududida yashab kelgan turkiy xalqlar, shuning bilan birgalikda o'zbek xalqining ham og'zaki poetik ijodi uzoq tarixga borib taqaladi. Arab aruzi uzoq arab xalq she'riyati namunalari asosida shakllangani singari, o'zbek she'riyati ham xalqimizning eng qadimgi xalq og'zaki ijodi asosida yuzaga chiqqan. Bunga misol sifatida yirik tilshunos olim Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atut turk" asaridagi " Qoshug' " deb atalgan she'riy parchalar, maqollar, topishmoqlarni ham misol sifatida keltirib o'tsak maqsadga muvofiq bo'ladi. Bundan tashqari Mahmud Qoshg'ariy xalq dostonlarining she'r tuzilishidagi xususiyatlarini ham keltirib o'tgan. Yozma va og'zaki yo'lda yetib kelgan manbalar ham shuni ko'rsatib turibdiki, barmoq vazni uzoq yillik tarixga ega. Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atut turk" asaridan ham shuni bilib olishimiz mumkinki, qadimgi O'rta Osiyoda yashab kelgan

turkiy xalqlarning og'zaki ijodi boy tarixga ega ekanligini.Devonda keltirilishicha,O'rta Osiyoda yashagan,jumladan, Jig'il, Sirdaryo bo'yida yashagan Qarluq va Toshkent atrofida yashagan boshqa turkiy xalqlar tomonidan qoldirilgan turli xil she'riy parchalarni misol sifatida keltirib o'tishimiz mumkin.U davrda yaratilgan she'rlarning leksik xususiyati hozirgi o'zbek tili bilan bevosita aloqador ekanligiga guvoh bo'lishimiz mumkin.Xulosa qilib aytadigan bo'lsak,otabobolarimiz tomonidan yaratilgan ushbu she'riy parchalar barmoq vaznining naqadar darajada uzoq o'tmishga ega ekanliga ishonch hosil qilishimiz mumkin.Devonda keltirilgan parchalarda barmoq vaznining besh,olti,yeti,sakkiz,o'n,o'n bir,o'n uch kabi turkumlarini uchratamiz.Devonda o'n bir va o'n uch kabi turkumlarni kam uchratamiz.Bundan shuni xulosa qilsak bo'ladiki,avval,kichik turkumlar va vaznlar,barmoq vaznining taraqqiyoti davomida esa yirik hajmli turkumlar va ular tarkibiga kirgan vaznlar yuzaga kelgan. Fitratning " Mirrix yulduziga " she'ri esa 1922-yilda nashr etilgan " O'zbek yosh shoirlari " to'plamidan joy olgan bo'lsada, Naim Karimovning izlanishlari natijalariga ko'ra ushbu she'rni 1920-yilda yozilgan deyishadi. Demak, har ikkala she'r ham bir yilda yaratilgan. Naim Karimov fikricha, " Go'zal yulduzga " she'ri Fitratning " Mirrix yulduziga " she'rining ta'sirida yozilgan bo'lishi kerak. Cho'lponning: " O'shanda biz, yosh o'zbek yozuvchilarning hammasi Fitrat ta'sirida edik " degan e'tirofi bu mulohazani qisman dalillaydi.

XYJOCA

Barmoq vazni Fitrat va Cho'lpon she'riyati misolida yana ham rang-barang toblanishlarda namoyon bo'ladi. Avvalo aytish kerakki, Cho'lpon barmoqning 11 hijoli vaznidan keng foydalangan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 11 hijolik barmoq vazni o'zbek she'riyatida eng ko'p tarqalgan vazn. Demak, 11 hijoli barmoq vazni ustuvorlasha boshlagan 20-yillardan o'zbek she'riyatining keyingi taraqqiyoti mobaynida ham ko'p qo'llaniladigan vazn bo'lib kelmoqda. Bizningcha, bu faqat mazkur vaznning o'ynoqiligi, qulayligi, ravonligi bilan emas, balki turkiy folklordagi ildizlari bilan bog'liq. Cho'lpon ijodida erkin va sarbastda yozilgan she'rlar alohida tizimni tashkil etadi. Uning "Kuz guliga", "Sendan yiroqda", "Paranji", "Kuz yomg'iri", "Vahm", "Bezgak qo'ynida", "Ulug' yo'lda", "Bu kunning shoiri" kabi she'rlarida ham barmoq va sarbast aralash holda qo'llanilgan. Shoir aruz va barmoqda ifodalay olmagan tuyg'ularini erkin va sarbastda ifoda etib, o'ziga xos mahorat ko'rsatdi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, shu davrga kelib jadid se'riyatida ,ayniqsa, barmoq vazni birmuncha oldinga siljidi.Bu davrda jadid shoirlari ijodidabarmoq vazni alohida mavqe egalladi. Bunga misol sifatida yuqorida sanab o'tilgan Abdurauf Fitrat,Hamza Hakimzoda Niyoziy,Abdulhamid Cho'lpon,Botu,Abdulla Avloniy kabi tolmas ijodkorlarning ijod mahsullarini yaqqol dalil sifatida keltirsak yanglishmagan bo'lamiz.Shunday qilib, jadid she'riyati barmoq vazni tarixida alohida davr sifatida esda qoldi.Va bu orqali biz kelajak avlodga salmoqli she'riy meros qolishida alohida ahamiyat kasb etdi.

Aynan shu davrga kelib barmoq vaznida yozilgan she'rlar salmog'i anchaginani tashkil etdi.Yuqorida keltirib o'tilgan ma'lumotlarga tayanib shuni aytishimiz mumkinki,bu davrda jadid ijodkorlarining mashaqqatli mehnati samarasi natijasida ko'pgina ijod namunalari o'zbek kitobxonlari qo'lga borib tushdi.Bu asarlarning ko'pchiligining bosh g'oyasi, albatta,xalqning ma'naviyatini yuksaltirish,odamlarning dunyoqarashini o'stirish,ona vatanga nisbatan muhabbat,xalq farovonligi kabi g'oyalar ilgari surilgan.Jadid istilohining ma'nosi adabiyotshunoslikdan ma'lumki,"Yangi"degan ma'noni bildiradi.Demak jadidchilarimiz xalqning

ma'naviyatini yuksaltirishning asosiy manbasi sifatida adabiyotni ko'rishgan. Ularning fikricha odamlar diniy ta'lim bilan bir vaqtda, dunyoviy ta'limni ham yuqori planga chiqardi. Shuning uchun jadidlar o'zbekistonlik yuzlab yoshlarni chet elga, shu jumladan, Germaniya, Turkiya kabi mamlakatlarga o'zlarining hisobidan o'qishga yubordi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh "Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz" Toshkent. O'zbekiston NMIU – 2017.
2. N. Afoqova "Jadid she'riyati poetikasi" Toshkent. "Fan" – 2005.
3. D. Qur'onov "Adabiyotshunoslikka kirish" Toshkent. 2003.
4. H. Umurov "Adabiyot nazariyasi" Toshkent. "Sharq" – 2002.
5. A. Cho'lpon "Buloqlar quchog'ida" Cho'lpon nomidagi nashriyot- matbaa ijodiy uyi. Toshkent-2007
6. A. Cho'lpon "Saylanma. 1-jild." Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti -1922
7. A. Cho'lpon "Buloqlar" O'zbekiston davlat nashriyoti. Toshkent – 1924
8. E. Vohidov "Saylanma. 2-jild. She'r dunyosi." Sharq. Toshkent – 2001
9. O. Madayev, T. Sobitova "Xalq og'zaki poetik ijodi" Toshkent. "Sharq" – 2010.

"QISSASI AR-RABG'UZIY" ASARIDA TARJIMA SHE'RLAR.

Annayev Davlat Ismatovich

Termiz davlat universiteti Adabiyotshunoslik: o'zbek adabiyoti
yo'nalishi 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6653884>

Annotatsiya. Qissasi ar-Rabg'uziy" asaridagi ba'zi arabcha she'rlarning turkiy tarjimasi va she'rlarning badiiy sa'nati.

Kalit so'zlar: badiiy san'at, payg'ambar, qofiya tizmi, bayt, shiru-shakar.

TRANSLATED POEMS IN "KISSASI AR-RABGUZIY".

Abstract. Turkish translation of some Arabic poems in Qissasi ar-Rabguzi and art of poetry.

Keywords: art, prophecy, rhyme, system, byte, candy.

ПЕРЕВОДНЫЕ СТИХИ В "КИССАСИ АР-РАБГУЗИЙ".

Аннотация. Турецкий перевод некоторых арабских стихов в Кисаси ар-Рабгузи и искусство поэзии.

Ключевые слова: искусство, пророчество, рифма, система, байт, конфета.

KIRISH

"Qissasi ar-Rabg'uziy"ning ayrim sahifalarida arabcha she'rlarning turkiy tarjimalari beriladi. Bu ko'p emas, lekin oz bo'lsa-da ma'lum miqdorda o'zbek tarjima adabiyoti tarixini o'rganishda qo'l kelishi mumkin hodisadir. Ushbu tarjima parchalardagi badiiy san'atlarni tahlil etishga urinib ko'rdik. Shunday she'rlardan biri "Ibrohim alayhis-salom qissasi" tarkibida keladi, lekin she'rda badiiy tasvir vositalari yo'q hisobda. Shunday she'rlardan ikkinchisi "Yusuf alayhis-salom qissasi"da mavjud, unda badiiy san'at vositalari ancha topiladi:

Elingiz chin to'lin oytek qinayur qirg'u qaroq,

Yuzunguz kundin yoruqroq ko'rkunguz kun yo qamar (1–116).

Baytdagi tashbih bir nechta o'rinda ko'zda tashlanadi, hatto bayt boshdan oxir tashbihlidir. Keyingi baytda istiora, mubolag'a kabi badiiy san'atlar qo'llanadi:

La'lin ochsa yinjulardin to'plunur turluk latif,

Ul erinning totig'inda qayda etsun bol-shakar (1–116).

La'l va inju (yinu) istiora, boisi ulardan murod yor labidir, ikkinchi misrada erin (lab) bol (asal)ga hamda shakarga mengzalmoqda.

Ko'rkunga munlug' bo'lubon ko'rkini men kusayur,

O'rtanur bag'rim yoqildi yoshginam yultek oqar (1–116).

Mazmuni:

Chiroyga munglik (ma'yus) bo'lib, chiroyingni sog'inib,

O'rtanib bag'rim yondi, ko'z yoshlarim buloqday oqadi

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Demak, yuqoridagi baytda mubolag'a mavjud, masalan, ko'z yoshi buloq suviga o'xshatilmoqda, bir qarashda bu tashbihga o'xshab ketsa-da, aslida mubolag'a ustuvor holatda sezilmoqda.

Yuqorida bir o'rinda eslatganimiz olti bayt tarjimasi xususida edi, u baytlarda ayrim badiiy san'atlar uchraydi.

To'lun oyni ko'rsang tug'ar qo'miyur,
Arig' hurni ko'rdi ulash o'ynayur (2–130).

Mazmuni:

To'lin oyni ko'rsang quvnaysan,
Pok hurni ko'rsa o'ynaydi, sevinadi,
She'ring qolgan baytlarida tasvir kuchayib boradi:
Hamul oyni ko'rgan yag'iz yer uza,
Ayoqin yurirda ko'ngul bulg'ayur (2–131).

Mazmuni:

Qora yer uzr oy sochganda nurin,
Soqiy may quyib ko'ngil chog'lanur.
Baytdan baytga o'tgan sari ifoda to'laqonli bo'la boshlaydi:
Adiz ko'kda oyni yaratti izi,
Bu kun ko'rsa oyg'a kelib tunayur (2–131).

Mazmuni:

Yuksak osmonda oyni yaratgan Xudo (izi)
Quyoshni ko'rsa, oyga zulmat cho'kadi.
Shu tariqa tarjima she'rlardagi badiiy san'atlar o'zini ko'z-ko'z qila boshlaydi.
Nihoyat avvalgi boblarda gapirganimiz turkiy sarlavhali she'rda ichki ruhiy holat tasviriga
guvoh bo'lamiz:

TADDIQOT NATIJALARI

Boshqa bir she'r choriyorlardan Umar ibn al-Xattob roziyallohu anhu tilidan aytiladi.
She'rda Muhammad (s.a.v.) tarafida turgan va endilikda Payg'ambarimizning eng yaqin
sahobasiga aylangan, musulmon dini dushmanlariga ayovsiz zarba bergan, Umar ibn al-Xattob
so'zlari ifodasini topgan. She'rdagi misralar Umarning dushmanlarga aytgan otashin nutqidek
yoki jang oldidan lashkarboshi aytgan na'radek jaranglaydi:

Ne bo'ldi ko'rarman sizlarni uru,
To'ng'uztek yig'ilib ashbahda qoni (2–127).

Mazmuni:

Nima bo'ldi sizlarni o'g'ridek ko'raman,
To'ng'izdek yaloqda qon yig'ilib.
She'rdagi qolgan misralarda ham dushmanni sarosimaga soladigan da'vatlar aytiladi.
Qilich birla qirg'am qamug'ni bu kun,
Tirik qo'ymag'am bir ini-og'ani (2–127).

Mazmuni:

Barchangni bugun qilichdan o'tkazaman,
Birorta og'a-inini tirik qoldirmayman.

MUHOKAMA

Umar dushmanga nisbatan butun qahrini to'kib, ularga vahima solmoqda, ularni
parokandalikka keltirmoqda. U Muhammad (s.a.v.) tomonida turib, dinimiz dushmanlariga
omonlik bermaypati.

Boshimiz yo'q erdi Muhammadni Haq.
Ato qildi mundog' arig' er qani!

Mazmuni:

Boshimiz, ya'ni boshlig'imiz yo'q edi,

Haq-Xudo bizga shunday asil, pok, sof kishini ato qildi.

Umarning aytganlari, shiorlari. da'vatlari, olib borgan kurashi, g'animlarga zarbasi barcha, barchasi Muhammad (s.a.v)ning dinimiz yo'lidagi sa'y-harakatlarini qo'llab-quvvatlash uchun qilingan ekan. Umarning din yo'lida amalga oshirgan ishlari o'z ishiga sadoqat, muhabbat va Muhammad (s.a.v.)ga sidqi dildan itoat ramzidir.

Tarjima she'rlarda qofiya masalasiga alohida e'tibor qaratiladi, basharti tahlilga jalb etilgan she'rlarga takror nazar tashlasak bunga yaqqol guvoh bo'lamiz. Biz badiiy san'at unsurlari ishlatilmagani bois tahlilini chetlab o'tganimiz ilk tarjima to'rtlikni misol keltiramiz:

Tengrimu bo'lur boshing'a tilku siysa bir sog'in,

Ko'zlari ko'rmas qorong'u ham tili aning og'in (1-61).

Qofiya so'zlari sog'in-og'in ko'p jihatdan she'riyat qoidalariga muvofiq kelishi yaqqol anglashilib turibdi. Yoki bo'lmasa, ikki tilda, ya'ni bir bayt arabcha va bir bayt turkiyda yozilgan she'r qofiyalarini ko'rib o'taylik. O'n to'rt baytli bu she'rning yetti bayti arabiy tilida, she'rning yetti bayti turkiy tilida bo'lib, avval bir bayt arabiy, so'ngra bir bayt turkiy keltiriladi. Birinchi, ya'ni boshlanma arabiy baytning turkiy tarjimasi izma-iz va yonma-yon birin-ketin berib boriladi. Bu she'r ayni zamonda shiru shakar, ya'ni Mulamma' (ikki tilli) she'rning yuksak namunasi sifatida ham ahamiyatlidir. She'rning qofiyasi, asosan, arabiy baytning qofiyasi yo'nalishida hal etiladi. She'rning ikkinchi baytlariga diqqat qiling:

Talat al-axdon va dahran fa-l-habibu qad jafa,

Abduhu lam yagat bil-kufran yavman bal shakar.

Mazmuni:

La'lin ochsa yinjudardin to'klunur turluk latif,

Ul erining totig'inda qayda etsun bol shakar (1-116).

She'rning qofiya tizimi: qamar-shakar-ohar-esar-bosar-kesar tarzidadir. Endi arabcha baytlarning qofiya tizimiga e'tibor bering: qamar-shakar-amar-aqtar-asar-basar-kasar, mabodo bu qofiyalar solishtirib ko'rilsa ko'p narsa ayon bo'ladi. Shu xildagi tag'in bir she'rda oldin oltita arabiy bayt Yusufga qarab aytilgan Misr a'yonlari xotinlari tilidan keltiriladi. She'rdagi baytlarning arabisida sarlavhalar turkiydadir: "Eng ilki tishu aytdi" – "Eng avvalgi ayol aytdi" yoki yana: "Ikkinchi tishu aydi" – "Ikkinchi ayol aytdi" (tish- deb qadimgi turkiyda ayol tushunilgan). Turkiy baytlarning sarlavhasi turkiydadir: "Avvalgi bayt tarjimasi" yoki yana "Ikkinchi bayt tarjimasi" tarzida keladi. Baytlarning qofiya tizimi: qo'miyur-o'ynayur-bulg'ayur-tunayur-qaynayur-sanayur-sinayur, tarzidadir. Choriyorlardan Umar ibn al-Xattob roziyallohu anhu tilidan aytilgan she'rning qofiya tizimi: qoni-og'ani- qani tarzida. She'r uch baytli bo'lib. Uning faqat juft misralari o'zaro qofiyalanib, qolgan toq misralar ochiq qoladi.

XULOSA

"Qissasi ar-Rabg'uziy" tarkibida sakkiz o'rinda arabiy she'rlar bilan ularning turkiy tarjimasi yonma-yon keltiriladi. Shu kabi asarning o'n ikki joyida arabiy she'r matnlari mutlaqo tarjimasiz beriladi. Bu holat o'sha davr kitobxonining saviyasidan kelib chiqib qilingan, sababi Rabg'uziy davri kitobxoni uchun arabiy matnlar unchalik qiyinchilik tug'dirmas edi. Shuningdek, asarda yetti o'rinda "Bayt" sarlavhasi bilan, ikki o'rinda "G'azal" sarlavhasi bilan, "She'r" sarlavhasi bilan o'n o'rinda, bir o'rinda "Na't" sarlavhasi, yana bir o'rinda "Bahoriyot" sarlavhasi

bilan she'rlar beriladi. Bundan tashqari asarning o'n to'rt o'rnida sarlavhasiz, ya'ni sarlavhasi yo'q she'rlar keltiriladi.

Adabiyotlar:

1. Boltaboev Hamidulla. Rabg'uziy qissalari adabiy-tarixiy manba sifatida // Rabg'uziy, Nosiruddin Burhonuddin. Qissasi Rabg'uziy (Matn). – Toshkent: Yoshlar nashriyoti uyi, 2018. –B. 3–4.
2. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi. K.I. –Toshkent: O'qituvchi, 1997.– 528 b. (Qarang: Rabg'uziy.)
3. Nasimxon Rahmonov. O'zbek adabiyoti tarixi (Eng qadimgi davrlardan XV asrning birinchi yarmigacha). O'quv qo'llanma. – Toshkent: "Sano-standart" nashriyoti, 2017. –556 bet.
4. Rabg'uziy, Nosiruddin Burhonuddin. "Qisasi ar-Rabg'uziy". K. I. – Toshkent: Yozuvchi, 1990. – 240 b.
5. Rabg'uziy, Nosiruddin Burhonuddin. "Qisasi ar-Rabg'uziy". K.2. – Toshkent: Yozuvchi, 1991. – 272 b.

XURSHID DAVRON SHE'RIYATIDA TARIXIYLIK VA ZAMONAVIYLIKKA YO'G'RILGAN VATAN TIMSOLI

Qurbonov Muzaffar

TerDU Adabiyotshunoslik yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Husanova Fazilat

TerDU Xorijiy tillar filologiyasi 4-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6653931>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xurshid Davron she'riyatida qo'llangan yurtga bo'lgan badiiy qiyoslar Shoirning vatan va she'r haqidagi qarashlari tahlilga tortilgan. Maqolada she'riy obrazlardan tashqari tush motivlarini ham uchratasiz.

Kalit so'zlar: badiiy qiyoslar, vatan va she'r haqidagi qarashlar, tush motivlari, she'riy obrazlar, ona yurt, erk, ozodlik.

THE SYMBOL OF HOMELAND IN KHURSHID DAVRON'S POETRY WITH THE FEATURES OF HISTORY AND MODERNITY

Abstract. This article analyzes the poet's views on the homeland and poetry in comparison with the country used in Khurshid Davron's poetry. In addition to poetic images, you will find dream motifs in the article.

Keywords: artistic comparisons, views on homeland and poetry, dream motifs, poetic images, motherland, freedom, liberty.

СИМВОЛ РОДИНЫ В ПОЭЗИИ ХУРШИД ДАВРОНА С ПРИЗНАКАМИ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ

Аннотация. В данной статье анализируются взгляды поэта на родину и поэзию в сравнении со страной, используемой в поэзии Хуришида Даврона. Помимо поэтических образов, в статье вы найдете мотивы сна.

Ключевые слова: художественные сопоставления, взгляды на родину и поэзию, мотивы сна, поэтические образы, родина, свобода, вольность.

KIRISH

Xurshid Davronning she'rlari, qissalari uning yurt tarixini yurakdan his qilishini namoyon etadi. U vatanimizning o'tmishi, bugungi kunini odamlar to'g'ri tasavvur etishi, har bir kishi yurti ravnaqi uchun chin dildan fidoyi bo'lishini istaydi. Shoir Vatan to'g'risidagi she'rlarida chinakamiga dilini ochadi, o'zini o'ylantirgan muammolarni insonning asl qiyofasini ko'rsatadigan ma'naviyat bilan bog'laydi. Shoirning ijodi xuddi shu jihati bilan e'tiborni tortadi. Xurshid Davron Vatan haqidagi she'rlarida o'zining og'riqli kechinmalarini ifodalaydi. Ular hayotga keng miqyosdan qarab, "Vatan", "millat" tushunchasini teran his qiladigan ziyoli insonning o'ylari bo'lib ko'rinadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METADOLOGIYASI

Vatan mavzusi ijtimoiy-siyosiy xarakterda bo'lib, bu xususda so'z yuritganda davrning mafkurasi e'tiborga olinadi. Ijodkor Vatan haqida mulohaza bildirayotganida o'z zamonasi siyosatidan kelib chiqadi. Abdulla Oripov, Erkin Vohidovning Vatan haqidagi she'rlari Xurshid Davron, Usmon Azim, Sirojiddin Sayyidning shu mavzudagi she'rlaridan ancha farq qiladi. Xurshid Davron she'rlari markazida Vatan turadi. Uning boshqa mavzudagi she'rlarida ham ona yurt, uning tarixi to'g'risida so'z ketadi. Adabiyotning avvali bilan tutash bu mavzu ijodkordan

katta mas'uliyat talab qiladi. Unga yuzaki yondashib bo'lmaydi. Xurshid Davron she'rlarida "Vatanim, seni sevaman. Yurtim, sen uchun jonimni fido qilaman" demaydi. U boshqa ijodkorlarning vatan to'g'risida aytgan fikrini o'zgartirib takrorlamaydi.

TADQIQOT NATIJALARI

She'r shoirning barcha hislarini oshkor qiladi. Chunki chinakam shoir she'rda qalbini to'la-to'kis ochadi. U boshqa paytda kayfiyat, kechinmalarini pardalab, yashira oladi. Ammo she'r bitayotganida u bunday qilolmaydi. Shu bois Xurshid Davron:

*"Sen qo'rquvni qanchalik yashir,
She'r qiladi baribir oshkor. /
Qo'rqoq bo'lsang, qo'rqoq bo'lar she'r, /
Mardman, deb jar solmog'ing bekor. /
Ona yurtini kuylamoq uchun /
Xuddi she'rga bergandek yurak /
Uni yurtga bermoq uchun ham /
Doim tayyor turmog'ing kerak"*

— deydi. (Davron X. Bahordan bir kun oldin/She'rlar, rivoyatlar, tarjimalar. — Toshkent: Sharq, 1997.-B.18.)

Xurshid Davronning mustaqillikka erishilmasdan avval yozgan she'rlarining aksariyatida erk va ozodlik to'g'risida so'z yuritiladi. Shoir Vatani ozod bo'lishini istayotganini izhor etadi. Uning bu mavzudagi she'rlari ma'no-mazmuni, g'oyasi jihatidan O'zbekiston mustaqilligini orzu qilgan shoirlarning she'rlariga to'la uyg'un keladi. Usmon Azim: *"Ona, Vatan – ulug' dard, / Ona, Vatan bog' bo'lsin. / She'rda suratin chizsam / To'rt muchasi sog' bo'lsin"*, — degan bo'lsa, Xurshid Davron: *"Hurlik – faqat inqilob emas, / Hurlik – Vatan! / Vatan – hurlikdir. / Vatanisiz har qanday ozodlik / Dilni xo'rlar, / Qullik – zorlikdir!"*, — deb aytadi.

Hamid Olimjon, G'afur G'ulom, Oybek, Maqsud Shayxzoda, Mirtemir kabi shoirlar ham Vatan mavzusida, xalq ozodligi, inson erki to'g'risida o'z davri mafkurasi imkon bergan darajada mulohaza yuritgan. Shuning uchun ular ayni she'rlarida o'zbek xalqi taqdirini rus xalqi bilan bog'lashgan. 80-yillarda ham ahvol o'zgarmadi. Xurshid Davron va uning tengdoshlari o'sha paytda O'zbekiston mustaqil bo'lishi shartligi, o'zbek xalqi dunyodagi boshqa ozod xalqlar singari erkinlikka erishishi zaruratini ochiq-oshkor aytolmagan. Bu gaplar pardalab, obrazlarga o'rab aytilgan.

MUHOKAMA

Xurshid Davron erk, ozodlik haqida so'z aytish uchun tarixni vositaga aylantirgan. Uning turli mavzudagi she'rlarida, albatta, tarix tilga olinadi. Aytish mumkinki, tarixiy voqealikka e'tibor qaratish Xurshid Davron ijodiga xos asosiy xususiyat sanaladi. Adabiyotshunos Ibrohim G'afurov bu xususda fikr bildirar ekan: "Klod Lorren suvratlarini ko'rganman. Ularda qasrlarning vayronalari juda qadim zamonlardan qissalar aytayotganday... Xurshid Davronning she'rlarini o'qiganda Klod Lorren suvratlari yodga tushadi. O'xshashlik bor ular o'rtasida. Bu she'rlarda tarix dam hayqiradi, dam uzoq sukutga ketadi. Xurshid Davronga san'at, kitoblar, tarix, qadim adabiyot ko'proq ilhom beradi. Uning she'rlarida davrimizning ziyoli kishisi obrazi ancha boy kechinmalari bilan gavdalanadi" — deb ta'kidlaydi. (Davron X. Bahordan bir kun oldin. — Toshkent: Sharq, 1997. — B.3.)

Xurshid Davronning boshqa mavzudagi she'rlarida ham tarixga shunday hurmat, ishonch bilan qaraladi. U o'tmishga nazar solarkan, undan o'ziga kerakli quvvat oladi. Tarixni tilga olganda, voqealarni birma-bir sanab, yashab o'tgan mashhur siymolar nomi, jasorati, xizmatini o'quvchiga eslatib o'tirmaydi. Tarixiy mavzudagi aksariyat asarlarida ulug' shaxslarning nomi tilga olinib, o'tmishdagi voqealarga turli ishoralar qilinadi. Abdulla Oripovning "O'zbekiston – Vatanim manim", Erkin Vohidovning "O'zbekim" she'rlari bunga misol bo'la oladi. Qasida janridagi ushbu she'rlarda xalqimiz tarixining turli davrlariga o'ziga xos sayohat qilinadi. Tarixda nom qoldirgan shaxslarning faoliyati ta'kidlanadi. Juda mashhur mazkur she'rlar negizida xalqimiz tarixidan g'ururlanish, ajdodlardan faxrlanish hamda shunday xalqning mustamlaka ekanidan iztirobga tushish hissi turadi. She'r asosida maqtanish, madhiya tursa, uning ta'sir kuchi tezda so'nadi. Turli bayram, tantanali tadbirlar munosabati bilan madhiya xarakteridagi she'rlar ko'p bitiladi. Zarurat, buyurtma bilan yozilgan bunday she'rlar sal vaqt o'tgach, eskirib, yaroqsiz bo'lib qolgan matohday chiqitga chiqadi. Agar she'r negizida shoirning iztirobi tursa, u qaysi mavzuda bo'lishidan qat'i-nazar, zamonlar o'tsa-da, ta'sir kuchini saqlab qoladi. Asosida ijodkor iztirobi turgan asar, qaysi janrda bo'lmasin, hamisha yangi bo'lib qolaveradi, hech qachon kishilarni befarq qoldirmaydi. Qadimiy xalq qo'shiqlari, kuylari, adabiyot tarixi, san'at tarixi shundan dalolat beradi.

"Samarqandda oydin tun" she'rida: *"Arvohlarning bezovta tushi –/ Chinorlarni silkitgan shamol"* /, — deyiladi. Ushbu metaforada shoirning hissiyot, kechinmalari ifodalanadi. Ayni chog'da unda so'zlarning kundalik muloqotda sezilmaydigan jihatlari ko'rinadi. Ushbu satrdagi so'zlar alohida holda ta'sirchanlik kasb etmaydi. She'rda ular odatdagi so'zlashuvda ko'rinmaydigan qirralarini namoyon qilib, turfa hissiyot, kechinmalar uyg'otadi. Shoir ushbu she'rini: *"Mudroq nigoh bilan boqaman, / Moziy yodi meni qilar mast. / Go'yo daryo aro oqaman –/ Manzilimni hech kimsa bilmas..."* / deb tugatadi. U tarixga bo'lakcha mehr bilan qarashini, o'tmish bilan bog'liq narsa-hodisalar uni ohanrabo kabi o'ziga tortishini shu tarzda ta'kidlaydi. Tevarak-atrofdan ro'y berayotgan adolatsizlik, nohaqlik, boylar, amaldorlarning beboshligi kishilar ko'nglidan olijanoblik, ertangi kunga ishonch hislarini sitib chiqaradi. Bunday paytda barchaning qalb qandili hasad, alam, iztirob illatlaridan xira tortadi. Odamlar faqat o'tmishga qarab tasalli olmoqchi bo'ladi.

XULOSA

Xurshid Davron she'rlarini o'qir ekansiz vatanni his qilish va uning tarixiylik tamoyili asosida kishilarda o'zgacha tuyg'ular uyg'otadi. Akasriyat vatan she'rlarida vanni sevish yoki uni qadrlash borasida gap ketsa Xurshid Davron bundan boshqacharoq tarzda uni tarixiylik va xotiralarga yo'llaydi. Vatan she'rlarini o'zgacha uslubda tush yoki sog'inch motivlari asosida ham bera oladi. Shoir she'rlarida mantiqiylik va kishilarni o'yga toldiradigan she'rlarni ko'ramiz

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. kh-davron.uz Xurshid Davron kutubxonasi veb sayti.
2. Davron X. Bahordan bir kun oldin. – Toshkent: Sharq, 1997. – B.3
3. Davron X. Bahordan bir kun oldin. – Toshkent: Sharq, 1997. – B.18

XAMSANAVISLIKDA “FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDAGI YOSHLAR OBRAZINING TADRIJIY TARIXI VA DOSTONLARDAGI POZITSIYASI

Shomurodova Maftuna Ubaydulloyevna

Termiz davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti
adabiyotshunoslik: o'zbek adabiyoti ta'lim yo'nalishi 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6654043>

Annotatsiya. Ushbu maqolada xamsanavislikdagi “Farhod va Shirin” dostonining yaratilish tarixi, qahramonlari tarixi, va ularning dostonlardagi pozitsiyasini o'rganish jihatdan tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: doston, obraz, Farhod, Shirin, xalq og'zaki ijodi, tarix,

ЭВОЛЮЦИОННАЯ ИСТОРИЯ ОБРАЗА ЮНОШИ В ЭПОСЕ “ФАРХОД И ШИРИН” У ГАМСАНАВИ И ЕГО ПОЛОЖЕНИЕ В ЭПОСЕ

Аннотация. В данной статье анализируется история создания эпоса “Фарход и Ширин” в Гамсанависе, история героев и их положение в былинах.

Ключевые слова: поэма, образ, Фархад, Ширин, фольклор, молодость, история.

THE EVOLUTIONARY HISTORY OF THE IMAGE OF YOUTH IN THE EPIC “FARHOD AND SHIRIN” IN HAMSANAVIS AND ITS POSITION IN THE EPICS

Abstract. This article analyzes the history of the creation of the epic “Farhod and Shirin” in hamsanavis, the history of the heroes and their position in the epics.

Key words: epic, image, Farhod, Shirin, folklore, history

KIRISH

Ma'lumki, Sharq xalaqlari badiiy ijodida mushtarak bo'lgan ayrim sayyor sujetlar, ayni vaqtda qardosh xalqlar adabiyotining namunalarida ham mazmunan bir-biriga yaqin tarzda talqin etiladi. Adabiyotshunoslar tomonidan Nizomiy, Xusrav Dehlaviy va Alisher Navoiy dostonlarini qiyosiy o'rganishlari natijasida shu narsa ma'lum bo'lganki, har bir doston shaklan o'ziga xos tuzilishga ega, g'oyaviy-badiiy jihatdan turli yo'nalishda. Navoiy o'z oldiga qo'ygan maqsadiga mos, uning ijodiy, ruhiy, psixologik, didaktik qarashlarining mohiyatiga muvofiq qahramonlarini shakillantirgan. Shu tufayli asarning qahramonlar olaminini tadqiq qilish, ularning xarakterlaridagi umumiylik, farq qiluvchi jihatlarni aniqlash, ayrim epizod va qahramonlarning genetik ildizlarini izlash muhimdir. Shuning uchun biz ishimizni eng avvallo Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonidagi yoshlar obrazining badiiy evolutsiyasi tarixiga nazar tashlashdan boshladik.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning obyektiv usulidan foydalanildi. Mazkur tadqiqotda Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonidagi yoshlar obrazining tarixiy, tadrijiy evolutsiyasining qiyosiy tahlili berildi. Sharq adabiyotida Alisher Navoiygacha yaratilgan “Xusrav va Shirin”, “Farhodnoma” kabi nomlar bilan yuritilgan asarlar mavjud bo'lgan. Xususan, Farhod haqida hikoya qiluvchi eng qadimgi rivoyatlar, qissalar, shuningdek, Sharq adabiyoti tarixida to'ng'ich xamsanavis sifatida tanilgan ulug' azarbayjon shoiri Nizomiy Ganjasviy (1141-1209)ning “Xusrav va Shirin”, Orif Ardabiliy (XIV)ning “Farhodnoma”, Xusrav Dehlaviyning (1253-1322)ning “Shirin va Xusrav” dostonlari asosida obrazlar talqin qilindi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Ulug' zotlar asarlari hamisha inson tarbiyasida katta ahamiyat kasb etib kelgani azaldan ayon. Bobokalonimiz Alisher Navoiy ham ana shunday buyuk ijodkorlar safidan mustahkam o'rin olgan. Uning asarlari insonparvarlik, do'stlik, xalqlar do'stligi g'oyalari bilan sug'orilgan bo'lib, ularda haqiqiy sevgi, adolat kabi eng oliy insoniy xislatlar o'zining ifodasini topgan.

“Navoiy “Xamsa”siga kirgan dostonlarning syujetlari Yaqin Sharqning yozuv poeziyasiga kirmasdan oldin turli xalqlarning folklorida yuritilgan chiroyli ertak, afsona, rivoyarlardan iborat edilar” [5.23]

Xisrav- Farhod- Shirin syujeti o'zining yaratilgan muhiti jihatidan Eron va Ota Osiyoga yaqinroq edi. Sosoniylardan 22-hukmdor bo'lgan Xusrav Parvez(VI-VII asrlar) haqidagi afsonalar shubhasiz yozuv adabiyotiga kirmasdan ancha ilgari xalq orasida kuylangan edi. Xisravning ishqiy mojarosini birinchi o'laroq yozuv adabiyotida ishlagan Firdavsiy “Shohnoma”ning IV jildida “Dostoni Xisrav Parvez va Shirin” faslini kiritgan. Maqsud Shayxzoda o'zining “Navoiy ijodidab folklor motivlari” ishida shunday yozadi:

Kunun dostoni ko'han nav kunam,
Suxanhoyi Shirinu Xisav kunam

(endi eski dostonni yangilayman, Shirin va Xisrav so'zlarini so'zlayman). Firdavsiyning iqrorida ko'rinadiki. Bu syujet bundan ancha ilgari xalq orasida yashagan.[5.24]

Fitrat ham shu jihatga e'tibor qaratib: Doston quyidagi so'zlar bilan “Endi eski dostonni yangilatai, Shirin bilan Xusravdin so'zlar so'zlay, ul to'g'ri kishilarning so'z va ishlaridan iborat bo'lg'an bu qadim doston eskirgandir” [1.107] - deydi. Mazkur boshlanish shuni ko'rsatadiki, doston Firdavsiygacha ayrim mustaqil dostonlar shaklida anchadan buyon mavjud bo'lgan. “Shohnoma”dagi doston bo'yicha, Xusrav ovga chiqqan vaqtida Shirinni uchratadi, uni saroyga keltirib haramiga oladi. Shirin Maryamni zaharlab o'ldiradi. Xusrav “Toqi Vois”ni bunyod etadi. Oxirida Xisravning Maryamdan bo'lgan o'g'li Sheruya otasini o'ldiradi, shohlikni egallaydi. Shiringa uylanmoqchi bo'lganida, Shirin Xisravning qabriga kirib o'zini zaharlaydi. Firdavsiyning “Shohnomasida” Farhod ismi tilga olinmaydi. Bizlar tadqiqqa tortmoqchi bo'lgan yoshlardan bir Shopur ham asarning boshqa qismlarida tilga olingan bo'lsada, aynan shu qismida gapirilmaydi.

Farhod qissasi Sharq adabiyotida keng tomir otgan va ko'pchilik adabiyotlarga kirib borgan. Buning asosiy sabablaridan biri Farhod qissasida hamisha insonning eng zaruriy ehtiyojlari bilan bog'liq masalalarning aks etishida, Farhod obrazida esa mehnatkash xalqqa xos bo'lgan juda ko'p fazilatlarining mujassamlashganligidadir. Afsonalardagi yoshlar obrazlari ichida Farhod isoniy muhabbat, mehnat va ijodga ilhomlantirgan faol inson sifatida alohida ajralib turadi. O'rta asr Sharq adabiyotida “Xamsa”chilik an'anasining paydo bo'lishi Farhod obrazining kelajagini belgilab, uni umriboqiy qahramonlar qatoriga olib chiqdi. Yaratuvchi, kurashchi qahramonlar badiiy asarlarda ko'pincha Farhodga o'xshatilar, ularga Farhoddek salobat, kuch-g'ayrat orzu qilinardi. Nizomiy tomonidan “Xisrav va Shirin” dostoning yaratilishi bilan xalq tilida mavjud afsonalarning eng yaxshi an'alarini o'zida jamlagan Farhod obrazi liro-epik asarlarning qahramoniga aylandi. Dostondagi Farhod obrazi mehnatkash xalq ichidan yetishib chiqqan kishining umumlashma obrazi yaratilishi jihatdan o'z davrida faqat ozarbayjon adabiyotidagina emas, balki o'rta asr sharq adabiyotida muhim hodisa bo'ldi. Badiiy asarlarda toshtarosh va me'mor sifatida mashhur bo'lib kelgan ushbu Farhod obrazining yaratilishiga qadimgi Farhod kultining prototiplik vazifasini o'taganligini S. Erkinov o'z tadqiqotida keltiradi. Olimning “Navoiy “Farhod va Shirin”i va uning qiyosiy tahlili” nomli risolasida Farhod bilan birgalikda

Shirin obrazi tarixi haqida ham birqancha fikrlarni keltirib o'tadi. Jumladan, "Avesto" kitobida suv mabudasi Ardivisura – tilga olinadi. U qaddi-qomati kelishgan, sohibjamol bir ayol qiyofasida tasvirlanadi. Hamma vaqt suv seroblighi, mo'l-ko'lhilik tarafdori Shirin obrazi dastlab ana shu Ardivisura haqidagi afsonalardan bahramand bo'lgan degan taxmini ilgari surgan. S.Erkinovning ta'kidicha Trever, Gibbon kabi olimlar "Avesto"da suv ma'nosiga ega bo'lgan Sura, Sira so'zlarida Shirin so'ziga yaqinlik ko'rgan edi deydi. Bu fikrni tasdiqlovchi talaygina dalillar mavjud, xususan, Xusrav Parvezning xotini Shirinning nomi ham qadimgi tarix asarlarida faqat Shirin tarzida emas, balki Sira shaklida ham uchraydi. Shirin nomini shir-sut ma'nosiga ega deb bildirilgan fikrlar ham mavjud. Badiiy asarlarda Shirinning yoshlikdan yangi sog'ib olingan sutni yaxshi ko'rishi, shu sababli sut arig'i qazdirganligi to'g'risidagi hikoyalardan Shirin so'zida shir-sut ma'nosining mavjudligini taxmin qilish mumkin.

Sharq adabiyotiga oid birmuncha tadqiqot ishlarida Shirinning tarixiy shaxs ekanligi, bu go'zal va iffatli ayol to'g'risidagi hikoyalar keyinchalik butun bir dostonga aylanib ketganligi aytiladi. Tarixda mashhur bo'lgan Shirin VI asr oxiri, VII asr boshlarida yashagan. Shirin to'g'risidagi dastlabki ma'lumot ham ayni shu davrda yashagan Vizantiya tarixchisi Feofilaktning tarix kitobida uchraydi [2.23]. S.Erkinov: "Suriya anonym solnomasi" asarida Shirin arameyanka deb ko'rsatiladi. Mazkur asarda xusrav Parvez haqida so'z ochilib, uning xiristian diniga mansub ikki xotini – "Arameyanka – Shirin va romeayanka - Mariyam", bor edi", - debgan fikrni qayd qiladi. Shirinning tug'ilgan joyi to'g'risidagi ma'lumotlarda ham ana shunday qarama-qarshiliklar mavjud: Azarbayjonda tug'ilgan yoki Arman yerlarida voyaga yetgan; S.Erkinov o'z kitobida "G'. Begdeli Nizomiy Shirinni turk go'zali sifatida tasvirlagan, deb yozgan edi" [2.24], - degan fakti keltiradi. O'rta Osiyoda yaratilgan qadimgi afsonalarda Shirin Xorazmshohning qizi sifatida tilga olinadi. Shunday qilib Shirin haqida yaratilgan afsonalar ham ko'p variantli bo'lib, ularning aksariyatida Shirin va Xusrav munosabatlari markaziy o'ringa ega bo'lsa, ikkinchi bir guruhda Farhodning Shiringa bo'lgan o'tli muhabbati haqida hikoya qilingan.

Farhod hikoyatining "Xusrav va Shirin"ga kelib qo'shilgan davri ilmiy adabiyotlarda X asr deb ko'rsatiladi. Shunday qilib, adabiyotda toshtarosh va me'mor sifatida talqin etilgan Farhod, suv mabudasi deya tilga olingan Shirin obrazlari o'zining mifologik prototipiga xos sifatlarni saqlab qolgan. Shirin juda ko'p sarguzasht qissalarda bo'lgani kabi faqat sevgi va vafo ramzigina emas, u bunyodkorlik homiysihamdir. Shirin ko'pgina asarlarda insoniylikni kishilarning fe'l-atvori, kurash va intilishlari, mehnatga bo'lgan munosabatlariga qarab baholovchi sifatida taniladi.

Farhod qissalarida muhabbat mavzusining mehnat mavzusi bilan bir butun holda ifodalanishi asarning asosiy yo'nalishini tashkil etadi.

Navoiyning butun "Xamsa"sidagi izlanishlari "Farhod va Shirin"da yaqqol ko'zga tashlanib turadi [3.30]. Navoiy Farhodni har tomonlama barkamol inson sifatida ishlashga alohida diqqat bilan qaragan. Navoiy Farhodning romantik sevgi sarguzashtini hikoya qilish jarayonida o'z qahramonidagi hunar va iste'dod egasiga xos yangi qirralarni jonli mehnat jarayonida gavdalantirish bilan qissaga keng ma'noda epiklik baxsh etdi. Navoiy an'anaviy Farhod qissasini qalamga olar ekan, uning doirasida yangi mavzu kashf etdi. Masalan, dostonda markaziy qahramonlarning ko'p qirrali faoliyatini epik planda ko'rsatilishi bilan faol bunyodkorlikni, el ko'rki, yurt bezagi sifatida tasvirlagan. Jamiyat hayoti uchun ofat bo'ladigan istilochilikka qarshi norozilikdan iborat yangi konfliktning paydo bo'lishi, ayni vaqtda har bir xalqning mustaqillik

g'oyasini badiiy ifodalaanishi Navoiyning insonparvarlikdagi yangi belgilarning ifodasi sifatida diqqatni tortadi.

Navoiy yaratgan Xusrav obrazi Nizomiy va Xusrav Dehlaviy dostonlarinig bosh qahramonlariga tomoman qarama-qarshi bo'lib, u ikkinchi darajali personaj, salbiy tip darajasiga tushurib qo'yilgan. Bu bilan Navoiy o'zigacha bo'lgan adabiyotda uzoq asr davomida yashab kelgan mavzu va qahramon uchun islomgacha bo'lgan manbalarga murojaat etishdan iborat an'ananing chegarasini yorib o'tdi, uni rad etdi. Farhodni markaziy qahramon darajasiga ko'tardi. Chin shahzodasi, ayni vaqtda mehnatkash xalqqa xos juda ko'p fazilatlarni o'zida jamlagan Farhod obrazini yaratar ekan, o'z xalqining uzoq tarixi bilan bog'langan, orzularini ifodalagan qahramon timsolini gavdalandirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Ideal qahramonlarni kuylash orqali mamlakat mustaqilligining samaralari: qurilishlar, suv inshootlari barpo etish va boshqa hayotiy muammolarga diqqatni tortdi. Shoir buning uchun vayronagarchilik keltiruvchi urushlarga qarshi kurashish g'oyasini ham alohda masala qilib qo'ydi.

XULOSA

Ushbu qisqacha tadqiqotdan shu ayon bo'ladiki, buyuk mutafakkir mir Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostoniga qadar qahramonlari turli evolutsiyani bosib o'tganligiga guvoh bo'lamiz. Dostonlarida biz, avvalo, inson sharaf-g'ururini, erk-huquqini, yuksak insoniy fazilatlarni yetuk badiiyat bilan ulug'lagan, zulm va zo'ravonlikni inkor etib, sevgi va sadoqatga madh o'qigan buyuk insonparvar daho ijodkor Navoiyni ko'ramiz. Dostonlarda zolim hukmdorlarni qoralab, odil va orif shoh g'oyasini olg'a surayotgan, urush-qirg'inlarni qoralab, do'stlik-hamkorlikni targ'ib etayotgan, mamlakat obodligi va el va ulus farovonligi uchun qayg'uruvchi yirik davlat arbobi, mutafakkir Navoiy bilan o'z ona tilining obro'-e'tiborini himoya qilib uning keng imkoniyatlarini amalda isbot etishga kirishgan otashin vatanparvar Navoiy bilan uchrashamiz. Uning g'oyalari, nafaqat, o'z davri uchun, balki, hozirgi jamiyatimiz uchun ham suv va havodek zarur ekanligiga guvoh bo'lib turibmiz.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. 2-jild. Ma'naviyat, 2000-yil, 208-bet
2. S. Erkinov. Navoiy "Farhod va Shirin"i va uning qiyosiy tahlili. "Fan", T., 1971-y. 276-bet
3. T. Jalolov, Go'zallik olamida.. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti Toshkent, 1979-y, 328-bet
4. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989-y., 590-bet.
5. Maqsud Shayxzoda. Mukammal asarlar to'plami. 6 tom, 4-tom. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1972-y., 372-bet.
6. www.ziyouz.com kutubxonasi

TILIMIZGA KIRIB KELGAN NEOLOGIZMLAR VA ULARNING TAHLILI

Qo'ziboyeva Go'zal Saidrasul qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O'zbek tili va Adabiyoti universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6654075>

Anotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda tilimizga kirib kelgan va so'zlashuvda faol ishlatilayotgan neologizmlar va ularning tasnifiga qaratilgan mulohazalar, ularning o'zbekcha muqobiliga almashtirish masalalari atroflicha o'rganilgan. Maqolada tilimizga kirib kelgan neologizmlarning ma'nosi tahlili berilgan. Bu neologizmlar asosan ingliz tilidan kirib kelayotgani va bu neologizmlarning turlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: telefon, teletayp, telefaks, kompyuter, bank, subsidiya, kredit, mobil ilova.

NEOLOGISMS THAT HAVE ENTERED OUR LANGUAGE AND THEIR ANALYSIS

Abstract. This article examines in detail the neologisms that have entered our language today and are actively used in speech, as well as comments on their classification, their replacement by the Uzbek alternative. The article analyzes the meaning of neologisms that have entered our language. It is stated that these neologisms come mainly from the English language, and the types of these neologisms are given.

Keywords: telephone, teletype, telefax, computer, bank, subsidy, credit, mobile application.

НЕОЛОГИЗМЫ, ВОШЕДШИЕ В НАШ ЯЗЫК, И ИХ АНАЛИЗ

Аннотация. В данной статье подробно рассматриваются неологизмы, вошедшие сегодня в наш язык и активно употребляемые в речи, а также комментарии по их классификации, замена их узбекской альтернативой. В статье анализируется значение неологизмов, вошедших в наш язык. Утверждается, что данные неологизмы произошли в основном из английского языка, и приводятся виды этих неологизмов.

Ключевые слова: телефон, телетайп, телефакс, компьютер, банк, субсидия, кредит, мобильное приложение.

KIRISH

Hozirda barcha sohalarda mavjud bo'lgan va muomalaga hech qanday qiyinchiliklarsiz kirib kelgan neologizmlar haqida tilshunoslik nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, bu so'zlar texnika orqali tilimizga kirib keldi va biz bu so'zlarni hech qanday muammosiz talaffuz qilmoqdamiz, ma'lumot tashiyotgan ma'no doirasi ham barcha bir xil ma'noda tushunarli. Lekin savol tug'iladi. Hozirda muomaladagi neologizmlar o'rniga tilimizda mavjud bo'lgan muqobiliga almashtirish va bu kabi tilimizga keyinchalik ham kirib keladigan neologizmlarni muomala jarayoniga olib kirmasdan ilgariroq tilizdagi muqobiliga almashtirish. Demak, hozirda tilshunoslikdagi katta muammolardan biri – neologizmlardir. Bizni oldimizda ikkita bajariladigan ish mavjud bular: hozirda muomalada bo'lgan **neologizmlarni** o'zbek tilidagi muqobiliga almashtirish va bu muqobilning muomalada ijobiy qabul qilinishiga erishish. Ikkinchidan, texnika asrida tilimizning sofliğini saqlash maqsadida keyinchalik kirib kelayotgan neologizmlarni muomalaga kirmasdan ilgari o'zbekcha muqobilini yaratish va bu ishni amalga oshirishda tilimizni rivojlratiradigan barcha tashkilotlarga birdek ma'suliyat yuklashdir. Avvalambor, xalqimiz o'zligini saqlashi bu tilimizga bevosita chambarchas bog'liqdir.

Hozirgi texnika va texnologiya asrida eng qimmatbaho narsa bu – axborotdir. Uning turli xil shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin: rasm, grafik, diagramma yoki, texnikada amalga oshadigan barcha ko‘rinishlarda. Axborot texnologiyasi asosiy texnik vositalari sifatida hisoblash-tashkiliy texnikadan tashqari aloqa vositalari – **telefon, teletayp, telefaks** va boshqalar qo‘llaniladi. Axborot texnologiyasi insoniyat taraqqiyotining turli davrlarida ham mavjud bo‘lgan bo‘lsa-da, hozirgi zamon axborotlashgan jamiyatining o‘ziga xos xususiyati shundaki, sivilizatsiya tarixida birinchi marta bilimlarga erishish va ishlab chiqarishga sarflanadigan kuch energiya, xomashyo, materiallar va moddiy iste‘mol buyumlariga sarflanadigan xarajatlardan ustunlik qilmoqda, ya‘ni axborot texnologiyalari mavjud yangi texnologiyalar orasida yetakchi o‘rinni egallamoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. (Literature review). Axborot texnologiyalari industriyasi majmuini **kompyuter**, aloqa tizimi, ma‘lumotlar bazasi, bilimlar ombori va u bilan bog‘lik faoliyat sohalari tashkil qiladi. Bugungi kunda axborot texnologiyasini shartli ravishda **“saqlovchi, ratsionallashtiruvchi, yaratuvchi”** turlarga ajratish mumkin. Birinchi turdagi texnologiyalar mehnatni, moddiy resurslarni, vaqtni tejaydi. Ratsionallashtiruvchi axborot texnologiyalariga chiptalar buyurtma qilish, mehmonxona hisob-kitoblari tizimlari misol bo‘ladi. Axborot texnologiyalarining hozirgi zamon taraqqiyoti hamda yutuqlari fan va inson faoliyatining barcha sohalarini axborotlashtirish zarurligini ko‘rsatmoqda. Jamiyatni axborotlashtirish jaraenini 5 asosiy yunalishga ajratish mumkin:

1. Mehnat, texnologik va ishlab chiqarish jarayoni vositalarini kompleks avtomatlashtirish.
2. Ilmiy tadqiqotlar, loyihalash va ishlab chiqarishni axborotlashtirish.
3. Tashkiliy- iqtisodiy boshqarishni avtomatlashtirish.
4. Aholiga xizmat ko‘rsatish sohasini axborotlashtirish.
5. Talim va kadrlar tayyorlash jarayonini axborotlashtirish.

Bugungi kunda zamon ham tezashmoqda va bu axborot almashinuvining ham tezlashishiga olib kelmoqda. Bugungi kunda dunyoning barcha mintaqasida bo‘layotgan ma‘lumotlarni sekundlar ichida bilishga egamiz. Ammo bu ma‘lumotlar orqali tilimizga kirib kelayotgan **neologizmlar** tilning shakiliy ravishda o‘zgarishiga olib kelmoqda.

Etimologik jihatdan neologizm atamasi yunon tilidan olingan. U tarkib topgan neo “yangi” degan ma‘noni anglatadi va logotip bu “so‘z” ga aylanadi. Demak, bu so‘z “yangi so‘z” deb tarjima qilingan yoki “til ichidagi innovatsion yoki so‘nggi ob‘ekt, vaziyat yoki harakatni tavsiflovchi “so‘z” deb tarjima qilingan. Bugungi kunda dunyoning barcha mintaqasida bo‘layotgan ma‘lumotlarni sekundlar ichida bilishga egamiz. Ammo bu ma‘lumotlar orqali tilimizga kirib kelayotgan **neologizmlar** tilning shakiliy ravishda o‘zgarishiga olib kelmoqda. Ularga birgina bank sohasi doirasida oladigan bo‘lsak anchagina salmoqqa ega so‘zlarni ko‘rishimiz mumkin. Deyarli barchasi ingliz yoki boshqa tillardan aslidek olingan so‘zlar hisoblanadi. Neologizmlarning turlari mavjud bo‘lib: **1) Shaklning neologizmlari.** Ushbu turdagi neologizm so‘zlarning yoki tilda mavjud bo‘lgan so‘zlarning morfologik o‘zgarishidan kelib chiqadi. Misol: *fotojurnalistika, ijtimoiy nasroniy, liberal demokrat yoki popemobil.* **2) Semantik neologizmlar.** Bunday holda, u allaqachon tilning bir qismi bo‘lsa-da, boshqa sohalarining elementlari yoki jihatlarini belgilash uchun boshqa ma‘no yoki ma‘noda bir xil tilda olingan so‘zlarni nazarda tutadi. Misol: qidiruv tizimi, virusli, parket yoki virus. **3) Funktsional neologizmlar.** Neologizmlarning bu tasnifi tilga so‘zlarni qo‘shish zarurati bilan bog‘liq, chunki ma‘lum bir ob‘ekt yoki vaziyatni belgilashning boshqa usuli yo‘q. Chet el so‘zlari ushbu tasnifga kiradi. Umuman olganda, ushbu turdagi atamalar

aloqa yanada dinamik bo'lishiga imkon beradi. Misol: kilo, jirafa, tirtul yoki yong'inga qarshi. **4) Ijtimoiy neologizmlar.** Ushbu so'zlar jamiyatga, insonning axloqiy va madaniy harakatlariga bog'liq ba'zi jihatlarni tavsiflovchi yoki belgilaydigan barcha so'zlar bilan bog'liq. Misol: qo'mita, ish tashlash, yig'ilish yoki jamoaviy bitim. **5) Texnologik neologizmlar.** Ushbu turdagi neologizm ba'zi so'zlar texnologiya va fan sohalarida yuzaga keladigan burilishlar bilan bog'liq. Ular deyarli har doim boshqa tillardan keladi, masalan, ispancha ingliz tilidan. Ushbu tasnif bugungi kunda eng ko'p ishlatiladiganlardan biridir. Misol: skaner, server, selfi yoki kibermakon. **6) Stilistik neologizmlar.** Stilistik neologizmlar - bu odatda ishlatiladigan so'zlarga nisbatan ifoda yoki atamaga nisbatan sezgir va ijobiy ohang berish uchun qo'llaniladigan so'zlar. Aks holda, ular narsalar idrokini o'zgartirish uchun mo'ljallangan so'zlardir. Misol: marhum, qorong'i, ko'r yoki konsert.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

ID yoki Identifikator — subyektni identifikatsiya qilish imkonini beruvchi axborot

Imidj – uyg'unlashgan tashqi ko'rinish

IT (Information Technology) – axborotni hosil qilish, uni yig'ish, tarqatish, saqlash, qayta ishlash, himoyalash kabi vazifalarni bajaruvchi hisoblash texnikasi

IT — ingliz tilidan olingan «Information Technology» so'zlarining qisqartmasi bo'lib, o'zbek tilida «Axborot texnologiyalari» deb yuritiladi. Shunday bo'lsa ham, biz bu so'zni IT ko'rinishida talaffuz qilamiz va ishlatamiz.

IELTS (International English Language Testing System – Xalqaro Ingliz Tili Sinovi Tizimi) imtihonining maqsadi ingliz tilida o'qish, yozish, tinglab tushinish va gapirish ko'nikmalarining qay darajadagi shakllanganligini baholash hisoblanadi.

Indeks (Lotincha: index – ko'rsatkich, ro'yxat) – nom, ism yoki boshqa kombinatsiyalar ko'rsatkichi va ro'yxati hisoblanadi.

Imo – aloqa vositasini amalga oshiruvchi ijtimoiy tarmoq.

Instagram – Kevin Systrom va Mike Krieger tomonidan yaratilgan hamda rasm va videolarni ulashish uchun mo'ljallangan ijtimoiy tarmoq. Shuningdek, boshqa ijtimoiy tarmoq platformalari orqali ularni yuklash imkonini beradi. Bundan tashqari, foydalanuvchilar rasmlar va videolar uchun raqamli filtrlar qo'llash imkoniga egadir. Instagramda videolar uchun maksimal davomiylilik 60 soniyadir. Instagram Apple App Store va Android Google Play orqali bepul tarqatiladi.

Jalyuzi – xonalarni quyosh nuri, yog'in-sochin va boshqalardan muhofaza qilish uchun derazalarning ichki tomoniga o'rnatiladigan moslama

Kanal – ijtimoiy tarmoqlarda admin tomonidan boshqariladigan tarmoq

Karantin – o'ta xavfli yuqumli kasalliklar tarqalishini cheklashga karatilgan epidemiyaga qarshi ma'muriy va sanitariya tadbirlari majmui

Kardigan – yengil kiyim ustidan kiyiladigan kurtka

Kargo – tashiladigan yuklarni sug'urtalash. Kargo – (ispancha cargo – yuk, yuk ortish) 1) kemada tashiladigan yuk; 2) tashiladigan yuklarni sug'urtalash. Chet davlatlardan har qanday yuk olib kirilayotganda davlat budjetiga to'lanadigan pul.

Kopirator – tarjimon

Komment – izoh

Konsultant – o'z ixtisosligi bo'yicha yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi mutaxassis

Konsultatsiya – ixtisosligi bo'yicha yo'l-yo'riq ko'rsatish, maslahat berish

Korzinka-- bu tez rivojlanib kelayotgan supermarketlar tarmog'idir

Kreativ – ijodiy

Kredit ~ ma'lum muddatga foiz evaziga qarz berish.

Kiber - bu ilg'or texnologiyalar kontsentratsiyasi bilan tashkil etish, masalan: kompyuterlar, internet va boshqalar. Kiber iborasi Internet dunyosi bilan bog'liq ba'zi atamalardan oldin. Masalan. kiber do'stlar Bu bir xil virtual do'st, unda 2 kishi bir-birlarini shaxsan tanimasdan, virtual vositalar bilan muloqot qilishadi;

Kompetensiya (lotincha: competo – erishyapman, munosibman, loyiqman) – 1) muayyan davlat organi (mahalliy o'zini o'zi boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning krnun, ustav yoki boshqa hujjat bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi; 2) u yo bu sohadagi bilimlar, tajriba.

Kontent(tarkib)- biznes yoki reklama rejasi tarkibi.

Klon - nusxa

Kasting –tanlov

Led lampa – zamonaviy elektr tejamkor lampa

Lider – boshlovchi, yetaklovchi

Link – havola. Link –Bu nemischa “GHE LENK” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, “birga” degan ma'noni anglatadi.

Logo-belgi.

Like bosmoq – ijtimoiy tarmoqlarda biror xabarga ovoz bermoq.

Login – yashirin maxsus belgi.

Lunch-biznes- Biznes egalari qiladigan o'ziga xos tushlik

Makler – sotuvchi va xaridor o'rtasidagi vositachi

Metsenat- madaniyat va san'atni, ilm va fanni, ta'limni, ma'rifatni rivojlantirishga xizmat qiladigan homiy.

Memorandum - diplomatik hujjat; biror davlatning diplomatik yo'l bilan muhokama qilinishi lozim bo'lgan masalalar yuzasidan uz nuqtai nazarini bayon qilib yozgan nomasi.

Messenjer – tezkor xabar almashish uchun mo'ljallangan dastur.

Migrant-Ingliz tilining Oksford lug'atida aytilishicha, “migrant o'z yashash yeridan boshqa joyga vaqtincha, hamishaga ko'chgan shaxsdir”. BMT hujjatlarda qayd etilishicha, “Migrant termini biron shaxs tomonidan ko'ngilli ravishda ko'chish qarori olingan har qanday holda, o'z qulayliklari nuqtai nazaridan va tashqi faktorlar aralashuviz olingan holatlarni ham o'z ichiga olgan vaziyatlarda qo'llanilishi mumkin”.

Mezoterapiya - tana azolarining (yuz, soch) ajin va qarishini yoshartiruvchi vitaminlar bilan olib boriladigan kosmetologik muolaja.

Moodle – masofaviy dasturning darsliklar saqlanadigan va test topshirish platformasi.

Mobil ilova - ma'lum bir platforma uchun ishlab chiqilgan smartfonlar, planshetlar va boshqa mobil qurilmalarda ishlashga mo'ljallangan dastur.

Modem -qisqartma ikki muddatda hosil bo'ladi: modulyatsiya va demodulyatsiya . Bu ishlatiladigan qurilma kompyuter fanlari uchun raqamli signallarni analogga va aksincha o'zgartiradi , shunda ular ongli ravishda uzatilishi mumkin.

Multimedia – kompyuterning matn, grafik, tovushli va videoma'lumotlar bilan ishlashga imkon beruvchi qurilmasi. Ana shunday qurilma o'rnatilgan kompyuter multimedia kompyuter deyiladi.

Multilingvizm- Ko'p tillilik.

Nam salfetka – bir martalik ishlatiladigan maxsus namlantirilgan salfetka.

Nakrutka – ijtimoiy tarmoqdagi kanallar ko'rsatkichii sun'iy ravishda oshirish. Masalan: Obunachilar yoki postlarning namoyishini.

Netfliks - ijtimoiy tarmoq.

Oflayn – an'anaviy.

Onlayn – masofaviy.

Oversize – kiyimlarning katta bichimda bo'lishi.

Overtime- futbol musobaqalarida o'yinning asosiy vaqtidan keyin belgilanadigan qo'shimcha daqiqalar.

Payme - pul o'tkazmalaridan biri.

Piar ~ jamiyat bilan muloqot. Piar - Aslida, xalq bilan muloqat degani, ammo hozirda "e'tiborni tortish" ma'nosi ko'pchilik uchun tanish.

PhD- Falsafa doktori.

Piling- tozalash, ko'chirish.

Prank- o'ziga xos qo'rqitish yoki nimanidir odamlarga qiziqtirish.

PIN kod – mijozning elektron imzosi.

Plastik karta – elektron hamyon.

Plastik rom – plastikdan yasalgan deraza va eshik romlari.

Platforma – apparat va dasturiy ta'minotni ishlab chiqish hamda qo'llab-quvvatlash uchun asos.

Protsedura - bajariladigan ish tartibi; Ko'proq kosmetologiya va meditsina sohasida qo'llaniladi.

Promo-kod -internet orqali xarid qilganingizda yoki sotuvchini chakana do'konlarda sotib olishda kerakli maydonga kiritilishi lozim bo'lgan raqamlar va harflarning to'plami.

Ponki – aladi.

Poliglot Ko'p tilni biluvchi.

Portal – ma'lum bir mavzu yoki ilm sohasi bo'yicha bosh sahifa.

Pult – boshqarish moslamasi.

Piar - jamiyat bilan muloqot.

Reality shou – hayotiy dastur.

Registratsiya – ro'yxatga olish, qayd etish.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Til – millat ko'zgusidir. Uning o'zligini, ma'naviy qiyofasini ko'rsatib beruvchi bebaho boylikdir. Ona tilini muqaddas bilish o'zini, qadr-qimmatini, g'ururini anglash, tarixini, milliy qadriyatlarini hurmat qilish demakdir. O'zlashma neologizmlar davriy xususiyatga ega sanaladi. Masalan, bir paytlari yangi atamalar sifatida tilga kirib kelgan **avtobus, trolleybus, metro** kabi so'zlar bugungi kunda yangilik bo'yog'ini yo'qotib, **zamonaviy qatlamga** oid leksik birliklarga aylangan. 80-yillarning o'rtalaridan boshlangan ijtimoiy hayotdagi keskin o'zgarishlar barcha sohalarda bo'lgani singari tilshunoslik sohasida ham tub o'zgarishlarning sodir bo'lishiga olib

keldi. Ayniqsa, bu holat o'zbek tili leksikasida kuchli bo'ldi. O'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi, o'zbek xalqining o'z erkiga, ozodligiga erishishi esa bu jarayonni yanada tezlashtirdi, tilimizda yuzlab, minglab o'zlashma neologizmlar paydo bo'ldi. Xususan, ***iqtisodiyot, bank va kredit, diplomatiya*** kabi bank sohalarida yangidan yangi atamalar paydo bo'ldi. ***Bozor iqtisodiyoti, litsenziya, monitoring, debitor, kvota, menejer, menejment, brutto qarz, frank bozori*** kabi atamalar shular jumlasidandir.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, bugungi kundagi neologizmlarning tilimiz leksikonida vaqtlar o'tib muqobil sifatida qolib ketishining oldini olish va tilimizni soflicha saqlash uchun chet el leksikonidagi so'zlarning ishlatilishini cheklash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Raxmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. –T.:200
2. Xojayev A, Nurmonov A, Zaynobitdinov S. Hozirgi o'zbek tili faol so'zlarining izohli lug'ati.
3. Z. Baratov Iqtisodiy matnlarda neologizmlarning tarjima qilinishi. Bitiruv malakaviy ishi.
4. H. Dadaboyev. O'zbek terminalogiyasi. Yoshlar nashriyoti uyi. Toshkent. 2019.

HOZIRGI KUNDA TILIMIZDA FAOL QO'LLANOYATGAN O'ZLASHMA NEOLOGIZMLAR

Qo'ziboyeva Go'zal Saidrasul qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O'zbek tili va Adabiyoti universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6654115>

Anotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda tilimizga kirib kelgan va so'zlashuvda faol ishlatilayotgan neologizmlar va ularning tasnifiga qaratilgan mulohazalar, ularning o'zbekcha muqobiliga almashtirish masalalari atroflicha o'rganilgan. Maqolada tilimizga kirib kelgan neologizmlarning ma'nosi tahlili berilgan. Bu neologizmlar asosan ingliz tilidan kirib kelayotgani va bu neologizmlarning turlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: telefon, teletayp, telefaks, kompyuter, bank, subsidiya, kredit, mobil ilova.

ACHIEVEMENTAL NEOLOGYS THAT ARE ACTIVELY USED IN OUR LANGUAGE TODAY

Abstract. This article examines in detail the neologisms that have entered our language today and are actively used in speech, as well as comments on their classification, their replacement by the Uzbek alternative. The article analyzes the meaning of neologisms that have entered our language. It is stated that these neologisms come mainly from the English language, and the types of these neologisms are given.

Keywords: telephone, teletype, telefax, computer, bank, subsidy, credit, mobile application.

ДОСТИЖИТЕЛЬНЫЕ НЕОЛОГИИ, АКТИВНО ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В НАШЕМ ЯЗЫКЕ СЕГОДНЯ

Аннотация. В данной статье подробно рассматриваются неологизмы, вошедшие сегодня в наш язык и активно употребляемые в речи, а также комментарии по их классификации, замена их узбекской альтернативой. В статье анализируется значение неологизмов, вошедших в наш язык. Утверждается, что данные неологизмы произошли в основном из английского языка, и приводятся виды этих неологизмов.

Ключевые слова: телефон, телетайп, телефакс, компьютер, банк, субсидия, кредит, мобильное приложение.

KIRISH

Hozirgi texnika va texnologiya asrida eng qimmatbaho narsa bu – axborotdir. Uning turli xil shakllarda namoyon bo'lishi mumkin: rasm, grafik, diagramma yoki, texnikada amalga oshadigan barcha ko'rinishlarda. Axborot texnologiyasi asosiy texnik vositalari sifatida hisoblash-tashkiliy texnikadan tashqari aloqa vositalari – **telefon, teletayp, telefaks** va boshqalar qo'llaniladi. Axborot texnologiyasi insoniyat taraqqiyotining turli davrlarida ham mavjud bo'lgan bo'lsa-da, hozirgi zamon axborotlashgan jamiyatining o'ziga xos xususiyati shundaki, sivilizatsiya tarixida birinchi marta bilimlarga erishish va ishlab chiqarishga sarflanadigan kuch energiya, xomashyo, materiallar va moddiy iste'mol buyumlariga sarflanadigan xarajatlardan ustunlik qilmoqda, ya'ni axborot texnologiyalari mavjud yangi texnologiyalar orasida yetakchi o'rinni egallamoqda. Axborot texnologiyalari industriyasi majmuini **kompyuter**, aloqa tizimi, ma'lumotlar bazasi, bilimlar ombori va u bilan bog'lik faoliyat sohalari tashkil qiladi. Bugungi kunda axborot texnologiyasini shartli ravishda "**saqlovchi, ratsionallashtiruvchi, yaratuvchi**" turlarga ajratish mumkin. Birinchi turdagi texnologiyalar mehnatni, moddiy resurslarni, vaqtni tejaydi.

Ratsionallashtiruvchi axborot texnologiyalariga chiptalar buyurtma qilish, mehmonxona hisob-kitoblari tizimlari misol bo'ladi. Axborot texnologiyalarining hozirgi zamon taraqqiyoti hamda yutuqlari fan va inson faoliyatining barcha sohalarini axborotlashtirish zarurligini ko'rsatmoqda. Jamiyatni axborotlashtirish jaraenini 5 asosiy yunalishga ajratish mumkin:

1. Mehnat, texnologik va ishlab chiqarish jarayoni vositalarini kompleks avtomatlashtirish.
2. Ilmiy tadqiqotlar, loyihalash va ishlab chiqarishni axborotlashtirish.
3. Tashkiliy- iqtisodiy boshqarishni avtomatlashtirish.
4. Aholiga xizmat ko'rsatish sohasini axborotlashtirish.
5. Talim va kadrlar tayyorlash jarayonini axborotlashtirish.

Bugungi kunda zamon ham tezashmoqda va bu axborot almashinuvining ham tezlashishiga olib kelmoqda. Bugungi kunda dunyoning barcha mintaqasida bo'layotgan ma'lumotlarni sekundlar ichida bilishga egamiz. Ammo bu ma'lumotlar orqali tilimizga kirib kelayotgan **neologizmlar** tilning shakily ravishda o'zgarishiga olib kelmoqda.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Hozirda barcha sohalarida mavjud bo'lgan va muomalaga hech qanday qiyinchiliklarsiz kirib kelgan neologizmlar haqida tilshunoslik nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, bu so'zlar texnika orqali tilimizga kirib keldi va biz bu so'zlarni hech qanday muammosiz talaffuz qilmoqdamiz, ma'lumot tashiyotgan ma'no doirasi ham barcha bir xil ma'noda tushunarli. Lekin savol tug'iladi. Hozirda muomaladagi neologizmlar o'rniga tilimizda mavjud bo'lgan muqobiliga almashtirish va bu kabi tilimizga keyinchalik ham kirib keladigan neologizmlarni muomala jarayoniga olib kirmasdan ilgariroq tilizdagi muqobiliga almashtirish. Demak, hozirda tilshunoslikdagi katta muammolardan biri – neologizmlardir. Bizni oldimizda ikkita bajariladigan ish mavjud bular: hozirda muomalada bo'lgan **neologizmlarni** o'zbek tilidagi muqobiliga almashtirish va bu muqobilning muomalada ijobiy qabul qilinishiga erishish. Ikkinchidan, texnika asrida tilimizning sofligini saqlash maqsadida keyinchalik kirib kelayotgan neologizmlarni muomalaga kirmasdan ilgari o'zbekcha muqobilini yaratish va bu ishni amalga oshirishda tilimizni rivojlratiradigan barcha tashkilotlarga birdek ma'suliyat yuklashdir. Avvalambor, xalqimiz o'zligini saqlashi bu tilimizga bevosita chambarchas bog'liqdir.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Sayt – kompyuter tarmog'idagi elektron manzil.

Screenshot – ekranni turgan holatida rasmga olish.

Skrining ~ homilaning sog'lig'ini aniqlovchi tekshiruv.

Scopus -ma'lumotlar bazasiga kiritilgan ilmiy jurnallar, kitoblar va konferentsiyalarni o'z ichiga olgan ilmiy adabiyotlarning tezislari va maqolalarining eng yirik ma'lumotlar bazalaridan biridir.

Sello – bu O'zbekiston aholisi uchun internet xaridlarning o'z logistika tizimi va buyurtma topshirish punktlariga ega yangi formati.

Skype (skayp) [internet](#) tarmog'i uzra [kompyuter](#)da yuzma-yuz ko'rishib gaplashish imkonini beruvchi dastur

Selfi – insonning odatda qo'li yoki selfi tayoqchasi yordamida smartfoniga olingan o'z rasmi

Selfi tayoqchasi – uzaytirilishi mumkin bo'lgan va shu bilan qo'l uzatma vazifasini bajaradigan bir-biriga bog'langan qismlardan iborat moslama

Sensor – knopkasiz, barmoq yordamida boshqarish

Server – mijoz kompyuterlari so‘roviga javob berish uchun mo‘ljallangan kompyuter

SIM-karta – uyali telefon foydalanuvchisi sifatida egasi haqida ma'lumot saqlaydigan kichik, ko'chma xotira chipi

Smartfon – uyali telefon hamda qo‘l kompyuteri vazifasini bajaruvchi moslama

Smaylik – hissiyot yoki kayfiyatni ifodalovchi animatsiya

SMM (Social Media Marketing) – bu ijtimoiy media marketing bo‘lib, Internet marketingning bir turi deb hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi – ijtimoiy tarmoqlardan mijozlarni mahsulot va xizmatlaringizga jalb etish.

Status- holat, vaziyat

SMART-CLASS- innovatsion texnologiyalar asosida chuqurlashtirilgan dastur bo'yicha o'qitiladigan, raqamlashtirilgan "aqlli sinf"

Snapchat- Rasmlarni yuborishdan oldin ularga matn, izohlar va emoji'larni qo'shish mumkin

Startup yangi loyiha

Spam – elektron pochta chiqindilari

Super-kontrakt – o'quv yilining birinchi yili to'lab beriladigan kontrakt summasi

Shlak (nem.) - toshqol; hozirda kosmetologiya sohasida tirnoqqa suriladigan uzoq muddatli bo'yoqqa nisbatan ko'p qo'llaniladi

Shedever- eng oliy darajadagi fan, texnika, san'at mahsuli, yuqori mahorat natijasi, noyob iste'dod.

Shareit Simsiz ulashish

Yangi marketpleys – bu har kim o'zi uchun kerakli mahsulotlarni tanlashi va xarid qilishi, yetkazib berish xizmatidan foydalanishi mumkin bo'lgan onlayn platforma: kiyim va poyabzaldan tortib elektronika va maishiy texnikaga qadar.

Target - reklama. Targeting - ijtimoiy tarmoqlarga reklama tayyorlash va insonlarni jalb qilish. Targetolog - target reklamalar tayyorlash bilan shug'illanuvchi shaxs

Trend- omma e'tiboridagi mavzu

Taksofon, telefonavtomat – abonentni boshqa abonent bilan bir marta ulab beradigan ommaviy telefon apparati

Trafik – tarmoqqa yuborilgan ma'lum bir gigabaytli ma'lumot

Teledibat-TVda uyushtiriladigan bahs

Telegram – tezkor xabar almashish vositasi. Foydalanuvchilar matn xabarlashuvdan tashqari bir-birlariga 2 GB gacha bo'lgan tasvir, video, audio va har xil fayllar yuborishlari hamda ovozli va video qo'ng'iroqlarni amalga oshirishlari, kanal va guruhlarda ovozli hamda video chatlarda qatnashishlari mumkin.

Telegram bot-robot yordamchisi, har qanday muntazam faoliyatni amalga oshirishga tayyor yoki maxsus foydalanuvchi kodini bajaradigan maxsus dastur kod

Treyder - savdogar - bu vositalarni, shu jumladan aksiyalar, obligatsiyalar, tovar va valyutalarni sotib oladigan va sotadigan odam.

Tiktok – qisqa videolarni yaratish va ko'rish xizmati

Trend – urfga kirish

Turban – ayollarning bosh kiyimi

Tunel- tunnel (ingliz tilidan olingan tunnel – quvur) – transport yurishi, suv o'tishi, kommunikatsiyalar joylashishi va boshqa maqsadlarga mo'ljallangan, yotiq yoki qiya joylashgan yer osti yoki suv osti sun'iy inshooti. Uzunligi ko'ndalang o'lchovlaridan birmuncha katta bo'ladi. Vazifasi, yer yuzasiga nisbatan joylashishi, chuqurligi va qurish usullari bo'yicha turlarga bo'linadi. Vazifasi bo'yicha – aloqa yo'llaridagi (metropoliten, tunnel yo'l avtoyo'l, piyodalar o'tish joylari va boshqalar), gidrotexnik, kommunal, konchilik sanoati, maxsus maqsadlarda qurilgan (mudofaa inshootlari, yer osti elektr styalari va boshqalar); yer yuzasiga nisbatan joylashishi bo'yicha – tog' osti, suv osti va tekislikdagi; joylashish chuqurligi bo'yicha – sayoz va chuqur joylashgan; qurish usullari bo'yicha – ochiq, yopiq va maxsus usullarda quriladigan tunellar mavjud. Tunellarning ko'ndalang kesimi doyra, tuxumsimon va to'g'ri to'rtburchak shaklda bo'lishi mumkin. Tunel qazish ishlari yer yoki tog katlamining gidrogeologik sharoitiga qarab turlicha usulda amalga oshiriladi.

Turniket – binolarning kirish joylarida, vestibyullarda o'rnatiladigan, tashrif buyuruvchilarni bitta-bittadan o'tkazish uchun mo'ljallangan, aylanib turadigan krest shaklli metall to'siq.

Tyutor-bu mavzu bo'yicha bilim va ko'nikmalarni berish maqsadida har kuni har haftada yoki oyda talaba yoki bir nechta talabalar bilan qo'shimcha darslar o'tkazadigan o'qituvchi.

USB-Shaxsiy kompyuterlar va iste'molchi qurilmalari uchun standart kabel aloqasi

Unlim – cheksiz limit

Yandex Taxi – taksi hamkorlariga tezda va bevosita ulanish

YouTube, LLC – videomateriallar hostingini taqdim etuvchi veb sayt. YouTube dan foydalanish qulay va ko'rish osonligi tufayli juda ham mashhur va kirib ko'ruvchilari soni ko'pligi bo'yicha jahonda uchinchi o'rinda turadigan saytdir. Saytda video ko'ruvchilar soni kuniga 2 milliarddan ortiq hisoblanadi. Saytda professional videolavhalardan tortib, havaskor videolar, videobloglargacha taqdim etilgan.

Vaucher – xususiylashtirish cheki, qimmatli qog'oz

Vebinar – video konferensiya

Versiya – variant

Vestibyul — ma'muriy-maishiy va jamoat binolarida va ba'zida katta uylarda eshikdan kiraverishdagi keng xona bo'lib, eshikni foye bilan o'zaro bog'laydi.

VIP (Very Important Person) –o'ziga xos imtiyozlardan foydalanuvchi insonlar

Virtual-aniq yoki mavjud bo'lgan narsaga, haqiqiy yoki jismoniyga qarama-qarshi bo'lgan narsa . Ushbu atama sohasida juda keng tarqalgan kompyuter fanlari va texnologiya raqamli tizimlar yoki formatlardan foydalangan holda qurilgan voqelikka murojaat qilish

Videoqo'ng'iroq-[internet](#) tarmog'i uzra [telefon](#)da yuzma-yuz ko'rishib gaplashish imkonini beruvchi dastur

Vunderkind (nem. Wunderkind, aynan – ajoyib bola) – zo'r va favqulodda noyob qobiliyatlarini, faoliyatning biror turiga layoqatini barvaqt namoyon etuvchi bola (qarang Iste'dod). Vunderkind asosan yahudiylardan chiqqan. Albert Eynshteyn o'ylab topgan.

WiFi – radiochastotalarning qisqartirilgan boshqaruv chastotalarida ishlovchi simsiz ma'lumot almashinish standartlashtirilgan texnologiyasi

WiFi zona – WiFi ishlaydigan hudud, maydon

Webinar-bu veb-sahifani tomoshabinlarga ulash uchun internetdan foydalanadigan veb-ga asoslangan video konferentsiya - butun dunyodan webinar tomoshabinlar va tinglovchilariga. Xostlar o'zlarini ko'rsatishlari mumkin, slayd namoyishlari yoki namoyishlar uchun ularning kompyuter ekranlariga o'tishlari va hatto boshqa joylardan kelgan mehmonlarni veb-seminarning birgalikda ishtirok etishi uchun taklif qilishlari mumkin.

Web sahifa — web-resurs sifatida ishlaydigan hujjat

WhatsApp – ijtimoiy tarmoq

Wikipediya ko'p tili, erkin, internet [ensiklopediya](#)

Xoll – yig'ilish

Zoom – masofaviy dastur

Chellenj – she'r yoki qo'shiqni bo'laklarga bo'lib aytish

Chips – qovurilgan kartoshka

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Til – millat ko'zgusidir. Uning o'zligini, ma'naviy qiyofasini ko'rsatib beruvchi bebaho boylikdir. Ona tilini muqaddas bilish o'zini, qadr-qimmatini, g'ururini anglash, tarixini, milliy qadriyatlarini hurmat qilish demakdir. O'zlashma neologizmlar davriy xususiyatga ega sanaladi. Masalan, bir paytlari yangi atamalar sifatida tilga kirib kelgan **avtobus, trolleybus, metro** kabi so'zlar bugungi kunda yangilik bo'yog'ini yo'qotib, **zamonaviy qatlamga** oid leksik birliklarga aylangan. 80-yillarning o'rtalaridan boshlangan ijtimoiy hayotdagi keskin o'zgarishlar barcha sohalarida bo'lgani singari tilshunoslik sohasida ham tub o'zgarishlarning sodir bo'lishiga olib keldi. Ayniqsa, bu holat o'zbek tili leksikasida kuchli bo'ldi. O'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi, o'zbek xalqining o'z erkiga, ozodligiga erishishi esa bu jarayonni yanada tezlashtirdi, tilimizda yuzlab, minglab o'zlashma neologizmlar paydo bo'ldi. Xususan, **iqtisodiyot, bank va kredit, diplomatiya** kabi bank sohalarida yangidan yangi atamalar paydo bo'ldi. **Bozor iqtisodiyoti, litsenziya, monitoring, debitor, kvota, menejer, menejment, brutto qarz, frank bozori** kabi atamalar shular jumlasidandir.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, bugungi kundagi neologizmlarning tilimiz leksikonida vaqtlar o'tib muqobil sifatida qolib ketishining oldini olish va tilimizni soflicha saqlash uchun chet el leksikonidagi so'zlarning ishlatilishini cheklash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Raxmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. –T.:2000
2. Xojayev A, Nurmonov A, Zaynobitdinov S. Hozirgi o'zbek tili faol so'zlarining izohli lug'ati.
3. Z. Baratov Iqtisodiy matnlarda neologizmlarning tarjima qilinishi. Bitiruv malakaviy ishi.
4. H. Dadaboyev. O'zbek terminalogiyasi. Yoshlar nashriyoti uyi. Toshkent. 2019.

TA'LIM OLUVCHILARNING MA'LUMOTLAR BAZASI FANIGA BO'LGAN QIZIQISHLARINI KOMPETENSIYALIY YONDASHUVLAR ASOSIDA OSHIRISH MUAMMOLARI.

Saidov Jasur Doniyor o'g'li
Guliston davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6654168>

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarning fanga bo'lgan qiziqishlarini kompetensiyaliy yondashuvlar asosida oshirish. Elektron ta'lim resurslarini yaratish va ularning yordamida ta'lim oluvchilarning egallagan bilimlarini mustaxkamlash muammolari o'rganildi. Ta'lim oluvchilarning ma'lumotlar bazasi faniga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, bilimlarni sinash va mustaxkamlash muammolarini aralash turdagi topshiriqlar tayyorlash orqali bartaraf etish yo'llari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim vositalari, kompetensiyaliy yondashuv, aralash topshiriqlar, elektron ta'lim vositalari, iSpring, MyTest.

ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ К БАЗЕ ДАННЫХ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНЫХ ПОДХОДОВ.

Аннотация. Данная статья направлена на повышение интереса учащихся к науке посредством компетентностных подходов. Изучены проблемы создания электронных образовательных ресурсов и их использования для закрепления знаний обучающихся. Существуют способы повысить интерес учащихся к науке о базах данных, а также решить проблему проверки и закрепления знаний за счет подготовки смешанных типов заданий.

Ключевые слова: учебные пособия, компетентностный подход, смешанные задания, электронные средства обучения, iSpring, MyTest.

PROBLEMS OF INCREASING STUDENTS' INTEREST TO THE DATABASE ON THE BASIS OF COMPETENCE-BASED APPROACHES.

Abstract. This article is aimed at increasing students' interest in science through competence-based approaches. The problems of creating electronic educational resources and their use to consolidate the knowledge of students are studied. There are ways to increase students' interest in database science, as well as solve the problem of testing and consolidating knowledge by preparing mixed types of tasks.

Key words: teaching aids, competency-based approach, mixed tasks, e-learning tools, iSpring, MyTest.

INTRODUCTION

Today, with the increasing capabilities of computer and information and communication technologies, there are opportunities to create educational tools and use them to improve the quality of education, increase the interest of students. The main goal is to achieve high efficiency in the learning of students. It is known that a person remembers 10% of the information when reading the source, 20% when hearing, and 50% when watching the process. The capabilities of modern computer technology allow learners to virtually analyze the learning object.

MATERIALS AND METHODS

The necessary didactic tools for the organization of education in the educational process are selected taking into account such factors as the purpose, content, type of education, type of education. It is important to identify the factors that need to be considered in this process and use the right tools. Methods of observation, comparison, experiment, and generalization were used throughout the study.

RESULTS

Implementing a competency-based approach to increase students' interest in database science will help shape their future professional competencies. Let us first analyze the concept of a competent approach. The traditional approach is that in the learning process, the teacher introduces the basic concepts of the topic being studied, including the main content and theoretical knowledge of the subject being studied. The content and basic concepts of education are directly accepted by the learners, based on the topic covered in the syllabus. Academic and professional knowledge is studied and mastered in accordance with established scientific laws. Practical training and laboratory work are aimed at acquiring the planned knowledge and achieving the desired results. Independent work is organized on the basis of topics identified by students, and the selected topics are set in terms of the content of the subject. A competency-based approach is one in which the teacher identifies general (strategic) tasks with learners during the learning process, describing the expected outcomes needed for future activities. The student and the teacher work together and independently to develop a level of analysis of motivationally interesting topics and materials. Learners select important information to solve a given problem and look for solutions to a pre-prepared task or problem, such as the process of solving a life problem. Academic and professional knowledge is based on research in the field of problem solving. Practical and laboratory work allows you to compare the results and independently choose the solution. Independent work is based on the study of life problems, and the knowledge acquired through the main content of science is used to solve the problem.

Many interactive methods and tools have been developed and a lot of research has been done to increase students' interest in classroom and extracurricular activities. The process of testing and evaluating students' knowledge is important not only to monitor the learning process, but also to increase their interest in science. Therefore, in the preparation of control and knowledge testing tasks, it is necessary to pay attention to interactivity, game methods, puzzles and mixed training. Based on this, we create a set of mixed tasks by preparing mixed tasks in the field of database science. They are more effective than other types of tasks. [3]

E-learning tools are a set of all electronic tools used to organize the learning process. In the process of testing and consolidating knowledge, various district models of electronic control devices have been developed. Examples include quizzes, various game programs, interactive assignments, and more. Among the modern programs that create such electronic tools are Ispring, MyTest. In the Spring program you can prepare 11 different types of assignments of different shapes. The advantage of mixed tasks over one type of task is that a large number of tasks of the same type can lead to boredom or fatigue. Mixed-type assignments develop the ability to be ready for different tasks, to think creatively, and to be ready for different situations.

Advantages of mixed tasks prepared in iSpring program

1. Optionally use different tasks in one set of tasks.

2. Ability to prepare assignments on the basis of various text, video, audio and graphic data.
3. Ability to place mathematical formulas and problems.
4. Develop students' ability to think logically by completing a variety of tasks.
5. Develop students' creative approach to assignments.
6. Ease of application interface.
7. Popularity and accessibility for each user. [4]

And we can cite others. In the first part of my assignment, the question is answered by choosing one of the yes or no answers. In this way, the student demonstrates his or her unique approach to the question. In our second assignment, the student completes three different test assignments. We used a test with a moderate level of difficulty. In the third stage, the student works on several options, the answer of which may be one or more of them, or all of them will cause the student to think. In the next step, the student completes the task by combining the interrelationships of different considerations.

Completing such a variety of tasks will not only increase students' interest in science, but also help them develop their intellectual abilities. Confronted with a variety of tasks, they are able to assess the situation and find the right way out of difficult situations. This ability is one of the most important requirements for any database professional. [1]

DISCUSSION

The impact of a traditional type of e-assignment on the psychological process of students and their effectiveness in the process of consolidating knowledge were studied. In addition, there was an increase in students' psychological emotions and interest in science in the performance of mixed tasks. It has been observed that the widespread application of this type of task in all disciplines is more effective than the use of other types of tasks, as it has shown its high efficiency. The literature on the subject was analyzed and the opinions of scholars on the subject were studied. Legislation in the field was analyzed. Based on this, we recommend the following:

- The process of testing and consolidating students' knowledge is different from the control of knowledge, because the student must first evaluate himself objectively. Therefore, it is advisable to use more visual and virtual assignments in the process of testing and consolidating knowledge;
- Each task should first of all require a certain level of logical thinking and reasoning. First of all, it promotes the development of students' logical thinking;
- It is important to pay attention to the diversity and structure of the questions. Each time a completely different type of question arises, the student becomes more interested and ready for different situations.

It is up to the user to decide which of the modern applications to use, but the desired goal can be achieved. Research on this case is ongoing.

Based on the analysis analyzed above, the use of a differentiated and non-standard set of tasks in the assessment of competence is highly effective. Here are some examples from a set of tasks to assess knowledge on the topic of creating a database:

Test questions		
1	What is the data relation model?	A) Representation of data in tabular form. B) Network representation of data. C) Sort the data.
2	What is the answer given by the database management system?	A) MS Access, MySQL B) PhotoShop, Paint C) Google Chrome
Logical questions		
3	If the data is collected, sorted, systematized, and tabulated, what model of database should be used?	
Problematic question		
4	Continuous data entry into a database stores a large amount of information. This creates a memory and speed problem. How to organize your data management can help prevent these problems.	

The use of tasks of various mixed forms not only strengthens the testing of knowledge, but also serves to form professional competence by working with problem situations and problem questions, finding solutions to them.

CONCLUSION

In conclusion, it should be noted that the process of coverage of each subject and topic, first of all, the student's high level of knowledge and the formation of high professional competence will help them to become high-potential and competitive professionals in the future. First of all, it is a key factor in the development of society. After all, the training of highly qualified pedagogical staff, first of all, ensures the development of potential young people in the future.

References:

1. J.D.Saidov. Study of the process of database and creation in higher education. Guliston. 2021. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/5R96C>.
2. Jasur Doniyor O'G'Li Saidov, Saydullo Payzievich Allayorov, Said Xalilovich Islikov MA'LUMOTLAR OMBORINI YARATISH BO'YICHA KASBIY KOMPETENTLIGINI BAHOLASH MEZONLARI // Scientific progress. 2021. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ma-lumotlar-omborini-yaratish-bo-yicha-kasbiy-kompetentligini-baholash-mezonlari> (дата обращения: 02.06.2022).
3. Toshtemirov D. E., Saidov J. D., Mamatqulov S. X. TECHNOLOGY OF CREATING MODERN ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES //Bulletin of Gulistan State University. – 2019. – T. 2019. – №. 1. – C. 67-71.
4. Toshtemirov D., Muminov B., Saidov J. Fundamentals of compilation of electronic tasks for students to test and strengthen their knowledge of database //International Journal of Scientific and Technology Research. – 2020. – T. 9. – №. 4. – C. 3226-3228.
5. Toshtemirov D.E., Niyozov M.B., Yuldashev U.A., Irsaliev F.Sh. Resource support of distance course information educational environment // Journal of Critical Reviews ISSN- 2394-5125 Vol 7, Issue 5, 2020, pp. 399-400
6. Yuldashev, U.A., Xudoyberdiev, M.Z., & Axmedov, T.B. (2021). O'quv jarayonining sifatini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish. //Academic research in educational sciences, 2(3), 1262-1268.

7. Yuldashev U.A. Use of video lesson creative technologies in the process of electronic education// Scientific-Methodical Journal-T 2021
8. Yuldashev Ulmasbek Abdubanatovich, Khakimova Farangis Abdualimovna, Khudayberdieva Dilorom Khaydar kizi, Web of Scientist: International Scientific Research Journal, ISSN-2776-0979 Vol 2, Issue 5, 2021, pp. 693-697

TARBIYA FANINING YOSHLAR MA'NAVY KAMOLOTIDAGI O'RNI VA ROLI

Norinova Dilbaroy Maxammadjonovna

Andijon davlat universitetining Pedagogika instituti 1bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6654808>

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarbiya fanining joriy qilinishi, uning ahamiyati, ya'ni tarbiya fanining yoshlar ma'naviy kamolotidagi o'rni va roli muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: tarbiya, ma'naviyat, yoshlar, tarbiya fani, rag'batlantirish metodi, ma'naviy rivojlantirish.

РОЛЬ ПРЕДМЕТА «ОБРАЗОВАНИЕ» В ДУХОВНОМ РАЗВИТИИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В данной статье рассматривается введение науки «образование», ее значение, то есть место и роль науки о воспитании в духовном развитии молодежи.

Ключевые слова: образование, духовность, молодежь, педагогическая наука, метод мотивации, духовное развитие.

THE ROLE OF THE SUBJECT "EDUCATION" IN THE SPIRITUAL DEVELOPMENT OF YOUTH

Abstract. This article discusses the introduction of educational science, its importance, that is, the place and role of educational science in the spiritual development of young people.

Keywords: education, spirituality, youth, educational science, method of motivation, spiritual development.

KIRISH

Bugungi kunda mamlakatimizda ijtimoiy-siyosiy sohada amalga oshirilayotgan keng islohotlar vatan taqdiri, xalq ravnaqi, mustaqil yurtning kelajakdagi boshqaruvchilari-yangi avlod tarbiyasiga qaratilmoqda. Yurtimizda azal-azaldan umuminsoniy va o'zbekona qadriyatlarni, milliy urf-odat va an'analarni ulug'lash, ularga chuqurroq nazar tashlab kelajak avlodga yetkazish uchun e'tibor qaratib kelingan. Mustaqil Vatanimizga har tomonlama yetuk, mukammal, axloqiy pok, yuksak ma'naviy hislatlarga ega, iymon-e'tiqodi butun, o'z xalqi, o'z ona- Vatanga fidoiy, barkamol insonlarni tarbiyalash davlat siyosatida ustuvor masalalardan biri sifatida qaralmoqda.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Tarbiya fani O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan umumiy o'rta ta'lim muassasalarida 2020-2021-o'quv yilidan boshlab joriy qilindi. Ushbu fan Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasining bir qismi sifatida o'quvchilarda "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" g'oyasini singdirish, ularni ijtimoiy muvaffaqiyatli hayotga tayyorlash, faol fuqarolik pozitsiyasi, mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong va madaniyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqodlilik, ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik kabi fazilatlarni shakllantirishni maqsad qilib qo'ygan.

"Tarbiya" fanining o'quv dasturi va darsliklarida vatanparvarlik, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, mas'uliyatlilik, bag'rikenglik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik kabi ko'nikmalarni shakllantirishga alohida urg'u berilgan. Xususan, bunda milliy an'analar, ulug' allomalarning hayot va yo'llari, asarlari, zamondosh

qahramonlarning faoliyati ibrat sifatida keng foydalanilgan. Mavzularni o'qitishda bugun jahon miqyosida ommalashgan "Loyiha asosida o'qitish", "Qiziqishlar asosida ta'lim berish", «Art-fest», "Namuna ko'rsatish", "Misollar orqali o'qitish", "Vaziyatlarni tahlil qilish" kabi ta'lim berishning ilg'or texnologiya va uslublari qo'llanilgan.

Tarbiya tushunchasi millat tarixi va jamiyat taraqqiyotining turli davrlarida turlicha mohiyatga ega bo'lib, har xil tarzda izohlanib kelindi.

TARBIYA – shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon, insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora-tadbirlar yig'indisi. Tarbiya insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadimgi va abadiy qadriyatdir. Tarbiya – har bir insonning hayotda yashashi jarayonida orttirgan saboqlari va intellektual salohiyatlarining ijobiy ko'nikmasini o'zgalarga berish jarayoni. Chunonchi, tarbiya keng sotsial ma'noda ijtimoiy hodisa sifatida qo'llanilganda jamiyatning barcha tarbiyaviy vositalarini o'z ichiga oladi. Tarbiyaning ob'ektiv qonunlari – o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etish [va ijtimoiy hayotning shaxsni](#), uni o'ziga xosligi hamda sifatlarini shakllantirish talabalardagi turg'un bo'lgan an'analaridir.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Darhaqiqat, tarbiya ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan hodisalardir. Tarbiya yuksak ma'naviy, jismoniy barkamollik, yaxshining yomondan farqini anglash, yuksak insoniy fazilatlarini shakllantirish qudratiga egadir. Tarbiya kishilik jamiyatining xamma bosqichlarida rivojlanib, o'sib, avloddan-avlodga vorislik vazifasini bajaradigan hodisa. Lekin har bir jamiyatda tarbiyaning maqsadi, [vazifasi](#), mazmuni o'ziga xosligi bilan farq qiladi. Tarbiyasiz alohida odam ham, kishilik jamiyati ham mavjud bo'la olmaydi. Chunki odam va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar tarbiya tufayligina bir avloddan boshqasiga o'tadi.

O'zbekiston [mustaqillikka erishgach](#), tarbiyani izohlashda yangi sog'lom pedagogik tafakkurga tayangan holda yondashuv qaror topa boshladi. Endilikda tarbiyaning irsiy-biologik jihatlari va milliyligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Milliy tarbiya xalq nomi va uning tarixi chambarchas bog'liqdir. Buning uchun xalq pedagogikasi boyliklari, mutafakkirlarning pedagogik qarashlari tizimli sinchkovlik bilan o'rganilmoqda.

Tarbiya jarayonini amalga oshirishda ijtimoiy tarbiya alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki tarbiya jarayoni ijtimoiy xarakterga ega bo'ladi. Ijtimoiy tarbiya bolada ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlarini rivojlantirish jarayonidir. Ijtimoiy tarbiya Tarbiya ishlarning aniq maqsad asosida amalga oshiriladigan oila tarbiyasi, mahalla tarbiyasi, [maktab tarbiyasi](#), o'rta maxsus kasb-hunar ta'limida amalga oshiriladigan tarbiya, oliy ta'lim tarbiyasini qamrab oladigan jarayonlardir. Ijtimoiy tarbiyaning vazifasi ham jismonan baquvvat, ma'naviy yetuk, mustaqil fikrlaydigan, ishlash va yashash qobiliyatiga ega bo'lgan, zamonaviy fan-texnika va texnologiya yutuqlarini o'zlashtiradigan, ma'lum kasb-hunarni egallagan barkamol avlodni shakllantirishdan iborat. Ijtimoiy tarbiya orqali shaxsning ijtimoiylashuvi yuzaga keladi. U ijtimoiy munosabatlarga kirishish usullarini o'rganadi. Shaxsga kasb-hunar o'rgatish, kishining ma'naviy va g'oyaviy qiyofasini shakllantirishga qaratilgan xatti-harakatlar jarayoni ijtimoiy tarbiyadir. Ijtimoiy tarbiya o'quvchilar ongini muayyan jamiyatning maqsad va vazifalariga muvofiq ravishda tarkib toptirish

va rivojlantirish jarayoni hamdir. Ijtimoiy tarbiya jarayonida inson va jamiyat hayotiga [oid axloqiy tushunchalar](#), qonun-qoidalar bolalar ongiga singdirib boriladi. Kishilarning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotda faol ishtirok etishiga qaratilgan barcha ta'sirlar ijtimoiy tarbiya jarayonida amalga oshiriladi. Shuning uchun ijtimoiy tarbiya umuminsoniy xarakterga ega bo'ladi va bunda shaxs xohlagan soha bo'yicha ta'lim-tarbiya ko'rib, istagan kasbni egallashi mumkin. Dunyo tabiiyashunosligi ijtimoiy tarbiyaning mohiyatini asoslab berdi.

Tarbiyaviy ishlar tizimi jamiyat taraqqiyotining turli davrlarida turlicha mohiyatga ega bo'lib, har xil izohlandi. Shuning uchun ham turli sinf va ijtimoiy tabaqalarning tarbiyasi o'zgacha bo'ladi va bir-biriga qarama-qarshi turadi degan qarash hukmronlik qilgan. Tarbiya jarayonida tarbiyaning sinfiy xarakterga ega emasligi isbotlanadi. Chunki chindan ham bunyodkorlik va vayronkorlikning mohiyati har qanday ijtimoiy sinf vakili uchun ham bir xildadir. Ijtimoiy tarbiya maxsus muassasalar tamonidan amalga oshiriladigan pedagogik jarayondir. Xalqning o'zi yaratgan tarbiyachilik san'atiga va boy merosiga asoslanishi ijobiy ahamiyatni kasb etadi. Tarbiya jarayonida ijtimoiy tarbiya bilan birgalikda oila tarbiyasining uzviyligi va ustivorligi muhim hisoblanadi.

Farzandlarimizning kelajakda komil inson bo'lib yetishishlarida oila va jamiyatda yaxshi tarbiya olishning o'rni beqiyosdir. Ota-ona, ustoz-murabbiylar, rahbar va yoshi kattalar qancha madaniyatli, odobli bo'lsa, shu jamiyat va muhitda o'sayotgan shaxslar ham shunchalik odobli bo'lib yetishadi. Bunday sermas'uliyat ijtimoiy ishni amalga oshirish, ya'ni yoshlarimizning odobli, xushxulqli, vijdoni pok kishilar bo'lib yetishishlari uchun o'z xulq-atvorimiz bilan ularga yaxshi ibrat va namuna bo'lishimiz bugungi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi.

Rag'batlantirish metodlari – o'quvchilarning harakatlarini ijobiy baholashni ko'zda tutadi. Rag'batlantirish quvonch, qoniqish, qanoatlanish kechinmalarini paydo qiladi, tetiklik va g'ayrat bag'ishlaydi, o'z kuchiga ishonchni mustahkamlaydi, ijobiy xatti-harakatlarni rag'batlantiradi, o'z faoliyati va xulqiga mas'uliyatini oshiradi. Rag'batlantirish metodlari xilma-xil bo'lib, ular tarkibiga ma'qullash, ko'ngil ko'tarish, dalda berish, ishonch bildirish, qayd qilish, og'zaki va yozma tashakkur bildirish, mukofatlash va boshqalar kiradi.

Rag'batlantirish pedagogik talablarni hisobga olgan holda qo'llanilishi lozim. Har qanday rag'batlantirish o'quvchining jamoa oldidagi chinakkam xizmatlariga muvofiq bo'lishi lozim. Rag'batlantirish vaqtida o'quvchining alohida xususiyatlarini, jamoada tutgan o'rnini hisobga olish va u ketma-ket bo'lmasligi kerak. Haddan oshirib maqtash jamoaga nisbatan taqqoslash talabchanlikni bo'shashtirib yuborish, bular o'quvchida man-manlik, xudbinlik sifatlarining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Rag'batni tashkil etishda o'quvchining muvaffaqiyati bilan birga uning jamoadagi o'rni, axloqiy qiyofasi, shuningdek, mehnatga, jamoa topshiriqlariga, jamoaning o'ziga munosabati borasidagi jamoa fikrini inobatga olish ham talab etiladi.

Jazo berish metodlari – bu o'quvchilarning xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berishdir. Jazo berish axloq me'yorlariga qarama-qarshi faoliyat va xatti-harakatlarni muhokama etishni ifodalaydi. Jazo berish noma'qul xatti-harakatlarning oldini olish, axloqni tuzatishi, jamoa oldida uyaliishi, o'zini gunohkor deb bilish hissini uyg'otishi mumkin. Jamoa tomonidan yoki uni qo'llab-quvvatlashi asosida jazo berish metodlari ham hilma-xil bo'lib, ular jumlasiga tanbeh berish, koyish, uyaltirish, qizartirish xatti-harakatlarni jamoa o'rtasida muhokama qilish, muayyan faoliyatidan chetlatish va boshqalar kiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ta'lim va tarbiya birgalikda tashkil etilsagina haqiqiy ma'naviyatga erishib bo'ladi, ya'ni yoshlar ma'naviy kamolotida tarbiyaning, tarbiya fanining o'rni va ro'li beqiyosdir. Ushbu fanning alohida fan sifatida joriy qilinishi yoshlarni ma'naviy, axloqiy tarbiyalashda yangi sahifa ochib berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Mirziyoyev. Sh.M: “ Erkin va farovon,demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” .- T.:O'zbekiston-2017,
- 2.Mirziyoyev SH.M: “Erkin va farovon,demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”-T:O'zbekiston-2017,
- 3.Mirziyoyev Sh.M: ”Ta'lim sohasidagi muammolar,ularni hal etish va ta'lim sifatini oshirishga bag'ishlangan videoselektor mavzusida”30.10.2020.
4. Haydarov.M: “Xalq og'zaki ijodi na'munalarida tarbiya masalalari”.-T.: Fan, 2004..
- 5.To'rayev.S: “Folklorshunoslik: udumlar, qadriyatlar, marosimlar”.-T.: Mehnat, 2005
- 6.Madayev.O. ”O'zbek xalq og'zaki ijodi ”.-T.:Mumtoz so'z,2010
- 7.Madayev.O,Sobitova.T: ”Xalq og'zaki poetik ijodi ”.-T.:Sharq,2010
- 8.Zamonov Z va boshqalar.”Tarbiya” o'qituvchi uchun metodik qo'llanma.-T.:Zamin nashr,2020

PAST DARAJADA O'ZLASHTIRUVCHI O'QUVCHILAR KOGNITIV EXTIYOJLARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Muminjonova Feruzaxon Xabibullo qizi

Andijon davlat universitetining Pedagogika instituti 1bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6654972>

Annotatsiya. Ushbu maqolada past darajadagi o'zlashtiruvchi o'quvchilar kognitiv extiyojlarini shakllantirishning psixologik omillari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: o'quvchilar, past darajada o'zlashtirish, kognitiv ehtiyoj, shakllantirish, psixologiya.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ СЛАБОУСПЕВАЮЩИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В данной статье анализируются психологические факторы, формирующие познавательные потребности слабоуспевающих учащихся.

Ключевые слова: студенты, низкая успеваемость, познавательная потребность, формирование, психология.

PSYCHOLOGICAL FACTORS IN SHAPING THE COGNITIVE NEEDS OF LOW-ACHIEVING STUDENTS

Abstract. This article analyzes the psychological factors shaping the cognitive needs of low-achieving students.

Keywords: students, low mastery, cognitive need, formation, psychology.

KIRISH

Zamonaviy ta'limning eng muhim unsurlari qadimdan shakllanib kelgan. Ta'lim maqsadi, mazmuni, shakl, uslub va vositalari ta'lim jarayonlari mazmunini tahlil qilish uchun qo'llaniladigan an'anaviy kategoriyalar bo'lib hisoblanadi. Aynan shu kategoriyalar ma'lum predmet, mutaxassislik yoki ixtisoslik bo'yicha o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil qiluvchi pedagog faoliyatining predmeti sifatida yuzaga chiqadi

Bugungi kunda mamlakatimiz, shaxsan Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish, uni dunyo tajribalariga asoslangan xolda takomillashtirish borasida talaygina amaliy islohatlar olib borilmoqda. Xususan, uzluksiz ta'lim tizimining eng asosiy bo'g'ini bo'lgan o'rta umumta'lim maktablarining ishini rivojlantirish borasidagi ishlar muhimdir.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarni aniqlash va ular bilan ishlash o'qituvchidan alohida sabot va mas'uliyatni talab etadi. Shu bois bu toifa bolalar bilan shug'ullanish uchun, avvalo, yakkama-yakka suhbat o'tkazib, ularning qiziqishlarini aniqlash lozim. Maxsus jurnal tutilib, bolalarning o'zlashtirishini muntazam monitoring qilib borilishi, o'quvchilarga qiynalayotgan fanidan alohida mashg'ulotlar daftari tuttirish kabi usullar ham samarali hisoblanadi. Shuningdek o'quvchilardagi ijobiy o'zgarishlar rag'batlantirilishi muhim. Bo'sh o'zlashtiruvchilarning faolligini oshirish uchun ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini hamda nutqini rivojlantirish kerak.

Taniqli psixolog D.Karnegi ta'kidlaganidek, dunyoda odamlarni nimadir qilishga undaydigan birgina usul bor. Mohiyatan bu usul odamni nimadir qilishni istashga majburlash

demakdir. Mashhur amerikalik faylasuf va pedagog D.Dyuining fikriga ko`ra, inson tabiatiga xos bo`lgan eng asosiy intilish – bu “ahamiyatli – qadrlil bo`lish istagi”dir [1, b.96].

Kichik maktab yoshi davrida faoliyatni va xulq-atvorni motivlashtirish o`ziga xos xususiyatlarga ega. “Bolalar nimani yaxshi ko`rishadi va nimani istashadi?” degan savolga S.T.Shatskiy shunday javob beradi:

1. Bolalarda til topishish instinkti kuchli rivojlangan, ular bir-birlari bilan tezda tanishib oladilar – o`yinlar, hikoyalar, o`zaro gap sotish, lofchilik kabilar ana shunday instinkning belgilaridir.

2. Bolalar tabiatan mohir tadqiqotchi. Ulardagi tez qo`zg`aluvchanlik, oxiri ko`rinmaydigan savollar, hamma narsaga tegib ko`rish, ushlab ko`rish, tatib ko`rishga intilish sababi ana shunda.

3. Bolalar o`zini ko`rsatib turgisi keladi, o`zi haqida, o`z taassurotlari haqida gapirgisi, o`rtoqlashgisi keladi. O`z menligini tez-tez namoyish etib turishi ana shundan. Uning fantaziyalari va tasavvurlari boy bo`ladi – bu bolalar ijodkorligi instinktidir.

4. Bolalar hech narsadan bir narsa yaratishni, qandaydir g`ayrioddiy narsalarni to`qib chiqarishni yaxshi ko`rishadi.

5. Bolalarda xarakterning shakllanishida taqlidchanlik instinkti katta rol o`ynaydi.

Shularni yaxshi tushunib olsak, tashqaridan olib kiriladigan soxta stimullarni qidirib yurishimizga to`g`ri kelmaydi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Muayyan bir turdagi stimullarni tahlil etish uchun amerikalik professor G.Overstritning “Inson xulq-atvoriga ta`sir ko`rsatish” deb nomlangan kitobida keltirilgan fikrlarga e`tiborni qaratsak, foydadan xoli bo`lmaydi. G.Overstritning ta`kidlashicha, xulq-atvorimiz va xatti-harakatlarimiz zamirida biz uchun eng qimmatli bo`lgan orzularimiz yotadi. Kimnidir u yoki bu ko`rinishdagi xatti-harakatlarni bajarishga undashni o`z oldigan vazifa qilib qo`yganlar uchun eng yaxshi maslahat shunday: avvalo o`z suhbatdoshingizni nimanidir qattiq istashga majbur qiling. Kimki buni uddalay olsa, butun dunyoni egallaydi, agar uddalay olmasa, yakkalanib qoladi[5, b.112].

Istaklarga tayaning. Bolalar nimani istashadi – bu o`qituvchining olidida turgan bosh masala bo`lib hisoblanadi. Agar biz sichqonni tutmoqchi bo`lsak, qopqonga qip-qizil bo`lib pishgan gilosni qo`ymaymiz, balki pishloq bo`lagini qo`yamiz, ya`ni bunda o`z istagimiz va ta`bimizga ko`ra emas, balki kemiruvchilarning ta`bidan kelib chiqib ish yuritamiz. Shuni mudom yodda tutishimiz va anglashimiz lozimki, faqat biz nimani istashimizgina muhim emas, balki bolalar nimani istashlari ham juda muhimdir. Uni sindirishga va qayta qurishga urinmang: u o`z xohish-istaklari uchun aybdor emas. Tarbiyaning tabiatga moslanganligi g`oyasini yodda tuting. O`qituvchining vazifasi – agar pedagogik maqsadlarga mos kelmasa, intilishlarning yo`nalishini o`zgartirish.

Napoleon shunday ta`kidlagan edi. Shu tariqa ish yuritib, u o`z soldatlarini turli xil unvonlar bilan taqdirlashda o`ta saxovatli edi. Aytishlaricha, Napoleon armiyasidagi barcha askarlarning ismini yoddan bilar ekan. Ofitserlar haqida gapirmasa ham bo`ladi. Bu o`rinda bir emas, ikkita “o`yinchoq” amaliyotda qo`llangan: biri - unvon bo`lsa, ikkinchisi – ismlarni yoddan bilish. Shunday qaraganda bu arziyas narsalar hech qanday ahamiyatga ega emasdek tuyuladi, ammo qanaqa samara berganini aytmaysizmi? “Kichkina insoniy zaifliklar” to`liq ekspluatatsiya

qilinar edi: nazarga tushish, qadrlanish, bu shon-sharafni isbotlab turadigan nishonlarni taqish hammaga ham xush yoqadi. Buning ustiga agar armiya qo'mondoni sening ismingni bilsa va o'z isming bilan senga murojaat qilsa, ikki marotaba yoqimli.

O'quvchini maqtang. Bir bir qarashda oddiy stimulg a o'xshab ko'rinsa-da, aslida uni qo'llab, muvaffaqiyatga erishish uchun quyidagilarni e'tiborga olish kerak bo'ladi:

- Maqtov tasodifiy, vaziyatli bo'lishi kerak, uni oldindan rejalashtirib yoki jadval asosida tayinlab bo'lmaydi.
- Uncha ko'ngildagidek bajarilmagan, ayniqsa, yomon bajarilgan ishni ko'kka ko'tarib maqtamang.
- Maqtov ochiq va aniq yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Minnatdorchilik qabul qilish har doim kishi uchun yoqimli, ammo umumiy, aniq shaxsga yo'naltirilmagan qolip-andaza shakldagi yuzlab minnatdorchilik bildirilganda ham, baribir ataylab, aniq bir kishi uchun qo'lda yozilgan bir og'iz iliq so'zning o'rnini bosa olmaydi. Ko'ngliga tegmasdan tanqid qiling.

XULOSA

Demak, aytish mumkinki, o'quvchilar bilim va ko'nikmalarni to'g'ri va obyektiv tashxislash to'liq o'zlashtirish tizimini amalga oshirishning asosiy shartlaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T.: O'zbekiston, 2017. – 104 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi 187-son "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"GI Qarori.
3. Musurmonov A. "Ta'lim-tarbiyada xalq og'zaki ijodidan foydalanish". T.: O'qituvchi, 1993.
4. Suvonov O.va boshqalar. «Pedagogik texnologiyalarni qo'llash davr taqozosi». «Xalq ta'limi», 2004 yil, № 5.

MILLIY QADRIYATLARIMIZNING MA'NAVIY O'ZLIKNI ANGLASHDAGI AHAMIYATI

Temirova Sarbina-Bonu

O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Instituti Farg'ona mintaqaviy filliali
Qo'g'irchoq teatr aktyorligi 2-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6657515>

Annotatsiya. O'zbek xalqining tarixdan hozirgacha o'chmas iz qoldirgan qadriyatlari haqida gap ketadi. Har xil xalq o'yinlari, milliy kiyimlar va boshqa qadriyatlar haqida so'z yuritiladi. O'zbek xalqining tarixidan to hozircha bo'lgan vaqt oralig'ida o'z kuchini saqlab kelayotgan qadriyatlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: qadriyatlarimiz, tarix, azal-azaldan, o'yinlar, liboslar.

ЗНАЧЕНИЕ НАШИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПОНИМАНИИ ДУХОВНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Аннотация. Речь идет о ценностях узбекского народа, оставивших неизгладимый след в истории. Речь идет о различных народных играх, национальных костюмах и других ценностях. Речь идет о ценностях, сохранивших свою силу от истории узбекского народа до наших дней.

Ключевые слова: наши ценности, история, древность, игры, костюмы.

THE SIGNIFICANCE OF OUR NATIONAL VALUES IN UNDERSTANDING SPIRITUAL IDENTITY

Abstract. We are talking about the values of the Uzbek people, which have left an indelible mark on history. There is talk of various folk games, national costumes and other values. We are talking about the values that have maintained their strength from the history of the Uzbek people to the present.

Keywords: our values, history, antiquity, games, costumes.

KIRISH

Qadriyat nima o'zi?

Bir necha yil urf bo'lib kelib, keyinchalik yangi bir narsa chiqsa, hozir zamonaviy til bilan aytganda "moda" shu qadriyatmi sizningcha?

Yo'q, aslida qadriyat hech qanday "moda" emas. U na vaqtga bo'ysunadi va na zamonga. U insonlarni qarashini, insonlarni ruhini, insonlarni fikr-u hayolini o'ziga bo'ysundiradi. Azal-azaldan shunday bo'lib kelgan. Insonlar uchun, jamiyat uchun eskirmagan, ota-bobolarimizdan qolgan yodgorlik kabi, meros kabi saqlanib keladigan narsa aynan shu qadriyatdir. Eskirgan narsa tashlab yuborilmaydi aslida. Shuncha ehtiyot uchun bir chetga olib qo'yiladi. Bir kun kelib o'sha eskirgan narsani foydasi tegadi albatta va o'shanda inson anglab yetadiki u eskirmaganini. Qadriyat ham shunday aslida.

Ko'p sonli zamonaviy yoshlarimizning qarashicha O'zbek xalqining milliy an'analari va qadriyatlari hozirgi kunga kelib u qadar nazar pisand qilinmayotgandek tuyuladi bir qarashda. Chunki hozir zamon rivojlangan, texnologiyalar asrida yashayapmiz. Biroq har qanday texnologiya hali bizning o'sha tarixdan, ming yillardan beri avloddan-avlodga o'tib kelayotgan milliy an'anayu, qadriyatlarimizni sindira olgani yo'q.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Hozirgi zamonaviy yoshlarimiz qo'l telefonlariga zarar yetmasin deb o'sha matohni asrab-avaylab yurgan bir paytda yana kimlardir avloddan-avlodga o'tib kelayotgan qadriyatlarimizni yanada yuksaltirish bilan band. Milliy bayramlarimiz, xalq bayramlari, xalq sayillari o'z vaqtida, o'zgacha qiziqish va o'zgacha atmosferada yildan-yilga qiziqarli va shukuhli tarzda o'tib kelayotgani barchamizga ayon.

Qadriyatlarimizga qiziqmaydigan, zamon bilan hamnafas yashayman degan inson ham ayni damda barchasidan xabardor. Chunki televideniya degan narsa borki har safargi milliy xalq bayramlarimizni ommaga sharhlab kelishadi. Hattoki ijtimoiy tarmoqlardagi har xil tomoshabop sahifalarda ham bu holat aks etadi. Bu nima degani?

Bu degani qadriyatlar yashamoqda. Ular o'lmasdir.

Milliy liboslarimiz

O'zbek xalqining o'ziga xos, milliy ruhini aks ettiruvchi madaniyatimiz va tariximizni uzviy bog'lab turuvchi kiyimlarimiz ham ayni damda O'zbek xalqining ko'rkiga-ko'rk qo'shib turgani hech birimizga sir emas. Hali hamon ayollarimiz egnida o'sha Marg'ilon atlaslari, boshlarida par do'ppilari bilan har xil milliy an'anaviy bayramlarimizda, xalq sayillarida ishtirok etishda, qadriyatlarimizni qadrlashda davom etib kelishmoqda.

Erkaklarimiz egnida o'sha choponlar, boshlarida do'ppilar bilan har xil milliy qo'shiqlarimizni kuylab, o'sha eski cholg'ularimiz rubob, doira, chanqovuz ohanglari bilan bayram zavqiga yanada zavq qo'shib kelishmoqda.

Milliy o'yinlarimiz

Xalqimizda yoshu-qari o'sha tarixda ham va hozir ham o'sha biz bod-bod takrorlab kelayotganimiz har xil sayil va bayramlarda o'ynab kelinayotgan o'yinlar hali hamon saqlanib kelinmoqda. Xuddi o'sha kiyimlarimiz singari. Xalqning milliy bayramlari hech qachon milliy o'yinlarsiz bayramdek o'tgan emas albatta. O'sha yoshu-qari bir-birlarini kuraklarini yerga tekqizib "halol" de'ya hayqirib g'oliblikka ega chiqishadigan kurash o'yini (sporti), har xil ot o'yinlari ko'pkari uloq, poyga, qiz quvmoq otdan og'darish o'yinlari, dorbozlik, dor ustidagi har xil aytishuvlar, tosh ko'tarish, arqon tortish o'yini, bilak kuchini sinash, harakatli yosh bolalar o'yinlari quloq cho'zma, eshak mindi, yelkada kurash, xo'rozlar jangi va hokazo o'yinlar haligacha saqlanib kelinmoqda. Ular yo'q bo'lib ketganicha yo'q hali.

Navro'z bayrami

O'zbek milliy qadriyatlari deganda albatta pog'onaning eng yuqorisida aynan shu Navro'z bayrami turadi. Barcha milliy qadriyatlarimizni, o'sha liboslar deysizmi, har xil qo'shig'u-kuylar deysizmi, har xil o'yinlar deysizmi barchasini o'z ichiga mujassam qila olgan eng katta va o'lmas qadriyatimiz aynan shu Navro'z bayramidir. Ayniqsa Navro'z saylidagi o'sha olamga mashxur sumlagimiz ham qozonlarda biqirlab qaynashdan to'xtamaydi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Qadriyatlarimiz zamon rivojlangani sari eskirmasdan qayta jonlanayotganiga yana bir misol qilib Madaniyat bosh vaziri ilgari surgan madaniyat hodimlari ish kunlarida do'ppi kiyishi haqidagi fikri ham bunga bemalol misol bo'la oladi. Bosh vazir o'z fikrlarida shunday deydi:

“Har bir millatu-elatda milliy urf-odat, an'ana va qadriyatlarga hurmat bilan yondashilgan. Xususan, do'ppi, beqasam to'n, shoyi belbog' kabi xalqimizning milliy liboslari bugungi kunda ham o'z qadrini, bahosini yo'qotmagan. Shu qadriyatlarga sadoqat bilan qarab, milliy an'analarni targ'ib etish uchun yangi tashabbusni boshladik

Barcha soha vakillarini, ijodkorlarni, Vatan fidoyilarini, ko'ngillilarni ushbu tashabbusni qo'llab-quvvatlashga chaqirib qolaman. Qomusimiz bilan himoyalangan yana bir qadriyatni hayotga qaytarishga shoshiling", — dedi Ozodbek Nazarbekov.

XULOSA

Zamon har qancha rivojlanaversin. Yangiliklar paydo bo'lsin, texnologiyalar yanada yuksalsin, hamma narsa o'zgarsin. Lekin, ammo, biroq.

Lekin o'sha azal-azaldan to hozirgacha, bizgacha saqlanib kelinayotgan yuqorida zikr qilingan qadriyatlarimiz o'lmaydi. O'zbek xalqi bunga sira ham yo'l qo'ymaydi. O'zbek milliy an'analariyu, qadriyatlari haqida qancha gapirsak ham oz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги “Жамиятда ижтимоиймаънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5938-сонли фармони.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 28 февралда қабул қилинган “Фуқароларнинг репродуктив саломатлигини сақлаш тўғрисида”ги қонуни.
3. Мусурманова О. Оила жамият таянчи: Монография /О.Мусурманова. –Тошкент: Ёшлар нашриёт уйи, 2019. – Б. 252.
4. Фазилатли авлод. Узлуксиз маънавий тарбия трилогияси. 3-қисм. [Матн]: 7-18 ёшли болаларни маънавий тарбиялаш бўйича қўлланма. /Тузувчи муаллифлар: А.Қодиров, М.Куронов, О.Мусур

BAKALAVRIAT TALABALARINING AKADEMIK KO'RSATKICHLARI SIFATINI TAHLIL QILISH

Djabbarov Saidburxon Tulaganovich,

texnika fanlari doktori, Professor

Yax'yayeva Muslimaxon Toxirboyevna

Toshkent Davlat Transport Universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6659171>

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim tizimidagi alohida akademik guruh talabalarining bilim sifati va akademik ko'rsatkichlarini o'zgaruvchanlik koeffitsientini qo'llash orqali tahlil qilish tartibi, shuningdek bakalavriat talabalari to'g'risidagi ko'p o'lchovli ma'lumotlarning korrelyatsion tahlili ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: baholash tartibi, analitik tahlil, variatsiya koeffitsienti, korrelyatsion tahlil.

АНАЛИЗ КАЧЕСТВА УЧЕБНОЙ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ БАКАЛАВРИАТА

Аннотация. В статье рассматривается процедура анализа качества знаний и успеваемости студентов той или иной академической группы в системе высшего образования с использованием коэффициента вариативности, а также корреляционного анализа многомерных данных о студентах бакалавриата.

Ключевые слова: процедура оценки, аналитический анализ, коэффициент вариации, корреляционный анализ.

ANALYSIS OF THE QUALITY OF ACADEMIC PERFORMANCE OF UNDERGRADUATE STUDENTS

Abstract. The article discusses the procedure for analyzing the quality of knowledge and academic performance of students of a particular academic group in the higher education system using the coefficient of variability, as well as a correlation analysis of multidimensional data on undergraduate students.

Keywords: evaluation procedure, analytical analysis, coefficient of variation, correlation analysis.

KIRISH

Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini monitoring qilish, fanlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish, o'quv bosqichlari (semestr, kurs) natijalarini muntazam tahlil qilish ta'lim sifatini ko'tarishda muhim o'rin tutadi. OTM, fakultet, mutaxassislik, akademik guruh kesimida bakalavriat talabalarining fanlarni o'zlashtirish baholarini taqqoslashni, akademik ko'rsatkichlar sifatini tahlil qilishda variatsiya koeffitsienti va korrelyatsion tahlil usulidan foydalanish mumkin.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Variatsiya va korrelyatsion tahlil ko'rsatkichi analitik statistikaning muhim va asosiy qismi hisoblanib, ular statistik qarorlar, shuningdek ilmiy muammolarni hal qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ma'lumki variatsiya-hodisalar o'rtasidagi o'zgaruvchanlikdir. Bu to'plam birliklarida o'rganilayotgan belgi yoki xususiyatning qiymatlarida kuzatiladigan o'zgaruvchanlikni anglatadi.

Akademik guruhda bakalavriat talabalari tomonidan bir semestrdagi fanlarning o'zlashtirilishini ko'rib chiqamiz. Tajriba guruhi sifatida IF-zz (mutaxassisligi) akademik guruhi

qabul qilingan. Akademik ko'rsatkichlar sifatini tahlil qilishda bilim sohasi tor emas (har bir alohida), balki tizimli ravishda ko'rib chiqiladi.

Ko'rib chiqilayotgan semestrda talabalarning alohida har bir fan bo'yicha akademik ko'rsatkichlari uchun baholar 1-jadvalda keltirilgan.

TADQIQOT NATIJALARI

O'rganilayotgan tajriba guruhi 20 nafar talabadan iborat. Oliy ta'lim muassasasining o'quv rejasiga muvofiq (OTM ga 2019 yil qabuli), o'rganilayotgan semestrda talabalar tomonidan 8 ta fanni o'zlashtirish (o'rganish) rejalashtirilgan, ya'ni: ingliz tili, qurilish mexanikasi, qurilish konstruksiyalari, gruntlar mexanikasi, qurilish-montaj ishlari texnologiyasi va mexanizatsiyasi, suyuqlik va gaz mexanikasi, ekspluatatsiyadagi temir yo'llarni ta'mirlashni loyihalash, temir yo'llarni ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish va mos ravishda F1, F2, F3, F4, F5, F6, F7, F8 deb shartli belgilangan.

1- jadval

Fanlar bo'yicha talabalarning ko'p o'lchovli ma'lumotlari (baholari)

Talabaning tartib raqami	Fanning nomi								Talabaning o'rtacha bahosi
	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	
Talaba 1	4	3	5	5	5	4	4	4	4,25
Talaba 2	3	3	3	3	3	4	3	4	3,25
Talaba 3	4	3	4	4	3	4	4	3	3,63
Talaba 4	4	3	5	5	5	4	3	5	4,25
Talaba 5	3	3	3	3	3	4	3	3	3,13
Talaba 6	4	3	5	3	4	3	3	3	3,50
Talaba 7	4	3	5	4	3	3	4	3	3,63
Talaba 8	5	3	5	5	5	4	4	5	4,50
Talaba 9	3	3	5	4	3	4	3	3	3,50
Talaba 10	3	3	3	3	4	3	3	3	3,13
Talaba 11	4	3	5	5	5	5	4	4	4,38
Talaba 12	5	5	5	5	5	5	5	5	5,00
Talaba 13	5	3	5	5	5	4	4	5	4,50
Talaba 14	4	2	5	3	3	4	3	3	3,38
Talaba 15	4	2	4	4	4	4	3	4	3,63

Talaba 16	4	2	5	4	3	3	3	3	3,38
Talaba 17	4	2	4	4	3	4	4	3	3,50
Talaba 18	4	2	5	3	3	3	4	3	3,38
Talaba 19	4	2	3	3	3	3	3	3	3,00
Talaba 20	4	3	5	5	5	5	4	4	4,38
Fan bo'yicha o'rtacha baho	3,95	2,80	4,45	4,00	3,85	3,85	3,55	3,65	3,76

Talabalarning bilim sifati va akademik ko'rsatkichlari darajasini monitoring qilish natijalari 2-jadvalda umumlashtirilgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, F2 fani bo'yicha talabalarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari 70% ni tashkil etadi va fan dasturi materialini o'zlashtirish sifati boshqa fanlarga nisbatan ancha past (2-jadval).

2-jadval

Har bir fan bo'yicha talabalarning akademik ko'rsatkichlari va sifati

Bilimlarni baholash	Fanning nomi								O'rtacha qiymatlar
	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	
"5"	3	1	13	7	7	3	1	4	4,8
"4"	13	0	3	6	3	11	9	5	6,3
"3"	4	13	4	7	10	6	10	11	8,1
"2"	0	6	0	0	0	0	0	0	0,7
Attestatsiya qilinmagan	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sifat ko'rsatkichi, %	80	5	80	65	50	70	50	45	56
O'zlashtirish ko'rsatkichi, %	100	70	100	100	100	100	100	100	100
Talabalarning bilim darajasi	63,8	28,4	81,8	66,8	62,6	61	51,8	55,8	59

MUHOKAMA

Talabalarning barcha fanlar bo'yicha sifat va o'zlashtirish ko'rsatkichining variatsiya koeffitsientini aniqlash uchun maksimal(max), minimal (min) va variatsiya kengligi; o'rtacha chiziqli og'ish, bosh to'plam uchun dispersiya, tanlov (namuna) uchun dispersiya, o'rtacha kvadratik og'ish, tanlov uchun o'rtacha kvadratik og'ish hisoblanadi.

Variatsiya koeffitsienti quyidagi ifoda orqali aniqlanadi:

$$C_{\sigma} = \frac{\sigma}{x} \cdot 100\%$$

bunda, σ - tasodifiy o'zgaruvchining o'rtacha kvadratik og'ishi;

x - tasodifiy o'zgaruvchining kutilayotgan (o'rtacha) qiymati.

Hisoblar natijasi 3-jadvalda mujassamlashtirilgan.

3-jadval

Variatsiya ko'rsatkichlarini hisoblash

Variatsiya ko'rsatkichlari	Qiymati
Maksimum	5
Minimum	2
Variatsion qator kengligi	3
O'rtacha chiziqli og'ish	0,75171875
Bosh to'plam uchun dispersiya	0,74359375
Tanlov (namuna) bo'yicha dispersiya	0,74827044
O'rtacha kvadratik og'ish	0,862318822
Tanlov uchun o'rtacha kvadratik og'ish	0,865026266
Variatsiya koeffitsienti	23 %
Ostsillyatsiya (tebranishlar, o'rtacha qiymatga nisbatan o'zgarishlar) koeffitsienti	0,80

Hisoblash natijalariga ko'ra variatsiya koeffitsientining qiymati 23% ni tashkil etgani uchun (3-jadval), variatsiya koeffitsientining umumiyli sezilarli darajada bir xil hisoblanadi.

4-jadval

Ta'riflovchi statistika

Ko'rsatkichlar	Fanning nomi							
	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8
Minimal	3	2	3	3	3	3	3	3
O'rtacha	3,95	2,8	4,45	4	3,85	3,85	3,55	3,65
Maksimal	5	5	5	5	5	5	5	5
O'rtacha kvadratik og'ish	0,61	0,69	0,83	0,86	0,93	0,67	0,61	0,81
Mediana	4	3	5	4	3,5	4	3,5	3
Asimmetriya	0,012	1,333	-1,071	0,000	0,325	0,177	0,583	0,766
Δx	0,143	0,214	0,143	0,143	0,143	0,143	0,143	0,143

Nazorat akademik ko'rsatkichlarning o'rtacha (mediana) darajasi o'quv maqsadiga mos keladi, chunki guruhda qoniqarsiz baholar mavjud emas va talab qondiriladi (4-jadval).

O'zgaruvchilar orasidagi (ya'ni F2 va F3 fanlar orasidagi) korrelyatsiya darajasini anqlash uchun Pirson korrelyatsiya koeffitsientining qiymatlari hisoblab chiqilgan (5-jadval).

5-jadval

Pirson korrelyatsiya koeffitsienti	
Ko'rsatkich	Qiymati
Pirson korrelyatsiya koeffitsienti	0,16
n (tanlov xajmi)	20
Z	0,17
Se	0,24
c_95%	1,96
Quyi 95% chegarasi zL	-0,31
Yuqori 95% chegarasi zU	0,64
Quyi 95% chegarasi rL	-0,3
Yuqori 95% chegarasi rU	0,57

Pirson korrelyatsiya koeffitsientining aniqlangan qiymati $r = 0.16$ ga teng va 0.00 dan 0.24 oralig'ida, bu ko'rib chiqilayotgan ikki fan o'rtasidagi aloqa darajasi "zaif ijobiy" tavsiflanganligini ko'rsatadi.

XULOSA

Shu bilan birga, qurilish sohasidagi mutaxassislarning keng doirasi ma'lumki, "materiallar qarshiligi", "nazariy mexanika", "qurilish mexanikasi" va "qurilish konstruksiyalari" fanlari o'rtasida yaqin munosabatlar mavjud bo'lib, bitta mavzu avvalgisining mantiqiy davomi bo'lib, uni to'ldiradi. F1 va F2 fanlari o'rtasida "yaqin munosabatlar" yo'qligidan quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon beradi (bu mualliflarning sub'ektiv fikri bo'lishi mumkin):

- o'quv dasturlarini tuzishda yuqoridagi fanlarning xususiyatlari va o'zaro bog'liqligi hisobga olinmaydi;
- mazmunan yaqin (aloqador) bo'lgan fanlarni o'qitish metodikasi ularning o'zaro munosabatlari va yakuniy maqsadini hisobga olmagan holda amalga oshiriladi;
- talabalar bilimini baholashda "sub'ektivizm" ga yo'l qo'yilgan, ya'ni bilim sifati ob'ektiv baholanmagan;

Shunday qilib, yuqoridagi usullardan foydalanish talabalarning yutuqlarini samarali taqqoslash, fanlarni o'qitish sifatini baholash, talabalar bilimlarini baholashning ob'ektivligini tanlangan nisbatan sodda ko'rsatkichlar orqali nafaqat alohida akademik guruh, balki kurs kesimida ham samarali baholash imkonini beradi deb ta'kidlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Iqtisodiyotda matematik usullar va modellar. Abdullaev O.M. Jamolov M., Fan va texnologiya. 2009 y., 171 b.
2. Soatov N.M. Statistika: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. –Toshkent.: 2003 y. -745 b.
3. Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika [matn]:o'quv qo'llanma/ A.A.Abdushukurov [va boshq.]. - T.:«Tafakkur Bo'stoni», 2015. —416 b.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARINING TA'LIM SOHASIDA QO'LLANILISHI

Yuldashev Ulmasbek Abdubanapovich

GulDU, katta o'qituvchisi

Samatboyeva Marjona Baxtiyor qizi

GulDU, talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6659181>

Annotatsiya. Maqolada raqamli texnologiya, bulutli texnologiyalar, ta'limda raqamli texnologiyadan foydalanish, raqamli texnologiyani ta'lim tizimi vositalari, raqamli texnologiyasini ustunliklari, narsalar interneti (Internet of Things, IoT), kengaytirilgan haqiqat (AR), virtual haqiqat (Virtual haqiqat, VR) haqida tushuncha berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiya, ta'limda raqamli texnologiya, bulutli texnologiya, narsalar interneti (Internet of Things, IoT); kengaytirilgan haqiqat (AR); virtual haqiqat (Virtual haqiqat, VR)

ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. Цифровые технологии, облачные технологии, использование цифровых технологий в образовании, инструменты цифровой системы образования, преимущества цифровых технологий, Интернет вещей (IoT), дополненная реальность (AR), виртуальная реальность (Virtual Reality, VR).

Ключевые слова: цифровые технологии, цифровые технологии в образовании, облачные технологии, Интернет вещей (IoT); дополненная реальность (AR); виртуальная реальность (Виртуальная реальность, VR)

APPLICATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION

Abstract. Digital technology, cloud technologies, use of digital technology in education, digital technology education system tools, advantages of digital technology, Internet of Things (IoT), augmented reality (AR), virtual reality (Virtual reality, VR).

Keywords: digital technology, digital technology in education, cloud technology, Internet of Things (IoT); augmented reality (AR); virtual reality (Virtual reality, VR)

KIRISH

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib boryapti va har bir sohada zamon bilan hamqadam odimlashni taqozo etmoqda. Axborot olish va foydalanish tezligi juda yiriklashgan hozirgi davrda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirish va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalashda katta axamyatga ega. Biz ilgari ta'lim dasturlarini an'anaviy usuli ya'ni ma'ruzani yirik xajmli kitoblar va qo'llanmalar orqali amalga oshirilgan shaklida olib borganmiz. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatining u qadar yuqori bo'lishini ta'minlamagan. Xozirda ta'lim sifatini ko'tarishda ta'limni raqamlashtirish jarayoni boshlangan.

Ta'lim tizimining hozirgi holati noan'anaviy ta'lim texnologiyalarining roli ortib borayotgani bilan tavsiflanadi. Ta'lim oluvchi tomonidan ularning yordami bilan bilimlarni o'zlashtirish an'anaviy texnologiyalarga qaraganda ancha tezdir. Ushbu texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish xarakterini o'zgartiradi, o'rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o'qitish usullarini qo'llash, shuningdek, har bir kishi uchun ta'lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Raqamli texnologiyani o'zi nima degan savolga quyidagicha javob beramiz: bu – xo'jalik yuritishning bir zamonaviy shakli bo'lib, unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli ko'rinishdagi katta ma'lumotlar majmui va ularni qayta ishlash jarayoni xizmat qiladi. Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish esa an'anaviy ho'jalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi. Misol sifatida turli xildagi avtomatik ishlab chiqarish jarayonlarini, 3D-texnologiyasini, bulutli texnologiyalarni, masofaviy meditsina xizmatlari ko'rsatishni, aqlli texnologiyalar yordamida mahsulot yetishtirish va uni yetkazib berishni, turli xildagi tovarlarni saqlash va ularni sotish jarayonlarini keltirish mumkin. Biz bu maqolada ta'lim tizimida raqamlashtirishni o'rniga to'xtalib o'tamiz.

Raqamli texnologiyalar orqali ta'lim berilsa ta'lim oluvchilarga ta'lim olish usullari osonlashmoqda. Bunda esa ta'lim tizimi vositalari rolini multimediyalar, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalar, smart doska, proyektorlar bajarib beradi. Ta'lim beruvchilarga bunday vositalar bilan dars mashg'ulotlar o'tkazish ta'lim sifatini oshirishni ta'minlaydi. Onlayn darslarda raqamli texnologiyalar qo'llanilishi yaxshi samara berishi xammamizga ma'lum. Masalan, televideniya orqali berib borilgan onlayn darslar raqamli ta'lim olishning bir turi deb olsak bo'ladi.

Demak, raqamli ta'limda:

- xohlagan joyida va xohlagan vaqtda ta'lim olish imkoniga ega;
  - internetdan axborot olish va undan foydalanish madaniyati shakllanadi;
  - ta'lim tizimini yangi bosqichga ko'taradi;
  - vaqt va mablag' sarfini keskin kamaytiradi;
- "raqamli dunyo"da yo'qolib qolmaslik va yaxshi ish topishda ustunliklarga ega bo'lishgi kabilar.

TADQIQOT NATIJALARI

Raqamli ta'lim tizimini yuksalishiga Wi-Fi zonalar IT parklar ochilishi katta xizmat qiladi. Ta'lim beruvchilarni raqamli texnologiyalar bilan ishlash qobiliyatini o'stirish va internet orqali turli ochiq kurslar tashkil etish imkoniyati tug'iladi. Bu esa o'z navbatida ta'lim beruvchilarni o'z ustida ko'proq ishlashi va raqobat tufayli ta'lim sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari raqamli texnologiyalar yana sun'iy intellekt texnologiyasini joriy etish soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini aniqlash, firibgarliklarni oldini olish, ma'lumotlarni tahlil qilish va takrorlanuvchi jarayonlarni avtomatlashtirish hamda shaffoflikni oshirishda qo'l kelsa, katta hajmli ma'lumotlar — Big data esa soliq organlariga kelib tushadigan katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash, tushumlarni yanada yaxshiroq bashorat qilish hamda to'lovchilar va soliq organlari o'rtasidagi hujjat almashinuvini yaxshilash imkoniyatini beradi.

Raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish insoniyat tarixidagi boshqa innovatsiyalarga qaraganda tezroq sodir bo'lmoqda: bor-yo'g'i yigirma yil ichida raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan mamlakatlar aholisining qariyb 50 foizini qamrab olishga va ularning yordami bilan jamiyatlarni o'zgartirishga muvaffaq bo'ldi.

Masalan, sog'liqni saqlash sohasida sun'iy intellektdan foydalanishga asoslangan ilg'or texnologiyalar inson hayotini saqlab qolish, kasalliklarni aniqlash va umr ko'rish davomiyligini oshirishga xizmat qilmoqda. Ta'lim sohasida virtual o'quv muhiti va masofaviy ta'limning ta'minlanishi talabalarga boshqa imkoniyatga ega bo'lmagan dasturlarda qatnashish imkonini berdi. Bundan tashqari, blokcheynga asoslangan tizimlardan foydalanish orqali davlat xizmatlaridan foydalanish qulay bo'ladi, ularni ta'minlovchi institutlar mas'uliyatini oshiradi va

sun'iy intellektdan foydalanish natijasida jarayonlar kamroq byurokratik bo'ladi. Katta ma'lumotlar, shuningdek, yanada moslashuvchan va aniq siyosat va dasturlarga olib kelishi mumkin.

MUHOKAMA

Quyida raqamli texnologiyalarni bazilariga to'xtalib o'tamiz: bulutili texnologiyalar – internet foydalanuvchisiga on-layn xizmat sifatida kompyuter resurslarini taqdim etiladigan ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyalaridir.

Raqamli texnologiyalar - narsalar interneti (Internet of Things, IoT). Raqamli axborotga asoslangan asosiy texnologiyalardan biri bu narsalar internetidir. Ko'pgina maishiy texnikaning elektr tarmog'iga ulanganligi odatiy holdir, lekin asta-sekin jismoniy dunyoning tobora ko'proq ob'ektlari Internetga ulanadi, bu esa ma'lumot to'plash va hatto ushbu ob'ektlarni masofadan turib boshqarish imkonini beradi. Darhaqiqat, Internetda ob'ekt va tashqi dunyoning turli parametrlarini o'z ichiga olgan va Internet orqali ob'ektni boshqarish imkonini beruvchi jismoniy ob'ektning virtual nusxasi paydo bo'ladi. Narsalar internetiga misol qilib, kinoteatrdaagi proyektor kabi qurilma texnik qo'llab-quvvatlash xizmatiga aniqlangan nosozlik va rejadani tashqari ta'mirlash doirasida almashtirilishi kerak bo'lgan ehtiyot qismlar ro'yxati haqida signal yuboradi. .

Raqamli texnologiyalar - kengaytirilgan haqiqat (AR). Eng istiqbolli - bu virtual dunyodan real dunyoga ob'ektlarni qo'shish imkonini beruvchi to'ldirilgan reallik texnologiyasi. Tasavvur qiling-a, ko'chada yurib, atrofingizdagi narsalar va odamlar haqida qo'shimcha ma'lumotni ko'rasiz. Kengaytirilgan haqiqat misollari allaqachon mavjud va faol qo'llanilmoqda, ba'zi istiroxat bog'larida siz jismoniy dunyodagi ob'ekt va virtual dunyo o'rtasidagi aloqalarni ko'rsatadigan belgilarni allaqachon ko'rishingiz mumkin. To'ldirilgan reallik elementlariga ega o'yinlar faol tarqalmoqda, kiyim-kechak sotiladigan do'konlarda virtual oyna va jihozlash xonalari mavjud, to'ldirilgan reallik allaqachon avtomobillarda sinovdan o'tkazilmoqda. Shu bilan birga, to'ldirilgan reallik texnologiyalaridan faol foydalanish yo'lida hal qilinishi kerak bo'lgan masalalar ham mavjud. Masalan, geopozitsiyani aniqlash vositalarining aniqligi hali ham etarli emas yoki jismoniy dunyo ob'ektlarini ularning virtual nusxalari bilan bog'lash uchun kompyuterda ko'rish texnologiyalari nomukammal. Biroq, ishonch bilan aytish mumkinki, yaqin kelajakda ushbu texnologiya yutuq bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

XULOSA

Raqamli texnologiyalar - virtual haqiqat (Virtual haqiqat, VR). Insonning virtual haqiqatda bo'lishiga imkon beruvchi texnik qurilmalarning paydo bo'lishi ushbu texnologiyani ko'ngilochar sohada talabga aylantirdi. Virtual haqiqatning dubulg'alari va kostyumlari, ixtisoslashtirilgan xonalar sizga noma'lum dunyoga kirishga imkon beradi, bu sizning barcha harakatlaringiz virtual olamdan javob berish uchun dasturlashtirilgan, bu sizga o'zingizni 100% ga cho'mish imkonini beradi.

Ta'lim sohasida VR o'quvchilarning bilim olish uslubini o'zgartiradi. Sinf xonalarida VR dan foydalanish o'quvchilarga bilimlarni yaxshiroq o'zlashtirish va qiyin tushunchalarni tasavvur qilish orqali o'rganishga yordam beradi

Xulosa sifatida aytish mumkinki raqamli texnologiyalarni turli sohalarga nafaqat ta'lim tizimiga joriy etilishi mamlakat ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda katta rol o'ynaydi. Zamonaviy ta'limni tashkil etish va ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Грегг Б. «Производительность систем: Enterprise и Cloud», 2014.
https://koptelov.info/publikatsii/digital_technology
2. Bakiyeva, F., & Mirzahmedova, N. (2019). EFFICIENCY OF ONLINE TRAINING. *Theoretical & Applied Science*, (11), 56-58.
3. Bakiyeva, F. R., Primkulova, A. A., & Mirzahmedova, N. D. (2020). Smart And Development Of Modern Education.
4. Toshtemirov D.E., Niyozov M.B., Yuldashev U.A., Irsaliev F.Sh. Resource support of distance course information educational environment // Journal of Critical Reviews ISSN- 2394-5125 Vol 7, Issue 5, 2020, pp. 399-400
5. Yuldashev, U.A., Xudoyberdiev, M.Z., & Axmedov, T.B. (2021). O'quv jarayonining sifatini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish. //Academic research in educational sciences, 2(3), 1262-1268.
6. Yuldashev U.A. Use of video lesson creative technologies in the process of electronic education// Scientific-Methodical Journal-T 2021
7. Yuldashev Ulmasbek Abdubanatovich, Khakimova Farangis Abdualimovna, Khudayberdieva Dilorom Khaydar kizi, Web of Scientist: International Scientific Research Journal, ISSN-2776-0979 Vol 2, Issue 5, 2021, pp. 693-697
8. J.D.Saidov. Study of the process of database and creation in higher education. Guliston. 2021. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/5R96C>.
9. Jasur Doniyor o'g'li Saidov, Saydullo Payzievich Allayorov, Said Xalilovich Islikov, Ma'lumotlar omborini yaratish bo'yicha kasbiy kompetentligini baholash mezonlari // Scientific progress. 2021. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ma-lumotlar-omborini-yaratish-bo-yicha-kasbiy-kompetentligini-baholash-mezonlari> (дата обращения: 02.06.2022).
10. Toshtemirov D. E., Saidov J. D., Mamatqulov S. X. TECHNOLOGY OF CREATING MODERN ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES //Bulletin of Gulistan State University. – 2019. – Т. 2019. – №. 1. – С. 67-71.
11. Toshtemirov D., Muminov B., Saidov J. Fundamentals of compilation of electronic tasks for students to test and strengthen their knowledge of database //International Journal of Scientific and Technology Research. – 2020. – Т. 9. – №. 4. – С. 3226-3228.

5-7 СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ЭСТЕТИК ДУНЁҚАРАШИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МАКТАБ РЕПЕРТУАРИНИНГ ЎРНИ

Атабоева Шохид Жураевна

Фарғона давлат университети Вокал ва Чолғу ижрочилиги кафедраси ўқитувчиси

Гофурова Мухайёхон Юрсинбоевна

Марғилон педагогика колледжи ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6659989>

Аннотация. Мазкур мақолада юқори синф ўқувчиларининг эстетик дунёқарашини шакллантиришда мусиқа маданияти фанинг ўқув дарслиги таркибига кирган мактаб репертуарининг ўрни борасида фикр юритилган

Калим сўзлар: мусиқа маданияти, фан, мактаб репертуари, эстетик дунёқараиш, мусиқий тафаккур, ижодкорлик, дастур

РОЛЬ ШКОЛЬНОГО РЕПЕРТУАРА В РАЗВИТИИ ЭСТЕТИЧЕСКОГО МИРОВОЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ 5-7 КЛАССОВ

Аннотация. В данной статье рассматривается роль школьного репертуара в формировании эстетического мировоззрения старшеклассников, входящего в состав учебника музыкальной культуры.

Ключевые слова: музыкальная культура, наука, школьный репертуар, эстетическое мировоззрение, музыкальное мышление, творчество, программа.

THE ROLE OF THE SCHOOL REPERTOIRE IN THE DEVELOPMENT OF THE AESTHETIC WORLD VIEW OF STUDENTS IN GRADES 5-7

Abstract. This article discusses the role of school repertoire in the formation of the aesthetic outlook of high school students, which is part of the textbook of music culture

Keywords: music culture, science, school repertoire, aesthetic worldview, musical thinking, creativity, program

КИРИШ

Мустақиллигимизнинг илк йиллариданоқ миллий-маънавий қадриятларимизга, урф-одатларимизга, унутлаёзган, тарихан қадрли анъаналаримизга бўлган эътибор, уларни янгидан ислоҳ этиш жараёни устивор йўналиш касб этди.

Миллий қадриятларимиз, урф-одатларимиз, маънавий бойлигимизга бўлган эътибор давлат миқёсига кўтарилди. Мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ ота-боболаримиздан, аجدодларимиздан қолган маънавий бойликларни, жумладан, мусиқий маданиятни авайлаб асраш, тиклаш борасида, қолаверса, замон билан ҳамоҳанг қадам ташлаш борасида талайгина ишлар қилинди. Бу борада ўтган аждодларимиз бизларга мерос қилиб қолдириб кетган улкан маънавий бойлигимиз асосий омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Маънавиятимизнинг асосий бўғини бўлган мусиқий маданиятимиз, анъанавий кўшиқларимиз, мақом ижролари ҳамиша халқимизнинг кундалик ҳаётида маънавий озуқа сифатида эҳтироф этиб келинган. Халқ оғир кунларида мусиқадан нажот излаган, хурсандчилик кунларида ҳам кўшиқ ва мусиқа уларга ҳамроҳ бўлган[1,28].

Анъанавий мусиқа ва қўшиқларимиз одамларни ҳамиша иймонга, меҳр-оқибатга, одамийликка чорлаб келган. Бугунги кунда ҳам шу долзарблигини йўқотмаган ҳолда мустақилликка, меҳнаткашлар онгини шакллантириш йўлида, баркамол авлод тарбиясида восита сифатида асосий омиллардан бўлиб қолаверади.

Мамлакатимиз тамомила янги жамият, янги турмуш ва янги ҳаётни бошлаб юборди. Одамларимиз қалби, тафаккури ва тасаввурида ўзгаришлар пайдо бўлди.

Президентимиз таъкидлаганларидай, маънавият масаласи миллат тарихи, ахлоқий ва диний қадриятлар, маданий мерос, анъана ва расм- русумлар, миллий мафкура, ватанпарварлик ва инсонпарварлик, миллий ўзлиқни англаш сингари жуда кўп омилларни ўз ичига олади ва пировардида, инсон шахсини белгилашда асосий мезон вазифасини бажаради.

Педагогика ҳамда психологияга оид адабиётларда мусиқанинг катта тарбиявий аҳамиятга эга эканлиги алоҳида таъкидланади.

Бизнинг назаримизда, инсон онгида вужудга келиб, шаклланиб, тараққий этаётган маънавий қадриятлар ўқувчиларда маънавий-ахлоқий, эстетик фазилатларни тарбиялашда муҳим манба ҳисобланади. Эстетик фазилатларни тарбиялаш жараёнида ўқувчиларнинг янгидан- янги маънавий эҳтиёжлари пайдо бўлади. Шу эҳтиёжларни қондиришга ҳаракат қилиш эса ўқувчида ўз олдига қўйган мақсад ва вазифаларни амалга оширишга интилиш, изланишни қарор топтиради. Бу ҳаракат боланинг ўқувчилик даврида яққол кўзга ташланади. Мавзу жиҳатидан турлича бўлган болаларбоп Хоразм мусиқа фольклори намуналарини мунтазам равишда ўрганиб бориш, ижро этиш ўқувчиларнинг нафақат репертуарини бойитади, балки уларнинг миллий қадриятларимизга бўлган муносабатини барқарорлаштиради, дунёқарашини кенгайтиради ва эстетик фазилатларнинг такомиллашишига ёрдам беради. Бу туйғулар ғоят кўп қиррали ва хилма-хилдир.

ТАДҚИҚОТЛАР МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Педагог олимларнинг фикрларига таянган ҳолда айтиш мумкинки, Хоразм мусиқа фольклори воситасида 5-7-синф ўқувчиларини эстетик тарбиялаш қуйидаги тадбирлар асосида амалга оширилиши мумкин:

1. Ўқувчиларда нафосат, гўзалликка интилиш ва уни ардоқлаш.
2. Ватани ва халқига бўлган муҳаббат туйғуси.
3. Ўқувчиларни меҳнат, кишилар ва улар томонидан яратилган неъматларга бўлган муносабатини шакллантириш.
4. Ўқувчининг жамият аъзоларига бўлган муносабати.
5. Қўшиқларни идрок этиш орқали нафосат элементларини таркиб топтириш.
6. Ўқувчининг шахс сифатида ўз-ўзига нисбатан қарашларини таркиб топтириш орқали. Ўқувчиларнинг эстетик фазилатлари уларнинг ақлий, ахлоқий, бадий ва маданиятлилиқ каби кўп қиррали таркибий қисмларидан иборат. Мусиқа маданияти дарсларида эстетик фазилатларнинг таркибий қисмлари ўқувчи онгига ўзаро бирлик ва алоқадорликда сингдирилади. Хоразм мусиқа фольклори воситасида 5-7-синф ўқувчиларида инсонпарварлик, меҳр-муҳаббат, нафосат, эътиқод, табиатга муҳаббат, бурч ва ҳуқуқни англаш каби юксак ахлоқий-маънавий фазилатлар шаклланиб боради. Эстетик тарбия замирида ахлоқий билим, кўникма ва малакалар ахлоқ қоидалари ёрдамида

Ўқувчининг хулқ-атвори, ҳатти-ҳаракатларини бошқаришнинг ўзига хос тизими ётади. Ахлоқан гўзал шахс маънан гўзал ва баркамол бўлади.

Ахлоқий фазилатлар эса ўқувчининг кўп қиррали фаолияти давомида қисман миллий мусиқа ҳамда фольклор кўшиқлари воситасида шаклланиб боради. Ахлоқий фазилатнинг кўринишлари, унинг қирралари ва намоён бўлиши хилма-хилдир. Инсонпарварлик, ҳалоллик, ташаббускорлик, фаоллик, ижодкорлик каби қатор муҳим тушунчалар ахлоқий фазилатга оид тушунчалардир. Жамиятнинг моддий-маънавий ривожланишига кадриятлар, тарбия воситаси бўлган турли қарашлар ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Маънавий кадриятлар мустақиллигимизнинг қарор топишида муҳим пойдевор бўлиб хизмат қилишини унутмаслигимиз лозим.

Шахсда эстетик тарбия ҳамда эстетик маданият одоб-ахлоқ қоидалари замирида шаклланиб боради. Шарқона тарбия мезонларида иймон, эътиқод тушунчалари негизида эстетик маданиятнинг моҳияти мужассамлашган. Умумий ўрта таълим мактабларида мусиқа маданияти таълимида ўқувчиларни эстетик тарбиялаш воситаларидан бири Хоразм фольклор кўшиқларидир. Бундай фольклор кўшиқлари турли байрам ва тантаналарда айтилиши билан бир қаторда, мусиқа маданияти дарсларида ҳам ўрганилади. Бу жараён ўқувчининг ўзлигини англашга ёрдам бериб, унинг фаоллигини тезлаштиради. Ўқувчиларни фольклор кўшиқлари орқали эстетик тарбиялаш, аввало, уларнинг маънавий - ахлоқий дидини такомиллаштиради. Бунда ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари, индивидуаллигини ҳисобга олиш, мусиқани идрок қилиш, уни таҳлил қила олишга ўргатиш педагогик-психологик шарт-шароитларнинг мавжудлигига бевосита боғлиқ. Фольклор кўшиқлари орқали 5-7-синф ўқувчиларини эстетик тарбиялаш мусиқа санъатининг бошқа жанрлари, яъни мақом ва мумтоз ашулалар қаторида ўзининг қулайлиги ҳамда тингловчиларга тез етиб бориши билан ажралиб туради. Чунки, фольклор кўшиқларида халқнинг анъаналари, расм-русумлари, маданияти ўз ифодасини топган. Ўқувчилар ҳаётида мусиқа таълими алоҳида ўрин эгаллайди, уларда мусиқага бўлган қизиқиш шу даврда ниҳоят даражада жадаллашади. Бу эса ўқувчиларнинг интеллектуал, эстетик ва маънавий оламини бойитиш, ривожлантиришга хизмат қилади [2-30].

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Ўқувчиларнинг мусиқани ёқтириши, фольклор кўшиқлари воситасида уларни гўзаллик оламига олиб кириш, ижрочилик маҳоратларидан баҳраманд бўлиш ва уларни ўз халқининг мусиқа асарларини кадрлашга ўргатиш муҳим аҳамият касб этади. Акс ҳолда уларда енгил-елпи мусиқага қизиқиш ортиб, мумтоз мусиқий оҳанглардан узоқлашиш хисси пайдо бўлади. Ёш авлодни фольклор кўшиқлари воситасида эстетик тарбиялашда мусиқани ҳиссий идрок қилишга йўналтириш энг асосий омил ҳисобланади.

Мусиқа таълимида ўқувчини қизиқтириш алоҳида аҳамиятга эга. Қизиқиш ўқувчиларнинг эҳтиёжига айланса, уларнинг диққати ва фикри, ҳаёлини жамлашга катта имкон беради. Хоразм мусиқа фольклори орқали ўқувчиларни эстетик тарбиялашнинг муҳим шартларидан бири-уларда мусиқий қобилиятнинг мавжудлигини аниқлай олишдадир. Мусиқага оид эстетик қобилият - бу, ўз навбатида, мусиқий идрокнинг икки муҳим томонини ўзида мужассамлаштиради:

- а) ҳиссий билиш;
- б) самарали билиш.

Ҳиссий идрок ҳар бир ўқувчининг мусикадан таъсирлана олиши, унинг гўзаллигини хис этиши, ҳаётӣ воқеаларни ўз қамровига сола олишида намоён бўлади. Самарали билиш мусикани идрок қилиш орқали ўқувчининг ўзини ўраб турган муҳит ва ҳаёт ҳақида унинг учун янгилик бўлган хабар, билимларни эгаллашга эришишдан иборат. Фольклор қўшиқларидан оладиган маълумотларнинг кенг қамровли бўлишини таъминлаш, ҳиссий таъсирчанликни ўстириш учун ўқувчиларнинг мусиқий маданиятини ривожлантириш зарур. Ўқувчиларга ўргатиладиган фольклор қўшиқларининг мусиқий беаги, ундаги нола ва қочиримлардан унумли фойдаланган ҳолда халқ анъаналари, удумлари ҳамда турли маросимлар билан узвий боғлаб, ўқувчиларга сингдириш лозим.

Хоразм мусика фольклори намуналари таъсирчанлигини таъминловчи асосий омиллардан бири-унинг ўқувчилар ҳиссиётига тез таъсир қила олишидир. Мусиқий оҳангнинг юксак даражада эмоционаллиги, унинг инсон ҳиссиёт ҳамда кечинмаларига самарали, кучли ва чуқур таъсир эта олишида намоён бўлади.

Фольклор қўшиқларини ижро этиш жараёнида сўзнинг эмоционаллиги билан биргаликда ундаги ўйноқлик, ҳаракатчанлик, эпчилликка ундаш, имоишоралар, товушларнинг оҳангдорлиги, чолғу созларнинг мусиқий жозибадорлиги ўқувчиларда гўзалликка бўлган интилишни шакллантиради ҳамда, эстетик тарбия воситаси бўлиб хизмат қилади. Эстетик тарбиялаш орқали ўқувчиларда маънавий-ахлоқий фазилатлар ҳам шакллантирилади. Марказий Осиё халқлари орасида мавжуд бўлган ва улар томонидан яратилган афсона, ривоят ва қўшиқларда ҳам эстетик тарбия бош мезон сифатида намоён бўлган. Қўшиқнинг сеҳри, жозибадорлиги ҳатто жаҳлдор, зулмкор ҳукмдорларни ҳам шаҳдидан қайтарган, адолатли бўлишга ундаган.

МУҲОКАМА

Ривоятларга кўра, қадимда бир подшоҳ бўлган экан. У шундай жаҳлдор, зулмкор бўлган экан-ки, унинг олдида ҳеч ким ортиқча сўзлай олмас, ҳаракат қилмас экан. Кунлардан бир куни мамлакатадаги вояга етган йигитларни синовдан ўтказишни мақсад қилиб, жамики, йигитларни йиғишни буюрибди. Чопарлар мамлакатнинг тўрт томонига йўл олиб, йигитларни сарой олдидаги майдонга тўплабди. Йиғилганларнинг қўлига ўқ ва камон беришибди. Майдонга чиройли ясатилган бир отни чиқариб юбориб, йигитларга шу отга қарата камондан ўқ отиш топширилади. Шунда кизик воқеа юз беради. Барча йигитлар ўқ узадию, фақат сафда турган йигитлардан биттаси ўқ узмайди. Буни кузатиб турган подшоҳ йигитни дарҳол қатл қилишни буюради. Йигитни қатл қилиш олдидан унинг онаси подшоҳга ёлвориб ўғли ҳали уйланмаганлиги, чимилдик кўрмаганлигини, охирги марта бир қўшиқ куйлашига ижозат этишини сўрайди. Йигитнинг онаси шунақанги қўшиқ куйлайдики, унда онанинг дарди, халқнинг кўраётган зулми ифодаланади. Шоҳ олдидаги барча аёнлар, ҳаттоки подшоҳнинг ўзи ҳам йиғлаб юборади. Шоҳ онага юзланиб бу қанақа қўшиқ, менинг саройимдаги хонандалар ижро қилмаган бу мунгли қўшиқ қандай номланади? деб сўрайди. Она бу қўшиқ “Алла” эканини айтади. Шунда подшоҳнинг қалбида илиқлик пайдо бўлиб, йигитнинг жазосини бекор қилади ва ўша кундан бошлаб адолатли ҳамда меҳрибон шоҳ бўлишга аҳд қилади. Демак, мана шунга ўхшаган ривоят ва афсоналарда халқнинг эзгу ниятлари, орзу-умидлари, ахлоқий фазилатлари, анъаналари ўз аксини топган. Маънавий-ахлоқий фазилат каби унинг негизини ташкил қиладиган моддиймаънавий кадриятлар ҳам тарихий ҳодисалар сифатида халқ учун хос бўлган

хусусият бўлиб, авлоддан-авлодга ўтиб, изчил давом этиб келмоқда. Фольклор намуналарида ифодаланган ўғитлар, намуна кўрсатиш, ўрнатилган бўлиш, мурожаат қилиш, киноя, пичинг, кесатик каби поэтик воситалар бўлса; музика оҳанг, махсус кўринишлар эстетик тарбия манбаси сифатида хизмат қилади.

ХУЛОСА

Фольклор қўшиқлари муҳим ижтимоий педагогик аҳамиятга эга. Жумладан, улар ўқувчиларни ёшлигиданоқ фойдали ишларга ўргатиш, жамият учун манфаат келтирадиган, баркамол шахс бўлиб етишишида муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Бундан ташқари, фольклор қўшиқлари ўқувчиларда юксак инсоний фазилатлар: ватанпарварлик, меҳнатга муҳаббат, дўстга садоқат, одамларга ишонч туйғуларини шакллантиради. Музика фольклорини ўрганиш орқали ўқувчилар маънавий қадриятларнинг таъсир кучи, халқимизнинг миллий характери, ғоявий-сиёсий, ахлоқий, эстетик, иқтисодий, ақлий, жисмоний маданият каби тушунчаларга эга бўладилар. Шунинг учун, музика фольклори ўқувчиларда ахлоқий фазилатларнинг шаклланишида муҳим ўрин тутади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаев А.А. санъат тарихи Т. 1991. 28 бет
2. Akhmedova M (2021). Psycholinguic features of oriental speech etiquette. Euro-Asia Conferences, 1 (1), pp. 203–205.
3. Akhmedova M (2021). Psycholinguic features of eastern speech etiquette. EConference Globe. Pp. 14-16.
4. Мадримов Б. (2021). Факторы нравственно-эстетического становления личности будущего профессионального музыканта. Scientific Progress. Vol. 1, issue 5, Pp. 576-580.
5. Мадримов Б.Х. (2021). О современной систематике музыкальных форм. Scientific Progress. 2 (4), pp. 922-927.
6. Nurmuhammadovich, R. O., & Nurullaevna, N. M. (2021). Social And Spiritual Importance of Lessons of Musical Culture. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 2(2), 50-52.
7. Nasritdinova, M., & Khokimova, K. (2021, October). LANGUAGE IS THE MIRROR OF THE NATION. In Archive of Conferences (pp. 92-94).
8. Nurullayevna, N. M., & Muhlis, T. (2021, December). SOME PROBLEMS AND SHORTCOMINGS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM. In Archive of Conferences (pp. 61-62).
9. Sultonali Mannopov, A., Abdusalom Soliev, U., & Tokhir Shokirov, R. (2021). Development of Uzbek National Singing Art during Independence. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 6845-6853.

**АБУ АБДУЛЛОҲ МУҲАММАД ИБН АЛИ ҲАКИМ ТЕРМИЗИЙНИНГ
“ОҚИЛЛАР ВА АЛДАНГАНЛАР” АСАРИДА НАФС ТАРБИЯСИНИНГ
ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ**

А.Б.Қодирова

ТерДУ Психология кафедраси в/б доценти, психология фанлари бўйича(PhD)
фалсафа доктори

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6660069>

Аннотация. Нафс ишларда ботил, зулм, ёлгонни келтирса, эгасини кўр қилади, унга шуни зийнатлаб кўрсатади, уни алдайди, чалғитади ва бу алдов давом этади. Ҳавойи истаклар нафсининг шахматидир. У ҳақнинг катакларини бир-бир эгаллаб, ниҳоят қалбни ҳақдан тўлиқ ҳоли қилиб қўяди. Алданган киши ўз тажрибасизлиги, нодонлиги билан нафсга алданади. Қалби билан нафс буйруқларига итоат этади. Ҳавойи истаклар нафс соясида нафсга ўз ҳукмини оз-оздан ўтказаверади.

Калим сўзлар: нафс, ёлгон, алдов, қалб, истак, жаҳолат, ҳавойи нафс, ҳақ, адолат, тўғрилиқ.

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ САМОВОСПИТАНИЯ В
ПРОИЗВЕДЕНИИ АБУ АБДУЛЛЫ МУҲАММАДА ИБН АЛИ ҲАКИМА ТЕРМЕЗИ
«МУДРЫЕ И ОБМАНУТЫЕ»**

Аннотация. Когда нафс приносит ложь, угнетение и ложь, он ослепляет своего владельца, украшает его, обманывает его, отвлекает его, и этот обман продолжается. Воздушные желания — шахматы нафса. Он занимает ячейки правды одну за другой и, наконец, освобождает душу от правды. Тот, кто обманут, обманут своей собственной неопытностью и невежеством. Он повинует команды нафса всем сердцем. Гавайские желания в тени похоти будут постепенно судить о похоти.

Ключевые слова: похоть, ложь, обман, сердце, желание, невежество, похоть, истина, справедливость, правильность.

**PSYCHOLOGICAL FACTORS OF SELF-EDUCATION IN THE WORK OF ABU
ABDULLAH MUHAMMAD IBN ALI HAKIM TERMEZI "THE WISE AND THE
DECEIVED"**

Abstract. When the nafs brings falsehood, oppression, and lies, it blinds its owner, adorns him, deceives him, distracts him, and this deception continues. Airy desires are the chess of the nafs. He occupies the cells of truth one by one, and finally frees the soul from the truth. He who is deceived is deceived by his own inexperience and ignorance. He obeys the commands of the nafs with his heart. Hawaiian desires in the shadow of lust will gradually pass their judgment on lust.

Keywords: lust, lie, deception, heart, desire, ignorance, lust, truth, justice, correctness.

КИРИШ

Ҳамд эгаси ва унга лойиқ Зот Аллоҳ таолога ҳамд бўлсин. Расули, набийи ва бандасига салаотлар бўлсин. Биз кўрдикки, Аллоҳ таолонинг дини уч устун: ҳақ, адолат, тўғрилиқ устига қурилган. Ҳақ аъзоларига, адолат қалбларга, тўғрилиқ ақлларга юкланган. Эртага амаллар тортилиши учун тарозига яқинлашганда яхшиликлар ҳақ палласига, ёмонликлар адолат палласига, тўғрилиқ тарозининг тилига қўйилади. Шу билан Аллоҳнинг ўз бандаларидан бандаликларига розилигининг ниҳояси каби яхшиликларнинг

ёмонликлардан оғирлиги маълум бўлади. Шу уч нарса жам бўлган ҳар бир киши: агар ундан (амалдан) ҳақ йўқолса, ўрнига ботил келади. Агар ундан адолат йўқолса, ўрнига зулм келади. Агар ундан тўғрилиқ йўқолса, ўрнига ёлғон келади. Мана шу уч нарса маърифатнинг қўшинидир. Уларнинг зидди бўлган уч нарса эса ҳавойи нафснинг қўшинидир. Нафс ҳавонинг идишидир. У алданганларни қуршаб олган. Нафслари уларни ўз ишларида ботил, зулм ва ёлғонга тушган ҳавойи истаклари билан алдайди.

ТАДҚИҚОТЛАР МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Алданганлар умрларини қалб қулоқлари билан нафслари, ҳавойи истаклари буюрган уч нарсанинг бирини тинглаш ва унга эргашишга ўтказадилар. Нафс ишларда ботил, зулм, ёлғонни келтирса, эгасини кўр қилади, унга шуни зийнатлаб кўрсатади, уни алдайди, чалғитади ва бу алдов давом этади. Бу имтиҳон сиддиклар, зоҳидлар, обидлар, муттақийлар, зоҳир олимлари бошига бирдек тушади, уларнинг озчилиги бу алданишдан саломат қолади.[3]

Агар зоҳирда дин пешволари бўлган шу кишилар нафс алдовидан саломат бўлмас экан, “хослар” тўғрисида нима дейсан? Улар нафслари зийнатлаган нарсага алдандилар. Уларнинг амаллари - тўғрилиқ, зоҳидлик, ибодат, тақво йўлида чеккан машаққатлари кўнгилларида улуғ кўринди.

Мана шу нарсаларнинг чиройи, гўзаллиги, хусусан, шу нарсалардан пайдо бўлган фахр уларни адо қилди. Бу гўзалликлар улардаги ботиний ёмонликларни ёпди. Уларга шу нарсалар кўринмади. Шу сабабли умрларини алданиб ўтказдилар. Улар Аллоҳ таоло ҳузурига ёмон амаллари ўзларига чиройли кўрсатилган ҳолда келдилар. Улар бу ишларни яхши деб билиб, йўллари тўсилди. “Уларга Аллоҳдан ўзлари эътиборга олмаган нарса кўринди”, “Уларга қилган амалларининг ёмонликлари кўринди”, “Уларни истехзо қилган нарсалари ўраб олди”. Ҳар бир киши Аллоҳ тақдирида буюрган насибасини олади. Расулulloҳ (с.а.в)нинг “Гуноҳда давом этгани ҳолда унга истиффор айтган киши Раббисидан қулган кабидир” деган ҳадислари ҳам шу маънода. Гуноҳларнинг зоҳирий - ошкораси ва ботиний – пинҳона турлари бор. Аллоҳ таоло Ўз китобида “Гуноҳларнинг ошкорасию пинҳонини тарк қилинг” (*Анъом сураси, 12-оят*), деган. Мўминлардан ошкора гуноҳни тарк қилиб, пинҳонини тарк қилмаганлари бор. Яна улардан гуноҳларнинг ошкораю пинҳонини амалда тарк қилиб, лекин уларни фикрда, иккиланишда, исташда тарк қилмаганлари бор. Бу ҳали гуноҳдан пок бўлди дегани эмас.

Мўмин Аллоҳни танийди, имон билан хотиржамлик топади. Мусулмонлик исмига ҳақли бўлиб, мусулмон деб аталади, шундан сўнг ҳавойи истаклар бошчилигида нафс шаҳватлар билан келади. Аллоҳ таолонинг қазою қадари билан нафс ўз эгасини оз-оздан эгаллаб, алдаб бораверганда уни истиқоматдан оғдириб йиқитади, мақсаддан узоқлаштиради.[4]

Бу шахмат ўйнаётган икки шахматчига ўхшайди. Уларнинг ҳар бирига тегишли катаклар бор. Улардан бири рақибининг катакларини бирма-бир эгаллаб бораверади, охири ҳамма катакларни ўзиники қилиб, уни мот қилади.

Ҳавойи истаклар нафснинг шахматидир. У ҳақнинг катакларини бир-бир эгаллаб, ниҳоят қалбни ҳақдан тўлиқ ҳоли қилиб қўяди. Алданган киши ўз тажрибасизлиги, нодонлиги билан нафсга алданади. Қалби билан нафс буйруқларига итоат этади. Ҳавойи истаклар нафс соясида нафсга ўз ҳукмини оз-оздан ўтказаверади. Нафс эса қалбни ҳақдан

тўсиб, алдайди. Агар қалб буни қабул қилса, у алдангандир. Унинг ҳоли шундай давом этаверса, нафс фурсат топиб, қалбни сиртмоққа солади, асир қилади. Шундан сўнг қалб нафсга у чақирган ҳамма нарсада бўйсунди. Бора-бора нафс уни кичик гуноҳлардан катта гуноҳларга, ҳаёдан шармандаликка олиб чиқади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Отам Солиҳ ибн Муҳаммаддан, у Умар ибн Ҳорундан, у Қудома ибн Мусо ибн Қудомадан, у Ибн Мазъундан, у Русулulloҳ (с.а.в)дан ривоят қилади. У зот айтдилар: “Умматимга олимларнинг адашишидан, ҳакимларнинг тойилишидан ва ёмон таъвилдан кўрқаман”.

Абу Абдуллоҳ (раҳимахуллоҳ) айтди: “Ўшаларнинг барчаси алданганлардир. Билувчи нафс илм йўлида, ҳақдан кўр қилиб қўйилгандан кейингина жаҳолатга қадам босади, йўлдан адашади”.

Отам (раҳимахуллоҳ) Абдуллоҳ ибн Маслама Мағтабийдан, у Касир ибн Абдуллоҳ ибн Авф Музанийдан, у отасидан, у бобосидан, у Расулulloҳ(с.а.в)дан ривоят қилади. У зот айтдилар: “Умматимга ўзимдан сўнг энг кўрккан нарсам олимнинг адашиши, золимнинг ҳукмрон бўлиши ва эргашиладиган ҳавойи нафс”. Бунинг маъноси бизнинг наздимизда биринчи билан баробар. Золим ҳукм бу адашган ҳақимдир. Эргашилквчи ҳавойи истак ёмон таъвилдир. Икки ҳадиснинг маъноси бир, лафзи турлича. Ўшаларнинг барчаси адашганлардир. Билувчи нафс унга илм йўлини кўрсатмай қўйгандан сўнггина адашади. Жаҳолатга қадам босади, йўлини йўқотади. Ҳақим киши нафс уни кўр қилгандан кейингина нафс ва дунёга мойил бўлади. Таъвил қилувчи ёмон таъвил қилиб, ўзича ўлчовлар ва гумонлар тўқийди. Иблиснинг ўлчовлари ва гумонлари ҳам шунга ўхшайди. У: “Мен ундан яхшиман. Мени оловдан яратгансан”, деган.[:5-6]

Буларнинг барчаси нафс ва ҳавойи истаклар иши. Нафс ўз эгасига ҳавойи истаклар олиб келган ботилни, зулм ва ёлғонни чиройли қилиб кўрсатади. Қалб ўша нафс олиб келган нарсага ишонади. Бунда бу нарсаларнинг кўриниши чиройли, лекин ичи хунукдир. Аллоҳ таоло айтади: “Имон келтирган зотлар учун диллари Аллоҳнинг зикрига ва нозил бўлган ҳақ (Қуръон)га мойил бўлиш (вақти) келмадими?! (Яна улар учун) илгари китоб ато этилган, сўнгра (пайғамбарларидан кейинги) муддат узайгач, диллари қотиб кетган кимсалар каби бўлиб қолмаслик вақти келмадими?! Уларнинг кўпи фосиқ(итоат)сиздирлар! Билингизки, албатта, Аллоҳ “ўлган” ерни тирилтирур. Мана Биз ақл юргизишингиз учун сизларга оятларни батафсил баён қилдик” (*Ҳадид сураси, 16-17-оятлар*).

Китоб берилганларнинг қалблари уларга ҳақ нозил бўлганидан хушуда эди. Дунёда узоқ яшаб, неъматлар берилганидан сўнг эса бу муддат узайиб, нафс алдашга йўл топиб, уларни алдади. Натижада улар хушунини йўқотиб, қалблари қотди. Аллоҳнинг буйруқларига бўйсунмадилар ва лаънатландилар. Аллоҳ таоло айтади: “Ўз аҳдларини бузганлари сабали уларни лаънатладик”. Хушу кетса, унинг ўрнига жабр ва такаббурлик келади. Нафс кибрланади. Шунда Аллоҳ таолонинг раҳмати ва мадади узилади. Қалблар қотиб, Аллоҳнинг буйруқларига итоат қилмай қўяди. Бир киши деди: “Бизга шу уч тоифанинг ҳар биридан бир жиҳатини сифатлаб бер. Фикр қилайлик!”.[:6-7]

МУҲОКАМА

Олимларнинг адашуви, ҳақимларнинг тойилиши ва ёмон таъвил нима? “Олимларнинг адашуви ақллари кеткизадиган саробга ўхшайди аллоҳ таоло ақлни

яратиб, унга: “Кел”, деган. У келган. Кейин унга: “Кет”, деган. У кетган. Шунда Аллоҳ: “Қудратимга қасамки, Мен ўзимга сендан кўра суюклироқ нарсани яратмадим. Сен сабали оламан ва сен сабабли бераман. Сен боис танбеҳ бераман. Мукофоту жазо ҳам сенга берилади”, деди.

Абу Абдуллоҳ (раҳимахуллоҳ) айтди: “Аллоҳ таоло муваҳҳидларга ақлни неъмат қилиб берди, одамларга зеҳн берди. Улар ўша зеҳн туфайли нарсаларни бир-биридан ажратадилар. Муваҳҳидлар ақл билан яхшиликларни ёмонликлардан ажратадилар. Шунинг учун Раббим ўз Китобида хамрни ҳаром қилган. Сўнг бандаларига ҳаром қилишнинг сабабини тушунтириб: “...шайтоннинг ишидан иборат ифлосликдирки, ундан четланингиз! Шояд шунда нажот топсангиз” (*Моида сураси, 90-оят*), деган.

Сизлар эса мўмин биродарларсиз. У сизларга хамрнинг Аллоҳнинг зикри ва намоздан тўсишини билдирди. Чунки у ақлни кеткизади. Ақл кетгач эса чиркин нарсалар келади. Шунга кўра ҳаромдан қайтишлари учун уларга хамрнинг зарарини, унинг ифлослигини билдирди. Яна: “Бас, бутлардан иборат нажосатдан узоқлашинг”, деди. Чунки хамр ҳам бутлар қаторига киради. Бу улкан адашув. Шунинг учун Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг умматлари учун ўшаларнинг адашувидан кўрқишлари ўринлидир. Ўша адашганларнинг ҳаром нарсани ҳалол қилишдаги ҳолатлари ҳам шундай. Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг: “Аллоҳ ҳаром қилганни ҳалол қилувчини, уни ўзига ҳалол қилдирган кишини ҳам лаънатлади”, деган ҳадислари мутавотирдир”.[7-8]

Ҳаким – дунё ва охират ишларида Аллоҳнинг тадбирини кўра оладиган киши. Унинг қалби ҳикмат нури билан дунёни тарк тарк қилиб, охиратини талаб қила олади. Қалб нури заифлиги сабабли огоҳликни тарк қилади, дунёга берилади ва натижада ўз мақомидан четлашади. Унинг бу четлашиши умматга зарар беради. Чунки уммат ундан куч олиб, уни ҳужжат қилган эди. Чунки дунё неъматлари нафс учун заҳарлидир. Уларнинг заҳари нафснинг улар билан хурсанд бўлишидир. Хурсандчилик қалбни асир қилади. Қалбнинг хурсандчилиги бор нарса. Қалб хурсандлиги Аллоҳнинг фазли ва раҳмати билан Унинг фазли бошқа одамларга ҳам тегишлидир. Аллоҳ (мўминга) тавҳид неъматини бериб, унинг қалбида шуни давомли қилиш билан раҳм қилди. Унга шунда собитликни насиб қилди.

Нафснинг хурсандлиги дўзах атрофи ўралган шахватлар билан бўлади.бу шахватлар иблиснинг Раббисидан олган насибасидир. Агар нафс неъмат сабабли ҳавойи нафс, душман одам боласига олиб келган ўша хурсандчилик билан хурсанд бўлса, кейин бу хурсандчилик қалбдаги Аллоҳ тарафидан, Унинг раҳмати билан келган хурсандчиликка етса, ундан устун келса, қалбни асир қилса, уни Аллоҳдан тўсиб қўяди. У дунёнинг неъматларига мафтун бўлиб қолади. Шунда қалб хурсандчилигини йўқотади. Хурсандчиликнинг ҳаммаси нафснинг шахватлар билан хурсандчилиги бўлиб қолади. Бу унинг қалбини ўраб олади. Агар Аллоҳ таолони зикр қилса, қалби сўник эканини, нафси эса эскириб, шалвираб қолган кийимдек бўлиб қолганини кўради. Мана шу унинг қалбига етарлича зарар, харобликдир. [9-10]

Ҳаким агар огоҳ бўлса-ю, лекин қалбига озгина бўлса ҳам нафс хурсандлиги етса, у тойилади ва зарари кўп бўлади. Чунки у алданади. Ҳикмати олиб қўйилади. Бунинг мисоли, ана шу ҳаким заҳари бор чаённинг нишини ип билан боғлаб қўйганга ўхшайди. Бунинг у чаён чаққанида заҳари терисига ўтмаслиги учун қилган. Кейин у чаёни олиб, енгига солган.

Боғлаган ипини эса текшириб ҳам кўрмади. Бу тарёк (заҳарга қариш дори)ни томирлари тўлгунча ичмаган ҳакимлардан эди. Яна томирлар йўллари, тешиklarини ҳам боғламади. Чаённи эса ўша боғичига ишониб енгига ташлаб қўйди. Лекин боғич ечилиб кетиб, чаён нишини урди ва заҳар ҳакимнинг терисидан ўтди. У ҳушини йўқотди, ақли ва зехни учди. Оқил ҳаким биргина боғичга ишонмайди. У огоҳ бўлиб: “Менинг боғланган ҳолда бўлса ҳам у чаённи ушламаслигим омонликдир. Агар уни кафтимда, кўз олдимда сергак бўлиб ушласам, яхши. Агар боғичдан ечилиб кетса, уни ечилмасдан олдинроқ отиб юборишга улгураман. Агар ундан омон бўлишни истасам, унинг нишини суғуриб оламан”, дейди. Ниҳоят у Аллоҳ таолонинг улуғлигини англаб етиб, қалби фақат Унга боғланса, Ўзини Аллоҳнинг измига топширади. У тўғрисида гапиради, Унинг зикри билан ақл юритади. У учун олади ва У учун беради. Ана шу банданинг қалби ва кўкси Аллоҳ сабали хурсандлик билан тўлган. Нафс ва шаҳватлардан қутулган. Унинг нафсидаги шаҳватлар Аллоҳнинг кўркуви ва ҳайбатидан ўлган. Ана шу киши заҳарга тўла нишни суғуриб ташлаган, дунёдан саломат бўлган кишидир. Агар дунёга яна қўл чўзса ва қалбида дунёдан хурсанд бўлишдан озроқ қолган бўлса, у яна огоҳликни унутади, алданади. Шунингдек, унга ишонч билан эргашганлар ҳам алданади. [:10-11]

Алданганларнинг биринчиси бутларга сиғинганлардир. Улар бутларга Аллоҳга яқинлаштиради, деб ибодат қилишди. Аллоҳни қўйиб, ўзларига уларни шафиъ қилдилар. Улар Аллоҳга имон келтиришди, сўнг ширк келтиришди. Аллоҳ таоло айтади: “Уларнинг аксарияти Аллоҳга фақат мушриклик ҳолларидагина “имон” келтирадилар” (*Юсуф сураси, 106-оят*). Ширк – бир нарсага боғланиб қолишдир. У овда ишлатиладиган “шарак” – овчининг тўри, тузоғи сўзидан олинган. Мушрикларнинг қалби бутларга боғланган. Шундай боғланганки, улар Аллоҳ эмас, ана шу бутлар уларга фойда ва зарар келтиради, деб ўйладилар. Улар бутлардан ўша товушини эшитганларида уни ёқтириб қолдилар. Одам боласи нимани ёқтирса, уни мақтайди, нафсидаги шаҳват сабали кўзига улуғ кўринади. Нафслари уларни ўзларидаги ана шу шаҳват билан алдайди.

ХУЛОСА

Мўминлар бу боғланишдан Аллоҳ уларга берган тавҳид неъматини билан қутулдилар. Фақат Аллоҳга сиғиндилар. Барча фойда ва зарарни фақат Ундан деб билдилар. Ундангина умид қилдилар. Унгагина ибодат қилдилар. Кейин фойда ва зарари бор сабабларга йўлиқиб, уларга алдандилар. Бу нафс ишидир. Қалб эса, ҳар ишда Аллоҳга имо қилади. Уни мулоҳаза қилади. Нафс эса, нарсалар, уларда яширин бўлган сабабларни мулоҳаза қилади. Унинг яширинлиги – “У сенга буни одамларнинг қўлидан, осмондан, ердан, қуёшдан, ойдан, иссиқ, совуқ, хулқ ва ҳилқатдан бергандир. Асл берувчи Удир. Яралганлар сендан Уни тўсиб қўйди. Сен улардан зоҳирда, кўз ўнгингда оласан. Бу эса, ботинда бу нарсаларни Аллоҳ таолодан олишингни тақозо қилганди. Сенга бошингдаги кўзларингни барча нарсаларни кўришинг ва бунинг хабарини ботиндаги кўзингга етказиш учун берган. Рухнинг ҳаёт нури ана шу кўз туфайлидир. Қалбнинг кўзида доимо ҳаёт – Боқий Зотнинг нури бор. Ҳар доим ҳаёт – Боқий Зотнинг ҳаёт нури билан ботиний нарсалар, яъни рубубият идрок қилинади”.

Қалб кўзининг нури ошганида нарсаларни кўришинг ва билишинг ҳам ортади. Агар кўз кўришининг олдини булут каби бирор тўсиқ тўсса, кўришга етган заифлик ва ўртани тўсиб қолган булут сабабли нарсалар чаплашиб кўринади ва кўра олмай қоласан. Худди

шундай, агар қалб кўзи кўиришининг олдини гуноҳу маъсиятлар булути, нодонлик тутуни, ҳавойи нафс ғубори тўсиб қўйса, Аллоҳ таолонинг рубубий ишларини англай олмайсан, қалбингга етган заифлик туфайли буларни кўра олмайсан. Ана шунда сен нафс чақирган алдовларга ишонасан.[;16]

Адабиётлар рўйхати:

1. Термизий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Али Ҳаким. Оқиллар ва алданганлар/Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Али Ҳаким Термизий; таржимон: А. Раҳматуллаев; Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази. - Тошкент: Movarounnahr, 2018-96 б.
2. Чориев З., Аннаев Т., Муртазаев Б., Аннаев Ж. Ал-Ҳаким ат-Термизий. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2008. – 149 б.
3. Омонтурдиев Ж. Ал-Ҳаким ат-Термизий таълимоти. – Тошкент: Университет, 2000. – 95 б.
4. Ал-Ҳаким ат-Термизий, Қайтарилган амаллар (ал-Манҳийёт). Араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи М. Исмоилов. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро маркази”, 2019. – 256 б.
5. Термизий алломалар / С. Турсунов ва бошқ. – Тошкент: Yangi nashr, 2015. – 272 б.
6. Ал-Ҳаким ат-Термизий, “Яширин масалалар” (“ал-Масоил ал-макнунa”). Араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи М. Исмоилов. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро маркази”, 2019. – 216 б.
7. Radtke B. Theologen und Mystiker in Hurasan und Transoxanien. Zeitschrift der Deutschen Morganländischen Gezelshaft. Stuttgart, 1986.
8. Термизий, Ал-Ҳаким. Нодир масалалар /араб тилидан таржима/. Муқаддима, таржима ва изоҳлар муаллифи И. С. Усмонов. – Т.: Мовароуннахр, 2007. – 88 б.
9. O'rinova, F. (2019). REPORT ON PROBLEMS IN THE PRE-SCHOOLS OF ORGANIZATIONAL PREVENTIVE CENTERS. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(11), 311-315.
10. Уринова, Ф. У., & Эркинова, Ш. Ё. (2013). Значение инновационной индивидуальной работы в повышении эффективности самостоятельной учебной деятельности студентов. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (12-2).
11. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. (2021). Development and education of preschool children. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(2), 326-329.
12. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. DOI: 10.5958/2249-7137.2021. 00358. X “Development and education of preschool children” *ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal. (Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal)*. ISSN, 2249-7137.
13. Jurayev R. K., Karakhanova L. M. Scientific And Methodical Bases Of The Use Of Electronic Educational Resources In Teaching Biology In General Educational Schools //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 8. – С. 3500-3505.

14. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
15. Dzhuraev R. K., Karakhanova L. M. Model of the organization of research activities of 10th grade students in teaching physics and biology //International journal of discourse on Innovation, integration and education. – 2021. – Т. 2. – №. 01. – С. 296-300.
16. Karakhanova L. M. USE OF MEDIERE RESOURCES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF BIOLOGY IN SCHOOLS //International Scientific Review of the problems of pedagogy and psychology. – 2018. – С. 68-70.

KONSTITUTSIYA – FAROVON HAYOT TAMOYILI

Qodirova Feruza Mamurovna

O'zbekiston Respublikasi Jamoat Xavfsizligi universiteti Xorijiy tillarni o'rganish
kafedrasi katta o'qituvchisi

Nurmuxammedova Guzal Baxodirovna

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi
y.f.f.d. (PhD), dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6660174>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Konstitutsiyaning inson hayotidagi muhim o'rni, undagi huquq va majburiyatlar, Konstitutsiyaning bo'limlari va ularda nazarda tutilgan moddalar, jamiyat hayotidagi qonun ustuvorligi haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, davlat, fuqaro, jamiyat, qonun, norma, yuridik, bo'lim, huquq.

КОНСТИТУЦИЯ - ПРИНЦИП БЛАГОПОЛУЧНОЙ ЖИЗНИ

Аннотация. В данной статье описывается важная роль Конституции в жизни человека, права и обязанности в ней, разделы Конституции и их статьи, правовое государство в обществе.

Ключевые слова: Конституция, государство, гражданин, общество, закон, норма, юридический, ведомство, закон.

THE CONSTITUTION - THE PRINCIPLE OF A GOOD LIFE

Abstract. This article describes the important role of the Constitution in human life, the rights and obligations in it, the sections of the Constitution and their articles, the rule of law in society.

Key words: Constitution, state, citizen, society, law, norm, legal, agency, law.

KIRISH

Konstitutsiya har bir davlatning asosiy qonuni hisoblarnadi. Uning normalari nafaqat davlat qurilishi, davlat hukumati va boshqaruvni tashkil qilish tamoyillarini, shu bilan birga ijtimoiy hayot normalarini ham tartibga soladi. Konstitutsiyada mustahkamlangan qoidalar yuridik asosni hosil qiladi, unga tayangan holda huquqning boshqa barcha tarmoqlari - fuqarolik, moliyaviy, jinoiy, mehnat va boshqalarning nomlari yaratiladi. Barcha me'yoriy – huquqiy hujjatlar (qonunlar, farmonlar, qarorlar va h.k) konstitutsiyaga asoslanadi. U barcha qonun hujjatlarining asosiy manbai hisoblanadi. Konstitutsiyada barcha joriy qonunlar uchun asosni tashkil qiladigan g'oyalar va nizomlar mustahkamlangan. Har bir davlatning huquqiy tizimida konstitutsiyaning ustuvorligi aynan shu bilan belgilanadi. Konstitutsiyaning yetakchi o'rni shunda ham ko'rinadiki, mazkur davlatning fuqarolari bilan birga davlat va uning organlari ham unga amal qilishga majbur. Huquq va davlatning aynan shunday mutanosibligida jamiyatda konstitutsiya va qonunlarning amaliy ijrosi ta'minlanadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Inson butun hayoti davomida qonunga bevosita bog'liq bo'ladi. Kishi samolyotda uchganda, uy sotib olganda, mashina haydaganda, uylanganda, o'qiganda yoki ishlaganda shu singari – hamma hollarda u yoki bu qonunlarga ishi tushadi.

Konstitutsiyaviy huquq sohasi har bir mamlakat milliy huquq sohasining tarkibiy qismi, davlat va jamiyat hayotining muhim jihatlari, asosiy ijtimoiy munosabatlar tizimi hisoblanadi.

Ushbu ijtimoiy munosabatlar, o'z navbatida jamiyat hayotining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ma'naviy sohalarida namoyon bo'ladi. Shu bilan birgalikda, ushbu ijtimoiy munosabatlar amalda jamiyat hayotini yo'lga qo'yish, davlat hokimiyatini amalga oshirish, boshqa ijtimoiy hokimiyatlar maqomini belgilash, shuningdek inson va fuqarolar huquq, erkinlik hamda burchlari bilan bevosita bog'liq. Bir so'z bilan aytganda, inson, fuqaro, jamiyat va davlat hayoti bilan bog'liq eng asosiy ijtimoiy munosabatlar tizimi konstitutsiyaviy huquqning asosi hisoblanadi va aynan shu munosabatlar zahirida konstitutsiyaviy tuzum asoslari vujudga keladi, shakllanadi va rivojlanadi.

Mamlakatimiz milliy huquq tizimida O'zbekiston respublikasining konstitutsiyaviy tuzumi deb keng ma'noda konstitutsiya va qonunlar asosida qurilgan, umuminsoniy qadriyatlar ustuvor deb topilgan xalqimizning hayot tarzi tushuniladi. Konstitutsiya va qonunlarning ustuvorligi, ularda inson huquq va erkinligining eng oliy qadriyat sifatida mustahkamlanishi xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan normalarining tan olinishi kabi qoidalar bugungi kunda konstitutsionalizmning asosi sifatida qaralmoqda.

Konstitutsiyaviy huquq milliy huquq tizimidagi ko'plab huquq tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Biroq ta'kidlash joizki, huquq fanida "konstitutsiyaviy huquq" atamasi turli ma'nolarda qo'llaniladi. Bir tomondan, bu huquqning aniq bir tarmog'i, bunda "konstitutsiyaviy huquq"ning ko'plab xilma xil tarmoqlaridan bir sifatida qatnashadi. Ikkinchi tomondan, mazkur atama "konstitutsiyaviy huquq"ning yuridik fan tarkibiy qismi sifatidagi mazmunini ochib beradi. Uchinchidan esa bu atama ostida ta'lim muassasalarida o'rganiladigan o'quv predmeti tushuniladi. Huquqning tarmog'i sifatida konstitutsiyaviy huquq jamoatchilik munosabatlarini tartibga soladi. Fan sifatida davlat qurilish, shaxs va fuqaroning huquqiy maqomi, davlatning faoliyati, tuzilishi va hokazolarni o'rganadi. O'quv predmeti sifatida esa ma'rifatchilik vazifasini bajaradi va sohada to'plangan bilimlarni tarqatadi.

TADQIQOT NATIJALARI

Konstitutsiyaviy tuzumning mazmun mohiyatini anglash borasida konstitutsiya tomonidan o'rnatilgan tamoyillar salmoqli ahamiyat kasb etadi. Konstitutsiyaviy huquq tizimining asosi hisoblangan tamoyillarning ahamiyati, avvalo, ularning mazmunida umuminsoniy qadriyatlarining yotganligi, xalqaro umum e'tirof etilgan qoidalarining ustuvorligi asosida yaratilganligi va ular o'z navbatida milliy huquq tizimining poydevori bo'lib xizmat qilishi bilan ifodalanadi. Konstitutsiyaviy tamoyillarning ahamiyatli jihati yana shunda namoyon bo'ladiki, ushbu tamoyillar shaxs, jamiyat va davlat munosabatlarining ustuvor yo'nalishlarini, eng ahamiyatli jihatlarini o'zida ifoda etadi. Birgina davlat tuzumi yoki konstitutsiyaviy tuzum deb ifodalanuvchi konstitutsiyaviy tushunchalarni qo'llashda qaysi manfaatlar ilgari surilayotganligini ilg'ab olish qiyin emas. Agar davlat tuzumi tushunchasining zahirida davlat manfaatlari yoki davlat hokimiyatining ustuvorligi kabi g'oyalar mujassam bo'lsa, konstitutsiyaviy tuzum tushunchasi asosan konstitutsiyaviy qoidalarining ustuvorligi, ya'ni konstitutsiya tamoyillarining amaliy ifodasini namoyon etadi va shu orqali konstitutsiyaviy huquqiy munosabat himoya qilinayotganligi ko'proq anglanadi.

Konstitutsiya fuqarolarning, ular qayerda bo'lishlaridan qat'i nazar, qonun tomonidan kafolatlangan davlat himoyasida ekanliklarini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, asosiy qonunda jamiyatning hayot faoliyati sohalaridan kelib chiqib, huquq va erkinliklar taqsimlab berilgan. Shaxs va davlat munosabatlari nafaqat har bir milliy huquq tizimi, balki xalqaro huquqning ham

eng muhim obyekti hisoblanib, ushbu munosabatlarni insoniylik mezonlari asosida tashkil qilish har bir jamiyat va davlat zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklaydi. Konstitutsiyamiz insonning erkinligi va shaxsiy daxlsizligi huquqlarini qat'iy belgilabgina qolmay, uning sha'ni va obro'yini ham Konstitutsiyaviy tamoyillarning ahamiyatli jihati yana shunda namoyon bo'ladiki, ushbu tamoyillar shaxs, jamiyat va davlat munosabatlarining ustuvor yo'nalishlarini, eng ahamiyatli jihatlarini o'zida ifoda etadi. Birgina davlat tuzumi yoki konstitutsiyaviy tuzum deb ifodalanuvchi konstitutsiyaviy tushunchalarni qo'llashda qaysi manfaatlar ilgari surilayotganligini ilg'ab olish qiyin emas.

MUHOKAMA

O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi xalqaro hamjamiyat e'tirof etgan insonparvarlik prinsiplariga ko'ra, xalqimiz farovonligini ta'minlash uchun xizmat qilmoqda, inson haq huquqlari va erkinliklarining ustuvorligini ta'minlamoqda. Bu esa xalqaro huquqning umume'tirof etilgan, umumjahon miqyosida tan olingan barcha muhim qoidalari va prinsiplariga to'la mos keladi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarga siyosiy partiyalar va jamoat birlashmalariga birlashish huquqini beruvchi Konstitutsiya va qonunlarga zid kelmagan holatlarda amalga oshirishlari mumkinligi belgilab qo'yilgan. Vakolatli organlarga ariza, taklif va shikoyatlar bilan murojaat qilish-bu fuqarolarning davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda ishtirok etishining amaliy shakllaridan biri bo'lib, bu huquq-fuqarolarning siyosiy faolligini namoyon qilishlarini, shuningdek, o'zlarining huquqlarini himoya qilishning muhim vositalaridan biridir.

XULOSA

So'nggi yillarda mamlakatimizda davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarini tubdan isloh qilish, jumladan, inson huquqlarini ta'minlash, tadbirkorlikni rivojlantirish, davlat hokimiyatini "xalq xizmatkori" tizimiga aylantirish, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatini yanada rivojlantirish, davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan isloh qilish borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Shu jumladan, hozirgi kunda qomusimiz bo'lgan konstitutsiyaga ham o'zgartirish kiritish bo'yicha takliflar qabul qilinyapdi. Shu bilan birga, yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi doirasida ilgari surilgan keng ko'lamli vazifalar, xususan, adolatli davlat barpo etish, inson huquq va manfaatlarini, uning qadr-qimmatini yanada samarali ta'minlash kabi muhim maqsadlarga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Ularni amalga oshirish uchun zarur huquqiy asoslarni ta'minlovchi konstitutsiyaviy makonni yanada takomillashtirish oliy majlis tomonidan ko'rib chiqilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. https://uzsm.uz/uz/press_center/uzb_news/konstitutsiya-va-qonunustuvorligi-huquqiy-demokratik-davlat-va-fuqarolik-jamiyatining-eng-muhimmez/
2. V. A. Kostetskiy. (davlat va huquq asoslar) -T.(Ynagiyo'l Poligraf Servis)
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiya.

АЁЛЛАР ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ ДИАГНОСТИКАСИ

Холмуротова Шохиста Мирзалиевна

Термиз давлат университети Психолгия кафедраси ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6660300>

Анотация. Психологияда турли жинсдаги кишилар руҳиятида ўзига хосликлар мавжудлиги масаласи ҳар томонлама илмий-психологик тадқиқотлар асосида асосланган. Аёл ва эркак психологиясидаги айрим жиҳатларни ўрганиш бугунги кунда нафақат психология илми нуқтаи назаридан балки, жамият, инсон, шахс, оила, шахслараро муносабатлар ва ёшлар тарбияси билан боғлиқ муаммо эканлигини кўриш мумкин.

Калит сўзлар: психология, аёл ва эркак психологияси, ватани равнақи учун, фарзандлар тарбияси, аёл жамиятнинг алоҳида аъзоси.

ДИАГНОСТИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ЖЕНЩИН

Аннотация. В психологии вопрос о наличии особенностей в психике людей разного пола основан на комплексном научно-психологическом исследовании. Изучение некоторых аспектов женской и мужской психологии сегодня можно рассматривать не только с точки зрения науки психологии, но и как проблему, связанную с обществом, человеком, личностью, семьей, межличностными отношениями и воспитанием молодежи.

Ключевые слова: психология, женская и мужская психология, развитие страны, воспитание детей, особый член общества.

DIAGNOSIS OF PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF WOMEN'S DEVIANТ BEHAVIOR

Abstract. In psychology, the question of the existence of peculiarities in the psyche of people of different genders is based on a comprehensive scientific and psychological research. The study of some aspects of female and male psychology today can be seen not only from the point of view of the science of psychology, but also as a problem related to society, man, individual, family, interpersonal relationships and youth upbringing.

Keywords: psychology, female and male psychology, for the development of the country, child rearing, a special member of society.

КИРИШ

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев ўз маърузаларида «Олдимизда ёшларга тарбия бериш, психология ва бошқа турли соҳаларда кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш бўйича мураккаб вазифалар турибди» – деб тайкидлаганлар. Дарҳақиқат, маънавий-психологик қиёфаси мукамал ва мустаҳкам шаклланган киши ҳар қандай қийинчилик ва тўсиқларни енгиб ўта олади, ўз шаъни ва кадр-қимматини ҳимоя қилади, бошқаларнинг ҳам кадрига етади, энг муҳими бугунги кунда жамиятимизда рўй бераётган бунёдкорлик ишлари ва унинг халқ тинчлиги ва фаровонлиги учун аҳамиятини чуқур англаб, кадрлайдиган бўлиб шаклланади. Кейинги йилларда вилоятимиз аҳолиси ичида кичик муаммолар туфайди оилавий жанжаллар, оилада шахслараро муносабатлардаги зиддиятли вазиятларни ҳал этиш қувининг пастлиги туфайли, ажримлар, ўсмир ёшдаги болалар, катталар айниқса, аёлларнинг ўз жонига қасд қилишлари, нохушликлар ва бошқа

жиноятлар кузатилмоқда. Бу эса аҳолининг маънавий психологик савиясини ўстириш бўйича махсус тадбирларни амалга ошириш бугунги куннинг талаби эканлигини кўрсатмоқда.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Психологияда турли жинсдаги кишилар рухиятида ўзига хосликлар мавжудлиги масаласи ҳар томонлама илмий-психологик тадқиқотлар асосида асосланган. Аёл ва эркак психологиясидаги айрим жиҳатларни ўрганиш бугунги кунда нафақат психология илми нуқтаи назаридан балки, жамият, инсон, шахс, оила, шахслараро муносабатлар ва ёшлар тарбияси билан боғлиқ муаммо эканлигини кўриш мумкин. Аёл жамиятда алоҳида ўринга эга зотдир. Энг аввало аёл бу-она, опа ва сингил, рафиқа. Жамиятда эса эркаклар билан бир қаторда туриб, ўз оиласи, ватани равнақи учун, фарзандлар тарбияси учун катта масъулиятлар билан ҳаракатда бўлган ўзи нозик бўлсада, катта ишларга қодир ҳилқатдир. Ана шундай улуғ таърифларга эга бўлган аёл зоти ичида баъзан унинг шаънига доғ келтирадиганлари ҳам учраб туради. Бу албатта якка шахс, оила ёки алоҳида бир кишиларнинг эмас балки, жамиятнинг ҳам муаммосидир. Чунки, “бир қўлида бешикни, бир қўлида эса дунёни тебратадиган аёл”нинг ҳар томонлама комил бўлиши жамиятнинг равнақи учун хизмат қилади.

Жамиятнинг бошқа аъзолари каби, ҳар бир аёл жамиятнинг алоҳида аъзоси сифатида жамиятда қабул қилинган қоидалар, меъёрларни ўзига синдириб боради. Айнан жамиятда қабул қилинган норма ва меъёрларни англаш ва уларга амал қилиш аёл шахси ва хулқ-атворининг нормаси ҳисобланади. Аммо, айрим сабаблар таъсирида баъзи аёллар ижтимоий нормаларга зид келадиган хулқ-атворга эга бўлиб шаклланади. Бундай аёллар психологияда хулқи оғишган аёллар деб юритилади.

Жамият қонун - қоидаларига тўғри келмайдиган тасаввурлар ва тушунчалар аёлларнинг асаб тизимига, темпераментига, характериға кучли таъсир қилади. Уларнинг ижтимоий ва биологик хусусиятлари ҳақидаги умумий маълумотлар ҳар доим ҳам муҳим масалаларни очишга ёрдам бера олмайди. Бунинг учун аёлларнинг аввало жинс хусусиятлари, имкониятлари, эҳтиёжлари, оила муҳити, тарбияланганлик даражаси, хулқида оғишларни келтириб чиқарувчи шарт-шароитларини ҳам ҳисобга олиш зарур. Демак, аёллар билан боғлиқ хулқ оғишлари ва уларнинг оқибатида айрим жиноятлар ўз-ўзидан келиб чиқмайди. Биологик ва социал имкониятларни аёллар шахси ва хулқи шаклланишига катта таъсир кўрсатади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Инсон туғилганда ҳеч қачон хулқи оғишган бўлмайди. Аммо унинг муҳити, яшаш шароити, оилавий аҳволи ва улар билан боғлиқ вазиятлар ана шундай ижтимоий зарарли хусусиятларга олиб келиши мумкин. Демак, жиноятчилик ҳам ирсият орқали ўтмайди. Бола онасининг қорнидан жиноятчи бўлиб туғилмайди. Жиноятчилик атрофдаги муҳит, муносабатлар (ота - она, тенгдошлар, катталар билан бўладиган) таълим - тарбия таъсиридан келиб чиқиши мумкин. Унинг пайдо бўлишига қизиқиш, эҳтиёж, ироданинг пастлиги ҳам сабаб бўлади.

Хулқ-атвори оғир аёлларнинг шахси шаклланишига кўпчилик ҳолларда оилавий шарт-шароитлар, ота-онанинг ёки қариндошларнинг ичкиликбозлиги, уларнинг ахлоққа зид хулқ-атворлари салбий таъсир ўтказади. Хулқи оғишган аёллар учун одатда ҳаётга,

умум эътироф этилган қоидаларга нисбатан зид муносабат хос бўлиб, охир-оқибатда бу уларни яқинларига қарама-қарши қилиб қўяди. Аксарият ҳолларда ҳуқуқбузар аёллар – ички салбий муносабатлар натижасида оиласида ўз ўрнини топа олмаганлар бўлиб чиқади. Дастлаб хулқи нормада бўлган аёл, унга нисбатан бўлган ноҳақликлар, камситиш, тан олмаслик, таҳқирлаш, хўрлаш, сурункали тазйиқлар туфайли ўз хулқини ўзи мажбуран ўзгартириши ҳолатлари ҳам учрайди. Бунга мисол тариқасида, айрим оилаларда ханузгача сақланиб келаётган аёлларга нисбатан хизматкор сифатида муносабатда бўлиш, уларга кўрсатиладиган турли зўравонликларни келтириш мумкин.

Айрим ҳолларда эса аёллардаги девиант хулқ атвор уларнинг тарбиясизликлари, манманликлари, ҳаёсизликлари ва бошқа салбий характерологик хусусиятлари ҳам сабаб бўлиши мумкин.

Аёлларда доимий мулоқотга эҳтиёжнинг кучайиши, ўзлигини тасдиқлашга интилиш, бошқаларининг ўзи ҳақидаги фикр мулоҳазаларига таъсирчанлик – кўпчилик хулқи оғишган аёлларга хос хусусиятлардир. Номмақбул оилавий шарт - шароитлар хулқи оғишган аёл шахсининг шаклланишидаги энг асосий омил бўлиб ҳисобланади. Оилавий жанжаллар, аёлларнинг жисмоний жазоланиб турилиши, табиий равишда тормозлашув меъёрлари бузилишига, қизиққонлик, ўта кўзгалувчанлик, ўзини қўлга ола билмаслик каби иллатларнинг туғилишига сабаб бўлади.

Шундай экан, жамиятда аёлларга алоҳида эътибор қаратилаётган ҳозирги шароитда уларнинг психологик хусусиятларини ўрганиш ва ижтимоий жиҳатдан ижобий хулқни шаклланишини, уларнинг хулқ-атворини ижтимоий нормаларга мувофиқлаштириш психологлар олдидаги вазифа бўлиб қолади. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев ўз маърузаларида «Олдимизда ёшларга тарбия бериш, психология ва бошқа турли соҳаларда кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш бўйича мураккаб вазифалар турибди» – деб тайкидлаганлар. Дарҳақиқат, маънавий-психологик қиёфаси мукамал ва мустаҳкам шаклланган киши ҳар қандай қийинчилик ва тўсиқларни енгиб ўта олади, ўз шаъни ва кадр-қимматини ҳимоя қилади, бошқаларнинг ҳам қадрига етади, энг муҳими бугунги кунда жамиятимизда рўй бераётган бунёдкорлик ишлари ва унинг халқ тинчлиги ва фаровонлиги учун аҳамиятини чуқур англаб, қадрлайдиган бўлиб шаклланади. Кейинги йилларда вилоятимиз аҳолиси ичида кичик муаммолар туфайли оилавий жанжаллар, оилада шахслараро муносабатлардаги зиддиятли вазиятларни ҳал этиш уқувининг пастлиги туфайли, ажримлар, ўсмир ёшдаги болалар, катталар айниқса, аёлларнинг ўз жонига қасд қилишлари, нохушликлар ва бошқа жиноятлар кузатилмоқда. Бу эса аҳолининг маънавий психологик савиясини ўстириш бўйича махсус тадбирларни амалга ошириш бугунги куннинг талаби эканлигини кўрсатмоқда.

МУҲОКАМА

Психологияда турли жинсдаги кишилар руҳиятида ўзига хосликлар мавжудлиги масаласи ҳар томонлама илмий-психологик тадқиқотлар асосида асосланган. Аёл ва эркак психологиясидаги айрим жиҳатларни ўрганиш бугунги кунда нафақат психология илми нуқтаи назаридан балки, жамият, инсон, шахс, оила, шахслараро муносабатлар ва ёшлар тарбияси билан боғлиқ муаммо эканлигини кўриш мумкин. Аёл жамиятда алоҳида ўринга эга зотдир. Энг аввало аёл бу-она, опа ва сингил, рафиқа. Жамиятда эса эркаклар билан бир қаторда туриб, ўз оиласи, ватани равнақи учун, фарзандлар тарбияси учун катта

масъулиятлар билан ҳаракатда бўлган ўзи нозик бўлсада, катта ишларга қодир ҳилқатдир. Ана шундай улуғ таърифларга эга бўлган аёл зоти ичида баъзан унинг шаънига доғ келтирадиганлари ҳам учраб туради. Бу албатта якка шахс, оила ёки алоҳида бир кишиларнинг эмас балки, жамиятнинг ҳам муаммосидир. Чунки, “бир қўлида бешикни, бир қўлида эса дунёни тебратадиган аёл”нинг ҳар томонлама комил бўлиши жамиятнинг равнақи учун хизмат қилади.

Жамиятнинг бошқа аъзолари каби, ҳар бир аёл жамиятнинг алоҳида аъзоси сифатида жамиятда қабул қилинган қоидалар, меъёрларни ўзига синдириб боради. Айнан жамиятда қабул қилинган норма ва меъёрларни англаш ва уларга амал қилиш аёл шахси ва хулқ-атворининг нормаси ҳисобланади. Аммо, айрим сабаблар таъсирида баъзи аёллар ижтимоий нормаларга зид келадиган хулқ-атворга эга бўлиб шаклланади. Бундай аёллар психологияда хулқи оғишган аёллар деб юритилади.

Жамият қонун - қоидаларига тўғри келмайдиган тасаввурлар ва тушунчалар аёлларнинг асаб тизимига, темпераментига, характериға кучли таъсир қилади. Уларнинг ижтимоий ва биологик хусусиятлари ҳақидаги умумий маълумотлар ҳар доим ҳам муҳим масалаларни очишга ёрдам бера олмайди. Бунинг учун аёлларнинг аввало жинс хусусиятлари, имкониятлари, эҳтиёжлари, оила муҳити, тарбияланганлик даражаси, хулқида оғишларни келтириб чиқарувчи шарт-шароитларини ҳам ҳисобга олиш зарур. Демак, аёллар билан боғлиқ хулқ оғишлари ва уларнинг оқибатида айрим жиноятлар ўз-ўзидан келиб чиқмайди. Биологик ва социал имкониятларни аёллар шахси ва хулқи шаклланишига катта таъсир кўрсатади.

Инсон туғилганда ҳеч қачон хулқи оғишган бўлмайди. Аммо унинг муҳити, яшаш шароити, оилавий аҳволи ва улар билан боғлиқ вазиятлар ана шундай ижтимоий зарарли хусусиятларга олиб келиши мумкин. Демак, жиноятчилик ҳам ирсият орқали ўтмайди. Бола онасининг қорнидан жиноятчи бўлиб туғилмайди. Жиноятчилик атрофдаги муҳит, муносабатлар (ота - она, тенгдошлар, катталар билан бўладиган) таълим - тарбия таъсиридан келиб чиқиши мумкин. Унинг пайдо бўлишига қизиқиш, эҳтиёж, ироданинг пастлиги ҳам сабаб бўлади.

Хулқ-атвори оғир аёлларнинг шахси шаклланишига кўпчилик ҳолларда оилавий шарт-шароитлар, ота-онанинг ёки қариндошларнинг ичкиликбозлиги, уларнинг ахлоққа зид хулқ-атворлари салбий таъсир ўтказади. Хулқи оғишган аёллар учун одатда ҳаётга, умум эътироф этилган қоидаларга нисбатан зид муносабат хос бўлиб, охир-оқибатда бу уларни яқинларига қарама-қарши қилиб қўяди. Аксарият ҳолларда ҳуқуқбузар аёллар – ички салбий муносабатлар натижасида оиласида ўз ўрнини топа олмаганлар бўлиб чиқади. Дастлаб хулқи нормада бўлган аёл, унга нисбатан бўлган ноҳақликлар, камситиш, тан олмаслик, таҳқирлаш, хўрлаш, сурункали тазйиқлар туфайли ўз хулқини ўзи мажбуран ўзгартириши ҳолатлари ҳам учрайди. Бунга мисол тариқасида, айрим оилаларда ханузгача сақланиб келаётган аёлларга нисбатан хизматкор сифатида муносабатда бўлиш, уларга кўрсатиладиган турли зўравонликларни келтириш мумкин.

Айрим ҳолларда эса аёллардаги девиант хулқ атвор уларнинг тарбиясизликлари, манманликлари, ҳаёсизликлари ва бошқа салбий ҳарактерологик хусусиятлари ҳам сабаб бўлиши мумкин.

ХУЛОСА

Аёлларда доимий мулоқотга эҳтиёжнинг кучайиши, ўзлигини тасдиқлашга интилиш, бошқаларининг ўзи ҳақидаги фикр мулоҳазаларига таъсирчанлик – кўпчилик хулқи оғишган аёлларга хос хусусиятлардир. Номмақбул оилавий шарт - шароитлар хулқи оғишган аёл шахсининг шаклланишидаги энг асосий омил бўлиб ҳисобланади. Оилавий жанжаллар, аёлларнинг жисмоний жазоланиб турилиши, табиий равишда тормозлашув меъёрлари бузилишига, қизиққонлик, ўта кўзгалувчанлик, ўзини қўлга ола билмаслик каби иллатларнинг туғилишига сабаб бўлади.

Шундай экан, жамиятда аёлларга алоҳида эътибор қаратилаётган ҳозирги шароитда уларнинг психологик хусусиятларини ўрганиш ва ижтимоий жиҳатдан ижобий хулқни шаклланишини, уларнинг хулқ-атворини ижтимоий нормаларга мувофиқлаштириш психологлар олдидаги вазифа бўлиб қолади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга курамыш. “Ўзбекистон”, 2017.
2. Ғозиев Э., Жабборов А. Фаолият ва хулқ-атвор мотивацияси: Т, 2003.
3. Умаров Б.М. Ўзбекистонда вояга етмаганлар жиноятчилигининг ижтимоий-психологик муаммолари. Монография. – Тошкент, “Фан” нашриёти – 2008,
4. Умаров Б.М “Ўзбекистонда вояга етмаганлар жиноятчилигининг ижтимоий психологик муаммолари” Авт...реф.док... дис. 2010й
5. Шарафутдинова Х.Г. “ Ўспирин шахси ва ақлий хусусиятлари Психология муаммолари” Республика илмий-амалий анжумани материаллари. ТДПУ. Термиз. 2010 йил.
6. Шарафутдинова Х.Г “Ўз-ўзини назорат қилиш хусусиятларини шаклланишида оиланинг роли” ХХІ аср психологиясининг назарий ва амалий муаммолари”ни ўрганишга бағишланган. Республика илмий-амалий конференцияси. Тошкент, 2012.
7. Шарафутдинова Х.Г “Аёллар руҳиятининг замонга мослашуви”. Олима аёллар: кеча ва бугун. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Термиз, 2012.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA DIDAKTIK O'YINLI TA'LIM TEKNOLOGIYALARINING SAMARADORLIGI

Sarvinoz Rahimjonova To'lqin qizi

Qo'qon universiteti bakalavrianti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6660387>

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinflarda tabiatshunoslik fanini o'qitish jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish va uning metodologiyasi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: O'qitish metodi, ta'lim texnologiyalari, verbal muloqot, ta'lim jarayoni, shaxs, didaktika.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В статье освещены место и значение использования дидактико-игровых образовательных педагогических технологий, а также методика их применения в процессе обучения природоведению в начальных классов.

Ключевые слова: Метод обучения, образовательные методы, вербальное общение, процесс обучения, личность, дидактика.

EFFECTIVENESS OF DIDACTIC GAME EDUCATION TECHNOLOGIES IN PRIMARY EDUCATION

Abstract. In the article is lightened the place and importance of didactic game educational technologies implementation in teaching of nature studies in the primary classes and its methodics in the teaching process.

Keywords: teaching method, educational methods, oral speech, teaching process, personality, didactics.

KIRISH

Ushbu muammolarni tahlil qilishdan avval quyidagi ma'lumotlar, tushuncha va atamalar ustida to'xtab o'tish lozim. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar mohiyati o'quvchiga bilim berish, ularni to'liq o'zlashtirishdan iborat. Ta'lim muassasalarida pedagogik texnologiyalar asosida dars o'tishda asosiy talab o'quvchining hayotiy tajribasi, avval o'zlashtirgan bilimi va qiziqishlari asosida yangi bilim berishni ko'zda tutadi.

Ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish samaradorligi o'zining ko'p qirraliligi bilan namoyon bo'lmoqda. "O'quvchining ruhiy holatlari, uning kelajakda rivojlanishi (yoki pasayishi) qanday hisobga olinyapti?", degan savollarning yechimiga bog'liq. Shu jihatdan olganda, pedagogik texnologiya shaxs rivojlanishi bosqichlarini loyihalashtirish, tashxislash va differensiyalash imkoniyatlariga ega. Bu pedagogning ta'lim texnologiyalaridan foydalanish qobiliyatiga bog'liq.

Uzluksiz ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik, axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quv materiallarini o'quvchi tomonidan qabul qilish va o'zlashtirish samarasini oshiradi.

Shu bois shaxsiy kompyuterlar ta'lim vositasiga aylanmoqda. Bu shaxsiy kompyuter o'qituvchining barcha funksiyalarini o'z zimmasiga oldi, degani emas, albatta. Balki o'quvchining shaxsiy kompyuter bilan ishlashi ta'lim jarayonini samarali tashkil qilishga imkoniyat yaratadi.

Bugungi kunda har bir sohaning takomillashishi, rivojlanishi uchun xilma-xil metodlar qo'llanilayotganidek, ta'lim-tarbiya sohasida ham turli xil metodlardan foydalanilmoqda. Shundan

tabiat haqidagi fan – tabiatshunoslik darslarini o‘qitishda didaktik o‘yinli texnologiyalarning metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir, chunki tabiatshunoslik darslarida qo‘llaniladigan metodlarning xilma-xilligi o‘quvchida fanni bilishga qiziqishini orttiradi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Didaktik o‘yinli ta‘lim texnologiyasining o‘ziga xos jihati, an‘anaviy ta‘limdagidan farq qilib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqilligi va o‘quv fani faoliyatini ta‘qiqlamasdan, balki belgilangan maqsadga yo‘naltirish o‘quv faoliyatini hamkorlikda tashkil etishni talab etadi. Ularni faoliyatiga ongli ravishda yo‘llash biror-bir faoliyatni buyruq orqali amalga oshirmasdan, balki samarali tashkil etish orqali o‘quvchilarda fan asoslarini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlarini orttirish, shaxsning ehtiyoji, qiziqishi imkoniyatlarini chegaralamasdan erkin tanlash huquqini berish sanaladi.

Bunday darslarni olib borishda o‘quvchining tabiatshunoslik fanidan to‘liq bilim olishi, axloqli bo‘lishi, biror-bir kasb tanlash iste‘dodini ravnaq toptirish, xalqimizning yaxshi fazilatlarini egallashi uchun avvalo o‘qituvchining ijodiy mehnat qilishi talab etiladi. O‘qituvchi o‘quvchiga nisbatan sergak, ziyrak bo‘lib, uning qiziqishi, qobiliyatini hisobga olib, murabbiylarcha muomalada bo‘lishi darkor. Shundan keyingina darslarda foydalaniladigan didaktik o‘yinli texnologiyalar o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirib, darslik va qo‘shimcha adabiyotlar ustida mustaqil ishlash, nutq va muloqot madaniyatini rivojlantirish, ularni ongli ravishda kasbga yo‘llash, didaktik o‘yin davomida vujudga kelgan qiyinchiliklarni bartaraf etishda mo‘ljalni to‘g‘ri olish, har xil vaziyatlarni tahlil qilib, to‘g‘ri xulosa chiqarishga zamin tayyorlaydi.

Metodist o‘qituvchilarning ko‘p yillik tajribalari va kuzatishlaridan didaktik o‘yinlar boshqa fanlar qatori tabiatshunoslik darslari va darsdan tashqari mashg‘ulotlarning mazmunli bo‘lishida eng qulay va samarali usullardan biri hisoblanishi qayd qilingan. Darsda didaktik o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning qiziqishi, hozirjavobligini bilishni chuqur egallashga qaratilgan ko‘nikma va malakalarni oshirishi ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, ta‘lim jarayonining samaradorligini oshirish maqsadida bir qator innovatsion texnologiyalar, jumladan, tabiatshunoslik darslarida rolli o‘yinlar, klaster, ishbilarmonlar o‘yini va boshqalardan foydalanish zarurligi haqida ham fikr yuritilgan.

M.Xolmetov maktabgacha yoshdagi bolalar ta‘lim-tarbiyasiga qo‘yiladigan davlat talablarining asosiy maqsadida kelajak avlodni jismonan va ruhan sog‘lom tarbiyalash, maktabgacha tayyorgarlik tushunchasi bolaning aqliy va maxsus tayyorgarlik yo‘nalishlarini o‘z ichiga olganligi, avvalo jismoniy tayyorgarlik deganda, kichkintoy o‘ziga mos milliy o‘yinlarning qoidalari, unda faol ishtirok etishi belgilangan topshiriqlarni bajara olishi haqida fikr yuritgan.

J.Tolipova va N.Numanovalar uzluksiz ta‘lim tizimining mustaqil turi tarkibiga kirgan barcha vazifalarni amalga oshirish uchun zamonaviy ta‘lim texnologiyalaridan foydalanish mumkinligi haqida to‘xtalganlar. Unda umumiy o‘rta ta‘lim maktablaridagi ta‘lim-tarbiya jarayonida modulli ta‘lim, didaktik o‘yinli ta‘lim, muammoli ta‘lim texnologiyalaridan foydalanish yo‘llari ko‘rsatilgan.

Darslarda foydalaniladigan didaktik o‘yinli texnologiyalar o‘quvchilarning bilim faoliyatini faollashtirish, darslik va qo‘shimcha adabiyotlardan mustaqil foydalanish, nutq va muloqot madaniyatini rivojlantirish, ularni ongli ravishda kasbga yo‘llash, didaktik o‘yin

davomida vujudga kelgan qiyinchiliklarni bartaraf etishda mo'ljalni to'g'ri olish, har xil vaziyatlarni tahlil qilib, to'g'ri xulosa chiqarishga zamin tayyorlaydi.

A.Zikirayev va boshqalarning fikricha, ta'lim jarayonida didaktik tamoyillar muammosi barcha davrlarda o'quvchilarning diqqat-e'tiborida bo'lgan. Ular bu borada mutaxassislarining erishgan yutuqlari bilan birga hozirga qadar ta'lim tamoyillari tizimining ilmiy asoslari mukammal ishlab chiqilmaganini qayd etishgan.

A.Yusupova, R.Qurboniyozovlar fikricha, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ta'limda eng zamonaviy hisoblangan pedagogik texnologiyalarni qo'llashga erishish masalalariga hamda inson omiliga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, uning negizida "tizimli yondashuv" yotadi. Pedagogik texnologiyaning asosini ham "tizimli yondashuv" tashkil etadi va uning eng muhim belgisi hisoblanadi. Uzlaksiz ta'limda pedagogik texnologiyaning asosini tizimli yondashuv loyihalari va shu bilan birga boshlang'ich ta'limda pedagogik texnologiyadan samarali foydalanishda nimalarga e'tibor berish lozimligi ko'rsatilgan.

Undan tashqari ma'lumki, an'anaviy ta'limda, ta'lim maqsadi, mazmuni, o'qitish uslublari, nazorat natijalarini baholash kabi ko'plab jarayonlar ma'lum bir tizimsiz amalga oshirilgan, ya'ni ularni bajarish oldidan loyihalashtirilmagan. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarga tayyor ma'lumotlar berib, o'quvchilar ularni xotiralarida saqlab qolishlarini ta'minlashdan iborat bo'lgan eski ta'limda kafolatlangan natijaga erishish fikri yuritilmagan. Boshlang'ich ta'limda har bir masalaga chuqur yondashib, oldindan loyihalashtirilgan ma'lumotlarni faqat o'qituvchi beribgina qolmay, balki o'quvchilarni mustaqil ishlashi, darsda o'qituvchi bilan fikr almashishiga e'tibor qaratilgan va kafolatlangan natijaga erishish haqida fikr yuritilib, an'anaviy va noan'anaviy ta'limni taqqoslab, ularning afzalliklari ochib berilgan.

TADQIQOT NATIJALARI

O.Berdiyeva hozirgi iqtisodiy o'tish davrida ta'lim jarayonini isloh etishda muammolar mavjudligi va shu muammolarning bir qismini hal etishda o'qituvchidan tashabbuskorlik, izlanuvchanlik va ijodkorlik talab qilinishi va ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyaning maqsadi, maqsadga erishish uchun undan samara berilishiga to'xtalib, yangi mavzuni tushuntirishda o'qituvchi reja asosida savol-javob, chizma, kerakli kompyuter vositalaridan foydalanishi lozimligini keltirgan. Shundagina o'qituvchining xotirasida mavzu uzoq vaqt saqlanib qolishi to'g'risida fikr yuritilib, o'qituvchi dars o'tishda nimalarga e'tibor berishi kerakligi haqida ma'lumotlar keltirgan.

R.Safarova va L.Shermatov o'z asarlarida pedagogika fanining muammosi va ularni qanday yechish kerakligi to'g'risida to'xtalganlar. Ta'lim-tarbiya bo'yicha uning samaradorligini oshirish uchun ilmiy jihatdan shaxsni rivojlantirish va uning manfaatlarini uyg'unlashtirish, dunyoqarashini moddiy jihatdan rivojlantirish haqida ham fikr yuritganlar. Bunda o'quvchi jamiyat taraqqiyotini faol rivojlantirishda ijtimoiy va siyosiy, texnikaviy apparatlardan foydalanib, o'z ustida ko'proq ishlashi lozimligi ko'rsatib berilgan.

U.Nishonaliyev tadqiqotlarida dasturli texnologik vositalar majmuasi va ularni kompyuter orqali ta'lim jarayoniga tatbiq etish, o'quvchi shaxsini rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishish uchun ta'lim-tarbiya jarayonini loyihalash, axborot va pedagogik texnologiyaning metodlaridan foydalanish, o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikda faoliyat ko'rsatish imkoniyatlari va vositalari, o'quvchilarning ijobiy, shaxsiy sifatleri to'g'risida aytib o'tilgan va shunga amal qilish lozimligi qayd etilgan.

Pedagogik texnologiyalarni amalga oshirish uchun o'ziga xos vositalar zarur bo'ladi. Har bir pedagogik texnologiyada qo'llaniladigan vositalar umuman o'xshash bo'lib, ularning turlari ko'p. Ularni shartli ravishda quyidagi turlarga ajratish mumkin: verbal, noverbal, vizual, studiya, tabiiy, o'quv anjomlari hamda maktab jihozlari.

Verbal vositalarning asosini axborot tashkil qiladi. Bular so'zlar bilan ifodalanadigan axborotlar bo'lib, ularni so'z orqali ifodalab berish uchun o'qituvchi uni o'zlashtirgan bo'lishi, ya'ni shu axborot haqida bilimga ega bo'lishi kerak. Boshqacha aytganda, pedagogik texnologiyalarning verbal vositalari o'qituvchining bilimlari darajasidagi axborot hisoblanadi. Shu sababli hozirgi ta'lim jarayonida faqat o'qituvchi va o'quvchilarning ishtirok etishi yetarli bo'lmay qoldi.

Zamonaviy ta'limni amalga oshirishning yana bir zarur sharti o'quv fanlari bo'yicha axborot manbalari, shu jumladan, yangi axborot texnologiyalaridan tez va qulay foydalanish imkonini beruvchi turlaridan har bir o'qituvchi va o'quvchi erkin foydalana oladigan sharoit yaratishdan iborat. Ya'ni, hozirda sifatli ta'lim berish uchun o'qituvchi o'quvchiga zarur axborotlarni yetkazib turuvchi xizmatdan iborat faoliyatni tashkil qilish zarur. Bu yo'nalish axborot texnologiyalarini ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy qilish yo'nalishi deb nomlanadi. Shu axborotlarni o'quvchilar tushuna oladigan mantiqiy shakllarda ifodalash o'quvchi bilan o'qituvchining verbal muloqotini tashkil qiladi.

Verbal muloqot shakllari turli bo'lib, ularning asosiylari nutq so'zlash, suhbatlashish, savol berish, savolga javob berish, bahs, munozara, xabar berish, maslahat, nasihat, tanbeh, tabrik, salomlashish, xayrlashish kabilarni o'z ichiga oladi. Ushbu verbal muloqot shakllarida qo'llaniladigan nutq intonatsiyalari so'zlovchining fikri uning maqsadiga muvofiq bo'lgan ma'no-mazmunni chuqurlashtirish, yaqqollashtirish imkonini beradi. O'qituvchi o'quvchi uchun ma'lum bo'lgan tushunchalarga asoslangan holda yangi axborotlar bilan tanishib, uni tushuntirib beradi. Bu jarayonda o'quvchilar diqqatni jamlash, tinglash, eshitish, anglash, idrok qilish, mantiqiy fikrlash, xotirada saqlash, qayta eslash faoliyatlari bilan band bo'ladilar. Bunda o'quvchining qiziqishi, ehtiyoji, manfaatdorligi, qobiliyat, iste'dod, iqtidori uning muvaffaqiyati asosi bo'ladi.

Ko'pchilik olimlar ta'lim obyekti deb, o'qitish jarayonining maqsadi, mazmuni, qonuniyatlari, metodlari va tamoyillarini ko'rsatadilar. Ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirishni bevosita zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilishning innovatsiya jarayoni deb qarash mumkin. Biz bunda "innovatsiya"ni biror-bir sinf o'quvchilari faoliyatini takomillashtirish uchun kiritilayotgan va bu innovatsiya sub'ekti tomonidan yangilik deb qabul qilingan yondashuvni tushunamiz.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning pedagogik jamoada muvaffaqiyatli joriy qilinishi va yaxshi samara berishi bir qator omillarga bog'liq. Ularni uchta katta guruhga ajratish mumkin: birinchi guruh omillari kiritilayotgan yangilikning mazmuni, sifati va boshqa xususiyatlari bilan bog'liq. Bunda yangilikning mukammalligi, tajribada sinab ko'rilganligi va milliy-mahalliy sharoitga mosligini chuqur o'rganish va tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ikkinchi guruh esa yangilikni kiritishga oid yondashuv bilan bog'liq omillarni qamrab oladi: yangilik kiritishning rejalashtirilganligi, bosqichma-bosqichlikka amal qilinganligi. Uchinchi guruh ijtimoiy-psixologik omillar bo'lib, uning tarkibiga yangilikka pedagogik jamoa munosabati, rahbarlik uslubi va boshqalar kiradi. Har qanday yangilik kiritilishi, shu jumladan, zamonaviy

pedagogik texnologiyaning joriy qilinishi va zaruriy samara berishi pedagogik jamoa a'zolarining yangilikni qanday qabul qilishi, unga bo'lgan munosabatiga bog'liq.

Odatda yangilikning kiritilishi jarayonida yangilikka nisbatan psixologik g'ov paydo bo'ladi. Psixologik g'ov yangilikka tegishli bo'lgan pedagogik jamoaning o'z yangiligiga nisbatan befarq yoki salbiy munosabatida namoyon bo'ladi. Kishilarda bunday psixologik g'ov ochiq yoki yashirin holda uchralishi kuzatiladi. Tadqiqot natijalarining ko'rsatishicha, bunday g'ov kishilarning odatdagi faoliyat uslubini afzal ko'rishi, noaniqlikdan qo'rqishi, ortiqcha ishlarning paydo bo'lishi, innovatsiyaning zaruriyati yoki muhimligini tushunmasliklari bilan bog'liq.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish samaradorligiga pedagogik jamoa rahbarlarining yangilikka munosabati, boshqaruv uslubi, rahbar va xodimlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar xususiyatlari kuchli ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik jamoa a'zolarining bu yangilik haqida to'liq zaruriy ma'lumotlar bilan ta'minlanishi hamda ularning bu munosabatni yaxshilashga yo'naltirilgan tadbirlar olib borishi zarur.

Ta'lim jarayonida didaktik o'yin texnologiyalari didaktik o'yinli dars shaklida qo'llaniladi. Ushbu darslarda o'quvchilarning bilim olish jarayoni o'yin faoliyati bilan uyg'unlashgan darslar didaktik o'yinli darslar deb ataladi. Didaktik o'yinli darslar o'quvchilarning bilim olish faoliyati o'yin faoliyati bilan uyg'unligi, mazmuni va mohiyatiga ko'ra syujetli-rolli o'yinlar, ijodiy o'yinlar, ishbilarmonlik o'yini, konferensiyalar va o'yin mashqlariga ajratiladi. Darsda didaktik o'yin texnologiyalaridan foydalanishdan oldin bunday o'yinga mos keluvchi mavzuni tanlash lozim.

Dars o'tishda didaktik o'yinli texnologiyalardan foydalanganda dars davomida didaktik jarayon ketadi. Didaktik jarayon bosqichlarini muayyan ketma-ketlikda yo'lga qo'yish o'quvchilarning bilimni belgilangan maqsadlarga mos holda tanlangan o'qitish metodlari yordamida tashkil etishdir. O'qitish metodlari o'z mohiyati va mazmuniga ko'ra ma'lum pedagogik nazariyaga asoslangan u yoki bu tasnifga tegishli bo'ladi. Ularning samaradorligi to'g'risida fikr yuritilganda o'qitish jarayonini izga soladigan va uni maqsadli yo'naltira oladigan, o'qituvchi va o'quvchining hamkorligidagi faoliyatini ta'minlash asosida jamiyat tomonidan maktab akademik litsey, kasb-hunar kolleji oldiga qo'yilayotgan maqsadga nechog'lik erishilayotganini ko'zda tutish kerak. Yoxud o'qitish metodlari bevosita ta'lim amaliyotida alohida o'rin tutadi.

MUHOKAMA

O'qitish metodi dastlab pedagog ongida faoliyatning umumlashgan loyihasi tarzida mavjud bo'ladi. Bu loyiha amaliyotga o'qituvchi faoliyatining o'zaro tutashuvi tekisligida, o'qitishning aniq harakatlar, amallar yoki metodlar majmuasi sifatida joriy etiladi. Pedagogik nashrlarda o'qitish metodlarini faol va sust guruhlarga ajratish hollari mavjud. Agar har bir metod belgilangan u yoki bu maqsadni yechishda o'z o'rnida ishlatilsa, shubhasiz, faoldir. Pedagogik texnologiyalar ham darsda o'quvchilar faolligining yuqori darajasini ta'minlash asosida oldindan belgilangan maqsadga erishishga qaratiladi.

Quyida umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida o'qitiladigan "Tabiatshunoslik" o'quv fanini o'qitishda didaktik o'yinli ta'lim texnologiyalariga asoslangan dars ishlanmalari keltirilmoqda.

Darsning mavzusi: Yirtqich hayvonlar (Tabiatshunoslik, 3-sinf).

Darsning ta'limiy maqsadi: Tabiatshunoslikni o'qitishda o'quvchilarni hayvonot dunyosining o'ziga xos xususiyatlari va ahamiyati bilan tanishtirish.

Darsning tarbiyaviy maqsadi: O'quvchilarga tabiatshunoslikni o'qitish orqali mustaqil fikr va ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.

Darsning rivojlantiruvchi maqsadi: O'quvchilarning umumiy va xususiy tabiatshunoslik tushunchalari, darslik va qo'shimcha adabiyotlar ustida mustaqil ishlash, mustaqil fikr yuritish ko'nikmalari, nutq va muloqot madaniyatini rivojlantirish.

Darsni jihozlash: Mavzuga oid ko'rgazmali vositalar, tarqatma va didaktik materiallar.

Darsda foydalaniladigan texnologiya: Didaktik o'yinli ta'lim texnologiyasi (ijodiy o'yin metodi).

Darsning borishi.

I. Tashkiliy qism: salomlashish, navbatchi axboroti, o'quvchilarni darsga tayyorlash.

II. O'tgan mavzuni so'rash: o'tgan mavzu yuzasidan o'quvchilarning o'zlashtirgan nazariy bilimi, amaliy ko'nikma va malakalarini nazorat qilish va baholash.

III. Yangi mavzu bilan tanishtirish: o'quvchilarni dars mavzusi va darsning borishi bilan tanishtirish. O'qituvchi o'tgan mavzu yuzasidan o'quvchilarning bilimini reyting mezoni asosida baholagandan so'ng, yangi mavzuning maqsadi, vazifalari haqida, shuningdek, didaktik o'yinli ta'lim texnologiyasi va uning ijodiy o'yin metodi haqida ilmiy tushunchalar berib, sinf o'quvchilarini 3 guruhga: "Tabiatshunos", "Pedagog", "Psixolog" guruhlariga ajratadi va dars jarayonini o'tkazish texnologiyasini amalga oshiradi. Darhaqiqat, o'qituvchi mashg'ulotni boshlashdan avval tinglovchilarni ijodiy o'yin metodini o'tkazishga qo'yilgan talablar va qoidalar bilan tanishtiradi.

1-bosqich.

Har bir guruhdagi tinglovchilar o'z mavzulari bo'yicha kerakli materiallar, dalillar misollar, aniq fikrlar, o'z fikrini tasdiqlovchi ko'rgazmali materiallar, imkoni bo'lsa videofilm, maqolalar, mutafakkir va olimlarning so'zlari va boshqalarni tayyorlaydilar. Guruhdan bir kishini himoya uchun tanlaydilar, qolganlar esa o'z fikrlarini qo'shimcha qilishlari mumkin. O'qituvchi sinf o'quvchilarining tayyorgarlik ko'rish imkoniyatlarini hisobga olgan holda vaqt beradi.

2-bosqich.

Guruhlar himoyaga tayyor bo'lgach, o'qituvchi guruhlarining biriga himoya uchun so'z beradi (himoyaga chiqish ixtiyoriy ravishda bo'lishi mumkin). Guruh vakili guruh nomidan so'zga chiqib, ularga berilgan mavzuni tayyorlangan materiallar, dalillar asosida himoya qilishga kirishadi. Guruh vakili so'zini tugatgach, guruhning qolgan a'zolari qo'shimcha fikrlar bildirishlari mumkin.

3-bosqich.

Mashg'ulotlarning 2-bosqichidagi kabi bu bosqichda ham o'qituvchi navbatdagi guruh vakiliga himoya uchun so'z beradi. Ikkinchi guruh ham birinchi guruh kabi o'z mavzusini himoya qiladi. Himoya tugagach, o'qituvchi mashg'ulotning keyingi bosqichiga o'tadi. Har ikkala himoya vaqtida o'qituvchi iloji boricha o'z fikr va mulohazasini bildirmaslikka, savol bermaslikka harakat qiladi, hech qaysi guruhga yon bermagan holda muloqotni boshqaradi, guruh himoyasi vaqtida tartib saqlanishi va muloqotni o'tkazishga qo'yilgan talab-qoidalarining to'liq bajarilishiga erishishga harakat qiladi. Bu bosqichda, asosan uchala guruhdagi boshlang'ich sinf o'quvchilari erkin, mustaqil faoliyat ko'rsatishlari kerak bo'ladi.

4-bosqich.

Guruhlar bir-birlariga savol berishni boshlaydi. Guruhlar tomonidan beriladigan savollar ular himoyasi vaqtida aytilgan dalillar, misollar, fikrlarni yanada oydinlashtirish maqsadida, shuningdek, o'z guruhlarining fikrlarini yanada ta'kidlab, isbotlab, qolganlarni ham shu fikrga qo'shilishlariga da'vat qilish uchun berilishi mumkin. Tinglovchilar erkin holda o'zlarining chiqishlari bilan barchaga ta'sir ko'rsatishga, o'z fikrlarini ma'qullashga harakat qiladilar. O'qituvchi bunday holatga sharoit, imkoniyat yaratadi, ya'ni u bahs-munozarani samimiylilik bilan boshqaradi.

5-bosqich.

O'qituvchi har ikki tomonning bir-birlariga savollari, ma'qullaydigan so'zlari tugagach har ikki guruh tomonidan aytilgan fikrlarni umumlashtiradi va o'zini bu masala haqidagi fikr-mulohazasini bayon etadi va guruh tinglovchilari tomonidan tushgan savollarga kerakli javoblarni berishga harakat qiladi. Mashg'ulot oxirida o'qituvchi har uchala guruhning mashg'ulot jarayonidagi faoliyatlarini tahlil etib, ularga minnatdorchilik bildiradi va faol o'quvchilarni rag'batlantiradi.

IV. Yangi mavzuni o'rganish: o'qituvchi dars jarayonida o'quvchilarga yangi mavzuni tushuntirishda dars sifati va mazmuniga e'tibor bergan holda quyidagi ketma-ketlikni amalga oshiradi: o'quvchilarga yirtqich hayvonlar: sher, arslon, yo'lbars, ayiq, bo'ri, o'txo'r hayvonlar haqida (ekranda yirtqich hayvonlar tasviri namoyish etiladi) ilmiy-nazariy bilimlar beriladi; "Tabiatshunoslik" darsligidan "Yirtqich hayvonlar" mavzusi konspekt qilinadi.

V. Yangi mavzuni mustahkamlash: o'quvchilar guruhi o'qituvchining tavsiyasiga ko'ra yangi mavzu yuzasidan egallagan bilimlariga tayangan holda ko'rgazmali qurollar asosida mavzuni tushuntirib berishadi. So'ngra o'quvchilar o'rtasida bahs-munozara o'tkaziladi.

VI. O'quvchilarni rag'batlantirish va reyting mezoni asosida baholash.

VII. Darsni yakunlash. Darsda faol ishtirok etgan o'quvchilar rag'batlantiriladi va baholar e'lon qilinadi. Dars tabiatdagi o'simlik va hayvonlarga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, ularni asrab-avaylab, bizga in'om etilgan boyliklardan tejab-tergab foydalanish kabi fikrlar, da'vatlar bilan xulosalanadi.

VIII. Uyga vazifa berish. "Yirtqich hayvonlar" mavzusini o'qib, o'quvchilarga o'zlari yashayotgan xududdagi noyob o'simlik va hayvonlar haqida kichik hikoya yozib kelish vazifasi topshiriladi.

XULOSA.

Boshlang'ich sinflarda tabiatshunoslikni o'qitish jarayonida foydalaniladigan didaktik o'yinli darslarning quyidagi afzalliklari mavjud:

- o'quvchilar didaktik o'yinli darslarga katta qiziqish bilan tayyorgarlik ko'radilar, natijada yangi bilimlarni o'zlashtirish samaradorligi sifatli bo'ladi;

- didaktik o'yinli darslar boshlang'ich sinf o'quvchilarining ilk bor kasb tanlashida o'z kuchi, bilimi, iqtidorini sinab ko'rishda, shuningdek, ularni hayotga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shundan kelib chiqib, boshlang'ich sinflarda tabiatshunoslikni o'qitishda yoshga xos xususiyatlarni e'tiborga olgan holda ta'limning zamonaviy shakl va metodlarini takomillashtiruvchi o'quv-metodik qo'llanmalarni yaratish;

- xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish institutlarida o'quvchilarning nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarini yanada takomillashtirish

maqsadida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining zamonaviy bilim, ilmiy-metodik tayyorgarligini keltirilgan uslubga ko'ra takomillashtirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Berdiyeva O. Ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalar. // "Xalq ta'limi" jurnali, 2003, 1-son. –16-b.
2. Zikiryayev A. va boshqalar. O'quvchilar bilimini tekshirishda innovatsion texnologiyalar. // "Xalq ta'limi" jurnali, 2001, 6-son. –19-b.
3. Nishonaliyev U. Yangi pedagogik va axborot texnologiyalari muammolari va yechimlari. // "Pedagogik ta'lim" jurnali, 2000, 3-son. –11-b.
4. Norbutayev X. Mejpredmetnye svyazi pri obuchenii prirodovedeniya. // "Nachalnaya shkola". M., 2011, № 11. –S. 25.
5. Safarova R, Shermatov L. Pedagogikaning taraqqiyot yo'li. // "Xalq ta'limi" jurnali, 2002, 2-son. –14-b.
6. Xolmetov M. Tarbiyada didaktik o'yinlarning ahamiyati. // "Ma'rifat", 2002, 6-son. –16-b.
7. Yusupova A, Qurbonniyozov R. Yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash muammolari. // "Pedagogik ta'lim" jurnali, 2000, 3-son. –18-b.

ТЕХНОЛОГИК ДЕТЕРМИНИЗМ КОНЦЕПЦИЯСИНИНГ МАЗМУНИ ВА ТЕХНИКА ТАЪЛИМИДАГИ АҲАМИЯТИ

Обидов Жамшидбек Ғайратжон ўғли

Фарғона политехника институти мустақил тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6660670>

Аннотация. Мазкур мақолада технологик детерминизм концепциясининг мазмун моҳияти, лугатларда таърифланиши ва унга турли соҳа олимларининг қараишлари, муносабати, бугунги кунда техника тараққиётида ҳамда техник таълим жараёнидаги аҳамияти тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: техника, детерминизм, технологик детерминизм, концепция, таълим, техник таълим, техник соҳа, касбий билим.

ЗНАЧЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ДЕТЕРМИНИЗМА И ИЁ РОЛЬ ВТЕХНИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В данной статье рассматривается сущность понятия технологического детерминизма, его определение в словарях и взглядах ученых различных областей, его значение в техническом развитии и процессе технического образования сегодня.

Ключевые слова: техника, детерминизм, технологический детерминизм, концепция, образование, техническое образование, техническая сфера, профессиональные знания.

THE MEANING AND SIGNIFICANCE OF THE CONCEPT OF TECHNOLOGICAL DETERMINISM IN TECHNICAL EDUCATION

Abstract. This article examines the essence of the concept of technological determinism, its definition in dictionaries and views of scientists of various fields, its importance in the technical development and the process of technical education today.

Keywords: technical, determinism, technological determinism, concept, Education, Technical Education, Technical Field, professional knowledge.

КИРИШ

Бугунги кунда техника таълим муассасалари талабаларига илмий аҳамияти юқори бўлган концепцияларни чуқур ўқитиш ва бу асосда уларнинг кабий компетентлиги ва дунёқарабини ривожлантириш долзарб вазифалардан бири бўлиб қолмоқда. Бу борада технологик детерминизм концепциясининг техника таълим йўналиши талабаларининг касбий билим ва кўникмаларини ривожлантиришдаги ўрни юқори ҳисобланади. Мамлакатимизда олий таълим тизимидаги ўзгаришлар негизида турли йўналишлар доирасида илмий концепцияларни чуқур ўқитиш ва бўлажак кадрларнинг назарий билим ва илмий дунёқарабини оширишга қаратилган таълимий ислохотлар олиб борилмоқда. «Гарвард университети тадқиқотларига кўра, мамлакатимиз 50 дан ортиқ саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда барча имкониятлар ва нисбий устунликларга эга. Айниқса, нефт газ-кимё, металлургия, машинасозлик, электротехника, фармацевтика, қурилиш материаллари, тўқимачилик, чарм-пойабзал, озиқ-овқат ҳамда «яшил иқтисодиёт» билан боғлиқ саноат тармоқлари иқтисодиётимиз «драйверлари»га айланиши учун барча етарли шароитлар мавжуд»[1]. Бу эса, техника тараққиётига доир концепцияларни илмий

таҳлилини чуқурлаштириш, олий техник таълимда бу борадаги билимларини ошириш, шу билан бирга технологик концепциялардан ишлаб чиқаришда, саноатда фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Техника олий таълим муассасалари талабаларида технологик детерминизм концепцияси асосларига доир билимларни ривожлантириш орқали техноген цивилизациянинг салбий жиҳатлари, инсоннинг автоматлашуви ва роботлашуви жараёни, сунъий интеллектнинг инсон онги билан рақобатлашувига доир кўплаб социологик ва педагогик тадқиқотлар олиб борилган ва бугунги кунда ҳам бундай изланишлар мунтазам олиб борилмоқда.

Ғарб мамлакатларида техноген цивилизация инқирозининг салбий таъсирларига қарши техника олий таълим муассасалари талабаларида технологик детерминизм концепцияси асосларига доир билимларни ривожлантириш масалалари олмилар Ж.Мартин, Х.Бек, Ф.Дессауэр, С.Хокинг, Н.Виг, Ж.Элльоль, М.Хайдеггер, К.Ясперс, Д.Медоузларнинг тадқиқот ишларида тадқиқ этилган.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида В.С.Степанов, В.Степин, М.И.Щадов, Ю.А.Чернегов, Н.Ю.Чернегов каби олимларнинг илмий тадқиқотларида технологик детерминизм концепцияси асослари орқали техникани яратиш, фойдаланиш ва такомиллаштиришга қаратилган таълимий-тарбиявий методикани ривожлантиришнинг ижтимоий-педагогик жиҳатлари ҳам ёритилган.

Ўзбекистонда ҳам олий техник таълим муассасалари талабаларида технологик детерминизм концепцияси асосларига доир билимларини оширишнинг назарий, концептуал ва технологик асослари Р.Х.Джураев, А.Р.Ходжабаев, У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, Қ.Т.Олимов, Э.О.Турдикулов, М.Б.Ўразова, Ж.А.Ҳамидов, М.Тошов, О.А.Абдукуддусов, М.Жуманиёзова, Р.А.Мавлонова ва бошқаларнинг ишларида муайян даражада тадқиқ қилинган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

«Технологик детерминизм» атамаси 1920 йилларда фан ва техника тараққиётидаги жадал мувафақиятлар, техника ва технологияни ишлаб чиқаришда оммавий қўллаш самарадорлигини ошиб бориши асосида шаклланди. Бу атамани муаллифи америкалик жамиятшунос Торштейн Веблан бўлиб, у ўзи асарларида техник ва технологик ривожланишлар нафақат иқтисодий ривожлантиришда, балки сиёсий бошқарув қарорларини қабул қилишда ҳам хал қилувчи омил сифатида «бошқарув инқилоби»ни юзага келтиради. Унинг фикрича, «машина фикрлашнинг антроморфик одатларини ўзгартиради»[2]. Демак, техника ва технологияни янгича руҳит билан тушуниш муаммоси технологик тараққиёт тўғрисида турлича назариялар ва концепцияларни яратилишига таъсир кўрсатди.

Технологик детерминизм ёки техностатик концепцияси технологияга ўзини ўзи бошқарувчи куч сифатида ёндашади. Бу технология ўз мантиқига мувофиқ ривожланишини ва инсон мақсадларига хизмат қилишдан кўра кўпроқ унинг ривожланишини шакллантиришини аниқлатади. Техностатик концепцияси бугунги кунда анча кенг тарқалган. Моҳият эътибори билан у технологик фаолият ёки эволюция қонунларини аниқлашни ваъда қилувчи табиий-илмий ёндашувга асосланади. Ўз навбатида, технология

қонунларини аниқлаш имконияти, мазкур нуктаи назар тарафдорлари фикрига кўра, технологиянинг ўзига самарали таъсир кўрсатиш омили бўлиб хизмат қилади. Ҳатто технологияга таъсир кўрсатувчи ташқи ижтимоий омиллар мавжудлигини тан олган ҳолда, мазкур ёндашув тарафдорлари технологик эволюцияга имманент қонунларни юклайдилар. Айрим муаллифлар фикрига кўра, технологик тизимларнинг ривожланиши одамларнинг эҳтиёжлари, табиат ҳақидаги билимларнинг тўпланиши таъсиридагина эмас, балки технологик эволюция ички қонунларига мувофиқ ҳам юз беради. Бу қонунларни аниқлашга уринишлар кўп карра қайд этилган. Технологияларнинг ўзгариш қонунларини билган ҳолда, халқ хўжалигининг технологик даражасини кучайтириш стратегиясини самарали шакллантириш мумкин.

Мамлакатимизнинг янги ривожланиш даврида вужудга келтирилган юқори технологик ишлаб чиқариш тизимлари, узлуксиз таълим тизимининг замонавий асосда ташкил этилганлиги ва унинг мунтазам такомиллаштирилаётганлиги инновацияларга асосланган сўнгги технологияларнинг жамиятнинг барча жабҳаларига мунтазам кириб боришини таъминлайди. Аммо жадал ривожланиш концепцияси мамлакатимизнинг жаҳондаги рақобат муҳитида фаол иштирок этишини ва рақобатбардош миллий инновацион тизимни шакллантириш вазифасини илгари суради. Ушбу ривожланиш жараёнида инсон капитали ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг муҳим омили сифатида намоён бўлади. Ҳозирги даврдаги инновацион ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлар ҳолати бевосита салоҳиятли, юксак маънавият ва ахлоқий маданиятга эга бўлган, малакали кадрлар фаолиятига боғлиқдир. Шунингдек, инновацион ривожланиш давлат ва нодавлат ташкилотларининг ҳамкорлигини бирлаштирувчи омил сифатида ҳам намоён бўлади. Ушбу жараён ўз навбатида шахс инновацион фаолиятида инсон факторининг кучайишига олиб келади, унинг ижтимоий мавқеи ошиб боришида ва аҳоли турмуш шароитини юксалишида муҳим омил сифатида гавдаланади. Инновацион ривожланишга эришиш ва миллий таълим тизимининг мунтазам такомиллашуви аҳолининг, айниқса, ёшларнинг келажакка бўлган ишончини мустаҳкамлайди. Бундай жараён ўз навбатида ёшлар, бўлажак мутахассислардан инновацион фаолиятни таъминловчи омилларга алоҳида эътибор беришни талаб қилади.

Технологик детерминизм концепцияси асосан икки вазифани ечишга қараб мўлжал олишини кўрсатади. Биринчи вазифа – «техникани англаб етиш, унинг табиати ва моҳияти ҳақида аниқ тасаввур ҳосил қилиш техниканинг инқирози билан эмас, балки ҳозирги замон «техноген цивилизацияси»нинг инқирози билан белгиланади. Уни ечиш жараёнида цивилизациямизнинг экологик, эсхатологик, антропологик (маънавий) ва маданий инқирозлари бир-бири билан узвий боғлиқ эканлиги, бунда техника ва кенгроқ маънода – ҳамма нарсалар ва ҳодисаларга техник муносабат дунё миқёсидаги мазкур беқарорлик омилларидан бири ҳисобланиши англашилади. Айни шу сабабли цивилизациямизни «техноген цивилизация» деб номловчилар сони кўпайиб бораётир. Бунда цивилизациянинг барча жиҳатларига ва инсонга техниканинг таъсири, шунингдек цивилизация тараққиётининг теран техник асослари назарда тутилади»[3] . Шундай экан, технологик детерминизм концепциясининг техника табиати ва ижтимоий тараққиёт билан қандай сабабий боғланишлари мавжудлиги тўғрисидаги ёндашувларни синчиклаб ўрганиб чиқиш, улра тўғрисидаги билимларни ошириш муҳим педагогик вазифалардан биридир.

Иккинчи вазифа кўпроқ методологик табиатга эга: *бу техника инқирози муаммосини ечиш йўлларини излаш*. Ўз-ўзидан равшанки, «бу йўллари излаш энг аввало янги ғоялар, билимлар ва лойиҳалар интеллектуал соҳасида амалга оширилади. Масалан, инсоният маданияти ва цивилизация инқирозини кўпгина олимлар техника ва техник тараққиёт билан боғлайдилар»[4]. Афсуски, бунинг натижасида табиат ҳам, инсон ҳам таназзулга учрамоқда, вайрон бўлмоқда, чунки жонсиз машина – ишлаб чиқариш омилининг оддий функционал элементлари ва материалига айланмоқда. Техноген цивилизациянинг инқирози келажак технологик ривожланиши тўғрисида футурологик ёндашувларни ишлаб чиқиш заруратини ошириб юбормоқда. Бу эса, технологик детерминизм концепциясининг аҳамиятини янада ошириб, технологик тараққиётнинг ижтимоий тараққиётдаги салбий таъсирлари, юзага келтираётган ўзгаришлардаги ўрнини кўриб чиқиш ҳам муҳим вазифалардан биридир.

Бугунги илм-фан тараққиётининг ҳар қандай ютуғи инсоният мушкулларини осон қилишга, унинг муаммоларини қисман бўлса-да ҳал этишга хизмат қилиши керак. Шундай бўлсани ҳам: «йиллар давомида фазодан мустақил тарзда турли маълумотларни Ерга жўнатишдан тортиб табиий ва техноген ҳодисалар вақтида инсон кириши имконсиз жойларга ҳам етиб бораётган, жарроҳлар кўзи ва бармоқлари илғамайдиган энг майда тўқималаргача батафсил ва хатосиз текшира олаётган айнан шу – катта-кичик сунъий онглаштирилган турли роботлар, машиналару ускуналардир. Аввалига хизмат кўрсатиш жойлари, беморлар ва ёлғизкексаларга кўмак учун ишлаб чиқилган бундай «темир одамлар» йилдан-йилга ҳар томонлама такомиллашиб, фикрлашда инсоният билан баҳслашишга шай турибди». Яъни бир даврлар ўзига қанот боғлаб учмоқни орзу қилган одамзот авлодлари бугун темирга «жон киритиш» устида бош қотирмоқда. Мана шундай муносабат жамиятнинг ривожини техника тараққиёти билан сабабий боғланишлар мавжудлиги, ўзаро алоқадорликда ривожланиши ҳамда техника тараққиёти ижтимоий инқирозни келтириб чиқаришини эмас, балки диалектик алоқадорликда ривожланишига таъсир кўрсатиши келиб чиқади.

Илм-фан ва техника ютуқларини амалиётда кенг қўллаган ҳолда иқтисодиёт тармоқларига, ижтимоий соҳаларга замонавий инновацион технологияларни тезкор жорий этиш янги даврда мамлакатимиз тараққиётининг муҳим шарти ҳисобланади. Мамлакатимизнинг жаҳондаги етакчи давлатлар қаторига кириш йўлида тез ва сифатли илгарилашини таъминлайдиган замонавий инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологияларга асосланган ҳолда фаолиятни амалга ошириш заруриятини илгари суради. Шу билан бирга, «ўтказилган илмий таҳлиллар шуни тасдиқлайдики, замонавий ишлаб чиқаришни модернизация, диверсификация қилиш, унинг ҳажмини ошириш ҳамда ички ва ташқи бозорларда рақобатбардош маҳсулотлар турларини кенгайтириш борасидаги ишларда камчиликларга йўл қўйилган. Айрим соҳаларда инновацияларга оид кўрсаткичларнинг мавжуд эмаслиги ва илмий тадқиқот ишлари самарали мувофиқлаштирилмаганлиги сабабли мамлакатимиз сўнгги йилларда нуфузли халқаро ташкилотлар томонидан тузиладиган глобал инновацион индекс рейтингда иштирок этмаяпти. Иқтисодиёт ва ижтимоий соҳа тармоқларининг илмий муассасалар билан ўзаро ҳамкорлиги даражаси пастлиги, вазирлик ва идоралар, шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг инновацион ривожланиш соҳасидаги фаолияти лозим даражада

мувофиқлаштирилмаётгани бу борадаги биринчи навбатдаги мақсадларга эришиш имконини бермаган»[5]. Янги ривожланиш босқичига хос бўлган хусусиятлардан бири малакали кадрларга бўлган ижтимоий талабнинг муттасил ортиб бораётганлигидир. Мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий муносабатлардаги ривожининг жадаллашуви, ўз мутахассислигини яхши эгаллаган, хорижий тилларни мукамал ўзлаштирган, юқори ахлоқий сифатларни ўзида шакллантирган кадрларга бўлган талабни кучайтирди. Мамлакат раҳбарининг таклифи билан вилоятларда фаолият олиб бораётган, эркин саноат зоналари, вужудга келтирилаётган завод, фабрика ва кўшма корхоналар, молия, банк соҳасида, қишлоқ хўжалиги ривожланишидаги туб ислохотлар, маданият, хизмат кўрсатиш ва тадбиркорликнинг янги тармоқларидаги жиддий ўзгаришлар олий ўқув юртларида кадрларнинг янги корпусини тайёрлашни тақозо қилади. Бу жараён ўз навбатида олий таълим муассасалари кафедралари, факультетлари ишини тубдан такомиллаштириш, уларни янги даврга мос ҳолда фаолият юрита оладиган профессор-ўқитувчилар билан таъминлаш вазифасини ҳам илгари суради.

МУҲОКАМА

Бугунги кунда технологик детерминизм концепциясини ўрганиш ва таълим олувчиларда мазкур концепцияга оид билимларни ошириш орқали илмий-техника сиёсати асосларини белгилаш, илмий-техника ва гуманитар-техника экспертизалари методологиясини ишлаб чиқиш, илмий-техникавий прогнозлаштириш методологиясини яратиш каби муаммоларга доир ёндашувларини шакллантириш мумкин бўлади. Шунингдек, техникани тарихий реконструкция қилиш принциплари ва техника (машиналар, техник ихтиролар, техника билимларининг айрим соҳалари)нинг амалий аҳамиятини ўрганувиларга чуқур сингдириш ҳам техникани ёвузликка хизмат қилишидан асрашга хизмат қилади.

Технологик детерминизм концепциясининг мазмун-моҳиятига аналитик таҳлил қилиш техника хусусидаги мулоҳазаларга тафаккурнинг мазкур феномен ғояси ва моҳиятини аниқлаш, унинг маданият ва ижтимоий бориқдаги ўрнини тушуниш мажбуриятини юзага чиқаради. Технологик детерминизм йўналиши назариётчиси Ж.Мартин фикрича, «кўплаб ижтимоий муаммоларни техника тараққиёти ва технология инқилоби яратган, лекин унинг бирдан-бир ечими – технологиянинг ривожланишига монелик қилиш эмас, балки уни ҳар томонлама ривожлантиришдир. Бунинг учун эса, ижтимоий тараққиётда табиат билан уйғун бўлган технологияларни танлаш ва ривожлантириш зарур»[6]. Демак, техника ва технологияни инсонийлаштириш, табиат ва инсон билан мувофиқ ҳолатга келтириш лозим. Айни вақтда, ҳозирги замон техноген цивилизациясини инсонийлаштириш йўлидаги ҳар қандай уринишлар технологик детерминизм концепциясининг намоён бўлиши сифатида талқин қилиш керак.

Шунингдек, замонавий технологик детерминизм концепцияси ғояларига кўра, глобаллашув шароитида технологик ривожланиш орқали янгича методологик муаммо шаклланди, яъни техникани нотехникага: фаолиятга, техник оқилоналик шакллари, кадриятларга, маданиятнинг муайян жиҳатларига редукциялаш зарурати юзага келди. Ва техникага янгича тарифлар шакллана бошлади: Унга кўра, техника – бу мақсадларга эришиш воситаси, инсоннинг муайян фаолияти, инсон хоҳиш-истагига моддий тус берувчи ҳамма нарса, шунингдек, техника ғояларнинг реал борлиғи бўлиб, у табиий материаллар

ва предметларга ишлов берилиши натижасида вужудга келади. Техника субъектив маънода мақсадга элтувчи тўғри йўлни топиш санъати, объектив маънода эса – инсон фаоллигининг муайян соҳаси контекстида ҳаракатни бажариш воситалари ва усуллари мажмуидир. Технология тушунчасининг тор талқини, масалан, «Политехника луғати» ва Катта энциклопедик луғатда «бу хом ашё, материаллар, оралиқ маҳсулотлар, саноатда ишлатиладиган ашёларни олиш, уларга ишлов бериш ёки уларни қайта ишлаш қоидалари, методлари ва усуллари йиғиндиси» сифатида тариф шакллантирилган. Технология инсон мавжудлиги ва турмуш тарзида марказий ролни ўйнай бошлади, шу туфайли ҳам у инсоннинг фундаментал тавсифи сифатида ўрганилиши лозим. Технология ҳақида мулоҳаза юритганда, тегишли сўз ҳар хил маъноларда ишлатилишини эътиборга олиш керак. «Технология» қуйидаги нарсаларнинг исталган бирига тегишли бўлиши мумкин: а) техник билим, қоидалар ва тушунчалар мажмуига; б) инженерия амалиёти ва бошқа техника касблари, шу жумладан касбга доир муайян позициялар, техник билимларни қўллашга доир қоидалар ва меъёрларга; в) ушбу амалиётдан келиб чиқадиган физик воситалар, асбоб-ускуналар ёки артефактларга; г) техник ходимлар иши ва жараёнларни йирик (индустриал, ҳарбий, тиббий, коммуникацион, транспортга оид ва ҳ.к.) тизимлар ва институтларга бирлаштириш ва ташкиллаштиришга; д) технологик фаолиятнинг мужассамлашуви натижаси саналган ижтимоий ҳаёт хусусиёти ва сифати ёки «технологик шароитлари»га боғлиқ бўлиши мумкин[7]. Мазкур фикрлардан келиб чиқадики, технологик индетерминизм тарафдорлари фикрига кўра, техника гўёки ғойиб бўлади ва унинг ўрнини фаолиятнинг муайян шакллари, қадриятлар, инсон руҳи, маданиятнинг турли хил жиҳатлари эгаллайди. Баъзан техника ҳар қандай инсон фаолияти ва маданиятнинг теран ва оламшумул жиҳати сифатида намоён бўлади.

Ҳозирги вақтда технологик детерминизм концепцияси асосида технология билан боғлиқ бўлган бир нечта муаммо, хусусан техника ва технологияни табиатини, ижтимоий аҳамияти муҳокама қилинмоқда. Машҳур олим Норман Виг нуқтаи назарига кўра, «технологиянинг табиати хусусидаги баҳс-мунозараларнинг аксарияти уч концепция – «инструменталистик», «ижтимоий-детерминистик» концепциялар ва «автоном технология» концепцияси атрофида мужассамлашади. Инструментализм технология мақсадларга эришиш воситаси сифатида амал қилишини назарда тутди. Ҳар қандай технологик янгилик муайян муаммони ечиш ёки инсоннинг алоҳида мақсадига хизмат қилиш учун мўлжалланади. Шундан сўнг қуйидаги саволлар туғилиши мумкин: «дастлабки мақсад ижтимоий мақбулми, лойиҳани техник жиҳатдан бажариш мумкинми, ихтиродан белгиланган мақсадларга эришиш йўлида фойдаланиляптими»[7]. Бу нуқтаи назар кенг тарқалганига қарамай, ҳозирги вақтда у кўплаб танқидларга учрамоқда.

ХУЛОСА

Технологияни ўрганувчиларнинг кўпчилиги, энг аввало тарихчилар ва социологлар ижтимоий-детерминистик ёки контекстуал ёндашув деб номлаш мумкин бўлган нуқтаи назарни ҳимоя қилмоқдалар. Бу ёндашувга кўра «технология муаммоларни ечишнинг нейтрал воситаси эмас, балки ижтимоий, сиёсий ва маданий қадриятлар ифодаси ҳисобланади. Технологияда техник ғояларгина эмас, балки уни лойиҳаловчи ва ундан фойдаланувчиларнинг кенг ижтимоий қадриятлари ва манфаатлари ҳам

мужассамлашади»[7]. Ниҳоят, «технологик детерминизм ёки автоном технология концепцияси технологияга ўзини ўзи бошқарувчи куч сифатида ёндашади.

Хулоса қилганда, технологик детерминизм концепциянинг мазмун-моҳияти технологиянинг ижтимоий тараққиётга, иқтисодий барқарорликка боғлиқлиги, ўзаро сабабий боғланмишлар асосида ривожланиб бориши ва алоҳида кадрият сифатида намоён бўлишини англатади. Шу маънода, технологик детерминизм концепциясини олий таълимда ўқитиш ва таълим олувчиларда бу концепциясига оид билимларини ошириш, техника асрининг имкониятларидан кўпроқ фойдаланиш, техниканинг инсон ҳаётидаги ўрнини янада ойдинлаштириб олишга имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент.: Ўзбекистон. 2021. –Б. 150.
2. Heilbroner, Robert L. The worldly philosophers : the lives, times, and ideas of the great economic thinkers. — Revised seventh edition. — New York. — 365 pages c. — ISBN 0-684-86214-X, 978-0-684-86214-9.
3. Степин В.С. Эпоха перемен и сценарии будущего. – Москва.: Наука. 1996. –С. 128.
4. Хайдеггер М. Вопрос о технике // Мартин Хайдеггер. Время и бытие: Статьи и выступления. – Москва.: Наука, 1993. –С. 179.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Фармони. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.09.2018 й., 06/18/5544/1951-сон
6. Мартин Дж. Телематическое общество. Вызов ближайшего будущего // Новая технократическая волна на Западе. – Москва.: Наука. 1986. –С. 123.
7. Wig N. Technoloy, Phylosophy and Politics / Technology and politics. Daham, L., 1988. – Pp.8–10.
8. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academia: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.
9. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. *Вестник Ошского государственного университета*, (3), 38-42.
10. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
11. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 1(1.7 Philosophical sciences).
12. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(3), 79-86.
13. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. *Canadian Social Science*, 16 (2), 55-59 p.
14. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth's intellectual culture. *European science review*, (7-8).

15. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(12), 364-369.
16. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus) – P. 30338-30355
17. Bakhromovich, S. I. (2022). Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. *European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)*, - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83

LINGUOCULTURAL FEATURES OF THE JAPANESE LANGUAGE WITH MORPHEMIC DEFINITION

Bakirova Sadokatkhon Elmurod qizi¹,

Uzbekistan State World Languages University

Rakhimova Khumora Fakhridin qizi²

Uzbekistan State World Languages University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6660754>

Abstract. This article discusses the linguocultural features of the Japanese language. The same gesture in Japan and in Uzbekistan has different meanings. Therefore, several lessons should be devoted to the study of the features of Japanese facial expressions and gestures. Knowledge of non-verbal communication means to one degree or another contributes to the liberation of communicants during the act of communication, makes it possible to evaluate, reveal and understand the behavior of the interlocutor and adjust their own behavior to establish contact.

Keywords: linguocultural features, Japanese language, several lessons, features of Japanese, facial expressions, gestures, non-verbal communication, another contributes, liberation of communicants, interlocutor, establish contact, university, elective, school.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЯПОНСКОГО ЯЗЫКА С МОРФЕМНОЙ ДЕФИНИЦИЕЙ

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвокультурные особенности японского языка. Один и тот же жест в Японии и в Узбекистане имеет разное значение. Поэтому несколько уроков следует посвятить изучению особенностей японской мимики и жестов. Знание невербальных средств общения в той или иной степени способствует раскрепощению коммуникантов во время акта общения, дает возможность оценить, выявить и понять поведение собеседника и скорректировать собственное поведение для установления контакта.

Ключевые слова: лингвокультурные особенности, японский язык, несколько уроков, особенности японского языка, мимика, жесты, невербальная коммуникация, другой способствует, раскрепощение коммуникантов, собеседник, установление контакта, вуз, факультатив, школа.

Introduction

To fully master a foreign language, including Japanese, first of all, it is necessary to get acquainted with the culture of the country, with the mores and customs of people who are native speakers of this language. Whether it is teaching Japanese at a university or an elective at school, it is safe to say that the cultural aspect takes one of the main places in teaching methods. First, interesting facts from the history of the Japanese people, the specifics of traditions, beliefs will arouse students' interest in the Land of the Rising Sun and, therefore, increase the motivation for learning the language. Secondly, acquaintance with culture, literature, the art of the people, the language of which the students are studying, will help to better understand and master all linguistic subtleties.

In the content of training based on the linguocultural approach, the following main elements can be distinguished:

- selection and organization of regional, linguistic and culturological material;

- study of the mental characteristics of the nation;
- mastering speech and non-verbal etiquette;
- building a dialogue of cultures.

The quality of the selection and organization of regional, linguistic and cultural material entirely depends on the teacher. On the one hand, the material should be practical and focused and contain tasks and exercises that develop the ability to interpret cultural information, on the other hand, it should be fascinating and relevant, informative. Colorful illustrations, photographs, films, music, audio materials, well-chosen training exercises will be an excellent addition to textbooks on foreign language.

The main findings and results

Studying the mental characteristics of a nation, one must not forget that mentality manifests itself in all spheres of culture and life of the people, therefore, one should consider not only the features of the national Internet magazine of SakhsU: "Science, Education, Society" 1-2017 character, habits and customs of the ethnic group, but also, for example, the color symbols of the country, intrafamily relations. Those address all aspects of people's life: socio-cultural, political, economic, etc.

Mastering speech and non-verbal etiquette. Observations have shown that a foreigner who is condescending to language mistakes does not forgive mistakes made in etiquette and non-verbal behavior. This is especially true for the Japanese. Their facial expressions and gestures are significantly different from those of the Russians. The same gesture in Japan and in Russia has different meanings. Therefore, several lessons should be devoted to the study of the features of Japanese facial expressions and gestures. "Knowledge of non-verbal communication means to one degree or another contributes to the liberation of communicants during the act of communication, makes it possible to evaluate, reveal and understand the behavior of the interlocutor and adjust their own behavior to establish contact".

Building a dialogue of cultures is necessary to develop students' understanding of the peculiarities of foreign and their own cultures, which in the future will ensure the effectiveness of communication and adequate behavior in the context of intercultural interaction.

Thus, based on the content of training based on the linguocultural approach, it is possible to single out the goals and objectives of the Japanese language course:

- to acquaint with the peculiarities of the Japanese mentality;
- help to master the means of verbal and non-verbal communication with representatives of the Japanese nation;
- study the norms of behavior, ethnos etiquette;
- to compare facts, cultural phenomena, events in the cultural life of Japan and Russia, to more deeply understand the specifics of the native culture.
- develop a tolerant attitude towards another culture.

We offer cultural topics that can be covered in Japanese lessons.

It is very important that before starting the exercise, the teacher tells and explains how the Japanese behave in a given situation, what gestures they use, etc. For example, the Japanese tend to have a calm, serene facial expression, regardless of internal emotions. The outer face is a kind of mask behind which the inner, true face is hidden. The outer face is for everyone, the inner face is for yourself and your loved ones.

The study of cultural concepts, value dominants and keywords allows us to postulate the existence of a linguistic culture code, which is a special set of signs of language and culture. The national value code is understood as a system of symbolic formations, which, when combined with each other, form invariant, generalized meaningful meanings, reflecting the norms, rules and guidelines of a person / people belonging to a given linguistic culture. Such a code provides access to the value parameters of the linguocultural community.

The concept of “code”, implying the meanings of “system” and “structure”, makes it necessary to determine the unit of structure the alleged code of linguoculture. Thus, the logoepestem is understood as different-level units of signs of language and culture, the logical-evaluative meaning of which can be expressed at the level of one word or at the level of expression and a whole text, which have a precedent character for a given culture. Peculiarities of national character, mentality, traditions, value ideas of an ethnos are conveyed through the material form of logo epistems.

The word of the Japanese language is defined as a two-sided independent central linguistic and basic nominative unit, which has a system of word forms that differ in particular grammatical meanings, but united by a common material meaning, functioning in combination with similar units, realizing syntagmatic and paradigmatic potentials in their unity. In terms of nomination, the word is the basic unit in a series of bilateral units. A.N. Gordey believes that since one concept can be conveyed not by one word, but by a group of words, then the central element of the language should be recognized not the word itself, but the nominative unit, and the word should be considered as a folded nominative unit, in which one of its components is defining (modifier) and the other is definable (actualizer).

A morpheme is usually defined as the smallest significant unit of a language. Such units of the language include any isolatable repeating part of a word that has a certain meaning. The semantics of different morphemes is not the same, since morphemes represent are heterogeneous units, the meaning of which often depends on what place in the structure of the word they occupy. While root morphemes are based on denotative correlation, they are characterized by the so-called material meaning, the basis of the meaning of non-root morphemes is the intralingual aspect, or grammatical meaning.

A morpheme in Japanese is understood as a minimal two-sided, relatively dependent¹ in terms of syntax and nomination, but objectively existing and reproducible in its variants a unit that performs semantic and / or structural functions.

Morphemes and words differ qualitatively: the former is relatively dependent, and the latter are independent both when functioning in a sentence and in terms of nomination. Morphemes act as building blocks for words, but not sentences, and combine with other morphemes in a linear sequence.

Morphemes come from words. This conclusion is confirmed by the data of different-structured languages. The genetic proximity of morphemes and words does not cancel their hierarchical opposition. However, in terms of hierarchy, words and morphemes are close, since they belong to adjacent directly interacting levels, and between these levels there may be transition cases and units. Therefore, this allows us to consider words and morphemes in a single subsystem. Since the structural features of units are studied in this subsystem, it is advisable to call it

morphological, in contrast to the syntactic subsystem, in which words are considered as members of sentences (functional units) and the sentences themselves.

Speaking about the morphological subsystem, it is understood that within the framework of the subsystems the morphemic and verbal levels are combined. This combination of words and morphemes is called a subsystem, since words and morphemes still represent different levels of the language. Thus, the connection between words and morphemes of the Japanese language is manifested in their belonging to one subsystem of the language - morphological, and also in the possibility of their classification based on the same criteria. At the same time, words and morphemes differ significantly from each other in terms of independence of use. However, in addition to this difference, there is another very significant one - this is the ratio of lexical and grammatical meanings.

A slightly different ratio of lexical and grammatical moments in the morpheme. So, for example, root morphemes carry a real, lexical meaning and some minimum grammatical meaning, while affixal morphemes have a classifying, grammatical meaning and some minimum lexical meaning. In addition, there are morphemes in which the ratio of lexical and grammatical meanings is balanced. These morphemes include affixoids.

Such morphemes arise on the basis of complex words in the case of regular repetition of the first or second part of composites, therefore, the identification of their specificity is inseparable from the question of the boundaries between affixation and word composition, as well as from the question of the factors of morphologization of the components of complex words.

Conclusion

Consequently, the ratio of lexical and grammatical moments in the word and morpheme manifests itself in different ways. Thus, there can be lexical, grammatical and lexical-grammatical morphemes, as well as lexical grammatical and grammatical words. But there can be no purely lexical words.

References:

1. Kadirova, S. A. LINGUO-CULTURAL ASPECTS OF JAPANESE LANGUAGE LEXIS IN CORPORATE GOVERNANCE. *УЧЕБНЫЙ XXI БЕКА*, 51.
2. Abduloyevna, B. N. (2021). CYCLICITY IN THE PERCEPTION OF TIME AND THE IMAGE OF TIME IN JAPANESE LINGUOCULTURE. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(06), 355-364.
3. Araeva, L. A., Denisova, E. S., Katyshev, P. A., Melnik, N. V., Olenov, S. V., & Evseeva, I. V. (2014). Names of dishes and establishments of Japanese cuisine in Russian linguistic culture: structural features and pragmatics. *Life Science Journal*, 11(11), 362-366.
4. Tukhtamatova, U. B. (2021). COMPARATIVE ANALYSIS OF LINGUOCULTURAL FEATURES OF THE ENGLISH AND UZBEK PROVERBS AND SAYINGS VERBALIZING THE CONCEPT OF LAZINESS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 164-169.
5. Adamia, Z., Shelia, M., & Marghania, M. LINGUOCULTURAL FEATURES OF THE NUMBER NINE. *WEST-EAST*, 11.
6. Kuchkinov, K. K., Kurbanova, D. B., & Shoinazarova, V. K. (2020). LINGUOCULTURAL PECULIARITIES OF ENGLISH PROVERBS AND THEIR UZBEK EQUIVALENTS. *Theoretical & Applied Science*, (10), 38-42.

7. Pamies Bertrán, A. (2009). National linguo-cultural specificity vs. linguistic globalization: the case of figurative meaning. *Phraseologie–Global–Areal–Regional*, Tubinga, Gunther Narr, 29-42.
8. Shuneyko, A., & Chibisova, O. (2016). Closed topics in linguocultures: identity in the form of diversity. *Science Journal of VolSU. Linguistics*, 15(4).
9. Malyuga, E., Krouglov, A. V., & Tomalin, B. (2018). Linguo-cultural competence as a cornerstone of translators' performance in the domain of intercultural business communication. *XLinguae*, 11(2), 566-582.
10. Volkova, Y. A., & Panchenko, N. N. (2020). Transformation of communicative and emotional values in Russian linguoculture. *Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya 2, Iazykoznanie*, 19(2), 54-65.
11. Auganbayeva, M. A., & Anafinova, M. L. (2020). LINGUO-CULTURAL ASPECTS OF STUDYING THE NATIONAL-CULTURAL SPECIFICITY OF LANGUAGE.

ANVAR OBIDJON IJODINI O'RGANISHDA SAMARALI USULLAR

Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6660941>

Annotatsiya. Mazkur maqolada shoir, nosir, dramaturg, noshir hamda o'zbekning asl milliy shoiri Anvar Obidjon hayoti va ijodi haqidagi bilim va ko'nikmalarni yanada kengaytirish hamda o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularni mustaqil fikrlashga, hamkorlikda ishlay olish qobiliyatlarini to'g'ri shakllantirishga oid qarashlar va metodik tavsiyalar, turli zamonaviy usullardan samarali foydalanish haqida so'z boradi. Maqolada "Tezyurar poyezd", "Mozaika" hamda "4+" usullaridan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: adabiy ta'lim, zamonaviy usullar, "Tezyurar poyezd", "Mozaika", "4+" usuli

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АНВАРА АБИДЖАНА

Аннотация. Данная статья посвящена расширению знаний и умений поэта, прозаика, драматурга, издателя и самобытного узбекского народного поэта Анвара Абиджана о жизни и творчестве, а также воспитанию учащихся в духе патриотизма, их умения самостоятельно мыслить и сотрудничать взгляды на формирование и методические рекомендации, эффективное использование различных современных методов. В статье использованы методы «Скоростной поезд», «Мозаика» и «4+».

Ключевые слова: литературное образование, современные методики, «Скоростной поезд», «Мозаика», методика «4+».

EFFECTIVE METHODS FOR STUDYING THE WORKS OF ANWAR ABIDJAN

Abstract. This article focuses on expanding the knowledge and skills of the poet, prose writer, playwright, publisher and the original Uzbek national poet Anwar Abidjan about life and work, as well as educating students in the spirit of patriotism, their ability to think independently and collaborate. views on the formation and methodological recommendations, the effective use of various modern methods. The article uses "High-speed train", "Mosaic" and "4+" methods.

Keywords: literary education, modern methods, "High-speed train", "Mosaic", "4+" method

KIRISH

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning adabiy, ma'naviy-ma'rifiy ta'lim bo'yicha bilim, malaka va ko'nikmalarini o'zlashtirishda bevosita ta'lim beruvchilarning ya'ni o'qituvchilarning o'rni beqiyosdir. Shunday ekan, malakali pedagogdan darsni sifatli va mazmunli tashkil etish, o'quvchilarni fanga qiziqtirish va shu bilan birgalikda dars jarayonidan olgan bilimlarini hayot yo'lida qo'llay oladigan, o'z qobiliyatlarini o'z mehnati bilan kashf eta oladigan kadrlarni yetkazib berish talab etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Buyuk olim A.Disterveg aytganidek : "O'quvchini mehnat qilishga o'rgat, uni nafaqat mehnatni sevishga, u bilan shunday uyg'unlashishga ko'niktirginki, toki mehnat uning vujudiga singib ketsin, uni shunga o'rgatki, uning uchun o'z kuchi bilan biron-bir narsani bilib ololmaslik aqlga sig'maydigan holat hisoblansin; u mustaqil o'ylamog'i, izlanmog'i, o'zini ko'rsatmog'i, o'zining uyg'onmagan qobiliyatlarini rivojlantirmog'i, o'zini sobitli inson qilib yetishtirmog'i lozim".

Umumiy o'rta ta'lim maktabi adabiyot darslari taqvim rejasida O'zbekiston xalq shoiri Anvar Obidjonning hayoti va ijodini o'rganish uchun 2 soat ajaratilgan. Quyida ushbu 2 soatni samarali va mazmunli tashkil etish uchun bir qancha zamonaviy usullar tavsiya etiladi.

Adabiyot darslarida har bir ijodkor yoxud shoirning asarini, uning ijod namunalari o'rganishdan oldin o'zining faoliyati ham atroflicha o'rganish o'qilishi kutilayotgan asar namunasining mohiyatini anglashda anchagina qo'l keladi. Shuning uchun ham ijodkor shaxsiga doir o'quv topshiriqlarni ishlab chiqilishi va amaliyotga tatbiq etilishi muhim ahamiyatga ega. Quyida Anvar Obidjonning hayoti va faoliyatiga oid bir qancha usullar misol tariqasida keltirilgan.

“4+” usuli. Ushbu usulga ko'ra, ijodkorning hayoti va ijodiga doir muhim 4 qirrani qisqacha yozma shaklda, unga qo'shimcha ma'lumotni og'zaki shaklda bayon qilish talab etiladi.

1-ma'lumot – hayotiga doir:

_____;

2-ma'lumot – o'qishga doir:

_____;

3-ma'lumot – ijodiga doir:

_____;

TADQIQOT NATIJALARI

O'quvchilarning ushbu topshiriqqa javobi taxminan shu shaklda bo'ladi:

1-ma'lumot – hayotiga doir:

Anvar Obidjon 1947-yil 8-yanvarda Farg'ona viloyati Oltiariq tumanining Poloson qishlog'ida tug'ilgan. U 2020-yil 11-aprelda 73 yoshida vafot etgan. “O'zbekiston xalq shoiri” unvoni bilan, “Fidokorona xizmatlari uchun” ordeni hamda “Shuhrat” medali bilan taqdirlangan.

2-ma'lumot – o'qishga doir:

Qishloq maktabida so'ng Samarqanddagi moliya texnikumida o'qiydi. 1974-1979-yillar davomida hozirgi O'zbekiston Milliy universitetining jurnalistika fakultetida sirdan ta'lim oladi.

3-ma'lumot – ijodiga doir:

Shoir dastlabki she'riy mashqlarini 14-15 yoshlarida boshlagan. Ilk kitobi 1974-yilda “Ona yer” nomi ostida chop etilgan. Uning “Bahromning hikoyalari”, “Masxaraboz bola”, “Juda qiziq voqea”, “Oltin yurakli Avtobola” kabi she'riy va nasriy kitoblari bor. Shoirning “Qo'ng'iroqli yolg'onchim” nomli ilk komediyasi 1983-yilda “Yosh tomoshabinlar” teatrida sahnalashitilgan. Shuningdek, “Pahlavonning o'g'irlanishi”, “Topsang - hay-hay”, “Navro'z va Boychechak”, “To'tiqul” singari prezalari mavjud.

4-ma'lumot – ish faoliyatiga doir:

Qishloq maktabida o'qib yurgan paytlaridanoq kinomexanik, traktorchi singari kasblarni o'rganib, oilasiga yordam bergan. 1971-1976-yillarda Oltiariq tumani gazetasida adabiy xodim, bo'lim mudiri sifatida ishlagan. 1989-1998-yillarda “Cho'lpon” nashriyotida bosh muharrir, direktor lavozimlarida faoliyat olib bordi.

“Tezyurar peyezd” savol-javobi. O‘tilgan darsni mustahkamlash yoki yangi mavzuni o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilganini tekshirish uchun “Tezyurar poyezd” interfaol usulini qo‘llash yaxshi samara beradi. Savol-javob o‘ta tezkorligi bilan odatiy savol-javoblardan farq qilgani uchun shu nom bilan ataladi. Ushbu topshiriqning shartlari quyidagicha:

1. O‘quvchidan boshqa hech kim gapirmaydi;
2. Savollarga javob faqat bir so‘z yoki so‘z birikmasi bilan ifodalanadi;
3. Tezkor savolga-tezkor javob uzog‘i 3 soniyada yozilishi kerak. Berilayotgan savollar aniq, qisqa tarzda o‘qilishi darkor.
4. Har besh savoldan so‘ng strelka ishorasi beriladi. Unga ko‘ra yozilgan har besh savolga javobni soat harakatiga qarab o‘quvchilar bir-birlarining javoblarini ko‘zdan kechiradilar hamda javobi yozilmagan savol raqamlariga “x” belgisi qo‘yiladi.

1. *Anvar Obidjon qayerda tug‘ilgan?* _____
2. *Ilk kitobi qaysi?* _____
3. *Necha yoshidan boshlab she‘r yoza boshlagan?* _____
4. *Adibning qaysi asarlari asosida film suratga olingan?* _____
5. *Ilk komediyasi qaysi?* _____

Ushbu usul o‘quvchiga tezkorlikning oshishi, qisqa javob bera olishi, olgan bilimlarining oson va tez mustahkamlanishining turtki bo‘ladi.

MUHOKAMA

Anvar Obidjonning ijodiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, uning ijodida ona Vatan taqdiri bosh mavzu sifatida gavdalanadi. Vatan mavzusida yozilgan she‘r-u dostonlar ko‘p. Ularda ona yurt madhiga aytilmagan sifatlar qolmagan go‘yo. Biroq o‘zbekning asl milliy shoiri Anvar Obidjon o‘z yurtini “Vatanjon” deb alqaydi, unga qadar birorta shoir bunday yo‘l tutmagan edi. 5-sinf adabiyot darsligida adibning “Hayotning har lahzasi go‘zal”, “Vatanjon”, “Tinch kunlar” va “Yer” kabi she‘rlari mavjud. Bu she‘rlarning barchasida ona Vatan ta‘rifi tasvirlanadi. Ushbu she‘rlar o‘quvchilarga ifodali tarzda o‘qib beriladi yoki audio formatda tinglanadi. She‘r tushunali bo‘lgach, o‘quvchilarga “Ona Vatanim” mavzusida kichik matn yoxud hikoya tuzish topshirig‘i beriladi. O‘quvchilar she‘rdan olgan taassurotlari asosida matn tuzadilar.

“Mozaika” usuli. Berilgan so‘zlarni tartib bilan joylashtiring va Anvar Obidjonning she‘ridan olingan parchani yig‘ib, uning qaysi she‘rdan olinganligini ayting.

1. Qanotsiz bo‘zlagan olam bu.

Sarson gizgizlagan olam bu.

Bo‘shliqda tirgaksiz g‘ildirab,

Goh Oydan, goh Kundan nur tilab,

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

She‘rning nomi: _____

2. Vatanjon!

Noming ulug‘lovchi shior bo‘laman,

Balodan asray deb tumor bo‘laman,

Uxlab uyg'onguncha xumor bo'laman,

1 _____

2 _____

3 _____

4 _____

She'rning nomi: _____

3. Sha'nimizni depsib ezaverdi yov,

Qo'rg'on-u uyimiz, ko'shk-u qasrni.

Bizlar quraverdik, buzaverdi yov

Ko'rmadik suronsiz biror asrni

1 _____

2 _____

3 _____

4 _____

She'rning nomi: _____

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ushbu zamonaviy usullar o'quvchilarni va o'qituvchilarni birdek faollikka chaqiradi. Dars turini an'anaviy shakldan noan'anaviy shaklga o'zgartiradi. Natijada ta'lim beruvchi ham ta'lim oluvchi ham ko'zlagan maqsadiga erishadi. Asosiysi dars jarayoni samarali tashkil etiladi. Bu kabi zamonaviy metod va usullar juda ko'p bo'lishi mumkin, ammo ulardan qay darajada foydalana olish esa har bir o'qituvchining metodik mahoratiga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S. Ahmedov, R. Qo'chqorov, Sh. Rizayev. (2017) Adabiyot. 6-sinf uchun darslik. Toshkent: "Ma'naviyat",
2. "Umumta'lim fanlari metodikasi" jurnali, 2018 1-, 2-, 3-, 4-sonlar
3. Jamoliddin Nur. (2021) Adabiyotdan ochiq darslar. – Toshkent: "Muharrir"
4. Abdullayeva, O. O. (2021). Abay ijodini o'rganishda savol va topshiriqlar ustida ishlash. *Academic research in educational sciences*, 2(3), 4-9.
5. Abdullayeva, O. O. (2021). Ibroyim Yusupov ijodi asosida o'quvchilarnmg vatanparvarlik tuyg'ularini o'stirish. *Academic research in educational sciences*, 2(3), 176-180.
6. Botirboyev, F. P., Abdullayeva, O. O., & Shermatova, U. S. (2021). O'ljas Sulaymonov ijodini o'rganishda savol va topshiriqlar ustida ishlash. *Academic research in educational sciences*, 2(4), 2013-2018. <https://doi.org/10.24411/2181-1385-2021-00834>
7. Abdullayeva, O. (2021) Badiiy asarlarning inson ruhivatiga ta'siri. *Scientific progress*, 1(5), (pp. 272-275)
8. Abdullayeva, O. O. Q. (2021). O'zbek tilini o'qitishda zamonaviy texnologiyaiaming o'rni. *Scientific progress*, 1(5)
9. Abdullayeva, O. O. Q. (2021). ADABIYOT DARSLARINI TASHKIL ETISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH. *Студенческий вестник*, 16(161)
10. Abdullayeva, O. O. Q. (2021). OTLARNING BIRLIK VA KO'PLIKDA QO'LLANILISHINI O'RGATISH. *Scientific progress*, 2(1)
11. Abdullayeva, O. O. Q. (2021). XALQARO TADQIQOTLAR VA ULARNING ADABIYOT FANIDA TUTGAN O'RNI. *Scientific progress*, 2(1)

12. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) O‘lmas Umarbekov hayoti va ijodini o‘rganishda interfaol metodlar bilan ishlash. *Science and education*, 2(5)
13. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Saida Zunnunova hayoti va ijodini o‘rgatishning samarali usullari. *Science and education*, 2(5)
14. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Said Ahmad hikoyalarini o‘rganishda interaktiv metodlar. *Science and education*, 2(6)
15. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Umumiy o‘rta ta’limda ertak o‘qitish metodikasi. *Scientific progress*, 2(2)
16. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Chingiz Aytmatovning “Oq kema” asarini o‘qitishda interaktiv usullar. *Scientific progress*, 2(2)

VAQT TUSHUNCHASINING SEMANTIK TUZILISHI VA UNING INGLIZ VA O'ZBEK FRAZELOGIYASIDA AKS ETILISHI

Mamatkulova Xurshidabonu Anvarjon qizi

Fargona Davlat Universiteti Lingvistika(ingliz tili) yo'nalishi 1-bosqich magistranti

Sadirova Kimyoxon Anvarjon qizi

Farg'ona Davlat Universiteti Chet tillari fakulteti nemis tili yo'nalishi 4-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6667644>

Annotatsiya. Vaqt inson idrokining asosidir. Tug'ilishdan oldin boshlanib, ko'p qismi ong ostida qolgan vaqtinchalik idrok osonlikcha kirib bo'lmaydigan jarayondir. "Vaqt tuzilishi" - bu bizning vaqt haqidagi fikrlash tarzimizning fenomenologiyasi va tilshunosligi bo'yicha nazariy va misollarga boy bo'lgan ajralmas tadqiqotdir. Mazkur maqola, "vaqt" tushunchasining semantik tuzulishi va uning ingliz va o'zbek frazeologiyasida aks etilishi haqida bo'ladi.

Kalit so'zlar: vaqt tushunchasi, semantik tuzulish, passiv va faol qatlam, tilshunoslik yo'nalishi, lingvistik, frazeologik birliklar.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА КОНЦЕПТА ВРЕМЕНИ И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Аннотация. Время является основой человеческого восприятия. Временное восприятие, которое начинается еще до рождения и остается в значительной степени подсознательным, представляет собой легко недоступный процесс. «Структура времени» — целостное исследование, богатое теорией и примерами феноменологии и лингвистики нашего способа мышления о времени. В данной статье рассматривается семантическая структура концепта «время» и его отражение в английской и узбекской фразеологии.

Ключевые слова: концепт времени, семантическая структура, пассивно-активный слой, языковая направленность, лингвистические, фразеологические единицы.

THE SEMANTIC STRUCTURE OF THE CONCEPT OF TIME AND ITS REFLECTION IN ENGLISH AND UZBEK PHRASEOLOGY

Abstract. Time is the basis of human perception. The temporary perception that begins before birth and remains largely subconscious is an easily inaccessible process. "The structure of time" is an integral study rich in theory and examples on the phenomenology and linguistics of our way of thinking about time. This article discusses the semantic structure of the concept of "time" and its reflection in English and Uzbek phraseology.

Keywords: concept of time, semantic structure, passive and active layer, linguistic direction, linguistic, phraseological units.

KIRISH

Tildagi tushunchalarni o'rganish tilshunoslik fanining istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. Tushunchalar madaniy, lingvistik, falsafiy va boshqa jihatlarida ko'rib chiqilib, ularning turli talqinlari, tasniflari va tadqiqot usullari taklif etiladi.

"Vaqt" tushunchasi bilan bir qatorda fazo tushunchasi har qanday madaniyat va tilning asosiy tushunchalaridan biri sifatida e'tirof etiladi, chunki ular materiyani tashkil etishning ikki shakli va tilshunoslik, madaniyatshunoslik, falsafa va boshqa fanlar nuqtai nazarida bitmas-tuganmas manbadir.[1]

ASOSIY QISM

“Vaqt” tushunchasi ingliz va o‘zbek tillarida bir xil semantik tuzilishga ega universal tushunchadir. Ushbu tuzilma davomiylilik qiymatlariga asoslangan yadro-periferik modelga amal qiladi. Yaqin atrof "vaqt davri", "moment", "sikl" qiymatlari, "hozirgi", "o'tmish" va "kelajak" kontsepsiyalari bilan ifodalanadi. Vaqtning siklik tizimli tashkil etilishi yaqin atrof-muhit darajasida "inson hayoti" (yoshi), "tabiat hayoti" (fasllar) qadriyatlari bilan ifodalanadi. "Moment" ning yaqin atrofi "boshlanishi", "oxiri" sub tushunchalari bilan ifodalanadi. "Vaqt" so'zining potentsial semalarini va vaqt subkontsepsiyalarining so'z atamalarini tahlil qilish bizga boshqa tushunchalar tomonidan shakllantirilgan tushunchaning uzoq chegarasini ajratib ko'rsatishga imkon beradi.[2,5]

Ushbu semantik tuzilmani o'rganilayotgan ikkala tilning materialida sezilarli o'zgarishlarsiz kuzatish mumkin, bu ular uchun universal degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Bundan tashqari, "vaqt" tushunchasining asosiy qatlami ajratilgan bo'lib, u uchta qatlamdan iborat: tarixiy va etimologik, passiv va faol, bunda hislar, g'oyalar shakllanadi hamda tushunchaning semantik tarkibini tashkil etuvchi tushunchalarni kuzatish mumkin.

Turli tillardagi "vaqt" so'zining ichki shaklini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, atrofdagi dunyo haqidagi g'oyalar shakllanishining dastlabki bosqichida vaqt kengayishi bilan tavsiflangan va ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan idrok etiladigan moddiylashtirilgan tushuncha sifatida talqin qilinadi. Inson ongida vaqt haqidagi g'oyalarning rivojlanishini aks ettiruvchi "vaqt" tushunchasining passiv qatlamida vaqtning siklik va chiziqli bo'linishi muhim ahamiyatga ega. Vaqt haqidagi g'oyalar rivojlanishining dastlabki bosqichiga xos bo'lib, bu model taqvim bilan bog'liq nomlarda, shuningdek, inson hayotining tavsifi bilan bog'liq holda o'z aksini topadi, bu bizga ham antropotsentrik haqida gapirishga imkon beradi. va vaqt haqidagi g'oyalarning tabiatga asoslangan komponentlari: davr, fasl (qish, bahor, yoz, juda), kun; yosh: erta, o'rta, kech, o'tish davri.[6]

“Vaqt” tushunchasining izohli qatlamini tahlil qilganda, uning amalga oshirilishining frazeologik darajasi “tilda mujassamlangan madaniy tushunchalar” uchun eng shaffof hisoblanadi. Tushuncha individual va jamoaviy ong sohasiga mansub psixik shaxs bo'lib, tilda o'zining lisoniy tabiati namoyon bo'ladigan lisoniy proyeksiyalarning ma'lum bir turi sifatida amalga oshiriladi. Bizning tadqiqotimizda bunday lingvistik proyeksiya “vaqt” frazeosemantik maydonidir. Ko'pgina tadqiqotchilarning fikricha, frazeologik tizimlar dunyoni belgilashning lingvomadaniy o'ziga xosligi haqida gapirish va ona tilida so'zlashuvchilarning ongiga birinchi navbatda qanday o'ziga xos hodisa yoki ob'ektlar kelishini va takrorlashda aniqlanganligini aniqlash uchun eng qiziqarli materialni beradi.

Vaqt” tushunchasining semantik tavsifida so'z ma'nolari orasidagi bog'lanishlarga e'tibor beriladi. “Vaqt” tushunchasining ma'nolari o'rtasidagi bog'lanishga quyidagi vaqt bo'yicha misol keltirish mumkin. Masalan:[3,4]

- 1.vaqt;
- 2.yosh;
- 3.fasl, kun vaqti;
- 4.imkoniyat, lahza.
- 5 tajriba;
- 6.bo'sh vaqt;
7. holatlar.

Shunday qilib, "Vaqt" tushunchasi bilan frazeologik birliklarni o'rganib, quyidagi asosiy guruhlarini ajratib ko'rsatish mumkin:[6]

- o'z vaqtidalik (vaqt keldi; yaxshi vaqtda)
- bevaqtlik (vaqtdan orqada; yarmarkadan bir kun keyin)
- voqealarning tez sur'ati (vaqt uchib ketadi)
- kutish vaqti (vaqtni tejash uchun)
- o'yin-kulgi (vaqtni bekor sarflash uchun)
- ma'lum bir vaqt (bir vaqtning o'zida)
- noma'lum vaqt davri (shu kunlardan biri)
- uzluksiz vaqt davri (kundan kunga)
- epizodik vaqt davri (vaqtlar oralig'ida)
- xulq-atvor xususiyatlari (kunni o'tkazish)

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, "Vaqt" tushunchasining tuzilishi, bizning fikrimizcha, quyidagicha: kontseptsianing o'zagini ma'lum bir sana, vaqt davri, davrni nomlaydigan assotsiatsiyalar tashkil etadi. Bular birinchi navbatda "Fasllar", "Oylar", "Hafta kunlari", "Kun vaqti", "Vaqt davri" guruhlariga ajratiladi. To'g'ridan-to'g'ri periferiyada bir yoki takroriy harakat va vaqt yo'nalishini ifodalovchi ko'proq mavhum semantika assotsiatsiyasi mavjud. Uzoq periferiyaga biz semantik tarkibida vaqtni o'z ichiga oluvchi leksemalarni keltirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Amosova N.N. Ingliz frazeologiyasining asoslari - L.: Leningrad davlat universiteti, 1963 yil
2. Bragina N.G. Madaniyat kontekstidagi frazeologiya. -M.: Rus madaniyati tillari, 1999 yil
3. Jukov V.P. Frazeologik burilishlarning semantikasi. - M.: Ma'rifat, 1978 yil.
4. Kunin A. B Zamonaviy ingliz tili frazeologiyasi kursi..-Dubna: Feniks +, 2005 yil.
5. <https://moluch.ru/archive/110/26966/>
6. <https://www.dissercat.com/content/semanticheskaya-struktura-kontsepta-vremya-i-ee-otrazhenie-vo-frazeologicheskikh-sistemakh-a>

ЭФФЕКТИВНОЕ РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ ПО ФОРМИРОВАНИЮ УМСТВЕННОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Артикова Мавжуда Максудовна

Преподаватель кафедры «Узбекского языка и литературы»
Бухарский институт управления природными ресурсами национального
исследовательского университета Ташкентского института инженеров ирригации и
механизации сельского хозяйства

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6671318>

Аннотация. В этой статье говорится об успешном педагогическом процессе, который содействует формированию умственной самостоятельности студентов, эффективных методов в системе деятельности педагога, направленных на качественное усвоение учебного материала.

Ключевые слова: научно-практические методики, проблема формирования, трансформация знаний, антипация, качество усвоения и результаты

EFFECTIVE PROBLEM SOLVING FOR THE FORMATION OF MENTAL INDEPENDENCE OF STUDENTS IN A FOREIGN LANGUAGE

Abstract. This article deals with pedagogical process, which help students to enrich independently effective methods in the system of teaching process in order to learn the materials of the lessons process effectively.

Keywords: rational, scientific-practical methods, problems of transformation of knowledge, antipatioation level of learning and results

ВВЕДЕНИЕ

На основе имеющихся научно практических достижений в процессе оптимизации обучения внедрение педагогической теории в практику обучения немаловажное значение является упорядочная система деятельности педагога это и профессиональные умения педагога, мастерство и результаты знаний, умений, ценностные ориентации студентов.

Успешное внедрение достижений педагогических теорий в практику обучения, очень важно осуществлять с помощью применения относительно стандартизированных научно практических методик. А это значить что идея и опыт внедряются в учебный процесс не автоматически, а требуют глубокого переосмысления в процессе практической работы учителя. Что же является условием такого переосмысления? Это установление противоречий между достигнутым и заданным результатом в процессе обучения и воспитания студентов.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Естественно в этом процессе обнаруживаются противоречия, исходя из чего учитель формирует педагогические задачи, специально разработанные вариантами дидактического взаимодействия. Творческий подход таким образом основывается на использовании научно-практических методик. На качественно новом уровне обучения в настоящее время в процессе творчества имеет немаловажное значение-прогнозирование основой которого являются идеально представленные образцы, оправданные нормы настоящего и будущего.

Надёжным ориентиром для педагогов является систем стандартизированных выводов из апробированных научных исследований.

Только в совместном труде, педагог может видеть в системе фактов (информация, методы, отношения) систему идей, на основании которых целесообразно совершенствовать знания, умения и ориентации студентов. В данной ситуации на практике же отмечаются перегрузка и нежелание студентов получать необходимый набор знаний. Возникает проблема: как же претворяются научные идеи в практической деятельности и проблема формирования умственной самостоятельности студентов. Особое внимание необходимо уделить не только на технику педагогического процесса, но и на полученный качественный результат в знаниях и умениях обучающихся. Критически переосмыслить варианты дидактического взаимодействия выстроить систему теоретических выводов от простого к сложному, алгоритм для их реализации в условиях в процессе обучения английскому языку как второго иностранного, затем можно заняться подборкой заданий для каждого выделенных теоретических выводов. Это более менее приемлемо на примере организации закрепления материала, принимая во внимание на словарный запас и употребления международных технических и технологических терминов по специальности, побуждая у студентов сопоставления, сравнению для углублению нового материала, что в материале общего и в чём различие студенты учатся анализировать свои ответы. Им также предлагается найти ответы по данной теме дома и подробно восстановить ответы на которые были практикованы на уроке.

Педагогам эффективно подбирать задачи, требующих от студентов теоретических знаний и обобщений это и приводит обучающихся к качественному самостоятельному изучению научно-технической литературы по специальности, где иностранные слова(лексика) увеличивается словарный запас и возрастает стимул говорения на иностранном языке: во первых обогащается знания определённого фактического материала, во вторых: владение мыслительными процессами, в третьих умением студентов работать с дополнительной литературой. Всё это разрабатывает систему заданий, содействующих формированию умственной самостоятельности студентов.

Необходимо научить студентов самостоятельному поиску, культуре умственного поиска. Умение педагога нацеливать студентов на выделение существенной информации, обобщение фактов, признаков умений, практическое применения добытых знаний это важнейший путь к успеху в овладении знаниями.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Обучение студентов логическому мышлению (изложению) учебного материала подталкивает их овладевать приёмами постановки вопросов к изучаемой информации и приёмами обобщения способами классификации признаков и явлений умениями применять теоретические знания в будущей ситуации. Всё это является умением педагога представить научные идеи в качестве педагогических задач, формируемых в виде системы заданий для студентов, с целью формирования конкретных умений. Основа и условие глубоких знаний это тщательный анализ информации умелое выдвижение познавательных задач с акцентом на источник познания, продуманная система вопросов, заставляющая повышать интерес мыслить, сравнивать, обобщать и общаться свободно на иностранном языке. Для совершенствования способов добывания знаний в процессе проверки знаний и подведения

итогах самостоятельных работ при обсуждении более рациональных методов соотнесения новой информации с ранее изученной так из урока в урок обучающиеся совершенствуют свои знания и умения приобретают практические навыки учатся самостоятельно добывать и формировать полученные знания. Важно умело применять педагогические идеи, выстраивать обнаруженные научные идеи в порядке усложнения (чтобы обучающиеся не находились на одном уровне развития), умения направлять усилия своих воспитанников новыми способами добывания знаний, постоянный анализ ситуативной коррекции успешное решение проблемы противоречий между достигнутым результатом и прогнозируемым-залог успешного осуществления характеризуемой проблемы в целом. Однако невозможно сформировать заданные качества студента (связанные с формированием умственной самостоятельности) на основе одного кого-то выделенного дидактического взаимодействия. Важно сначала вычленив критерии, по которым сверяются результаты успешной деятельности, а затем отобрать информацию для достижения требуемого качества знаний студента. Целесообразно подготавливать им такие задания чтобы их мысли направить в нужное русло, при разной степени их активности опираться на особенности разного языка (в данном случае-узбекского обращать внимание на английский язык) при обучении второго иностранного языка. Важным моментом формирования умственной самостоятельности студентов является умение пересказать содержание темы (текста) кратко резюмировать содержание, используя определённые на лексическом уровне, письменный перевод тоже приветствуется, он способствует развитию английской письменной речи. Дистанционное обучение студентов всё больше входит в процессе обучения для развития самостоятельности студентов, этот вид деятельности формирует у них навыки работы с интернетом познавать знания курсов иностранных источников, использовать иностранную дополнительную литературу по темам, усваивать методы образовательных программ зарубежных коллег источников и прежде мыслить самостоятельно, усваивать информацию из зарубежных медиа источников, укрепляя навыку аудирования, говорения и чтения потому что это скоростное получение информации трансформации полученных знаний, экономия времени, формирование ответственности, самостоятельного мышления и работы над собой, в изучение иностранного языка. Групповое анализирование и принятие решения-это тоже продолжение цепочки формирования умственной самостоятельности студента, укрепление полученных знаний в разных вариациях, практическое использование концептуальных схем и модели входящую в основную задачу метода «case-study» педагогических обстоятельственных задач. Поскольку достигнутый успех окажется ближе к цели- то это считается наиболее эффективным. Хотя уместно признать что это в первую очередь зависит от антиципации-(мыслительной деятельности самого человека индивида) а сам образовательный процесс в течении которого появляются ожидаемые и неожиданные ситуации, а также за планируемые и незапланируемые кроме этого студентам необходимо самим самостоятельно усваивать лексику иностранного языка по словарям, справочникам, по соответствующим уровням A1-C2 (IELTS) и (CEFR) рекомендуемым интернет источниками. Немаловажное значение имеет в освоении качественных знаний это проблемный метод, где используются развитие исследовательского метода, где студенты могут (должны) глубоко понимать тему урока, которое помогает самостоятельно осваивать

знания, формируя тем самым умственную самостоятельность. Потому что учебный материал в принципе не новый логически является продолжением ранее усвоенных знаний на основе которого студенты делают самостоятельные шаги в нахождении новых знаний, приводящих к причинам по следственному содержанию случая приводящим к другим случаям.

Конечно, формирование лексических навыков говорения, формирование грамматических навыков, совершенствование речевых умений, обучение чтению-все эти методы преподавания неразрывно связаны друг с другом и имеют тесную связь с пониманием и усвоением учебного материала эффективно и качественно.

Формирование умственной самостоятельности обнаруживаются анализирования информации, привлекая и используя первоисточники, решая определённые познавательные задачи, развивающее логическое мышление, умение заканчивать рассказ с собственным изложением фактов, формулировать вопросы в связи с осмыслением учебного материала в процессе урока или с работой над источниками, проводить элементарные исследования в процессе решения поисковых задач, формулировать и решать познавательные задачи в условиях преднамеренно- созданной педагогом учебной ситуации.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключении подводя итоги вполне умственно акцентировать внимание на том, что на занятиях иностранного языка, в частности английского, чаще всего оказываются недостатки разных рангов, да и сам недостаток может проявиться в большей или меньшей степени. «Урок-настолько сложное явление, что «даже прямое наблюдение осуществлять нелегко, поскольку оно касается слишком многих аспектов урока, слишком многих проблем» Махмутов М.И: Современный урок-М., 1985-С.160. В любом случае урок должен быть представлен, как целостная, целенаправленная система, где нет ничего случайного где всё взаимосвязано и взаимообусловлено такие как методические, обще дидактические, психологические, и педагогические аспекты. Соблюдение психолого-педагогических требований, предъявляемых к современному уроку, настолько важна что от этого зависит всё остальное, общий успех дела, развитие у обучающихся умению учиться умственной самостоятельности, при этом важно использовать на занятиях образовательные ценности используемых материалов. Всё ценное, добытое трудом нескольких поколений педагогов и педагогической наукой, всё выдержавшее проверку временем должно быть бережно сохранено и активно использовано в учебной деятельности.

Когда-то С.Л. Соловейчик мечтал о том, что настоящие уроки, как лучшее спектакли, будут показывать по телевидению. Сколько пользы мог бы принести такой показ! Тем более если бы он сопровождается подробным, квалифицированным, искусным анализом коллег. И это время наступило во времена пандемии, в нашем регионе, мы смотрим школьные предметы по телевизору педагогами, которые отлично владеют механизмами урока, методическим мастерством, которые преодолевают обилие различных факторов, прилагают все свои усилия в столь сложное для нашего народа времени, чтобы сделать уроки еще более интересными, красивыми эмоциональными, эффективными достойными современной эпохи Узбекистана.

Использованная литература:

1. Ю.Абдуллаев, А.Бушуй- Иностранные языки в современном мире: эволюция методики обучения. Ташкент, Издательство «Фан» Академия наук Республики Узбекистан, 2000, стр. 40-42, стр. 98-100, 123, 129,143,179
2. Н.В.Кухарев «На пути к профессиональному совершенству», «Просвещение»-Москва 1990, стр. 74-78,80-83, 127,26,66-82,94
3. О.Розиқов, С.Огаев, М.Махмудов, Б.Адизов, Тошкент “Ўқитувчи”- 1999, стр 12, стр 24, 60. Таълим технологияси услубий кўлланма
4. “Нофилологик йўналишдаги олий ўқув юртларида тилшунослик фанларининг ўрни ва роли” Илмий-амалий анжумани маърузалар тўплами. Тошкент автомобиль-йўллар институти, Ўзбекистон Республикаси “Истеъдод” жамғармаси. Тошкент 2006, 12-13 июль, стр 27-28, 50-53
5. М.М.Артикова, Қ.Х. Мажидов, Р.Тошов, “Problems of Philology and Methodics”, Бухоро 2006, Тўплам биринчи мукамал ўзбек грамматикасининг 60 йил ва Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби академик Андрей Николаевич Канонов таваллудига 100 йил тўлиши муносабати билан БДУ “Тилшунослик” кафедрасининг тўплами. Стр 104-106,72-81 Мутахасизлик фанлари адабиётларида техник ва технологик иборалар тахлили. 3 бет
6. М.М.Артикова, Рахимова, “Хороижий тилини ташкиллаштириш учун ўқитиш таълимининг муаммоси”, Олий ва Ўрта Таълим Вазирлиги Автомобил ва Йўллар Институти, “Истеъдот” жамғармаси “Нофилологик йўналишлардаги Олий ўқув юртларида тилшунослик фанларининг ўрни ва роли”. Республика илмий-амалий анжумани. Тошкент 2006, 12-13, 55-57 бет.
7. М.М.Артикова, “Инглиз тили дарсларида мустақил ишни ташкил этиш”, Нофилологик йўналишлардаги Олий ўқув юртларида тилшунослик фанларининг ўрни ва роли. Республика илмий-амалий анжумани.Тезис,Тошкент 2006, 12-13, 55-57 бет.
8. SH B Adizov, FR Khamidov. EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY. 2022/2/24. 108-111. Directions to Increase the Economic Efficiency of using Farmer Lands in the District.
9. FK Sayidov, AK Akhrorov. Euro-Asia Conferences. 2022/3/30. THE ROLE AND IMPORTANCE OF LAND MONITORING IN THE USE OF LAND RESOURCES.
10. A Shuhrat, A Behzod, M Mironshoh, A Azizbek - E-Conference Globe, 2021 FURTHER DEVELOPMENT OF THE LEMON INDUSTRY IN UZBEKISTAN AND FURTHER IMPROVEMENT OF THE INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THIS AREA
11. Pirimov, J. J., Khudoyberdiyev, F. S., Muhamadov, K. M., & Axtamov, S. F. (2021). Modern Geographic Information Systems in Land Resource Management. Academic Journal of Digital Economics and Stability, 8, 66-69.
12. KHAMIDOV, F. R., ADIZOV, S. B., KARIMOV, E. Q., MAXMUDOV, M. M., & Branch, E. B. The Role of Peasant Farms and Homestead Lands in the Development of Agriculture.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ТЕРМИНОЛОГИИ ВОДНОГО ХОЗЯЙСТВА В ОБУЧЕНИИ И УСПЕШНЫЕ МЕТОДЫ ИХ РЕШЕНИЯ

Артикова Мавжуда Максудовна

Преподаватель кафедры «Узбекского языка и литературы»

Бухарский институт управления природными ресурсами национального
исследовательского университета Ташкентского института инженеров ирригации и
механизации сельского хозяйства

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6671492>

Аннотация. В этой статье говорится о проблемах, возникающих при переводе терминологии водного хозяйства в обучении студентов технических вузов и необходимости быстро и качественно овладеть спецификой перевода по различным методикам, а также даются рекомендации по расширению когнитивных, психологических профессиональных качеств в образовательном процессе.

Ключевые слова: перевод, терминология, специфика, методы, эквиваленты, профессиональный ракурс, психологические аспекты, качество преподавания, учебный процесс, анализировать, теория языка, аналитические пакты, развитие, образование.

FEATURES OF THE TRANSLATION OF WATER MANAGEMENT TERMINOLOGY IN EDUCATION AND SUCCESSFUL METHODS FOR THEIR SOLUTION

Abstract. This article talks about the problems that arise when translating water management terminology in teaching students of technical universities and the need to quickly and efficiently master the specifics of translation using various methods, as well as recommendations for expanding cognitive, psychological professional qualities in the educational process.

Keywords: translation, terminology, specificity, methods, equivalents, professional perspective, psychological aspects, teaching quality, educational process, analyze, language theory, analytical pacts, development, education.

ВВЕДЕНИЕ

Как было отмечено в моих предыдущих статьях тема терминологии в научно-технической литературе, которая требует качественного усвоения в учебном процессе еще хотя и стара в понимании терминологии в целом, но она не утратила актуальности и сейчас в сфере его узкой специализации, которая подтягивает на создании особой дисциплины.

Поэтому в продолжении темы считаю нужным в моей дальнейшей работе выявить наиболее часто встречающиеся ошибки или неточности допускаемое при переводе терминологии в научно-технической литературе выяснить причины, затрудняющей перевод, подыскать значения для английских и узбекских слов словосочетаний и грамматических форм, характерные в данной области и узкой специализации, проверять и уточнять значения многочисленных контекстах, выявить лексические, грамматические и лексико-стандартный перевод, разработать направления, в стандарте, которые способствуют выявлению этих сочетаний в текстах, проводить работу в подборке характерных примеров.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Перевод терминологии с родного языка на иностранный требует огромного опыта использования усвоенной ранее лексики, точного понимания смысла термина и сочетания с другими словами в предложении, а также передерживания правильного грамматического построения не только предложений, вопросов и утверждений, но и в целом всего текста (даже если и контекста), в логическом смысле данной темы, и текста.

Существует ряд неточностей понимания терминологии в ряде следующих причин:

- а) убежденность в однозначности термина;
- б) графика слова (пишется и читается по-разному, особенно на английском языке);
- в) ошибочное использование аналогии;
- г) перевод термина более конкретными значениями (а не дословно может быть);
- д) неумение подыскать значение в одном языке для перевода в другом языке;

е) незнание способов передачи, а также закономерности в изложении, где надо уделять особое внимание конкретным словам, грамматическим формам использования данных слов - терминов в предложении. Потому что термины могут быть в понимании или слишком простыми или слишком редкими, как например, термин- «бъеф» и где и как искать их значения. Проконсультироваться – это еще один метод, который необходим для конкретизации перевода термина из разных дополнительных источников.

Быстро овладеть спецификой перевода терминологии – это один из проблемных задач, которые встречаются на пути освещения значений слов – терминов.

Совместно, как и методически правильно понимание данного действия все необходимо совместить всю базу знаний в одно русло. Точная передача смысла оригинала термина целесообразно зависит от эквивалентов терминов в разных языках, не путая литературный перевод с техническим. А так как у студентов технических вузов недостаточно опыта перевода в данной сфере, наверное, лучше было бы создать такие словари-переводчики, где термин объясняется с грамматической точки зрения (или даются формулы - образцы), где тот или иной термин объясняется не только в смысловом варианте, но и добавочно приводятся примеры с грамматически составленным примере, включая термин (особенно в английском языке) в настоящем простом времени. Present simple Tense of the verb (глагола). Различные методики – современных инновационных педагогических тех логий требуют различного подхода к данному вопросу. Уроки иностранного языка должны быть направлены не только на профессиональный ракурс, но и усвоение языков – стандартов, но развитию их методической подготовке.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Особое внимание надо уделить интегрированию языковых навыков, это – материалы аутентичного характера на каждой платформе усвоения языка таких как, именно: грамматика, фонетика, лексика, стилистика, анализ с точки зрения прагматизма, что естественно подталкивает студентов по усвоению языка.

Нади акцентировать внимание на чтение и усвоение особенности обучающегося, когнитивные стороны, методы и стратегии, психологические аспекты, удалению внимания ошибкам и возрастным категориям студентов, хотя в данный период обучаются иностранному языку в технических вузах только на первых курсах, но могут быть разные возрасты, кто-то например, поздно поступил в вуз.

Для употребления качества преподавания играет немаловажную роль в процессе обучения, где необходимо совершенствоваться в направлении профессионализма, знания и навыки подачи материала совмещая одновременно с Государственными стандартами обучения и общими правилами в профессиональной сфере, имеется в виду интерактивные методы образования. Не следует забывать о том, тоже, что в обучении в вузах имеет престижную роль в учебном процессе. Студенты приобретут высокую степень компетентности, когда умело, будут читать и использовать данные по специализации анализировать их и притворять знания в практику. Преподаватель же должен направлять их к дальнейшим научным исследованиям, готовить резюме научно-технических текстов, употребляя терминологию в выбранной сфере, работать с иностранной литературой и сравнивать терминологию на родном и иностранном языках. А также когда речь идёт о практике применения языка, то, конечно же, со студентом необходимо усваивать стереотипы общения с иностранными специалистами, написание электронных писем, готовить презентации на иностранном языке, конечно включая в речь весь необходимый арсенал знаний лексики, терминов, грамматики, фонетики в методически правильном аспекте и этически правильных нюансах.

Необходимо решать проблемы в сфере деятельности, глобальные задачи которых требует эпоха науки XXI века, дискутировать и анализировать, расширяя свой умственный кругозор.

Для более подходящего уровня развития молодёжи в сфере изучения языка и необходимо усвоить на должном уровне теорию языка, хотя иностранный язык является полностью практическим. Делать логические выводы, проводить беседы в круговом формате, делать предложения по предполагаемым проектам, обобщать аналитические факты, находить решения различным проблемам. К этому подталкивают следующие методы обучения, которые проводит преподаватель. Assessment для успеха в процессе обучения: метод оценивания – (при помощи тестов); бесед, вопросников, наблюдательных сторон. Аусентик метод, когда говорящие на родном языке связывают свою беседу с ежедневной жизнью (ставят задачи), а также метод мозгового штурма, когда вместе со всей группой объединившись, студенты обобщают глобальные идеи, которые творчески развивают личность студента. Кейс стади, кластер, discussion ice –Breaker, обмен информацией, интерактивность, пила-тексты с многими выборными ответами, презентация «правильно-неправильно», заполнить ...

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Преподаватель также может использовать ситуативные карточки, тексты для консолидации, мультимедийные проекторы, вокабулярии для информационных источников, использовать видео, чтение текстов, подчеркивание незнакомых слов и терминов, используя их в составлении вопросов и предложений, различные топики, карточки с утверждением или не утверждением (согласие-несогласие) с мнением или описанием, которые даны в отрывках, выборочные вопросы, работа с картинками, полезная нужная для данного топика вокабулярии, написание автобиографии и резюме, написания расписания уроков, e mailов, что необходимо делать, а что нет, заполнение таблиц, работа со словарем, игра на знания слов, кроссворды, карты, закачивание и составление диалогов,

слушать Track к текстам (колонки) использовать TV. Грамматический материал в картинках написания (описания графиков) работе в группу и с напарником.

А самое главное хочу в итоге отметить – это помогать студентам раскрывать свои возможности в понимании и важности качественного вузовского образования, разрешить им раскрыться как личность на пути персонального и профессионального развития и усовершенствоваться в понимании, чтении, написании и говорении на иностранном языке как на уровне своего родного языка.

Использованная литература:

1. М.М. Артикова. Using the English language for Practical purposes|| International Engineering Journal for research and development. Volume 5 Special issue.
2. М.М. Артикова. Интенсивное обучению на иностранных языках- Интернаука. 2007 №9-2 с 9-11.
3. М.М. Артикова- —Лингвистические проблемы перевода с английского языка на русский интернаука|| 200.
4. М.М.Артикова. Эффективное решение проблем по формирование умственной самостоятельности студентов по иностранному языку. Хоразм-Маъмун Академияси ахборотномаси 2020-10. Вестник Хораземской академии Маъмуна.
5. М.М.Артикова. Abilities express lexical units in translatiо|| International Journal of Psychosocial Rehabilitation January 2020 Volume 27.
6. М.М. Артикова, Сулаймонова,Д.А, Давлатова М.Х, —Technologies and methods of construction modern foreign language lesson|| European Journal of Business and social Sciences. Volume 07 Issue 5 may 2009.
7. М.М. Артикова-Формирование умственной самостоятельности студентов по иностранному языку. Украина. November 3th 2020. Conference Proceedings of a multidisciplinary International Scientific Conference on Science, Technology, Education and Humanities.
8. М.М. Артикова, Рахимова. Problems of teaching fereign languages ||Repullician Scientific Practical Conference. Ташкент 2006 г.
9. М.М. Артикова. Сборник статей посвященный 100 летию Кононова Бухара. 2006.
10. М.М. Артикова – Train learnesrs to learn English language effectively and Independently- International Journal of scientific Reseach and modern Education. Volume.4 Issue 2-2009.
11. М.М. Артикова—Принцыпы усвоения грамматического материала на уроках английского языка технических Вузов|| Андижан ГУ-2021. Конференция-современные направления языкознания. Проблемы и решения.
12. SH.B. Adizov, F.R. Khamidov. EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY. 2022/2/24. 108-111. Directions to Increase the Economic Efficiency of using Farmer Lands in the District.
13. F.K. Sayidov, A.K. Akhrorov. Euro-Asia Conferences. 2022/3/30. THE ROLE AND IMPORTANCE OF LAND MONITORING IN THE USE OF LAND RESOURCES.
14. A Shuhrat, A. Behzod, M. Mironshoh, A. Azizbek - E-Conference Globe, 2021 FURTHER DEVELOPMENT OF THE LEMON INDUSTRY IN UZBEKISTAN AND

FURTHER IMPROVEMENT OF THE INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THIS AREA.

15. Pirimov, J. J., Khudoyberdiyev, F. S., Muhamadov, K. M., & Axtamov, S. F. (2021). Modern Geographic Information Systems in Land Resource Management. *Academic Journal of Digital Economics and Stability*, 8, 66-69.
16. KHAMIDOV, F. R., ADIZOV, S. B., KARIMOV, E. Q., MAXMUDOV, M. M., & Branch, E. B. The Role of Peasant Farms and Homestead Lands in the Development of Agriculture.

SOME COMMENTS ON THE ATTITUDE OF FOREIGN LANGUAGES IN JADID'S JOURNALISTIC WORKS AND PROSE

Yusupov Samandar

Alisher Navoi Tashkent State University of Uzbek Language and Literature
(TSUULL) 3rd year student

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6671588>

Abstract. This article examines and interprets the views of Jadid writers on the study of foreign languages in their publicist and artistic works, along with modern technology and the discovery of a new image of a rapidly developing world. As the main object of research, we rely on the views of some of our Jadids, who served the Motherland in the early twentieth century. Commonalities and differences in ideas on how the relationship between national and foreign languages should be explored and interpreted

Keywords: national language, foreign languages, fascination of language, foreign language teaching methods, polyglot

НЕКОТОРЫЕ КОММЕНТАРИИ ОБ ОТНОШЕНИИ К ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ И ПРОЗЕ ДЖАДИДА

Аннотация. В данной статье рассматриваются и интерпретируются взгляды писателей-джадидов на изучение иностранных языков в их публицистических и художественных произведениях, наряду с современными технологиями и открытием нового образа стремительно развивающегося мира. В качестве основного объекта исследования мы опираемся на взгляды некоторых наших джадидов, служивших Родине в начале XX века. Общности и различия во взглядах на то, как следует исследовать и интерпретировать отношения между национальными и иностранными языками

Ключевые слова: национальный язык, иностранные языки, увлечение языком, методика обучения иностранному языку, полиглот.

INTRODUCTION

From time immemorial, our nation has considered it necessary to know other languages along with its native language. By educating great geniuses, scientists and scholars for the sake of world civilization, the demand for new knowledge and language in our country was extremely strong. Indeed, in considering this account, it should be noted that Beruni learned the languages of the natives on the basis of his visit to India, Farobi knew seventy languages. Encouraging, promoting, and benefiting the nation from the study of foreign languages has been the focus of writer and poets for centuries. In the process of our research, we try to generalize and interpret and analyze the views of the creatures of the National Renaissance on this issue, which are systematic and thought-provoking, mainly in the works of journalism and sometimes in the literary books.

RESEARCH METHODOLOGY

As Jadidism spread in our country, the issue of foreign language learning would become more important. These problems were reflected in many journalistic articles and even in theatrical productions, and thus in high-quality productions. It is necessary to regulate the views of Behbud, who is considered the "father of Jadidism in Turkestan." The article emphasizes that individual creatures need to know 4 languages for Turkestan. The first, of course, is the emergence of Turkic, that is, Uzbek, because it is undoubtedly their mother tongue. The second is the Arabic language:

it is necessary for our religious efforts to fully understanding the Qur'an and the hadiths, to follow them, to get the true out of the wrong and the good out of the bad. Persian is also a language that needs to be studied under its own control. Most of the language textbooks in the old schools were written, and a person who learns this language, which is considered the language of poetry, will have the ability to know Firdausi, Bedil, Saadi and Hafiz. Finally, the fourth European languages or Russian is spoken by the author. With this language, which is necessary and necessary for our world, the Turkic nations can keep abreast of the latest developments in world science. By, acquaintance with the works of Copernicus, Tolstoy, Newton and Kepler, Behbudi notes, arises as a result of knowledge of this language. Behbudi, in response to the radicals who formed the narrow circle, proves through a hadith that Zayd ibn Sabit, a Companion, studied the Jewish script at the request of the Muhammad (S.A.V) [2: 396-398].

RESEARCH RESULTS

In studying these national views of Fitrat, it is necessary and useful for us to have our own position on the question of language learning by the masters, and on the process of teaching Persian and Arabic in schools. In particular, the author's book "Debate with Indian" stated: "Bay, bay! Siz Buxoro ulamosi xo' b "arabiydon" ekansiz. Bizning bolalarimiz uch yil maktabda o'qib, zaruriy xat-savodni chiqargach, 2-3 tillarni va diniy mas'alalarning muqaddimasi, hukmlari, tarixi va hisob ilmini yaxshi o'rganadilar. Siz 20 yil arab tili tahsilidan keyin ham hanuz u tilda takallum qilishga ojizsiz" (You think you know Arabic very well, but I have to say one thing. Our students study literacy for 3 years in school, then learn 2-3 languages perfectly. and even if you have studied Arabic for 20 years, you will not be able to speak it fluently)[3:69]. The author stated that the study of foreign languages in the schools of the Tsarist period, the lack of well-developed methods or the lack of knowledge and skills of teachers make it difficult for students to master these languages even after many years of study. expressed through. The author's "Statement of the Indian Traveler" also touched on these aspects, and was reflected in the views of this Indian tourist.

Ibrat, who has a special human in Jadidism, was also committed to learning foreign languages during his prolific career. From 1892 to 1896 he lived in Bombay and Calcutta, two of the largest port cities in India. He was fluent in the four languages used here: Arabic, Persian, Indo-Urdu, and English. Ibrahim Davron, who acknowledged that Ibrat was fluent in both Eastern and Western languages, wrote: Due to this, the author wrote his work "Lugati sittati alsina", which is a 6-language dictionary. In this play, the author translates Arabic, Turkish, Persian, Hindi and Russian directly into more complex Uzbek words. As Ibrat collected material for this work, he tried to include the most active words that are often used in the living language. It consists of two parts, and in Part 2 the author gives tense forms in each language, in particular, indefinite and future tense expressions in each of the six languages [6:16]. It was a necessary and useful book for those who were studying in the form of the "savtiya method" and for those who wanted to learn such languages. In one of his articles, Teacher from Kazan who taught many students, who soon became illiterate, and within three months had mastered the Arabic language to a certain extent. Or, while considering bringing a teacher from Russia and educating children to learn Russian, the author notes that the initial successes of this increased the opportunities and levels of knowledge of those who learned Russian [4: 103].

Abdullah Avloni, in his pedagogical and philosophical views, also emphasizes the relationship between a foreign and a national language: "Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini

yo'qotmakdur. Hayhot! Biz turkistonlilar milliy tilni saqlamak bir tarafda tursun kundan-kununutmak va yo'qotmaqdadurmiz. Tilimizning yarmiga arabiy, forsiy ulangani kamlik qilub, bir chetiga rus tilini ham yopishdurmakdadurmiz. Durust, bizlarga hukumatimiz bo'lg'on rus lisonini bilmak hayot va saodatimiz uchun osh va non kabi keraklik narsadur. Lekin o'z yerinda ishlatmak va so'zlamak lozimdur. Zig'ir yog'i solub moshkichiri kabi qilub, aralash-quralash qilmak tilning ruhini buzadur"[1:61]. The loss of a national language is the loss of the spirit of a nation. We, Uzbeks, are losing it year after year instead of preserving it. On the one hand, we are attaching Arabic and Persian, on the other hand, Russian and European languages to our national language. Learning the correct Russian language is necessary and useful for us, but it must be spoken in the native language.

CONCLUSION

In conclusion, we can say that our nation has been a land of science and culture since ancient times. Our ancestors, who are considered to be great geniuses, have studied and studied the languages, literature and cultures of other nations. The views of the Jadids in this regard also differ. Their views on other languages and their views on the methodology of learning them are still relevant today. In their comments, the study of foreign languages also includes the preservation of the national language, its preservation, and the non-confusion of languages.

References:

1. Avloniy. Turkiston yoxud axloq. www.ziyouz.com kutubxonasi –b47
2. Avloniy. Tanlangan asarlar// II tom. Ma'naviyat, T.: 2006. –b304
3. Behbudiy. Tanlangan asarlar// I tom. Akademnashr, T.: 2021. –b512
4. A.Fitrat. Tanlangan asarlar// I jild. Ma'naviyat, T.: 2000. –b 256
5. A.Fitrat. Hind sayyohining qissasi// Sharq yulduzi. –Toshkent, 1991. -№8. –B 7-39
6. Ibrat. Tanlangan asarlar. Ma'naviyat, T.: 2005. –b129 www.ziyouz.com kutubxonasi
7. Qosimov B . Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. Ma'naviyat, T.: 2004 –b 296 www.ziyouz.com kutubxonasi
8. Yo'lchiyev Q. Is'hoqxon To'ra Ibrat (o'quv-metodik qo'llanma). Farg'ona.: 2018. - b56

CHO'L PON – MILLATPARVAR SHOIR, MOHIR TARJIMON

Xoliqova Diloobar Muxtorjon qizi

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6671643>

Annotatsiya. Maqolada yangi davr o'zbek nasri rivojiga salmoqli hissa qo'shgan Cho'lpon ijodidagi o'ziga xoslik xususida fikr yuritiladi. Milliy uyg'onish davri adabiyotida tutgan o'rni, she'riyat, nasr, dramaturgiya, tarjimachilik va maqolanavislikdagi samarali ijodi haqida to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: jadid adabiyot, milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik, tarjima, harakat va oqim, jaholat, kommunist, millat qayg'usi, qatag'on.

ЧОЛПОН – ПОЭТ-НАЦИОНАЛИСТ И ИСКУСНЫЙ ПЕРЕВОДЧИК

Аннотация. В статье рассматривается уникальность творчества Чолпона, внесшего значительный вклад в развитие современной узбекской прозы. Его место в литературе Национального Возрождения, его эффективная работа в поэзии, прозе, драматургии, переводе и написании эссе.

Ключевые слова: современная литература, национальное пробуждение, просвещение, перевод, движение и движение, невежество, коммунизм, национальное горе, репрессии.

CHOLPON IS A NATIONALIST POET AND A SKILLED TRANSLATOR

Abstract. The article discusses the uniqueness of Cholpon's work, which made a significant contribution to the development of modern Uzbek prose. His place in the literature of the National Renaissance, his effective work in poetry, prose, drama, translation and essay writing.

Keywords: modern literature, national awakening, enlightenment, translation, movement and movement, ignorance, communism, national grief, repression.

KIRISH

Mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan so'ng adabiyot va san'atning boshqa sohalarida bo'lganidek, adabiyotshunoslik sohasi fanida ham yangi davr boshlandi. Uzoq yillar davomida o'rganilishi taqiqlangan madaniy merosimizning qatag'on davri bilan bog'liq sahifalari qaytadan tiklanmoqda. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Elbek singari yozuvchilarimizning asarlari xalqimizga qaytarilib, ularning hayoti va ijodi jiddiy ravishda o'rganildi va o'rganilishda davom etmoqda.

Turkistonda milliy uyg'onish va yoki jadidchilik harakatining o'rganila boshlaganiga qariyb yigirma yil bo'lishiga qaramay, jadidchilik namoyondalari va ularning ijodi bo'yicha talaygina ishlar amalga oshirildi. Bu harakat namoyondalarini o'rganishga bo'lgan qiziqish nafaqat O'zbekiston, Markaziy Osiyo, balki Germaniya, AQSH, Fransiya, Yaponiya, Turkiya kabi mamlakatlardagi olimlarning ham faol shug'ullanayotganligini alohida ta'kidlab o'tish lozim.

TADQIQOT MATERIALLARI

Milliy uyg'onish davrining eng buyuk namoyondalaridan biri bo'lgan Cho'lponning shaxsiyati va hayoti haqida har xil qarashlar, talqinlar mavjud. Bu haqida taniqli adabiyotshunos Dilmurod Qur'onov asosli dalillar bilan ilmiy izlanishlar olib borgan. D. Qur'onovning Cho'lpon haqidagi izlanishlari tahsinga sazovordir.

Natijalariga ko'ra O'zbekiston Milliy universitetida 1993-yili "Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanida xarakterlar psixologizmi" mavzusida nomzodlik va 1998-yili "Cho'lpon poetikasi (nasriy asarlari asosida)" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan[1]. Bundan tashqari "Cho'lpon nasri poetikasi", "Istiqlol dardi. Cho'lponning ijtimoiy-siyosiy qarashlari tadriji" nomli kitoblari adabiyotshunoslik fanida fundamental manba sifatida o'rin qoldirdi.

TADQIQOT NATIJALARI

Olim Cho'lpon asarlarini nashrga tayyorlab, chop etish ishlarida ham faol qatnashgan. Jumladan, 1994-yilda Cho'lpon 3 jildlik asarlari to'plamining 2-jildini nashrga tayyorlagan, uni izohlar bilan ta'minlagan. Shu yili "Adabiyot nadir?" to'plamini nashrga tayyorlashda qatnashgan. 1997-yilda Andijon viloyati Cho'lpon jamg'armasi tashkil qilinganidan buyon jamg'armaning bosh mutaxassisi vazifasida faoliyat ko'rsatib kelmoqda. 2016-yilda 4 jildlik Cho'lpon asarlari to'plamini nashrga tayyorlash va chop ettirish bo'yicha guruhga rahbarlik qilgan hamda ushbu jildlikning 2-jildini nashrga tayyorlab, izohlar bilan ta'minlagan[2].

Akademik Naim Karimov Cho'lpon haqida shunday yozgan edi: "Cho'lponning ulug'vorligi shundaki, u XX asr o'zbek adabiyotini yangi pog'onaga ko'tarib, o'zbek adabiy tilining shakllanishi va ravnaq topishiga ulkan hissa qo'shibgina qolmasdan, xalqda "Vatan", "Millat", "Istiqlol" tushunchalarining teran ma'no kasb etishiga ham mislsiz darajada katta ta'sir ko'rsatdi. O'zga so'zlar bilan aytganda, u xalqda hurriyat tuyg'usini uyg'otdi, uning ko'zidagi g'aflat pardasini olib tashladi, unda Vatanga muhabbat, kelajakka ishonch hislarini tarbiyaladi. Uning fuqarolik jasorati xuddi shundadir"[3].

MUHOKAMA

Adabiyotimizda Cho'lpon singari millat masalasini, milliy g'urur, milliy ozodlik tuyg'ularini hech ham to'xtamasdan, hech tanaffuslarsiz ko'tarib chiqqan ijodkor yo'q. Cho'lpon butun umr, hayotini millatga tikkan va shu yo'lda yashab o'tgan ijodkor edi. Cho'lpon ham boshqa jadidchilar kabi ijodida ma'rifatchilikni kuylagan holda boshlagan edi. Uning "Qurboni jaholat", "Do'xtur Muhammadyor" asarlarida ham aynan ziyoli, o'qimishli kishilarning jaholat qurboni bo'lganliklari aks etgan. Cho'lpon o'zining ma'rifatparvar g'oyalarida jaholatning qanchalik daxshatli og'riq, tuzalmas kasallik ekanligini ko'rsatib o'tgan.

Adabiyotning millat hayotidagi o'rni va roli haqida o'n yetti yoshida maqola yoza olganligi ijodning, adabiyotning millat uchun naqadar kerakligi xususida ega bo'lganligidan dalolat beradi. Bu xususiyati kelgusi yosh avlod uchun o'rnak bo'lsa arziydigan ishidir.

Shoir ijodi keng bo'lsa-da, hayotlik chog'ida uchtagina kitobi bosilib chiqqanligi hammamizga ma'lum: "Uyg'onish" (1922), "Buloqlar" (1923), "Tong sirlari" (1926). Ko'rinib turibdiki, vafotiga qadar (1938) o'n ikki yil vaqt bor edi. Ammo biror kitobi bosilib chiqmadi. Iste'dod qancha yorqin bo'lsa, e'tibor birinchilardan bo'lib qaratilganidek, ma'rifatparvarlarni yo'q qilish yuzasidan olib borilgan ishlarda ham Cho'lpon birinchilardan bo'ldi. 1926-yildan boshlab kommunistlar oyoqqa turib olgandan so'ng Turkiston millatining "gullari"ni qirish ishlari olib borildi, Cho'lpon ijodi qoralanib, "millatchi shoir" degan nom bilan hujum boshlandi. Shundan so'ng shoir ko'zga ko'rinmaslik, ijoddan to'xtab qolmaslik uchun **tarjima** bilan shug'ullandi. Shekspirning "Hamlet"ini, Pushkinning "Boris Godunov", "Dubrovskiy" asarlarini, Gogolning "Tergovchi", Gorkiyning "Ona" romanini mohirlik bilan tarjima qila oldi.

XULOSA

Shoir lirikasiga to'xtalغانimizda, yuqorida aytib o'tganimizdek, ma'rifatparvarlik g'oyalari ochiq-oydin aks etib turganini sezamiz. Xalqni, millatni qoloqlikdan olib chiqish, "malla"larga bo'yin egmaslik tuyg'ulari yo'g'rilgan birgina "Ko'ngil" she'rini olsak:

Tiriksan, o'lmagansan,
Sen-da odam, sen-da insonsen,
Kishan kiyma,
Bo'yin egma,
Ki, sen ham hur tug'ilg'ansan!

-bunday jasoratli hayqiriq, bunday millatni yuksaltirishga, ko'nglini uyg'otishga, chetdan kelgan har kimga ham bo'yin egavermaslikka, "Sen ham odamsan, "malla"lardan hech kaming yo'q" deya fikrni singdirishda Cho'lponddek boshqa ijodkor bo'lmagan. Insonning yuragidagi ajib hislarni uyg'ota olgan va uni da'vat eta olgan chaqiriqlari bilan ajralib turgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://saviya.uz/hayot/tarjimai-hol/dilmurod-quronov/>
2. O'sha manba.
3. Adabiyot [Matn] 11-sinf: darslik-majmua / B. To'xliyev [va boshq.], - Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2018. 35-b.
4. Turg'unpo'latov, D. R. (2021). Shuhratning "Mardlik afsonasi" balladasi va Mirkarim Osimning "To'maris" tarixiy hikoyalarida vatanparvarlik, vatanga bo'lgan muhabbat tuyg'ularining ulug'lanishi. Scientific progress, 2(3)

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ СТИЛИСТИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Диана Абдусаттар қызы Абдумуминова

Өзбекстан Республикасы Ташкент облысы Шыршық мемлекеттік педагогика институты
«Гуманитар пәндер» факультеті Қазақ тілі және әдебиеті бағыты II курс студенті

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6673928>

Аннотация. Тұрақты сөз тіркестерінің қолданылуы бойынша әдіс-тәсілдер, тіліміздегі фразеологизм единицаларының өзіндік орны, стилистикалық қызметі, көркем шығармаларда қолданылу ерекшеліктері, халықтық тіркестермен үйлестіріп пайдалану шеберлігі, тұрақты сөз тіркестерінің әртүрлі тұрғыдан пайдаланудың мәні.

Кілт сөздер: субъектті мінез, фразеологиялық тіркес, жүрегі ұшты, автор шеберлігі, қолданыстағы аясы, актуалды зерттеу, эмоциялық реңк, айрықша экспрессив.

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМА В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. Способы и приемы употребления регулярных выражений, специфическое место фразеологических единиц, стилистическая функция, художественные особенности употребления в произведениях, сочетающиеся с фольклорными словосочетаниями умение использовать регулярные выражения с разных точек зрения, сущность употребления.

Ключевые слова: сюжетный характер, фразеологическая фраза, три сердца, авторское мастерство, существующий объем, актуальное исследование, эмоциональный тон, исключительная экспрессивность.

STYLISTIC FUNCTION OF PHRASEOLOGY IN THE KAZAKH LANGUAGE

Abstract. Methods and techniques for using regular expressions, specific place of phraseological units, stylistic function, artistic features of use in works, combined with folk phrases ability to use regular expressions from different points of view the essence of use.

Keywords: subject character, phraseological phrase, three hearts, author skills, existing scope, actual research, emotional tone, exceptional expressive.

КІРІСПЕ

Тұрақты сөз тіркестерінің мәселелері бүгінгі таңда тіл білімі саласында ауқымды әрі өзекті ділгірліктердің қатарына еніп, зерттелу жұмыстары едәуір жақсарған бағыт ретінде көріп жатырмыз. Зерттелудегі көшделген нақты мақсат ол – тіл мәдениетін арттырып, шеберлікке үйрететін сөз өнерінің маржаны. Тілдік сөзлеу тәсілдеріне едәуір өткір, нақтылы, дәл және мәнерлі қолдану, жалпы тіл мәдениеттілігін арттыру мәселелерін қарастыру стилистика бөлімінің негізгі мақсаты болып саналады.

Жалпы фразеологизмдер стилистикасы ғылымы жиырма бірінші ғасырдың алпысыншы-жетпісінші жылдарына келіп ғылым ретінде ғалымдар қызығушылық танытып, ізденістер жүргізе бастады. Фразеологизм стилистикасы стилистика бөлімінде қарастырылады. Фразеологизмдер стилистикасының тіл білімінде екі нақты қызметі бар: ауызекі сөйлеу тілінде сөздік қорымыздағы заттың немесе құбылыс атауларын білдіреді. Ал, екінші қызметі фразеологиялық единицалар тілімізге образды түрде бейнелі және мәнерлі рең беру арқылы тіліміздің эмоцияналды-экспрессивті бояуын арттыруда үлкен мәнге ие.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ.

Қазіргі тілдік қорда қолданылып жүрген фразеологизмдердің біразі семантикасы жағынан адам көңіл-күйін білдіретін яғни эмоциясына байланысты. Адам эмоциясына қатысты фразеологизмдердің бір тобы жеке тұрып адам көңіл-күйін білдіретін болса, ал енді бір тобы контекст ыңғайына қарай эмоциялық реңкке ие болады. Мысалы: адам қорқынышы жайлы айтқымыз келсе – жүрегі ұшты, көзі шарасынан шықты, зәресі зәр түбіне жетті, төбе шашы тік тұрды, жаны мұрнының ұшына келді тағысын тағы жалғаса береді. Ал енді таңдану, таңырқану эмоциясына байланысты-жерден жеті қоян тапқандай болды, аузынан сілекейі ақты, төбесі көкке жетті т.б. Тілімізде бұдан да тыс айтылатын, қолданатын фразеологизмдер қатары толып жатыр. Осылайша, тіліміздің шексіз байлығын фразеологизмдердің эмоциялық реңк жасауы көрсетеді.

Шексіздігін көрсете отырып көркем шығармаларда да фразеологизмдердің мәні орасан үлкен маңызға ие екендігін де айтып өткен жөн болар. Көркем шығарма тілінде фразеологизмдердің көркем сөз шеберлері халықтың фразеологиялық байлығын өзіне тән шеберлікпен қолданылады. Осылайша автордың сөзге шеберлігі мен жазушылық қабілеттілігі бағаланады яғни мазмұны терең, тұрпаты көркем келген фразеологиялық қолданылу орайына қарай жазушы өзіндік қабілеттілігін танытады. Халық тілінің қат-қабатты қазынасына барлау жасап, көзін табу, қажетіне қолдана алу автор шеберлігі делінеді. Фразеологизмдердің өзі жеке тұрыпта, реңк беру арқылы болсын көркем шығармада атқаратын функциясы – өзіндік образ жасау, кейіпкерге тілдік мінездеме беруде, мінездеме беру барысында белгілі бір ситуацияға қорытынды жасауда тағы да басқа қажеттіліктерде өз қызметін атқарады. Фразеологизмді автор өз туындысына өзгеше нақыш, ерекше екпін беру үшін белгілі бір жағдайларда жұмсайды. Автор кейіпкерлерінің сыртқы бейнесін, кейде ішкі жан-дүниесін мен жалпы болмысын осындай сөз ұтымдылығын пайдалана отырып, одан әрі кейіпкердің жанданып, әсерлі шығуы үшін де қолданады. Ерекше экспрессивті мәнде мінездеме беру мүмкіншілігі фразеологиялық тіркестерде тұнып тұр. Экспрессивті мінезде, болмыс бейнелеу, жаңғырып шығуында да фразеологизмдерді пайдалану ұтымды тәсіл ретінде қарастырылады да қолданылады. Өйткені, фразеологизмдер субъектінің сапалық қасиетін білдіруге бейімделген, субъектіге мінездеме беру мәніне ие болған. Көркем туындылардағы сезім шерін шертерліктей әсер туғызатын айшықты сөздердің қай-қайсысы болсын көркем шығарманың жалпы экспрессивтік үндестігін күшейтеді, эмоциялық бояуын әрлендіреді, күшті сезім әсерін тудырады. Белгілі ұғымды дәлме-дәл, жан-жақты бейнелеп жеткізуде фразеологизмдердің тап басып, дәл түсетін ұтымдылығы басым. Фразеологизмдердің осындай айрықша тұстарын автор өз туындысында кейіпкерлердің психологиялық күйініш-сүйінішін, ой әсерлерін, рухани жан дүниесін нақты да нәзік бейнелеуге таңдап, талғап қолданады. Мысалы: -Не дерін білмей жүрегі аузына тығылды. “Қарағанды”. Қанат ұялғаннан жерге еніп кете жаздады. “Шығанақ”. Бұл сөйлемдердегі фразеологизмдер кейіпкерлердің психологиялық толғанысын әсерлі де мәнерлі жеткізіп, олардың мінездегі қат-қабат қырларын аша алады. Автор кейбір ситуацияға қарай кейіпкерлердің көңіл-күйін, психологиялық моментін эмоциялы, бояуы күшті фразеологизмдерді жұмсай отырып, не бір нәзік жайыттарды нақышты, нақты етіп жеткізе алады.

ҚОРЫТЫНДЫ.

Тіліміздегі, қолданыстағы фразеологиялық стилистика мәндес тіркестер – лексиканың ең бір айшықты бай саласы. Бұл сөздер басқа сөздерден ерекшелігі – экспрессивті-эмоционалдығы мен көзге түседі. Қазақ тілінде фразеологизмдердің халықтың ұлттық-мәдени ерекшеліктері, тұрмыс-салт, діни-наным сенімдерге байланысты пайда болып, халықтың рухани байлығына айналған және рухани өмірін суреттейтін сөздік құрамдағы аса бейнелі тілдік құралдар болып табылады.

Фразеологизм құрамындағы сөздер қалыптасқан белгілі бір жүйеге байланысты орналасып, ара-жігі ажырамай, сөздердің мағына бірлігін сақтайды. Фразеологизмдерді мағыналық топқа жіктеу, мәтіндегі қызметі негізінде мағыналарына байланысты тақырыптық топтарын анықтауда өз септігін тигізеді. Фразеологиялық түйдек және басқа да фразеологиялық тіркестерін едәуір бөлігін мағына жағынан топтастыру тым қиын мәселе болғанымен, шешуі жоқ мәселе деп қарауға келмейді. Түрлі сыртқы әсерлер, діни наым-сенім, ескі әдет-ғұрып, төрт түлік мал, адамның мінез құлқы өмір ағымына, ой-санаға сай фразеологизмдердің семантика, стиль, қолдану тәсілдеріне байланысты бажайлап талдау жасау-барлық тілші-филологтардың басты мәселесіне айналды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. М. Балақаев. Е.Жанпейісов. М. Томанов. Б. Манасбаев. Қазақ тілінің стилистикасы. - Алматы, 1974 жыл.
2. М. Серғалиев. Көркем әдебиет тілі. – Астана, 2006 жыл.
3. І. Кеңесбаев. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы. Ғылым, 1977 жыл.
4. Н. Уәлиев. Фразеология және тілдік норма. – Алматы. Жазушы, 1998 жыл.
5. А. Айтбаев. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы. Арыс, 2007 жыл.

ОИЛА ВА МАКТАБ ҲАМКОРЛИГИ АСОСИДА ЎСМИР ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Эватов Саминжон Собирович

ФарДУ Педагогика кафедраси ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6674021>

Аннотация. Мақолада оила ва мактаб ҳамкорлиги асосида ўсмир ёшидаги ўқувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантиришига таъсир кўрсатувчи ижтимоий-сиёсий, миллий-маънавий, психологик-педагогик омилларнинг ўзаро алоқадорлигини аниқлаш, оила ва мактаб ҳамкорлиги асосида ўсмир ёшидаги ўқувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантиришнинг назарий асослари очиб берилган.

Калим сўзлар: оила, мактаб, таълим, ҳамкорлик, ўсмир, ўқувчи, коммуникативлик, компетентлик, методика, модель.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ-ПОДРОСТКОВ НА ОСНОВЕ СОТРУДНИЧЕСТВА СЕМЬИ И ШКОЛЫ

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические основы развития коммуникативной компетентности учащихся подросткового возраста на основе сотрудничества семьи и школы, определяются взаимосвязи социально-политических, национально-духовных, психолого-педагогических факторов, влияющих на развитие коммуникативной компетентности учащихся подросткового возраста на основе семейного сотрудничества. и школьное сотрудничество.

Ключевые слова: семья, школа, образование, сотрудничество, подросток, студент, коммуникация, компетентность, методология, модель.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF ADOLESCENT STUDENTS ON THE BASIS OF FAMILY AND SCHOOL COOPERATION

Abstract. This article analyzes the theoretical basis of the development of communicative competence of adolescent-age students on the basis of family and school cooperation, determining the interrelationships of socio-political, national-spiritual, psychological-pedagogical factors affecting the development of communicative competence of adolescent-age students on the basis of family and school cooperation.

Keywords: family, school, education, cooperation, teenager, student, communication, competence, methodology, model.

КИРИШ

Ўсмир ёшдаги ўқувчиларда коммуникатив компетентлиги - ўқув жараёни, ижтимоий ҳаракатлар, жамоат бирлашмалари ва бошқа институтларга фаол иштирок этиши билан ҳам аҳамиятлидир. Бу ҳолатда қизиқиш – билиш мақсадни белгилаш ва атрофдаги воқеликни ўзгартиришнинг ҳаракат омилига айланади. Бунда муносабат, ҳуқ-атвор, одатлар, ҳаракатлар, фаолият мотивлари бўлган эҳтиёжлар, қизиқишлар, нуқтаи назарлар, идеаллар тизими диққат марказида бўлиши лозим. Шу боис, коммуникатив кўмпетентликнинг

асосий шакли бурч ва вазифаларни масъулият билан ижро этишдан иборат бўлиб, у қулай шароитларда тайинланиши мумкин. Ижтимоий фаол шахс сифатларининг таркиб топишида фаолият, жумладан, меҳнат, таълим, ўйин фаолияти етакчи рол ўйнайди[1]. Ўсмир ёшдаги ўқувчиларнинг коммуникатив компетентлиги инсон омилини амалга оширишнинг негизи сифатида қўлланилади ва уларга оилавий, мактаб, мактабдан ташқари, жамоатчилик каби ижтимоий-фаолиятли муносабатлар тизимида ҳаракат қилиш учун шароитлар яратилади. Ўсмир ёшлар жамоатчилик ҳаётининг фаол иштирокчилари бўлиб борадилар, янги билимлар, меҳнат кўникмалари, ҳақиқий ижтимоий тажриба эгаси бўладилар. Зеро, таълим-тарбия тизимининг сифати бугунги ва эртанги ҳаётимиз даражасини белгилаши керак[2]. Мавжуд таълим шакллари ва анъанавий таълим технологиялари, асосан, ўқитувчи мулоқотчанлигига таянади. Шу боис, таълим жараёнида ўқувчиларнинг мулоқотчанлигини ошириш, пассив мулоқотчанлик шаклидан олиб чиқиш уларда ижтимоий ташаббускорликни ҳам шакллантиради.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Оила ва мактаб ҳамкорлиги асосида ўсмир ёшдаги ўқувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантиришга доир мазкур тадқиқот ишининг ўрганилганилик даражасини уч қисмга – Ғарб мамлакатларида, МДХ мамлакатларида ва Ўзбекистонда ўрганилиши каби уч қисмга бўлиш мақсадга мувофиқ бўлди.

Ғарб мамлакатларида ўқувчи-ёшларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантиришга доир тадқиқотлар М.Бубер, Л.Ботчева, Ф.Деламаре, А.Дистервег, Дж.Дюи, А.Маслоу, Ж.Пиарже, Ж.Бивин, Ж.А.Грэхем, Ж.Равен, Д.Шонларнинг илмий изла-нишларида ўқувчиларда коммуникатив компетентлиликни шакллантиришнинг ижтимоий-маданий, педагогик-психологик ва лингвистик жиҳатлари очиб берилган. Шунингдек, мазкур олимларнинг тадқиқот ишларида ёшларда мулоқот маданиятини шакллантириш ва уларнинг ижтимоий муносабатларга фаол киришишига таъсир кўрсатувчи омиллар таҳлил қилинади.

МДХ мамлакатларида ўсмир ёшдаги ўқувчиларнинг турли малака ва кўникмаларини шакллантиришнинг педагогик йўллари ва механизмларини Л.С.Выготский, П.Я.Гальперин, В.В.Давидов, Н.В.Кузьмина, Е.Н.Линов, И.Я.Лернер, А.К.Маркова, Н.Д.Никандров, С.Л.Рубинштейн, Ю.Н.Емельянов, В.А.Кан-Калик, С.Л.Братченко, А.Н.Ивашов, В.Гришина, У.Томас, А.А.Бодалёв, А.И.Донцов, Ю.М.Жуковлар томонидан ўрганилган.

Ўзбекистонда ўсмир ёшлари ўқувчиларда коммуникатив компетентликни ривожлантириш масалалари Б.С.Абдуллаева, А.А.Абдукодиров, Г.Абдураимова, Ш.Абдураимов, Б.Р.Адизов, Н.Н.Азизходжаева, С.Базарова, У.Ш.Бегимқулов, Р.Х.Джураев, Р.Г.Исянов, Ш.Қ.Мардонов, А.Махмудов, Д.Маматов, Н.А.Муслимов, О.Мусурмонова, У.Н.Нишоналиев, С.Нишонава, Н.Ортиков, М.Очилов, Б.Х.Раҳимов, Ў.Қ.Толипов, О.Тўрақулов, У.Тўрақулов, Д.Шарипова, Ш.С.Шарипов, А.А.Халиков, Н.Ғ.Эгамбердиева каби олимларнинг илмий изланишларида ўқувчиларнинг компетентлилик фаолиятларини мактаб давридан бошлаб шакллантириш, уларни асосий компетенциялар асосида ўқитиш ҳақида фикрлар айтиб ўтилган. Мазкур тадқиқотлар орқали ўқувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ўстириш ва улардаги

камчиликларни бартараф этиш мақсадида турли педагогик-психологик тавсиялар ишлаб чиқилган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Ўсмир ёшдаги ўқувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожланмаслигига таъсир кўрсатувчи омиллар қуйидагилар ҳисобланади:

1. Оилавий муҳитнинг носоғломлиги. Ўқувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожланишида оилавий муҳитнинг соғломлиги биринчи омил ҳисобланади. Бизга маълумки, оиладаги муҳит: ота-она ва уларнинг ўсмир билан муносабати, оилавий хотиржамлик, катталарнинг ўзаро бир-бирларига бўлган ишончи ва ҳурмати коммуникатив компетентликни ривожланишида муҳим аҳамиятга эга. Аксинча, оиладаги келишмовчилик, низо, ота-она ва катталарнинг номақбул ҳатти-ҳаракати ўсмирлар ҳулқига салбий таъсир этмай қолмайди. Доимий жанжал ва можароли оилаларда тарбияланаётган ўсмир ёшдаги болаларда қишлоқчилик кузатилади. Бу эса ўсмирларда лоқайдлик, нописандлик, мустақил фикрнинг йўқлигини шакллантирса, баъзиларида тортинчоқлик, мослаша олмаслик, мулоқотчанликнинг пасайиши зўрайиб боради. Негаки, носоғлом оилада асосий эътибор ота-оналарнинг ўзаро зиддиятларига қаратилган бўлади. Ўсмирлар тарбияси эса, уларнинг эътиборидан четда қолиб кетаверади. Шундай оилалар борки, баъзан ота-оналар бор аламларини фарзандларидан оладилар. Яъни болага жahl қилиш, таҳдид ва жисмоний жазолаш бўлиши мумкин. Бир сўз билан айтганда бола ота-онанинг жанжали қурбонига айланади. Ўз навбатида, бу каби ҳатти-ҳаракатлар ўсмирликда агрессив ҳулқнинг шаклланишига замин ҳозирлайди.

2. Ота-оналарда ўсмирлар психологияси, физиологияси ва педагогикасига доир билимларнинг етишмаслиги. Афсуски, кузатишларимизга кўра айрим ота-оналар ўсмирлар физиологияси, психологияси ва тарбиясига оид билимлар етишмайди. Шу боис улар фарзандлари ҳулқида бўлаётган салбий ўзгаришлар сабабини англай олишмайди. Масалан, ўсмирлардаги инжиқлик ёки қайсарлик унинг баъзи бир касалликка чалинганлиги ёки жисмоний ривожланишидаги муаммо туфайли бўлаётган бўлиши мумкин. Шу билан бирга ота-оналарнинг ўсмир ёшдаги фарзандлари билан кам мулоқот қилиши, уларнинг муаммоларини сўраши ва яқин муносабат ўрнатмаслиги ҳам уларда коммуникативлик компетентлигини, мулоқотчанлик қобилиятларини, фаол муносабатларга киришувчанлик лаёқатини ривожланишига тўсқинлик қилади.

3. Ўсмирларнинг кун тартибини тўғри ташкил этилмаганлиги. Ўсмирларнинг кун тартибини тўғри ташкил этилмаганлиги уларнинг ҳулқида ва коммуникативлик лаёқатида салбий ўзгаришларни келиб чиқишига сабаб бўлади. Чунки, ўсмирнинг кун тартибида албатта дам олиш, овқатланиш, ўз-ўзига хизмат қилиш, машғулотларга қатнашиш, спорт билан шуғулланиш, таълим олиш каби юмушлар бўлади. Бу фаолият тураларини тўғри ташкил этилмаслиги ёки умуман амалга оширилмаслиги ўсмирларда ёпик характерни юзага келтиради. Ўсмирлар соатлаб, кунлаб телевизор ёки телефон ўйнаб ўтириши уларнинг ҳаётида коммуникативликни ривожланишига тўсиқ бўлади. Шунинг учун биз педагоглар ўсмирларни қанчалик кун тартибига риоя қилишга ўргатишни эрта бошласак шунчалик олдимизга қўйган мақсадимизга тез ва осон эришамиз.

4. Ўсмирларда ҳар қандай жамоага нисбатан адаптив жараённинг қийин кечиши. Ўсмирлар бир неча маротаба адаптив жараённи бошдан кечиради. Мана шу

кўникиш жараёнида уларда турли муаммолар содир бўлади. Яъни болада лоқайдлик, бефақрлик, киришимли бўла олмаслик, одамовилик каби ҳолатлар кузатилади. Афсуски, бу салбий иллатлар кейинчалик ўсмирнинг характериға сингиб бориши ва унинг ҳар қандай жамоаға нисбатан мослашувчанлиғини қийинлаштириши мумкин. Бундай ўсмирларнинг дўстлари жуда кам, ҳатто бўлмаслиғи ҳам мумкин. Улар характерида доимий нимадандир норозилик, ўз-ўзидан қониқмаслик, бўйсунмаслик, иккиланиш каби салбий иллатлар намоён бўлади. Айниқса, бундай ўсмирларда адаптация жараёни узоқ муддатға чузилишини кўриш мумкин. Зеро, «бугунги кунда дунёнинг жуда кўп минтақаларида инсоний қадриятлар емирилмоқда. Айниқса, пандемия шароитида айрим ўлкаларда бетоқатлик, тажовузорлик кайфиятлари кучайиб бормоқда. Мана шундай кескин вазиятда, улуғ мутафаккирлар айтганидек, дунёни эзгулик, меҳр-шафқат, инсонийлик қутқаради»[3]. Мана шунда муносабатни ёшларда шакллантириш ижтимоий бапрқарорлик асоси бўлиб хизмат қилади.

5. Ўсмирлар тарбиясига нотўғри ёндошиш. Кузатишларға кўра кўпчилик оилаларда ўсмирлар тарбиясига нотўғри ёндошадилар. Яъни бунда ота-оналар томонидан кўп ҳолларда ўсмирлар тарбиясига мутлақ мос келмайдиган қаттиққўлликдан фойдаланилади. Натижада ўсмир руҳиятида жиддий муаммолар кузатилади. Яъни кучли кўрқув ёки агрессия натижасида эмоционал ҳолатнинг бузилиши: ҳаяжонланиш, депрессия, хотиранинг пасайиши, нутқий муаммолар ва шунга ўхшаш қатор салбий ҳолатларға олиб келади. Албатта, руҳий ҳолатнинг бузилиши ўз навбатида ўсмирнинг жисмоний ривожланишиға ҳам таъсир кўрсатади. Ўсмирлардаги кўрқув уларнинг ўзига бўлган ишончнинг пасайиши, мустақил фикрлашдан чекланиш, ҳар қандай жамоаға нисбатан мослашувчанликнинг қийин кечишиға олиб келса, агрессия эса уларда тажаввузорлик, жанжалкашлик, уришқоқлик каби иллатларни намоён бўлишиға олиб келади.

Бугунги кунда таълим ва тарбия жараёнларида *тўртта ўзаро алоқадорлик* жараёнлари ажратиб кўрсатилади:

–тарбияни таълимдан ажратиб бўлмайди, у ўқув жараёниға киради ҳамда тарбияловчи таълим сифатида талқин қилинади. Тарбияловчи таълим – бу шундай таълим тури бўлиб, унда огоҳлантирувчи таълим жараёни ва таълим олувчиларнинг шахс сифатлари мажмуини шакллантириш орасида ўзаро узвий боғлиқликка эришилади;

–таълим жараёнида тарбия таълимдан ташқари муайян тизим ёки муассаса доирасида, унга параллел равишда (тўғарақлар, жамоат иши, меҳнат тарбияси) амалға оширилади;

–тарбия таълим жараёнидан ташқари (бирок унинг умумий мақсад ва қадриятларига мос равишда) оилада, меҳнат жамоасида, гуруҳда, жамоатчилик томонидан амалға оширилади;

–тарбия бошқа муассасалар (таълимий эмас) жамоалар (клублар, дискотекалар, давралар ва ҳоказолар) томонидан амалға оширилади.

Таълим ва тарбия *бирлигининг* психологик мазмуни шундаки, унинг асосида шахс, сифат, дунёқараш, ўқувчиларнинг ахлоқий сифатлари, улардаги ақлий қобилиятлар, эстетик эҳтиёжлар ва дид, жисмоний сифатларнинг ривожланиши муҳим аҳамиятға эға ҳисобланади. Зеро, «биз мактаб муаммосиға биринчи даражали масала, деб қарашни давом

этиришимиз лозим. Мактаб – фақатгина таълим берадиган маскан эмас, барчамиз учун юксак маънавият бешигига, фарзандларимизни болаликдан бошлаб касбга ўргатувчи даргоҳга айланиши зарур»[3]. Бу эса, таълимга алоҳида эътибор қаратишни талаб этади.

Оилада фарзанднинг иқтидори ва лаёқатини аниқлаш учун қатор психологик-педагогик талабларни бажариш лозим. Улар: «фарзанднинг ўзини тутиши ва фаолиятини комплекс баҳолаш, фарзанд қобилияти ва табиий лаёқатларини ташхислаш, иқтидорни белгилаш усуллари кўллаш, идентификациялаш, ўз иқтидорига фарзанднинг муносабати ўзгариши мумкинлиги, турлича бўлишини англаш, фарзандни давомий ва мақсадли кузатиш, боланинг қизиқиш ва лаёқатларига мос келадиган фаолиятини ташкил қилиш, уни таҳлил қилиш ва турли ўйин-машғулотларга жалб эта олиш, фарзанд иқтидори учун ривожлантирувчи педагогик муҳит яратиб бериш, фарзандни рағбатлантира олиш, иқтидорни белгилашда экспертлар ёрдамидан фойдаланиш»[4], фарзанднинг индивидуаллигини ҳисобга олиш, диагностика усуллари кўллаган ҳолда ташхис қилишнинг кўп босқичли ва такрорий усулларида фойдаланиш, иқтидор ташхисини реал фаолият доирасида амалга ошириш кабилардан иборат.

Ўсмир ёшдаги ўқувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантириш оила ва мактаб тизими ўзига хос масъулият ва функционал вазифаларга эга. Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, ўсмир ёшдаги ўқувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантиришда оилавий муҳитнинг ўрни юқори ҳисобланади. Оилада шахснинг таснифий асослари шаклланади, унинг меҳнатга, ахлоққа, ғоявий ва маданий кадриятларга бўлган муносабатлари шаклланади. Бу эса ижтимоий ҳаётда коммуникативлик кўникмалари шакланмаган шахс бўлиб етишишга сабаб бўлади, жамиятга умуман фойдаси тегмайдиган кишига айланади. Шу боис, ўсмир ёшдаги ўқувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантиришда уларнинг психологик мотивациялаштириш муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун оила муҳитида ҳам узликсиз таълим давом этириш билан бирга уларда психологик мотивацияни ошириш мулоқотчанлик кўникмаларини ривожлантиришдаги муҳим омил ҳисобланади. Шу боис, «сўнги йилларда мактаб таълимида истеъдодли ва салоҳиятли ёшларни танлаб олиш, уларни ўқитиш ва келгусида мамлакатимиз ривожига ўз ҳиссасини қўшадиган етук мутахассислар қилиб тайёрлаш учун ижод мактаблари»[5] ташкил этилмоқда.

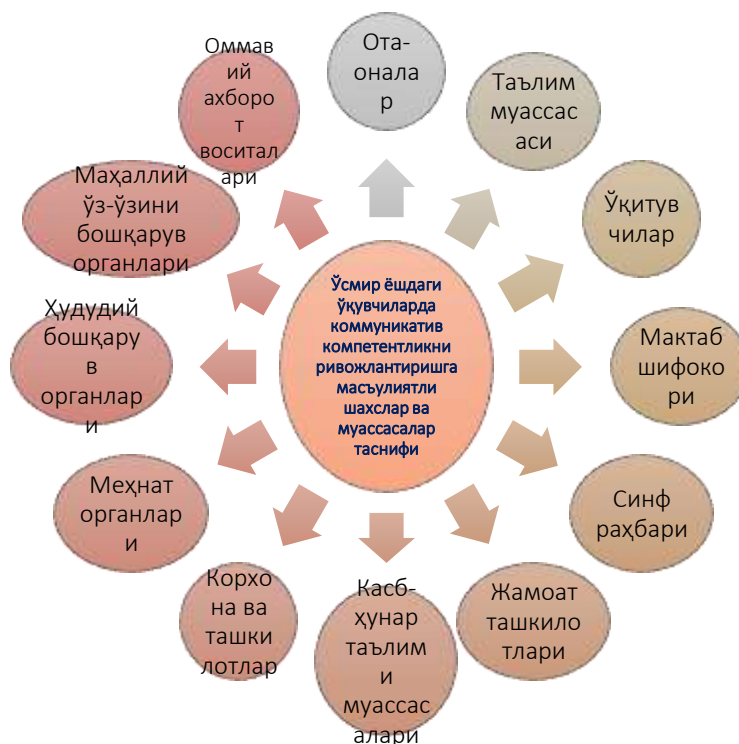
МУҲОКАМА

Ўсмир ёшдаги ўқувчиларда коммуникатив компетентликни ривожлантириш учун оила билан ҳамкорликда олиб бориладиган ишларни қуйидагилардан иборат:

- оилада фарзандни коммуникатив компетентлигини ривожлантиришда ота-оналарнинг билим даражасини оширишга эришиш;
- ота-онанинг ўз фарзандларининг барча хатти-ҳаракатлари учун таълим муассасалари ва маҳалла олдидаги жавобгарлигини ошириш;
- оилада фарзанд шахсига эътибор ва ҳурмат билан ёндашиш, соғлом ижтимоий муҳитни яратиш, миллий руҳ ва турмуш тарзини ҳисобга олган ҳолда фарзандларда ота-онага муҳаббат туйғусини муттасил равишда шакллантириш;
- фарзандларга чуқур дунёвий билим бериш, уларнинг маърифатли ва мулоқотчан, эркин фикрловчи шахс бўлиб етишишларини таъминлаш;

- болаларнинг кизиқиши, иқтидори ва эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда касбга йўналтириш;
- уларни мустақил фикрлашга ўргатиш, эркин тафаккур қилиш руҳида тарбиялаш;
- болаларнинг бўш вақтларини тўғри ташкил этиш ва уларнинг қўшимча таълим олишларига, ўз устида ишлашлари учун шарт-шароит яратиш;
- болада тежамкорлик ва меҳнатсеварлик сифатларини шакллантириш;
- оилада миллий ва умуминсоний тарбиянинг барча йўналишларини уйғун ҳолда босқичма-босқич амалга оширишни таъминлаш;
- фарзандни оилавий ҳаётга тарбиялаш жараёнида улар онгига бой маънавий мерос, ахлоқ-одоб қоидалари, урф-одатлари ва анъаналаримизни бугунги кун талаб ва эҳтиёжлари билан уйғунлаштирган ҳолда сингдириб бориш;
- жисмоний ёки руҳий ривожланишида нуқсони бўлган болаларга ҳаёт талабларига мос равишда билим ва касб-ҳунар эгаллашлари учун шарт-шароит яратиш;
- оилада бир-бирларини доимий равишда ўзаро жисмоний, моддий, маънавий ва психологик, тиббий қўллаб-қувватлаш кўникма ва одатларини шакллантириш, оилавий дам олишни тўғри ташкил этиш;
- оилада турли муаммоли вазиятларни оқилона ҳал этишда ёшларни мулоқот маданиятига ўргатиш;
- оилада ота-она ва фарзанд ўртасидаги ўзаро муносабатларни мустаҳкамлашда турли мавзуда суҳбатлар ўтказиш;
- боланинг мактабдан ташқари турли хил таълим муассасаларидаги (муסיқа ва санъат, спорт мактаблари, турли тўғараклар) тўғарак машғулотларига жалб этиш борасида ота-оналарга кўмаклашиш.

1-расм. Ўсмир ёшдаги ўқувчиларда коммуникатив компетентликни ривожлантиришга масъулиятли шахслар ва муассасалар таснифи

Таълим жамиятни юксалтириш йўлларини кўп жиҳатдан белгилаб берувчи ижтимоий институтни ўзида ифода этади, чунки айнан у демократик жамият устуворликларига мувофиқ янги ижтимоий онг шаклланишига кўмаклашади. Таълим ва ҳозирги замон жамиятининг бундай ўзаро яқин муносабати табиийдир, чунки таълим тизими ижтимоий билимлар ва профессионал кўникмаларни белгилабгина қолмай, балки асосий мезонлар ва ҳаётий кадриятларни, шахс ва жамиятнинг позициясини шакллантириб, эртанги ҳаётга қадам қуювчиларни ҳаётга тайёрлаб, воқеа-ҳодисалардан олдинда боради.

Таълим тизимида ўсмир ёшдаги ўқувчиларнинг фақат билим доирасини кенгайтириш асосий мақсадга айланмаслиги лозим, уларда коммуникатив компетентликка оид кўникма ва малакаларни шакллантириш биринчи ўриндаги вазифа бўлмоғи керак. Бу борада ҳозирда муҳим қадамлар қўйилмоқда ва кенг ислохотлар, янгича ёндашувлар амалга оширилмоқда.

ХУЛОСА

Ёшларда мулоқотга киришиш, мулоқотчанлик ва алоқа боғлаш кўникмалари, муомала ва мулоқот маданияти ривожланмаган ва уларда ишлаш ва ўқишда кўплаб англашилмовчиликларни келтириб чиқармоқда. Бугунги кунда ёшлар миграцияси, уларнинг чет элларда иш қидириб, турли жинойт тўдалар таъсирига берилиб қолаётганлиги намоён бўлмоқда. Шу боис, «биз ўтган даврда йўл қўйган хато-камчиликларнимиздан хулоса қилиб, ота-оналар, жамоатчиликнинг истак ва талабларини инобатга олиб, мамлакатимизда 11 йиллик мактаб таълими тизимини»[5] тиклаш орқали ёшларнинг таълим олишидаги изчилликни таъминлаш ва коммуникатив компетентликни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш зарурати ортиб бормоқда.

Шундай қилиб, ўсмир ёшдаги ўқувчиларда коммуникатив компетентликни ривожлантириш қуйидаги масалаларни ҳал қилиш орқали амалга ошади:

- мотивация – ўқувчиларнинг ижтимоий педагогик фаолиятнинг мақсади, мазмунини англашлари.
- қизиқиш – ўқувчининг ҳаётнинг ижтимоий соҳасидаги зарур фаолият ва муносабат жараёнига ва унинг самарасига қизиқишнинг ортиши.
- эгаллаш – ўқувчиларда коммуникатив компетентликни ривожлантириш масалалари бўйича назарий ва амалий билимини ошириш.
- ўз-ўзини назорат қилиш – олинган натижалар таҳлили ва уларни кутилганлари билан қиёслашга ўргатиш.

Хулоса қилганда, коммуникатив компетентлиги орқали ўсмир ёшдаги ўқувчилар ижтимоий ҳаётида ва муносабатларда фаол иштирок қилиш ва жамоада тўғри хулқ-атворда бўлиш кўникмаларига эга бўладилар. Уларнинг ахлоқий етуклиги, ўз жамоасида яшаш ва меҳнат қилиш, шахсий манфаатларини умумий манфаатларга бўйсундириш қобилияти кузатилади. Бундай фаолиятда ўсмирлар бошқаларга нисбатан меҳрибонларча ва ғамхўрлик муносабатида бўладилар, интизомлилик ва уюшқоқликни, одоблилик ва камтарлиқни, батартиблиқни, топширилган топшириқ, иш борасида интизомлилик ва уюшқоқликни намоён этадилар. Уларда ахлоқий онг ва ахлоқий тажрибанинг бирлиги асосида ижтимоий кўникмалар шаклланади, ривожланади ва мустаҳкамланади. Бу эса

уларда коммуникатив кўникмаларни ижтимоий муносабатлардаги самарадорлиги сифатида амоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ғозиев Э. Педагогик технологияларнинг психологик масалалари // Халқ таълими, 1999. – № 6. – Б. 60.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари.4-том. – Тошкент: Ўзбекистон, 2020. – Б.148.
3. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент.: Ўзбекистон. 2021. –Б. 278
4. Бегматова Д. М. Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг педагогик шарт-шароитлари. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. –Самарқанд. СДЧТИ. –Б. 11-13
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари.4-том. – Тошкент: Ўзбекистон, 2020. – Б.156.
6. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.
7. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. *Вестник Ошского государственного университета*, (3), 38-42.
8. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
9. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 1(1.7 Philosophical sciences).
10. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(3), 79-86.
11. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. *Canadian Social Science*, 16 (2), 55-59 p.
12. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth's intellectual culture. *European science review*, (7-8).
13. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(12), 364-369.
14. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus) – P. 30338-30355
15. Bakhromovich, S. I. (2022).Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. *European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)*, - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83

WEB-КВЕСТ ТЕХНОЛОГИЯСИ АСОСИДА БЎЛАЖАК ХОРИЖИЙ ТИЛ ЎҚИТУВЧИЛАРИДА АХБОРОТЛАРГА ТАҲЛИЛИЙ ВА ТАНҚИДИЙ МУНОСАБАТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК МАЗМУНИ

Жўраева Гулмирахон Зуфаржон кизи

Факультетлараро чет тиллари кафедраси ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6674101>

Аннотация. Ушбу мақолада бўлажак хорижий тил ўқитувчиларининг ахборотларга таҳлилий ва танқидий муносабатини Web-квест технологияси асосида шакллантириш мазмунини ёритиш, бўлажак хорижий тил ўқитувчиларининг ахборотларга таҳлилий ва танқидий муносабатини Web-квест технологияси асосида шакллантиришнинг тизимли-функционал моделини такомиллаштириш муаммолари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: таълим, олий таълим, хорижий тил, Web-квест, ахборот, таҳлил, дезинформация, ахборотлар олами, бўлажак ўқитувчи.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ АНАЛИТИЧЕСКОГО И КРИТИЧЕСКОГО ОТНОШЕНИЯ К ИНФОРМАЦИИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИИ WEB-КВЕСТА

Аннотация. В данной статье анализируются проблемы освещения содержания аналитического и критического отношения будущих учителей иностранного языка к информации на основе технологии Веб-квеста, совершенствования структурно-функциональной модели аналитического и критического отношения будущих учителей иностранного языка к информации на основе технологии веб-квеста.

Ключевые слова: образование, Высшее образование, Иностранный язык, Веб-квест, информация, анализ, дезинформация, мир информации, будущий учитель.

PEDAGOGICAL CONTENT OF FORMATION OF ANALYTICAL AND CRITICAL ATTITUDE TO INFORMATION IN FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS ON THE BASIS OF WEB-QUEST TECHNOLOGY

Abstract. This article analyzes the problems of coverage of the content of future Foreign Language teachers' analytical and critical attitude to information on the basis of Web-quest technology, improvement of the structural and functional model of future Foreign Language teachers' analytical and critical attitude to information on the basis of Web-quest technology.

Keywords: Education, Higher Education, Foreign Language, Web-quest, information, analysis, dezinformation, world of information, future teacher.

КИРИШ

Жаҳонда сохта хабарлар тарқатиш, ижтимоий онғни манипуляция қилиш, кичик муаммони катта, йирик муаммо сифатида тасвирлаш, ёшларни чалғитиш, миллий қадриятларни нотўғри талқин қилиш, ўзга маънавий қадриятларни сингдириш, халқнинг тарихий хотирасини бузиш ва ўзгартириш ва кибертерроризмга асосланган ахборотий таъсирлар ва таҳдидлар кучайиб бормоқда. Шунингдек, сўнги йилларда бўлаётган глобал ижтимоий ўзгаришлар ахборотни кудратли қуролга айланганини кўрсатиб қўймоқда. Ғарб мамлакатларида бугун ахборот олиш имконияти эмас, балки унинг ҳаддан ортиқ кўплиги муаммо туғдираётгани учун ҳам кўплаб мамлакатларда, хусусан, АҚШ, Франция, Германия ва Россия давлатларида «Хавфсиз интернет» дастури ишлаб чиқилганлигини кўриш мкин. Кўп ҳолларда оммабоп ахборотлар уммонидан релевант ахборотни

ажратиб олиш жуда мушкул кечмоқда. Манбаларнинг мувофиқлашмаганлиги, хилма-хиллиги ва ишончсизлиги ахборотни ташкил қилиш ва бошқаришни мураккаблаштирмоқда. Мана шундай шароитда ахборот истеъмолчиларида ахборотларга танқидий ва таҳлилий тафаккурни шакллантириш орқали турли ахборий таҳдидлардан ҳимояланишга доир педагогик-психологик тарбия ишларини такомиллаштириш вазифалари юзага келмоқда.

Ўзбекистоннинг миллий юксалиш стратегиясида ҳам чет тилларни ўқитиш тизимини такомиллаштириш, ёшларни хорижий тилларни ўрганишга йўналтириш билан бирга уларни ғоявий таъсирларга тушиб қолмаслик, тил ўрганиш жараёнида ахборий таҳдидларга учрамаслик ҳамда таълим жараёнида зарур ахборотдан фойдаланиш ҳамда интернет материалларини объектив таҳлил қилиш, синтез қилиш ва баҳолаш кўникмаларини оширишга доир устувор вазифалар белгиланган. Бу орқали хорижий тил йўналиши талабаларида ахборотларга танқидий ва таҳлилий муносабатни шакллантириш ва уларни турли ахборий таҳдидларга дуч келмаслигига доир педагогик-профилактик ишлар амалга оширилмоқда. Зеро, сўнги йилларда «терроризм, экстремизм, трансмиллий ва кибержиноятчилик, одам савдоси, наркотрафик каби таҳдидлар хавфи тобора ортиб бормоқда. Миллий маънавиятимизга мутлақо бегона бўлган зарарли ғоялар, тушунча ва қарашлар чегарани бузмасдан, билдирмасдан, таъбир жоиз бўлса, «чақирилмаган меҳмон» бўлиб хонадонимизга, жамиятимизга, энг ёмони, мурғак болаларимизнинг покиза қалби ва онгига кириб келаётганидан ҳам кўз юма олмаймиз»[1]. Шундай экан, ёшларимизда «интернетомания» касаллиги ривожланиб бораётган шароитда уларни ахборий таъсирлардан ҳимоя қилиш имкониятларини кенгайтириш, ахборотларга танқидий ва таҳлилий муносабатни шакллантириш энг долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ахборотларга танқидий ва таҳлилий муносабатни шакллантириш, аналитик тафаккурни ўстириш ҳамда талаба-ёшларда ахборот истемоли маданиятини ривожлантиришга доир тадқиқотларни Ўзбекистонда туркумлаш мақсадга мувофиқ. Бу орқали мазкур муаммо доирасида олиб борилган тадқиқотлар кўламини аниқ белгилаш ва улардан назарий-методологик асос сифатида фойдаланиш мумкин.

Ўзбекистон мамлакатларида ахборотларга танқидий ва таҳлилий муносабатни, тафаккурни шакллантириш, аналитик фикрлаш тарзини ўстириш ҳамда интернет материаллари билан ишлаш кўникмалари Т.Стоуньер, А.Тойнби, А.Урсул, Т.Яглом, Л.Ботчова, Ж.Лаки, С.Давн, М.Анланд, Г.Ўфтсайд, М.маклухан, Мин Кю Чои ва С.Марк каби олимлар томонидан ўрганилган.

МДХ мамлакатларида ўқувчи-ёшларда ва талабаларда ахборотлар билан ишлаш, информацион маданият ва ахборот истеъмоли маданияти ҳамда ахборот билан ишлаш компетентлигини ривожлантириш масалалари билано А.Доколин, Ю.Затуливерет, Е.Масуда, И.Мелюхин, В.Михайловский, Н.Моисеев, Н.Носов, Е.Поликарпов каби олимлар шуғулланган.

Мамлакатимизда ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг фалсафий, ҳуқуқий, ижтимоий-сиёсий масалалари М.Ёкубова, Н.Жўраев, И.Каримов, Ж.Мухаммадиев, А.Тулупов, А.Умаров, М.Усманова, Т.Эшбековлар томонидан ўрганилган. Психолог олимлардан Э.Ғозиев, С.Жалилова, В.Каримова, Н.Сафаев, Ғ.Шоумаров каби

томонидан ахборотнинг талабалар ўқув-билиш фаолиятига таъсирининг психологик жиҳатлари, М.Абдужабборова, У.Ёзиева, А.Исманова, Б.Ходжаев, М.Қуронов, З.Қосимова каби олимлар томонидан ўқувчиларни зарарли ахборотлар таъсиридан ҳимоя қилиш ва ахборот истеъмоли маданиятини ривожлантиришнинг педагогик механизмлари ёритиб берилган. Шунингдек, талабаларда Интернет билан ишлаш маданиятини ривожлантириш бўйича тадқиқотлар А.А.Абдуқодиров, М.Арипов, А.Арипджанова, У.Ш.Бегимқулов, Н.А.Муслимов, Н.Тайлоқов, М.Файзиева, Ш.Шарипов, Т.Шоймардонов, С.Ғуломов кабилар томонидан амалга оширилган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Бўлғуси хорижий тил ўқитувчиларида ахборотларга таҳлилий ва танқидий муносабатини шакллантириш орқали уларда ўқувчиларга тил ўргатишда глобал ахборот тизимидан рационал фойдаланиш кўникмасини шакллантириш мумкин бўлади. Яъни «глобал ахборот тизимини тил ўрганишдаги фойдали жиҳатларинигина олиш кўникмасини талабаларда шакллантириш амалиётини ўргатиш муҳим аҳамиятга эга. Кўпгина тадқиқотларда шу нарса аниқланганки, доимий ахборот алоқаси бўлмаса, инсоннинг тўлақонли ривожланиши, ижтимоий гуруҳлар ва умуман жамиятнинг мўтадил фаолият олиб бориши мумкин эмас»[2]. Бу борада ахборот коммуникатив жараёнларида яширин тарзда мавжуд бўлган, шахс ва жамият тараққиётига ҳақиқий ва тобора ўсиб боровчи таҳдид соладиган жиҳати эътибордан четда қолиб келган. Кўпгина ривожланган давлатларда ахборотлашган жамиятнинг янги асосларини шакллантиришга муайян даражада эришилган бўлса-да, уни янада такомиллаштириш жараёни давом этмоқда[3]. Ахборотлашган жамият асосида инсоннинг ахборот олиш эркинлиги, коммуникация соҳасида – ахборотларни эркин айирбошлаш ва сўз эркинлиги ғояси ётади. Бугун биз ахборотлашув жараёнининг гувоҳи бўлмоқдамиз. Чунки бутун дунё микёсида кузатилаётган ва интеграция жараёнларида ўз ифодасини топаётган ахборотлашув жараёни инсон ҳаётининг барча соҳаларига даҳл қила бошлади. Шундай экан, ундан жамиятнинг ривожланишини айро тасаввур этиб бўлмайди. Шу боис глобал ахборот маконидан унумли фойдаланиш, унинг имкониятларидан фойдаланиш ва у орқали чет тилларини ўрганиш амалиётини тўғри олиб бориш лозим.

Бугунги глобал ахборот уруши замонида ахборотни ахборотдан, янгиликни тарғиботдан, маълумотни билимдан фарқлаш жуда муҳим ҳисобланади. Ўтган асрнинг 40-йилларида «Рейтер» агентлигини бошқарган Кристофер Чанселлор «янгиликни тарғиботдан фарқлаш зарурлигини таъкидлаган эди. Тарғибот бошқа нарса, янгилик эса мутлақо бошқа нарса. Инглизча ёки америкача янгиликлар бўлмайди, у халқаро товардир»[4],- деб ёзган эди. Бугун мутлақо бошқача сифатий ҳолат юзага келди. Ҳар кун дунёда миллионлаб воқеалар содир бўлади. Аммо кишилар диққатига ахборот муайян ижтимоий-сиёсий кучлар манфаатидан келиб чиқиб эътибор қаратган масалаларгина ҳавола этилади. Бу уларнинг ҳодисаларни ёритишнинг устувор йўналишларини белгилаб беришини, муайян маълумотларни олиш, талқин қилиш, баҳолаш ва тарқатиш орқали фуқароларда тегишли фикр ва ҳулосалар шаклланишига хизмат қилишини кўрсатади. Бу медианинг ижтимоий фикрни керак бўлган шаклга йўналтира олиши, у билан манипуляция қила олишидан далолат беради. Мазкур жараёнда сохта, тўқиб чиқарилган ахборотни ҳақиқат сифатида тақдим этиш, воқеликни бир ёқлама тақдим этиш ёки бузиб кўрсатиш, реалликни адекват қабул қилишга ёрдам берадиган муҳим элементларни яширишга алоҳида эътибор берилишини таъкидлаш зарур. Бўлажак

хорижий тил ўқитувчилари ҳам ахборотни қабул қилувчи ва тарқатувчи биринчи бўғин сифатида масъулиятни англашлари, ўзларида ахборотларга таҳлилий ва танқидий муносабатини шакллантириш, ахборотнинг таъсири ва яширин маъносини англай билимшлари талаб этилади. Шу билан бирга Веб-квест технологиясининг педагогик имкониятларини ҳам билиш муҳим аҳамият касб этади.

Веб-квест нима? «Педагогикада веб-квест - бу муаммоли вазифа, Интернет ресурсларидан фойдаланган ҳолда лойиҳа. Веб-квест - бу ҳар қандай мавзу бўйича талабаларнинг лойиҳа фаолиятини ташкил қилиш учун скрипт.

Ушбу технологиядан фойдаланишнинг фойдаси нимада? Веб-квест куйидагиларни тарғиб қилади: ўқитувчи талабаларга топширадиган маълумотларни Интернетда кидириш; ахборотни таҳлил қилиш, умумлаштириш ва баҳолаш босқичида талабаларнинг фикрлаш қobiliятини ривожлантириш; талабаларнинг компьютерда ишлаш кўникмаларини ривожлантириш ва уларнинг сўз бойлигини ошириш; талабаларни ўқитувчидан мустақил равишда билим олишга ундаш; талабаларнинг тадқиқот ва ижодий қobiliятларини ривожлантириш; шахсий ўзини ўзи кадрлашни яхшилаш.

Ушбу технология қайси элементларга мос келади? Ушбу технологиянинг афзаллиги шундаки, у ҳар қандай мактаб фанига қўлланилади. Турли мактаб фанлари бўйича веб-квест мисолларини кўриб чиқинг: Ушбу технология дарсни индивидуал ёки гуруҳ ишларини ташкил қилиш учун ҳам, дарсдан ташқари ишлар учун ҳам мос келади»[5].

Бўлажак хорижий тил ўқитувчиларига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилишдаги асосий йўналишлар куйидагилардан иборат:

- бўлажак хорижий тил ўқитувчиларга зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилишни таъминловчи ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий, ташкилий ва техникавий шарт-шароитлар яратиш, шунингдек ушбу соҳадаги илмий ва амалий тадқиқотларни ривожлантириш;
- бўлажак хорижий тил ўқитувчиларининг онгига ғайриқонуний ахборот-руҳий таъсир кўрсатилишининг, уларга ҳийла ишлатилишининг, ғайриижтимоий ҳаракатларга ундовчи ахборот маҳсулоти тарқатилишининг олдини олиш, шунингдек ушбу соҳадаги ҳуқуқбузарликларни профилактика қилиш;
- жисмоний ва юридик шахсларнинг талабаларга зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш соҳасидаги фаолиятини қўллаб-қувватлаш;
- бўлажак хорижий тил ўқитувчиларига зарар етказувчи ахборотни таснифлаш мезонлари, механизмлари ва услубларини ишлаб чиқиш ҳамда такомиллаштириш. Буларнинг барчаси талабаларни зарарли ахборотлардан ҳимоялаш бўйича давлат сиёсатини амалга оширишнинг асосий йўналишларини белгилайди ва бу соҳадаги таълим- тарбия муассасалари фаолиятининг таянч мезонларини ҳамда уларнинг мазмун- моҳиятини ифодалайди. Бу жиҳатдан, қонунда таълимни давлат томонидан бошқариш органлари ва таълим муассасаларини талабалар соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан уларни ҳимоя қилиш соҳасида ваколатларининг белгилаб қўйилгани ҳам тадқиқотимиз учун ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга.

«Замонавий таълим олдида ўқув фаолиятини ташкил этишнинг янги турлари ва шакллари топиш вазифаси турибди. Таълим мустақил танқидий ва ижодий фикрлашни ривожлантириш нуқтаи назаридан ривожлантирувчи бўлиши керак. Шу мақсадда кўпгина

ўқитувчилар узоқ вақтдан бери Интернет ресурсларидан фойдаланган ҳолда дизайн технологиясидан фойдаланишган. Аммо интернетдаги маълумотларнинг кўплиги ва унинг сифати нафақат лойиҳа устида ишлаш жараёнини соддалаштирмайди, балки уни мураккаблаштиради. Ушбу муаммонинг мумкин бўлган эчимларидан бири веб-квест технологиясидир. Веб-квест интерфаол таълим муҳитини ташкил қилишнинг намунасидир. Таълим веб-квести - бу талабалар муайян ўқув топшириғини бажариш учун ишлайдиган Интернет-сайт. Веб-квест таълим муҳитида ишлашнинг мақсади: асосий компетенцияларни шакллантирган ҳолда Интернетда ўқувчиларнинг малакали ишини ташкил этиш. Веб-квест - бу ўқитувчи ва талабаларнинг биргаликдаги фаолияти маҳсулидир. Веб-квест билан ишлаш натижаси мини-лойиҳаларни веб-саҳифалар ва веб-сайтлар (маҳаллий ёки Интернетда) кўринишида нашр этишдир»[6]. Веб-квест учун ресурслар сифатида - рўйхат ахборот ресурслари (электрон шаклда - CD, видео ва аудио, қоғоз кўринишида, Интернетдаги манбаларга ҳаволалар, мавзу бўйича веб-сайт манзиллари) келтириш мумкин.

МУҲОКАМА

Глобаллашувнинг оқибатлари ҳақида фикр юритар экан, «баъзи мутахассислар замонавий алоқа воситалари ёшларни ўзига оҳанрабодек тортаётгани сабабли, «интернет авлоди», «Google болалари» ёки «Facebook фарзандлари» сингари иборалар пайдо бўлганига алоҳида урғу бермоқдалар. Уларнинг фикрича, бу ҳол ўғил-қизларимиз тарбияси бировларнинг қўлига ўтиб қолиши эҳтимолини оширади»[7]. Шу боис бўлажак хорижий тил ўқитувчиларида ахборот истеъмоли маданиятини ривожлантириш орқали уларда маданий ўзгаришлар, ахборий тажовузлардан ҳимояланиш тизимини шакллантириш муҳим вазифалардан биридир.

Шу билан бирга, айрим Европа давлатларида «анъанавий ҳокимиятни тан олмаслик, ундан қўрқмаслик» ғояси остида бирлашаётган NET авлод, Интернет болалари ёки фуқаролари гуруҳи пайдо бўлди. Бу гуруҳ давлат ҳокимиятининг расмий хабарларига қарши чиқувчи сиёсий кибер халқаро уюшма сифатида ташкил топди. «Уларнинг биринчи сиёсий партияси 2006 йил Швецияда пайдо бўлди. 2009 йилда бу партия 7,1% овоз билан Европа парламентида 2та жойга эга бўлди. 2011 йилда ушбу партиянинг 33та давлатидаги фаолияти аниқланди. Хусусан, партиянинг рўйхатга олинмаган аъзолари АҚШ ва Россияда фаол ҳаракат олиб бормоқда. Партия аъзоларини 20-30 ёш оралиғидаги ўсмирлар ташкил этади»[8]. «Шунга кўра, Ғарб инсоншунослик фанлари тилида «инсон деградацияси», «шахснинг емирилиши», «одамнинг қиёфасизлашуви», «цивилизация шоми» сингари тушкун иборалар кўпаяётганини тушуниш мумкин»[9]. Бундай ғоявий қарама-қаршиликларни медиа орқали жамиятга олиб кирувчилик вазифаси хорижий тил педагоглари ва ахборотни таржима орқали тарқатувчиларга юклатилади ва бунда улардан медиа ва ахборот маданиятига эга бўлиш ва бу орқали зарарли ахборотни тарқатмаслик вазифалари юклатилади. Бунинг учун веб-квест технологияси имкониятларини яхши билиш талаб этилади. «Веб-квест устида ишлашда бир қатор компетенциялар ишлаб чиқилади: касбий муаммоларни ҳал қилиш учун ахборот технологияларидан фойдаланиш (шу жумладан керакли маълумотларни топиш, иш натижаларини компютер тақдимотлари, веб-сайтлар, флеш видеолар, маълумотлар базалари кўринишида форматлаш); ўз-ўзини ўрганиш ва ўз-ўзини ташкил этиш; жамоавий иш (режалаштириш, функцияларни тақсимлаш, ўзаро ёрдам, ўзаро назорат); муаммоли вазиятни ҳал қилишнинг бир неча усуллари топиш, энг оқилона вариантни аниқлаш, танловингизни асослаш қobiliяти;

нотиклик маҳорати (лойиҳаларни муаллифларнинг нутқлари, саволлар»[10], муҳокамалар билан олдиндан ҳимоя қилиш ва ҳимоя қилиш мажбурийлигига асосланган.

Бўлғуси хорижий тил ўқитувчиларида ахборотларга таҳлилий ва танқидий муносабатини шакллантириш орқали таълим-тарбия жараёнида турли ахборий тажовузлардан, хусусан, зўравонликни, миллатчиликни, диний қарама-қаршиликни тарғиб қилувчи ахборотлардан асрашга ўргатиш, улардан тил ўрганишда фойдаланмаслик, қизиқиш орқали боғланиб қолишнинг салбий оқибатларини тушунтириш кўникмаларини шакллантириш мумкин бўлади. Маълумотларга кўра, «халқаро экспертлар дунё миқёсида ёшларнинг 38 %и зўравонлик руҳидаги сайтларни, 26%и миллатчилик ҳарактеридаги веб-саҳифаларни мунтазам кузатиб боришини аниқлаган. ЮНИСЕФ томонидан ўтказилган сўровлар интернетдан фойдаланадиган ёшларнинг 90 % ахлоқсиз сурат ва видеоларга дуч келиши, 60 % эса бу турдаги ахборотни мақсадли равишда излаганини кўрсатди. Ҳатто ўзимизнинг баъзи ёшларимиз учун ҳам интернет ва қўл телефонлари ахлоқсизлик манбаига айланаётгани ўта ташвишлидир. Негаки, бундай ғаразли таъсир домига тушиб қолган фарзандларимизда яқинлари ва қариндошларга нисбатан ҳурмат ва муҳаббат туйғулари сусайиб, эгоизмга мойиллик кучайиб бормоқда»[11]. Демак, хорижий тил ўқитувчисининг ахборотни фарқлай олиш кўникмаси, билим ва малакаси бундай тажовузлардан олдини олувчи муҳим омилга айланади.

Биз яшаётган XXI аср, нафақат глобаллашув ва ахборот соҳасининг жадал ривожланиш даври, балки у информацион ва интеллектуал рақобат замони ҳамдир. Бугунги глобаллашув шароитида барчамиз ахборот, инновацион жараёнлар ва таълим-тарбиянинг ўзаро алоқадорлиги янада тифизлашаётган ва шу билан бирга, бу соҳадаги масалалар кўпайиб, уларга доир муаммолар кескинлашаётган даврда яшамоқдамиз. Бу жараёнларга нисбатан тез мослашувчанлик, мавжуд вазиятни ўрганиш ва унга ҳолисона баҳо бериш, таҳлил қила олиш қобилияти етук мутахассисдан ҳам, ёш ўқувчи ва талабадан ҳам муайян малака ва кўникмани, бирор бир тарзда намоён бўладиган маҳоратни талаб қилмоқда. Бугунги кунда қайси ривожланган мамлакатнинг маърифий тарбия тизимини ва структурасини, айниқса таълим тизимини таҳлил қиладиган бўлсангиз, албатта, уларда талабаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси, ҳаётнинг барча соҳалари каби ахборот майдонида ҳам рақобатбардош бўлиши, аниқ мақсадга йўналтирилган қадриятларини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилаётганлиги кўзга ташланади. Бу ҳолат ҳар бир мамлакатнинг ўз келажагини ёшларда кўришини англатади.

ХУЛОСА

Бугунги кунда бўлажак хорижий тил ўқитувчиларида халқаро терроризм, экстримизм, шовунизм, натцизм ва бошқа ёвузликни тарғиб қилувчи фильмлар, «Ғарб ахлоқсизлик фалсафаси, прозелитизм, диний экстремизм каби таҳдидлар таъсирига қарши ахборотларга таҳлилий ва танқидий муносабатини шакллантиришнинг назарий ва услубий жиҳатлари, шакл ва воситаларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда. Бу жиҳатдан, бўлажак хорижий тил ўқитувчиларига жамият ҳаётида юз берадиган ўзгаришлар инсонлар ҳаёти ва турмуш тарзига ҳам ўзгаришлар киритиши, бундай жараёнларнинг стихияли тарзда амалга ошмаслиги, балки жамиятнинг маънавий-ахлоқий даражаси, умуммиллий ғояси воситасида шаклланиб боришини назарда тутиш лозим. Ўз навбатида бу, юртимизда умумий тинчлик ва барқарорликнинг таъминланиши жараёнида барпо этилаётган демократик жамият ривожини учун муҳим аҳамият касб этади»[12]. Аслида, ахборотларга таҳлилий ва танқидий муносабатини шакллантириш

кенг маънода, муайян ҳудуд ёки таълим муассасасида шахс ёки гуруҳнинг жамиятдаги мавжуд бунёдкор ғояларни сақлашга, бузғунчи ғоялар тарқалишининг олдини олишга йўналтирилган, аҳоли, айниқса ёшларни турли ахборот хуружлардан ҳимоя қилиш манфаатларига қаратилган маърифий ва таълимий тадбирлар мажмуини кўзда тутди. Бу маънода бўлажак хорижий тил ўқитувчилари учун ахборотларга таҳлилий ва танқидий муносабатини шакллантиришнинг илмий-педагогик таҳлили ва замонавий жиҳатларини ўрганиш натижасида куйидагиларни амалга ошириш лозимлиги ҳақида фикр юритиш жоиз, деб ҳисоблаймиз:

-бўлажак хорижий тил ўқитувчиларида миллий қадриятларга содиқлик руҳида тарбиялаш, террорчилик, ақидапарастлик ва давлатимиз интилишига зид бузғунчи ғояларнинг кириб келишига қарши мурасасиз курашиш ҳиссини ҳосил қилишга интилиш;

-таълим муассасаларида бўлажак хорижий тил ўқитувчилари орасида замонавий билимларни тарғиб қилиш, уларни дунёвий билимга бўлган интилишларини шакллантириш, турли норасмий ахборот таълими олишини қатъиян олдини олиш чораларини кўриш;

-талабаларнинг дарсдан бўш вақтида ахборот билан таъминланганлик даражаси ва самарадорлигини ошириш ва бунда турли ижтимоий тармоқдан фойдаланиш, глобал ахборот мйдони бўлган интернетдан масъулият билан фойдаланишга йўналтириш.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент.: Ўзбекистон. 2021. –Б. 268.
2. Сифоров В.И., Суханов А.П. Информация, связь, человек.-М.: Знание, 1997. – С.64.
3. Masuda Y. The information society as postindustrial society.Tokyo, 1981. P. 75.
4. Кастельс Мануэль. Информационная эпоха: экономика, общества и культура. Пер. с англ. П.И.Шкаратона. –М., 2000, –С.342.
5. <https://05fi.ru/uz/shablon-dlya-sozdaniya-veb-kvesta-sozdanie-veb-kvestov-na>
6. <https://05fi.ru/uz/shablon-dlya-sozdaniya-veb-kvesta-sozdanie-veb-kvestov-na>
7. Бабажанов С. Ёшлар онгини ахборот хуружлари таъсиридан асраш. -[http:// fikir.uz/ blog/ Urganch_davlat_Universiteti /eshlar-ongini-akhborot-khuruzhlari- tasiridan-asrash.html](http://fikir.uz/blog/Urganch_davlat_Universiteti/eshlar-ongini-akhborot-khuruzhlari-tasiridan-asrash.html) 5 август 2017.
8. Дергачев В. Киберинтернационал поколения NET. Электронный адрес ://dergachev.ru
9. Раҳмон Қўчқор. Дунё кураш майдонидир//. – Тафаккур-2016. 4-сон Б. 24.
- 10.<https://05fi.ru/uz/shablon-dlya-sozdaniya-veb-kvesta-sozdanie-veb-kvestov-na>
- 11.Ахборот асрида таълим-тарбия - <http://kaz.docdat.com> 23 Фев 2016; Бабажанов С.Ёшлар онгини ахборот хуружлари таъсиридан асраш. -[http:// fikir.uz/ blog/ Urganch_davlat_Universiteti/eshlar-ongini-akhborot-khuruzhlari- tasiridan-asrash.html](http://fikir.uz/blog/Urganch_davlat_Universiteti/eshlar-ongini-akhborot-khuruzhlari-tasiridan-asrash.html) 5 август 2017.
- 12.Бутаев У. Ўзбекистонда демократик жамият ривожига тинчлик ва барқарорликнинг ўрни. Фалсафа фан. докт. (PhD)дисс –Тошкент.: ЎЗМУ, 2018.
- 13.Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.
- 14.Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития

- интеллектуальной культуры студентов. Вестник Ошского государственного университета, (3), 38-42.
15. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
16. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 1(1.7 Philosophical sciences).
17. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences, 1(3), 79-86.
18. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. Canadian Social Science, 16 (2), 55-59 p.
19. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth's intellectual culture. European science review, (7-8).
20. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(12), 364-369.
21. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus) – P. 30338-30355
22. Bakhromovich, S. I. (2022). Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA), - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83

COMMUNICATION BETWEEN A TEACHER AND PUPILS AS AN EXCHANGE OF SPIRITUAL VALUES

Azimova Ziyoda Ergashevna

Republic of Uzbekistan, Andijan city Dean of the Faculty of Preschool Education,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Gulrukh Zulunova Bobirmirzo kizi

Student of Andijan State University, Faculty of Pedagogy

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6678118>

Abstract. *This article details communication between a teacher and pupils as an exchange of spiritual values, Innovation methods of teaching as part of the academic process.*

Key words: *communication, spiritual values, scientific knowledge, cooperative pedagogy, pedagogical communication.*

ОБЩЕНИЕ УЧИТЕЛЯ И УЧЕНИКОВ КАК ОБМЕН ДУХОВНЫМИ ЦЕННОСТЯМИ

Аннотация. *В данной статье подробно рассматривается общение учителя и учеников как обмен духовными ценностями, инновационные методы обучения как часть учебного процесса.*

Ключевые слова: *общение, духовные ценности, научное познание, кооперативная педагогика, педагогическое общение.*

INTRODUCTION

Communication pedagogy is a new branch of scientific knowledge, standing at the intersection of social psychology and humanistic pedagogy. Its emergence is due to the logic of the development of world psychological and pedagogical thought.

Only since the second half of the 1980s, with the beginning of the democratic reorganization of our society, does pedagogical freethinking take on real contours. An expression of an organized protest of creative teachers against the dominance of a soulless administrative-command pedagogy was an innovative movement and the pedagogy of cooperation gained support.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

The core of this concept was the equal partnership and humanity of pedagogical communication, the construction of the educational process in universities. The term "collaborative pedagogy" proposed by innovative educators has gained wide popularity.

However, it is precisely this that makes it possible to characterize the educational interaction, its structure, and functions in a more comprehensive manner. Close to it in foreign science are the concepts of "cooperative pedagogy", "groupism", "communicative pedagogy", "dialogue pedagogy".

Initially, communication is a basic category of social psychology. It is defined as the interaction of two or more people, which consists in the exchange of cognitive, emotional and evaluative information. Communication is included in practical interaction - teaching, work, ensuring its planning, implementation and control. Since the end of the 60s, the concept of "pedagogical communication" has appeared at the intersection of social and pedagogical psychology.

The aesthetic block includes the following skills: to introduce students to a high culture of communication, to be artistic, expressive, to activate the emotional tone of students, to introduce them to a high culture of communication. The structure of the technological block includes skills: to use teaching and educational tools, methods, techniques, a variety of forms of interaction, to choose the optimal style of communication management, to observe pedagogical tact.

RESULTS

Pedagogical science is characterized by a much broader interpretation of educational interaction, which goes far beyond the psychological framework. It is designed to develop such important aspects of it as moral and ethical, aesthetic, technological. Based on the psychological definition of communication "as information and subject interaction" in the holistic process of pedagogical communication, it is possible to single out the communicative and subject aspects. They are organically linked.

Subject interaction generates communicative. The latter, in turn, ensures the productivity of the former. Confidential communication allows the exchange of personal spiritual values. Students and pupils experience a deficit of just such communication.

Subject interaction is more developed in theoretical and practical terms. Communicative interaction in pedagogy is still not given due attention. Pedagogical communication is a broad concept that includes all the variety of teacher communications not only with students, but also with colleagues and administration.

DISCUSSION

In the holistic process of pedagogical communication, didactic and communicative aspects were identified for the first time. The process of pedagogical communication has an internal and external side. Psychology focuses on the first, and pedagogy on the second. Pedagogical theory and practice are also interested in the mental processes that take place between the teacher and the student, and how to manage them.

Subject didactic interaction is focused on the formation of a system of knowledge, skills and abilities among students. The content of communicative interaction is the exchange of thoughts, views, interests, feelings, moods in connection with subject interaction.

The teacher and the student can enter into substantive interaction in the classroom, in preparation for conferences, and work in the student scientific society. However, the pedagogical effect of this interaction is determined not only by the nature and method of organizing the leading activity - cognitive, artistic, labor, but also by the communicative interaction of the educator with pupils.

The dominant functions of communicative interaction are educational. A clear indicator of successful communicative interaction between a teacher and a student is a favorable moral and psychological climate in the classroom.

CONCLUSION

In conclusion, the socio-psychological block includes the ability to dispose students to communication, to make a favorable impression, to understand the uniqueness of the personality of each student. The structure of the moral and ethical block includes the ability to build communication on a humane, democratic basis, be guided by the principles and rules of professional ethics and etiquette, and initiate a favorable moral climate for communication.

References:

1. Berezovin, N.A. Problems of pedagogical communication: teaching aid / N.A. Berezovin. - Minsk: University Publishing House, 2001.
2. Hills, P. Teaching learning as communication process / P. Hills. – London: Groom Helm. 2004.
3. Rydanova, I.I. Fundamentals of pedagogy of communication / I.I. Rydanov. - Minsk: Belarusian Navuka, 2003.
4. Leontiev, A.A. Psychology of communication: textbook / A.A. Leontiev. – Tartu: Publishing House of the University of Tartu. 2002.
5. Kan-Kalik, V.A. Teacher about pedagogical communication / V.A. Kan-Kalik. – M.: Enlightenment, 2000.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FACTORS AND CONDITIONS OF CLASSROOM MANAGEMENT EFFECTIVENESS

Omadbek Olimjonov Odiljon ugli

Uzbekistan Youth Union Andijan state university head of the primary organization, Master

Gulrukh Zulunova Bobirmirzo kizi

Student of the Faculty of Pedagogy of Andijan State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6678159>

Abstract. This article describes in detail the psychological and pedagogical factors and conditions of classroom management, methods of classroom management, the work of the class teacher with school community organizations, the important requirements for the class teacher, the main tasks of classroom management in the school charter.

Keywords: classroom management effectiveness, classroom leadership, personal development, school charter, learning activities.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ И УСЛОВИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ КЛАССНОГО РУКОВОДСТВА

Аннотация. В данной статье подробно описаны психолого-педагогические факторы и условия классного руководства, методы классного руководства, работа классного руководителя с общественными организациями школы, важные требования к классному руководителю, основные задачи классного руководства в школьном уставе.

Ключевые слова: эффективность управления классом, лидерство в классе, личностное развитие, устав школы, учебная деятельность.

INTRODUCTION

The purpose of personal education is to create sufficient pedagogical conditions for students to fully demonstrate their abilities. In this regard, the school, in collaboration with the teaching staff and the student body, takes an individual approach to the organization of educational work, taking into account the specific characteristics of each student.

A class teacher is a teacher who leads a team of students of the same level, age, and education. The main goal of the class teacher is to be able to understand each other with the student and the class teacher in the process of educating the students properly, and to be more attentive to the students by the class teacher.

Establishing relationships with students and rebuilding them as students grow and develop are also important for the class teacher. The class teacher keeps records of its work and submits them to the school administration.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

The school educates students through the work of the class teacher, including activities, poetry readings, various evenings, meetings, contests, and other games. As a result, students develop thinking skills.

The class teacher works in partnership with the school administration and the community, as well as parents. The school administration should always support the class leader and his work. Because the class teacher knows his students well, he takes into account what is needed to teach them. The work of the class teacher is supervised by the Deputy Director for Spirituality and Enlightenment.

The class teacher's work plan is developed and supervised by the school principal and deputy principal. They acquire knowledge, skills and competencies in their educational activities.

The teacher often works alone with the class and as an educator. Teachers are distinguished by great love and care for children. These are being done with great demand.

RESULTS

Conducts health promotion activities for students and teaches them to work physically and mentally. The role of the class leader is important in organizing the class and organizing the class meeting. To hold a class meeting, the team first gathers.

The class leader discusses many issues at the meeting. At the class meeting, 3-4 issues are discussed and the problematic aspects are analyzed and resolved.

The class leader should encourage the best students in the class or community during the meeting. Children are friendly to each other. Encourage them to read each other well.

Children who read poorly read well, and so do children. In addition, the class leader should create a classroom library for student development. Students can read books in this library during extracurricular activities or when they are free after class.

The school charter defines the main responsibilities of the class teacher. The class leader liaises with all teachers and conducts educational work with his or her class.

Achieve uniformity of pedagogical requirements imposed on students by teachers. Parents, full-time educators are in constant contact with the community. Organizes with help when needed.

Keeps class records and submits them to the school administration. Conducts health promotion activities for teachers and trains them to work. The peculiarity of the work of the class leader is that he forms a group of students, not a group of ordinary children.

DISCUSSION

One of the most important requirements for a class leader is that the class leader knows his or her job well. He must have mastered his style. It needs to be organized properly and spent with children in an understandable, fun and responsible way.

Students not only appreciate the teacher's ability to communicate their knowledge to children, but also his or her interest and dedication to science. A modern teacher, especially a class teacher, should not only know our national values, but also be a strong advocate for them in the wider parent community, in the classroom.

One of the main tasks of a class teacher is to educate our future generation in a correct and humane spirit. In the process of education, the teacher and the class teacher should understand each other, and the class teacher should pay more attention to the teachers.

The main task of students is to read. Therefore, the class teacher first determines how the children will react to school, how they will behave, whether or not they will do their homework diligently, and finally, most importantly, what their learning goals will be. These goals are considered to have social significance or not.

CONCLUSION

In conclusion, the class teacher works with the school administration and the community.

The school administration should support the class leader and his or her work. Because the class teacher knows his teachers well and takes into account what he needs to do to educate them.

Acquire knowledge, skills and competencies in their learning activities. The teacher works alone with the class and often as an educator. The attitude of teachers towards children is

characterized by great kindness and care. This is done with demand. Establishing the right relationship with teachers and rebuilding them as students grow and develop are also important for the class teacher.

References:

1. M.Haydarov. Using folk traditions in the labor education of your primary school student. - T., "Writer", 2001.
2. Z.Koziev. Organizing and planning the work of the class leader. - T., 2005.
3. J.Yoldoshev. Developing student morale. - T., «Sharq». 2000.
4. R.Mavlonova, O.To'raeva, K.Holikberdiev. Pedagogy. - T.: "Teacher", 2002.
5. A.J.Jo'raev. Passing educational lessons. -T., "Teacher", 2004.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR

Sarvinoz Rahimjonova To'liq qizi

Qo'qon universiteti Iqtisodiyot va ta'lim fakulteti 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6678187>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda boshlang'ich sinflarda xorijiy tillarni o'qitishda pedagogik texnologiyalarning ahamiyati va qo'llanishi haqida fikr yuritilgan. Ta'lim jarayonida turli interfaol usullarni qo'llashda o'qituvchida mavjud bo'lishi kerak bo'lgan kompetensiyani shakllantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: xorijiy tillar, pedagogik texnologiyalar, ta'lim jarayoni, kompetensiya, innovatsiya, metod, ta'lim mazmuni.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В статье освещаются вопросы применения педагогических технологий в процессе преподавания иностранных языков в начальных классах. Авторами даны рекомендации по формированию компетенции учителя, которая необходима для применения им различных интерактивных методов в процессе обучения.

Ключевые слова: иностранные языки, педагогическая технология, процесс обучения, компетенция, инновация, метод, содержание образования.

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN PRIMARY EDUCATION

Abstract. In the article the gist of pedagogical technologies in educating the foreign languages in current elementary classes are discussed. As well, the interactive methods in the process of teaching and the due competencies of teachers are recommended.

Keywords: foreign language, pedagogical technology, competence, the process method, the meaning of education.

KIRISH

Respublikamizda jahon hamjamiyatiga yanada integratsiyalashuvga yo'naltirilgan tizim yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 dekabrda «Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PK-1875-sonli qarori tasdiqlandi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida halqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlari, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir, deb alohida ta'kidlanadi.

Darhaqiqat, bugungi taraqqiyot har bir o'qituvchidan o'ziga xos ijodkorlik, malaka va tajribani taqozo etmoqda. Bu o'z navbatida xorijiy tillar fani o'qituvchilari zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 dekabrda «Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PK-1875-sonli qarorini tizimli amalga oshirish maqsadida boshlang'ich sinflarda xorijiy tilni o'quvchilarga o'rgatishdan maqsad ularning shu tilda so'zlash, yozish, tinglab va o'qib tushunish kabi ko'nikmalarni shakllantirish bilan bir qatorda bolalarning tafakkuri, muloqot madaniyati, bilim olishga qiziqishi, faollik, mustaqillik, mahnatsevarlik, qiziquvchanlikni uyg'otishga qaratiladi.

Bolalarning aqliy va nutqiy qobiliyatini muvaffaqiyatli oʻstirish kelgusida fanlarni puxta oʻzlashtirishga imkoniyat yaratadi. Oʻquvchilarda chet tili orqali mustaqil va ijodiy fikrlash koʻnikmalarini shakllantirishda ilgʻor pedagogik texnologiyalar oʻziga xos ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda oʻqituvchiga qoʻyiladigan muhim talablardan biri ham ilgʻor pedagogik texnologiyalar bilan tanishish, amalda qoʻllash va shular orqali bolalarni mustaqil fikrlashga oʻrgatishdan iborat. Uzluksiz taʼlim tizimining hamma boʻgʻinlarida ham oʻqituvchi dars jarayonida noanʼanaviy darslarda pedagogik texnologiyalardan foydalanadi, lekin boshlangʻich sinflarda xorijiy tillarni oʻquvchilarga oʻrgatishda xorijiy til oʻqituvchisi oʻquvchilarning psixologik, pedagogik va fiziologik rivojlanish qoidalarini bilib, oʻrganib darsning maqsad va mazmunidan kelib chiqib, pedagogik texnologiyalarni darsda qoʻllash maqsadga muvofiqdir.

Oʻqituvchi dars jarayonida pedagogik texnologiyalarni ishlatishda quyidagilarga eʼtibor berishi lozim:

- oʻquvchilar ongida muayyan mavzu asosida yangi tushunchalarni hosil qilish;
- yangi mavzuga oid qoida, atamalar mohiyatini ochib berish;
- yangi mavzuni oʻtilgan mavzular bilan izchillikda yetkazish;
- oʻquvchilarning fikrlash darajasini rivojlantirib borish;
- taʼlimiy oʻyinlarning izchilligi, xilma-xilligi va qiziqarli boʻlishiga erishish;
- shu mashgʻulotning oʻzida yangi bilim asosida shakllangan koʻnikmalarini tekshirib

borish;

- oʻquvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish;
- dars jarayonida oʻquvchilar ishtirokini kuchaytirib borish.

Demak, shuni taʼkidlash kerakki, kelajagamiz boʻlgan yoshlarning erkin fikrlovchi, barkamol shaxs boʻlib shakllanishi uchun ularni har tomonlama rivojlantirish zarur. Jumladan, xorijiy tillarni oʻrganish darajalari mazkur maqsadni amalga oshirishda oʻquvchilarning psixologik, jismoniy va ijtimoiy jihatlarini oʻrganib, oʻzlarini erkin tutishi va fikrini mustaqil ifodalashda toʻsiq boʻladigan salbiy psixologik holatlarni aniqlash va bartaraf etishda qoʻllanilishi lozim. Demak, boshlangʻich sinflarda taʼlim oladigan oʻquvchilarning oʻziga xos bir qator muammolari mavjud. Oʻqituvchi ham pedagog, ham psixolog boʻlib qolmasdan, ular bilan ishlash texnikasini ham bilishi lozim.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Yuqoridagi maqsaddan kelib chiqib, bugungi kunda xorijiy tillarni oʻqitish DTSda koʻrsatilgan «A» bosqich, yaʼni boshlangʻich sinflarni oʻz ichiga oladi. Demak, xorijiy til oʻqituvchisi 1-2-3-sinflarda taʼlim jarayonida qanchalik ustalik bilan pedagogik texnologiyalardan oʻz oʻrnida, maqsadli foydalansa, dars samaradorligi yuqori boʻladi.

Bugungi har bir fan oʻqituvchisi oʻz fanining xususiyatidan kelib chiqib, taʼlim jarayonida turli interfaol usullardan foydalanmoqda. Bizning yoʻnalishimizning maqsadi boshqa fanlardan farqli ravishda noanʼanaviy darslarda pedagogik texnologiyalarning turli interaktiv usullaridan foydalanib, kichik yoshdagi oʻquvchilarni erkin fikrlashga tayyorlashdir. Davlat taʼlim standartida har bir sinf uchun, masalan, 1-sinf uchun 200 ta, 2-sinf uchun 250 ta soʻz va iboralarni oʻrgatish maqsadi qoʻyiladi, demak, xorijiy til oʻqituvchisi pedagogik texnologiyalar asosida yuqorida taʼkidlangan maqsadlarni amalga oshirishi koʻzda tutiladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013 yil 8 maydagi «Uzluksiz ta'lim tizimining chet tillar bo'yicha davlat ta'lim standartini tasdiqlash to'g'risida»gi 124-sonli qarori boshlang'ich sinflar uchun xorijiy til o'rgatishning A-1 boshlang'ich darajasi qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimida xorijiy tillarni o'rgatish mazkur DTSGa muvofiq quyidagi ikki bosqichda amalga oshiriladi:

A-1 daraja: boshlang'ich ta'lim (1–4-sinflar);

A-2 daraja: umumiy o'rta ta'lim (5–9-sinflar).

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga xorijiy til o'qituvchilari nimalarni o'rgatishi, qaysi pedagogik texnologiyalar asosida o'quvchilarga eng qulay usullar va uslublar yordamida tilni o'rgatish kerakligini ko'rsatish ta'limning innovatsion yo'nalishlarni tatbiq etishga undaydi. Tilni o'rgatishda o'qituvchi innovasiya – pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimiga kiritish, ta'lim tizimida eng ilg'or texnologiyalarni joriy qilish orqali ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim samaradorligini oshirish, shaxs ijtimoiylashuvini ta'minlash, bu borada muayyan muvaffaqiyatlarga erishish ta'lim jarayonida bolaga do'stona munosabatlarni shakllantirishga urinish natijasida vujudga keladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari darslarining to'g'ri, aniq, izchil samarali bo'lishi uchun bugungi kunda o'qituvchi quyidagilarga e'tibor berishi lozim.

Birinchidan, pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirishi, ta'limning tushunarliklik, izchillik va kirishimlilik, nazariyani amaliyot bilan bog'lash, ko'rgazmalilik, bugungi kunning yangi yondashuvlari, multimedia o'quvchilarning ongliligini amalga oshirish orqali ta'minlanadi.

Ikkinchidan, boshlang'ich sinf o'quvchilariga faqatgina xorijiy tilni o'rgatishgina emas, balki o'z do'stlari bilan muloqotni tashkil qilish ham muhim ahamiyat kasb etishi lozim.

Uchinchidan, har bir o'qituvchi pedagogik texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishda interfaol usullardan o'z o'rnida foydalanishi zarur.

To'rtinchidan, o'quvchilarning fikrlash faoliyatini shakllantirish uchun o'qituvchi o'quvchilarning fiziologik rivojlanishini hisobga olib, turli didaktik va rolli o'yinlar tashkil etishi lozim.

Beshinchidan, o'qituvchi interfaol usullardan – o'qituvchi va o'quvchi hamda o'quvchilararo birgalikdagi harakatdan foydalanishi kerak.

Oltinchidan, o'quvchilar o'tilgan mavzuni esdan chiqarmasliklarining oldini olish maqsadida takrorlash passiv amalga oshirilmasligi kerak.

Boshlang'ich sinflarda «Dars – muqaddas» kontekstida pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish bugungi kunda muhim, dolzarb hisoblanadi.

TADQIQOT NATIJALARI

Ma'lumki, bugungi kunda ilm-fan, texnika, axborot tizimi shiddatli rivojlanmoqda. O'qish va o'qitishda kundalik faoliyatga qatnashish uchun har tomonlama mukammal bilim, malaka va ko'nikmaga ega bo'lishni davrning o'zi talab qilmoqda. Zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or uslublarini joriy etish yo'li bilan o'sib kelayotgan yosh avlodni chet tillarga o'qitish, shu tillarda erkin so'zlasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish hamda buning negizida ularning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirishlari uchun shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish

maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 dekabrda «Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PK-1875-sonli qarori qabul qilindi. 2012 yildan boshlang'ich sinflarda xorijiy tillar o'qitish muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Ta'lim muassasalarida o'quvchilarga bilim berish bilan bir qatorda xorijiy til o'qituvchilarining o'zlari ham 2013 yil o'quv yilidan boshlab haftaning juma kunlari – «Xorijiy til o'qitish metodikasi kuni»da tajribali trenerlar yordamida qo'shimcha kurslarda ta'lim olmoqdalar. Demak, o'qituvchilarda xorijiy tillarni zamonaviy talablar asosida o'qitish uchun kompetensiyalar shakllanmoqda.

Bugungi kunda 1-sinfdan boshlab xorijiy tillarni o'qitishni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun pedagoglarga pedagogik, psixologik talablar qo'yilmoqda. «O'qituvchi kimni o'qitadi, nimani o'rgatadi va qanday texnologiyalar asosida o'rgatadi?», degan savol qo'yiladi. Buning uchun xorijiy til o'qituvchisi, avvalambor, o'z ona tilini, uning fonetikasi, grammatikasini mukammal bilgandagina xorijiy tilni qiyoslash orqali o'quvchilarga o'rgata oladi.

Uzluksiz ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan har bir o'qituvchi, jumladan, xorijiy til o'qituvchilari tilshunoslik bo'yicha quyidagi zaruriy kompetensiyalarga ega bo'lishlari lozim: lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik.

MUHOKAMA

Tilshunoslikka oid bu kompetensiyalar umumiy holda tavsiya etilgan. Ularni «Klaster» usuli orqali qismlarga bo'lib o'rganish mumkin. Kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga tatbiq etish uchun tajribali mutaxassislarning 1-2- va 3-sinflarda xorijiy tillarni o'rgatishining ahvolini o'rganish, monitoring qilish yoki ularning faoliyatini o'rganish va ularga metodik yordam berish bugungi asosiy vazifalardan biridir.

Shu maqsadda Surxondaryo viloyati xalq ta'limi boshqarmasi, viloyat xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti tashabbusi bilan 2014 o'quv yilida viloyat xorijiy til o'qituvchilarining metod birlashmasi tashkil etildi. Metodik birlashmaga viloyatda faoliyat yurituvchi xorijiy til o'qituvchilari a'zo bo'lib, har oyda bir marta viloyat tumanlari maktablarida ochiq darslar tashkil etilmoqda, yosh o'qituvchilarga uslubiy yordam ko'rsatilib kelinmoqda. Bu esa o'z navbatida bugungi yoshlarga tavsiya etilayotgan kompetensiyalar qay darajada shakllanganligini o'rganish va ularga amaliy yordam berishda qo'l kelmoqda. «XXI asr o'qituvchisi tobora taraqqiy etib borayotgan bugungi fan-texnika yutuqlariga har doim hozirjavob bo'lishi, ulardan o'z darslarida samarali foydalana olishi kerak bo'lmoqda. Bu esa o'z navbatida kompetentli o'qituvchilarning ko'proq bo'lishiga bog'liqdir. Darslarda qo'llanadigan ilg'or pedagogik texnologiyalar o'quvchilarda xorijiy til faniga bo'lgan mehr-muhabbat tuyg'ularini uyg'otish, ularning chet tiliga bo'lgan qiziqishini oshirish va bu tilni mukammal bilish darajasiga ko'tarish, mantiqiy aniq va to'liq nutq egasi bo'lishiga erishish kabi muhim vazifalarni bajarishga yordam beradi»¹.

O'qituvchilarimiz bugungi kunda ta'limning an'anaviy va noan'anaviy shakllari asosida darslarni tashkil qilib kelmoqdalar. Bizning bugungi kundagi asosiy vazifamiz DTS asosida o'quvchilarni har tomonlama erkin fikrlovchi, o'zining mustaqil fikrlarini to'liq bayon eta oladigan barkamol avlod qilib tarbiyalashdir. Demak, dars davomida shogirdlarimizni «o'quvchi-tinglovchi» sifatida emas, balki o'qituvchi bilan bimalol bahslashish ko'nikmalariga ega bo'lgan faol o'quvchilar sifatida tayyorlashimiz kerak bo'ladi. Bu vazifa, albatta, noan'anaviy darslarda pedagogik texnologiyalar, interfaol usullardan foydalanish orqali amalga oshiriladi.

Termiz shahri xorijiy tillarni o'rgatishga asoslangan 3-tayanch maktab xorijiy til o'qituvchilar tajribalari shuni ko'rsatmoqdaki, kompetentli xorijiy til o'qituvchilari pedagogik texnologiyalardan o'rinli, maqsadli, mavzularning talablaridan kelib chiqib, samarali foydalansalar, quyidagilarga erishadilar:

1. O'quvchilarga chet tilida gaplashish boshqalar bilan kommunikativ aloqaga kirisha olish, tushuna olish va to'g'ri javob qaytara olish.

2. O'quvchilarda chet tillarni o'rganishga nisbatan motiv (qiziqish) uyg'otish va qiziqish davomiyligi, uzluksizligini ta'minlash.

Shunday ekan, maktab yoshidagi o'quvchilarda ingliz tili savodxonligini to'g'ri tashkil etish va uzluksizlik tamoyillari asosida rivojlantirib borish ularning kelajakda xorijiy til o'rganishga qiziqish bilan yondashishga va samarali ravishda ingliz tilida so'zlashuvga o'rgatadi. Bu esa xorijiy til o'qituvchisiga o'ziga xos mashaqqatli mehnatni talab etadi.

Demak, «Pedagogik texnologiyaning markaziy muammosi o'quvchi shaxsini rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishini ta'minlashdan iborat», deydi o'zbekistonlik pedagog O.K.Tolipov va xorijiy tillarni o'qitishda muayyan interfaol usullarni tavsiya qiladi. Xorijiy tillarni samarali o'qitishda turli interfaol usullarni tavsiya etish mumkin. Murakkab mavzularni o'quvchilar ongiga osongina singdirish uchun pedagogik texnologiyalarning turli xil metodlari (usullari)dan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, «Aqliy hujum», «Klaster», «Qizil va yashil rangli kartochkalar bilan ishlash», «BBB» (bilaman, bilishni xohlayman, bilib oldim), «Venn diagrammasi» metodlari shular jumlasidandir. Darslarni mukammal tashkil etish uchun ilg'or pedagogik texnologiyalarni olib kirish, uni ta'lim mazmuniga singdirish, dars o'tishning yangidan-yangi usullarini topish, davlat ta'lim standartlari talablarini bajarishga zamin yaratadi.

Bunda o'qituvchiga dars o'tish qulay va jonli bo'lishi uchun turli ko'rgazmali vositalar ishlab chiqish va ulardan dars jarayonida optimal foydalanish, zamonaviy ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish lozim.

O'zbekistonlik olim, professor N.Saidahmedovning ta'kidlashicha, «hozirgi kunda o'qituvchilar o'qitish metodikasini ko'p hollarda texnologiyalardan ajrata olmayaptilar». Metodika o'tish jarayonini tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar majmuasidan iboratdir, metodikadan ko'zlangan maqsad predmet mavzulariga oid nazariyalarni aniq hodisalar tekisligiga ko'chirishdir. Pedagogik texnologiya (PT) o'qitish jarayonining o'zaro bog'liq qismlarini tashkiliy jihatdan tartibga keltirish, bosqichlarini ko'rish, ularni joriy etish, shartlarini aniqlash, mavjud imkoniyatlarini hisobga olgan holda belgilangan maqsadga erishishni ta'minlaydi. «Yoxud, PT o'qituvchining kasbiy faoliyatini yangilovchi va ta'limda yakuniy natijani kafolatlaydigan muolajalar yig'indisidir.

Texnologiya o'zining egiluvchanligi, natijalarning to'g'riligi, samaradorligi, oldindan loyihalanish zaruriyati bilan metodikadan farqlanib turadi». Bulardan tashqari, xorijiy til darslarini o'tishda o'qituvchi har xil usullar: audio dars (tinglab tushunish), video dars, internet darsi, sayohat darsi, musiqa darsi, «modul» dars, bahs-munozara, musobaqa darsi, «Zakovat» va interfaol pedagogik usullardan foydalanishi mumkin. Ta'lim har doim o'qituvchidan o'z ustida ishlash, izlanishni talab etadi. Bugungi kun o'qituvchisi kompetensiyaviy yondashuv asosida innovatsiyalar joriy qilishi, loyihalashtirish asosida zamonaviy pedagogik texnologiyalar ustida bosh qotirishi lozimdir. Shuning uchun bugungi kun o'qituvchilaridan iloji boricha ta'limning

yangi usullari ustida izlanish talab etiladi. Chunki o'quvchilarga an'anaviy darslar uncha yoqmaydi, ularni zeriktiradi, natijada o'quvchi dars mazmunini yaxshi o'zlashtirmaydi.

Har bir darsdagi interfaol usullar qayta-qayta mashq qilinishi oqibatida aniq natijaga erishiladi. O'quvchilarning zerikib qolmasligi uchun pedagogik texnologiyalardagi usullarning turlicha bo'lishi dars samaradorligini yanada oshiradi.

Dars jarayonlarida o'qituvchi o'quvchi nutqi, mustaqil fikrlay olishi, o'z fikrini xorijiy tilda bemalol ifoda eta olishi, yozma ish, suhbat, hikoya, mustaqil fikriga tayanishi kabi shakllariga e'tibor berishi lozim. Aslida, pedagogik texnologiyalardan o'qituvchi dars jarayonida majburiy foydalanishi mumkin emas. Ayrim o'qituvchilar pedagogik texnologiyalar afzalliklarini o'zlari bilmay turib, ulardan xo'jako'rsinga foydalanmoqchi bo'ladilar. Holbuki, buni hech kimga keragi yo'q. PT darsning mazmuni, maqsadiga qarab ishlatilsa, u ijobiy samara beradi.

Xorijiy til darslari qanday shakl, metod va vositalar tashkil etilishidan qat'i nazar eng avvalo pedagogik texnologiyalar:

- pedagogik faoliyat ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish;
- o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirish;
- o'quvchilar tomonidan o'quv predmetlari bo'yicha puxta bilimlarni egallashni ta'minlash;
- o'quvchilarda mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish;
- o'quvchilarning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqara olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish;
- pedagogik jarayonda demokratik va insonparvarlik g'oyalarining ustuvorligiga erishishni kafolatlashi lozim.

Bu kabi pedagogik texnologiyalardan foydalanilganda, o'quvchilarning bilim salohiyati, fanga bo'lgan qiziqishlari yanada ortadi; bilim, malaka, ko'nikmalar yanada shakllanadi va o'zlari tanlagan fanning asosiy tushunchalarini farqlay oladilar. O'qituvchi dars jarayonida interfaol usullardan foydalanishdan oldin mavzu bo'yicha asosiy tushunchalar haqida ma'lumot berib o'tadi. Shundan so'ng, o'quvchilarning mustaqil ravishda o'zlashtirishlari, takrorlashlari, olgan ma'lumotlari doirasini kengaytirishlari va mantiqiy fikr yuritishlari oson kechadi.

Bunda interfaol usullarning ahamiyati yanada oshadi. Quyida bunday usullardan birining ingliz tili darsi jarayoniga tatbiqini ko'rib chiqaylik.

Bugungi kunda Surxondaryo viloyati xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti professor-o'qituvchilari viloyat maktablari, ayniqsa, boshlang'ich sinflarda xorijiy tillarni o'qitish jarayoniga katta amaliy yordam bermoqdalar. Ikkinchi sinflarda xorijiy tilni o'rgatishning maqsadi yozish va o'qishdan iboratdir. Darslarni kuzatish davomida pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishi turli interfaol usullar orqali bo'lib, ular juda yuqori natija bermoqda.

Surxondaryo viloyati Denov, Qumqo'rg'on, Angor, Qiziriq tumanlari maktablari xorijiy til o'qituvchilari ish tajribalarini o'rganib, ularga tegishli metodik maslahatlar berildi. Jumladan, tajribali xorijiy til o'qituvchilariga 2-sinfda «Play» metodidan foydalanish tavsiya qilindi. «Play» metodidan 2-sinfda ingliz tili darsida quyidagicha foydalaniladi: o'qituvchi dastlab o'quvchilarni ikki yoki uch guruhga bo'ladi. Ularga tanish bo'lgan bir so'zni aytadi va ma'lum bir chegaralangan vaqt beradi. O'quvchilar shu so'zga aloqador bo'lgan so'zlarni daftarga yozadilar. Masalan: «write» so'zini olaylik. Bu so'zning o'zbekcha tarjimasi «yozmoq»dir. O'quvchi belgilangan vaqt

ichida bu soʻzga bogʻliq boshqa soʻzlarni yozishi va gaplar orqali misollar keltirishi kerak. Oʻyinning asosiy shartlaridan biri shundan iboratki, ular oʻyin davomida lugʻat, kitob va daftarlaridan foydalanmaydilar. Berilgan vaqt tugagandan keyin guruhlarining topgan misollari toʻgʻri va notoʻgʻriligi aniqlanadi va natijalari baholanadi. Bu metodni qoʻllash oʻqituvchiga oʻquvchilarning fikrlash doirasi va ularning lugʻat boyligi qay darajada ekanligini bilishiga yordam beradi. Oʻquvchilarga esa mantiqiy fikrlash, guruh bilan ishlash koʻnikmasini shakllantirish, har bir oʻquvchini faollikka undash, oʻzlari bilmagan va topolmagan misollarni guruhdoshlari yoki raqib guruh topgan misollar orqali eslab qolishlariga yordam beradi. Bunday metodlar dars jarayonida bir necha marta foydalanilsa, albatta oʻquvchilarning soʻz boyligi yanada oshadi.

Bundan tashqari dars jarayonida oʻquvchilarga xorijiy tillardan dars oʻtishda «Speak», yaʼni «gapirmoq» metodini qoʻllash mumkin. Bu metodda oʻquvchilar oʻzlarining soʻz boyligi va grammatik bilimiga tayanadilar. Oʻqituvchi doskaga bitta sodda feʼlni yozadi. Oʻqituvchi tanlagan oʻquvchilar bu feʼldan ketma-ket sodda va murakkab gaplar tuzadilar. Bu metodni qoʻllash jarayonida oʻqituvchi oʻquvchilarning grammatik bilimi va soʻz boyligini yana bir bor sinovdan oʻtkazadi. Masalan oʻqituvchi doskaga «go» feʼlini yozadi. Tanlangan oʻquvchi esa uni sodda gapga aylantiradi. Masalan «I go» yoki «he goes», «go to school» va shu tariqa keyingi tanlangan oʻquvchilar bu gapni ketma-ketlikda davom ettiradilar. Bu misolni quyidagi matnda koʻrib chiqamiz:

Oʻqituvchi: - go

1. Oʻquvchi: - go to school

2. Oʻquvchi: - go to school said my father

Bu misollar ketma-ketligini taʼminlash, eng avvalo, oʻquvchilarning bilimlarni oʻzlashtirishlariga bogʻliq. Bu metodni oʻqituvchi guruhlar misolida ham qoʻllasa boʻladi. Oʻquvchilarni oʻqituvchi ikkita guruhga boʻlib, ularga ikkita feʼlni doskaga yozdiradi va har bir guruh qatnashchilari navbat bilan feʼlni gapga aylantirib, gaplar ketma-ketligini davom ettiradilar. Gaplarning grammatik jihatdan toʻgʻri ishlatilganligi va soʻzlarning toʻgʻri yozilishi oʻqituvchi tomonidan nazoratga olinadi va ular umumlashtirilib baholanadi. Eng yaxshi koʻrsatkichga ega boʻlgan oʻquvchilar oʻqituvchi tomonidan oʻrnak qilib koʻrsatiladi va ragʻbatlantiriladi.

Bu kabi metodlardan koʻplab misollar keltirishimiz mumkin va ulardan xorijiy til darslarida unumli foydalanilsa boʻladi. Bularidan kelib chiqadigan xulosa shuki, oʻqituvchi oʻz darsiga ilgʻor pedagogik texnologiyalarni qanchalik koʻp darajada olib kirsas, ularni taʼlim mazmuniga singdirib, oʻz oʻrnida foydalansa va oʻzi ham bunday metodlarni yanada rivojlantirib, yangidan-yangi innovatsiyalar kashf qilsa, ana shundagina u koʻzlagan natijaga erishadi.

XULOSA

Demak, «Oʻqituvchi chet tili darslarini pedagogik texnologiyalardan foydalanib shunday tashkil etsinki, u samaraga erishsin». Bu esa oʻz navbatida yuqori kompetensiyaga erishgan oʻqituvchining pedagogik mahoratiga bogʻliqdir.

Bizga maʼlumki, xorijiy tillarni oʻrganishga nisbatan eng qulay boʻlgan davr 5-8 yosh boʻlib, bu davrda bola tomonidan oʻz ona tilini oʻrganish tizimi toʻliq oʻrganilgan boʻlib, xorijiy tilni egallashga ongli ravishda yondashadi, atrofdagilar bilan xorijiy tilda aloqaga kirishish unchalik qiyinchilik tugʻdirmaydi. Bolalikda xorijiy tillarni oʻrganish jarayoni orqali rivojlanadigan layoqatlar bolaning kommunikativ qobiliyatlari rivojiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi.

O'n yoshdan so'ng, xorijiy tillarni o'rganuvchi bolalarning faqat 5 foizigina so'zlarni to'g'ri talaffuz etishi mumkin. Shuning uchun ham xorijiy tillarni o'rganishni erta boshlash samarali hisoblanadi. Ta'lim samaradorligiga erishish uchun bugungi xorijiy til o'qituvchisiga quyidagi talablar qo'yiladi:

1. Yuqoridagi sinflarni o'zida mujassamlashtirgan o'qituvchi yetarli bilim, ko'nikma, malakaga ega bo'lishi, pedagogik texnologiyalarning mohiyatini aniq bilishi.

2. Ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining yoshiga xos pedagogik, psixologik individual xususiyatlarni hisobga olib pedagogik texnologiyalarni qo'llash.

3. O'qituvchining fazilatlaridan biri u o'z fanini yuqori saviyada bilishi ta'lim samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanib, natijaga erishish.

4. O'qituvchi kasbiga oid talablardan biri bolalarni sevishi, ularning hayoti bilan qiziqishi, pedagogik texnologiyani qo'llash orqali ularning xorijiy tilga nisbatan mehrini uyg'otishdan iborat bo'lishi lozim.

Demak, xorijiy tilni pedagogik texnologiyalar orqali o'qitish yoshlarni kelajakda mustaqil fikrga ega barkamol avlod bo'lib tarbiyalanishida muhim ahamiyat kasb etishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 dekabrda «Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PK-1875-sonli qarori. // «Xalq so'zi» gazetasi, 11.12.2012 y., 240 (5660)-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013 yil 8 maydagi «Uzluksiz ta'lim tizimining chet tillar bo'yicha davlat ta'lim standartini tasdiqlash to'g'risida»gi 124-sonli qarori. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013 y., 20-son, 251-modda.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: «Ma'naviyat», 2008.
4. Jumanazarov I.I. Chet tili darslarida pedagogik texnologiyalarni tashkil etish – dolzarb muammo. / «Boshlang'ich ta'lim sifati va samaradorligini oshirish: muammolar, yechimlar» mavzusidagi Respublika amaliy konferensiyasi. – T.: 2014.
5. Kenjaboyev A. Pedagogik texnologiyalar – dars samaradorligining muhim omili. – T.: «Navro'z», 2012.
6. Kenjaboyev A. Pedagogik mahorat asoslari. – T.: «Navro'z», 2012.
7. Kenjaboyev A., Salomova G., Sohibov B. Masofaviy o'qitishning pedagogik asoslari. // «Zamonaviy ta'lim», 2014, 10-son. -3–7-b.
8. Kenjaboyev A., Kenjaboyev J. Tarbiya texnologiyasi va uning dolzarbligi. // «Zamonaviy ta'lim», 2015, 4-son. -61–64-b.
9. Saidaxmedov N. Pedagogik texnologiyalar. – T.: «Fan», 2006.
10. Tolipov U.K., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyaning tatbiqiy asoslari. – T.: «Fan», 2006.
11. Feberman B. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – T.: «Fan», 2000.
12. Xudoyqulov X.J., Kenjaboyev A. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim samaradorligining asosidir. – T.: «Navro'z», 2013.
13. Jurayev R. K., Karakhanova L. M. Scientific And Methodical Bases Of The Use Of Electronic Educational Resources In Teaching Biology In General Educational Schools //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – T. 29. – №. 8. – C. 3500-3505.

14. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
15. Dzhuraev R. K., Karakhanova L. M. Model of the organization of research activities of 10th grade students in teaching physics and biology //International journal of discourse on Innovation, integration and education. – 2021. – Т. 2. – №. 01. – С. 296-300.
16. Karakhanova L. M. USE OF MEDIERE RESOURCES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF BIOLOGY IN SCHOOLS //International Scientific Review of the problems of pedagogy and psychology. – 2018. – С. 68-70.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA "QUYOSH FIZIKASI" GA OID BILIMLARNI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA O'QITISH

A.R.Sattorov

katta o'qituvchi, NavDPI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6678261>

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida o'qitiladigan "Tabiiy fanlar", "Fizika", "Astronomiya" fanlaridagi "Quyosh fizikasi" ga oid bilimlarni integrativ yondashuv asosida o'qitish muammolari tadqiq etilgan. Shuningdek, integrativ yondashuvning ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda metodologik imkoniyatlari metodik jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: umumta'lim maktablari, astrofizika, astronomiya, Quyoshning tuzilishi, tabiiy fanlar, yulduzlar va sayyoralar, Quyosh toji.

ОБУЧЕНИЯ ЗНАНИЕ ПО "ФИЗИКЕ СОЛНЦА" В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

Аннотация. В данной статье рассматривается интегративный подход знания относящиеся к теме "Физика Солнца" изучаемые предметами "Естественные науки", "Физика", "Астрономия" в общеобразовательных школах. Также методически обоснованы методологические возможности интегративного подхода в повышении качества и эффективности образования.

Ключевые слова: общеобразовательные школы, астрофизика, Астрономия, строение Солнца, естественные науки, звезды и планеты, солнечная корона.

TEACHING KNOWLEDGE OF THE "PHYSICS OF THE SUN" IN SECONDARY SCHOOLS BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH

Abstract. This article discusses the integrative approach of knowledge related to the topic "Physics of the Sun" studied subjects "Natural Sciences", "Physics", "Astronomy" in secondary schools. The methodological possibilities of the integrative approach in improving the quality and effectiveness of education are also methodically substantiated.

Keywords: general education schools, astrophysics, astronomy, solar structure, natural sciences, stars and planets, solar corona.

KIRISH

Hozirgi kunda mamlakatimizda fan-texnika va texnologiyalarning, jamiyat rivojlanishining asosiy quroli bo'lgan fizika fanini o'qitish sifatini tubdan isloh qilish, dars jarayonlariga innovatsion pedagogik texnologiyalarni izchil tadbqiq qilish masalasiga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilmoqda. Buni birgina Yurtboshimizning 2021 yil 19-martda "Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5052-sonli Qarori qabul qilinganligida yaqqol ko'rish mumkin.

Integratsiya – bu ta'lim jarayonlarini tiklash, tizimning alohida ajratilgan qismlari va funksiyalarining bir butunga ulanish holati, shuningdek, bunga olib keladigan jarayon hisoblanadi, ya'ni astronomiya o'qitishda esa ta'lim integratsiyasini turli yo'llar bilan izohlash mumkin. Astronomiya o'qitishda "integratsiya" tushunchasi ikkita ma'noga – astronomiya o'qitishdan maqsad va o'qitish vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Ushbu sharoitda har bir fizik pedagog o'z faniga oid fundamental bilimlarni o'zlashtirishdan tashqari, fanlarning o'zaro integratsiyasi natijasida yuzaga kelgan yangi soha va fanlarning ham tushunchalaridan, qonun va tamoyillaridan xabardor bo'lishi hamda bu bilimlardan bevosita ta'lim jarayonlarida foydalana olish malakasiga ega bo'lishi lozim. Xususan, fizika qonunlari, uslub va tamoyillarini astronomiyaga tadbqiqi natijasida yuzaga kelgan "Astrofizika" fani oid bilimlarni ham puxta egallashi va aynan "Quyosh" to'g'risidagi ekperimental kuzatish natijalarini, unda kechayotgan fizik jarayonlar mohiyati to'g'risidagi nazariyalarni o'zlashtirishi va ulardan fizika ta'limi jarayonlarida foydalanishi o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'z-o'zidan fan va ta'lim integratsiyasini samarali amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Chunki, "Astrofizika" fani aynan fanlararo integratsiya natijasida yuzaga kelgan, shunday ekan ushbu integrativlik tabiatini fizika o'qitish jarayonlarida o'quvchilarga yetkazib berish ilmiy-metodik tomondan eng to'g'ri uslub hisoblanadi. Maktab fizikasida aynan astrofizikaga ta'luqli bo'lgan bilimlar alohida yoritilgan bo'lmada, Quyoshning tuzilishi, unda kechayotgan fizik jarayonlar va bu jarayonlarning Yerga ta'siriga oid bilimlar aynan astrofizik tadqiqotlar natijasida qo'lga qiritilgan. Darhaqiqat, "Quyosh fizikasi" ga oid bilimlar umumiy o'rta ta'lim tizimida o'qitiladigan fizika fanidagi astrofizik bilimlarning yadrosi hisoblanadi. Lekin, pedagogik kuzatishlarimiz va umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun fizika va astronomiyaga oid mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, hozirgi kunda o'quvchilarni astrofizikaga oid bilimlari ta'limga qo'yilgan zamonaviy talablarga javob bera olmaydi. Vaholanki, o'quvchilarni astronomiya va astrofizikaga bo'lgan qiziqishlari amalda juda yuqori. Demak, galdagi vazifa o'quvchilarni ana shu qiziqishlaridan amalda ta'lim sifatini oshirishda foydalanishning samarali shakl, usul va vositalarini ishlab chiqish hisoblanadi.

Shuningdek, yuqoridagi muammolarni yuzaga kelishida quyidagi omillar sabab bo'lmoqda:

Birinchidan, umumta'lim maktablarida fizika faniga ajratilgan soatning kamligi;

Ikkinchidan, umumta'lim maktablari uchun yaratilgan fizika adabiyotlarida astrofizikaga oid bilimlar integratsiyasiga yetarli darajada etibor berilmaganligi;

Uchinchidan, astrofizikaning ba'zi jihatlarini o'zida aks ettiruvchi "Astronomiya" fani faqat 11-sinflar uchun o'tiladi. Bu esa, astrofizikaga oid bilimlarni yetarlicha yoritish imkonini bermayotganligi;

To'rtinchidan, umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi fizik pedagoglarda astrofizikaga oid zamonaviy bilimlar yetarli darajada rivojlanmaganligi va h.k.

MUHOKAMA

Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida "Quyosh fizikasi"ga oid bilimlarni integrativ yondashuv asosida o'qitishga oid metodik tavsiyalarni keltiramiz.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun "Tabiiy fanlar" darsligining "Yulduzlar va sayyoralar" mavzusida Yerga eng yaqin yulduz hisoblangan Quyosh haqidagi umumiy tushunchalar, shuningdek sayyoralar bilan yulduzlar orasidagi farqlar haqida eng sodda tasavvurlar berilgan hamda o'quvchilarga aynan ko'zgu yordamida Quyosh nurini akslantirishga oid amaliy topshiriqni bajarishi belgilangan. Bu esa eng sodda astrofizik tajribalardan biri hisoblanadi. Chunki, ko'zgu fizik jihoz, Quyosh esa astronomik yoritgich bo'lib, nurning ko'zgu yordamida yo'nalishini o'zgartirish orqali yorug'likning qaytish qonunini namoyish etish mumkin. Ushbu sodda tajribada ma'lum darajada bir nechta fanlar (fizika, astronomiya, optika)ga

oid bilimlar integratsion xarakter kasb etadi va bunda ularning integratsiyasini astrofizika fani o'zida namoyon qiladi [1].

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinflari uchun "Fizika" darsligining 49-mavzusi "Quyosh va Oy tutilishi" deb nomlanib, unda tabiatda soya va yarim soyaning hosil bo'lish mexanizmi, Quyosh va Oy tutilishining sabablari ma'lum sodda geometrik bilimlar vositasida yoritilgan. Ushbu hodisalarning Yerdagi jarayonlarga ko'rsatadigan ta'sirlari qisman bayon etilgan. Shuningdek, ushbu mavzuda "Quyosh toji" to'g'risidagi tushuncha berilgan bo'lsada, uning mohiyati yetarlicha ochib berilmagan[2]. Bizningcha, bunday vaziyatda fan o'qituvchisi ushbu tushunchaning mohiyatini kengroq ochib berishi va bunda "Quyosh toji"ni kuzatishning eng sodda uslubini o'quvchilarga tushuntirishi lozim. Ya'ni oddiy tanganing doira tamonini Quyoshga qaratib, Quyosh yuzasini yopish darajasigacha harakatlantiramiz va bunda "Quyosh toji"ni kuzatish imkoniyati yuzaga keladi. Bunday tajribalarni bajarish esa, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiribgina qolmay, balki ularning eksperimental qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 11-sinflari uchun "Fizika" darsligidagi 29-mavzusi "Infraqizil nurlanish. Ultrabinafsha nurlanish. Rentgen nurlanish va uning tatbiqi" deb nomlanib, unda dastlab Quyoshni tadqiq qilish jarayonida foydalaniladigan astrofizik o'lchov asboblarining Quyosh nurlari ta'sirida qizib ketishini kamaytirish yo'llarini o'rganish dolzarb masala ekanligi ta'kidlangan. Bundan tashqari, infraqizil, ultrabinafsha, rentgen nurlanishlarining fizik tabiati, ularni hosil qilish usullari, shuningdek ulardan amalda xususan inson salomatligini tadqiq qilish va davolashda foydalanish bo'yicha ayrim fikrlar izohlangan[3]. Shu o'rinda aytib o'tish kerakki, Quyosh nafaqat infraqizil, ultrabinafsha, rentgen nurlanishlari balki elektromagnit to'lqinlar shkalasining barcha diapazoniga to'g'ri keluvchi nurlanish chiqarganligi sababli, uni chuqur tadqiq etish, ushbu nurlanishlardan amalda foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Mamlakatimizda astronomiya sohasida yetuk pedagog sifatida tan olingan olim, pedagogika fanlari doktori, professor M.Mamadazimov muallifligida 2018 yilda o'rta ta'lim muassasalarining 11-sinfi va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining o'quvchilari uchun "Astronomiya" fanidan chop etilgan darsligi hozirgi kunda asosiy adabiyot hisoblanadi. Ushbu darslikning IV bobi "Quyosh sistemasi jismlarining fizik tabiati"deb nomlanib, unda dastlab Quyoshning Yerga eng yaqin yulduz ekanligi va Yerdagi turli jarayonlar, xususan tiriklikni ta'minlashda Quyosh nurlarining ahamiyati va Quyosh haqidagi umumiy ma'lumotlar keltirilgan. Darslikda bayon etilgan ma'lumotlarning diqqatga sazovor joyi shundaki, unda Quyoshning tarkibiy tuzilishini aniqlashda spektral analiz usulidan foydalangan holda aniqlangan natijalar ma'lum vizual tasvirlarda yoritilgan[4]. Ya'ni Quyosh tarkibida vodorod, natriy, kalsiy, magniy, temir kabi kimyoviy elementlarning mavjudligi o'quvchilarni Quyosh to'g'risidagi bilimlarini kengaytiradi, ularni fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga Quyoshni va boshqa osmon jismlarini o'rganishda tadbiq etilayotgan fizik o'lchovlar insoniyatga yangidan – yangi astrofizik bilimlarni berayotganligini ham aytib o'tish maqsadga muvofiq, deb o'ylaymiz. Bundan tashqari, ushbu bo'limda 1 metr kvadrat Yer yuzasiga tushayotgan Quyosh energiyasi juda katta miqdor ekanligi va bu Quyosh doimiysi deb atalib, uning qiymati katta quvvatli GESning energiyasi bilan taqqoslash orqali tushuntirilgan. Bu bevosita o'quvchilarda turli sistemalardagi jarayonlarni qiyosiy tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lish bilan birga, fan, ta'lim va ishlab chiqarish

integratsiyasini ta'minlashga ta'luqli bo'lgan bilim elementlarini ularga singdirish imkoniyatlarini ham beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, umumta'lim maktablarida "Quyosh fizikasi" ga oid astrofizik bilimlarni berishda integrativ yondashuvdan samarali foydalanish, o'quvchilarning integrativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa integrativ yondashuvdan ta'lim jarayonida foydalanish ko'lamini kengaytirishga oid pedagogik tadqiqotlar samaradorligini oshirishni talab etadi.

Adabiyotlar:

1. Suyarov K.T, Tillayeva Z.Y. va boshqalar Tabiiy fanlar. – T.: G'afur G'ulom, 2021. -120 b.
2. Turdiyev N.SH, Fizika 6-sinf. – T.: Niso poligraf, 2017. -176 b.
3. Turdiyev N.SH, Tursunmetov K.A. va boshqalar, Fizika 11-sinf. – T.: Niso poligraf, 2018. -193 b.
4. Mamadazimov M. Astronomiya 11-sinf. – T.: Davr, 2018. -176 b.
5. Sattorov A.R, "Zamonaviy Quyosh fizikasi" uslubiy qo'llanma Toshkent, "Sano-stadart" nashriyoti, 2011. – 64 b.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КРЕДИТ - МОДУЛ ТИЗИМИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ХУСУСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

Абдуганиева Гулрух Мансур кизи

Ўзбекистон Миллий университети ижтимоий фанлар факультети 2-курс талабаси

В.Р.Топилдиев

ю.ф.д., профессор

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6677714>

Аннотация. Муаллиф мазкур мақолада республикаимиз олий таълим муассасаларининг ўқув жараёнини босқичма-босқич кредит-модуль тизимига ўтказиш механизмларини ишлаб чиқиш ва уларни янада такомиллаштириш борасида кредит - модуль тизимини амалга ошириш учун профессор-ўқитувчиларга биринчи навбатдаги мажбуриятларини таҳлил этган.

Калит сўзлар: кредит - модуль, индивидуал таълим траекторияси, ўқиш юкламаси, ўқиш натижаси, мустақил таълим, талабага йўналтирган таълим, таълимда шаффофлик, таълимда мослашувчанлик, талабалар мобиллиги.

НЕКОТОРЫЕ КОММЕНТАРИИ О ВВЕДЕНИИ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В ВУЗАХ

Аннотация. В данной статье автор анализирует приоритеты высших учебных заведений страны по разработке механизмов поэтапного перехода образовательного процесса на кредитно-модульную систему и внедрения кредитно-модульной системы.

Ключевые слова: кредит-модуль, индивидуальная траектория обучения, читательская нагрузка, результат обучения, самостоятельное обучение, личностно-ориентированное обучение, прозрачность обучения, гибкость обучения, студенческая мобильность.

SOME COMMENTS ON THE INTRODUCTION OF CREDIT-MODULE SYSTEM IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. In this article, the author analyzes the priorities of higher education institutions of the country for the development of mechanisms for the gradual transition of the educational process to the credit-module system and the implementation of the credit-module system.

Keywords: credit-module, individual learning trajectory, reading load, learning outcome, independent learning, student-centered learning, transparency in education, flexibility in learning, student mobility.

КИРИШ

Маълумки, бугунги кунда Республикаимиз таълим тизими ва ундаги ўқитиш жараёнларини такомиллаштириш мақсадида ривожланган давлатларнинг таълим соҳасидаги ислохотлари таҳлил қилиниб, шунга кўра таълим тизимини модернизациялаш унинг мақсад ва вазифаларини амалга ошириш ишларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Дунё таълими олдида турган глобал вазифаларнинг ҳал қилинишида ечимини кутаётган муаммолар олий таълим тизимининг таҳлили, вазифалари, мақсадларини ўрганиш ва керакли тавсиялар яратишга йўналтирилган бўлиб, таълим соҳаси билан шуғулланувчи барча таълим ташкилотларининг ҳозирги кундаги асосий вазифалари таълимни ташкил этиш, унинг сифатини юқори даражага кўтариш, таълимни

рақамлаштириш, бошқариш, молиялаштириш, таълим муассасаларининг моддий-техник базасини ривожлантириш каби масалаларнинг ҳал қилинишига қаратилган. Айнан шу муаммолар республикаимиз таълим тизимида ҳам мавжуддир.

Мустақиллик йилларида иқтисодиётнинг, ижтимоий ҳаётнинг реал талабларидан келиб чиққан ҳолда, юртимизда олий таълим тизимини модернизация қилиш, унга ўқитишнинг замонавий шакл ва технологияларини жорий этиш, мутахассислар тайёрлаш бўйича ихтисослик йўналишларини такомиллаштириш борасида катта ишлар қилинди.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон ҳамда “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида” 2020 йил 2 мартдаги ПФ-5953-сон фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг “Олий таълим муассасаларида таълим жараёнини ташкил этиш билан боғлиқ тизимни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 824-сон қарорида олий таълим муассасаларининг ўқув режаларини кредит-модуль тизимига ўтказиш механизмларини ишлаб чиқиш ва уларни босқичма-босқич мазкур тизимга ўтказиш; индивидуал таълим траекторияларига асосланган, талабаларда креатив фикрлаш, амалий кўникмаларни шакллантиришга қаратилган ўқув режалар ишлаб чиқиш орқали талабалар қизиқишлари ҳамда кадрлар буюртмачилари эҳтиёжларига мувофиқ таълим дастурларини шакллантириш, уларни тасдиқлаш бўйича олий таълим муассасаларига босқичма-босқич академик мустақиллик бериш;

мустақил таълим соатлари улушини ошириш, талабаларда мустақил таълим олиш, танқидий ва ижодий фикрлаш, тизимли таҳлил қилиш, тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш, ўқув жараёнида компетенцияларни кучайтиришга қаратилган методика ва технологияларни жорий этиш, ўқув жараёнини амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтириш, бу борада ўқув жараёнига халқаро таълим стандартларига асосланган илғор педагогик технологиялар, ўқув дастурлари ва ўқув-услубий материалларни кенг жорий этиш;

талабалар билимини баҳолаш тизими технологияларини такомиллаштириб бориш ва холисоналигини таъминлаш, жумладан баҳолашнинг талабалар билан бевосита алоқасиз шакллари ривожлантириб бориш;

фанларни ўзлаштиришда талабалар орасида соғлом рақобатни ривожлантириш механизмларини ишлаб чиқиш ва бошқа вазифалар белгилаб берилган.

2021 йил 16 июнь куни олий таълим тизимидаги устувор вазифаларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигидаги видеоселектор йиғилиши Ёшларни билим ва малакали этиб тарбиялаш, жаҳон тараққиётига мос мутахассислар тайёрлаш мақсадида таълим тизими изчил ривожлантириш, Олий таълим соҳасидаги дастлабки ислохотлар, аввало, камровни ошириш, институт ва университетларнинг молиявий ҳолатини яхшилаш, профессор-ўқитувчиларни моддий қўллаб қувватлашга бағишланди. Жумладан, охириги 3 йилда олий таълим муассасалари

сони 65 тадан 117 тага етганлиги, қабул ўринлари 66 мингтадан 181 мингтага оширилганлиги. Уларнинг моддий-техник базаси мустақамланаётганлиги, хорижий мамлакатлар билан қўшма таълим дастурлари доирасида 64 та янги касб бўйича мутахассислар тайёрлаш йўлга қўйилганлиги, профессорўқитувчиларнинг маоши ўртача 3,5 бараварга оширилганлиги таъкидлаб ўтилди. Мухтарам Президентимиз таъкидлаганидек, ҳали сифат борасида ўзгаришлар сезилмаяпти. Таълим сифатини яхшилаш, ўқув ишларини бозор эҳтиёжларидан келиб чиқиб ташкил этиш масаласи Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, ректорларнинг эътиборидан четда қолиб кетмоқда. Масалан, бугунги кундаги 815 та йўналишнинг 55 фоизи меҳнат бозори талабларига жавоб бермайди. Олий таълим муассасалари 2 мингга яқин фанлар бўйича дарсликлар билан таъминланмаган, ўқув дастурлари бундан 40 йил олдинги фан ва йўналишлар асосида тузилган. Бундан ташқари, тизимда коррупция ҳолатлари жуда кўп.

Шу боис, йиғилишда давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев соҳадаги қуйидаги 4 та устувор вазифани кўрсатиб ўтди:

биринчиси – олий таълим муассасалари бошқарув кенгашларининг ролини ошириш ва кафедралар ваколатларини кенгайтириш.

иккинчиси – ўқув жараёнини бозор талабларига мослаштириб, ишлаб чиқариш билан узвийлигини таъминлаш ва талабанинг ўз устида ишлаши учун муҳит яратиш.

учинчиси – олий таълим муассасаларининг илмий салоҳиятини ошириш, илм-фан ва инновацияни ривожлантириш.

тўртинчиси – профессор-ўқитувчилар ва талабалар учун қоғозбозликни камайтириш, соҳани рақамлаштириш орқали бюрократия ва коррупцияни кескин қисқартириш.

Бу вазифаларни самарали бажариш учун олий таълим муассасаларига академик ва ташкилий-бошқарув бўйича мустақил қарор қабул қилиш ваколати берилиши таъкидланди.

Олий таълим йўналишлари билан замонавий эҳтиёжлар ўртасида узилиш жуда катта экани танқид қилинди. Бугунги кунда хизмат кўрсатиш соҳасида 40 мингта, саноатда 38 мингта, қурилишда 12 мингта, қишлоқ хўжалигида 10 мингта, алоқа ва ахборот технологияларида 4 мингта олий маълумот талаб этадиган бўш иш ўринлари бор. Лекин битирувчилар сон жиҳатидан ҳам, малака бўйича ҳам бу талабни қондира олмайди.

Таълим жараёни 2001 йилда тасдиқланган стандартлар асосида олиб борилмоқда. Лекин, шу даврда Таълимнинг халқаро стандартлари 2 марта янгидан қабул қилинган. Айрим ўқув дарслари замон ва бозор талабига эмас, балки профессор-ўқитувчиларга мослашган. Талабалар ўз йўналишига дахлдор бўлмаган фанлар билан ҳам шуғулланмоқда.

Шу боис, мутасаддиларга давлат таълим стандартларини халқаро стандартларга мослаштириш, барча олий таълим муассасаларида ўқув жараёнларини кредит-модул тизимига ўтказиш бўйича топшириқ берилди. Ўқитилаётган фанларни мазмунан қайта кўриб чиқиб, ортиқча такрорланишларни қисқартириш, бўшаган дарс соатлари ўрнига мутахассислик фанларни кўпайтириш ҳамда талабаларга мустақил илмий изланиш учун имконият яратиш кераклиги таъкидланди.

Хозирги вақтда дунёда таълим дастурларини амалга оширишда таълим сифати ва меъёрларининг ўлчов бирлиги бўлган кредит тизимлари тушунчасидан фойдаланилмоқда.

Мазкур тизимларни энг кўп тарқалгани АҚШ кредит тизими (**USCS**), Британия кредитларни тўплаш ва ўтказиш тизими (**CATS**), Европа кредитларни йиғиш ва тўплаш тизими (**ECTS**) ва Осиё Тинч океани кредит тизими (**UCTS**) ҳисобланади.

Кредит-модуль тизими таълимни янги усулда ташкил этиш жараёни бўлиб, ўқитишнинг модуль технологиялари жамламаси ва кредит ўлчови асосида баҳолаш модели ҳисобланади. Бугунги кунда мамлакатимиз ОТМларининг кредит-модуль тизимига ўтишда **ECTS (European Credit Transfer System)** асос қилиб олинган. Бу тизим ҳозирги вақтда Европанинг 48 давлатида амал қилмоқда.

Фикримизча, кредит-модуль тизимини республикаимиз таълим жараёнига тадбиқ этиш:

ривожланган давлатлар олий таълим муассасаларининг илғор тажрибалари асосида халқаро таълим стандартларини республикада жорий этиш орқали таълим сифатини ошириш;

хорижий олий таълим муассасалари билан талабалар алмашинув дастурларини кенгайтириш ҳамда дипломларни ўзаро тан олишга босқичма-босқич ўтиш;

замонавий таълим технологиялари асосида ўқув жараёнларини ташкил этиш орқали олий таълим тизимида рақобат муҳитини шакллантириш;

талабага таълим дастурини мустақил шакллантиришда мустақиллигини ошириш ва улар билимларини баҳолашнинг шаффоф тизимини яратишдан иборат.

Хўш, Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимида кредит-модуль тизимини жорий этиш қандай самара беради? У қай даражада истиқболли? Таълимнинг кредит-модуль тизими ўзи нима? У қандай ишлайди? Кредит - модуль тизими қандай шароит ва эҳтиёжлар асосида пайдо бўлган? Ушбу тизим бизга нималарни беради? Унинг амалдаги таълим тизимидан афзалликлари нимада? деган саволлар туғилади. Қуйида биз мазкур мақолада ушбу саволларга жавоб беришга ҳаракат қиламиз.

Ўз-ўзидан маълумки, Ўзбекистон Республикасининг таълим тизими динамик равишда ривожланиши ҳамда глобаллашув ва ахборотлашув жараёнига муносиб жавоб бера олиши керак. Шу сабабли зарур ахборотни мустақил излаб топадиган, унга ишлов бериб, таҳлил қила оладиган ва ундан самарали фойдаланадиган мутахассисларни шакллантиришда ўқитишнинг кредит тизимини кенг татбиқ этиш лозим.

Талаба олий таълим муассасасига ўқишга кирганидан сўнг у ерда айнан қайси фанларни ўрганишни қисман бўлсада ўзи танлаши мумкинлигини ҳеч тасаввур қилганмисиз? Ёки ҳар бир ўқитувчи семестр бошида талабаларга ўз фани бўйича ёзма дастур “syllabus” тақдим этиб, унда ушбу фан нималар ҳақида эканлиги, унинг талабанинг мутахассис бўлиб шаклланишидаги роли, ўрганиладиган мавзулар рўйхати, талабалар фойдаланадиган адабиётлар рўйхати, баҳолаш мезонлари ҳақида батафсил тушунтириб, шундан кейингина дарсларини бошлашини-чи?

Кредит-модуль тизими авваламбор, мамлакатимиз олий таълим тизимига таълимнинг амалдагидан кўра анча мукаммал, замонавий лекин ҳамма учун тушунарли бўлган ўлчов бирлигини олиб киради. Унга кўра ОТМ ўқув дастурлари муайян ўқиш натижаларини кўзловчи турли фан ва модулларга бўлинади. Ҳар бир фан ёки модуль эса ундаги ўқиш юкламаси миқдорига қараб муайян миқдордаги кредитларда акс этади.

Кредитлар шунчаки рақамлар эмас. Ҳар бир кредит талаба бажариши керак бўлган маълум миқдордаги ўқиш юкласини ва талаба бунинг натижасида муайян ўқиш натижаларига эришганлигини билдиради. Яъни, ECTS кредит-модуль тизими таркиби икки зарурий элементдан иборат:

- а) ўқиш юкламалари
- б) ўқиш натижалари.

Талаба шу элементларни бажаргандагина тегишли фан бўйича белгиланган миқдордаги кредитларни қўлга киритиши мумкин.

Кредит - олий таълимнинг муайян босқичида таълим (бакалавр, магистр) даражасини қўлга киритиш мақсадида талаба томонидан мунтазам равишда тўплаб бориладиган рағбий ўлчов бирлиги. Бу бирлик талаба маълум миқдордаги ўқиш юкласини бажарганлиги ва муайян ўқиш натижаларини муваффақиятли тарзда эгаллаганлигини англатади.

Кредит-модуль тизимининг асосий мазмуни:

- 1)Талабага йўналтирган таълимни ташкил этиш (student-centered education);
- 2) Таълимда шаффофликка эришиш (transparent education);
- 3)Таълимда мослашувчанликни кучайтириши (improving flexibility);
- 4) Талабалар мобиллигини кучайтириш (improving student mobility) каби тамойилларига асосланади.

Хорижлик ҳамкасбларимиз айна кундаги давлат таълим стандартимизни «рағбарлик қилувчи» стандарт деб номлашади. Бу эса таълим мазмуни ишлаб чиқариш ва илм-фандаги замонавий тараққиёт туфайли юзага келаётган тезкор ўзгаришлар билан баробар қадам ташлай олмаётганини кўрсатади. Бундай ўзгаришлар таълим стандартларининг амал қилиш муддатига ҳам таъсир ўтказади. Бундан келиб чиқадики, анъанавий тизим ўзини тўла оқламапти, халқаро стандартларга мослашиш учун олий таълимда кредит тизимини жорий этиш керак.

Болония декларацияси талабаларига мувофиқ Республикамиз ОТМларида ўқув жараёнини модернизация қилиш талабанинг мустақил иши ҳажмини сезиларли даражада (50-60) фоизга ошишини назарда тутди. Бу эса тегишли ўқув-услугий тайёргарликни талаб қилади. Шунингдек, ОТМларда моддий - техник базани кучайтириш, талабаларни маиший ҳолатини яхшилашни ҳам назарда тутди.

Бу ўзгаришлар ОТМларнинг илмий - педагогик ходимларидан ўз фаолиятини янги услубий-технологик асосда кредит - модуль таълим тизими асосида ташкил этишда фундаментал билим, кўникма ва малака талаб этади.

Фикримизча, модулли таълимнинг моҳияти шундан иборатки, талаба кўпроқ мустақил ёки (тўлиқ мустақил) равишда унга таклиф этилган индивидуал ўқув дастури билан ишлай олади, унда мақсадли ҳаракатлар режаси, ахборот пакети, тавсия этилган дидактик мақсадларга эришиш учун услубий қўлланмалар мавжуд бўлади. Бунда профессор-ўқитувчининг асосий функцияси назорат қилиш эмас балки маслаҳатчи координатор функциясини бажаришига олиб келади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Ўқув жараёнида профессор-ўқитувчи ва талабанинг ўзаро алоқаси тубдан янги асосда амалга оширилади: модуллер ёрдамида талабалар онгли ва мустақил равишда

тайёргарлик даражасига эришадилар. Модулли таълимнинг муваффақияти профессор-ўқитувчилар ва талабалар ўртасидаги паритет муносабатларга боғлиқ бўлади.

Биз аввало, мазкур тизим нега айнан «кредит-модуль» деб номланишига эътибор қаратишимиз лозим. Кредит бу – талабанинг ўқув юкламаси бўлиб, ОТМда 1 кредит 30 соатга тенг деб олинади. Демак, кредитлар сонига қараб, талабанинг ўқув жараёнида ўзлаштириш соатларини тушунсак тўғри бўлади. Халқаро тажрибага кўра, ўқув йили мобайнида талаба ҳар бир семестрда 30 кредитдан, бакалавр босқичида жами 8 семестрда 240 кредит, магистратура босқичида 4 семестрда эса 120 кредитни тўплаши керак бўлади.

ОТМларда ҳар бир семестр бўйича 15 ҳафтадан ўқув жараёни ташкил этилган бўлиб, бунда талаба бир семестр мобайнида (40/60 нисбатда) аудитория ва мустақил таълимни ўзлаштириши лозим. Демак, ўқув режада келтирилган 4-6 фаннинг ҳар бир мавзусини тўлиқ ўзлаштирмаса тегишли кредитларни тўплай олмайди. Буни тўлиқ англаган ҳолда, семестр бошидан профессор-ўқитувчилар ва талабалар ҳам масъулият билан билим беришга ва билим олишга интиладилар.

Кредит-модуль олий таълим муассасаларида ўқув жараёнига Кредит тўплаш ва кўчиришнинг Европа тизими (European Credit Transfer and Accumulation System - ECTS) асосида таълимнинг кредит-модуль тизимини жорий этиш тартибини белгилайди.

Кредит модуль тизимида ўқув жараёнини ташкил этиш қуйидаги вазифаларни кўриб чиқиш ва ҳал этиш учун комплекс ёндашувни талаб этади:

- 1.Ўқитишнинг мазмуни амалиёт эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда реал талаблар асосида шакллантириш;
- 2.Талабаларнинг мустақиллиги ва маъсулиятини рағбатлантириш;
- 3.Профессор-ўқитувчиларни ижодий потенциалини ошириш учун уларни функционал мажбуриятларини кўриб чиқиш;
- 4.Таълимнинг мазмуни ва дифференциациясига кўра таълимни индивидуаллаштиришни таъминлаш;
- 5.Ўқитиш жараёнини сифатли амалга ошириш, бунинг натижасида барча талабаларни, ўқув режада берилган фанлар бўйича тегишли билим, кўникма ва малакаларни мукамал ўзлаштиришига эришиш ва бошқалар.

Кредит - таълим олиш натижаларига кўра талаба томонидан муайян фан бўйича ўзлаштирилган ўқув юкламасининг ўлчов бирлиги.

Академик кредит - олий таълимнинг муайян босқичида ушбу таълим даражасини қўлга киритиш мақсадида талаба томонидан мунтазам равишда тўплаб бориладиган рамиий ўлчов бирлиги. Бу бирлик талаба маълум миқдордаги ўқиш юкламасини бажарганлиги ва муайян ўқиш натижаларини муваффақиятли тарзда эгаллаганлигини англатади.

Модуль сўзи латинча сўздан олинган бўлиб биринчидан, меъёр, иккинчидан, логарифмлар тизими, учинчидан, бирор бир тизимни нисбатан мустақил қисми маъносини билдиради. Яъни, бир сўз билан айтганда: **модуль** - тарбиялаш, ўқитишга ўрнатилган мақсадлар ва натижаларга нисбатан муайян мантикий тугалланганликка эга бўлган ўқув фани (курси) ёки ўқув фанлари (курслари) қисмларининг мажмуаси.

Академик модуль - яхлит, муайян ўқув натижаларига эришишга қаратилган, ўзининг баҳолаш мезонларига эга булган тизимли, изчил ўқиш ва ўрганиш ҳаракатлари жамланмаси. У одатда бир семестр давом этади лекин айрим ҳолларда бир неча соатдан

иборат бўлиши ҳам мумкин. ECTS тизимида ҳар бир модуль ўзида муайян миқдордаги кредитларни акс эттиради.

Маълумки кредит модуль тизимида ўқув жараёни тасдиқланган меъёрий – услубий ҳужжатлар, профессор-ўқитувчилар штатлари, потоклар ва академик гуруҳлар ва дарс жадваллари асосида ташкил этилади.

Модулли таълим бу Ўзбекистон Республикаси таълим хизматлари бозорида инновация.

Ўқув жараёнини ташкил этишнинг кредит - модуль тизими қуйидаги вазифаларни ҳал этишни назарда тутди:

1. Фан бўйича материалларни мантиқан тугалланган ўқув модулларига бўлиш ва уларни ўзлаштирилишини назорат қилиш;
2. Билимларни баҳолашни кенгроқ шкаласидан фойдаланиш;
3. Билимларни ҳолислигини таъминлаш;
4. Семестр давомида талабаларнинг тизимли мустақил таълимини ташкил этиш ва рағбатлантириш;
5. Таълимга соғлом рақобат муҳитини жорий этиш.

Бу борада Республикаимизнинг барча ОТМларида ҳаракатлар бошланган. Жумладан, юқорида берилган топшириқ ва вазифаларни ижросини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2021 йил 16 июлдаги “Олий таълимнинг Давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги №311-сонли буйруғи қабул қилинди. Мазкур буйруқ билан:

1. Олий таълимнинг Давлат таълим стандарти. “Асосий қоидалар”;
2. Олий таълимнинг Давлат таълим стандарти. “Олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари классификатори”;
3. Олий таълим соҳалари бўйича таянч олий таълим муассасалари рўйхати тасдиқланди.

Мазкур меъёрий-услубий ҳужжатларга асосланган ҳолда таянч ОТМлар томонидан бакалаврият таълим йўналишлари ва уларнинг негизидаги магистратура мутахассисликларини Малака талаблари ишлаб чиқилди ва шундан ташқил ташкил тасдиқланди. Тасдиқланган Малака талабларига асосан барча ОТМлар таянч ўқув режалари ва ўқув дастурларини ривожланган хорижий давлатлар тажрибаси ва миллий кадрларимизни иноватга олган ҳолда мустақил ишлаб чиқиб амалиётга жорий этишди.

Шу сабабли, ОТМларда мунтазам равишда (ECTS) кредит-модуль тизимини амалга татбиқ этишга оид мастер класслар, семинар-тренинглар, давра суҳбатлари ва ижтимоий **Telegram** каналида онлайн маслаҳатлар каби самарали тадбирлар ташкил этилмоқда.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда кредит - модуль тизимини амалга ошириш учун профессор-ўқитувчиларга биринчи навбатда, ўзларининг фанларидан қуйидаги ўқув материалларини:

1. Ишчи (модулли) ўқув режага асосан фаннинг ишчи ўқув дастури (Силлабус)ни тузиш, фанни бир неча мантиқан тугалланган ўқув модулларига ажратиш, ҳар бир ўқув модулининг мақсади ва вазифаларини белгилаш, ўқув модули бўйича талабалар ўзлаштириши, билиши ва амалда қўллай олиши лозим бўлган компетенцияларни белгилаш;

2. Ўқув модули (фанлар) бўйича аудитория машғулоти (маъруза матнлари, амалий, семинар ва лаборатория машғулоти учун материалларни тайёрлаш, тестлар, вазиятлар (кейсларни) масалаларни тузиш, индивидуал топшириқларни шакллантириш;

3. Фойдаланиш учун ўқув ва илмий адабиётлар рўйхатини шакллантириш;

4. Назорат ва мустақил таълим учун топшириқларни (реферат, курс ишлари, манбаларни таржима қилиш, тегишли мавзулар бўйича слайдлар тайёрлаш, глоссарий тузиш, савол-жавоблар банкини) шакллантириш;

5. Ўқув элементларининг: текстли, картографик (атлас, карта), жадвалли (графиклар, диаграммалар, гистограммалар), иллюстратив (расмлар), аудио ва видеоли, натурал (коллекциялар, гербарийлар) ва бошқа турларини ишлаб чиқиш каби масъулиятли вазифаларни юклайди.

ХУЛОСА

Кредит модуль тизими талабалар учун:

биринчидан, талабанинг бир мамлакат ОТМда олган дипломи бошқа мамлакат ОТМлари томонидан ҳеч қандай ортиқча ҳужжатларсиз тан олинади;

иккинчидан, танлов фанларининг кўплиги иш берувчилар талабидан келиб чиқиб мутахассис тайёрлаш имкониятини кенгайтиради;

учинчидан, талабаларда мустақил ҳаракат қилиш, ўрганиш тизими, танқидий ва аналитик фикрлаш кўникмаси шаклланади;

тўртинчидан, талабаларда маъсулият ва ўзига ишонч кўникмаси шаклланади, яъни, ўз олдида аниқ мақсад қўяди ва шу мақсад сари ҳаракатланади;

бешинчидан, талабага ўзи қизиққан касб ва мутахассислигидан келиб чиқиб мутахассислик фанларидан керагини танлаб ўқиш имкониятини беради;

олтинчидан, талабага ўқитувчини танлаш имкониятини ҳамда академик мобиллигини амалга оширишга имконият беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Топилдиев В.Р. Олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари. –Тошкент., 2018. 356. Б.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги 23.09.2020 йилдаги қонуни, (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон, 12.10.2021 й., 03/21/721/0952-сон)
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги “Олий таълим муассасаларида таълим жараёнини ташкил этиш билан боғлиқ тизимни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 824-сон қарори. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 31.12.2020 й., 09/20/824/1689-сон).
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида" 2019 йил 8 октябрдаги 5847-сон фармони билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш КОНЦЕПЦИЯСИ.
5. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2021 йил 16 июлдаги “Олий таълимнинг Давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги №311-сонли буйруғи.

6. Jurayev R. K., Karakhanova L. M. Scientific And Methodical Bases Of The Use Of Electronic Educational Resources In Teaching Biology In General Educational Schools //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 8. – С. 3500-3505.
7. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
8. Dzhuraev R. K., Karakhanova L. M. Model of the organization of research activities of 10th grade students in teaching physics and biology //International journal of discourse on Innovation, integration and education. – 2021. – Т. 2. – №. 01. – С. 296-300.
9. Karakhanova L. M. USE OF MEDIERE RESOURCES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF BIOLOGY IN SCHOOLS //International Scientific Review of the problems of pedagogy and psychology. – 2018. – С. 68-70.

НОВАТОРСТВО РУССКОЙ ПОЭЗИИ XX ВЕКА

Рисолат Шайхисламова

Студентка Чирчикского государственного педагогического института Ташкентской области

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6684122>

Аннотация. Данная статья посвящена выявлению особенностей синтеза вербального и визуального начал в художественном мышлении русских поэтов XX века, определению механизмов встраивания визуальных элементов в словесный художественный образ

Ключевые понятия: новаторство, художественный образ, поэзия, искусство, двоемирие

THE INNOVATION OF RUSSIAN POETRY OF THE XX CENTURY

Abstract. This article is devoted to identifying the features of the synthesis of verbal and visual principles in the artistic thinking of Russian poets of the twentieth century, determining the mechanisms of embedding visual elements in a verbal artistic image

Keywords: innovation, artistic image, poetry, art, two worlds

ВВЕДЕНИЕ

Поэтическое искусство – это форма самосознания личности, выражающей себя в соотношении с социальными, интеллектуальными, эстетическими проявлениями жизни. В эпохи катастроф романтическое начало в поэзии усиливается. В стихах присутствует двоемирие. Обостряется противопоставление материального и духовного начал. Ощущается устремленность в миры идеальные, воображаемые. Лирика как выражение «эго», как законченное воплощение единичных душевных состояний более живуча. Она и подтверждает закон сохранения художественности. В современной поэзии существует множество разных художественных систем (под поэтической системой принято понимать взаимодействие и внутреннее единство всех компонентов авторского стиля, проявляющихся в лирическом герое). Шестидесятые-семидесятые годы отмечены противостоянием как называемой «громкой» и «тихой» поэзии. Сначала проявилась «громкая» поэзия Е.Евтушенко, А.Вознесенского, Р.Рождественского, поэтов-публицистов, трибунов, ораторов, которые были сориентированы на поэзию В.Маяковского. Евтушенко стал разрабатывать традиции гражданской лирики второй половины XIX века, а Вознесенский увлекся модерном. В культурной ситуации 60–70 гг. два эти поэта представляли реализм и романтизм, конкретность и условность, демократизм и элитарность. В 60-е появилась и «тихая лирика» (Н.Рубцов, В.Соколов, О.Чухонцев). «Тихих» лириков объединяло тяготение к личностно-психологической тематике, интерес к русскому пейзажу, традиционные стихотворные размеры.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

А.Тарковский, С.Липкин, И.Лисневская связаны со сложными и многообразными проявлениями литературы «серебряного века». Этих поэтов можно назвать последними представителями «серебряного века». Поэзия, например, Арсения Тарковского продолжает традиции акмеизма. Своего рода камертоном, задающим тон современной поэзии, явилась поэма А.Т.Твардовского «По праву памяти». Забыть, забыть велят безмолвно. Хотят в

забвенье утопить Живую боль. И чтобы волны Над ней сомкнулись. Быль – забыть! В этих строчках – исток поэмы в мужественной решимости противостоять – по праву памяти – попыткам наложить запрет на правду. Эта поэма и подборки стихов Н.Тряпкина, А.Вознесенского, О.Чухонцева, С.Липкина, А.Жигулина, напитанных живой публицистической кровью – начало процесса, возвращающего поэзию к современности.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Совсем недавно были возвращены в русскую поэзию скрытые от читателя произведения Г.Адамовича, А.Ахматовой, П.Васильева, М.Волошина и других поэтов старшего поколения, вплоть до Н.Рубцова, А.Прасолова, В.Шаламова и др. Эти публикации повлияли на литературный процесс чрезвычайно сильно, обогатили его, сделали полнокровным. Но ждут еще полного издания в России Л.Друскин, А. Морев, Н.Моршен, Ю.Одарченко, П.Перелешин. Особое явление представляет собой поэтический андеграунд. Произведения авторов андеграунда бросают вызов советской системе, советским ценностям, советскому способу мышления. Этот вызов проявляется в идейно-философских установках: поэты касаются язв старого общества, батальонам государства противопоставляют свободную независимую личность, уделяя внимание трагедии бытия (Н.Коржавин, В.Корнилов, Б.Чичибабин). Был брошен вызов и отказом от жизнеподобия, от принципа доступности. Таковы стихи поэтов «Петербургской школы» И.Бродского, Е.Рейна, В.Кривулина, Е.Шварц. Пришли к читателям и неизвестные ранее стихи Г.Айги, И.Бродского, поэтов СМОГа (Самое молодое общество гениев) – Л.Губанова, Г.Арсеньева, А.Басиловой, Ю.Галанскова, а также И.Елагина, Ю.Милославского. Поэты внутренней эмиграции мало чем отличаются от эмигрантов настоящих: Мы завтрашней судьбы своей не знаем, Да и вчерашней не поймем судьбы. (И.Лиснянская) Вот эти имена: Д.Бобышев, Л.Владимирова, В.Делоне, Е.Игнатова, Ю.Карабчиевский, Б.Кенжеев, Л.Лосев, И.Рубин. Самые молодые из них – Р.Евдокимов, И.Ратушинская, А.Сопровский. Вопреки центробежным процессам, отбрасывающим человека от человека, единым гимном товариществу и взаимовыручке представлялась авторская песня, восстановившая в правах суть дружбы и братской любви. Наперекор тенденции к так называемой «ситуативной этике», когда размывается грань между добром и злом и человек ведет себя применительно к обстоятельствам, произведения В.Высоцкого, Б.Окуджавы, В.Долиной, Ю.Кима, Н.Матвеевой напоминают о том, что можно и должно жить достойно, ориентируясь на духовный завет русской интеллигенции. Эти же качества унаследовала и рок-поэзия. Поэзия А.Макаревича и Б.Гребенщикова, при всей ее эпатажности, - поэзия гражданственная, теснейшим образом связанная и со «злобой дня», и с кругом ценностей, идей, настроений сегодняшней молодежи. «Дети декабря», как не без вызова назвал Б.Гребенщиков свое поколение, остро реагируют на разрыв между социальной демагогией и рутинной социальной практикой. В рок-поэзии звучит тоска по обществу, объединявшему всех и каждого идеалу: На нашем месте должна быть звезда, Ты чувствуешь сквозняк от того, Что это место свободно... (Б.Гребенщиков) Много споров вызывает творчество поэтов нетрадиционных, не вписывающихся в систему художественного мышления «привычных» поэтов. Поэты «новой волны», как их часто называют, пытаются утвердить свое право говорить на языке, адекватном их времени и мироощущению. Диапазон их творческих устремлений широк: от метафоры до примитивизма, от концептуальных опусов

до панк-поэзии. К концу 90-х начался процесс расслоения «новой волны». Метафористы («полистилисты», «метареалисты») резко отмежевались от соцартовских игр постмодернистов. Если «метафористы» утверждают культ полистилистики (Ю.Арабов, И.Жданов, А.Еременко, И.Иртенев, А.Парщиков), то поэтов-постмодернистов объединяет стремление отказаться от «учительской» роли литературы, ограничить ее чисто игровыми задачами. К постмодернизму относится концептуализм (Д.Пригов, Л.Рубинштейн, Т.Кибилов). Поэзия этих авторов строится на разрушении привычных однозначных концепций мира и на использовании знакомых читателю текстов, переосмысленных и приобретших совершенно другое звучание.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Концептуалисты стремятся доказать, что искусство как таковое исчерпало себя, что оно внутренне абсурдно. Бурные дискуссии вызвала «галантная лирика» Ордена куртуазных маньеристов (В.Степанцов, В.Пеленягрэ, А.Добрынин, К.Григорьев, Д.Быков). Их изысканный стиль – не очередное пародийное шутовство и разрушающая ирония, а блестящее следование основательно подзабытой «российской эрате» от М.Хемницера и М.Хераскова до Г.Иванова и В.Набокова. Поэты этой группы прибегают к приему «маски», соединяют высокую поэзию и средневековую эротику с современностью. В современной поэзии существует и «почвенное» направление, истоки которого – в крестьянском мировоззрении. В первом ряду поэтов-«почвенников» после Н.Рубцова стоят В.Казанцев, Ю.Кузнецов, В.Смирнов, Н.Тряпкин, В.Устинов, О.Фокина и др. Обращение к памяти, к народным истокам, к фольклору, к классической традиции, к православной духовности – общее в их творчестве. В 90-е годы в «почвенном» направлении появилось новое поколение: В.Андреев, Н.Егорова, Д.Коротяев, В.Скиф, Т.Смертина. Сейчас они все дальше уходят от страстной публицистичности и пытаются постичь глубинный смысл всего происходящего в России. Есть в современной лирике авторы, которых трудно определить в какую - либо группу или направление. Это Т.Бек, О.Седакова, В.Сидур, С.Кекова, В.Дмитриев, Л.Таран и др. В настоящее время можно говорить о постепенном преодолении кризиса в русской поэзии. Появляются новые имена, сборники, меняется общая тональность лирики, повышается роль провинции в литературном процессе – поэзия накапливает силы для будущего творческого подъема.

Список использованной литературы:

1. Пути современной поэзии (круглый стол) //Вопросы литературы. – 1994. - №1.
2. Русская поэзия в конце века. Круглый стол //Знамя. – 2001. - №1.
3. Славецкий В. Русская поэзия 80 – 90-х годов XX в. – М., 1998.
4. Шайтанов И. «...Но труднее, когда можно» //Литературное обозрение. – 1990.- №1.
5. Денисов И. Пока земля еще вертится... - М.: Знание, 1991.

ТАСАВВУФ ГЕНЕЗИСИ ВА ТАРАҚҚИЁТИ

Пўлатов Сайёдбек Ҳасанович

Фарғона вил. Қувасой ш., 1- ИДУМ ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6684153>

Аннотация. Мақолада тасаввуфнинг пайдо бўлиши, ривожланиши ва ҳозирги кунда ҳам дунё олимларининг қизгин мавзусига айланиши, сўфий иборасининг келиб чиқиши, сўфийларнинг ўзига хос хусусиятлари, тасаввуфнинг тараққиёт босқичлари ҳақида сўз юритилади.

Калим сўз ва иборалар: тасаввуф, сўфий, хол, мақом, сабр, зухд, Қуръони карим, Ҳадис, сулук, шайх.

ГЕНЕЗИС И РАЗВИТИЕ МИСТИЦИЗМА

Аннотация. В статье рассматривается о зарождение и развитие мистицизма, интерес мировых учёных к изучению суфизма, о происхождение слова суфи, о личных принципах суфиев, об этапах развития тасаввуфа.

Ключевые слова и фразы: мистицизм, суфизм, хол, макам, терпение, отшельничество, Каран, Ҳадис, сулук, шейх.

GENESIS AND DEVELOPMENT OF MYSTICISM

Abstract. The article discusses the origin and development of mysticism, the interest of world scientists in the study of Sufism, the origin of the word sufi, about the personal principles of the Sufis, about the stages of development of Sufism.

Key words and phrases: mysticism, sufism, hal, makam, patience, secession, Karan, Hadith, suluk sheikh.

КИРИШ

Тасаввуф мана XIV асрдан ортиқ давр давомида шарқ ва ғарб илоҳиёт, исломшунос олимларининг энг жозибали ва ҳаётбахш билим манбаи ва тадқиқот мавзуси бўлиб келмоқда.

Улуғ тасаввуф алломаси Азизиддин Насафий сўфийларнинг фикри-зикрини, диний ва дунёвий тафаккурини қуйидагича таърифлаган: “Билгинки, тасаввуф аҳли фикрига биноан солиқ (сўфийлик, тариқат йўлига кирган Аллоҳ сафарига отланган) ёмон сўзлардан хайрли сўзларга, ёмон ишлардан хайрли ишларга, залима (бузуқ) ахлоқдан ҳамилда (мақталган) ахлоққа, ўз бағридан Парвардигори олам борлиғига томон ҳаракат қилмоқда- лар”, - деб ёзган.[1:51] Шарқнинг буюк алломалари ва мутафаккирларининг илмий-фалсафий, исломий-фалсафий ва тасаввуфий меросини ўрганиш ва ёшлар онгига маърифатли, соф исломий ғояларни сингдириш бугунги кунда долзарб бўлиб қолди.

“Сўфий” ва “тасаввуф” сўзлари Қуръони Карим ва Ҳадисларда учрамайди. Бу тушунчалар Муҳаммад а.с. саҳобаларига ҳам, тобеъинларга ҳам нотаниш бўлган. У даврларда Муҳаммад а.с. ни кўришга муяссар бўлган саҳобалар ва уларнинг издошлари тобеъинлар ҳам дунё мулкидан воз кечганлиги ва ўзларини фақат Аллоҳ ибодатига бағишлаганлиги билан шараф топганлар ва бошқача ном билан айтилмаганлар. Тобеъут-тобеъин, яъни тобеъинлардан кейинги авлод даврида эса, дунё мулкидан воз кечганлар ва ўзини фақат Аллоҳ йўлига бағишлаганлар бир неча номлар билан айтила бошлади. Чунки бу даврларга келиб ислом худудлари кенг ёйилиб, мусулмонларнинг моддий бойликлари ҳам

ортиб борган. Энди дунё мулкидан воз кечганлар ва ўзини фақат Аллоҳ ибодатига бағишлаганларни “обид”, “зоҳид”, “фақир”, “носик” каби номлар билан атай бошладилар.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Илк давр сўфийларининг аниқроғи, зоҳид, фақир ва обидларининг ўзига хос хусусиятларидан – Қуръони Карим оятлари устида чуқур фикр юритиш, Қуръон ва Пайғамбар а.с. суннатларига қатъий амал қилиш, кечаларини нафл ибодатлар билан бедор ўтказиш, кундузлари рўза тутиш, ҳаёт лаззатларидан воз кечиш, гуноҳдан сақланиш, ҳоким ва ҳарбийлардан ўзини узоқ тутиш (вараъ), ўзини Аллоҳ ихтиёрига топшириш (таваккул) ва ҳоказоларни таъкидлаш мумкин. Жумладан, фақр, ризо, сабр хусусиятлари уларга хос эди. Умуман олганда, мусулмон оламида мистика, зуҳд йўналишарининг кучайиб бориши араб киборларининг очкўзлигига, уларнинг зеб-зийнатга ружуларига, илк таълимот идеалларини аста-секин йўқолиб бораётганлигига, ахлоқнинг тубанлашишига қарши эзилган синфлар қаршилигининг кўриниши ҳам эди.

Хижрий II асрнинг иккинчи ярмидан, кейинчалик кенг тарқалган “сўфий” тушунчаси ишлатила бошланди. Манбаларда айтилишича биринчи суфий деб номланган одам – Абу Ҳайюн (767 ваф.) бўлган экан, лекин Хуросонлик сўфий Қушайрий (986-1076)нинг сўзларига кўра – Абу Ҳошим (778 ваф.) деб кўрсатилади.[2:17] Ҳар иккаласини Куфадан эканлигини инобатга олиб, айтиш мумкинки бу тушунча биринчи бўлиб Куфа ва Басрада вужудга келган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

“Сўфий” ва “тасаввуф” сўзларининг келиб чиқиши ҳақида ҳам турли нуқтаи-назарлар мавжуд. Баъзи бир Қушайри ва Ҳужвирий каби муаллифлар “сўфий” сўзини араб грамматикасидан олинганлигини инкор этиб, буни жуда борса таҳаллус бўлган дейишади. “Сўфий” ва “тасаввуф” сўзлари араб сўзлари ўзагидан олинган деб фикр билдирувчилар эса бир тўхтамга келганича йўқ ва бугунги кунгача “сўфий” сўзининг келиб чиқиши тўғрисида қуйидагича таърифлар билдирилган:

“Суффа” сўзидан олинган деган фикрлар мавжуд. Муҳаммад а.с. нинг Мадинадаги Масжидун-набави (Пайғамбар масжиди)да яшаб, ҳаёт кечирган, биринчилардан бўлиб исломни қабул қилганларни “асҳоба-суффа” дер эдилар; “сўфий” сўзи “суфана”деб номланган чўл ўсимлигидан олинган деган қарашлар ҳам бор; яна бошқалар “саф” – тозалик маъносини берувчи араб сўзидан олинган дейдилар; “Саффун авваль” – биринчи қатор, олдинда турувчи деган маъноларни берувчи сўздан олинган деган қарашлар ҳам бор; исломдан олдин яшаган бир қабиланинг номи “Банус-суффа” бўлиб, сўфий сўзининг келиб чиқиши шу қабиллага боғлиқ деб фикр билдирувчилар ҳам бор; “Суфатуль-кафа” узун соч ёки елкага тушган кокил деган маънони беради. Шу сўздан “сўфий” сўзи келиб чиққан деювчилар ўз эътиборини сўфийларнинг сочларини ўстириб юришларига ва кийим бошига аҳамият бермаслигига қаратишган; “Тасаввуф” ва “сўфий” сўзларини “сиъфат” сўзидан олинган деган нуқтаи назар тарафдорлари ҳам мавжуд; буюк аллома Абу Райхон Беруний (1051 ваф.) ва ундан кейин баъзи ғарб шарқшунослари ҳам “сўфий” сўзининг келиб чиқишини юнон сўзидан, яъни “хикмат” деган маънони берувчи “софия” дан олинган деб таърифлашади.

Аммо юқордагиларнинг барчасида араб грамматикасига тўғри келмаслиги билан ажралиб туради.

МУҲОКАМА

Энг кўп тарқалган нуқтаи назарлардан бири “сўфий” сўзининг “суф”, яъни араб тилидан “жун” деб таржима қилинадиган сўздан олинганлиги бўлди. Биринчи сўфийлардан бўлган Абу Наср Саррож (988 ваф.) айнан “суф” сўзидан “сўфий” сўзининг келиб чиққанлиги ҳақида фикр билдиради: Пайғамбарлар ва валийларга жундан тўқилган кийим (тўн, плаш) кийиш анъана бўлган. Абу Наср Саррож фикрини давом эттириб айтадики, одамларни кийган кийимига қараб номланиши эски анъаналардан бўлиб, Исо (алайҳиссалом) издошлари оқ кийим кийиб юришни анъана, одат қилиб олганлари учун уларни “хаворийлар” (оқ кийим кийиб юрувчилар) деб аташган. Худди шундай сўфийларни ҳам, жунли матодан кийим кийиб юришганлари учун сўфий деб аташиб, улар ўрганадиган тасаввуф илмини эса “такямса”, яъни узун кўйлакка бурканганлар деган маънони берувчи сўздан олинган дейди.

Классик давр муаллифлари: Калабази, Абу Нуайм, Имом Ғаззолий, Ибнул-Жоузи, Сухравардий, Ибн Таймийя ва Ибн Ҳолдун каби алломалар “сўфий” ва “тасаввуф” сўзларининг араб тилидаги “суф” (“жун”) сўзидан олинганлигини қайд этадилар. Никольсон, Нольдеке, Массигнон ва Гольдзихер ҳамда ҳозирги давр тасаввуф олими, ал-Азҳар шайхи Абдулҳалим Маҳмуд ҳам шу нуқтаи назарга қўшиладилар.[3:20]

Тасаввуф сўзининг келиб чиқиши билан бир қаторда тасаввуф илмига, унинг моҳиятига берилган ягона умумэътироф этилган таъриф ҳам мавжуд эмас. Имом ал-Ғаззолий тасаввуфни илм ва амалнинг омухталигидир деб таърифлайди ва шу билан бирга, ал-Ғаззолий ва Ибн ал-Арабий ҳам ислом илмининг энг маъқул шаклини тасаввуф деб билиб, унга ислом фалсафасининг негизи деб қарайдилар.

Тасаввуф юқори ҳис-ҳаяжон объекти бўлганлиги учун унга берилган таърифлар ҳам кўпдир. Ҳар бир сўфий шайх тасаввуфни ўз тариқатидан, ҳолидан, мақомидан, руҳий тажрибасидан, сулук манзилларидан, даражаларидан келиб чиқиб таърифлайди. Бундай таърифлар мингтага етади. Айнан шу мавзуга бағишланган тадқиқотларга кўра, дунёда қанча сўфий бўлса, шунча тасаввуфга берилган таърифлар ҳам мавжуд, деган қарашлар ҳам бор. Инглиз шарқшуноси Николсон Кушайрийнинг “Рисолаи Кушайри”, Атторнинг “Тазкиратул-унс”, Жомийнинг “Нафоҳатул-унс” каби тасаввуфга бағишланган асарларида учрайдиган етмиш саккизта тасаввуфга берилган таърифларни хронологик кетма кетликда келтиради.[4:387-406] Бундай турли чегараларни белгиловчи таърифларни ўнта гуруҳга бўлиш мумкин. Улар қуйидагилардан иборат: Тасаввуф – бу таркидунёчилик, зухд; мукамал ахлоқ; покланиш ва қалб мусаффолигига эришиш; сабр қилиш ва нафс билан доимий курашиш; саодат йўли, яъни Қуръон ва Суннага итоат қилиш; бор вужуди билан фақат Аллоҳга баҳшида бўлиш; Аллоҳ билан бирлашиш, Унга сингиб кетиш; ислом маънавий-руҳий оламининг негизи; ғайб, сирлар илми; фақат танланганларга, хосларнинг-хосларигагина аён бўладиган илоҳий илм хазинаси.

Юқорида айтганимиздек “тасаввуф” ва “сўфий” сўзлари Қуроъни Каримда ва Ҳадисларда учрамасада, тасаввуф илмининг туб моҳияти Қуроъни Карим ва Суннадан иборат. Бунга далил қилиб мутасаввиф алломалар Қуроъни Карим ва Ҳадислардан кўплаб нақл ривоятлар келтирадилар. Бундан ташқари деярли барча тасаввуф тариқатлари ўзларининг силсила давомийлиги занжирини Мустафо Муҳаммад а.с. дан бошланишини эътироф этадилар.

Тасаввуф таълимотининг вужудга келиши ва таракқиёти тарихини уч даврга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Биринчи давр – зуҳд, таркидунёчилик даври. Бу давр саодат давридан, яъни Муҳаммад а.с. яшаган даврларидан бошланиб тобеъинлар ва тобеъут-тобеъинлар яшаган исломнинг биринчи икки асрига тўғри келади.

Иккинчи давр – VIII асрнинг охиридан то биринчи тариқатлар вужудга келиши, яъни XII асргача даврни ўз ичига олади. Бу даврларда “сўфий” “тасаввуф” тушунчалари истилоҳга киритилиб, биринчи машҳур сўфийлар пайдо бўлди. Тасаввуф институти шаклланиб, Жунайд Бағдодий, Боязид Бистомий, Ҳаким Термизий, Нурий, Мансур Ҳаллож, Абу Наср ас-Саррож ва Имом Ғаззолий каби етук мутасаввиф олимлар шу даврларда яшаганлар.

Учинчи давр – XII асрдан тасаввуфда энг таъсирчан тариқатларнинг пайдо бўлиши ва ижтимоий ҳаётнинг бир қисмига айланиши билан изоҳланади. Мана шу жойда айтиб ўтишни жоиз деб топдик, яъни шу даврда йирик ислом теологи Абу Ҳомид ал-Ғаззолийнинг буюк хизматлари билан тасаввуф расмий ислом билан мувофиқлаштирилди. Бу давр Ибн ал-Арабий каби буюк мутасаввиф алломалар яшаган, тасаввуфнинг адабиёт ва шеърят ривожига мисли кўрилмаган даражада таъсир этган давр бўлиб, бу жараён то ҳозирги кунгача давом этмоқда. Яна айтиб ўтиш керакки, ўша пайтда вақти-вақти билан мадраса ва така (хонақоҳ) орасида ихтилофлар чиқиб турган.

Юқорида тасаввуфга асос бўлган таркидунёчилик кайфиятлари деяри ислом билан бир даврда юзага келди деб айтиб ўтдик. Сўфийликнинг илк намояндалари деб Пайғамбар а.с. нинг Абу-д-Дардо, Абу Зарр, Ҳузайфа (ваф. VII асрнинг иккинчи ярми) каби саҳобалари ҳисобланади. Аммо исломдаги сўфийлик оқимининг шаклланиши VIII асрнинг ўрталари IX асрнинг бошларига тегишли. Бу даврда сўфийлар қаторига муҳаддислар, қорилар, қуссослар, Византия билан чегара урушларида қатнашган жангчилар, косиблар, тижоратчилар, шу жумладан исломни қабул қилган христианлар кирганлар.

Зийрак психолог, “илм ал-қулб ва-л-хавотир” – “қалблар ва фикрлар илми”га асос солган ал-Ҳасан ал-Басрий бекорга сўфийликнинг асосчиларидан ҳисоблан- майди. Ал-Ҳасан ал-Басрийнинг асҳоблари, басралик зоҳидлар – Рабоҳ ибн Амр, Рабиъий ал-Адавий, ал-Доринийларнинг (VIII-IX асрлар) ваъз ва маърузаларида Аллоҳга бўлган соф муҳаббат, унга яқинлашишга бўлган интилиш ҳақидаги фикрлар пайдо бўлди.

IX аср давомида тасаввуф назариёти ва амалиётини ишлаб чиқиш учун қизғин ҳаракатлар давом этди. Басра билан бир қаторда Бағдод ва Хуросон сўфийлик мактаблари энг нуфузли мактаблар сифатида юзага келди. Уларнинг намояндалари аввалгидек сўфийнинг ички дунёсига асосий эътиборни қаратар эдилар. Уларнинг “ҳол”, “мақоматларига” батавсил тасфислар бердилар. Бошқа мистик таълимотлар каби унга сўфий босиб ўтганида “дунё гуноҳкорлигидан” покланиб, илоҳиётга яқинлашишга, Унга сингиб кетишга сабаб бўладиган йўл (тариқ) сифатида қарадилар. “Ниятлар” ҳақидаги таълимот янада чуқурлаштирилди. Бунда ўз-ўзини назорат (муроқаба, муҳосаба) қилишга эришиш учун унинг “ихлос” ва “садоқат” билан бўлишига асосий урғуни бердилар. Тасаввуфда Аллоҳга етишиш фақатгина Ўзини кўриш билан эмас, Унга кўшилиб кетиш, сингиб кетиш (“фано” ва ундан кейин “бақо”) билан бўлиши ҳам мумкин деган фикр илгари

сурилди. Мансур ал-Халлож, ибн Ато, Айн ал-Кудот ал-Ҳамадоний каби кишиларнинг қатл этилиши бошқа сўфийларни хушёрликка чақирди.

ХУЛОСА

Ислом динида биринчи сўфий номини олганлардан Абу Ҳошим Шомий (778 й. ваф.), тасаввуф усулига биринчи марта шарҳ берган киши Имом Моликнинг шогирди бўлмиш Зуннуни Мисрий (870 й. ваф.), минбардан туриб биринчи маротаба тасаввуфга чақирган киши Шиблий (946 й. ваф.), тасаввуф усулини кенгайтириб тартибга солган киши Жунайд Бағдодий (1008 й. ваф.), тасаввуфда авлиёлик (валоят) ҳақида гапириб, уларни Аллоҳга энг яқин кишилар деб белгилаган биринчи киши Ҳаким ат-Термизий (869 й. ваф.) эди. Аёллардан биринчи сўфий бўлган киши Робиъа Адавиййа (753й. ваф.) бўлган.

Тасаввуфнинг халқ оғзаки ижодиға, адабиёт ва санъатга таъсири беқиёс эди. Сўфийлар орасида кўплаб истеъдодли шоирлар ва адиблар бўлган. Саъдий Шерозий, Ҳофиз Шерозий, Низомий Ганжавий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Бобораҳим Машраб, Мирзо Бедил тасаввуфий ижоди, уларнинг Аллоҳ нури билан суғорилган ғоявий манзиллари иймон-этиқодга чексиз садоқати, инсоннинг эзгу хулқ одоби, эзгу амали, эзгу сўзи, эзгу нияти, эзгуликка бахшида этилган ҳидояти каби мавзулар алломаларнинг сўзида, тилида, қалбида, барҳаёт яшаган. Умуман олганда тасаввуфнинг ривожланиш йўли ислом тарихининг ажралмас бир қисмидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Азизиддин Насафий. Зубайдат ул-Ҳақойиқ (Ҳақиқатлар жавҳари). – Т.: “Камалак” (Нажмиддин Комилов таржимаси), 1996.
2. Йылмаз Х.К. Тасаввуф и тарикаты. Перевод с турецкого, Азат Урманов. М.: ООО Из. «САД», 2007.
3. Профессор, доктор Хасан Камил Йылмаз, Тасаввуф и тарикаты. Пер. с турецкого. М.:ООО “Издательская группа “САД”, 2007.
4. 4. Атҳам Жаббаджоғлу “Определение тасаввуфа, проведенные профессо- ром Николсоном в хронологическом порядке”. Университет анкары, Журнал факультета богословия, XXIX, Анкара, 1987.

ЭКОНОМЕТРИКА ВА ИНФОРМАТИКА ФАНЛАРИНИ ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРИГА АСОСЛАБ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ

Сафарова Дилшодахон Эшмухаммадовна

Иқтисодиёт ва сервис кафедраси, Фарғона давлат университети

Фарғона ш., Ўзбекистон Республикаси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6684231>

Аннотация. Ушбу мақолада олий таълим профессор-ўқитувчилари томонидан талабаларни келгуси касбий фаолиятга тайёрлашда фанлараро интеграциядан фойдаланишнинг имкониятлари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: фанлараро интеграция, ахборот-коммуникацион технологиялар, эконометрия, корреляция ва регрессия статистик таҳлил методлари, MS Excel электрон жадвали, функциялар кутубхонаси, тренд чизиги, прогнозлаш.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЭКОНОМЕТРИКИ И ИНФОРМАТИКИ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В этой статье описываются возможности для преподавателей высших образовательных учреждений использовать междисциплинарную интеграцию при подготовке студентов к будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: междисциплинарная интеграция, информационные и коммуникационные технологии, эконометрия, методы статистического анализа корреляции и регрессии, электронная таблица MS Excel, библиотека функций, линия тренда, прогнозирование.

METHODS OF TEACHING ECONOMETRICS AND INFORMATICS BASED ON MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Abstract. This article describes the opportunities for teachers of higher educational institutions to use interdisciplinary integration in preparing students for future professional activities.

Keywords: interdisciplinary integration, information and communication technologies, econometrics, methods of statistical analysis of correlation and regression, MS Excel spreadsheet, library of functions, trend line, forecasting.

КИРИШ

Мамлакатнинг замонавий жамиятдаги ривожланиш даражаси нафақат унинг иқтисодий салоҳияти ҳолатини, балки олий ўқув юртларида тайёрланаётган мутахассисларнинг касбий малакаси билан ҳам белгиланади. Замонавий меҳнат бозори, бўлажак мутахассисларнинг малакаси ва касбий тайёргарлигига нисбатан юқори талабларни тақдим этиб, ўз навбатида, битирувчилар ўртасида рақобатнинг кучайишига олиб келади. Маълумки, фан ва техника жадал суръатлар билан ривожланаётган бугунги кунда кўплаб илмий билимлар, тушунча ва тасаввурлар ҳажми кескин ортиб бормоқда. Бу бир томондан фан ва техниканинг янги бўлимлари ва соҳаларининг шаклланиши билан унинг дифференциациясини таъминлаётган бўлса, иккинчи томондан фанлар орасида ҳукмрон бўлган чегараларни бузиб, интеграция жараёнини вужудга келтирмоқда.

Бугунги кунда таълим жамият ҳаётида ҳар қачонгидан ҳам катта рол ўйнайди. Мамлакат таракқиётининг ўсиш суръатларини оширишга қаратилган бўлиб, бу

муаммоларни ҳал этиш аҳолининг замон талабларига жавоб берадиган юксак билим савиясини тақозо этади. Компютер тизимидан фойдаланган ҳолда ўқув жараёнида университетнинг иқтисодий йўналишлари бўйича бўлажак бакалаврларга математик статистика ва эконометрияни ўқитишнинг дидактик модели математик билимлар ва процедураларни визуал моделлаштириш учун пойдевор конструкцияларини қўллаш асосида амалга оширилмоқда. Дидактик тизим, методик тизим ва педагогик технология тушунчаларини бир биридан фарқларкан, педагогик технологияда мазмуний компонент заиф тақдим этилган, айнан педагогик технологияга энг муҳим белгилар: диагностик тарзда мақсадни қўйиш, натижадорлик, тежамкорлик, алгоритмланганлик, проэктланганлик, яхлитлик, бошқарувчанлик, коррекция қилишлик, визуализация ҳисобланади. Эконометрикада асоси бу модел ҳисобланади айнан моделни тузиш бу педагогик услублар ёрдамида ва тизимлар ёрдамида яратиш ҳамда талабаларга модел моҳиятини талабаларга етказиб бериш муҳим вазифалардан ҳисобланади. Талабаларга абстракт моделларни тузиш жараёнида моделни статистик маълумотлар асосида қуришни ва параметрларни баҳолай билишни ўргатиш ҳам педагогик метод ва тизимларни ташкил этиш муҳим жараёнлардан ҳисобланади.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Технологиянинг концептуал жиҳати таълим мақсадларини белгилаш, уларга эришиш гоёлари, натижа талаблари, уни қуришда ишлатиладиган тамойилларни ўз ичига олади

Тадқиқотимизнинг мақсади педагогика олий таълим муассасалари талабаларига эконометрикани ўқитишнинг самарали методик тизимини ишлаб чиқиш бўлиб, ушбу ишнинг биринчи бобида натижага эришиш учун қулай бўлган асосий методологик ёндашувлар ва тамойиллар белгиланди.

Маълум бўлган ўзлаштириш, педагогик технологиялар, таълим шакллари ва усулларининг психологик ва педагогик тушунчалари мажмуи орасидан белгиланган вазифаларга, талабалар тайёргарлик даражасига, шунингдек, педагогик технологиялар талабларига тўлиқ жавоб берадаганлари танлаб олиниб, булар:

- ишлаб чиқилган концепциянинг университетнинг ҳақиқатлари ва имкониятларига мувофиқлиги;
- мавжуд педагогик жараёнга эга етарли тизимлилик ва тизимли мувофиқлик;
- технологиянинг етарлича бошқарилиши, уни таъминлаш учун диагностика воситаларининг мавжудлиги;
- такрорланишлик (бошқа бир хил турдаги шароитда технологияни қўллаш тажрибаси).

Мавжуд технологиялар ва концепцияларни таҳлил қилиш натижасида шахсий-фаолиятли технологиялар ва модулли таълим технологияси устувор аҳамият касб этди.

Технологиядаги асосий лойиҳа объекти — бу дидактик модуль ёки ўқув мавзусидир. Ўқув курсининг лойиҳаси модулли таълим тамойилларига асосланган. Амалий дастур ўқув мазмунини таҳлил қилиш жараёнида ажратилган дидактик модуль ва ўқув элементларидан иборатдир.

Қабул қилинган таснифларга асосланиб, таҳлил ва прогноз учун қўлланиладиган эконометрик моделларнинг учта асосий синфини ажратиш мумкин бўлади, булар:

- вақт қаторлари моделлари;

- битта тенгламали регрессия моделлари;
- эконометрик тенгламалар тизимлари.

Интеграция – бу (лот. Integratio - “тиклаш”, “тўлдириш”, “уланиш”) - қисмларни бир бутунга бирлаштириш жараёни тушинилади. Фанлараро интеграция касбий фаолиятнинг ягона, узлуксиз ва яхлит ривожланиши нуктаи назаридан ўқув дастурларини ўзаро мувофиқлаштириш жараёни сифатида қаралиб, қобилиятларни шакллантириш нуктаи назаридан фанлараро интеграция бўлажак мутахассиснинг ўзини ўзи ривожлантиришининг мантикий асосига айланади. Замонавий маънода фанлараро интеграция мантикий йўналишдаги олий таълим ўқув жараёнининг барча таркибий қисмларини (мақсадлари, натижалари, мазмуни, шакллари ва ўқитиш усуллари)ни мувофиқлаштиришдан иборат. Шунингдек, у ўқув фанларининг мазмуни ва технологик алоқаси билан, бўлажак мутахассисларнинг касбий фаолиятининг мазмуни ва технологиялари ўртасидаги долзарб илмий ҳамда амалий муаммолар билан тавсифланади.

Профессор-ўқитувчилар томонидан талабаларга таълим ва тарбия бериш, уларни танлаган касбини онгли равишда эгаллашга тайёрлаш, шунингдек, ижодий меҳнат фаолияти ва ишлаш учун таълим жараёни қандай ташкил этилганига ўқув дастурлари, синф фонди, техник ва услубий таъминот ва бошқалар таъсир қилади. Шу билан бирга, ўқув жараёни талабаларнинг ўзига хос фаол билим олишга қизиқтирадиган, уларда хоҳиш-истакни уйғотадиган бўлса самарали бўлади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Ўқув материали - бу педагогик жиҳатдан тўғри ва тушунарли тузилган, талабалар томонидан тўлиқ ўзлаштириладиган, аниқ белгиланган мақсадга мувофиқ билимлар тизимидир. Олий таълимда ўқитиладиган ҳар қандай фаннинг мазмуни намунавий дастурлар ва касбий таълим стандартларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги тамойиллар ҳамда талабларни белгилаши керак:

- тегишли тармоқларда қўлланиладиган фан, техника ва технологик жараёнларнинг ҳозирги ҳолати ҳамда ривожланиш истиқболларига мувофиқлаштириш;
- таълимни ва малакали мутахассисни тайёрлашни ривожлантиришда ўқув жараёнини тўғри шакллантириш;
- умуман фаннинг илмий-техник асоси бўлган умумий ва касбий дидактика тамойилларини амалга ошириш;
- талабаларнинг техник тафаккурини ривожлантирадиган ва танлаган касбига мувофиқ бўлажак мутахассислар салоҳиятини шакллантиришга ҳисса қўшадиган таркибий қисмларнинг мавжудлиги ва ҳ.к.

Касбий дидактика ўз навбатида қуйидаги тамойилларни ўз ичига олади: кўргазмалик, билимларнинг тизимлилиги ва изчиллиги, мавжудлик ва мақсадга мувофиқлик, ўқув жараёнида онгли ва фаол иштирок этиш, талабалар билимининг мустаҳкамлиги, назарияни амалиёт билан, таълимни ҳаёт билан боғлаш, илмий ўқитиш, талабалар билимлари самарадорлиги ва бошқалар.

Хорижлик Elisabeth J.H.Spelt ва бошқаларнинг “Олий таълимда фанлараро таълим бериш ва билим олишни тизимли қайта кўриб чиқиш” номли илмий мақоласида талабаларга ўқитиладиган фанлардан фанлараро фикрлашнинг қуйи даражада эканлиги, улар икки ёки ундан ортиқ фанлардан билимларни ўзлаштириш, уларни бирлаштириш ва

мантикий фикрлашни ривожлантиришга туртки бўладиган омиллар хусусида тўхталиб ўтишган. W.James Jacob “Олий таълимда фанлараро тенденциялар” номли мақоласида иқтисодиёт замонавий билимлар асосида қурилганлигини, бугунги кунда ҳукуматлар ва жамиятлар дуч келадиган кўплаб муаммолар ҳамда эҳтиёжларни қондиришда ёрдам берадиган малакали ишчи кучи ва етакчи кадрларни талаб қилишини таъкидлаган. Шунингдек, муаллиф олий ўқув юртлари битирувчиларни ягона таълимий манбадан фойдаланиб, барча долзарб ва юзага келадиган муаммоларни ҳал қилишга ўргата олмаслигини, фанлараро ёндашувлар бугунги кунда олий ўқув юртлари талабаларининг жадал эҳтиёжларини қондириш учун муҳим асос бўлишини таъкидлайди.

Россиялик олимлардан Б.Н.Токуренова ва бошқаларнинг “Олий таълим талабаларини касбий-педагогик тайёрлаш сифатини оширишда фанлараро интеграциянинг омили” номли мақолада магистрларнинг касбий ва педагогик тайёргарлиги жараёнида университет кафедраларининг ҳамкорлик доирасидаги фанлараро интеграция муаммоси кўриб чиқилган. Шунингдек, тадқиқотда битирувчиларнинг фанлараро илмий ва амалий муаммоларни ҳал қилишда орттирилган касбий компетенцияларни амалга оширишга тайёрлиги ва қобилияти сифатида, янги, яхлит таркибни яратишни таъминлайдиган талабаларнинг тизимли фикрлаш услубига ҳисса қўшадиган ягона, бирлаштирувчи тамойил сифатида тушунилган фанлараро интеграциянинг моҳияти ҳамда аҳамияти очиқ берилган.

МУҲОКАМА

Мамлакатимиз олимларидан М.Ҳ.Лутфуллаевнинг “Олий таълим ўқув жараёнини такомиллаштиришда ахборот технологияларини интеграциялаш назарияси ва амалиёти (информатика ва табиий фанлар мисолида)” номли докторлик диссертациянинг биринчи бобида, ахборот технологиялари интеграцияси мазмуни, моҳияти ва унинг асосида ташкил бўлган педагогик тизим базасида олий таълим ўқув жараёнини такомиллаштиришнинг назарий ва амалий жиҳатлари ишлаб чиқилган. Шунингдек, ушбу бобда электрон қўлланмалар яратишнинг педагогик ва психологик томонлари ишлаб чиқилган бўлиб, унинг анъанавий дарсликка нисбатан ўқув материалларини намоёни қилиш, уларни излаб топиш, маълумотларни тезкор ўзгартириш ва бошқалар ёритилган.

Иқтисодиёт профилидаги бакалаврларни келгуси касбий фаолият олиб боришга тайёрлашда талабалар томонидан асосий таълим дастуридаги “Эконометрика” фанини ёки унинг алоҳида бўлимларини ўрганишни назарда тутди. Эконометрика ўқув фанининг амалий аҳамияти шундаки, у ҳодисалар ўртасидаги мавжуд алоқаларни микдорий равишда аниқлашга, берилган шароитда иқтисодий ривожланишнинг оқилона прогнозини тузишга, мавжуд хатарларни текширишга ва уларни рақамли ҳисоблашга имкон бериб, бошқарув қарорларининг иқтисодий оқибатларини баҳолайди.

Эконометрик таҳлил иқтисодий таҳлил қилиш ва башорат қилиш учун асос бўлиб хизмат қилиб, иқтисодий қарорлар қабул қилиш учун имконият яратади. Эконометрика фанининг вазифаларида– талабалар турли мулкчилик шаклидаги корхоналарнинг иқтисодиётини модернизациялаш шароитида қарор қабул қилиш жараёнларини амалга оширишда, уларнинг иқтисодий кўрсаткичларини таҳлил қилишда ва ушбу соҳада вужудга келиши мумкин бўлган амалий муаммоларни ечишда эконометрик усуллар ва моделлар ҳамда замонавий ахборот технологияларидан самарали фойдалана олишни ўргатишдан иборатлиги кўрсатиб ўтилган.

Эконометрика - бу оммавий иқтисодий ҳодисаларнинг математик моделлари иқтисодий назария ва ҳақиқий статистик маълумотлар асосида маълум иқтисодий фаразларни миқдорий тасдиқлаш ёки рад этиш ҳамда тегишли иқтисодий кўрсаткичларни башорат қилиш мақсадида қуриладиган фан. Шундай қилиб, эконометриканинг тадқиқот объекти ҳақиқий иқтисодий жараёнлар бўлиб, унинг тадқиқот предмети иқтисодиётдаги муносабатларнинг миқдорий хусусиятлари ҳисобланади.

Бугунги кунда компьютер дастурий таъминот тўпламлари, замонавий ҳисоблаш технологиялари имкониятларидан фойдаланиб, статистик маълумотларни қайта ишлаш, корреляцион ва регрессион таҳлил қилиш, моделлаштириш ҳамда прогноз қилиш муаммоларини сифат жиҳатидан юқори даражада ташкил этиш имконини яратади.

Корреляция – ўзгарувчилар ўртасидаги боғлиқлик мавжуд ёки мавжуд эмаслигини ва унинг кучини аниқлаш имконини берадиган статистик таҳлил қилиш методи ҳисобланади.

Регрессия – ўзгарувчилар ўртасидаги боғлиқликнинг характерини (тўғри ёки тескари, чизикли ёки чизиксиз) тавсифлаш учун қўлланиладиган статистик таҳлил қилиш методи.

Эконометрик масалаларни ахборот технологиялари ёрдамида ечиш учун турли хил дастурий маҳсулотлар мавжуд. Улар қаторига: электрон жадваллар (MS Excel, OpenOffice.org Calc ва бошқалар), умумий фойдаланиш учун статистик дастурий пакетлар (SPSS, STATISTICA, STATGRAPHICS, ва бошқалар), эконометрик масалаларни ечишга ихтисослашган дастурлар (Econometric Views, STADIA, Matrixer 3.4 ва бошқалар), умумий мақсадли математик пакетлар (Mathcad, Matlab, Maple, Mathematica ва бошқалар) киради.

Эконометрика фанини ўқитиш босқичида самарали бўлган ва эконометрик маълумотларни рақамли қайта ишлашнинг энг қулай воситаларидан бири бу Microsoft Excel электрон жадвалидир. Ушбу дастурий маҳсулот эконометрик масалаларни ечишда услубий ёрдамнинг мавжудлиги, кенг оммалашганлиги, кўпгина статистик дастурий таъминот тўпламлари билан мослашувчанлиги, жуда кўп сонли математик ва статистик функциялар ёрдамида ҳисоб-китобларни амалга ошира олиши, тасодифий ўзгарувчиларнинг тақсимланишини ҳисоблаш ва бошқа бир қатор афзалликларга эга ҳисобланади.

Эконометрика фани бўйича амалий машғулотлар компьютер лабораторияларида ўтказилади ва бу жараён талабалар томонидан лаборатория ишларининг бажарилишини таъминлайди. Лаборатория иши касбий йўналтирилган вазифаларни ўз ичига олиши, уларнинг ечими эконометрика курсининг мазмунини мунтазам равишда тақдим этиши ва унинг муваффақиятли ўзлаштирилишини таъминлаши, талабаларга эконометрикани келгуси касбий фаолиятида муҳимлигини намойиш этиши ҳамда фанлараро интеграцияларни амалга ошириш учун мўлжалланган бўлиши зарур.

Иқтисодиёт таълим йўналишлари талабаларини ўқитиш жараёнида фанлараро интеграциядан фойдаланиб, иқтисодий масалаларни ечишда ахборот-коммуникацион технологиялар (АКТ)ни қўллаш, улар ёрдамида таҳлил ва қарор қабул қилишни, иқтисодчи амалиётига татбиқ қилиш бўйича билим, кўникма ҳамда малакаларни шакллантиришга ўргатиш жараёни.

ХУЛОСА

Хулоса ва таклифлар.

1. Саноат ва иқтисодиётнинг жадал ривожланиши, инсонларнинг дунё қараши ўзгариб, инновацияларга муҳтожлиги сабабли ҳар йили олий таълим ўқув жараёнида касбий муаммоларни ҳал қилишга қаратилган янги фанлар пайдо бўлиб бормоқда. Бу каби

махсус фанларга эҳтиёж пайдо бўлганда, масалан, “Рақамли иқтисодиёт”, “Инвестиция лойиҳаларини бошқариш”, “Корхона иқтисодиёти ва инновацияларини бошқариш” ва бошқаларни бошқа цикл фанлари билан фанлараро алоқаларни топиш қийин.

2. Фанлараро интеграция орқали амалга ошириладиган касбий фаолият, талабаларни ўқитишда амалий ва лаборатория машғулотида бажариладиган интеграл топшириқлардан мунтазам фойдаланиш билан амалга оширилса, олинган билимларни чуқур ўзлаштирилишига имкон беради. Касбий кўникмаларни мукамал ўзлаштирган битирувчи меҳнат бозорида муваффақиятли рақобатлашиш имкониятига эга бўлиб, касбий фаолиятга оид муаммоларни ечишда креатив фикрлашга эришади.

3. Етук мутахассислар талабаларни касбий фаолиятга тайёрлашда интерактив педагогик усуллар, техник ва дастурий воситалар ёрдамида фанлараро интеграцияни олий таълим ўқув жараёнига жорий қилиш керак, деган фикрга қўшиладилар.

4. Таълим сифатини ошириш ва талабаларни касбий фаолиятга тайёрлашда фанлараро интеграциядан фойдаланиш самарали натижаларга олиб келади.

References:

1. Marasulova, Z. A., Akhmedova, Z. S., Turdaliyev, S. M. (2021). Continuity and succession in teaching computer science and information technology in secondary and higher education. *International Journal for Innovative Engineering and Management Research*, 10(3), 201-204.
2. Аҳмедова, З., Абдуназарова, Д., Марасулова, З. (2021). Узлуксиз таълим тизимида Информатика ва ахборот технологиялари фани узвийлигини таъминлаш муаммолари. *Узлуксиз таълим*, 5(5), 51-56.
3. Siddikovna, A. Z., Abdullayevna, M. Z., Rozmatjonovich, Y. A. (2021). Innovations and Advanced Foreign Experiences in Teaching Informatics in Higher Education in Interdisciplinary Relations. *JournalNX*, 4(4), 371-374.
4. Marasulova, Z. A., & Rasulova, G. A. (2014). Information resources as a factor of integration of models and methodologies. *Vestnik KRAUNC. FizikoMatematicheskie Nauki*, (1), 75-80.
5. Azamovna, R. G. (2012). Elektronik textbook for the sistem of continuous education. *The Edvanced Science Journal. Special issue for Korea*, 41-42.
6. Azamovna, R. G. (2021). Multimedia Electronic Textbooks for Self-Study. *JournalNX-A Multidisciplinary peer Reviwed Journal*, ISSN-2581-4230.
7. Mallayev, R. Q. (2021). Talabalar bilimini nazorat qilish va baholashning innovatsion tizimlari. *Fizika matematika va informatika*, 21(2), 81-87.
8. Исмаилов, О. М., Исаков, А. Ф., Маллаев, Р. К. (2017). Алгоритм быстрого строкового сопоставления сетевых систем обнаружения вторжений. *Актуальные проблемы оптимизации и автоматизации технологических процессов и производств*, 1(1), 132-137.
9. Mashrabovich, A. A. (2022). The Importance of Using Digital Pedagogy in Higher Educational environment. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(5), 660-664.

10. Ahmedov, A. M. (2021). Umumiy o'rta ta'lim maktablarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol usullardan foydalanish metodikasi. TDPU Ilmiy axborotlari, 21(8), 93-100.
11. Ahmedov, A. M., Shirinov, F. S., Hasanov, A. R. (2021). Ma'lumotlarni intellektual tahlil qilishning metodlari. Uzluksiz ta'lim, 1(SI), 79-82.
12. Hasanov, A. R., Ahmedov, A. M., Ziyayev, S. A. (2021). Elektron o'quv resurlarini yaratish vositalari. Uzluksiz ta'lim, 1(SI), 10-14.
13. Ahmedov, A. M. (2021). Factors for developing programming skills of students. *Экономика и социум*, (2-2), 554-560.
14. Маликова, Д. К. (2021). Систематический анализ идеологический процессов. *Innovation In The Modern Education System*, 4(1), 397-402.
15. Malikova, D. Q. (2021). Globallashuv jarayonida yoshlar mafkuraviy immunitetini shakllantirish masalalari. *The XXI Century Skills for Professional Activity International Scientific-Practical Conference*, 1(1), 229-230.
16. Маликова, Д. К. (2021). Биринчи ренессансинг маънавий тарбиявий таълимотига бир назар. Масофавий таълимни ташкил этишнинг педагогик-психологик жиҳатлари, 1(1), 617-621.
17. Malikova, D. Q. (2021). Sharq milliy mafkurasi rivojida g'arbiy yevropa mafkurasining o'рни. *O'zbekistonning umidli yoshlari*, 1(1), 94-95.
18. Abdurasulovich, M. Q. Definition Of Lexical And Semantic Groups Of Judicial Discourse In Uzbek Language. *JournalNX*, 7(06), 194-198.
19. Расулова, Г. А., Ахмедова, З. С., & Норматов, М. (2016). Методика изучения математических терминов на английском языке в процессе обучения. *Ученый XXI века*, 65.
20. Ahmedova, Z. S. (2018). Ta'lim jarayonida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish. *Ta'lim va texnologiya*, 1(2), 142-145.

BADIIY PSIXOLOGIZM VA UNING ILMIY-NAZARIY KRITERIYLARI

Tangirov Roʻziboy

Termiz davlat universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6687033>

Annotatsiya. Maqolada badiiy psixologizm, uning mohiyati haqida soʻz boradi. Badiiy psixologizmning kelib chiqishi adabiyot inson obrazini tasvirlay boshlagan davrlarga borib bogʻlanadi. Aynan oʻsha davrlardan boshlab adabiy qahramon xatti-harakatlarining asosini tashqi holatlarigina emas, balki uning ichki holatlari, intilish va ehtiyojlari tashkil eta boshlagan. Gʻarb adabiyotshunosligida bu hodisa psixopoetika (badiiy psixologiya) deb ataladi. Zamonaviy dunyo adabiyotshunosligida badiiy adabiyotni psixopoetik nuqtai nazardan tahlil va talqin qiluvchi bir qancha nazariy qarashlar, usul va metodlar ishlab chiqilganligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit soʻzlar: Psixopoetika, badiiy psixologizm, kriteriya, psixologik omillar, ijtimoiy ong.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПСИХОЛОГИЗМ И ЕГО НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ

Аннотация. В статье рассматривается художественная психология и ее сущность. Истоки художественной психологии восходят к тому времени, когда литература стала изображать человека. С этого времени в основе поведения литературного героя лежали не только его внешние обстоятельства, но и его внутренние состояния, стремления и потребности. В западной литературе это явление называется психопоестикой. В современной мировой литературе считается, что сложился ряд теоретических взглядов, методов и приемов, анализирующих и интерпретирующих художественную литературу с психопоетической точки зрения.

Ключевые слова: Психопоетика, художественный психологизм, критерии, психологические факторы, общественное сознание.

ARTISTIC PSYCHOLOGISM AND ITS SCIENTIFIC-THEORETICAL CRITERIA

Abstract. The article deals with artistic psychology and its essence. The origins of artistic psychology go back to the time when literature began to portray human beings. From that time on, the basis of a literary hero's behavior was not only his external circumstances, but also his internal states, aspirations and needs. In Western literature, this phenomenon is called psychopoetics. In the modern world literature, it is thought that a number of theoretical views, methods and techniques have been developed that analyze and interpret fiction from a psychopoetic point of view.

Keywords. Psychopoetics, artistic psychologism, criteria, psychological factors, social consciousness.

KIRISH

Soʻzning har qanday badiylashtirilgan shakli, u ogʻzaki yoki yozma boʻlishidan qatʼiy nazar, inson maʼnaviy-psixologik olamiga taʼsir oʻtkazishi jihatidan muhimdir. Badiiy asar tayyor holga kelgan taqdirda ham, oʻquvchisini topmaguniga qadar, oʻzining yetakchi estetik vazifasini bajara olmaydi. Faqat badiiy asarning oʻquvchi bilan “muloqoti” boshlangan nuqtada u jonlanadi, retseptiv mohiyat kasb etadi. Xuddi shu nuqtada badiiy psixologizm mexanizmi ishga tushadi. Soʻzlovchi yoki yozuvchi badiiy bayoni, tasvir usuli, psixologik ifodalash uslubi jonlanadi. Soʻz ilmining yetakchi namoyondalari asarlarida qayd etilishicha: «obrazli qilib aytilgan soʻz kishi

ruhini o'ziga bo'ysundiradigan bir holat kasb etadi. Bu shundayki, ma'lum bir ishlar kishiga ko'rinmasdan, ular haqida biror fikr yuritilmasidan va uni e'tirof etilmasdan turib, ular kishiga xush keladi, ba'zilaridan esa kishi o'zini tiyadi. Bir so'z bilan aytganda, bunday narsadan odam bezovtalanadi, lekin bu bezovtalik ongli ravishda bo'lmay, balki nafsoniy – psixologik ta'sirlanganlik natijasida bo'ladi".

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Ibn Sinoning ushbu fikrida so'zning tinglovchi va o'quvchiga ta'siri undagi ma'naviy-psixologik ta'sirlanish bilan bog'liqligi, ya'ni retseptiv jarayon ekaniga alohida diqqat qaratilgan. Badiiy so'z hodisasi insonlar jamiyatiga aynan ularning o'zlarini o'zlariga tavsiflash, ta'riflash, tasvirlash, ko'rsatish orqali ta'sirlantirish san'atidir. Bu serkulyativ jarayon bo'lib, ijtimoiy-tarixiy, maishiy-biografik, individual-psixologik hodisa va holatlarni kuzatish, ulardan ta'sirlanish, shu ta'sir doirasidan chiqmagan holda yoki shu holatga tushib tasvirlash, bayon etish, pirovard natijada boshqalarni ham ta'sirlantirishi kabi murakkab bosqichlardan tashkil topadi. Ayni jarayonni ilmiy-nazariy tushunchalar tarzida qayd etadigan bo'lsak, birinchisi "ijodiy jarayon", ikkinchisi "retseptiv jarayon" deb nomlanadi. Badiiy psixologizm dialogik hodisa bo'lib, shu ikki jarayon o'rtasida sodir bo'ladi. Professor Abdurauf Fitrat bu jarayonni quyidagi jumlada qisqa va aniq tarzda shunday ifodalaydi: "Adabiyot – fikr, tuyg'ularimizdag'i to'lqunlarni so'zlar, gaplar yordami bilan tasvir qilib, boshqalarda ham xuddi shu to'lqunlarni yaratmoqdir".

TADQIQOT NATIJALARI

A.Fitrat bunday shaklan lo'nda, usluban sodda, ilmiy jihatdan aniq ta'rifga tasodifan kelib qolgan emas, albatta. U bir mutafakkir sifatida Sharq nazariy adabiyotshunosligiga oid bilimlarni o'ziga singdirgan, ularni zamonaviy g'arb adabiyotshunosligi bilan uyg'unlashtirgan edi. Darhaqiqat, badiiy so'z hodisasi, ijodiy jarayon o'zbek mumtoz adabiyotida azaldan mavjud hodisa edi. O'zbek xalqining "Alpomish", "Go'ro'g'li" kabi turkum eposlarida obrazlar ichki olamini yoritish uchun qo'llangan psixologik usullar asar badiiyatini ta'minlashi bilan birga, badiiy psixologik tasvir takomili uchun bir muhim bosqich vazifasini o'tagan. "Go'ro'g'li" turkum dostonlarida bu jihat juda ochiq ko'rinadi. Har bir obraz boshqa obrazlar bilan muloqot jarayonida xarakter xususiyatlarini yanada kengroq namoyon etadi. Ularning keskin burilishlar, favqulodda vaziyatlardagi holatlarini aks ettirishda bu jihat yaqqol ko'rinadi. Ayniqsa, "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonida qahramonning chiltonlar g'orida Xizr alayhissalom bilan uchrashuvi, "antaxur sharobi"ni ichishi, xalq qahramoniga aylanishiga oid epizodidagi psixologik tasvir har qanday yozuvchiga namuna bo'larlik darajada mukammalligi bilan o'quvchini hayratga soladi. Xususan, "Alpomish" eposidagi qator badiiy psixologik unsurlar Boybo'ri, Boysari, Alpomish, Barchinoy, Qaldirg'och, Qorajon, Maston kampir, Toychaxon kabi obrazlarning ruhiyatini, ichki olamini ifodalashga xizmat qilgan. Jumladan, Alpomishning murodtepaga chiqish oldidan o'z-o'ziga aytgan monologida uning psixologik holati, ikkilanishi tasvirlangan. Demak, badiiy psixologizmning kelib chiqishi adabiyot inson obrazini tasvirlay boshlagan davrlarga borib bog'lanadi. Aynan o'sha davrlardan boshlab adabiy qahramon xatti-harakatlarining asosini tashqi holatlarigina emas, balki uning ichki holatlari, intilish va ehtiyojlari tashkil eta boshlagan. G'arb adabiyotshunosligida bu hodisa psixopoetika (badiiy psixologiya) deb ataladi.

MUHOKAMA

Zamonaviy dunyo adabiyotshunosligida badiiy adabiyotni psixopoetik nuqtai nazardan tahlil va talqin qiluvchi bir qancha nazariy qarashlar, usul va metodlar ishlab chiqilgan. Ular

orasida A.A.Potebnya, D.I.Ovsyaniko-Kulikovskiy, Z.Freyd, J.Lakan, K.Yung qarashlari keng tarqalgan. A.Potebnyaning fikricha, badiiy asarlarda obrazlar muhim bo'lib, har qanday obraz o'ziga xos individual psixologik xususiyatlarga ega bo'ladi. Zigmund Freyd shaxsning individual harakatlari uning faoliyatini psixologik tahliliga asos bo'lishi haqidagi g'oyani ilgari surgan. Jak Lakanning "psixanaliz struktura"sida esa butun asar yaxlit psixologik tuzilma degan qarashlar yetakchilik qiladi. Bundan tashqari Alfred Adler, Karl Yung, Rene Uellek, Ostin Urren kabi olimlar badiiy asar va undagi poetik obrazlar yaratilishida psixologik mexanizmlarning o'rniga alohida e'tibor qilishgan. Olimlarning fikricha, psixologizm «yozuvchi shaxsini tip va betakror individuallik sifatidagi psixologik tahlili ijodiy jarayoni bo'lib, u yoki bu badiiy asarning yaratilish qonuniyatlari va tipologiyasi, nihoyat, adabiyotning o'quvchiga ta'sirini o'rganadi". Demak, badiiy psixologizm uch asosiy yo'nalishda rivojlanuvchi nazariy masalalarning o'ziga xos ko'rinishi bo'lib, bu masalalarga e'tibor badiiy adabiyotda, xususan, nasrda so'nggi yillarda ancha faollashdi. Buning bir qancha ijtimoiy, badiiy-falsafiy hamda psixologik omillari mavjud.

- Birinchidan, ijtimoiy hayotimizda ro'y bergan qator o'zgarishlar, mustaqil o'zbek jamiyatining shakllanishi, inson omiliga, avvalgidek ulkan mexanizmning bitta vinti deb emas, balki individual sub'ekt, shaxs sifatida qarash kuchaydi.

- Ikkinchidan, badiiy-estetik qarashlarimizda yangi estetik idealni shakllantirishga intilish, dunyoni yangicha ko'rish ehtiyoji paydo bo'ldi.

- Uchinchidan, globallashuv jarayonini boshdan kechirayotgan inson omiliga munosabat masalalari, jahon adabiyotida bo'lgani kabi, o'zbek nasrida ham qator o'zgarishlarning yuzaga kelishiga asos bo'ldi. Shulardan kelib chiqib aytish mumkinki, dissertatsiyamizning o'zak muammosi sifatida tadqiq etilayotgan badiiy psixologizm masalasi madaniy-tarixiy, falsafiy-psixologik, badiiy-estetik mohiyat kasb etishi bilan birga, muhim nazariy tushuncha sifatida zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligi takomili uchun xizmat qiladi. Shuningdek, zamonaviy o'zbek adabiyoti materiallari asosida ayni badiiy hodisaga xos nazariy kriteriylarni umumlashtirish, yangi qirralarini aniqlash zaruratini ko'rsatadi. Zamonaviy adabiyotshunoslik ilmidagi "badiiy psixologizm" tushunchasi bugungi kunda semantik jihatdan yetarlicha aniq emasdek taassurot uyg'otadi. Tadqiqotchilar umumiy va amaliy xarakterdagi ishlarida bu terminni bot-bot qo'llaydilar. Ammo unga xos kriteriylarni belgilashda fikrlar mazmuni ba'zan qarama-qarshi kelib qolgan holatlar ham uchrab turadi. Chunki badiiy psixologizm adabiyotshunoslar diqqat markazida turgan nisbatan murakkab hodisalardan biri hisoblanadi: uning o'ziga xos xususiyatlari va ko'p jihatlilik, bir tomondan, muammoni o'rganish jarayonida ko'pgina fanlarga oid bilimlarni talab etishida (psixologiya, falsafa, estetika, adabiyotshunoslik fanlari sarhadlarini qamrashida) namoyon bo'lsa, boshqa tomondan – adabiyotshunoslikning barcha asosiy muammolari bilan bevosita aloqadorligida ko'rinadi. Mumtoz va zamonaviy adabiyotshunoslikda badiiy ijoddagi psixologizm masalasi ko'p marta ko'tarilgan. Mazkur muammo yuzasidan olib borilgan tadqiqotlarning serobliligi va uni ko'p jihatdan (nazariy, adabiy-tarixiy, analitik nuqtai nazarlardan) o'rganish mumkin ekanligigiga qaramasdan, bugungi kunda quyidagilarning yetishmasligi yaqqol sezilib qolmoqda:

- badiiy psixologizmga xos nazariy kriteriylar to'la-to'kis aniqlanmagan;

- badiiy psixologizm prinsiplarining o'zgarib borishi, har bir davr, adabiy muhit, individual ijodkor asarlarida uning nisbatan farqli ko'rinishlarda namoyon bo'lish tabiati e'tibordan chetda qolib keladi;

- terminologik aniqlik yetishmaydi. Turli tadqiqotlarda bu terminning xilma-xil shakl o'zgarishlariga uchrashi kuzatiladi;

- metodologik jihatdan badiiy psixologizm hodisasiga nisbatan turli tahlil metodlarining umumlashtirilgan kompleks talqin shakli mavjud deya olmaymiz. Demakki, konkret ijodkor, konkret badiiy asar psixologik tahlilini amalga oshirish uchun dastlab ushbu nazariy-metodologik muammolar xususida bir to'xtamga kelib olish zarurati bor. A.B.Esin: "Psixologizm – bu adabiyotning o'ziga xos vositalari ko'magida xayoliy (to'qilgan) shaxs (adabiy personaj) his-tuyg'u, fikr va kechinmalarini yetarlicha to'liq, batafsil va chuqur qilib tasvirlash", degan ta'rifni beradi. L.Ya.Ginzburgning ta'kidlashicha, psixologizm personaj ichki dunyosining ratsional, soddalashtirib tasvirlanishi bilan baqamti emas, balki: "Badiiy psixologizm qahramonning o'zini tutishidagi xayolga ham kelmagan, nogahoniy, tasodifiy qarama-qarshiliklardan boshlanadi". V.V.Kompanyes tomonidan psixologizm tasvir usulidan ko'ra, muallif psixologiyasini badiiy aks ettirish vositasi deb tushuniladi. A.Iezuitov esa adabiyotda psixologizm muammosini o'rganar ekan, mazkur tushunchaning ko'p ma'noli ekanligini qayd etadi. Ularni uchga bo'lib ta'riflaydi:

“1) so'z san'atining tug'ma belgisi, uning uzviy xususiyati, badiiyatining isboti...;

2) badiiy ijod mahsuli, muallif, uning personajlari va yanada kengroq – yozuvchi shaxsiyati va u yaratgan qahramonlar obrazi orqali ochiladigan jamiyat psixologiyasining (sinf, tabaqa, ijtimoiy guruh, davr va h.k.) ifodasi va aksi...;

3) ongli va belgilovchi estetik tamoyil”

Keltirilgan iqtiboslar masalani izohlashdagi xilma-xillikni, adabiyotshunoslikda psixologizm muammosiga yondashuvlar har tomonlama kechayotganini va bu terminning keng va tor ma'nolari borligini ko'rsatadi. Bizningcha, psixologik tahlil bobidagi mahoratni belgilashda mazkur ta'riflardan badiiy asar tabiatidan kelib chiquvchilarigina eng muhimlari hisoblanishga loyiq. Aynan shu xususiyat va kriteriylarni belgilab olish va ularni badiiy psixologizmga xos yangi xossalar bilan boyitish u yoki bu badiiy asar yaratilishining qonuniyatlarini o'rganishda qo'l keladi. Masala mohiyatini uzil-kesil belgilab olishning murakkabligi psixologizmning mazmuniy-shakliy sifatleri bilan izohlanadi. Agar adabiyotshunoslarning aksariyati (A.I.Pavlovskiy, F.M.Xatipov, A.B.Esin) qahramonlar ichki olamini badiiy tasvirlash usulini psixologizm deb hisoblashsa, uning bugungi adabiy-nazariy tushunchalar va asar ko'p qatlamliligi tizimida tutgan o'rnini belgilashga bo'lgan urinishlar yetarli samarani bermaydi. Modomiki, muhokama doirasiga badiiy tasvir va ifoda vositalari (portretlar, psixologik peyzaj va detallar) hamda “predmetlar olami bilan bog'lanmagan, tasviriyligi yaqqol ko'rinib turmaydigan narsalar – personajlar ruhiyatini ifodalash” ham kiradi. Personajlar ruhiyatini ifodalashning o'zini ba'zilar uslubga (A.B.Esin), ayrimlar obrazli mazmunga (I.I.Vinogradov), boshqa birovlar shakliy-mazmuniy sifatga xos xususiyat deya tushunishgani uchun ham bu borada aniq bir to'xtamga kelish murakkablashadi. Shunday qilib, badiiy psixologizmning aniq kriteriylarini yaratishdagi qiyinchiliklar “psixologizm”, “psixologik tahlil”, psixologik tasvir” tushunchalarining qorishib ketishi psixologizmni badiiy asarning tarkibiy qismi, asliy sifati yoki darajasi sifatida qat'iy belgilash; psixologizm va ritorik uchburchak (muallif – qahramon – kitobxon) o'rtasidagi o'zaro munosabatni aniqlashdagi noaniqliklar bilan shartlanadi.

XULOSA

Adabiyotshunoslikdagi psixologizm muammosiga bag'ishlangan ishlarni bir-biriga chog'ishtirish: nazariy yondashuvlarda yakdillik yo'qligini; asarlardagi individual-mualliflik

psixologizmi masalalari yuzasidan ishlarning serobligini; XIX adabiy psixologizmining eng ko'pishlanganligini; XX asr psixologizmi va uning jahon adabiyotidagi dinamikasiga bag'ishlangan qiyosiy-tarixiy ishlarning mavjud emasligini ko'rsatdi.

Badiiy psixologizmning XIX va XX asrdagi jahon nasri namunalari tadqiqi, ba'zi hollarda ijtimoiy tuzumlar, inqilobiy qarashlar, konservativ ko'rsatmalar asosida shakllangan nazariy kriteriyalari zamonaviy o'zbek adabiyoti namunalari ham muayyan darajada o'z aksini topgan. Xususan, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon va Oybek romanlarida psixologik tasvirning nisbatan an'anaviy – dialogik ziddiyat, chog'ishtirma, monologik tahlil shakllari, Abdulla Qahhorda adabiy qahramonning botin kolliziyasi, Odil Yoqubov va Pirimqul Qodirovlar nasrida real tarixiy vaziyat va inson botinining mushtarak badiiy tahlili, Murod Muhammad Do'st, Erkin A'zam va Ahmad A'zamlarda shaxs psixologiyasining difonik va polifonik tasvirlari, Nazar Eshonqul, Isajon Sultonlarda esa metaforizatsiyalashtirilgan psixologik tasvir tamoyillari ko'zga tashlanadi. Bularning barchasi zamonaviy o'zbek nasrida badiiy psixologizm tamoyillarining o'zgarib, rivojlanib borganini ko'rsatishi bilan bir qatorda, o'z adabiy muhiti doirasida badiiy psixologizm prinsiplariga sezilarli yangiliklar qo'shganidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Имомова Г. Психологик изтироблар: Руҳият тасвирида диалог ва монолог. – Тошкент.: “Ёзувчи”, 1992. 21 б.
2. Йўлдошев М. Бадий матн лингвопоэтикаси. – Тошкент.: “Фан”, 2008. -158 б.
3. Йўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 152 б.
4. Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. Биринчи китоб. – Тошкент: О'zbekiston, 2008. – 533 б.
5. Мирқосимова М., Рустамова М. Жанр ва маҳорат. – Тошкент: Миллий кутубхона, 2007. – 69 б.
6. Мирзаев С. XX аср ўзбек адабиёти. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2005. – 418 б. 38. Назаров Б. Ўзбек адабиёти танқидчилиги. – Тошкент: Фан, 1979. – 284 б.

IQBOL MIRZO SHE'RIYATIDA SINONIMLARNING QO'LLANILISHI

Yoqubboyeva Shoxista To'rxon qizi

Andijon davlat universiteti filologiya fakulteti 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6687118>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Iqbol Mirzo she'riyatida qo'llanilgan sinonimlarning leksik-semantik xususiyatlari haqida gap boradi. Shuningdek, sinonimiya hodisasi va ularning turlari haqida ham ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: leksik sinonimlar, kontekstual sinonimlar, dominant so'z, emotsional-ekspressiv ma'no, semantik ma'no.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИНОНИМОВ В ПОЭЗИИ ИКБАЛА МИРЗО

Аннотация. В данной статье рассматриваются лексико-семантические особенности синонимов, используемых в поэзии Икбола Мирзо. Также дана информация о явлении синонимии и их видах.

Ключевые слова: лексические синонимы, контекстуальные синонимы, доминантное слово, эмоционально-экспрессивное значение, семантическое значение.

USE OF SYNONYMS IN IQBAL MIRZO'S POETRY

Abstract. This article deals with the lexical-semantic features of synonyms used in the poetry of Iqbol Mirzo. Information about the phenomenon of synonymy and their types is also given.

Keywords: lexical synonyms, contextual synonyms, dominant word, emotional-expressive meaning, semantic meaning.

KIRISH.

So'zlar ma'no-munosabatiga ko'ra 4 ga bo'linadi: sinonim, antonim, omonim va paronim. Ma'nolari bir xil yoki o'zaro yaqin, talaffuz va yozilishi bir xil bo'lgan so'zlar sinonim hisoblanadi. Sinonim yunoncha synonymon – "birgalikda ismlash" demakdir. Masalan, chiroyli, ko'rkam, go'zal, xushro'y, suluv, zebo. Birdan ortiq so'zlarning o'zaro sinonimligi ularning bir xil ma'noga ega ekanligiga asoslanar ekan, tabiiy ravishda faqat bir turkumga oid so'zlarga o'zaro sinonimik munosabatda bo'la oladi.

Bugungi o'zbek she'riyatida va nasrida mahorat bilan qalam tebratayotgan ijodkor, O'zbekiston xalq shoiri Iqbol Mirzoning ijodida sinonim so'zlarni ko'plab uchratishimiz mumkin. Qo'llanilgan bu sinonimlar she'ri tushunishimizni osonlashtiradi, badiiy matnga emotsional -ekspressivlik bag'ishlab, uning badiiyligini oshiradi. Quyida biz shoir qalamiga mansub bo'lgan "Ko'nglingda nima bor, bilmayman" she'riy to'plamida qo'llanilgan sinonimlarni semantik jihatdan tahlil qilib ko'rib chiqamiz.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI.

Ma'nodoshlik qatoridagi leksemaning bittasi dominant (bosh) leksema bo'lib, boshqalari shu leksema atrofida birlashadi. Dominanta yunoncha so'z bo'lib, "hukmron degan ma'noni anglatadi. Masalan, katta-ulkan-bahaybat-azim-buyuk-ulug' sinonimik qatoridan katta leksemasida bu sema belgilanmagan (neytral), ulkan va bahaybat so'zlari esa uslubiy so'zlar hisoblanib, o'z o'rnini va uslubiga ko'ra qo'llanadi. Ma'nodoshlik qatoridagi dominant leksemaning bir qancha o'ziga xos xususiyati bor:

1)dominant leksemaning mazmuni boshqa leksemalarnikiga nisbatan “kambag’alroq” bo’ladi;

2)dominant leksemaning qo’llanish doirasi va miqdori boshqa ma’nodoshlarnikiga nisbatan keng va ko’p bo’ladi;

3)dominant leksema belgilanmagan ifoda semasiga ega bo’lganligi bois istalgan vaqtda o’z ma’nodoshlarini almashtira oladi;

4)ma’nodoshlik qatori mansub bo’lgan katta tizimga faqat dominant kiradi.

TADQIQOT NATIJALARI.

Sinonimlar qo’llanish o’rniga ko’ra leksik sinonimlar va kontekstual sinonimlar kabi turlarga bo’linadi. Leksik sinonimiya leksemalarning bir xil ma’no anglatishiga ko’ra guruhlanishidir: yelka, kift, o’ميز (birinchi guruh); in, uya, oshyon (ikkinchi guruh); nur, shu’la, yog’du, ziyo (uchinchi guruh) va b.lar. Bunday guruhlar tilshunoslikda sinonimik qatorlar deb nomlanadi.

Kontekstual sinonimiya – til birligi sifatida o’zaro sinonim bo’lmagan leksemalarning ma’lum kontekst doirasida (demak, nutq ichida) sinonimik munosabatga kiritilishi. Masalan, chinni va kosa so’zlarining leksik ma’nolari bir xil emas: chinni “idish-tovoq, izolatsion materiallar yasash uchun ishlatiladigan oq loy”ni, kosa esa “piyoladan kattaroq idish”ni ataydi. Demak, biri “material”ni, ikkinchisi esa shu materialdan yasalgan “idish”ni anglatadi, shunga ko’ra ular sinonim hisoblanmaydi, ammo ayrim shevalarda chinni leksemasi “kosa” ma’nosida ham qo’llanadi, binobarin shu shevaga xos kontekst ichida u kosa leksemasining sinonimiga aylanadi. Masalan, Xoljonbika....xitoyi chinnida moy olib keldi (J.SH). Tilshunoslikda bu tipdagi sinonimlar absolute sinonimlar yoki leksik dubletlar deb nomlanadi.

MUHOKAMA.

Quyida biz Iqbol Mirzo she’riyatida qo’llanilgan leksik sinonimlarni tahlil qilib, ko’rib chiqamiz.

Bir dilbarni ko’rdim – qoshi qaroli,

Qoshlaridan yurak-bag’rim yaroli.

Bo’lsam edi *xizmatkori, qaroli*,

Qul bo’lmasam, baxtim kulmaydiganday (16-bet).

She’rda ot so’z turkumiga mansub so’zlar sinonimlikni hosil qilgan va sinonimlar natijasida bo’laklarning uyushish hodisasi ham kuzatilgan. “O’zbek tilining izohli lug’ati” da xizmatkor so’ziga quyidagicha ta’rif berilgan: “Birovlarning shaxsiy xizmatini, uy ishini qiluvchi kishi”. Yuqoridagi misralarda xizmatkor, qarol, qul kabi so’zlar sinonimik qatorni hosil qilgan.

Omon edi *orzu, tilagim* kecha,

Tangrim, boqding chuqur yuragimgacha.

Bedavo dard berding suyagimgacha,

Ay, aylanay, tanlab bergan dardingdan (22-bet).

Berilgan bu misralarda esa orzu va tilak so’zlari orqali sinonimik qator yuzaga kelgan. “O’zbek tili sinonimlarining izohli lug’ati” kitobida bu so’zlarga quyidagicha ta’rif berilgan: “Orzu ko’pincha muhimroq narsaga erishishga bo’lgan istakni bildiradi. Mayl, ra’y, ko’ngil, rag’bat, talab, tilak so’zlari bu ma’noda kam qo’llanadi”.

Yulduz, kechir meni, kechir, yulduzim,

Iqboling kulsa ham baxting kulmadi.
O'zinga mahliyo bo'ldim-u o'zim,
Ko'nglingni olishga vaqtim bo'lmadi (34-bet).

Iqboling va baxting so'zlari qo'llash orqali yuqoridagi misralarda sinonimik qator yuzaga kelgan. Azim Hojiyevning "O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati" kitobida baxt so'zining iqbol, tole, saodat kabi sinonimlari ham keltirilgan.

Dard-u g'amim, iztirobim, kulfatlarim –
Bosh ustimda charx uradi kalxatlarim.
Osmonlarda qolib ketgan oyqiz o'zing,
Baxtsizligim sababchisi yolg'iz o'zing (53-bet).

Berilgan bu misralarda eganing uyushish hodisasi yuzaga kelgan bo'lib, uyushiq bo'laklar ot so'z turkumiga mansub sinonim so'zlar dard, g'am, iztirob, kulfat so'zlarining qo'llanishi asosida yuzaga chiqqan.

Sevgi yomg'ir emas, ko'kdan sochilmaydi,
Ishqsizlarga samodan gap ochilmaydi.
Endi sendan o'zgaga lab ochilmaydi,
Lablarimda lablaringning mazasi bor (58-bet).

Berilgan bu misralarda leksik sinonimlar qo'llanilgan bo'lib, bu sinonimlar ko'k va samo so'zlarini qo'llash orqali hosil bo'lgan. "O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati" kitobida ko'k so'zining osmon, samo, falak, gardun kabi sinonimlari keltirilgan. Bu sinonimik qatorda osmon so'zi dominanta so'z hisoblanadi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, sinonimiya hodisasi tilning boy ekanini, taraqqiyot darajasini ko'rsatib turuvchi hodisalardan biri hisoblanadi. Sinonimiya natijasida nozik ma'no qirralari anglashiladi, rang-barang uslubiy baholar va emotsional-ekspressiv ma'nolar ifodalanadi. Iqbol Mirzo o'z she'riyatida sinonimlardan mahorat bilan va o'rinli foydalanish orqali o'zbek tilining qanchalik boy til ekanligini ko'rsatib bergan. Zero, sinonimlar nutqni ta'sirchan bayon qilishda hamda uslubning rangdor bo'lishini ta'minlashda, takrorlarning oldini olishda katta ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A.Hojiyev. O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati. – Toshkent. 1974.
2. Mirzo. Ko'nglingda nima bor, bilmayman. – Toshkent. 2020.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent. 2006-2008-yillar. 5 jildlik.
4. R.Sayfullayeva va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent. 2009. 104-bet.
5. H.Jamolxonov. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent. 2005. 166-168-betlar.

HOZIRGI O'ZBEK ADABIYOTCHILIGIDA HIKOYACHILIK VA UNING RIVOJI

Eshkeldiyeva Feruza Xudoyor qizi

Termiz davlat universiteti, Magistratura bo'limi O'zbek adabiyotshunosligi yo'nalishi 1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6687205>

Annotatsiya. Ushbu maqolada hikoyachilik taraqqiyoti va uslubiy izlanishlar borasida ma'lumotlar berildi. Maqolada ayrim hikoyalar haqida mulohazalar, hikoya tahlillari bilan yoritildi.

Kalit so'zlar: "Shamolni tutib bo'lmaydi" hikoyasi, Hikoyachilik taraqqiyoti, noan'anaviy talqin, ramzlar orqali ma'no ifodalash, xarakter yaratish, "bozor", "bozor hayoti", "insonning kunlik tashvishi", "Vatan haqida qo'shiq".

НАРРАТИВ И ЕГО РАЗВИТИЕ В СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация. В этой статье представлена информация о развитии повествования и методических исследованиях. В статье были освещены размышления о некоторых историях с анализом истории.

Ключевые слова: развитие повествования, нетрадиционная трактовка, передача смысла через символы, создание персонажа, "рынок", "рыночная жизнь", "повседневная забота человека", рассказ "ветер не уловишь", "песня о Родине".

NARRATIVE AND ITS DEVELOPMENT IN MODERN UZBEK LITERATURE

Abstract. This article was given information on storytelling development and methodological research. The article covered some of the stories with comments, story analysis.

Keywords: storytelling development, unconventional interpretation, expression of meaning through symbols, character creation, "Market", "Market life", "man's daily concern", "can not catch the wind" story, "song about Vatan".

KIRISH

O'zbek adabiyotida hikoya janri o'z tari va taraqqiyotiga ega. Keyingi yillarda bu janrning rivojiga sezilarli hissa qo'shib kelayotgan adiblardan biri Xurshid Do'stmuhammaddir. Uning hikoyalarida inson qalbidagi iztiroblar, ijtimoiy hayotdagi ziddiyatlar kabi muammolar o'zining badiiy talqinini topgan. Bu davr adabiyotida Nazar Eshonqul, Xurshid Do'stmuhammad, Ulug'bek Hamdam, Isajon Sulton, N. Norqobilov, S. O'nar, A. Yo'ldoshev kabi bir qator ijodkorlarning turli xarakterdagi hikoyalarini kuzatishimiz mumkin. Biz bu o'rinda ramziylik, majoziylik kabi xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirgan hikoyalarga to'xtalib o'tamiz.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Adabiyotshunos U. Normatov qayd qilganidek: "So'nggi yillardagi bizdagi adabiy jarayonga xos eng muhim xususiyatlardan biri shundaki, adabiyotimiz chinakkamga xilma xil bo'lib boriyabti... bizda ham falsafiy asosi jihatidan xilma xil yo'nalishga mansub asarlar paydo bo'la boshladi". Shu nuqtai nazardan Xurshid Do'stmuhammad ijodida ham bu xususiyatni bevosita kuzatishimiz mumkin. Yozuvchining "Jajman" hikoyasida o'ziga xos xarakterini yoritib beradi. Agarda "bozor", "bozor hayoti", "insonning kunlik tashvishi" tasvirlangandek, ammo "bozor"-bu kunlik hayotimiz, unda ramziylik mavjud bo'lsa, "Jajman"da majoziylikni ko'ramiz: "Hademay, tong otadi, olam nurga to'ladi ... Odamlar uyg'onadi, bozor uyg'onadi .. til darvozasi

lang ochiladi, g'ala-g'ovur boshlanadi .. tumonat toshib-shoshib oqib kiradi, oqib chiqadi ... sotuvchi keladi, xaridor keladi, bekorchi keladi ... oyoqlar tinmaydi, qullar tinmaydi, og'izlar tinmaydi ... kiraveradi-chiqaveradi, kiraveradi-chiqaveradi ... olayotgan pulim deydi, sotayotgan molim deydi ... trikchilik bilan basharning tumshug'idan jilov o'tkazib yetovga soladi ... "bozor" deya atalmish tovacha solib aylantiraveradi". Hikoya qahramoni Zardo'sht bobo tilidan aytilgan bu fikrlarda ramziylik, yashirin mano, chuqur falsafiy tushunchalar o'z ifodasini topganligini guvohi bo'lamiz. Kitobxon yuqoridagi talqinlarni o'qir ekan, bozor-bu hayot demakdir,-degan tushunchaga boradi. Nima uchun inson tongdan to kechga qadar tinimsiz izg'iydi, bozorda esa turfa xil xarakter egalarini uchratamiz, ular qayergadir shoshar, sotuvchi esa o'z molini o'tkazishga urinar, o'z foydasini o'ylar, shu orqali kun o'tkazishi tabiiy. Ammo bu o'rinlarda insonning hayotini o'zi bozor jonligini, bozorda turli xarakter egalari bo'lgani kabi, inson hayoti xam bir tekis emas, u bazan adolatsizlikdan iztirob chekadi. Hayotdagi ziddiyatlarga emas, uning o'z ruhiyatidagi ziddiyatlari xam mavjud bo'lganidek, jamiyat ham inson tafakkuri orqali o'zgarib boradi. Bu o'rinlarda asardagi falsafiy talqinning mushoxadaning mahorat bilan asar sujetiga singdirilganligini anglaymiz. Nafs quliga aylanib borayotgan inson qiyofasi "Jajman" orqali tasvirlayotgandek tassurot qoldiradi. Chunki u yeb to'ymas, butun bozorni kichik bir qorniga joylashtirmoqchi bo'lardi: "Uni men to'ydiraman! Yo'q, qorni yorilib ketguncha men boqaman uni!", deb bahs boylaydiganlar chiqdi, lekin har safar "To'ydiraman!" deb katta ketganlar guv tushaverdi, Jajmaning yeb-to'ymasligi siripiga qolaverdi". Asar haqida so'z yuritgan N. Davrboyeva yozadi: "Jajman bu o'rinda poraxo'rlar, tovlamachilar, umuman aytganda millat ichidagi mitti-mitti yuhalar sifatida ko'rinadi. Bu yuhalarni biz istagan nom bilan atashimiz mumkin".Shu o'rinda, nafs balosiga giriftor bo'lgan inson va insonlar qiyofasi haqida so'z ketayotganini his etamiz. Asar sujetidan o'rin olgan Zardo'sht bobo obrazi alohida ajraltib turadi. Yozuvchi uni asar voqealari silsilasiga bevosita aralashtirmaydi, ammo u orqali manaviy yetuk inson qiyofasini, yaxshilik, ezgulik va yomonlik, adolatsizlik o'rtasidagi ziddiyatni ham mavjudligini teranroq anglab olamiz. Chunki insoniyat yaralibtiki, ezgulik va yovuzlik o'rtasida kurash abadiy mavjud bo'lib kelmoqda. Ammo ezgulik asta-sekinlik bilan bo'lsa-da, g'alaba qozonadi, haqiqat yuzaga chiqadi: "Haroratingni darig' tutma, Ahuramazda!...

TADQIQOT NATIJALARI

Ko'ngillarni o'zing munavvar qilgaysan..." dedi Zardo'sht bobo ichida iltijo qilib". Hikoyada Ahuramazda ezgulikni yuzaga chiqarishda yomonlikni yani Jajmanlar olami esa Axriman ustidan g'alaba undovchi asosiy tushunchadir. Shuning uchun ham Zardo'sht bobo gohogo "Ogoh bo'l, ogoh, Ahuramazda!... –Axriman o'lmagan, Ahuramazda!... Ogoh bo'lgaysizlar, yaxshilar, ogoh!... deya murojaat etadi. Xullas, yozuvchining "Jajman" hikoyasini keyingi yillar hikoyachiligining eng yaxshi namunalaridan biri sifatida baholash mumkin. Nazar Eshonqulning "Maymun yetaklagan odam" hikoyasi ramzlar orqali murakkab hayotning turfa xil qirralarini o'ziga xos talqin etadi. Adabiyotshunos U. Normatov qayd qilganidek: "Maymun yetaklagan odam" hikoyasi paydo bo'lgan, unda asrda tengdosh umri asrning alg'ov – dalg'ovlari, bema'ni maqsadlar yo'lida o'tgan, adashgan odamning fojeaviy qimmati betakror tarzda ifoda etgan". Asarda rassom chol obrazi orqali umrning asosiy qismini jamiyat taraqqiyoti uchun baxsida etgan shaxslarning fojeaviy qismatini talqin etadi butun hayoti davomida e'tiqod qo'ygan jamiyatning parokandalikka yuz tutishi haqqoniy yoritilgan. Umrning so'nggi damlarida butun e'tiqodi sarobga aylangan shaxsning ayanchli qismati asosli talqin etiladi. Rassom chin ma'lum bir davrda maxsus

sohalarda xizmat qilgan, ammo davrlar o'tishi bilan besamar o'tgan hayotiga achinish bilan qaraydi. Bu faqat bir shaxs fojeasi emas, ma'lum bir tizimni jamiyatni fojealarni o'zida umumlashtirgan timsoldir. U o'zligini anglashga intilgan bir davrda taqdir uni beshavqat jazolaydi. U chizgan sur'atlarda ham ijtimoiy muhitning og'ir va ayanchli fojealari mujassamlashgan edi. "Cholning ko'zlari hissiz va ifodasiz, uni ko'rgan odamning yuragi g'ash tortadi, ko'ngli behuzur bo'ladi, kayfiyati buziladi. Yashab turgan uyidan faqat chirkin va shaltoq is aniqydi. Hikoyada ruhiy holatni kuchaytiruvchi timsollar ko'p, ularning hech biri bevaj ishlatilmaydi, balki muallif ko'zda tutgan bosh maqsad – rassom chol fojeasini chuqurroq va bo'rtiribroq ifoda etishga xizmat qiladi. Badiiy ishora va timsollarga e'tibor qaratilsa, chol qismatida yetmish yillik sho'ro mafkurasi, e'tiqodining ayanchli qismati mujassam topgani ko'rinadi".

Hikoyada norg'ul va baqquvat bir yigitning quyuq o'rmonzordan qalin bir zanjirda maymunni yetaklab chiqayotgani tasvirlangan bo'lsa, asarning ma'lum bir nuqtasiga borganda kekxa, mung'ayib qolgan cholni maymun yetaklab o'rmon sari ketayotgan tasviri inson umrining ifodasi yoki ma'lum bir jamiyat taraqqiyotiga butun kuch quvvatini sarflagan inson qismati o'z aksini topgan. Asar talaba yigit tilidan bayon etilgan bo'lib, rassom cholning og'ir hayotini ko'z o'ngimizda gavdalandiradi: "Eski uslubda qurilgan, tor tabaqali eshikdan ichkariga kirdim: chol katta ayvonda savat kursida o'tirgancha oldidagi suratromga egilib olgandi. Cholning uyi hashamatli, keng, lekin tashlab ketilgan maydonday quvillab yotardi. Ustin va romlar chirigan, umuman hovildan chirkin va badbo'y hid kelardi. Chirkin hid daraxtlardan, qor ostida qolib qarovsizlikdan xazonlikka yuz tutgan gulzordan, uyning yog'ochlaridan va ayvonda qalashib yotgan har xil rasmlar uyumidan kelayotgan edi: shaltoq hid asta axlat solinadigan unduqdan kelardi. Hiddan ko'nglim ayniganday bo'lib chol o'tirgan ayvonga yo'l oldim". Bu tasvirlardan cholning og'ir hayoti bilan bir qatorda, e'tiborsizligi, o'z iztiroblari iskanjasida hayot kechirayotganligi ko'rinadi. Ammo uy ustunlarning chirishi ramziy ma'noda bo'lib, o'sha davr muhiti, yoki jamiyatning o'zgarishi haqidagi turfa xil qarashlarni ilgari surishga imkon beradi. Uning aksariyat rasmlarida qora rang yetakchilik qilar, buning sababini esa anglab yetolmasdi. Rassom chol dunyo san'atidan xabardor, xuddi uzoq yillar ijod bilan shug'ullangandek taasurot uyg'otadi: "Ayvon uzun bo'lib, suratlar chizilgan yillariga qarab ko'rgazmaga qo'yilgandek terib qo'yilgan, to'g'rirog'i, bor-yo'g'i qirqqa yaqin surat va eskizlar "1957", "1937", "1928", "1926" va hakazo tartibda terib qo'yilgan edi". Surtatlarni ramziy ma'noda nomlanishni o'zidayoq rassom cholning hayoti, umr lahzalarining ma'lum bir davri mujassamlashgandek taassurot uyg'otadi. Bu asar ham istiqloq arafasida yaratilgan bo'lsa-da, badiiyatimizdagi ilk o'zgarishlarni bu hikoya misolida isbotlash mumkin. Yozuvchining "Shamolni tutib bo'lmaydi" hikoyasi ham realistik tasvirda yaratilgan bo'lsa-da, relizmning turfa xil ko'rinishlari mavjud ekanligini namoyon qila olgan. Asarda oddiy o'zbek ayoli Bayna momoning fojeali hayoti bilan bir qatorda, jasur, matonatli hayoti haqqoniy yoritilgan. Asar qahramoni turmush o'rtog'i va farzandidan ayrilgandan so'ng, ularning o'limiga sababchi bo'lgan shaxsdan o'ch oladi. Lekin bu xususiyatni asarning eng so'ngida Bayna momo vafotidan so'ng tugun yechiladi. Asarda Bayna momo obrazi orqali o'z g'ururiga ega bo'lgan inson obrazi ifodalangan. U eri Rayim palvon va o'g'lining vafotidan so'ng o'z iztiroblarga burkanib hayot kechiradi. Hatto ularning o'limiga sababchi bo'lgan Zamon otboqarning o'limi ham uning qalbidagi iztiroblarni yo'qota olmaydi: "Barcha ayollar quvonchdan hammani bir bir quchib chiqadi deb o'ylashgandi. Ammo Bayna momo xabarni malikalardek xotirjam qabul qildi... Faqat uning barmoqlari qaltirab turar, xonada qon hididay noxush hid

o'tirib qolgandi. Ayollar undan javob kutib, uzoq o'tirishdi. Oradan ancha vaqt o'tgach, Bayna momo ularga o'girilib ham qaramay, go'yo ularni ko'rishdan ijir'anganday, jirkangandek alfozda "boringlar, o'liklaringga yig'langlar" dedi.

Uning qahr to'la tovushi ko'pdan buyon odam qadami yetmagan hujralar ichiga singib ketdi: u yerdan yigirma yetti yillik chahu g'ubor go'yo zardali ovozdand qaltirab ketgandek joylardan bir qimirlab qo'ydi, so'ng yana hujralarga bu xonadon boshiga tushgan g'am – anduhday abadiy cho'kdi". Bu tasvirlarda Bayna momoning yolg'izlikda o'tgan umrigina emas, uning qalbida Zamon otboqarga, atrofdagi loqayd odamlarga bo'lgan nafrati ham mavjud edi. Asar so'ngida Bayna momo vafotidan so'ng o'limlikka atalgan narsalarni olar ekan, narsalari orasidan chirisining yirtig'iga palapartish o'rab tashlagan o'nta odam barmog'i ham topiladi. Bu tasvirdan Bayna momoning o'zi kulfatu nafratga burkanib yashagan bo'lsa-da, eri va o'g'li uchun ularning xuni uchun Zamon otboqardan o'ch olganligi ma'lum bo'ladi. Asarda realistik tasvir yetakchilik qilib, bu tasvirning ham hali adabiyotimizda unumli foydalanmagan qirralari mavjudligini kuzatamiz. Ulug'bek Hamdam yaratgan hikoyalarda ham o'ziga xos badiiy talqinlarni kuzatamiz. Adibning "Vatan haqida qo'shiq", "Unutilgan nay navosi", "So'z", "Musulmon", "Bir payola suv", "Lola", "Tosh" hikoyalarida xayolat bilan reallik, tush va o'ngda kechgan voqea – hodisalarga badiiy falsafiy jihatdan yondashish holati kuzatiladi. Bu hikoyalar tarkibida turfa xil poetik ma'no mujassamlashgan bo'lib, inson tafakkuridagi, botiniy olamidagi o'y – xayollar asosida obraz yaratish an'anasi kuzatiladi. Adabiyotshunos U. Normatov qayd qilganidek: "Eng muhimi ularda so'nggi yillar adabiyotimizda, qolaversa, jahon adabiyotida ham tansiq bo'lib turgan o'zda yuksak ideallarni tashuvchi, idealga intiluvchi qahramonlar birin-ketin bo'y ko'rsatayotir". "Unutilgan nay navosi" hikoyasida Vatanning aziz va muqaddas ekanligini, bu zaminning go'zalligi bilan bir qatorda Vatandan uzoqda hayot kechirgan shaxs qismati, uning ortirgan boyliklari-yu, mol-mulki Vatan oldida arziyas bir holat ekanligiga urg'u berilgan. Asarda Alisher obrazi orqali biz bu holatlarni teranroq his etamiz: "Yigitning rizqi ko'chada bo'larkan, o'qishni Moskvada davom ettirdi, ta'lim poyoniga yetgach esa, megapolisda qoldi, tirishqoqligidan yo'llar ham sekin-asta ochila bordi. Endi qarasangiz zavqingiz keladi, kechagina chekka bir qishloqda qo'y-mol boqib, shimi tushib yurgan o'spirin bugun kurrayi zaminning eng uzuvqara shaharlardan birida kattakon idora rahbari... Faqat... faqat shu nay balosi qaydan chiqib qoldi?... Chiqqani bir go'r, nega u Alisherning botinida ha deb chalingani-chalingan? Nima uchun u chalinganda Alisherning butun o'tmishi, tug'ilib o'sgan yurti, o'sha yerning yaxshi-yomon, katta-kichik odamlari yodiga qalqib chiqaveradi, chiqaveradi?". Bu tasvirlarda Alisherning o'z olamidagi ziddiyatlar bilan uzviy bog'liq holda, Vatan sog'inchi, o'zi tug'ilib o'sgan beg'ubor bolalik damlari o'tgan oddiy qishloqni, uning sodda va beg'ubor odamlarini ko'z oldida jonlanishi ham bejiz emas. Bu esa o'quvchini Vatanga bo'lgan muhabbatini teranroq his etishga, uning har bir giyohu, changu g'uborini e'zozlash bejiz emasligini anglashga qaratilgan.

MUHOKAMA

Adibning "So'z" hikoyasida bir og'iz so'z tufayli inson ko'nglining inja nozikliklari teranroq his etiladi: "–hoy, ko'zingiz ochiq uxlab qoldingizmi? – turtldi erini. – U yoqda osh tagi olib ketagandir – deb ham o'ylamaysiz – a?! – Sen oshni aytasan, bu yoqda mening hayotim tagiga olib ketmoqchi-ku! Osh tagiga olgan bo'lsa olgandir, uni qaytadan boshlash mumkin, lekin umrni-chi?". Bu satrlarda o'tkinchi hayotning murakkab tomonlari, inson botinidagi olam va odam haqidagi qarashlarni o'z aksini topgan. "Tush" va "Lola" hikoyalarida ramziy tasvirlar bilan uzviy

bog'liq holda, xayolat va hayot haqidagi qarashlar, inson qalbidagi anglab bo'lmis tushunchalar mahorat bilan talqin etiladi. Inson qalbi o'ta nozik bo'lishi bilan birga uning turli xil holatlarga tushishi, tushkun kayfiyatdagi xarakter qirralari talqin qilingan. "O'sha kun kechasi mijja qoqmay to'lg'onib chiqdim. Tongga yaqin esa ko'zim ilinibdi. Keyin tush... Unda men qo'limda tosh bilan ko'chalarni kezar, duch kelgan odamning boshiga u bilan urar, qonatar ekanman". Aslida bu tosh uning ko'nglida edi, lekin yillar o'tib qo'lga tushishi ham bejiz emas, uning qalbida toshdek qotgan yovuzlik yillar o'tgan sayin ezgulik sari intilayotgan inson qiyofasini kuzatamiz. "Lola" hikoyasida ham inson botinidagi tuyg'ular va yaxshilik, ezgulik, nafs tushunchalari o'rtasidagi ziddiyatlarni kuzatamiz. Asardagi voqealar silsilasi shaxs qalbida mujassamlashgan xislatlarni anglashga xizmat qiladi.

XULOSA

Isajon Sultoninigi "Sog'inch", "Do'st", "Qismat", "Oydin buloq" hikoyalarida ham istiqloq davr adabiy jarayonning tarkibidan o'rin olgan hikoya janridagi poetik o'zgarishlarni kuzatamiz. "Sog'inch" hikoyasida tabiat tasviri bilan bog'liq holda inson ruhiyatidagi evrilishlarni tasvirlaydi. Adibning yuqorida qayd qilgan hikoyalarida polifonik tasvir xususiyatari ham mujassamlashgan. Uning hikoyalarida shamolning esishida ham o'zgacha bir ma'no mavjuddir. Hikoyadagi musicha obrazida ham ma'lum bir ma'no mavjud bo'lib, insonning beg'uborligi hayot yo'lidagi ziddiyatlarni ko'rishimiz mumkin. "Oydin buloq" hikoyasida esa bolalik xotiralarining beg'uborligi, inson qalbidan chuqur iz olgan yoshlik hayotining go'zalliklari haqidagi tuyg'ular insonni hech qachon tark etmasligiga ishonch hosil qiladi.

Adabiyotlar:

1. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. –T., "Ma'naviyat", 2000. -112 bet.
2. Quronov D. Mutolaa va idrok mashqlari. Adabiy-tanqidiy maqola va risolalar. –T., "Akademnashr", 2013. -336 bet. 3. N. Davurboyeva, "Jajman"ning Jilvalari// Yoshlik, 1991-yil, №5-son, 43-bet.
3. Do'smuhammad X. Nazarning umidbaxsh kemalari. Qarang: Eshonqul N. Maymun yetaklagan odam. Qissalar va hikoyalar. –T., "Yangi asr avlodi", 2004. -212 bet.
4. Eshonqul N. Shamolni tutib bo'lmaydi. Qissa va hikoyalar. –T., 2005. -204bet.
5. Ulug'bek Hamdam. Vatan haqida qo'shiq. –T., "Akademnashr", 2014. -544 bet.

ТАЪЛИМНИНГ ГЛОБАЛЛАШУВИ ШАРОИТИДА ТАЛАБАЛАРДА МАДАНИЯТЛАРАРО МУЛОҚОТ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЗАРУРАТИ

Алимжонова Мехринисо

Фарғона давлат университети мустақил тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6687619>

Аннотация. Мақолада таълимнинг глобаллашуви шароитида талабаларда маданиятлараро мулоқот маданиятини ривожлантириш функциялари, педагогик тизими, унинг интеграцион, аксиологик, психологик ва ташкилий-педагогик жиҳатлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: таълим, глобаллашув, маданият, маданиятлараро мулоқот, психологик омил, ижтимоий синф, интеграцион алоқа, полиэтник жамият, мономаданият, полимаданият.

У СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Аннотация. В статье анализируются функции, педагогическая система, ее интеграция, аксиологические, психологические и организационно-педагогические аспекты развития культурно-коммуникативной культуры у студентов в условиях глобализации образования.

Ключевые слова: образование, глобализм, культура, культурализм, коммуникация, психологический фактор, социальный класс, интегративная коммуникация, политехническое общество, монокультура, поликультура.

IN THE STUDENTS IN THE CONDITIONS OF GLOBALISATION OF EDUCATION THE NEED TO DEVELOP CULTURAL COMMUNICATION COMPETENCE

Annotation. the article analyzes the functions, pedagogical system, its integration, axiological, psychologic and organizational-pedagogical aspects of the development of Culture-Communication Culture in students in the conditions of globalisation of Education.

Keywords: education, globalism, culture, culturalism, communication, psychological factor, social class, integrative communication, Polytechnic society, monocultur, polycultur.

КИРИШ

Олий таълим аста-секин бозор муносабатларининг тўлақонли субъектига айланиб, чегарасиз таълим тамойили асосида фаолият кўрсатмоқда. Бу эса унинг фаолият юритиш кўлами ва тузилмаси ҳамда вазифаларни фаол ўзгартиришга, янги молиялаштириш манбаларини эгаллашга, янги ўқитиш усулларини излашга, талабалар экспорти ва импортини амалга оширишга ва билимларни назорат қилишга ундамоқда. Олий таълим муассасаларининг фаолияти, бошқа давлатлар билан талаба ва таълим алмашинувлари, ҳамкорликда фаолият юритиш, методика алмашиш ва маданий муносабатларни йўлга қўйиш имкониятлари кенгайиб бормоқда.

Сўнги йилларда Ўзбекистонда ҳам олиб борилаётган таълим соҳасидаги ислохотлар негизида ёшларни хориж мамлакатларига юбориш ва сифатли таълим олишлари учун шароит яратиш, таълим грантларини ташкил этиш, олий таълим муассасаларида ривожланган хорижий олий таълим муассасалари билан ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйиш улар билан талаба алмашиш, таълим туризмни

ривожлантиришга доир ташкилий ишлар амалга оширилмоқда. Бундай шароитда замонавий кадрлар тайёрлашда мамлакатимизда фаолият юритаётган олий таълим даргоҳлари имкониятларидан ташқари, ривожланган мамлакатларнинг етакчи университетлари тажрибаларидан ҳам фойдаланиш самарадорлигини ошириш вазифалари юзага чиқмоқда. Жумладан, 2018 йилда АҚШда таълим олаётган ўзбекистонлик талабалар сони 12,9 фоизга ўсди, 2018 йилда Қўшма Штатлардаги хорижий талабалар сони бир миллиондан ошиб, 1,5 фоизга кўпайди ҳамда 1,94 миллионлик янги максимумга етди. АҚШда тахсил олаётган ўзбекистонлик талабалар сони ўтган йилга нисбатан 12,9 фоизга ошиб, 570 нафарни ташкил қилди. Уларнинг деярли 50 фоизи бакалавр даражасини олиш бўйича дастурларда, қолганлари магистр даражаси учун ёки даражасиз, тил ўрганиш каби йўналишларда таълим олади. Мана шундай таълим алмашинувлари ёшларда ривожланган мамлакатларнинг таълим тизими ва методикаси билан танишиш, у ерда таълим олиш, билим ва кўникмаларини ошириш имкониятини беради. Уларда илм-фаннинг сўнги янгиликлари, фан-техника тараққиётининг ютуқлари ва ахборот технологияларининг чексиз имкониятлари билан танишишлари мумкин бўлади. Ривожланган давлатларда турли мамлакатлардан таълим олишга келган ёшларда мулоқот қилишда, қарашлари билан боғлиқ муносабатлар қарама-қаршилиги юзага келиши мумкин. Турли миллат ва элатлар, эътиқодлар ва маданий ўзига хос хусусиятга эга қатлам вакиллари билан маданиятлараро мулоқот қоидалари бўйича муносабат ўрганиш зарурати талабаларда маданиятлараро мулоқот компетентлигини ривожлантиришни талаб этмоқда.

Маданиятлараро мулоқот вазиятларида кишилар кўпинча ўзларининг коммуникатив феъл-атвор моделларини ўзгартириб, суҳбатдошларининг мулоқот моделига мослашадилар. Бунда коммуникация усулининг ўзгариши бамайлихотир, эркин мулоқот чоғига ёки суҳбатдошлар ўртасида катта фарқ кузатилмаган ҳолатларга нисбатан тезроқ юз беради.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Таълимнинг глобаллашуви шароитида талабаларда маданиятлараро мулоқот компетентлигини ривожлантиришга доир мазкур тадқиқот ишининг ўрганилганилик даражасини уч қисмга – Ғарб мамлакатларида, МДХ мамлакатларида ва Ўзбекистонда ўрганилиши кеби қисмларни бўлиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ғарбда маданиятлараро мулоқот ва маданий муносабатлар жараёнининг илмий-педагогик жиҳатларини Д.Грин, М.Ли, Р.Сколлан, Д.Феилдс, Г.Бланчард, И.Бендер, Н.Жексон, Ҳ.Ланд, Ж.Метюситс, Ф.Роубин, Ж.Спендолини, М.Заирый, Д.Хенс, С.Маргинсон, М.Венде, З.Саригил, Э.Каракоч, А.Робинсон каби олимларнинг тадқиқот ишларида таҳлил қилинган.

МДХ давлатларида маданиятлараро мулоқотни ривожлантириш муаммоси Л.Полешчук, Н.Швитс, Б.Туребаева, А.Аксентьев, Ю.Антонян, М.Давитадзе, Л.Максакова, В.Петришев, П.Полян, В.Ремарчук, Е.Степанов, А.Таксанов, В.Тишков, В.Шаповалов каби олимлар томонидан ўрганилган.

Ўзбекистонда маданиятлараро мулоқот жараёнининг илмий-педагогик, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий жиҳатларини З.Азимова, О.Мусурмонова, Д.Рўзиева, З.Салиева, Б.Ходжаев, М.Қуроно, Т.Эгамбердиева, Н.Эгамбердиева каби олимлар томонидан ўрганилган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Олий таълим бошқарувида халқаролашувни таъминлаш янги минг йилликдаги

олийгоҳларнинг долзарб вазифаларидан бирига айланади. Жанубий Кореянинг Пусан Чет Тиллар Университети профессори ҳамюртимиз Азамат Акбаров фикрича, «Олий таълим тизимининг жозибдорлиги халқаролашув даражаси билан исбот қилинади. Сўнгги 41 йил ичида дунёда халқаро талабалар сони 8,3 баробар ошди ва улар сони қарийб 5 миллион кишига етди. ЮНЕСКОнинг башоратларига кўра, 2025 йилга бориб, хорижий талабалар 7 миллионга етади. Олий таълимни халқаролаштириш қисқа вақт ичида максимал иқтисодий фойда келтириб, мамлакатнинг геосиёсий мавқеини мустаҳкамлайди. Масалан, 2013–2014 ўқув йилида Франция чет эллик талабаларни жалб қилиш учун ажратилганидан 1,5 баробар кўп пул топди: стипендия ва субсидиялар учун 3,5 миллиард доллар сарфланди, чет эллик талабалар эса яшашлари, йўл харажатлари ва саёхатлари учун 5,4 миллиард доллар сарфлашган. 2014–2015 йиллар мобайнида чет эллик талабалар Буюк Британия университетларида ўқиш учун 4,8 миллиард доллар тўлашди, турли хил товарлар ва хизматлар учун улар бунга қўшимча яна 5,4 миллиард доллар сарфлашди ва бу билан 207 минг иш ўрнига имкон беришди». Сўнгги йилларда Осиё давлатлари ҳам олий таълим муассасаларини халқаролаштириш ва бу орқали талабалар таризмини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратишмоқда. Чет эллик талабалар мамлакат иқтисодиёти учун фойда келтириши билан бирга таълим алмашинуви, маданиятлар мулоқоти ва таълим трансформацияси рўй беради. «2020 йилга келиб Хитой чет эллик талабалар учун Осиёдаги энг жозибали жой бўлишни режалаштирмоқда – ҳукумат режасига кўра 500 минг чет эллик талабалар Хитой университетларида ўқиши керак. Россия Федерацияси президенти ҳузуридаги Стратегик ривожланиш бўйича кенгаш 2017 йил май ойида Россия олий ўқув юртларида тўла муддатли чет эллик талабалар сонини уч баробар ошириш вазифасини маъқуллади: 2017 йилда 220 минг талабадан 2025 йилда 710 минггача. Туркияда 115 минг хорижий талаба бор». Бироқ кейинги йилларда Туркия чет давлатлардан келадиган талабалар сонини 350 мингга олиб чиқишни режалаштираётганлиги ҳам таълимни халқаролаштиришнинг нақадар долзарб вазифалардан бирига айланганлигини намоён қилади.

Мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган хорижий олий ўқув юртлари филиаллари кўпаймоқда. Жумладан, Вебстер университети (АҚШ) ҳамда “Yeoju Institute of Technology” (Корея Республикаси), Кремс университети (Австрия), Урал Давлат иқтисодиёт университети (Россия), Амести университети, Шарма университети (Ҳиндистон) филиаллари очилди.

Нима сабабдан жаҳон миқёсида чет эллик талабаларни жалб этишга турли мамлакатларда интилиш юқори? деган ҳақли савол туғилиши табиий. Бунинг сабаби оддий. «Ривожланган мамлакатларда таълим хизматлари экспорти чет эллик ўқиш муддати давомида таълим учун тўлов ва бошқа харажатлар эвазига миллиардлаб даромад келтирмоқда. Таълим хизмати экспорти янги, юқори маошли иш ўринларини яратади ва давлат даромадини оширади. 2010 йилда АҚШда чет эллик талабаларга таълим беришдан тушган даромад тахминан 20 миллиард АҚШ долларини ташкил этган. Буюк Британияда бу соҳадан келадиган давлат бюджетига тушумлар миқдори автосаноат, ҳатто молиявий хизматлар улуши-дан ҳам кўпроқдир. Австралияда эса чет эллик талабаларга (уларнинг сони 200 мингдан ортади) кўрсатиладиган таълим хизматларидан келадиган даромад олтин қазиб чиқаришдан бир оз ортда бўлиб, тўртинчи ўринда туради.

Мамлакатимизда маданиятлараро мулоқотда толерантликни ривожлантириш учун турли мамлакатларнинг маданий марказлари билан ҳамкорликда ёки кўплаб

мамлакатларнинг лойиҳалари асосида таълимий ёки маданий тадбирлар мунтазам ташкил этиб келинади. Жумладан, Инноваци вазирлиги Британия Кенгашининг «Creative Spark» лойиҳасида мамлакатимиз университетларида таълим олаётган талабаларга ушбу халқаро тадбирда қатнашиши учун имконият яратди. «Creative Spark» Буюк Британия ҳамда Марказий Осиё давлатларининг университетлари, таълим муассасалари ўртасида фаол тадбиркорлик соҳаларини ривожлантириш бўйича халқаро алоқаларни ривожлантиришга қаратилган беш йиллик дастур бўлиб, талабаларда фаол тадбиркорлик ва ташаббускорлик кўникмаларини шакллантирган ҳолда жамиятни креатив ривожлантиришга ҳисса қўшишни асосий мақсад қилиб олган. «Креатив иқтисод юртимиз учун янгилик бўлгани боис бу кўникмаларни маҳаллий олий таълим муассасалари талабалари ичида кенг тарғиб қилишда Инновацион ривожланиш вазирлиги яқиндан кўмак бериш баробарида тренинглари, ўқув ва амалий машғулоти, маҳорат дарслари ўтказишда кўмак беради. Талабалар дарсларда фаол тадбиркорлик фаолиятини юритиш учун амалий кўникмаларни қўлга киритиб, келгусида юртимизнинг ижтимоий-иқтисодий равнақига ўз ҳиссаларини қўшиши мақсад қилинган. Лойиҳа давомида «London Metropolitan University» ходимлари ва ҳамкор ташкилотлар мутахассислари томонидан фаол тадбиркорлик лойиҳаларини тайёрлаш бўйича тренинглари ташкил этилди. Тренингларида фаол қатнашган талабалар ўз стартап лойиҳаларини махсус комиссияга тақдим этадилар. Мана шундай тадбирларида маданиятлари мулоқотни яхши ташкил этилганлиги, ёшларида маданий муносабатлари толерантлик шаклланилиги муҳим аҳамият касб этади. Умуман олганда мамлакатлари ўртасидаги маданий тадбирларнинг ҳам бош мақсади маданий қадриятлари алмашинувиға эришиш билан бирға маданиятлари мулоқот ва муносабатлари илиқлаштириш, яхшилаш ва яқинлаштириш ҳисобланади. Мана шундай жараёнда ҳар бир мамлакат ёшларининг маданиятлари мулоқот компетентлигини ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади.

Хорижий олий таълим муассасалари билан академик алмашинув ва тадқиқот олиб бориш дастурлари бўйича халқаро ҳамкорлик олий таълимни байналмилаллаштириш муваффақияти ҳисобланади. Бу борада Темпус, Эразмус Мундус, Германия академик алмашинув хизмати (DAAD), Британия консуллиги, Корея халқаро ҳамкорлик агентлиги (KOICA) ва бошқалар билан аризулик ишлари амалға оширилди. Мазкур дастурлари бўйича 2010-2011 ўқув йилида 400 дан ортиқ талабалари, аспирантлари хорижда ўқишган бўлса, 450 дан ортиқ профессор – ўқитувчилари хорижда малака ошириб қайтишди. Бу ёса 2009-2010 ўқув йили-ға нисбатан бу йўналиш бўйича талабаларнинг 35% ға, профессор-ўқитувчилари 63% ға ошган-лигини кўрсатади. Таълим соҳасидаги халқаро муносабатларнинг ривожланиши халқаро илмий тадқиқот марказлари ва фондлари томонидан молиялаштириш натижасидир. Ўзбекистон олий таълим муассасаларининг хорижий илмий тадқиқот марказлари ва фондлари ҳисобидан олинган грантлари миқдори олий таълим муассасаларининг илмий-тадқиқий фаолиятларини молиялаштириш умумий қийматининг 27,8%ини ташкил этади.

МУҲОКАМА

Биз олий таълим халқаролашувига транснационал таълим деб аташ ҳақидаги П. Лутфуллаевнинг фикрлари баҳсли деб ҳисоблаймиз. Шу маънода мамлакатимиздаги Тошкент Халқаро Вестминстер университети, Москва давлат университетининг Тошкент, Сингапур менежмент институти филиаллари, Турин политехника университетини транснационал таълимға яққол мисол бўла олмайди. Транснационал таълим ўз моҳиятиға

кўра кенгмиқёсли, таълим хизматини бир давлатга эмас, балки бир қатор дунё давлатларига кўрсатишини назарда тутилади. Шундай қилиб, таълим тизими бизнеснинг оммавий шаклига айланиб олий таълим дунё мамлакатларига юксак таълим сервисини кўрсата бошлади.

Дунёда мамлакатлар ижтимоий тараққиётида ва иқтисодий барқарорлигида сифатли олий таълимнинг ўрни тобора ортиб бормоқда. Бугунги кунда жаҳон ҳамжамияти олий таълимга катта умид боғлаб, улардан иқтисодиётнинг ўсиши ва билимлар жамиятининг шаклланишига ёрдам берувчи кенг кўламли вазифаларни амалга оширишни талаб қилмоқда. Анъанавий таълим, илмий-тадқиқот ва инновация фаолияти билан бир қаторда олий ўқув юртлари мамлакат тараққиётида кенг иштирок этишга ҳамда интеллектуал ва инновацион салоҳиятининг узлуксиз ўсишини таъминлашга чақирилмоқда.

Таълимнинг глобаллашуви шароитида кўплаб мамлакатларда олий таълим мазмунини халқаро даражага кўтариш, модулли таълимни ташкил этиш, ўқитишнинг илғор услубларини жорий этиш асосида бўлажак мутахассисларнинг компетентлигини такомиллаштириш масалалари алоҳида эътибор қаратмоқда. Жумладан, «Олий таълимнинг Европа майдони» каби интеграцион жараёнлар ва ҳаракатларнинг пайдо бўлиши ҳозирги вақтда олий таълим бир мамлакат доирасида ривожлана олмаслигини кўрсатмоқда. Шунингдек, ЮНЕСКОнинг олий таълимни янги босқичга олиб чиқиш бўйича олиб борган ишлари жамланиб, «Олий таълим: тажриба сабоқлари» баёнотида даромад даражаси ўртача бўлган давлатларда таълимга инвестицияни ошириш, талабалар алмашинувини йўлга қўйиш, бошқа давлатлардан ўқишни истаганлар учун шарнома асосида таълим олиш имкониётини яратиш катта самара беришини илгари сурган ҳолда, энг асосийси, олий таълимга маблағларни инвестиция қилиш бўйича кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар зарурлиги ҳам эътироф қилинди. Унда мамлакатларни ҳар томонлама ривожлантириш, камбағалликни қисқартириш учун олий таълимнинг аҳамиятини бутун тафсилотлари билан кўриб чиқилган ва тадқиқот институтлари томонидан таклиф қилинаётган таълим стратегияларини тажрибадан ўтказиш зарурати алоҳида таъкидланган. Мазкур баёнотда асосий эътибор жаҳон даражасидаги ОТМларни барпо қилиш, олий таълимнинг рақобатбардошлигини кенгайтириш ва глобал таълим муҳитни яратиш мамлакатни ривожлантиришга таъсири масалаларига қаратилган. Жаҳоннинг энг яхши олий таълим муассасалари рўйхатида етакчи ўринни эгаллашга интилган турли мамлакат ҳукуматлари ва академик доиралари замонавий дунёда таълимнинг мақсади ва ўрни ҳақида янги тасаввурларни ишлаб чиқишга ҳаракат қила бошладилар. Бугунги кунда айрим мамлакатлар таълим тизими фақат маҳаллий ёки миллий манфаатларга хизмат қилишларидан қониқиш ҳис қилмаётганлигини таъкидлашга ўтмоқдалар. Олий таълимнинг ривожланиши учун уларни қиёслаш имкониётини берувчи индикаторлар борган сайин кўпроқ аҳамият касб этмоқда. Ҳозирда жаҳон миқёсидаги ОТМлар – нафақат сифатли таълим берувчи, интеллект ва маданиятни ривожлантирувчи олий ўқув юртлари – улар ғурур ва ифтихор манбаига айланди, чунки мамлакатлар ўз ўқув муассасалари статусини бошқа давлатларники билан солиштириб баҳолайдилар.

Ўтган ўн йилликда «глобал таълим муассасалари» атамаси нафақат ўқитиш ва илмий тадқиқотлар сифатини ошириш учун, балки энг муҳими, ўзлаштириш, мослаштириш ва глобал таълим бозорида талабалар алмашинувини кенгайтириш учун иборага айланди. Жаҳон миқёсидаги ОТМларнинг парадокси шундан иборатки, «ҳар ким

бундай таълим муассасаалрини яратишни хоҳлайди, аммо ҳеч ким унинг нима эканлигини ва қандай қилиб унга ташкил этиш мумкинлигини билмайди». Ҳозирда ёшлар ўзлари учун иқтисодий жиҳатдан қулай бўлган энг яхши ўқув юртларига ўқишга киришга интиломда, ҳукуматлар эса таълим муассасаларига киритган сармоялари даромадларини максимал даражада оширишга интиломда. Бунинг учун эса, энг самарали йўл халқаро миқёсида таълим грантларини ишлаб чиқиш ва чет давлатлардан кўпроқ талабалар келишига ва таълим олишига эришиш ҳисобланади.

Таълимнинг глобаллашуви натижасида олий таълим муассасалари «илм-фан асоси» ва «умумий маданият муассасаларига» айланмоқда. Янгича ёндашувларга кўра, олий таълим шакли ўз легитимлигини таълим олиш ва тадқиқот, жараён ва натижа, институтционалик ва индивидуаллик синтезини амалга оширувчи маданиятдан олади. Шу билан бирга таълимнинг глобаллашуви мамлакатлар учун маданиятлараро муносабатлар, қарама-қаршиликлар юзага келадиган, тўқнашадиган майдонга ҳам айланмоқда. Шундай экан, бугунги кунда олийгоҳлар жиддий чақириқларга дуч келмоқда: таълимни оммавийлаштириш; илм-фан ва таълимни тижоратлаштириш ва хусусийлаштириш; таълимда хизмат кўрсатиш бозорини глобаллаштириш кабиларни киритиш мумкин. Таълимни оммавийлаштириш олдин ўрта таълим тизимидаги таълим инқилоби натижасида рўй берган бўлса, кейинчалик эса у олий таълим тизимига тарқалди. Таълим инқилоби таълимнинг барча даражасида талабалар сонининг мислсиз кенгайишини англатади. У ҳар бир олийгоҳ ўқитувчисига тўғри келадиган талабалар сонининг ошишига олиб келди ва таълим муассасалари ичидаги шахслараро коммуникацияни жиддий равишда қийинлаштирди.

Таълимнинг глобаллашуви шароитида олий таълим муассасаларининг мақоми. Бугунги кунда «академик глобаллашув» натижасида олий таълим муассасалари чет давлатлардан келадиган шартнома асосида таҳсил олаётган талабалар учун курашда фаол иштирок этишга ундамоқда. Янги рақобат муҳитида олий таълим муассасалари томонидан ўрнатилган тартибга солишнинг янги механизмларини ўрганишдан олдин, мавжуд тартибга солиш тизимининг хусусиятларини ва уни ислоҳ қилишнинг сабабларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади. Таълимнинг глобаллашуви шароитида чет мамлакатларда таълим олиш анча осонлашди. Бу эса глобал талаба алмашинуви ва ҳамкорлик алоқаларининг кенгайишига имкониятларни кенгайтди.

Бу эса, маданий муносабатларнинг кенгайиши, маданиятлараро мулоқотга киришишда талабаларда маълум бир кўникмаларни шакллантириш зарурати юзага келди. Шу билан бирга кўплаб давлатларда хорижда таълим олиш учун талабаларни қўллаб-қувватлашга оид грантлар ва моддий раҳбатларни ишлари молиялаштирилмоқда. Хорижда ўқиш учун молиялаштиришдан фойдаланиш имкониятини кенгайтириб бориш чора-тадбирлари амалга оширилмоқда. Скандинавия мамлакатлари, Австрия, Греция ва Голландияда хорижда даража олиш бўйича тўлиқ дастурни ўқиётганлар учун талабаларга ёрдам тизими жорий этилди ёки жорий этилмоқда. Фландрияда эътироф этилган Голландия олий таълим муассасалари томонидан таклиф этилаётган дастурлар бўйича давлат кўмагини олиш имконияти мавжуд.

ХУЛОСА

1. Турли маданият вакиллари орасидаги ўзаро алоқа, мулоқот бўлиб, унда кишилар ўртасидаги билвосита алоқа, шунингдек, коммуникациянинг билвосита шакли (тил, нутқ, ёзув, электрон мулоқот) маданиятлараро мулоқот саналиши келиб чикди.

2. Маданиятлараро мулоқот жараёнига маданият фарқлари билан бирга, мулоқотчиларнинг ёши, жинси, касби, ва ижтимоий мақоми, шунингдек, унинг сабр-бардоши, уддабуронлиги ва шахсий тажрибаси ҳам таъсир кўрсатади.

3. Маданиятлар ўртасидаги алоқа маданият ва субмаданият шаклида намоён бўлади. Бугунги шароитда маданият алоқалар инсон ҳаётининг турли соҳаларида – туризм, спорт, шахсий алоқалар ва таълимнинг лобаллашуви натижасида талабалар алмашинуви натижасида намоён бўлмоқда.

4. Маданиятлараро алоқаларда, айниқса, кўпмиллатли давлатлар ичида бир пайтнинг ўзида этник таркибни бошқарадиган маъмурий-давлат шаклларига эга бўлган ва бундай шаклларга эга бўлмаган катта ва майда миллатлар иштирок этади. Бунда сон жиҳатдан кўпчиликни ташкил этадиган ва маданий жиҳатдан шаклланган халқлар майда миллатларга нисбатан ўзаро алоқа жараёнига кўпроқ таъсир кўрсатиш имкониятига эга бўлади.

5. Жаҳондаги тарихий жараёнларда азалдан бир-бирига зид, аммо бир-бирини тақозо этган ва тенг асосга эга икки майл – бир томондан, маданиятларнинг мулоқотга, яқин муносабатларга интилиши, иккинчи томондан, уларнинг этномаданий ўзига хослигини сақлашга, ташқи таъсирдан ҳимояланишга интилиш хос бўлган. Аммо бизнинг давримизда бу анъаналар зиддиятли кўриниш касб этаётгани билан хатарлилиги келиб чиқмоқда.

6. Бугунги кунда ҳар бир миллатлар ҳаётида «мультимаданият», «полиэтнилик», «мономаданият» ва «полимаданият», «маданиятлараро диалог» каби жараёнлар кечаётган бир вазиятда маданиятлараро мулоқотда қарама-қаршиликлар, тушунмовчиликлар, манфаатлар тўқнашуви ва бошқа зиддиятларнинг пайдо бўлмаслигини ҳеч ким кафолатлай олмаслиги маълум бўлмоқда.

7. Маданиятлараро мулоқот макромаданият ва микромаданият даражаларига ажратилади. Макромаданиятлар ҳам ўз навбатида субмаданиятлардан, яъни маълум жамият ичидаги ўзига хос маданий хусусиятларига эга бўлган турли ижтимоий гуруҳлар маданиятидан таркиб топади. Бундай маданиятга микромаданият дейилади.

8. Мамлакатлар ўртасидаги маданий тадбирларнинг ҳам бош мақсади маданий кадрлар алмашинувига эришиш билан бирга маданиятлараро мулоқот ва муносабатларни илиқлаштириш, яхшилаш ва яқинлаштириш ҳисобланади. Мана шундай жараёнда ҳар бир мамлакат ёшларининг маданиятлараро мулоқот компетентлигини ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади.

9. Олий таълимнинг ривожланиши учун уларни қиёслаш имкониятини берувчи индикаторлар борган сайин кўпроқ аҳамият касб этмоқда. Ҳозирда жаҳон миқёсидаги ОТМлар – нафақат сифатли таълим берувчи, интеллект ва маданиятни ривожлантирувчи олий ўқув юртлари – улар ғурур ва ифтихор манбаига айланди.

10. Таълимнинг глобаллашуви натижасида олий таълим муассасалари «илм-фан асоси» ва «умумий маданият муассасаларига» айланмоқда. Янгича ёндашувларга кўра, олий таълим шакли ўз лигитимлигини таълим олиш ва тадқиқот, жараён ва натижа, институтчилик ва индивидуаллик синтезини амалга оширувчи маданиятдан олади

Фойдаланилган адабиётлар:

1. АҚШда таълим олаётган ўзбекистонлик талабалар сони 12,9 фоизга ўсди. kun.uz/ Ўзбекистон15.11.2018 6957

2. Фалькова Е.Г. Межкультурная коммуникация в основных понятиях и определениях. Методическое пособие. СПб.: Ф-т филологии и искусств СПбГУ, 2007. –С. 53-54.
3. <https://buyukkelajak.uz/uz/olij-talimning-tanazzuli-millatnin/> (Олий таълимнинг таназзули миллатнинг қулашидир ёхуд олий таълим вазирига очик хат).
4. <https://buyukkelajak.uz/uz/olij-talimning-tanazzuli-millatnin/> (Олий таълимнинг таназзули миллатнинг қулашидир ёхуд олий таълим вазирига очик хат).
5. Давлетов С. Таълим хизмати экспорти – олий таълимни байналмилаллаштириш омили. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. 2013. №6. –Б. 3.
6. Талабамисиз? Унда ўз стартапингиз билан «Creative Spark» дастурида қатнашишингиз мумкин. 2019, 17 январь. Кун.уз., Ўзбекистон.
7. ОТМнинг асосий фаолияти (2010-2011 ўқув йили бўйича кўрсаткичлар)» ОЎМТВ статистик тўплами. – Тошкент.: 2011. – Б.129
8. Лутфуллаев П. Особенности интернационализации высшего образования: международный опыт // Перспективы развития высшего образования / Отв.ред М.А. Рахматуллаев –Ташкент.: Вита колор. 2014. – С. 75. .
9. European integration in higher education: the bologna process towards a european higher education area, Hans de Wit, University of Amsterdam, the Netherlands, © Springer 2007
10. Altbach, Philip G. 2004. “The Costs and Benefits of World-Class Universities.” *Academe* 90 (1, January-February). Retrieved April 10, 2006, from <http://www.aaup.org/AAUP/pubsres/academe/2004/JF/Feat/altb.htm>.
11. Гельмгольц Г. Об академической свободе в немецких университетах//Отечественные записки, 2003. №6.(15). – С. 29-33
12. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.
13. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. *Вестник Ошского государственного университета*, (3), 38-42.
14. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
15. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 1(1.7 Philosophical sciences).
16. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(3), 79-86.
17. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. *Canadian Social Science*, 16 (2), 55-59 p.
18. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth’s intellectual culture. *European science review*, (7-8).

19. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(12), 364-369.
20. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus) – P. 30338-30355
21. Bakhromovich, S. I. (2022). Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. *European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)*, - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83
22. Uljaevna, U. F. (2020). Didactic games in preschool educational system. *Проблемы современной науки и образования*, (4-2 (149)), 27-29.
23. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. (2021). Development and education of preschool children. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(2), 326-329.
24. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. DOI: 10.5958/2249-7137.2021. 00358. X “Development and education of preschool children” *ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal*. (Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal). ISSN, 2249-7137.
25. O’rinova, F. (2019). REPORT ON PROBLEMS IN THE PRE-SCHOOLS OF ORGANIZATIONAL PREVENTIVE CENTERS. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(11), 311-315.
26. Уринова, Ф. У., & Эркинова, Ш. Ё. (2013). Значение инновационной индивидуальной работы в повышении эффективности самостоятельной учебной деятельности студентов. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (12-2).
27. Уринова, Ф. У. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКСИОЛОГИЯ КАК ЧАСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИННОВАТИКИ. *УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА*, 36.
28. Jurayev R. K., Karakhanova L. M. Scientific And Methodical Bases Of The Use Of Electronic Educational Resources In Teaching Biology In General Educational Schools // *International Journal of Advanced Science and Technology*. – 2020. – Т. 29. – №. 8. – С. 3500-3505.
29. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ // *Science and innovation*. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
30. Dzhuraev R. K., Karakhanova L. M. Model of the organization of research activities of 10th grade students in teaching physics and biology // *International journal of discourse on Innovation, integration and education*. – 2021. – Т. 2. – №. 01. – С. 296-300.
31. Karakhanova L. M. USE OF MEDIERE RESOURCES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF BIOLOGY IN SCHOOLS // *International Scientific Review of the problems of pedagogy and psychology*. – 2018. – С. 68-70.

32. Qizi R. G. V. OLIMPIADA MASALALARI ORQALI O'QUVCHILARNING FIZIKA FANIGA QIZIQISHINI ORTTIRISH METODIKASI //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 7-12.
33. Raxmatullayeva G. N. V. Q., Atajanov E. Y., Sotivoldiyeva M. I. Q. QATTIQ JISMLAR FIZIKASIGA OID MASALALAR YECHISH ORQALI O 'QUVCHILARNI FAN OLIMPIADALARIGA TAYYORLASH METODIKASI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 11. – C. 160-165.
34. Qilichovich Q. E., Yusupboyevich A. E. AKADEMIK LITSEYDA QATTIQ JISMLAR FIZIKASIGA OID TUSHUNCHALARNI TAKOMILLASHTIRISH //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 118-124.

ІЛІЯС ЖАНСҮГІРОВТІҢ АУДАРМА ӨНЕРІНДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Абдуалим Алимкулов

Ташкент облысы Шыршық мемлекеттік педагогика институты

Қазақ тілі және әдебиеті бағытының 2-курс студенті

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6695096>

Аннотация. 30 – жылдары аударма мәселесіндегі жетістіктерге жеткен, осы жолда өндіре еңбек сіңірген. Қазақ совет жазушылары Одағының председателі. Аудармашы, драматург Ілияс Жансүгіров

Кілім сөздер: аудармашы, драматург, ҚазАПП, эпика, лирика

FEATURES OF ILYAS ZHANSUGUROV IN THE ART OF TRANSLATION

Abstract. In the 1930s, he achieved success in the field of translation, and in this way earned a lot of money. Chairman of the Kazakh Union of Soviet Writers. Translator, playwright Ilyas Zhansugurov

Keywords: translator, playwright, KazAPP, epic, lyric

ОСОБЕННОСТИ ИЛЪЯСА ЖАНСУГУРОВА В ПЕРЕВОДЧЕСКОМ ИСКУССТВЕ

Аннотация. В 1930-е годы он добился успехов в области переводов и заработал таким образом большие деньги. Председатель Союза советских писателей Казахстана. Переводчик, драматург Ильяс Жансугуров

Ключевые слова: переводчик, драматург, КазАПП, эпос, лирик

КІРІСПЕ

Ілияс Жансүгіров 1894 жылы 14 мамыр күні бұрынғы Қапал уезі, ақсу болысы, 4 – ауылда (қазіргі Талдықорған облыс, ақсу ауданында) туған.

Әдебиеттің көкейкесті мәселелері жөнінде көп ойланып, көп толғанған жазушылардың бірі Ілияс Жансүгіров. Ол өзінің бір мақаласында: «Менің бір сүйетін жұмысым сын мәселесі, әдеби сын бізде әзір аз, біздің сынға кірісіп жүргендер әлі үстірт, тайқалақ, орашалақ істеп келе жатыр. Әдебиет майданымыздағы үлкен олқымыз осы. Ілгеріде осыған қызмет қылуымды міндетім деп ұғынғаныма да көп болды, атқара алмай жатқаныма қатты армандамын...» - , деп жазады.

Ақын көп ұзамай бұл арманын жүзеге асыра бастайды. 1932 жылы 23 сәуірде Орталық партия Комитеті РАПП, БОАПП ұйымдарын ажыратып, оның орнына кеңес (совет) жазушылар Одағын құруға қаулы алады. Осы негізде Қазақстан Өлкелік партия Комитеті де қаулы алып, ҚазАПП – ты ажыратады да, сол 1932 жылы 18 мамырда ҚазАПП – тың ақырғы жиналысы өтеді. Бұл жиналыста Қазақстан жазушыларының басын қосып жауынгерлік отряд жасау, - совет әдебиетін дамытудағы рөлі туралы және ұйымдастыру мәселелері қаралады. Сонымен 1932 жылы Қазақстан кеңес жазушыларының ұйымдастыру комитеті құрылып, оның 10 мүшесі сайланады. Ұйымдастыру комитетінің председателі І. Жансүгіров, жауапты хатшысы Ғ. Мүсірепов болып белгіленеді.

1932 жылдың желтоқсан айында өткен Жазушылар одағының өлкелік пленумында І. Жансүгіров «Кеңес әдебиетін көркейтіп, партия декретін орындаймыз» деген тақырыпқа үлкен баяндама жасайды.

РАПП, ҚазАПП ісінің жетістігі мен кемістігін айта келіп, ондағы міндеттерге тоқталады, осы уақытқа дейін орын алып келген жазушылар аарсындағы идеялық тартыстың жай – күйіне тоқталып, принципсіз жікшілдікті қатты сынады. І. Жансүгіровтің бұл пленумда ерекше көтерген мәселесі – бүгінгі социалистік құрылыстың қарқынды түрде жүріп жатқанын, еңбек адамдарының ерлігін жырлау керектігі еді. Бұл тезистің өзі ескілікті ғана жыр етуге шақырған ұлтшыл ақындардың тезистеріне қарсы принципіалды күреске негізделген еді.

Соңғы жылға дейін қазақ әдебиетіне революциялық романтика керек пе, керек емес пе деген пікірлер баспа беттерінде де, әдеби айтыстарда да сөз болып келгенді. І. Жансүгіров бұл проблемалық мәселе жайында өз пікірін ашық айтып, революциялық романтиканың әдебиетімізге жат еместігін дәлелдейді. Сонымен бірге баяндамашы сын мәселесіне де ерекше тоқталады. Сын – жазушыға шығармашылық қорек беретін болуы керек, әдеби дамудың үлкен бір шарты осы қамқор сын еді, ол әлсіз жерде даму да қарқынды болмақ емес, сол сын әлі мардымсыз деген қорытынды жасайды.

Міне, осыдан былай І. Жансүгіров қазақ әдебиетінің жалпы жайы, жеке мәселелері туралы үнемі баяндамалар жасап, мақалаларды үзбей жазып тұрады.

Ілияс өлең жазумен бірге драматургия, кинодраматургиямен айналысқан. Ол тек пьеса жазып қана қойған жоқ, сонымен бірге драматургия, театр мамандары туралы үнемі қамқорлық жасап, мәселелер көтеріп жүреді.

Ілияс Ғаббас Тоғановпен бірігіп жазған «Театр мамандарын дайындау керек» деген мақаласы мен «Қазақ ұлт театры» атты кітапшасынан кейін «Риддердегі қазақ жұмысшыларының театры» деген кітапшасын жазды.

ТАЛҚЫЛАУ

Халықтың ауыз әдебиеті мұраларын жастайынан мол жинап, оны кейін баспа бетіне ептеп жариялап, халық игілігіне айналдырған Ілияс Жансүгіров Абай поэзиясы туралы басқаша пікірде болды. Жастайынан жаттап, жүрегінің түкпірінен поэзиясына орын берген, көп еліктеп, үлгі алған Абайды Ілияс халықтық ақын деп алған қорғаушылардың бірі болады. Алматыда шығатын «Тілші» газетіне 1923 жылы ол Абай туралы «Абай кітабы» атты үлкен мақаласын бастырады. Бірақ, Абай төңірегіндегі әр түрлі пікірлер 30 – жылдарға дейін созылып келгендіктен, буржуазияшыл – ұлтшылдар Абайды әлеуметтік ортадан жырып алып, өздерінің ұлтшылдық пиғылдарын жүзеге аысу үшін пайдалануға тырысты.

Алайда, Абай поэзиясының әлеуметтік бағытын ашуда Ілияс көптеген дұрыс тұжырымдар айтумен қатар, біраз қайшылықты пікірлерге жол береді.

Ілияс Жансүгіров тек өзінің қоғамдық қызметіне ғана байланысты емес, ол әр уақытта ақын азаматтық борышы ретінде туған әдебиетінің тағдырын, оның болашағын үнемі ойлап, пікіп айтып отырады. Газет – журналдарда басылған мақалаларында болсын, әдебиет мәселелеріне арналған баяндамаларында болсын Ілияс үлкен бір проблеманы көтереді. Ол – халықтар әдебиетінің интернационалдық байланысы. Бұл байланыс тек мазмұн жағынан емес, түр жағынан да болып келуі шарт. Социалистік дәуірде халықтар достығы нығайып, экономикалық байланыс күшейген кезде әдеби байланыс та соның өзекті бір арнасы ретінде жүріп жатады. Бұл байланыстың түрлері әр алуан. Алдымен, бір халық жазушылары екінші халық әдебиетінің озық дәстүрлерінен үйрену, оны меңгеру арқы жүргізілмек. Революцияға дейінгі дәуірде Абайды, Ыбырайды атамағанда, қазақ әдебиеті орыс әдебиетінің, басқа да

үздік жазба әдебиеті бар халықтардың озық дәстүрлерін игеруге мүмкіндігі болмай келсе, Ұлы Октябрь социалистік революциясынан кейін оған толық жағдай жасалды, негіз туды.

Бұл байланыстың бірден – бір төте жолы әр ұлт жазушыларының озық туындылары өз ана тілінде ғана басылып қалмай, басқа да ұлт тілдеріне аударылып тұруы керек. «Бұл қазақ әдебиетінің қорын молайтады. Қазақ оқушысын өсіреді, қазақ жазушыларын оқытады», яғни әдеби байланыс халықтар әдебиетінің жедел дамуының басты бір шарты дегенді І. Жансүгіров баса айтады. «Қазақ оқушылары жалғыз өзінің Бейімбет, Қалқаманын ғана оқып, қамалып отыруға қанағаттанбайды. Горькийден бастап татардың Ғалымжанын, өзбек, қырғыз, түркмендердің, жан – жақтың әдебиетінің барлығын да оқығысы келеді. Біз осы тілекті орындауымыз керек», - деді.

Бір мазмұнды, көп тілді совет әдебиетінің ерекше қарқынмен дамуына мүмкіндік беріп отырған объективтік жағдайға қысқаша тоқтала келіп, І. Жансүгіров бұл идеяны ұсынып қана қойған жоқ, өзі де осы аудармамен шұғыл айналысты.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

30 – жылдары аударма мәселесіндегі жетістік туралы сөз болса, осы жолда өндіре еңбек еткен Ілияс Жансүгіровтің атын атамай кете алмаймыз.

І. Жансүгіров орыс тілін кешірек үйренуіне қарамастан, орыс ақындарының, орыс тіліне аударылған шетел ақындарының өлеңдерін шөлікене оқып, өз көңіліне қонған, өзін сүйсіндірген шығармаларының кейбірін ана тіліне аударып бастайды.

В. Маковскийдің «Лениншілдер» атты өлеңін 1929 жылы аударып «Жаңа әдебиет» журналының 1930 жылғы 1 – санында, алғаш рет жариялайды. Содан былай қарайғы аудармалары күнделікті баспа беттерінде, жинақтарда басылып тұрады. Орыс жазушыларынан А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, И. Крылов, Н. Некрасов, Г. Державин, М. Горький, Д. Бедный, В. Маяковский, И. Уткин, А. Жаров, Н. Тихонов, А. Крайский, А. Безыменский, В. Рождественский, М. Зощенко т.б., туысқан ұлт республика ақындарынан А. Тоқай, А. Лахути т.б. өлеңдерін аударды. Бұлардың ішінде әсіресе көбірек аударған ақындары А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, Н. А. Некрасовтар болады.

Ілияс Жансүгіров орыс тілін ештеп біле бастасымен М. Горький шығармаларын ерекше зейін қойып оқиды. «Оның кітаптарының, - деп жазады ақынның өзі, - бірінен соң бірін сонырақ, іздеп оқыдым. Горький кітаптары мені жазуға жігерлендірді. Көзімді ашып, сарайымды тазалап, ілгері қарай сүйреді, әсіресе маған ерекше әсер еткен оның асқан ақындықпен жазылған «Сұңқар жыры», «Дауылпаз жыры» сияқты өлеңдері болды». Ұлы дауылға шақырған, күреске үндеген бұл шығарманы Ілияс Жансүгіров жаттап алады, қазақ тіліне аударады.

«Әрине, Горькийдің кітабын оқып, сөзіне сусындап жүрген шәкіртіне өзінің ұлы ұстазын көрі арманы аз ғана болмайды. Мен көптен Горькийдің көруді көксеуші едім. Ондай бақытты күн маған 1933 жылдың қысында Мәскеуде ұлт республикалары жазушыларының мәжілісі өтіп, сол мәжіліске қатысқан жазушыларды А. М. Горький қонаққа шақырады. Осы қонақтардың ішінде І. Жансүгіров те болады. Сол кездесудегі болған әңгімені қысқаша түйіндей келіп, ақын былай деп жазады:

«...Әсіресе Алексей Максимович қазақ халқының тарихы мен қазақ даласын жаулап алған патша үкіметінің тарихы туралы сұрастырып отырды. Сол заманда отар саясатымен түскен Еділ, Ертіс бойындағы қалалардың тарихы бай, қызықты материал деп сөйледі...».

А. М. Горький мен І. Жансүгіров одан кейін де бірнеше рет кездесіп, әңгімелескен, әсіресе СССР жазушыларының съезі үстінде Алексей Максимович үнемі жазушылар арасында болды.

«Мен бір жолыққанда, - дейді І. Жансүгіров, - Алексей Максимовичке қазақ жазушыларының кітабын беріп отырып, өзім аударған «Дауылпаздың» қазақшасын оқып бердім. Ол өте ықыласпен тыңдады. Мен оқып болған соң қолымды қысып тұрып : —Мен сіздің тіліңізді білмесем де, мені ұққандығыңызды сеземін, - деді. Мен өте өркештеніп қалдым».

Міне, пролетариаттың ұлы жазушысы А. М. Горькиймен жүздесіп, диалогтасуы, ұлы ақындардың шығармаларын оқып, одан өзіне нәр алуы І. Жансүгіровті аударма шығармашылығына белсене араласуға себепші болды. І. Жансүгіров, бір жағынан, ұлы жазушылардың асқақ туындыларын қазақ оқушыларына жеткізуді өзінің ақындық парызы деп санаса, екінші жағынан, қазақ әдебиетінің даму, өсу процесі – осындай озық шығармалардың аударылуы арқылы да жүзеге асатынын ол жақсы түсінді.

1937 жылы А. С. Пушкиннің өлгеніне жүз жыл толуын бүкіл Одақ бойынша атап өтуге қаулы алынды. Бұл күнге барлық ұлт республикаларында үлкен дайындықтар жүргізілді. Осы датаға байланысты Пушкин өлеңдерін бұрыннан аударып жүрген Ілияс Жансүгіровке енді «Евгений Онегин» романын аудару жұмысы жүктелді. Романды ақын түгел аударды (Ілияс Жансүгіровтің аудармашылық өнері арнайы зерттеуді қажет етеді).

Әдебиеттің интернационалдық байланысын күшейту туралы мәселе көтерген І. Жансүгіров қазақ совет әдебиетінің, қайнар бұлақ көзі болған қазақтың дәстүрлі әдебиетінің, яғни ауыз әдебиетінің бай мұрасын зерттеп, оны шығармашылық жолмен игеру керектігін де үнемі қадағалап отырған әдебиетші. Сол халық әдебиетін мол жинап, оны өзінің шығармашылығына пайдалануда да І. Жансүгіров басқаларға үлгі көрсеткен ақындардың бірі болды.

НӘТИЖЕ

Қазақ совет жазушылары Одағының председателі болған І. Жансүгіров 1934 жылы Мәскеуде өткен СССР жазушыларының І съезіне делегат болып қатынасады. Съезде ол қазақ әдебиеті жайынан сөз сөйлейді. Осы съезде ақын СССР жазушылар Одағы мен Қазақ АССР жазушылар Одағы правлениесінің мүшесі болып сайланады. Партия мен үкіметтің жүктеген қиын да жауапты қызметтерінде ол өзінің ұйымдастырушылық қабілетін анық танытады.

Ілиястың ақындық күшінің ең салмақты жағы – оның поэмаларында. Ақын бойындағы айрықша қуат пен дарын, шеберлік пен ойлылық оның эпикалық туындыларынан айрықша көрінеді. Әсіресе, «Дала» мен өнер тақырыбына жазған поэмалары «Күйші», «Құлагер» тұсында Ілияс өлшеусіз биікке көтеріледі.

«Ілияс Жансүгіровтің ақындық мұраларының ішінде жаңағы үш поэма қазақ совет поэмасының екі үлгісін танытады, - деген еді М. Әуезов. – Бір алуаны – лирикалық философиялық, екіншісі – оқиғалы, сюжетті поэма үлгісі. Осы үш поэма тұсында қазақтың Абайдан кейінгі поэзиясы аса биік, ірі сапа табады. Бұлардағы дүниені көрер көз, сезіну сыры, жалпы дүние тану қалпы, ақындық сыр, өмірге қараған көзқарас – барлығы да бұрынғы қазақ поэзиясы тудырмаған тың жаңалықты аңғартады. Осы поэмаларда бейнелегіштік (образность) кенеулі тапқыр оймен ұдайы жақсы үйлесіп отырады».

Заман шындығын терең ашып дәуірдің қат – қабат шытырманды оқиғаларын геройдың психологиялық сезім күйлері арқылы бейнелеу Ілиястың өнер тақырыбына арналған поэмаларының көркемдік сапасын белгілейді. «Күйші» поэмасындағы Қаракөз бен күйші жігіттің өнерге еліктен адамдық сезім осалдығы қоғамдық жіктің екі басында тұрған геройларды үлкен арпалысқа салады. Біріне – бірі бір ауыз сөз қатпастан күй тілімен түсінісіп отырған геройлар сезімін суреттеуде ақын үлкен шеберлікке көтеріледі. Сонымен бірге Ілияс герой мен заманның ара қатынасын белгілеуде де тың түсінік, жаңа көзқарас аңғартады. «Құлагер» поэмасындағы Ақан арқылы Ілияс беймезгіл заманда туған өнер адамының ескілікке деген өктем назарылығын көреді. Оны орыс ойшылдарының қазақ қоғамына түскен ұшқыны ретінде («Лермонтов, Пушкин көктен атылған құс, түскен бе Көкшетауға көлеңкесі») таниды. Сондықтан да Ақанның қанша қуғын мен азап көрсе де, мойып, ешкімге бас имеген кейпінен ол үлкен романтикалық бейне табады. Ақан өлімнің өзіне ол романтик геройдың дүниеге табынбай, өрлікпен өтуі ретінде қарайды («Тұсында пері болсын, сері болсын, ұнайды өлімімен Ақан маған»). Ілиястың тарихқа көзқарасы, оны тануы мен екшеп ала білуі, бұл жағынан, кейінгі әдебиетшілерге көп үлгі. Дәуірі жағынан ескі заман уақиғаларын суреттеуге арналғанмен, ақын поэмалары бүгінгі дәуір шындығымен терең байланыста жазылған. Мольдабайды айтса, ол бүгінгі күй сарынының өзгергенін, жаңа күйді көрсетеді. «Күйшіде» хандар тепкісінде теңдік аңсаған күй сарыны мен «Құлагерде» Ақанды зарлатқан заман әділетсіздігін бүгінгі шындыққа қарсы қояды. Фольклорлық сөзuarлықтан арылып, мазмұн мен түр бірлігін қалтқысыз сәйкестіре сақтаған бұл туындылар дүниежүзілік поэзияның озық дәстүрлерін бойына сіңірген үздік үлгілері еді. Ілиястың А. С. Пушкиннен, М. Ю. Лермонтовтан, Н. А. Некрасовтан, И. А. Крыловтан, Г. Гейнеден, В. Маяковскийден жасаған талантты аудармалары, бір жағынан, ол үшін үлкен шеберлік мектебі болғаны даусыз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қоыи келгенде Ілияс эпикада да, лирикада да терең ойдың, үлкен сезімнің, ұшқыр қиялдың ақыны болды. Ол әрқашан ақын жүрегін жарып шығатын шын сезімді жырлады. Ал, ақын сезімі үнемі заман құбылыстарымен, ондағы өзгеріспен байланыста көрінді. Оның поэзиясының халықтық, партиялық әдебиеттің алғы шебінде болуы да осыдан. Мұны мен ақынның бұл курстық жұмысымда аталмаған өлең – поэмаларынан да, проза мен драматургия, журналистика саласындағы мол еңбегінен де көремін. Дәуір талабының дәрежесінде болу, ол үшін жалықпай ізденіп, шеберлікке жетілген үстіне жетіле беру – ұлттық поэзиямызға Ілияс қалдырған үлгі. Сондықтан да бүгінгі қазақ ақындары Ілиясты өзіне ұстаз тұтады. Оның ақындық өнеріне әр қашан табына қарайды және де менің ойымша Оқырман қауым ұлы ақынды ұмытпай, оның ескерткішінің алдына бас иеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Азамат ақын. Ілияс Жансүгіров туралы естеліктер. – Алматы, «Жазушы» баспасы, 1994 жылы – 500бет.
2. Асқан дарын, азамат ақын (Ілияс Жансүгіров ..) Молдағали Жұбанов III том. – Алматы, 1981 жылы – 345бет.
3. Бес ғасыр жырлайды. I том. – Алматы, 1981 жылы – 400бет.
4. Бес томдық шығармалар жинағы. I том. – Алматы, 1983 жылы – 420бет.
5. Дүйсенов М. Ілияс Жансүгіров. Өмірі мен творчествосы. – Алматы, «Ғылым» баспасы, 1965 жыл.

6. Қаратаев М. Көргенім мен көңілдегім., – Алматы, «Ғылым» баспасы, 1982 жылы – 270 бет.

СӨЗДЕРДІҢ ЛЕКСИКАЛЫҚ ЖӘНЕ СЕМАНТИКАЛЫҚ СИПАТЫ

Абдуалим Алимкулов

Ташкент облысы Шыршық мемлекеттік педагогика институтының 2-курс студенті

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6695116>

Анатация. Мақалада сөздерің лексика-семантикалық топтарына кіретін омонимдер жайлы сөз барады. Омонимдердің бөлінуі, зеріттелуі мағаналары жайлы.

Кілім сөздер: лексика, омонимдер, полисемия, каламбур.

ЛЕКСИЧЕСКАЯ И СЕМАНТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА СЛОВ

Аннотация. В статье рассматриваются омонимы, которые относятся к лексико-семантическим группам слов. О значении деления и изучении омонимов.

Ключевые слова: лексика, омонимы, полисемия, каламбур.

LEXICAL AND SEMANTIC NATURE OF WORDS

Abstract. The article deals with homonyms, which belong to the lexical and semantic groups of words. About the meaning of the division and study of homonyms.

Keywords: vocabulary, homonyms, polysemy, pun.

КІРІСПЕ

Сөз мағынасының қыр-сыры өте көп. Белгілі бір сөз алдымен өзінің тура — номинативті мағынасында қолданылады; дәл сол сөз екінші бір тіркестерде, сөйлем ішінде ауыспалы, өзінің тура мағынасынан басқа мағынада да қолданылуы мүмкін; дәл сол бір сөз түрлі тіркестер құрамында бір емес, бірнеше мағынада қолданылуы мүмкін, яғни көп мағыналы болып келуі мүмкін. Сөздерің лексика-семантикалық топтарына: омонимдер, омофондар мен омографтар, паронимдер, синонимдер және антонимдер кіреді.

Омонимдер (гректің *homos* — біркелкі және *onyma* -ат атау деген сөздерінен алынған) — бірдей дыбысталып немесе бірдей жазылып; мағыналары басқа-басқа болып келетін сөздер. Мәселен, ат — көлік, төрт түліктің, жан-жануардың бірі; ат — етістік (мылтықты ат); ат — ауыспалы мағынада айт, сөйле (сөзді атып-атып жіберді, айтып-айтып тастады, төпелетіп-төпелетіп тастады, лақ еткізді т. б. мағынада).

Бір ғана алғашқы ат (көлік, төрт түліктің бірі) сөзі түрлі тіркестерде, фразеологиялық единицалар құрамында қолданылып, түрлі-түрлі мағыналарға ие болады: ат байлар (қазақ эвфемизм ретінде ер баланы осылай атаған); ат байлар — құда түсіп келгенде, құданың атын байлағаны үшін беретін кәде; ат байлады — сыйлады, тарту етті, ат мінгізді; ат басына күн туды — қиыншылық шақ келді, сыналар мезгіл болды; ат басына соқты — шегіншектеді, жүрексінді; ат басын бұрды — бұрылды, бағытын өзгертті; ат басындай алтын — көлемді, үлкен алтын; ат басын тартты — тоқтады, аялдады; ат басын тіреді (ат тұмсығын тіреді) — қонақ болып түсті, тоқтады, белгілі бір жерге жетті; ат бауырына алды — атпен қуып, өлімші етіп сабады; ат бойы — өлшем; ат жақты — бет әлпеті сопақша келген адам туралы айтылады; ат жалын күшті — еңкейе келіп ат мойнына асыла қуады; ат жалын тартып мінді — адам болды, ер жетті, азамат болды; ат кілін кесісті — араздасты, мүлдем безді; сондай-ақ, ат кебең, тартып қалды; ат-көлігің аман ба? Ат көпір қылып алды; ат ...мінгізді; атқа жем түсті; атқа жеңіл құдаша; атқа қамшы басты; ат қақты; ат қойды; атқа мінер; атқа қара тіл болғанда (ерте көктемде шыққан отқа жылқы

аузы іліккен шақ деген мағынада); ат қойды; ат қойып айдар тақты; ат қосты; ат қосшы болдың, ба?; Ат құйрығын шарт түйді; ат құлағы көрінбейді; ат құлағында ойнайды; ат құрғатпай қатысты; ат майы — ат майын берді; ат мінгізіп, тон кигізді; атой берді — атой салды — ат қойды; ат ойнатты т. б.

Омонимдердің полисемиямен бір ұқсастығы бар: омонимдер де, полисемия да бірдей дыбысталып, айтылады, жазылады. Мәселен, ат — көлік; ат — есім; ат — етістік; мұндағы сырттай ұқсастық: үш сөз (ат) бірдей дыбысталып тұр.

Құрамына қарай омонимдер екі түрлі — түбір омонимдер, туынды омонимдер болып келеді.

Түбір омонимдер — ешбір қосымшасыз (аффикссіз), негізінен, атау тұлғада қолданылатындар: қыз — зат есім (Ұлболсын — қыз); қыз — етістік (қыз, қызба, онда менің шаруам жоқ) жүз сан — есім (Жүз сом ақшаң болғанша, жүз жолдасың болсын); жүз — зат есім (түр-түс, бет-әлпет; Ақ тамақ, қызыл жүз); жүз — зат есім (ұстараның жүзі); бет-әлпет, түр-түс (өткірдің жүзі, кестені бізі, өрнегін сендей сала алмас) т. б.

Туынды омонимдер — белгілі бір түбірге аффикс қосылу арқылы жасалатындар: жастық — зат есім (жастыққа жантая кетті); жастық, — сын есім (қайран жастық шақ!); жаса етістік (Жаса, жаса, көкке — өрле, Асау тарпаң, тұлпарым); жаса — етістік; жасанды - зат есім (бұйым, зат, талшық); жасанды — сын есім (жасанды зат, адам); тартпа-тартпа, бөлме-бөлме, кеспе-кеспе т. б. әрі зат есім, әрі етістік; романист-романдар авторы; романист — роман филологиясының маманы; т. б.

Омоним мен полисемияның бір-біріне мағыналық қатынастары жақын. Омоним мен полисемияны бір-бірінен ажыратуда мағыналарының арасында семантикалық байланыстың жойылуы немесе жоқтығы кейде өлшемі бола алмайды. Омоним сөздер төмендегі жолдармен жасалады.

Кейбір омонимдер сөз тудырудың лексика-семантикалық тәсілі арқылы пайда болады. Бұған бір себеп — белгілі бір сөздің көп мағыналы пайда болуы, тууы, яғни полисемия.

ТАЛҚЫЛАУ

Дәлденкірей түссек, бір кездерде бірер ғана мағына білдірген сөз келе-келе сол мағынаны өрбіте, тармақтата түсуі мүмкін. Оған себеп — өмірдегі жаңалықтар, табиғат қыр-сырының ашыла түсуі, адамзаттың таным — білімінің, кеңейе түсуінің тілдегі көрінісі. Әдетте, тіл — халық өмірінің айнасы. Халықтың тұрмыс-жайы, әдет-ғұрпы, күллі мәдени өрлеу дәрежесі, қоғамның қарыштап алға басуы халық тарихына, ол халықтың тіліне із қалдырады.

Осы сияқты жәйттерге сәйкес, бір кездегі бір мағыналы сөз келе — келе бірнеше дербес мағынаға ие болып кетеді. Мұндай құбылысты полисемияның, бара — бара омонимге айналуы деп атайды.

Мысалдар: Ай — планета аты; ай — бір ай, жыл есебінің бір кезеңі. Қазір бұл —екі сөз. Бірақ бұлар — бұрынғы бірақ сөз. Мағыналары жақын, бірақ ол мағыналар сәл де болса бір-бірінен алшақтап, семантикалық — сапалық, мазмұндық жағынан сараланған.

Ай сөзі толып жатқан фразеологиялық, единица жасауға негіз болады: айдай әлем, айдай сұлу, айдай таза, айдан анық, айдай аузы, күндей көзі бар, айды аспанға бірақ

шығарды, айдың бір жаңасы, айдың күні аманда, айдың қараңғысы, ай-күні жақындады, ай қабақ, алтын кірпік т. б.

Тамыр - өсімдіктің түбір тарамы (Жас қарағай тамыр жайып, Жапты қайта даланы.— (Сырб. Мәул.); қан жүретін жол; тамыр — дос, жар, көңілдес, сыбайлас (Жақсы көрер тамырдың атын алма, тайын ал; Сол поселкеде Семен деген тамырым бар еді); ауыспалы мағынада: себеп, түбір, негіз (Жасыбай елде істелген бірсыпыра жолсыздықтың тамырын ашты (Б. М.). Сонда бұрынғы бірер мағыналы тамыр сөзінен бірнеше жаңа — бір-бірінен азды-көпті айырмашылығы бар мағыналы сөздер, яғни полисемия пайда болған. Келе-келе олардың мағыналары алшақтап, жеке-жеке, дербес сөзге — омонимдерге айналған.

Кейбір байырғы сөздер тілдің даму барысында белгілі бір фонетикалық өзгерістерге ұшырап, соның нәтижесінде бірер тілде бұрыннан бар екінші бір сөзбен бірдей дыбысталып, ақырында, омоним пайда болып кетеді. Мұндай құбылысты дыбыстық өзгеріс-сәйкестіктер, алмасулар нәтижесінде пайда болған омонимдер деп атайды.

Кейбір омонимдер сөз түбіріне аффикстер қосылу арқылы жасалған. Ондайлар, әдетте туынды омонимдер қатарына жатады; ондай омонимдердің жасалуына омонимдес аффикстер себепкер болады. Мысалдар: шық + ыс-шығыс әрі—зат есім, әрі етістік (ортақ етіс); жел-ік — желік— әрі зат есім, әрі етістік; қызық, жабық, қырсық, былық, еңтік — әрі сын есім, әрі зат есім, әрі етістік омонимдер.

Бірсыпыра омонимдер кірме сөздердің тілдегі байырғы сөздермен бірдей дыбысталып келуі арқылы жасалған. Мәселен, орыстың *волость* сөзі қазақша *болыс* (*Болыс болдым, мінеки, бар малымды шығындап.— А.)* болып өзгеріп, етістік *болыс* (*көмектес, жәрдемдес*) сөзімен омоним болып шыққан.

Омонимдердің түрлері көп. Бірақ оларға қатысты терминдерде лингвистика оқулықтарында ала-құлалықтар бар. Мәселен, К. Аханов лексикалық, лексика — грамматикалық, аралас омонимдер деп топтастырса, орыс тіліндегі оқулық авторларының бірі ондайларды — толық, жартылай, бірі—грамматикалық, бірі — омофондар, омографтар т. б. түрде атайды.

Тіл фактыларын ескере келгенде, біздіңше, омонимдердің негізгі түрлері мыналар: толық омонимдер, жартылай омонимдер (толық, жартылай ассимиляция т. б. деген терминдерді еске ала кетейік), фонетикалық омонимдер, орфографиялық омонимдер, көп компонентті омонимдер, омонимдерге қатысты лингвистикалық басқа да құбылыстар (паронимдер, каламбурлар).

Толық омонимдерге жататындар — дыбысталуы жағынан бірдей, мағыналары жағынан басқа-басқа, барлық тұлғада омоним болып келетін, біркелкі формаларда түрлене алатын сөздер. Мысалдар: *тамақ* — анатомиялық атау (*Ақ тамақ, қызыл жүз; Қарағым, бетінді аш!*). *Тамақ* — *ас, тағам, қорек* (*Тамағы тоқтық, жұмысы жоқтық, Аздырар адам баласын*); *саз* — *сыз; саз* — *үн, әуен, бірдеменің нақысы; жаулық* — *кимешектің, бір түрі; жаулық* — *қастандық, дұшпандық* (*Жаулық салған басына жаулық қылма «қасыңа»*); *сыр* — *адамның ішкі ойы; сыр* — *бояу; жаса* — *өмір сүр; жаса* — *бірдемені істе; қыста* — *мекенді қоныс қыл; қыста* — *қысым көрсет, қыспаққа (жауапқа) ал; уат* — *иландыр, көндірі* (*Айғаныс, Ілияс жанды уат*); *уат* — *ұсақта, майдала, бөлшекте* (*Айғаныс, қантты уат, Ғалиаштың тісі өтпей отыр*) т. б.

Бұл келтірілген мысалдардың алғашқылары — зат есімдер, кейінгілері, етістік омонимдер. Мұндайларға тән ерекшелік: зат есімдер — зат есімдердің күллі формаларымен, етістіктер етістікке тән барлық категориялармен бірдей түрленеді. Формалануы, түрленуі бірдей. Сондықтан мұндай сөздер әрқашанда бір-бірімен омоним болады да, толық омонимдер делінеді.

Жартылай омонимдер — кейбір формаларда ғана бір-бірімен омоним болатын сөздер. Өйткені ондай омонимдер сыңарлары бір ғана сөз табынан жасалмайды, әр түрлі сөз табынан жасалуы мүмкін. Дәлденкірей түссек, ондай омонимдердің бір сыңары зат есім болса, екінші сыңары етістік болуы мүмкін. Мұндайда олар белгілі бір формада ғана бірдей дыбысталады, ал әр сөз табынан жасалғандықтан, түрленгенде, бір-бірімен омоним бола алмайды.

Мәселен, көш — зат есім; көш — етістік. Осы формада, атау тұлғада бұл екеуі — бір-бірімен омоним. Қаратаудың басынан көш келеді. Көшкен сайын бір тайлақ бос келеді,— дегенде, көш сөзі мен көшкен сөзі бір-бірімен омоним болудан қалады.

Сондай-ақ той — зат есім; той — етістік; табыс — зат есім; табыс — етістік; желік, айтыс, қыс, ұста, көр дегендер — әрі зат есім, әрі етістік.

Көп компонентті омонимдер — кейбір сыңары толық, кейбір сыңары жартылай омонимдер болып келетін сөздер. Орыс тіліндегі оқулық авторлары омонимдердің мұндай түрін жеке алып қарамайды. К. Аханов мұндайларды аралас омонимдер деп атайды. Шындығында, бұларды аралас деп те, көп компонентті деп те атауға болады: бірдей дыбысталатын бірнеше сөздің бірер қатары — толық омоним, бірер қатары ғана жартылай немесе барлық сыңары, түгел алғанда жартылай омоним болып келеді. Мәселен, жаз — зат есім, антонимі — күз; жаз — етістік (хат жаз); жаз — етістік, синонимі — емде (ауруды жаз — емде); жай — жасыл, найзағай (зат есім); жай — етістік (дастарқанды жай); жай — мекен, орын, тұрақ (зат есім); жай — ақырын, зорға, әсер, қараптан-қарап, бостан-бос (үстеу); жай — кеш (үстеу); жай келдің ғой; жақ — анатомиялық атау (зат есім); жақ — грамматикалық категория аты (І жақ, ІІІ жақ); жақ — ұна (етістік); жақ — жандыр (етістік).

Фонетикалық омонимдер (омофондар)—біркелкі айтылып, түрліше жазылатын, мағынасы мен сыртқы тұлғасы басқа-басқа болып келетін сөздер. Мәселен, асшы - ас даярлайтын адам (зат есім); ащы — сын есім, антонимі — тұщы; екеуі де бірдей— ашшы түрінде айтылады, бірақ жазылуы да, мағыналары да басқаша. Сондай-ақ, қара ала — сын есім; қарала — етістік, антонимі — ақта; қара ат — сын есім; қарат — көрсет (етістік); сары ала — сын есім; сарала — етістік т. б.

Орфографиялық омонимдер (омографтар) —біркелкі жазылып, екпіннің әр түрлі түсуіне байланысты түрліше айтылатын сөздер. Мысалдар: алма — зат есім; алма— болымсыз етістік; тартпа, кеспе, бөлме, салма — әрі зат есім; әрі етістік; Барса-келмес — жер аты {зат есім}; барса, келмес — етістік; Ешкі өлмес — жер аты; ешкі өлмес — зат есім мен етістік тіркесінен жасалған анықтауыш; «Қалың мал» — роман аты; алдымызда қалың мал жатыр; бет алды — алдыңғы жағы, келе жатқан, бет түзеген жағы; бет алды— босқа, бекер т. б.

Паронимдер — дыбысталуы жағынан жақын, негізінен, бір түбірден өрбіген, бірақ мағынасы басқа-басқа сөздер. Дегенмен, кейде ондай сөздердің жазылуы да,

мағынасы да біршама жақындап қалуы мүмкін. Паронимдер орыс тілінде: абонемент — белгілі бір жайда белгілі бір затпен белгілі бір уақытта пайдалану (мәселен, абонемент алып бер — билет алатын қағаз алып бер); абонент — сол қағаз, яғни абонемент иесі; идеалистік — идеализм принципке негізделген (бағыт); идеалды — белгілі, күшті, басым, алып түсетін; парламентарий — парламент мүшесі; парламентар — келіссөз жүргізуге өкілдік алған адам; эффективный — нәтижелі; тиімді; эффектный — көз тартарлық, қызықтырарлық; значение — значимость; оплатить — уплатить; освоить — усвоить; проблемный — проблематичный; проблематический; существо — сущность т. б.

Қазақ тілінде өкімет — үкімет, ғылым — білім ілім, хал — ахуал, халық — халайық, үкім — өкім, суару — суғару, киіз — үй — киіз үй сияқты бастапқы бір түбірден өрбіген сөздерді де, сондай-ақ, Рабдолла — Абдолла — Әбділда, Ғали — Қали — Әли, Ғайша — Айша тәрізді ономаларды да паронимге жатқызуға болады.

Каламбур — француздың *saïemhoig* (сөз әзілі) дегеннен алынған термин. Ағылшынша бұл құбылысты *pan* (пан) деп атайды. Лингвистикада каламбур дегеніміз — не біркелкі дыбысталатын, не біркелкі жазылатын әр түрлі мағыналы ойнақы сөздер, сөз әзілі, сөз қалжыңы, сөз тіркестері. Каламбур тіл — тілдің бәрінде бар, әсіресе поэзияда көбірек ұшырасады. А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, В. Маяковский қазақ қаламгері С. Торайғыров, Т. Жароков, Х. Ерғалиев, әсіресе М. Әлімбаев т. б. ойды керкем де бейнелі түрде жеткізе түсу, күтпеген жерден дәлдей, айқындай кету мақсатымен толып жатқан каламбур жасаған.

ҚОРЫТЫНДЫ

Бұл салада қазақ тіл білімі мамандары елеулі еңбектер жасаған. Жалпы, тіл білімінің мамандарынан К.Аханов және Ә.Хасеновтар қазақ әдеби тілін әрі туыс болған, әрі туыс емес тілдермен салыстыра зерттеген болса, Ә.Болғанбаев, Ғ.Мұсабаев, І.Кеңесбаев, С.Мырзабеков сияқты ғалымдар өз еңбектерінде қазақ тілінің фонетика, лексика салалары жайлы ой-пікірлерін көрсетіп өткен, А.Ысқақов, С.Исаев, М.Оразов, Н.Оралбаева т.б. сөзжасам мен морфологияның қыр-сырын терең зерттеп, жоғары оқу орындарының филология факультеттеріне арнап бірнеше оқулық, оқу-көмекші құралдар да дайындаған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. Алматы: Санат, 1993.-496 б.
2. Аханов К. Грамматика теориясының негіздері. Алматы: Санат, 1996. - 240 б.
3. Әбуханов Ғ. Қазақ тілі. Лексика, фонетика және морфология мен синтаксис. Алматы: Мектеп, 1992. –184 бет.
4. Балақаев М. Қазіргі қазақ тілі. Алматы: «Ана тілі» 1992. 10-30 беттер.
5. Балақаев М., Т. Сайрамбаев. Қазіргі қазақ тілі. Алматы «Санат» 1997. 5-28 беттер.
6. Бектұров Ш. Қазақ тілі. Алматы “Атамұра” 2006. 177-182 беттер.
7. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. Алматы. 2010, 67-82 беттер.
8. Қараев М. Ә. Қазақ тілі (фонетика, лексика, морфология, синтаксис). Алматы. 1993. 80-бет.
9. Jurayev R. K., Karakhanova L. M. Scientific And Methodical Bases Of The Use Of Electronic Educational Resources In Teaching Biology In General

- Educational Schools //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 8. – С. 3500-3505.
10. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
  11. Dzhuraev R. K., Karakhanova L. M. Model of the organization of research activities of 10th grade students in teaching physics and biology //International journal of discourse on Innovation, integration and education. – 2021. – Т. 2. – №. 01. – С. 296-300.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР

Абдуалим Алимкулов

Ташкент облысы Шыршық мемлекеттік педагогика институтының 2-курс студенті

Ташмухамедова Ильмира

Ташкент облысы Шыршық мемлекеттік педагогика институтының «Гуманитар пәндер факультеті» тьюторы

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6695474>

Анатация. Зерттеу барысында алға қойған мақсат-міндеттерді шешу үшін мынандай әдістер басшылыққа алынады: жүйелік талдау, салыстыру, статистикалық сипаттама, бағалау, қорыту әдістері қолданылды.

Кілім сөздер: фразеология, қазақ тілі, тұрақты тіркес, зерітмелу.

PHRASEOLOGY IN THE KAZAKH LANGUAGE

Abstract. The following methods were used to solve the research problems: system analysis, comparison, statistical description, evaluation, generalization.

Keywords: phraseology, Kazakh language, regular expressions, research.

ФРАЗЕОЛОГИЯ НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. Для решения задач исследования использовались следующие методы: системный анализ, сравнение, статистическое описание, оценка, обобщение.

Ключевые слова: фразеология, казахский язык, регулярные выражения, исследование.

КІРІСПЕ

Тіл мен халық – біртұтас. Тіліне қарай ұлтын тану – ежелгі дағды. Ұлттық ерекшеліктің бастысы да – тіл. Халқымыздың ұлттық санасын, сапалық белгілерін айқындай түсетін неше түрлі әдет-ғұрып, салт-сана, мінез-құлық, қасиет-қалыбы тілдік танымында тікелей көрініс тапқан. Өмірдің барлық саласын қамтитын ішкі мазмұн байлығымен көзге түсетін, тілімізге бейнелі де мәнерлі рең үстейтін, күрделі құрылым-құрылысы бар фразеологизмдер – ана тіліміздің өзіндік ерекшеліктерін көрсететін тұлғалар. Олар тіл элементтері ішінде өзінің ұлттық нақышы мен көзге түседі. Фразеологизмдер сөйлеу тілінде де, жазу тілінде де көп қолданылатын тілдік материал. Фразеологиялық тіркестер қай қайсысы болмасын бәрі де алғаш халықтың сөйлеу тілі негізінде қолданылған. Сондықтан олар өмірдің барлық саласын қамтып, ішкі мазмұны жағынан өте бай болады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Тіл – ғасырлар жемісі, халық мұрасы, ұлттық құбылыс. Тілдің лексикасында қаралатын лексикалық бірліктерден (жеке сөздерден) басқа тіл бірліктерінің тұрақты сөз тіркестері деп аталатын күрделі түрі қалыптасқан. Бұларды тіл білімінің фразеология саласы зерттейді. Фразеология термині (грек. phrasis сөйлемше және logos сөз, ілім сөздерінен шыққан) қазіргі тіл білімінде екі мағынада қолданылады. Бірінші, тілдің фразеологиялық құрамын зерттейтін саласы, екінші, белгілі бір тілдегі фразеологизмдердің жиынтығы дегенді білдіреді. Фразеологизм тұрақты тіркестер – екі немесе бірнеше сөздердің тіркесуі арқылы тұтас бір мағына білдіретін сөз тіркестері. Фразеологизм – тіл-тілдегі фразеологиялық жүйенің қазіргі қалпын, тарихи қалыптасуы мен даму жолын зерттейтін тіл білімінің бір саласы. Фразеологияның қазақ тіл білімінде өзіндік зерттелу

жолы, қалыптасқан жүйелі көзқарастары бар. Қазақ тілінің басқа элементтерімен біте қайнасып келе жатқан фразеологизмдерді оқып, танымайынша тіл байлығын, тіл ерекшелігін толық түсіну мүмкін емес.

Кез келген елдің фразеологиясы – аса құнды лингвистикалық мұра. Мұнда сол халықтың дүниетанымы, ұлттық мәдениеті, салт-дәстүрі, сенімі, қиялы және тарихы бар. Қазақ халқы даналығын, дүниетанымын, көзқарасын тіліне сыйғыза білген, сөзді үнеммен дәл де нақты қолдануды дағды еткен. Осы орайда өзінің образдылығымен, экспрессивті-эмоционалды бояуымен көзге түсетін фразеологизмдерді қолдануды ұрпақтан-ұрпаққа мұра еткен.

Фразеология – тұрақты сөз тіркестерінің жүйесін зерттейтін тіл туралы ғылымның бір саласы. Фразеология – соңғы жылдары дамып, қалыптаса бастаған жаңа лингвистикалық пән. Фразеология өз алдына бөлек лингвистикалық пән ретінде еліміздегі фразеологизмдерді құрылысына, мағыналық ерекшелігіне қарай жіктеп, топтастырады және жасалу жолдарын, даму заңдылықтарын зерттейді. Сонымен қатар ол бір тілден екінші бір тілге аудару техникасын жетілдіреді, жаңа фразеологизмдердің қалыптасуы мен баю жолын аңғартады. Лингвистикалық пәндер сөйлемді дұрыс құрып, қалай жазуды, тыныс белгілерін қоюды оқытып үйретеді. Ал тілдік тәсілдерді өткір, нақтылы, дәл және мәнерлі қолдану, жалпы тіл мәдениетін арттыру сияқты мәселелер стилистиканың үлесіне тиеді. Стилистика үшін фразеологизмдердің мәнерлеу тәсілі ретінде маңызы зор. Сондықтан стилистика тұрақты сөз тіркестерінің тіліміздегі атқаратын қызметіне, оның қолдану заңдылықтарына баса көңіл бөледі.

Қазақ тіліндегі фразеологизмдердің жасалу жолдары, түрлері, топтастырылуы жайындағы негізгі пікірлер қазақ фразеологиясы ғылымының негізін салушы І.Кеңесбаев пен К.Ахановтың еңбектерінде берілгені белгілі. Фразеологизмдердің құрылымдық, семантикалық табиғатын, стилистикалық қызметін, мақал-мәтелдерге қатысын жан-жақты түсінуде М.М.Копыленко, А.Қайдаров, А.Байталиев, С.Төлекова, Р.Жайсақова, Х.Қожахметова, М.Жақыпбеков, Р.Сарсенбаев т.б. зерттеулерінің мәні зор. Соңғы кездерде қазақ фразеологиясы тек теориялық тұрғыда емес, сонымен бірге тәжірибелік қолданыс тұрғысында да зерттеліп келе жатқаны байқалады. Бірақ бұл зерттеулердің қай-қайсысында болсын негізінен әдеби тілдегі тұрақты сөз тіркестері талданған. Тұрақты сөз тіркестерінің мәселелері қазіргі таңда тіл ғылымында актуалды проблемелердің бірі есебінде зерттеліп жүр. Өйткені, фразеология – тіл мәдениетін арттырып, шеберлікке үйрететін сөз өнерінің асылы. Фразеологизмдердің морфологиялық құрылысын, синтаксистік қызметін, семантикалық категориясын анықтап, мағыналық жағынан топтастыру, яғни олардың табиғатын ашу бүгінгі күн талабы болып отыр.

Талқылау: Фразеологиялық бірліктердің мағыналық құрылымын, грамматикалық сипатын, қалыптасу және турлену, жасалу жүйесін қарастыру. Фразеологияның негізгі зерттеу нысаны – фразеологиялық бірліктер, бұлардың – мәні мен мазмұны, ішкі мағыналық құрылымы ерекше талданып, фразеологиялық бірліктердің мағыналық құрылымының ерекшелігі – бағалаушылық, модальдік қызметінің болуында.

Фразеологизмдердің өзіне тән негізгі қасиеттері:

- 1. Дайын тілдік единица ретінде жұмсалады;*
- 2. Жалпыға бірдей танылған қолдану заңы болады;*

3. Мағына бірлігі сақталады;

4. Екі сөзден кем болмайды.

Фразеологизмнің қай-қайсысы болмасын бәрі де ең алғаш халықтық сөйлеу тілі негізінде қалыптасқан. Сондықтан олар өмірдің барлық саласын қамтып, ішкі мазмұны жағынан өте бай келеді. Фразеологизмдер алдымен адамдардың ой-сезімін, ара қатынасын, өмір тануын білдіреді. Қазақ тілі фразеологизмдерінің біразы өткір сықаққа құрылған. Ол қасиет, әсіресе жағымсыз образдарды сипаттайтын идиом, мақал-мәтелдерде баса сезіледі. Мысалы: «түйе үстінен сирақ ұйту», «жүн қырыққан», «ит екеш итке де бір сүйек қарыздар», т.б.

Фразеологияны зерттеу арқылы тек тілдің өткенін, түп-тамырын ғана емес, сол тілді қолданушы халықтың мәдениетінің тереңін білуге болады.

Қазақ тіл білімінде фразеология мәселелері XX ғасырдың 40-жылдарынан зерттеушілер назарына ілігіп, тілдік тұрғыдан зерттеу объектісіне айналды. Дегенмен, қазақ тілінің сұлулығы мен өткірлігіне, образдылығына ерекше назар аудару бұдан ертерек басталған еді.

Фразеологияны дербес пән ретінде қарастыру туралы ой тастап, түркі тілдес халықтар тіл білімінде осы мәселеге байланысты зерттеудің тууына игі әсер еткен, қазақ фразеологиясының мәселесімен шұғылданып, арнайы зерттеу жүргізген, сол жайында еңбек жазған І.Кеңесбаев болды. Академик І.Кеңесбаев фразеологизмдерді танып білуде мағына тұтастығы, тіркес тиянақтылығы, қолдану тиянақтылығы сияқты «үш белгіге немесе үш критерийге сүйене отырып, бүкіл қазақ тілі құрамындағы құбылыстарды ең негізгі үлен арнаға бөлді. Оның біріншісі – фразеологиялық түйдектер, екіншісі – фразеологиялық тіркестер деп аталады. Фразеологиялық тіркестер өз ішінен екіге бөлінеді: а) түйін тіркес; ә) түйіс тіркес» деп тұжырымдады.

Қазақ фразеологиясы өзінің алғашқы бастауын С.Аманжолов еңбегінен алады. Ғалым «Қазақ әдеби тілінің қысқаша курсы» атты еңбегінде сөйлем мүшелерін талдау барысында, баяндауыштардың құрамында келетін «идиомдық баяндауыштарды» қарастыра отырып, «Жалпы тұрақты тіркестерді екіге бөлуге болады: 1) Образды бейнелі құрама (идиомдық тіркес) Табаныңды жалтырат. Аузымен орақ орды.... 2) Бейнесіз құрама (фразеологиялық тіркес) Ұрысқанын елең қылмады. Ол қырт етпеді. ... деп жазады. Кейінгі зерттеу жұмыстарында да осы ғылыми ой толықтырыла түседі.

Бейнелі фразеологиялық бірліктер – мағыналық. тұлға. Заттық ұғымдық жағынан біртұтас болып жымдасып, тұтастыққа. тұрақтылыққа жеткен, даяр қалпында жұмсалып, тіркес тиянақтылығы сақталатын, экспрессиялық-эмоциялық мән туғыза алатын номинативтік атаулар. Мысалы: алты аласы, бес бересі жоқ, аузына су тамызу, жатқан жыланның құйрығын басу, мұрнынан шаншылу, жағына пышақ жанығандай, аузын арандай ашу, аузын аша алмады, аузынан ақ май ағызды, аузына қақпақ болды, аузына құм құйылды, аузынан дүр шашты, ащы тері төгілді, аяғы аспаннан салбырап түскен жоқ, аяғын аспаннан келтірді, аяғына шаң жұқпады, аяғына отырғызбады, аяғы аяғына жұқпады, аяғына тұсау болды, әйелі ұл тапқандай қуанды, әрбір ханның тұсында бір сұрқылтай, әңгіме бұзау емізер, әңгір таяқ ойнатты, әр азғынға бір заяал, әркімнің қолы өз аузына жақын, әр саққа жүгіртті, әрі итеріп, бері жығып т.б.

«Язык киргизов (казахов) плавен и красноречив, они остроумны и часто находчивы в вопросах и ответах, иногда даже удивительно ловки, и всяки, даже самый необразованный киргиз (казак) владеет языком в той силе, в какой мы это в Европе замечаем только у французов и у русских». Қазақ сөз өнеріне осылай танданған ұлы ғалым В.В.Радлов XIX ғасырдың 70-жылдарында-ақ сөз маржанын жинап, бастырып шығарған. В.В.Радловтың «Түркі сөздігінде» 7500-ден аса фразалық тіркестер кездеседі екен.

Ал қазақ мақал-мәтелдеріне ден қойып жинап бастырған В.В. Катаринский мен П.М.Мелиоранский еді. Қазақ мақалдарын қағаз бетіне түсірушілердің алғашқылары Ш.Уәлиханов пен И.Н.Березин. А.Диваев пен И.Ибрагимовтың жинастырған мақал-мәтелдері Ташкентте 1889 жылы шығарылды.

Фразеологизмдерге идиома, фраза, мақал-мәтелдер жатады. Сонымен бірге қалыптасқан тиянақты фразеологиялық топқа жататын сөздердің бір саласы – қос сөздер. Қазақ тіліндегі қос сөздер форма жағынан да, семантика жағынан да түрлі-түрлі болып келеді. Қос сөздер әдетте екі сөзді болады. Құрамында үш сөз бар қос сөздер сирек кездеседі. Қос сөздердің сыртқы белгілері: А) дефис арқылы жазылады: «тәлім-тәрбие», «бала-шаға», «үйме-жүйме», т.б.; ә) үтір: «ұзын арқан, кең тұсау», «ару, ардагер», «тебінгіден тер жауып, қабырғадан қан жауып» т.б.; б) қос сөздер қатарына даусыз енгізілуге тиісті «үлде мен бүлде» сияқты тізбектер «мен» жалғаулығымен туғандықтан сызықшаны да, үтірді де керек етпейді. Үтірмен бөліп жазылған қос сөздерді «күрделі қос сөздер» деп атауға болады. Қос сөздердің фразеологизмге ұқсастық белгілері көп.

Бұдан кейінгі кездерде А.Баржаксиннің құрастыруымен 1923 жылы «Бір мың мақал» атты жинақ шықты. 1941 жылы «Қаһарлы сөз қамал бұзады» кітабы жарияланды. Ө.Тұрманжановтың «Қазақтың қанатты сөздері» 1960 жылы шықты. Бұл жинақтардың мақсаты – қазақ сөз маржанын көпшілікке ұсыну, көрсету еді. Мұнда мақал-мәтелдер мен қанатты сөздер жайлы теориялық мәселелер қозғалмады, бірақ осы жұмыстармен-ақ тілдің шырыны мен сөлі таусылмайтын дәмді элементтеріне көңіл аударып, ден қою басталып еді.

Қазақ тіл білімінде фразеологизмдерді арнайы теориялық тұрғыдан зерттеу XX ғасырдың ортасынан баталып, бүгінгі күнге дейін зерттеушілер назарына ілігіп, зерттеу объектісіне айналып, әлі толастамай келеді. Осы уақыттағы зерттеулерді шартты түрде төрт кезеңге бөлуге болды:

1. XX ғасырдың ортасы – 40-50 жылдар қазақ фразеологиясын теориялық жағынан зерттеудің алғашқы кезеңі.
2. 60-70 жылдар қазақ фразеологизмдерін классификациялау, жеке авторлар еңбектеріндегі фразеологизмдер жайы.
3. 80-ші жылдар – фразеологизмдерді жан-жақты зерттеу. Қазақ фразеологизмдерінің өзге тілге аударылуы мен басқа тілдегі фразеологизмдердің қазақ тілінде берілуі жайлы.
4. XX ғасырдың соңғы он жылы 1990-2000 ж. фразеологизмдерді этнолингвистикалық тұрғыдан зерттеу және салғастырмалы фразеология.

Қазақ фразеологиясын тілдік тұрғыдан зерттеуге алғашқы кезеңде ұлттық тіл білімін қалыптастырудағы аса көрнекті тілші ғалымдардың дені түгел назар аударған еді. Қазақ филологиясының тілші- ғалымдары Н.Сауранбаев, І.Кеңесбаев, С.Аманжолов,

Ғ.Мұсабаев, К.Аханов, Р.Сәрсенбаевтар фразеологизмдердің теориялық-практикалық мәселелері бойынша алғаш тұжырым жасаушылар болды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Байқап қарасақ, түр-түс атауларын етістікке айландырып та, тіл мүмкіншіліктерін дамытып, қолданыс өрісін кеңейте түсіруге де болады. Сондықтан да бұл тәрізді фразеологизмдердің сөз шеберлеріміздің бейнелеу тәсілдерінде көркем образ, портрет жасауда алатын орны ерекше зор. Мысалы, із жоғалту, көзге ұру, қырымға қарау, титығы құру, табанынан тозу, намысқа шашу, тілін безеу, басқа шауып, төске өрлеу; араны тоймау, шылбыр беру, шаужайынан қағу, табанынан таусылу сияқты қимыл, іс-әрекетке қатысты тұрақты тіркестер – қазақтың жалпы халықтық тілінің ертеден келе жатқан мұрасы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым. 1977.
2. Аманжолов С. Қазақ әдеби тілінің қысқаша курсы.
3. Кеңесбаев І. пен Мұсабаев Ғ. Қазіргі қазақ тілі. Лексика. Фонетика – Алматы: Ғылым. 1992.
4. Қайдар Ә.Т. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ғылым. 1998.
5. Тұрманжанов Ө. Қазақтың қанатты сөздері. – Алматы: Ғылым. 1960.

PISA TOPSHIRIQLARIGA O'XSHASH TOPSHIRIQLAR ASOSIDA O'QUVCHILARDA ILMIY MATN BILAN ISHLASH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Meliqo'ziyev Dadaqo'zi Jo'raqo'ziyevich

Qo'qon davlat pedagogika instituti fizika va astronomiya kafedrası o'qituvchisi

G'ulomova Maftunaxon Ravshanbek qizi

Qo'qon davlat pedagogika instituti stajyor-tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6697903>

Annotatsiya. Maqolada 8-sinf o'quvchilarida ilmiy matn bilan ishlash kompetensiyasini fizika darslarida PISA topshiriqlariga o'xshash topshiriqlar berish asosida shakllantirish masalasi bayon etilgan. Didaktik talablarga mos keluvchi topshiriq namunasi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: fizika, PISA, ilmiy matn, kompetensiya, savodxonlik, tok manbai, lampochka, generator, akkumulator.

РАЗВИВАТЬ У УЧАЩИХСЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ В РАБОТЕ С НАУЧНЫМИ ТЕКСТАМИ НА ОСНОВЕ ЗАДАНИЙ, АНАЛОГИЧНЫМ ЗАДАНИЯМ PISA

Аннотация. В статье рассматривается проблема развития компетенции учащихся 8 классов по работе с научными текстами на основе заданий, аналогичных заданиям PISA на уроках физики. Показан пример задания, отвечающего дидактическим требованиям.

Ключевые слова: физика, PISA, научный текст, компетентность, грамотность, источник питания, лампочка, генератор, аккумулятор.

DEVELOP STUDENTS' COMPETENCE IN WORKING WITH SCIENTIFIC TEXTS BASED ON TASKS SIMILAR TO PISA ASSIGNMENTS

Abstract. The article discusses the problem of developing the competence of 8th grade students to work with scientific texts on the basis of assignments similar to PISA tasks in physics lessons. An example of an assignment that meets the didactic requirements is shown.

Keywords: physics, PISA, scientific text, competence, literacy, power supply, light bulb, generator, battery.

KIRISH

Fizika fanidan o'quvchi-yoshlarga ta'lim berishning ahamiyati shundan iboratki uning fan va texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarish sohalari va kundalik hayotda zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni egallash uchun fizika fanini o'rganish zarurligidadir. Bugungi tez suratlarda rivojlanib borayotgan dunyoyimiz insondan muntazam ravishda ham jismoniy, ham aqliy harakat qilishni talab etayotganligi fan va ta'lim soxasida ham doimo izlanib, rivojlanib borishni taqazo etmoqda.

TADQIQOT MATERIALLARI VA USLUBLARI

Fan va texnikaning keskin rivojlanishi, axborot-kommunikatsion texnologiyalarning taraqqiy etishi, insonning dunyoqarashi, salohiyati, qobiliyati hamda yaratuvchanligi jamiyatning asosiy kapitali bo'lib xizmat qiladi. Jamiyatda har bir shaxsning raqobatbardosh kadr bo'lib shakllanishida fizika ta'limi konsepsiyasining asosiy maqsadi:[1;12]

- fizika ta'limida o'quv-tarbiya jarayoni davomida egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini mustaqil amaliy faoliyatda qo'llash, kasb-hunar tanlash, ijtimoiy

munosabatlarga kirisha olish, mehnat bozorida zarur bo'ladigan kompetensiyalarni shakllantirish;

- o'quvchilar iqtidorini, kreativ rivojlantirishga yo'naltirish, fan-texnika taraqqiyoti, muhandislik, matematika va fizik bilimlarni kundalik hayotga tatbiq eta olish salohiyatini, ularda milliy, umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishga erishish;
- o'quvchilarning kuzatuvlar orqali amaliy faoliyatlarni bog'lagan holda loyihalashtirishga yo'naltirilgan ijodkorligini tarbiyalash, tanqidiy fikrlash va mantiqiy tahlil, qiziquvchan aql, muammolarni hal qilish, yangiliklar yaratishga bo'lgan ko'nikmalarni namoyon qilish va rivojlantirishdan iborat.

Ushbu maqsadlarni amalga oshirishda va ta'lim soxasini rivojlantirishda yurtimizga ham xalqaro tajribalarning kirib kelayotganligi, xalqaro baholash dasturlari asosida ta'lim tadqiqotlari olib borilayotganligi ta'lim tizimining yana bir yuqori bosqichga chiqayotganligidan darak beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga muvofiq umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv- tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA Xalqaro reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifasi belgilangan.

TADQIQOT NATIJALARI

O'quvchilarning o'qish savodxonligi, matematik savodxonlik, moliyaviy savodxonlik, kompyuter savodxonligi, tabiiy-ilmiy savodxonliklarini baholaydigan xalqaro baholash dasturi PISA dasturi hisoblanadi (inglizcha - Programme for International Student Assessment). PISA dasturida turli davlatlarning 15 yoshli o'quvchilari ishtirok etishlari mumkin. Bu yosh esa 8-9-sinf o'quvchilari yoshiga to'g'ri keladi. Dastlab 1997-yilda ishlab chiqilgan va 2000-yilda birinchi marta qo'llanilgan.

O'zbekiston 2022-yildan ushbu dasturning 3 yo'nalishi bo'yicha ya'ni o'qish savodxonligi, matematik savodxonlik, tabiiy-ilmiy savodxonlik yo'nalishlari bo'yicha ishtirok etdi. Tadqiqot natijalari 2023-yilda e'lon qilinishi rejalashtirilgan. PISA xalqaro baholash dasturi har uch yilda bir marotaba o'tkaziladi. Shu sababli o'quvchilarni keyingi o'tkaziladigan PISA tadqiqotlariga yanada kuchliroq tayyorlash muhim hisoblanadi. O'quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga tayyorlashda tabiiy-ilmiy savodxonlik yo'nalishi bo'yicha qamrab olinadigan fan turlari bo'yicha ham PISA topshiriqlariga o'xshash topshiriqlar ishlab chiqib, fan darslarida foydalanish ham ijobiy natijalarni beradi. Jumladan, tabiiy-ilmiy savodxonlik bu o'quvchilarni tabiiy fanlar (fizika, kimyo, biologiya, geografiya, astronomiya) bo'yicha savodxonliklarini baholash yo'nalishi bo'lganligi sababli fizika darslarida fizika va boshqa tabiiy fanlar integratsiyasini, egallangan fizik bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini o'zida mujassam etadigan, tabiiy-ilmiy savodxonlik kompetensiyalarini rivojlantiradigan PISA topshiriqlariga o'xshash topshiriqlardan foydalanish zarurati kelib chiqmoqda. Yuqoridagilarni amalga oshirish uchun avvalo o'quvchilarda ilmiy matn bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantirib olish kerak. Chunki o'quvchilarga ma'lumotlar asosan matn ko'rinishida beriladi. Chunki kerakli bilimlarga ega

bo'lish uchun ilmiy ma'lumotlarni o'qib tushunish, kerakli dalillarni ajratib olish, ma'lumotlarni qayta ishlab, hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishi, axborotlarni yig'ish ko'nikmalari shakllansagina o'quvchilarda ilmiy ma'lumotlarni amaliy jihatdan qo'llash darajasi yuqori bo'ladi.

Fizika va astronomiya fanlarining o'quv-metodik ta'minotining didaktik talablariga e'tibor beradigan bo'lsak quyidagi shartlar bajarilgan bo'lishi kerakligini anglashimiz mumkin:

- o'quv materiallarining o'zlashtirilishini ta'minlash;
- matnlar axborot berishga emas, balki o'quv fanining mazmun-mohiyatini tushuntirish maqsadlariga xizmat qilishi;
- qiziqarli o'quvchlar uchun qulay va tabaqalashtirilgan bo'lishi;
- ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, aniq dalillarga asoslangan materiallardan tarkib topishi;
- ta'limning kundalik hayot va amaliyot o'rtasidagi bog'liqligini ta'minlashga, olingan bilimlarni amaliyotda qo'llay olish kompetentligini shakllantirilishiga, boshqa o'quv fanlari bilan uzviy bog'liqlikni ta'minlashga yo'naltirilgan bo'lishi;
- rasmlar ko'rinishidagi illustratsiyalar: chizmalar, sxemalar, jadvallar, diagrammalar va fotosuratlar bilan bezatilgan bo'lishi;
- yangi tushunchalar, atamalar, qoidalar, formulalar, ta'riflar va shu kabilar lug'at ko'rinishida ifodalangan bo'lishi lozim.

O'quvchilarni tabiiy-ilmiy savodxonliklarini va ilmiy matn bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantirish uchun 8-sinf fizika fanidan "Tok manbalari" mavzusini o'qitishda qo'llash mumkin bo'lgan PISA topshiriqlari talablariga va didaktik talablarga mos bo'lgan, qiyinligi bo'yicha 4 darajali bo'lgan quyidagi topshiriqdan foydalanishni lozim deb bilamiz.

MUHOKAMA

Bizni kundalik turmushda elektr energiyasi bilan ta'minlab turadigan manbalar tok manbalari hisoblanadi. Tok manbalarida biror turdagi energiya elektr energiyasiga aylanadi: yorug'lik energiyasi elektr energiyasiga, issiqlik energiyasi elektr energiyasiga, mexanik energiya elektr energiyasiga, kimyoviy energiya elektr energiyasiga va h.k. Tok manbalari kimyoviy yoki fizik tok manbalari bo'lishi mumkin. Tok manbalariga galvanik elementlar, quyosh batareyalari, akkumulatorlar, elektromagnit va termoelektr generatorlar, , AES, GES, IES, shamol energetika qurilmasi va boshqalar.

1. Rasmda keltirilganlarda qaysi biri tok manbai emas? O'zbekiston sharoitida qaysi bir muqobil tok manbayidan foydalanilgan maqul?

A)

B)

Javob _____

Javob: B javobda tok manbai emas yorug'lik manbai tasvirlangan. O'zbekiston serquyosh o'lka bo'lganligi sababli Quyosh elektr energiyasidan foydalanish qulay.

2. Yuqorida nomlari keltirilgan tok manbalarini kimyoviy va fizik tok manbalariga ajratib yozing.

Kimyoviy tok manablari	Fizik tok manbalari
galvanik elementlar, akkumulatorlar	elektromagnit va termoelektr generatorlar, quyosh batareyalari, AES, GES, IES, shamol energetika qurilmasi

3. Shamol hisobiga energiya ishlab chiqarishni neft va ko'mir kabi yoqilg'i qazilma boyliklaridan foydalanib elektr energiyasi ishlab chiqarish bilan taqqoslang hamda uning afzallik va noqulaylik taraflarini yozing.

Afzalligi: _____

Kamchiligi: _____ To'g'ri javob:

Afzalliklari:

- ▶ karbonat angidrid gazi (CO_2) ajralib chiqmaydi;
- ▶ foydali qazilmalar sarflanmaydi;
- ▶ shamol energiyasi cheksiz;
- ▶ shamol hisobiga ishlab chiqarilgan elektr energiyasining tannarxi arzonroq;
- ▶ shamol hisobiga elektr energiyasi ishlab chiqarishda atrof-muhitni ifloslantirivchi zararli moddalar ajralib chiqmaydi;
- ▶ tabiat kuchlari yoki <<toza>> energiyadan foydalaniladi;
- ▶ atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi va juda uzoq muddat ishlaydi.

Kamchiliklari:

- ▶ talab etiladigan darajada elektr energiyasi ishlab chiqilmaydi, chunki shamol tezligini nazorat qilib bo'lmaydi;
- ▶ shamol tegirmonlarini o'rnatish uchun mos keladigan maydonlar soni cheklangan;
- ▶ shamol tegirmonlari kuchli shamol ta'sirida ishdan chiqishi mumkin;
- ▶ bitta shamol tegirmoni ishlab chiqaradigan elektr energiyasining miqdori nisbatan ko'p emas;

- ▶ shamol tegirmonlarining shovqini kuchli bo'ladi;
- ▶ shamol tegirmonlari parraklariga kirib qolgan qushlar nobud bo'ladi;
- ▶ tabiatning asl ko'rinishi buziladi;
- ▶ shamol tegirmonlarini o'rnatish qimmat turadi..

4. Rustamning xonadonida 20W li 6 ta LED lampochka bir kunda 8 soat mobaynida yonib turadi. Dilshodnikida esa 100W li 2 ta cho'g'lanma lampochka 8 soat yonadi. Kim elektr energiyasiga ko'proq pul to'laydi. (1 kW×soat uchun 325so'm)

Javob: _____

To'g'ri javob: $W=IU=Pt$ – Elektr energiyasini hisoblash formulasi. W-elektr energiyasi, U- elektr kuchlanishi, I- tok kuchi, P- elektr quvvati.

Rustamning xonadonida quvvati 20W li 6 ta lampochka bor. Bitta lampochka bir kunda $W=20W \times 8 \text{ soat} = 0.16 \text{ KW} \times \text{soat}$ energiya sarflaydi. Jami lampochkalar 6 ta. Jami: $0.16 \times 6 = 0.96 \text{ KW} \times \text{soat}$ energiya sarflaydi. 1KW uchun 295 so'm bo'lsa $0.96 \times 325 = 312$ so'mni tashkil qiladi.

Dilshodning uyida esa 2 ta quvvati 100 W li lampochka bor. Bitta cho'g'lanma lampochka $W=0.1 \text{ kW} \times 8 \text{ soat} = 0.8 \text{ KW soat}$ energiya sarf qiladi. Ikkita lampochka jami 1.6 KW soat energiya qabul qilsa, elektr energiyasi iste'moli uchun :

$1.6 \text{ KW} \times 325 = 520$ so'm haq to'lanadi.

Demak, Dilshodning xonadoni cho'g'lanma elektr lampochkasidan foydalanganligi uchun elektr energiyasi uchun ko'proq pul to'laydi. Cho'g'lanma elektr lampochkasining quvvati katta shuning uchun ko'proq elektr energiyasini iste'mol qiladi.

XULOSA

Ushbu topshiriqning afzalligi shundaki topshiriqda ifodalangan fikrlar ilmiy matnlar va rasmlar orqali o'quvchiga tushunarli holda bayon etilgan va bugungi kunda elektr energiyasi bilan bog'liq bo'lgan dolzarb muammolar haqida ham fikr yuritishga imkon beradi. Berilgan ilmiy ko'rinishdagi matnlarni turli jadval asosida yoki rasm ko'rinishiga qarab ma'lumotni matn ko'rinishida bayon eta olishlari mumkin bo'ladi. O'quvchilarni mantiqiy fikrlash, hayotiy vaziyatlarga fan nuqtai-nazaridan qarash, moliyaviy tomondan sarflanayotgan pul miqdorlarini iqtisod qilishga o'rgatishda ushbu topshiriq kabi topshiriqlar kutilgan natijalarni beradi. Masalan o'quvchi bu topshiriqni bajargandan so'ng o'zi yashab turgan xonadondagi elektr asboblarning soni, elektr iste'mol qilish qiymatlarini o'rganib, elektr energiyasi uchun qancha mablag' sarflayotganini hisoblaydi. Keraksiz vaqtlarda elektr asboblarni yoqib qo'yish orqali elektr energiyasi uchun to'lovlar qiymatini ortib ketishi mumkinligini anglab yetadi. Topshiriq yuzasidan umumiy xulosalar qilinganda albatta hozirda elektr energiyasini hosil qilish manbalari

xususan, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan hisoblangan quyosh energiyasi va uning istiqbollari haqida ham ma'lumotlar berish, o'quvchilar bilan suhbat o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Chunki yurtimiz quyosh energiyasidan foydalanish uchun o'ta qulay iqlim sharoitiga ega. Geografik joylashuv jihatidan 85-87 foiz kunlarida quyoshli osmon bo'ladi. Agar quyosh energiyasidan unumli foydalanilsa aholining ijtimoiy sharoitini yanada yaxshilash imkoniyati mavjud bo'ladi. Quyosh energiyasidan quyidagi maqsadlarda foydalanish mumkin: issiqxonalarda, quyosh energiyasi asosida issiq suv hamda chuchuk suv olish, quyosh quritkichlari, yarimo'tkazgichli quyosh elementlari, binolarni isitish, quyosh sovutkichlari, avtomobillarni harakatlantirishda hattoki quyosh energiyasidan foydalanib samolyotni ham uchirish mumkin bo'ladi. Masalan avtomobillarni suyuq yoqilg'i emas quyosh energiyasidan foydalanib yuradigan turlarini ixtiro qilib, undan foydalanish ham iqtisodiy tomondan ham ekologik tomondan yuqori ijobiy natijalarga olib keladi. O'quvchilarga uyga Zamonaviy tok manbalari haqida mustaqil o'qib izlanishni topshiriq sifatida berish, turli axborot manbalari(gazeta, jurnal, televizor, internet)dan foydalanib mavzuga oid ma'lumotlarni o'rganishni aytish kerak. O'quvchilar mustaqil izlanganliklaridan so'ng bevosita bu izlanishlarni amalda sinab ko'rish yoki ixtirochilik ishlarini amalga oshirish mumkin .

O'quvchilarga fizika fanini o'qitishda bu kabi PISA topshiriqlariga o'xshash topshiriqlardan foydalanib ilmiy matn bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantirish va o'quvchilarni fan va hayotiy nuqtai nazar bilan qarashga o'rgatish orqali ularda tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirish mumkin. O'quvchilarni fan, texnika, dunyo yangiliklaridan muntazam ravishda xabardor qilish, ilg'or tajribalarni o'rgatish, fizika fanining rivojlanish istiqbollarini har bir darsda o'quvchilarga ko'rsatib o'tish, fizika va fizik hodisalarni hayotimizning ajralmas qismi ekanligini anglatib borish orqali hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019-yil 29-apreldagi PF-5712 - sonli farmoni.
2. "Umumir o'rta, o'rta maxsus, professional va oliy ta'lim tizimlarida fizika va astronomiya ta'limining uzviyligini ta'minlash konsepsiyasi" Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi loyihasi. Toshkent- 2021. 12-13-b.
3. P.Habibullayev, A.Boydedayev, A.Bahromov va boshqalar. FIZIKA Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik. Toshkent 2019.
4. Majidov T.Sh. Noan'anaviy va qayta tiklanuvchi energiya manbalari. Toshkent, 2014. 177-b.
5. <http://earw.tiame.uz>

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SELF-GOVERNANCE IN ATHLETES

Quvvatova Z.R

RSTIAM base doctoral student

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6698331>

Abstract. *Athletes' self-management characteristics have a significant impact on their performance in sports. There is a great need for programs to restore the optimal psychological and physiological state after the race, as well as the rapid recovery of self-management functions in the short period between races. This article analyzes the psychological characteristics of the athlete and identifies disorders in self-management.*

Keywords: self-management, self-control, mental stability, temperament, motivation.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ САМОУПРАВЛЕНИЯ У СПОРТСМЕНОВ

Аннотация. *Особенности самоуправления у спортсменов оказывают значительное влияние на их результаты в спорте. Существует большая потребность в программах восстановления оптимального психологического и физиологического состояния после состязания, а также быстрого восстановления функций самоуправления в короткий период между состязаниями. В данной статье анализируются психологические особенности спортсмена и определяются нарушения в самоконтроле.*

Ключевые слова: самоуправление, самоконтроль, психическая устойчивость, темперамент, мотивация.

СПОРТЧИЛАРДА ЎЗ-ЎЗИНИ БОШҚАРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация. *Спортчиларда ўз-ўзини бошқаришнинг хусусиятлари уларнинг спортдаги натижаларига сезиларли даражада таъсир кўрсатади. Мусобақадан сўнг оптимал психологик ва физиологик ҳолатни тиклаш, шунингдек, беллашувлар оралигидаги қисқа муддатда ўзини-ўзи бошқариш функцияларини тезкор тиклаш бўйича дастурларга эҳтиёж катта. Ушбу мақолада спортчининг психологик хусусиятлари таҳлил қилинади ва ўзини-ўзи бошқаришдаги бузилишлар аниқланади.*

Калит сўзлар: ўз-ўзини бошқариш, ўз-ўзини назорат қилиш, руҳий барқарорлик, темперамент, мотивация.

INTRODUCTION

It is important for boxers to develop self-control. Because boxers are fast and fierce. It is also very emotional. In post-race cases, it is difficult to re-establish an optimal psychological sports condition when winning and losing. A complex self-program is needed, especially to bring athletes who have lost consciousness in a competition back into the ring.

Self-management involves controlling one's actions, emotions, and thoughts toward long-term goals. More specifically, emotional self-management refers to the ability to control destructive emotions and impulses [3]. Things such as emotions, values, and priorities affect how we achieve our goals and how we strive for them. If athletes are psychologically prepared for negative thinking, emotional instability, and stress-related problems during training, the athlete will take control of the outcome, regardless of the outcome, and move on to the next goal. In essence, maturity reflects the ability to patiently and thoughtfully respond to emotional, social, and

cognitive threats in the environment. If this definition reminds you of consciousness, it is no coincidence - consciousness is really related to the ability to self-regulate [2].

MATERIALS AND METHODS

In developing the presentation of the self-management system, I propose four levels, a self-regulatory model and a four-level model of the professional activity-related skills model [5]. According to the current comparison, there are some changes in the content of levels in the model:

1. Psychophysiological degree - the ability to emotional and self-manage psychophysiological conditions.
2. Socio-psychological level - the ability to interact with oneself in a social process.
3. Psychological level:
  - a) ability to regulate activities;
  - b) the ability to self-manage and self-improve;
  - c) the ability to show willpower, mobilize energy.
4. The spiritual level is the highest ability of self-government to direct the individual to the higher values and meanings of being.

Self-management is the ability to regulate an individual's professional self-awareness.

Psychophysiological level - the ability to self-regulate emotional and psychophysiological conditions: from simple self-regulatory skills (individual methods of recovery psycho-emotional balance and improved physical condition) -complex (achieved by using special methods of self-regulation. Use of special methods of self-regulation (metadology), the peculiarities of the profession in the difficult and extreme conditions of the corresponding professional activity. to the extent that the individual carries out self-regulation without social interaction, without being.

Socio-psychological level - the process of self-regulation ability is an interaction that is directly related to social professional activity, as well as an interaction that indirectly affects the success of any social professional activity impact (e.g., family relationships, relationships with friends, etc.). It includes the previous Level 1 in the social context (as well as self-regulation of emotional and psychophysiological states using social strategies) .In this case, self-regulation is in many ways social -related to normative rules and life experience.

Psychological level: a) the ability to regulate activities: goal setting, planning, necessary design, conditions for professional activity and ways to improve it and its effectiveness; ability to monitor the success of its implementation and self-control (level of awareness at all stages of higher professional activity: motive - goal - necessary conditions - direction of action - evaluation of the result - necessary correction - new result); with intellectual reflection related;

b) the ability to self-manage and self-improve (self-improvement) .Awareness to achieve the inner harmony necessary for success, self-o to know what kind of professional activity to carry out). Personal thinking plays a crucial role in the development of professional activities in the areas of personality, motivation and need, in accordance with the requirements of understanding the possible and powerful character traits and regulating personal characteristics; related to personal reflection;

c) the ability to show willpower, to mobilize energy for self-regulation; activity goal and efforts to achieve the goal of self-improvement.Developed form depends on personal self-management ability High self-management skills category , because it creates the conditions for

spirituality in any activity that affects the development and self-awareness of the individual, including professional activity.

The spiritual level is the highest ability of self-government (self-regulation at all levels related to the whole is conditioned by the highest values and meanings of being; it belongs to the highest moral principles). It focuses on the evolution of the level of professional activity (the transition from a selfish "I" to a spiritual "I"). A person does not carry out his / her professional activity without financial incentives, but it is important to improve the activity itself and thus self-motivation in self-management factor.

G.Yu. Eysenck test, This method is based on a set of tests to determine the individual-typological characteristics of G. Eysenck, in which the individual is studied using indicators on the scales of "extroversion", "introversion", "neuroticism". This allows you to study the characteristics of athletes. I.P. Summarizing the views of Pavlov and K. Yung, G. Eysenck studied the individuality in the two-parameter line as "extroversion" (external), "introversion" (internal), "neuroticism" (emotional instability and stability) - a product of emotional balance. and place the information obtained in a diagram of temperament types named by Hippocrates as a special key. This means that the "unique" feature of "extroversion" is its "excitability" and "mobility", while the "introvert" is a bit "slow". "Instability" is the result of an imbalance in the process of starting and braking.

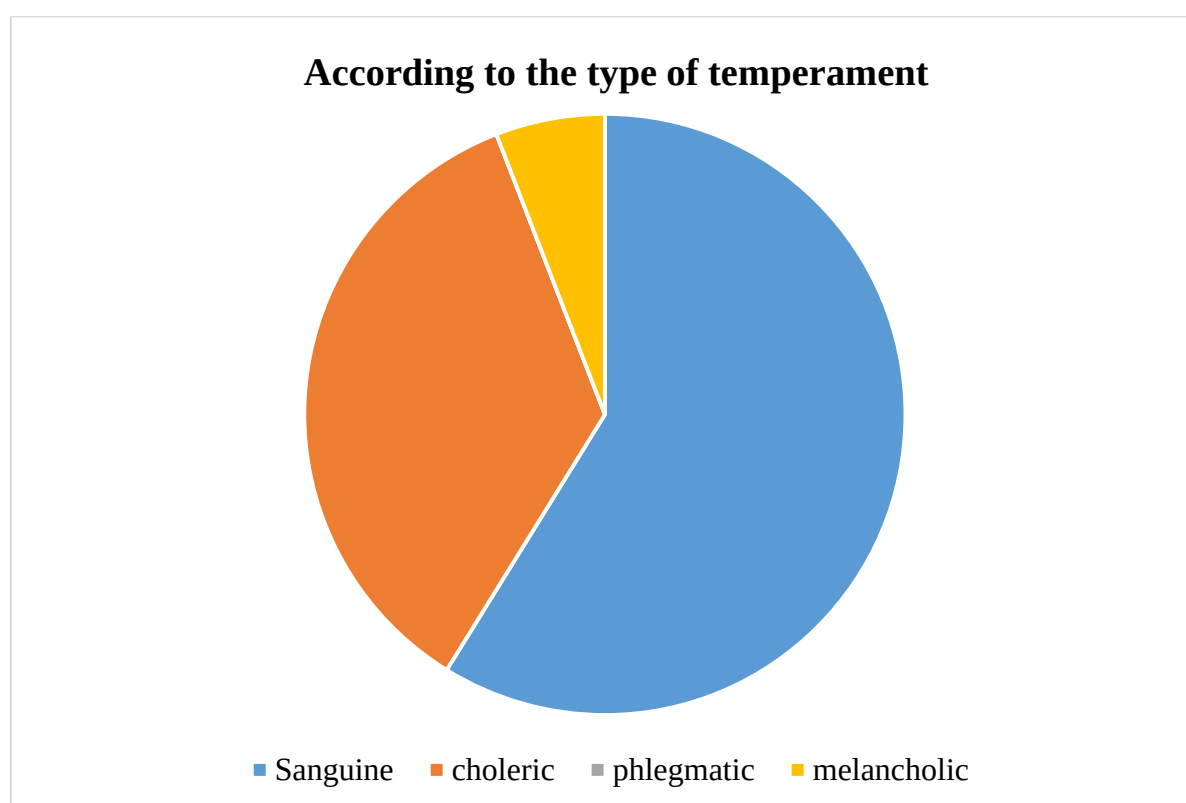

Figure 1.

RESULTS

The technique was performed on 18 boxers from the national team who came for in-depth psychological diagnosis. Their average age Average age = 19.3

E age difference <5

Then out of 18 boxers

Sanguine -10 people 55.5%, choleric-6 people 33.3%, phlegmatic-0, melancholic-1 person 5.5%. (Figure 1).

Extraversion was 100% and introversion was 0%. At the same time, in almost all boxers, extraversion resulted in $\text{Mextraversion} > 8$.

On the neuroticism scale, 6 boxers have low, 8 have average, and 2 have more than 14 (Figure 2).

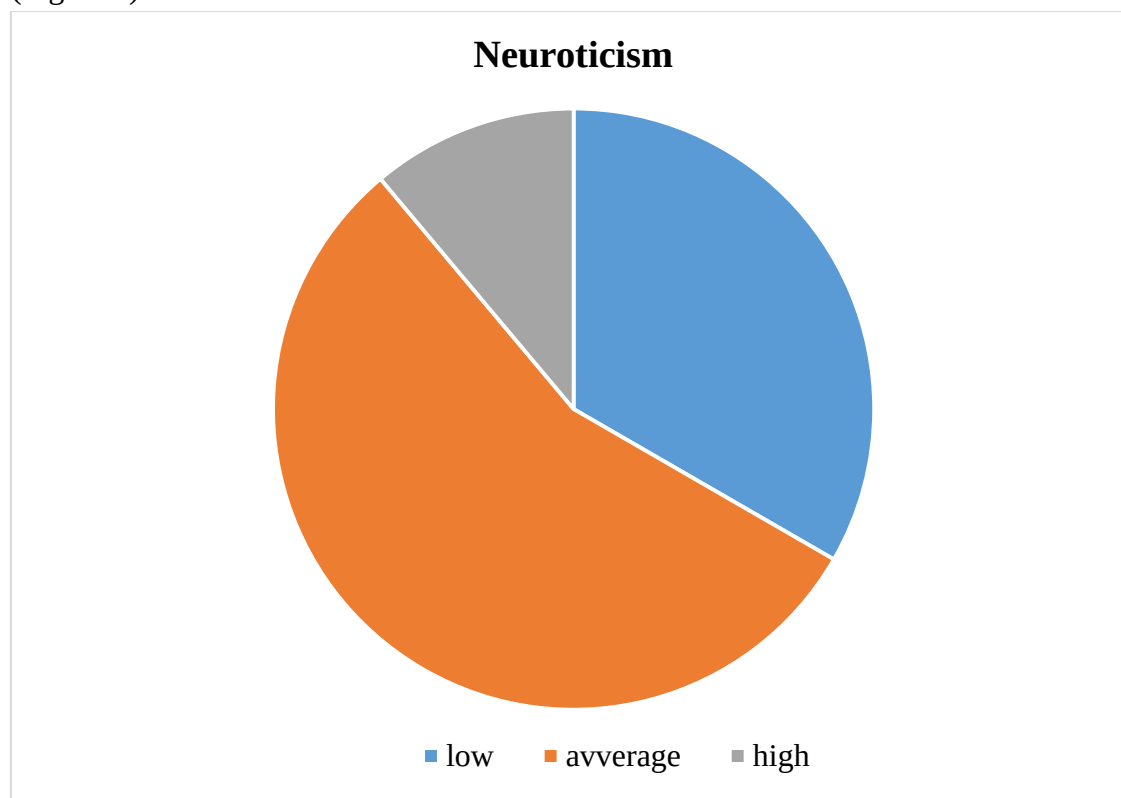

Figure 2.

DISCUSSION

The ability to fight is closely related to a boxer's mental state and ability to behave. Fear, cowardice, anxiety, depression, confusion can prevent an athlete from practicing combat technical skills; his understanding of his technical and physical fitness, his experience has a positive effect on the boxer's mental state [4].

CONCLUSIONS

The fact that boxers have a mostly choleric or sanguine temperament makes them more likely to box. It is also a factor in the sport to be fast, aggressive, intense, technically and tactically superior to the opponent. But outside of sports, these traits are much more dangerous socially and behaviorally. Boxers' reactions to stressful situations can be very dangerous for themselves and others. And this will negatively affect the results of the competition.

For this reason, it is important for boxers to develop self-management skills in stressful situations.

References:

1. Baumeister, R. F. (2014). Self-regulation, ego depletion, and inhibition. *Neuropsychologia*, 65, 313-319
2. Friesen M, Messner C, Schaffner Y. Mindfulness meditation counteracts self-control depletion. *Conscious Cogn*. 2012;21(2):1016-22. doi:10.1016/j.concog.2012.01.008

3. Frieze M, Messner C, Schaffner Y. Mindfulness meditation counteracts self-control depletion. *Conscious Cogn.* 2012;21(2):1016-22. doi:10.1016/j.concog.2012.01.008
4. <https://mipt.ru/education/chair/spo>
5. Ozhiganova, G.V. (2016). Spiritual capacities as a resource of life activity. Moscow: Institute of Psychology of Russian Academy of Sciences publ. (In Russ.)

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA O'LCHAM HAQIDA TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH

Tursunova Aziza Ixtiyorovna

Qarshi davlat Universitetining Pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi
2-kurs 203-guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6709485>

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda o'lcham haqida matematik tasavvurlarni shakllantirish xususiyatlari muhokama qilinadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'lcham haqidagi tasavvurlarni shakllantirish muammosi bo'yicha turli olimlarning qarashlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: maktab, bola, matematika, o'lchash, qiymat.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О РАЗМЕРЕ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. В статье рассматриваются особенности формирования математических представлений о размере у детей дошкольного возраста. Представлены взгляды различных ученых на проблему формирования представлений о размере у детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: школа, ребенок, математика, измерение, значение.

FORMATION OF IDEAS OF SIZE IN PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article discusses the features of the formation of mathematical ideas about the size of preschool children. The views of various scientists on the problem of forming ideas about size in preschool children are presented.

Key words: school, child, mathematics, measurement, meaning.

KIRISH

O'lcham haqidagi tasavvurlarni shakllantirish maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik rivojlanishining asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Birinchi navbatda, ob'ektning o'lchamini, shuningdek uning uzunligini, kengligini, balandligini, massasini, hajmini, maydonini tushunadilar va o'lchov ostida - o'lchash asboblari yordamida har qanday jismoniy miqdorning miqdoriy qiymatini olish jarayoni. Miqdorlar bilan harakatlar va ularni o'lchash deyarli har kuni bolaning hayotida mavjud. Masalan, modellashtirish bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri ta'lim faoliyatida o'qituvchi boladan plastilinning kichik bir bo'lagini olishni yoki muhim bo'lakdan kichik bo'lakni chimchilab olishni so'raydi. Ko'zning yordami bilan bola, ya'ni, ko'z bilan, qaysi qism kichikroq, qaysi biri kattaroq vazifani bajaradi. Chizish uchun bolalar turli o'lchamdagi narsalarni tasvirlab, rasmdagi nisbatlarni kuzatadilar. Matematika bo'yicha miqdorlar bilan tajriba o'tkazadilar, masalan, shakli va o'lchami bir xil bo'lgan kattaliklar nima uchun har xil massaga ega bo'lishi mumkinligini aniqlaydilar, suyuqlik va quyma moddalarning ma'lum bir hajmi tomirlar shaklidan o'zgarmaydi va hokazo. Muloqot paytida maktabgacha yoshdagi bolalar ko'pincha o'zlarini boshqa bolalar bilan taqqoslashadi - ularning qaysi biri baland, kim katta va hokazo. Bunday harakatlar asosida kattalik haqidagi tasavvurlar yaratiladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Bola kattalikning uchta xususiyatini o'zlashtiradi: taqqoslanuvchanlik, o'zgaruvchanlik, nisbiylik. Keling ularni batafsil ko'rib chiqaylik.

Miqdorlarni bilish usullaridan biri miqdorlarni solishtirishda taqqoslash xususiyatiga asoslangan taqqoslash usulidir. Miqdorlarni solishtirish usulidan foydalanib, ularning munosabatlarini "...dan katta", "...dan kichik", "teng" kabi tushunchalar orqali aniqlash mumkin. Har doim ham ob'ektlarni superpozitsiya yoki qo'llash (to'g'ridan-to'g'ri) orqali taqqoslash mumkin emas, shuning uchun taqqoslash uchun ba'zida ularning ong'dagi tasvirlarini solishtirish kerak bo'ladi (bilvosita taqqoslash). Demak, taqqoslash xususiyati shundan iboratki, miqdorlarni solishtirish orqali solishtirish mumkin va shu bilan birga ularning umumiy o'xshashligini yoki farqini yoki biron bir xususiyatga ko'ra ochib beradi.

Miqdorning keyingi xossasi o'zgaruvchanlikdir. Masalan, taxtaning uzunligini o'zgartirish uning faqat hajmini o'zgartiradi, lekin uning mazmuni va sifatini o'zgartirmaydi - taxta ham taxta bo'lib qoladi. Yoki shar, biz sharni puflaganimizda, uning hajmi o'zgaradi, lekin mohiyati o'zgarmaydi, shar qanday bo'lsa, xuddi shunday bo'lib qoldi, faqat uni shishirganda, unda havo ko'proq bo'lgan.

Nisbiylik kattalikning uchinchi xususiyati bo'lib, u bir ob'ektning ba'zilariga nisbatan kichik, ammo boshqalarga nisbatan katta bo'lishidan iborat. Misol uchun, turli uzunlikdagi uchta lentani olaylik: uzun, o'rta va qisqa. O'rta lenta uzuniga nisbatan qisqa bo'ladi, ammo qisqasiga nisbatan u uzun bo'ladi.

TADQIQOT NATIJALARI

Yuqorida aytib o'tilganidek, taqqoslash, o'zgaruvchanlik, nisbiylik - bu bolalar atrofdagi voqelikda, maxsus tayyorlangan predmetni rivojlantiruvchi muhitda o'zlashtiradigan va ob'ekt hajmini aniqlash uchun foydalanadigan miqdorlarning xususiyatlari. Ob'ektni ko'rib, bolalar darhol uning umumiy g'oyasiga, hajmiga e'tibor berishadi: katta yoki kichik. Bolalar o'sib ulg'ayganlarida, ular chiziqli parametrlarni: uzunlik, kenglik va balandlikni ajratishga o'rgatishlari kerak. Yetakchi parametrga ko'ra, aniq ta'riflar yordamida ob'ektning o'lchamini tavsiflang: baland - past, uzun - qisqa, qalin - ingichka va hokazo. Ko'pincha bolalar ob'ektlarni uzunligi bo'yicha tavsiflaydi, chunki uzunlik ob'ektning eng aniq ko'rsatilgan parametridir. hajmi boshqalarga nisbatan. Ob'ektning kengligini ko'rsatish qiyin, chunki bolalar foydalanishi mumkin bo'lgan o'lchovlarni etarlicha aniq ajratish mavjud emas.

Qadriyatni bilish hissiy tizim, tafakkur va nutq asosida yuzaga keladi. Qiymatning aniq ta'rifi ob'ektlardan foydalanishning amaliy tajribasida olingan ko'nikmalar, ko'zning rivojlanishi, so'zni idrok etish jarayoniga kiritish, mantiqiy operatsiyalar: taqqoslash, tahlil qilish, sintez qilish va boshqalar bilan bog'liq. Leushina A.M. kattalik haqidagi eng oddiy bilimlarni olish uchun bizni o'rab turgan ob'ektlar va hodisalar haqida ma'lum g'oyalarni o'rnatish kerak deb hisoblaydi. Kattalikni fazoviy ob'ekt sifatida anglash hissiy jarayon bilan o'zaro bog'liq bo'lib, u ob'ektni tekshirish va uning xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. Bu operatsiya vizual, eshitish, taktil-motor kabi analizatorlarni o'z ichiga oladi, motor analizatorlari esa ularning birgalikdagi faoliyatida asosiy komponent bo'lib, ob'ektlarning o'lchamlarini to'g'ri idrok etishni ta'minlaydi. Analizator va analizatorlararo aloqalar tufayli o'lchov qiymatlari qabul qilinadi. Ob'ektiv sifatlarni shakllantirishga tashqi sharoitlardan qat'i nazar, turli masofadagi va turli pozitsiyalardagi narsalarni idrok etish mashqlari yordam beradi.

Ob'ektlarning o'lchamini aniqlashning muhim hissiy xususiyati ko'zdir. Biz Russoning fikriga qo'shilamiz, u ko'z yordamida ob'ektlarning o'lchamlarini, masalan, binolarni, odamlarning o'sishini, daraxtlarni va boshqalarni taqqoslash orqali solishtirish mumkin deb hisoblaydi. Ko'zning rivojlanishi ob'ektning kattaliklarini solishtirishning muayyan jarayonlarini o'zlashtirish qobiliyati bilan uzviy bog'liqdir. Ob'ekt hajmini baholash uni to'g'ri va to'liq tavsiflash uchun zarurdir. Ob'ektning o'lchamlarini solishtirish uchun siz amaliy harakatlardan foydalanishingiz mumkin: qoplama, qo'llash, o'lchash. O'lchovga ikkita mantiqiy jarayon kiradi: birinchisi - bo'linish (ob'ekt qismlarga bo'linadi), ikkinchisi - almashtirish (har bir qism o'lchov birligi yoki u bilan o'lchanadi). Binobarin, o'lchovning ma'nosi ob'ektlarning son bo'linishi va olingan o'lchovga nisbatan ushbu ob'ektlarning qiymatini belgilashdir. O'lchov yordamida o'lchangan qiymatning oldindan tanlangan o'lchov birligi, shkala yoki namuna bilan raqamli nisbati aniqlanadi.

Stolyar A.A.ning so'zlariga ko'ra, maktabgacha ta'lim tashkilotida o'qiyotganda, o'lchash faoliyati ibtidoiy shakl bilan tavsiflanadi, bu esa maktabgacha yoshdagi bolalarni materialni keyingi murakkablashtirish va chuqur takomillashtirishga tayyorlaydi ya'ni, bola ob'ektni shartli o'lchov bo'lgan boshqa narsa bilan o'lchaydi va shu tufayli bola o'lchash harakatini o'zlashtiradi.

Kirichuk K.A. maktabgacha yoshdagi bolalarni metr va santimetr bilan uzunlikni o'lchashning umumiy qabul qilingan o'lchovlari, shuningdek, o'lchagichning funktsiyalari, uning yordami bilan o'lchash qoidalarini bilan tanishtirish mumkin deb hisoblaydi. O'lchov jarayoni maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'lchov algoritmini o'zlashtirganda aniq bo'ladi ya'ni, takroriy takrorlash bilan mahoratga aylanadigan ma'lum qobiliyatlar. Mixaylova Z.A. bolalar o'lchash moslamalarini umumiy etilgan o'lchov birligidan ajrata olmaydilar, deb hisoblaydi. Misol uchun, hisoblagichni olaylik, bolalar faqat matoni o'lchagan o'lchagichni tushunishadi va hisoblagich o'lchov birligi ekanligini tushuna olmaydilar. Xuddi shu tarzda, "santimetr" so'zi bilan bolalar xalq orasida shunday deb ataladigan santimetrli lentani ifodalaydi. O'zlarining kichik tajribasidan foydalangan holda, maktabgacha yoshdagi bolalar kamdan-kam hollarda bir vaziyatda qo'llaniladigan o'lchov vositalari boshqa sharoitlarda boshqa narsalarni o'lchash uchun ishlatilishi mumkinligini tushunadilar. Bolalar ba'zan o'z kattalarning harakatlariga taqlid qiladilar, o'lchovning mohiyatini va uning maqsadini tushunmaydilar. O'lchov jarayonining o'zi ancha murakkab, chunki u maxsus bilim, ko'nikma va maxsus o'lchov vositalaridan foydalanishni talab qiladi.

MUHOKAMA

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarning ob'ektlarning o'lchamlari haqidagi g'oyalarini rivojlantirish asosida ularni o'lcham bilan tanishtirish quyidagi ketma-ketlikda tashkil etilishi mumkin:

1. Ob'ektning fazoviy ko'rsatkichi asosida o'lcham bilan tanishish, ob'ektlarning o'lchamlari parametrlari bilan tanishish, ob'ektlarni ayrim belgilardan biriga ko'ra taqqoslash;
2. Solishtiriladigan ob'ektlardan biriga teng bo'ladigan umumiy afzal o'lchov asosida ob'ektlarni solishtirish, bundan tashqari, ob'ektlarni ko'plab kattalik parametrlari bo'yicha taqqoslash, o'lchamiga ko'ra ketma-ket qatorlarni yaratish va ishlab chiqish;
3. o'lchash ishlari.

XULOSA

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalarning kattalik haqidagi tasavvurlarini shakllantirish, agar siz nafaqat tarbiyalanuvchilarga yetkazilishi kerak bo'lgan

bilimlarga e'tibor qaratsangiz, balki ularning shaxsiy ehtiyojlari va moyilliklarini ham hisobga olsangiz, sifat jihatidan sodir bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Izyumova O.A., Kirichek K.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik rivojlanishida ob'ekt-fazoviy muhitni rivojlantirishning o'rni // Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar. 2016 yil. 3-son [Elektron resurs]. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2016/03/65094> (kirish sanasi: 10.12.2016)
2. Kazakova A.V., Kirichek K.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishda eksperimentning roli // Psixologiya, sotsiologiya va pedagogika. 2016 yil. 8-son [Elektron resurs]. URL: <http://psychology.snauka.ru/2016/08/6776> (kirish sanasi: 12/09/2016).
3. Kirichek K.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarni metr va santimetr bilan tanishtirish usullari // Gumanitar ilmiy tadqiqotlar. - 2015. - No 8 (48). - S. 77-78.
4. Leushina A.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish. - M.: Ma'rifat, 1974. - 368 b.
5. Metlina L.S. Bolalar bog'chasida matematika., 1984. - 256 b.
6. Mixaylova Z.A. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun qiziqarli o'yin vazifalari. - M.: Ma'rifat, 1985. - 96 b.
7. Ganiyeva, M. (2021). Effective Methods of TRIZ.

THE ROLE OF DERIVATION AND ABBREVIATION IN WORD FORMATION IN RECENT YEARS

Turayeva Maftuna Akbar qizi

Teacher of Samarkand State Institute of Foreign Languages

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6709683>

Abstract. *The process of formation of new units occurs in accordance with the morphological processes existing in the language. Among the morphological devices operating in the French language, one can indicate derivation and abbreviation. Linguistic studies are included in this article because derivation is one of the main sources for the creation of words and the updating of technical languages, as well as the francization of terms from other languages. For our study, we turned to the studies of various linguists, such as Sablirol, Espersen, Vinogradov, Maslova, and others. Following our deepening, we made a linguistic and cultural analysis of these neologisms, such as diachronic, semantic analysis, etc. In the course of our analysis, we saw that the derivation consists of two types of formation, such as a suffix and a prefix. In the content of the article, we tried to show the suffixes and prefixes most commonly used in French.*

Key words: *derivation, abbreviation, suffix and prefix, polysemy, diachronic analysis, semantic neologisms, semantic restriction, semantic expansion, cultural connotations.*

INTRODUCTION

Each language enriches thanks to the dramatic transformation of society, thanks to new technology and scientific innovations. To express these changes, new words are introduced into the language. The introduction of the new word into the language can be through inward and outward movements like composition and derivation, borrowings from another language, layers, or through tropes as well.

At the same time, in the 21st century, in addition to borrowing, the neology is enriched with the help of morphological processes. The fabrication process of new units unfolds according to the morphological processes in the language.

MATERIALS AND METHODS

Among the morphological processes in force in French, we can cite the derivation and the abbreviation.

By doing the grammatical analysis of new words of the Petit Larousse of 2001, 2015, 2016, 2017, we count that about 164 derived words, under them the 102 are the nouns, 29 words are the verbs and 35 words are the adjectives.

If we group by ratio of formation of derived words, 104 words formed by suffixes, on the other hand this figure, 60 words formed by prefixes.

The most frequent suffixes are "-isme", "-iste", "-tion" according to dictionaries of the 4 years, which show words keeping cultural traits. For instance,

- a) The words formed by “-isme”, “-iste” of the 2020: antisépécisme, cyberdjidhadisme ou cyberjidhadisme, locavorisme, narcobanditisme, spécisme, suprémacisme, survivalisme, néosurvivalisme, assimilationniste, assimilationnisme, muraliste, muralisme, transhumaniste, transhumanisme, artiste, cyberdjidhadiste, cosmologiste, jobiste ;
- b) The words formed by “-isme”, “-iste” of 2019 : flexitarisme, sans-abrisme, hacktivisme, dégagisme, animalisme, animaliste, hacktiviste, néocriticiste, ;

- c) The words formed by “-isme”, “-iste” of 2018 : droit-de-l’hommeisme, européenisme, européeniste, européisme, européiste, djihadisme, céiste, polyphoniste ;
- d) The words formed by “-isme”, “-iste” of 2017 : complotisme, néokeynésianisme, thalassotropisme, transhumanisme ; complotiste ;
- e) The words formed by “-isme”, “-iste” of 2016 : écopatrolisme, mormonisme, social-libéralisme, crudivorisme, européiste ;
- f) The words formed by “-isme”, “-iste” of 2015 : véganisme, nativisme ;
- g) The words formed by “-isme”, “-iste” of 2001 : agrochimiste, amérindianisme, annexionnisme, panurgisme.

The prefix, after the suffix, forms many words, rather the prefixes "dé-" and "micro-", "anti-" are encountered in the Larousse dictionary from 2001 to 2020. For example :

- a) The words formed by “dé-” and “anti-” of the 2017: *déclinisme, défaçade, dézipper ; antisystème, antitumoral ;*
- b) The words formed by “dé-” and “anti-”, “micro-” of the 2016 : *dédiaboliser, dédiabolisation, dézonage ; antépisode, microfiction ;*
- c) The words formed by “micro-” of the 2015 : *microbiote, micropaiement, microtransaction ;*
- d) The words formed by “dé-” and “micro-” of the du 2001 : *déambulateur, microbrasserie.*

There are still neologisms that take the suffix and the prefix at the same time:

- 1. the formation of the name *microbrasserie*, by adding the prefix **micro** – to the name *brasserie* the word *brasserie* by adding the suffix **-erie** to the verb "brasser";
- 2. the formation of the noun *dédiabolisation*, by adding the suffix **-ation** to the verb *dédiaboliser*, the verb *dédiaboliser* by adding the prefix **dé-** to the other verb *diaboliser*;
- 3. the formation of the noun *insaisissabilité* is formed with the suffix *insaisissable* + **ité**, the adjective *insaisissable* by the addition of the prefix **in-saisissable**, the adjective *saisissable* is by the verb *saisir*+ the suffix *-able* etc...

Sometimes by a radical we form some words: **spéc-** *spéciste, spécisme, antisécisme ; mondial-* *antimondialisation, antimondialiste ; altermondialisation, altermondialisme, altermondialiste ; installer-* *désinstallation, désinstaller.*

RESULTS

We have already counted that out of the 603 words in 22 words are the new abbreviations. Of the 22 words, 11 are acronyms and the remainder are truncations.

There are several methods to abbreviate groups of words, the most courante are siglaison and acronyme, troncation.

Siglaison consiste to take the initials of several words and accole them together. For example: PAF ou P.A.F. RMA or R.M.A. R'N'B.

The same acronym can have many and very different meanings depending on the era and the country. For example a humorous cordon d'annonce fonction.

For example: ADM can designate: Aéroports de Montréal ou Autoroutes du Maroc.

The acronym ALD also has some meaning: *Affection de longue durée*- the abbreviation in medicine; Automobiles Louis Descartes – a former French racing team.

A practical and economical linguistic means, the siglaison process is also part of the linguistic mechanisms of neological creation because the reduced form has an autonomous status

in relation to the basic form. It is very common in neonymy because each language tends to abbreviate part of its lexicon, either by abbreviation or by truncation.

DISCUSSION

During our research on abbreviated neologisms, we had questions about whether they have cultural values and if so which ones. In our opinion, acronyms and acronyms do not have cultural connotations, because they are only abbreviated words to facilitate the use of sentences and they are in addition to scientific words. For example, the R.E.P. (*Réseau d'éducation prioritaire* acronym - Priority Education Network) - in France, an area where educational action is reinforced to fight against school failure.

It is an educational term, which replaced ZEP in 2015. If we are innovating in the field of education, it is doubtful not to replace this term with another one. The truncation can express the realities of society. The train-tram is a tram train capable of running both on lines located on the road, in town, and on regional railway lines, on the outskirts. A televangelist is a preacher who hosts evangelistic television programs.

CONCLUSIONS

To conclude, derivation is a process of enrichment of the language very used inside the language, and especially the suffixes form the new words by adding to the existing words or the borrowings. By doing the analysis we saw that the suffixes and the prefixes rather form the nouns and the adjectives, the majority of the prefixes are of Latin and Greek origin like *micro-*, *anti-*, *co-*, *dé-* etc.

References:

1. Sablayrolles S. J-F. La Néologie en français contemporain.// Honoré-Champion, -Paris : 2000, P. 150
2. Robert P., Rey-Debove J., Rey A. Le Nouveau Petit Robert 2008: Dictionnaire Alphabétique Et Analogique De La Langue Française, p.2111
3. Robert P., Rey-Debove J., Rey A. LE PETIT LAROUSSE ILLUSTRÉ, 2017 ; <http://manuscritdepot.com/documentspdf/DossierPresse-PetitLarousse-2017.pdf> p.19
4. Robert P., Rey-Debove J., Rey A. LE PETIT LAROUSSE ILLUSTRÉ, 2017 ; <http://manuscritdepot.com/documentspdf/DossierPresse-PetitLarousse-2017.pdf> p.18
5. Robert P., Rey-Debove J., Rey A. Le Nouveau Petit Robert: Dictionnaire Alphabétique Et Analogique De La Langue Française, 2008p.2265
6. Маслова В.А. Мезенко А.М., Лингвокультурология: Учеб.пособие для студ. высш. учеб, заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2001. -- 208с.
7. Dincă D. La Néologie et ses mécanismes de création lexicale. Typologie des emprunts lexicaux français en roumain. Fondements théoriques, dynamique et catégorisations sémantique. – Roumanie :2008. –P. 12
8. William Audureau le journal du Monde, « D'où viennent les nouveaux mots de la langue française? » le 22 mars 2019, https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2019/03/22/d-ou-viennent-les-nouveaux-mots-de-la-langue-francaise_5439961_4355770.html
9. Sablayrolles S J-F. De la " néologie syntaxique " à la néologie combinatoire. //Langages, Armand Colin 2011, pp.39-50.
10. Ducat A. Un air de « sauve qui peut », Le Soir, les 27-28 septembre 2003, 15.
11. http://www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/hist_fr_s92_emprunts.html
12. LE PETIT LAROUSSE ILLUSTRÉ, 2019 ; le 23 mai 2018 disponible : <http://manuscritdepot.com/mots-nouveaux-petit-larousse-illustre-2019.pdf>
13. <https://fr.wikipedia.org/wiki/F%C3%A9libr%C3%A9>

TA'LIM SOHASIDA IJTIMOYIY ISHNING INNOVATSION TEXNOLOGIYALARI

Abduraxmonova Manzura Manafovna

iqtisod fanlari nomzodi, dotsent

Yo'ldoshev Abdulazizjon

Farg'ona davlat universiteti, ijtimoiy ish yo'nalishi magistri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6710269>

Annotatsiya. Globallashuv sharoitida ta'lim shaxsni har tomonlama voyaga yetkazish, unda komillik va malakali mutaxassisga xos sifatlarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bugungi tezkor davr ta'lim oluvchilar, shu jumladan o'quvchilarni ham qisqa muddatda va asosli ma'lumotlar bilan qurollantirish, ular tomonidan turli fan asoslarini puxta o'zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etmoqda. Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida ijtimoiy ishning innovatsion texnologiyalari masalalariga e'tibor qaratilgan. Mazkur o'zgarishlar oliy ta'lim muassasalarining strategik yo'nalishiga hamda innovatsion faoliyatni faol amalga oshirishga ta'sir ko'rsatishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy ish, ta'lim, innovatsiya, modernizatsiya, oliy ta'lim.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В условиях глобализации образование играет важную роль во всестороннем развитии личности, в формировании качеств совершенства и компетентности. Современный быстро меняющийся мир требует от обучающихся, в том числе учащихся, оснащения краткосрочной и достоверной информацией, создания им необходимых условий для овладения основами различных наук. Данная статья посвящена инновационным технологиям социальной работы в системе высшего образования. Утверждается, что эти изменения коснутся стратегической направленности высших учебных заведений и активной реализации инновационной деятельности.

Ключевые слова: социальная работа, образование, инновации, модернизация, высшее образование.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF SOCIAL WORK IN EDUCATION

Abstract. In the context of globalization, education plays an important role in the comprehensive development of the individual, in the formation of the qualities of excellence and competence. The modern rapidly changing world requires students, including students, to provide short-term and reliable information, to create the necessary conditions for them to master the basics of various sciences. This article is devoted to innovative technologies of social work in the system of higher education. It is argued that these changes will affect the strategic focus of higher education institutions and the active implementation of innovative activities.

Key words: social work, education, innovations, modernization, higher education.

KIRISH

Mamlakatimizda oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, kadrlar tayyorlash mazmunini zamonaviy talablar asosida tubdan qayta ko'rib chiqish, raqobatbardosh oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash hamda sohani jahon standartlari darajasida rivojlantirishda oliy ta'lim tizimida innovatsion faoliyatni boshqarishni takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada asosiy bilim sohalari bo'yicha elektron ta'lim resurslari milliy tizimini

yaratish, jahonning ta'lim resurslariga kirish va bu infrastrukturani takomillashtirish, o'quv jarayonida jahonning va milliy elektron ta'lim resurslaridan axborot kommunikatsiya texnologiyalari orqali foydalanish, o'quv yurtlarini moddiy-texnika bazasini va tarmoqli infratuzilmani rivojlantirish muammolari oliy ta'lim tizimida dolzarbdir.

Ijtimoiy ish sohasiga talab minglab yillar avval vujudga kelgan bo'lsada, biroq, bu soha mutaxassislarini maxsus tayyorlash XIX asr oxiri va XX asr boshlarida G'arbiy Evropa mamlakatlarining birinchi sanoat inqiloblari sodir bo'lgan hududlarida rivojlana boshladi. Chunki sanoat inqiloblari natijasida jamiyat ijtimoiy hayotida keskin ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni keltirib chiqqanligi ijtimoiy ish sohasini kasbiy faoliyat sifatida rivojlanishiga sabab bo'ldi.

O'zbekistonda ijtimoiy ish sohasi va umuman ijtimoiy sohaga qadimdan katta e'tibor berib kelingan. Qariyalarni hurmatlash, imkoniyati cheklanganlarni ijtimoiy himoyalash, muhtojlarga yordam ko'rsatish xalqimizning azaliy qadriyatlaridan hisoblanadi. Islom dini xalqimizning bu kabi qadriyatlarini yana ham ruxsakroq ko'tardi. Uzoq yillar davomida hukm surib kelgan ma'muriy-buyruqbozlik tizimining asorati ta'siri natijasida bu qadriyatlar tan olinmadi hamda taqiqlandi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

«Ijtimoiy ish» - butun dunyoda qabul qilingan ibora bo'lib, u insonning insonga gumanistik munosabatini bildiradi.

Jamiyatning rivojlanish jarayoni, jamiyatda yashayotgan insonlarga nisbatan ijtimoiy munosabat orqali belgilanadi. Ayniqsa, davlatning yordamga muhtoj bo'lgan odamlar qatlamiga e'tibori, ijtimoiy zaif kishilarga, ya'ni keksalar, nogironlar, yolg'iz, nochor kishilarga yordam berishi, ana shu jamiyatning yuksak ma'naviyati va ijtimoiy moddiy jihatdan barkamolligidan dalolat beradi. Jahon tajribasida o'z yaqinlariga yordam berish, og'irini yengil qilish, hamdard bolish, xayr-ehson qilish azaldan turli ko'rinishlarda amalga oshirib kelingan. Ayniqsa, bu fazilatlar diniy qatlamlar orasida keng rivojlangan bo'lib, o'ziga xos ko'rinishlari bilan namoyon bolib kelgan. Tarixan o'z in'ikosini topgan bu insoniy 7 fazilat ming yillar mobaynida xayriya, insonlarga yordam berish orqali diniy burch sifatida yuzaga kelgan bo'lib, XIX-XX asrlarga kelib, alohida mazmun va mohiyat kasb etuvchi professional kasbga aylandi. Bu davrlarga kelib, insonparvarlik tamoyillariga suyangan diniy xayriya bilan shug'ullanuvchilar bilan zamonaviy ijtimoiy xodim orasidagi farq yuzaga keldi va o'z shaklu-shamoyillari bilan rivojlanib kelmoqda. Ijtimoiy ishni professional kasb sifatida, alohida fan yo'nalishida o'rganish, bugungi kunning dolzarb vazifasidir. Dunyoning rivojlangan davlatlarida ijtimoiy ish institute yuz ellik yil mobaynida faoliyat olib bormoqda va yetakchi oliy dargohlarda kasbiy tayyorgarlik amalga oshiriladi. Ijtimoiy ish ijtimoiy hodisa sifatida ijtimoiy yordamni o'ziga xos modeli sifatida hayotga tatbiq qilinmoqda.

Ijtimoiy ish faqatgina kundalik insonlar orasidagi muammolarni hal qilish borasida yordam berish bilan cheklanmay, balki ehtiyojli qiyinchiliklarni yengib o'tish xususiyatlarini va o'ziga o'zi yordam berish ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilganligi bilan, xayr saxovat va ana shu faoliyatning shunga o'xshash turlaridan farq qiladi. Bu hodisani istalgan hayotiy vaziyatda odamni o'z muammolarni o'zi hal qilishga o'rgatish deb tushunish mumkin. Ijtimoiy ish bilan shug'ullanuvchi kasb egalari bugungi kunda keng doiradagi muammolarga duch kelmoqdalar. Alkogolizm, giyohvandlik, mulkchilik huquqlarining buzilishi, bolalarga yomon muomalada bo'lish, oilaviy janjallar, ruhiy va jismoniy kasalliklar, darbadarlik, jamiyatdan ajralgan holda

yashash shular jumlasidandir. Bularning barchasi maxsus tayyorgarlik talab qiladi. Bunga yuzaki yondoshish mumkin emas. Chunki ijtimoiy ish xodimlari tegishli bilim va ko'nikmalarga ega bo'libgina qolmay, balki shu kasbga doir axloqiy me'yorlar va tamoyillarga rioya qilishga tayyor bo'lishlari kerak.

Ijtimoiy ish xodimlarining xizmat turlari mijozlarning yoki guruhlar muammolarining mazmuni, ya'ni yordam va qo'llabquvvatlashning talab darajasi, faoliyat turlaridan kelib chiqib tasniflanadi. Ijtimoiy xizmat xodimlarining faoliyati me'yoriy huquqiy hujjatlarni hisobga olgan holda ishlab chiqiladi va belgilangan qoidalar asosida amalga oshiriladi. Qoidalariga ijtimoiy xizmat tashkilotining maqsad va vazifalari, moliyalashtirish manbasi, xodimlarning ish majburiyatini, ish jarayonida amal qilinishi lozim bo'lgan axloqiy tamoyillar aks etishi lozimdir.

Ijtimoiy ish kasbi ijtimoiy o'zgarishlarga insoniy munosabatlar muammolarini hal qilishga, shuningdek, odamlarning farovonligini oshirish uchun imkoniyatlarning taqsimlanishiga va ozod bo'lishiga ko'maklashadi. Insoniy xulq-atvor va ijtimoiy tizimlar haqidagi nazariyalardan foydalanib, ijtimoiy ish odamlarning atrofida bilan o'zaro aloqadorlikka kirishgan joylarda yuzaga keladi. Inson huquqlari va ijtimoiy adolat tamoyillari ijtimoiy ishning asosi hisoblanadi. Ijtimoiy ish xodimlari insonparvarlikka, halollikka xizmat qilish yoki bilan inson qadr-qimmatini hurmat qilishga, ijtimoiy adolatni ta'minlashga ko'maklashishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli farmoni [1] hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qaroriga[2] asosan bugungi kunda ta'lim sohasida amalga oshirilishi zarur bo'lgan masalalar, oliy ta'lim tizimini isloh qilish, ta'limda yangi pedagogik va innovatsion texnologiyalardan keng foydalanish zarurligi va mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur tadqiqot muayyan darajada xizmat qiladi.

Lug'aviy jihatdan "innovatsiya" tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda ("innovation") "yangilik kiritish" degan ma'noni anglatadi.

"Innovatsiya" tushunchasi mazmunan aniq holatni ifodalaydi.

"O'zbekiston Milliy entsiklopediyasi"da ko'rsatilishicha, innovatsiya quyidagicha mazmun va tushunchalarga ega: "Innovatsiya (ingl. "innovationas" – kiritilgan yangilik, ixtiro) – 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag'lar; 2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo'llanishi".

TADQIQOT NATIJALARI

A.I.Prigojinning fikriga ko'ra, innovatsiya maqsadga muvofiq ravishda muayyan ijtimoiy birlik – tashkilot, aholi, jamiyat, guruhga nisbatan munosabatga yangicha yondashish, bu munosabatni bir qadar turg'un elementlar bilan boytib borish tushunilishi lozim. Bu o'rinda anglanadiki, muallifning qarashlari bevosita ijtimoiy munosabatlar, ularga nisbatan innovatsion yondashish mohiyatini ifodalaydi. Shundan kelib chiqqan holda har bir shaxs fuqaro, mutaxassis, rahbar, xodim, qolaversa, turli ijtimoiy munosabatlar jarayonining ishtirokchisi sifatida o'ziga xos innovator faoliyatni tashkil etadi.

Ta'lim tizimida yoki o'quv faoliyatida innovatsiyalarni qo'llashda sarflangan mablag' va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish maqsadi ko'zlanadi. Innovatsiyalarning har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi zarur.

Barcha sohalarida bo'lgani kabi ta'limda ham "novatsiya", "innovatsiya" hamda ularning mohiyatini ifodalovchi faoliyat to'g'risida so'z yuritiladi. Zamonaviy ta'limga xos muhim jihatlardan biri – pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish sanaladi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish masalasi o'tgan asrning 60-yillaridan boshlab jiddiy o'rganila boshlagan. Xususan, X.Barnet, J.Basset, D.Gamilton, N.Gross, R.Karlson, M. Maylz, A.Xeyvlok, D.Chen, R.Edem, F.N. Gonobolin, S.M. Godnin, V.I.Zagvyazinskiy, V.A.Kan-Kalik, N.V.Kuz'mina hamda V.A.Slastenin kabi tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda innovatsion faoliyat, pedagogik faoliyatga innovatsion yondashish, innovatsion g'oyalarni asoslash va ularni amaliyotga samarali tadbqiq etish, xorijiy mamlakatlar hamda respublikada yaratilgan pedagogik innovatsiyalardan xabaror bilish orqali pedagog faoliyatida ulardan faol foydalanish borasidagi amaliy harakatlar mazmunini yoritilgan.

MUHOKAMA

Mohiyatiga ko'ra innovatsiyalar munosabat yoki jarayonga yangilik kiritishning dinamik tizimi sanaladi. O'z-o'zidan tizim sifatida yangilik kiritirish munosabat yoki jarayonning, birinchidan, ichki mantig'ini, ikkinchidan, kiritilayotgan yangilikning muayyan vaqt oralig'ida izchil rivojlanishi va atrof-muhitga ko'rsatadigan o'zaro ta'sirini ifodalaydi.

V.A.Slastenin innovatsiyani yangilik yaratish, keng yoyish va foydalanishga qaratilgan maqsadga muvofiq, yo'naltirilgan jarayoni majmui deb biladi. Muallifning fikriga ko'ra har qanday innovatsiya yangi vositalar yordamida ijtimoiy sub'yektlarning ehtiyojini qondirish va intilishlarini rag'batlantirish maqsadini ko'zlaydi.

Har qanday innovatsiyada "yangi", "yangilik" tushunchalari muhim ahamiyatga ega. Turli munosabat va jarayonlarga kiritilayotgan yangilik mazmunan xususiy, sub'ektiv, mahalliy va shartli g'oyalar tarzida namoyon bo'ladi.

"Bugungi kunda pedagoglarning innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalariga ega bo'lishlari muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarini o'zlashtira olishlarida ularning innovatsion yondoshuvga ega bo'lishlari talab etiladi. O'z mohiyatiga ko'ra pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarining o'zlashtirilishi ularda innovatsion yondoshuvni qaror topishi asosida kechadi." [3]

XULOSA

Bizning mamlakatimizda ijtimoiy ishning kasbiy faoliyat sifatida shakllanishi va rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olgan faol sifatli o'zgarishlar bosqichiga to'g'ri keldi. Ijtimoiy muammolarning keskinlashuvi natijasida aholining muayyan qismi davlat tomonidan ijtimoiy muhofaza va qo'llab-quvvatlashga muhtojlikni his qilishi oqibatida ijtimoiy ish kasbi dolzarblikni kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi 4947-sonli Farmonining "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor

- yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi". O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlar to'plami, 2017 yil, 6-son, 70-modda, 20-son, 354-modda, 23-son, 448-modda.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
  3. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. Toshkent: 2015., 21 bet.
  4. Абдурахмонова, М. М. (2021). ТЕОРИИ МЕЖСЕКТОРАЛЬНЫХ ПОДХОДОВ К ЗАЩИТЕ ДЕТЕЙ. *Человек. Наука. Социум*, (2), 62-74.
  5. Абдурахмонова, М. М. (2021). НЕОБХОДИМОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ ДЛЯ ПРИНЯТИЯ ЭФФЕКТИВНЫХ РЕШЕНИЙ В ШКОЛЕ. *Человек. Наука. Социум*, (1), 33-46.
  6. Sharipova, K., & Abduraxmonova, M. (2021). O 'ZBEKISTON MAKTABLARIDA MEHRIBONLIK UYLARI TARBIYALANUVCHISI BO 'LGAN O 'QUVCHILAR BILAN IJTIMOIIY ISH AMALIYOTI ISTIQBOLLARI. *Студенческий вестник*, (8-3), 82-83.

HAR TOMONLAMA BARKAMOL YOSHLAR – MAMLAKATIMIZ TARAQQIYOTINING POYDEVORI

Abduvohidova Elnora Shermuhammad qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar Fakulteti
Sotsiologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6710277>

Annotatsiya. Bugungi yoshlar mustaqil O'zbekistonimizning tayanchi va kelajagi hisoblanadi. Har tomonlama kuchli, sog'lom hamda ma'naviy jihatdan yetuk yosh avlod Vatanimizning iftixori va faxridir. Amalga oshirilayotgan barcha yaxshi va xayrli ishlar kelgusi avlod barkamolligi uchun xizmat qilishi shubhasiz.

Kalit so'zlar: globalizatsiya, madaniyat, insonparvarlik, kadrlar tayyorlash milliy dasturi, bozor iqtisodiyoti, professional ta'lim, innovatsion g'oyalar, texnologiyalar, intellektual salohiyat, kasb-hunar, qadryat, urf-odatlar.

ВО ВСЕМ РАЗВИТАЯ МОЛОДЕЖЬ – ФУНДАМЕНТ РАЗВИТИЯ НАШЕЙ СТРАНЫ

Аннотация. Сегодняшняя молодежь – это костяк и будущее нашего независимого Узбекистана. Молодое поколение, сильное во всех отношениях, здоровое и духовно зрелое, является гордостью и честью нашей Родины. Нет сомнения, что все добрые и добрые дела, которые совершаются, послужат совершенству грядущего поколения.

Ключевые слова: глобализация, культура, гуманитарные науки, национальная программа подготовки кадров, рыночная экономика, профессиональное образование, инновационные идеи, технологии, интеллектуальный потенциал, профессия, ценности, традиции.

DEVELOPED YOUTH IN EVERY WAY - THE FOUNDATION OF THE DEVELOPMENT OF OUR COUNTRY

Abstract. Today's youth is the backbone and future of our independent Uzbekistan. The young generation, strong in all respects, healthy and spiritually mature, is the pride and honor of our Motherland. There is no doubt that all the good and good deeds that are being done will serve the perfection of the next generation.

Keywords: globalization, culture, humanities, national training program, market economy, professional education, innovative ideas, technologies, intellectual potential, profession, values, traditions.

KIRISH

Shu jihatdan Yurtboshimiz ta'kidlaganidek, "Ilm yo'q joyda qoloqlik, jaholat va albatta to'g'ri yo'ldan adashish bo'ladi. Sharq donishmandlari aytganidek "Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir". Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak. Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi".

Hadisda "Beshikdan to qabrgacha ilm o'rgan" deb, ilm har narsadan yuqori ekanligi, hech narsa undan yuqori bo'la olmasligi ta'kidlangan. Demak, islom ta'limotida bilim eng oliy maqsad

– dunyoni bilish uchun zarur deb uqtirilgan. Bilim dunyoni bilish bilan bahramand bo'lib qolmay, shaxs ma'naviyatini boyitishda ahamiyatli hisoblangan.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Mustaqillik e'lon qilingan (1991-yil 1-sentabr) dastlabki yillaridanoq o'zbekiston hukumati ta'limga ustivor soha sifatida e'tibor berib kelmoqda. Respublikamizning ta'lim sohasida aniq va ravshan davlat siyosati mavjud bo'lib, u insonparvarlik va demokratik tamoyillarga asoslanadi hamda har bir fuqaroning bilim olishi Konstitutsiya bilan kafolatlaydi. Respublikamizda ta'lim tizimini yangilash va rivojlantirish maqsadida 1997-yil 29-avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun hamda "Kadrlarni tayyorlash milliy dasturi" qabul qilindi. Bu dastur uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilishning tashkiliy, ilmiy va metodik asosi hisoblanadi. Milliy dasturning asosiy maqsadi uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish bo'lib, mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirish bilan barcha sohalarda raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni kafolatlashi bilan ahamiyatlidir. Shunga ko'ra, mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki yillaridanoq boy madaniyatimizni tuklash va rivojlantirish, ta'lim tizimini takomillashtirish, jahon andozalari darajasiga ko'tarishga e'tibor berilmoqda.

«O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi» 41-moddasida ta'kidlanganidek, «Har kim bilim olish xuquqiga ega». O'zbekiston Respublikasi inson huquqlari va erkinliklariga rioya etilishini, jamiyatning ma'naviy yangilanishini, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotining shakllanishini, jahon hamjamiyatiga qo'shilishini ta'minlaydigan demokratik huquqiy davlat va ochiq (demokratik) fuqarolik jamiyati qurishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. 1997 yil 29 avgustda Prezident Islom Karimov Oliy Majlis 10- sessiyasida «Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori» mavzuida nutq so'zladi. Shu sessiyada «Ta'lim to'g'risida» gi Qonun qabul qilindi. U 5 bo'lim 34 moddadan iborat. Shuningdek, sessiyada «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» ham qabul qilindi.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» «Ta'lim to'g'risi»dagi O'zbekiston Respublikasi qonunining qoidalariga muvofiq holda tayyorlangan bo'lib, milliy tajribaning tahlili va ta'lim tizimida jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan holda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotga mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri o'qib bilish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgandir. Dastur kadrlar tayyorlash milliy modelini ro'yobga chiqarishda har tomonlama kamol topgan, jamiyatda turmushga moslashgan, ta'lim va kasb-hunar ixtisosligini ongli ravishda tanlash va keyinchalik puxta o'zlashtirish uchun ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, psixologik-pedagogik va boshqa tarzda sharoitlarni yaratishni, jamiyat, davlat va oila oldida o'z javobgarligini his etadigan fuqarolarni tarbiyalashni nazarda tutadi.

TADQIQOT NATIJALARI

Yoshlarning ijodiy, intellektual va tadbirkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish, innovatsion g'oyalar, loyihalar va texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy qilish, iqtidorli talabalar, yosh olimlar va tadbirkorlarning innovatsion faoliyatini rag'batlantirish, ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratilmoqda. Shu bilan birga, yosh iqtidor sohiblarini innovatsion tadbirkorlik sohasiga tizimli jalb qilish bo'yicha olib borilayotgan ishlar samaradorligini oshirish, shu jumladan: iqtidorli yoshlarni ishbilarmonlar

va yetakchi olimlar bilan hamkorlikda ish yuritishi uchun yagona tizim yaratish va shu asosda ilmfan sohasida yosh kadrlar yetishtirish tizimining uzviyligini ta'minlash; ishlab chiqarish sohasiga yuqori texnologiyalarni tatbiq etish va ilmiy tadqiqotlarga yoshlarni jalb etish hamda ilmiy-texnik va innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun platformalar yaratish talab etilmoqda.

Mustaqillik yillarida oliy ta'lim tizimida olib borilgan izchil islohatlar natijasida mamlakatimizda bir qator chet el universitetlarining filiallari ochildi. Jumladan, Buyuk Britaniyaning Xalqaro Vestminster universiteti, Toshkent shahrida M.V.Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti, M.Gupkin nomidagi Rossiya neft va gaz davlat universiteti, Singapur menejmentni rivojlantirish instituti, Italiyaning Turin politexnika universiteti filiallari ish boshladi. Shuningdek, Toshkentda G.V. Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot akademiyasi va Janubiy Koreyaning Inha universiteti filiallari ham o'zbek yoshlariga o'z ta'lim sirlarini o'rgatmoqdalar.

MUHOKAMA

Prezidentimizning 2019-yil, 6-sentyabrda "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni qabul qilindi. Mazkur Farmon O'zbekiston tarixida yangi professional ta'lim tizimini tashkil etishga asos bo'lgan bo'lsa, 2020-yil, 24-yanvarda davlatimiz rahbari o'z Murojaatnomasida "Joriy o'quv yilidan boshlab, mutlaqo yangi professional ta'lim tizimi yo'lga qo'yilib, kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikumlar tashkil etiladi" deb mazkur tizimning ahamiyatini yana bir bor alohida ta'kidladi.

Qaror bilan uzluksiz boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim to'g'risidagi nizom, Boshlang'ich professional ta'lim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan kasb-hunar maktablarining namunaviy ustavi, O'rta professional ta'lim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan kollejlarning namunaviy ustavi hamda O'rta maxsus professional ta'lim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan texnikumlarning ustavi tasdiqlandi. Dunyodagi zamonaviy o'quv dasturlari, o'qitish metodikalarini o'rganib, yurtimiz umumta'lim maktablarida joriy qilish muhimligi ta'kidlandi. Xalq ta'limi vazirligiga ushbu tajriba asosida Milliy o'quv dasturini ishlab chiqib, 2021/2022 o'quv yilidan boshlab ta'lim jarayoniga sinov tariqasida tatbiq etish vazifasi qo'yildi. Yangi metodikani samarali yo'lga qo'yish uchun barcha maktab o'qituvchilari videoaloqa orqali xorijiy mutaxassislar ishtirokida o'qitiladi. Yurtboshimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Ana shu muhim yo'nalishlarda boshlagan ishlarimizni davom ettirish va yangi, yuksak bosqichga ko'tarish maqsadida kirib kelayotgan 2021- yilga mamlakatimizda "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili", deb nom berishni taklif etaman.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkin-ki yurtimizda biz yoshlarga berilyotgan imkoniyatdan to'g'ri foydalangan holda kuchli bilimli kadrlar bo'lib yetishishimiz zarur. Zero, davlatimiz kelajagi -bu biz bu bugungi yoshlar. Agarda biz hozir yoshlarimizga bilim va tarbiya bermasak hech qachon rivojlanmaymiz va oldinga siljimaymiz. Chunki rivojlangan davlatlarga e'tibor qaratsak bu davlatlar eng avvalo yoshlarga bilim bergan holda shunday darajaga erishgan. Bobolarimiz aytganday "Ilm qayda bo'lsa buyuklik bo'lar". Bu so'z hozirgi kunda yaqqol tasdiqini topmoqda. Negaki, zamon tez rivojlanmoqda biz bugun o'qimasak ertga kech bo'ladi. Birgina misol tariqasida axborot texnologiyalari sohasini olaylik. Bu sohada bugun chiqqan yangilik ertaga eskirmoqda va bizdan buni yuqori malakali kadrlar tayyorlashni talab

etadi. Yoshlarning o'zi qiziqqan kasb egasi bo'lishi bilan bir qatorda sport mashg'ulotlariga jalb etish bo'yicha olib borilayotgan tadbirlar ham yuqori ko'rsatkichlarga ko'tarilgan. Bugungi kun yoshlar ma'naviyatini asrashi, vatan kelajagi uchun mustahkam poyedevor bo'laoladigan munosib farzand bo'lishi, oldiga qo'ygan ezgu maqsadlarini tomon mardonavor qadam tashlashi, buyuk ajdodlar izi ekanimizni anglamog'i, qadimiy tariximiz va boy madaniyatimizni, ulug' ajdodlarimiz merosini chuqur o'zlashtirishi bugungi tez o'zgarayotgan hayot voqeligiga ongli qarab mustaqil fikrlashi va ona vatanimizdagi sodir bo'layotgan barcha jarayonlarga daxldorlik hissi bilan yashashi, eng muhimi otamizdan meros istiqlolni jon-u tan bilan asramog'i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konsititutsiyasi. Toshkent, "O'zbekiston", 2001, 13-bet.
2. Sotsiologiya, Toshkent, 2009, 38-39-betlar.
3. O'zbekiston Tarixi, Toshkent. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'lim vazirligi, 2018, 77-bet.
4. O'zbekiston respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyev, "Oliy Majlisga murojaatnomasi"dan, 2020-yil 29-dekabr.

ПОНЯТИЕ «ПРЕДЛОЖЕНИЕ» В КОРЕЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Насуллаева Дилноза Бахадировна

Университет мировой экономики и дипломатии

Преподаватель кафедры Восточных языков

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6710558>

Аннотация. *Корейский язык очень особенный. Он содержит определенные правила и нормы, непонятные носителям других языков, особенно русского. В данном исследовании рассматриваются понятие речи в корейском языке, ее структура, особенности построения, семантико-синтаксические конструкции, а также особенности грамматического образования неполных предложений в корейском языке, разные уровни семантических признаков неполных предложений и грамматических изменений в предложениях и детали их правил перевода.*

Ключевые слова: *корейский язык, семантическая структура, семантико-синтаксическая структура, предложения, сложные предложения.*

THE CONCEPT OF "SENTENCES" IN KOREAN LANGUAGE

Abstract. *Korean is a very special language. It contains certain rules and norms that are incomprehensible to speakers of other languages, especially Russian. In this research article, the concept of speech in Korean, it's structure, construction features, semantic-syntactic constructions, as well as the peculiarities of grammatical formation of incomplete sentences in Korean language, different levels of semantic features of incomplete sentences and grammatical changes in sentences and their translation rules detailed information is given.*

Keywords: *Korean language, semantic structure, semantic-syntactic structure, sentences, compound sentences.*

ВВЕДЕНИЕ

Корейский язык довольно специфичен. Он несет в себе определенные правила и нормы, которые не всегда понятны носителям других языков, в особенности носителям русского языка в силу принадлежности двух языков к разным языковым семействам. На сегодняшний день существует достаточное количество научных работ ведущих лингвистов мира, но даже все работы в совокупности не могут передать всю специфику корейского языка, а также определить четкие границы того, где заканчиваются одни правила в языке и начинаются другие.

Современный подход к анализу синтаксических единиц разного уровня характеризуется стремлением к комплексному описанию, охватывающему их структурную организацию, семантическое содержание и закономерности функционирования. Все указанные аспекты традиционно находились в поле зрения языковедов. Однако абсолютную позицию в этой триаде занимала структурная организация.

Несмотря на достаточно длительную традицию изучения грамматики корейского языка, многие синтаксические проблемы корейского языка остаются не только недостаточно детально изученными, но в известных случаях даже недостаточно подробно описанными.

В последние десятилетия семантико-синтаксические аспекты языка, его функциональные характеристики стали предметом самостоятельных систематических исследований, что и позволяет сегодня значительно расширить сферу изучения формализованных синтаксических средств.

Данное исследование посвящено изучению грамматико-семантических особенностей неполных предложений, в частности, корейского языка. В настоящее время языкознание в национальных республиках, в том числе и в Узбекистане, достигло больших успехов.

Вышли в свет различные монографии, успешно защищен ряд диссертаций. Однако многие частные темы до сих пор не получили глубокого научного освещения. К таким темам относится и изучение неполных предложений в современном корейском языке. Изучение неполных предложений неразрывно связано с изучением предложения как синтаксической категории вообще, в связи с чем в работе уделяется внимание конструктивно-грамматическим признакам предложения и принципам классификации их функциональных типов.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

На протяжении прошлого столетия неполные предложения неоднократно были предметом специальных исследований. В отечественной лингвистике разрабатывалось понятие структурной схемы предложения, вопросы структурной и семантической достаточности/недостаточности, затрагивались также факторы, влияющие на появление неполных предикативных единиц. Открытым остается и вопрос о критериях неполноты (формальной и смысловой). Если критерием неполноты изолированно рассматриваемого предложения считать его смысловую неполноту, то почти вся наша речь окажется состоящей из «неполных по смыслу» предложений. Даже значительная часть формально полных предложений связной речи, взятых вне контекста, не выражает той полноты мысли, которой они обладают в контексте.

Неполными предложениями называются предложения с незамещенными синтаксическими позициями членов предложения. При этом пропущенные главные и/или второстепенные члены являются необходимыми компонентами структуры предложения.

Живой единицей связной речи является предложение. Предложение и ряд предложений есть прямое проявление языка как средства, как орудия общения и обмена мыслями в устной и письменной речи. В речи люди сообщают друг другу свои мысли о познанном явлении объективной действительности, выражают свои эмоции и побуждения.

С точки зрения единства и формы предложения как грамматической категории можно дать такое определение предложению: предложение есть слово или группа слов, грамматически выраженных как единица связной речи, выражающих относительно законченную мысль. В таком определении находят все основные условия образования предложения как единицы речи: словарный запас, грамматическое оформление и то, что язык связан с мышлением.

Другим немаловажной синтаксической единицей в корейском языке является словосочетание. Словосочетание, являясь соединением двух или более полнозначных слов, представляет собой грамматически организованное единство и выражающее в составе предложения сложное единство. Словосочетание, как и слово, выполняет в языке номинативную функцию, т.д. называет тот или иной предмет, качество, действие и т.д. Однако в отличие от слова, оно называет явление окружающей действительности и может составлять неполное предложение.

Словосочетание отличается от предложения. Аналогично слову, оно как слово не может выполнять коммуникативной функции, характерного для любого предложения. Только в составе оно способно выполнять эту функцию. В этом смысле словосочетание наравне со словами служат «строительным материалом». Поскольку словосочетание не может выполнять коммуникативную функцию, оно не обладает интонацией сообщения, свойственной всякому предложению. Отсюда и следует, что подлежащее и сказуемое нельзя считать словосочетанием, например:

А) 따뜻한 날씨 [татытхан нальси] – теплая погода (словосочетание) и

Б) 날씨가 따뜻합니다 [нальсига татытхамнида] – Погода теплая. (предложение)

В случае А) мы имеем дело со словосочетанием и произносим его без интонации сообщения, во втором Б) – предложением (날씨가 [нальсига] – «погода» - подлежащее, 따뜻합니다 [татытхамнида] – «теплая». – сказуемое. Следует заметить, предложение обязательно оформляется завершающим окончанием повествовательного предложения и произносится соответствующей интонацией сообщения. А.А. Шахматов отмечал, «... со стороны формы, словесного облика предложение отличается от соответствующего ему, состоящего из тех же слов незаконченного словосочетания соответствием законченной единице мышления».

Особенностью корейского синтаксиса является не только интонационное оформление предложения, но существование стилей речи по степеням вежливости.

В корейском языке существуют стили речи, которые в основном и определяют деление на письменную и разговорную речь. Как раньше отмечалось, неполное предложение чаще используется в разговорной речи и, таким образом, рассмотрим, что из себя представляет корейская разговорная речь.

Вопрос разговорной речи напрямую касается вопроса о стилях речи в корейском языке, которые играют огромную роль в общении между людьми разного возраста, отношений и т.д.

Анализ неполного предложения показывает, что развитие синтаксиса корейского языка достаточно много содержит спорных вопросов, один из которых представляется в данной работе.

СИНТАКСИС И СИНТАКСИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА НАХОДЯТСЯ В ЦЕНТРЕ ИЗУЧЕНИЯ НАУЧНЫХ ИНТЕРЕСОВ ЛИНГВИСТОВ НАШЕГО ВРЕМЕНИ, ЧТО МОЖНО ОБЪЯСНИТЬ ЧЕТКО ОБОЗНАЧИВШИМСЯ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ ИНТЕРЕСОМ К ПРОБЛЕМАМ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЯЗЫКА:

- а) отношения между словами в предложении, основные типы этих отношений или члены предложения, как элементы, составляющие эти отношения;
- б) различные типы сочетаний слов, называемых свободными (в отличие от несвободных словосочетаний, которые являются предметом лексики);
- в) предложение как целое и различные типы предложений;
- г) сочетание предложений в единства высшего раздела, т.е. так называемые сложные предложения.

Изучению подлежит как форма членов предложения, словосочетаний, предложений и сочетаний предложений, так и содержание, выражаемое этими формами. Синтаксис изучает не каждое конкретное отношение между словами (например, отношение, выраженное в предложении «знаю корейский язык»), а отношение, выраженное в предложении «читаю интересную книгу»), не каждое конкретное отношение между предложениями (например, отношение, выраженное в сочетании предложений. В синтаксисе изучается то общее, что обнаруживается за всем этим многообразием конкретных отношений. Это общее и фиксируется в таких синтаксических терминах, как подлежащее, сказуемое, приложение, предложение причины, предложение изъяснительное и так далее.

Обилие разнообразных идей, концепций, подходов – вот что характеризует состояние современного языкознания в области изучения синтаксиса. Однако при всей пестроте и кажущейся на первый взгляд несовместимости точек зрения есть ряд идей и положений, которые определяют собой характер и общую направленность современных научных представлений в области синтаксиса.

Признание синтаксиса в качестве самостоятельного уровня языковой системы повлекло за собой выдвижение требования интерпретировать синтаксические единицы в собственно синтаксических терминах и понятиях.

Лингвисты нашего времени выделяют:

- а) синтаксическое членение предложения;
- б) актуальное членение предложения, под которым имеют в виду структуру предложения, определяющую его коммуникативными свойствами;
- в) семантическую, или глубинную структуру предложения, в которой видят отражение структуры ситуации;
- г) формальную, или поверхностную, структуру предложения.

Принципиально подтверждая традиционную модель синтаксиса, развиваемая концепция синтаксиса отходит от нее в вопросе понимания формы и содержания членов предложения. Искомой целью для нее была такая система синтаксических моделей и членов предложения, которая обладает объяснительной силой по отношению к структуре предложения в целом и то, что служит целям оформления предложения как носителя целостной, законченной мысли, структурно значимо (например, указание на характер по цели высказывания, указывания на информативный центр предложения посредством фразового или логического ударения, выражения экспрессии), то окажется, что предложение как единое целое может быть восстановлено в своих правах.

Назначение синтаксиса как определенного уровня языковой системы является формальная организация связной речи-мысли. Отсюда основной синтаксический объект – это единица, которая характеризуется, по выражению Шахматова А.А., «соответствием законченной единице мышления». Такой единицей является предложение – отрезок речи, выступающий носителем связной относительно законченной мысли, содержащей в себе сообщение (= высказывание = информацию) о действительности. Например:

타쉬켄트에 여름이 너무나 더워요.

[тхасюкхентхыэ ёрыми нэмуна тэвуё]

Лето в Ташкенте ужасно жаркое.

잘 쉬었지만 아직도 피곤해요.

[джаль суэтджиман аджикто пхигонхяйо]

Хоть я хорошо отдохнул, но до сих пор чувствую усталость.

Исходными элементами для построения предложения выступают единицы нижележащего уровня языковой системы – знаменательные слова или устойчивые лексические значения. В качестве средств формальной организации предложения используются а) служебные морфемы как средства, способы соединения слов между собой (формы слов, служебные слова, частицы); б) порядок слов, интонация завершенности высказывания, паузы, фразовое и логическое ударение, экспрессивная интонация.

Предметом синтаксиса как раздела грамматики является таким образом, изучения закономерностей формальной организации предложения, в конечном итоге синтаксис должен дать систему синтаксических категорий языка, определяющих собой выбор формального построения конкретных предложений.

В одном грамматически лексикализованном комплексе слов при названии предиката одновременно могут быть разные поясняющие компоненты: названия субъекта, объекта обстоятельства и атрибута. Лексикализованный комплекс слов, подобно обычной синтаксической конструкции, распадается на поясняющий и поясняемый компонент. Такой комплекс может состоять:

- 1) из одного слова – названия предиката;
- 2) из двух слов-названий:
  - а) Субъект и предиката

- б) объекта и предиката
- в) обстоятельства и предиката
- 3) из трех или более слов-названий: субъекта; объекта, обстоятельства, атрибута и предиката в разных сочетаниях
- 4) из однородных названий субъекта, объекта, предиката

РЕЗУЛЬТАТЫ

По нашему мнению, между предложением (полным лингвистическим знаком) и обозначаемой им ситуацией нет никакой обязательной связи, вытекающей из природы ситуации или предложения. Предложение как полный лингвистический знак не отображает ситуацию, а обозначает ее. Предложение как лингвистический знак представляет собой конечный результат процесса познания, так как «практически, реально сознание существует только в форме языка». Следовательно, признание ситуации как фрагмент действительности объектом семантической модели предложения связывает нас с теорией познания с последующим переходом на язык. Но это не простое, не непосредственное, не цельное отражение, а процесс ряда абстракций, формирования, образования понятий, законов.

Предложение как языковой знак, представляющий конечный результат процесса познания, не замещает прямым образом фрагмента действительности, а замещает те формы отражения объективной действительности в познании человека, которыми он оперирует в процессе познания. Отношения языка в объективной действительности осуществляется не непосредственно, а опосредствованно – через мышление.

До перехода в лингвистическую ситуацию познающий субъект благодаря аппарату мышления получает дискретное представление ситуации, уже кодированное в логических формах с определенным содержанием отражения, так как в самой объективной реальности логические формы отсутствуют, а существует лишь разнообразие объектов, их связей и отношений.

В корейских источниках, например, *국어 문법* (1996 год), содержат вопросы, затрагивающие вопросы речи и языка, предложения и суждения. Суждением можно считать форму мысли, в которой что-либо утверждается или отрицается относительно предметов и их признаков. Суждение – категория логическая, предложение – грамматическая. Вместе с тем суждение обычно выражается с помощью предложения, а разнообразные типы предложения (хотя не все) передают те или иные суждения. Так возникает проблема: что сближает предложение и суждение и что составляет специфику одного в отличие от другого и может ли неполное выражение иметь общее с суждением.

Структура предложения сближается с суждением, так как обычно не существует и «пустых» предложений, (основание, определяющее сближение слов и понятий). Предложение является важнейшим средством выражения мысли, как и суждение. Не только в утвердительных и отрицательных предложениях, но и предложениях вопросительных передается определенная мысль, определенное отношение говорящего к явлениям окружающего мира или психической деятельности человека. Самые разнообразные по строю предложения либо прямо передают суждение, либо косвенно, обуславливая взаимодействие предложений и суждений.

В строе предложения разных языков есть немало точек соприкосновения (например, различие подлежащего и сказуемого, некоторые особенности порядка слов, наличие объекта у переходных глаголов и т.д.)

При определении предложения первым вопросом является определение формальных признаков предложения. Большое внимание уделяется морфологическим особенностям компонентов предложения, прежде всего – сказуемого в корейском и узбекском языках.

В предложении высказывается что-либо утвердительно или отрицательно о явлениях действительности. В предложении говорящий субъект выражает и свое отношение к предмету, мысли, действиям и т.д. Отношение говорящего к реальной связи между предметом речи и его активным или пассивным признаком, может быть, выражено не только утвердительно и отрицательно, например, 그는 일합니다. [гынын ильхамнида] 'Он работает' или 그는 일하지 않습니다 \ 안 일합니다. [гынын ильхаджи ансымнида \ ан ильхамнида] – 'Он не работает', 동생은 잡니다 [донсянын джамнида] 'Младший брат спит' или 동생은 자지 않습니다. \ 안 잡니다. [донсянын джаджи ансымнида \ ан джамнида] - 'Младший брат не спит', 봅니다 [бомнида]. 'Вижу, смотрю, видит видим и т.д.' или 보지 않습니다. \ 안 봅니다. [боджи ансымнида \ ан бомнида] – 'Не вижу, не смотрю, не видим' и т.д.

Таким образом, предложение имеет собственные грамматические характеристики. Оно образуется по специальному грамматическому образцу, обладает своими языковыми значениями, формальными характеристиками, информационной оформленностью, так же способностью к изменениям – как собственно формальным, так и связанным с выполнением одним и тем же предложением разных коммуникативных задач.

Предложения в корейском языке в зависимости от того, какой формой заканчивается предложение, делятся на повествовательное (평서문), вопросительное (의문문), пригласительное (청유문), повелительное (명령문), восклицательное (감탄문).

Так как в корейском языке существует такое понятие как «стили речи», то в соответствии с этим предложения в повествовательных, вопросительных, пригласительных, повелительных и восклицательных предложениях имеют свои окончания.

Пример: 지금 밖에는 눈이 내려요. -Сейчас на улице идет снег. (почтительная форма повествовательного предложения).

저 사람은 지금 비를 맞고 있네. -Тот человек сейчас мокнет под дождем.(средняя форма повествовательного предложения).

저 노을 좀 보세요.-Полубуйтесь на зарю.(средняя форма повелительного предложения).

우리 이 번 방학에는 꼭 시골에 내려가자.-На следующие каникулы обязательно поедим в деревню.(низкая форма пригласительного предложения).

갓난아이가 벌써 밥을 먹는구나!-Недавно родился, а уже кашу ест!(средняя форма восклицательного предложения).

우리 운전을 배워 볼까요?-Может, будем учиться водить машину?(уважительная форма вопросительного предложения).

지금 밖에 비가 오나?-Сейчас на улице идет дождь?(низкая форма вопросительного предложения).

В тюркологии имеются различные взгляды в определении функциональных типов предложений в некоторых трудах предложения по цели высказывания делятся на три типа, в других-на четыре. В школьных учебниках предложения по их смысловому значению разделяются на повествовательные, вопросительные и восклицательные. В них под восклицательными предложениями понимаются побудительные предложения,

а также повествовательные предложения, выражающие сильные чувства. В некоторых научных трудах предложения по цели высказывания разделяются на повествовательные, вопросительные, восклицательные и вопросительно-восклицательные. В них под термином «восклицательное предложение» понимается, как и школьных учебниках, побудительное предложение, а также повествовательное предложение, произносимое с сильным чувством. Термин «вопросительно-восклицательное предложение» применяется в отношении вопросительного предложения, выражающего сильное чувство.

Некоторые ученые делят все предложения на повествовательные, вопросительные, побудительные и восклицательные, другие подчеркивают, что следует выделить три функциональных типа предложений-повествовательные, вопросительные, побудительные, и одновременно доказывают, что при наличии соответствующих эмоций любой из этих трех типов предложений может стать восклицательным, а затем дают на равных основаниях описание четырех типов предложения: повествовательного, вопросительного, побудительного и восклицательного. Всякое предложение прежде всего выражает определенную мысль. В предложении могут быть выражены и разнообразные эмоциональные отношения говорящего к высказыванию: восхищение, гнев, радость, разочарование, страх и тд. Однако эти эмоциональные отношения, неотделимые от самой мысли, в корне не изменяют тип предложения по цели высказывания.

На основе этого следует классифицировать предложения по двум уровням: 1) коммуникативного задания и 2) эмоциональности. В первом случае получается три типа предложения: повествовательное, вопросительное и побудительное, во втором-два вида: эмоциональное и не эмоциональное.

Во многих случаях общее значение, выражающееся коммуникативными типами предложения (повествование, вопрос, побуждение), рассматривается как модальное значение, и разделение предложений на повествовательное, вопросительное и побудительное объясняется на основе модальности.

Модальность-это один из элементов предикативности. Модальность показывает как содержание предложения соотносится с действительностью, но она не определяет ту цель, ради которой составлено предложение и не раскрывает роли предложения в общении. Только потребность общения, коммуникации создают те три функциональных типа предложения, передающих в обобщенном виде три возможных в общении коммуникативных задания: повествовательность, вопросительность и побуждение. Коммуникативное задание-это обобщенное, отвлеченное из конкретного содержания предложения значение, которое имеет свое формальное выражение в виде структурных особенностей того или иного предложения. Поэтому коммуникативное задание может быть определено как грамматическое значение предложения, которое соответствует роли предложения в общении. Итак, функциональные типы предложения различаются не по модальности, а по цели высказывания, по коммуникативному заданию.

Каждый тип предложения по цели высказывания имеет своеобразное коммуникативно-грамматическое значение. Примером могут служить вопросительные предложения.

그 여자가 너를 좋아 하니?-Ты нравишься той девушке?

이 음식은 어떻게 먹니?-Как ты это ешь?

Виды предложений в корейском языке

Как отмечается в научной литературе, традиция изучения грамматики корейского языка имеет длительную историю, тем не менее, многие синтаксические проблемы корейского языка остаются до сих пор недостаточно изученными и привлекают внимание

ученых. В настоящее время среди как корейских грамматистов, так и российских корееведов нет единого взгляда, как на терминологию, так и на классификацию предложения.

Исследователи современного корейского языка по структуре предложения делят на простые и сложные.

Для образования одного предложения требуется минимально одно сказуемое и подлежащее. Простое предложение- это предложение, имеющее одно подлежащее и сказуемое. Например,

비가 내린다. Дождь идет.

Сложное предложение - это предложение, имеющие более двух подлежащих и сказуемых. Например,

비가 내리는 파리는 낭만적이다. Париж, где идут дожди, - романтический.

Касательно членов предложения в корейском языке, то их обычно располагают в следующем порядке:

Подлежащее - Дополнение - Сказуемое

나는 책을 읽는다. Я читаю книгу.

Порядок членов корейского предложения относительно гибкий. Но при этом сказуемое никогда не меняет своего расположения в предложении и всегда находится в его конце.

Структура более распространенного предложения представляет собой следующий порядок:

Обстоятельство времени – Подлежащее – Обстоятельство места – Косвенное дополнение – прямое дополнение – Сказуемое

어제 나는 학교에서 빅토르에게 책을 주었다. Вчера я в школе Виктору книгу дал.

Агглютинативный характер языка обуславливает наличие в нем большого числа различных окончаний и частиц, последние из которых относятся к частям речи.

По структуре и семантике предложения можно разделить на полные и неполные. В соответствии с нашей темой основной акцент мы сделаем на неполных предложениях. Деление на неполные предложения было сделано Холодовичем А.А. и Мазуром Ю.Н., которые рассматривают неполное предложение зачастую в разговорной речи. Использование неполных предложений в корейском языке в разговорной речи обосновано большим количеством обращений, вводных слов, устойчивых словосочетаний или идиом.

ОБСУЖДЕНИЕ

При изучении научной литературы, посвященной неполным предложениям, и соответствующих разделов учебников по современному корейскому языку, нам пришлось столкнуться с определенными трудностями. Дело в том, что практически все ученые-языковеды, занимавшиеся этой темой, дают разные определения неполного предложения и сильно отличающиеся друг от друга их классификации. Единого мнения среди них нет. Ученые подходят к этому вопросу с различных точек зрения.

Разногласия исследователей в научных работах начинаются уже с того, какой же критерий должен быть положен в основу определения «полноты» и «неполноты» предложения: смысловая неполнота или неполнота формального состава.

Если критерием определения неполноты изолированно рассматриваемого предложения считать его смысловую неполноту, то почти вся наша речь окажется состоящей из «неполных» по смыслу предложений. Даже значительная часть формально полных предложений связной речи, взятых вне контекста, не выражает той полноты мысли, которой они обладают в контексте.

Смысловая связь предложений и относительная неполнота отдельно взятого предложения находят и формальное выражение: это личные и указательные местоимения, указательные местоименные слова, союзные частицы, вводные слова, указывающие на отношение к предшествующей речи, слова вроде «вышеуказанный», «упомянутый» и т.д. И, хотя такое предложение - грамматически полное, полнота эта – формальная и относительная, поскольку реальный смысл сообщения выясняется лишь из контекста.

Таким образом, даже формально полные предложения представляют собой целый ступенчатый ряд более или менее полных, или достаточных в смысловом отношении высказываний.

С другой стороны, многие виды формально неполных предложений достаточно ясны в смысловом отношении.

Неполное предложение - традиционное название предложения, в котором нет некоторых возможных в нём членов предложения, но смысл, передаваемый ими, остаётся.

В корейском языке возможно выпадение одного из членов предложения. Это может происходить в том случае, когда смысл предложения может быть понят и без него. Выпадать может любой член предложения.

선생님은 어디에 가십니까? Куда Вы идёте?

(선생님은) 어디가십니까? Куда (Вы) идёте?

Возможность восстановить отсутствующий член предложения отличает неполное предложение от полных предложений. В корейском языке существует три основных вида:

1. Возможность восстановления согласно тексту. Иными словами, это случай, когда по контексту можно найти предмет, на который указывают.
2. Возможность восстановления согласно структуре. Это случай, при котором за счёт структуры опускаются некоторые части предложения.
3. Возможность восстановления по ситуации. Это случай, когда значение определяется не по контексту, а за счёт экстралингвистических знаний.

С грамматической точки зрения важны 1 и 2 вида, а с точки зрения прикладного использования языка важен 3 вид. Рассмотрим пример по 1 виду.

Восстановление по лингвистическому контексту.

1. 그 가난한 아저씨는 아무도 반겨 주지 않았지만 그분의 아내는 그렇지 않았다. Тот бедный человек никому не сделал зла, однако его жена такой не была.

2. 비록 (그이가) 나이는 많지만 그 할아버지가 그래도 가장 성실하였다. Хотя (его) возраст был солидным, тот дедушка все равно был самым искренним

Рассмотрим следующий вид - **Возможность восстановления по структуре.** В данном случае речь идет о сокращении некоторых окончаний. Возможность восстановления смысла зависит не от контекста, а от уровня знаний грамматики. Например,

(1) a. 그 친구() 담배() 끊었어? Тот парень * бросил курить сигарет*?

b. 그 친구를 담배를 끊었어? Тот парень бросил курить сигареты?

(2) a. 그 친구는 책을 읽고 독후감을 적었다. Тот парень читает книгу, потом он записал свои впечатления о прочитанном.

b. 그 친구는 책을 읽(었)고 독후감을 적었다. Тот парень прочитал книгу, и потом он записал свои впечатления о прочитанном.

Если сравнить примеры (1) а и (1) b, то выясняется, что пропущены падежные окончания именительного и винительного падежа. Подобное явление разрешается в корейском языке. Если сравнить примеры (2) а и (2) b, то выясняется, что в первом примере пропущены окончания прошедшего времени, поскольку во второй части предложения

прошедшее время используется во втором глаголе «записал». Данное явление «упразднения» окончаний прошедшего времени является стандартным для корейского языка.

Рассмотрим Возможность восстановления по ситуации. Речь идет о ситуации, относящейся к диалогу, или нахождению говорящего и слушающего в том месте, о котором ведется разговор, поэтому нет необходимости указывать все слова в предложении. Например,

1. 그 분이 많이 다쳤나? Он сильно поранился?
2. 저 분이 또 그짓을 하는군요. Опять он тоже самое творит!

В предложении 1 не указано кто это «он», однако, если применяется данное местоимение то слушающий знает о ком, речь. Поэтому в предложении 2 вновь опускается что «тоже самое» делает субъект, по причине ясности ситуации, поскольку субъект уже делал подобные вещи.

П.А. Лекант считает, что "различение полных и неполных предложений очень важно для лингвистической теории и учебной практики. При изучении синтаксиса различение полных и неполных предложений должно быть четким, опираться на строгие языковые критерии. Нельзя превращать неполные предложения в инструмент, с помощью которого те или иные нестандартные структуры "подгоняются" под идеальные модели предложения".

Виды неполных предложений различаются теми факторами, которые создают возможность пропуска члена (членов), условиями употребления.

В корейских источниках, например, 국어문법, неполные предложение делятся по форме и по семантике. По форме они делятся на три основных типа, текстуальное неполнота, структурное неполнота и ситуативное неполнота;

По семантике они делятся на шесть типа, но на наш взгляд основными являются три типа, когда вся ситуация одним словом сказано, когда несколько слов указывают на одно и тоже значение и когда грамматическая структура влияет на значение.

Другие типы неполных предложений принадлежат, прежде всего, разговорной речи. Широко представлены эти неполные предложения в языке художественной литературы, главным образом, в речи персонажей. Только в живой разговорной речи существует особый тип неполных предложений, это предложения, опирающиеся на общие знания, общий опыт говорящих, на их фоновые знания.

Все типы простых предложений, кроме не членимых, могут быть полными и неполными. Однако её не всегда можно однозначно определить. Поэтому профессор Л.Д. Чеснокова предлагает для разграничения полных и неполных предложений использовать понятие непрерывности синтаксических связей и отношений, которая создает "цепочку связей".

Большинство ученых полагают, что специфика неполных простых предложений обнаруживается лишь на фоне полных. Поэтому наиболее эффективным считается известный приём "равнения" неполных простых предложений по полным.

ВЫВОДЫ

Структура корейского предложения такая же, как и в узбекском. В данном случае мы видим, что грамматика корейского языка и его особенности связаны с этим языком. Как и в других языках, в корейском есть простые предложения и сложные предложения. В этом случае структура предложения почти такая же, как в узбекском языке. Поэтому перевести простые и сложносочиненные предложения с корейского на узбекский несложно. В корейском языке также есть неполное предложение с несколькими примерами. В приведенных выше примерах можно увидеть структуру беспрепятственного предложения.

Таким образом, современный взгляд на природу неполного предложения далеко неоднозначен. Проведённое в данной главе исследование даёт основание сделать заключение о том, что неполные предложения в корейском языке являются актуальным вопросом в синтаксической науке.

В ходе исследования были тщательно изучены как грамматические, так и синтаксические особенности корейского языка, и связь между двумя языками значительна.

Использованные литературы:

1. «Практическая грамматика корейского языка», KOICA, 2000, с.210, 212-215
2. А.Боровков, З.Маъруфов и др. Узбек тили дарслиги, Т., 1964, с.5
3. А.Г.Гуломов, М.А.Аскарлова. Хозирги замон узбек тили, Синтаксис, Т., 1962, с.44-45.
4. А.Г.Руднев. Синтаксис простого предложения, М., 1960, с.32;
5. А.И.Смирницкий. Синтаксис английского языка, М., 1957, с.258.
6. А.И.Смирницкий. Указ.работа, с.259;
7. А.Ибрагимов. Типы простых предложений в современном туркменском языке, Автореферат канд. дисс., Ашхабад, 1959, с.14.
8. Г.А.Золотова. О модальности предложения в русском языке, «Научные доклады высшей школы», 1962.
9. И.Джакубов. Типы простого предложения современного киргизского языка, Автореферат канд. дисс., Алма-Ата, 1951, с.10;
10. К.З.Ахмеров.Синтаксис простого предложения в башкирском языке, Автореферат докторской дисс., Уфа, 1958, с.4;
11. Ким Фил. «Грамматика корейского языка» 2002.
12. Л.Д.Чеснокова Синтаксис, 1997, с.105
13. Лекант П.А. Современный русский язык п\р, 2007, с. 462.
14. М.З.Закиев. Синтаксический строй татарского языка, Изд-во Казанского ун-та, 1963, с.58-59.)
15. М.З.Закиев. Синтаксический строй татарского языка, Изд-во Казанского ун-та, 1963, с.55-56.
16. Современный русский язык, Синтаксис, МГУ, 1958;
17. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. Учпедгиз, М., 1941, С. 274.
18. Шутова Е.И. Вопросы теории синтаксиса, М., 1984, С.47
19. 국어문법 (1996)
20. 서정수. 국어 문법. 서울, 한양대학교 출판원, 1996. -1568 p.

ZAMONAMIZNING AYRIM QORA ILLATLARINING BADIY TALQINI, HAMZA HAKIMZODA NIYOZIY SHE'RIY HIKOYASIDA

Yorbulova Dildora Shokir qizi

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6710564>

Annotatsiya. Ushbu maqolada makon va zamonga qaramasdan jamiyatnin qora illatig aylangan o'g'rilik haqida so'z yuritiladi. Xuddi shu mavzu jadid adabiyoti namoyondalaridan biri bo'lgan Hamza Hakimzoda Niyoziy ijodida tahlil qilinadi.

Tayanch so'zlar: O'zbekiston, adabiyot, XX asr, insonparvarlik, jamiyat, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НЕКОТОРЫХ ЧЕРНЫХ НЕДОСТАТКОВ НАШЕГО ВРЕМЕНИ В ИСТОРИИ ПОЭЗИИ ХАМЗЫ ХАКИМЗАДА НИЯЗИ

Аннотация. В данной статье речь идет о краже, ставшей общественным досадным явлением вне зависимости от места и времени. Эта же тема анализируется в творчестве Хамзы Хакимзода Ниязи, одного из представителей современной литературы.

Ключевые слова: Узбекистан, литература, XX век, гуманитарные науки, общество, Абдулла Авлони, Абдурауф Фитрат, Абдулхамид Чолпон

ARTISTIC INTERPRETATION OF SOME BLACK FAULTS OF OUR TIME IN THE HISTORY OF KHAMZA KHAKIMZAD NIYAZI'S POETRY

Abstract. In this article we are talking about theft, which has become a public annoying phenomenon, regardless of place and time. The same theme is analyzed in the works of Khamza Khakimzoda Niyazi, one of the representatives of modern literature.

Key words: Uzbekistan, literature, XX century, humanities, society, Abdulla Avloni, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cholpon

KIRISH

Tinchlik. Bu tuyg'u dunyodagi eng aziz va mukarram tushuncha. U qayerdagi bo'lmasin, u joy go'zal, barqaror makonga aylanadi. Insoniyatning ezguliklarini amalga oshiruvchi ajoyib tuyg'u. O'zbekiston deya atalmish jannat diyorida bu tushuncha doimo o'z qanotlarini yoyadi. Tinch, osuda, barqaror yurt, mustaqil O'zbekiton. Uning madhiga minglab so'zlar aytsak ham kam nazdimda. Bularning barchasi insonlarning quvonch to'la tabassumi, shukrona to'la so'zlaridan sezilib turadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Afsuski, mana shunday tinch va barqaror hayotni qadriga yetmayotgan insonlar ham oramizda uchrab turibdi. Ular jamiyatning taraqqiyotiga, rivojlanish bosqichiga to'siq bo'lib kelmoqda. Millat kushandalari, buyuk kelajakka qo'yilgan tushovdir. O'g'rilar, jinoyatchilar shunday qora hayotni, harom yo'lni tanlaganlardir.

Zamon va makon almashsada bu kabi jamiyat kemiruvchilari domio qoralanadi. Bu kabi qora illatlarni fosh etuvchi soha adabiyot sohasidir. Adabiyot satira, yumor, kinoya va boshqa

badiiy talqinlar orqali bu qora illatlarni fosh etadi. XX asr adabiyoti, o'zbek adabiyoti tarixida milliy uyg'onish davri bo'lib kirdi. Millatning haq-huquqi, erki, milliy qadriyat va mustaqillikni kuylovchi bu davr insonparvarlik zamirida shakllandi. Jamiyatdagi qora illatlarni adabiyot talqinida tahlilga tortiladi. Bu hammasi xalqni o'zligini anglashga, ularni ko'zini ochishga qaratilgan yo'llardan edi.

TADQIQOT NATIJALARI

Jumladan jadid namoyondalaridan biri bo'lgan Hamza Hakimzoda Niyoziy ham millat kelajagiga g'ov bo'luvchi illatlardan biri o'g'irlik haqida so'z yuritarkan, uni she'riy shaklda hikoya qiladi:

“Bir kishini bor edi to‘rt bolasi,
Yitgan edi uyga kelib holasi
To‘rsa hola erta bilan o‘rnidan:
Bir so‘mi yo‘q bo‘lmish uning qo‘ynidan
So‘rdi, chaqirdi bolalardan ani,
“Ko‘p xafa qiomang beringiz ani”
Har biri ham “Olga nimiz yo‘q” dedi
Ichdi qasam ko‘rganimiz yo‘q dedi.
Bildi ota: foydasizdir qiynamoq,
Lozim ani olmoq uchun aldamoq.
Barchasini qamab qo‘ydi uya,
Oldiga har qaysisini qorakuya
Dedi: “Kimki rost esa, gar so‘zi,
Qora bo‘lur ikki yuzi.
Kimni agar yolg‘on erursa o‘zi,
Bor-yug‘I qora bo‘lur o‘ng yuzi”
Kattasi olgan edi aqchani,
Bilmadi u o‘zi uchun xiylani,
Dedi: “Qaro bo‘lsa o‘zi o‘ng yuzim,
Qora qilay chap yuzim o‘z-o‘zim”
Qildi qaro chap yuzin vaxm etib,
Ikki yuzin turdi eshikka tekib.
Boshqalari olmagani to‘g‘ridin,
Tik turshib, kutdi ani o‘g‘ridan.
Boqdi o‘zi boshqalarning oq yuzi,
Bo‘ldi xijolat, chiqib egri yuzi.
Hissa: kimi bo‘yla xiyonat qilur,
Bir kuni shuyla xijolat qilur”.

MUHOKAMA

Ushbu she'riy hikoyadan olinadigan xulosa avvalo bunday yomon illatlarni qoralash bo'lsa, qo'shimcha qilib donishmandlikni targ'ib etmoqda. Hamza aytmoqchiki, qachonki oila qora illatlardan tozalansa shundagina jamiyat ham tozalanadi. Bunga faqat ong va tafakkur bo'lsa bas deb aytadi shoir.

XULOSA

Hamza ijodiga mansub bu hikoya she'riy hikoya 1914-yil yozilgan. Hikoya mazmunidagi oiladan jamiyatgacha bo'lgan axloq, odob negizi shakllantirilishi ko'zda tutilyapti. "Hamza ijodi mustaqillik, istiqloq tufayligina haqiqiy bahosini olmoqda. U hech bir bo'rttirishsiz, qo'shibchatishsiz ham XX asr o'zbek adabiyotining atoqli vakili: novator shoir, hozirjavob nosir, iste'dodli dramaturg, g'ayratli teatr arbobi, mohir pedagog sifatida zamondoshlari Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lponlar qatoridan munosib o'rin olishga haqlidir".

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tojiyeva. L, Jukov. S. Hamza Hakimzoda Niyoziy – T.:1958
2. Begali Qosimov, Sharif Yusupov, Ulug'bek Dolimov, Shuhrat Rizayev, Sunnat Axmedov. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti – T.:Ma'naviyat, 2004

TA'LIM JARAYONIDA KO'RGAZMALI VA TARQATMALI MATERIALLARDAN FOYDALANISH

Sarvinoz Rahimjonova To'liq qizi

Qo'qon universiteti Iqtisodiyot va ta'lim fakulteti 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6710771>

Annotatsiya. Mazkur maqolada darslarda ko'rgazmali va tarqatmali materiallardan foydalanish texnologiyasi xususida fikr-mulohazalar bildirilgan. Xususan, moddiy, nomoddiy, texnik ko'rgazmali materiallar, ta'lim vositalari ko'rgazmali material sifatida, axborot beruvchi, topshiriq oluvchi va nazorat qiluvchi tarqatmali materiallar, ularning afzallik va kamchiliklari hamda ulardan darslarda foydalanish yo'llari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ko'rgazmalilik, tarqatmalilik, ma'ruza darsi, amaliy mashg'ulot, ta'lim vositasi, texnika vositasi, o'qituvchi, ta'lim oluvchi.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВЫСТАВОЧНО-РАЗДАТОЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. В данной статье рассматривается технология использования наглядных пособий и раздаточного материала на уроке. В частности, представлены материальные, нематериальные, технические наглядные пособия, средства обучения в качестве наглядных пособий, информационные, задания и контрольные раздаточные материалы, их преимущества и недостатки, а также способы их использования на занятиях.

Ключевые слова: демонстрация, раздача, лекция, практические занятия, учебное пособие, техническое средство, преподаватель, обучаемый.

USE OF EXHIBITION AND DISTRIBUTION MATERIALS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. This article discusses the technology of using visual aids and handouts in the classroom. In particular, material, intangible, technical visual aids, teaching aids as visual aids, informational, assignment and control handouts, their advantages and disadvantages, and ways to use them in the classroom are presented.

Keywords: demonstration, distribution, lecture, practical training, teaching aid, technical tool, teacher, learner.

KIRISH

Pedagogika, psixologiya fanlarini o'qitishda ko'rgazmali va tarqatmali materiallardan foydalanish ta'lim oluvchilarning pedagogik yoki psixologik muammolarga oid bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishda hamda ularga oid muammolarning yechimini topishda katta yordam beradi.

Darslarda ko'rgazmali va tarqatmali materiallardan foydalanishdan asosiy maqsad ta'lim oluvchilarning mavzuni o'rganishlarida ularning diqqatini to'plash, darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, o'zlariga bo'lgan ishonchni uyg'otish hamda ko'rgazmalilik va tarqatmalilik asosida ularning bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishdan iborat. Shu o'rinda, muhtaram Prezidentimizning «Shuni unutmashimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida

yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liq», degan fikrlari so'zimizning isboti bo'ladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Quyida ko'rgazmali materiallar xususida ayrim fikr-mulohazalar bildirilgan. Ko'rgazmali materiallar yordamida bir vaqtning o'zida muhokama qilinayotgan savol, axborotni ham eshitish, ham ko'rish orqali qabul qilish, shubhasiz, ta'lim oluvchilarning puxta bilim olishlariga yordam beradi.

Bizga ma'lumki, ko'rgazmali materiallarning xilma-xil shakllari mavjud. Taraqqiyotning o'zi bir tomondan fanni chuqur o'zlashtirishni zarur qilib qo'ysa, ikkinchi tomondan turli-tuman yangi metodlar, ko'rgazmalilikni oshirish, texnika vositalaridan samarali foydalanish, ularni qo'llashni takomillashtirish orqali bilim olishni osonlashtirish, qiziqarli jarayonga aylantirishga yordam beradi. Ko'rgazmalilik, odatda, xayolan ko'z o'ngiga keltirish bilan yoki namoyish qilish bilan ta'minlanadi. Ko'rgazmali materiallar: nomoddiy, texnik va moddiy turlarga bo'linadi.

Nomoddiy ko'rgazmali materiallar deyilganda, dars jarayonida so'z bilan o'qituvchi tomonidan ma'lumotlarni yodga tushirish, ta'lim oluvchilarning xayolida gavdalantirish mumkin bo'lgan ichki, xayoliy tushunchalar, ya'ni adabiyot, san'at asarlari, badiiy film, badiiy asar qahramonlari, hayotda yuz beradigan turli voqea, hodisa va turli vaziyatlarni tasavvur qilish orqali hosil qilish tushuniladi.

Darsni boshlaganda o'qituvchi o'tilgan mavzuni ta'lim oluvchilarning yodiga tushiradi. O'qituvchi yangi mavzuni boshlar ekan, ta'lim oluvchilar diqqatini unga jalb qilish, fikrini yo'naltirish uchun adabiyot, san'at asarlari yoki hayotda yuz bergan voqeani gapirib berishi mumkin. Bu yangi mavzuni o'rganishga ta'lim oluvchilar ruhi va kayfiyatini tayyorlaydi. Masalan, «Pedagogika» fanidan «Ta'lim nazariyasi» mavzusini boshlashdan avval auditoriyaga quyidagicha murojaat qilish mumkin: «Ta'lim nazariyasi», «ta'lim jarayoni» yoki «ta'lim tizimi» deyilganda nimani tushunish mumkin? Ushbu savollarga ta'lim oluvchilar o'zlari oldindan bilgan, o'qigan, eshitgan ma'lumotlarga tayanib, ko'z oldilariga keltirib, o'z fikr va mulohazalarini bildiradilar.

Texnik ko'rgazmali materiallar deyilganda, ta'lim vositalarini tushunish mumkin. Chunki pedagogikada ta'lim vositalari ko'rgazmali material sifatida qaraladi. Bugungi kunda, uzluksiz ta'lim tizimini texnika vositalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ta'lim vositalari deb, o'qitilishi va o'rganilishi lozim bo'lgan har qanday bilimlarni yetkazuvchi va axborot tashuvchi vositalarga aytiladi. Ta'lim vositalari uch turga bo'linib o'rganiladi: bosma, texnik va aniq o'quv vositalari.

Bosma yoki chop etilgan o'quv materiallariga chop etilgan barcha o'quv va ko'rgazmali materiallar kiradi. Bosma materiallar o'z navbatida ikki turga bo'linib o'rganiladi, bular: matnli va tasvirli bosma materiallar. Masalan, o'quv yoki ishchi dasturlar, darsliklar, o'quv va uslubiy qo'llanmalar, tarqatmali materiallar, ishchi varaqalari, nazorat yoki topshiriq varaqalari, o'quv-uslubiy majmualar, ma'ruza matnlari va boshqalar matnli vositalarga misol bo'ladi. Ular ma'lumotlar olish va ma'lumotlarni qayta ishlash uchun xizmat qiladi. Tasvirli ko'rgazmali materiallarga slaydlar, diagrammalar, jadvallar, fotosuratlar, chizma-sxemalar, plakat kabilar misol bo'ladi. Ulardan umumiy tasavvurni vujudga keltirish uchun foydalaniladi.

Texnika vositalarini ikki turga bo'lish mumkin: audiovizual, audiovirtual yoki yordamchi-jihozli.

Audiovizual vositalarga kompyuter, proyektor, kodoskop, kinoapparat, kompakt disklar, o'quv televideniyesi, videomagnitofon, videofilm, audiokassetalar, Power Point materiallari, elektron darsliklar, multimedia vositalari kabilarni misol qilish mumkin.

Audiovirtual vositalarga internet, masofaviy ta'lim kabilar misol bo'ladi. Ushbu vositalar jarayonlar va ishlash mexanizmlari to'g'risida tasvir va ovoz orqali tasavvurni vujudga keltirish uchun xizmat qiladi.

Yordamchi-jihozli vositalarga doskalar (oddiy bo'r doska, oq (flipchart) doska, magnit doskasi, «Pinbord» doskasi), parta, stul, stol kabilar kiradi. Ushbu vositalar tasvir va matnni yozish hamda saqlash uchun xizmat qiladi.

Aniq vositalar ikki turga bo'lib o'rganiladi: haqiqiy va modeli. Haqiqiy ta'lim vositalari o'rganilayotgan ob'ektlar haqida haqiqiy tasavvurni vujudga keltirishga xizmat qiladi. Masalan, ta'lim muassasalari, ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan binolar, mashina, traktor, yarim tayyor va tayyor mahsulotlar, xomashyolar, asbob-uskunalar va shu kabilarni misol sifatida keltirish mumkin. Modelli vositalarga esa, modellar, maketlar, trenajyor kabilarni misol qilish mumkin. O'rganilayotgan ob'ektning modeli orqali u haqidagi tasavvur va ma'lumotlar hosil qilinadi.

Ta'lim vositalari foydalanilishi jihatidan uch qismga ajratiladi: «ta'lim beruvchi uchun», «ta'lim oluvchi uchun» va «dars o'tkazish uchun». Dars o'tkazish uchun vositalarni o'qituvchi umumiy bo'lgan holatda tanlaydi, ya'ni ushbu vositalar ham ta'lim oluvchi uchun, ham ta'lim beruvchi uchun samarali bo'lishi talab etiladi. Ushbu ta'lim vositalarini qanday, qayerda, qachon tanlash kerakligi va ulardan o'z o'rnida samarali foydalanish o'qituvchining bilimi, ko'nikmasi va mahoratiga bog'liq bo'ladi.

Ta'lim beruvchi uchun vositalarga o'quv-metodik qo'llanmalar, metodik tavsiyalar, metodik ishlanmalar, o'quv dasturlari, dars rejasi, ma'ruza matni, texnologik xarita, kalendar reja kabilar kiradi. Ta'lim oluvchi uchun vositalarga darslik, o'quv qo'llanma, jadvallar, yo'l-yo'riqli, texnologik xaritalar, topshiriq varaqalari va hokazolarni misol qilish mumkin. Dars o'tkazish uchun vositalarga plakatlar, modellar, maketlar, jihazlar, audio-vizual, audiovirtual vositalar, texnik, aniq vositalar kabilar kiradi. Ba'zi hollarda ta'lim oluvchi uchun mo'ljallangan ta'lim vositalari ta'lim beruvchi uchun ham, dars o'tkazish uchun ham qo'llanilishi mumkin. Tanlab olingan metod, shakl va vositalar bir-birini to'ldirishi kerak.

TADQIQOT NATIJALARI

Ma'lumki, o'qituvchi dars jarayonida o'tiladigan mavzu, uning maqsadi haqida gapirib, so'ngra dars rejasini beradi. Dars jarayonida ko'rsatib, izohlash mumkin bo'lgan ko'rgazmali qurollar – jadval, rasm, plakat, chizma, diagramma va boshqalardan foydalanish ta'lim oluvchilarning bilimini puxtalashtirishda muhim hisoblanadi. Darsda oddiy bo'r bilan yoziladigan doskani ishlatish ko'p vaqtni olganligi bois, boshqa texnik vositalardan foydalanish imkoni yo'q auditoriyalarda plakat, chizmalardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Biz bilamizki, chizma yoki plakatlar an'anaviy ko'rgazmali qurollar bo'lib, odatda ular standart vatman sathiga qora yoki boshqa ranglarda zarur matn yozilgan yoki jadval, chizma, diagramma va boshqalar chizilgan ko'rinishda bo'ladi. Plakatlar nashr qilingan ko'rgazmali qurol hisoblanib, o'tiladigan mavzular bo'yicha tanlab olinadi.

Chizma yoki plakatlarni tayyorlash moddiy jihatdan qimmat hamda ko'p vaqtni oladi. Xato qilinsa, o'zgartirish qiyin. Shuning uchun ham hozirgi vaqtda dars jarayonida vatmanga chizilgan yoki plakat holida nashr etilgan ko'rgazmali qurollar o'rniga yangi, tayyorlash va foydalanish

qulay bo'lgan zamonaviy turlari, ayniqsa, slaydlardan foydalanish keng yoyildi. Slaydlar ta'lim beruvchi uchun eng yuqori darajadagi taqdimot imkoniyatini beradi. Zamonaviy o'quv jarayonini bularsiz tasavvur qilish qiyin. Asosiy qulaylik shundaki, ulardan istalgan vaqtda foydalanish, ish o'rni o'zgarganda ham oson ko'chirish mumkin bo'ladi. Ko'rgazmali qurollarning afzalligi shundaki, uni dars o'tishning barcha shakllari, uslublarida qo'llash mumkin. Ayrim mavzularni esa umuman namoyish qilinadigan materiallarsiz, ko'rgazmali qurollarsiz o'tib bo'lmaydi.

Ma'lumki, har qanday fanni o'rganish uchun dars jarayonida turli tarqatmali materiallardan foydalaniladi. Chunki dars davomida tarqatmali materiallardan foydalanish darsning qiziqarli bo'lishiga hamda ta'lim oluvchilar diqqatini jamlash, o'tilayotgan dars mazmunining tushunarli bo'lishi va puxta o'zlashtirilishiga olib keladi.

Mavzuni o'rganishda tarqatmali materiallardan foydalanishning muhim ijobiy tomoni shundaki, u bevosita ta'lim oluvchining qo'lida bo'ladi. Tarqatmali materiallar ta'lim oluvchilar uchun o'rganilgan va o'rganilayotgan mavzuga oid axborot va topshiriq beruvchi hamda nazorat qiluvchi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. U ta'lim oluvchilar qo'lga mo'ljallangan bo'lib, uning hajmi va shakli uncha katta bo'lmagan yozma o'quv materiali hisoblanadi.

Tarqatmali materiallarni maqsadi va mazmuni jihatidan uch turga ajratish mumkin: axborot beruvchi, topshiriq oluvchi va nazorat qiluvchi.

Tarqatmali materiallar ta'lim oluvchilarning bilimini tekshirish va nazorat qilishda ham keng qo'llaniladi. Bunda nazorat varaqalari ko'rinishida tayyorlangan test savollari, savolnomalar, krossvordlar, jadvallar, chizmalar, masala va mashqlardan foydalanish mumkin. Shuningdek, tarqatmali materiallardan ko'rgazmali qurol sifatida ham foydalanish mumkin.

Tarqatmali materiallarni tayyorlash hamda uni o'rganilgan va o'rganilayotgan mavzu jarayonida qo'llashning bir qator qonun-qoidalari mavjud, xususan:

- tarqatmali materiallarni tayyorlashda mavzuning asosiy mazmunidan kelib chiqib yoritish;
- olingan axborot dars davomida yoki darsdan tashqarida ta'lim oluvchilar bilan mustaqil muhokama qilinishiga erishish;
- ta'lim oluvchilar diqqatini mustaqil fikrlash, ijodiy izlanishga chorlay olish;
- ta'lim oluvchilarni dars davomida faollikka yo'naltirish;
- ta'lim oluvchilarning olgan bilimlarini nazorat qilish va baholay olish;
- ta'lim oluvchilar qo'lga haddan tashqari ko'p tarqatmali materiallarning berilmasligi;
- sarlavhalarni bosh harflar bilan yozish;
- bir matn uchun 2-3 ta tarqatmali materialga nom-kod berish (ajratishni osonlashtirish uchun);
- matn shrifti 14 o'lchamdan kichik bo'lmasligi;
- bir betda 50 tadan ko'p belgi (harf, qavs, undov kabilar)lar ishlatilmasligi;
- matnlar tushunarli, qisqa, aniq, ravon va oddiy bo'lishi;
- varaqa dizayni ta'lim oluvchi e'tiborini o'ziga jalb qila olishi va xatosiz yozilishi kabilar.

MUHOKAMA

Darsni o'tishda ko'rgazmali materialni qanday namoyish qilish ham katta ahamiyatga ega. Namoyish qilish jarayonini shunday tashkil qilish kerakki, unda quyidagi didaktik talablarga rioya qilish tavsiya etiladi:

- hamma ta'lim oluvchilar namoyish qilinayotgan obyekttni ko'rishlari, eshitishlari, tushunishlari;

- obyektning muhim, asosiy tomonlari ta'lim oluvchilarda katta taassurot qoldirishi, maksimal darajada diqqatlarini jalb qilishi;

- o'rganilayotgan ob'ektning sifatini mustaqil ravishda o'lchash, anglash va o'zlashtirish imkoniyatini ta'minlash kabilar.

Ko'rgazmali va tarqatmali materiallarning asosiy yo'nalishlaridan biri namoyish qilish metodining o'ziga xos davomi bo'lgan illyustratsiya hisoblanadi. Namoyish qilish metodidan yoki illyustratsiyadan ham ko'rgazmali, ham tarqatmali material sifatida foydalanish mumkin. Undan foydalanish o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liq. Namoyish qilishda ko'proq predmetlardan foydalaniladi. Ilyustratsiya predmet, jarayon, hodisalarni simvollar yordamida ifoda qilish bo'lib, odatda, u plakatlar, karta, portret, fotografiya, rasm, chizma, grafik va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Ilyustratsiya materiallari oldindan tayyorlanadi, lekin ulardan zarur paytlarda foydalaniladi. Ilyustratsiyaning samaraliligi ko'p jihatdan uni qanday tarzda qo'llashga bog'liq.

Ko'rgazmali va tarqatmali materiallardan foydalanish darajasi keng, ulardan qanday tarzda, qanday maqsadlarda foydalanish o'qituvchiga bog'liq. O'qituvchi ko'rgazmali va tarqatmali materiallarni tanlar ekan, birinchidan, darsning ma'ruza yoki seminar mashg'ulot shakllidaligini hisobga oladi. Ikkinchidan, mavzu orqali o'qituvchi ta'lim oluvchilar oldiga qanday vazifa qo'yimoqchi, maqsadi nima, muhokama qilinayotgan muammoni yechishda ko'rgazmali qurol yoki tarqatmali material qanday yordam berishi mumkinligini hisobga olib, ularni tanlashi kerak bo'ladi.

XULOSA

Ko'rgazmali va tarqatmali materiallarni ma'ruza darsi, seminar va amaliy mashg'ulotlar jarayonida boshqa barcha metodlar bilan birga qo'llab, dars samaradorligini oshirish imkoniyati mavjud. Ushbu imkoniyatdan qanday foydalanish o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: «Ma'naviyat», 2008.
2. Sarsenbayeva R. Talabalar mustaqil ta'limini tashkil etish metodikasi. O'quv-uslubiy qo'llanma. – T.: TMI. –108-b.
3. Rashidov X. va boshqalar. «Kasbiy pedagogika» blokini o'qitish metodikasi. / O'quv- uslubiy qo'llanma (Malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari uchun). – T.: O'MKHTTKMO va UQTI, 2007.
4. Tojiboyeva D. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – T.: «Fan va texnologiya», 2007. –541-b.

TA'LIM JARAYONIDA INTERFAOL METODLARNING O'RNI

Sarvinoz Rahimjonova To'liqin qizi

Qo'qon universiteti Iqtisodiyot va ta'lim fakulteti 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6710890>

Annotatsiya. Ushbu maqolada amaliy darslarda interfaol metodlar asosida darslar o'tish va klaster usulidan qanday darsdan tashqari foydalanish haqida tavsiya keltirilgan.

Kalit so'zlar: interfaol metod, o'qituvchi, usul, klaster, klaster yondashuvi, yo'l xaritasi.

РОЛЬ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. В этой статье даны советы о том, как использовать интерактивные методы на практических занятиях и как использовать кластерный метод вне класса.

Ключевые слова: интерактивный метод, учитель, метод, кластер, кластерный подход, дорожная карта.

THE ROLE OF INTERACTIVE METHODS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract: This article provides advice on how to use interactive methods in practical lessons and how to use the cluster method outside of class.

Keywords: interactive method, teacher, method, cluster, cluster approach, roadmap.

KIRISH

Bugungi kun o'qituvchisidan o'ziga ishonib topshirilgan ma'suliyatli vazifani sidqidildan ado etish, kasbiy faoliyatida zamon bilan hamqadam faoliyat olib borish talab etiladi. Avvalo, har bir o'qituvchi o'z kasbiga mehr va ma'suliyat bilan yondoshib, o'tadigan har bir soat darsini muqaddas bilib yondoshib, o'tadigan har bir soat darsni muqaddas bilib bilib, unga zarracha xiyonat qilib bo'lmasligini his etish lozim. Buning uchun kundalik darsga puxta tayyorgarlik ko'rishi, eng zamonaviy texnologiyalarni o'z faoliyatida qo'llay turib, dars sifati va samaradorligini ta'minlay bilishi lozim.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

O'zliksiz ta'limning qay bo'g'ini rivojlanmasin boshqa bo'g'inlarga shuningdek, jamiyat, davlat rivojiga ta'sir yetish tabiiy yekanligini yurtimizning Birinchi Prezidenti Islom Karimov muallifligida ishlab chiqilgan. Bevosita rahbarligida hayotga tatbiq qilingan va dunyo mutaxasislari e'tiboriga sazovor bo'lgan Kadrlar tayyorlash milliy dasturining muvaffaqiyatli natijasida hayotning o'zi ko'rsatdi.

Umumiy o'rta ta'limda, oliy o'quv yurtlarida bugungi dolzarb vazifalardan biri bu, darslarda ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi ilg'or pedagogik texnologiyalardan unumli va o'z o'rnida foydalanishdir.

Hozirgi kunda darslarni tashkil etishning zamonaviy usullaridan biri interfaol metodlardan foydalanishiga keng ahamiyat qaratilmoqda. Interfaol metodlar yordamida har bir darsda o'quvchilarni faol qilish jarayoniga undash, mustaqil ravishda aqliy faoliyatini rivojlantirishga imkoniyat yaratish mumkin.

Zamonaviy pedagogik interfaol metodlar asosida o'tilgan darslarda o'qituvchi va o'quvchilar fanlararo bog'lanishni, mavzularning mazmun mohiyatini chuqur tahlil etadi. Darsda muamoli vaziyatlar yaratiladi. Ba'zan o'qituvchi, ba'zan esa o'quvchilarning o'zlari muammoni

o'rtaga tashlaydilar va fikr yuritib, yechimni topishga intiladilar. Zamonaviy o'qituvchi har bir darsni qiziqarli va mazmunli tashkil yetishi zarur. O'qituvchi shunday metoddan foydalanishi kerakki, u darsda ortiqcha vaqtni olmasin, foydalanishda o'qituvchi ham, o'quvchi ham qiyinchilikka duch kelmasin. Shunday interfaol metodlardan biri bu «Klaster» metodidir. «Klaster» metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo'lib, u ta'lim oluvchilarga ixtiyoriy muamolar xususida erkin, ochiq o'ylash va fikrlarni bimalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi.

TADQIQOT NATIJALARI

Mazkur metod turli xil g'oyalar o'rtasidagi aloqalar fikrlash imkoniyatini beruvchi tuzilmani aniqlashni talab etadi. «Klaster» metodi aniq obyektga yo'naltirilmagan fikrlash shakli sanaladi. Undan foydalanish inson miya faolitiyatining ishlash tamoyili bilan bog'lig' ravishda amalga oshadi. Ushbu metod muayyan mavzuning ta'lim oluvchilar tomonidan chuqur hamda puxta o'zlashtirilguncha qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlashiga xizmat qiladi. Klasterga ajratish, o'quvchilarga biror bir mavzu to'g'risida erkin va ochiq tarzda fikr yuritishiga yordam beradigan pedagogik strategiyadir.

«Klaster» so'zi g'ujm, bog'lam ma'nosini anglatadi. Biror mavzu bo'yicha klasterlar tuzishdan bu mavzuni mukammal o'rganmasdan oldin foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Klaster usulini tuzish ketma-ketligi:

1. Katta qog'ozning o'rtasiga yoki sinf doskasiga yoxud yozish uchun foydalanish mumkin bo'lgan sathga kalit so'z hamda gap yoziladi.
2. Shu mavzuga tegishli deb hisoblangan va xayolga kelgan so'z va gaplar yoziladi.
3. Fikrlar tugamaguncha yoki vaqt tamom bo'lgunicha xayolga kelgan barcha fikrlar yozilaveradi.
4. Keltirilgan so'z va fikrlar mazmuni va yaqinligiga qarab toifalarga ajratib chiqiladi.

Stil va stil g'oyasiga muvofiq ishlab chiqilgan «Klaster» metodi puxta o'ylangan strategiya bo'lib undan ta'lim oluvchilar bilan yakka tartibda yoki guruh asosida tashkil etiladigan mashg'ulotlar jarayonida foydalanish mumkin.

Bu interfaol usulning afzalligi uning qo'llash natijalari. Klasterni qo'llash quyidagi afzalliklarga ega:

- U hamma jamoani o'qish jarayoniga, jalb etadi, ularga bu qiziqarli;
- Bolalar faol va ochiq gapirishadi, nega deganda ularda xato gapirishlik, noto'g'ri fikrni bayon etish qo'rquvlari bo'lmaydi.

Bu ishlarni amalga oshirishda quyidagi bilimdonlik mahoratlari oshadi:

- savol qo'yish mahorati;
- asosiysini ajrata olish;
- sabab-qidiruv aloqalarini o'rnatish va aqlli xulosalarni qurish;
- shaxsiydan umumiylikka o'tish, muammolarni butunligida tushunish;
- tahlillash va solishtirish;
- analoglarni o'tkazish.

MUHOKAMA

Klaster usuli ishlatish darslarda bolalarga nima beradi? Bolalarni fikrlash qobiliyatini, ularni o'z fikrlarlarini aytishlarini rivojlantiradi. Bularning hammasi kuzatish natijalarida, yangi

bilim olish tajribasida, bir vaqt ichida bir nechta yo'nalishlarni ko'rishda, axborotlarni ijodiy jihatdan tahlillashni rivojlantiradi.

Klaster metodini darslarning hamma turlarida, har xil mavzularda ishlatsa bo'ladi. Masalan: o'quvchilarning darsga kechikishlarini, darsdan keyin uyga kech borishlarini tekshirish uchun ham bu "Klaster" metodidan unumli foydalansak ham bo'ladi. Aytishimiz mumkin, bu metod dars jarayonida foydalaniladi-ku? Qanday o'quvchining darsga kelib-ketishini, uyga darsdan so'ng kech borishini biz bu metod orqali tekshira olamiz? Degan bir kichik savol tug'iladi. Biz o'quvchilarimizga ularni qiziqtirish uchun oddiy topshiriq beramiz. Ya'ni har biringiz uylaringizdan maktabgacha bo'lgan masofani qanday yo'nalishlarda bosib o'tasiz? Maktabga kelayotganlaringizda nimalarni yo'lingizda ko'rasiz (bolalar bog'chasi, boshqa maktab hovlisi, cho'milish havzasi, sport maydonchasi, qurilish majmualari v.b.) ya'ni harakatlanish yo'l xaritangizni chizib keling deymiz.

XULOSA

O'quvchilarimiz chizgan xaritalaridan biz ularning qanday yo'llardan yurishlarini, qayerlarda to'xtab qolishlarini, bilib olishimiz mumkin bo'ladi. Ushbu ular chizgan xarita asosida ularning yo'llari xavfsizligini, qayerda qolib ketishlarini, qaysi transportlarda, qaysi yo'nalishlarda kelishlarini bilib olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Н.В.Яголина. К вопросам теории кластера. Омск: Издательство "СПБПТ", 2009.
2. Методика преподавания русского языка. Под. ред. Профессора М.Т.Баранова Москва, Просвещение 1990.
3. Ю.В.Громыко. Что такое кластер и как их создавать? Алманах "Восток"- 2007.
4. Baxriddinova M.R. (2020). THE LEXICOGRAPHICAL ASPECTS OF LEGAL TERMS IN GERMAN AND UZBEK LANGUAGES. Oriental Art and Culture, (V), 143-146.). T

MULTIMEDIANI TA'LIMDA QO'LLASHNING ASOSIY AFZALLIKLARI

Raxmonqulova Nargiza Baxromjon qizi

Andijon davlat universiteti Fizika-matekatika fakulteti 3-bosqich talabasi

Qosimjonova Xamidaxon Botirjon qizi

Andijon davlat universiteti Fizika-matematika fakulteti 3-bosqich talabasi

Tojiddinova Dilhumor Akramjon qizi

Andijon davlat universiteti Fizika-matematika fakulteti 1-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6711050>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida multimedia vositalarini qo'llashning afzalliklari haqida yoritilgan. Bundan tashqari multimedia vositalarini xususiyatlari, maqsadlari va Meyer bo'yicha multimedaning samaraliligi tamoyillari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy texnologiyalar, multimedia resurslari, kompyuter vositalari, multimedia injiniringi, ma'lumotlar ombori.

ОСНОВНЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА МУЛЬТИМЕДИИ В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются преимущества использования мультимедиа в образовании. В ней также анализируются характеристики, цели и принципы эффективности мультимедии Мейера.

Ключевые слова: современные технологии, мультимедийные ресурсы, компьютерные средства, мультимедийная инженерия, база данных.

MAIN ADVANTAGES OF MULTIMEDIA IN EDUCATION

Abstract. This article discusses the benefits of using multimedia in education. It also analyzes the characteristics, goals and principles of effectiveness of Meyer's multimedia.

Key words: modern technologies, multimedia resources, computer facilities, multimedia engineering, database.

KIRISH

Zamonaviy axborot texnologiyalari jamiyatimiz rivojlanishiga ta'sir etuvchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Hozirda rivojlanib borayotgan multimedia texnologiyalari insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida mavjud bo'lib, hozirgi zamon axborotlashgan jamiyatida yetakchi o'rin egallamoqda. Bugungi kunda ilg'or pedagogik axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng ko'lamda joriy etish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish taqozo etilmoqda. Hozirgi davrda ko'plab kompaniya va firmalarda seminarlar, uchrashuvlar, treninglar va boshqa tadbirlarni o'tkazish uchun turli kompyuter texnologiyalaridan foydalanilmoqda. Ma'lumot mazmunga boy, esda qoladigan va ko'rgazmali bo'lishi uchun ko'proq multimedia texnologiyalari ishlatiladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Multimedia – bu bir necha ma'lumot taqdim etish vositalarining bir tizimga birlashishi. Odatda multimedia deganda matn, ovoz, grafika, multiplikatsiya, videotasvir va fazoviy modellashtirish kabi ma'lumot taqdim etish vositalarining kompyuter tizimidagi birlashishi tushuniladi.

Multimedia texnologiyalariga qiziqish amerikalik kompyuter mutaxassisi biznesmen Bill Geytsning nomi bilan bog'liq. 80 yillarga kelib u ("National Art Gallery. London") nomli dasturiy

mahsulotni yaratgan. Bu multimedia dasturida muzeyning ma'lumot omborlaridan foydalanilgan. Bunda turli muhitlardan – tasvir, tovush, animatsiya, gipermatn tizimi namoyon qilingan. Aynan mana shu multimedia dasturi o'z ichiga multimedianting uchta asosiy tamoyilini qamrab olgan. - Axborotni odam qabul qila oladigan bir nechta muhit yordamida tasvirlash. (multi ko'p va media - muhit);

- Foydalanuvchi tomonidan - mustaqil qidiruv asosida dastur chegaralaridan chiqib ketmagan holda, o'zining mustaqil usullarini qo'llash;
- Navigatsiya vositalari va interfeys dizaynidan foydalanish.

Multimedia injiniringi – bu multimediali dasturiy mahsulotning interfeysi va imkoniyatlarini foydalanuvchi talabidan kelib chiqqan holda aniqlash jarayoniga aytiladi. Multimedia injiniringi bir vaqtning o'zida ma'lumot taqdim etishning bir necha usullaridan foydalanishga imkon beradi: matn, grafika, animatsiya, video va audio. Multimedianting eng muhim xususiyati interfaollik – axborot muhiti ishlashida foydalanuvchiga ta'sir o'tkaza olishga qodirligi hisoblanadi. Multimedia texnologiyalarining asosiy maqsadi – tovush, video, animatsiya va boshqa vizual effektlar bilan ta'minlangan dasturiy vositalarni yaratishdan iboratdir. Bunda multimedia dasturiy mahsulotlari o'z ichiga interfaol interfeys va boshqarish mexanizmlarini qamrab oladi. Undan tashqari multimedia texnologiyasidan foydalanuvchi o'zi dizayn bilan shug'ullana olishiga imkon beradi, shuningdek statik (xarakatsiz) va dinamik (xarakatlanuvchi) tasvirlarni yaratishi hamda o'z ijodiy ishining natijalarini aloqa kanallari orqali tashqi muxitga tarqatishi mumkin. Multimedia texnologiyalarining asosiy afzalliklari va xususiyatlariga quyidagilar tegishli:

- bitta axborot tashuvchisida katta xajmli turli ma'lumotlarni saqlash imkoniyati (20 ta tomga yaqin matnlar, 2000 va undan xam ko'p yuqori sifatli tasvirlar, 30 – 45 minutli videoyozuvlar, 7 soatga teng tovush ma'lumotlari);
- ekranda tasvirni yoki uning ayrim fragmentlarini kattalashtirish imkoniyati. (rejim - lupa).

Tasvirni sifatini saqlab qolgan holda 20 marotabagacha kattalashtirish mumkin. Bu imkoniyatdan tarixiy xujjatlar va san'at asarlarini taqdimotidan foydalanish mumkin;

- tasvirlarni taqqoslash va turli dasturiy vositalar yordamida ularni qayta ishlash;
- film va videotasmalardagi videofragmentlardan va effektlaridan foydalanish;
- ma'lumotlar omborini disk mundarijasiga kiritish, obrazlarning qayta ishlash usullari va animatsiya imkoniyatlari;
- Internet tarmog'iga ulanish imkoniyati;
- turli matn, grafika va tovush muharrirlari va kartografik ma'lumotlar bilan ishlash imkoniyatlari;
- avtomatik ravishda dasturiy mahsulotning umumiy mundarijasini ko'rib chiqish (slyd-shou) yoki animatsiya va tovush bilan ta'minlangan yo'lboshlovchi, ya'ni gidni yaratish;

TADQIQOT NATIJALARI

Hozirgi vaqtda multimedia texnologiyalari inson faoliyatining biznes, ta'lim, tibbiyot va boshqa shu singari turli sohalarida qo'llanilishini ko'rish mumkin. Ushbu faoliyat yo'nalishlarida multimedia mahsulotlarini yaratish uchun keng ko'lamdagi dasturiy mahsulotlar mavjud. Ulardan ba'zilar multimedianting alohida komponentlari bilan ishlashga mo'ljallangan. Multimedia texnologiyalaridan oddiy foydalanuvchilar ko'plab maqsadlarda foydalanishi mumkin. Ular quyidagicha:

- O'qitish dasturlarida – bunda o'qitish jarayonida turli rasmlar animatsiyalar, elektron darslik, elektron kitob va elektron o'quv qo'llanmalar bo'lishi mumkin.
- Ensiklopediyalar – bu biror–bir atamani yoki ilovani tushuntirishda turli multimedia ilovalarini qo'llash.
- Ma'lumotnomalar – berilayotgan ma'lumotni turli shaklda keltirish va tushinishni osonlashtirish.
- Grafik paketlar – turli grafik ilovalar ustida ishlash imkoniyatini beruvchi dasturlar.
- Musiqa tahrirlovchilar – musiqa fayllari ustida turli amallar bajarish.

Talab darajasida to'g'ri ishlab chiqilgan multimedia mahsulotlari matnli axborotga qaraganda birmuncha ilg'or usul bo'lib, o'quvchilarda aniq va samarali mental model (tasavvur) shakllanishiga yordam beradi. O'tkazilgan kompleks tadqiqot natijalariga ko'ra (Shephard – Shepard) to'g'ri ishlab chiqilgan multimedia mahsulotlari bir qancha afzalliklarga ega: 1. Muqobil istiqbollari; 2. Faol ishtirok; 3. Tezkor ta'lim olish; 4. Bilimlarni xotirada saqlash va qo'llay olish; 5. Muammolarni yechish va qaror qabul qilish ko'nikmalari; 6. Tizimli ravishda tushuna boorish; 7. Yuqori darajadagi tafakkur; 8. Mustaqillik va e'tiborlilik; 9. Axborotlar ketma-ketligi va tezligini (temp) boshqarish; 10. Qo'llab-quvvatlash axborotlaridan foydalanish imkoniyatlari.

Multimedia materiallarining potentsial afzalliklari haqida Meyer (Mayer) ham aytib o'tgan. Tinglovchiga video va audio axborotlarni qabul qilish imkoniyatini yaratgan holda, alohida olingan ushbu imkoniyatlarning har biridan ham ko'ra multimedialarning ma'lum ustunligi mavjud. Ushbu ikkita axborotni qabul qilish kanallarining bir-biridan keskin farq qilishiga qaramasdan, ularning multimedialdagi kombinatsiyasi juda ham muvaffaqiyatli chiqqan, chunki bunda ikkala tizimning ham afzalliklaridan samarali foydalaniladi. Matn va grafika o'rtasidagi aloqalar mavzuni chuqurroq tushunishga va mental model (tasavvur)ning yaxshiroq shakllanishiga keng imkoniyatlar yaratadi.

MUHOKAMA

Ta'kidlash mumkinki, multimedia resurslari ta'lim jarayoniga juda ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi, lekin ushbu resurslarni yaratishga e'tibor bilan yondashish zarur. Ta'lim jarayonida multimedia qanday ishlaydi? Samarali ishlab chiqilgan ta'lim muhiti (shu jumladan, multimedial ta'lim muhiti) quyidagi 4 ta elementni o'z ichiga qamrab oladi: 1. Axborotlarni aks ettirish; 2. Ishni nimadan boshlash va qanday davom ettirish bo'yicha qo'llanma; 3. Tushunish va xotirada saqlab qolish uchun mashqlar; 4. O'tilganlarni takrorlash yoki keyingi bosqich (qadam)ga o'tish zarurligini aniqlash uchun o'zini baholash.

Meyer bo'yicha multimedialarning samaraliligi tamoyillari. Multimedial taqdimot – bugungi kunda axborot taqdim etishning yagona va eng zamonaviy shakllaridan biri hisoblanadi. Multimedial taqdimot matnli ma'lumotlar, rasmlar, slayd-shou, diktir jo'rligidagi ovoz bilan boyitilgan, videoparcha va animatsiya, uch o'lchamli grafika tarzidagi dasturiy ta'minot bo'lishi mumkin. Taqdimotning ma'lumot taqdim etishning boshqa shakllaridan asosiy farqi ularning mazmunan boyitilganligi va interfaoligidir, ya'ni belgilangan shaklda o'zgarishga moyilligi va foydalanuvchi faoliyatiga munosabatini bildirishidir. Bundan tashqari, taqdimot Sizning saytingiz kaliti ham bo'lishi mumkin. Ya'ni Internetga chiqish imkoniyati mavjud bo'lgan paytda sichqonchani bir martagina bosish orqali taqdimotni ko'rib, kompaniya saytidan eng yangi ma'lumotni olish mumkin.

XULOSA

Multimedia dasturlari orqali o'qitish o'quv materialining mazmuniy komponentlarini keng ko'lamda tizimga keltirishga ko'maklashadi, ta'lim oluvchilarga ta'limning to'liq yoki qisqartirilgan variantlarini erkin tanlash va o'tish imkonini beradi. Ta'lim vositalarining yangi shakli nafaqat muloqot, axborotlarni uzatish uchun yangi imkoniyatlarning vujudga kelishiga, balki an'anaviy ta'lim va ma'lum ommaviy axborot vositalari bilan taqqoslaganda zamonaviy madaniyatda o'zgacha o'rin olgan yangi muammolarning, yechimlarning, yangi kesishish nuqtalarining vujudga kelishi uchun ham imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gulyamov S.S., Ayupov R.X. Миллий иктисодиётда рақамли технологиялардан фойдаланишнинг стратегик аҳамияти. Тошкент, www.UzA.uz, УзМАО – Ўзбекистон Миллий Ахборот Агентлиги «Электрон журналы», УзМАО Ахборотномаси, 2019 йил октябрь;
2. www.infocom.uz
3. Mamarajabov M.E., Tursunov S Q. Kompvuter grafikasi va web-di/.ayn. T. Cho'lon. 374-b. 2013 yil;
4. S.Q.Tursunov, I.U.Nazarov T aaimd a axborot texnologiyalari. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalari uchun darslik. T.: "Adabiyot uchqunlari" nashriyoti, 2019-yil;
5. www.tuit.uz (Toshkent axborot texnologiyalari universiteti rasmiy sayti);
6. T.Rixsiboyev. X.Rixsiboyeva, S.Tursunov. Kompyuter grafikasi. Darslik. Toshkent: "Tafakkur qanoti", 2018-yil;

ИНГЛИЗ ТИЛИНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Юсупжонова Феруза Курбановна

Фарғона давлат университетининг Гуманитар йўналишлараро чет тиллари
кафедраси инглиз тили фани ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6717769>

Аннотация. Мақолада замонавий педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда талабаларни инглиз тилига ўргатишнинг йўллари ҳақида фикр юритилган. Асосий эътибор тинглаб тушуниш, уйда мутолаа қилиш каби аспектларга қаратилган.

Таянч иборалар: аспект, фантазия, интерактив, лингвистик қисм, психологик қисм, методик қисм.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОГРЕССИВНЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье идет речь о методах использования современных педагогических технологий при обучении студентов английскому языку. Основное внимание уделяется таким аспектам, как домашнее чтение и аудирование.

Ключевые слова: аспект, фантазия, интерактив, лингвистическая часть, психологическая часть, методическая часть.

IMPLEMENTATION OF PROGRESSIVE INNOVATION TECHNOLOGIES IN ENGLISH TEACHING

Abstract. The article refers to the methods of using modern methods of pedagogical resources in teaching English for students. It focuses on aspects such as home reading and listening.

Keywords: fantasy, issues, interactive, linguistic part, psychological part, methodical part.

КИРИШ

Бугунги таълим муассасаларида замонавий педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда ўқитишнинг илғор услубларини қўллаб, чет тилларига ўқитиш, шу тилларда эркин сўзлаша оладиган мутахассисларни тайёрлаш учун кенг имкониятлар яратилган.

Одатда, ўқитувчи хорижий тилни ўргатиш, ўқитиш усулини ўзи танлайди. Ўқитишнинг мазмуни деярли ўзгармайди, аммо уни талабаларга етказиш усули ўзгариши мумкин.

Ўқитишнинг бир қанча усуллари мавжуд. Дарс жараёнида қуйидаги ўқитиш усулларидан фойдаланиш мумкин. Масалан:

Маъруза.

Мисол келтириш.

Намойиш қилиш.

Баҳс-мунозара.

Савол-жавоблар.

Бу усуллар талабалар билан мулоқот қилиш, шунингдек, қўйилган мақсадга йўналтирилган фикрларни ёритиш усули ёки шаклидир. Ўқитувчи муайян вазият ёки дарс учун мос усулни танлай билиши керак. Ўқитишнинг мос ва самарали усулини танлаш учун бир қанча омилларни ҳисобга олиш зарур.

Талабаларнинг сони.

Муайян вазият.

Усулнинг қўйилган мақсадга мос келиши.

Агар бирор матн муҳокама қилинса, талабаларни кичик гуруҳларга бўлиб, жамоа йўли билан баҳс-мунозара ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Бу усулда техник восита – аудиоёзувлардан фойдаланиш мумкин. Усулларни қўллаганда вақтни доимо ҳисобга олиш зарур.

Ақлий ҳужум (Brain storming) усули. Ушбу усул талабаларнинг фаол иштироки ҳамда уларнинг билим савиялари даражасини намоён қилади. Бу талабаларни ғоялар ўйлаб топишга ундайди, эркин мулоқотда бўлиш имконини беради ва натижада анча фикрлар тўпланади. Ўқитувчи эса жараён мобайнида назоратчи ҳисобланади. Талабаларнинг ғоялари унчалик муваффақиятли бўлмаса-да, ўқитувчи уларни танқид қилиши мумкин эмас. Аксинча, талабаларнинг ижодий тафаккури рағбатлантириб борилиши зарур. Дарс тез берилган жавобларни рағбатлантириш, уларни тўлдириш, талабаларни баҳолаш билан яқунланади.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Савол-жавоблар ва расмий ўйинлар (Discussion) усули дарсларни янада мазмунли ва қизиқарли ўтишга имкон беради. Талаба хато қилишдан қўрқмай, эркин ўз фикрини айта олиши керак. Бундай муҳит дарсда ҳосил қилиниши лозим. Ўйин орқали ўқитишнинг технологиясида талабанинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Қўйилган жавоблар ва эътирозларни ўйлаш.
2. Ўз билимига ишониш.

Ўйиннинг аҳамияти шундаки, ўқитувчида талабаларни улар эркин ҳолда фаолият кўрсатаётган пайтда кузатиш имконияти бўлади. Натижада талабаларнинг фаоллиги, фантазиялари, ижодий қобилиятлари, ишчанликлари, жамоада ўзини тутишлари ҳақида кўпроқ маълумотга эга бўлиш мумкин. Талабалар бир нечта гуруҳларга бўлинадилар. Гуруҳларнинг ҳар бир аъзоси ўз вазифаларини аниқ билишлари керак. Ўйиннинг вақти чекланган бўлиши, у яқунлангач эса ўйин натижалари таҳлил қилиниши лозим. Ўйин орқали ўқитиш технологиялари ҳам ўқув- тарбиявий жараёнда талабаларнинг чуқур билим олишига кенг имкониятлар яратиб беради. Инглиз тилини ўргатишда талабаларни қизиқтириб ўқитиш ва билимларни тўлиқ ўзлаштиришларига эришиш замонавий педагогик технологияларнинг асосий мақсадларидан бири ҳисобланади.

Инглиз тилини ўқитиш усулларида яна бири – замонавий интерактив усулидир. Усул мазмунига кўра, дарсда янги грамматик мавзу эълон қилиниб, ўқитувчи уни турли йўллар, яъни доскага ҳар хил чизмалар чизиш, ҳаракатлар билан кўрсатиш, аввалги ўтилган мавзу билан таққослаш билан тушунтириши, мустаҳкамловчи саволлар билан талабаларни фикрлашга жалб этиши лозим. Фонетик машғулотларда эса, асосан, аудиоматндаги қисқа суҳбатлар тингланиб, ушбу аудиоматндаги суҳбатга айнан мос бўлган, сўзлари тушириб қолдирилган қоғоздаги матн тўлдирилади. Талабага берилган матн билан аудиоматндаги

сухбат бир хил бўлади. Матн ўта зийраклик билан тингланиб, янги ибораларни ёдда сақлаб қолгандагина, талаба шартни муваффақиятли бажариши мумкин. Бунда тинглаб тушуниш орқали оғзаки нутқ, кўникма ва малакалар шаклланиб боради. Тинглаб тушуниш ўқиш жараёни билан чамбарчас боғлиқдир. Тингловчи ўқиган сўзларини яхши эслаб қолади ва тинглаганида яхши тушунади. Тинглаб тушунишни ўргатишнинг мазмунини Г.В.Рогова уч қисмга бўлади:

1. Лингвистик қисм. Бунга тил ва нутқ материали киради.
2. Психологик қисм. Бу овозли нутқни тинглаш, тушуниш малака ва кўникмасини ҳосил қилишдир.
3. Методик қисм. Тингловчиларга тинглаш усулларини ўргатиш ҳамда тинглаб тушуниш технологияси орқали қонун-қоида, тамойиллар, методлар, воситалар орқали ўргатиш амалга оширилади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Ўқитиш жараёнида тинглаб тушуниш устида ишлаганда, кундалик янгиликлар, тили ўрганилаётган мамлакат халқлари ҳаёти, маданияти, тарихи ҳақида матнларнинг бўлиши тингловчиларнинг қизиқишларини янада орттиради. Ўқитувчи тинглаб тушунишни ўргатаётганида, яъни тингловчи нотаниш мазмундаги нутқни тинглаганида қуйидагиларга эътибор бериши зарур:

1. Айрим сўзларни, гапларни, жумлаларни тушуниш (fragmenting comprehension).
2. Ҳамма далил-фикрларни тўлиқ тушуниш (comprehension in details).
3. Асосий далил-фикрларни юзаки тушуниш (overall comprehension).
4. Танқидий тушуниш (critical comprehension).

Ўқитувчи эшиттириш учун матн танлаганида, тингловчиларнинг ёши, билим даражаси, ўзлаштиришларини ҳисобга олиши зарур. Мисол учун, бирор нотаниш матн танланади. Матндаги нотаниш сўзлар, иборалар матн сарлавҳаси доскага ёзилади. Матн юзасидан савол-жавоблар ҳам ўтказилиши мумкин.

Тинглаб тушунишга ўргатиш жараёни қуйидаги босқичлар орқали амалга оширилади:

Activity:

1. Before listening.

Матн сарлавҳаси ва саволлар доскага ёзилади.

At the party:

(Amy Smith and Mike Thompson)

1. Where did Mike meet Amy?
2. When was last time they met?
3. What was his job then?
4. What does he do?
5. What is he studying at the moment?

2. While listening.

Сухбат (диалог) эшиттирилади. Тингловчилар доскага ёзилган саволларга матндан жавоб топадилар. Агар зарурият бўлса, матн яна 1–2 марта қайта эшиттирилиши мумкин.

Answers:

1. They met at the party.

2. It was two years ago.
3. He was a pizza delivery man then.
4. He is a steward.
5. He is studying to be a pilot.

After listening.

Тингловчилар саволларга жавоб берадилар. Улар тушунмаган сўз ва иборалар доскага ёзилади ва таржимаси тушунтирилади. Тингловчиларнинг жавоблари бир-бирлариники билан таққосланади. Тўғри жавоблар доскага ёзилиши мумкин.

МУҲОКАМА

Яна шуни ҳам айтиш жоизки, инглиз тилини ўқитиш давомида уйда ўқиш (home reading) машғулоти ҳам олиб борилади. Уйда ўқиш талабаларни турли хил мавзуларда чет тилида сўзлашиш жараёнига беихтиёр жалб қилиш учун қулай ва бой манба ҳисобланади. Таълим олувчиларнинг сўз бойлиги ва фикрлаш қобилиятлари кенгаяди. Оригинал адабиётни ўқиш босқичма-босқич амалга оширилади. Масалан: “Jane Eyre” асари мисолида қуйидаги машқлар бажарилиши мумкин:

I. Нотаниш сўзлар устида ишлаш.

Тингловчилар учун нотаниш бўлган қуйидаги сўзлар ва иборалар доскага ёзилади ҳамда уларнинг талаффуз қилиниши тингловчиларга тушунтирилади:

Lovable – ёқимтой.

An orphan – етим.

To shake with fear (shook, shaken) – қўрқув билан қимирлатиш.

Without doubt – иккиланишсиз.

To earn one's living – яшаш учун пул топмоқ.

II. Мавзу юзасидан савол-жавоблар:

1. Why was Jane living with the Reed family?
2. Where did Jane go?
3. How did Jane live in Lowood?
4. Whom did she meet there?
5. Why do you think Jane didn't wish to be noticed by Mr. Rochester's guest?

III. Предлог қўйиш машқлари:

1. There I found a book ... pictures.
2. The two girls never played ... me.
3. Then one day I looked ... my window.
4. One dark night a week latter, I arrived ... Lowood.

IV. Сўзларни жой-жойига қўйиб гаплар тузиш:

1. Explain, someday, I, shall, you, to.
2. Two, at, young, around, women, sat, table.
3. He, ask, did, to, marry, him, you.
4. Where, the, fire, Mr. Rochester, after, go, did.

Бундан ташқари, тингловчиларни уй ўқиши жараёнида иншо ёзишга ҳам ўргатиш мумкин. Улар иншо мавзулари билан танишгач, хоҳлаган мавзунини танлаб уйда иншо ёзишлари мумкин.

Масалан:

1. Сиз ёқтирган асар қаҳрамони.
2. Асардаги салбий ва ижобий образларга характеристика беринг.
3. Жейн Эйрнинг болалик даври.
4. Асарнинг асосий қаҳрамони ҳақида фикр- мулоҳазаларингиз ва ҳоказо.

Бунда лексик-грамматик қийинчиликлар вужудга келади. Талабаларни ўз фикрларини билдиришга ундаш, матн мавзусини ёритишга қисман ўқитувчининг ўзи ҳам ёрдам бериб туриши керак.

Кейинги услуб кичик грамматик тестларни топшириш бўлиб, у икки гуруҳга бўлинган ҳолда олиб борилади. Биринчи гуруҳ вакили бирор (уйга вазифа қилиб берилган) сўзни ўзбек тилида айтади. Иккинчи гуруҳ вакили доскага чиқиб, дастлаб сўзнинг инглизча таржимасини айтади, кейин сўзни ҳарф ва транскрипциядаги шаклини ёзиб кўрсатади. Бу жараён шу тариқа давом этади. Дарс ниҳоясида доскада беҳато ёза олган талабалар рағбатлантирилади. Шунини айтиш жоизки, ўқитувчи дарс давомида вақтни тўғри тақсимлай олиши; дарс бошида ўтилган мавзуларни мустаҳкамлаши; ҳар бир дарсда янги усулларни қўллаши; ҳар бир дарс учун мос тарқатма материаллардан фойдаланиши мақсадга мувофиқдир.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, инглиз тилини ўқитиш жараёнида педагогик технологиялардан фойдаланиш талабаларнинг оғзаки нутқ, тинглаб тушуниш, ёзув, ўқиш кўникмаларини ўстиришга ва эркин мулоқот қилишларига амалий ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ҳошимов Ў., Ёқубов И.. Инглиз тили ўқитиш методикаси. – Т.: “Шарқ”, 2003.
2. Charlotte Bronte. Jane Eyre. London, 1992. –Р. 93-95.
3. Рогова Г.В., Верещагина И.Н.. Методика обучения английскому языку на начальном этапе средней школы. – М., 1988.
4. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.
5. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. *Вестник Ошского государственного университета*, (3), 38-42.
6. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
7. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 1(1.7 Philosophical sciences).
8. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(3), 79-86.
9. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. *Canadian Social Science*, 16 (2), 55-59 p.
10. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth's intellectual culture. *European science review*, (7-8).

11. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(12), 364-369.
12. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus) – P. 30338-30355
13. Bakhromovich, S. I. (2022). Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. *European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)*, - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83

TARBIYACHINING INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASHNING DIDAKTIK KOMPONENTLARI

O‘rinova Feruzaxon Uljayevna

pedagogika fanlari nomzodi,

Farg‘ona davlat universiteti Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim fakulteti dotsenti

Azizmatova Zaxro Nurmuxammad qizi, magistr

Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim fakulteti, Farg‘ona davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6727168>

Annotatsiya. Maqolada ta‘limning zamonaviy sharoitida bo‘lajak tarbiyachi pedagoglarni zamon talablari darajasida innovatsion faoliyatga tayyorlash, hamda o‘quv faoliyatida uning bajarilish holati bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Raqobatbardosh mutaxassis, ta‘lim, innovatsion faoliyat, model, aqliy faoliyat madaniyati, ta‘limning inersion modeli, shaxsga yo‘naltirilgan, reproduktiv, mahsuldor ta‘lim.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ КОМПОНЕНТЫ ПОДГОТОВКИ ВОСПИТАТЕЛЯ К ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье описывается подготовка будущих педагогов к инновационной деятельности на уровне современных требований в современных условиях образования, а также состояние ее реализации в образовательной деятельности.

Ключевые слова: конкурентоспособный специалист, образование, инновационная деятельность, модель, культура мыслительной деятельности, инерционная модель образования, личностно-ориентированное, репродуктивное, продуктивное образование.

DIDACTIC COMPONENTS OF EDUCATOR TRAINING FOR INNOVATION

Abstract. The article describes the preparation of future teachers for innovative activities at the level of modern requirements in modern conditions of education, as well as the state of its implementation in educational activities.

Key words: competitive specialist, education, innovative activity, model, culture of mental activity, inertial model of education, student-oriented, reproductive, productive education.

KIRISH

Innovatsion texnologiyalar jadallik bilan rivojlanib borayotgan bugungi davrda, ushbu texnologiyalar maktabgacha ta‘limda ham ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa yurtimizda keyingi yillarda ko‘plab izlanishlar natijasi sifatida yangicha yondashuvdagi ta‘limiy faoliyatlar amaliyotga tadbiq etilmoqda. Chunki innovatsion texnologiyalar ta‘lim samaradorligini ta‘minlabgina qolmay, bolalarda tarbiyaviy ta‘sir ko‘rsatishda ham beqiyos o‘rinni egallaydi. Zero, yurtboshimiz Sh. Mirziyoyev aytganlaridek: “Bugun biz davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tmoqdamiz. Bu bejizga emas, albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g‘oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Innovatsiya – bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak".

O'quvchi-talabalarning shaxsiy xislatlari pedagogik jarayonning subyekti sifatidan quyidagilarni o'z ichiga oladi: o'qitishning hozirgi va kelgusi bosqichlari uchun qabul qilingan o'quv-tarbiya jarayonining maqsadi, vazifasi va ko'rsatmalarni anglay bilish; intellektual mehnatning yangi turlarini egallash; maqsadga muvofiq kasbiy o'z-o'zini tarbiyalash va mustaqil tahsil olish, qiyinchiliklarni a'lo darajada yenga bi-lish, o'sish va mustahkam o'rin egallashning kengayotgan intellektual va kasbiy imkoniyatlari, istiqbollari bilan qoniqish, o'zining ijtimoiy roli funksiyasini bajarishda faol munosabatda bo'lish va hokazo.

Innovatsion pedagogik jarayonning eng muhim yo'nalishlaridan biri o'quvchi-talabalarning bilish faoliyatini rivojlantirish. Bunday yo'nalish o'quvchi-talabalarning o'quv jarayonini faollashtirishni, ularning kasbiy ixtisoslashishini aniqlab olish faolligini o'z ichiga oladi.

O'quvchi-talabalarning innovatsion faoliyatini yaratuvchilik jarayo-ni va ijodiy faoliyat sifatida baholash mumkin. Innovatsion faoliyatga aksiologik yondashuv insonning o'zini yangilik yaratish jarayoniga bax-shida qilishi, u tomonidan yaratilgan pedagogik qadriyatlar yig'indisini anglatadi.

Aksiologiya insonga oliy qadriyat va ijtimoiy taraqqiyotning birdan-bir maqsadi sifatida qaraydi.

O'qituvchining innovatsion faoliyati tuzilmasi *kreativlik* va *reflek-siya* komponentlaridan iborat.

O'qituvchi innovatsion faoliyatining eng muhim tavsifi kreativlik-dir. Kreativlik individning yangi tushuncha yaratishi va yangi ko'nikma-lar hosil qilish qobiliyati, xislatini bildiradi.

O'qituvchining innovatsion faoliyatini samarali amalga oshirish bir qator shart-sharoitlarga bog'liq. Unga o'qituvchining tayinli muloqoti, aks fikrlarga nisbatan beg'araz munosabat, turli holatlarda ratsional va-ziyatning tan olinishini uqtirishga tayyorligi kiradi. Buning natijasida o'qituvchi o'z bilim va ilmiy faoliyatini ta'minlaydigan keng qamrovli mavzu (motiv)ga ega bo'ladi.

O'qituvchi faoliyatida o'z-o'zini faollashtirish, o'z ijodkorligi, o'z-o'zini bilishi va yaratuvchiligi kabi mavzu (motiv)lar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'qituvchi shaxsining kreativligini shakllantirish imko-niyatini beradi.

Yangilik kiritishning muhim sharti muloqotning yangi vaziyatini tug'dirishdir.

Muloqotning yangi vaziyati – bu o'qituvchining o'z mustaqillik mavqeyini, pedagogika faniga, o'ziga bo'lgan yangi munosabatni yarata olish qobiliyatidir. O'qituvchi o'z nuqtayi nazarlariga o'ralashib qol-maydi, u pedagogik tajribalarning boy shakllari orqali ochilib, mukammallashib boradi. Bunday vaziyatlarda o'qituvchining fikrlash usullari, aqliy madaniyati o'zgarib boradi, hissiy tuyg'ulari rivojlanadi.

Keyingi sharti – bu o'qituvchining *madaniyat va muloqotga shayligi*.

O'qituvchining innovatsion faoliyati voqelikni o'zgartirishga, uning muammolari va usullarini yechishni aniqlashga qaratilgan.

O'qituvchi va o'quvchi-talaba o'rtasidagi muloqot namunasining o'zgarishi innovatsion faoliyat shartlaridan biridir.

TADQIQOT NATIJALARI

Innovatsion texnologiyalar kun sayin rivojlanib borayotgan bugungi shiddatkor zamonda yosh avlodning ma'naviy-ilmiy dunyoqarashini kengaytirish borasida samaradorlikka erishish zarurati o'sib bormoqda. Bo'lajak pedagog kadrlar faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishi ja'miyat ehtiyojiga aylandi. Yurtimizda yangi Renesans davri poydevorini qurish oliy maqsadimizga aylanar ekan, buning uchun avvalo kelajak davomchilari bo'lmish farzandlarimiz ta'lim-tarbiyasining har tomonlama mukammal bo'lishi muhim mas'uliyatdir. Shuning uchun bolani erta yosh davridan boshlab yetuk malakali pedagoglar tarbiyasini olishi g'oyatda zarur hisoblanadi. Bilimli va ijodkor murabbiy, albatta, bolani ijobiy rivojlantirishda zamonaviy va sifatli natijalarni kafolatlay oladigan innovatsion metodlarni bolalar faoliyatida foydalanish yo'llarini izlab topadi.

Bizga ma'lumki, innovatsiyalar uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirishning yetakchi omillaridan hisoblanadi. Ular ta'lim jarayonida bolalarning sifatli bilim olishlarini kafolatlabgina qolmay, ularning intellektual qobiliyati, mustaqillik tafakkurini shakllantirishga olib keladi.

Demak, innovatsiyalar yangiliklar asosida vujudga keladi va ta'lim jarayonini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Ta'lim jarayonida innovatsiyalardan o'rinli foydalanish tarbiyachi uchun ham bola uchun ham ko'plab qulayliklarni yaratib beradi. Shuning uchun bo'lajak tarbiyachilarni innovatsion ta'lim asosidagi ta'limiy jarayonlarga tayyorlash faqat va faqatgina samaradorlikning oshishiga olib keladi.

Ta'lim jarayonining modeli ta'lim maqsadidan kelib chiqib tanlanar ekan, bugungi kunda O'zbekiston taraqqiyoti uchun qanday mutaxassis kerakligini aniqlab olishimiz darkor. Bunda yevropa standartlari darajasida milliy kadrlarni innovatsion faoliyatga tayyorlash kerak bo'ladi.

Hozirda ta'lim jarayoni oldiga qo'yilgan asosiy buyurtma jamiyatga raqobatbardosh mutaxassisni yetishtirib berishdan iborat. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, ko'pchilik ish beruvchilar mustaqil o'qib o'rganish, zarur hollarda tezkor va samarali qaror qabul qilish, o'z faoliyatini doimiy tahlil qilish (refleksiya) ko'nikmalariga ega bo'lgan xodim bilan shartnoma tuzishni ma'qul ko'radilar. Kadrlarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini davlat talablari asosida ta'minlash amalga oshirilmoqda. Mazkur buyurtmani bajarish uchun esa ta'lim jarayoni sub'ektlari o'rtasida hamkorlikka asoslangan o'zaro munosabatlar o'rnatish talab etiladi. Zamonaviy mutaxassis inson va tabiat, shaxs va jamiyat, davlat o'rtasidagi bog'lanishlar, ta'limiy jarayonlarning, qolaversa, o'z pedagogik faoliyatning jahon madaniyatida, xalq madaniyatida tutgan o'rni haqida tasavvurga ega bo'lishi kerak. Buning u.n esa xalqaro aloqalar, tajriba juda muhimdir. Bo'lajak tarbiyachi pedagoglarning madaniyatini oshirish jarayoni o'z ichiga quyidagilarni olishi samara berishi mumkin:

Talabalar ongida ularning hayotiy hamda kasbiy faoliyati asosi bo'lmish qadriyatlar tizimini (aksiologik qarash) shakllantirish;

- Talabalarda turli qiziqishlar, ma'naviy ehtiyoj, barkamol inson idealini shakllantirish;
- Mustaqil ijod uchun sharoit yaratish;
- Talabalarda o'z faoliyatini tashkillash, o'zini har tomonlama rivojlantirish (kvalimetrik tashxis) yo'llari bilan tanishtirish.

Bo'lajak tarbiyachi pedagoglarni innovatsion faoliyatga tayyolashda aqliy faoliyat madaniyatini shakllantirish ularni kelajakda aqliy faol bolalar bilan ishlashi uchun juda muhimdir. Bu maqsadga erishish esa milliy va horijiy pedagogik tajribalar talabada ta'lim olishning

individual uslubini (TIU) rivojlantirishni nazarda tutadi. TIU kasbiy mahoratga samarali erishishni ta'minlovchi ta'limiy uslublar yig'indisidir.

TIUning uchta darajasi ko'rsatiladi: reproduktiv, mahsuldor va ijodiy. Olimlar izlanishlari natijasida individual uslub bilimlarni o'zlashtirish darajasini belgilashi aniqlandi. Demak, talabaning o'zlashtirish darajasini oshirish uchun uning ta'lim olish uslubini o'zgartirish zarur. Bu o'quv mashg'ulotlarini talabalarda aqliy faoliyat madaniyatini, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratishni taqozo etadi.

MUHOKAMA

Kasbiy shakllanganlik o'quv faoliyatida doimiy tizimli kechsa, u raqobatbardosh mutaxassislik sari boradi. Shuning uchun ham o'quv jarayonidan tashqari vaqtda ilmiy izlanish yo'nalishidagi to'garaklar tashkil etilsa, talabada mutaxassislik yuzasidan motivatsiyaning oshib borishiga turtki bo'ladi. Ularda motivatsiyaning kuchayishi orqali qo'shimcha ma'lumotlar olish asosida o'z bilimini boyitib borish ehtiyojini tug'diradi.

Bo'lajak tarbiyachi pedagoglarni ta'lim jarayonida ushbu uslubiy materiallarni qo'llash talabalarda yangi bilim, ko'nikmalarni shakllanishidan tashqari ularning TIU'lari ham ma'lum o'zgarishlarga uchraganligini ko'rsatdi. Shunday qilib, agarda o'quv kursini boshlanishida talabalarning 8% ga yaqini mahsuldor hamda ijodiy xarakterga ega bo'lgan vazifalarni bajarishga tayyorligini bildirgan bo'lsalar, kurs yakunida bu ko'rsatkich 47% tashkil qildi.

XULOSA

O'ylaymizki, bu maktabgacha ta'lim yo'nalishidagi ta'limiy ishlarni nafaqat mutaxassislik fanlarini o'qitishda, balki o'quv rejadagi barcha fanlarni o'qitishga joriy qilinishi talabalarda aqliy faoliyat madaniyatining yanada o'sishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo'jaeva N.N. O'qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi. –T.: TDPU, 2000. – 52 b.
2. Urinova Feruzakhon Uljaevna. *Botirova Zuhra Abdurahmonova, Mirjalol Turgunov Mirzahamdami ugli. NECESSARY CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING IN FUTURE TEACHERS.* Modern Journal of Social Sciences and Humanities. ISSN: 2795-4846 Vol. 4 (2022). <https://mjssh.academicjournal.io/index.php/mjssh>
3. Usmonova Shaxnoza. Comparative Study of Cosmonims(Sun, Moon ...) In Uzbek and English. In volume 7, of Eurasian Journal of Humanities and SocialSciences April, 2022 . ISSN (E): 2795-7683. JIF: 7.925
4. O'rinova, F. (2019). REPORT ON PROBLEMS IN THE PRE-SCHOOLS OF ORGANIZATIONAL PREVENTIVE CENTERS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(11), 311-315.
5. Oljayevna, O., & Shavkatovna, S. (2020). The Development of Logical Thinking of Primary School Students in Mathematics. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(2), 235-239.
6. Uljaevna, U. F. (2020). Didactic games in preschool educational system. Проблемы современной науки и образования, (4-2 (149)), 27-29.

7. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. (2021). Development and education of preschool children. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(2), 326-329.
8. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. DOI: 10.5958/2249-7137.2021. 00358. X "Development and education of preschool children" *ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal*. (Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal). ISSN, 2249-7137.
9. Urinova F. A., Usmonova S. Y. Q. IN CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM HUMANISTIC CHARACTERISTICS OF PARTNERSHIP PEDAGOGY //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 12. – С. 317-322.
10. Urinova F. NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGY IN EDUCATIONAL CONTENT: DIRECTIONS, PROBLEMS, SOLUTIONS //Теория и практика современной науки. – 2019. – №. 5. – С. 74-76.
11. Уринова Ф. У., Отажонов Ж. М. К проблеме ситуационно-позиционного обучения педагогов системы повышения квалификации //Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2015. – №. 4-2.
12. Ўринова Ф., Сидикова З. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларни нутқ маданиятини шакллантиришда китоб ва унинг аҳамияти //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 12. – С. 344-347.
13. Уринова, Ф. У. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКСИОЛОГИЯ КАК ЧАСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИННОВАТИКИ. УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА, 36.
14. Уринова, Ф. У., & Эркинова, Ш. Ё. (2013). Значение инновационной индивидуальной работы в повышении эффективности самостоятельной учебной деятельности студентов. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (12-2).
15. Giyosova, N. K Sabirov (2021). FAIRY TALES OF THE RUSSIAN AND UZBEK PEOPLES (COMPARATIVE APPROACH) Functioning of fairy-tale as one of the variety of folklore text in oral folk art *VGIYOSOVA Scientific journal of the Fergana State University* 1 (6), 124-126
16. Ўринова Ферузахон Улжаевна. Боланинг оғзаки нутқини ривожлантириш методикаси. CURRENT ISSUES OF MODERN LINGUISTICS AND INNOVATIVE APPROACHES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING. Fergana May 25, 2022
17. Urinova Feruza Uljaevna, Bolalarning oʻzga tildagi nutqini oʻstirish va rivojlantirishga turlicha yondashuvlar. "Zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolari va xorijiy tillarni oʻqitishda innovatsion yondashuv" mavzusiidagii III xalqaro onlayn ilmiy--amaliy anjumani materiallari. Fargʻona, 2022 yil.

BOSHLANG`ICH SINFDA TABIIY FANLARNI O`QITISHDA STEAM YONDASHUV

Qo`ychiyeva Zarnigorxon Abdumannob qizi

Andijon davlat universiteti

Pedagogika instituti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6727157>

Annotatsiya. Bugungi davr dunyo ta`limi oldiga ham katta vazifalarni qo`ymoqda. Bunda qo`yilgan asosiy talab yosh avlodni ma`naviy –axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko`tarish, tez o`zgarayotgan dunyoga moslashishni o`rgatishdan iboratdir. Shu bilan birga o`quv-tarbiya jarayoniga ta`limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etishga qaratilgan. Ushbu fikrlarning tasdig'i sifatida, bu maqolada boshlang`ich ta`lim fanlari uchun STEAM ta`limini joriy etish maqsadida motivatsion va innovatsion yechimlarini qo`llash, ta`lim resurslaridan samarali foydalanish bo`yicha tavsiyalar yoritilgan.

Kalit so`zlar: STEAM, STEM, STREAM, Science, kreativ, innovatsion yondashuv, 3D, IVEN.

ПОДХОД STEAM К ОБУЧЕНИЮ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация. Современный мир ставит большие задачи перед образованием, главное требование – поднять духовно-нравственное и интеллектуальное развитие подрастающего поколения на качественно новый уровень, научить их адаптироваться в быстро меняющемся мире. В то же время она направлена на внедрение в учебный процесс инновационных форм и методов обучения. В подтверждение этих взглядов в данной статье приведены рекомендации по использованию мотивационных и инновационных решений по внедрению STEAM-образования в начальное образование, эффективному использованию образовательных ресурсов.

Ключевые слова: STEAM, STEM, STREAM, Science, креативный, инновационный подход, 3D, IVEN.

STEAM APPROACH TO TEACHING NATURAL SCIENCES IN PRIMARY CLASSES

Abstract. Today's world also poses great challenges to world education. The main requirement is to raise the spiritual, moral and intellectual development of the younger generation to a qualitatively new level, to teach them to adapt to a rapidly changing world. At the same time, it aims to introduce innovative forms and methods of education into the educational process. In support of these views, this article discusses recommendations for the use of motivational and innovative solutions for the introduction of STEAM education in primary education, the effective use of educational resources.

Key words: STEAM, STEM, STREAM, creative, innovative approach, 3D, IVEN.

KIRISH

Ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarish maqsadida 2018-yil 5-sentabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-son Farmoni qabul qilindi. Unda xalq ta'limi tizimini isloh qilishning asosiy yo'nalishlari sifatida:

1. Xalq ta'limi tizimiga ilg'or xorijiy tajribani, o'quv-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, shu jumladan ta'lim berishning innovatsion usullarini joriy etish, o'quv va o'quv-uslubiy adabiyotlarning yangi avlodini yaratish, fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish belgilangan.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Ushbu Farmon ijrosini ta'minlash maqsadida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi № PP-3931-son qarori bilan tasdiqlangan "2018-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi" ning II bo'lim, 11-bandida: Umumiy o'rta ta'limning yangi davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini takomillashtirish va shu bilan birga STEAM (fan, texnologiya, muhandislik va matematika) metodlarini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish belgilab berilgan.

Mazkur vazifalarni bajarish uchun avvalo ta'lim ishtirokchilari–pedagoglar, metodistlar, o'quvchilar, ota-onalar va boshqalar STEAM metodi va ta'lim sifati yo'nalishida o'tkaziladigan xalqaro tadqiqotlar xaqida ma'lumotlarni bilishi hamda ularni amaliyotda qo'llashi uchun malakalarga ega bo'lishlari zarur bo'ladi.

STEM / STEAM / STREAM yangi yondashuvlari rivojlangan davlatlarda keng qo'llanilib, jahon hamjamiyati tomonidan ijobiy baholanmoqda.

STEAM yondashuvi o'quv samaradorligiga qanday ta'sir qiladi? Uning asosiy g'oyasi shundan iboratki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. Ya'ni, o'rganish paytida biz nafaqat miyamiz bilan, balki qo'limiz bilan ham ishlashimiz kerak. Faqat sinf devorlarida o'rganish tez o'zgaruvchan dunyo bilan hamqadam emas. STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bolalar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o'rganish uchun ham miyani, ham qo'llarini ishlatadilar. Ular olgan bilimlarni o'zlari "uqib oladilar". STEAM ta'limi nafaqat o'qitish usuli, balki mantiqiy fikrlash ta'limidir.

Ta'lim berishni o'quv fanlari bo'yicha emas, balki "mavzu"lar bo'yicha integratsiyalab olib borish. STEM –ta'limida fanlararo aloqa va loyihalash metodi birlashtirilgan bo'lib, uning asosida tabiiy fanlarni texnologiyaga, muhandislik ijodiyotga va matematikaga integratsiya qilish yotadi. Bunda muhandislik bilan bog'liq kasblarga bo'lgan tayyorgarlik amalga oshiriladi.

TADQIQOT NATIJALARI

Boshlang'ich sinflarda "Science" tabiiy fanlarni o'qitishda STEAM texnologiyasini qo'llasak, bolalar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o'rganishadi va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, o'z-o'zini namoyon qilish asoslarini o'rganishadi, o'z navbatida, bolalar rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta'minlaydi.

Shunday ekan, «Globus-Yerning kichraytirilgan shakli» mavzusini STEAM texnologiyasi asosida ishlab chiqamiz.

STEAM texnologiyasidagi S harfi fanni bildiradi. Bunda o`quvchilar nazariy ma`lumotlar bilan tanishtiriladi.

Nazariy ma`lumot: Yer shari va uning ichki tuzilishi Yer sharining diametri – 12 800 km. Ekvatorning uzunligi, ya`ni Yer shari belbog`ining uzunligi 40 000 km ga teng.

T harfi texnologiyani bildiradi. Yadro, mantiya, Yer po`sti, globus, shimoliy qutb, janubiy qutb, ekvator haqidagi ma`lumotlar umumlashtirilib quyidagi savollarga javob topish topshiriladi:

1. Yerning diametri va ekvatorining uzunligi qancha?
2. Yer sharining ichki tuzilishini tushuntirib bering.
3. Yer yadrosida harorat qancha?
4. Globus nima, qanday maqsadda foydalaniladi?
5. Beruniy globusi haqida nimalarni bilasiz?

E harfi muhandislikni bildiradi. O`quvchilarga qog`oz va loy, plastilindan yerning modelini yasash topshiriladi.

A harfi san`atni bildiradi. O`quvchilar berilgan ma`lumotlar asosida she`r, hikoya, esse yozadilar. Daftarlari globusning rasmini chizish topshiriladi.

M harfi matematikani bildiradi. Globusning aylanish o`qini, shimoliy va janubiy qutblarni hamda ekvatorni o`lchamlarini matematik nuqtai nazardan hisob-kitob qilishlari zarur bo`ladi.

Yerning kichraytirilgan shakli globusni modellashtirish:

Kerakli jihozlar: Qaychi, rangli qalam, shar, bo`yoq, skoch, yelim, qog`oz, karton.

Sharni shishirib og`zini mahkamlab olamiz va uchini qayirib skochlab qo`yamiz, ustiga qog`oz parchalarini yopishtirib ustidan xaritani bo`laklab globusga yopishtirib chiqamiz va ustun uchun karton qog`ozdan foydalanamiz. O`quvchilarga yer haqida qisqacha ma`lumotlar beriladi.

MUHOKAMA

STEAM -ta`limini joriy etishdan asosiy maqsad – o`quvchi yoshlarning qiziqishlarini maktab yoshidan erta aniqlash va iqtidorini, ijodkorligini rivojlantirishga yo`naltirish, yangiliklarni hayotga tatbiq etish orqali ilmiy izlanuvchan, yaratuvchan kadrlarni tarbiyalash.

STEAM o`quvchilarni ilhomlantiradi, o`quvchilar kashfiyotchilar va olimlar sifatida tadqiqotlar olib borishadi, texnologiyalarning imkoniyatlarini bilishadi, muhandislar sifatida loyihalashadi, rassomlar sifatida ijod qilishadi, matematiklar kabi fikrlashadi va albatta bolalar zavqlanib o`ynashadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytmoqchimanki, o`rta maktabda STEAM yondashuvi bolalarga tajribalar o`tkazish, dizayn modellarini yaratish, mustaqil musiqa va kino yaratish, o`z g`oyalarini haqiqatga aylantirish va yakuniy mahsulotni yaratishni rag`batlantiradi. Ushbu ta`lim yondashuvi bolalarga nazariy va amaliy ko`nikmalarni samarali tarzda birlashtirishga imkon beradi va oliy ta`limda o`qishni yanada osonlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi “Xalq ta`limi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo`yicha qo`shimcha chora-tadbirlar to`g`risida”gi PFRQ – 5538-son farmoni. “O`zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to`plami”, 2018-yil 10-sentyabr, 36-son, 722-modda.

2. Ivanova O. L. Gigena polosti rta. Razdel «Pravilnaya chistka zubov» - M.: «Sofiya», Moskva, 2003.
3. X.M.Baybayeva “STEAM ta’limi mazmun-mohiyati, ahamiyati” ma’ruza matni.
4. STEM for all edicational leadership, december 2014/ january 2015.
5. O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta maxsus ta`lim vazirligining elektron sayti: www.edu.uz
6. O`zbekiston Respublikasi Xalq ta`limi vazirligining elektron sayti: www.uzedu.uz
<http://www.rtm.uz> – Respublika ta`lim markazi sayti

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHNING O'QUV-USLUBIY TA'MINOTI

O'rinova Feruza Uljayevna

pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Farg'ona davlat universiteti

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti

Sadikova Zinnura Saydamatovna

Farg'ona davlat universiteti magistranti

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti, O'zbekiston

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6727187>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyatini shakllantirishning zamonaviy yondoshuv asosida tashkil etish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy yondoshuv, markaz, rivojlanish, STEAM, tanqidiy fikrlash, mustaqil fikrlash, faol muloqot, yakka tartib.

УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. В данной статье речь идет об организации творческой деятельности дошкольников в дошкольных организациях на основе современного подхода.

Ключевые слова: современный подход, направленность, развитие, STEAM, критическое мышление, самостоятельное мышление, активное общение, индивидуальная дисциплина.

EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT FOR THE FORMATION OF CREATIVE ACTIVITY OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. This article deals with the organization of the creative activity of preschoolers in preschool organizations based on a modern approach.

Keywords: modern approach, orientation, development, STEAM, critical thinking, independent thinking, active communication, individual discipline.

KIRISH

Maktabgacha yoshdagi bolada bilish jarayoni ijodiy faoliyat natijasida yuz beradi. Bolaning berilgan topshiriqni bajarish jarayonida izlanishi, ijodiy faoliyati namoyon bo'lishi uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan, me'yor va mezonlarga ega bo'lgan, o'z-o'zini anglagan faoliyat zaruriyati seziladi. Bu esa bolada atrof-olam ob'ektlari va ular haqidagi bilimlarni o'zlashtirish; ta'lim samaradorligini vujudga keltirish, faoliyatning avvalgi turlariga tayanishni taqozo etadi. Xususan, "Shaxsdagi ijodkorlik xususiyatlarini qanday tarbiyalash mumkin?"- degan dolzarb muammo bugun paydo bo'lmagan. Azal-azaldan ijodkorlikning boshlanishi bo'lgan insondagi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi bevosita bolalar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi pedagoglarni ham, tadqiqotchilarni ham hozirgi davrgacha qiziqtirib keladi. Ta'lim va tarbiya, shaxsning jamiyatda shakllanishi, qobiliyatlarni rivojlantirish hanuzgacha pedagogikaning eng dolzarb masalasi bo'lib qolmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy faollikni shakllantirish texnologiyasini ishlab chiqish muammosi ko'p qirrali pedagogik- psixologik ijtimoiy vazifalardan biri bo'lib, jamiyat ijtimoiy rivojlanishi va taraqqiyoti uchun dolzarb vazifalardan biridir.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Ijodkorlik – faoliyatning turli holatlarida paydo bo‘ladi. Qiziqish ilhom, intilish va boshqalar ijodkorlikning inson ongida eng oliy tarzda paydo bo‘lishidan tortib, to namoyon bo‘lishigacha jarayonni o‘z ichiga oladi. Shaxsning ijodiy faoliyat ehtiyoji faoliyatda yangi, ilgari maqsad qilib qo‘yilmagan bunyodkorlik intilishini bildiradi. Bolalardagi ijodiy faoliyatning har qanday kurtaklari ta‘lim- tarbiya, faoliyatdan tashqarida kamol topa olmaydi. Ta‘lim-tarbiya jarayonida bolalardagi yashirin iste‘dodlarni yuzaga chiqarish, maktabgacha yoshdan boshlab o‘z faoliyatini namoyon qilishi uchun imkoniyat yaratish, ulardagi ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish kelajakda yuksak salohiyatli, ijtimoiy faol, o‘tkir zehqli, kashfiyotchilik qobiliyatini namoyon eta oladigan raqobatbardosh kadrlarni voyaga yetkazish garovi bo‘lib hisoblanadi.

Bu davlatimizning ustuvor yo‘nalishlaridan biri – har tomonlama barkamol insonni voyaga yetkazish g‘oyasiga mos keladi. Maktabgacha ta‘limda bolalarda ijodiy faollikni shakllantirish ta‘lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi sanaladi. Maktabgacha ta‘limning faol va yetakchi sub‘ektlari bo‘lgan bolalarning yosh va psixologik xususiyatlari, shuningdek, tasviriy san‘at, mehnat, musiqa va jismoniy tarbiyaning o‘ziga xos jihatlari o‘qituvchidan ijodiy yondashuvni talab qiladi.

«Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yladigan davlat talablari» va «Ilk qadam» o‘quv dasturining ishlab chiqilishi uzluksiz ta‘lim tizimida maktabgacha ta‘limni samarali amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi. O‘quv dasturida maktabgacha ta‘lim muassasasida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda bolalarning o‘ziga xos belgilarga ega bo‘lgan yoshga doir xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etishi qayd etiladi. Shu bilan birga rivojlantiruvchi muhit mazmuniga quyidagilar ko‘rsatiladi:

- maktabgacha ta‘lim tashkilotining ko‘rgazmali-rivojlantiruvchi muhiti mazmuni madaniy-tarixiy qadriyatlar: milliy va mintaqaviy an‘analar; tabiat, iqlimdan kelib chiquvchi xususiyatlarga mos bo‘lishi lozim;
- muhit mazmuni birlamchi dunyoqarash asoslarini shakllantirish, bolaning muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuviga yordam berishi lozim. Albatta, maktabgacha ta‘limni ham shaklan, ham mazmunan yangilashga qaratilgan bu kabi innovatsiyalar ota-onalardan tortib barcha pedagoglar bola tarbiyasi, uning ta‘lim olishga tayyorgarligiga zamon talablaridan kelib chiqqan holda yondashuvini talab etadi. Maktabgacha ta‘lim tashkiloti guruhlarida tashkil etiladigan rivojlanish markazlaridagi jarayonlar bolalarning doimiy ravishda yangi bilimlarni o‘zlashtirishga, mustahkamlashga yordam beradi. Bolalarni o‘z bilimini mustaqil ravishda to‘ldirib borish, kechayotgan yangilanish jarayonlariga munosib moslashib borishga o‘rgatish rivojlanish markazlarining asosiy maqsadidir.

Dastur asosida tashkil etiladigan rivojlanish markazlari bolalarda quyidagilarni tarkib toptiradi:

- o‘zgarishlarni qabul qilish va amalga oshirish;
- tanqidiy fikrlash;
- tanlashni amalga oshirish;
- muammolarni eta olish;
- ijodiy, tafakkur va ixtirochilik imkoniyatlarini namoyon etish;
- odamlar, jamiyat, mamlakat, atrof-olam to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilish.

TADQIQOT NATIJALARI

Bugungi dunyo kechagi kabi emas, ertangi kun ham bugungi kabi bo'lmaydi. Inson faoliyati barcha sohalarida dinamik rivojlanayotgan texnologiyalar joriy etilmoqda. Zamonaviy bolalarning 65 foizi bugungi kunda mavjud bo'lmagan kasblarni egallaydi. Kelajakdagi mutaxassislar texnologiya, ilm-fan va muhandislikning turli xil sohalaridan kompleks ta'lim va bilimlarga muhtoj bo'ladi.

STEAM farzandlarimizga - ixtirochilar, kashfiyotchilarning kelajak avlodi, olim sifatida tadqiqotlar olib borish, texnologiyani shakllantirish, muhandis sifatida loyihalash, rassom sifatida yaratuvchi, matematik sifatida analitik fikr yuritishni o'yin orqali yuzaga keltiradi. Bugungi kunda STEAM-ta'lim dunyodagi asosiy tendensiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda va amaliyot yondashuvni qo'llashda beshta sohani yagona o'quv sxemasiga integratsiyalashga asoslangan. Bunday ta'limning shartlari uning uzluksizligi va bolalarning guruhlarda o'zaro muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish bo'lib, bunda ular fikrlarni to'plashi va fikrlar almashadi. Shuning uchun, asosiy ta'lim dasturiga quyidagilar Lego- texnologiyalar, bolalar tadqiqotlari kabi mantiqiy fikrlashni rivojlantirish modullari kiradi.

- STEAM (S-fan, T-texnologiya, E-muhandislik, A-can'at, M - matematika) - ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani birlashtiruvchi zamonaviy yondashuv.

STEAM bolalarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga quyidagicha yordam beradi:

- Muammolarni keng qamrovli tushunish;
- Ijodiy fikrlash;
- Muhandislik yondashuv;
- Tanqidiy fikrlash;
- Илмий методларни тушуниш ва қўллаш;
- Dizayn asoslarini tushunish.

STEAM yondashuvi tufayli bolalar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o'rganishadi va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, o'z-o'zini namoyon qilish asoslarini o'rganishadi, o'z navbatida, bolalar rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta'minlaydi.

O'z-o'ziga ishonchni shakllantirish yondashuvida bolalar o'z qo'llari bilan yaratgan ko'priklar va yo'llar, samolyotlar va avtomobillarni "ishga tushirib", suv osti va havo tuzilmalarini "rivojlantirib", sinovdan o'tkazib, har safar ular maqsadga yaqinlashib borishadi. Yaxshi natija bermagan "mahsulot"ni qayta-qayta sinovdan o'tkazib, takomillashtirib borishadi. Natijada barcha muammolarni o'zi hal qilish, maqsadga erishish bolalar uchun ilhom, g'alaba, adrenalin va quvonch olib keladi. Har bir g'alaba, o'zlarining qobiliyatlariga ko'proq ishonch uyg'otadi.

Faol muloqot va jamoaviy ish. STEAM dasturlari ham faol muloqot va guruh ishi bilan ajralib turadi. Muhokama bosqichida ular fikr bildirishga qo'rqmaslikka o'rganadilar. Ko'pincha, stol atrofida o'tirmaydi, o'zlarining dizaynlari asosidagi "mahsulot"larni sinovdan o'tkazadi va rivojlantiradi. Ular hamma vaqt hamkorlikni ta'minlaydigan jamoada tarbiyachilar va ularning do'stlari bilan muloqot qilish bilan band bo'lishadi.

Texnik fanlar bo'yicha qiziqishlarni rivojlantirish. Maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi STEAM ta'limi vazifasi qiziqishning rivojlanishi uchun dastlabki shart-sharoitlarni yaratishdir. Bolalar uchun tabiat fanlari va texnik fanlar bo'yicha, qilgan ishni yaxshi ko'rish, qiziqishni rivojlantirish uchun asosdir. STEAM – bolalar uchun juda qiziqarli va dinamik bo'lib,

bolalarning zerikishlariga to'sqinlik qiladi. Ular vaqt o'tayotganini sezmaydilar, lekin ham charchamadilar. Raketalar, avtoullovlar, ko'priklar, osmono'par binolarni qurish, elektron o'yinlar, fabrikalar, logistika tarmoqlarini yaratish, dengiz osti kemalari, ilm-fan va texnologiyaga qiziqishi ortib borada.

Loyihalar uchun ijodiy va innovatsion yondashuvlar. STEAM ta'limi oltita bosqichdan iborat: savol (vazifa), muhokamalar, dizayn, qurilish, test va takomillashtirish. Ushbu bosqichlar muntazam ravishda loyiha yondashuvining asosidir. O'z navbatida hamkorlik yoki turli imkoniyatlardan birgalikda foydalanish ijodkorlik asosi hisoblanadi. Shunday qilib, bir vaqtda bolalarda fan va texnologiyalarni qo'llash, yangi innovatsiyalarni yaratishi mumkin. Oqilona tashkil etilgan sog'lom ijtimoiy-ma'naviy muhit bolalarda izlanishga, tashabbus ko'rsatishga va ijodkorlik qobiliyatlarini namoyon etishga rag'bat uyg'otadi. Bunda tarbiyachilar bola rivojlanishi qanday kechayotganligi to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lishlari, buning uchun esa ularni doimiy ravimda nazorat qilib borishlari zarur bo'ladi.

MUHOKAMA

Tarbiyachi o'quv materialini bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda ularga munosib tarzda yetkazadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogik jamoasining o'rni shundan iboratki, ular har bir bolaning qiziqishi, qobiliyati va ehtiyojini inobatga olgan holda mos keladigan maqsadlar qo'yishlari, bolalardagi tabiiy qiziqishlarni qo'llab-quvvatlashlari, ularda borliqni birgalikda o'zlashtirish ko'nikmalarini shakllantirishlari kerak.

Bu yondashuv kelajakda bolalarda hayotiy muammolarni hal etishda yordam beradi. Ko'pgina rivojlangan davlatlarda, jumladan AQSH, Yaponiya, Izrail, Singapur, Rossiyada maktabgacha ta'lim muassalarida bolalarni ijodiy va ixtirochilik qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida mazkur yondashuv metodlaridan samarali foydalanib kelinmoqda.

Bola rivojlanishining o'ziga xosligini inobatga olishda, avvalo shuni tushunib yetish kerakki, barcha bolalar rivojlanishning ma'lum bosqichlarini bosib o'tadilar, biroq bunda har bir bola noyob va takrorlanmasdir. Tarbiyachilar bolalarni aynan bir xil, o'xshash narsalar va faoliyat turlari bilan ta'minlashlari uchun ularning o'ziga xos, boshqalardan ajralib turadigan rivojlanish ko'rsatkichlari to'g'risida to'liq tasavvurga ega bo'lishlari lozim. Shuningdek, tarbiyachilar bir xil yoshdagi turli bolalarning qobiliyatlari va qiziqishlaridagi farqlarga e'tibor bilan munosabatda bo'lishlari kerakligini mutaxassislar alohida ta'kidlashadi.

Bunda bola rivojlanishining o'ziga xosligiga doir, bolalar qiziqishlariga javob beruvchi faoliyat turlari, ya'ni ularning aqliy, ijtimoiy va ma'naviy yetuklik darajasi nazarda tutiladi. Bunday faoliyat turlari bolalarning tabiatga qiziqishlariga, tajribadan qoniqish hosil qilishlariga va o'z g'oyalarini tajribada sinab ko'rish xoxish-istaklariga qaratilgandir.

Rivojlanish markazlaridagi ta'lim jarayonida bolalarning o'zlari tegishli rivojlanish markazini ixtiyoriy tanlay boshlaydilar. Bolalarni mustaqil guruhlarda ishlashi, individuallashtirishda tarbiyachi shunday faoliyat turlarini o'ylab topadiki, unda barchaga birdek ko'rsatma berilsa-da, biroq har bir bola undan kelib chiqqan holda o'zi mustaqil ravishda muvaffaqiyatga erishishga imkon beriladi. Individuallashtirish darajasini optimallashtirish mumkin. Epchillik va topqirlik talab etiladigan faoliyat turini tanlagan va bolalarni diqqat bilan kuzatgan holda tarbiyachi zaruriyat tug'ilib qolsa topshiriq va materiallarni o'zgartirishi yoki moslashtirishi mumkin.

- “Ilk qadam” o‘quv dasturi asosida maktabgacha ta’lim muassasalarida quyidagi rivojlanish markazlari faoliyati yuritilishi nazarda tutiladi:
- Qurilish va konstruksiyalash markazi
- Syujet-rolli o‘yinlar va dramalashtirish markaziТил ва нутқ
- Ilm-fan va tabiat markazi
- San’at markazi
- Musiqa va ritmika markazi.

XULOSA

Rivojlanish markazlari bolalarga o‘zlarining shaxsiy ko‘nikmalari va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda ta’lim-tarbiya jarayonini mustaqil individuallashtirish imkoniyatini beradi. Masalan, san’at markazida bir bola qog‘oz qirqadi, boshqa bola esa shu qog‘ozdan qaychi bilan o‘zi o‘ylagan shaklchani kesib oladi. Stol ustida o‘ynaladigan o‘yinlar markazida bir bola to‘rtta yog‘och kubikdan shakl yasaydi, boshqa birov esa yigirma besh bo‘lakli karton qog‘ozli tasvirni tuzishni ma‘qul ko‘radi. Tarbiyachi jarayonda bolalarni kuzatadi va ularning rivojlanishiga daxldor fikrlarni yozib boradi. Ancha vaqtdan so‘ng u bolalarga vazifani murakkablashtiruvchi materiallarni taklif etadi yoki vaziyatga qarab ana shu vazifalarni bajarishda bolaga to‘g‘ridan to‘g‘ri yordam beradi. Bunday yo‘l tutish tufayli bola yaxshi sur‘atda o‘sib-ulg‘ayishi mumkin.

Tarbiyachilar rivojlanish markazlarida bolalarning yordamchilari rolini o‘ynaydilar, mashg‘ulotlar olib boriladigan joyda imkoniyatlar kengligini ta‘min etadilar va har bir bola individual rivojlanishi darajasini egallay olgan holda faoliyat turlarini rejalashtiradilar. Kun tartibi turli mashg‘ulot turlarini o‘zida qamrab olishi lozim: kichik guruhlarda birgalikda va tarbiyachi hamkorligida yakka tartibda (individual) yoki mustaqil (ular tomonidan tanlagan mashg‘ulotlarga vaqt ajratish kerak, chunki bolalar ongli tanlab olishni o‘rganadilar, o‘z qiziqish va qobiliyatlarini amalga oshiradilar). Bolalarning o‘z tanlovlarini amalga oshirishi, muammolarni hal etishi, atrofdagi kishilar bilan birgalikda harakat qilishi, individual maqsad qo‘yishi va unga erishishni bilishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo‘jaeva N.N. O‘qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi. –T.: TDPU, 2000. – 52 b.
2. Urinova Feruzakhon Uljaevna. *Botirova Zuhra Abdurahmonova, Mirjalol Turgunov Mirzahamdami ugli*. NECESSARY CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING IN FUTURE TEACHERS. Modern Journal of Social Sciences and Humanities. ISSN: 2795-4846 Vol. 4 (2022). <https://mjssh.academicjournal.io/index.php/mjssh>
3. Usmonova Shaxnoza. Comparative Study of Cosmonims(Sun, Moon ...) In Uzbek and English. In volume 7, of Eurasian Journal of Humanities and SocialSciences April, 2022 . ISSN (E): 2795-7683. JIF: 7.925
4. O‘rinova, F. (2019). REPORT ON PROBLEMS IN THE PRE-SCHOOLS OF ORGANIZATIONAL PREVENTIVE CENTERS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(11), 311-315.

5. Oljayevna, O., & Shavkatovna, S. (2020). The Development of Logical Thinking of Primary School Students in Mathematics. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(2), 235-239.
6. Uljaevna, U. F. (2020). Didactic games in preschool educational system. *Проблемы современной науки и образования*, (4-2 (149)), 27-29.
7. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. (2021). Development and education of preschool children. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(2), 326-329.
8. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. DOI: 10.5958/2249-7137.2021. 00358. X “Development and education of preschool children” *ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal*. (Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal). ISSN, 2249-7137.
9. Urinova F. A., Usmonova S. Y. Q. IN CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM HUMANISTIC CHARACTERISTICS OF PARTNERSHIP PEDOGOGY //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 12. – С. 317-322.
10. Urinova F. NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGY IN EDUCATIONAL CONTENT: DIRECTIONS, PROBLEMS, SOLUTIONS //Теория и практика современной науки. – 2019. – №. 5. – С. 74-76.
11. Уринова Ф. У., Отажонов Ж. М. К проблеме ситуационно-позиционного обучения педагогов системы повышения квалификации //Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2015. – №. 4-2.
12. Ўринова Ф., Сидикова З. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларни нутқ маданиятини шакллантиришда китоб ва унинг аҳамияти //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 12. – С. 344-347.
13. Уринова, Ф. У. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКЦИОЛОГИЯ КАК ЧАСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИННОВАТИКИ. *УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА*, 36.
14. Уринова, Ф. У., & Эркинова, Ш. Ё. (2013). Значение инновационной индивидуальной работы в повышении эффективности самостоятельной учебной деятельности студентов. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (12-2).
15. Giyosova, N. K Sabirov (2021). FAIRY TALES OF THE RUSSIAN AND UZBEK PEOPLES (COMPARATIVE APPROACH) Functioning of fairy-tale as one of the variety of folklore text in oral folk art VGIYOSOVA *Scientific journal of the Fergana State University* 1 (6), 124-126
16. Ўринова Ферузахон Улжаевна. Боланинг оғзаки нутқини ривожлантириш методикаси. CURRENT ISSUES OF MODERN LINGUISTICS AND INNOVATIVE APPROACHES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING. *Fergana* May 25, 2022
17. Urinova Feruza Uljaevna, Bolalarning o'zga tildagi nutqini o'stirish va rivojlantirishga turlicha yondashuvlar. “Zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolari va xorijiy tillarni o'qitishda innovatsion yondashuv” mavzusiidagii III xalqaro onlayn ilmiy--amaliy anjumani materiallari. *Farg'ona*, 2022 yil.
18. О.Ўринова, Д. Хайиткулов. Инновационные технологии обучения химии.// Учёный XXI века научный журнал 4-2 2017 г.). –С. 33-35.

19. Нишонов М., Ёринова О.. Узлуксиз таълим тизимида такрорлаш жараёнини оптималлаш. // Word Social Science. Scientific-practical journal. 2018 у. Рр. 31-33.
20. Нишонов М., Ёринова О., Исмоилова Н. // Современные технологии проектирование при обучении химии. Проблемы современной образования №3 (148, март 2020 г.). –С. 51-53.
21. Jurayev R. K., Karakhanova L. M. Scientific And Methodical Bases Of The Use Of Electronic Educational Resources In Teaching Biology In General Educational Schools //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 8. – С. 3500-3505.
22. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
23. Dzhuraev R. K., Karakhanova L. M. Model of the organization of research activities of 10th grade students in teaching physics and biology //International journal of discourse on Innovation, integration and education. – 2021. – Т. 2. – №. 01. – С. 296-300.

DUAL TA'LIMNI AMALIYOTDA QO'LLASH

Shodmonova Marxabo Uktamovna

Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 1- son kasb-hunar maktabi ishlab chiqarish ta'limi
ustasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6727211>

Annotatsiya. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.10.2019 yil PF-5847 sonli farmonida: "O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish"ning ustuvor vazifalari belgilangan. Ushbu maqolada, dual ta'limni amaliyotda qo'llash haqida fikr va mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: dual ta'lim, amaliyot, qo'llash, tizim, modernizatsiya, dualizm.

ПРИМЕНЕНИЕ ДУАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ПРАКТИКЕ

Аннотация. В Указе Президента Республики Узбекистан от 08.10.2019 г. ПФ-5847 об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года: модернизировать высшее образование, модернизировать высшее образование, социальную сферу и экономика на основе передовых образовательных технологий В данной статье рассматривается применение дуального образования на практике.

Ключевые слова: дуальное образование, практика, применение, система, модернизация, дуализм.

APPLICATION OF DUAL EDUCATION IN PRACTICE

Abstract. In the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated 08.10.2019 PF-5847 on the approval of the Concept for the development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030: modernize higher education, modernize higher education, the social sphere and the economy based on advanced educational technologies. This article discusses the use of dual education in practice.

Key words: dual education, practice, application, system, modernization, dualism.

KIRISH

Ushbu vazifalarni amalga oshirishning asosiy sharti sifatida ilm-fanni iqtisodiyotning asosiy drayveriga aylantirish va bozor talablari asosida raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash shu kunning dolzarb vazifalaridan sanaladi. Mamlakatimiz rahbarining ta'lim tizimini davlat xususiy sheriklik asosida rivojlantirish g'oyasi zahirida ana shu maqsad yotibdi. Ta'limdagi hamkorlik tamoyili mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida birinchilardan bo'lib Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti tomonidan amaliyotga tatbiq etildi. Bu borada yaqin hamkor sifatida "Mutaxasislarni maqsadli tayyorlash, o'quv-ilmiy va marketing sohalari bo'yicha o'zaro

hamkorlik” to‘g‘risidagi shartnomalar shakllantirilib, shu asosida nazariya egallangani bilimlarni amaliyotda q‘ollashda xizmat qiladi. Shu tariqa tomonlarning sheriklik asosidagi hamkorligiga mustahkam zamin yaratiladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Dualizm haqida to‘xtaladigan bo‘lsak, dualizm (lot. dualis — ikki yoqlama) — bir-biri bilan birlashtirib bo‘lmaydigan holatlar, tamoyillar, fikrlash tarzi, dunyoqarash, intilish va gnoseologik tamoyillar yonma-yon mavjudligini targ‘ib qiluvchi ta‘limot. Dualizm plyuralizm ko‘rinishlaridan biri. Dualizm terminini nemis faylasufi X.Volf (1679— 1754) kiritgan. Dualizm quyidagi juft tushunchalarni ifodalaydi: g‘oyalar dunyosi va voqeiy dunyo. Dualizm falsafiy, diniy, antropologik, etik shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin. Qadimgi davrda diniy-etik dualizm Avestoda uchraydi. Dualizm falsafada ikki mustaqil narsa — ruh va materiya mavjud deb bilishida ko‘rinadi. Bu ayniqsa R.Dekart va I.Kant qarashlarida ko‘zga yaqqol tashlanib turadi.

O‘zbekiston Respublikasi "Ta‘lim to‘g‘risida"gi Qonuniga muvofiq, shuningdek yoshlarning kasblar va mutaxassisliklarni egallashga bo‘lgan qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash uchun keng imkoniyatlar yaratish maqsadida 2021/2022 o‘quv yilidan professional ta‘lim tizimida dual ta‘lim tashkil etiladi. Ta‘lim to‘g‘risidagi Qonunning 17-moddasida dual ta‘lim to‘g‘risida fikr yuritilib, “Dual ta‘lim ta‘lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko‘nikmalarni olishga qaratilgan bo‘lib, ularning nazariy qismi ta‘lim tashkiloti negizida, amaliy qismi esa ta‘lim oluvchining ish joyida amalga oshiriladi. Dual ta‘limni tashkil etish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi” deb ta‘kidlangan. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 29 martdagi “Professional ta‘lim tizimida dual ta‘limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida”gi 163-son Qarorining qabul qilinishi Respublikamizda dual ta‘limni tashkil qilish bo‘yicha amaliy ishlar boshlanganligidan dalolat beradi.

TADQIQOT NATIJALARI

Dual ta‘lim – bu mutaxassislarni o‘quvchilarning ta‘lim infratuzilmasini va o‘quv jarayonida ish beruvchiga jalb qilgan holda, o‘zaro ta‘lim doirasidagi mutaxassislar tayyorlash uchun asosdir. Kasbiy munosabatlar tajribasi sifatida ikki tomonlama ta‘limni tushunish, ishlash bo‘yicha ishlab chiqarish ko‘nikmalarini o‘tkazish, mavzu bo‘yicha o‘zaro munosabatlarning umumiy tamoyillari bilan uzviy bog‘liq hisoblanadi. Dual ta‘lim jarayonida o‘quvchi olgan nazariy bilimlarini bir vaqtning o‘zida korxona yoki tashkilotda amalda qo‘llab, mutaxassislik bo‘yicha ko‘nikma va malakalarini mustahkamlaydi. Bunda talabalarda haqiqiy, ma‘lum bir ishlab chiqarish jarayonini tushunishga qaratilgan nazariy bilim va tushunchalarni tarqalish qobiliyatini rivojlantiradi. Ilm jarayonida amaliy faoliyatni aniqlashning prinsipi bilimlarning asosiy maqsadiga asoslanadi. Dual ta‘lim jarayoni bilim olish kuchi bo‘lgan amaliy faoliyat bilan bilimlarining xolisligini oqlaydi, haqiqatini tekshirish vositasi hisoblanadi. Bu nazariya bilan amaliyot o‘rtasidagi dialektik munosabatlarda o‘z aksini topadi.

MUHOKAMA

Ta‘lim muassasasi va korxonaning ushbu hamkorligi bilan yuqori sifatli va miqdoriy jihatdagi oliy ta‘lim tizimiga ijtimoiy buyurtma aniqlashtiriladi. Imkoniyatning uslubiy tamoyili asosida kasb-hunar ta‘limi tizimini o‘rgangan olimlarning fikriga ko‘ra, ikki tomonlama ta‘limning asosiy shakllari Ijtimoiy sheriklik instituti hisoblanadi. Har bir sherikning manfaatlari va majburiyatlarini aniq farqlash bilan ish beruvchiga beriladi. Ikki tomonlama o‘quv mashg‘ulotlari, nafaqat mutaxassislar tayyorlash natijalariga, balki o‘quv jarayoni va uni tashkil

etish mazmuniga ham qiziqadigan muayyan korxonalar o'quv jarayoniga jalb qilinganligini ta'minlaydi. Bu dual ta'limning ahamiyati bilan belgilanadi, bu esa mutaxassisni tayyorlashda bo'shliqni va ta'lim sohalarini to'ldirishga imkon beradi. Nazariy va uslubiy, psixologik va falsafiy poydevorni hisobga olgan holda, ikki tomonlama o'qitish sharoitida mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi ko'rib chiqiladi. Unda to'rt asosiy komponentga e'tiborni qaratish maqsadga muvofiqdir:

1. Motivatsion (muvaffaqiyatga erishish; o'qishni o'rganishning motivatsiyasi; kasbni qondirish darajasi, ilmiy faoliyatga ratsionalizatorlik takliflari orqali qiziqtirish).
2. Tashkiliy va boshqaruv komponenti (etakchilik salohiyatining namoyon bo'lishi; kommunikativ fazilatlar; tashkiliy xususiyatlar).
3. Kognitiv (professional faoliyatda bilimlarni o'zlashtirishi; bilim olishda mustaqillik berish).
4. Ilmiy komponent (ilmiy maqsadlarda ishtirok etish darajasi; korxona muammolarini hal qilish bo'yicha amaliy innovatsion loyihalari yo'nalishi).

XULOSA

Dual ta'lim ma'lum bir korxona ehtiyojlariga muvofiq ma'lum bir darajadagi mutaxassislarni tayyorlashda o'quv va ishlab chiqarish sohalarining kelishilgan o'zaro ta'sirini o'z ichiga olgan kasbiy tayyorgarlikni tashkil etishning innovatsion shakli tushuniladi. Bunda o'quv muassasasi va ishlab chiqarish korxonalari maqsadlarining umumiyligi ijtimoiy tarkibiy xususiyatlarga ega bo'lgan muayyan malakalarning vakolatli mutaxassislarni tayyorlash jarayoni integratsiyasi hisoblanadi. Ushbu integratsiya asoslari ikki tomonlama tayyorgarlik sharoitida amalga oshirilayotgan maqsadlar, qadriyatlar mazmuni, tadbirlar hamjamiyatini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

4. Jonmatova O. Yusuf Xos Hojibning ta'lim – tarbiya to'g'risida. T.: "O'qituvchi", 1980. 14-bet
5. Niyozev G , Axmedova.M Pedagogika tarixidan seminar. "Noshir", Toshkent, 2011, 142 bet
6. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi. – T.: " Fan va texnologiya", 2015, 160
7. Mullaboyeva N. Kasbiy pedagogika. Namangan, 2019, 364 bet.

O'SPIRINLIK DAVRIDA MUSTAQIL KASBIY MALAKALARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Aliyeva Xonzodabegim Furqatbek qizi

Andijon davlat universitetining Pedagogika instituti 1bosqich magistranti. Pedagogika va psixologiya yo'nalishi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6727272>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'spirinlik davrida mustaqil kasbiy malakalarni shakllantirishning psixologik omillari haqida so'z boradi. Maqola davomida kasbiy ko'nikma hamda malakalarni shakllantirish uchun muhim bo'lgan metodlar va ularni qo'llash usullari yoritib berilgan.

Kalit so'zlari: psixologik omil, kasb, metod, malaka, o'spirinlik davri, motivatsiya

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация. В данной статье рассматриваются психологические факторы формирования самостоятельных профессиональных навыков в подростковом возрасте. В статье описаны методы и приемы, важные для формирования профессиональных навыков и компетенций.

Ключевые слова: психологический фактор, профессия, метод, квалификация, подростковый возраст, мотивация.

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE FORMATION OF INDEPENDENT PROFESSIONAL SKILLS IN ADOLESCENCE

Abstract. This article discusses the psychological factors in the formation of independent professional skills during adolescence. The article describes the methods and techniques that are important for the formation of professional skills and competencies.

Keywords: psychological factor, profession, method, qualification, adolescence, motivation

KIRISH

O'smirlikdan keyingi navbatdagi bosqichni o'spirinlik davri deb bir bosqich hisoblashimiz ham mumkin, lekin hozirgi ko'pchilik psixologlar klassifikatsiyasi bo'yicha ikki bosqichga ajratishimiz ham mumkin. Bu davrda o'quvchi jismonan baquvvat, o'qishni tugatgach mustaqil mehnat qila oladigan, oliy maktabda o'zini sinab ko'radigan imkoniyatga ega bo'ladi. Mazkur davrning yana bir xususiyati—mehnat bilan ta'lim faoliyatining bir xil ahamiyat kasb etishidan iborat. Ijtimoiy hayotda faol qatnashish, ta'lim xarakterining o'zgarishi, yigit va qizlarda ilmiy dunyoqarash, barqaror e'tiqodning shakllanishiga, yuksak insoniy xis-tuyg'uning vujudga kelishiga, bilimni o'zlashtirishga ijodiy yondoshuv kuchayishiga olib keladi.

Hayotda o'z o'rnini topishga intilish kasb-hunar o'rganish, ixtisoslikni tanlash, istiqbol rejasini tuzish, kelajakka jiddiy munosabatda bo'lishni keltirib chiqaradi. Biroq bu davr kuch-g'ayrat, shijoat, qahramonlik ko'rsatishga urinish, jamoat, jamiyat va tabiat hodisalariga romantik munosabatda bo'lish bilan boshqa yosh davrlaridan keskin farqlanadi. Ilk o'spirinning psixik rivojlanishini harakatga keltiruvchi kuch jamoat tashkilotlari, maktab jamoasi, ta'lim jarayoni

ko'yadigan talablar darajasining oshishi bilan u erishgan psixik kamolot o'rtasidagi ziddiyatlardir. Turli qarama-qarshiliklar, ziddiyatlar o'spirinning ahloqiy, aqliy, estetik jihatdan tez o'sishi orqali bartaraf qilinadi.

Ilk o'spirinlik yoshidagi etakchi omil yuqori sinf o'quvchisi faoliyatining xususiyati, mohiyati va mazmunidagi tub burilishdir. O'spirinlarda avvalo o'zini anglashdagi siljish yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu xol shunchaki o'sishni bildirmaydi. O'spirinda o'zining ruhiy dunyosini, shaxsiy fazilatlarini, aql-zakovatini, qobiliyati hamda imkoniyatini aniqlashga intilish kuchayadi. Bu yoshdagi o'quvchilarning o'zini anglashga aloqador xususiyatlari mavjud. Ular avval, o'zlarining kuchli va zaif jihatlarini, yutuq va kamchiliklarini, munosib va nomunosib qiliqlarini aniqroq baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'spirin o'smirga qaraganda o'z ma'naviyati va ruhiyatining xususiyatlarini to'laroq tasavvur eta olsa ham, ularni oqilona baholashda kamchiliklarga yo'l qo'yadi. Natijada u o'z xususiyatlariga ortiqcha baho berib, manmanlik, takabburlik, kibrlanish illatiga duchor bo'ladi, sinf va pedagoglar jamoalarining a'zolariga g'ayritabiiy munosabatda bo'la boshlaydi. Shuningdek, ayrim o'spirinlar o'z hatti-harakatlari, aqliy imkoniyatlari va qiziqishlariga past baho beradilar va o'zlarini kamtarona tutishga intiladilar. O'smirlik yoshidagi boladan yana bir xususiyat-murakkab shaxslararo munosabatlarda aks etuvchi burch, vijdon xissi, o'z kadr-qimmatini e'zozlash, sezish va faxmlashga moyillikdir. Masalan, o'spirin yigit va qiz sezgirlik deganda nozik, nafis xolatlarning farqiga borish, zaruratni anglash, xolisona yordam uyushtirishni, shaxsning nafsoniyatiga tegmasdan amalga oshirishni tushunadi. O'spirin o'zining ezgu niyatini baholashda jamoada o'z o'rnini belgilash nuqtai-nazaridan yondoshadi, chunonchi, «o'zim tanlagan mutaxassislikka yaroqlimanmi?», «Jonajon Respublikamga, ota-onamga munosib farzand bo'la olamanmi?», «Jamiyatning taraqqiyotiga o'z ulushimni qo'sha olamanmi?» degan savollarga javob qidiradi. O'quvchida o'zining fazilati to'g'risida yaqqol tasavvur hosil qilish uchun o'qituvchi unga juda ustalik, ziyraklik bilan yordam berishi lozim. Shundagina jamoada ustozga, do'stlariga chuqur xurmat, minnatdorchilik tuyg'ulari uyg'onadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

O'spirin o'quvchida o'zini anglash zamirida o'z-o'zini tarbiyalash istagi tug'iladi va bu ishning yo'llarini topish, ularni kundalik turmushga tadbiq qilish ehtiyoji vujudga keladi. O'zlariga ma'qul ma'naviy-psixologik qiyofaga ega bo'lish uchun oqilona o'lcham, mezon, vazifalarni bajaruvchi barkamol, mukammal timsol, namuna, yuksak orzu tasvirini qidiradilar. O'spirinda ideallar bir necha ko'rinishda namoyon bo'lishi va aks etishi mumkin. Masalan, ular taniqli kishilarning qiyofalari, badiiy asar qahramonlari timsolida o'zlarida yuksak fazilatlarini gavdalandirishni orzu qiladilar. Bu orzular mazmun jihatidan o'spirin yigitlar va qizlarda farq qilishi mumkin. Masalan, qizlar ko'pincha mehnatkash ayolning, jozibali, nazokatli, iboli, iffatli jamoat arbobining, badiiy asar qahramonining xususiyatlari mujassamlashgan qiyofalarini ideal darajaga ko'taradilar. Ammo ayrim o'quvchilar tarixiy shaxslarning, masalan, baquvvat yo'lto'sar, xiylagar quv josus va boshqalarning salbiy sifatlariga taklid qilishga ham moyil bo'ladilar. Kuzatishlar va hayot tajribalarining ko'rsatishicha, ba'zi xollarda ilk o'spirinlar o'zlarini qo'rqmas, jasur qilib ko'rsatishga, no'rin harakatlarga moyil bo'ladilar. Ilk o'spirinlar ma'naviy xislatlarga, ahloqiy mezonlar mohiyatiga jiddiy munosabatda bo'ladilar. Masalan, burch, vijdon, g'urur, qadr-qimmat, faxrlanish, ma'suliyat, or-nomus kabi tushunchalarni chuqur tahlil qila oladilar. Lekin hammalari emas. ahloqiy ma'naviy qarashlar, tasavvurlar shakllanishi

uchun pedagoglar sog'lom muxit yaratish, barqaror shaxsni tarkib toptirish uchun doimo izlanishlari zarur. Ayrim munozarali tadbirlar puxta o'ylab tashkil qilinishi, ayrim chet el filmlari muxokamasi shular jumlasiga kiradi. Ijtimoiy hayotda uchraydigan yaramas yurish-turishlarga, illatlarga zarba berish pedagoglar jamoasining muhim vazifasi hisoblanadi. O'spirinlarda balog'atga etish tuyg'usi takomillashib borib o'zining o'rnini belgilash va ma'naviy dunyosini ifodalash tuyg'usiga aylanadi. Bu hol uning o'zini alohida shaxs ekanligi, o'ziga xos xislatini tan olinishini istashida aks etadi.

TADQIQOT NATIJALARI

Psixolog K.K.Platonov "Kasb tanlashga yo'naltirish uchburchagi" sxemasini ishlab chiqib u o'zining ixchamligi bilan boshqalardan ajralib turadi. Xuddi shu bois kasb tanlashga yo'llashda undan unumli foydalanish mumkin.

Kasb tanlashga yo'naltirish uchburchagining muhim tomoni bu har xil kasb hunar egasiga nisbatan quyiladigan talablar yuzasidan muayyan bilimning mavjudligidir. Uning ikkinchi bir xususiyatli tomoni shuki u yoki bu mutaxassislikka nisbatan jamiyatning mehnat imkoniyatiga ehtiyoji bo'yicha bilimlar mujassasmlashganligidir. Yana bir o'ziga xos tomoni shundan iboratki kasbga yo'naltiruvchining qunti qobiliyati shaxsiy xususiyatlari bo'yicha bilimlar umumlashtirilgan bo'lib kasb tanlashga oid barcha jihatlar majmua holiga keltirilgandir.

Kasb tanlashga yo'naltirilgan uchburchagi shaxsning qiziqishi mayli xohishi o'zini o'zi baholashi nufuzi kabilarga oid materiallarni o'zida mujassasmlashtiradi.

V.A.Krutetskiy o'spirinlarda uchrash mumkin bo'lgan motivlardan quyidagilarni alohida ta'kidlab o'tadi:

- biror o'quv faniga nisbatan o'spirinning qiziqishi.
- vatanga foyda keltirish istagi
- shaxsiy qobiliyatini ro'kach qilib ko'rsatish
- oilaviy an'alariga rioya qilishi
- do'stlari va o'rtoqlaridan o'mak olganligi
- ish joyining va o'quv yurtining uyga yaqinligi
- moddiy ta'minlanganlik
- o'quv yurti ko'rinishining chiroyliligi yoki unga joylashishining osonligi singari motivlardir.

Psixolog Ye.A.Klimov tomonidan o'spirinlarda kasb tanlash jarayonida uchraydigan xatoliklarni quyidagilar deb ajratib ko'rsatadilar:

- biror bir kasbning nufuzli ekanligiga asoslanish
- kasbga uzoq va noaniq tasavvurga binoan baho berish
- biror kasb egasi bo'lmish kishiga nisbatan ijobiy yoki salbiy munosabatda bo'lishni tegishli kasbga ko'chirish
- kasbning oddiy kundalik tomonini nazar pisand qilmasdan uning tashqi tomoniga sirtiga mahliyo bo'lish
- o'rtoqlarining ta'siri ostida kompaniya uchun kasb tanlash va boshqalar.

MUHOKAMA

V.SHubkin qiziqarli ma'lumotlarni keltirib o'tadi ma'lum bo'lishicha maktabni bitirib chiqayotgan yoshlar fizik radiomutaxassis matematik uchuvchi geolog vrach adabiyot va san'at xodimi kasblarini juda yuqori baholar ekanlar. Xizmat ko'rsatish sohalariga oid kasblarning

sotuvchilar umumiy ovqatlanish kommunal korxonalar xodimlari tikuvchilar shuningdek hisobchilik ish yurituvchilik buxaterlik kasblarining mavqe'i juda past ekan. G.Kulagin ham maktabni bitirib chiqayotganlar orasida turli kasblarning qanday mavqe'iga ega ekanligi haqida yorqin ma'lumotlar keltiradi. Ana shu yoshlar 80 ta kasbni muhimligiga qarab quyib chiqqanligini ko'rishimiz mumkin unga ko'ra tokar va usta kasblarini 39-40 o'ringa quygan bo'lsalar ayrimlari 75-76 o'ringa quyishgan.

Kasbiy niyatlarning barqarorligini o'rganish maqsadida N.I.Krilov o'tkazgan tekshirish shuni ko'rsatadiki hatto o'z niyatlarini amalga oshirib oliy o'quv yurtiga kirgan talabalar orasida ham ko'plari o'zlarining kim bo'lishlarini oxirigacha hal qilmaganlar. Bunga sabab maktabni bitirgan yoshlarini mazkur oliy o'quv yurtiga olib kelgan kasb haqidagi tasavvur bilan bu kasbning haqiqiy amaliy mazmuni o'rtasidagi nomuvofiqlikdir. Ko'plari mazkur oliy o'quv yurtiga tasodifan kirgan bo'ladilar otam ham vrach bo'lgani sababli kirdim, o'rtog'im kirayotgani sababli kirdim chunki bu yerga kirish osonroq bo'ldi va hokazo.

A.V.Darinskiy yoshlarni oliy ma'lumot olishning ijobiy tomonlari bilan birga salbiy tomonlari ham mavjudligini ko'rsatib o'tadilar.

-ilk o'spirin o'zlari tanlagan oliy o'quv yurtga kirish uchun imtihon topshiradigan 3-4 ta fanni chuqur o'rganishni mo'ljallaydilar xolos. Boshqa fanlarni o'rganishga vaqt sarflash oqilona va samarali ish deb hisoblanmaydi uch baho olinsa bo'lgani.

-tanlagan fanlarini o'rganish ham to'g'ri ko'rsatib o'tilganidek oliy o'quv yurtiga kirish imtihonlari topshirish talablariga mos keladigan pragmatik xarakterga ega bo'ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'spirin yoshlarda mustaqil kasbiy malakalarni shakllantirish uchun birinchi navbatda oilaning o'rni muhim. Oiladagi muhit unga ijobiy va salbiy ta'sir qilishi mumkin. Ikkinchidan, do'stlar davrasi. O'spirinning atrofida qaysi sohaga qiziquvchi tengdoshlari ko'p bo'lsa va ular yetarlicha bilim-ko'nikmaga ega bo'lsalar, ijobiy ta'sir qilmasdan qolmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G`oziev E. Psixologiya. T.1994.
2. Krutetskiy V.A. Psixologiya obucheniya i vospitaniya shkolnikov.M.1976
3. Kazakov V. G. Psixologiya. M.1989.
4. Yosh va pedagogik psixologiyadan praktikum. T.1991.

HAMZA HAKIMZODA NIYOZIYNING DRAMALARIDA MONOLOGIK NUTQNING O'RNI

Xoliqulova Iroda

Chirchiq davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6727885>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Hamza Hakimzoda Niyoziyning "Zaharli hayot yoxud ishq qurbonlari" va "Maysaraning ishi" dramasiidagi monologik nutqlar va ularning obrazlar ruhiy kechinmalari, his-tuyg'ularini ochishdagi roli haqida tanishasiz.

Kalit so'zlar: Hamza Hakimzoda Niyoziy, monolog, "Maysaraning ishi", "Zaharli hayot yoxud ishq qurbonlari", drama, obraz, monolog-xotira, monolog-muhokama, monolog-orzu.

РОЛЬ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ В ДРАМАХ ХАМЗЫ ХАКИМЗОДА НИЯЗИ

Аннотация. В данной статье вы узнаете о монологических выступлениях Хамзы Хакимзода Ниязи в драмах «Ядовитая жизнь или жертвы любви» и «Дело Майсары» и их роли в раскрытии душевных переживаний героев.

Ключевые слова: Хамза Хакимзода Ниязи, монолог, «Дело Майсары», «Ядовитая жизнь или жертвы любви», драма, образ, монолог-воспоминание, монолог-рассуждение, монолог-сон.

THE ROLE OF MONOLOGICAL SPEECH IN THE DRAMAS OF KHAMZA HAKIMZOD NIYAZI

Abstract. In this article, we will learn about Hamza Hakimzoda Niyazi's monologue speeches in the dramas "Poisonous Life or Victims of Love" and "The Case of Maysara" and their role in revealing the emotional feelings of the characters.

Keywords: H.H. Niyazi monologue, "Maysara's case", "Poisonous life", drama, image, monologue memory- discussion monologue-dream.

KIRISH

Jadidchilikning eng yorqin vakillaridan biri bo'lgan Hamza Hakimzoda Niyoziy birqancha janrlarda ijod qilgan. Hamzani birinchi o'zbek dramavisi desak hech mubolag'a bo'lmaydi. U 20 ga yaqin pyesalarning muallifidir. Hamza 1914-1920-yillar oralig'ida "O'ch"(1914) "Zaharli hayot yoxud ishq qurbonlari"(1915), "Ilm hidoyati", "Mulla Normuhammad domlaning kufr xatosi", "Maysaraning ishi", "Boy ila xizmatchi", "Loshinon fojiasi"(1916-1918), "Farg'ona fojiasi"(1918-1920), "Mahbusto'raning holi"(1919) kabi bir qancha pyesalar yaratdi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada Hamza dramalarida monologik nutqning o'rni obrazlar xarakteristikasini ochishda monologning roli haqida gap boradi. Avvalo monologik nutqqa ta'rif berib o'tsak. Adabiy asardagi qahramonlarni ta'rif-tavsif etishda yozuvchilar rang-barang tasvir vositalaridan foydalanadilarki shulardan birinchisi monologdir. Monolog (yunoncha monos+logos, bir so'z) asar qahramoning suhbatdoshiga, o'ziga, ba'zan kitobxon-tomoshabinlarga qarata aytgan gap so'zi, nutqi. Monolog qahramonining ruhiy kechinmalarini ifodalaydi, obrazning mohiyatini ochadi.

Hotam Umurovning fikricha esa monolog –badiiy asardagi qahramonning o‘z-o‘ziga yoki o‘zgalarga qaratilgan nutqidir. Bu nutq odatda qahramonlarning ichki iztirob va “dardlarining” “po‘rtanalari”ni ifoda qiladi.

Hamzaning “Zaharli hayot” darmasida ko‘plab monologik nutqlarni uchratamiz. Drama bosh qahramoni Mahmudxon monologidan misollar keltirib o‘tamiz:

“Oh, jaholat, maorifsiz davlatlar! Ey, johilotalar, johilaonalar. Men orzu- havasni nima qilay? Orzu-havas o‘zimning istagimdan boshqa nimarsa emas. Men orzu- havasni nima qilay, suyganim bo‘lmagandan keyin menga ming orzu – qaro chaqa, balki menga zahar, o‘lim!(Birozgina to‘xtab.) Men boy qizini nima qilay! Ha o‘zimni endigina jaholatdan qutqazgan vaqtda yana bir jahilaga, ro‘dapoga umrdosh bo‘lamanmi? Menga hayotkerak, u maqsad esa (bosh qimiratib) Maryamxonimdan boshqa emas, boshqa emas”²⁰.

Mahmudxonning bu monologi orqali sevgilisi Maryamxon bilan birga bo‘lishiga ota-onasi qarshi ekanligi otasi, onasi ilm-ma‘rifatdan yiroq kishilar ekanligini bilib olishimiz mumkin. Mahmudxonning yagona istagi Maryamxon bilan baxtli bo‘lish edi.

Monologlar g‘oyaviy mazmuniga ko‘ra: monolog-xotira, monolog-muhokama, monolog-orzu kabi turlarga bo‘linadi.

Monolog-xotirada qahramon o‘z o‘tmishini, boshidan kechirgan kechinmalar va psixologik hodisalarni eslasa, monolog-muhokamada yozuvchi personajning muhim va zarur masalalar bo‘yicha fikrlarini umumlashtirib beradi, monolog-mulohazada qahramonning individual, epic va psixologik xususiyatlari aks etsa, monolog-orzuda personajning intilishi va orzu-havaslari ifodalanadi. Yuqoridagi Mahmudxonning Abdiqodirboy bilan to‘qnashuvidan keying o‘ylarini monolog-mulohazaga misol qilib keltirish mumkin.. Dramaning yana bir qahramoni Maryamxon o‘z-o‘ziga shunday fikrlarni aytib o‘tgan: “Oh, oh, odam bo‘lmayman. Oh, farzand qadrin ibilmagan otalar! O‘z mavsum bahorini ado qilolmagan bu qaros umbullarimni erta tuproqqa kumasiz.(Qo‘llarini ko‘rsatib.) O‘zim kabi jaholatda qolmish hamshiralalarima endigina qalam bila xizmat qilay degan nozik qo‘llarimni bog‘lab, yoruq dunyoga to‘ymagan yuz, ko‘zlarimi kafanga o‘raysiz-da, qora yerga ko‘masiz. Oh, falak! Zolim, falak! Men na gunoh qildim! Dunyoda eng shirin vaqtimdan maxrum qilding. Oh,...

TADVIQOT NATIJALARI

Bu monolog orqali Maryamxonning ota-onasi ham ilm-ma‘rifatdan yiroq kishilar johil insonlar ekanligini, sevgilisi Mahmudxon bilan birga baxtli bo‘lishiga qarshi ekanligini bilib olamiz. Maryamxonning yana bir monologiganazar solsak: “Voy ko‘krakdan ham quvvat ketdi oxirgi qimirlaganim shul shekillik.” Ko‘rib qolsam go‘rga edi. (Bo‘yin tugmalarin yechay deb, yecholmay.) Voy, ana, ana qo‘lim . Yorabbiy... Ko‘zim xiralashyabdi, Maxmudxon, tezroq kel! Ko‘rolmay qolaman shekillik, taniyolmay qolaman shekillik. Oh,...(Lablarin yalab, hansirab.) Oh, dadajon, raximsiz dadajonim,...ko‘ralmay qolamans hekillik. Bu Monolog Maryamxon o‘limidan oldin aytgan monologidir. Endigina 17 yoshga to‘lgan Maryamxon ota-onasining molparastligi, johilligi tufayli zaxar ichib qo‘ygan edi, ya‘ni bir qancha boyliklar evaziga eshonga turmushga chiqqandan ko‘ra o‘limni afzal ko‘radi.

Mahmudxonning o‘limi oldidan aytgan monologi dramaning asl mohiyatini to‘laroq ochishga xizmat qilgan: “Men inson, va‘daga vafo qilaman. (Cho‘chib, sarosimalanib cho‘ntagidan to‘pponchani olib). Maryamxonim, mana men hozir yoningga kiranman amin bo‘l,

qiyomat kun ikkimiz qo'l tutishib, janobi haq va Rasul oldida bu shariat xoinlariga barobar davo qilamiz. Jonim, Maryam! (to'pponchani o'qlab, shoshilib ko'kragiga tirab.) Men sensiz yashamam, o'z suyuqligim bo'lmagach dunyo harom...

Oh, jaholat!..Dod, g'aflat! Faryod, zaharli hayot!

Hamzaning yana bir dramasi bo'lgan "Maysaraning ishi"da ham monologik nutqdan namunalarni uchratamiz. Mullado'st (bir qo'lida supurgi bilan supurib, o'yinga tushib qo'shiq aytib).

Otim Husaynjon vofarish

Hovlimda yo'q xamirturish

Xotanim bilan kunda urush

Olmay olayin deydiya

Olma-anoringga balli

Yakdona xolingga balli

Tangrim meni sho'r loydan

Yasagan kulolingga balli.

Muncha quruq Do'smat!(O'zini ko'rsatib.) Tangang yo'q, uylanishga bir chaqang, turma jahonni tor qilib, bo'l oxirat sari dakang! Shu dargohga kelganimga ikkam o'ttiz yil bo'pti-yu tun-u kun ishim mulozimlik, uy supirish, otxona tozalash, osh pishirish, balo qilish battar qidirishdan boshqa biror martabaga minmabman-a...

MUHOKAMA

Bu monologdan dramaning komediya janriga xosligi yaqqol sezilib turadi. Mulla Do'st sho'x tabiat, xushchaqchaq obrazdir. U necha yillardan beri uylanmagan, faqat mulozimlarning yumushlarini qilish bilan ovvora edi.Drama so'nggida Mulla Ro'zi, Hidoyatxon, qozilar bilan bir qatorda Mulla Do'st ham Maysaraning makriga chuv tushadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Hamza Hakimzoda Niyoziy dramalarida monologik nutqning o'rni beqiyosdir. Monologik nutq obrazlar xarakteristikasini, ruhiy kechinmalarini, mohiyatini ifoda etishga xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boboyev.T. "Adabiyotshunoslik asoslari":T.:O'zbekiston"2002-yil.173-175-betlar.
2. Rahimov.Z. "Muallif nutqi va uning ko'rinishlari" Til va adabiyot ta'limi.2000.3-son.58-62-betlar
3. Solijonov.Y. "Badiy nutq"1979-yil 2-son.71-75-betlar.
4. Solijonov.Y. "Diolog va uning badiiy asardagi o'rni" O'zbek tili va adabiyoti.2002 4-son 7-11-betlar.
5. Solijonov.Y. "Badiiy monologik nutq" O'zbek tili va adabiyoti,2004 3-son.16-20-betlar
6. Umurov.H. "Adabiyotshunoslik nazariyasi"Abdulla Qodiriy.2004 153-155-betlar.
7. Yo'ldashev.B. "Badiiy nutq stilistikasi" Samarqand.1982.27-61-betlar.

8. Jurayev R. K., Karakhanova L. M. Scientific And Methodical Bases Of The Use Of Electronic Educational Resources In Teaching Biology In General Educational Schools //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 8. – С. 3500-3505.
9. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
10. Dzhuraev R. K., Karakhanova L. M. Model of the organization of research activities of 10th grade students in teaching physics and biology //International journal of discourse on Innovation, integration and education. – 2021. – Т. 2. – №. 01. – С. 296-300.

HIKOYANAVISLIKDA USLUBIY IZLANISHLAR VA YANGILANISHLAR (M.SAFAROV IJODIDA)

Hafizova Feruza Odiljon qizi

TerDU o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6727883>

Annotatsiya. Maqolada Mengziyo Safarov ayrim hikoyalari uslubi, yozuvchilik mahorati tahlilga tortilgan. Asosan, hikoyalarida inson va hayvon obrazlarining uyg'unlashuviga e'tibor qaratilgan. Yozuvchi badiiy obrazni individual xususiyatlari bilan ko'rsatish orqali konkretlashtirgani, obrazga jonlilik, hayotiylik, tabiiylik baxsh etgani haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: badiiy obraz, obrazlar uyg'unlashuvi, individual uslub, ifoda usuli, davr, shaxs, xarakter, nasrdagi evrilishlar, ruhiyat, peyzaj, hayvonot, tabiiylik, hayotiylik.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И ОБНОВЛЕНИЯ В РАССКАЗЕ (В ТВОРЧЕСТВЕ М. САФАРОВА)

Аннотация. В статье анализируется стиль некоторых рассказов Менгзиё Сафарова, его писательское мастерство. Его рассказы сосредоточены на сочетании образов людей и животных. Говорят, что автор конкретизировал художественный образ, показав его отдельные черты, придав образу живость, жизненность и естественность.

Ключевые слова: художественный образ, образное сочетание, индивидуальный стиль, способ выражения, эпоха, личность, характер, изменения в прозе, психика, пейзаж, животное, естественность, жизненность.

METHODOLOGICAL STUDIES AND UPDATES IN THE STORY (IN M. SAFAROV'S WORKS)

Abstract. The article analyzes the style of some of Mengziyo Safarov's stories, his writing skills. His stories focus on the combination of human and animal images. It is said that the author concretized the artistic image by showing its individual features, giving the image vitality, vitality and naturalness.

Keywords: artistic image, image combination, individual style, method of expression, period, personality, character, changes in prose, psyche, landscape, animal, naturalness, vitality.

KIRISH

Badiiy adabiyot turfa xil ohanglarga yo'g'rilgan bo'lib, hayot voqeligini, inson qalb iztiroblarini o'ziga xos tarzda talqin qiladi. Bu badiiy-estetik tafakkur tarzining mohiyatan o'zgarib borayotganidan dalolat beradi. Biroq bu oddiy xronologik bosqich bo'lmay, jiddiy o'zgara boshlagan milliy-badiiy ongning, yangilanayotgan estetik tafakkurning hosilasi hamdir. Aynan shu davrga kelib millat kishisining ruhiyati, hissiyoti, ko'ngli butun murakkabliklari bilan badiiy tadqiq etila boshlandi va unga hamohang davr va shaxs, tabiat va shaxs, hayvon hamda inson munosabatlari o'rganila boshlandi. Badiiy adabiyot qahramonlari o'zining murakkab taqdiri, teran o'y-mulohazalari, nozik kechinmalari bilan o'ziga xos tabiatga ega bo'la boshladi. Bugungi adabiyotni jo'ngina izohlash, tushuntirish yoxud ilmiy qoliplarga solish mumkin bo'lmay qoldi. Bularning barchasi tasvir predmetining rang-baranglikdagi uslubiy izlanishlar chuqurlashuvi, kengayishi va boyishi natijasidir. Alohida ijodkorga taalluqli bo'lgan badiiy mantiq individual teran sezimlar va moddiylashtirilgan murakkab kechinmalar bag'ridan sizib chiqishi anglab

yetildi. Ilgari bosqichlarga nisbatan rang-baranglikning quyuqlashishi inson ruhiyati qatlamlarini aks ettirishdagi miqyos va nisbatlar, ifoda tarzidagi dadil izlanishlar favqulodda uslubiy boylikni yuzaga keltirdi. Aslida adib asar yozish davomida murojaat qiladigan barcha adabiy elementlardan uslub sizib chiqishi kerak. Ayni masalani chuqur o'rgangan Q.Yo'ldoshev uslub borasidagi barcha fikrlarni o'rganib, oxirida G.Pospelovning quyidagi fikrlariga suyanadi: "Agar badiiy uslubga asar obrazli shaklining intonatsion-sintaktik va ritmik qurilishidan tortib barcha darajadagi unsurlariga xos xususiyatlar yig'indisi deb qaraladigan bo'lsa, bir asar doirasida uslubni tashkil etgan omillarni ko'rsatish qiyin bo'lmaydi. Uslub badiiy asarning barcha jihatlarini o'z ichiga oluvchi mazmundan iboratdir". Shu sababdan badiiy asardagi har bir jihat uslub uchun vosita hisoblanadi. Uslub esa har bir yozuvchida o'ziga xos bo'ladi va bevosita yozuvchi "men"ini ko'rsatadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Mulohazalarimizni D.Xoldorovning quyidagi fikrlari bilan davom ettirish o'rinlidir, "...biz ijodkorlarni avlodlarga ajratib sharhlashga o'rganib qolganmiz. Ehtimol, davr taqozosiga ko'ra bu tabiiydir. Biroq chin iste'dod egalari tomonidan yaratilgan badiiyat na'munalari davr tushunchasini sindiradi. O'z davri o'quvchisini qanday hayajonga solgan bo'lsa, zamonlar osha o'sha hayratni birdek ushlab turadi. Zero, bir davrda minglab asarlar yaratilgan bo'lsa-da, asrlar qa'ridan sanoqli asarlarga qimmatini yo'qotmay qolishining sababi ham shunda".

TADQIQOT NATIJALARI

Ana shunday o'z uslubiga, betakror tiliga ega ijodkorlardan biri Mengziyo Safarovdir. Uning asarlarini kitobxonlari, muxlislari tan olishadi, sevib o'qishadi. Adabiy tanqidchilikda ham uning asarlari xususida turli xil ijobiy fikrlar bildirilgan, anjumanlarda bahs-munozaralarga sabab bo'lgan. Bularning barchasi bejiz emas, albatta. Ijodkor Surhon vohasida tug'ildi, vohaning mehnatkash xalqi mehridan bahramand bo'ldi, an'ana-yu urf-odatlariga yo'g'rilgan turmush ta'sirida ulg'aydi. Bularning barchasi yosh ijodkor ko'ngliga yozish ishtiyoqini solgan bo'lsa ajab emas. Yoshligidanoq qalbida paydo bo'lgan adabiyot sevgisi asta-sekin o'z samarasini berdi. Birin – ketin «Ona yer qo'shig'i» (1969), «Turnalar uchadi» (1972), «Olis qirlar ortida» (1977), «Povest va hikoyalar» (1978), «Ona tuproq qo'shig'i» (1989), «Tabiat ehromi; Umr chorrahalarida» (1985, Z. Egamberdiyev bilan hamkorlikda) kabi kitoblari nashr etildi. Uning asarlarida tarixchi-qadimshunoslik ilmi bilan yozuvchilik mahorati omuxta bo'lib ketgan. "Bobotog'", "Payg'ambar oroli", "Ustalar", "Baxmal", "Qadrdon hidlar", "Kiyiklarning qaytishi", "Ayrishoh" qissa, esse, hikoyalari turli davrda, turli mavzuda yozilgan bo'lsa-da, bu asarlarni bir o'zanga birlashtirib turadigan bir jihat borki, bu ona tuproqqa bo'lgan, insonga bo'lgan, tabiatga bo'lgan hurmat va ehtiromdir. Bularning barchasi asar va uning qahramonlari ruhiyatiga singib ketgan. Ijodkorning "Baxmal" hikoyasida tasvirlangan ona va ona sigir obrazi fikrimizning yorqin dalilidir. Bir jonivordan ayrilayotgan insonning ayriliq azobidan qiynalishi, fig'oni samolarni qahshatib, ko'ngli mahzun oh chekishi, mag'rur boshini g'am egishi tasviri kishini hayratli tarzda taajjubga soladi "... keksalikning bedavo dardiga chalindi. Baxmal butun oila ko'z o'ngida kun sayin cho'kib borardi. Onaning sigir atrofida girdikapalak bo'lishi, zo'r berib yemish yeyishga qistashlari ham foyda bermadi. Ro'zg'or tashvishlari boshiga tushgan, oilaga egalik qilgan to'ng'ich o'g'il kunlarning birida onasiga:

— Ena, sigirni so'ysak, — dedi-yu, lekin shu ondayoq o'z gapidan o'zi cho'chib ketdi.

— Nima deyapsan? So'ysak dedingmi?

— *Harom o'lib qolmasin, deyapman. Uvol bo'ladi. Buning ustiga bechora rosa qiynalib ketdi, gunohiga qolamiz. O'rniga boshqasini olib beraman...*

Ona o'g'lining fikriga qo'shilgandek ancha vaqt sukut saqlab qoldi. Peshonasidagi ajinlar quyuqlashdi. Keyin to'satdan butun gavgasi silkinib, yig'lay boshladi. To'ng'ich o'g'il o'rnidan turib ketdi. Shu-shu bo'ldi-yu, qaytib sigirni so'yish to'g'risida gap ochmadi. Oilaning yagona ilinji bo'lgan sigirni haqiqiy oila a'zosidek qabul qilgan onaning tasviri kitobxonni, shubhasiz, entikishiga sabab bo'ladi. Ehtimol, voqea aynan hayotning o'zidan olingani qisqa hikoyaning ta'sir kuchini oshirgandir. Onaning mehrini his qilgan tilsiz jonzot ham unga befarq emas, sababi ona ham sigirga juda mehribon edi. Buni, aftidan, sigir ham sezar, hamisha onasi «Baxmal», deb chaqirganida, u emranibgina onasi yoniga kelar va dumini silkitib erkalanardi. Ona esa o'z g'amini yemasa-emas, biroq sigirini hech qachon unutmasdi. Biroq asar so'ngida sigirga biror zarar yetsa tirikchilikning tahlikasidan cho'chigan onaning qo'rqqani yuz berdi. “Uni ajriqzorda yotgan paytda yer haydayotgan traktor oqshom g'ira-shirasida bexosdan turtib ketdi. Bola ajriqzorga onasi bilan yugurib borganida sigir hali tirik ekan. Ammo uning boshiga qarab bo'lmas, a'zoyi badanini traktor tishlari timdalab, tilka-pora qilib yuborgan, chang yopishgan junidan rangsiz qon sizib turardi. Sigir har zamonda jonholatda boshini ko'tarishga urinar, og'ir pishqirardi. Ona uning qoqsuyak boshini qo'liga oldi. Baxmal bir amallab tilini chiqardi-da, kulfatdoshi, mehribon kampirning bilaklarini yaladi. Ona yuzini sigirning yuziga bosdi. Bola shunda Baxmalning ko'zlaridan oqqan yoshni ko'rdi. Hasratli kunlarni birga, yelkama-yelka kechirgan onasi ham unsiz yig'lardi. Baxmal kampirning qo'lida jon berdi. Aynan shu nuqtada hayvon va inson obrazining bir nuqtada uyg'unlashuviga guvoh bo'lamiz.

MUHOKAMA

Tasvirdan ko'rinib turibdiki, yozuvchi badiiy obrazni individual xususiyatlari bilan ko'rsatish orqali konkretlashtiradi, obrazga jonlilik, hayotiylik, tabiiylik baxsh etadi, emotsionallikka erishadi o'quvchi hissiyotiga ta'sir qiladi, uni ishontiradi. Aslida, insonni davr va muhit voyaga yetkazadi, shakllantiradi va ma'lum ma'noda tarbiyalaydi, shuning uchun muhit inson xarakterining shakllanishiga sezilarli ta'sirini o'tkazadi. Iste'dodli adib Shukur Xolmirzaev ta'biri bilan aytganda “adabiyot inson uchun”, uning qalbini, hasratini, boringki qismatini ifoda etmoq lozim” degan qarashlar zahirida achchiq hayotiy haqiqat mavjud edi. Bugun milliy adabiyotimizda, xususan, nasrda evrilishlarni tan olish kerak, jahoniy asarlar qatorida qo'yib tahlil qilishdan oldin uni anglashni, his etishni talab etmoqda. Asar qahramonlarining to'laqonli obrazi, o'zini tutishlari va qiliqlari yuz berayotgan narsaga nisbatan hissiy va aqliy javoblari, umuman xarakteristikasi ma'lum bir ijodkor fantaziyasining mahsulidir. Ijodkor bu obrazni shakllantirish hayot voqeligiga singdirish uchun olamni, borliqni teranroq his eta olishi zarur, chunki hayot voqeligi badiiy asar syujeti uchun asos bo'ladi. Syujet esa asarda mavzuni shakllantirgani holda, uning qanday bo'lishi mazmunga, muallifning ijodiy niyatiga bog'liq holda namoyon bo'ladi. Aynan syujeti hayot voqeligidan olingan yana bir hikoya bu Mengziyo Safarovning “Ona kaklik” hikoyasidir. Hikoyada tabiat tasviri shu qadar mahorat bilan tasvirlanganki, beixtiyor manzara ko'z oldingizga keladi. “Shamol quyosh yuzini to'sib turgan qora bulut parchasini surib tashladi. Quyosh nurlari men yashiringan kamar oldini yoritdi. Biroq do'l hamon shitirlab yog'ardi. Tabiatda kamdan kam uchraydigan bunday manzarani ilgari kuzatmaganim uchun zavqlanib ketdim. Oyog'im tagida dumalab tushgan do'l donalarini qo'limga olib, erib ketguncha changalimda tutib turaman. Uch daqiqacha yerni, xarsangtoshlarni do'pposlagan do'l tindi.”

Asarda keltirilgan peyzaj tasviri asar qahramoni tilidan tasvirlangan. Oddiygina tabiat hodisasini ijodkor badiiy bo'yoqda tasvirlaganligi sezilib turadi. Tasvirdagi tabiiylik, o'ziga xoslik asar qahramonining xarakterini va ruhiyatini ham yoritishga xizmat qilgandek. Qahramon atrofdagi har bir narsaga o'z e'tiborini qaratadi, ular bilan ruhan gaplashadi, mulohaza yuritadi. Uning nazarida dunyoda nima yaxshi-yu, nima yomonligini u juda yaxshi his etadi. Hikoya ro'y bergan qiziqarli voqealar tasviridan emas, balki inson ko'ngli to'lg'amlari va tabiatga muhabbati tasviridan iboratdir. Har bir inson olam va odamiyatni o'zini anglar darajadagina anglay oladi. Shuning uchun bugungi adabiyotda odamdan tashqaridagi voqealarga emas, inson ruhiyatida sodir bo'layotgan jarayonlarga ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Ijodkor asar qahramoni xarakteri bilan uyg'un ifodalangan tabiat tasviri orqali mavzu ko'lamining kengligi, emotsional ta'sir bo'yoqlarga boyligi va nabobat olamining siz-u biz bilmagan o'ziga xos qirralarini hamda sir-sinoatini yorqin aks ettirganiga guvoh bo'lamiz. Hikoyani oxirigacha o'qigan kitobxon muallif faqat tabiat tasvirini maqsad qilmaganini, aslida hikoyada jonli borliqning asosiy bo'lagi bo'lgan hayvonot olami va inson munosabati tasvirlanganini bilib oladi. Tabiatan mehribon yaratilgan inson o'ziga o'xshagan yaratilarga befarq bo'lolmaydi, ularga kuyunadi, achinadi. Bularning bari shu hikoya mazmuniga singdirilgandek ko'rinadi. "...Majaqlangan ona kaklik jasadini joyiga ohistagina qo'ydim-da, izinga qaytdim, ...nar kaklik...halok bo'lgan juft...mungli sayroq...uzoqlashsam ham eshitilib turardi, uzoqlashsam ham ko'z o'ngimdan ketmadi...". Adib asarlarining badiiyati ifoda samimiyati va tasvir ruhiyati poetik mushohadani muayyan nuqtaga yig'ish, mantiqan uyushtirish va hayotiy ziddiyatlarni falsafiy teran umumlashtirishi bilan o'ziga xoslik kasb etadi. Mengziyo Safarovning ana shunday kichik nasriy asarlarini kuzatganimizda ham uning chin ma'nodagi ijodkor shaxs, izlanuvchan, yangilikka o'ch inson bo'lganiga amin bo'lamiz. Uning hatto bir janr doirasidagi asarlari ham turfa janr xususiyatlarini namoyon etishi, tasvir vositalari-yu ifoda yo'sinining rang-barangligi shunga dalolat qiladi. Ayniqsa, yozuvchi hikoyalarida o'ziga xos uslub imkoniyatlarini to'la namoyon qilishga intilganki, uning tajribalari o'zbek nasri rivoji uchun muhim ahamiyatga molik edi. Biroq kichik janrlar, ayniqsa hikoya haqida gap ketganda, yozuvchi Sh.Xolmirzayevning quyidagi fikrlarida jon bor, "...hikoya haqida maqola yozish qiyin, chunki yozganingda beixtiyor uning qonun-qoidalari, vazifasi va o'ziga xos xususiyatlari haqida so'zlash lozimligini ham sezasanki, ana shunday qonun-qoidalarni ko'p eshitgan, ko'p o'qigan, ba'zi tanqidchilar qulog'iga quyaverib, ko'nglini bezillatib qo'ygan ba'zi kishilar oldida ham hijolat tortishingni sezasan. Boshqalarni bilmadim-u, lekin men „hikoya“ deganimda dilimda mana shunaqangi andishalar paydo bo'ladi ”.

XULOSA

Umuman olganda, hikoya janri nafaqat so'z san'atining eng mukammal na'munasi, balki o'zi yaratgan davr va jamiyatning badiiy estetik tafakkuri, in'ikosi ham ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga hikoya ham boshqa adabiy janrlar kabi insonga xos bo'lgan ong, ruh, vujud, aql tushunchalarini bir-biri bilan gormonik uyg'unligini aks ettira olgan, insonni shaxs sifatida shakllanishi jamiyat bilan bog'liqligini ma'lum darajada badiiy aks ettira oladigan janrdir. Mengziyo Safarov hikoyalarida esa tasvir obyekti sifatida shamol, poyonsiz cho'l, oltin kabi sarg'ayib yotgan o'rkachli adirlar, tabiat, qishloq, ona yurt, uning tarixi, hatto tog'lari-yu payg'ambar oroli olinadi. Bu orqali ijodkor turli syujetlar, turli xarakterlar yaratadi. Yozuvchi uslubining o'ziga xosligi shundaki, asarlarida syujet liniyasida qanday xarakter yaratmasin, uning zamirida tabiatga muhabbat yotadi. Adib asarlarining badiiy xususiyatlari haqida bir qator

mulohazalarni aytish mumkin. Yozuvchining uslubiy tamoyillari iste'dod tabiati, ijodiy qiyofasi, tafakkur tarzi, ifoda yo'sini – hamma-hammasi o'zgacha, badiiylik bilan xalqonalik qorishib ketgan. Aniqrog'i, ijodiy individuallik badiiy asarning barcha sathlarida namoyon bo'ladi. Mengziyo Safarov uslubining ana shunday o'ziga xosligi, qahramonlarining hayotiyligi uning asarlarini o'qimishli, yuqori *saviyadaligining* asosiy omillaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.Xolmirzayev."Hikoya haqida"."Sharq yulduzi",1971-yil,1-son
2. Yo'ldoshev Q. Yo'ldosheva M. Badiiy tahlil asoslari. – T.: Kamalak. B. – 57.
3. Xoldorov D. Ijod mohiyati – uslub xosiyati. –Toshkent, "Muharrir nashriyoti",278. 16-bet
4. Safarov M. Ayrisheox. –T.: "O'qituvchi",2008, 182-bet.
5. Safarov M. Tabiat ehromi. –T.: "Yosh gvardiya",1985, 21-bet.

CURRICULUM DEVELOPMENT IN TEACHING ENGLISH

Ravshanov Mansur Qayum o'g'li

Termiz state university

Raxmonqulova Bibinora Xushboq qizi

Termiz state university

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6727636>

Abstract. Curriculum development is an essentially practical activity to improve the quality of language teaching through the use of systematic planning, development, and review practices in all aspects of a language program. In this article I will write about the importance, the stages of developing curriculum, how it is organized and the components of English language curriculum. Moreover, I will give some samples from the works of well-known experts in developing curriculum in teaching English language

Keywords: curriculum, components, stages, quality, systematic planning, practical activity, review practises.

INTRODUCTION

Curriculum development is an essentially practical activity to improve the quality of language teaching through the use of systematic planning, development, and review practices in all aspects of a language program. Beyond creating shared goals between teachers and students, curriculum also standardizes the learning goals for an entire school and provides a clear path for students to progress from one grade to another.

MATERIALS AND METHODS

The curriculum development process can be categorized into five basic steps: 1) needs assessment, 2) the planning session, 3) content development, 4) pilot delivery and revision, and 5) the completed curriculum package. The ideal situation is to have, at a minimum, 12 - 18 months to design and develop a curriculum. If teachers follow these 5 stages that will be easier to develop curriculum while they are teaching English language.

1. Needs assessment stage

The needs assessment and analysis step in curriculum development systematically focuses on learning about an issue or problem and the people who are directly effected by it. A needs assessment provides the information to determine outcomes (educational objectives) based on a factual foundation and learners needs.

2. The planning session stage

The Planning Session and Content Development steps typically occur in tandem. It is during the planning session that discussions occur about the content that is to be developed and delivered in the curriculum. The team actively participates in the design and development of the curriculum.

3. Content development stage

Content development -- the ability to select, sequence and implement instructional tasks to meet a specific instructional outcome -- is a critical skill for physical education teachers

4. Pilot delivery and revision stage.

This is the stage at which the planned curriculum is introduced into the schools and colleges. It is the stage in which the newly developed and tried curriculum is made publicly available. This is the logical process to undertake after the tryout of the curriculum.

5. Completed package stage

The final element in an evaluation strategy is "delivering the pay off (i.e., getting the results into the hands of people who can use them). In this step, suggestions for what and how to report to key shareholders, especially funding and policy decision makers, are provided and a brief discussion on how to secure resources.

RESULTS

One way to achieve learning is through the interaction of the teaching and learning process. Teaching and learning interactions contain meaning that the teaching and learning activities of teachers and students in this interaction will influence each other, meaning students do not learn from their teachers but teachers will also learn a lot from these activities carrying out teaching assignments at certain institutions. Teaching and learning interactions can occur within institutions, whether in the form of schools, households, or social institutions. That known as formal, and informal. Schools are institutions that are formally responsible for the sustainability of the education process. Education that informal education institutions are education directed at specific goals. To be able to realize these goals, the curriculum is a tool that brings all educational activities to the desired goals.

DISCUSSION

The curriculum is a "guideline" in determining the goals and direction of education in the future. With the curriculum, the education process will run in a clear direction. In the curriculum process, education will be a reference that must be used as a guide, both by managers and by education providers. The curriculum is occupying a very important position in education, because it is related to components, content, goals, methods, processes, to education evaluation which in turn will determine the types and qualifications of graduates. According to Wolfgang Klein, (Melbourne: Cambridge University Press, 1990), The meaning of foreign language is different from the second language. The difference is on the usage. If the language mentioned has a communicative function in a certain society or used in daily activities, for instance, in the Javanese society, the language is called a second language. But if the language has no certain function in daily communication in society, for instance, English and Mandarin in Indonesia, the language is considered as a foreign language. Language learning means acquiring the ability to ask and answer questions, to make statements, and to produce the normal authentic, forms used by native English speakers.

CONCLUSIONS

Curriculum development is a complex process that requires commitment of the organization responsible and the various stakeholders. The process should be conducted with transparency and systematically so that the outcomes of the whole process become credible.

References

1. Departemen Pendidikan dan Kebudayaan RI tentang Petunjuk Pembinaan pendidikan di sekolah. Jakarta 1994
2. Undang – undang Republik Indonesia Nomor 20 Tahun 2003 tentang National Education System. Jakarta 2003.

3. Mas NihayatulAmalRawamerta. 2013. English Learning In Indonesia. Jawa Barat: SDN SUKAMERTA
4. Idi, Abdullah. 2011 PengembanganKurikulum; TeoridanPraktik. Yogyakarta: Arruz 2011.
5. Klein, Wolfgang. 1990 Second Language Acquisition, Melbourne: Cambridge University Press, 1990. K. E. Suyanto, Kasih

UNDOV SO'ZLARNING LEKSIK-GRAMMATIK XUSUSIYATLARI

Obidjonov Xojimurod Xudoyberdi o'g'li

Andijon davlat universiteti Filologiya fakulteti III bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6727638>

Annotatsiya. Ushbu maqolada kishilarning his-hayajoni va predmetlarning holatini bildiruvchi undov so'zlarning leksik-grammatik, semantik xususiyatlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: buyruq-xitob va his-hayajon undovlari, so'z-gaplar, tasdiq-inkor so'zlar, taklif-ishora so'zlari.

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСКЛИЦАТЕЛЬНЫХ СЛОВ

Аннотация. В данной статье представлена информация о лексико-грамматических, семантических особенностях восклицательных слов, выражающих эмоции людей и состояние предметов.

Ключевые слова: команда и возбуждение, слова, утверждения, внушения.

LEXICAL AND GRAMMAR FEATURES OF EXCLAMATION WORDS

Abstract. This article provides information about the lexico-grammatical, semantic features of exclamatory words expressing people's emotions and the state of objects.

Key words: command and excitement, words, statements, suggestions.

KIRISH

Tilshunos olim Sapayev Q. Hozirgi o'zbek tili (morfemika, so'z yasalishi va morfologiya) o'quv qo'llanmasida undov so'zlar haqida quyidagicha ma'lumotlarni aytib o'tgan: "Undov so'zlar kishilarning his-hayajonini, buyruq-xitob, haydash, chaqirish ma'nolarini ifodalaydi. Undov so'zlar leksik ma'no ifodalay olmasligi, kelishik, egalik, son affikslarini olmasligi jihatidan mustaqil so'zlardan farq qiladi. Shuningdek, nutqda boshqa so'zlar bilan grammatik aloqaga kirisha olmasligi, gapning biror bo'lagi vazifasini bajara olmasligi ham bu so'z turkumining asosiy xususiyatlaridan biridir. Ular faqat otlashgandagina gapning bosh yoki ikkinchi darajali bo'lagi vazifasini bajarishi mumkin. Masalan: Oh urarman, ohlarim ursin seni. (Qo'shiqdan).

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Undovlar intonatsiya jihatidan juda ham rang-barangdir. Bir undovning turli xil intonatsiya bilan talaffuz etilishi ularning ma'nosiga ta'sir qiladi. Masalan: «Oh» qanday go'zal manzara gapidagi oh undovi bilan «Oh», zolim falak, yiqil boshimga gapidagi oh undovining ma'nosi bir xil emas".

Undov so'zlarni ikkiga guruhga bo'ladi. Undovlar ma'nosiga ko'ra ikki xil bo'ladi: a) his-hayajon (emotional) undovlar; b) buyruq-xitob undovlari.

1. His-hayajon (emotional) undovlari so'zlovchining tuyg'ulari, kechinmalari, turli his-hayajonini bildiradi. Oh, eh, e, voy, o'hho', ehhe, ohho, uh, ma, hi (him), be, hoy, he, ey, ha, uf, tuf, dod, voy, voydod, obbo, ura, o'ho', eha, ehhe, ie, huv, hay, hey, bas, rahmat, qani, salom, xayr, ofarin, balli, barakalla, ana, mana, be.

His-hayajon bildiruvchi undovlar ham o'z navbatida ma'lum guruhlarga ajratib, misollar bilan asoslab beradi.

1) sevinch, shodlik, ko'tarinki ruhiy holatni ifodalaydi. Masalan: «Oh», qanday go'zal manzara! «O», quyosh zarchisi, berib xushxabar, Hayot rubobini sayratguvchisan;

2) xafalikni, og'ir ruhiy holatni ifodalaydi. Masalan: «E-voh», osmon yiroq, yer qattiq! Charxing buzilsin, falak! (P.Tursun). Hay, attang. Qani, o'rtoq Odilov, siz ayting, shu gaplar rostmi? (A.Qahhor);

3) taajjublanish, hayratlanish, ajablanish, kutilmaganlik, shubha, ikkilanish, e'tiroz kabilarni ifodalaydi. Masalan: «Bay-bay-bay». Mening hasratim siznikiga urvoq ham bo'lmas ekan (P.Tursun).

2.Buyruq-xitob (imperativ) undovlarga esa quyidagicha ta'rif beriladi. Buyruq - xitob undovlari ogohlantirish, xitob qilish, taklif, chaqiriq, buyruq, man qilish, do'q qilish, haydash kabi ma'nolarni bildiradi. Buyruq - xitob undovlari quyidagilar: o'h, oh, hey, hoy, hay, ey, obbo, balli, rahmat, salom, hormang, xayr, xo'sh, cho'k, kuch-kuch, tu-tu, beh-beh, pish-pish, mosh-mosh, ho'-ho', gah, kisht, kisht-kisht, chuh, ishsh, xo'sh, cho'k, mo'h-mo'h kabilar. Shu bilan birga buyruq-xitob undovlariga quyidagi misollarni keltirib o'tadi. Misollar: «Oh-oh-oh», shunday shoirlarning sadag'asi bo'lsang arziydi. (Oybek). «O'h», nega bunday qilding, jon uka? (A.Muxtor.) «Obbo» jiyan-e, biznikini topib keldingmi? (Oybek). Ha «balli»! Ana endi o'zingizga keldingiz. (Uyg'un)

Olima Sayfullayeva R., tadqiqotida taqlid so'zlarni ot, sifat, son, ravish, olmosh, fe'l so'z turkumlari kabi mustaqil ma'no anglatishini aytib o'tadi. O'zbek tilshunosligida so'z-gapning mohiyati, turlari, ularning leksik materialini tavsifi, qo'llanish xususiyati empirik asosda yetarlicha o'rganilgan. Substantsial yondashuvda gapning eng kichik qurilish qolipi [WRm] sifatida e'tirof etilgach, ziddiyatli, izohtalab nuqtalarga ega bo'lgan so'z-gapga ham «lison-nutq» tamoyili asosida yondashish zaruriyati paydo bo'ldi va har bir gapning o'z qolipi mavjud bo'lgani kabi, so'z-gapning ham o'ziga xos muayyan bir lisoniy qurilish modeli bo'lishi shartligi e'tirof etildi,- deb aytib o'tadi.

So'z-gap o'z ichida bir necha ma'noviy guruhga ajraladi:

1. Modal. 2. Undov. 3. Tasdiq-inkor. 4. Taklif-ishora.

TADQIQOT NATIJALARI

Kishilarning his-tuyg'usini, haydash, to'xtatish kabi xitob, buyruqni ifodalaydigan so'z-gap ko'rinishi undov so'z-gap. His-tuyg'u undoviga [eh], [voy], [oh], [barakalla], [rahmat], [ofarin] kabi so'z, buyruq -xitob undovlariga [pisht], [beh-beh], [pisht-pisht], [chuh] kabi xitob so'z kiradi.

So'z-gapning uchinchi ma'noviy guruhi bo'lgan tasdiq-inkor so'z ko'pincha modal tarkibida o'rganilgan. [Ha], [mayli], [xo'sh], [xo'p] so'zi tasdiqni, [yo'q], [mutlaqo], [aslo], [sira] so'zi inkorni ifodalovchi so'z-gap.

Taklif-ishora so'z-gapga qo'llanishi tana a'zolarining maxsus harakati bilan uzviy bog'liq bo'lgan [ma], [mang], [qani], [marhamat] so'zi kiritilgan. Ular tinglovchiga qaratilgan bo'lib, uni biror ish-harakatni bajarishga undaydi.

Tilshunos olim Sh.Rahmatullayev esa undov deb, avvalo, kishining his-hayajonini bevosita ifodalaydigan tovush birliklariga aytiladi: oh, eh, uh, uf, e, be, voy, a, o, iye, he, hah, ehha, o'hho', voydod kabi.

MUHOKAMA

Ba'zi undovlar aniq bir his-hayajonni ifodalashga xoslangan bo'ladi. Masalan, be undovi rozi bo'lmaslik, qo'shilmaslik kabi his-hayajonni ifodalaydi. Tinglovchining diqqatini tortish uchun ishlatiladigan hoy undovi ishlatiladi.

Ko'pchilik undovlar esa har xil ohang bilan aytilib, turli his-hayajonlarni ifodalashga xizmat qiladi. Undovning turli ma'nolari deb talqin qilinadigan bunday hodisa nutq sharoitida, kontekstda (qurshovda) aniqlashadi. Masalan, eh undovi "sevinch"ni ifodalash uchun ishlatilsa, bir ohang bilan, "xafalik"ni ifodalash uchun ishlatilsa, boshqa bir ohang bilan talaffuz qilinadi. Ayni bir undovning bunday turli his-hayajonni ifodalashini yozuvda aks ettirish qiyin. Shu tufayli undov bilan yonma-yon keladigan jumla tarkibida undovning qanday his-hayajonni ifodalab kelayotganini aniqlashtiruvchi vositalar ishlatiladi: Eh, qanday go'zal manzara! Undovlarga xos ana shunday ko'pqirralilik ularni ma'no ifodalashiga ko'ra tasniflashni qiyinlashtiradi.

Adabiyotlarda undovlarning ikkinchi ma'no turi deb xitob birliklariga aytiladi. Bular his-hayajon birliklaridan keskin farq qiladi: biror harakatni qilish-qilmaslikka ko'rsatma beradi.

1) Harakatni bajarishga chaqiruvchi undovlar hayvon va parrandalarga nisbatan ishlatilishga xoslangan: chu, tss (otga), xix (eshakka) v.h

2) Harakatni bajarmaslikka chaqiruvchi undovlar ham asosan hayvon va parrandalarga nisbatan ishlatishga xoslangan: dirr, tak (otga), ish (eshakka) v.h

XULOSA

Undovlarning alohida guruhi-kishilar orasidagi muomala-murojaat birliklari keltiriladi. Undovga aylanmagan, hali leksemalik xususiyatini saqlagan bu birliklarni undov turkumiga kiritish o'ta shartli bo'lib, quyidagicha ma'nolarni bildirish uchun xizmat qiladi:

1) ko'rishishni, xayrlashishni bildiradi: assalomu alaykum, xayr v.h377

2) tabrik, istak, minnatdorlik va unga javobni bildiradi: hormang – bor
bo'ling, salomat bo'ling; qutlug' bo'lsin - qulluq; rahmat - arzimaydi kabi.

3) Biror faoliyatni ko'tarinki ijobiy baholashni bildiradi: balli, barakallo, ofarin kabi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sapayev Q. Hozirgi o'zbek tili. – Toshkent. 2009. 286-bet.
2. Sayfullayeva R va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent. 2010. 269-bet.
3. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent. 2006. 135-bet.

ЎҚУВЧИЛАРНИ ОММАВИЙ СПОРТ СОҒЛОМЛАШТИРИШ ЖАРАЁНИГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПЕДАГОГИК ЗАРУРАТИ

Арраббоев Хуршидбек Хусниддинович

Муҳаммад ал-хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университети
Фарғона филиали ўзбек тили ва гуманитар фанлар кафедрасикатта ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6727756>

Аннотация. Мақолада ўқувчиларни оммавий спорт соғломлаштириш жараёнига тайёрлаш орқали жисмоний тарбия ва спорт бўйича мунтазам машгулотларга барқарор қизиқиш ва ҳаёт учун зарур бўлган ҳаракат, меҳнат малакаларини тарбиялаш тизимини такомиллаштиришга эришиш асослари, ўқувчиларни оммавий спорт соғломлаштириш жараёнига тайёрлашнинг ижтимоий-педагогик зарурати, унга таъсир кўрсатувчи омиллар, бу борадаги илмий тадқиқотларнинг мазмун-моҳияти тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: ўқувчи, спорт, жисмоний тарбия, жисмоний етуклик, соғломлаштириш, жисмоний ҳаракат, меҳнат, жисмоний кўникма.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ ПОДГОТОВКИ ШКОЛЬНИКОВ К ПРОЦЕССУ МАССОВОГО СПОРТИВНОГО ОЗДОРОВЛЕНИЯ

Аннотация. В статье обосновывается устойчивый интерес к регулярным занятиям физической культурой и спортом через подготовку школьников к процессу массового спортивного оздоровления и достижение совершенствования системы обучения двигательным и трудовым навыкам, необходимым для жизни, социально-педагогическая необходимость подготовки студентов к процессу массового спорта хорошее самочувствие, факторы.

Ключевые слова: школьник, спорт, физическое воспитание, физическая зрелость, восстановление, физическое движение, труд, физическое мастерство.

THE SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY OF PREPARING STUDENTS FOR THE PROCESS OF MASS SPORTS RECOVERY

Abstract. In the article, the sustainable interest in regular physical education and sports training through the preparation of students for the process of mass sports wellness and the achievement of improving the system of training of movement and labor skills necessary for life, the socio-pedagogical necessity of preparing students for the process of mass sports wellness, the factors affecting it and the.

Keywords: schoolboy, sports, physical education, physical maturity, recovery, physical movement, labor, physical skill.

КИРИШ

Бугунги кунда жамиятимизнинг янги тараққиёт босқичида мактаб таълимини ислох қилиш, ўқитиш сифатини оширишга қаратилган кўплаб ташкилий-педагогик ишлар олиб борилмоқда. Бу орқали узлуксиз таълимнинг бошланғич нуктасини тўғри ташкил этиш, самарадорлигини ошириш ва шу асосда кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш мақсад қилинмоқда. Бугунги глобаллашув шароитида бўлажак кадрларни ҳам ақлан, ҳам руҳан юксак сифатлар билан тарбиялаш билан бирга жисмонан соғлом ҳолда вояга етказиш вазифалари ҳам долзарблик касб этмоқда. Шу боис умумий ўрта таълим тизимида

жисмоний тарбияга алоҳида урғу бериш, ўқувчиларда жисмоний сифатларни ўстириш, соғлом турмуш тарзини шакллантиришга қаратилган таълимий-тарбиявий жараёни такомиллаштириш зарурати ортиб бормоқда. Бу жараёнда ўқувчиларни оммавий спорт ва соғломлаштириш фаолиятига йўналтириш ва бу орқали уларни жисмоний тарбиялаш муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу эса мактаб таълимида ўқувчиларни оммавий спорт саломатлик жараёнига тайёрлаш тизимини такомиллаштириш вазифалари аҳамиятини ортириб юбормоқда.

Ҳозирги кунда таълим муассасаларининг олдида қўйилган муҳим вазифалардан бири ўқувчи ва талабаларни жисмоний соғлом бўлиб ўсиши учун жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланишга ўргатишдир. Соғлиқни сақлаш деган ибора ҳозирда жуда кенг маъно касб этмоқда, унинг замонавий маъносини фақат саломатлик маъносигагина тушуниб қолмай, балки ҳар томонлама етук ривожланган ва юксак амалий ҳамда жисмоний ишлаш сифатига, ўзгарувчан иқлимга тезда мослашишга ўрганишдан иборат деб талқин қилиш мумкин. Айни техник юксалиш асри инсондан ҳаракатни тезкорлик билан моҳирона бошқара олишни, пухта жисмоний тайёргарликни талаб этмоқда. Бу нарсаларнинг барчасига асос эса кичик ёшдан бошлаб қўйилади. Шунингдек, «жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланиш одам организмни ҳар томонлама жисмонан ривожланиши ва мустаҳкамланиши, физиологик функцияларнинг такомиллаштириши ва соғломлаштиришга олиб келади. Шуғулланувчиларнинг ёши, жинси ва ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тўғри уюштирилган жисмоний тарбия машғулотлари юқори самара беради. Акс ҳолда улар жисмоний тарбиянинг соғломлаштириш вазифасини ҳал қилиш борасидаги аҳамиятини йўқотади». Демак, спорт соғломлаштириш жараёнида асосий урғу жамиятда соғлом турмуш тарзини шакллантиришга қаратилган бўлади.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ўқувчи-ёшларни оммавий спорт соғломлаштириш жараёнига тайёрлаш, уларда соғлом турмуш тарзини шакллантириш ҳамда жисмоний тарбия ва спорт таълими такомиллаштиришга доир тадқиқотларни уч қисмга – Ғарб мамлакатларида, МДХ мамлакатларида ва Шарқда ўрганилиши сифатида таснифлаш мумкин.

Ғарб давлатларида ўқувчи-ёшларни оммавий спорт соғломлаштириш жараёнига тайёрлаш, жисмоний тарбия имкониятларидан оқилона фойдаланиш, ёшларнинг ақлий ва жисмоний ривожланишини муштараклаштириш ва бу борада жисмоний тарбия таълим имкониятларини ошириш масалалари олимлардан В.Коледа, Ж.Харгривес, А.Ветт, Э.Задарко, Ж.Юнгер, З.Барабас, Д.Браун, А.Альперс, В.Бальсевич, Л.Вольф-Вендель, Ю.Г.Татур, В.Хутмахерлар томонидан тадқиқ этилган ва оммавий спорт орқали ижтимоий ҳаётда соғломлаштириш фаолиятини йўлга қўйишга доир махсус хулосалар илгари сурилган.

МДХ мамлакатларида ҳам оммавий спорт соғломлаштириш тизимини такомиллаштиришга қаратилган кўплаб тадқиқотлар олиб борилган. Айниқса ўқувчиларни оммавий спорт соғломлаштириш жараёнига тайёрлаш, соғлом турмуш тарзи маданиятини шакллантириш, гигиеник дунёқарашни ўстириш масалалари И.Мартын, В.Ильинича, О.Фадаева, З.Козбаев, В.Медведев, О.Маркевич, Н.Тихонова, П.Вертински, О.Отравенко каби олимлар томонидан ўрганилган.

Шарқ мамлакатларида ўқувчи-ёшларни жисмоний имкониятларини ошириш, спортни оммалаштириш, соғлом турмуш тарзига эришиш, жисмоний маданият сифатларини шакллантиришнинг педагогик жиҳатларини олимлардан Й.Сун, С.Сами, С.Маҳмудий, С.Агҳай, Я.Кочлар томонидан ўрганилганини эътироф этиш керак.

Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спорт методикасини такомиллаштириш, жисмоний маданиятни шакллантириш, ўқувчи-ёшларни соғлом турмуш тарзига йўналтириш, шунингдек, оммавий спорт соғломлаштириш тизимини такомиллаштириш ва жисмоний тарбия таълими самарадорлигини ошириш масалалари А.Абдуллаев, Ш.Х.Хонкелдиев, Н.Н.Азизходжаева, Р.С.Саломов, Э.А.Сейтхалилов, Ў.Қ.Толипов, Т.С.Усмонхаджаев, Д.Д.Шарипова, Ш.С.Шарипов, Ф.Р.Юзликаев, Т.Т.Юнусов, Р.Абдумаликов, Т.Зайниддинов, А.Маҳкамов каби олимлар томонида ўрганилган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва оммавий спортни ривожлантириш концепцияси қабул қилинган бўлиб, унга кўра, «жисмоний тарбия ва спортни фаол ривожлантириш, аҳолининг барча қатламларини, айниқса ёшларни жисмоний тарбия ва оммавий спорт билан мунтазам шуғулланишга жалб қилиш, жамиятда соғлом турмуш тарзининг фойдаси ва устунлигини кенг тарғиб қилиш, мамлакатда яратилган жисмоний тарбия-соғломлаштириш ва спорт инфратузилмасидан тўлақонли ва самарали фойдаланишни таъминлаш» асосий мақсад сифатида кўрсатилган. Ўқувчиларни жисмоний тарбиялашнинг асосий вазифалари қуйидагиларлардан иборат: Соғлиқни мустаҳкамлашга, чиниқтиришга ҳар томонлама гармоник ва жисмоний ривожланишига, ақлий ҳамда жисмоний иш сифатини оширишга ёрдамлашиш. Соғломлаштириш жисмоний ривожлантириш ҳамда ҳаракат малака ва кўникмаларини шакллантириш вазифалари жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланувчилар ёши, жинси ҳамда шахсий хусусиятларига қараб турли шаклларда бўлади. Ўқувчиларнинг жисмоний тарбияси уларни уйғун жисмоний ривожланиши ва организмни чиниқтиришга қаратилган бўлса, спорт билан шуғулланишда спорт тури бўйича мутахассисликка эришиш ва спортда юксак натижалар кўрсатишга йўналтирилган бўлади. Шунингдек, жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланувчиларнинг ёши, жинси, жисмоний тайёргарликлари, соғлиғи ҳамда қизиқишлари ҳам жисмоний тарбияни амалга оширишда муҳим роль ўйнайди.

Умумий ўрта таълим тизимида ўқувчиларни оммавий спорт соғломлаштириш жараёнига йўналтиришнинг асосий мақсади аста-секинлик билан уларни жисмоний камолотга эришиши ва шу аснода ҳаётга, ижодий меҳнатга ва Ватан муҳофафасига тайёрлашни назарда тутди. Бу жараёндаги умумий вазифаларга билим бериш, жисмонан тарбиялаш ва соғломлаштиришни киритиш мумкин. Шунингдек, ўқувчиларни оммавий спорт соғломлаштириш жараёнига тайёрлашнинг хусусий вазифалари ҳам мавжуд бўлиб, уларга: ўқувчиларнинг соғлиғини мустаҳкамлаш, ривожлантириш ва чиниқтириш; турли хилдаги меҳнат фаолиятига тайёр бўлиш учун шу ёшга хос бўлган жисмоний сифатларни ривожлантириш; ҳаёт учун керакли ҳаракат малакалари ва кўникмаларини ривожлантириш ва кейинчалик керак бўладиганлари билан қуроллантириш; ўқувчиларга жисмоний маданиятга оид янги билимларни бериш; ўқувчиларни жисмоний машқлар билан мунтазам шуғулланишига қизиқтириш ва унга одатни шакллантириш каби лар қиради.

Мактаб таълими жараёнида ўқувчилар билим олиш ва ақлий ривожланиш билан бирга жисмоний ҳолати, биологик ривожланиши, организмнинг тузилиши ҳам такомиллашиб боради. Шу боис бшлланғич таълимдаёқ ўқувчиларнинг табиий шаклланишида гармоник ривожланишини йўлга қўйиш керак бўлади. Бу орқали марказий нерв тизимидаги бошқариш функцияси, ҳаракат таянч аппарати фаолияти ишини, юрак-томир, нафас олиш органлари ишини янада ривожлантиришга эътибор берилади, булардан ташқари қоматни тўғри тута билишга ўргатилади. Бу жараёнга шахсий гигиена қоидаларига оид билимлар қўшиб бериш билан тарбия жараёни такомиллаштириш талаб этилади.

Ўқувчиларни оммавий спорт соғломлаштириш жараёнига тайёрлаш ва уларнинг жисмоний имкониятларини спорт орқали намоён қилишга имкон беришнинг асосий восита қилиб бошланғич синфлар учун гимнастика, енгил атлетика, ҳаракатли ўйинлар, экскурсия ва саёҳат ҳамда табиат қўйнида ўйналадиган ўйинлар ва жисмоний машқлар олинган бўлса, умумий ўрта таълимнинг юқори босқичларига жисмоний тарбия ва спорт турлари билан бирга соғлиги ёмонлашган болаларга махсус машғулотлар – даволаш гимнастикаси тарзидаги ёки махсус тиббий гуруҳга ажратилган болалар учун алоҳида машғулотлар йўлга қўйилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Ўқувчиларни спорт соғломлаштириш жараёнига йўналтирувчи дарс машғулоти – жисмоний тарбия машғулотларининг тизимли шакли бўлиб, бир хил ёшдаги, бир хил контингентдаги болаларга белгиланган вақт ичида дастур мавзуларини ўқитиш жараёни тушунилади. Бундай тизимли ва аниқ ёш чегараси учун мўлжалланган машғулотлар ўқувчиларнинг саломатлигига, соғлом турмуш тарзини шакллантиришларига ижобий таъсир кўрстади. Шу билан бирга уларда спорт турларига, спортнинг ижтимоий ҳаётга ва саломатликка кўрсатадиган таъсирига шахсий ва интилувчан муносабат шаклланади. «Соғлом турмуш, фаол оптимал ҳаракат активлиги ўзининг назарий асосларига эга, лекин бу муаммо ҳозирги кунгача тўлиқ ўрганилмаган. Умумий ва махсус адабиётларнинг тахлили ва мустақиллигимиздан кейинги даврда ўтказилган илмий тадқиқотларнинг тахлилий натижалари мавзу бўйича фундаментал тадқиқотлар ўтказиш лозимлигини кўрсатмоқда. Соғлом турмуш тарзи жисмоний маданияти таркибидаги соғломлаштириш тренировкаларининг назарий ва амалий асосларига оид билимлар, амалий малакалар жамият аъзосини соғлом турмуш тарзи жисмоний маданиятига эғалигидан далолат бериши жисмоний маданиятга эғалиликнинг белгиси эканлиги исботланган». Шундай экан, жамиятни, миллатни соғломлаштириш орқали уни улуғвор мақсадлар сари йўналтириш имконини беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги «Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ПФ-5924-сон Фармонида ҳам «жисмоний тарбия ва спортни оммалаштириш, аҳоли ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, имкониятлари чекланган шахсларнинг жисмоний реабилитацияси учун зарур шарт-шароитлар яратиш ҳамда мамлакатнинг халқаро спорт майдонларида муносиб иштирок этишини таъминлаш борасида» кўплаб чора-тадбирлар белгиланаётганлиги қайд этилган ҳолда «жисмоний тарбия ва спорт соҳасида аҳоли соғлиғини мустаҳкамлашга кўмаклашадиган аниқ дастурларни амалиётга жорий этиш, ёшларни спортга кенг жалб қилиш ва улар орасидан иқтидорли спортчиларни саралаб олиш, спорт турлари бўйича юқори натижаларни

таъминлайдиган маҳоратли спортчилар билан миллий терма жамоаларни шакллантириш ва тренерлар учун қўшимча шарт-шароитлар яратиш зарурати» ҳам алоҳида таъкидлаб ўтилган. Бу орқали жамиятни соғломлаштириш, инсонларда соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, шу билан бирга ёшларни оммавий спорт соғломлаштириш ишларига йўналтириш, жисмоний имкониятларини ошириш, жисмоний имкониятларини спорт турларидан ўзини намоён қилишга қаратиш вазифалари устуворлик касб этмоқда.

Ўқувчилар ўртасида соғломлаштириш тадбирларини кенг жорий этиш ва бу орқали уларда соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, шу билан бирга уларни спортга соғлом йўналтириш, спорт билан мунтазам шуғулланишлари учун уларнинг саломатликларини тизимли назоратга олиш мақсадида «спорт турлари бўйича 18 ёшгача бўлган ҳудудий терма жамоа аъзоларини ҳудудий болалар кўп тармоқли тиббиёт марказларининг ўсмирлар бўлимларида ва ундан катта ёшдаги ҳудудий терма жамоа аъзоларини туман ёки шаҳар кўп тармоқли марказий поликлиникаларида мунтазам равишда чуқурлаштирилган тиббий кўрикдан ўтказиб бориш механизмини жорий этиш»га қаратилга изчили ташкилий-ҳуқуқий ишларни амалга оширилаётганлиги ҳам бу борадаги ишларнинг ажралмас қисми ҳисобланади.

МУҲОКАМА

Ўзбекистоннинг янги тараққиёт стратегиясида ҳам ёшларни спорт турларига йўналтириш, ҳудудларнинг имконияти ва хусусиятидан келиб чиққан ҳолда уларни турли спорт турларига ихтисослаштириш вазифалари ҳам давлат раҳбарининг тегишли фармонида алоҳида қайд этилган. Унга кўра, «спортчи ёшларни саралаш ва катта спортга иқтидорли спортчиларни танлаб олиш, спорт захирасини шакллантириш тизимини йўлга қўйиш, ёшлар орасида спортни оммалаштиришда юқори натижаларга эришиш мақсадида ҳудудларнинг ўзига хос хусусиятлари, аҳолининг қизиқиши ва хоҳиш-истакларидан келиб чиқиб, умумтаълим мактаблари камида биттадан устувор, истиқболдаги, ривожланаётган, шу жумладан миллий спорт турларига ихтисослаш» тирилиши белгиланган бўлиб, бу орқали ўқувчиларни оммавий спортга йўналтириш, ўқувчилар ўртасида соғломлаштириш фаолиятини уларнинг кундалик юмушига айлантириш, шу билан бирга бу борадаги педагогик жараёни такомиллаштириш тизимини яратиш ҳам муҳим вазифалардан бўлиб қолмоқда.

Бугунги кунда умумий ўрта таълим тизимида жисмоний таълим ва спорт тайёргарлигига доир педагогик фаолиятда, спорт мактаблари фаолиятида, умуман ўқувчи-ёшларни оммавий спорт ва соғломлаштириш ишларига йўналтиришда, оммавий спорт тадбирларини ўтказишда, шу билан бирга, ёшларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил этиш, спорт таълими муассасаларида замонавий талаблар асосида машғулотлар олиб боришга тўсқинлик қилаётган бир қатор муаммо ва камчиликлар сақланиб қолмоқда. Унга кўра, «спорт таълими муассасаларига иқтидорли болаларни қабул қилиш, шунингдек, ўқув жараёнида турли шаклдаги коррупция элементларига барҳам бериш бўйича самарали механизмларни жорий қилиш талаб этилмоқда, ўқувчилар сони қувватига нисбатан кўп бўлган ҳудудларда ягона бўлган спорт мактабларида соғлом рақобат муҳити йўқлиги туфайли талаб даражасидаги спорт тайёргарлиги сифати таъминланмаяпти ҳамда спорт муассасалари фаолиятига бевосита раҳбарлик қилувчи ижро этувчи ҳокимият органлари ишининг очиклик ва шаффофлик даражаси етарли эмаслиги, жамоатчилик назоратининг

заифлиги, баъзан эса мутлақо мавжуд эмаслиги ҳаддан ташқари бюрократияга ва коррупциянинг ҳар хил шаклларда намоён бўлишига олиб келмоқда». Демак, ўқувчиларни оммавий спорт ва саломатлик жараёнига йўналтиришга тўсқинлик қилаётган тизимдаги мавжуд муаммоларга қарши курашишнинг янгича механизмларини жорий этиш, спорт муассасалари фаолияти очиклиги ва шаффофлигини таъминлаш, мактаб таълимда жисмоний таълимга нисбатан масъулият билан ёндашиш ва бу жараёни назорат қилиш мезонларини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Шунингдек, ўқувчиларни оммавий спорт соғломлаштириш жараёнига тайёрлашда мавжуд имкониятларни тўғри фойдаланилмаётгани, «худоудларнинг хусусиятидан келиб чиқиб, олий таълим муассасалари ва умумтаълим мактабларининг спорт иншоотлари ҳамда кадрлар салоҳиятидан етарлича фойдаланилмаётгани, умумтаълим мактаблари ўқувчилари ўртасида спорт мусобақалари ва жисмоний тарбия фанидан олимпиадаларни ташкил этиш ҳамда шу орқали ғолиб ўқувчиларни Болалар ва ўсмирлар спорт мактабларига саралаб олиш, селекция ишлари тизимли амалга оширилмаётгани ҳамда мактабларда ўқувчиларни жамоавий спорт ўйин турларига жалб этишга етарлича эътибор қаратилмаётгани, жисмоний тарбия ва оммавий спортни оммалаштириш, шунингдек, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш соҳасига инновацион технологиялар жорий этилмаётгани» ҳам кўплаб муаммоларни келтириб чиқarmoқда, иш самарадорлигига салбий таъсир кўрсатmoқда, бу эса ўқувчиларда ўзи қизиққан спорт тури бўйича иқтидорини намоён қилиш имкониятидан мосуво этmoқда.

Бошқа томондан, умумтаълим мактабларида ўқувчиларни оммавий спортга йўналтиришда ҳамда оммавий спортни ривожлантиришда самарадорликка эришаётган жисмоний тарбия ўқитувчиларини рағбатлантириш йўлга қўйилмаганлиги сабабли уларнинг ўз спорт тури бўйича қўшимча машғулотлар олиб бориш мотивацияси пасайиб кетmoқда. Бу эса уларнинг педагогик фаолиятига салбий таъсир кўрсатmoқда. Ўқувчилар билан ишлаш сифати ва самарадорлиги рағбатлантириш тизимини ёки меҳнатга ҳақ тўлашнинг пастлиги асосида янада пасайиб кетmoқда.

ХУЛОСА

Умуман олганда, болаларни оммавий спорт соғломлаштириш жараёнига тайёрлаш тизимини такомиллаштиришда кичик ёшдан болаларда спорт билан шуғулланишга соғлом, кучли ва таъсирчан мотивацияни шакллантириш ҳамда уларнинг муайян кўрсаткичлари асосида қайси спорт билан шуғулланишини аниқлаш, мустақил режалаштириш қобилиятини ривожлантириш талаб этилади. Шу билан бирга, соғломлаштириш ва бошланғич тайёрлов босқичларида болаларни биринчи навбатда умумий жисмоний ривожланиш ва бирор-бир спорт турига бўлган қизиқишларини қўллаб-қувватлаш, шуғулланувчиларнинг «жисмоний тарбия» фанини ўзлаштиришига кўмаклашиш ҳам узлуксиз таълимнинг илк босқичларидаги муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Хулоса қилганда, бугунги кунда ўқувчиларни спорт соғломлаштириш жараёнига тайёрлашнинг ҳам ижтимоий, ҳам педагогик долзарблиги ортиб бормoқда. Бу эса, узлуксиз таълимда жисмоний таълимнинг янгича механизмларини ишлаб чиқиш заруратини ортириб юбормoқда. Шу боис, ўқувчиларни оммавий спорт соғломлаштириш жараёнига тайёрлаш тизимини такомиллаштириш орқали бу фаолиятнинг самарадорлигига эришиш мумкинлиги илгари сурилmoқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Норқобилов М.Н., Мирходжаева З.С., Махмудов В.В. Жисмоний маданият ва спорт машғулотларида соғлом турмуш тарзини талабалар онгига сингдиришда педагогик ёндашувлар. Монография. Тошкент.: ТИҚХММИ, 2019, -Б. 4.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «2019 — 2023 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва оммавий спортни ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида» 118-сон. Қарори. 2019 йил 13 февраль.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» тўғрисидаги ПФ-5924-сон Фармони. 2020 йил 24 январь.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» тўғрисидаги ПФ-5924-сон Фармони. 2020 йил 24 январь.
5. Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни 2025 йилгача ривожлантириш концепцияси. 2020 йил 24 январь.
6. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academica: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.
7. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. *Вестник Ошского государственного университета*, (3), 38-42.
8. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
9. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 1(1.7 Philosophical sciences).
10. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(3), 79-86.
11. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. *Canadian Social Science*, 16 (2), 55-59 p.
12. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth's intellectual culture. *European science review*, (7-8).
13. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(12), 364-369.
14. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus)– P. 30338-30355
15. Bakhromovich, S. I. (2022).Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. *European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)*, - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83
16. Jurayev R. K., Karakhanova L. M. Scientific And Methodical Bases Of The Use Of Electronic Educational Resources In Teaching Biology In General Educational Schools

- //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 8. – С. 3500-3505.
17. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
18. Dzhuraev R. K., Karakhanova L. M. Model of the organization of research activities of 10th grade students in teaching physics and biology //International journal of discourse on Innovation, integration and education. – 2021. – Т. 2. – №. 01. – С. 296-300.

ТАЛАБАЛАРДА АНТИФРУСТРАЦИОН КЎНИКМАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК МЕХАНИЗМЛАРИ

Жарқинова Дилора Алиевна

Фарғона жамоат саломатлиги Тиббиёт институти Биофизика ва ахборот
технологиялари кафедраси ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6727732>

Аннотация. Ушбу мақолада бўлажак педагогларда ўқув фаолияти жараёнида юзага келадиган фрустрацион вазиятлар, уларнинг оқибатлари ва унга нисбатан билдирилаётган реакцияларнинг психологик механизмлари ёритилган. Шунингдек, фрустрацион вазиятларни бартараф этиш – антифрустрацион кўникмалар билан боғлиқ жиҳатлар очиб берилган.

Калим сўзлар: экстрапунитив, интрапунитив, импунитив, фрустрация, толерантлик, фрустрацион толерантлик, фрустратор, фрустрацион вазият.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ АНТИФРУСТРАЦИОННЫХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ

Аннотация. В данной статье описываются психологические механизмы состояния фрустрации в студенческой среде, их последствия и реакции, а также раскрываются механизмы преодоления состояния фрустрации.

Ключевые слова: экстрапунитивное, интрапунитивное, импунитивное, фрустрация, толерантность, фрустрационный толерантность, фрустратор, фрустрационная ситуация.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF ANTIFRUSTRATION SKILLS IN STUDENTS

Abstract. There is considered in the article psychological mechanisms of frustration state among student's environment, their consequences and reaction. As well, mechanisms overcoming of frustration state are revealed.

Keywords: intropunitive, extropunitive, inpunitive, frustration, tolerance, frustrational tolerance, frustrator, frustrational situation.

КИРИШ

Шахс камолотга эришиш муаммоси инсониятнинг азалий эзгу нияти бўлиб, ижтимоий-тарихий тараққиёт даврининг барча босқичларида ўзининг бирламчилиги, ўта долзарблиги билан алоҳида ижтимоий, маънавий, иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий аҳамият касб этиб келган. Худди шу боисдан инсоншахси, унинг камолоти, унга таъсир этувчи ички ва ташқи омиллар, фаолият, тажриба ва интилишнинг роли масалалари XXI асрда тадқиқот этилишга муҳтождир. Шунга қарамасдан, бир томондан, инсонни ўрганишда дифференциация ҳодисаси юз бермоқда, иккинчи томондан эса инсон тараққиётининг синтетик (бирикув) тавсифи бўйича интеграция ҳолати кўзга ташланмоқда. Инсон бир қатор фанларнинг тадқиқот объекти эканлигини йиғиқ, ихчам, яхлит тарзда тасаввур этиш учун уни биосоциал ва социобиологик жиҳатдан ўрганиш мақсадга мувофиқ.

Жаҳонда ёшлар салоҳиятини ривожлантириш ва амалга ошириш, шахс ўз-ўзини англаш ва ижтимоий интеллектни муваффақиятли бошқариш шарт- шароит ва

имкониятларни яратиш, психологик жиҳатдан етук шахсларни шакллантириш муаммоларига асосий эътибор қаратилган.

Психологик жиҳатдан етук инсонлар ҳар қайси давлат ва жамиятнинг асосий таянчи ҳамда ҳаракатлантирувчи кучи экан, замонавий ижтимоий- гуманитар билим соҳасида ушбу муаммога жиддий эътибор қаратилиши ва кўп йиллар давомида психологияда шахснинг камолоти муаммоси сақланиб қолмоқда. Айниқса экзистенциал ва гуманистик психологияда тегишли «ўзини ўзи англаш», «тўлиқ фаолият кўрсатувчи», «етук» ва «соғлом» каби тушунчалар киритилди. Камолот тушунчаси В.И.Далнинг рус тили изоҳли луғатида (зрелость) «етилиш, пишиш, ўйлаб, фикрлаб иш кўриш даври» деб ифодаланган.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Б.Г.Ананьевнинг фикрича, камолот мезонларини ишлаб чиқиш ва тахлилида «камолот» тушунчаси «катта бўлиш», «камол топиш» тушунчалари билан уйғунлашиб синонимик қаторни ташкил этиши мумкин. Лекин аслида, субъектив фаолият ва шахс ҳақида гап кетганда, улар, албатта, мазмун ва моҳият жиҳатидан бир-биридан фарқ қилади. Катта бўлиб етилиш бу ҳали камолот эмас. У инсоннинг камолотига бевосита боғлиқ характерли хусусиятларни таъкидлаб ўтади. Булар: а) шахсий ва функционал ўзгаришларнинг гетерохронлиги; б) тарихий ўзгаришлар шароитида ёш ва индивидуал ўзгарувчанлик.

Б.Г.Ананьевнинг фикрича, инсон ўқув фаолиятидан меҳнат фаолиятига ўтганда камолот бошланиб, у фуқаролик, ақлий ва ахлоқий камолот йўналишларида намоён бўлади.

Профессор Ғ.Б.Шоумаров «камолот» тушунчаси маълум бир ҳаётий тажриба билан, яъни «ҳаётий билимлар» билан боғлиқлигини таъкидлайди.

“Ҳаётий билимларни ўзлаштириш”, “Ҳаёт университетларидан” ўтишнинг ҳам ўзига хос индивидуал хусусиятлари мавжуд. Кимдир 20 ёшдаёқ «ҳаётни яхши билиб олади», кимдир 30 ёшида ҳам болалигича қолаверади. Ҳаётни билиш, ҳаётий тажрибалар турли индивидларда турли жадалликда амалга ошиши мумкин ва бу ўринда қандайдир ёш, вақт оралиғини мутлақ кўрсатиш мумкин эмас.

Камолот даврида интеллект ва тафаккурнинг ривожланишига тўхталадиган бўлсак, Фульдс ва Равен фикрича, 20 ёшлиларда мантикий тафаккур қобиляти 100%, 30 ёшда 96%, 40 ёшда- 87%, 50 да – 80% ва 60 ёшда 75%ни ташкил этаркан. Камолот даврида интеллектнинг ривожланиши икки фактор: ички ва ташқи факторга боғлиқ. Иқтидор - бу ички фактордир. Иқтидорли кишиларда бу жараён, яъни ривожланиш узоқ давом этади ва инновацияларнинг кириб келиши кечроқ бўлади. Камолот даврида интеллект ривожланишининг ташқи факторларига таълимни киритиш мумкин. Зеро, айнан таълим камолот даврида қариш ва психик функцияларнинг инволюциясини тўхтатиб туради.

Е.И.Степанова камолот даври интеллектуал тараққиётининг учта даврини ажратади. Биринчи давр-18-25 ёшгача, иккинчи давр- 26-35 гача ва учинчи давр-36-40 ёшгача. Ушбу микро даврлар хотира, тафаккур, диққат ва умумий интеллектнинг турли темпда ривожланишини фарқлайди. Камолот даврида интеллектнинг ниҳоятда ўзгарувчанлиги биринчи даврда кузатилади. Кейинги даврларда бу ривожланиш анча барқарорлашади. Иккинчи ва учинчи босқичда нутқий интеллектнинг ривожланиши яққол намоён бўлади. Ушбу даврларга қисқача характеристика Е.П.Ильин томонидан берилган бўлиб, у қуйидагича изоҳланган.

Эрта камолот - етилишга қадам қўйиш босқичи бўлиб, у организмнинг биологик етилиши, оптимистик руҳнинг мавжудлиги, шахсий ва касбий келажакни режалаштириш, фуқаролик камолотига эришиш, ижтимоий ролларнинг ўзгариши билан ифодаланди.

Ўрта камолот - бу «очириш» даври бўлиб, ижодий ва касбий муваффақиятга эришишнинг юқори босқичи, қайсидир миқдорда ҳаётий фаолликнинг камайиши, ўз билим, малака ва кўникмаларини қўйи авлодга қолдириш эҳтиёжининг мавжудлиги, лекин шу билан бирга, эриша олмаган ютуқлари ва муваффақиятсизликларидан ўқиниш ҳам давридир.

Кеч камолот - касбий ва профессионал фаолиятнинг яқунланиши, янги ижтимоий ролларнинг юзага келиши, қарилик даврига ўтиш даври билан боғлиқдир.

Тадқиқотнинг усуллари талабаларнинг антифрустрацион кўникмаларини бир неча жабҳада ўрганишга йўналтирилган. Тадқиқотимизнинг дастлабки босқичида талабалар психологик камолотининг умумий ҳолатини ўрганишга эришилди. Бунинг учун С. С. Степановнинг «Ижтимоий ва психологик ёшни аниқлаш» методикаси, Е. В. Каляева, Т. В. Прокофьеваларнинг «Шахс камолотини аниқлаш» га қаратилган сўровнома, «ВАС-вазиятнинг асосий сабаби» махсус ишлаб чиқилган методика, махсус ишлаб чиқилган «НОМ-носитуатив масъулият сўровномаси»дан фойдаланилди. Натижалар, биринчи навбатдоталабаларнинг бир неча методикалар бўйича сўровномаларга жавоблари умумлаштирилган жадвал асосида таҳлил қилинди. Шунингдек, талабаларнинг антифрустрацион кўникмалари хусусиятлари бўйича ижтимоий ва психологик ёш кўрсаткичлари, носитуатив масъулият ва вазиятнинг асосий сабабини аниқлаш мезонларига таянилди. Респондентлардан олинган натижалар таҳлили методикаларнинг мезонига мувофиқ антифрустрацион камолотнинг даражаларини аниқлаш бўйича амалга оширилди. Антифрустрацион камолот даражалари методикаларнинг хусусиятидан келиб чиқиб, қўйи, ўрта, ўртадан юқори, юқори ва жуда юқорига ажратилди. Натижалар ўзаро даражалар бўйича қиёсий талқинэтилди.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Талабаларнинг антифрустрацион кўникмаларини ривожлантириш масаласи таҳлилий жиҳатлари узоқ тарихий даврдан буён тадқиқотчиларнинг диққат марказидаги муаммолардан бири ҳисобланади. Ушбу йўналишда олиб борган тадқиқот ишларимизда антифрустрацион кўникмаларни аниқлаш борасидаги дастлабки натижалар умумий характерга эга. Антифрустрацион кўникмалар шахс эгаллаши лозим бўлган муҳим шахс сифатлари мужассамлаштирилган тимсол билан белгиланди. Унинг «Мен тимсоли», «Мен ва бошқалар», «Мен ва жамият» муносабатларда уйғунлашган энг муҳим шахс сифатлари ўз аксини топди. Респондентлар томонидан келтирилган натижаларнинг кўрсатишича, антифрустрацион кўникмаларни унинг психологик ва ижтимоий камолоти билан баҳоланадиган жиҳатлари мавжудлиги аниқланди.

МУҲОКАМА

Антифрустрацион кўникмалар ва ижтимоий камолотни талқин қилишда шахснинг психологик имконияти, ўзини эмоционал-иродавий тартибга солиш усуллари ўзлаштирилганлиги, ижтимоийлашувни тўлиқ босиб ўтганлиги, ўтмиш, бугун ва келажак тимсолига кўра шахснинг ривожланиши узвий камол топаётганлигини белгилаб беради.

Тадқиқотнинг илк натижаларидан бири - антифрустрацион кўникмалар даражаси қуйи ва ўртача бўлган талабалар натижалари талқин қилинганда, статистик жиҳатдан аҳамиятли кўрсаткичга эга бўлган ҳолат биргина кўрсаткичда кузатилди. Психологик ёшдаги тафовут мавжуд бўлган шароитда ижтимоий ёшда шахсларда тафовут ёки фарқлар кузатилмаслиги мумкин экан. Бу ижтимоий ёш алоҳида мезонлар ва шахс сифатлари билан боғлиқни кўрсатади. Бундан кўринадикки, қуйи ва ўртача психологик етуқ бўлганларда психологик ёш кўрсаткичлари талабаларда эмоционал зўриқишларни бартараф этиш, ўзининг имкониятлари, эмоционал интеллект, умумий интеллект, фаолият мотивлари шаклланиш билан боғланади.

ХУЛОСА

1. Тадқиқотнинг илк натижаларидан бири – талабаларда антифрустрацион кўникмалар даражаси қуйи, ўртача, юқори ва жуда юқори психологик ёш даражаси аниқланди. Методика натижалари таҳлилига кўра, талабалар психологик камолотини олдинги анъанага мувофиқ қуйи, ўрта, ўртачадан юқори, юқори ва жуда юқори даражалар бўйича ажратилган ҳолат бўйича таҳлил қилинди.
2. Антифрустрацион кўникмалар борасидаги изланишнинг ушбу босқич натижаларига кўра талабалардаги тафовутли ҳолатлар ўрганилаётган муаммо бўйича доимий равишда шахс камолотининг ҳар бир даражасида ўзига хосижибый аҳамиятли сифатлар кузатилиши мумкинлиги бўлди. Камолотнинг бир-бирига яқин даражалари орасида эса, тафовутлар кескинлашиши ёки тенглашиши мумкинлиги ҳам кузатилади экан.
3. Юқори ва жуда юқори психологик ёш даражасига эга бўлган талабаларнинг натижаларида айрим шкалалардагина статистик тафовутлар аниқланди. Бу эса, статистик тафовутга эга бўлмаган шкалалар бўйича талабалар антифрустрацион кўникмалар кўрсаткичлари бўйича мавжуд шахс сифатларида бир-бирларига яқин даражада эканликларидан далолат беради.
4. Талабанинг антифрустрацион кўникмаларида унинг онги, фаолияти, ўз-ўзини англашидан иборат ички йўналтирувчи механизми муҳим аҳамиятга эга, чунки унинг шахс сифатида ривожланиши, қизиқиши, характери, қобилияти, ақлий ривожланганлиги, эҳтиёжлари, меҳнат фаолияти билан белгиланади. Ана шу хусусиятлар ривожланиб, унинг ижтимоий ҳаётга, кишиларга, жамиятга бўлган муносабати маълум босқичга етганда у психологик камолот даражасига кўтарилади.
5. Талаба антифрустрацион камолотининг шаклланишига таълимий фаолият мавжуд ижтимоий талабларга мувофиқ ташкил этилгандагина муваффақ бўлинади. Унда таълим жараёнини демократлаштириш, инсонпарварлаштириш, ижтимоийлаштириш, дифференциялаш, таълим жараёнига янги технологияларни киритиш ҳамда шахс интеллектуал салоҳиятини оширишга қаратилган ғоялар устувор ўрин тутади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ананьев В. А. Основы психологии здоровья. Книга 1. Концептуальные основы психологии здоровья. - СПб, 2006
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. М. 1977 Наука. 158-159.
3. Бодалев А.А. Межличностное восприятие и понимание. Личность и общество. М., Педагогика, 1983.
4. Avlaev, O., & Maripov, E. (2020). The problem of emotional situations like childhood, anxiety and fear. *SAARJ Journal on Banking & Insurance Research (SJBIR)*, 9(3), 24-28.

5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1-4. Т. 1: А-З. М., 1994.
6. Ильин Е.П. Психология взрослости. Питер., 2012.стр 7.
7. Авлаев, О., & Жўраева, С. (2019). «Бахтни белгилашда адаптация даражасининг нисбийлиги». *“ПСИХОЛОГИЯ” илмий журнал*, 4, 121-128.
8. Маслоу А. Мотивация и личность. - СПб, 2006.
9. Авлаев, О., & Маматкулова, З. (2019). Динамика межличностного отношения компонентов социального интеллекта студентов. *Наука и образование сегодня*, 12(47), 67-74.
10. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. - М., 1994.
11. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.
12. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. *Вестник Ошского государственного университета*, (3), 38-42.
13. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
14. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 1(1.7 Philosophical sciences).
15. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(3), 79-86.
16. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. *Canadian Social Science*, 16 (2), 55-59 p.
17. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth’s intellectual culture. *European science review*, (7-8).
18. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(12), 364-369.
19. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus) – P. 30338-30355
20. Bakhromovich, S. I. (2022).Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. *European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)*, - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83.
21. Jurayev R. K., Karakhanova L. M. Scientific And Methodical Bases Of The Use Of Electronic Educational Resources In Teaching Biology In General Educational Schools //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 8. – С. 3500-3505.

22. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
23. Dzhuraev R. K., Karakhanova L. M. Model of the organization of research activities of 10th grade students in teaching physics and biology //International journal of discourse on Innovation, integration and education. – 2021. – Т. 2. – №. 01. – С. 296-300.

ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ ЖАРАЁНИДА ТАЛАБАЛАРНИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ЗАМОНАВИЙ-ПЕДАГОГИК ОМИЛЛАРИ

Комилова Ҳилола Муроджон кизи

ФарДУ Мактабгача ва бошланғич таълим факультети талабаси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6727758>

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичида олий таълим соҳасидаги ислохотлар ва ушбу соҳага кириб келаётган инновациялар, уларнинг мазмуни, йўналиши ва функциялари, ушбу жараёнда талабаларда ижодкорлик, интеллектуал фаолият билан боғлиқ кўникма ва малакаларни шакллантириш зарурияти, унга хизмат қиладиган педагогик омиллар тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: олий таълим, инновация, талаба, замонавий мутахассис, интеллектуал фаолият, инновацион гоя, педагогик омил.

СОВРЕМЕННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ К ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация. В статье исследованы реформы в сфере высшего образования на новом этапе развития Узбекистана и инновации, входящие в эту сферу, их содержание, направленность и функции, креативность студентов в этом процессе, необходимость формирования умений и навыков, связанных с образовательной деятельностью, педагогические факторы, служащие ей.

Ключевые слова: высшее образование, инновация, студент, современный специалист, социальная активность, инновационная идея, педагогический фактор.

MODERN-PEDAGOGICAL FACTORS OF PREPARATION OF STUDENTS FOR EDUCATIONAL ACTIVITIES IN THE PROCESS OF INNOVATION DEVELOPMENT

Abstract. In the article, reforms in the field of higher education at a new stage of development of Uzbekistan and innovations entering this sphere, their content, direction and functions, creativity of students in this process, the need to form skills and skills related to educational activities, pedagogical factors that serve it were investigated.

Keywords: higher education, innovation, student, modern specialist, social activity, innovation idea, pedagogical factor.

КИРИШ

Таълим жамият барқарорлигини ва ижтимоий-иқтисодий муаммолар ечимини таъминлашда муҳим ўрин эгаллайди. Ушбу жараённинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, биринчидан, талаба ёшларнинг маънавий ва ахлоқий камолотида устувор таъсирга эгалиги, иккинчидан, жамиятнинг янги тараққиёт босқичида, яъни унинг барқарор ривожланиши малакали кадрлар корпуси фаолиятига боғлиқлиги билан муҳим назарий ва амалий аҳамият касб этади. «Чунки жамиятимизда олий маълумотга эга, юксак малакали мутахассислар канча кўп бўлса, ривожланиш шунча тез ва самарали бўлади. Олий таълим муассасаларида илмий салоҳиятни янада ошириш, илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш кўламини кенгайтириш – энг муҳим масалалардан биридир».

Ҳозирги даврда жамиятнинг барқарор ривожланишини таъминлаш ишлари кўзланган ижтимоий-иқтисодий марраларни қўлга киритиш, баркамол шахс камолотини таъминлаш, ёшларни атроф-муҳитда содир бўлаётган салбий жараёнлардан асраш каби масалалар билан чамбарчас боғлиқдир. Ушбу муаммолар қаторида экологик бўҳронлар, ёшларга салбий таъсир этадиган оммавий маданият ва салбий ахборот хуружидан асрай

оладиган иммунитетни шакллантириш, юксалтириш зарурияти асосий вазифалардан ҳисобланади. Шу билан бирга, содир бўлаётган жараёнларга бутун жамият аъзолари, унинг таркибида мавжуд бўлган алоҳида институтлар, айниқса, ёшлар ва бўлажак мутахассисларнинг адаптациясини таъминлаш зарурияти вужудга келади. Бундай вазифалар ечимида олий таълим муҳим аҳамиятга эгадир, чунки олий таълим жараёни ижтимоий ҳаётга кириб келаётган янги кадрлар корпусини тарбиялайди, мутахассис сифатида тайёрлайди ва унинг жамиятга ижтимоийлашуви асосларини шакллантиради. Олий таълим бўлажак мутахассисларда касбий кўникмаларини яратади, уларнинг миллий ва умуминсоний қадриятларга ижобий муносабатини юксалтиради.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Жаҳон таълим тизимида талабалар интеллектуал маданиятини инновацион-педагогик усулда ривожлантириш бўйича тадқиқотларни икки гуруҳга – Ғарб ва Шарқ мамлакатларида ўрганилиши, деб ажратиш мумкин.

Ғарб мамлакатларида талабалар интеллектуал маданияти олимлар Ш.Легг, М.Хаттер, А.Роубек, Н.Хамфрей, К.Клифтон, Х.Броуд, Р.Фелдер, Р.Брент, Х.Друмоунд, А.Веиз, Р.Гилар, П.Минано, Ж.Доланд, П.Коллинслар томонидан тадқиқ этилган.

Шарқ мамлакатларида интеллектуал маданиятнинг педагогик жиҳатлари, олий таълим муассасалари талабаларининг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш методикасини олимлар С.Пантурат, П.Сювоннои, Ж.Кетчатурат, К.Чангвонг, А.Суккамарт, Б.Сисан, М.Салваратнамлар ўз изланишларида таҳлил қилган.

Ўзбекистонда талабалар интеллектуал маданиятини О.Мусурмонова, С.Т.Ширматов, И.Б.Сиддиқов, Д.Х.Турдибоев, А.Абдуқодиров, Р.Ғ.Сафарова, Н.Атакулова, И.Б.Асқаров, Э.З.Усмонова, С. Файзулина каби файласуф, тарихчи ва педагог олимлар тадқиқ қилганлар.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Таъкидлаш лозимки, фақат таълим, унинг муҳим бўлаги ҳисобланган олий таълим жамиятнинг турли ривожланиш босқичларига шахснинг мослашувчанлик имкониятларини таъминлайди. Янги авлодни ўқитиш ва тарбиялаш натижасида ёшларнинг, бўлажак мутахассисларнинг дунёқарашини, маданиятини, касбий билимларини шакллантиради ва ижтимоий ривожланишга оид йўналишлар вужудга келади. Ушбу омиллар олий таълимни янги тараққиёт босқичида жамиятнинг барқарор ривожланишини таъминловчи фактор сифатида илмий фалсафий жиҳатдан чуқур ўрганишни, тадқиқ этишни тақозо қилади.

Янги ривожланиш босқичида олий таълимнинг замонавий педагогик хусусиятларини аниқлаш, яъни унинг бўлажак мутахассисларга мавжуд миллий менталитетда, ёшлар дунёқарашида ва маданиятидаги ўзгаришлардан самарали фойдаланган ҳолда уларнинг мослашиш имкониятларини содир бўлаётган глобал муаммолар нуктаи назаридан илмий асослаш зарурдир. Янги даврда жамиятнинг барқарор ривожланиши, биринчи навбатда, ижтимоий муносабатларнинг такомиллаштирилиши ва жамиятда мавжуд ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг яқин келажақдаги тараққиётига боғлиқдир. Ўзбекистон шароитида жамиятнинг барқарор ривожи нафақат инновацион асосдаги иқтисодий ривожланишни, балки ижтимоий ҳаётдаги, маънавий маданиятдаги, ташқи маданий алоқалардаги туб ўзгаришларга хос бўлган кўрсаткичларни ҳам ўз ичига олади.

Олий таълимнинг ижтимоий аҳамияти фақат прагматик, яъни ўтган даврларга хос бўлган билимларни бўлажак мутахассисларга ўргатиш, уларда интеллектуал ва инновацион кўникмаларини ривожлантириш билан чегараланмасдан, ҳозирги замон мутахассисларига хос бўлган юқори интеллект, дунёқараш, жавобгарлик ҳисси, фаоллик, ижодий фаолият олиб бориш каби шахсий хусусиятларни шакллантириш ҳисобланади.

Олий ўқув юртларини тамомлаган мутахассисларнинг юқори малакага эга бўлиш зарурияти давлат таълим стандартларида алоҳида қайд этилган ва янги даврда олий таълимни модернизациялашнинг устувор вазифаларидан биридир. Малакали мутахассислар тайёрлашга бундай янгича, инновацион ёндашув Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган ривожланиш стратегиясидаги муҳим йўналишлардан ҳисобланади. Ушбу муаммонинг ечимига илмий асосланган, малакали ёндашув лозим. Олий таълим жараёнида эркин фикрлайдиган, гуманизм, адолат асосида фаолият юрита оладиган, кўп қиррали кўникмаларга эга бўлган шахсни тарбиялаш асосий мақсаддир. Юқоридаги хусусиятларга эга бўлган мутахассислар кундалик ҳаётда учраётган ижтимоий мазмундаги ва касбий вазифаларни ҳал қилиш, ечиш имкониятига эгадир. Олий таълимга инновацион ёндашув мутахассислар тайёрлашда шу давргача устувор бўлиб келган режа асосида билим олиш усулидан тубдан фарқ қилади. Мутахассислар интеллектуал ва инновацион кўникмаларини шакллантиришга, яъни унинг мазмуни, технологиялари, усулларига замонавий ёндашув янгиланаётган олий таълимни такомиллаштириш омили ва янги даврга мос бакалавр ва магистрларни тарбиялаш усулидир. Ушбу жараёнда олий таълим ўзининг бўлажак мутахассисларда гуманистик, маънавий, ахлоқий сифатларини шакллантириш вазифасини бажариши зарур. Таъкидлаш лозимки, бу жараён тезлашаётган ижтимоий-иқтисодий тараққиёт, инсон меҳнат шароитининг ўзгариши каби омиллар билан чамбарчас боғлиқдир.

Қайд этиш лозимки, тадқиқотчи С.Н.Кройторнинг фикрича “инновация билимдан технологик, рақобатбардошлик ва етакчилиكنи таъминлаш учун фойдаланиш жараёнидир”. Инновациялар мазмуни, моҳиятига доир илмий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, ушбу терминни олий таълимга нисбатан қўлланилиши педагогик жараённинг такомиллашуви, таълим хизматларининг янгиланиши, таълим маҳсулотларига янги технологиялар, илм фан ютуқларининг жорий этилиши, олий таълим жараёнининг объектив жараён сифатида мукамаллашувидир.

МУҲОКАМА

Олий таълимнинг ҳозирги ривожланишида назарий асосланган, маълум мақсадга йўналтирилган, амалиётда қўллаш мумкин бўлган педагогик инновациялар муҳим ўрин эгаллайди. Мамлакатимизнинг ҳозирги ривожланиш босқичида педагогик йўналишдаги инновациялар олий таълимнинг барча жабҳаларига бевосита таъсир кўрсатмоқда. Шунингдек, ҳар бир олий ўқув юртининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб, ундаги ўқув, услубий ва илмий тадқиқот, тарбиявий ишлар мазмунида ижобий ўзгаришларга сабаб бўлмоқда. Мисол учун юртимизда “Сўнгги икки йилда 1551 та илмий иш ҳимоя қилинди ва илмий салоҳият 36,7% га етказилди (2017 йилда 32,7 %)", “Эл-юрт умиди” жамғармаси орқали 2019 йилда хорижда малака ошириш, стажировка, магистратура ва докторантурага 517 нафар профессор-ўқитувчилар ва ходимлар саралаб олинди, бугунги кун ҳолатига 218 нафари хорижга юборилди”. Инновациялар олий таълим муассасаларида ўқитилаётган

фанлар мазмунида, янги ташкил этилаётган, ўқув жараёнига тадбиқ қилинаётган педагогик технологиялар, бўлажак мутахассисларни тайёрлаш жараёнидаги замонавий шакл ва усулларда ҳам ўз ифодасини топаяпти. Қайд этиш лозимки, инновациялар инсон интеллекти қўлга киритган ютуқларни ижтимоий-иқтисодий жабҳаларга жорий қилишга ёрдам беради, кўрсатилаётган хизмат турлари кенгаяди, уларнинг сифати яхшиланади. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, олий таълим таркибида инновацияларнинг тўпланиши ижтимоий-иқтисодий ҳаётда янги тизимларнинг вужудга келиши, бўлажак мутахассисларга замонавий таълим бериш имкониятлари кенгайишига сабаб бўлади. Албатта, бу жараён инсон омилига боғлиқ бўлиб, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тизимларида рўй бераётган ижобий ўзгаришларда ўз ифодасини топади. Инновациялар инсон фаолияти туфайли олий таълим жараёнида янгиликнинг вужудга келиши, амалиётда қўлланилиши, таълим хизматлари бозори талабларининг тўлиқ қондирилиши, шу пайтгача мавжуд бўлган янгиликларга нисбатан уларнинг афзаллиги, мураккаблиги ва ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради.

Олий таълим муассасаларида инновацияларнинг асосий вазифаларига қуйидагиларни киритиш мумкин: биринчидан, инновациялар профессор-ўқитувчилар томонидан олиб бориладиган илмий ишлар натижаси бўлиб, улар фаолиятнинг интеллектуаллашувини амалга оширади, ўтказилаётган маърузалар, амалий машғулотларнинг илмийлигини, амалиёт билан боғланиши имкониятларини кучайтиради. Талабаларнинг бўлажак мутахассислигини эгаллашига қизиқишини орттиради; иккинчидан, инновациялар илмий тадқиқот ишлари натижасида хўжалик шартномалари, профессор-ўқитувчилар, докторантлар ва мустақил тадқиқотчилар иштирокида бажарилаётган илмий, амалий ва фунаментал характерга эга бўлган лойиҳаларнинг сифатли бажарилишига замин яратади; учинчидан, инновациялар таълим хизматларини тизимли такомиллашувида муҳим омил ролини бажаради. Шунингдек, инновациялар туфайли профессор-ўқитувчилар томонидан нашрга тайёрланган монография, дарслик ва ўқув қўлланмалар, илмий мақолалар мазмунига сўнгги янгиликлар киритилади.

Олий таълимда рақобатбардош мутахассислар тайёрлаш жараёни маънавий-маърифий, тарбиявий ишларнинг юқори савияда ўтказилишига, ушбу жараёнга тадбиқ этилаётган инновацияларга ёхуд инновацион ёндашувларга бевосита боғлиқдир. Талабалар орасида ўтказилаётган маънавий-маърифий тадбирларнинг муҳимлиги шундаки, улар илмий асосланганлиги, мазмуни, ўтказилиш тартибининг ҳозирги давр руҳига мослиги, иштирокчилар нутқидаги янгиликлар, мантиқий кетма-кетлик, ифода этилган инновацион фикрлар, илгари сурилаётган ғоялар, кутилаётган натижалар, инновацион характерга эга бўлган таклифлар ва хулосалар эканлиги билан муҳим тарбиявий аҳамият касб этади.

Янги тараққиёт босқичида тарбиявий ишлар олий мактабда олиб борилаётган ўқув, илмий ишларнинг бевосита давоми сифатида, ўқув жараёни мазмуни билан узвий боғлиқдир. Талабалар билан олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг мазмуни бўлажак мутахассисда лидерлик хусусиятларини тарбиялаш, шакллантиришга, унинг маънавий, ахлоқий маданияти юксалишига қаратилган бўлиши лозим. Инновацион мазмундаги тарбиявий жараён талабада ҳозирги даврнинг ўзига хос хусусиятлари, ижтимоий-иқтисодий ислохотлар мақсадининг инсон манфаатларига қаратилганлиги, жамиятда содир бўлаётган ижтимоий воқеалар, вазифалар ечими кўп жиҳатдан бўлажак мутахассисларнинг

юқори малакаси, касбий, илмий тайёргарлиги, сиёсий жараёнлар ва иқтисодий ҳаётдаги ривожланиш тенденцияларини ўз пайтида англаш имкониятларига доир кўникмалар шаклланишини талаб қилади

ХУЛОСА

Жамиятнинг янги тараққиёт босқичида инновацион ривожланиш ва талабаларни интеллектуал фаолиятга тайёрлаш муаммосини ўрганиш натижасида шундай хулосага келиш мумкин.

Биринчидан, олий таълимдаги инновациялар меҳнат бозорида зарур бўлган мутахассисларнинг малакасини ошириш; юқори малакали илмий педагогик кадрларнинг аттестациясини ўтказиш; фундаментал ва амалий йўналишдаги тадқиқот ишларини олиб бориш; талабалар, магистрантлар, докторант ва тадқиқотчилар, илмий ходимлар, ўқитувчиларнинг илмий тадқиқот ишларидаги иштироки; инновацияларга оид билимларнинг талабалар орасида кенг тарғиб қилиниши кабилардир.

Иккинчидан, талабалар ишлаб чиқариш корхоналарида, таълим муассасаларида амалиёт ўташлари давомида ўзининг бўлажак мутахассислигига доир инновацион билимга эга бўлади, ўқитувчилар ўзларининг таълимдаги фаолиятини илмий ишлар, яъни инновациялар билан узвий боғлайди. Шунинг учун мутахассислик кафедраларининг етакчи ишлаб чиқариш корхоналари, қўшма корхоналар, технопарклар билан ижодий алоқаларини такомиллаштириш зарур. Битирувчи талабаларга мўлжалланган амалиёт ўташда муҳим йўлланма ҳисобланган ишлаб чиқариш амалиёти дастурини хорижий тажрибалардан самарали фойдаланиш асосида шакллантириш зарур. Ушбу жараён олий ўқув юртларининг ижтимоий-иқтисодий тармоқлар билан ўзаро алоқасини кучайтиради. Бундай жараён ўз навбатида университетлар атрофида инновацион муҳитни шакллантиради.

Учинчидан, олий таълимда инновацияларнинг ривожланишида унинг малакали мутахассислар тайёрлаш билан боғлиқ бўлган бўғинларга, яъни кафедралар, факультетлар, ахборот-ресурс марказлари фаолиятига чуқур кириб боришида компьютер техникаси, янги педагогик технологиялар муҳим роль ўйнайди ва олий таълим такомиллашаётган, тобора ахборотлашув асосида ривожланаётган жамиятда устувор вазифаларни бажаришида муҳим восита вазифасини бажаради.

Тўртинчидан, олий таълим соҳаси жамиятдаги ўзига хос ривожланиш хусусиятига эга бўлган инновацион йўналишлардан биридир ва бўлажак рақобатбардош мутахассислар тайёрлашда асосий тармоқ ҳисобланади. Бу тизим жамиятнинг ривожланиш жараёнида содир бўлаётган янгиликлар мазмуни ва йўналишларини мунтазам илмий асосда таҳлил қилиш, тизимли ўрганиш вазифасини вужудга келтиради.

Бешинчидан, олий таълимнинг мактаб, академик лицей ва касб ҳунар коллежлари билан узвий алоқадорлигини кучайтириш орқали олий таълим муассасаларига иқтидорли талабаларни жалб этишни кенгайтиради ва фанга, илмий тадқиқот институтларига келажакда илмий тадқиқотлар олиб бора оладиган бўлажак докторантлар, илмий ходимларни жалб этиш имкониятини туғдиради.

Олий таълим муассасалари кафедралари қошида фаолият юритадиган илмий ва ижодий тўғараклар ишига, яъни улар асосида ташкил этиладиган талабалар конференциялари, кафедралар негизида уюштириладиган илмий муҳокамаларга ишлаб чиқариш корхоналари вакиллари, етакчи олимларнинг иштирокини таъминлаш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига мурожаатномаси. 2018 йил 28 декабрь. <https://president.uz/uz/lists/view/2228>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони.Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.09.2018 й., 06/18/5544/1951-сон.
3. Кройтор С. Н. Инновации в образовании: Социологический анализ (на примере системы высшего образования Республики Беларусь): дисс. ... канд. социал. н. - Минск, 2009. [Электронный ресурс]. Дата обновления: 01.10.2010.-URL: <http://vivakadry/15.htm> (дата обращения: 01.10.2013).
4. Олий таълим 2019 йилда: ОТМларда илмий салоҳиятнинг ўсиши. 2019 йил 31 декабрь. Edu.uz
5. Bakhromovich, S. I. (2020). The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*, 10(12), 1014-1020.
6. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. *Вестник Ошского государственного университета*, (3), 38-42.
7. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
8. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 1(1.7 Philosophical sciences).
9. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(3), 79-86.
10. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. *Canadian Social Science*, 16 (2), 55-59 p.
11. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth's intellectual culture. *European science review*, (7-8).
12. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(12), 364-369.
13. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus)– P. 30338-30355
14. Bakhromovich, S. I. (2022).Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. *European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)*, - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83
15. Jurayev R. K., Karakhanova L. M. Scientific And Methodical Bases Of The Use Of Electronic Educational Resources In Teaching Biology In General Educational Schools

- //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 8. – С. 3500-3505.
16. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
17. Dzhuraev R. K., Karakhanova L. M. Model of the organization of research activities of 10th grade students in teaching physics and biology //International journal of discourse on Innovation, integration and education. – 2021. – Т. 2. – №. 01. – С. 296-300.

INTERNET LEARNING SITES ARE RESOURCES FOR LANGUAGE LEARNERS, WORKING WITH WEBSITES

Umirova Dilshoda Husniddin qizi

Uzbekistan State World Languages University

Hojikulov Shukrullo Qodirovich

Uzbekistan State World Languages University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6727777>

Abstract. Nowadays many learning programs are motivating students to learn foreign languages, business management, personal developments which are essential in daily life. Hence, there are useful free websites in this article that can help you assess your language skills, and there are also some websites that require a monthly fee. Furthermore, some brief explanations are also given about sites and their advantages are investigated step by step.

Key words: Mondly, resources, languages, DuoLingo, websites, interactive lesson, virtual dictionaries, Learnalanguage.com, ESOL Courses

INTRODUCTION

In 21st century learners prefer to use virtual dictionaries and material to practice the target language. It is a fact that successful learning not only based on effective strategy, but also it also depends on language resources. Obviously, language learners should know what kind of language learner they are, finding appropriate sources, tools, methods become much more straightforward and will skyrocket their success. In this thesis, some useful sites, websites will be discussed.

MATERIALS AND METHODS

There are many ways to learn any foreign language, however it is most important point is choosing appropriate sites, books, resources which can help to alleviate learning process. A huge target is pointing out which sources are suitable to learn and utilize effectively.

Before learning language crucial aspect is a trusted tool which is amazing, experienced during the period time by learners. In order to decide the resources that are going to be utilized, it is necessary to search among students' interests' regarding how much they use technological tools and about their language proficiency intending to create valid activities for learners. Learning, speaking new language like English, Afrikaans, French, Arabic, Norwegian can cause to more difficulty spending time for learning process, however there are some ways to pick up language without depression and stress. Here are the most excellent language learning tools and apps which can give fun during the learning. First one is Mondly which covers friendly interface and variety of interactive lessons. One of the best features of Mondly app is opportunity to use from reader's native language; moreover its sphere consists of various languages such as Polish, Indonesian, Tagalog, Thai, English, Spanish, French, and German.

Another one is Learnalanguage.com which is useful with 19 different languages. Any kind of learner can learn over 1400 words by heart through their vocabulary list, verb conjugation charts and there is a considerable amount more frees learning to be done in the 9 languages in which Learnalanguage.com maintains its own Web-based courses.

If language learner is going to learn a specific language like German, there are some advices to use. They are Deutsch-lernen.com which begins with 10 beginner lessons and 24 advanced grammar lessons. This free resource is a great starting point for beginner level and those intimidated by the infamously frustrating German grammar. An addition to this, Deutsch

Akademie which has helpful audio clips and interactive lessons, as well as link to in-person courses in Berlin and another part of Central Europe. Third one is Deutsche Welle that offers courses from beginner to advance.

Moreover, there are websites with video-based learning content illustrates that switching on the TV is effective for language learning. If learner wants to soak up the sights and sounds what actual everyday speech sounds like and how it is in their target language, tune in and kick back for some quality input-based learning with sites, for instance Streema that offers TV streaming from over 100 countries around the world in nearly as many languages. Additionally, FluentU is a totally different world of language learning. After entering this site, learner can grasp at least free trial and spend a couple of week's bingle- learning with various video and audio libraries.

RESULTS

Nowadays mostly students are trying to learn ESOL, nonetheless they are not aware of ESOL Courses which is time saving, all lessons are available online. There is no registration, therefore lessons are free and they cover a range of areas as well as levels. Obviously, they are more useful and effective lessons than offline courses. Hence, another website English at Home offers spoken English, vocabulary and grammar. There are lessons available; however most of activities are basic "choose correct answer" which is useful during the self-study. Clearly, there some websites and applications can give opportunity write a blog post for learners of any language who wishes to study in DuoLingo without any payment. Actually, it is a quite effective site because even a South Korean student can access DuoLingo and learn English with ease of using his or her first language.

DISCUSSION

From this investigation, there is a huge result with finding resources both chargeable and free course that include various materials like videos, audios connected with target language. These courses not only offer speaking and grammar, but also writing a blog post.

CONCLUSIONS

In the research process pluses of the information-communicative technologies practically confirmed. Because of learner's opportunity to do self-guided work with necessary information and creation of the positive psychological atmosphere in the educational process, organization of learner's address, corrected, controlled self-guided activities. Thus, the use of such kind of websites, resources and the internet in the education process facilitates its humanization.

References

1. <https://books.google.co.uz>
2. <http://www.ameprc.mq.edu.au>
3. <https://www.researchgate.net/publication/263280738> The Use of Internet In English Language Learning Practices Attitudes and Challenges of The Learner
4. <https://www.edutopia.org/article/helpful-online-resources-teaching-ells>
5. <https://library.nwacc.edu/esol/websites>
6. https://www.memory.com/classrooms?gclid=CjwKCAjw9qiTBhBbEiwAp-GE0Z-XpMC6Q2oOCgCkAEaEaNwZs0HlxMATUlkVGklyG_2_RpO1xHLdWPQRoClWMQAvD_BwE
7. I. D. Saza-Garzon, "Estrategias did ´ acticas en tecnolog ´ ´ias web para ambientes virtuales de aprendizaje," Praxis, vol. 12, no. 1, pp. 103–110, 2016.

8. Jurayev R. K., Karakhanova L. M. Scientific And Methodical Bases Of The Use Of Electronic Educational Resources In Teaching Biology In General Educational Schools //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 8. – С. 3500-3505.
9. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
10. Dzhuraev R. K., Karakhanova L. M. Model of the organization of research activities of 10th grade students in teaching physics and biology //International journal of discourse on Innovation, integration and education. – 2021. – Т. 2. – №. 01. – С. 296-300.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUV JARAYONLARINI RAQAMLI TEXNLOGIYALAR ASOSIDA O'QITISHNING SAMARALI METODLARINI O'RGANISH

Begijonov Nurmuxammad Baxtiyojon o'g'li

Andijon davlat universitetining Pedagogika Instituti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6727779>

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisi bugungi kunda raqamli texnologiyalar bilan yanda yaqindan ishlashiga doir ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Kompyuter, raqamli aborogen, raqamli immigrant, mobil telefon aloqalari, raqamli musiqa playerlar.

ИЗУЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМУ ПРОЦЕССУ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ НА БАЗЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В статье представлена информация о том, как воспитатель дошкольного образования скоро будет работать с цифровыми технологиями сегодня.

Ключевые слова: Компьютер, цифровой абориген, цифровой иммигрант, подключение к мобильному телефону, цифровые музыкальные плееры.

STUDYING EFFECTIVE METHODS OF TEACHING THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS ON THE BASIS OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Abstract. The article provides information on how the preschool educator will soon work with digital technologies today.

Key words: Computer, digital aborogen, digital immigrant, mobile phone connections, digital music players.

KIRISH

Bugungi kunda mamalakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli ishlar samarasi o'laroq talim, fan, jamiyat, qonun ustuvorli, insonlar huquq va erkinliklari tobora yuksaklarga ko'tarilmoqda. xalqimizning munosib hayot kechirishi,jaxon talablari darajasida ta'li olishi va kasb egallashi,fuqorolarimizning bunyotkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun barcha zarur shart-sharoitlar yaratib kelinmoqda. Yaratilayotgan sharoylarda kelib chiqib, 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta'lim to'grisida"gi va 2019-yil 16-dekabrdagi "Maktabgacha talim va tarbiya" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonunlariga, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi o'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2017-yil 26-sentabrdagi "Pedagog kadrlarni tayyorlash,xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash chora tadbirlari" to'g'risidagi qaroriga muofiq,ta'lim bosqichining uzluksizligi va izchilligini ta'minlash,ta'lim jarayoniga zamonaviy raqamli texnologiyalar joriy etish bilan talim sifatini oshirish,davlat ta'lim standartlarini kompetentsiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish,o'quv metodik majmuolarni elektron shaklini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishni taqazo qiladi. Yangi O'zbekistonda ta'limning asosiy maqsadi jamiyat va davlat uchun har tomonlama rivojlanga,jamiyatga,mehnat faoliyatiga ijtimoiy moslashuvchan,o'z ustida tinmay ishlay oladigan,raqamli texnologiyalardan oqilona foydalana oladigan yetug shaxsni tayyorlashdan iboratdir.

Demak har tomonlama rivojlangan ertangi kunimizning tayanchi bo'lgan kelajak avlodni tarbiya qilishda ulkan xissa qo'shayotgan tarbiyachilarning bugungi xayotimizda o'rni beqiyosdir, bolalar tarbiyasida tarbiyachining raqamli kompetentlik darajasi muxim ahamiyat kasb etadi. Kompetentlik tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli kompetentlik «noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik»ni anglatadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi bolsa raqamli kompetentlik – axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma'lumotlarni izlash, yig'ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o'rinli, samarali foydalanish. Shu bilan birga, yoshlarda davr talabidan kelib chiquvchi yangi masala va muammolarni yechish uchun zarur bo'ladigan sifatlarni shakllantirishdir. pedagogik faoliyat sohasining ustuvor vazifasi hisoblanadi. Buning uchun avvalo bolajak tarbiyachi pedagog o'zida yangicha bugungi sharoitida ta'lim-tarbiya bilim berish, o'zgarib boruvchi mehnat va hayot sharoitlariga muvofiq ijodiy faoliyat bilan shug'ullana olish ko'nikmalari tarkib topgan bo'lishi lozim. Shu nuqtai-nazardan respublikamizning birinchi rezidenti I.A.Karimov "Tarbiyachilarning o'ziga zamonaviy bilim berish, ularning ma'lumotini, malakasini oshirish kabi paysalga solib bo'lmaydigan dolzarb masalaga duch kelmoqdamiz. Mening fikrimcha, ta'lim – tarbiya tizimini o'zgartirishdagi asosiy muammo shu yerda. Pedagog bolalarimizga zamonaviy bilim bersin, deb talab qilamiz. Ammo zamonaviy bilim berish uchun, avvalo, murabbiyning o'zi ana shunday bilimga ega bo'lishi kerak".- deb ta'kidlaydi. Respublikamizda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohatlarda oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga doir O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmon, 2017 yil 27 iyuldagi "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot tarmoqlari va sohalarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi hamda 2018 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorlaridagi belgilangan vazifalardan kelib chiqqan holda ilmiy tadqiqot ish rejalarimizni belgilab oldik. Kasbiy kompetentlik, jumladan, oliy ta'lim muassasalari pedagogik kadrlarning kasbga tayyorlash, ularda pedagogik sifatlari va ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy hamda amaliy masalalariga olimlarimizdan N.N.Azizxodjayeva, U.Sh.Begimqulov, U.I.Inoyatov, U.Tolipov, Sh.Sharipov, F.Yuzlikev, Yu.Asadov va R.Jurayevlar ishlarida yoritilgan. Pedagog kadrlarni kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishda ularning umumiy tayyorgarligi hamda kadrlarni qayta tayyorlash, malakasini oshirish jarayonlarida kasbiy kompetentlikni takomillashtirish muammolari esa, Sh.Mardonov, M.Mirsoliyev, Ya.Xaydarov, X.Ibragimov va boshqalar tomonidan ilmiy tadqiq qilingan. Respublikamizda ta'lim tizimini birinchi bosqichi maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog tarbiyachilarning innovatsion faoliyatini ta'minlash, oila bilan hamkorlikda bolalarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, 6-7 yoshli bolalarni

umumo'rta maktabga tayyorlash masalalari A.Sulaymonov, G.Amirova, F.Qodirova, M.Abdullayeva, B.Djurayeva, M.Tolipov, T.Usmonxujayev, X.Meliyev, Sh.Sodiqova, M.Normurodova, S.Raximova tomonidan ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan.

TADQIQOT NATIJALARI

Yuqorida aytib o'tilganidek, so'nggi yillarda bitiruvchilar malakasini oshirish kelajakdagi kasbiy kompetentsiya tushunchasi bilan bog'liq. Ta'limni modernizatsiya qilish sharoitida kasbiy kompetentsiyani kelajakdagi tarbiyachilarni tayyorlash sifatining ajralmas ko'rsatkichi sifatida tushunish kerak, bu ma'lum bir bilim va ko'nikmalar to'plami bilan emas, balki shaxsning olgan bilim va tajribasini qo'llash qobiliyati bilan belgilanadi. muayyan vaziyatda. Tarbiyachining kasbiy kompetensiyasi turli kompetensiyalarni, jumladan, axborot kompetensiyasini ham o'z ichiga oladi. Zamonaviy sharoitda ma'lumki, tarbiyachining axborot kompetentsiyasi uning kasbiy kompetensiyasini bir butun sifatida belgilaydi. Tarbiyachi sohasidagi hujjatlar va nashrlarning asosiy turlarini, ilmiy-pedagogik ma'lumotlarning kanallari va manbalarini, hujjatlarni analitik va sintetik qayta ishlash usullarini, qidiruv tillarini, kutubxonalar va ma'lumotlar bazalarini bilishi kerak. U bibliografik kataloglar, indekslar va fayllardan foydalana olishi, kitob va lug'atlarning tuzilishini tushuna olishi, ma'lum mavzu bo'yicha bibliografiya tuza olishi, kompyuter yordamida masala bo'yicha faktik yoki bibliografik ma'lumotlar bazasini yaratishi kerak. Bundan tashqari, ta'limni axborotlashtirish sharoitida tarbiyachi-pedagog raqamli texnologiyalardan yaqnidan foydalana olishi kerak,

MUHOKAMA

Bo'lajak tarbiyachining axborot kompetensiyasi uchun turli mualliflar informatika sohasida bilim va ko'nikmalarga beradi jumladan:

- ta'lim hujjatlari va nashrlarining asosiy turlarini bilish;
- analitik va sintetik axborotni qayta ishlashning rasmiy usullariga ega bo'lish; kasbiy ma'lumotlarga bo'lgan ehtiyojga mos ravishda ma'lumotlarni topish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- ma'lumotni sharhlash va vazifalariga moslashish ko'nikmalari;
- o'quv ma'lumotlarini taqdim etish;
- yangi axborot texnologiyalari va Internetdan foydalangan holda ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash, qidirish, saqlash va taqdim etish bilan bog'liq ko'nikmalar;
- ta'lim va tarbiya jarayoni samaradorligini oshirish uchun yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;
- Kompyuterdagi ma'lumotlar bilan mustaqil ishlay olish;
- Internet tarmog'i oraqli o'z kasbiga oid jaxon yangiliklaridan foydalana olish;
- Ozi va xamkasblari uchun soxadagi ma'lumotlarni raqimli ko'rinishda qata ishlay olish;

XULOSA

Shunday qilib, tarbiyachining axborot kompetensiyasini faqat kompyuter savodxonligi bilan bog'laydi va ta'lim va tarbiya jarayonida yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish qobiliyatini anglatadi. Teething Trofimova, pedagogning kasbiy kompetensiyasini o'rganar ekan, pedagogika yo'nalishi bo'yicha magistratura talabalariga qo'yiladigan talablar ro'yxatini axborot ko'nikmalari bilan to'ldirish zarur deb hisoblaydi, va shuning uchun pedagogning axborot kompetensiyasi uning kasbiy kompetensiyasining zaruriy tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Kompetentsiyaning tabiati shundan iboratki, uni faqat insoniy qadriyatlar bilan birlashtirish mumkin, ya'ni ushbu faoliyat turiga chuqur shaxsiy qiziqish kontekstida. Shu sababli, axborot

kompetensiyasining kognitiv (bilim) va operatsion-texnologik (mahorat, tajriba) tarkibiy qismlaridan tashqari, shaxsning axborot faoliyati sifati va ushbu faoliyatga qadrli munosabati uchun ichki motivatsiya mavjuddir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ergashevna, A. Z., & Ummataliyevich, A. K. Socio-philosophical Problems Of Preparing Young People For Marriage And Family Relationships. *JournalNX*, 7(06), 361-364.
2. Saydullayeva, N. (2021). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bo'lajak tarbiyachilarning kreativ kompetentligini rivojlantirishning ahamiyati. *Мaktabgacha таълим журнали*, 3(Preschool education journal)
3. Botiraliyevna, A. M. (2019). Model Of Developing Entrepreneurial Skills In Pupils On The Basis Of Family And School Cooperation. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 7(11).
4. Raxmonov, O., Foziljonova, M., & O'G'Li, A. M. I. (2022). BO'LAJAK INFORMATIKA O'QITUVCHISINING SHAXSIY KOMPETENTLIK OSHIRISH MODELI. *Ta'lim fidoyilari*, 16(3), 18-26.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHISINING KASBIY KOMPETENTLIGI

Xoliqova Rahima Rasuljonovna

Farg'ona davlat universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6749166>

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisida kasbiy kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha nazariy bilimlar va uslubiy ko'rsatmalar berilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kompetentlik, umumiy, maxsus, ekstremal, metodik, ijtimoiy, shaxsiy, kasbiy kompetentlik, bilim, ko'nikma, rivojlanish.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ВОСПИТАТЕЛЯ ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация. В статье представлены теоретические знания и методические указания по формированию и развитию профессиональной компетентности воспитателя дошкольного образования.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, общая, специальная, экстремальная, методическая, социальная, личностная, профессиональная компетентность, знания, умения, развитие.

PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE TEACHER OF THE PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION

Abstract. The article presents theoretical knowledge and guidelines for the formation and development of professional competence of a preschool teacher.

Key words: competence, competence, general, special, extreme, methodical, social, personal, professional competence, knowledge, skills, development.

KIRISH.

Ta'lim sifatining takomillashib borishi natijasida bugungi kun yoshlarining ma'naviy qiyofasi va maqsadlari ham o'zgacha ko'rinish kasb etmoqda. Har bir yosh kadrlar o'z faoliyatini o'ziga xos yo'nalishda tashkil etish yo'llarini aniqlashga intilib bormoqda. Shu o'rinda maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari hamda ushbu faoliyatga kirib kelayotgan bo'lajak tarbiyachilar ham o'zida kasbiy layoqatni oshirish uchun tinimsiz izlanishda davom etmoqdalar.

Zamon rivojlanib borar ekan, har bir faoliyat o'zida yangicha usullarni qo'llash zaruratini keltirib chiqaradi. Xususan, maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishning eng muhim bo'g'inida turganliklari tufayli, mazkur yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi pedagoglar zimmasiga chuqur mas'uliyatni yuklaydi. Bu mas'uliyatli vazifani samarali ado etishda tarbiyachi o'zida kasbiy kompetentlikni shakllantirgan bo'lishi g'oyatda muhimdir.

Kompetentlik – kasbiy mahorat belgisi sifatida pedagogdan talab qilinayotgan xususiyatdir. “Kompetentlik” so'zining ma'nosi xabardorlik, obro', o'z sohasi bo'yicha keng qamrovli tushuncha va tajribaga ega bo'lish bilan belgilanadi. Kompetentsiya-shaxsiy sifat bo'lib, turli xil vaziyatda pedagogik faoliyat va ijtimoiy hayotda ifodalanadigan qobiliyat, bilim, ko'nikma va malaka hisoblanadi.

“Kompetentsiya” va “kompetentlik” atamaları o'zakdosh so'zlar bo'lib, ular g'arb ilmiy adabiyotida XX asrning 60 yillari oxiri, 70 yillarda paydo bo'ldi. “Kompetentsiya” atamasi milliy pedagogikada XX asrning 90 yillaridan e'tiboran ishlatila boshlandi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Ta'lim jarayonida kompetentli yondashuv asosida faoliyat olib borish nazariyalari g'arb olimlari J. Raven, L. Stross, J. Moreno, S.G. Vershlovskiy, Yu.N. Kulyutkin, V.Yu. Krichevskiy, A. V. Xutorskiy, V.A. Slastenin kabilar tomonidan ilgari surilgan.

O'zbek olimlaridan M. Ochilov, N. Sayidahmedov, U. Inoyatov, E. G'oziev, N.N. Azizxodjaeva, N.A. Muslimovlar kompetentlikning ilmiy-nazariy asoslarini yoritib berdilar.[4]

Mazkur olimlar kompetentlikning tuzilishi, turlari va shakllanish bosqichlarini ko'rsatib berganlar. "Kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarining umumiylik va farqli jihatlarini yoritilib, kompetensiyaning umumiy va maxsus ko'rinishlari farqlangan.

Pedagog kasbiy kompetentligini A.K. Markova quyidagi to'rt jihatini ajratib ko'rsatadi:

1. Maxsus yoki kasbiy kompetentlik (kasbiy faoliyatni yuqori darajada tashkil etish).
2. Ijtimoiy kompetentlik (qo'shimcha faoliyatni hamkorlikda tashkil etish).
3. Shaxsiy kompetentlik (o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini namoyon etish).
4. Individual kompetentlik (o'z-o'zini boshqarish, kasbiy rivojlanish va yangiliklar yaratish).

Pedagog kasbiy kompetentligining to'rt jihati (B. Nazarova):

1. Maxsus kompetentlik (kasbiy faoliyatini yuqori darajada tashkil etish).
2. Ijtimoiy kompetentlik (kasbiy faoliyatni hamkorlikda tashkil etish, ijtimoiy mas'ullik).
3. Autokompetentlik (o'zini ijtimoiy-kasbiy rivojlantira olish).
4. Ekstremal kasbiy kompetentlik (kutilmagan vaziyatlarda ishlay olish)[6]

Mazkur ilmiy nazariyalar shu kunga qadar olimlar tomonidan ilgari surilgan bo'lib, bugungi kunda ham izlanishlar davom etmoqda. Xususan, tarbiyachining kasbiy kompetentligi, uni shakllantiruvchi jihatlar, rivojlantirish usullari borasida amaliy va ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi. Kreativ kompetentlik – pedagogik faoliyatga nisbatan tanqidiy va ijodiy yondashish, o'zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olishdir.

Kreativ kompetentlik quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo'ladi:

- muqobil yo'llarni ko'ra olish;
- oddiy va yagona to'g'ri bo'lib ko'ringan holat, fikrlarga tanqidiy yondasha olish;
- yuzaki xulosalardan qochish;
- muammoni chuqur anglab yeta olish;
- istiqbolli fikrlay olish;
- an'anaviy bo'lib qolgan va ko'plab mutaxassislar tomonidan tan olinayotgan pedagogik g'oyalarga ko'r-ko'rona ergashishdan qochish;
- tanish ob'ektlarda yangi, kutilmagan tomonlarni kashf eta olish;
- qiyinchiliklardan cho'chimasdan yangilik yaratish va tatbiq qilishga tayyorlik.

Kasbiy kreativ kompetensiyaga ega mutaxassis:

- o'z bilimlarini izchil boyitib boradi;

- yangi axborotlarni o'zlashtiradi;
- davr talablarini chuqur anglaydi;
- yangi bilimlarni izlab topadi, ularni qayta ishlaydi va o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llaydi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisida kasbiy kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishda kasbiy kompetentlik sifatlarini pedagog shaxsiy xislatlari bilan muvofiqlashuviga e'tibor qaratish lozim. Pedagogning xulq-atvori va qiziqishlari uning kasbiy yuksalishida ta'sir ko'rsatadi. O'z kasbiga nisbatan mehr, doimiy izlanish va aniq maqsadlar orqali harakatlanish kasbiy kompetentlikni takomillashtiradi.

Tarbiyachining kasbiy kompetentligini ko'rsatuvchi sifatlar quyidagilar sanaladi:

- Pedagogika va psixologiyaga doir bilimlarga ega bo'lish;
- O'z ustida ishlash;
- Ta'lim jarayonini rejalashtirish, bolalar bilimini baholay bilish;
- Bolalarda motivatsiyani shakllantirish;
- AKTni bilish;
- Ta'lim faoliyatiga yangilik kiritish;
- Bolalar yosh xususiyatlari va individual ishlash yo'llarini mukammal bilish;
- Xorijiy tillar va zamonaviy sohalardan biri haqida xabardor bo'lish.

Kasbiy kompetensiyani shakllanishi o'z-o'zini tahlil qilish, zarur narsalarni anglash, o'zini rivojlantirishni rejalashtirish maqsad, vazifa belgilash, o'zini namoyon etish va kamchiliklarini tuzatish bosqichlarini qamrab oladi.

TADQIQOT NATIJALARI

Tarbiyachilarda kasbiy kompetensiyani rivojlanishini aniqlashda, kasbiy kompetensiya moduli yaratiladi. Ya'ni, bunda kasbiy kompetentlikni tashkil qiluvchi muhim komponentlarni aniqlashdan oldin, uning yaxlit manzarasi yaratiladi. Kasbiy bilim va tushunchalarni egallashdan avval kasbga nisbatan mehr va qiziquvchanlik aniqlashtiriladi. Qachonki, kasbiy faoliyat egasi o'z faoliyatiga mehnat deb emas, sevimli mashg'ulot sifatida qarasa unda ijodiy qobiliyat rivojlanib boradi. Kasbiy kompetensiya moduli bu – qiziqish va ishtiyoq bilan kasbiy bilim va tushunchalarni egallash, bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash asosida kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish va faoliyatni qadriyat sifatida baholashga erishishdan iborat. Mazkur modul egasiga aylanish kasbiy faoliyatda duch kelinadigan turli holatlarda samarali yechimlardan avtomatik foydalanish ko'nikmasini vujudga keltiradi.

Maktabgacha ta'lim bolani yangi hayot pog'onasiga tayyorlashdek muhim vazifani bajaradi. Bolaning ijtimoiy hayotga kirib borishining dastlabki bosqichi tabiiyki, oson kechmaydi. Chunki bola faqatgina ota-onadan iborat bo'lgan tor doiradan tashqariga chiqadi va jamoaviy hayotga qo'shiladi. Bu jarayon turlicha individual xususiyatli bolalarga turli xil ta'sir ko'rsatadi. Tarbiyachining vazifasi bolaning jismoniy va ruhiy xususiyatlaridan kelib chiqib, uni jamoaviy hayot tarziga ko'niktirish va jamoada erkin yashash malakasini shakllantirishdir. Jamoaviy muhit bolada ijobiy xislatlarni vujudga kelishiga turtki bo'ladi.

MULOHAZA

Kasbiy kompetentlik sifatlariga quyidagila kiradi:

1. Ijtimoiy kompetentlik – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko'rsatish ko'nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda sub'ektlar bilan muloqotga kirisha olish.

2. Maxsus kompetentlik – kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKMni izchil rivojlantirib borish bo‘lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko‘zga tashlanadi. Ular o‘zida quyidagi mazmunni ifodalaydi:

2.1) psixologik kompetentlik – pedapsixologik muhitni yarata olish, talabalar va ta’lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o‘z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish;

gogik jarayonda sog‘lom

2.2) metodik kompetentlik – pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta’lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to‘g‘ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metodlarni samarali qo‘llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo‘llash;

2.3) informatsion kompetentlik – axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma’lumotlarni izlash, yig‘ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o‘rinli, samarali foydalanish;

2.4) kreativ kompetentlik – pedagogik faoliyatga tanqidiy, ijodiy yondashish, o‘zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olish;

2.5) innovatsion kompetentlik – pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta’lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g‘oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga samarali tatbiq etish;

2.6) kommunikativ kompetentlik – ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan samimiy muloqotda bo‘lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta’sir ko‘rsata olish.

3. SHaxsiy kompetentlik – izchil ravishda kasbiy o‘shishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o‘z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish.

4. Texnologik kompetentlik – kasbiy-pedagogik BKMni boyitadigan ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

5. Ekstremal kompetentlik – favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan)da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to‘g‘ri harakatlanish malakasiga egalik.

XULOSA

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy kompetensiyalarini shakllanishi va rivojlanishida ularning nazariy va amaliy tajribalarga asoslangan bilimlarni chuqur egallab borishlari bilan bog‘liq. Tarbiyachilarning kasbiy kompetentlik shkalasi bo‘yicha o‘zini rivojlantirib borishi asosida ularda kasbiy kompetensiyani tarkib topib borishiga erishiladi. Doimiy ravishda kasbiy o‘shishga erishish va kasbiy malakani oshirib borish, kasbiy faoliyatda o‘z ichki imkoniyatlarini ro‘yobga chiqara olish, mustaqil ravishda kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, odatiy kasbiy-pedagogik vazifalarni to‘g‘ri hal qilish va o‘z mehnatining natijalarini real baholash malakasiga egalik, mutaxassisligi bo‘yicha yangi bilim va ko‘nikmalarni mustaqil ravishda izchil o‘zlashtirib borish qobiliyatiga egalik kabi bosqichlar asosida o‘z imkoniyatlarini o‘lchovdan o‘tkazish va hu asosida o‘z oldiga yangi vazifa va maqsadlarni belgilab olish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asqarova O‘.M. Pedagogika: Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik / O‘.M. Asqarova,

- M. Xayitboyev, V.S. Nishonov; O‘zR oliy va o‘rta-maxsus ta’lim vazirligi. – T.: “Talqin”, 2018. – 288 b.
2. Abdullaeva SH.X. Pedagog professional kompetentligini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari: Psixol.f.d. (DSc) ... dis-ya avtoreferati: 19.00.05. – T.: O‘zMU, 2019. – 61 b.
  3. Raven Dj. Kompetentnost’ v sovremennom obshchestve: vyjavlenie, razvitie i realizatsiya / Raven Dj. Per. s angl. – M. : Kogito-TSentr, 2002. – 396 s. – ISBN 5-89353-052-7
  4. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: OPI, 2003. 89 b.
  5. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005 103 b.
  6. Husanov B., G‘ulomov V. Muomala madaniyati / Darslik. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2009. 59 b.
  7. F.A.Boltayeva. The Essence of Integrating Innovative Technologies in Preschool Education. Pindus Journal Of Culture, Literature and ELT. 110 b
<https://literature.academicjournal.io/index.php/literature/article/view/256>
  8. Khalloкова, M. E. (2018). Important Aspects of Establishing Non-State Educational Institutions. Eastern European Scientific Journal, (2)
  9. Khalloкова, M. (2022). Modernization of the education system in non-governmental educational institutions. Society and Innovations, 3 (1), 151-157.

СЕВГИ-МУҲАББАТ АСОСИДАГИ НИКОҲНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

Каюмова Гўзал Нарзуллаевна

ТерДУ Психология кафедраси ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6749339>

Аннотация. Оилапсихологиясида никоҳ қуриш мотивларининг оилавий муносабатларга таъсири муаммоси кенг ўрганилган бўлсада, муаммо жамият тараққиётининг замонавий босқичида алоҳида ўрганишига эҳтиёж сезади.

Калим сўзлар: севги-муҳаббат, оила, никоҳ, муносабатлар, жамият, мотив, ёшлар, стереотип.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БРАКА ПО ЛЮБВИ

Аннотация. Хотя проблема влияния брачных мотивов на семейные отношения в семейной психологии широко изучена, на современном этапе развития общества проблема нуждается в отдельном изучении.

Ключевые слова: любовь, семья, брак, отношения, общество, мотив, молодежь, стереотип.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF MARRIAGE WITH LOVE

Abstract. Although the problem of the influence of marital motives on family relations in family psychology has been widely studied, at the present stage of development of society, the problem needs to be studied separately.

Key words: love, family, marriage, relationships, society, motive, youth, stereotype.

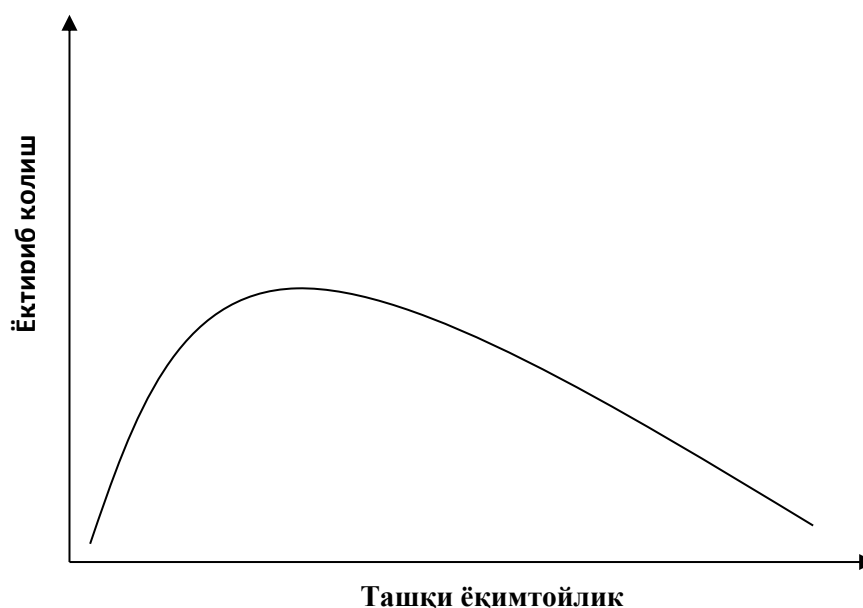
КИРИШ

Оилавий муносабатлар аттракциясиёки оила аъзолари ўртасида содир бўладиган мураккаб ва серқиррали ўзаро муносабатлар кўплаб олимлар, шу жумладан, ўзбекистонлик олимлар (М.Давлетшин, Ғ.Шоумаров, Э.Ғозиев, Б.Қодиров, Х.Каримов, Н.Соғинов, Ф.Акрамова, Г.Ядгарова, М.Салаева, Д.Холиқов ва бошқалар) томонидан ўрганилган. Уларда кўпроқ ўзбек оиласига хос урф-одатлар, удумлар, анъаналар нуқтаи назаридан оилавий муносабатларнинг этнопсихологик қирралари тадқиқ этилган. Лекин оила институтини ижтимоий воқелик сифатида унинг қонуниятларини таҳлил этар эканмиз, бу ўринда биз оилавий ўзаро муносабатларга хос бўлган муносабатларнинг психологик табиатига, келиб чиқиши ва динамикасига эътиборни қаратган кўплаб тадқиқотларда илгари сурилган маълумотларни келтиришни жоиз деб билдик. Шу нуқтаи назардан оилавий муносабатлар феноменологияси ижтимоий-психологик изланишлар объекти сифатида ўрганилган бир қатор тадқиқотлар натижаларига мурожаат қиламиз.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Оиладаги ижтимоий муносабатлар ва уларнинг келиб чиқиш қонуниятларини батафсил монографик тарзда ўрганганлардан бири рус олими Л.Я. Гозман (1987) ҳисобланади. У бу қонуниятларни илмий жиҳатдан таҳлил этиш учун аттракция тушунчасини ишлатган. Аттракция инглизча attraction— тортилиш, интилиш сўзларидан олинган бўлиб, у бир инсоннинг иккинчи бир инсонга нисбатан ҳис қиладиган ижобий муносабатини англатади. Ҳар қандай ана шу зайлдаги диадик, яъни, диада — икки киши ўртасидаги муносабатларнинг бошланиши симпатия, ёқтириш ёки аттракция билан боғлиқдир.

Л.Я. Гозманнинг таъкидлашича, жуфтлик муносабатларида аттракцияга туртки бўлувчи омилларнинг энг муҳими – бу шерикнинг ташқи, жисмоний жиҳатдан ёқимтойлиги ва унинг ижтимоий-демографик хусусиятларидир. Яъни, бир кўришда ёқтириб қолиш, унинг хуснига ром бўлиш кабилар аттракциянинг дастлабки босқичи бўлиб, бу аслида одамлар онгидаги бир бидъатга, яъни чиройли одам ақлли ва ахлоқли бўлиши тўғрисидаги тасаввурларга боғлиқдир. Айниқса, бундай тасаввур хотин-қизларга нисбатан қўлланилиши исботланган. Буни муаллиф график шаклида U – симон эгрилик тарзида тасаввур этади (2.1.1-расм).

2.1.1 – расм. Ёқтириб қолишнинг ташқи ёқимтойликка боғлиқлиги

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

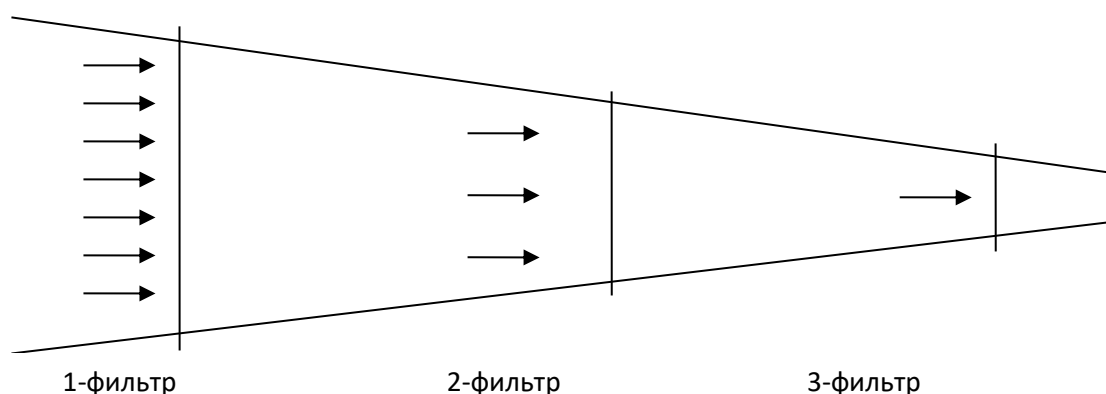
Ёқтириб қолишга туртки бўлувчи ижтимоий-демографик хусусиятларга энг аввало инсоннинг жамиятда тутган ўрни, ижтимоий мақоми, маълумоти даражаси, касб-кори, моддий таъминланганлиги, миллати ва диний эътиқоди, қаерда, кимлар билан яшаши кабилар киради. Кўпинча айтилиши шунки, бу белгилар ёқимтойлик билан яқин бўлган инсонлар ўзаро бир-бирларини тезроқ ёқиб қоладилар, чунки ўхшаш белгилар ёқимтойликдаги сифатларнинг шерикда, танишда мавжудлиги унга нисбатан ижобий фикр-мулоҳазаларнинг шаклланишига, стереотипларнинг яхши маънода уйғунлашишига замин яратади.

Бундан ташқари, ёқтириб қолишга шахснинг қадриятлари тизими, ҳаётдаги мақсадларининг муштараклиги, бажараётган ижтимоий ролларининг яқинлиги, омадлилик каби қатор жиддий сифатлар ҳам туртки бўлади. Шунинг учун ўқувчининг ўқувчини ёқтириб қолиши, тиббиёт ходимининг айнан шу соҳада ишлайдиган одамни бир кўришда “севиб қолиши”, сафарда бирга бўлганларнинг ёқимтойлик олиш масканларида танишиб қолганлар ўртасида романтик муносабатларнинг уйғониши эҳтимоли кўпроқдир.

Бир кўришда ёқтириб қолиш жараёнининг жиддийроқ муносабатларга айланишини тушунтириш учун олимлар “уч филтер назарияси”ни илгари сурадилар (2.1.2 – расм).

Шериклик муносабатларининг динамикасини ифодаловчи

“уч фильтр” назарияси

2.1.2 – расм.

1-фильтр бир инсоннинг бошқа бир инсонни бевосита ўзига қаратиши билан боғлиқ жараён бўлиб, бунда янги танишнинг ташқи жозибаси, бир қарашда кўзга ташланадиган сифатлари (масалан, қиз боланинг сочи узун, кўзи мовий, йигитнинг бўйи узун, алп қомат каби) асосий роль ўйнайди. Бундай муносабатлар кўпчиликка хос, яъни аксарият одамлар турли вазиятларда бошқа бир одамни ёқтириб қолаверади.

МУЛОҲАЗА

Агар бир-бирини ўзаро ёки бир томонлама ёқтириш мобайнида шерикнинг ижтимоий-демографик хусусиятлари ҳам кутишларга мос, маъқул келиб қолса, муносабатлар 2-фильтрга ўтади. Агар янги танишларнинг ижтимоий-психологик, шахсий хусусиятлари ва ҳаётий мақсадлари ҳам бир-бирларига маъқул келса, уйғун муносабатлар 3-фильтрга ҳам ўтади. Ҳар бир филтрдан ўтишда шериклар бир-бирлари учун ўзларининг янгидан янги қирраларини очаверадилар. Яъни, янгидан топишган, бир-бирини ёқтириб қолган одамлар учун муҳим бўлган асосий нарса ўхшашликни қидириш ва уларни инобатга олган ҳолда ўз муносабатини билдиришга интилишдир. Бошқа бир йўналиш – бу шеригида ўзида етишмаётган, ўзида мавжуд бўлмаган сифатни топиш ва уни ўзидаги сифат билан уйғунлантиришга интилиш. Масалан, ўзи ўта тортинчоқ бўлган қизга дадил, гапга чечан йигитнинг ёқиб қолиши кўп кузатилган.

Учинчи йўналиш иккинчига яқин, яъни, янги танишда ўзидаги мавжуд сифатларнинг қарама-қаршисини излаш, масалан, йигит камгап бўлса, шаддот, сергап қизни ёқтириб қолади. Бу каби кемтикларни шериги орқали тўлдиришга интилиш, уларга келажакдаги муносабатларда анчагина эгилувчан бўлиш ва ҳар биридаги яхши сифатларни қадрлашни ўргатади.

ХУЛОСА

Романтик севги – икки киши ўртасидаги муносабатларнинг энг кўп тарқалган тури ҳисобланади. Олимларнинг фикрича, романтик севги – энг кам англанадиган, одамнинг биологик эҳтиёжлари билан боғлиқ муносабатлардир. Бундай муносабатларнинг энг муҳим жиҳати шундаки, иккала томон ҳам бир-бирларидан ўзлари кўришни хоҳлаган сифатларни қидиради ва кўради. Шу боис ҳам кўпинча романтик ҳис-туйғуларга асосланган муносабатларнинг умри қисқа бўлади, чунки реал ҳуқ-атвор билан идеал тасаввурлар ўртасида зиддият, номуносиблик пайдо бўлиши мумкин. Айни шу муносабатларнинг салбий оқибатлари одамни қийнайди, ҳаётдан умидсизликни, бошдан кечирган

ҳиссиётлари ёлғонлигини англаш унда жуда қаттиқ азиятларни келтириб чиқаради. Лекин бир ёмоннинг бир яхшиси бўлади, деганларидай, бошдан кечирилган азоблар одамни шахс сифатида такомиллашувига, ички ҳиссиётларнинг кўп қиррали бўлишига олиб келади.

Масалан, ташқи кўринишига безътибор бўлган қиз бир йигит билан романтик ҳиссиётларга берилиб қолиб, тошойна олдидан кетмайдиган, тоза, ораста юришга одатланидиган, кийимларни ҳам ҳамиша бежирим кийишга ўрганиб боради. Севгилисига ёқишни астойдил хоҳлаган йигит эса айрим зарарли одатларидан, масалан, дангасалик, кўп ухлаш, тамаки чекиш кабилардан воз кечиб, янгидан турмуш тарзини бошлашга азму-қарор қилиши табиий. Ёки институтда ўқишни ўзига эп кўрмаган йигит ўқувчи қизни севиб қолиб, у ўқийдиган олийгоҳга не-не машаққатлар билан кириб ўқигани билан боғлиқ мисоллар ҳам ҳаётда талайгина учрайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений. – М.: 1987.
2. В.М.Каримова Ижтимоий психология Тошкент, Ўзбекистон файласўфлари миллий уюшмаси нашриёти, 2007 й
3. Каримова В. Меҳр ва мурувват оиладан бошланади. – Т.: Янги аср авлоди, 2004. – 28 б.

OILAVIY AJRIMLAR, ULARNING SABABLARI, AJRIMLARNING OLDINI OLISHNING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI

M. T. Isaqova

Farg'ona davlat universitetipsixologiya fanlari nomzodi, dotsent

M.R. Abdugarimova

Farg'ona davlat universitetimagistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6749510>

Annotatsiya. Ushbu maqolada oiladagi ajrimlarning sabablari, oqibatlari, oiladagi bolalarning ruhiyati va tarbiyasiga ta'siri, ajralishlarning oldini olish choratadbirlari bo'yicha fikr va mulohazalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: psixolog, noto'liq oilalar, ajrimlar, stress, farzandsizlik, moddiy yetishmovchilik, oila, tarbiya

СЕМЕЙНЫЕ РАЗВОДЫ, ИХ ПРИЧИНЫ, ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ РАЗВОДОВ

Аннотация. В данной статье рассматриваются причины и последствия развода в семье, его влияние на психику и воспитание детей в семье, а также представления о том, как предотвратить развод.

Ключевые слова: психолог, неполные семьи, разводы, стресс, бездетность, материальные лишения, семья, воспитание.

FAMILY DIVORCE, THEIR CAUSES, PSYCHOLOGICAL MECHANISMS FOR THE PREVENTION OF DIVORCE

Abstract. This article discusses the causes and consequences of divorce in the family, its impact on the psyche and upbringing of children in the family, and opinions on measures to prevent divorce.

Keywords: psychologist, single-parent families, divorces, stress, childlessness, financial hardship, family, upbringing

KIRISH

Avvalambor har bir oilaning o'ziga xos va mos muammolari mavjud bo'lib, bu muammolarni oiladagi shirin tashvishlar deb ataymiz. Mana shu shirin tashvishlarni g'am- g'ussali tashvishlarga aylantirishimiz biz va shu xonadon a'zolarining o'ziga bog'liq bo'lgan muammolaridir.

Orzu-istaklarimiz shunchalik ko'pki, ba'zida tilaklarimizning biz istaganday bo'la olmasligi bizning ichki xoxishlarimizga tasir etishi bilan tashqi hatti harakatimizda namoyon bo'laveradi. Ayniqsa, biz nimadir xoxlayotgan yoki nimasidandir umidvor bo'layotgan shaxsdan natija ololmasak tashqi stimullarimizni namoyon etaveramiz vaholanki, biz bilmaymizki, har bir shaxsning o'z qarashi va dunyosi bor uni boricha qabul qilishimiz vaziyatni yumshatishi mumkin.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Ajralish hozirgi zamon insoniylik jamiyatining eng muhim ijtimoiy muammolaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun chet elda ham, O'zbekistonda ham ajralish muammosini o'rganishga keng ilmiy jamoatchilik e'tibori qaratib kelinmoqda. Bu muammoni turli soha mutaxassislari: yuristlar, sotsiologlar, psixologlar, iqtisodchilar va boshqa fan sohalari mutaxassislari o'rganmoqdalar. Ularning e'tibori bu hodisa sabablari, omillari, motivlarini o'rganish, ularni

bartaraf etish, ajralishlarning salbiy asoratlarini kamaytirish masalalariga qaratilgan. Chunki oilalarning buzilishi tufayli nafaqat shu ajralishgan er-xotin va ularning farzandlari, balki jamiyat ham ko'p zarar ko'radi. Ajralishlar ko'plab noxush hodisalar: noto'liq oilalar sonining ortishi, bolalar va o'smirlar o'rtasida qonunbuzarlikning ko'payishi, pedagogik nazoratsiz qolgan bolalar sonining ortishi, yolg'izlik, sobiq er-xotinlar va qarindoshlar orasidagi munosabatlarning yomonlashuvi kabilarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Bu o'rinda haqli ravishda agar ajralishlar shu qadar salbiy oqibatlarni yuzaga keltiradigan bo'lsa, uni rasmiy ravishda ta'qiqlab qo'ysa bo'lmaydimi? — degan savol yuzaga kelishi mumkin. Albatta mumkin, masalan, dunyoning ayrim davlatlarida, jumladan,

TADQIQOT NATIJALARI

Italiya, Niderlandiyada yaqin-yaqin zamonlargacha ajralish huquqiy jihatdan nihoyatda murakkab jarayon edi. Biroq bu usul ham oila mustahkamligini ta'minlashda kutilgan natijalarni bermaydi. Balki ajralishni ta'qiqlash, ajralish erkinligini bermaslik, o'z navbatida nikoh yoshining o'sishini, oila qurmaslik, nikohgacha va nikohdan tashqaridagi jinsiy aloqa, psixologik nosog'lom oilalar miqdorining ortishi nikoh-oila munosabatlari zaminida yuzaga keladigan jinoyatlar, qotillik, xiyonat kabilarning ortishiga olib keladi. Albatta bularning ham shaxs, inson ruhiyati, oilada bola tarbiyasi, qolaversa jamiyat uchun zarari oldingilardan kam emas. Shuning uchun ham hozirgi vaqtda ajralish erkinligi deyarli barcha davlatlar nikoh-oila qonunchiligida qayd etilgan. Bu o'rinda muhimi ajralishni ta'qiqlash va unga rasmiy ravishda halaqit qilish emas, balki ajralishlarning oldini olish, unga olib keladigan sabablar va omillarni bartaraf etishdir.

MUHOKAMA

Shunday qilib ajralish fojiami yoki fojiadan qutulishmi? Ayrimlar agar oilada farzandlar bo'lmasa bu fojiadan qutulishdir, er-xotinlarning o'zaro munosabatlari maqsadga muvofiq ravishda shakllanmayotgan bo'lsa, ularda o'zaro tushunish, o'zaro hurmat, bir-birlariga nisbatan emotsional yaqinlik, mehr-oqibat bo'lmasa, oila o'z funksiyalarini bajarmayotgan bo'lsa, bunday juftlar ajralib ketgani ma'qul deb hisoblaydilar. Ajralishlarning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik va etnopsixologik xususiyatlari mavjuddir. Bu xususiyatlar oilalarning buzilishiga olib keladigan sabablar, ularning amalga oshish jarayoni, oqibatlari, ajralishgacha va undan keyingi davrlardagi er-xotinlarning ahvoli kabilarda ifodalanadi. Shunday xususiyatlardan biri ajralish niyatini bildirib rasmiy tashkilotlarga murojaat qiluvchi ajralish tashabbuskori kim ekanligida namoyon bo'ladi. Sharq oilalarida, ayniqsa o'zbek (qishloqlarda) oilalarida ajralish tashabbuskori ko'proq erkaklar bo'ladilar va aksincha, Yevropa xalqlari oilalarida, yosh oilalarda va urbanizatsiyalashuv darajasi yuqori bo'lgan shahar oilalarida ajralish tashabbuskori ko'proq ayollar bo'ladi. Ajralish muammosi zamonaviy oiladagi munosabatlar turining o'zgarishi bilan chambarchas bog'liq: yangi oilaviy modellar bu munosabatlarni buzishning o'ziga xos shakllarini keltirib chiqaradi. Agar an'anaviy nikohda ajrashish er-xotinning hayotini qayta tashkil etishni talab qiladigan huquqiy, iqtisodiy va psixologik nuqtai nazardan munosabatlarning uzilishi deb tushunilsa, oilaviy munosabatlarning zamonaviy shakllari shuni ko'rsatadiki, ular tugaganidan keyin psixologik jihatlar ajralishning oqibatlari nafaqat saqlanib qolmaydi, balki birinchi rejaga o'tadi. Taniqli rus sotsiologi N.M.Rimashevskayaning fikricha, ajralish muammosi va oilaning taqdiri jamiyat hayotidagi burilish nuqtasida o'ta jiddiy ahamiyat kasb etmoqda. So'nggi yillarda mamlakatimizda bir vaqtning o'zida nikohlarning kamayishi bilan ajralishlar soni oshib bormoqda va qonuniy bo'lmagan tug'ilishlar to'liq bo'lmagan oilalar sonining ko'payishiga olib kelmoqda.

Demograflarning hisob - kitoblariga ko'ra, erkaklar va ayollarning qariyb yarmi umr bo'yi nikohni buzishadi: o'rtacha har besh ro'yxatdan o'tgan nikohdan ikkitasi buziladi. Ajralishlarning 30% dan ko'prog'i 5 yildan kam bo'lgan yosh oilalarda sodir bo'ladi. Ko'p tadqiqot natijalarining ko'rsatishicha va rivoyatlarda ifodalanishicha ilmiy jihatdan o'z tasdig'ini topganligi asosida o'z otasiga mehr va hurmati yetarli ravishda shakllanmagan qiz kelajakda oila qurganda turmush o'rtog'iga ham hurmatini yetarli ravishda ifodalay olmaydi. Tadqiqot natijalariga ko'ra ajralish oiladagi otasiz o'sayotgan o'g'il bolaning o'qishiga va tarbiyasiga salbiy ta'sir etishi kuchli bo'lar ekan. Shu bilan birga ajralish kelin-kuyovlarning, ota-onalarining ruhiyatiga, salomatligiga, qudalar orasidagi munosabatiga, qarindoshlar va jamoa orasidagi obro'si va oila byudjetiga salbiy ta'sir qiladi. O'ziga xos xususiyatlaridan biri kuyov tomonga nisbatan ko'pgina mezonlar bo'yicha kelin tomon, ya'ni kelinning ota-onalari ruhan ko'proq jabrlanar ekan.

XULOSA

Ma'lumki, o'zbek oilalarida ajralishlar miqdori boshqa millatlar, masalan rus oilalarinikiga qaraganda ikki marta kam. Lekin har bir ajralishgan oilaga to'g'ri keladigan «tirik yetim» bolalar soni o'zbek oilalarida 2-2,5 martaga ko'p. Shu bilan birga, «ajralish madaniyati»ning quyi saviyada ekanligi va o'ziga xos milliy xususiyatlari bilan ifodalanishi o'zbek oilalarida ko'proq salbiy oqibatlariga olib keladi. Shunga ko'ra ajralishlarning salbiy asoratlari o'zbek oilalarida boshqa millatlar oilalaridagiga nisbatan kuchliroq ifodalanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Oilani o'rganish psixodiagnostika metodikalari. Tuzuvchilar: N.A.Sog'inov, F.G'.Habibullaev. –T.,: 1996. –38 b.
2. Shoumarov Sh.B., Shoumarov G'.B. Muhabbat va oilaviy hayot. –T., —Ibn Sino, 1996. – 96 b.
3. Kovalev S.V. Psixologiya sovremennoy semi. –M.,: 1988.
4. Sulaymonov J.B., Karimov N. Contribution of Abu Isa Tirmidhi to the Science of Hadith //International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE) ISSN: 2278-3075, Volume-9 Issue-1, November, 2019. P. 593-599
5. Голод СИ. Современная семья: Плюрализм моделей // Социологические исследования. – 1996. – № 3, 4
6. www.kitob.uz
7. www.ziynet.uz

АЛИШЕР НАВОЙ АСАРЛАРИДА ОДИЛ ПОДШОҲ ҒОЯСИ ТАЛҚИНИ

Умаралиев Хумоюн Абдулахат ўғли

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти талабаси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6741508>

Аннотация. Мақолада Алишер Навоийнинг подшоҳ адолат рамзи ҳисобланиши, у ўз фаолиятида фақат адолат қонун-қоидалари бўйича иш тутиши, ундан четга чиқмаслиги ҳақидаги қарашлари Искандар образи орқали талқин қилинган. Бунда Алишер Навоийнинг адолат, инсон қадри, мамлакат ва шахс манфаатларини яқдиллаштирувчи халқпарварлик, ватанпарварлик ғоялари сингдирилган асарлари ҳозирги авлод учун муносиб маънавий мерос бўла олиши ҳақидаги умумлашма фикрлар келтирилган.

Калит сўзлар: адолатли шоҳ, Садди Искандарий, маънавий-мафкуравий бирлик, ҳақсизликдан холи жамият, халқ маъмурилиги, Конфуций таълимоти, Ҳиндистоннинг "Ману қонунлари", Таврот, Қуръон, марказлашган давлат.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИДЕИ СПРАВЕДЛИВОГО ГОСУДАРЯ В ТВОРЧЕСТВЕ АЛИШЕРА НАВОИ

Аннотация. В статье интерпретируется мнение Алишера Навои о том, что царь является символом справедливости, что он должен действовать только в соответствии с правилами справедливости, не отклоняясь от нее, на примере образа Искандара. В статье содержится обобщения о том, что произведения Алишера Навои, воплощенные в идеях справедливости, человеческого достоинства, национализма и патриотизма, объединяющих интересы страны и личности, являются достойным духовным наследием для нынешнего поколения.

Ключевые слова: справедливый царь, Садди Искандари, духовно-идеологическое единство, общество без несправедливости, государственное управление, конфуцианское учение, «законы Ману» Индии, Тора, Коран, централизованное государство.

INTERPRETATION OF THE IDEA OF A JUST SOVEREIGN IN THE WORKS OF ALISHER NAVOI

Abstract. The article interprets the opinion of Alisher Navoi that the king is a symbol of justice, that he should act only in accordance with the rules of justice, without deviating from it, using the image of Iskandar as an example. The article contains generalizations that the works of Alisher Navoi, embodied in the ideas of justice, human dignity, nationalism and patriotism, uniting the interests of the country and the individual, are a worthy spiritual heritage for the current generation.

Key words: just king, Saddi Iskandari, spiritual and ideological unity, society without injustice, public administration, Confucian doctrine, "laws of Manu" of India, Torah, Koran, centralized state.

КИРИШ

Ҳазрат Навоийнинг комил инсон ғояси давлатни бошқаришда, унинг тасаввуридаги идеал, мукаммал жамият тўғрисидаги қарашларида, одил шоҳ ҳақидаги фикр-ўйларида, ҳукмдорнинг раиятга муносабатида, диний-ҳукукий қоидаларга риоя қилишида ўз инъикосини топади.

Алишер Навоий ўзининг дostonларида, айниқса, "Садди Искандарий", "Сабъан Сайёр", "Фарҳод ва Ширин"да инсонларни бахт-саодатга элтувчи, мамлакатни раvнак топтирувчи, халқни фаровон қилувчи, жабр-зулм, адолатсизлик, зўравонлик, ҳақсизликдан холи бўлган мукаммал жамият ва адолатли, ҳар томонлама етук подшоҳ тимсолини тасвирлайди. Шунини айтиш лозимки, идеал давлат барпо қилиш, адолатли ва маърифатли ҳукмдор тўғрисидаги ғоялар инсониятни қадимдан қизиқтириб келганлиги фольклор асарлари, тарихий манбалар, ўтмишнинг улў донишмандлари асарларидан, мутафаккирларнинг ижтимоий-сиёсий қарашларидан маълум. Ушбу масала озарбайжон шоири Низомий Ганжавийнинг "Иқболнома", Хисрав Дехлавийнинг "Хамса", Абдурахмон Жомийнинг "Хирадномаи Искандарий" дostonларида ўз ифодасини топган.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Улў мутафаккир одил подшоҳни комил инсонлар сирасига киритар экан, агар у адл йўлидан борса, мамлакат обод бўлишини, халқнинг турмуши яхшиланишини, фаровонлик, мул-қўлчилик бўлишини таъкидлайди. Подшоҳнинг саъй-ҳаракатлари, тиришқоқлиги туфайли мамлакатда тинчлик, осудалик ҳукм суради, унинг меҳр-муруввати ва қўли очиклигидан халқ тўқ, фаровон яшайди. "Очлар овқати мурувват ва бахшиши дастурхонидан, яланғочлар кийими марҳамат ва эҳсони хазинасидан. Мамлакат боғини обод қилишга ёмғир булутидай сероб ва мамлакат аҳли кўзини ёритишга худди офтоб. Ўзга мамлакатнинг аҳолиси ва халқи уни орзу қиладилар ва бошқа ўлка мазлумлари унинг адолати тўғрисида сўз юритадилар. Яхши отига атаб олимлар рисоалар тузадилар ва яхши сифатлари ҳақида шоирлар қасидалар ёзадилар, чолғучилар уни деб куйлайдилар ва бастакорлар унга атаб куй яратадилар..." – дейди аллома адолатли подшоҳ хусусида.

Алишер Навоий дўсти султон Хусайн Бойқарода ҳам асарларида тасвирланган адолатли, халқпарвар, оқил подшоҳни кўришни истайди. Доимо уни эзгу ишларга, халқ дарди билан яшашга ундайди. Хусусан, алломанинг "Муншаот" асарида Султон Хусайн Бойқарога ўзининг қимматли маслаҳатлари ва насиҳатлари, арз ва илтимосларини баён қилганлигини кўрамиз. Навоий бир хатида Хусайн Бойқарога "Ҳеч вақт кўнгулни Тенгри Таоло ёдидин ғофил ва мусулмонлар додидин отил қилманг. Дўстлар фикридин ва душманлар макридин бепарволиғ жойиз эрмас, ва бу иш надоматдин ўзга натижа бермас", - деб насиҳат қилади, салтанат ишларини бошқаришда сергак ва огоҳ бўлишга чақиради.

Ўрта асрларда подшоҳ Худонинг ердаги халифаси, деган фикр устуворлик қилар эди. Унга кўра, подшоҳ адолат рамзи ҳисобланиб, уни ер юзи аҳолисига татбиқ қилиши, ўз фаолиятида фақат адолат қонун-қоидалари бўйича иш тутиши, ундан четга чиқмаслиги лозим. Ушбу масала юзасидан тадқиқотлар олиб борган инглиз исломшунос олими Э.Розенталнинг "Мусулмон мамлакатларда давлат бошлиғининг фаолиятига 2 хил нуқтаи назардан баҳо бериш одат бўлган. Булар, илохий-ҳуқуқий ва тарихий-сиёсий жиҳатлардир. Қолаверса, давлат бошлиқлари ҳар қандай шароитда ҳам мусулмон эканлигини ёдда тутиб, шариат қонун-қоидаларига асосан мукаммал ислом давлатчилигининг устуворлигига ишонишган", - деган эътирофи ушбу фикрни тасдиқлайди. Ҳазрат Навоий ҳам ўз асарларида подшоҳ халқнинг ер юзидаги посбони, Аллоҳнинг ердаги вакили, деган фикрга қўшилади. Аллома "Махбуб ул-қулуб" асарида бу ҳақда шундай дейди: "Адолатли подшоҳ Ҳақдан халойиққа кўрсатилган марҳаматдир, мамлакат учун тинчлик ва фаровонлик

сабабидир. Қуёш билан баҳор ёмғиридек қора тупроқдан гуллар очар ва мамлакат кишилари бошига олтин билан дурлар сочар".

Ҳазрат Навоий золим, жоҳил ва фосиқ подшоҳларнинг кирдикорларини очиб ташлайди: "Адолатли подшоҳ, - деб таъкидлайди шоир, - кўзгу ва бу унинг тескарисидир. У ёруғ тонг, бу унинг қоронги кечасидир. Зулм унинг кўнглига ёқимли ва фисқ унинг хотирига севимли. Мамлакат бузуқлигидан юрагида бирикиш, халқ паришонлигидан хотирида тинчиш. Обод жойлар унинг зулмидан вайрона, кабутар уялари бойқушга ошёна. Май сели унинг базмида ошиб-тошганидан мамлакат ободонликларини вайрона қилган".

Мамлакатнинг бўлиниб кетиши, тож-тахт талашишлар, амир ва хонлар ўртасидаги ўзаро зиддиятларнинг ўсиб бориш хавфи миллий муштаракликка ҳалақит берар, бу жараёни ортга тортар эди. Шунинг учун қандай қилиб бўлмасин, мамлакатдаги парокандаликнинг, бўлиниб кетиш хавфининг олдини олиш, миллий жипсликни таъминлаш муҳим эди.

Миллий жипсликни таъминловчи омиллар Алишер Навоий яшаган даврда нималардан иборат бўлган, деган ўринли савол туғилади. Ўзи яшаган даврда миллий тараққиёт учун зарур омилларни Навоий теран англади ва асарларида изчил тадбиқ этди. Навоий асарларида илгари сурилган марказлашган ягона давлат ва унинг адолатли подшоҳи, халқнинг маъмурлиги, иқтисодиётнинг ўсиши деҳқончилик, ҳунармандчилик, савдо-сотиқнинг ривожланиши, тил бирлигига эришиш "адабий тил", маънавий-мафкуравий бирлик ғоялари миллий жипсликни таъминловчи муҳим омиллар эди. Алишер Навоий энг кўп мурожаат этган марказлашган ягона давлат ва унинг адолатли подшоҳи ғояси миллий жипсликни таъминлаш учун ўша даврда етакчи омиллардан эди. Қудратли ва адолатли шоҳ ғояси давлат, мамлакат ва албатта, фуқаролик муносабатларини муштараклаштириш эҳтиёжларини мужассам қамраб олиши билан аҳамиятлидир. Навоийнинг одил шоҳ ғоясида мамлакат аҳлининг эркин ва фаровон ҳаётини таъминлашни давлат бошқарувининг асосий вазифасига айлантириш мақсади ўз ифодасини топган:

Керак лутфу эхсон шиор айласанг,

Адолат йўлин ихтиёр айласанг.

Раиятга сендан етиб шодлик,

Мамоликка юз қўйса ободлик. ("Садди Искандарий")

Мамлакатни адолат билан бошқаришни салтанатнинг қудратини белгиловчи омил сифатида талқин этар экан, Навоий давлатнинг иқтисодий юксалишга муҳим эътибор қаратган. Бу эса одил шоҳ ғоясида Навоий яшаган давр ва миллий тараққиётнинг муҳим эҳтиёжлари ифодаланганини асослайди. Иқтисодий юксалиш, халқ фаровонлиги ва адолат билан бошқарув бугунги миллий тараққиёт учун салмоқли аҳамиятга эга. Бу миллий истиқлол ғоясининг бош мақсадида мухтасар топган.

Алишер Навоий яшаган даврдаги сиёсий ҳаёт эса марказлашган ягона давлат ҳокимиятини қўлдан бермасликни, аксинча, уни мустаҳкамлашни, бу зарур чораларнинг давлат ва халқ тақдири учун нечоғлик долзарблигини очиқ-ойдин, кўрсатмоқда эди. 150 йил ҳукм сурган мўғулларга сиёсий қарамлик, юртдаги бошбошдоқликлар иқтисодий ва маданий қолоқликка сабаб бўлгани ва Темурнинг ҳокимиятга келиши билан мамлакатдаги сиёсий парокандалик ва ички низоларга чек қўйилиши натижасида эришилган миллат ва юрт равнақи билан боғлиқ тарихий муваффақиятлар муҳим сабоқ ва тажриба ҳам эди.

Темур ўз вафотидан олдин олий тахтнинг расмий ворисини тайинлаган, аммо унинг дунёдан ўтганлиги ҳақидаги хабар салтанатда тарқашиб билан бу васиятга амал қилиш ўрнига ҳар бир темурий шаҳзода тахтга ўтириш иштиёқи билан тож талашишга берилиб кетди, Бундай ҳолат Улуғбек ва Шохрух вафотидан кейин ҳам тез-тез такрорланиб турган.

Мамлакатдаги ички парокандалик, бўлиниб кетиш ҳолатлари ташқи хавф ва таҳдид учун қулай имконият яратиб берар, миллий жипслик ва мамлакат тақдири жиддий хавф остида қолиши мумкин эди. Бундай шароитда Навоий воқеликка ўз фаол муносабатини билдирмаслиги мумкин эмас эди. Ҳам бадиий, ҳам ғоявий жиҳатдан баркамол асар бўлган Алишер Навоийнинг "Ҳамса"си ватан ва халқ тақдири, миллий тараққиёт икки ўт орасида қолган даврда яратилди.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Мамлакат ва халқ тақдирини шохнинг адолати билан боғлаш Шарқ тафаккур олами учун Навоийгача ҳам ўзига хос бир анъана сифатида шаклланиб келган. Навоий одил ҳукмдор ғоясини "Садди Искандарий"да ва бошқа асарларида янада аниқлаштирди, ўз даври муаммолари билан раъсий, мажозий образларда боғлади. Шох бўлишга муносиб шахс учун қўйилган талабларда Навоий яшаган даврнинг энг долзарб вазифалари: юрт ободлиги, тинчлиги, маъмурлиги ўз ифодасини топган. Айнан шу вазифалар миллий тараққиётнинг эҳтиёжлари ҳамдир. Бу кузатувлар бизга миллий ғоянинг ҳаракатлантирувчи моҳиятини очиш учун ҳам зарурдир. Чунки миллий ғоя даврнинг миллат олдида қўйган вазифалари билан бирга такомиллашиб боради. У давр эҳтиёжларидан ажралган ҳолда, сунъий тарзда яшай олмайди. Миллий ғоя тараққиётнинг бирор халқ ва миллат томонидан англаб олинган эҳтиёжи сифатида юзага чиқади. Шу ўринда ғоянинг миллийлик моҳиятини тор маънода миллий кўринишлардаги қобик билан чалкаштириш унинг аҳамиятини бир томонлама, баъзан ҳатто нотўғри тушунишга олиб келиши мумкинлигига тўхталиш зарур. Навоий бежиз халқ маъмурлиги одил шохнинг бош мақсади бўлиши зарурлигига даъват этмаган. Мамлакатнинг иқтисодий ва маънавий қудрати тушунчалари ўзаро ҳаммайдир.

Халқ ва давлат муносабатларининг ҳар томонлама мураккаблашиб бориши табиий йўсинда маънавий-мафкуравий бирликка эҳтиёжни юксалтиради. Шундай эҳтиёжларнинг бир кўриниши Алишер Навоий илгари сурган тил бирлигига эришиш ғояси эди.

Мамлакат ва халқнинг фаровонлигини ҳар жиҳатдан тадқиқ этган Навоий миллий жипслик ғоясига муҳим урғу берган. Чунончи, мамлакат аҳлининг жипслиги ҳам шохнинг одил сиёсати билан бевосита боғлиқдир.

Миллий жипслик ҳақида хулоса юритилар экан, Алишер Навоийнинг "Махбуб ул-қулуб"даги танқидий қарашлари, ўринли хавотирларига алоҳида тўхталиш жоиз. Мамлакат аҳли: турли табақа ва касб-кор вакиллари, ягона куч, муштарак тизим. Шундай экан, улар ўз бурчларини шу муштаракликка зид бўлмаган ҳолда идрок этсалар мақсадга мувофиқ бўлади. Хусусан, шохнинг маслаҳатчилари, вазирлар, беклар, ноиблар ҳақида қуюниб фикр юритганда, саъй-ҳаракатлари мамлакат равнақига қаратилмаган амалдорларнинг танқид қилиниши, Навоийнинг улардан нафратланиши бежиз эмас. Улар мамлакат тақдирини белгилайдиган амалларда турганлари ҳолда миллий манфаатларни идрок этишдан йироқ "тарикдари-худнамолик", "варзишлари худпарастлик", "расмлари-худододлик"дан нарига ўтмайди. Бундай жамиятда фуқаро маъмур бўлмаслигидан, мамлакат ва мулк тақдирини

уларга ишониб бўлмаслигидан безовталанган аллома мамлакатдаги ички парокандаликнинг келиб чиқиш сабабларидан шохни огоҳ этмоқчи.

"Махбуб ул-қулуб" асарида мусулмон жамиятида ўзига хос таъсир ва мавқега эга табақа вакиллариининг таъмагирлик, шариат қонунларини бузиш ҳолатларининг танқид қилиниши орқали Навоий жамиятнинг маънавий парокандаликка тушиш сабаблари ва хавфидан огоҳ этади.

Авф, карам, меҳр-мурувват Навоий талкинидаги бағрикенгликнинг асосий сифатларидир. Мамлакатнинг адолат билан бошқарилуви эл, юрт иқболи учун қанчалик муҳим бўлса, бундай бошқарув тамойилида инсоний бағрикенглик муҳим аҳамиятга эгадир. Алишер Навоий инсоний бағрикенгликни шунчаки эзгуликнинг бир кўриниши сифатида талқин этмайди, аксинча, салтанатнинг равнақини, ҳокимиятнинг қудратини айнан инсонпарварлик дастуриламали билан боғлайди, бундан кўзланган мақсад халқнинг маъмур ҳаётидир.

МУҲОКАМА

Айни пайтда, Навоий ўз замонидаёқ сиёсатда, ижтимоий муносабатларда ва бошқарувда инсоний бағрикенгликнинг устувор бўлишига даъват этган. Амал қилинаётган қонуннинг аҳамияти салмоғини белгилашда инсонпарварлик, инсоний бағрикенглик энг асосий мезон эканлигига чақирган.

Таъкидлаш жоизки, ўзингга раво кўрмаган нарсани бошқага ҳам раво кўрма, деган тамойил умуминсоний қадриятдир. Бу тамойил Конфуций таълимотида ҳам, қадимги Ҳиндистоннинг "Ману қонунлари" да ҳам, Таврот ва Қуръонда ҳам учрайди. Алишер Навоий бу умуминсоний ғояни бек ва шахзодаларга яна бир бор эслатади.

Ҳазрат Навоий мукаммал жамоа, одил подшоҳ ва комил инсон тушунчаларининг ўзаро уйғунлигини асарлари орқали тарғиб қилди. Иккинчидан, Алишер Навоий кучли марказлашган давлатни, мукаммал жамиятни асарларида тасвирлади, бундай давлат тузумини орзу қилди. Фақатгина орзу қилиб қолмасдан, ўзининг режаларини ҳаётга татбиқ қилмоқчи бўлди. Учинчидан, Навоий ўз идеалидаги мукаммал давлат ва одил шохнинг ҳаёлий образини "Хайрат ул-аброр", "Садди Искандарий" каби достонларида яратибгина қолмасдан, ўша даврдаги ҳукмдорларни тўғри йўлга солишга, адолатли ва комил бўлишга чақирди. Тўртинчидан, Навоий комил инсонни кенг маънода тушуниб, инсоннинг қомиллиги ёки ноқислигини баҳолашда ахлоқ ва хулқ-одоб қоидаларини асосий мезон сифатида эътироф этди.

ХУЛОСА

Бугун биз мустақил Ўзбекистоннинг ёш авлоди ҳар қандай боқимандаликни ўзига ор деб биладиган, билимни, энг замонавий касбларни эгаллаган, айни пайтда ватанпарвар, фидоий, маънавий етук булиб камол топиши тўғрисида мулоҳаза юритар эканмиз, албатта, Навоийнинг ғоялари ва идеалларига таянамиз.

Хуллас, Алишер Навоий адолат, инсон қадри, мамлакат ва шахс манфаатларини яқдиллаштирувчи халқпарварлик, ватанпарварлик ғоялари сингдирилган асарлари муносиб маънавий мерос бўла олишини, бу ғоялар ҳамиша ўзликни англашга рағбатлантира олишини чуқур англаган шундай буюк мақсад билан ижод қилган Навоий таълимоти миллатни ва халқни ўзи орзу қилган ғоялар теварагида жипслаштириб турувчи бекиёс

ҳазина эканлиги миллатни-миллат, халқни-халқ этишга етакловчи миллий ғоянинг тарихий ривожланиш жараёнлари ўрганилганда янада яққолроқ намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: Ўзбекистон, 2021.
2. Алишер Навоий. Садди Искандарий, Мукаммал асарлар тўплами. – Т.: Фан, 1991.
3. Баркомол авлод орзуси. – Т.: Шарқ, 1999й.
4. Эркаев А. Миллий ғоя ва маънавият. – Т.: Маънавият, 2002.
5. Ҳаққул И. Навоийни англаш. – Т.: Фан, 2007.

EXPLORING THE PERCEPTION AND PRACTICES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN HIGHER EDUCATION

Kosimova Fotima Turgunovna

Uzbekistan State World Languages University, teacher

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6751555>

Abstract. Education for sustainable development (ESD) is one of the branches of sustainable development which is aimed at empoweringimminent generations to tackle current environmental issues, however, it is confronting some challenges since there are some problems related to perception and practice of the notion “sustainable development”. The current work is dedicated to detecting how Uzbek and American teachers perceive the notion and whether they have tried to put it into practice or not. The materials were used questionnaire among Uzbek teachers and interned sources related to American teachers. The research is based on a descriptive method which analyzes sources and juxtapose the perception and practice of this notion.

Keywords: education for sustainable development (ESD), perception, practice, Uzbek teachers, American teachers.

INTRODUCTION

Due to current threats of environment, the new steps and changes are being taken to enable future generations to deal with this problem. Sustainable development for education is a science which teaches generations to be able to solve environmental problems by putting into practice of special methods like Resource Utilization as Per Carrying Capacity, 3 R (Reduce, Reuse, and Recycle Approach) and others. The term “sustainable development for education” is a well-researched topic, but it is not so much popular among Uzbek researchers and scholars. The current work is designed to identify the perception and practice of this term by Uzbek and American teachers. The sources are the questionnaire and internet materials.

MATERIALS AND METHODS

According to Foster:

sustainable development is:

- a process of making the emergent future ecologically sound and humanly habitable as it emerges, through the continuous responsive learning which is the human species’ most characteristic endowment
- a social learning process of improving the human condition
- a process which can be continued indefinitely without undermining itself

This way of thinking about sustainable development encapsulates the core role for learning as a collaborative and reflective process and captures the intergenerational dimension and the idea of environmental limits.

The recent researches related to sustainable development for education shows that there are three types of approaches were identified by Scott and Gough:

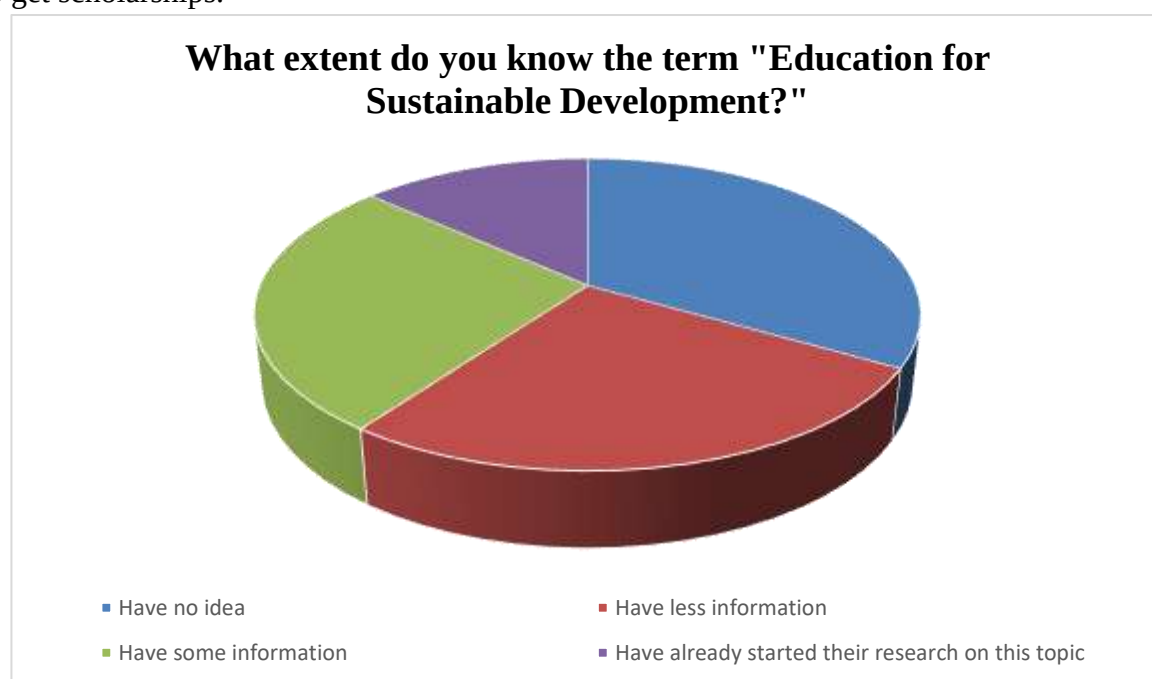
Type1approaches admit that the issues humanity faces are essentially environmental, and can be understood through science and resolved by proper environmental and/or social actions and technologies. It is assumed that learning leads to change once facts have been established and communicated.

Type 2 approaches presume that our central complications are social and/or political, and that these problems generate environmental symptoms. Such fundamental problems can be understood by means of anything from social-scientific analysis to an appeal to original knowledge.

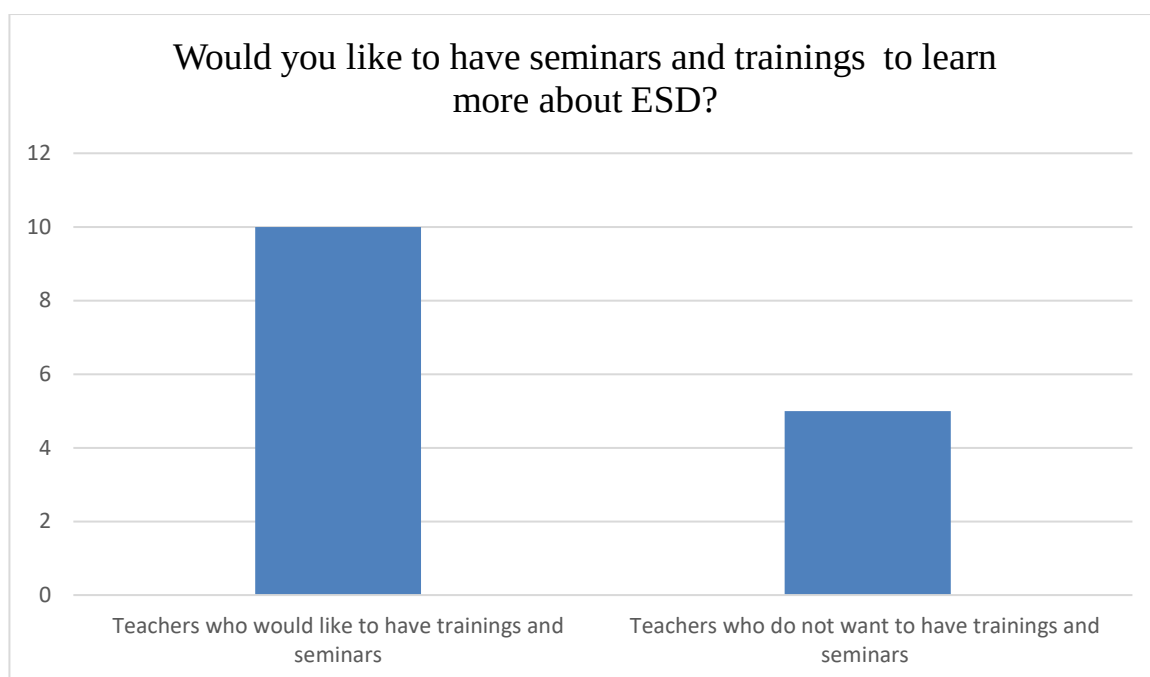
Type 3 approaches suppose that what is (and can be) known in the present is not appropriate; chosen 'end-states' cannot be specified. This means that any learning must be open-ended. Type 3 approaches are important if the uncertainties and complexities inherent in how we live now are to lead to reflective social learning about how we might live in the future.

RESULTS

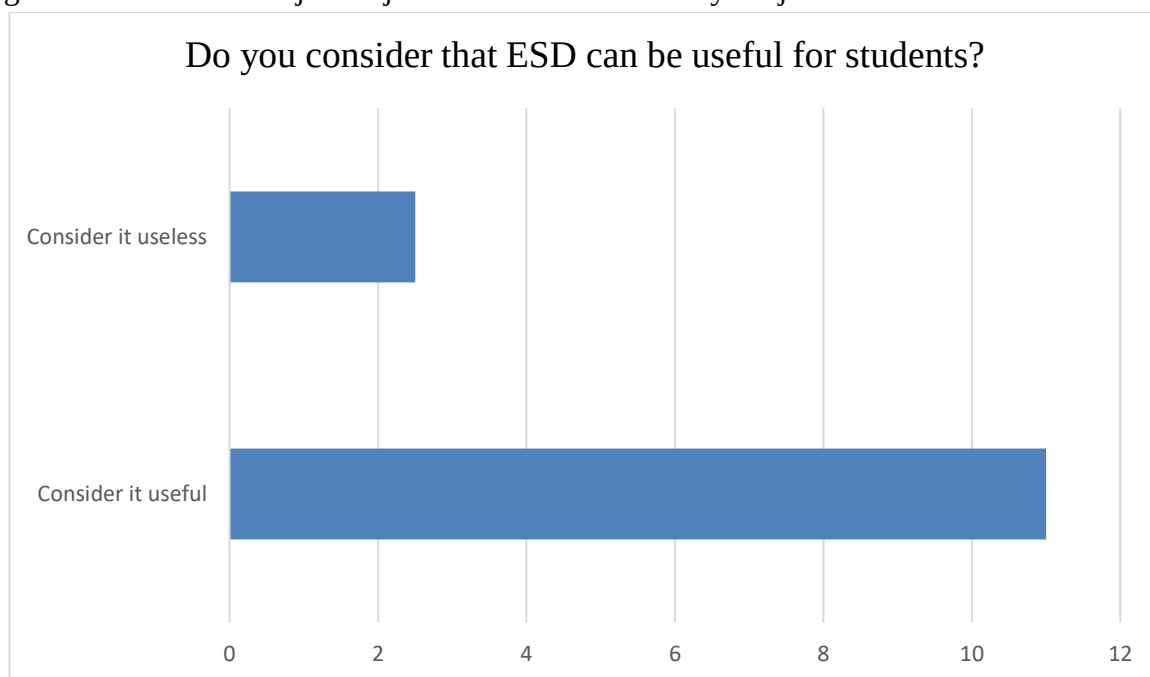
According to the questionnaire that was presented to Uzbek teachers who work at universities and institutions, most of the teachers have no idea or less information about education for sustainable development. On the other hand, some young teachers who would like to apply for foreign scholarships for European and Asian countries stated that they have some information about this theme, because it is considered as one of the most actual topics in researching and being able to get scholarships.

According to the results of next question, most of the participants of the questionnaire mentioned that they would like to have some trainings or seminars. Minority of teachers expressed less interest towards chances to have seminars or trainings to learn more about education for sustainable development.

The next question's results present that majority of teachers consider that teaching students with the help of sustainable development can be efficient to develop students' critical thinking and problem-solving skills. However, minority of teachers think that it does not help so much since learning must be based on major subjects rather than secondary subjects.

DISCUSSION

According to the results of internet sources, more than 6 universities have already started to teaching their students through ESD which shows that while Uzbek teachers have less information about this topic, American teachers have known this term for several years and have taught students through this method. All in all, it can be stated that Uzbekistan is also in the process of improving ESD and applying it in higher education.

CONCLUSION

Education for sustainable development (ESD) is UNESCO's education subdivision reply to the crucial and intense challenges the planet faces. The communal activities of human beings have moderated the earth's ecosystems so that our very survival seems in danger because of alters more complicated to reverse every day. The following work helps to detect how teachers perceive the term ESD and how they are applying it in higher education. Regarding to the results of the research, many teachers have less information about this notion while minority of teachers either have some information or have already started their research on this topic. Majority of teachers think that they need more trainings and seminars to know more about ESD. The results of another question shows that most participants of the questionnaire suppose that teaching students through ESD can be very efficient to develop important skills for real life. Overall, it can be concluded that teaching through ESD has already been commenced in America and Uzbekistan is also in the process of putting it into practice in upcoming years.

Reference list

1. Adelman, S. (2017). The sustainable development goals: Anthropocentrism and neoliberalism. In D. French, & L. Kotze (Eds.), Sustainable development goals: Law, theory and implementation
2. Almeida, S. C. (2013). Environmental education in a climate of reform: Understanding teacher educators' experiences (Unpublished doctoral thesis). Monash University.
3. Almeida, S. C., Moore, D., & Barnes, M. (2018). Teacher identities as key to environmental education for sustainability implementation: A study from Australia. Australian Journal of Environmental Education.
4. Australian Research Institute in Education for Sustainability (ARIES). (2009). Education for sustainability: The role of education in engaging and equipping people for change. Department of the Environment, Water, Heritage and the Arts, ACT.
5. Barth, M., & Michelsen, G. (2013). Learning for change: An educational contribution to sustainability science. Sustainability Science, 8(1), 103–119. <https://doi.org/10.1007/s11625-012-0181-5>
6. Frisk, E., & Larson, K. L. (2011). Educating for sustainability: Competencies and practices for transformative action. Journal of Sustainability Education
7. Scott, W.A.H. and S.R. Gough. 2003. Sustainable Development and Learning: Framing the issues. London: RoutledgeFalmer.
8. Vare, P. 2007. 'From Practice to Theory: Participation as learning in the context of sustainable development projects'. In A.D. Reid, B.B. Jensen, J. Nikel and V. Simovska (eds), Participation and Learning: Perspectives on education and the environment, health and sustainability. Dordrecht: Springer Press.
9. UNESCO. 2005. UN Decade of Education for Sustainable Development 2005 – 2014: The DESD at a glance. Paris: UNESCO

ОИЛАВИЙ МУНОСАБАТЛАРДАГИ БЕГОНАЛАШУВНИНГ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ

Жумаева Гулжаҳон Ўраловна

Термиз давлат университети Психология кафедраси ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6751662>

Аннотация. Ушбу мақолада оилавий муносабатлардаги бегоналашув жараёнининг ижтимоий психологик омиллари, бегоналашувнинг оилавий ҳаётда пайдо бўлиш сабаблари, инсон ҳаёт тарзининг ривожланиб, технологияларнинг ютуқлари ҳисобланган уй-рўзгор техникаларининг ҳар бир оилага кириб келиши оилавий муносабатларга ҳам бевосита таъсир кўрсатаётганлиги ёритиб берилган.

Калит сўзлар: оила, муносабатлар, бегоналашув, фан-техника, психологик омиллар, ижтимоийлашув.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ОТЧУЖДЕНИЯ В СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Аннотация. В данной статье освещаются социально-психологические факторы процесса отчуждения в семейных отношениях, причины отчуждения в семейной жизни, развитие образа жизни человека и непосредственное влияние проникновения в каждую семью бытовой техники, являющейся прорывом в технологиях.

Ключевые слова: семья, отношения, отчуждение, наука и техника, психологические факторы, социализация.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF ALIENATION IN FAMILY RELATIONS

Abstract. This article highlights the socio-psychological factors of the process of alienation in family relationships, the causes of alienation in family life, the development of a person's lifestyle and the direct impact of penetration into each family of household appliances, which is a breakthrough in technology.

Key words: family, relationships, alienation, science and technology, psychological factors, socialization.

КИРИШ

Оила инсон зоти яратилганидан бошлаб давом этиб, инсоният тарихининг ҳамма даврларида ҳар қандай тузум ва шароитда ҳам кишиларнинг асосий ва муҳим ҳамда шарафли қадриятларидан ҳисобланади. Оила инсоннинг бахт-саодатини таъминловчи кўрғондир. Шарқда қадим-қадимдан оила муқаддас Ватан саналган. Агар оила соғлом ва мустаҳкам бўлса, маҳаллада тинчлик ва ҳамжихатликка эришилади. Бинобарин, маҳалла-юрт мустаҳкам бўлсагина, давлатда осойишталик ва барқарорлик ҳукм суради. Зеро, оила фаровонлиги – миллий фаровонлик асосидир. Халқимиз тарихига назар ташлайдиган бўлсак, энг қимматли анъаналар: ҳалоллик, ростгўйлик, ор-номус, шарму-ҳаё, меҳру-оқибат, меҳнатсеварлик каби барча инсоний фазилатлар, энг аввало, оилада шаклланган.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Бугунги кунда ҳам ана шу анъаналарни давом эттириб, ўзбек оилалари оиланинг соғлом иқлими, ота-онанинг бир-бирига меҳри ва ҳурмати шароитида, оила бағрида фарзандларини эл-юртининг муносиб ўғил-қизлари, Ватанининг ҳақиқий содиқ фуқароси бўлиб вояга етишларида жон куйдирмоқдалар. Шунинг учун ҳам ўзбек халқида “қуш ўз уясида кўрганини қилади” деб, бежизга айтилмаган, бунда чуқур маъно-мазмун бор.

Оила жамиятнинг асосий негизи. Соғлом оила муҳитини яратиш, она ва бола саломатлигини муҳофаза қилиш, соғлом авлодни шакллантириш эса соғлом келажак демакдир. Оила ҳақида гапирар эканмиз, авваламбор, оила ҳаётнинг абадийлигини, авлодларнинг давомийлигини таъминлайдиган, муқаддас урф-одатларимизни сақлайдиган, шу билан бирга, келажак насллар қандай инсон бўлиб етишишига бевосита таъсир кўрсатадиган тарбия ўчоғи эканини тан олишимиз даркор.

Статистик маълумотларга кўра 2021 йил 4 ой давомида 12 806 та оилавий ажрашиш бўлган, оилавий ажрашишлар сони олдинги йилга нисбатан 4897 тага кўп бўлган. Ушбу маълумотдан кўриниб турибдики ажралишлар сони ортиб бормоқда. Ёшлар орасида никоҳ, оила муносабатларини кўриб чиқиш, уларни оилавий ҳаётга тўғри тайёрлаш, оилавий ажримларнинг сабабини тушунишга ҳаракат қилишимиз керак. Оиланинг бузилишига олиб келиши мумкин бўлган сабаблардан бири бу бегоналашувнинг пайдо бўлиши оилавий муносабатларга салбий таъсир қилади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Бегоналашувнинг оилавий ҳаётда пайдо бўлишининг бир неча сабаблари мавжуд. Бир томондан, турмуш тарзимиз ривожланиб, технологияларнинг ютуқлари ҳисобланган уй-рўзғор техникалари ҳар бир оилага кириб келди. Технологиялар туфайли одамлар бир-бирига яқинроқ ва оилавий юмушларни бажаришда қулай имкониятларга эга бўлишди. Бошқа томондан, одамлар бир-бирларидан жуда узоқлашдилар. Учрашув, ўтириш ва юракдан суҳбатлашиш ўрнига, одамлар бир-бирига қисқа хабар ёзадилар. Демак, жуда катта миқдордаги тушунмовчилик мавжуд, чунки ҳар ким ёзилган нарсани ҳар хил тушунади! Ҳозир кўп одамлар тизимга мувофиқ яшайдилар: мен бир қулоғим билан тинглайман - иккинчиси эса телефонда, бир кўзим билан қарайман - иккинчиси эса компьютерда. Хиссий муносабатлар оила аъзолари орасида нотўғри талқин қилинса, бир-бирларини тушуниш қийинлашади ёки тушуниш учун вақт ажратишни истамайдилар. Бегоналашувнинг пайдо бўлиши нафақат эр-хотинлар ўртасида, балки ота-она ва фарзандлар муносабатларида ҳам содир бўлади.

Ўзбекистон мустақилликка эришган даврдан буён меҳнат миграцияси миллионлаб одамлар учун ҳаёт стратегиясига айланиб қолди. Этник, сиёсий, ижтимоий, гендер масалаларига ёндашувлар ва ўз мамлакатада ҳаёт сифатини яхшилашга бўлган умидлар каби омиллар ушбу ҳодисанинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб қолмоқда. Ўзбекистонда мигрант ота-онанинг фарзандлари кўпинча васийлар вазифасини бажаруви қариндош-уруғлар, оила аъзоларининг қарамоғида қоладилар. Бундай болалар ривожланиш нуқсонлари, хиссий муаммоларга дуч келиши мумкин бўлиб, бунда ота-оналарнинг сафардалиги болага ғамхўрлик қилишда муаммолар туғдиради. Ота-оналарнинг миграцияси, хусусан, боланинг таълимига, соғлиғига ва ижтимоий ҳолатига салбий таъсир кўрсатиши кузатилмоқда. Ота-оналарнинг сафарда бўлиши боланинг овқатланиши, таълим олиш даражасига салбий таъсир қилиши ҳамда депрессия ҳолатини келтириб чиқариши мумкин бўлган уй юмушлари ва унинг зиммасига юклатилган масъулият боланинг эрта улғайишига сабаб бўлади.

2018 йил декабр ойида ЮНИСЕФ Европа Иттифоқининг «Жануби-Шарқий, Жанубий ва Марказий Осиёда миграция таъсирига учраган болаларни ҳимоя қилиш» минтақавий лойиҳаси билан ҳамкорликда Ўзбекистоннинг Бухоро, Сурхондарё, Фарғона,

Хоразм вилоятларини ўз ичига олган тўрт ҳудудда (шаҳар ва қишлоқ жойларида) «Миграциянинг болаларга салбий таъсири» деб номланган тадқиқотнинг натижаларидан қуйидаги маълумотлар олинди.

МУҲОКАМА

Ота-оналарнинг миграцияси болаларнинг ҳиссий ҳолатига салбий таъсир қилади. Тахминан 33 фоизи ўзини бахтсиз ҳис қилади, 21 фоизи эса доимий хавотирда яшайди. Сўровда қатнашган болаларнинг ярми ота-оналари кетгандан сўнг дарҳол кайфиятларининг ёмонлашгани ҳақида хабар беришган. Сўровда қатнашган болаларнинг 33 нафари оилавий фермада ишлаш, укаларига ғамхўрлик қилиш ва ота-оналари зиммасида бўлган бошқа уй юмушларини бажариш каби мажбуриятлар кўламининг кенгайганлиги тўғрисида хабар беришди. Оилада улар зиммасига тушган жавобгарликнинг ортиши болаларнинг кайфиятига салбий таъсир қилади, натижада бунда улар ўз ота-оналарини айбдор санашиб, улардан руҳан узоқлашишни бошлашади. Ҳамда болаларнинг асосий қисми ота-оналарининг ҳаёт йўлларини такрорламаслик учун таълим олишни давом эттириш зарурлигини тадқиқот сўровномаларида таъкидлаганлар.

ХУЛОСА

Бугун ўзгарган замонамизга хос бўлган хусусиятларига жадал ҳаракатланиш, шиддат ва жўшқинлик, яратиш ва бунёдкорлик завқи, одамларнинг кучли томонларига таяниш, касбий профессионализмни узлуксиз такомиллаштириб бориши, мақсадни аниқ белгилаш, ҳар бир бошланган ишни охирига етказиш, ватанпарварликни халққа меҳр-муҳаббат қўйиш асосида намоён этиш, миллий-маънавий қадриятларга садоқат, тинчликни кафолатли таъминлашнинг гарови, деб ўзаро дўстлик ва ҳамкорликни билиш ва уни кучайтириш, тирноқдан кир қидириш эмас, балки инсон тақдирига масъулиятли ёндашиш, бағрикенглик, шавқатлилиқни намоён қилиш, барча соҳа ва йўналишларда адолатга қатъий риоя этиш, кучли ижтимоий сиёсатни олиб бориш, ҳар бир инсон ҳаётини бахтли ва фаровон қилиш, Оллоҳ берган табиатни асраш, оила қадриятини ҳар томонлама мустаҳкамлаш, тарбия жараёнларида ота-она, педагог, раҳбар, маҳалла фаолларининг шахсий ибрат омилига таяниш ва бошқаларни киритиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов Б.Ш., Шахслараро муносабатларда меҳрлилик даражасини рақамлаш технологияси .Journal of Social Studies. 2020. vol. 3.
2. Муҳаммадиев Б., Оила — муқаддас кўрғондир. Ҳидоят.уз. 2019 йил
3. Исмаилова Р., Оилани қандай сақлаб қолиш мумкин? . <https://api.moiti.uz/>
4. 2018 йил декабрь ойида ЮНИСЕФ Европа Иттифоқининг «Жануби-Шарқий, Жанубий ва Марказий Осиёда миграция таъсирига учраган болаларни ҳимоя қилиш» минтақавий лойиҳаси. Тошкент, Email: delegation-uzbekistan@eeas.
5. Jurayev R. K., Karakhanova L. M. Scientific And Methodical Bases Of The Use Of Electronic Educational Resources In Teaching Biology In General Educational Schools

- //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 8. – С. 3500-3505.
6. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
  7. Dzhuraev R. K., Karakhanova L. M. Model of the organization of research activities of 10th grade students in teaching physics and biology //International journal of discourse on Innovation, integration and education. – 2021. – Т. 2. – №. 01. – С. 296-300.

ЧАҚИРУВГА ҚАДАР БОШЛАНҒИЧ ТАЙЁРГАРЛИК МАШҒУЛОТЛАРИДА ПЕДАГОГИК ВА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШ ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ТОМОНЛАРИ

Турсунов Абдумомин

Чирчиқ давлат педагогика университети жисмоний маданият кафедраси ўқувчиси

Abdurasulov Jahongirmirzo

СННТ yo'nalishi talabasi

Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li

СННТ yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6751859>

Аннотация. Мазкур мақолада бўлажак офицер - ЧҚБТ раҳбари замон талаблари асосида чақириққача бўлган ёшларни ҳарбий тайёргарлиги борасидаги билимларини оширишнинг назарий ва амалий йўналишларининг ҳар хил методлари бўйича кўрсатма ва таклифлар келтирилган.

Калит сўзлар: технология, педагогика, талаба, таълим, ёшлар, чқбт фани, қарорлар.

ПРИМЕНЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ И ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДОСЛУЖЕБНОЙ НАЧАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ И ИХ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация. В данной статье даны указания и рекомендации по различным методам теоретического и практического направления совершенствования знаний допризывной молодежи по военной подготовке в соответствии с современными требованиями будущего офицера-руководителя ДНП.

Ключевые слова: технология, педагогика, студент, образование, молодежь, наука, решения.

THE USE OF PEDAGOGICAL AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN PRE-SERVICE INITIAL TRAINING AND THEIR FEATURES

Abstract. This article contains instructions and recommendations on various methods of theoretical and practical directions of increasing the knowledge of young conscripts on military training in accordance with modern requirements of the future officer-leader of PIT.

Key words: technology, pedagogy, student, education, youth, science, solutions.

КИРИШ

Ҳозирги кунда технологиялаштиришнинг янгидан-янги усуллари, илмий – техник тараққиёт ишлаб чиқариш соҳаси билангина чекланиб қолмай, балки таълим соҳаларига ҳам кириб келди.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори 1997-йил 31-декабр 586-сон. Ўзбекистон Болалар спортини ривожлантириш жамғармасини тузиш тўғрисида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 2002-йил 24 октябр, ПФ-3154-сон. Ўзбекистон Болалар спортини ривожлантириш жамғармасини ташкил этиш тўғрисида, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори, 2002-йил 31 октябр, 374-сон. Болалар спортини тарғиб қилиш ва болалар учун спорт товарлари ишлаб чиқариш турларини кенгайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида, Ўзбекистон

Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003-йил 18-июл, 318-сонли қарорлари ёш қатламнинг ривожланиши ва спортга янада қизиқишининг ортиб боришига муайян даражада хизмат қилиб келмоқда.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Бугунги кунда таълим соҳасида ҳам инфорацион ва бошқа технологиялар тўғрисидаги фикр юритилибгина қолмай амалий ишлар ҳам қилинмоқда.

Технология дейилганда ашёларни қайта ишлаш услублари ва ишлаб чиқариш жараёни ҳамда уларнинг илмий тавсифларининг мажмуи тушунилади.

Луғатда технологияга шундай изоҳ берилади:

1) ишлаб чиқариш жараёнида ашёлар, материаллар, ярим тайёр ашёларни қайта ишлаш, тайёрлаш ҳолати, хусусияти, шаклининг ўзгариш методлари йиғиндиси;

2) ашёлар материаллар ва ярим хом ашёларга мувофиқ ишлаб чиқариш куроллари орқали таъсир ўтказиш усуллари тўғрисидаги фан.

«Қомусий луғат»да мазкур тушунчага батафсилроқ изоҳ берилади. «Фан сифатида технологиянинг вазифаси ҳар томонлама самарали ва тежамли ишлаб чиқариш жараёнларини аниқлаш ва амалиётда ундан фойдаланиш мақсадида физика, кимё, механика ва бошқа қонуниятларни бажариш».

Педагогик технология педагогнинг талабаларга тасир қилишни ташкил этиш бўйича касбий аҳамиятга молик малакалар тизимини аниқлаб беради, педагогик фаолиятнинг технологиклигини аниқлаш усуллари ташкил этади. ҳозирги давр таълим технологиялари муаммоси шундаки, педагогик инновация тажрибалари уларни бир тизимга тушириш ва аниқлаштиришни талаб қилади. Олий мактаб олдида педагогик технологияларнинг илмий асослари, уларнинг таснифи, моҳиятини очиб бериш ва ўқув жараёнининг технологиклиги муаммоларини таъминлаш масаласи турибди.

Педагогикага оид адабиётлар таҳлили шуни кўрсатдики, ҳозирги даврда педагогик технология тушунчаси таълим амалиёти ва назарияси илмидан мустақкам ўрин эгаллайди. Педагогик технология тушунчасининг шаклланиши ва ривожланиши тарихида турли қарашлар мавжуд бўлган: у техник воситалар ҳақидаги таълимот ҳамда ўқитиш жараёнини лойиҳалаштирилган ҳолда изчил ва мунтазам ташкил этиш, деб талкин қилинган.

Ҳозир педагогик технологияларнинг бир қанча таърифлари мавжуд. Айрим муаллифлар ўқитиш технологияларига фан ва санъат оралиғидаги фан, деб қарайдилар, бошқалари уни лойиҳалаш билан боғлайдилар.

МУҲОКАМА

Шундай қилиб, бир ёндашувда ўқитиш технологиялари ўқитишнинг барча воситаларини қамраб олган қандайдир жиҳозлаш жараёни сифатида ҳам белгиланади.

Унда технология ўқув жараёнини техникалаштиришни тақозо қилади. Бошқа ёндашувда технология таълим амалиётини янги ёки замонавийлаштирилган билимлар билан таъминлашнинг усули сифатида қарашга имконият беради. Бунда технология таълимнинг илмий тамойиллари ва амалиётини тадбиқ этиш сифатида қаралади.

Ёшларни чақирувга қадар бошланғич тайёргарлик фани бўйича педагогик ва инновацион технологияларни қўллашда уларнинг ўзига хос томонлари ҳисобга олиниши муҳим шартлардан бири ҳисобланади.

Ёшларни чақирувга қадар бошланғич тайёргарлик фани бўйича машғулотларни ташкил этиш ва олиб бориш бошқа фанлар билан деярли бир хил бўлсада, ўзига хос томонлари ҳам борлигини унутмаслик керак. Машғулотларнинг шакллари турлитуманлиги (назарий, амалий, кўргазмалар, тактик, саф, назорат) уларнинг Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Умумҳарбий низомлари талаблари асосида олиб борилиши, отиш тайёргарликлари бўйича амалий машғулотлари, ўқув-моддий базалар билан чамбарчарс боғлиқлигидадир.

Бу Ёшларни чақирувга қадар бошланғич тайёргарлик машғулотларида янги педагогик инновацион технологияларни қўллаш кутилганидек яхши самара бермайди дегани, эмас. Шу кунгача Ёшларни чақирувга қадар бошланғич тайёргарлик машғулотларини ташкил қилиш ва уларни ўтказиш бўйича етарлича тажриба тўпланган.

Мисол тариқасида Ёшларни чақирувга қадар бошланғич тайёргарлик ўқув дастурининг отиш тайёргарлиги бўлимидаги «Калашников автомати, стволости гранатомёти, парчаланувчи қўл гранаталарининг асосий ашёвий қисмлари» мавзуси бўйича ўтказилган машғулот жараёнида «Блиц ўйин», «Тармоқлар» (Кластер), «Бумеранг», «Айланма», «Синетик» технологиялари қўлланилганлигини келтириш мумкин. Қўлланилган технологиялар ўқувчиларнинг фаоллигини оширишда ва мустақил иш бажаришларида фикр юритиш қобилиятларини ривожлантириштиришга хизмат қилмоқда.

ХУЛОСА

Бу борада таъкидлаш жоизки, ҳар бир педагог-офицернинг тавсия этилган технологияларнинг самара берадиганини танлай олиши ўқувчилар фаоллигини оширишда ўқув фаолияти шакллари қўллашдаги педагогик маҳорати ва ижодий фаолиятига кўп нарса боғлиқ.

Машғулот раҳбари педагогик инновацион технологияларини жорий қилишда ўқув-тарбиявий мақсадларнинг хусусиятлари, ўқув материалининг мазмуни, ўқувчиларнинг тайёргарлик даражаси ва ўқув – моддий базанинг аҳолидан келиб чиқиб, иш тутади.

Бундан ташқари машғулот раҳбари ўз фаолиятига танқидий қараши, самарасиз бўлиб қолган эски услублардан воз кечиб, таълим беришнинг илғор янги услубларини ишлатиши муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: ТДПУ, 2003.
2. Насриддинов Ч. Ҳарбий психология ва педагогика: Ўқув-услубий қўлланма. -Т : Зарқалам, 2006-й.
3. Сотиб-Олдиев А., Каримжонов А. Ҳарбий педагогика: Ўқув-қўйианма. - Т : Шарқ, - 2005-й.
4. Ибрагимов А.И., Султонов Х.Х “Ватан туйғуси” -Т.,1996-й.
5. “Ватан ҳимояси-муқаддас бурч- Т: ҲАРБИЙ нашриёт, - 2000-й.

Ч.АЙТМАТОВДУН «БЕТМЕ-БЕТ» ПОВЕСТИНДЕГИ ТАМАК-АШ АТТАРЫНЫН ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Усмонова Одина Сиддиковна

Андижон давлат университети катта ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6751970>

Аннотация. Мақалада Ч.Айтматовдун «Бетме-бет» повестинде колдонулган тамак-аш аттары жана алардын лексикалык өзгөчөлүктөрү тууралуу сөз кылынган.

Ачкыч сөздөр: лексикалык өзгөчөлүктөрү, Ч.Айтматов, тамак-аш, бозо, сөз, тилдер.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НАЗВАНИЙ БЛЮД В РАССКАЗЕ Ч.АЙТМАТОВА «ЛИЦОМ К ЛИЦУ»

Аннотация. В статье рассматриваются названия продуктов использованных в повести Ч.Айтматова «Лицом к лицу» и их лексических особенностях.

Ключевые слова: лексические особенности, Ч. Айтматов, еда, бозо, слова, языки.

LEXICO-SEMANTIC FEATURES OF THE NAMES OF DISHES IN CH. AITMATOV'S STORY "FACE TO FACE"

Abstract. This article discusses about the names of foods used in the story «Fase to fase» by Chingiz Aytmatov and their lexical features.

Keywords: lexical features, Ch. Aitmatov, food, bozo, words, languages.

КИРИШҮҮ

Ч.Айтматов - көркөм ойлоо аң сезими өзгөчө өрчүгөн, сөзмөр кыргыздардын ыр жандуу чөйрөсүндө өсүп, анын таасиринде таалим-тарбия алган жазуучу. Атактуу жазуучубуздун дүйнө таң калтырган чыгармаларында кыргыздардын турмушу, жашоо тиричилиги жана улуттук мүнөзү менен психологиясы, каада-салты, үрп-адаты алардын өз алдынча өзгөчөлүгү чебер сүрөттөлгөн. Ошондой эле, жазуучунун чыгармаларынан лексикалык каражаттардын бири болгон тамак-аш аттарын да кезиктирүүгө болот.

ИЗИЛДӨӨ МАТЕРИАЛДАРЫ ЖАНА МЕТОДОЛОГИЯСЫ

Жазуучунун «Бетме-бет» повестинен төмөнкү тамак-аш аттары орун алган: бозо, талкан, сары май, буламык, нан, көжө, аш, ууз. Бирок, чыгармада келтирилген тамак-аш аттарынын баары эле өз маанисинде колдонулган эмес, кээ бирлери өтмө мааниде да колдонулган. Бул мақалада повесттеги тамак-аш аттарынын лексика-семантикалык өзгөчөлүктөрү тууралуу сөз кылынат.

ИЗИЛДӨӨ НАТЫЙЖАЛАРЫ

Тигине, бозого кызара тамылжып, дале бала эле бойдон, эпсиз калдаңдаган Жумабай кесени колго алып өйдө турду.

Бозо – Евразияда кеңири таралган байыркы алкогольдук ичимдик. Бул сөз түрк элдеринен тарагандыгы белгилүү.

Бозо - таруудан ачытылган кыргыздын байыркы суусундугу. Эзелтеден келе жаткан нарктуу жана барктуу тамак. Бозо ачытууда абалы жыгач челек (арча челек) керек. Үгүт - бозону күчүнө чыгаруучу ачыткысы, ал буудайдан болот. Үгүттү өндүрүүдө буудай жылуу сууга чыланып жылуу жайга коюлат. Ал кургатылат да, жаргылчакка тартылат. Таруудан шак тартылат. Шак - таруунун майдаланган түрү. Аны майдалабай да көптүрсө болот. Ал

аз ачыткысы аркылуу челекке чыланат. Кымыздын ачыткысын «көрөңгө» дейт. Бозодо, максымда «ачыткы» деп аталат. Бозонун үстүнө бозону жаңыртып куюп туруу зарыл. Кичине сүзүп алып кайнатылган шакты үстүнө куюп ачытуу «кордо», демек, кордолгон бозо - бир нече күндө ачыган бозо. Бозо арпадан да, жүгөрүдөн да, буудайдан да салынат. Сулудан ачытылганы «экче» (экчеп сүзүү) деп аталат. Бозонун талаптагыдай чыгышы, албетте, угутуна байланыштуу болот. Бозону кыргыздар энесай доорунан эле жасап, ичимдик тамагы катары пайдаланышкан.

Бул сөз байыркы түрк сөздөрүндө кездешпейт. Бирок «Кодекс Куманикус» эстелигинде «буза» «хмельной напиток» маанисинде колдонулгандыгы жөнүндө маалымат бар (Курышжанов, 1970, 101). В.Радловдун материалдарында бул сөздүн бозо «напиток из заваренного проса», «напиток из кислого молока», «закишная пшеничная каша» деген маанилери берилген (Радлов, 4, 1884).

Азыркы түрк тилдеринде да кеңири таралган: шор позо «брага для перегонки водки», татар пуза «брага», карачай-балкар боза «буза» (Отаров, 1987, 60). Монгол-бурят «бозо», ойрот монгол «боз» - «барда, гуща оставшаяся после перегонки молочной водки» (Суюнчев, 1972, 34).

Бул сөз тектеш эмес тилдерде ушул эле маанилерде колдонулат: эвенк «бозо» (ССТМЯ, 1975, I, 89), иран «боза» (Будаев, 1973, 302). Орус тилиндеги «буза» «напиток из гречихи и овсяной муки, вид полупива, браги» маанисиндеги сөз түрк тилдеринен өздөштүрүлгөнү ачык белгиленет (Фасмер, I, 232).

Ысмайылга талкан тартып, жеткириш керек экени ойго кылт этти.

Кечинде Сейде талкан тартып жатканда, үйгө Асантай от алганы кире калды.

Повестте берилген бул эки сүйлөмдөрдө тең талкан сөзү колдонулган. Талкан - улуттук кургак оокаттардын негизгилеринин болуп, кыргыздардын байыркы тамактарынан эсептелинет. Жүгөрүнү, арпаны жана буудайды кууруп, сокуга талкалап, жаргылчакка же тегирменге тартып алса талкан болот. Урунган аштыкка карап «арпа талкан», «буудай талкан», «таруу талкан» же «жүгөрү талкан» деп атап коёт. Тартылышынан улам «соку талкан», «жаргылчак талкан» деп да айтат. Куурулушуна карап «бышык талкан» десе, адаттагыдай куурулганын «талкан» дейт. Таруу талканды көбүнчө сокуга акталган соң жаргылчакка тартып алат. Талкандан ар кыл аш, жарма жасалат. Айран, кымызга чалып ичет. Сүткө, каймака же майга көөлөп жейт. Талканда ар бир аштыкка мүнөздүү пайдалуу заттар толук сакталат. Ошон үчүн ал жагымдуу, аш болумдуу келет.

Бул сөз Махмуд Кашгаринин сөздүгүндө да учурап, бүгүнкү маанисинде колдонулат. Бүгүнкү күндө бул аталыш өзбек, казак тилинде да сакталып калган (Икрамова, 1983, 128).

Талкан жалпы эле кавказ элдеринде, анын ичинде карачай-балкарларда да кеңири колдонулуп, аны узак жолго чыкканда, талаачылык жумуштарында жүргөндө алып жүрүшүп, сууга же майлуу сорпого аралаштырып ичишип, же болбосо колго умачтап жешкендиги жөнүндө белгиленген (Гаджиева, 1976, 277.) Талкан кавказ, түрк тилдеринде кыуут деп аталып, анын этимологиясын карачай тилчиси М.А.Хабичев төмөндөгүдөй чечмелеген: кыуут<кыагуур<кыуур «жарить» + жалпылама көптүк мүчө -ут уланышы менен жасалган (Хабичев, 1980, 54). Демек, кыргызча «куурма» деген сөз менен маанилеш. Бул сөз анын данынын куурулуп жасалышынан алынгандыгын байкоого болот.

Талкан деген сөздүн чыгышы жөнүндө С.Сыдыковдун оюн белгилеп кетсек болот. Талкан орусча «толокно» деп которулат. Бул сөздүн уңгусу талкала - «толочь». Монгол тилинде бул сөз талхан - «хлеб» жана «порошок» маанисинде колдонулат. Демек, талкала этишине монгол тилиндеги сөз жасоочу -ан мүчөсү уланып жасалган. Кыргыз-монгол тилдик параллелинде бул мүчө аркылуу толкун деген сөз да жасалат (толку – «волноваться» толку+ан=толкун «волна») (Сыдыков, 1984, 145)

Майдасын элеп, бир гана кочуштайын баласынын буламыгына алып коюп, калган ундун баарынан Ысмайылга нан бышыра, ирисин болсо көжө кылып, кемпир экөө ичет.

Бул сүйлөмдө болсо буламык, нан жана көжө сөздөрү пайдаланылган.

Буламык «болтушка». Бул тамак ачарчылык жана түшүм болбой калган жылдары бардык жаштагы адамдар үчүн пайдаланылса, бүгүнкү күндө жаш балдар үчүн пайдаланылган тамак катары белгилүү. Бул сөз бардык түрк тилдеринде таралган. Карачай-балкар булямукъ, өзбек буламик, кумук буламук, ногой буламык, казак, каракалпак, татар быламык, Махмуд Кашгариде бул сөз буламач түрүндө колдонулган (МК, I, 22). Дегеле түрк тилдеринин айрым диалектилеринде жана адабий тилдерде төмөнкүдөй фонетикалык варианттарын көрүүгө болот: буламак // быламак // биламак // буламык // буламик // буламук // боламык // буламач // булмач // булмеч // буламаш // булама // булгамык // булгамик // буламач (Севортян, 1978, 258).

А.Севортянын белгилегенине караганда уңгудагы ачык үндүүлөр катышкан варианттар кийинки мезгилдерге тиешелүү. Ал эми буламач формасындагы мүчөдөгү жумшак үндүү -б сөз башындагы -б тыбышынын таасиринен кошулган. Бул сөздөр түрк тилдеринде төмөнкү маанилерде колдонулат: а) мучная похлебка, б) болтушка, в) мучная каша, г) кисель, сок, д) кушанье из мяса, муки и воды, ж) галушки, и) помои, к) муть, ил, л) сладкое блюдо, приготовленное из муки и сахара, м) жидкая грязь (Севортян, 1978, 259).

Г.Дерфер буламык сөзүнүн келип чыгышын була «течь» этишине ылайык чечмелеген. Ал эми М.Рясенен, К.Брокельман, Г.Рамстед сыяктуу окумуштуулар бул сөздүн келип чыгышын була «мешать, перемешать» этишине такашат. Була этиши түштүк түрк тилдеринде ушул мааниде колдонулат. Ушуга байланыштуу А.Севортян буламык сөзү боюнча экинчи пикирдеги окумуштуулардын көз караштарын колдойт (Севортян, 1978, 259).

Бул түрк сөзү серб (буламач, булумаш), болгар (булумач), осетин (буламук) тилдерине да «болтушка» маанисинде өздөштүрүлгөн. Бул түрк тилчиси Г.Бангуоглу бул сөздү (буламач) булама+аш түрүндө чечмелегендигин көрөбүз (Севортян, 1978, 260).

Нан жөнүндө түшүнүк байыркы түрк жазма эстеликтеринде отмак (МК, I, 127; ДТС, 1969, 393) түрүндө жолугуп, бул ягма, тухси, огуз, кыпчак тилдеринде отмак (ДЛТ, I, 126;) түрүндө да айтылары белгиленген. Өз эмгегинде Махмуд Кашгари нандын төмөнкү түрлөрүн көрсөтөт: какурган (ДЛТ, I, 473), дандырда бышырылган нан, бускач (ДЛТ, I, 422) жука жабылган нан, лепешка. XII-XIV кылымдарда нан маанисин утмак // отмак (Боровков, 1963, 251) сөзү берген. Радловдун материалдарында отмак сөзү аркылуу туюндурулгандыгы көрсөтүлгөн (Радлов, 1888, 847). Жогорудагы сөздөрдүн назыз түрк сөздөрү экендигин жана алар X-XV кылымдарга чейин активдүү колдонулуп келгендиги тууралуу белгиленет (Икрамова, 1983, 48). XIX кылымдын аягынан баштап карачай жана балкарлар да етмек деп аталган буудай нанын колдоно баштагандыгы жөнүндө да маалымат

жолуктурабыз (Отаров, 1987, 42). Балкарларда етмек, акъ етмек, къара етмек сыяктуу нандын түрлөрүнүн аты сакталып, бүгүнкү күндө да колдонулат.

Бул сөз бүгүнкү күндө башкыр, татар тилдеринде итмек, түрк тилинде екмек, хакас тилинде ипек, ногой тилинде оыпек, алтай тилинде етпек түрүндө колдонулуп, нан, бөлкө маанилерин билдирет. Ал эми бул сөздүн монгол тилдеринде таралышы, анын түрк тилдеринин таасиринен болсо керек, мисалы, калмакча ёдмг «хлеб» (Отаров, 1987, 42).

Ал эми Орто Азия түрк тилдеринде азыркы учурда бул сөз толугу менен «нан» деген термин аркылуу берилет. Нан деген сөз иран тилинен өздөштүрүлгөн (Юдахин, 1965, 552). Өзбек тилинде ал сөз «нон» формасында колдонулат. Нан ундан жуурулуп, ачыган жана ачыбаган камырдан жасалат да, көмөч казанга, казанга жана дандырга жабылат.

Көжө – түктөлгөн арпа же буудайдан жан акталган таруудан кайнатып жасалган тамак. Талас говорунда андан тышкары кесмеден жасалган ушундай тамакты да көжө же көйө деп коёт. Бул көжө, көйө сөздөрү көчө сөзүнөн келип чыккан. Көчө сөзү азыр унутулуп, историзмге айланып барат. Көчөнү «түктөлгөн арпа, буудай» маанисинде мындан 30-40 жыл мурда кыргызча Жаңы жылды – Нооруз майрамын өткөгөн кезде элибиз колдонуп келген. Ал кезде көчө түктөп жатабыз деген сөз айтылчу. Көчө түктөө «арпа, буудайдын кабыгын кетирүү» дегенди билдирет, ал эми көчөнүн өзү ошол «түктөлгөн арпа же буудай» жана «ал кошулуп жасалган суюк тамак» дегенди туюнтат.

Ошол көчө сөзүнүн ч тыбышы ж тыбышына өзгөрүүдөн көжө сөзү пайда болгон. Анын й тыбышына өзгөрүшүнөн Талас говорундагы көйө сөзү жаралып, ал жалаң гана көчөдөн жасалган тамак эмес, кесме кошулганын да билдире турган болуп, мааниси кеңип кеткен.

Мештин артындагы таар каптагы жүгөрү ар бир нукум сайын азайган аялуу сары майдай болуп, күндөн-күнгө кемип бара жаткандыктан, аны үнөмдөйм деп, Сейде күздөн бери эле тегирменге барууну койгон. (22-бет).

Бул сүйлөмдө берилген сары май сөзү чыгармада чыныгы тамак-аш маанисинде эмес, метафоралык мааниде колдонулган.

Ошентсе да Ысмайылды көргөндө ичкени аш болбой, Сейде кан жутат. (23-бет). Бул сүйлөмдө берилген аш сөзү да өзүнүн тике тамак-аш маанисинде эмес, өтмө мааниде колдонулган. Ичкени аш болбоо фразеологизми бир нерсеге катуу санааркап тынчы кетүү, санаасы тынбай кыйнала берүү маанилерин туюндурат. Профессор А.А.Жапанов тамак-ашка байланышкан сөздөрдө катышкан фразеологизмдерди ажыратып чечмелеген. Келтирилген фразеологизмдин маанисин окумуштуу тамак ичкенинин артыгы чыгуу деп берген.

– Уй тууганда, апам ууз бышырып берет. Ууз жейбиз. (35-бет)

Бул сүйлөмдө ууз сөзү келтирилген. Мал туугандан кийинки алгачкы сүтү ууз деп аталат. Кыргыздарда уузду бышырып, аны кесип жейт. Бул тамак дээрлик бардык түрк-монгол ареалына тарап, аны билдирген сөз да бул тилдерде параллель колдонулат.

ТАЛКУУ

Байыркы түрк тилдеринде бул сөз агуз//огуз (ДТС, 1969, 39, 365) түрүндө кездешип, «первое молоко, моловизо» деген маанини берген. Бүгүнкү күндө түрк тилдеринин ичинен созулма үндүүлөр колдонулбаган жана сейрек колдонулган тилдерде ушул калыбында

сакталган, азербайжан агыз, казак уыз, кумык увуз, татар угуз, //уыз, өзбек огиз сут, уйгур огуз//угуз, түркмөн овуз.

Ал эми созулма үндүүлөр фонема катары келген түрк тилдеринде «эки үндүүнүн ортосундагы терең түпчүл «г» түшүп, созулма үндүүгө өткөн» фактылар өтө көп: байыркы түрк огул//уул, бугдай//буудай, агы//уу, согук//суук, богун//муун (Кыргыз адабий тилинин грамматикасы, 1980, 28-29).

Жогорудагы процесстин негизинде байыркы түрк тилиндеги агуз//огуз//ууз түрүнө өткөндүгү ачык байкалат. Мындай фактылар созулмалардын пайда болушунун кийинки түрүнө кирип, көпчүлүк кабыл алган сөздөрдү айтууда жана жазууда созулмага өткөрүп жиберүүчү шартты түзгөн.

Ууз созулма үндүүлөр колдонулган түрк тилдеринде ушул маанини билдирүү менен төмөнкү фонетикалык варианттарда колдонулат: карачай-балкар уууз «первое молоко после отела» (Отаров, 1983, 55), хакас оос, алтай уурак, (сүт), тува аа (диал. урак) (Сыдыков, 1959, 61)

Монгол тилинде да урак//угурак, бурят уураг, калмак уург сөздөрү «моловизо» маанисинде кездешет (Суюнчев, 1977, 35). Өзбек тилинде койдун сүтүнүн уузу «каганок» деп аталат (Икрамова, 1983, 96).

Башкалар менен ишин эмне экен, сен ачтан өлүп бара жатсаң да, бирөө келип казаныңа аш салып бербейт... (41-бет)

Бул сүйлөмдө берилген аш сөзү да өзүнүн тике маанисинде эмес, өтмө мааниде колдонулган. Кыргыз тилинде казанына аш салып берүү фразеологизми жардамдашуу, көмөк көрсөтүү, көз салуу маанилерин туюндурат.

КОРУТУНДУ

Ошентип, тамак-аш аттарын туюнткан лексикалык бирдиктер да көркөм чыгармаларда колдонулуучу негизги каражаттардан болуп саналат экен.

Адабияттар

1. А.Жапанов. Кыргыз тилиндеги тамак-ашка байланышкан сөздөр. Б., 2012.
2. О.К.Каратаев., С.Н.Эралиев. Кыргыз этнографиясы боюнча сөздүк., Б., 2005. 72-бет.
3. К.Сейдакматов. Кыргыз тилинин кыскача этимологиялык сөздүгү. Фрунзе: Илим, 1988, 153-бет.
4. Ч.Айтматов, Т.Сыдыкбеков, К.Жантөшев ж.б. Повесттер жана аңгемелер. Ф., «Мектеп», 1985.
5. Ж.Осмонова, К.Конкобаев, Ш.Жапаров. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. Бишкек, 2015.

инсонлар учун янги талабалар ва масъулиятлар юкланади. Чунки хорижий тилларни ўрганишда ахборий хуружларга дуч келиш эҳтимоли юқори бўлади. Айниқса хорижий тилни ўрганувчилар, бўлажак хорижий тил ўқитувчиларини медиа маҳсулотларидан кўп фойдаланишлари бу жараёни тезлаштириб юборади. Шу боис талаба-ёшларда, бўлажак хорижий ўқитувчиларида медиамаданиятни шакллантириш орқали информацион таҳдидларга қарши курашиш самарадорлигини ошириш муҳим педагогик вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Ҳозирги глобаллашув даврида жамиятнинг ахборотлашуви даражасининг ошиши, ахборот технологияларининг ривож бўлажак хорижий тил ўқитувчиларидан ижтимоий-сиёсий воқеликдаги ўзгаришларга мослашиш ҳамда жамиятда ўзларининг муносиб ўрнини эгаллашни кафолатловчи чуқур билим ва ўзига хос фикрлашни талаб этмоқда. Бу жараён, баъзи олимлар назарида, нафақат ОАВ, балки ижтимоий ва иқтисодий соҳаларни ҳам қамраб олмоқ. Бир сўз билан айтганда, ахборотлашув жараёнларининг шиддат билан кечиши, ёш авлоднинг маънавий қиёфасида бир томондан, ахборот ресурслари ва ахборот воситаларидан самарали фойдаланиш кўникмаларини ўз ичига олувчи медиамаданиятини шакллантириш, иккинчи томондан эса, уларни бу соҳадаги турли хуружлар ва таҳдидлардан асрашни ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан бирига айлантирмоқда. Шу ўринда дунёнинг баъзи ривожланган мамлакатларида медиалашув жараёнида инсондаги медиамаданиятини шакллантириш масалаларини таҳлил этишда, унинг даражасини белгиловчи бир қатор индикаторлар қабул қилинганлиги ва бу борада муайян тажриба тўпланганини алоҳида қайд этиш лозим.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Медиамаданиятни шакллантириш масалалари тадқиқини Ғарбда, МДХ мамлакатларида ва Ўзбекистонда тадқиқ этилиши сифатида туркумлаш мумкин. Бу орқали мазкур муаммо доирасида олиб борилган тадқиқотлар кўламини аниқ белгилаш ва улардан назарий-методологик асос сифатида фойдаланиш мумкин.

Ғарбда медиатаълимни ривожлантириш ва бу орқали жамиятда медиамаданиятни шакллантириш, ахборот хавфсизлигига эришиш, ахборот истеъмоли маданияти, ахборий таҳдидлар ва тажовузларга, медианинг салбий таъсирларига қарши курашишнинг илмий-амалий, фалсафий ва педагогик жиҳатларига доир тадқиқотлар Г.Аткинсон, С.Давн, С.Марк, Р.Кюбей, М.П.Торнеро, Т.Варис, П.Вандевурд, Б.Дункан, М. Маклюэнлар томонидан олиб борилган.

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатларида ҳам ёшларда медиамаданиятга оид билим ва кўникмаларни шакллантиришга доир кўплаб тадқиқотлар олиб борилган. Жумладан, олимларидан А.Журин, А.В.Шариков, К.Э. Разлогов, Н.Б.Кириллова, А.П.Короченский, С.Н.Пензин, А.В.Шариков, В.Михайловский, А.Андреев, Н.Нурмеева, В.Солдаткин кабилар ахборий таҳдидлардан ҳимояланиш ва жамиятда ахборот хавфсизлигини таъминлаш механизмларига оид илмий изланишларни олиб борганлар.

Ўзбекистонда медиа маданияти шакллантириш ва ахборий таҳдидларга қарши курашиш масалаларини олимлардан Я.Маматова, С.Сулайманова, У.Бегимкулов, Б.Ходжаев, У.Ёзиева, О.Давлатов томонидан тадқиқ этилган. Мазкур мауммоларнинг фалсафий, ҳуқуқий, социологик жиҳатларини М.Қуронов, Н.Жўраев, И.Саифназаров, А.Мухторов, А.Абдумаликов, Ж.Мухаммадиев томонидан ўрганилган.

Шунингдек, тадқиқотчи Ш.Т.Халилованинг “Ўқувчиларни ахлокий-эстетик тарбиялашда оммавий ахборот воситаларидан фойдаланишнинг педагогик шарт-шароитлари”(Ўзбекистон радиоси эшиттиришлари мисолида) мавзуидаги номзодлик диссертациясида, К.А.Парфиеванинг “Оммавий ахборот воситалари таъсирида талабаларда ижтимоий тасаввурларнинг шаклланишининг ўзига хослиги”(телевидение мисолида) мавзуидаги номзодлик диссертацияси ёшларнинг ижтимоий фикрига медианинг таъсири масалаларига қаратилганлиги билан ажралиб туради. Шунингдек, Муҳаммад Амин Яҳёнинг “Интернетдаги таҳдидлардан ҳимоя” китобида ҳам мазкур масалалар муҳокамасига бағишланган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Бўлғуси хорижий тил ўқитувчиларида медиамаданият турли фанлар ҳамкорлигида амалга оширилади. “Медиа саводхонликнинг хавфсизлик, ижтимоий-ахлоқий, маданий ва технологик жиҳатлари билан боғлиқ кўникмаларни ўрганиш хусусида фикр юритиш мумкин. Медиа саводхонлик шаклланиши давомида талаба медиадан самарали ва хавфсиз фойдаланиши, шунингдек, ижтимоий ҳаётнинг муайян бир манзилидаги аҳволни адекват, касбий тарзда баҳолаши, мустақил фуқаролик позициясини шакллантириши, бунинг баробарида фуқаролик жамиятини барпо этишга кўмаклашиш кўникмаларига эга бўлади”. Бўлажак хорижий тил ўқитувчиларидаги медиасаводхонликнинг асосий жиҳати сифатида медиамуҳитга таҳлилий ёндашув, яъни уни танқидий қабул қилиш ва медиа воситасида ўзини ифода этиш” сифатида баҳолаш мумкин.

Ахборотни танқидий қабул қилиш бўлғуси хорижий тил ўқитувчисининг медиа саводхонлик даражасини белгиловчи омил ҳисобланади. Ахборот ҳажми ортиб бораётгани сари унинг ўлчамлари доираси ҳам ортиб бораверади. Босма нашрлардан ташқари овозли, графика ва бошқа турдаги рақамли материаллар сони ҳам ортиб бормоқда. Технологиялар тараққиёти самараси ўлароқ ахборот оқими тезлиги ҳам беқиёс тарзда ошмоқда. Бундай шароитда бўлғуси хорижий тил ўқитувчиларидан мультимедиа контентидан фойдаланиш кўникмаларига эга бўлиш ҳамда янги технологиялардан хабардорлик талаб этилади. Кутубхоналар мисолида оладиган бўлсак, бу нафақат янгича шакл ва ўлчамларга ўтишни, балки ўқувчиларга янги тизимлардан фойдаланишга ёрдам беришни ҳам назарда тутди. Бу маънода педагогларнинг бўлғуси хорижий тил ўқитувчиларни ўқитиш соҳасида, жамоатчилик билан алоқаларда чуқур билимга эгаллиги муҳим аҳамият касб этмоқда. Ахборот хизматлари бугунги кунда жамиятнинг барча тармоқларига кириб бораётган ва ривожланаётган соҳа сифатида тан олинган. Ўзбекистонда ҳам кейинги йилларда вазирлик, муассаса ва идоралар томонидан ахборот хизматлари фаолиятини ривожлантиришга катта эътибор қаратилмоқда.

1-расм. Медиамаданиятни ривожлантирувчи тузилма индикаторлари

“Бизнингча, дунёнинг илғор мамлакатлари учун умумий мезонлар сифатида қабул қилинган мазкур индикаторлар ва бошқа шу каби кўрсаткичлар ва мезонларнинг ишлаб чиқилиши ва уларнинг одамлар онги ва қалбига синдирилишида шу соҳадаги кўплаб олимлар ва мутахассисларнинг меҳнати, тадқиқотчиларнинг илмий изланишлари муҳим аҳамият касб этган албатта”. Бу борада айниқса, Ўзбекистон мамлакатларида ахборотларни сақлаш, узатиш, қайта ишлаш ва ўзгартириш усуллари ўрганиш бўйича дастлаб муҳандислик муаммолари доирасида юзага келган, сўнг кибернетик тизимлар, ҳозирги даврда эса ахборотлаштириш, информацион коммуникациялар, интернет, уяли алоқалар ва бошқариш соҳасига кенг ёйилган медиа саводхонлик назарияси ҳақидаги қарашлар муҳим аҳамиятга эга. Шу боис мамлакатимизда ҳам хорижий тилни ўрганиши ва чет тиллари мутахассислари

учун медиамаданиятни ривожлантиришга йўналтирилган аниқ механизм ва унинг назарий асослари, назариясини яратиш муҳим вазифалардан биридир.

Бўлғуси хорижий тил ўқитувчилари учун ахборотнинг қанчалик фойдали экани ва мақсадга йўналтирилганлигига урғу берадиган прагматик жиҳат кучли тавсифлаб берилиши жуда муҳим. Бунга кўра, ахборотнинг фойдалилик меъёри унинг мавҳумлик меъёрига боғлиқ бўлиб, агар хабар олиш жараёнида ўрганувчи онгидаги муайян масала бўйича мавҳумлик ўзгарса, ахборотнинг фойдалилиги хабар олингунгача бўлган ва ундан кейинги мавҳумлик ўртасидаги фарққа тенг бўлади.

МУҲОКАМА

Медиамаданият бўлажак хорижий тил ўқитувчиларининг ахборотга бўлган эҳтиёжига, ҳақиқат ва ёлғонни, фойдали ва фойдасиз маълумотларни бир биридан ажрата билиш лаёқатлилигига (ёки лаёқатсизлигига) боғлиқ равишда намоён бўлади. Шундай қилиб, хорижий тил талабаларининг онги ва борлиқнинг ўзаро таъсири ахборот майдонида яна долзарб масалага айланади. Бу нарса айниқса бўлажак хорижий тил ўқитувчилари ўзида билим, технология ва дастурларни ифода этган ахборот оқимларининг умумий майдонида қолиб кетишганида яққол намоён бўлади.

Бўлажак ўқитувчи учун медиатаълим ва у асосида шаклланадиган медиамаданият мавжуд маълумотларни синтез қилиш асосида ахборот таъсирининг исталган объекти учун хавфнинг юзага келиши механизмларини очиб бериш зарур. Фақатгина шу йўл билан замонавий жамиятда ахборот хавфсизлигини таъминлаш усуллари аниқлаб олиш, турли хилдаги деструктив ахборот таъсирларидан ҳимоя қилишнинг ўзига хос жиҳатларини очиб бериш мумкин бўлади. Диссертацияда олиб борилаётган тадқиқотнинг долзарблиги ҳам мана шунда ўз аксини топган.

Куйида бўлажак хорижий тил ўқитувчиларининг медиамаданиятини шакллантириш асосида зарарли ахборотлар таҳдидидан ҳимоялаш тамойил ва қоидалари келтирилган. Уларга:

Зарарли ахборотлар таҳдидидан ҳимоялашнинг изчиллиги ва мунтазамлилиги тамойили:

Бизга маълумки тарбия жараёни узлуксиз жараён бўлиб, у инсон туғилгандан то умрининг охиригача давом этади. Ана шу жараёнда тарбия изчил ва тизимли ташкил этилмоғи даркор. Тарбияда узилиш бўлиши унинг муваффақиятини таъминламайди. Талабаларни зарарли ахборотлар таҳдидидан ҳимоялаш ҳам ана шу талабларга жавоб бермоғи лозим. Яъни талабаларни ахборот таҳдидларидан ҳимоялаш мазмуни ҳамда бу жараёнда бериладиган билим, асос, тушунчалар изчил ва тизимли бўлиши керак.

Бўлажак хорижий тил ўқитувчиларини зарарли ахборотлар таҳдидидан ҳимоялашда уларнинг индивидуал ва психологик жиҳатларини ҳисобга олиш тамойили:

Бўлажак хорижий тил ўқитувчиларини зарарли ахборотлар таҳдидидан ҳимоялаш жараёни шундай мураккаб жараёнки, унда талабаларнинг психологик ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олмоқ, ўрганмоқ талаб этилади. Негаки ҳар бирини ўзига хос характери, қизиқиши, кадриятлари мавжуд. Талабаларнинг индивидуал хусусиятларига кўра уларга бериладиган тарбия, билимнинг мазмуни, педагогик ёндошувнинг характери ҳам ўзгариб боради. Масалан, айрим талабаларда турли ахборот ёки воқеликдаги нарса ва ҳодисаларга ўта қизиқувчанлик, мойиллик устун бўлади. Ана шундай вазиятларда улар

зарарли таҳдидларга осонгина таслим бўлиб қўя қоладилар. Ёки ўта қизиқувчанлиги туфайли турли оқим ва ғоялар таъсири берилиб кетиши мумкин.

Кейинги йиллардаги статистик ва бошқа маълумотларга кўра талабаларда учрайдиган психологик зўриқиш, рухиятининг издан чиқиши, ҳаёт қийинчиликларига иродасизлик кабилар уларнинг тез зарарли ахборотлар таъсирига берилиб кетишига сабаб бўлмоқда.

Бўлажак хорижий тил ўқитувчиларини зарарли ахборотлар таҳдидидан ҳимоялашда миллий ва умуммиллий қадриятларга асосланиш тамойили:

Шаҳс тарбияси қадимданоқ мураккаб масала сифатида қаралган. Бироқ қайси замонда бўлмасин ёш авлодни тарбиялашда қадриятларга суянилган. Негаки, қадриятлар асрлар синовидан ўтган, ёш авлодни фақат ва фақат тўғри йўлга бошловчи қудратли тарбия воситаси ҳисобланган. Ёки педагог олималардан бири Ойниса Мусурмонова таъкидлаганларидек: “инсон қадриятлар билан тирик ва қадриятлар билан муқаррамдир”. Демак, талаба-ёшларимизни инсоннинг тириклиги, маънавий озукиси ҳисоблаган қадриятлар асосида тарбияламоғимиз лозимки, токи улар ҳам буюк аждодларимиз сингари тинчликсевар, инсонпарвар, илм-маърифатга чанқоқ, она табиатни севувчи кишилар бўлиб етишсин.

Энг муҳими миллий ва умуммиллий қадриятлар асосида тарбия топган ёшлар зарарли ахборотларни фарқлайди ва уларга қарши тура олади. Чунки, ҳеч бир қадрият йўқки, инсон бахт-саодати, келажаги учун яратилмаган бўлса. Ҳар бир қадриятда инсоннинг орзу-умидлари, саломатлиги, ахлоқи, жамиятда муносиб ўрин эгаллаши каби масалалар акс этади. Бироқ талабаларда уларни қабул қилиши ва амали даражаси ҳар хил бўлади.

Таълим жараёнида бўлажак хорижий тил ўқитувчилари фаолиятини мақсадли йўналтириш қондаси:

Таълим жараёнида бўлажак хорижий тил ўқитувчилари фаолиятини мақсадли йўналтириш қондасига амал қилиш биз тадқиқ этаётган муаммонинг самарали бўлишига олиб келади. Бўлажак ўқитувчи фаолиятини тўғри йўналтириш - бу уларнинг ҳаётий мақсадларини амалга оширишга, келажакда ўз ўрнини топишига ёрдам беради. Фаолият жараёнида талабаларнинг дунёқараши ўсади.

Бўлажак хорижий тил ўқитувчиларида ички таҳдидларга қарши курашувчанликни тарбиялаш қондаси:

Бўлажак хорижий тил ўқитувчиларда ички таҳдидларга қарши курашувчанликни тарбиялаш уларнинг зарарли ахборотлар таҳдидига берилиб кетишининг олдини олади. Ижтимоий ҳаётимизда кўп учрайдиган бепарволик ва лоқайдлик ички таҳдиддир. Бепарво ва лоқайд инсон бошқаларнинг ташвиши-ю ғамига, қувончига шерик бўла олмайди. Атрофида содир бўлаётган воқеаларга нисбатан теран назар билан ташламайди, “менга нима” қабилида иш тутаяди. Шу боис мамлакатимиз келажаги бўлган ёш авлодни меҳнат қилишга ва ҳалол меҳнатдан роҳатланиб яшашга ўргатиб боришимиз лозим.

Бўлажак хорижий тил ўқитувчиларида мустақил фикрлаш ва соғлом эътиқодни шакллантириш қондаси:

Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг дастлабки йилларидан бошлабқоқ ёш авлоднинг мустақил фикрлашига алоҳида эътибор қаратила бошланди. Негаки, мустақил

фикр ва соғлом эътиқодга эга авлодгина бошқаларнинг ва турли ғояларнинг таъсирига осонликча тушиб қолмайди. Зеро, эътиқодсизлик ёки мустақил фикрга эга бўлмаслик жамиятни ҳам, давлатни ҳам инқироз сари етаклайди. Эътиқодсиз ва мустақил фикрга эга бўлмаган инсон бугун бу нарсага, эртага бошқа нарсага эргашиб кетаверади. Улар учун ирода, сабр-қаноат, қийинчиликларга бардош бериш, садоқат тушунчалари муқаддас бўлмайди.

ХУЛОСА

Бўлғуси хорижий тил ўқитувчиларида медиамаданиятни ривожлантиришнинг педагогик ва психологик омилларини аниқлаш, таълим тизимида ахборий курашларга ўз позициясини намоён қила оладиган шахсларни тарбиялаш масалаларини чуқурроқ ўрганиш муҳим масалалардан бири бўлиб қолаверади. Чунки замоннинг ўзгариши, имкониятларнинг кенгайиши, ахборот технологияларнинг такомиллашуви тажовузлар ва таҳдидлар шакли ва кўламини кенгайтириб юбормоқда. Бу эса уларга қарши туришнинг янги механизмлари яратиш заруратини ортирмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Поппель Г.Л., Голдстайн Б. Информационная технология – миллионная миллионные прибыли. Пер.с англ. - М.: Экономика, 2005
2. Коляда М.Г. Окно в удивительный мир информатики. -Донецк: Сталлер, 2007.
3. Муҳаммад Амин Яхё. Интернетдаги таҳдидлардан ҳимоя. – Тошкент. 2016. Мовароуннаҳр. - Б.295.
4. Маматова Я, Сулайманова С. Ўзбекистон медиатаълим тараққиётийўлида. Ўқув қўлланма.–Тошкент.:«Extremum-press», 2015. –Б.17.
5. Маматова Я, Сулайманова С. Ўзбекистон медиатаълим тараққиётийўлида. Ўқув қўлланма.–Тошкент.:«Extremum-press», 2015. –Б.8.
6. Алимов Қ.А. Информация и искусственный интеллект// Иқтисодиёт ва таълим, №4, 2004, -С.106-108.;
7. Ахборот-психологик хуружларидан ҳимоя қилиш технологиялари. Ўқув-услубий мажмуа. –Т.: Ўзбекистон Миллий университети, 2014. -346 бет
8. Ахборот назарияси // Назаров Қ. Жаҳон фалсафаси қомуси. 1 жилд. – Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2016. – 117 бет.
9. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.
10. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. *Вестник Ошского государственного университета*, (3), 38-42.
11. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
12. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 1(1.7 Philosophical sciences).
13. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(3), 79-86.

14. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. *Canadian Social Science*, 16 (2), 55-59 p.
15. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philosophical performance of making youth's intellectual culture. *European science review*, (7-8).
16. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(12), 364-369.
17. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus)– P. 30338-30355
18. Bakhromovich, S. I. (2022). Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. *European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)*, - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83

**АНИҚ ФАНЛАР ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ
МИЛЛАТЛАРАРО МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ
ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ**

Жаркинов Зарифжон Умаралиевич

Фарғона давлат университети мустақил тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6757388>

Аннотация. Мақоладафанлараро ҳамкорлик асосида ижтимоий фанлар ўқув жараёнида аниқ фанлар йўналиши талабаларининг миллатлараро мулоқот маданиятини ривожлантиришига қаратилган интерфаол инновацион педагогик технологияларни қўллашнинг педагогик, психологик жиҳатлари, зарурати таҳқил қилинган.

Калит сўзлар: фан, аниқ фан, талаба, миллат, мулоқот, миллатлараро мулоқот, маданият, мулоқот маданияти.

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ НАЦИИ СТУДЕНТЫ ПО
НАПРАВЛЕНИЯМ ТОЧНЫЕ НАУКИ**

Аннотация. В статье анализируются педагогические, психологические аспекты применения интерактивных инновационных педагогических технологий, направленных на развитие культуры общения национальных студентов направления точных наук в образовательном процессе общественных наук на основе сотрудничества в науке.

Ключевые слова: наука, точные науки, студент, общение, национальность, коммуникация, культура, культура общения.

**STUDENTS OF EXACT SCIENCES
PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF
THE CULTURE OF COMMUNICATION OF THE NATION**

Abstract. The article analyzes the pedagogical, psychological aspects of the application of interactive innovative pedagogical technologies aimed at developing the culture of communication of the nationlararo students of the direction of Exact Sciences in the educational process of Social Sciences on the basis of cooperation in science.

Keywords: science, exact science, student, nationality, communication, nationlarar muloqot communication, culture, culture of communication.

КИРИШ

Бугунги мураккаб иқтисодий-ижтимоий ва мафкуравий жараёнлар қаршисида жамият барқарорлигининг муҳим шартларидан биримиллатлараро толерантликни мустаҳкамлаш ҳисобланади. Глобаллашув шароитида манфаатлар ҳилма ҳиллиги муайян зиддиятларни келтириб чиқаради. Айниқса, кўпмиллатли давлатларда жамият бирлиги, бирдамлигини таъминлаш ва ягона мақсад асосида фаолиятни ташкиллашда бағрикенглик тамойилининг муҳим аҳамияти намоён бўлади. «Миллатлараро мулоқотда барқарорликни таъминлаш учун манфаатлар мувозанатини яратиш мезонларини миллий ва минтақавий хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда шакллантириш зарур». Ана шундай мезонлардан бири миллатлар ва элатлар ўртасида бағрикенгликни таъминлашдир.

Миллатлараро толерантликни аниқ фанлар йўналиши талабаларида ривожлантиришни таҳлил қилишдан аввал толерантлик категориясининг мазмун-моҳиятини таҳлил қилишни мақсадга мувофиқ деб ҳисобладик.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Дунёнинг ривожланганғарб мамлакатларида миллатлараро мулоқот, диний бағрикенглик, маданиятлараро мулоқот ва тотувлик жараёнининг илмий-педагогик жиҳатларини Р.Сколлан, Д.Феилдс, Д.Грин, Ж.Алстете, М.Ли, А.Айплбаи, Г.Бланчард, С.Каранасиос, И. Бендер, Н.Жексон, Ҳ.Ланд, Ж.Метюситс, Ж.Спендолини, М.Заирый, Д.Ҳенс, С.Маргинсон, М.Венде, З.Саригил, Э.Карақоч, А.Робинсонкаби олимларнинг тадқиқот ишларида таҳлил қилинган.

МДҲ давлатларида толерант миллатлараро мулоқот маданиятини шакллантириш муаммоси А.Карпов, Т.Воробёва, Л.Полешчук, Н.Швитс, Ш.Исмаилова, Б.Туребаева, А.Аксентьев, В.Амелин, Ю.Антонян, А.Верховский, М.Давитадзе, М.Джунусов, Л.Максакова, Е.Михайловская, В.Петришев, П.Полян, В.Прибыловский, В.Ремарчук, З.Сикевич, Г.Солдатова, Е.Степанов, А.Таксанов, В.Тишков, В.Шаповалов каби олимлар томонидан ўрганилган.

Мамлакатимизда миллатлараро мулоқот маданиятининг илмий-педагогик жиҳатлари ва педагогик жараёнда талабаларни миллатлараро мулоқотга тайёрлаш масалалари педагог олимлар Г.Арипова, З.Азимова, О.Мусурмонова, Д.Рўзиева, З.Салиева, Б.Ходжаев, М.Куронов, Т.Эгамбердиева, Н.Эгамбердиева, З.Исмоилова, Н.Жўраев, Г.Қўшоқовалар томонидан тадқиқотлар олиб борилган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Миллатлараро муносабатларда толерант мулоқот тилини яратиш ҳар бир замонда долзаб вазифалардан бири бўлиб келган. Толерантлик тушунчаси ҳар бир миллатда турлича талқин қилинади. Мисол учун, инглизчада «толерантлик» - шахс ёки нарсани ҳеч қандай эътирозсиз қабул қилиш қобилияти ва ҳозирлик; французчада – ўзганинг эркинлиги, унинг фикрлаш тарзи, хатти-ҳаракати, сиёсий ёки диний қарашларини ҳурмат қилиш; арабчада – кечириш, марҳаматлилиқ, раҳмдиллик, чидам, ўзгаларга илтифотлилиқ; хитойчада – ўзгаларга нисбатан бағрикенгликни намоён этиш; русчада – чидай олиш, чидамлилиқ, ўзгалар фикри билан қизиқиш қобилияти, ўзгалар қилмишларига нисбатан марҳаматли бўлиш каби маъноларни англатади». «Европа халқлари тилида толерантлик тушунчаси чидамлилиқ билан бирга кимга ёки нимага нисбатан марҳаматлилиқ қила олиш ва бошқа бир фикр ёки ҳаракат учун имконият яратиш маъносида тушунилади». Шу билан бирга толерантлик дунёқараш сифатида зўравонликнинг бир кўриниши бўлган экстримизмга қарши фаолиятдир.

Психологик нуқтаи назардан толерантлик – «инсоний бағрикенгликнинг бир кўриниши ёки ифодаси бўлиб, инсон учун ёқимсиз, нохуш бўлган бирор омилга нисбатан қатъий жавобнинг йўқлиги ёки унинг кучсизлигини билдиради. Ўша вазият ёки омил қанчалик шахсга ёқмас-да, у бунга чидайди, босиқлик қилади, керак бўлса мослашади».

Бугунги кунда илмий адабиётларда миллатлараро толерантлик ўз моҳиятига кўра сиёсий, илмий, диний, тарбиявий турларга бўлинади.

Миллат толерантлиги ҳақида гап кетаётганда олимлар табиий ва маънавий толерантлик турларини ажратадилар. Шуларга биноан, миллатни икки турга – толерант миллатлар ва интолерант миллатларга ажратиш мумкин.

Шу нуқтаи назардан, толерантликнинг шаклланганлик меъёрлари куйидагича:

Ташқи толерантлик – «талаба ўзида шаклланган бағрикенглик тамойилларини бировларга нисбатан қўллай олади, бошқаларга нисбатан ҳамкорлик ва ҳамжиҳатлик хусусиятлари ёрқин шаклланган ва амалиётда қўлланилади, талаба ҳар бир масала юзасидан ўз нуқтаи назарига эга, аммо уни бировларга зўравонлик йўли билан сингдиришдан ўзини тута олади, нарса ва ҳодисаларни баҳолашда турли назар билан қарай олади».

Ички толерантлик– талаба «ўз маънавий ва руҳий ҳолатида билим ва тажрибаларига таянган ҳолда ҳар қандай муаммо юзасидан тўғри ва бировлар қадр-қимматини ерга урмаган ҳолдаги қарорларни ўзи учун қабул қила олади ва шу билан жамият ва ўзгалар ҳуқуқларини поймол этмайди».

Бугунги кунда мамлакатимизда олий таълим муассасаларини ривожланган мамлакатлар тажрибасига таянган ҳолда ислоҳ қилиш зарурати пайдо бўлмоқда. Бундай вазиятда талабалар билимини ошириш, дунёқарашини, тафаккурини ўстириш орқали жаҳон стандартларига жавоб берадиган кадрларни тарбиялаш зарур. Замон талабларига жавоб берадиган фикрлаш тарзига, теран тафаккурга ва кенг дунёқарашга эга мутахассисларни тарбиялаш билан бирга юксак мулоқот маданиятига эга шахсларни ҳам тарбиялаш эҳтиёжи ортмоқда. Миллатлараро интеграцион алоқалар кучаяётган вазиятда нафақат билимли, салоҳиятли, балки толерантлик сифатларига ҳам эга мутахассисларга талаб ортмоқда. Ўзбекистон кўпмиллатли мамлакат бўлганлиги боис бўлажак кадрлар олий таълим муассасасини миллатлараро мулоқотга тайёр бўлган ҳолда тамомлашлари ва меҳнат фаолиятида миллатлараро толерантлик муҳитини яратишлари лозим.

МУҲОКАМА

Ҳозирда олий таълим муассасаларидаги аниқ фанлар йўналиши талабаларида миллатлараро толерантликни ривожлантириш масаласи нафақат педагоглар, балки шу соҳа билан алоқадор бўлган ҳар бир кишини ташвишга солиши керак. Чунки жамият аъзолари орасидаги англашилмовчиликнинг аксарият қисми уларда толерантликка оид билимининг етарли даражада шаклланмагани натижасида вужудга келмоқда. «Толерантликнинг етарли даражада таркиб топмаганлиги учун ҳам инсонларни бошқа бирлари томонидан турли диний оқимларга тортиш, диний низоларни келтириб чиқариш, у ёки бу миллатга хос бўлган маданий обидаларни бузиш, халқнинг фаҳри, ғурури, миллий бойликларига даҳл қилиш ҳолатлари тез-тез учрамоқда. Толерантлик тарбиясида ҳар бир талабанинг алоҳидалиги, ўзига хослиги, бағрикенглик тушунчаларини ўзлаштиришга мойиллиги, ижодий фикрлашга одатланиш даражасини аниқлаган ҳолда педагогик чоратadbирларни қўллаш тавсия қилинади. Акс ҳолда педагогик таъсир имкониятлари намоён бўлмай қолади».

Аниқ фанлар йўналиши талабаларида толерантлик тафаккурини шакллантиришда куйидаги ахлоқий ва маънавий хислатларни тарбиялашни талаб этади:

- «ахлоқий фазилатларни ўзида намоён қилиш;
- давлат қонунларига ҳурматда бўлиш ва эъзозлаш;

- жамият аъзолари ўртасидаги муносабатларни адолат мезонлари асосида қуриш ҳамда улар ҳуқуқ ва эркинликларини тан олиш;
- барқарор, тинч ва осуда яшаш тамойилларига итоат этиш ва қадрлаш;
- жамият аъзолари маданияти, урф-одатлари, тафаккури ва қарашларига дунё ранг-баранглиги сифатида ёндошиш, улар ирқи, миллати, тили ва динига ҳурмат билан қараш, тинчлик меъёрларини сақлашни инсоннинг энг олий қадриятларидан бири сифатида англаш;
- бузғунчилик асосига қурилган барча ёт мафкуравий ғоялар ва қарашларга нисбатан қарши тура олиш хусусиятига эга бўлиш;
- ўз миллати тарихи, маданияти, санъати, тили ва урф-одатларини дунё цивилизациясининг тенг ҳуқуқли ва ноёб хусусияти сифатида ардоқлаш, уни бошқа миллатлар қадриятларидан устун қўймаслик».

Аниқ фанлар йўналиши талабаларида миллатлараро толерантликни ривожлантиришнинг ўзига хосликлари қуйидагилар билан асосланади:

Биринчидан, аниқ фанлар йўналиши талабаларида миллатлараро толерантликни ривожлантириш асосида уларни миллатлараро мулоқотга тайёраш бирмунча самарали ва қулай ҳисобланади. Яъни, бўлажак математика ёки физика фани ўқитувчисида толерантлик кўникмаси юқори даражада шаклланган бўлсагина фаол, тоқатли, бағрикенг миллатлараро мулоқотга кириша олади. Аслида, «самимий мулоқот ишончга, тоқатга ва чидамлилиikka асосланади. Аниқ фан ўқитувчилари ҳам дарс жараёнида ўқувчилар билан мулоқот қилади. Бунда педагогга ўқувчилар турмуш тарзи, ҳуқ-атвори, одатлари, ҳис-туйғулари, фикр-мулоҳазалари, ғоялари ва эътиқодларига нисбатан тоқатли, чидамли бўлиш вазифаси юклатилади»[95;303]. Чунки ўқувчилар ичида турли миллат вакиллари, турли эътиқод, характер, одат эгалари бўлиши мумкин. Дарсда самимий мулоқотни йўлга қўя олсагина машғулот самарали бўлади. Шундай экан, аниқ фанлар йўналиши талабаларини ижтимоий фанларни етарлича билиши, ижтимоий масалаларга ёндашув бера олиши, миллатлараро толерантликни ўқувчиларга кўрсатиб бера олиши зарур.

Иккинчидан, аниқ фанлар битирувчиси ўзида миллатлараро толерантлик асосида шаклланувчи диний бағрикенгликни намоён қила билиши зарур. Бунинг долзарблигини Ўзбекистон Библия жамияти ижрочи директори С.Митин: «Диний бағрикенглик ва қонун устуворлиги – бу кўпмиллатли давлат қурилиши лозим бўлган пойдеворнинг бир қисмидир», – деган нуқтаи назарни билан асослаган эди. Чунки ислом дини ҳам инсонларни толерантликка чақиради. Қуръони Каримда ва ҳадисларда ҳам, ҳатто тасаввуф фалсафасида ҳам бағрикенглик тарғиб қилинган. Жумладан, Нақшбандия тариқатининг бош шиори «Дил ба ёру, даст ба кор». Бу ғояда эътиқод ва меҳнат билан ҳаёт кечириш зарурлиги кўрсатилган. Эътиқодсиз инсонда бағрикенглик руҳияти бўлиши мумкин эмас, у маънан қашшоқ инсондир. Эътиқодли инсонда ўзга инсонлар, жамият ва бошқаларга нисбатан бағрикенг бўлиш руҳиятини шакллантиришнинг асоси ҳисобланади. Меҳнат билан ҳаёт кечиришни ўзининг ҳаёт мазмуни деб ҳисоблаган инсонда ҳам, ҳаллолик, самимийлик, меҳр-оқибат ва бағрикенглик туйғуларини шаклланган бўлади. Ислом динида тинчлик ва ҳамжиҳатлик ғоялари ҳам катта ўринни эгаллаган. Жумладан, «даъват» сўзининг маъноси ҳақида фикр билдирганда, унинг «тинчликни ҳамжиҳатликка даъват қилиши мумкинлиги, уни ислом динида эзгу мақсадларга хизмат қилади» деб кўрсатилади. Дарҳақиқат, бўлғуси

математика, физика фани ўқитувчиларида юксак диний бағрикенглик руҳияти шаклланган бўлса, ўқувчиларнинг эътиқоди, диний позицияси, дунёда бўлаётган диний низоларга объектив муносабати намоён бўлади. Биламизки, эътиқод масаласи нозик ва ҳар бир инсоннинг шахсий танлови ҳисобланади. Шундай экан, бўлғуси педагог касбий фаолиятида юксак миллатлараро диний мулоқотни кўрсата билиши зарур. Ҳукукий демократик давлатларда педагогнинг либерал қарашлари ва диний мансублигини ўқувчиларга сингдириш қаттиқ тақиқланади. Педагог ҳар бир ўқувчининг миллий, диний, ирқий мансублигидан қатъий назар тенг муносабатни ўрната билиши, толерант мулоқотни намоён қилиши муҳим ҳисобланади.

Аниқ фанлар йўналиши талабаларида толерантлик тафаккурини ривожлантиришда куйидаги ахлоқий ва маънавий хислатларни тарбиялашни талаб этади:

Ахлоқий фазилатларни ўзида намоён қилиш;

Давлат қонунларига ҳурматда бўлиш ва эъзозлаш;

Жамият аъзолари ўртасидаги муносабатларни адолат мезонлари асосида қуриш ҳамда улар ҳуқуқ ва эркинликларини тан олиш;

Барқарор, тинч ва осуда яшаш тамойилларига итоат этиш ва қадрлаш;

Жамият аъзолари маданияти, урф-одатлари, тафаккури ва қарашларига дунё ранг-баранглиги сифатида ёндошиш, улар ирқи, миллати, тили ва динига ҳурмат билан қараш, тинчлик меъёрларини сақлашни инсоннинг энг олий қадриятларидан бири сифатида англаш;

Бузғунчилик асосига қурилган барча ёт мафкуравий ғоялар ва қарашларга нисбатан қарши тура олиш хусусиятига эга бўлиш;

Ўз миллати тарихи, маданияти, санъати, тили ва урф-одатларини дунё цивилизациясининг тенг ҳуқуқли ва ноёб хусусияти сифатида ардоқлаш, уни бошқа миллатлар қадриятларидан устун қўймаслик

Аниқ фанлар йўналиши талабаларида толерантлик тафаккурини ривожлантириш асосида шаклланивчи сифатлар таснифи

«Ижтимоий-гуманитар фанлар аниқ фанлар йўналиши талабаларига давлат ва дин муносабатларидаги асосий тамойилларни куйдагича тушунтиради.

- диндорларнинг диний туйғуларини ҳурмат қилишга;
- диний эътиқодларни фуқароларнинг ёки улар уюшмаларининг хусусий иши деб тан олишга;
- диний қарашларга амал қилувчи фуқароларнинг ҳам, уларга амал қилмайдиган фуқароларнинг ҳам ҳуқуқларини тенг кафолатлаш ҳамда уларни таъқиб қилишга йўл қўймасликга;

- маънавий тикланиш, умуминсоний ахлоқий қадриятларни қарор топтириш ишида турли диний уюшмаларнинг имкониятларидан фойдаланиш учун улар билан мулоқот қилиш йўлларини излаш заруратида;

- диндан бузғунчилик мақсадларида фойдаланишга йўл қўйиб бўлмаслигини эътироф этишга». Демак, юртимизда ҳам демократик давлатлардаги каби дин ва давлат муносабатлари алоҳида қонун билан тартибга солинган. Ўзбекистонда мустақиллик йилларида «дунёвийлик – дахрийлик эмас» тамойили ўз кучини кўрсата бошлади. Ушбу тамойилдан келиб чиқиб миллатлараро мулоқотда, диний конфессиялар фаолиятида барикенглик, тенглик қарор топади.

Жамиятда тиллар толерантлиги қуйидагиларда намоён бўлади:

- ҳукуматга мурожаат қилишда кишида ўз она тилида сўзлаш ҳуқуқининг мавжудлиги;
- бошқа коммуникатив вазиятларда ўз она тилида сўзлаш ҳуқуқининг сақланиб қолиши;
- турли тилларнинг амалда биргаликдаги мавжудлиги: кўча ёзувлари, кўрсаткичлар, ахборот манбаларида қўлланилиши;
- турли тиллардаги расмий ахборотлар мавжудлиги: сони ва тури.

Аниқ фанлар йўналиши талабалари ҳам ўқувчиларда лисоний бағрикенглик руҳиятини шакллантиришлари ва тил имкониятларини тўғри баҳолай олишлари зарур. Педагог миллатлараро мулоқотнинг асоси бўлган тилга ҳурматни ўзида кўрсатиб бера олиши муҳим ҳисобланади. Дарс машғулотларида айрим педагогларни расмий мулоқот тилига бошқа тиллардаги сўзларни қўшиб гапириши, жаргон сўзларни ишлатишлари одатий холга айланганини гувоҳи бўлганмиз. Ёки белгиланган мулоқот тилида эмас, балки бошқа тилда машғулотни олиб боришини эшитганмиз. Шундай экан, турли миллатларга дарс беришда аниқ фан ўқитувчисига қўйилаётган талаб тиллар мейёрини аниқ белгилаш орқали лисоний бағрикенгликни кўрсата билишидир.

Аниқ фанлар йўналиши талабаларида миллатлараро толерантликни ривожлантириш асосида миллатлараро тотувликка тайёрлаш ва жамиятда тинчлик-осойишталикни таъминлаш зарур. «Тотувлик бир миллатни бошқа бир миллатга муносабатида ишонччилик, дўстоналик, яқдиллик, қариндошлик, бирдамлик, муросалилик каби инсонийлик муносабатлари мавжудлигини ифодалайди». Шунини таъкидлаш жоизки, бугунги кунда мафкуравий зиддиятлар кучайиб бораётган даврда миллатлараро мулоқотда тотувлик муҳитини қарор топтириш жуда душвор ва мураккаб вазифалардан биридир.

Бугун юртимиздага барча миллатлар орасида дўстлик, аҳиллик ва бирдамлик муносабатини қарор топтириш жамият тарққиётининг гаровидир. Аниқ фанлар йўнали талабаларидан ҳам ўз жамоасида миллатлараро аҳиллик, тотувлик ва бирдамликни шакллантириш қобилиятига эга бўлиши талаб этилади. Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг фикрига кўра, «бизнинг энг асосий ютуғимиз - кўп миллатли халқимизнинг вужудга келаётган қийинчилик ва синовларни енгишга қодирлиги, замонавий дунёқараши, сиёсий онги ва ижтимоий фаоллиги юксалиб бораётгани, атрофимиздаги воқеаларга бепарво бўлмасдан, аксинча, дахлдорлик туйғуси билан яшаётганидир».

Аниқ фанлар йўналиши талабаларида миллатлараро толерантликни ривожлантириш асосида бағрикенглик идеалларини қарор топтириш лозим. Бунинг учун бўлажак кадрларни бағрикенглик руҳида тарбиялаш ва уларда тоқатлилиқ кўникмасини мусатҳкамлаш керак бўлади. Шунингдек, ҳар бир миллат вакиллари ичидан идеал толерант шахс киёфасини яратиш зарур. Масалан, ҳинд миллати учун Маҳатма Гандибағрикенг инсон сифатида намуна бўла олган ва бугунги кунда ҳинд ёшларини тарбиялашда уни идеал қилиб шакллантиришга эътибор қаратилади. Бу орқали толерантлик тарбияси асносида миллат ва дин вакиллари ўзаро келишиб, ҳамжиҳат бўлиб, бир бирига зарар келтирмайдиган турмуш тарзини яратадилар. Шунингдек, Давлатимиз раҳбари Ш.Мирзиёев 2020 йил 25 декабр куни Ўзбекистон Ёшлари форумидаги нутқида ҳам юртимизда етишиб чиққан буюк алломалар, олимлар ва мутафаккирлар ҳам ёшлар учун инсонийлик ва ҳаёт идеалига айланишини алоҳида таъкидлайдилар. Зеро, *«сизлар кўп китоб ўқиган, билимли авлод сифатида юртимиз ўтмишида жаҳон цивилизацияси бешиқларидан бири бўлганини яхши биласиз. Сиз Хоразмийлар, Фарғонийлар, Беруний ва Ибн Сино, Улугбек, Навоий ва Бобурлар, Бухорийлар, Термизийлар авлодисиз. Ана шундай буюк ватандошларимиз яратган бебаҳо билим ва кашфиётлар бугун ҳам бутун инсониятга хизмат қилмоқда»*. Бу орқали ёшларда юксак мотивация ва ўз фаолиятини ривожлантиришга кучли ички истак уйғонади. Шу билан бирга уларда миллатлараро муолоко асоси бўлган «инсонни инсон бўлганлиги учун қадрлаш» туйғуси шаклланади.

Аниқ фан йўналиши талабаларини миллатлараро толерантлик маданиятини шакллантиришда бадиий-эстетик толерантлик муҳим аҳамиятга эга. Толерантликни ҳозирги даврда кўп фанлар тадқиқ этади. Шу жумладан, фалсафа ҳам толерантликнинг умумий хусусиятларини ўрганади. Фалсафий фанлар доирасидаги эстетика илми инсонларда эстетик толерантликни шакллантирувчи фан ҳисобланади. Ҳаётимиз давомида инсонларга, инсон меҳнати маҳсуллари, уларнинг яратган бадиий-эстетик асарларига, илмий эстетик фаолиятига, эстетик қадриятларга баҳо беришга ҳаракат қиламиз. Бундай эстетик баҳо, реал, аниқ, ҳаққоний, мақсадга мувофиқ, адолатли, беғараз, мантиқийлик ва тарихийлик қонуниятларига амал қилиш жараёнида амалга оширилади.

ХУЛОСА

Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда, аниқ фанлар талабаларини миллатлараро толерантликка йўналтириш биринчи навбатда ўзини ва ўзгаларни алоҳида хусусиятларини англашга ёрдам беришини, бошқа миллатлар билан ҳурмат ва биродарликка асосланган муносабатни, тил, миллат, дин, урф-одат, келиб чиқишдан қатий назар гуманистик муносабатда бўлишни ўргатади.

Аниқ фанлар йўналиши талабаларининг миллатлараро толерантлик маданиятини ривожлантириш орқали тенг ҳуқуқлилик (миллати, тили, дини, жинси, ирқий келиб чиқишидан қатъий назар барча одамлар бир хил ҳуқуққа эгадирлар); жамиятнинг сиёсий ҳаётида иштирок этиш учун имкониятларнинг тенглиги; умумбашарий муаммоларни ҳал этишда барча халқлар, давлатлар, одамларнинг ўзаро ҳамкорлиги; жамиятнинг турли қатлам вакилларига ўзаро ҳурмат ва олийжаноблик; барча халқларнинг ўз тили, маданияти, урф-одатларига амал қилиш имконияти; жамиятнинг бошқа аъзолари ҳуқуқ ва эркинликларига ҳалақит бермайдиган шароитдаги эътиқод эркинлиги мавжуд эканлигини англаб етади.

Шундай экан, глобаллашган оламда мамлакатимизда умуминсоний бағрикенглик маданиятини юксалтирмасдан баркамол авлодни тарбиялаб бўлмаслиги маълум бўлмоқда. Бугун ҳорижий мамлакатлардаги воқеалардан диний бағрикенглик қарор топмасдан туриб миллатлараро мулоқот ва миллатлараро толерантлик мустаҳкамланмаслигига гувоҳ бўлиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Tatyana V. Vorobyova, Larisa G. Poleshchuk. Ethnic tolerance among students. WELLSO 2015 - II International Scientific Symposium on Lifelong Wellbeing in the World. 2016 Published by Future Academy www.FutureAcademy.org.uk. –Р. 302
2. Современный словарь иностранных слов// Л.М.Баш, А.В.Боброва и др. – Москва: Цитадель-Трейд, 2006. – С.738.
3. Бардиер Г.Л. Социальная психология толерантности. – СПб.: Изд-во, СПбГУ, 2005. – С.120.
4. Қўшакова Г. Ёшларда толерантлик тафаккурини шакллантириш йўллари. -Жиззах: 2010, -Б. 58.
5. Қодирова З.Р,Шарипов А.Ж. ва бошқалар.Ёшлар ижтимоий фаоллиги ва толерантлигини юксалтиришнинг ижтимоий-фалсафий масалалари.Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2006. 23-бет.
6. Митин С. Веротерпимость и торжество закона // Миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик – тараққиёт омили / Таҳрир ҳайъати: З.Хуснидинов, Т.Алимов, А.Ҳасанов ва б. –Тошкент. 2003. –Б. 48.
7. Искандаров Б. Тасаввуф фалсафаси (ўқув қўлланма). Тошкент: 1995.-Б.16.
8. Ислом: Бағрикенглик ва мутаассиблик. Масъул муҳаррир, З.И. Мунавваров. Тошкент: 1998.-Б.26.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Тошкент: Ўзбекистон. 1997, – Б. 43-44.
10. Fields, Doris J. Dr. (2010) Chapter 2 - Imagine the Possibilities: Content Analysis of an Interracial/Interethnic Communication Course, *The Scholarship of Teaching and Learning at EMU*: Vol.3, Article 6. –pp.5. Available at: <http://commons.emich.edu/sotl/vol3/iss1/6>
11. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-том. - Тошкент: Ўзбекистон, 2017. –Б.592.
12. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.

13. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. Вестник Ошского государственного университета, (3), 38-42.
14. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
15. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 1(1.7 Philosophical sciences).
16. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences, 1(3), 79-86.
17. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. Canadian Social Science, 16 (2), 55-59 p.
18. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth's intellectual culture. European science review, (7-8).
19. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(12), 364-369.
20. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus)– P. 30338-30355
21. Bakhromovich, S. I. (2022).Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA), - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83

БЎЛАЖАК ИҚТИСОДЧИЛАРДА АНАЛИТИК ТАФАККУРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК ВОСИТАЛАРИ

Назарова Гулсанамхон Абдурахмоновна

Фарғона политехника институти мустақил тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6757409>

Аннотация. Мақолада бўлғуси иқтисодчиларда аналитик тафаккурни ривожлантиришнинг замонавий педагогик шарт-шароитлари, омиллари, босқичлари, компонентлари, усуллари таҳлил қилинган. Шунингдек, мақолада бўлғуси иқтисодчиларда аналитик тафаккур юритиш кўникмаларининг педагогик-иерархик тизими, намоён бўлиш шакллари тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: фикрлаш, аналитик фикрлаш, бўлғуси иқтисодчи, таълим, олий таълим, таълим ва тарбия жараёни, метод, дебатлар, методик талаблар, таълим ва тарбия самарадорлиги, бахс-мунозара, мустақил фикр.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ АНАЛИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ У БУДУЩИХ ЭКОНОМИСТОВ

Аннотация. В статье анализируются современные педагогические условия, факторы, этапы, компоненты, методы развития аналитического мышления у будущих экономистов. Также в статье рассматривается педагогически-иерархическая система навыков аналитического мышления, формы проявления у будущих экономистов.

Ключевые слова: мышление, аналитическое мышление, будущий экономист, Образование, Высшее образование, Учебно-воспитательный процесс, метод, дебаты, методологические требования, эффективность образования и обучения, дебаты, самостоятельное мышление.

ANALYTICAL THINKING IN FUTURE ECONOMISTSURNI PEDAGOGICAL MEANS OF ENSURING THE EFFECTIVENESS OF DEVELOPMENT

Abstract. The article analyzes the modern pedagogical conditions, factors, stages, components, methods of developing analytical thinking in future economists. Also, the article examines the pedagogical-hierarchical system of analytical thinking skills, forms of manifestation in future economists.

Keywords: thinking, analytical thinking, future economist, Education, Higher Education, Educational and educational process, method, debates, methodological requirements, effectiveness of education and training, debate, independent thought.

КИРИШ

Бўлажак иқтисодиёт соҳаси мутахассисларда аналитик тафаккурни ривожлантиришда теран тафаккур қилиш ва шубҳалана билиш усулини шакллантириш ҳам жуда муҳимдир. Тафаккур воқеликни онгда умумий тарзда акс эттириш жараёни бўлиб, у ҳам маълум бир ижодий фаолликдир. Аналитик тафаккур орқали бўлажак иқтисодчи аниқ вазиятларда ўзи учун ва касбий фаолияти доирасида муҳим, қулай ва фойдали қарорлар қабул қила олади. Замонавий педагогика бўлажак иқтисодчиларга иқтисодий фактларни ва назарияларни ёдлатишдан узоқлашиб, билим бериш билан бирга уларни тафаккур қилишга ундаш ва ёндашув бериш амалиётига ўтмоқда. Анъанавий маърузалар ва машғулотлардан

кўра мустақил таълимни, эркин изланиш, қолиплардан чиққан ҳолда педагог билан фақат маълум мавзу юзасидан фикр алмашиш ёки баҳслашиш фойдали эканлиги намоён бўлмоқда. Бу эса назарий билимларни амалиётда қўллаш кўникмасини ҳам шакллантиради. Умуман олганда, бўлажак иқтисодчиларнинг ақлий қобилиятини ўстиришда фалсафий фанларнинг ўрни юқори эканлигини англаш ва ушбу фанлар тажрибаларидан педагогик амалиётларда, машғулотларда фойдаланишни йўлга қўйиш зарурлигини келтириб чиқаради.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ғарб мамлакатларида аналитик тафаккурни ривожлантириш масаласига алоҳида эҳтибор қаратилиб келинаётганлиги учун ҳам жамиятларда, таълим тизимида юқори самарадорликни кўриш мумкин. Аналитик тафаккур масаласи кўплаб хорижлик олимлар томонидан, хусусан, Д.Руста, Х.Глока, Д.Мак-Ши, С.Шумейкер, Ян Фан, В.Хутмахер, Ж.Хурлей Патрик, М.Салмон, Роберт Ж.Фогелинларнинг тадқиқотларида мантикий, танқидий фикрлаш ва аргументларни исботлаш методикаси масалалари баён этилган. Юқорида қайд этилган олимлар ва мутахассисларнинг асарлари, тадқиқот ишлари ва нашрларида билдирилган фикрлар ушбу диссертация ишини амалга оширишда муҳим аҳамият касб этди.

МДХ мамлакатлари доирасида ҳам аналитик тафаккур масаласига доир бир қанча тадқиқотлар олиб борилган. Уларга Ю.В.Курносков, Л.С.Выготский, А.М.Матюшкин, К.М.Романов, Ж.Туленов, О.В.Игракова, В.А.Егоров, М.П.Целикова, А.В.Евтушенко, И.М.Войтик, С.В.Пигузова, С.И.Гильманшина, Д.В.Иванов каби олимларнинг аналитик фалсафа ва педагогикага доир изланишларини мисол қилиб келтириш мумкин.

Турли фанлар доирасида, хусусан, фалсафа, психология ва педагогика фанлари доирасида аналитик тафаккур кўплаб олимлар томонидан тадқиқ этилган ва бугунги кунда ҳам бу жараён давоб этмоқда. Жумладан, М.М.Мирқосимова, Қ.Аҳмедов, С.Долимов, Қ.Йўлдошев, Н.Каримов, В.Қодиров, О.Мадаев, С.Матчонов, Р.Ниёзметова, З.Т.Нишонов, Р.И.Суннатов, Б.Тўхлиев, Ҳ.Убайдуллаев, Э.Ғозиев, Б.Ходжаев, Н.Ҳотамов, Ж.Эсонов, Э.Юсупов, С.Яминовларнинг илмий-тадқиқот ишларида аналитик тафаккурнинг фалсафий, психологик ва педагогик жиҳатлари, мавжуд муаммолар ва уларни бартараф жтиш омиллари тадқиқ этилган.

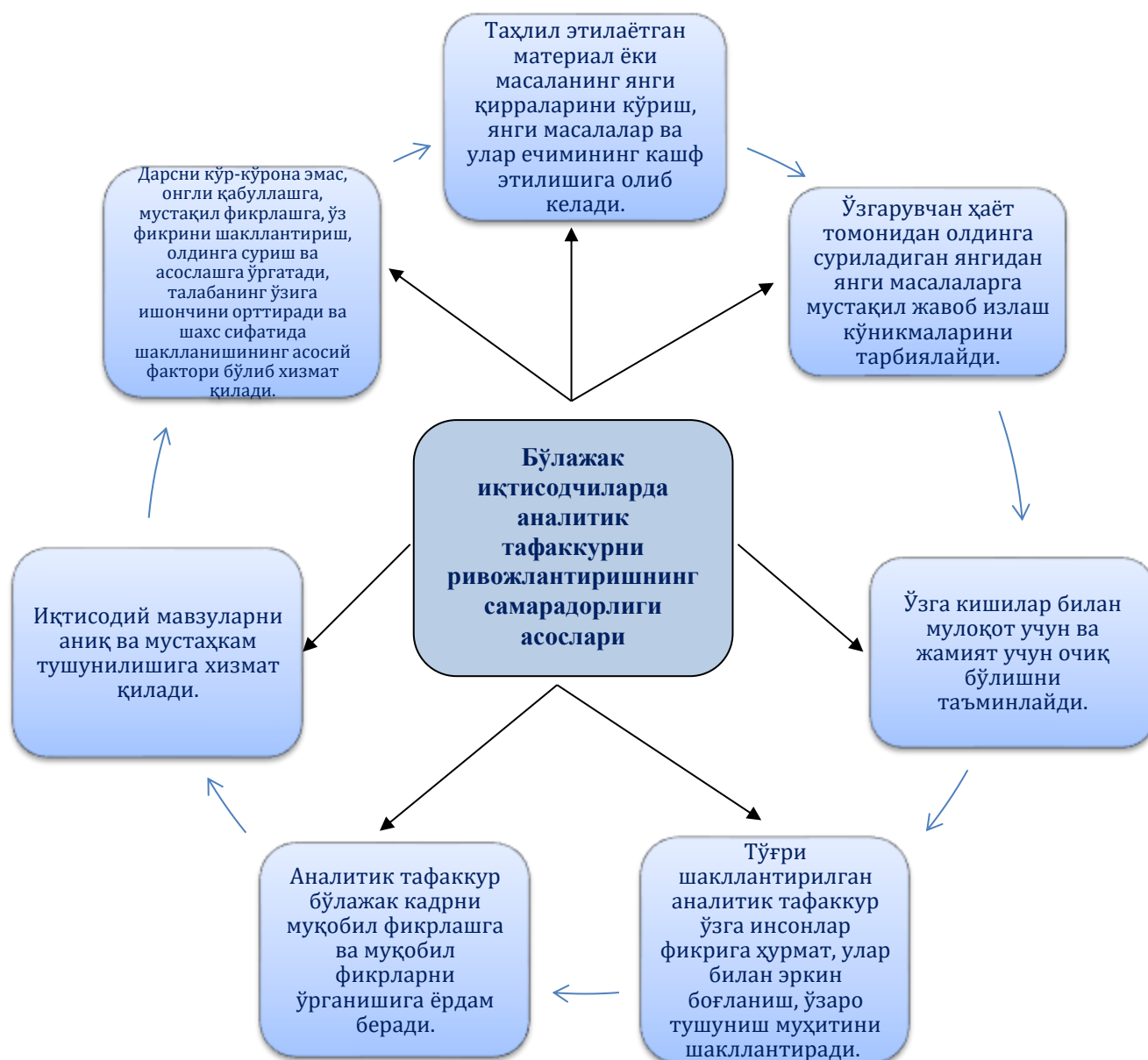
ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Олий педагогик таълимда бўлажак иқтисодчиларда креатив, танқидий, таҳлилий ва аналитик фикрлашга кўпроқ ундаш, мазкур вазифани амалга ошириш учун олий таълимда қуйидагиларга алоҳида эътибор қартиш лозим:

Биринчидан, бўлажак иқтисодчиларни ижодий фикрлашга ўргатиш. Бунинг учун маъруза ва семинар машғулотларининг фойдали томонларидан фойдаланиб қолиш лозим. Мисол учун, «семинарда талабанинг фаоллик кўрсатиш имконияти кенг бўлади, маърузада эса асосан маърузачи нутқини тинглаб, информация ўзлаштириб борилади. Маърузанинг асосий вазифаси иқтисодий билим ва тажрибаларни талабага режали равишда етказиб беришдан иборат эканлигини ҳисобга олсак, семинарнинг талаба ижодий фикрлашини ўстиришдаги ўрни яққолроқ кўринади». Зеро, маърузада педагог ўзи ўқиган илмий ва иқтисодий асарлар, ўз шахсий ҳаётида ўзи кўрган кечирганларидан фойдаланиб иқтисодий аналитик тафаккурини талабага етказишга интилса семинарда, аксинча, талаба ўша таниш

мавзу бўйича мустақил фикр юритиб, ўз шахсий аналитик мулоҳазалари, мисоллари, фактологик материаллари, исбот далиллари билан қатнашмоғи лозим.

Иккинчидан, бўлажак иқтисодчиларда нотиклик кўникмасини ривожлантириш. Чунки аналитик тафаккур нутқ билан параллел ривожланиб боради. Нутқи яхши ривожланмаган талабанинг аналитик тафаккури ҳам яхши ривожланмаган бўлади. Аналитик тафаккурни ривожлантириш учун эса, билим ва мушоҳадакорлик билан бирга бу борада фикр алмашиш, нутқини етказиб, тушунтириб беришга ҳаракат қилиш талаб этилади. Шу боис бўлажак иқтисодчи кадрларда кучли нотиклик кўникмларини ривожлантириш орқали уларнинг аналитик тафаккурини ошириш мумкинлиги келиб чиқади. Бунинг учун олий таълимдаги семинар ва амалий машғулотлардан самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. «Бу вазифани амалга оширишнинг мушкуллиги шундаки талаба кўпинча ўз нутқининг ёмонлиги ва назарий материални ўзлаштириши қийинлиги оқибатида гапиришга қийналади. Уларни одатда семинарда фикр билдиришга мажбурлаб бўлмайди. Бунда ўқитувчи яхши психологик таъсир кўрсатиш қобилиятига эга бўлиши шарт бўлади. Чунки, шундай тортинчоқ талабалар бўладикки, назарий материални яхши англаб турсалар ҳамки, гапириб беролмайдилар Бугунги шароитда педагогдан жуда катта сабр тоқат талаб қилинадикки, бу олий даргоҳига етиб келгунига қадар ёшлар тарбиясида бажаришга улгурилмаган кўп ишларни, жумладан унда эркин фикрлаш кўйикмасини вужудга келтиришини ҳосил қилиб бўлмайди. Ваҳоланки, бу ишларни бажармасдан туриб, олий таълимда бўлажак мутахассисларда аналитик тафаккурни ривожлантириб ҳам бўлмайди. Кўпинча нутқи яхши талабаларда дарсга ёзиб келинган материални қироат билан ўқиб бериш ёмон одати ҳам шаклланган бўлади». Бу одатни ҳам тарқатишга ўргатиш керак. Акс ҳолда талабада фикрини баён этиш у ёқда турсин, аналитик фикрлаш кўникмасини ҳам ҳосил қилиб бўлмайди. Чунки қироатбозликка ўрганиб қолган киши таҳлилий мушоҳада у ёқда турсин, оддий чуқур мулоҳаза юритишга ҳам қодир бўлмайди. Бундан талабалар фикрни ўқиб олиш, мустақил фикрлаш, уққанларини баён этиш, ўз шахсий фикрини баён этиш даражасига кўтарилиши жуда қийин. Зеро, улар бир қолипдаги, кимнингдир тайёр гапларини такрорлашга ўрганиб қолганлар.

Бўлажак иқтисодчиларда аналитик тафаккурни ривожлантиришнинг самарадорлиги асослари

Аналитик тафаккур учун шарт-шароит, замин яратиш учун педагогнинг ўзи аналитик тафаккурга эга бўлиши билан бирга талабаларга дарсликдан ташқари янги ва муаммоли материални ҳам бериб бориши керак. Бу аналитик тафаккурни ривожлантиришнинг биринчи босқичини ташкил этади.

Иккинчи босқичда педагог бўлажак иқтисодчинини шу янги материал устида фикрлаб кўриш ва унга нисбатан ўз муносабатини билдиришга таклиф қилади. Бунда фикрлаб кўриш учун муайян вақт ажратиш керак. Бунда талабалар орасида жонли фикр алмашинуви жараёни бўлишига йўл қўйиш зарур.

Учинчи босқичда бўлажак иқтисодчиларнинг муҳокама этилган материал юзасидан баҳоловчи, хулосавий фикрларни эшитиш. Бунда улар фикрларининг асосланганлиги ва аниқ бўлишини талаб қилиш зарур.

Айни пайтда бўлажак иқтисодчида муайян масалалар ечимига нисбатан интуитив ишонч, эътиқод мавжуд бўлиши, лекин бу тафаккурда юзага чиқмаслиги ҳам мумкин. Бундай ҳолларда педагог ё талабанинг интуитив ишончини рационал асослашланишига ёрдам бериши, ёки масаланинг ўзидан келиб чиққан ҳолда унга ҳозирча ўз фикрини ифодаламасдан, четда туришига рухсат бериши ҳам мумкин.

МУҲОКАМА

Бўлажак иқтисодчиларда аналитик тафаккурни ривожлантиришда жуда самрали бўлган 8 та педагогик талаб мавжуд. Уларга:

1. Талабага информацияни киритиб қўйиш керак бўлган объект (идиш) сифатида эмас, балки шахс (субъект) сифатида, яъни шаклланган, ўз фикр ва мулоҳазаларига, эътиқоди, қарашлари, интилишлари, иродаси, характериға эга бўлган субъект сифатида қараш. Мазкур талаб ўқитувчи ўз қарашларини талабанинг ўзида мустақил шаклланиб бўлган дунёқарашнинг ўрнига, уни йўқ деб ҳисоблаб ёки ўчириб ташлаб эмас, балки унинг учун қадрли бўлган қарашлар ва таълимотлар билан мувофиқлашувини назарда тутиб, унга пайванд қилиш тарзида иш юритишини тақозо этади.

2. Бу бор шароитдан иложи борича яхши фойдаланишга ҳаракат қилиш талабидир.

3. Педагогнинг талаба билан баҳам кўрмоқчи бўлган билимлари унинг ўзига яхши тушунарли ва маъқул келган бўлиши, бир сўз билан айтганда унинг ўзидан келиб чиқадиган бўлиши зарур.

4. Педагогнинг ўзи ҳам қандайдир ёт информацияни талабага узатувчи оддий бир автомат (радио, компьютер, телеэкран ва ҳ.к.) эмас, балки ўзи ўтадиган дарс мавзулари бўйича ўз фикр ва қарашларига эга бўлган, ўз ғоя ва мақсадларини мустақил шакллантириш, ифодалай оладиган ва аналитик тафаккури кучли бўлган эркин ва ижодкор шахс бўлиши талабидир.

5. Педагогнинг талабаларга бермоқчи бўлган билим ва ахбороти кўпчиликни қизиқтирадиган, жалб этадиган равишда ташкилланиши кераклигини билдиради.

6. Педагог ўз талабаларига дарс жараёнида ўзи билан эркин фикр алмашинув, мулоқот қилиш учун имконият яратишини тақозо этади. Яъни ўқитувчи ўз талабаларининг ўзига саволлар билан эркин мурожаат қилишлари, керак бўлса, ўз фикр ва мулоҳазаларини билдиришлари учун шароит яратиши ва шунга рағбатлантириши керак.

7. Педагог дарс материалларини талабаларнинг ўзлаштиришлари учун тегишли объектив ва субъектив шароитлари мавжудлигини ҳисобга олган ҳолда танлаши ва ташкиллаши мақсадга мувофиқ.

8. Педагог ўзига талаба кўзи билан қарай билиши, улар орқали ўз нуқсонларини пайқашдан қўрқмаслиги ва, керак бўлса, ўзини ўзгартириши жоиз. Бунинг учун у ҳар бир талабани шахс сифатида кўра олиши, уларнинг иззат нафсига тегмаслика ҳаракат қилиши зарур.

Бўлажак иқтисодчиларда аналитик тафаккурни ривожлантиришда таълимнинг самарадорлигидан оқилона фойдаланиш лозим. Бўлажак иқтисодчи дарсда берилган мавзунинг тузилишини тушуниб етсагина, билимларни ҳақиқатдан ўзлаштириб олиши мумкин. «Топшириқларда ўзлаштирилган материалдан тўғри фойдаланиш, ўтилаётган мавзу бўйича ўзлаштиришнинг муҳим кўрсаткичидир. Уларга дарс давомида нафақат янги билимларни бериш билан кифояланиб қолмасдан, уларда илм олиш эҳтиёжларини (мотив)

кучайтириш, турли билим манбалари билан ишлашни, уларга ўз ҳаракатларини режалаштиришни йўлга қўйишни, билиш жараёни ҳаракатлари, операциялари ҳақида маълумот беришни, фикрни бир жойга тўплай билишни, мақсадни йўналтира билиш, интизомлиликка, эришилган натижани тўғри баҳолай олишга ўргатиш зарурдир».

Иқтисодий таълимда бўлажак иқтисодчиларда дарс вақтида ўқиш сифати ва маҳсулдорлиги қанчалар юқори даражада бўлса, шунчалик уларнинг мустақил билиш фаолияти ташкил қилинган ва таъминланган ҳисобланади. Шу боисдан ҳам дарс давомида “фикр юритиш асбоби” тўғри ясалиши лозим. Бу ерда янги билимлар назарияси ва усуллари мустақил равишда ўзлаштиришга қулайлик яратиш орқали олинган методологик билимлар ҳақида сўз юритилмоқда. Бу эса ҳақиқатан ҳам ўта индивидуал, шахсга қаратилган таълим технологиясидир. Бунда ҳар бир талаба ўзлигича ҳаракат қилиши, педагог ёрдами эса турлича кўринишларга эга бўлиши мумкин. Лекин уларнинг ҳар бирида педагог ва бўлажак иқтисодчи ҳамкорлиги, таълим мақсадларининг ойдинлаштирилиши, натижалар тушунарли бўлиши, айрим ўқитувчиларнинг ўз хатоларини англаши, “алоқа канали”нинг ўрнатилиши ва ўқишнинг эҳтиёжга айлантирилиши шартдир.

Ҳар қандай жамиятда бўганидек, республикамизнинг тараққиётида бозор иқтисодиёти шароитида рақобатга бардош бера оладиган малакали мутахассисларни тайёрлаш муҳим аҳамият касб этади. Мутахассис кадрлар тайёрлаш, унинг сифат ва самарадорлигини ошириш борасида ҳам сўнгги йилларда кенг кўламли ишлар қилинди ва қилинмоқда. Жумладан, тайёрланаётган мутахассис кадрларнинг мустақиллиги, ижодкорлиги, тадбиркорлиги, фаоллиги, мулоқот компетенцияси каби хислатларини таркиб топтиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Мустақил ишни қандай бажаришни ҳар бир талабанинг ўзи ташкил этади. Муваффақиятга эришиш учун бўлажак иқтисодчининг ўзи сабр-тоқат билан, машаққатлардан қўрқмай ўз устида ишлаши керак. Шу билан бирга улар ўзларида аналитик тафаккурни ривожлантиришга индивидуал ҳаракат қилиши керак. Демак, пировард мақсад бўлажак иқтисодчиларда мустақил ва ижодий ишлаш фаолиятини ривожлантириш ҳақида назарий билимлар бериш, уларда амалий кўникма ва малакаларни шакллантириш учун, улар билан яқка ҳолда шуғулланиш имкониятларини кенгайтириш, уларнинг мустақил ишлаши, мустақил билим олишлари учун кенг йўл очиб бериш шу куннинг заруратига айланиши керак.

Замонавий таълим тизими бўлажак иқтисодчи мутахассисларни креатив ёндашувлар асосида ижодий, касбий лаёқатини тарбиялаш механизмларини ва уларни амалиётга жорий этишнинг инновацион тизимини янада такомиллаштиришни тақозо этмоқда. Шу жиҳатдан таълим соҳасида мутахассисларнинг тарбиялаш инновацияларини яратиш, янги билимларни яратувчи замонавий педагогик жараёнлар асосида когнитив фикрлаш қобилиятини тарбиялаш орқали ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг интеллектуал ресурсларини яратиш ҳамда рақобатбардош кадрлар тайёрлаш имкониятларини кенгайтиришда алоҳида аҳамият касб этади.

ХУЛОСА

Хулоса қилганда, бугунги кунда ҳар бир шахс дунёни англаши, ҳаёт ва жамият қонуниятларини ҳар томонлама идрок этиши, ер юзасидаги турли халқлар ва миллатлар дунёқараши, ғояси, маслак-муддаоларини билиш учун ҳам танқидий фикр юрита олиши

давр талаби бўлмоқда. Нега деганда, бугунги замонда ҳар қандай рақиб ва муҳолиф билан баҳсга киришиши учун ҳар бир инсон танқидий фикрлай олиши зарур. Таълимнинг бугунги вазифаси эса талабаларни кун сайин ошиб бораётган ахборот-таълим муҳити шароитида мустақил фаолият кўрсата олишга, ахборот оқимидан онгли аналитик тафаккури орқали оқилона фойдаланишга ўргатишдан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Фалсафа фанини ўқитиш методикаси. –Тошкент.: Ўзбекистон. 2001. –Б. 78.
2. Мирқосимова, М. М. (2020) Талабаларда аналитик тафаккурни ривожлантириш технологияси. Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 4 , Article 89.
3. Alimjonova, G. (2021). MODERN COMPETENCIES IN THE TECHNO-CULTURE OF FUTURE TECHNICAL SPECIALISTS. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS (2767-3278), 2(06), 78-84.
4. Alimjonova, G. (2021). The need for integration of social and technical knowledge in the development of technological culture of students of higher technical educational institutions. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(3), 502-510.
5. Alimjonova, G. I. (2019). SOLUTION OF THE GOURSAT PROBLEM USING A TRANSFORMATION OPERATOR FOR A THIRD-ORDER PSEUDOPARABOLIC EQUATION WITH SINGULAR COEFFICIENTS. Scientific-technical journal, 22(2), 145-148.
6. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. Academia: an international multidisciplinary research journal. 2020;10(12):1014-20.
7. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуально йкультуры студентов. Вестник Ошского государственного университета, (3), 38-42.
8. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
9. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 1(1.7 Philosophical sciences).
10. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences, 1(3), 79-86.
11. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. Canadian Social Science, 16 (2), 55-59 p.
12. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth's intellectual culture. European science review, (7-8).
13. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(12), 364-369.
14. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus)– P. 30338-30355
15. Bakhromovich, S. I. (2022).Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. European Journal of

Humanities and Educational Advancements (EJHEA), - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue
2 February, 2022. – P. 79-83

ОЛИЙ ТЕХНИКА ТАЪЛИМИ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ ТЕХНОЭТИК МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Алимжонова Гулнозахон Исроилжон қизи

Фарғона политехника институти олий мустақил тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6757432>

Аннотация. Мақолада олий техник таълим муассасалари талабаларининг техноэтик маданиятини ривожлантиришнинг замонавий педагогик шарт-шароитлари, омиллари, босқичлари, компонентлари, усуллари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: олий таълим, олий техник таълим, техника, этика, техноэтика, гуманитар билим, техник билим, интеграция.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЭТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация. В статье анализируются современные педагогические условия, факторы, этапы, компоненты, методы развития технологической культуры студентов высшего технического образования.

Ключевые слова: высшее образование, высшее техническое образование, техническое, этика, техноэтика, гуманитарные знания, технические знания, интеграция.

PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF THE TECHNOENTICAL CULTURE OF STUDENTS OF INSTITUTIONS OF HIGHER TECHNICAL EDUCATION

Abstract. The article analyzes the modern pedagogical conditions, factors, stages, components, methods of developing the technological culture of the students of Higher Technical Education.

Keywords: higher education, higher technical education, technical, ethics, technoethics, humanitarian knowledge, technical knowledge, integration.

КИРИШ

Олий ўқув юртлирини тамомлаган мутахассисларнинг юқори малакага эга бўлиш зарурияти давлат таълим стандартларида алоҳида қайд этилган ва янги даврда олий таълимни модернизациялашнинг устувор вазифаларидан биридир. Малакали мутахассислар тайёрлашга бундай янгича, инновацион ёндашув Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 2019-2021 йилларга мўлжалланган ривожланиш стратегиясидаги муҳим йўналишлардан ҳисобланади[1]. Ушбу муаммонинг ечимига илмий асосланган, малакали ёндашув лозим. Олий техник таълим жараёнида эркин фикрлайдиган, гуманизм, адолат асосида фаолият юрита оладиган, кўп қиррали кўникмаларга эга бўлган шахсни тарбиялаш асосий мақсаддир. Юқоридаги хусусиятларга эга бўлган мутахассислар кундалик ҳаётда учраётган ижтимоий мазмундаги ва касбий вазифаларни ҳал қилиш, ечиш имкониятига эгадир. Олий таълимга инновацион ёндашув мутахассислар тайёрлашда шу давргача устувор бўлиб келган режа асосида билим олиш усулидан тубдан фарқ қилади. Мутахассислар касбий кўникмаларини шакллантиришга, яъни унинг мазмуни, технологиялари, усулларига замонавий ёндашув янгиланаётган олий таълимни такомиллаштириш омили ва янги даврга мос бакалавр ва магистрларни тарбиялаш

усулидир. Ушбу жараёнда олий таълим ўзининг бўлажак мутахассисларда гуманистик, маънавий, ахлоқий сифатларини шакллантириш вазифасини бажариши зарур. Таъкидлаш лозимки, бу жараён тезлашаётган ижтимоий-иқтисодий тараққиёт, инсон меҳнат шароитининг ўзгариши каби омиллар билан чамбарчас боғлиқдир.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ривожланган давлатларнинг етакчи илмий тадқиқот институтлари ва марказларида, хусусан, Institute for the study of Religion, Economies and Society, Institute research social opinion of Gallup, Centre research civil society of University name Johns Hopkins (АҚШ), Institute of Central Asia, European Union Institute for Securityда техноген цивилизациянинг салбий жиҳатлари, инсоннинг автоматлашуви ва роботлашуви жараёни, сунъий интеллектнинг инсон онги билан рақобатлашуви ва бу вазиятда техножтик ва биоэтик маданиятни ривожлантиришга доир социологик, фалсафий ва педагогик тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Ғарб мамлакатларида техноген цивилизация инқирозининг салбий таъсирларига қарши техноэтик маданиятни ва масъулиятни ривожлантиришнинг педагогик, психологик ва фалсафий жиҳатлари кўплаб тадқиқотчилар томонидан ўрганилган. Хусусан, хорижлик олимлар Ж.Мартин, Х.Бек, Ф.Дессауэр, С.Хокинг, Н.Виг, Ж.Эллюль, М.Хайдеггер, К.Ясперс, Д.Медоузларнинг тадқиқот ишларида техноген жараёнлар ва унинг салбий таъсирларига қарши техноэтик маданиятни ривожлантиришнинг методологик масалалари тадқиқ этилган.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги олимларидан В.С.Степанов, В.Степин, М.И.Щадов, Ю.А.Чернегов, Н.Ю.Чернегов ва бошқалар техникани яратиш, фойдаланиш ва такомиллаштиришда юксак ахлоқийлик масъулиятини тарбиялашга қаратилган таълимий-тарбиявий методикани ривожлантиришнинг ижтимоий-педагогик жиҳатлари ҳам ёритилган.

Ўзбекистонда ҳам олий техник таълим муассасалари бўлажак мутахассисларида техник ва технологик билимларни ошириш, янгича ёндашувлар асосида ўқитиш, амалий касбий кўникмаларини ривожлантириш, шунингдек, уларда техник дунёқараш ва тафаккур билан бирга юксакахлоқий позиция ва масъулиятни ҳам шакллантиришнинг педагогик асосларини ошириш масалалари А.Авлакулов, Н.Шермухамедова, О.Файзиев, Э. Усмонов а ва бошқалар томонидан ўрганилган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Олий техника таълими муассасалари талабаларини техникани яратиш ва фойдаланишда ахлоқий масъулиятни унутмасликка ўргатувчи ва бу борадаги билимларини инновациларга йўналтирувчи “Техноэтик маданият” фани ўқув режаси, дастурини тузиш ва таълим жааёнларига киритиш учун вақт ҳам, зарурият ҳам юзага келмоқда.

Мазкур фанни ўқитишнинг асосий мақсади бўлғуси техника соҳаси мутахассисларини техника этикаси ва масъулиятига ўргатиш, касбий фаолият соҳасибилимлари, усул ва воситаларидан самарали фойдаланиш малакасини эгаллашга ёрдам беради, мавжуд моддий ва маънавий салоҳиятни янги ғоя, шу асосда янги ечимлар яратиш, амалиётга татбиқ этишда қуйидаги вазифаларни ҳал этиши мумкин:

- техноэтик маданиятни ижтимоий-маданий қадрият, уни яратишга қаратилган онгли амаллар мажмуи сифатида ўзлаштиришда назарий билимлар билан қуроллантириш;

- техноэтик маданият фаолиятини аксиологик, интеллектуал ва функционал асослари билан таништириш, уни амалга оширишнинг омиллари ҳақида тушунча бериш;
- инновациялар яратувчи, уларни татбиқ этувчи шахс фаолиятининг умумижтимой ва ижодкорлик табиати, шунингдек, унинг конкрет касбий фаолиятда гавдаланиш хусусиятлари ҳақида тушунча ҳосил қилиш;
- янги ғояларни илгари суриш ҳамда уни амалга ошириш жараёнини таҳлил қилиш қобилиятини тарбиялаш ва унда умуминсоний ахлоққа таяниш;
- бўлғуси касбий фаолиятга оид янгича ғояларни асослаш, уларни амалий жиҳатдан рўёбга чиқариш малакаларини шакллантириш;
- техноэтик маданиятни намоён қилиш билан боғлиқ стратегик, тактик, оператив вазифаларни бажариш лаёқатини юзага келтириш;
- талабалар томонидан техноэтик маданият қадриятларини ўзлаштириш билан бир қаторда уларнинг ижодий фаолиятидаги зарурий индивидуал сало-ҳиятни аниқлаш, уни янада кучайтиришга замин яратиш;
- глобал техник ва технологик ахборотлар билан ишлаш, янгича техник-технологик лойиҳаларни баҳолаш малакасини шакллантириш, ва ҳ.к.

Таълим фаолиятининг бу устувор белгиларига асосланиб айтиш мумкинки, бўлғуси техника йўналиши мутахассисларида техноэтик маданиятни шакллантириш муаммоси ўз ичига кўп мустақил масалаларни олади ва бир қатор концептуал қоидаларни белгилаб беради. Булар талабаларда техноэтик маданиятни шакллантиришнинг конкрет технологик масалаларини ишлаб чиқишни тақозо қилади.

Олий техник таълим муассасаларида техноэтик дунёқарашни ривожлантиришдаги устувор вазифалар

Кўрсатиб ўтилган концептуал қоидалар техноэтик маданиятни шакллантириш жараёнида таълим берувчи билан таълим субъекти ўртасида диалектик алоқадорлик бўлишини тақозо қилади.

МУҲОКАМА

Техноэтик маданият моҳияти ва муаммолар ечимини топиш масаласини таҳлил қилиш асосида айтиш мумкинки, бу интеграл тушунча бўлиб, унинг таркибий қисмлари техник билимдонлик, ахлоқий маданият, ижодкорлик маданияти, эстетик маданият, янгиликни идрок этиш маданияти, бошқариш маданияти каби тузилмалардан ташкил топади.

Бизнинг фикримизча, бундай мақсадни изчил равишда амалга ошириш учун барча олий техника таълими муассасааларида таълим йўналишларининг юқори босқичларида танлов асосида фанлар қаторида “Техноэтик маданият” фанини ўқитишни жорий этиш мумкин. Бу фанни ўқитишдан кўзланадиган асосий таълимий мақсад бўғуси техника мутахассисларни ўзгарувчан бозор талабларидан келиб чиққан ҳолда касбий фаолият доирасида яшовчанлик хусусиятига эга бўлган, рақобатбардош янги товар ёки хизмат турини яратиш бўйича инновацион ғояни илгари суриш, уни рўёбга чиқариш орқали меҳнат жараёнини яхшилаш, шу билан бирга техникани яратишга, фойдаланишда ва такомиллаштиришда юксак ахлоқий масъулиятни англашга, техникани инсонни бошқаришига эмас, инсон ҳаётини фаровонлаштириш, қулайлик яратишга ҳизмат қилишига доир фаолият маданиятини шакллантиришдир. Мазкур фанни ўқитишда қуйдаги таълимий мақсадлар амалга оширилади:

-талабаларда техноэтик маданиятнинг ҳаётий зарурат эканлиги, унинг технологиялар оламидаги рақобат жараёнида яшовчанликни таъминлаш усули сифатидаги тавсифи, унинг турлари, техноэтик маданиятнинг шакллантириш учун малакавий тайёргарлик даражаси ҳақидаги назарий билимларни сингдириш;

-ўқув режасида кўзда тутилагн аудитория, аудиториядан ташқари машғулотлар, мустақил ишлар, илмий – тадқиқот ишлари, малакавий амалиёт доирасида талабаларда техноэтик маданиятнинг ривожлантиришга йўналтириш, олий ўқув юртида, бошқа корхона ва муассасаларда техника этикасини намоён бўлишини таъминлаш.

Таълимнинг аниқ йўналиши, алоҳида мутахассислик ёки ижтисослик учун зарур бўлган фанларни аниқлаш, ҳар бир фаннинг мазмунини оптимал равишда белгилашда ҳозирги даврда илмий билиш соҳасида кечаётган, бир-бирига қарама-қарши бўлган 2 жараён дифференциацияланиш ва интеграцияланиш эътибога олиш ўта муҳим бўлиб қолмоқда. Маълумки, ҳозирги даврда илмий билиш соҳасида янги фанлар, фан тармоқларни яратиш, алоҳида долзарб муаммоларни чуқур ўрганиш зарурияти янгидан – янги фанларнинг шаклланишига олиб келмоқда. Мана шундай шароитда техника йўналишлари учун техноэтик маданият шакллантиришга йўналтирилган интеграллашган таълимни таклиф қилиш смарадор ҳисобланади.

Инновацион ўқитишнинг қўлами, қамровини кенгайтириш, алоҳида муаммоларни чуқурлаштирилган ҳолда тадқиқ этишни тақозо этувчи бундай жараёнлар олий техника таълимнинг аниқ йўналиши, мутахассислик, ихтисослик бўйича ўқитилиши мақсадга мувофиқ бўлган фанларни аниқлаш уларнинг оптимал мазмунини белгилаш энг муҳим, уларни ўқитиш жараёнида интеграцияланишни таъминлашга эътибор қаратишни тақозо

этнода. Бунинг учун ҳар бир соҳога оид фундаментал ва махсус фанлар ўртасидаги вертикал интеграцияни алоҳида мутахассислик ёки ихтисослик фанлари орасидаги горизонтал алоқаларни мустаҳкамлаш диққат маркази бўлмоқда. Албатта, фанлар ўртасидаги мантикий боғланишларни кучайтириш бўлғуси мутахассисларнинг малакавий тайёргарлигини оширишга замин яратади.

Шундай ёндашув техника ва технологиялар таълими соҳасида кечадиган инновацион жараёнларни таҳлил қилиш, келажакда анашундай ижодий фаолиятни мустақил равишда олиб бориш учун зарур бўлган малакаларни синглиришга ёрдам беради. Албатта, олий техника таълими муассасаларида юзага чиқаётган муаммолар асосида амалий фаолиятда кенг жорий этилаётган янги фанларни амалдаги ўқув режалари ва дастурларига киритишда аниқ мезонларга асосланиш лозим. Ҳозирги даврда мана шундай мезонларни акс эттирувчи методологик ва илмий услубий ёндашувлар шаклланимоқда. Уларнинг қаторига, жумладан, олий техника таълими муассасаларида ўқитиладиган фанларни аниқлаш уларнинг мазмунини белгилашга мадулли ўқитиш нуқтай назаридан ёндашиш, фанларни ўқитишга йўналтиришдан аста – секинлик билан компетентликни шакллантиришга йўналтирилган таълим тизимига ўтиш қабили киради.

Ҳар икки ёндашув ҳам олий техника йўналиши талабаларига кенг қўламли, замон талабига мос келадиган билимларни сингдириш орқали уларда бўлғуси касбий фаолият ҳақида, унинг ривожланиш тенденциялари, табиийки, соҳада янгича ёндашув бўлган техноэтик позиция ҳақида атрофлича тушунчаларни сингдиришга ижобий таъсир кўрсатади.

“Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиёт йили” Давлат дастурида математика, кимё ва биология фанларини ривожлантириш, ушбу йўналишларда таълим сифати ва илм-фан натижадорлигини ошириш муҳим аҳамият касб этади. Мамлакатимизда математика, кимё ва биология фанлари бўйича таълим сифатини тубдан ошириш, умумтаълим мактабларида ушбу фанларни ўқитишнинг мутлақо янги тизимини жорий этиш, таълим муассасаларини замонавий лабораториялар, дарсликлар ва бошқа ўқув жиҳозлари билан таъминлаш, ушбу йўналишларга малакали ўқитувчи-мураббийларни жалб этиш, кадрлар тайёрлаш ва илм-фан натижаларидан фойдаланишда таълим, илм-фан ва ишлаб чиқариш соҳалари ўртасида ўзаро яқин мулоқот ва ҳамкорликни йўлга қўйиш мақсадида Президентимизнинг шу соҳага оид қарорлари қабул қилинди.

Олий техника таълими муассасаларида ўтилиши таклиф қилинаётган “Техноэтик маданият асослари” модули доирасида ўқув режалари, дастурларни яратиш соҳасида қўлланилаётган замонавий усулларнинг таълимнинг пировард натижаларида ҳам акс этишига эришиш учун яхлит таълим тизимининг икки муҳим компоненти – ўқитиш фаолияти ва таълим олиш фаолиятини такомиллаштириш зарурий талабга айланмоқда. Бўлғуси техника мутахассисларини ўқитишни касбий фаолият учун зарур бўлган компетентлик даражасини инобатга олган ҳолда амалга ошириш олий таълим соҳасидаги истиқболли йўналишлардан биридир. Техноэтик маданиятга оид касбий компетентлик мутахассиснинг ўзи фаолият олиб борадиган соҳадаги муаммоларни англаб етиш, бунда ахлоқий масъулиятни устувор билиш, уларни юқорисавияда ҳал қилиш, ўзи бажарадиган иш юзасидан масъулиятни тўлиқ зиммасига олиш учун зарур бўлган малакавий тайёргарлик даражасини акс эттирувчи тушунчадир.

ХУЛОСА

Янги давр воқелиги, тез суръатлар билан ўзгариб борадиган ҳозирги шароитда профессионал компетентлик янгича маъно касб этиб, нафақат касбий фаолиятни таълим олиш жараёнида ўзлаштирилган, репродуктив фаолият учун хос бўлган усул, услуб ва воситалардан самарали фойда-ланишни, балки янгиликларни жорий этиш, имконият даражасида инновацион ғояларни мустақил равишда илгари суриш ва уларни рўёбга чивариш солоҳиятини ҳам ифода қилади. Бўлғуси техника соҳаси мутахассисларини техноэтик маданият мужассамланганиш фаолиятига тайёрлашни профессионал компетентликнинг зарурий талабларидан бири сифатида шакллантириш ғоят мураккаб ва кўпқиррали таълимий жараёндир. Уни юритишни кўп босқичли таълимий вазифа деб қараш мақсадга мувофиқ бўлади.

Дарҳақиқат, яратиладиган янги технология, товар ёки хизмат турини жорий этишга жазм қилган корхона ёки муассаса инновацион фирманинг фаолиятига кўмаклашиш ҳақида қарор қабул қилишдан аввал иннова-циянинг барча жиҳатлари, шу жумладан, техник ва технологик нуқтай назардан мақсадга мувоқивлиги ҳақида хулосаларни ўрганади. Демак, инновациондан манфаатдор бўлган томоннинг нуқтай назари инновацион лойиҳанинг ижобий натижа беришини маъмум даражада ишончли экан-лигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.09.2018 й., 06/18/5544/1951-сон.
2. Шермухамедова Н. Техника фалсафаси // Ўқув-услубий мажмуа. –Тошкент.: ЎЗМУ. 2013. –Б.47.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Математика соҳасидаги таълим сифатини ошириш ва илмий-тадқиқотларни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.05.2020 й., 07/20/4708/0553-сон). Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кимё ва биология йўналишларида узлуксиз таълим сифатини ва илм-фан натижадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.08.2020 й., 07/20/4805/1174-сон)
4. Nazarova, G. (2021). METHODS OF DIRECTING ECONOMICS TO SCIENTIFIC RESEARCH ACTIVITIES. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS (2767-3278), 2(06), 90-95.
5. Nazarova, G. (2021). Modern pedagogical factors for the development of analytical thinking in future economists. ACADEMICIA: An International Multi disciplinary Research Journal, 11(3), 511-517.
6. Abdurahmonovna, N. G. (2022). Will Be on the Basis of Modern Economic Education Principles of Pedagogical Development of Analytical Thinking in Economists. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 6, 627-632.
7. Abdurahmonovna, N. G. (2022). Factors for the Development of Creativity and Critical Thinking in Future Economists Based on Analytical Thinking. Journal of Ethics and Diversity in International Communication, 2(5), 70-74.

8. Nazarova, G. A. (2022). Will be on the basis of modern economic education Principles of pedagogical development of analytical thinking in economists. *Journal of Positive School Psychology*, 9579-9585.
9. Назарова, Г. А. (2022). АНАЛИТИК ТАФАККУРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЗАРУРАТИ. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(3), 309-314.
10. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academica: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.
11. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. *Вестник Ошского государственного университета*, (3), 38-42.
12. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
13. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 1(1.7 Philosophical sciences).
14. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(3), 79-86.
15. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. *Canadian Social Science*, 16 (2), 55-59 p.
16. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth's intellectual culture. *European science review*, (7-8).
17. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(12), 364-369.
18. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus)– P. 30338-30355
19. Bakhromovich, S. I. (2022).Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. *European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)*, - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83

OYBEK HAYOTI VA IJODINI O'RGANISHDA TOPSHIRIQLAR USTIDA ISHLASH (5-SINF ADABIYOT DARSLARI ASOSIDA)

Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva

Chirchiq davlat pedagogika instituti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6757405>

Annotatsiya. Mazkur maqolada taniqli o'zbek adibi, adabiyotshunos olim va jamoat arbobi Oybekning hayoti va ijodi haqidagi bilim va malakalarni yanada kengaytirish hamda o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularni mustaqil fikrlashga, hamkorlikda ishlash qobiliyatlarini to'g'ri shakllantirishga oid qarashlar va metodik tavsiyalar berib o'tiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, texnologiya, interfaol, topshiriq, ijodkorlik, obraz, mustaqil fikrlash
**РАБОТА НАД ЗАДАНИЯМИ ПО ИЗУЧЕНИЮ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА ОЙБЕКА
(НА ОСНОВЕ УРОКОВ ЛИТЕРАТУРЫ В 5 КЛАССЕ)**

Аннотация. В данной статье представлены взгляды и методические рекомендации по дальнейшему расширению знаний и умений о жизни и творчестве известного узбекского писателя, литературоведа и общественного деятеля Ойбека, а также воспитанию учащихся в духе патриотизма, их умения самостоятельно мыслить и сотрудничать дается.

Ключевые слова: обучение, технология, интерактив, задание, творчество, образ, самостоятельное мышление.

WORK ON ASSIGNMENTS TO STUDY THE LIFE AND WORK OF OYBEK (ON THE BASIS OF 5TH GRADE LITERATURE LESSONS)

Abstract. This article presents the views and methodological recommendations for further expanding knowledge and skills about the life and work of the famous Uzbek writer, literary scholar and public figure Oybek, as well as educating students in the spirit of patriotism, their ability to think independently and collaborate. is given.

Keywords: education, technology, interactive, assignment, creativity, image, independent thinking

KIRISH

Hozirgi kunda ta'lim tizimiga shiddat bilan kirib kelayotgan yangi pedagogik texnologiyalar, innovatsiyalar, yangi-yangi interfaol metodlar, interaktiv usullarni ta'lim beruvchilar tomonidan o'zlashtirilib va qo'llanib borilishi, ta'lim mazmunini o'zgartirib yubordi desak yangilashmagan bo'lamiz. Zamonaviy o'qituvchi ta'lim oluvchilarni fanga ijodkorlik nuqtayi nazaridan qarashlarini tashkil etishi, izlanuvchanlik va mustaqil fikr yuritish xususiyatlarini to'g'ri shakllantirishi hamda yangi pedagogik texnologiya usullaridan foydalangan holda dars soatlarini tashkil etishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Adabiyot fani bugungi kun o'quvchisining fikrlay olish, tasavvurini boyitish, ziyrakligi, diqqatini oshirish, nutqini o'stirish, o'z shaxsiy fikrini ayta olish, hayotga real qarashini shakllantirish, matnni tahlil qilish imkoniyatlarini yuzaga chiqaradi va uni o'stirishga, takomillashtirishga xizmat qiladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Oybek buyuk so'z san'atkori va tengsiz iste'dod egasi hisoblanadi. Oybekning yuksak adabiy mahorati, uning buyuk so'z san'atkori ekanligini taniqli yozuvchi Ozod Sharafiddinov o'zining "Millatni uyg'otgan adib" maqolasida aytib o'tadi: "Agar mendan shuncha yil yashab umringdan topgan quvonching va mamnuniyating nima bo'ldi deb so'rasalar, men hech

ikkilanmasdan Oybek va G‘afur G‘ulom, Abdulla Qahhor va Shayxzoda kabi buyuk so‘z san’atkorlari bilan zamondosh bo‘lganim, ularning suhbatlaridan bahramand bo‘lganim, betakror asarlaridagi go‘zallik va nafosat sirlarini kashf etib, voyaga yetganim bo‘ldi, deb javob berardim. Agar mendan ushalmay qolgan orzularing, armonlaring bormi deb so‘rasalar, ha, ular to‘g‘risida, ayniqsa, Oybek haqida adabiyotshunos sifatida yolchitib yozolmaganim, uning asarlaridagi bitmas-tuganmas boylikni ko‘ngildagidek qilib kitobxonlarga yetkazib berolmaganim menga armon bo‘lib qoldi, deb javob berardim”.

Taniqli o‘zbek adibi Oybekning hayoti va ijodi beshinchi va sakkizinchi sinf adabiyot darslarida o‘rganiladi. 5-sinf adabiyot darsligida adibning hikoyalari berilgan bo‘lib, 8-sinfda esa uning lirikasi o‘rganiladi. 5-sinfda shoirning hayoti va ijodiga 2 soat ajratilgan bo‘lib, quyida darslikda berilgan ma’lumotlar asosida turli zamonaviy va o‘quvchilarni oldinga intiltiruvchi turli usullar, topshiriqlar, metodlar tavsiya qilinadi.

TADQIQOT NATIJALARI

“Qisqa sharh” topshirig‘i. O‘quvchilarga ijodkorga oid ma’lumotlarni chap ustun asosida o‘ng ustunda to‘ldirish topshirig‘i beriladi. Bu topshiriqni Oybekning hayotini qay darajada o‘zlashtirib kelganini bilish uchun qo‘llash mumkin. Ushbu topshiriq orqali o‘quvchilarning xotirasi sinalladi hamda mavzuni qay darajada o‘zlashtirganligini baholash mumkin.

1905-yil 10 – yanvar	
“Tuyg‘ular”	
O‘zMU	
Bo‘zchi	
1926-yil	
“Navoiy”	
30-yillar	
“Gulnor opa”	
Tarjimalari	
“Yevgeniy Onegin”	

“Asar adashdi” topshirig‘i. Oybekning asarlari aralash holatda beriladi va o‘quvchilarga ularni to‘g‘rlab yozib chiqish topshirig‘i topshiriladi. Ushbu topshiriq 5-sinf o‘quvchilari uchun qiziqarli va biroz o‘ylab fikrlab topadigan topshiriq hisoblanadi.

“Baxtigul va Dilbar”

_____

“Gulnor – davr qizi”

_____

“Sog‘indiq opa”

_____

“Singan qon”

“Qutlug‘ umid”

MUHOKAMA

Darslikda Oybekning “Fanorchi ota” hamda “Bolaning ko‘ngli poshsho” nomli hikoyalari berilgan. Ushbu hikoyalar yirik-yirik romanlarining bir debochasi hisoblanadi. “Fanorchi ota” hikoyasi orqali juda ko‘p ezgu fazilatlar, shuningdek, yuragi shafqatga, mehrga, bir so‘z bilan aytganda, insoniy hislarga limmo-lim to‘la bo‘lgan Fanorchi otaning obrazi gavdalanadi. “Bolaning ko‘ngli poshsho” hikoyasida esa asosiy tasvir yoshlik va bolalikdagi hodisalarga asoslanadi. Ushbu hikoyani o‘rgatishda quyidagi topshiriq va usullar tavsiya etiladi

“Qisqa tavsif” topshirig‘i. O‘quvchilarga “Fanorchi ota” hikoyasida keltirilgan qahramonlarga tavsif berish topshirig‘i beriladi. Bu orqali o‘quvchilar hikoyadagi obrazlarning tasviri va ularning asardagi o‘rni bilan yaqindan tanishish imkoniga ega bo‘ladi.

**QOSIM
CHO‘LOQ**

AHMAD

**FANORCHI
OTA**

O‘quvchilar “Bolaning ko‘ngli poshsho” hikoyasi bilan tanishgach, ularni ijodiy fikrlash qobiliyatini yanada rivojlantirish uchun “Bolalik - bebaho ne‘mat” mavzusida kichik hikoya tuzish topshirig‘i beriladi. Bu orqali o‘quvchilarda asardan olgan taassurotlari asosida mustaqil fikrlash qobiliyatlari yanada rivojlanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ta‘lim samaradorligini oshirishda yuqoridagi kabi yangi pedagogik texnologiyalarning, turli yangidan-yangi metodlarning ahamiyati kun sayin ortib bormoqda. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad, o‘quvchilarni ijodiy qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarish, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bilan birga mustaqil fikr yuritishga, ma‘lumotlarni analiz-sintez qilishga va erkin fikr bildirishga tayyorlashdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva, O. O. (2021). Abay ijodini o‘rganishda savol va topshiriqlar ustida ishlash. *Academic research in educational sciences*, 2(3), 4-9.
2. Abdullayeva, O. O. (2021). Ibroyim Yusupov ijodi asosida o‘quvchilarning vatanparvarlik tuyg‘ularini o‘stirish. *Academic research in educational sciences*, 2(3), 176-180.

3. Botirboyev, F. P., Abdullayeva, O. O., & Shermatova, U. S. (2021). O'ljas Sulaymonov ijodini o'rganishda savol va topshiriqlar ustida ishlash. *Academic research in educational sciences*, 2(4), 2013-2018. <https://doi.org/10.24411/2181-1385-2021-00834>
4. Abdullayeva, O. (2021) Badiiy asarlarning inson ruhivati ta'siri. *Scientific progress*, 1(5), (pp. 272-275)
5. Abdullayeva, O. O. Q. (2021). O'zbek tilini o'qitishda zamonaviy texnologiyalarning o'rni. *Scientific progress*, 1(5)
6. Abdullayeva, O. O. Q. (2021). ADABIYOT DARSLARINI TASHKIL ETISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH. *Студенческий вестник*, 16(161)
7. Abdullayeva, O. O. Q. (2021). OTLARNING BIRLIK VA KO'PLIKDA QO'LLANILISHINI O'RGATISH. *Scientific progress*, 2(1)
8. Abdullayeva, O. O. Q. (2021). XALQARO TADQIQOTLAR VA ULARNING ADABIYOT FANIDA TUTGAN O'RNI. *Scientific progress*, 2(1)
9. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) O'lmas Umarbekov hayoti va ijodini o'rganishda interfaol metodlar bilan ishlash. *Science and education*, 2(5)
10. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Saida Zunnunova hayoti va ijodini o'rgatishning samarali usullari. *Science and education*, 2(5)
11. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Said Ahmad hikoyalarini o'rganishda interaktiv metodlar. *Science and education*, 2(6)
12. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Umumiy o'rta ta'limda ertak o'qitish metodikasi. *Scientific progress*, 2(2)
13. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Chingiz Aytmatovning "Oq kema" asarini o'qitishda interaktiv usullar. *Scientific progress*, 2(2)
14. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Umumiy o'rta ta'limda ertak o'qitish metodikasi *Scientific progress*, 2(2)
15. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Umumiy o'rta ta'limda hikoya o'qitish metodikasi *Scientific progress*, 2(2)
16. Bobur Yangiboy o'gli Hakimov., (2022) Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva "Mening o'grigina bolam" asarida o'tgan va hozirgi zamon. *Eurasian Journal of Social Sciences, philosophy and culture*, 2(5)
17. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva., Bobur Yangiboy o'gli Hakimov. (2022) "Halqa" asarida islom dini uchun kurash (Abdulloh obrazining tafsilotlari misolida). *Science and Innovation* 1(2)
18. Bobur Yangiboy o'g'li Hakimov., Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2022) O'TKIR HOSHIMOVNING "DUNYONING ISHLARI" ASARINING BADIY-FALSAFIY XUSUSIYATLARI HAMDA "ILTJO" HIKOYASI HAQIDA. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 2(5)
19. Ozoda Odiljon kizi Abdullaeva. (2022) PEDAGOGICAL VIEWS ON THE TEACHING OF LITERATURE IN THE EARLY MIDDLE AGES. *Science and Innovation* 1(2)
20. Bobur Yangiboy o'g'li Hakimov., Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2022) "MARTIN IDEN" asaridagi Martin Idenning hayotga bo'lgan muhabbat tafsilotlari. *Yosh tadqiqotchi jurnali* 1(3)

21. Abdullayeva Ozoda Odiljon qizi. (2022) ADABIYOT FANINI O'QITISHDA XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARINING AHAMIYATI (MAQOLLAR MISOLIDA) *Science and Innovation* 1(2)
22. Abdullayeva Ozoda Odiljon qizi. (2022) ADABIYOT FANINI O'QITISHDA SHARQ ALLOMALARINING METODIK QARASHLARI *Science and Innovation* 1(2)
23. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2022) ZULFIYA HAYOTI VA IJODINI O'RGATISHDA ZAMONAVIY USULLAR *Scientific progress* 3(4)
24. Diyorbek Turg'unpo'latov & Ozoda Abdullayeva. (2022) HAJVIY ASARLARDA MUBOLAG'A JANRINING QO'LLANILISHI *Scientific progress* 3(4)
25. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva.(2022) ANVAR OBIDJON IJODINI O'RGANISHDA SAMARALI USULLAR *Science and Innovation* 1(3)

FARZAND RUHIY TARBIYASIDA OTA-ONANING MA'SULLIGINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK USULLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Alimova Nargiza Usmonovna

TerDU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6757417>

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilalarda ota-onalarning farzand tarbiyasiga jiddiy e'tibor qaratishi, komil inson, ruhan sog'lom farzand qilib voyaga yetkazishga qaratilgan masalalar ko'rilgan. Ota-ona va farzand munosabatlariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: oila, farzand, tarbiya, Keu testi, munosabat, komil inson, o'zbek oilalari, psixologik savodxonlik.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ФОРМИРОВАНИЯ РОДИТЕЛЬСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ПСИХИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ РЕБЕНКА

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы обращения родителями серьезного внимания при воспитании детей в семье, воспитания их совершенным, психически здоровым детьми. В центре внимания — отношения родителей и детей.

Ключевые слова: семья, ребенок, воспитание, тест Кеу, отношение, совершенный человек, узбекские семьи, психологическая грамотность.

IMPROVEMENT OF PSYCHOLOGICAL METHODS FOR THE FORMATION OF PARENTAL RESPONSIBILITY IN THE MENTAL EDUCATION OF A CHILD

Abstract. This article discusses the issues on giving serious attention by parents when raising children in the family, raising them as perfect, mentally healthy children. The focus is on the relationship between parents and children.

Keywords: family, child, upbringing, Keu test, attitude, perfect person, Uzbek families, psychological literacy.

KIRISH

Biz muqaddas dargoh deb hisoblaydigan oila maskani ikki ustun - er va xotindan iborat bo'lsa, bu ikki ustunni bir-biriga mustahkam bog'lovchi - farzanddir. Farzandning har jihatdan komil inson bo'lib yetishishida ota-ona va bola munosabatlarida tarbiya masalasi katta ahamiyatga ega. Ota-onalar bilan farzand munosabatlarining o'zbek oilalari muhitida o'rganilishi millat va davlat kelajagini o'ylash hisoblanadi. Oiladagi ota-ona va farzand munosabatlarining samarali kechishida o'zbek oilalarida ota-onalarning farzandiga munosabat xususiyatini aniqlash masalalarigae'tibor qaratish lozim. Tarbiya ota-onaning nafaqat shaxsiy ishi, balki ijtimoiy burchidir. Tarbiyaviy ta'sirlarning shakl va uslublaridan to'g'ri foydalanish har tomonlama sog'lom farzandlar tarbiyasiga zamin hozirlaydi. Qolaversa ota-onalar bolani dunyoga keltirganliklari uchun emas, uni odobli, ahloqli qilib voyaga yetkazganliklari tufayli olqishga sazovor bo'ladilar.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Oilada ota-onaning, shu oiladagi kattalarning yurish-turishidan tortib, so'z madaniyati, kiyinishi, kishilar bilan muomalasi, hatto atrof- muhitga munosabati va shu singari oddiy bo'lib ko'rinadigan holatlar ham bola tarbiyasiga katta ta'sir qiladi. Bolaning kelajakda qanday inson bo'lib yetishishi ko'proq ota-onasi va o'z oilasiga hamda unda tarkib topgan muhitga bog'liq.

Hozirda yoshlarni yetuk, barkamol shaxslar etib tarbiyalash ishlariga e'tibor keng tus oldi. Yoshlarni axloqan pok, jismonan sog'lom, yetuk kishilar qilib tarbiyalash oilaning oldiga qo'yilayotgan eng muhim talablardan biridir.

TADQIQOT NATIJALARI

Oilada ota-ona va farzand munosabatlarning kuzatilishi xususiyatlarini aniqlash uchun «Oiladagi o'zaro munosabatlar, ota-onaning bolalariga munosabatini aniqlash» Keu testidan foydalandik.

Jadval. Ota-onalarning bolalariga nisbatan munosabat darajalari (%da)

Daraja	Juda yaxshi	O'rtacha	Yomon
Otalar	53.0	45.0	2.0
Onalar	69.0	31.0	-

Bu olingan natijalar ota-onalarning bolalari bilan munosabat darajalarini bildirar ekan, emotsional munosabatlar, bola bilan ko'proq vaqtni o'tkazish, unga g'amxo'rlik qilish, u bilan birga biror mavzuda suhbatlashish, kichikligida ertak va hikoyalar o'qib berish ko'proq onalar tomonidan amalga oshirilganligini bildiradi. Shuning uchun onalarning buaytilgan munosabat xususiyatlari "Juda yaxshi" darajada ko'p ekanligi ko'rinadi. Otalarning oilada asosan boquvchi sifatida o'z vazifalarini bajarishlari ularning bola bilan o'rnatadigan muloqot darajalarining kamligiga, bolani qiziqishiga ko'ra suhbatlar tashkil etishchastotasining pastligiga olib keladi. Shuning uchun otalarning bolaga nisbatan munosabati ko'proq o'rtacha darajadali ayon bo'ladi. Ayrim otalarning ishlariga kirishib ketganlari, professional jihatdan mavqelari, ijtimoiy statuslari yuqoriligi, yoki salbiy illatlarga berilishlari, ularning bola bilan o'rnatadigan munosabati yomon bo'lishi mumkinligini ko'rsatib turibdi.

MUHOKAMA

Demak, ota-onalarning bolalar bilan bo'ladigan munosabatlari juda yaxshi, o'rtacha darajadagi holatlarda ko'rinar ekan. Bunda onalarning muloqot doiralari kengligi va ular bu muloqotni muntazam amalga oshirish imkoniyatlari oila muhitida mavjud ekanligi ma'lum bo'ldi.

O'zbek oilasi sharoitida ota-ona va farzand orasidagi munosabatlarning o'ziga xos ijobiy tomonlari kuzatilgani bilan ayrim tomonlari borki, bu o'z navbatida bola xarakterining shakllanishida namoyon bo'ladi. O'tkazgan tadqiqotdan olingan natijalarga asoslanib, quyidagi xulosalarni keltirishni o'rinli deb hisoblaymiz:

1. Ota-onalar o'z rollariga muvofiqlik xususiyatlarini namoyon eta olar ekanlar, bu borada ularda asosan, talabchanlik, ba'zan yumshoqlik ko'rsatish va g'amxo'rlik xususiyatlarini ko'rsata olish va namoyon etishi kuzatildi.
2. Oilada bolaga nisbatan munosabatda onalarning otalarga nisbatan ko'proq vaqt ajratishi kuzatildi.
3. Bolaga va uning xulqiga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lish va oqilona ish tutish jihatidan esa otalar onalarga nisbatan ustun ekanliklari namoyon bo'ldi.

4. Bolaning turli jihatdan rivojlantirish ishiga onalar ko'proq imkoniyat yaratib beradilar. Onalarning o'z bolalarini kuzatish imkoniyatlari yuqori ekanligi namoyon bo'ldi.- Bolaga munosabatda otalar ko'proq ravishda uni teng deb qarashlari, do'stona tushunishlari aniqlandi.
5. Hozirgi ota-onalarning o'z rollariga muvofiq ekanliklari ularning o'z bolalari bilan munosabat o'rnatishda juda yaxshi, o'rtacha darajadagi holatlarida ko'rindi.
6. Farzandlar ota-ona oilasidagi o'zaro munosabat va vaziyatlarga befarq emasliklari namoyon bo'ldi. Bu esa o'z navbatida farzandlarning ota-onasi oilasi bilan munosabati xususiyatlarida salbiy emas, balki ijobiy tendensiyalar ustunligini ko'rsatadi.

O'zbek oilasida ota-ona va farzand orasidagi munosabatlarning o'ziga xos psixologik xususiyatlarini aniqlash, xulosalar hamda olingan natijalar asosida ushbu tavsiyalarni berishni zarur deb hisoblaymiz:

7. Ota-onalarga ota-onalik mas'uliyati va baxti nasib etgach, farzandlari tarbiyasiga, uning kelgusida qanday inson bo'lishiga bevosita javobgar ekanligini doimo tushuntirish;
8. Ota-onalar o'z farzandlari oldida yaxshi insoniy munosabatlarni, jumladan namunali muomalani namoyish etishlarini targ'ib qilish;
9. Mahallada ota-ona va farzandlar ishtirokida shaxslararo munosabatlargadoir suhbatlar uyushtirish;
10. Ota-onalarning bola tarbiyasida psixologik savodxonlik masalalariga e'tibor berish, joylarda psixologik maslahatxonalar tashkil etish.

XULOSA

Demak, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabat bola shaxsi shakllanishidagi yetakchi omillardandir. Jamiyatimizda olib borilayotgan barcha o'zgarish va ma'naviy islohotlar jamiyatda, barkamol shaxsni tarbiyalashga qaratilgandir, bu esa o'z navbatida yaxshi fuqaro, jamiyatning barkamol a'zosini tarbiyalash hamdir. Shuning uchun biz oila muhitida ota-ona va farzand orasidagi psixologik munosabatlarni to'g'ri tashkil etishga oila a'zolarini tayyorlasak, bundan hayotimizda yuz berishi mumkin bo'lgan ziddiyatlar, nizoli vaziyatlarni oldini olgan bo'lamiz.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'ralovna, J. G. (2022). Social Psychological Problems of Alienation. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(4), 204-206.
2. Жумаева, Г. У. (2021). Психологические механизмы формирования профессиональных отношений будущего педагога. Достижения науки и образования, (4 (76)), 72-76.
3. Rahmonova, M. (2021). Patriotic ideas in the works by fitrat: theoretical and practical harmony. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11(2), 1466-1474.
4. Yo'ldoshev M. Oiladagi ruhiy muhit va uning tarbiyaga ta'siri. T.: 2014.99 b.
5. Karimova V.M. Oilaviy hayot psixologiyasi. T., 2016. 142 b.
6. Oila psixologiyasi: Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari uchun. G'.B.Shoumarovtahr. ost. – Toshkent, 2019. 338 b.
7. Uzoqov X., G'oziev E. va bosh. Oila etikasi va psixologiyasi.T., 2012. 129 b.
8. Hayot kitobi: Yosh oilalar uchun ensiklopedik qo'llanma. – T., "Sharq",2011. 272 b.

9. Usmanovna, A. N. (2021). The role of parents in the upbringing of children. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 1995-1999.
10. Narzullayevna, K. G. (2021). Characteristics of marriage motivation in young people. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 2238-2241.
11. Uljaevna, U. F. (2020). Didactic games in preschool educational system. *Проблемы современной науки и образования*, (4-2 (149)), 27-29.
12. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. (2021). Development and education of preschool children. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(2), 326-329.
13. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. DOI: 10.5958/2249-7137.2021. 00358. X
“Development and education of preschool children” *ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal*. (Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal). ISSN, 2249-7137.
14. O’rinova, F. (2019). REPORT ON PROBLEMS IN THE PRE-SCHOOLS OF ORGANIZATIONAL PREVENTIVE CENTERS. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(11), 311-315.
15. Oljayevna, O., & Shavkatovna, S. (2020). The Development of Logical Thinking of Primary School Students in Mathematics. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(2), 235-239.
16. Уринова, Ф. У., & Эркинова, Ш. Ё. (2013). Значение инновационной индивидуальной работы в повышении эффективности самостоятельной учебной деятельности студентов. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (12-2).
17. Уринова, Ф. У. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКСИОЛОГИЯ КАК ЧАСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИННОВАТИКИ. *УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА*, 36.

**ERKIN VOHIDOV HAYOTI VA IJODINI O'RGANISHDA ZAMONAVIY
PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR
(5-SINF ADABIYOT DARSLARI MISOLIDA)**

Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6757429>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek adabiyotining yirik vakillaridan bo'lgan yurak hurriyatiga intilgan shoir Erkin Vohidovning hayoti va ijodini o'rganishda zamonaviy metod va texnologiyalardan foydalanish tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, innovatsion pedagogika, interfaol metodlar, "Kichik guruhlarda ishlash", "Rost va yolg'on" topshirig'i, sinkveyn

**СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ИЗУЧЕНИИ ЖИЗНИ И
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СВОБОДНЫХ МОНОТЕИСТОВ
(НА ПРИМЕРЕ УРОКОВ ЛИТЕРАТУРЫ В 5 КЛАССЕ)**

Аннотация. В данной статье анализируется использование современных методов и технологий в изучении жизни и творчества великого поэта Эркина Вахидова, одного из великих представителей узбекской литературы.

Ключевые слова: педагогическая технология, инновационная педагогика, интерактивные методы, «Работа в малых группах», задание «Верно-неверно», воронка.

**MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE STUDY OF THE LIFE AND
WORK OF FREE MONOTHEISTS
(ON THE EXAMPLE OF 5TH GRADE LITERATURE LESSONS)**

Abstract. This article analyzes the use of modern methods and technologies in the study of the life and work of the great poet Erkin Vahidov, one of the great representatives of Uzbek literature.

Keywords: pedagogical technology, innovative pedagogy, interactive methods, "Working in small groups", "True and false" task, sinkway

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimiga yangidan yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalar kirib kelmoqda hamda o'qitishning ko'plab zamonaviy metodlari keng qo'llanilmoqda. O'qitishning bu kabi metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Bu metodlarni darslarning didaktik vazifalaridan kelib chiqqan holda tanlash, an'anaviy dars shaklini saqlab qolish, dars jarayonida ushbu metodlardan unumli foydalanish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasini yanada o'sishga olib keladi. Hozirgi davr ta'lim taraqqiyoti yangi yo'nalish – innovatsion pedagogikani maydonga olib chiqdi. Pedagogik texnologiya – ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, texnologik yondashuv asosida ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muommolarini o'rganadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYA

Hozirgi kunda zamonaviy pedagogik texnologik metodlar deganda, asosan, interfaol metodlar tushuniladi. Bu metodlar bugungi kunda keng tarqalgan bo'lib, barcha ta'lim muassasalarida birdek foydalanilmoqda.

O'zbekiston Qahramoni, noyob iqtidor egasi va o'zbek xalqi qalbida chuqur o'rniga ega bo'lgan shorimiz Erkin Vohidov hayoti va ijodini kelajagimiz egalari bo'lmish o'quvchi-yoshlarga ta'lim jarayonida uzviylikda o'rgatish hamisha davr talabi bo'lib kelgan. Zero, shoirning dastur va darsliklarda berilgan she'rlarini zamon talablaridan kelib chiqqan holda samarali usullarda o'rgatish o'quvchilar ma'naviyatini boyitishga, mustaqil fikrlashlarini shakllantirishga, nutqi va dunyoqarashining o'sishiga, badiiy adabiyotga mehr-muhabbati ortishiga xizmat qiladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari adabiyot darslarida Erkin Vohidovning hayoti va ijodiga oid mazvular beshinchi, oltinchi hamda o'n birinchi sinfida o'qitiladi. 5-sinfda Erkin Vohidovning hayotiga oid ma'lumotlar va uning "Nido" dostoni o'rganiladi. Uzviylashtirilgan taqvim rejaga ko'ra bu sinfda Erkin Vohidovning hayoti va ijodi uchun 3 soat ajratilgan. Ushbu 3 soat darsni zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda tashkil etish darsning samaradorligini hamda sifatini oshiradi.

TADQIQOT NATIJALARI

Darsni guruhlariga bo'lgan holda tashkil etish o'quvchilarni yanada faollikka chorlaydi va ularni hamjihatlikda ishlash ko'nikmaisni mustahkamlaydi. Shu boisdan sinfni 3ta guruhga bo'lib olamiz. Guruh nomini tanlashda shoirning ijodidagi asarlarni nomidan ham foydalanish ham mumkin.

1. "Nido" guruhi
2. "O'zbekim" guruhi
3. "Ruhlar isyoni" guruhi

Guruhlar shakllantirib olingach, Erkin Vohidov hayoti haqidagi ma'lumotlar bilan tanishtiriladi va o'quvchilarga "Kichik guruhlarda ishlash" usuli orqali har bir guruhga shoir hayoti haqida ma'lumot to'plash topshirig'i beriladi. Guruhlar to'plagan ma'lumoti asosida ma'lumotlarni taqdim qiladilar. Bunda guruhlarda bir xil ma'lumot bo'lmasligi va har bir guruh boshqa guruhlarda takrorlanmaydigan ma'lumot berganligi e'tiborga olinadi. Bunda o'quvchilarning tinglab tushunish kompetensiyalari rivojlanadi va ma'lumotni tahriray olish qobiliyati shakllanadi. Guruhlar ma'lumoti to'planib tahlil qilinadi faol o'quvchilar rag'batlantiriladi.

"Rost va yolg'on" topshirig'i. Erkin Vohidov hayotiga oid quyidagi ma'lumotlarni rost yoki yolg'on ekanligini tasdiqlang :

E.Vohidov 1936-yil 28-dekabrda Toshkentda tug'ilgan.
10 yoshiga yetar yetmas yetim qolgan
"Tong lavhasi", "Buloq", "Sevgi", "Ona tuproq" nomli she'rlari bor
"Nido", Ruhlar isyoni" nomli hikoyalari bor
"Gulxan" jurnalida bosh muharrirlik qilgan
Gyotening "Faust" asarini tarjima qilgan

Rost	Yolg'on
Rost	Yolg'on
Rost	Yolg'on
Rost	Yolg'on
Rost	Yolg'on
Rost	Yolg'on

"Asar adashdi" topshirig'i. Erkin Vohidovning asarlari aralash holatda o'quvchilarga taqdim etiladi. Ularni to'g'ri yozish topshirig'i beriladi.

“Sevgi lavhasi”

“Ona tong”

“Buloq chashmasi”

“Orzu maskani”

“Hozirgi iztirob”

“Yurak va lirika”

MUHOKAMA

Darslikda shorining “Nido” dostoni berilgan bo‘lib bu doston o‘qituvchi tomonidan obrazli qilib o‘qib beriladi yoki dostoning audio matni tinglanadi. Ma’ruza usuli orqali o‘qituvchi dostonidagi tasvirlarni tahlil qilib tushuntirib beradi. Dostondan olingan xulosalar asosida samarali usullardan biri bo‘lgan “Sinkveyn” usulini qo‘llash mumkin. Bu usul fransuz tilida “5 qator” ma’nosini bildirib, ma’lumotlarni sintezlashga yordam beradigan qofiyalanmagan she’r hisoblanadi va unda o‘rganilayotgan tushuncha to‘g‘risidagi axborot yig‘ilgan holda, o‘quvchi so‘zi bilan turli variantlar hamda turli nuqtai nazarlar orqali ifodalanadi. Sinkveyn tuzush qoidalari:

1-qator: Mavzu bilan ifodalanadi (odatda ot tanlanadi).

2-qator: Mavzu ikkita sifat bilan ifodalanadi (2ta sifat yoziladi).

3-qator: Mavzu doirasidagi hatti-harakatlar uchta so‘z bilan ifodalanadi. (3ta fe‘l yoki ravishdosh yoziladi).

4-qator: Mavzuga nisbatan munosabatni anglatuvchi va to‘rtta so‘zdan iborat bo‘lgan fikr yoziladi.

5-qator: Mavzu mohiyatini takrorlaydigan, ma’nosi unga yaqin bo‘lgan bitta so‘z yoziladi (mavzuga sinonim so‘z yoziladi).

Yuqoridagi qoidalar o‘quvchilarga tushuntiriladi va sinkveyn tuzish topshirig‘i beriladi.

Nido

iztirobli, achinarli

vayron qildi, qo‘rquvga soldi, otasiz qoldirdi

insoniyatning baxtli kelajagi uchun kurash

urush

XULOSA

Ta’lim samaradorligini oshirishda yuqoridagi kabi yangi pedagogik texnologiyalarning, turli yangidan-yangi metodlarning ahamiyati kun sayin ortib bormoqda. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad, o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarish, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bilan birga mustaqil fikr yuritishga, ma’lumotlarni analiz-sintez qilishga va erkin fikr bildirishga tayyorlashdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

26. Abdullayeva, O. O. (2021). Abay ijodini o‘rganishda savol va topshiriqlar ustida ishlash. *Academic research in educational sciences*, 2(3), 4-9.
27. Abdullayeva, O. O. (2021). Ibroyim Yusupov ijodi asosida o‘quvchilarning vatanparvarlik tuyg‘ularini o‘stirish. *Academic research in educational sciences*, 2(3), 176-180.
28. Botirboyev, F. P., Abdullayeva, O. O., & Shermatova, U. S. (2021). O‘ljas Sulaymonov ijodini o‘rganishda savol va topshiriqlar ustida ishlash. *Academic research in educational sciences*, 2(4), 2013-2018. <https://doi.org/10.24411/2181-1385-2021-00834>

29. Abdullayeva, O. (2021) Badiiy asarlarning inson ruhivati ta'siri. *Scientific progress*, 1(5), (pp. 272-275)
30. Abdullayeva, O. O. Q. (2021). O'zbek tilini o'qitishda zamonaviy texnologiyalarning o'rni. *Scientific progress*, 1(5)
31. Abdullayeva, O. O. Q. (2021). ADABIYOT DARSLARINI TASHKIL ETISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH. *Студенческий вестник*, 16(161)
32. Abdullayeva, O. O. Q. (2021). OTLARNING BIRLIK VA KO'PLIKDA QO'LLANILISHINI O'RGATISH. *Scientific progress*, 2(1)
33. Abdullayeva, O. O. Q. (2021). XALQARO TADQIQOTLAR VA ULARNING ADABIYOT FANIDA TUTGAN O'RNI. *Scientific progress*, 2(1)
34. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) O'lmas Umarbekov hayoti va ijodini o'rganishda interfaol metodlar bilan ishlash. *Science and education*, 2(5)
35. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Saida Zunnunova hayoti va ijodini o'rgatishning samarali usullari. *Science and education*, 2(5)
36. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Said Ahmad hikoyalarini o'rganishda interaktiv metodlar. *Science and education*, 2(6)
37. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Umumiy o'rta ta'limda ertak o'qitish metodikasi. *Scientific progress*, 2(2)
38. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Chingiz Aytmatovning "Oq kema" asarini o'qitishda interaktiv usullar. *Scientific progress*, 2(2)
39. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Umumiy o'rta ta'limda ertak o'qitish metodikasi *Scientific progress*, 2(2)
40. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2021) Umumiy o'rta ta'limda hikoya o'qitish metodikasi *Scientific progress*, 2(2)
41. Bobur Yangiboy o'g'li Hakimov., (2022) Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva "Mening o'g'rigina bolam" asarida o'tgan va hozirgi zamon. *Eurasian Journal of Social Sciences, philosophy and culture*, 2(5)
42. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva., Bobur Yangiboy o'g'li Hakimov. (2022) "Halqa" asarida islom dini uchun kurash (Abdulloh obrazining tafsilotlari misolida). *Science and Innovation* 1(2)
43. Bobur Yangiboy o'g'li Hakimov., Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2022) O'TKIR HOSHIMOVNING "DUNYONING ISHLARI" ASARINING BADIY-FALSAFIY XUSUSIYATLARI HAMDA "ILTIJO" HIKOYASI HAQIDA. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 2(5)
44. Ozoda Odiljon kizi Abdullaeva. (2022) PEDAGOGICAL VIEWS ON THE TEACHING OF LITERATURE IN THE EARLY MIDDLE AGES. *Science and Innovation* 1(2)
45. Bobur Yangiboy o'g'li Hakimov., Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2022) "MARTIN IDEN" asaridagi Martin Idenning hayotga bo'lgan muhabbat tafsilotlari. *Yosh tadqiqotchi jurnali* 1(3)
46. Abdullayeva Ozoda Odiljon qizi. (2022) ADABIYOT FANINI O'QITISHDA XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARINING AHAMIYATI (MAQOLLAR MISOLIDA) *Science and Innovation* 1(2)

47. Abdullayeva Ozoda Odiljon qizi. (2022) ADABIYOT FANINI O'QITISHDA SHARQ ALLOMALARINING METODIK QARASHLARI *Science and Innovation* 1(2)
48. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2022) ZULFIYA HAYOTI VA IJODINI O'RGATISHDA ZAMONAVIY USULLAR *Scientific progress* 3(4)
49. Diyorbek Turg'unpo'latov & Ozoda Abdullayeva. (2022) HAJVIY ASARLARDA MUBOLAG'A JANRINING QO'LLANILISHI *Scientific progress* 3(4)
50. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva.(2022) ANVAR OBIDJON IJODINI O'RGANISHDA SAMARALI USULLAR *Science and Innovation* 1(3)

ALISHER NAVOIY "XAMSA" SIDA RADIF QO'LLASH MAHORATI

Isoqjonova Mahliyo Shuhratjon qizi

Namangan davlat universiteti filologiya fakulteti, O'zbek adabiyoti yo'nalishi 1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6757476>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Xamsa" asarida qo'llangan radiflar va ularning o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z boradi. Maqola davomida radifning turlariga misollar keltirilgan va xususiyatlari ochib berilgan. Navoiyning radif qo'llash mahoratiga alohida urg'u berilganligini ko'rishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: radif, doston, qisqa radif, yoyiq radif, qofiya, nazm, nasr.

МАСТЕРСТВО АЛИШЕРА НАВОИ В ИСПОЛЬЗОВАНИИ РАДИФА В "ХАМСЕ"

Аннотация. В данной статье рассматриваются радифы, использованные в «Хамсе» Алишера Навои, и их особенности. На протяжении всей статьи приводятся примеры типов спутников и поясняются их особенности. Мы видим, что подчеркивается мастерство Навои в использовании спутников.

Ключевые слова: корень, эпос, короткий корень, общий корень, рифма, стих, проза.

ALISHER NAVOI'S SKILL IN USING RADIF IN "KHAMSA"

Abstract. This article discusses the radifs used in Alisher Navoi's "Khamisa" and their peculiarities. Throughout the article, examples of the types of satellites are given and their features are explained. We can see that Navoi's skill in using satellites is emphasized.

Keywords: radif, epic, short radif, common radif, rhyme, verse, prose.

KIRISH

Musulmon Sharqi epik poeziyasi tarixi xamsachilik an'anasi bilan chambarchas bog'liq. Dastavval XII asrda vujudga kelgan xamsa janri sakkiz asrga yaqin vaqt davomida yuzlab javob dostonlarga ega bo'ldi. Sharq adabiyotida birinchi bo'lib «Xamsa» yozgan shaxs buyuk ozarbayjon shoiri Nizomiy Ganjaviydir. U 1170 – 1204-yillar 200 oralig'ida birin-ketin 5 ta doston yaratdi, bu dostonlar shoir vafotidan so'ng yaxlit bir to'plamga birlashtirilib «Panj ganj» (Besh xazina) deb atala boshlandi va keyinchalik xamsa nomi bilan mashhur bo'ldi.

Alisher Navoiy «Xamsa»sidagi birinchi doston «Hayrat ul-abror» (Yaxshi kishilarning hayratlanishi) 1483-yili yaratilgan edi. Doston 3988 baytdan iborat bo'lib, 63 bob, 20 maqolat va 20 hikoyatdan tashkil topgan. Shundan KIRISH (muqaddima) 21 bobni o'z ichiga oladi. Dostonning birinchi bobi Qur'oni Karimdagi bosh ilohiy jumla «Bismillahir rohmanir rohim» (Mehribon va rahmli Alloh nomi bilan boshlayman)ning poetik sharhiga bag'ishlangan. Bu bob nafaqat «Hayrat ul-abror» uchun, umuman, «Xamsa» uchun ham kirish vazifasini o'taydi, chunki keyingi dostonlarda biz bu ilohiy jumlaning uchratmaymiz. Hazrat Navoiy mazkur jumlaning ikki nuqtayi nazardan tahlil qiladi, ya'ni qabul qiluvchilar va rad etuvchilar.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Ushbu asarda shoir radifning go'zal na'munalaridan foydalangan va nazm so'zi radifga olingan. Bu qisqa radif hisoblanadi. Alisher Navoiy bir o'rinda so'zning mahsuli bo'lgan adabiy turlar haqida ham to'xtalar ekan, nazm va nasrga alohida ta'rif beradi, nazmni nasrdan ustun qo'yib, gulshanda gullarning saf tortib turishini nazmga, sochilib, to'kilib yerda yotishini nasrga o'xshatadi. Shoirning e'tiroficha, nazm bu qadar e'zozlanmasa, Tangri so'zida she'r bo'lmas edi: Bo'lmasa e'joz maqomida **nazm**,

Bo'lmas edi Tengri kalomida **nazm**.

Asarning eng avvalgi maqolat iymon sharhiga bag'ishlanadi. Bu bejiz emas, zero, dostonning bosh g'oyasi komil inson timsolini vasf etishdir, komillikning bosh belgisi esa iymondir. Ushbu baytda qisqa radif qo'llangan. Erur so'zi tovushlar vositasida o'ziga xos ohang hosil qilgan.

Kimki jahon ahlida inson **erur**,

Bilki, nishoni anga iymon **erur**.

Quyidagi misrada ham qisqa radifdan foydalangan:

Qushlar aro shohki anqo **durur**,

Nuktaye bu amrda paydo **durur**.

Shoh boshining sharafi toj **emas**,

Angla ani shohki muhtoj **emas**.

TADQIQOT NATIJASI

Asarning 63-bobda oyog'i toyib ketib kosadagi oshni shohning boshiga to'kib yuborgan va olijanob shohning xijolatdan o'lar holatga yetgan bu qulni afv etgani haqidagi hikoyat beriladi, bu hikoyat bevosita 62-bobga hamohang tarzda, unga ilovadek keltiriladi. Navoiy Allohni olijanob shohga, o'zini oyog'i toyib ketgan qulga o'xshatar ekan, bu baytlarda ham radifning qisqa turidan foydalanadi va shunday yozadi:

Har necha ko'p bo'lsa gunohim **mening**,

Shukrki, bor sendek ilohim **mening**.

Xijlat ila qolmadi xud jom **manga**,

Yeri durur aylasang ehson **manga**.

Alisher Navoiy «Xamsa»sidagi ikkinchi doston «Farhod va Shirin» deb atalib, 1484- yili yozib tugallangan.

Navoiyning «Farhod va Shirin» dostoni 54 bob, 5782 baytdan iborat. Shundan muqaddima 11 bobni o'z ichiga oladi. Doston an'anaviy hamd – Allohning maqtovi bilan boshlanadi. Dostonda ikkita hamd mavjud. Birinchi hamdda Alisher Navoiy Yaratuvchining qudratini ta'riflab, uning irodasi bilan qalamga olmoqchi bo'lgan g'oyaviy niyati haqida so'z yuritar ekan, birinchi misrani arabcha kalima bilan boshlaydi, lekin bu baytda radifdan foydalanmagan:

Bihamdik fath abvob ul maoniy,

Nasib et ko'ngluma fath o'lmak oni.

Ikkinchi hamdda shoir yozishga kirishayotgani «Farhod va Shirin» dostonining umumiy talqini, undagi qahramonlarning muxtasar tavsifini beradi, «dard bog'i» deb ta'riflangan ishq bilan aloqador barcha hayajon va izzatlar haqida yozadi. Shoir Xoliq maqtoviga kirishar ekan, eng avvalo, u inson ko'nglini ishq gulshani, bu gulshanda esa ishqni xazinaga aylantirganligini madh etadi va ishq so'zini radif sifatida keltiradi:

Ki inson ko'nglin etti gulshani **ishq**,

Bu gulshanning harimin maxzani **ishq**.

To'rtinchi bob Muhammad payg'ambar (s.a.v.) madhiga bag'ishlangan. Bob payg'ambarning muborak chehrasi tavsifi bilan boshlanib, uning o'qish va yozish bilan shug'ullanmaganligi ajoyib badiiy san'atlar vositasida bayon qilib beriladi. Xususan, qalam payg'ambar unga mayl ko'rsatmaganidan, ya'ni uni qo'lida tutmaganligidan keyin yoqasini chok etib, ko'z yoshlarini to'kib afg'on qilganligi, uning qo'lini o'payin deb qancha og'zini ochmasin, uning orzusi amalga

oshmaganligi husni taʼlil sanʼati asosida keltirilganligini koʻramiz. Ushbu baytda qoʻshma feʼl qofiya sifatida keltiriladi va xoma soʻzi radifga olinadi:

Necha choki giribon qildi **xoma**,

Toʻkub ashkini afgʻon qildi **xoma**.

MUHOKAMA

9-bob asar rejasini tuzib olgani, turli afsonalar, tarixiy manbalarni koʻrib chiqqani, shu mavzuda yozilgan dostonlarda yoʻl qoʻyilgan xatolarni tuzatib, oʻz gʻoyalarni qay tarzda ifoda etmoqni niyat qilgani bayonidadir. Bunda Navoiy yozilajak asari yangi boʻlishi lozimligini, avval shu mavzuda yaratilgan dostonlarni takrorlamaslik kerakligini taʼkidlaydi, baytda radif qofiya bilan birlashib ketgan, chunki qoʻshma feʼl, yaʼni **toza boʻlgʻay** va **beandoza boʻlgʻay** soʻzlarining bir qismi qofiya, ikkinchi qismi esa radifni hosil qilgan. Bu baytning ohang ustuvorligini kuchaytirib berishga xizmat qilagan:

Ani nazm etki, tarhing toza **boʻlgʻay**,

Ulusqa mayli beandoza **boʻlgʻay**.

Ushbu holatni keying baytda ham koʻrishimiz mumkin:

Anga farzona Farhod ism **qoʻydi**,

Hurufi maʼxazin besh qism **qoʻydi**.

Farhod bolaligidan favqulodda xislatlari bilan atrofdagilarni hayratga soladi. Oʻn yasharligida:

Jahonda qolmadi ul yetmagan ilm,

Bilib tahqiqini kasb etmagan ilm, – darajasiga erishadi. Asarda Farhod ham cheksiz jismoniy qudrat, benazir isteʼdod egasi, ham yuksak fazilatlar sohibi sifatida tasvirlanadi va bayt mazmuniga mos ravishda ilm soʻzi radifga olinadi.

Quyidagi misralarda shoir fikrini yanada kuchaytirganligini, Farhod timsolida ilgari surilgan qarashlarini oydinlashtirganini koʻrish mumkin. Baytdagi yetti radifi va qofiyasi qoʻsh undoshlardan tashkil topgan boʻlib, baytning oʻqishligini taʼminlagan:

Baqo shahrida sultonliqqa **yetti**,

Haqiqat mulkida xonliqqa **yetti**.

Quyidagi baytda radifning goʻzal naʼmunasidan foydalanilgan. Radifning oʻzida talmeh sanʼatidan foydalanilgan:

Koʻrgach bu tilism sohiri **Hind**,

Joduligʻ ishida mohiri **Hind...**

Keyingi baytda «ishq» soʻzi «et» koʻmakchi feʼli bilan birikib radif vazifasida kelgan va endi ritmik zarb radif bilan birlik kasb etgan:

Koʻnglumba fazo harimi **ishq et**,

Jonimgʻa gʻizo nasimi **ishq et!**

XULOSA

Xulosa oʻrnida aytish mumkinki, Navoiyning “Xamsa” asarida har bir bayt oʻziga xos tuzilishga ega. Har bir baytda radifning takrorlanmas turlarini koʻrishimiz mumkin. “Xamsa” tarkibidagi dostonlarning koʻpgina baytida radifning qisqa turidan foydalanilgan. Bu ohangni kuchaytirgan va oʻqish ritmini oshirishga xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.B.Toʻxliyev. Adabiyot (darslik) / Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun. – T.: —Oʻqituvchil, 2010. – 288 b.

2. Adabiyot (Majmua): Akademik litseylarning birinchi bosqich o'quvchilari uchun / Tuzuvchilar: B.To'xliyev, B.Abdurahmonova. O'zR Oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'rta maxsus kasb-hunar ta'lim markazi. – T.: Cho'lpon nomidagi nashriyotmatbaa ijodiy uyi, 2010 – 216 b.
3. 3.O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi (Alisher Navoiy davri) / D.Yusupova. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 272 b.
4. 4.Adabiyot (Majmua): Akademik litseylar o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma / R.M.Yusupaliyev; O'zR Oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'rta maxsus kasb-hunar ta'lim markazi. – T.: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010 – 688 b.
5. Adabiyot qoidalari: Akademik litseylar uchun o'quv qo'llanma / B.Umurov; O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim markazi. – Qayta ishlangan va to'ldirilgan nashri. – T.: —O'qituvchi NMIU, 2010. – 240 b.

IKKINCHI SINIF O'QUVCHILARIDA TARBIYA FANI ORQALI VATANPARVARLIK HISLARINI OSHIRISH TEXNOLOGIYASI

Qorayev Samariddin Barakayevich

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Fayzullayeva Muhayyo Zohir qizi

Chirchiq davlat pedagogika instituti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6762336>

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarbiya fanining joriy etilishi, 2-sinf o'quvchilarda tarbiya darsining ahamiyati, bu dars orqali o'quvchilarda vatanparvarlik hissini uyg'otish metodologiyasi, uni amalga oshirish tendensiyalari borasida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: tarbiya, vatanparvarlik, vatanga muhabbat, interfaol metod, texnologiya, fan.

ТЕХНОЛОГИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЧУВСТВА ПАТРИОТИЗМА У УЧАЩИХСЯ ВТОРЫХ КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕДМЕТА ВОСПИТАНИЯ

Аннотация. В данной статье рассматривается внедрение предмета воспитания, значение воспитательных занятий для учащихся 2-х классов, методика воспитания чувства патриотизма у учащихся посредством данного урока, тенденции его проведения.

Ключевые слова: воспитание, патриотизм, патриотизм, интерактивный метод, технология, наука.

THE TECHNOLOGY OF INCREASING THE FEELING OF PATRIOTISM IN SECOND GRADE PUPILS THROUGH THE SUBJECT OF EDUCATION

Abstract. This article discusses the introduction of the subject of education, the importance of educational activities for students in the 2nd grade, the methodology for instilling a sense of patriotism in students through this lesson, the trends in its implementation.

Keywords: education, patriotism, patriotism, interactive method, technology, science.

KIRISH

Bugungi kunda maktabda, shu jumladan ikkinchi sinf o'quvchilariga tarbiya fani o'ta muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "tarbiya" fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 422-sonli qarori asosida maktablarda bu fan o'tib kelinmoqda. "Tarbiya" darsligi "Odobnoma", "Vatan tuyg'usi", "Milliy istiqlool g'oyasi va ma'naviyat asoslari" hamda "Dunyo dinlari tarixi" fanlarini birlashtirdi. 2-sinflarda vatanparvarlik hissini uyg'otishda tarbiya fani beqiyos ahamiyatga ega.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Vatanparvarlik tuyg'usi kishining o'z vatani va uning tabiatiga, xalqiga, xalqining o'tmishdagi va hozirgi qahramonligiga, tili va san'atiga bo'lgan otashin muhabbatini ifodalaydi. Qadim zamonlardan buyon xalqning o'z Vataniga muhabbati qo'shiqlarda, ertaklarda va sharq mutafakkirlarimizning nodir asarlarida tarannum etib kelinadi. Vatanga muhabbat tuyg'usi insonlarni har doim mehnat qahramonligiga, xalqning baxt-saodati uchun kurashga undaydi. Vatan haqidagi boshlang'ich bilimlar bolalarda ularning hayotiy tajribalari zaminida, tevarakatrofda hayot to'g'risidagi muayyan tasavvurlari asosida hosil bo'ladi. Vatan - har bir kishida o'z uyiga, tug'ilib o'sgan yurtiga, eng yaqin kishilari ota-ona, aka-uka, opa-singillariga bo'lgan

munosabatida aks etadi. 2-sinf o'quvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning individual shakllari asosan oilada amalga oshiriladi. U yoki bu masalada hal qiluvchi rolni oila o'ynaydi. Shuning uchun o'qituvchi o'quvchilarning oilalari bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yishi, ota-onalarni bolalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayoniga jalb qilishi kerak. Ta'lim muassasasida vatanparvarlik ishining muvaffaqiyati o'qituvchilarning axloqiypsixologik xarakteriga, ularning psixologik, pedagogik va kasbiy tayyorgarligiga, o'z vazifalariga munosabatiga, shuningdek, o'quvchilarning ota-onalari bilan samarali hamkorlik qilish qobiliyatiga bog'liq.

Vatan shunday tushunchaki, u kishi qalbida hech qachon o'zgarmaydi. Vatanga muhabbat tuyg'usi ona suti bilan qonga kiradi. Bu aziz tuyg'uni ona allasi parvarish etadi, voyaga yetkazadi. Inson o'z Vatanida kamol topadi. Qadrlanadi. Hayot maktabini o'taydi. Farovonlik va baxt – saodatga erishadi. Vatan so'zini biz hamisha ona so'zi bilan yonma- yon ifodalaymiz. Ona – Vatan timsolida biz jamiyatimiz tabiatini, mehribonlik va muvofiqlik poydevoriga qurilgan tuzumimiz xislatini ko'ramiz. O'zbekistonning mustaqilligi tufayli vatan tarixi moddiy va ma'naviy merosga aylandi. Okean ortidagi mamlakatni birinchi bo'lib kashf etgan Abu Rayhon Beruniy, ne-ne sarkardalar tig' kuchi bilan ololmagan joylarni qalam kuchi bilan zabt etgan Alisher Navoiy, tibbiyot ilmining asoschisi Abu Ali Ibn Sino, buyuk matematik al-Xorazmiy, kuragi yerga tegmagan sarkarda, yirik davlat arbobi, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi jahon ahliga mashhur bo'lgan ma'rifatli o'zbek millatining qalbi, aqli, xulqi, bilimi, tili, sarkardorligi bilan hurmat topgan yurtdoshlarimizni butun dunyo biladi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Bukilmas iroda va jasorat namunasini amalda namoyon etib, o'z hayotini aziz Vatanimizning har tomonlama ravnaq topishi, bugungi tinch va osoyishta kunlar uchun jonini fido qilgan ajdodlarning muqaddas xotirasini yod etib, ezgu ishlarini davom ettirish, safimizda yurgan keksalarni e'zozlash — odamiylikning eng oliy mezonini va bizga tinchlik, omonlik kerak, deb yashaydigan bag'rikeng va oliyjanob xalqimizga xos azaliy qadriyatdir", - deb xalqimizning necha asrlardan buyon yagona orzu – ona – Vatan sog'inchi bilan yashaganini ta'kidlaydilar.

TADQIQOT NATIJALARI

Tarbiya darslarini o'tishda interfaol usullar o'quvchilarning o'zaro muloqotlari asosida amalga oshirish maqsadga muvofiq. Interfaol metod - ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi faollikni oshirish orqali ularning o'zaro harakati, ta'siri ostida bilimlarni o'zlashtirishni kafolatlash, shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Uning asosiy mezonlari - norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish, mustaqil o'qish, o'rganish, seminarlar o'tkazish, o'quvchilarni tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriq, vazifalar berish, yozma ishlar bajarish kabilardan iborat.

2-sinf "Tarbiya" darsligi kitobida 1-mavzu "Olamni mahliyo aylagan diyor" va 22-mavzu "Birlashgan o'zar" kabi mavzularda vatanparvarlik hissini 2-sinf o'quvchisiga singdirish uchun bir qator texnologiya-metodlarni taklif etish mumkin. Bunda, albatta 2-sinf o'quvchisining dunyoqarashi, bilimi, idroki inobatga olinadi.

MUHOKAMA

"Dumaloq stol" metodidan foydalanish tavsiya etiladi. Bunda do'skaga "Vatan" yoki "Vatanni sevishni qanday ifodalaysiz?" so'zi yozilib, o'quvchilarga 1 varoq qog'oz beriladi va

o'quvchilardan vatanga bog'liq fikrlar yozilishi so'raladi. Topshiriq yozib qo'yilgan qog'oz varaq davra bo'ylab aylantiriladi. Har bir o'quvchi o'zining javob variantini yozib qo'ygach, varoqni boshqa o'quvchiga uzatadi. Dumaloq stol bir aylanganidan so'ng o'qituvchi tomonidan varoqdagi yozilgan fikrlarni muhokama qilish boshlanadi. Noto'g'ri javoblar o'chiriladi, to'g'ri javoblarning soniga qarab o'quvchilarning bilimlariga baho beriladi. Bu metodni 2-sinflarda yozma shaklda qo'llash mumkin.

“Klaster” – bu ma'lum bir mavzu bo'yicha o'ylashga yordam beruvchi strategiya bo'lib fikrlashning keng qamrovli shaklidir. 2-sinf “Tarbiya” darsligi kitobi 22-mavzu “Birlashgan o'zar” mavzusi doskaning o'rtasiga “Birlashgan o'zar” deb yozib qo'yiladi. O'quvchilarni faolligini ta'minlash maqsadida guruhlariga bo'lgan holda doskaga yozilgan so'z bilan bog'liq hayoliga kelgan barcha so'z va gaplarni aytadilar. Fikr aytgan o'quvchining o'zi doskaga yozib qo'yadi. Go'yalarni aytish va yozish belgilangan vaqt davomida amalga oshiriladi. Yozish tugagach, yozilgan so'zlar orasida bog'liqlik tahlil qilinadi.

“Ruchka stol o'rtasida” metodi. Butun guruhga topshiriq beriladi. Masalan, vatanni sevishni qanday ifodalaysiz? (2-sinf misolida). Har bir o'quvchi bitta javob variantini bir varaq qog'ozga yozib, uni qo'shnisiga beradi, o'z ruchkasini esa stolning o'rtasiga surib qo'yadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, vatanparvarlik hislarini oshirishda tarbiya fanining o'qitilishi va uning asosiy mavzularini yoritishda tegishli manbalardan oqilona foydalangan holda samaraga erishish mumkin bo'ladi. Vatanparvarlik hislarini nafaqat ta'lim jarayonida ta'limdan keyingi bosqichlarda ham tadbqiq etib jamoatchilik orasida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni olib borish hozirgi zamonning dolzarb savollariga javob berish orqali ta'limning innovatsion texnologiyalardan keng foydalanishni va vatanparvarlik targ'ibotiga tadjriy, uzluksiz ravishda e'tibor berish mamlakatimizni mustaqil taraqqiyot yo'lid an izchil rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Biz bugundan boshlab yosh o'quvchilarimiz ongiga vatanparvarlik tushunchasini singdira olsak, kelajakda buyuk yutuqlarga erishishimiz muqarrar.

Adabiyotlar

1. Tursunova.O "Oilada bola tarbiyasi" Toshkent 2018-y
2. Mavlonova R, Vohidova N, Raxmonqulova I, “Pedagogika nazariyasi va tarixi(darslik)- T: “Fan va texnologiya nashriyoti 2010-yil 410-b
3. Raxmonov, A. R. (2021). MAKTAB O'QUVCHILARIDA MILLIY VATANPARVARLIK TUYG'USINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY VOSITALARI. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES, 2(4), 1549- 1556b
4. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnolofiyalar va pedagogik mahorat. T. 2016 y.
5. Abduganiev O. Developing Student Civil Competency //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
6. Shermuxamedova S va b. 2-sinf tarbiya fani darsligi. T. «O'zbekiston» 2020 y.
7. www.lex.uz

ПРЕПОДАВАНИЕ БИОЛОГИИ В СОВРЕМЕННЫХ РЕАЛИЯХ

Шайхуллина Татьяна Шамильевна

Государственная специализированная общеобразовательная школа № 307 Яшнабадского района г.Ташкент

Рахманова Дильноза Алишеровна

Государственная специализированная общеобразовательная школа № 307 Яшнабадского района г.Ташкент

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6762398>

Аннотация. В мире проживает около 7 миллиардов человек, однако природные ресурсы ограничены. В этих условиях человечеству и отдельным людям необходимо научиться жить вместе и принимать осознанные, ответственные решения, основанные на понимании того, что действия, совершаемые нами здесь и сейчас, могут воздействовать на жизнь и деятельность людей в других частях света и будущих поколений. Чтобы люди могли научиться вести ответственную жизнь и решать сложные проблемы мирового значения, образование должно поощрять развитие критического мышления и качеств, позволяющих прогнозировать ход событий в будущем и совместно принимать решения. Для этого необходимы новые подходы к обучению, развитие динамичных и экологических обществ и экономики, а также воспитание глобальной гражданской ответственности.

Ключевые слова: образование, современный урок, ИКТ, цифровые образовательные ресурсы, компетенции, интуитивное обучение.

TEACHING BIOLOGY IN MODERN REALITIES

Abstract. There are about 7 billion people in the world, but natural resources are limited. Under these conditions, humanity and individuals need to learn how to live together and make conscious, responsible decisions based on the understanding that the actions we take here and now can affect the lives and activities of people in other parts of the world and future generations. In order for people to learn how to lead responsible lives and solve complex problems of global importance, education must encourage the development of critical thinking and the qualities that allow them to predict the course of events in the future and make joint decisions. This requires new approaches to learning, the development of dynamic and sustainable societies and economies, and the development of global citizenship.

Keywords: education, modern lesson, ICT, digital educational resources, competencies, intuitive learning.

ВВЕДЕНИЕ

Образование – самое эффективное средство, которым располагает общество, чтобы противостоять вызовам будущего. Именно образование будет формировать мир завтра. Прогресс человечества в определяющей степени зависит от продуктов деятельности образованных умов... UNESCO (1997) Educating for a Sustainable Future: A Transdisciplinary Vision for Concerted Action, paragraph 38.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Трудно переоценить роль естественных наук при изучении вопросов устойчивости или неустойчивости. Например, естественные предметы позволяют изучать глобальные

проблемы человечества и разбирать их причины, сущность и способы решения. Эти области знаний идеальны для включения вопросов, связанных с изучением Природы, её законов и процессов; места Человека в Природе; взаимодействия Человека и Природы. В процессе обучения важно делать акцент на развитии навыков поиска и решения конкретных проблем и изучать взаимосвязи между наукой, технологией и обществом.

Понимание естественных наук и технологий для обучающихся в жизни современного общества играет значимую роль, давая им возможность принять участие в установлении общественной стратегии (курса, политики), которая сопоставляется с естественными науками и технологиями влияющие на их жизнь.

В настоящее время практически не встретишь человека, который не использует информационные технологии. Современный этап развития общества характеризуется влиянием информационных технологий, которые проникли во все сферы деятельности человека, и образование тому не исключение.

Эксперты в области образования не устают повторять, что роль учителя меняется: к современным детям нужен новый подход — и для этого есть все ресурсы. Компьютерные сервисы пришли в жизнь большинства преподавателей не сразу, а вот большинство учеников с техникой на «ты» практически с первых лет жизни. Они привыкли получать информацию мультимедийно, и с просторов «всемирной паутины». Обилие информации и разнообразных данных, требует обработки и это приводит к многозадачности. Современные дети могут одновременно общаться в соцсетях с друзьями, выполнять домашнее задание и играть в сетевые игры. Получая большие объёмы информации формируют склонность к интуитивному обучению, инсайту. Всё это можно и нужно использовать во благо, так как именно эти особенности и способствуют формированию метапредметных компетенция.

Содержание школьного курса биологии, как правило, отстаёт от развития биологической науки. И хотя учебники по биологии насыщены разнообразной информацией, часто центральные смыслы процессов и явлений представляются недостаточно. Вот тут и нужно использовать обилие источников информации. Поисковый, исследовательский характер работы, как отмечают многие методисты, способствует активизации мыслительной деятельности учащихся. Именно исследование природы, разгадывание её тайн и законов жизни рождает интерес к живому, способствуют развитию любви и бережного отношения к природе.

Информатизация образования заключается в создании благоприятных условий для свободного доступа к информации, как для преподавателей, так и для учеников. В настоящее время, используя операционную систему Windows можно широко применять графику (схемы, рисунки, диаграммы, карты и т.д.), что способствует развитию образного мышления.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Наиболее эффективным методом представления материала являются мультимедийные презентации. Они позволяют представить материал в виде ярких опорных образов в последовательном порядке. Презентации можно использовать на любых этапах урока, а также в виде презентаций ученики могут сдавать домашнее задание, что способствует развитию информационной компетенции, компетенции

самосовершенствования, компетенции математической грамотности, осведомлённости о достижениях науки и техники, и умения пользоваться ими.

Современные ученики практически всегда имеют под рукой смартфоны с доступом в интернет. Это также можно использовать в благих целях и с пользой на уроках биологии. Например, при изучении систематики растений и животных использовать Google-определитель и поисковик по картинкам. Будут использоваться сразу несколько методов изучения биологии – наблюдение и сравнение, что способствует развитию внимания, сосредоточенности и расширяет познания в области биологии.

Так же для организации современного урока можно использовать следующие цифровые ресурсы:

PLICKERS — позволяет реализовать быструю обратную связь от класса (аудитории родителей, слушателей), мобильные голосования и фронтальные опросы во время учебного занятия по пройденному или текущему материалу, мгновенный учет посещаемости занятия. Работа с мобильным приложением отнимает не более нескольких минут. Карточками школьники показывают свои варианты ответов, а преподаватель «считывает» их камерой через приложение. Задания и результаты можно выводить на интерактивную доску. Технология помогает оперативно провести опрос в начале или в конце урока, организовать тест и быстро получить статистику по ответам.

ЯКласс — электронный интеллектуальный тренажёр, образовательный интернет - ресурс для школьников и учителей.. В основе ресурса лежит технология генерации огромного числа вариантов для каждого задания Genexis – тем самым решается проблема списывания. На сегодняшний день в базе Я Класс более 6000000 заданий, а также формы для создания и загрузки собственных проверочных работ. Мотивацию учеников повышает соревновательный компонент.

LearningApps — полностью бесплатный онлайн-сервис из Германии, позволяющий создавать интерактивные упражнения для проверки знаний.. На сайте реализована возможность создавать свои «виртуальные классы», чтобы получать статистику по ученикам.

Office365 — набор универсальных веб-сервисов. Их можно использовать для решения различных образовательных задач: например, простой «Блокнот», если открыть к нему доступ ученикам, помогает организовать ведение проектов.

QR-код — технология, которая широко используется в образовании, в том числе для проведения QR-квестов. Она позволяет зашифровать в простой значок большие объёмы информации: в том числе задания, видеоролики, фотографии и другие материалы. Используется в современных учебниках для демонстрации опытов.

Learnis – популярная российская платформа для создания интерактивного контента. Помимо всего прочего, сервис предполагает создание веб-квеста в жанре «выберись из комнаты».

ОБСУЖДЕНИЕ

Использование всех этих цифровых образовательных ресурсов не заменяют учителя, а способствуют содержательному, деятельному и индивидуальному общению с учеником, позволяют довести до учащихся огромный поток информации, при этом развивая зрительную память, акцентируя внимание на важных деталях и объектах. Все эти средства

являются эффективными средствами представления материала по биологии и его закрепления. Их целесообразно использовать на любом этапе урока.

ВЫВОДЫ

Использование ИКТ на уроках биологии даёт возможность расширить кругозор, усилить мотивацию обучения путём активного диалога учеников с компьютером, путём ориентации учения на успех, позволяет систематизировать знания по биологии, сформировать навыки самостоятельной работы с учебником и дополнительными источниками информации.

Список использованной литературы

1. «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» № УП-4947г.Ташкент, 7февраля 2017г.
2. А.А.Азизов, Н.Г.Акиншина. Образование в интересах устойчивого развития. Учебно-методическое пособие. Ташкент – 2009
3. Белых О.А., Лаврентьева Л.А. Экологическая компетенция специалиста // Актуальные проблемы права, экономики и управления: сб. статей междунар. науч.-практ. конф. Иркутск, 2008. Вып. IV, т. II. С. 280—281.
4. Ермаков Д.С. Формирование экологической компетентности учащихся. – М.: МИОО, 2009. – 180 с.
5. Игнатова В. А. Формирование экологической культуры учащихся: теория и практика.– Тюмень: ТюмГУ, 2011. – 196 с.
6. Полат Е.С. Типология телекоммуникационных проектов. Наука и школа - № 4, 2007.
7. <https://science-education.ru/>
8. www.biology.ru
9. <https://cyberleninka.ru>

ZAMONAVIY TADBIRKOR AYOLLARNING IJTIMOY FAOLLIGI

Raxmonova Mavluda Xasanovna

Termiz davlat Universiteti Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6762487>

Annotatsiya. Ayol tadbirkor, biror soha vakili bo'lgani, oilasiga qo'shimcha daromad kiritgani yaxshi. Ammo bugun hamma sohada ham bilim, uquv, tajriba zarur. Yangi texnologiyalar, zamonaviy yondashuvlarni egallamay turib, ishni rivojlantirish mushkul. Bu borada yurtimizda tashkil etilgan 400 dan ortiq nodavlat notijorat tashkilotlari ayollarni kasbga o'qitish, ularni tadbirkorlikka jalb qilish, ijtimoiy yordam ko'rsatish bo'yicha yaxshi tajriba yaratdi, deb ayta olamiz. Ushbu maqolada, zamonaviy tadbirkor ayollarning ijtimoiy faolligi haqida fikr va mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: ayol, tadbirkor, ijtimoiy, zamonaviy, texnologiya, kasb, mablag'.

СОЦИАЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ СОВРЕМЕННЫХ ЖЕНЩИН-ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ

Аннотация. Это хорошо, что женщина-предприниматель является представителем отрасли и приносит дополнительный доход своей семье. Но сегодня нам нужны знания, подготовка и опыт во всех областях. Сложно развивать бизнес без освоения новых технологий и современных подходов. В связи с этим можно сказать, что более 400 негосударственных некоммерческих организаций, созданных в нашей стране, показали хороший опыт профессионального обучения женщин, вовлечения их в предпринимательскую деятельность, социальной помощи. В данной статье обсуждаются мнения и комментарии по поводу общественной активности современных женщин-предпринимателей.

Ключевые слова: женщина, предприниматель, социальная, современная, технология, профессия, финансы.

SOCIAL ACTIVITY OF MODERN WOMEN ENTREPRENEURS

Abstract. It is good that a female entrepreneur is a representative of the industry and brings additional income to her family. But today we need knowledge, training and experience in all areas. It is difficult to develop a business without mastering new technologies and modern approaches. In this regard, we can say that more than 400 non-governmental non-profit organizations created in our country have shown good experience in vocational training for women, involving them in entrepreneurial activities, and social assistance. This article discusses opinions and comments on the social activity of modern women entrepreneurs.

Keywords: woman, entrepreneur, social, modern, technology, profession, finance.

KIRISH

Joriy yilning 1-mart kuni Prezidentimiz raisligida xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash tizimi hamda ularning jamiyatdagi mavqeini yanada mustahkamlash masalalari bo'yicha o'tkazilgan video selector yig'ilishida ana shunday tashkilotlarning ahamiyati haqida ham so'z bordi. Qolaversa, ayollarning jamiyatdagi o'rnini yanada yuksaltirish va mustahkamlash, ularning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, oilaviy zo'ravonliklarning oldini olish, gender tenglikni qaror toptirishga oid belgilangan vazifalarni berdi. Har bir yo'nalish, ayniqsa, xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishga e'tibor qaratildi. Tadbirkor ayollar ulushini hozirgi 25 foizdan 40 foizga yetkazish

bo'yicha 2022—2024-yillar uchun “Biznes ayollar” dasturini qabul qilish, dastur ijrosiga jami 8 trillion so'm mablag' yo'naltirish belgilangani katta tashabbus. Qishloq joylarida loyihalarni amalga oshirish uchun nodavlat tashkilotlarga 2 milliard so'mgacha grantlar ajratilishi biz uchun imkoniyat bo'lishi barobarida, zimmamizga jiddiy mas'uliyat ham yuklaydi. Qolaversa, o'zi yoki qaramog'ida nogironligi bor yaqini bo'lgan xotin-qizlarga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish, ularni kasbga o'qitish borasida nodavlat notijorat tashkilotlariga berilayotgan grantlar miqdori 5 baravarga oshirilib, amaldagi 40 million so'mdan 200 million so'mgacha yetkaziladigan bo'ldi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Ayni paytda 150 ga yaqin a'zolariga ega O'zbekiston “Agrar soha ayollari” uyushmasi ham faoliyati davomida bu yo'nalishda qator loyihalarni amalga oshirib kelmoqda. Jarayonda, ayniqsa, mehnat bozorida ayollarning raqobatbardoshligini oshirish, o'z-o'zini band qilishlari, agrobiznes va issiqxonalar tashkil etishlari uchun tegishli shart-sharoitlar yaratish, xususan, ularni kasbga tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish, qishloq joylarda servis xizmatlari sohalarini rivojlantirish dolzarbdir. Ishlar davlat va xalqaro tashkilotlar xamda nodavlat tashkilotlar bilan xamkorlikda olib boriladi. Xotin-qizlar uchun qulay mehnat va turmush sharoitlarini yaratish, xayot farovonligini oshirishda qishloq ayollariga alohida urg'u berish muhimdir. Qishloq xo'jaligini innovatsion rivojlantirish, sohaga malakali kadrlar tayyorlash, ichki va tashqi bozorga sifatli qishloq xo'jalik va qayta ishlangan mahsulotlar ishlab chiqarish xajmlarida ham ayollarning hissasi va potentsiali katta. Xususan, bugunga qadar yurtimizda seleksioner olimalarimiz tomonidan 15 dan ortiq g'o'za va bug'doy navlari yaratilgan.

TADQIQOT NATIJALARI

Shu bois, ayni kez qishloq ayollarining bilim va ko'nikmalari, moddiy-texnik resurslarga egaligini oshirish, qaror qabul qilish va yetakchilikda erkaklar bilan teng sharoitlar yaratish uchun ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish muhim. Uyushma tomonidan noan'anaviy, yuqori daromad keltiruvchi qishloq xo'jalik ekinlarini ko'paytirish, ularni ichki va tashqi bozorlarga yo'naltirishga qaratilgan o'quv seminarlariga yetakchi davlatlar mutaxassislarini jalb etish yaxshi samara bermoqda. Jizzax viloyati xududiy bo'linmasi o'quv markazida manzarali o'simliklar va gulchilikni rivojlantirish bo'yicha bir xaftalik o'quv-amaliy seminarlarda ushbu sohaga qiziquvchi 20 dan ortiq ayollar o'qitilib, ikkinchi bosqichda ular orasidan yetakchilarning 5 nafari joriy yil aprel` oyida Turkiya davlatining kompaniya va firmalariga malaka oshirish uchun yuborilishi kelishildi.

Xotin-qizlarning huquqiy savodxonligini oshirish ularning oila va jamiyatda o'z o'rinlarini egallashlari uchun imkoniyat eshiklarini ochadi. Bu borada ham izchil ishlarni amalga oshiryapmiz. Toshkent viloyatining 3 ta tumanida ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan va agrar sohadagi ayollar uchun bepul yuridik xizmat ko'rsatadigan punktlar tashkil etdik. Shu vaqtga qadar malakali yuristlar tomonidan 3 mingdan ortiq ayollarga yuridik maslahatlar va yordamlar ko'rsatilib, 30 dan ortiq xotin-qizning ishli bo'lishiga ko'maklashildi. Ayollar qaysi sohada ishlamasin, doim e'tirofqa loyiq. 2021-yilda bayram sanasi arafasida agrar sohadagi eng yetuk, ishlab chiqarishga innovatsion g'oyalarini tatbiq etgan, o'z maktabini yaratgan 6 nafar olimalar haqida 28 daqiqalik “Ilm yulduzlari” nomli hujjatli film hamda sohadagi eng ilg'or 41 nafar olima ayollarning ibratli hayoti va ilmiy ishlari natijalariga bag'ishlangan “Agrar soha olimalari” nomli kitob tayyorlandi. Umuman, bizning maqsadimiz eng chekka hududlardagi xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularga huquqiy maslahatlar berib, tadbirkorlikka yo'naltirishga qaratilgan. Kelgusida

qishloq joylarda yangi ish o'rinlari yaratish, kambag'allikni qisqartirishga qaratilgan yirik loyihalarda ishtirok etish, xotin-qizlar kooperatsiyalarini tashkil etish singari boshqa ko'plab maqsadlarimiz ham bor.

MUHOKAMA

Bozor iqtisodiyoti sharoitida ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish davlat va jamiyat tomonidan maxsus chora-tadbirlar ko'rishni, uzoqqa mo'ljallangan rejalar, dasturlarni ishlab chiqishni taqozo etadi. Shuni esda tutish zarurki, raqobatga, manfaatlar to'qnashuviga asoslangan bozor munosabatlari sharoitida barcha ayollar ham o'z qobiliyati va salohiyatini to'liq namoyon etish imkoniga ega bo'lavermaydi. Keskin raqobat, mulklarning xilma-xilligi tufayli murakkablashadigan «Kim o'zdi» hammaning ham o'z ichki ijodiy kuchlarini ro'yobga chiqarishiga imkon beravermaydi. Bu o'rinda tashabbuskor ayollarni qo'llab-quvvatlash, ularga «o'z ishi»ni rivojlantirishda yordam berish zarur bo'ladi. Xususiy mulk egasi bo'lgan ayolgina iqtisodiy munosabatlarda faollik ko'rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilganda, mamlakatda ayollar tadbirkorligini, ijtimoiy-iqtisodiy faolligini yuksaltirishga oid bir qator tadbirlarni amalga oshirayotgan siyosiy partiyalar bo'lsada, ularning ko'lami, salmog'i va ayollarning siyosiy madaniyatini yuksaltirishga ta'siri hali davr talablari darajasida emas. Hozirgi davrda siyosiy partiyalar faoliyatida qatnashayotgan ayollar 40-44 % ini tashkil etadi. Hozirgi zamon ilm-fanida "faoliyat", "faollik", "ijtimoiy faollik" tushunchalari keng qo'llaniladi. Aslida, ushbu tushunchalar negizida insonning yon-atrofga, ijtimoiy munosabatlarga, olamni anglashga oid tajribasi, ya'ni faoliyati yotadi. Demak, "ijtimoiy faollik" tushunchasi "faoliyat" va "amaliyot" tushunchalari bilan bevosita bog'liq, hatto genezisi va etimologiyasi nuqtai nazaridan ulardan kelib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kenjaeva, H. P., Tojiev, F. I. va Juraev, B. N. (2014). O'ZBEKISTONDA DEMOKRATIK JAMIYAT YARASH VA RIVOJLANISHDA AYOLLARNING O'RNI. *Texnologiya va ta'limda innovatsiyalar* (119-123-betlar).
2. Kenjaeva, H. P. (2021). FUKDROLIK MADANIYATI MEZONLARY SHARK FALSAFASI TALKINIDA. *Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar*, 2(3).
3. Rahmonova, M. (2021). Patriotic ideas in the works by fitrat: theoretical and practical harmony. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(2), 1466-1474
4. O'ralovna, J. G. (2022). Social Psychological Problems of Alienation. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 2(4), 204-206.
5. Жумаева, Г. У. (2021). Психологические механизмы формирования профессиональных отношений будущего педагога. *Достижения науки и образования*, (4 (76)), 72-76.
6. Kenjaeva, H. P. (2021). Ayollar ijtimoiy faolliginida fukarolik institute urni. *Ilmiy taraqqiyot*, 1(6), 957-961.
7. Kenjaeva, X. (2021). Milliy manaviy merosimizda talim-tarbiya masalalari. *Jamiyat va innovatsiyalar*, 2(6/S), 18-24.
8. Ismoilovna, A. Z., & Narzullayevna, K. G. (2022). In the Process of Forming a Person, Overcoming the Emotional State in The Family Environment. *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences*, 6, 31-33.

9. Karakulovich, J. A., & Ismoilovna, A. Z. (2021). PSYCHOLOGICAL STUDY OF EMOTIONS AND EMOTIONS IN WORLD PSYCHOLOGY. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(10), 419-421.
10. Ismoilovna, A. Z. (2021). Methodology of organizational capacity development in gifted children. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 1957-1961.
11. Абдуллаева, З. И. (2021). ИЗУЧЕНИЕ КОММУНИКАТИВНО-ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ОДАРЕННЫХ ДЕТЕЙ. *Вестник науки и образования*, (8-2 (111)), 90-94.
12. Usmanovna, A. N. (2021). The role of parents in the upbringing of children. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 1995-1999.
13. Narzullayevna, K. G. (2021). Characteristics of marriage motivation in young people. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 2238-2241.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNING AQLIY RIVOJLANISHIDA NUTQ O'STIRISH MASHG'ULOTLARINING AHAMIYATI

Begaliyeva Zebunniso Alisher qizi

Jizzax davlat pedagogika instituti ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Maktabgacha ta'lim) fakulteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6762523>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlay olishi, tasavvur olami rivojlanishi, tovushlarni anglay olishi, ya'ni, aqliy rivojlanish jarayonida aqliy mashg'ulotlarning o'rni va ahamiyatli tomonlari haqida batafsil ma'lumot berildi.

Kalit so'zlar: mustaqil fikrlash, aqliy rivojlanish, tendensiya, uzluksiz ta'lim, nutq shakllantirish, nutq o'stirish metodikasi, maktabgacha ta'lim.

РОЛЬ УПРАЖНЕНИЙ ПО РЕЧЕВОМУ РАЗВИТИЮ В УМСТВЕННОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. В данной статье представлена подробная информация о роли и значении умственной тренировки в процессе умственного развития, то есть мышления, развития воображаемого мира, понимания звуков детьми дошкольного возраста.

Ключевые слова: самостоятельное мышление, психическое развитие, направление, непрерывное образование, формирование речи, приемы развития речи, дошкольное образование.

THE ROLE OF SPEECH DEVELOPMENT EXERCISES IN THE MENTAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. This article provides detailed information on the role and significance of mental training in the process of mental development, that is, thinking, the development of an imaginary world, understanding sounds by preschool children.

Keywords: independent thinking, mental development, direction, lifelong education, speech formation, speech development techniques, preschool education.

KIRISH

Har bir ona zimmasidagi asosiy va muhim vazifalaridan biri bu farzandini yetuk, komil va yurt uchun kerakli shaxs etib tarbiyalash hisoblanadi. Shu maqsadda har bir ona bolasining to'g'ri ta'lim olishini istaydi. Ayniqsa bolalarning maktabga chiqish jarayonida fikrlashi, tasavvur olamida katta o'zgarishlar bo'lishni boshlaydi. Ma'lumki, mustaqil fikrlashga o'rgatuvchi, ijodiy tafakkurini rivojlantirishga ko'maklashuvchi usullarni qo'llab, bolalarga muhim bo'lgan bilim berish maktabgacha va boshlang'ich ta'limning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur vazifani amalga oshirish uchun yangi pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayoniga tadbiiq etildi. Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning boshlang'ich qismi sanaladi. U bolaning sog'lom va rivojlangan shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlash bilan bir qatorda, o'qishga bo'lgan ishtiyoqini uyg'otib, tizimli o'qitishga tayyorlab boradi. 6-7 yoshgacha bo'lgan maktabgacha ta'lim davlat va nodavlat bolalar maktabgacha ta'lim muassasalarida va oilada amalga oshiriladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Maktabgacha ta'limning maqsadi - bolalarni maktabdagi o'qishga tayorlash bilan bir qatorda, bolani sog'lom, rivojlangan, mustaqil shaxs bo'lib shakllantirish, qobiliyatlarini ochib berish, o'qishga, tizimli ta'limga bo'lgan ishtiyoqini tarbiyalash kabi muhim vazifalarni o'ziga

oladi. Shularni hisobga olib, "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining sonli qarori hamda "Maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" tasdiqlandi. Bu qonun hujjatlarida Maktabgacha ta'lim tizimini yaxlit uzluksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini sifatida yanada takomillashtirish, maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish hamda moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni har tomonlama intellektual, ma'naviy-estetik va jismoniy rivojlantiruvchi zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy etish, ularning maktabga tayyorgarlik darajasini tubdan oshirish kabi masalalar o'z ifodasini topgan.

Mamlakatimizning olib borayotgan mana shunday siyosati maktabgacha ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan tarbiyachi-pedagoglardan g'oyat katta ma'suliyat hamda o'qitishning yangi texnologiyalaridan keng foydalanishni davr talabi etib belgilab qo'ydi. Shularni hisobga olib, maktabgacha ta'lim muassasalarida bola har tomonlama maktab ta'limiga tayyorlash, ular orasida bola nutqini rivojlantirish masalasi eng muhim va birinchilardan bo'lib xizmat qiladi. Ularning so'z boyligi oshishi ravon gapirishi va o'z fikrini to'liq ifoda etib, aytib bera olishga o'rgatish masalaning dolzarbligini ko'rsatib beradi. Hech shubhasiz bu oson ish emas.

Nutq o'stirish metodikasi pedagogik fan sifatida maktabgacha ta'limda bolalar nutqini o'stirishni puxta egallagan mutaxassis tayyorlashda buyurtmachi sifatida, ilmiy izlanishlar asosida yaratilgan - Bolajon tayanch dasturini o'quv jarayoniga joriy etish, nutq o'stirish metodikasi bo'yicha bilim va malakalarni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatdan mutanosibligini ta'minlaydi, nutq o'stirish usullarini ishlab beradi. Uni takomillashtirish, eng qulay usulni qo'llash orqali bolalarga ona tilini amaliy o'rgatish, nutqda til birliklaridan foydalanish, o'zaro nutqiy muloqot munosabatida ona tilida fikrni to'g'ri, ifodalay olish, tengdoshlari nutqini tinglab tushunish nutqda til birliklarini ajrata bilish (tovush, so'z) nutq meyyorlarini ishiga mos holda o'rganib borish, unga amal qilish kabi faoliyatini shakllantiradi. Demak, nutq o'stirish metodikasi fani maktabgacha ta'limda nutq o'stirish vazifasini amalga oshiradi, bolalarda ifodali, aniq, lo'nda va obrazli so'zlashishni shakllantirish orqali ona tilini amaliy o'rgatadi, bolalarga ta'lim beradi.

TADQIQOT NATIJALARI

Nutq o'stirish metodikasi fani maktabgacha ta'limda bolalarni og'zaki nutqini o'stirish, tengdoshlari va kattalar bilan nutqiy muomala malakalarini shakllantirish orqali nutqda so'zdan to'g'ri va o'rinli foydalanish, ya'ni nutq va xulq egasi bo'lish kabi ma'naviy axloqiy sifatlarni, so'zlash odobini egallashni shakllantiradi. Nutq o'stirish metodikasi pedagogik fan sifatida rivojlantiruvchi vazifani bajaradi. Ya'ni usulika bolalar nutqini o'stirish orqali ularning nutq a'zolarini anatomik-gimnastik mashq qildirish orqali nutqning ravon tushunarli bo'lishini ta'minlaydi: bolalar tafakkuri, aqliy faoliyatini rivojlantiradi, ularda nutq odobi, ma'naviy barkamollikni shakllantiradi. Chunki yaxshi rivojlangan nutq tushunarli ta'sirchan bo'ladi, bola o'z nutqini to'zatib boradi. Nutqni rivojlantirish nafaqat bolani atrof-olam bilan tanishtirish tomoni, balki umumiy psixik rivojlanish ustuni hisoblanadi.

Bola nutqining rivojlanishi umuman shaxsni va shu bilan birga barcha psixik jarayonlarni shakllantirish bilan bog'liqdir. «...Tilni egallash jarayoni -bu faqat va shunchaki bilimlar, mahorat hamda ko'nikmalarni berish jarayoni emas. Bu eng avvalo tarbiyadir. Qalbni tarbiyalash, aqlni tarbiyalash, fikrlar tuzishni shakllantirish, inson ruhiy qiyofasining eng nozik qirralariga chidam bilan ishlov berishdir» (K.D.Ushinskiy). Bola nutqiy rivojlanishining, bir tomondan, tashqi

ta'sirlar bilan belgilanishi, ikkinchi tomondan esa uning to'satdan yuz berishi, "o'z-o'zidan harakatga kelishi" bilan tavsiflanishini tushunish nutq ontogenezi haqidagi zamonaviy tasavvurlarga xos holatdir. Nutqni rivojlantirishning ana shu qonuniyatlari va mexanizmlarini tushunib yetish ularni batafsil ko'rib chiqishni talab qiladi.

"Antonim so'zlar" o'yini

Bu o'yin katta va tayyorlov guruhlarda o'tkazilishi mumkin. O'yin mashg'ulot bolalarning mantiqiy tafakkurining rivojlanishiga samarai yordam beradi degan umiddamiz. O'yin induvidual, guruh bilan ham o'tkazilsa ham bo'ladi. O'yin sharti qo'yidagicha: Tarbiyachi bolaga bir so'zni aytadi, bola esa shu so'zning qarama-qarshi ma'no anglatuvchisini topadi. Masalan: katta-kichik, issiq-sovuq, qattiqyumshoq, uzoq-yaqin va xokazolar. Odatda bollar o'yin boshida bir oz qiynaladilar, aytilgan so'zga javoban, antonim emas sinonim so'zlar bilan javob beradilar. Ammo o'yinning mohiyatini tushunib olganlaridan so'ng abstrakt tushunchalarni ham osonlik ilan anglaydilar, hamda tezlik bilan javob berishga xarakat qiladilar. Masalan: chaqqoonyalqov, ishchan-dangasa, odobli-odobsiz va xokazolar.

"Avval nima bo'lgan edi" o'yini

Bu o'yin shartiga ko'ra bolalar tarbiyachi tomonidan aytilgan narsaning avval nima bo'lganini aytishlari kerak. Masalan: jo'ja-tuxum, ot - toychoq, kapalak - qurt kabilar. Bundan tashqari bittadan ko'p ma'noga ega bo'lgan so'zlardan ham foydalanish mumkin. Masalan: non - un - bug'doy, uy - g'isht - loy, stol - yog'och - daraxt - urug', ko'ylak - mato - ip - paxta - chigit tarzida o'yin davom etaveradi. Bu tarzda tashkil etilgan darsda o'quvchi hech qanday tazyiqsiz erkin fikrlay boshlaydi va o'z fikrlarini ochiq bayon etadi, boshqalarni ham hurmat qilishga o'rganadi. Boshlang'ich ta'limda ona tili bolalarda mantiqiy fikrlash, lug'at boyligini oshirish, og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish (ya'ni to'g'ri o'qish va yozish)ga, fonetika, leksika, so'z yasalishi va gramatikaga oid bilimlarni o'rganish uchun zamin yaratishga xizmat qilishi lozim.

MUHOKAMA

Ma'lumki, ona tili darsida ham lug'at ishlarini o'tkazish bolalarda o'zi uchun notanish bo'lgan so'zni izohi haqida qiziqish paydo bo'ladi. Bu so'zlarning izohini topishda o'quvchining o'zi mustaqil izlanishi maqsadga muvofiqdir. Bunda quyidagi metod bolalarning so'z boyligini oshirish bilan bir qatorda lug'at bilan ishlashga ham o'rgatadi. Darslarda interaktiv usullar qo'llashni shunday tashkil etish kerakki, bunda sinfdagi barcha bolalar faollashishi zarur, ya'ni dars o'tish jarayonida o'quv materiallarining ma'lum bir qismi bolalar tomonidan mustaqil o'rganiladi. O'qituvchi o'quv jarayoni tashkilotchisi, rahbari, nazoratchisi hamdir. Bolalarning sinfda o'zini erkin his qilishi va o'quv faoliyati uni emotsional jihatdan qoniqtirishi lozim, ana shundagina u o'zining fikrlarini erkin bayon qila oladi. Tarbiyachi bunday texnologiyani puxta bilishi, hamda uni amaliyotda o'rganiladigan til materiallarining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda uni to'g'ri qo'llay olishi lozim. Darsning samarali shakllari qanchalik ko'p qo'llansa, bolalarning ona tili faniga qiziqish darajasi ham shunchalik yuqori bo'ladi.

Demak, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda MTT, oila, mahalla, maktabning roli juda katta. Ular birgalikda bolaga ham ta'lim va tarbiya beradilar. Uzluksiz ta'limda izchillik esa o'z navbatida Vatanga sadoqatli, imon-e'tiqoti butun, o'z mustaqil fikriga ega, har tomonlama qobiliyatli, o'z kelajagini o'zii qura oladigan shaxslarni tarbiyalashda dasturul amal hisoblanadi.

Bola tarbiyasida mustqil fikrlash uning komil inson darajasida intilib, orzuumidlar va ezgu maqsadlar yo'lida yashashga undaydi, vijdon oldida soflikni ta'minlaydi. Faqat MTT-oila-maktab hamkorligi yaxshi yo'lga qo'yilgandagina, har bir oilada badiiy adabiyotga qiziqish ortgandagina, jamiyatda o'sish va rivojlanish sezilarli darajada o'z kuchini ko'rsatadi. Inson ma'naviyatli va madaniyatli bo'lib tug'ilmaydi, u bilim olish jarayonida shakllanadi. Bizning oldimizda turgan eng katta masalalardan bir esa, o'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama kamol topgan shaxs sifatida tarbiyalanishi uchun qo'limizdan keladigan barcha ezgu ishlarni qilishdir, Zero, ertangi kun O'zbekiston taraqqiyoti bilimli, salohiyatli, oqil va odil shaxslar qo'lida bo'lishi har doim muhim vazifa hisoblanib kelingan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'limning asosiy vazifasi bolalarni maktabda ta'lim olishga tayyorlashdan iboratdir. Ya'ni, bolalar maktabgacha ta'limda aniq bilimlarnigina emas, fikrlash ko'nikmasini egallashi, tengdoshlari va kattalarning nutqlarini tushunishlari, ular bilan erkin fikr almashish, hamkorlik asosida faoliyat ko'rsatishi talab etiladi. Bolalarning ona tilida obrazli va mantiqiy fikrlashi, tasavvurlarini nutq orqali to'g'ri ifodalashi o'zini nazorat qilishi, boshqarishi, kuzatish, eshitish, eslab qolish, umumlashtirish, solishtirish kabi aqliy tayyorgarlikka ega bo'lishi zarur. Bu vazifani bajarishda, albatta, ona tilida nutq o'stirish fanining o'rni, ahamiyati kattadir. Chunki til kishilarning o'zaro aloqa vositasi bo'lib, u barcha kishilar uchun baravar, teng xizmat qiladi, shu bois til ijtimoiy hodisa bo'lib, jamiyat taraqqiyotidagi o'zgarishlar, yangilanishlar tilda o'z aksini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. R.M.Qodirova. O'zbekiston bolalar bog'chalari va maktablarida bolalarga 5-6 yoshdan boshlab rus tilida dialogik nutqni o'rgatish. -T.: O'qituvchi, 1993.
2. Babaeva D.R. Nutq o'stirish metodikasi. O'quv qo'llanma. - T.: TDPU, 2016.
3. F.R.Qodirova. R.M.Qodirova. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ikkinchi tilni o'rgatish metodikasi. -T. 4.2004.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA SOG'LOM RAQOBAT MUHITINI RIVOJLANTIRISH

Kukonova Shoiri Kenjaboyevna

Jizzax viloyati Mirzacho'l tumani Maktabgacha ta'lim bo'limi mudiri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6762394>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning aqliy rivojlanishi, fikrlashi, dunyo qarashi shakllanishi jarayonida tashkil etilgan muhitning ahamiyat va shuningdek, sog'lom muhit yaratish borasida olib borilgan ishlar haqida batafsil ma'lumot berildi.

Kalit so'zlar: ta'lim, psixologiya, psixo profilaktika, ruhiy jarayon, ta'lim-tarbiya, o'yin texnologiyalari.

РАЗВИТИЕ ЗДОРОВОЙ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В ЗАВЕДЕНИЯХ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье представлена подробная информация о значении среды, создаваемой в процессе умственного развития, мышления, формирования мировоззрения у детей в заведениях дошкольного образования, а также о проводимой работе по созданию здоровой среды.

Ключевые слова: образование, психология, психопрофилактика, психический процесс, обучение, игровые технологии.

DEVELOPMENT OF A HEALTHY COMPETITIVE ENVIRONMENT IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. This article provides detailed information on the importance of the environment created in the process of mental development, thinking, worldview formation in children in preschool education institutions, as well as on the ongoing work to create a healthy environment.

Keywords: education, psychology, psychoprophylaxis, mental process, learning, gaming technologies.

KIRISH

Barchamizga ma'lumki, maktabgacha ta'lim muassasasi bolalarning aql va idroki shakllanadigan davrga to'g'ri keladi. Shu bois, aynan ushbu dargohda bolalar bilan ishlash jarayonida, shubhasiz, tarbiyachilardan ehtiyotkorlik va sohaga oid zaruriy bilim talab etiladi. Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachilari psixalogik, tibbiy va go'zal muomalaga ega bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bog'cha yoshi bolalik davrining katta bir qismini tashkil tadi. Asosan, mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyatlari rivojlanadi hamda shaxsiy individual xususiyatlari (insoniy fazilatlar) tarkib topa boshlaydi. Mashxur rus pedagoglaridan P.F.Lestgafning fikricha, insonning bog'cha yoshidagi davri shunday bir davrki, ana shu davr mobaynida kelgusida qanday xarakter xislatlari paydo bo'lishi belgilanadi va axloqiy sifatlarining asoslari yuzaga keladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Bola bog'cha yoshiga yetgach, uning psixik taraqqiyotida jiddiy o'zgarishlar yuzaga keladi. Chunki xuddi ana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati anchagina kuchaya boshlaydi. Bog'cha yoshidagi bola mustaqil faoliyatda bo'la olishi uchun zarur bo'lgan ikkita qudratli kuchga ega. Birinchidan, ma'lum darajada o'ziga bo'ysundirilgan harakat apparatiga,

ikkinchidan esa, atrofidagi katta odamlar va o'z tengdoshlari bilan bir qadar erkin munosabatda bo'la oladigan nutqqa ega. Mana shuning uchun bu yoshdagi bolalarning hulq-atvorlari, xatti-harakatlari, qiziqish va ehtiyojlari bog'chaga tarbiya yoshidagi bolalarnikidan keskin farq qiladi. Bu esa, o'z navbatida, bog'cha yoshidagi bolalar bilan bog'chagacha tarbiya yoshidagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga ham turlicha munosabatda bo'lishni taqozo qiladi.

Bog'cha yoshidagi davrda bolaning barcha psixik jarayonlari jadal rivojlana borib, uning tashqi muhit bilan bo'lgan munosabatlarida anchagina o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bir tomondan, bola bog'cha yoshiga yetgach, kattalarning doimiy yordamlaridan ancha ozod bo'lib, ulardan bir qadar uzoqlashadi, ikkinchi tomondan, kattalar bilan bulgan munosabatlari murakkab, ko'p tomonlama xarakter kasb eta boshlaydi. Shu narsa xarakterliki, kichik bog'cha yoshidagi bola dimiy yordam va g'amxo'rlik talab qiladigan ob'ektdan sekin-astalik bilan oila holida bog'cha bolalar gruppasining faol a'zosiga aylana boshlaydi. Demak, bu davrdan boshlab, muhtojlikdan kutilib, o'zi ham boshqalarga ma'lum darajada yordam bera oladigan, o'zining burchi, vazifalari, qiziqishlari hamda xilma-xil ehtiyojlariga ega bo'lgan shaxsga, jamoa a'zosiga aylana boshlaydi.

TADQIQOT NATIJALARI

Demak, bolalarda bunday xususiyatlar shakllanishish uchun hech shubhasiz, albatta, maktabgacha ta'lim muassasasida sog'lom muhit yaratilgan bo'lmog'i juda ahamiyatli. Bolalarning yuqorida aytganimizdek, borliqni, turli vaziyatlarni anglash pallasi aynan maktabgacha ta'lim muassasasiga to'g'ri keladi.

Ta'lim muassasasining 36 soatlik ish haftasi doirasidagi ichki mehnat qoidalari quyidagilarni hisobga olgan holda tartibga solinadi:

- o'quv jarayoni ishtirokchilari bilan haftalik ish vaqtining kamida yarmida yakka tartibda va guruhli maslahat ishlarini olib borish;
- individual va guruh maslahat ishlariga tayyorgarlik ko'rish, olingan natijalarni qayta ishlash, tahlil qilish va umumlashtirish, hisobot hujjatlarini to'ldirish, shuningdek, ularning malakasini oshirish.

O'qituvchi-psixolog tomonidan ushbu ishni bajarish bevosita ta'lim muassasasida ham, undan tashqarida ham amalga oshirilishi mumkin. Maktabgacha ta'lim tashkilotida o'qituvchi-psixolog ishining asosiy yo'nalishlari: psixologik diagnostika, psixologik maslahat, psixologik tuzatish, psixologik ta'lim, psixologik profilaktika.

Rasmiy vazifalarni bajarish uchun maktabgacha ta'lim muassasasining o'qituvchi-psixologi alohida ofis, guruh xonalari, musiqa va sport zalidan foydalanadi. Har bir yo'nalish bolalarning yosh imkoniyatlarini hisobga olgan holda qurilgan, faoliyatning yetakchi turi, o'yin texnologiyalari va usullariga asoslangan.

Psixologik diagnostika. Maqsad: bolalarning aqliy rivojlanish darajasi haqida ma'lumot olish, o'quv jarayoni ishtirokchilarining individual xususiyatlarini va muammolarini aniqlash.

Ta'lim sohasini isloh qilish bugun hukumatimiz diqqat e'tiborida turgan dolzarb sohalardan biri, desak mubolag'a bo'lmaydi. So'nggi yillarda maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilish va rivojlantirishga qaratilgan qonunlar, qarorlar qabul qilinib, amaliyotga joriy etilmoqda.

Maktabgacha ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, bolalarni maktabgacha ta'lim bilan bosqichma-bosqich to'liq qamrab olishni ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentyabrdagi "Maktabgacha

ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni bilan Maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etildi.

Bugungi kunda O'zbekistonda 14 mingdan ortiq maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyat ko'rsatmoqda. 2019-yilda Maktabgacha ta'lim vazirligi tizimga bolalar qamrovini 52 foizga yetkazdi. 2020-yilda bu ko'rsatkich 59,5 foiz bo'lishi kutilmoqda, shuningdek, 85,2 foiz 6 yoshli bolalarni majburiy 1 yillik ta'lim bilan qamrab olish rejalashtirilgan.

MUHOKAMA

Psixologik diagnostika - bu bolaning aqliy rivojlanishining xususiyatlarini aniqlash, ma'lum psixologik neoplazmalarni shakllantirish, ko'nikma, bilim, ko'nikma, shaxsiy va shaxslararo munosabatlarning rivojlanish darajasining mosligini aniqlash uchun shaxsning individual xususiyatlarini psixologik-pedagogik o'rganish, yosh ko'rsatmalari va jamiyat talablariga muvofiq shakllanish. Agar kerak bo'lsa, bolalar rivojlanishining psixologik diagnostikasi qo'llaniladi (bolalarning individual psixologik xususiyatlarini aniqlash va o'rganish), bu malakali mutaxassislar (o'qituvchilar - psixologlar, psixologlar) tomonidan amalga oshiriladi. Bolaning psixologik diagnostikada ishtirok etishiga faqat ota-onasining (qonuniy vakillarining) roziligi bilan yo'l qo'yiladi. Psixologik diagnostika natijalari psixologik yordam muammolarini hal qilish va bolalar rivojlanishini malakali tuzatish uchun ishlatilishi mumkin. Maktabgacha ta'lim muassasasida o'quv jarayonini optimallashtirish uchun o'qituvchi-psixolog yiliga ikki marta (sentyabr va may oylarida) ota-onalarning yozma roziligi bilan maktabgacha ta'lim muassasasining barcha tarbiyalanuvchilarini (yakka tartibda) skrining diagnostikasini o'tkazadi: xotira, e'tibor, fikrlash, hissiy - shaxsiy soha.

Psixodiagnostika natijalariga ko'ra guruh o'qituvchilariga o'quv jarayonini optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar beriladi. O'quv yili davomida o'qituvchi-psixolog ta'lim jarayoni ishtirokchilarining (o'qituvchilar, ota-onalar) iltimosiga binoan bolaning rivojlanishining qo'shimcha chuqur diagnostikasini o'tkazadi. Psixodiagnostikaning yana bir yo'nalishi - bu "kasbiy (hissiy) charchash" ning oldini olish uchun o'qituvchilarning psixo-emotsional sohasining xususiyatlarini o'rganishdir. Asosiy tadqiqot usuli - bu proyektiv usullar, art terapiya, musiqa terapiyasi yordamida suhbat (individual).

Psixologik maslahat. Maqsad: ta'lim jarayoni ishtirokchilarining o'zaro hamkorligini optimallashtirish va ularga individual ta'lim va rivojlanish dasturini yaratish va amalga oshirishda psixologik yordam ko'rsatish.

O'quv jarayonining barcha katta yoshli ishtirokchilari psixologik maslahatga taklif qilinadi. Munozara mavzusi psixodiagnostika natijalari, shuningdek, shaxsiy tajriba va muammolar bo'lishi mumkin. Maslahat jurnali yuritiladi. Psixologik maslahat alohida xonada alohida o'tkaziladi. Maxfiylik tamoyiliga rioya qilinadi. Psixodiagnostika natijalariga ko'ra o'quv yili uchun psixokorreksiya va rivojlantirish ishlarining asosiy yo'nalishlari belgilanadi. Psixo-tuzatishning har bir tanlangan sohasini amalga oshirish uchun ish dasturi tuzilishi mumkin.

Psixokorreksiya va rivojlanish ishlari individual ravishda kichik guruhlarda, qo'yilgan vazifalarga qarab, turli darajadagi muntazamlilik bilan amalga oshirilishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan psixokorreksiya ishlari ota-onalarning (qonuniy vakillarining) roziligi bilan tashkil etiladi.

XULOSA

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ayni maktabgacha bo'lgan davrda bolaning ruhiy holatini yaxshilash, tashqi muhit bilan tanishuv jarayonini turli zararli ta'sirlarda yiroq qilgan holatda tashkil etish juda muhim. Ma'lumki, hozirgi kunda deyarli 80 foiz ona bolasini maktabgacha ta'lim tizimiga ishonib topshiradi va farzandi bilan kuchli shug'ullanishlarini ta'minlanishini istaydi. Biroq, bog'chada bola ruhiyati uchun yetarli muhit bo'lsayu, uyda bunday jarayon tashkil etilmasa istalgan natijaga erishib bo'lmaydi. Shuningdek, yetti yoshli bola maktabga chiqqandan keyin xali ham o'yin o'ynash juda katta o'rin egallaydi. Bola o'qish mashg'ulotlaridan bo'sh paytida har xil o'yinlarni o'ynashda davom etaveradi. O'yin protsessida bola o'z-o'zini idora qilishga, o'z xarakatlarini o'yin qoidalariga bo'ysundirishga javobgarlikni sezishga, kollektiv manfaatini ustun qo'yishga odatlanadi. O'yin va bog'chadagi ditaktik mashg'ulotlar jarayonida bolalarning aql idroki, xotira va tafakkuri o'sadi. Bular o'z navbatida, bolaning maktabda o'qiy olishi uchun psixologik zamin tayyorlaydi. Bunday zaminni tayyorlash va mustahkamlashda, albatta oilada hamda bolalar bog'chasida olib borilgan ta'lim tarbiya ishlari hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya. Uchebnik.- M.: Aspekt Press, 1999.-376 s.
2. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2007.1-2 kitob.
3. G'oziev E.G. Toshimov R. Menejment psixologiyasi. T-2002
4. G'oziev E.G. Muomala psixologiyasi. T-2001.
5. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot.-T.: Universitet, 2002.- 96 b.
6. Karimova V.M. va boshk. Mustaqil fikrlash. - T.: SHark.-2000.- 112 b.
7. Karimova V.M., Sunnatova R. «Mustaqil fikrlash» o'quv qo'llanmasi bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish uslubiyoti.-T.: SHark, 2000.- 16 b.

РАУФ ПАРФИ ШЕЪРИЯТИНИНГ МЕМОРИАЛ КЎРИНИШИ

Гўзал Матёкубова

Алишер Навоий номидаги Адабиёт музейи тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6762477>

Аннотация. Мақолада Рауф Парфи шеърятда миллий озодлик ва шахс эркинлиги мавзуси шоир ижодининг асосини ташкил қилишига алоҳида урғу берилган. Рауф Парфи шеърятининг бадиий мемориал кўринишини белгилаб берувчи жадидона қарашларнинг асл моҳияти очиб берилган.

Калит сўзлар: ватан, озодлик, шоир, миллийлик, шеър.

МЕМОРИАЛЬНОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ПОЭЗИИ РАУФА ПАРФИ

Аннотация. В статье подчеркивается, что тема национальной свободы и свободы личности в поэзии Рауфа Парфи составляет основу творчества поэта. Раскрывается сущность серьезных взглядов, определяющих художественно-мемориальный облик поэзии Рауфа Парфи.

Ключевые слова: родина, свобода, поэт, народность, поэзия.

MEMORIAL PERFORMANCE OF THE POETRY OF RAUF PARFI

Annotation. The article emphasizes that the theme of national freedom and freedom of the individual in the poetry of Rauf Parfi forms the basis of the poet's work. The essence of serious views that determine the artistic and memorial image of Rauf Parfi's poetry is revealed.

Key words: motherland, freedom, poet, nationality, poetry.

КИРИШ

Шеър – руҳнинг силкинишидир. Шу боис унда ботиний кескин бурилишлар, узилишлар, қакшатқич урилишлар – ҳамма-ҳаммаси акс этади. Шеър – поэтик ёлғоннинг энг рост, энг мукаммал шакли. Биз шеър ўқиётганда унинг измига тушамиз, лирик қаҳрамоннинг дарду дунёсига қоришиб кетамиз. Ундан бош чиқариб ташқи оламга назар ташлаганда эса, тамоман бошқа бир манзарани кўрамиз. Шунда шоирнинг ботиний ва жуғрофий мамлакатни ўртасида ноконтраст тафовутни кўрамиз. Ботиний мамлакатда шоир ўзи хоҳлагандай ўйлаши, тафаккур қилиши, яшаши мумкин, жуғрофий мамлакатда эса йўқ. Чегаралар, қонунлар, тақиқлар ва таъқиқлар мавжуд.

Шеър ёзгувчи ва шеър ўқиғувчилар кўпинча икки олам орасида икки одам бўлиб яшайди: шеърнинг ичида бошқа, шеърдан ташқарида тамоман бошқа бир одамга эврилади. Бироқ бизнинг бу мулоҳазаларимиз Рауф Парфи шахсига тегишли эмас. Чунки Рауф Прафининг шеърда ҳаётдагидек ва ҳаётда шеърдагидек яшаб ўтганини жуда кўп фактлар тасдиқлайди.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Рауф Парфи бутун бошли ижодида озод инсонни куйлаб ўтган шоирдир. Шахс эрки, озодлик мавзуси шоир ижодининг асосий чизиғини ташкил этади. Шеърларининг тарҳи, мемориал кўриниши ва ички безаклари ҳам озодлик, эрк, ватан, умумтуркийлик деган яхлит бир чизикдан ўтади. Рауф Парфи шеърларини кузатар экансиз, эрк ва озодлик курашчилари бўлган жаҳидларга бағишланган асарларга тез-тез дуч келамиз. Шоир дунёнинг қайси бурчида бўлмасин, Ватан учун курашган, Озодлик учун жон берган инсонларга бағишлаб асарлар битади.

“Рауф Парфи шеърятининг асосий мавзуси — бу шахс эрки, Ватан мустақиллиги ва Туркистон, Турк дунёсининг бирлигидир; XX аср турк одамнинг абадий шуурини, кескин фоже **руҳиятини** муқаддас туркий тилда ифодалашга жазм этган ва муродига етган жасоратли шеърятдир.” – дейди филология фанлари доктори, профессор Нўъмон Раҳимжонов “Сакина” китобига ёзган сўзбошисида.

Рауф Парфининг Ватан ҳақидаги ҳар бири шеъри Ватан ҳақидаги ҳар қандай шеърдан фарқ қилади. Юмшоқ ўриндиқларда ўтириб Ватан ҳақида шеър битмайди, данғиллама ҳовлиларда яшаб оч ва юпун халқнинг қисмати ҳақида қайғурмайди, балки ўзи ҳам ана шу мазлум халқнинг бир бўлаги сифатида, олов ичида туриб олов ҳақида шеър битган шоирдир.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Мана шоирнинг “Ватан ҳақида Бернд Иентшга мактубим” шеъри:

Ватан ҳақида сенга, Бернд,
Шу мактубни ёзаётган пайтим Ташқарида қор ёғмоқда эзгин-эзгин,
Оппок-оппок, лўппи-лўппи. Неларни ёғар қор?
Тахайюлёғар. Тахайюлотига минганосмон.
Бернд, бундай яшашахир, кўпқийиндир балким.
Бернд, балким хасталаган бизни бемаврид
Йигирманчаср, деб номланган оғриқ.
Ўтинаман, баланд парвозсўзлар, деб ўйламатагин,
Эҳтимол, ечиб ташлашимиз керақдир қора рўмолини
дардли хотиротнинг мунглуғ бошидан.

Бу шеър Ватанга беқарор ошиқдек севги изҳор қилиб ёзилган шеърлардан кескин фарқ қилади. Биринчидан уларда поэтик матн жуда тўқ. Уларда олқиш йўқ, мадҳ йўқ, ҳамду сано йўқ, шунингдек, минбарларда ҳайқириб ўқилган шеърлардан кескин фарқ қилади: бу шеърда оғриқ бор, дард бор, изтироб бор.

Гўёки шоир немис шоири билан ҳасратлашув баҳонасида Ватаннинг ўтмишини, кечмишини, у ҳақидаги тушунчаларини шеърга сингдиради. Бу шеърнинг тағ маъносида отларнинг дупури, одамларнинг ҳайқириқлари, танкларнинг овози сингиган. Оқ-оппок, лўппи-лўппи қорнинг дераза ортида ёғаётганлиги Эртанги бахтли ва осуда ҳаёт учун башоратдай таассурот қолдиради. Хуллас, Ватан ҳақида ҳайқирмасдан туриб ҳам гўзал ва ичкин шеър ёзиш мумкинлигини Рауф Парфининг ушбу шеъри орқали кўриш мумкин.

Рауф Парфи шеърлари орасида ўтган аср жадидларига бағишланган ёки бевосита уларнинг асарлари асосида шеърларидан иқтибос келтириб ёзилган шеърлар анчагина. Шуларнинг ўзиёқ Рауф Парфи фикран ва руҳан жадидларга яқин эканини, жадидчилик ҳаракатининг маънавий давомчиси сифатида майдонга отилиб чиққанини англаш мумкин.

“Миллий уйғониш минтақамизда жадидчилик шаклида намоён бўлди. Ва у 20-йилларнинг ўрталарига қадам ташлади. 1926

йилдан советлар унга қарши кенг қўламда кураш бошлади. 1929 йилдан уларни жисмоний тугатиш йўлга қўйилди.” – деб ёзилган “Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти” китобининг кириш қисмида. Бунга қўшимча тарзида айтмоқчи эдикки, жадидчилик ҳаракати аслида 1929 йиллардан тугатилган бўлиши мумкин. Бироқ у XX асрнинг 70-80 йилларига келиб қайсидир маънода қайта уйғонди. Миллат ҳаёти, тили,

кадриятлари йўлида куйинган, шеърлар битган ва бу йўлда амалий ҳаракатлар олиб борган Рауф Парфини ҳам биз ҳақли равишда жаиди шоирлари, маънавий издошлари сафига киритамиз.

Рауф Парфи нима учун ўз шеърларида жаиди адабиёти ва жаиди намоёндаларига тез-тез мурожаат қилади? Аввало, ғоявий маслакдошлик, тафаккур давомчилиги мақоми ва қайсидир жиҳатдан буни тасаввуфдаги увайсийликка қиёс қилиш ҳам мумкиндир.

“Увайсийлик – бир кишининг ўзи зоҳиран кўрмаган шахс ёки бир гуруҳ шахслардан маънавий боғланиш орқали илм олиши ва бунинг натижасида пайдо бўлган йўналишни англатувчи тасаввуф истилоҳи, тариқатларда сайру сулук бир шайх раҳбарлигида амалага оширилади. Шу билан бирга истисно ҳолларда шайхсиз ҳам Ҳаққа эришиш мумкин. Бу йўлга увайсийлик дейилади.” – деб ёзади халқаро ислом академияси доценти Иброҳим Усмонов “Тасаввуфда увайсийлик йўли” номли мақоласида. Шунингдек, ушбу мақолада увайсийлик адабиёт соҳасига катта таъсир кўрсатгани айтилади. Қолаверса, Алишер Навоий “Насойим ул-муҳаббат” асарида Хожа Баҳоддин Нақшбанд ҳақида ёзаётиб “Аммо ҳақиқат юзидан алар Увайсийдурлар. Ва тарбият Ҳазрат Хожа Абдулҳолиқ Гиждувоний қ.с. руҳидан топибдурлар.” – дейди. Рауф Парфи ижодда, адабиёт ва миллат йўлидаги амалларида жаидлар руҳониятига ғайбона боғланишни кузатиш мумкин.

Мана шоирнинг Абдулҳамид Чўлпонга бағишланган “Абдулҳамид Сулаймон Чўлпон”(1974), “Усмон Носир”(1965), “Она Туркистон”(1967), Абдурауф Фитрат(1991) каби шеърлари жаидларга, яъни жаидлар илгари сурган маънавий-маърифий, миллий ғояларга бағишланган. Уларнинг ҳар бирида миллатни аср-асрлар давомида ташвишлантириб келган ўйлар шеърнинг ўқ чизигидан ўтади. Шоирнинг Абдулҳамид Чўлпонга бағишланган “Абдулҳамид Сулаймон Чўлпон” деб номланган шеъри:

1. Она тилим, сен руҳимнинг қаноти,
Абут-турк нафаси, Олтой чечаги.
Хун давридан омон қолди Ғиротинг,
Қутлуғ Энасойнинг эзгу эртаги.

Ўрхун бўйларида тошга айландинг,
Кўкларга санчилдинг. Туронбўлдинг Сен.
Мангулик сафарга қачон шайландинг?
Қачон бу аламга — кучга тўлдинг сен?

Порлоқ осмонингда кузғунлар учди,
Эвоҳ, ёғийларинг солди яғмони.
Ёғийларинг жигар қонингни ичди.

Жигар-қон жаранги тутди жаҳонни,
Онасен. Кечирдинг, қонидан кечдинг,
Бироқ кечирмадинг асло ёлғонни.

Шеър Абдулҳамид Чўлпонга бағишлаб ёзилган. Бироқ шеърнинг асосий мазмуни тил тўғрисида – уринган, суринган, тарих довулларида қолган она тилининг ўтмиши ва кечмишини куйлайди. Шоир шеър давомида “Жигар-қон жаранги тутди жаҳонни” дея

шеърни ботиний хайкирикқа айлантиради. Эътибор каратадиган бўлсак, шоирнинг жадидларга бағишланган ҳар бир шеърда ягона Туркистон қайғуси бор. Эрк, Озодлик, Хурлик ғоялари ана шу тушунчалар ортида бирлашади.

Муваффақиятли жихати шундаки, Ватан, миллат ҳақида ёзилган шеърларда, Шоирлар ҳар доим ўзлари асосий планда турадилар. Рауф Парфи эса шеърларида шеърларнинг ичига сингиб кетади. Унинг дарди, оғриқлари кўринади, ўзи кўринмайди, овози юракни тилиб-тилиб ўтади, бироқ ўзи шеърнинг тубига шўнғиб кетганки, кўзга ташланмайди. Аникроғи, шоир бизни шеър билан ёлғиз қолдиради, ҳар қадамда ўз-ўзини кўз-кўзламайди, ўзи бўй кўрсатмайди. Шеърнинг асл ва ҳақли шавкати ҳам ана ўшанда бўлса, эҳтимол.

1. Ажаб мудҳиш қора тун кафантутар,
Бир замон тинмайди ризғирар шамол.
Дарё кўпирадир, одамниютар,
Ул гўзадир, ул — ирганчдир, ул - хаёл.

Риёзат қамчиси каби савайдир,
Алкан ёмғир бузғун танизоримни.
Улуғ Туркистонни кимлар севмайдир?!
Фиръавнлар севмас менинг боримни.

Бу шоирнинг 1994 йилда ёзилган “Абдурауф Фитрат” шеърдан олинган. Шоир юртнинг оғир аҳволини шеърда гавдалантирар экан, ўзига хос ифода йўсинини топади. Учта қисмдан иборат ушбу шеърнинг ҳар бир қисми алоҳида сонет шаклида ёзилган. Шеър Фитрат яшаган замон чизгиларидай туйилса-да, аслида ундай эмас.

Унда 1994 йилги халқнинг уйғонмаган ғурури, донг қотган шаъни, пинакдаги матлаби ўз ифодасини топган. Шоир “Токай, уйғонмассан, ай қонли Турон” дея асрлар бўйи қонга ботган она Туркистоннинг қайғули қиёфасини акс эттиради. Бир қаҳрамонлик, бир жасорат истаётган лирик қаҳрамонининг шахду шижоати шеърда ботинига қараб тобора ўсиб боради. Шу боис, биз Робиндранат Тагор айтмоқчи “Дераза ортидан бир мунглиг Ҳиндистонни” эмас, Ўзбекистонни, Туронни, Туркистонни кўрамиз. Ватан, Миллат дарди эса ўсувчи, улғайиб борувчи дарддир, Оғриқдир.

Рауф Парфининг Ватан, Туркистон қайғуси мавзусидаги шеърларини ўқир экан, уларни ҳар биримиз ўз тенгдошимизнинг, энг яқин одамимизнинг ҳасратидай қабул қиламиз. Самимий ҳасратда битилган бу шеърлар. Негаки, улар жуда самимий, жуда оддий, яшаш тарзимиз каби оддий. Улар Ватан ҳақида Аршни тавоф қилиб кейингина шеър ёзишкерак деган қотиб қолган тушунчаларни ислоҳ қилиб, гоҳ ялангоёқ, гоҳ қорни оч боланинг аҳволи руҳиясига сингишиб кетганимиз — шеърларни тақдим этади.

Шоирнинг психологик приёмлари шу қадар ноёбки, Ватан ҳақида муҳаббат ҳақидаги шеърни ўқигандай ички бир ёришиш, қониқиш билан мутолаа қиламиз. Улар бизни юзакиликдан, сохталиқдан, ясамалиқдан, шеърнинг ён - атрофида дайдишдан халос этади. “Айтилган сўз, отилган ўқ” деган мақол ҳам айнан Рауф Парфи шеърларига хосдек. Чунки шоир сўзни шунчаки ишлатмайди, шунчаки баланд пардаларда гапирмайди. Биз шеърнинг ичида топган Рауф Парфийимиз, ҳаётда учратганимиздан фарқ қилмайди. Унинг

ватанпарварлиги ўз боласини турли балолардан асраётган онанинг болажонлиги билан бирдек. Онанинг болажонлиги қадар ростдир, софдир унинг ватанпарварлиги.

МУҲОКАМА

Рауф Парфи учун Ватан жуғрофий тушунча ҳосил қилмайди. Дунёнинг қайси бурчида бўлмасин, қийналган, зулмга йўлиққан одам борки, унинг ватандошидир. Унинг “Карло Каладзе диёрида”, “Микаленжелло севгиси”, “Виктор Харанинг сўнгги қўшиғи”, “Пабло Неруда ўлимига” каби ҳар бир шеърида Рауф Парфи учун Ватаннинг чеки ва чегараси бўлмаганлигини кўриш мумкин. Унинг шеърларига сингиган туркчилик ғояси, Туркистон, Турон мавзуси эса, ватаннинг чегараланиши маъносида эмас, қадимий тушунчаларнинг асраб – авайланиши, қадриятларга муносиблик сифатида талқин этилади.

Бироқ, Рауф Парфи ҳаётининг сўнгги йилларида ўз қўли билан жуда кўп шеърларига мақсадли тарзда “Турон”, “Туркистон” сўзларини киритади, таҳрир қилади. Бироқ бу тузатишлар ўз ўрнини топмаган, назаримизда. Сунъий тарздаги киритмалар эканлиги ошкор кўзга чалинади. Бу ўқувчининг хотирасига, ёдига сингиб кетган Рауф Парфи шеърларининг мусикасини, ритмини, ҳатто ғоясини ҳам ўзгартира олмайди. Бу алоҳида мавзу, бу борада алоҳида тўхталамиз.

ХУЛОСА

Биз мақоламиз бошида Рауф Парфи ижодини маънавий ва руҳий томондан жадид адабиётида илгари сурилган ғоялар, тушунчалар ва жадидча тафаккур ёлқинининг давоми сифатида талқин қилган эдик. Миллатни миллий парокандаликдан, маънавий талотўмлардан асраб қолиш сари йўл Рауф Парфи шеърлятида янада кенг қулоч ёйди, такомиллашди. Зотан Рауф Парфи ижодида жадидона ғоялар жадидчилик XX асрнинг биринчи чорагида тугатилган деган фикрларни тахмин остига олади. Жадидчилик ҳаракат сифатида тугатилган бўлиши мумкин, бироқ жадидона ғоялар тирик экан, у ҳаракат сифатида ҳам тугутилмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Алишер Навоий “Насойим ул-муҳаббат” – “Фан” нашриёти, Тошкент, 2001 йил. 261-бет.
2. Рауф Парфи “Сакина” Сайланма – 2013 йил, “Муҳаррир” нашриёти, 5-бет.
3. Рауф Парфи “Сабр дарахти” китоби – Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986 йил, 87-бет.
4. “Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти” Бегали Қосимов ва бошқалар. – 2004 йил “Маънавият” нашриёти.
5. bukhari.uz – интернет сайти.
6. Рауф Парфи “Туркистон руҳи” – “Шарқ” НМАК, 2013 йил, 163-бет.

ҲОЗИРГИ ЗАМОН НЕМИС ТИЛИДА ИЛОВАЛИ ЭЛЕМЕНТЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Каримова Л.Б.

СамДЧТИ Немис тили ва адабиёти кафедраси ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6762515>

Аннотация. Қуйидаги мақола ҳозирги немис тилида иловали элементларнинг ўзига хос семантик хусусиятлари ёритиб беришга бағишланган. Немис тилида ёзилган бадиий асарлардан олинган мисоллар асосида иловали элементларнинг ўзига хос семантик хусусиятлари ва уларнинг матн доирасида бажарадиган функциялари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: илова конструкция, иловали элементлар, синтактик-семантик, трансформацион метод, аниқловчи, рамка конструкция, коммуникатив функция, предлог.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭЛЕМЕНТОВ ПРИЛОЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. Данная статья посвящена освещению специфических семантических особенностей элементов приложения в немецком языке. На примерах из художественных произведений, написанных на немецком языке, анализируются специфические семантические особенности элементов приложения и их функции внутри текста.

Ключевые слова: аппликационные конструкции, аппликационные элементы, синтаксико-семантический, трансформационный прием, определитель, фреймовая конструкция, коммуникативная функция, предлог.

SEMANTIC FEATURES OF APPLICATION ELEMENTS IN MODERN GERMAN

Abstract. This article is devoted to highlighting the specific semantic features of the application elements in the German language. Using examples from literary works written in German, specific semantic features of application elements and their functions within the text are analyzed.

Keywords: applique constructions, applique elements, syntactic-semantic, transformational technique, determinant, frame construction, communicative function, preposition.

КИРИШ

Илова конструкцияда аниқловчилар функциясида келувчи компонентларнинг иловали элементлар шаклида ифодаланиб келиши иловали элементларнинг стилистик вазифалари ниҳоятда кенгрок эканлигидан, шунингдек, рамка конструкциясининг вариативлигидан далолат бермокда. Агарда биз бадиий адабиётлардан олинган мисолларда трансформацион методдан фойдаланиб, иловали элементнинг ўзи бевосита боғлиқ бўлган бирикмани ёнидан қўйсак, у ҳолда -Dieses Bild zeigt der Gemeinderat Knecht Gustav Arbeit» кўринишига эга бўламиз. Аслида биз кутгандек ҳолат юз бермайди, чунки ёзувчи китобхоннинг диққат эътиборини жалб қилиш мақсадида, илова конструкция таркибида мавжуд бўлган айрим компонентларни ўз жойида эмас, балки бошқачарок жойга кўчирилиши унинг таъсирчанлигини, бадиийлигини оширишга хизмат қилади. Шу сабаб иловали элемент функциясида келувчи: -der Stadtrat Gustav Arbeit, - Gottes Segen über sie! Aber eines Tages - рамкадан ташқари ҳолатда қўлланилади, яъни иловали элемент сифатида намоён бўлади.

Аммо гапда иловали элементлар қанчалик рамкадан узоклашмаса, улар илова ҳодисаси назариясига асосланган мулоҳазани, яъни асосий ифода билан иловали элементнинг бир-бирлари билан синтактик-семантик боғлиқликларини яна бир бор таъкидлаб келади. Бундай ҳолларда асосий ифода ва иловали элемент ўртасидаги алоқалар фақатгина синтактик муносабатларга эмас, балки мазмуний муносабатларга ҳам асосланади.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ҳозирги замон немис тилида иловали элементлар асосий ифодага нисбатан қандай ўринларда келишидан катъий назар, улар ўзларига боғлиқ бўлган коммуникатив функцияларни бажариб келади, яъни асосий ифода таркибидаги воқеа-ҳодиса аниқлаштириб, тўлдириб, изоҳлаб келади. Демак, таҳлиллар шуни кўрсатадики, улар доимо бир-бирлар тўлдириб, кенгайтириб келади. Шунинг учун ҳам, иловали элементларга хос бўлган бундай хусусиятларни предлоглар ёрдамида ифодаланиб келувчи иловали элементлар таркибида кузатиш мумкин.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Немис тилидаги бадиий асарлардан олинган мисоллар таҳлили шуни кўрсатадики, иловали элементлар функциясида асосан *wegen, trotz* предлоглари кела олишлари мумкин.

1) *Wegen* - предлоги билан келувчи иловали элементлар.

1. Als er wegging von zu Hause und aus dem Dorf, ist er eingetreten. Und hatte dann Arger. Einundsechzig. Wegen der Mauer [Herbert Otto 1972: 87].

2. Helgert beharrte darauf, daß ein solcher Leutnant kommen müsse. Wegen des Beispiels [Hofe Günter 1976: 162].

3. Und das Ende: Krieg, Auflösung von “Marienblute, Aufschluß aus Partei und Verband. Ja, GarlBrenten war aus der Partei und dem Tabakarbeiterverband ausgeschlossen worden. Wegen Disziplinbruchs [Bredel Willi 1980: 451].

Баъзи ҳолларда – *wegen* предлоги олдида сўз бирикмалари келиб, унинг маъно хусусиятини кучайтиради, ёки ажратиб кўрсатади, Натижада *wegen* – предлоги билан келувчи иловали элементларнинг асосий ифодага ёки унинг бирон бир компонентига нисбатан билдирилаётган қўшимча маъно ҳам ҳар хил нозикликларга эга бўлиши мумкин.

Масалан:

4. Nickolas hatte an seiner Lehrerin doch etwas gehangen und sagte ihr zum Abschied: “Ich werde mich öfters bei Ihnen melden, das verspreche ich Ihnen. VorallemwegendesGespenstes”!

5. Peter seufzte. “Ich bin ja nun langsam auch dafür, daß Wolverhampton Grenzen gesetzt werden. Nicht nur wegen meines Auftrages. Auch wegen der schlechten Aussichten für Horsewood [Küster Karl-Heinz 1973: 63].

Wegen пред оги бошқа сўзлар ёрдамида мураккаблашиб бориши мумкин. Натижада *wegen* томонидан билдирилаётган қўшимча маъно янада конкретлашади. Бухолни қуйидаги мисоллар намунасида кузатиш мумкин:

6. Wolvehrampton nickte mißmutig. Meinetwegen. [Küster Karl-Heinz 1973: 21].

7. Du mit ihr, die du gewollt hast und bekommen hast ohne weiteres. Nur deinetwegen [Herbert Otto 1972: 109].

8. Sie hat ihre Hand auf deinem Kopf, und mit der anderen sucht sie nach dir. Deinetwegen

[Herbert Otto 1972: 109].

МУҲОКАМА

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ва 8 рақамли мисолларда келтирилган иловали элементларнинг таҳлили асосида қуйидагиларни таъкидлаш мумкин: Wegen предлоги билан келувчи иловали элементлар якка ҳолда (1,2,3,8) ва кенгайтирилган (4,5,7) шаклларда келиши мумкин, иловали элементлар томонидан асосий ифодага нисбатан билдириладиган қўшимча маъно асосан сабаб характериға эға.4,5,7-рақамли мисоллардаги иловали элементларнинг структуравий мураккаблашуви уларнинг маъно томонидан янада салмоқлироқ қилиб кўрсатади. Бундай илова конструкция компонентлари орасидаги синтактик алоқалар асосий ифода функциясида келувчи бош бўлақларнинг етакчилиги ва яхлитлиги билан ифодаланади. Структуравий жиҳатдан бу иловали элементлар сода структуравий иловали элементлардир, чунки илова конструкция таркибида асосий ифодаға фақатгина бита иловали элемент бирикиб келаяпти.

Wegen – предлоги айрим ҳолларда мобиллик характериға ҳам эға бўлади, яъни у ўзи бошқариб келадиган сўз ёки сўз бирикмасидан кейин ҳам туриши мумкин. Иловали элементға хос бўлган бундай мобиллик, унинг стилистик функциясини янада кучайтиради, натижада тасвирланадиган воқеа яъни илова ҳодисанинг таъсири кучаяди. Бундай ҳолларда wegen каби предлогларнинг ҳамма вақт ҳам бир жойда, яъни коида талаб қилган жойда келмаслиги билан характерланади. Фикримизнинг исботи сифатида wegen нинг иловали элемент таркибида қўлланилишиға эътибор берайлик:

9. «Zumindest klang es im Radio wie ein Versprechen. Wir alle haben wahrscheinlich in den letzten zehn Jahren den Unterschied zwischen Spuren und Fakten gemacht. Die Amerikaner, die nicht so verächtlich sind, zu vergessen, wie sich etwas anhörte, als ein Krieg» war nicht sehr weit. Sie wollen jetzt keinen. Wegen der Ostzone. Die Russen sind nicht gegen deine Zone.

ХУЛОСА

Иловали элементларға хос бўлган хусусиятлардан яна бири унинг бутун бир ката матннинг якунловчи компоненти сифатида намоён бўлишидир. Ҳақиқатдан ҳам, иловали элементларнинг маъно хусусиятларига, барча айтилган фикрларға якунйагандай тартибда пайдо бўлади, -hier – нинг иловали элементнинг таркибида ўзи бошқариб келадиган сўздан кейин келиши эса иловали элементларнинг стилистик функциясини янада бойитади ва кенгайтиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ахмедова.Б.М. Илова қурилманинг баъзи бир структуравий хусусиятлари (Л. Фейхтвангер асарлари асосида). -Самарқанд: СамДУ. 1997.-53.
2. Бегматов.М.Б.,Тўлдирувчилар билан ифодаланган иловали элементларнинг функциялари''. Номзодлик диссертацияси.-Самарқанд. СамДУ. 1999. 145 б.
3. Бўронов Ж. Б. Немис ва ўзбек тиллари қиёсий грамматикаси. -Т ошкент: «Ўқитувчи», 1973. -284 б.
4. Бушуй А. М. Лингвистика текста и речевая деятельность. Матн ва унинг талқини. Халқароилмий-назарий конференция материаллари (Самарқанд 16-18-ноябр 2000 йил). -Самарқанд: СамДЧТИ, 2000. -б.20- 29.

5. Турсунов Б.Т. Иловали унсурларга хос бўлган хусусиятларни ўзаро мантикий бутунликда ўрганишга доир. Республика илмий амалий конференцияси материаллари. СамДЧТИ, Самарқанд, 2004. -23-26 б.

РУСЧА ТЕРМИНОЛОГИК ЛУҒАТЛАРНИ ЎРГАТИШДА КЎНИКМАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Қодиров Алижон Нуралиевич

Наманган муҳандислик – технология институти ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6767238>

Аннотация. Ушбу мақолада кимёвий –технология йўналишидаги талабаларининг кимё ва технологияларга оид терминларни ўрганишда дуч келинадиган қийинчиликлар ёритилган.

Калим сўзлар: кимёвий –технология, атама, мутахассислик.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ РАБОТЫ С РУССКИМИ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИМИ СЛОВАРЯМИ

Аннотация. В этой статье освещаются такие проблемы, как столкновение студентов химико – технологического направления с трудностями в изучении химических и технологических терминов.

Ключевые слова: химико – технологический, термин, специальность.

FORMATION OF SKILLS IN TEACHING RUSSIAN TERMINOLOGICAL DICTIONARIES

Abstract. This article highlights issues such as the encounter of chemical engineering students with difficulties in learning chemical engineering terms.

Key words: chemical - technological, term, specialty.

КИРИШ

Кимёвий – технология йўналишларида таълим олаётган талабалар учун рус тили - ҳар томонлама ривожланган ва малакали мутахассисни шакллантиришда катта аҳамиятга эга. Касбга йўналтирилган матнлар устида ишлаш жараёнида талабалар янги маълумотларни оладилар ва ўзларининг луғат бойликларини терминлар билан соҳага оид мунтазам равишда тўлдирадилар. Кимёвий – технология йўналишларида терминларни ўзлаштириш бўйича ўқув қўлланмаларнинг етарли миқдорда эмаслиги ачинарли ҳолат албатта. Ушбу ҳолат ҳар бир талаба учун ўзининг шахсий имкониятларидан тўлиқ фойдаланиши ва очиб бериши учун ҳақиқий таълим шароитларини яратиш зарурати борлигидан далолат беради.

Касбий коммуникатив компетенцияни шакллантириш талабалардан талаб қилинадиган сўз бойлигини тўлдириш ва кенгайтириш туфайли юзага келади, бу билим, кўникма ва малакаларнинг етишмаслигини тўлдириш учун шароит ва имкониятларни излашга руҳий стимуляторларни сафарбар қиладиган техника ва саъй-ҳаракатларнинг комбинацияси. Нотилшунос факультет ўзбек тили гуруҳ талабаларини бундай стратегия ва самарали усулларга мақсадли ва тизимли йўналтириш керак.

Кимёвий – технология йўналишидаги миллий гуруҳ талабаларига рус тилини, хусусан, махсус кимёвий луғатни ўргатиш долзарбдир, чунки атамаларни тўғри билмасдан, ушбу тилни профессионал даражада эгаллашни таъминлаш мумкин эмас. Шу билан бирга, асосий вазифа мутахассиснинг мулоқот қobiliятларини ривожлантиришдир. Таълим стандартига мувофиқ, мутахассис рус тилидан фойдаланган ҳолда касбий

фаолиятни олиб бориши ва рус тили муҳитида профессионал алоқани амалга ошириши керак.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Фаолиятнинг профессионал йўналиши, биринчи навбатда, "рус тили чет тил сифатида" фанини асосий фанлар билан бирлаштиришни талаб қилади; иккинчидан, рус тили ўқитувчиси олдида келажакдаги мутахассисни фанлараро алоқалар асосида тилни ўз касбий билимларини мунтазам равишда тўлдириш воситаси сифатида, шунингдек, касбий маҳоратни шакллантириш воситаси сифатида ишлатишни ўргатиш вазифасини қўяди; учинчидан, бу келажакдаги мутахассиснинг зарур касбий маҳорат ва кўникмаларини шакллантиришни таъминлашга қодир бўлган ўқитиш шакллари ва усулларида фойдаланишни ўз ичига олади.

Кимёвий – технология йўналишларидаги талабаларга рус тилини ихтисосий нуқтини янгича соҳага оид терминлар ёрдамида ёндошишни талаб қилади.

Ушбу ёндашув инсон фаолиятининг маълум бир соҳасидаги сўнгги ютуқларга йўналтирилган бўлиши, талабаларнинг касбий қизиқишларига бевосита таъсир кўрсатадиган соҳалардаги илмий ютуқларни ўз вақтида акс эттириши, уларга касбий ўсиш имкониятини яратиши керак.

Касбий коммуникатив компетенцияни шакллантириш миллий гуруҳлар талабаларининг керакли сўз бойлигини тўлдириш ва кенгайтириш ҳисобига юзага келади. Бунга тегишли фан терминологияси билан тўйинган кимёвий – технология мутахассисликлар бўйича дарсликларнинг матнлари билан ишлаш ёрдам беради, чунки алоқа мазмуни, авваламбор, атроф дунёси объектлари ва ҳодисалари тўплами сифатида концептуал соҳани ўз ичига олади. Лингводидактик мақсадларга эришиш учун чет тили сифатида рус тили ўқитувчиси кимё – технология бўйича ўқитадиган материалнинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида маълумотга эга бўлиши керак. Бундай ҳолда анъанавий усул - янги атамаларни таржима қилиш етарли эмас. Агар рус тилини ўрганаётган миллий гуруҳ ўқувчилари асосий маънода мос келадиган сўз бирикмасининг ўзига хослиги сабабли эквивалент сўзларнинг семантик фарқлари тўғрисида тасаввурга ега бўлсалар, на амалий ва на семантик жиҳатлар тўлиқ амалга ошмайди. Ўқитувчининг материалнинг лингвистик хусусиятларини тушуниши ва бир нечта таржима усулидан фойдаланиши муҳим хатога йўл қўймаслик имконини беради.

Луғавий бирикларнинг таржимаси фақат сўзларни контекстан ташқарида ўрганишга имкон беради. Ўқиладиган матнлардаги терминлар, сўзлар, иборалар ҳулоса қилиш фаолиятининг ақлий операциялари объектига айланиши керак. Кимёвий терминологиянинг лингвистик ўзига хослиги ўқитиш технологиясини ривожлантириш учун асосдир.

Кимёвий – технология термини талабаларга асосан ўқиш дарсларида мутахассислик материалларидан фойдаланган ҳолда тақдим этилади. Ўқитувчи ўқиш қобилиятини инсоннинг тарбияси ва ривожланишининг кўрсаткичи деб ҳисоблаш учун ўқитувчи ўқинининг ўзига хос хусусиятларини ва фалсафий, психологик, педагогик асосларни англаш билан лингводидактик машғулотларни бошлаши керак. Чет эллик талабалар томонидан индивидуал таълим режасини ўзлаштириш самарадорлиги ҳам ушбу кўникманинг шаклланишига боғлиқ. Махсус адабиётларни ўқишни бошлаган талабалар

нутқ фаоллигини ҳар хил турлари бўйича шаклланган кўникмаларга эга бўлишлари керак. Мутолаа улар учун нафақат рус тилида ўқиш қобилиятини ошириш, балки, ўз мутахассислиги бўйича ўзлаштирилган ўқув материални амалда қўллай олиш усули ҳисобланади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Кимё – технология соҳага оид терминларни ўзлаштириш жараёнини оптималлаштириш учун талабалар ўқишнинг тўрт туридан фойдаланиш мумкин: 1).кўриб чиқиш,2). кидириш,3). кириш 4) ўрганиш.

Талабалар тил материални асосий мазмунини тўғри англашлари учун ўқиш турлари билан таниш бўлиши керак; ўқилган мазмунини етказиш (иложи борида батафсилроқ);

матнли материалдан формулаларни, рақамли маълумотларни топиш;

мавжуд маълумотларни тўлдириш учун матнни кўриш;

келгуси амалий ишларнинг схемасини ёки режасини ўз ичига олган матн маълумотидан танлаш.

Матнларни ўқишнинг зарур кўникмаларини шакллантириш учун машқлар тизимидан фойдаланилади. Семантик маълумот олиш учун мақсадли ҳаракатларни таъминлайдиган рецептив кўникма ва қобилиятларни шакллантириш тўрт босқичда амалга оширилади:

- 1) янги лексик ва грамматик материалда - матнда тақдимот ва йўналиш;
- 2) лексик ва грамматик материалларни таниб олиш ва тушуниш учун қабул қилиш операцияларини автоматлаштириш мақсадида мақсадга мувофиқ ўқитиш;
- 3) ҳар хил турдаги ўқишдан коммуникатив ўқишга ўтишда фойдаланадиган кўникмаларни автоматлаштиришни яқунлаш;
- 4) бутун матнни, унинг умумий мазмуни ва тафсилотларини, матннинг тил дизайнини ва унинг мантикий-семантик тузилишини аниқ ва тўлиқ англаш қобилиятини шакллантириш.

НАТИЖА

Адабиётда ва амалда ўқишни ўқитиш тизимларининг кўплиги ва хилма-хиллиги билан, уларнинг аксарияти, ўқув бирлиги сифатида матнга асосланиб, тайёргарлик, шартли-коммуникатив ва тўғри-коммуникатив бўлинмаларга бир вақтнинг ўзида бўлиниш билан машқдан олдин, матндан олдин ва матндан кейинги кичик тизимларни ўз ичига олади. Ҳар бир машқ турли хил хусусиятларга эга. Бу рецептив ёки репродуктив, аспектли ва мураккаб, оғзаки ёки ёзма, бир тилли ёки икки тилли, "овоз чиқариб" ўқиш, "ўзига" ва ҳоказо бўлиши мумкин.

Ўқувчининг коммуникатив компетенциясини шакллантирувчи машқлар қаторига қуйидагилар кириди:

- 1) асосий нарсани ажратиб кўрсатиш қобилиятини ривожлантирадиган машқлар;
- 2) кўникмаларни ривожлантириш, сўз ҳосил қилиш асосида тахмин қилиш машқлари;
- 3) расмий-мантикий компетенцияни шакллантирадиган машқлар.

Ўқишни ўқитишда нафақат янги кўникмаларни ривожлантириш, балки эски ёмон одатлардан воз кечиш ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиши керак. Буларга сўзма-сўз, кечиктирилган, имтиёзли овоз чиқариб ўқиш, шунингдек оғзаки нутққа мойиллик киради.

МУҲОКАМА

Мутахассислик тилини ўқитиш тизимини лингвотехник асосини яратиш тизимини яратиш учун тил материалларини қатъий танлаш муҳим аҳамиятга эга. Бу рус тилини чет тили сифатида ўқитиш жараёнини максимал даражада ошириш ва тезлаштиришга имкон беради. Энг кўп ишлатиладиган лексик бирликларни, типик синтактик конструкцияларни танлаб, уларни маълум тартибда жойлаштириш керак. Бу талабаларнинг ассимиляция бўйича фаол билим ишларини ва кейинчалик уларни реал вазиятда қўллашни белгилайди.

Рус тилининг она тили бўлмаган кимёвий терминологиясини ўқитишнинг якуний мақсадларига қараб, ўқув луғатининг энг самарали турини танлаш керак. Минимал таълим луғати маълум миқдордаги терминологик бирликларга асосланади, шунинг учун уларни ўрганиш луғат материални киритиш ва янгилаш кетма-кетлигини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилиши ва амалга оширилиши керак. Бундай кетма-кетлик ўрганишда қулайлик ва мақсадга мувофиқликни таъминлайди, ҳуқуқий терминларни ўзлаштиришдаги қийинчиликларни камайтиришга ёки олдини олишга ёрдам беради.

Русча терминологик луғатни ўргатиш одатда кўникмаларни шакллантириш босқичларига мувофиқ равишда кўриб чиқилади. Шу муносабат билан қуйидаги кетма-кетлик қўлланилади:

- сўз бойлигини киритиш;
- тайёргарлик машқлари (тил);
- нутқ машқлари.

Миллий гуруҳ талабалари томонидан рус тилида профессионал тарзда йўналтирилган нутқни ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг муҳим шартларидан бири - уларнинг сўзларнинг мослигини, сўз бирикмаларининг тузилишини, терминологик сўзларни бутун жумлага қўшилиш, бошқариш, синтактик алоқалар асосида ишлатиш қобилиятини аниқлаш бўйича кўникма ва малакаларни ривожлантиришдир. Тилни билиш маълум миқдордаги сўзларни билишни эмас, балки одатдаги сўз бирикмаларини ўзлаштиришни назарда тутди. Талабаларнинг қабул қилиш қобилиятларини ривожлантиришлари муҳим, чунки илмий нутқ сўзламасдан олдин, улар бировнинг нутқини ўқиш ёки тинглаш орқали ифода этиш учун маълум материал тўплашлари керак. Агар миллий гуруҳ талабалари ундаги грамматик ва лексик элементларни аниқласа ва тушунса, сўзлар орасидаги мантиқий алоқаларни ва муносабатларни ўрнатса, ўрганилаётган тилнинг турли хил сўзлари, шакллари ва тузилмаларини тушунса, рус илмий нутқини идрок этиш янада муваффақиятли ва эркин амалга оширилади.

ХУЛОСА

Шундай қилиб, профессионал йўналтирилган матнлар устида ишлаш жараёнида талабалар янги маълумотларни олишади ва ўзларининг терминологик луғатини мунтазам равишда тўлдирадилар

Бунга энг катта даражада мутахассисликнинг маълум бир тилда ўқитишда ёрдам беради. Бу ўқувчиларга янги маълумотларни идрок этиш, чет тили терминологик

(кимёвий) бирликларини ўзлаштириш, улардан оғзаки ёки ёзма нутқда фойдаланиш учун зарур бўлган билим, кўникма, қобилият, ақлий ва шахсий фазилатлар тизимини сафарбар қилишга имкониятини беради.

Рус тилини она тили бўлмаган тил сифатида ўрганиш учун ажратилган соатларнинг чекланганлигини ҳисобга олган ҳолда, рус тилидаги профессионал нутқни ривожлантириш бўйича ишлар ҳар томонлама - сўз, ибора ва тўлиқ матн билан олиб борилиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранному языку.
2. Гапочка И.К. Пути совершенствования методики обучения русскому языку как иностранному И.К. Гапочка Традиции и новаторство в профессиональной деятельности преподавателя русского языка как иностранного.
3. Мотина Е.И. Язык и специальность: лингвометодические основы обучения русскому языку студентов-нефилологов Е.И. Мотина.
4. Образцов П.И. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов П.И. Образцов, О.Ю. Иванова.
5. Фоломкина С.К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе С.К. Фоломкина.
6. Скибицкий Э.Г. Методика профессионального обучения: Учеб. пособие Э.Г. Скибицкий, И.Э. Толстова, В.Г. Шефель. Новосибирск: НГАУ

ТАЛАБА ХОТИН-ҚИЗЛАРДА ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ТАМОЙИЛЛАРИ ВА ИЖТИМОЙ- ПЕДАГОГИК ОМИЛЛАРИ

Турсунова Дилнавоз Тўлқин қизи

Фарғона давлат университети Мактабгача таълим кафедраси ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6767421>

Аннотатсия. Мақолада давлатнинг хотин-қизларга доир сиёсати, бу борадаги устивор йўналишлар ва тамойиллар, уларнинг ижтимоий-педагогик асослари, талаба қизларнинг ижтимоий муҳофаза қилиш зарурати, унинг маънавий аҳамиятига оид илмий хулосалар берилган.

Калим сўзлар: фаоллик, ижтимоий фаоллик, талаба, хотин-қизлар, оила институти, демократик қадрият, маънавий тарбия.

ПРИОРИТЕТНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ У СТУДЕНТОК

Аннотация. В статье даются научные выводы о политике государства в отношении женщин, основных направлениях и принципах в этом отношении, их социально-педагогической основе, необходимости социальной защиты студенток, их духовной значимости.

Ключевые слова: активность, социальная активность, студент, женщина, институт Семьи, демократические ценности, духовное воспитание,

PRIORITY PRINCIPLES AND PSYCHO-PEDAGOGICAL FACTORS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL ACTIVITY IN FEMALE STUDENTS

Abstract. The article gives scientific conclusions on the policy of the state on women, the main directions and principles in this regard, their socio-pedagogical basis, the need for social protection of student girls, their spiritual significance.

Keywords: activity, social activity, student, Women's, democratic value, Spiritual Education, Family Institute.

КИРИШ

Ўзбекистонда хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий ва социал фаоллигини ошириш, уларнинг турли соҳа ва тармоқларда ўз қобилият ва имкониятларини рўёбга чиқариши учун шарт-шароит яратиш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига сўзсиз риоя қилинишини таъминлаш, оналик ва болаликни ҳар томонлама қўллабқувватлаш, шунингдек, оила институтини мустаҳкамлаш борасида кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда,

Мамлакатимизнинг мустақилликка эришиши жамият ва халқ ҳаётининг барча соҳалари қатори, хотин-қизларнинг ижтимоий ва иқтисодий жараёнлардаги ўрни ва аҳамияти билан боғлиқ жабҳаларида туб бурилишлар ясади. Ушбу жараённинг таркибий қисми сифатида намоён бўлган бозор муносабатларига асосланган ҳуқуқий-демократик, фуқаролик жамияти асосларининг мустаҳкамланиши туфайли давлатнинг хотин-қизларга доир сиёсати тўғрисидаги қарашлар ва бунда ижтимоий муносабатларнинг қарор топиши натижасида ёш авлод қиёфасидаги ўзгаришлар ҳамда бу ўзгаришларнинг ижтимоий тараққиётга таъсири муаммоларини ўрганиш бугунги кунда муҳим аҳамиятга эга бўлиб бормоқда.

Ушбу йўналишдаги фаолиятнинг тўғри ташкил этилиши, нафақат жамият тараққиётини таъминлаш, балки яна кўплаб соҳалар, ҳатто уни бошқаришга ҳам ижобий жиҳатдан таъсир этиб, ижтимоий-сиёсий жараёнлар ривожини таъминлай олиши маълум бўлмоқда. Шундай экан, ижтимоий фанлар тизимида давлатнинг хотин-қизларга доир сиёсати билан ушбу масала чуқур ўрганилиши, айниқса ижтимоий фалсафа, социология ва сиёсий фанларда эътибор билан таҳлил қилиниши лозимлиги давр талабига айланиб бормоқда.

Хотин-қизлар ўзини англаётган бугунги давр икки хусусияти билан ажралиб туради.

Биринчидан, азалдан ижтимоий-сиёсий воқеликда авлодлардан-авлодларга сингиб келган миллий ва умумбашарий қадриятлар тизими мавжуд.

Иккинчидан эса, замонавий жамиятларга хос, баъзан шахсий индивидуализм ғояларини ўзига сингдирган либерал қадриятлар тизими хотин-қизларга ўз таъсири ўтказди. Шу билан бирга, жамиятда кечаётган табақаланиш, ижтимоий қатламларнинг ранг-баранг гуруҳларга бўлиниш жараёни хотин-қизларда ватанпарварлик ва миллатпарварлик хусусиятларини шакллантиришга бўлган талабни бир-неча бор оширади. Натижада бойлар – камбағаллар, маҳаллий халқ – келгиндилар, шаҳарликлар – қишлоқликлар, «бизники»лар – «ўзгалар», зодагонлар – омилар, омаддилар – омадсизлар, етакчилар – аутсайдерлар (четда қолиб кетганлар) каби турли-туман ва тамоман бири-биридан ўзгача қатламларни бирлаштириб, бош мақсадларга йўналтириб, ўзаро ҳамфикр ва ҳаммаслак қила оладиган ягона мафкура, ягона ғоявий тизим зарурлиги кун тартибига чиқади.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Талаба хотин-қизларда ижтимоий фаолликни ривожлантиришнинг фалсафий, ижтимоий-антропологик масалалари А.Бегматов, А.Маврулов, Г.Туленова, Ж.Туленов, М.Каҳҳарова, Э.Юсупов ва бошқаларнинг изланишларида тадқиқ қилинган.

Талаба хотин-қизларда ижтимоий фаолликни ривожлантиришнинг педагогик масалалари юзасидан Б.Адизов, Б.Рахимов, Г.Ж.Туленовалар, Д.Рўзиева, Д.Шарипова, З.Исмаилова, Қ.Қ.Куранбоев, М.Қуроно, М.Махмудова, Н.А.Муслимов, Н.Ортиқов, Н.Эгамбердиева, О.Жамолдинова, О.Мусурмонова, Р.Джураев, Ў.Қ.Толипов, У.Маҳкам, Х.И.Ибрагимов, Ш.Мардонов, Ш.Шарипов, Ш.Шодмоновалар томонидан илмий изланишлар амалга оширилган.

Мазкур муаммо юзасидан хорижлик А.Аmutio, А.Сmit, А.Уolanda, К.Франко, L.Бreeman, R.Сears, R.O.Рenye каби олимлар томонидан тадқиқот ишлари олиб борилган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Бугунги шиддатли ва зиддиятли замонда хотин-қизлар тафаккурини миллийлик руҳида шакллантириш табиий равишда хотин-қизларни мафкуравий таҳдидлардан асраш масаласини долзарб муаммога айлантиради. Чунки, Ш.Пахрутдинов таъкидлаганидек, «Таҳдид – ижтимоий-сиёсий вазият бўлиб, у муайян тарихий даврда аниқ бир мақсадга, яъни ижтимоий тизим сифатида давлатнинг сиёсий асосларини заифлаштиришга, емиришга, шунингдек, инсон ҳаётий фаолиятини издан чиқаришга, умуман яшашни чигаллаштиришга қаратилган ҳудудий-минтақавий, умумсайёравий омилларнинг кириб келиши туфайли содир бўлади. Бу эса, ўз навбатида, зарурий чора-тадбирлар тизимини

ишлаб чиқишни тақозо этадики, унинг амалга оширилиши натижасида мамлакатда сезиларли ижобий силжишлар рўй беради»[1].

Айни пайтда, хотин-қизларда турли давлат ва жамоат ташкилотлари фаолиятида мувофиқлаштиришнинг етарли даражада эмаслиги кўзга ташланади.

Демак, бугунги кунда хотин-қизларнинг тармоқланган замонавий инфраструктурасини ташкил этиш, унинг фаолиятини мунтазам таҳлил қилиш ва молиялаш зарур. Хотин-қизлар ижтимоий фаоллигини турли нодавлат ва жамоат ташкилотлари тизими орқали бошқариш ҳамда давлат равнақиға йўналтириш хотин-қизлар ва давлат мақсадларининг яхлит олиб борилишига хизмат қилади. Шу маънода, хотин-қизларнинг замонавий ахборотларга бўлган эҳтиёжини қондиришга қаратилган турли тизимлар фаолиятини ривожлантириш, ахборот-таҳлил, таълим, техник маркаслар ишини яхши йўлга қўйиш уюшмаган хотин-қизларни илмий-қийсий ва илмий-назарий жиҳатдан ўрганишга имкон яратади. Шунингдек, хотин-қизлар масалаларини илмий тадқиқ этиш бўйича ягона методик стандартларни яратиш ҳам давр талабидир.

Хотин-қизлар билан ишлашнинг янги замонавий услублари улар фаолиятини яхши йўлга қўйиш ва тафаккурини шакллантиришга қаратилган турли тадбирларни, сиёсатшунослик, социология, педагогика, психология каби фан соҳаларининг умумий саъй-ҳаракатларини, яъни илмий изланишларни талаб қилади. Хотин-қизлар билан ишлашнинг барча замонавий услубларини миллий манфаатлар асосида қайта шакллантириб, амалиётга жорий этиш долзарб муаммодир. Бугунги кунда хотин-қизлар қатламининг ўзида турлитуманлик, ранг-баранглик, манфаатлар хилма-хиллиги кузатилади. Ана шу ранг-баранглик асосида ҳар бир ёш учун иш услубларини тўғри белгилаш, уни демократик қадриятлар руҳиятида тарбиялаш хотин-қизларни бузғунчи ғоялардан асрашнинг самарали шакли ҳисобланади. Шу билан бирга, манфаатлар хилма-хиллиги асосида жамиятда ички зиддиятлар ортиб боради. Бунда турли манфаатли хотин-қизларни бош мақсад – фуқаролик жамияти куриш атрофида бирлаштириш истиқболдаги барқарорлик, тинчлик ва фаровонлик асоси бўлиши табиий.

Хотин-қизлар билан ишлашнинг замонавий усул ва воситаларини илмий-назарий жиҳатдан ишлаб чиқиш сиёсатшунослик фани олдида турган долзарб вазифалардандир. Хотин-қизларда сиёсий жараёнлар, мамлакатда кечаётган ислохотларга ижобий муносабатни шакллантириш, уларда сиёсий қадриятлар тизимиға қизиқиш уйғотиш, уларнинг сиёсий ва ҳуқуқий билимларини ошириш, давлат ва хотин-қизларнинг манфаатларини уйғунлаштириш, ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш айнан хотин-қизлар билан ишлашнинг замонавий усул ва воситалари масаласиға боғлиқ. Хотин-қизлар ва давлат орасида бевосита вертикал ва горизонтал мулоқот, яъни ахборот коммуникациялари ҳамда транспарентликни жорий этиш улар ўртасида ишонч ва янгиланишларға алоқадорлик ҳиссининг ортишиға хизмат қилади. «...ахборот коммуникация технологиялари қанчалик ривож топгани сари, унинг афзаллиги ва қулайликларидан фойдаланиш билан бир қаторда, бутун мамлакатимизда ахборот хавфсизлигини таъминлаш энг долзарб масалаға айланиб бормокда»[2].

Ижтимоий педагогика нуқтаи назаридан, давлатнинг хотин-қизларға доир сиёсатининг ижтимоий-иқтисодий асослари билан боғлиқ ҳодиса ва жараёнлар ўзаро диалектик алоқада ўрганилиб, яхлит бир ижтимоий объектни ташкил этишини алоҳида

таъкидлашимиз лозим. Давлатимизнинг ушбу йўналишдаги сиёсатига хос алоҳида олинган ҳодиса ва жараёнларни ушбу яхлит тизимнинг айрим элементлари сифатида эътироф этишимиз зарурлиги аён, албатта.

Замонавий Ўзбекистон тажрибаси шундан далолат берадики, мустақилликнинг ўтган йиллари давомида жамиятимиз ҳаётининг барча соҳаларида амалга оширилаётган ислохот натижалари, халқ маънавиятининг тикланиши, бой, миллий тарихий меросимизнинг кенг ўрганилиши, анъаналарнинг асраб-авайланиши, маданият ва санъат, фан ва таълим равнақи хотин-қизларга оид сиёсат самарадорлигини ошириш масалалари билан узвий боғлиқдир. Бу соҳалардаги ислохотлар ва уларнинг бугунги кундаги юксак натижалари ушбу сиёсатнинг самарали амалга ошишини таъминлашга қаратилган нафақат иқтисодий, сиёсий омиллар, балки маънавий асосларнинг ҳам ниҳоятда мустаҳкам заминга таянишини яққол кўрсатиб турибди.

Масаланинг бу жиҳатини тадқиқ қилган баъзи олимлар самарали хотин-қизлар сиёсати Ғарб цивилизациясининг бир неча асрлик тараққиёти натижаси ва бугун унинг ютуқлари ушбу соҳада акс этмоқда деб ҳисоблайдилар. Аммо масалани кенг таҳлил қилиш, айниқса Шарқ қомусий олимларининг меросини чуқур ўрганиш, бу қарашларнинг бир томонлама хусусиятга эга эканлиги, уларда кўпроқ европамарказчилик тенденциялари устиворлигини яққол кўрсатади. Шу билан бирга, таҳлил Шарқ халқларига хос хотин-қизлар тарбияси тамойиллари ва бу соҳада узоқ тарихий тараққиёт натижасида шаклланган маънавий омиллар ва урф-одат ҳамда миллий анъаналар замонавий Ўзбекистонда хотин-қизларга доир давлат сиёсатини ташкил қилиш ва амалга оширишнинг муҳим асосларидан бири бўлаётганидан далолат беради. Айни шу маънода, «...Шарқ фалсафасини теран ўрганиш, шу асосда улуғ маданиятимиз ва қадриятларимиз илдизларини жонлантириш, яқин ўтмишимиздан қолган мафкурадан халос бўлиш, ўзимизнинг асрлар синовидан ўтган, улуғ аجدодларимиз бизга қолдирган миллий мафкура ва тафаккуримизни тиклаш, уни замонавий умумбашарий руҳ билан бойитиш ҳаммамизнинг долзарб вазифамиздир»[3].

Узлуксиз ва кенг қамровли бу жараён туфайли мамлакатимиз аҳолиси, айниқса ҳали тажрибаси йўқ, эндигина ҳаётга кириб келаётган хотин-қизларимизни ёт ва бегона ғоялар таъсиридан ҳимоялаш, уларда мустақиллик тафаккури ва замонавий дунёқарашни шакллантириш давлатимиз сиёсатининг ниҳоятда долзарб жабҳаларидан бирига айланмоқда. Аммо бу соҳада муаммолар йўқ, деб бўлмайди, амалга оширилиши лозим бўлган долзарб масалалар ҳам талайгина.

МУҲОКАМА

Айни вақтда дунёда глобаллашув жараёнлари кучайиб, янги таҳдид ва тажовуз ўчоқлари кўпайиб, янада хатарли даражада намоён бўлаётгани маънавий-маърифий ишларни янги босқичга кўтаришни талаб этмоқда. Бу эса соҳада тўпланиб қолган қатор муаммоларни ҳал қилишни тақозо этади. Жумладан, хотин-қизларимиз онги ва қалбини забт этишга қаратилган маънавий таҳдидларнинг асосий қисми интернет орқали амалга оширилаётганига қарамай амалда тарғибот ишларини анъанавий шаклда ўтказиш билан чекланилмоқда;

олий таълим муассасаларида ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитиш сифати, хусусан, миллий ғоя ва маънавият асослари ихтисослиги бўйича тайёрланаётган бакалавр ва магистрларга қўйилаётган вазифалар бугунги кун талаблари даражасида эмаслиги

уларнинг мафкуравий кураш олиб бориш борасида тўлақонли, профессионал мутахассислар бўлиб етишиши имконини бермаяпти;

ойла, маҳалла ва таълим муассасаларида хотин-қизлар тарбиясида халқимизнинг бебаҳо маънавий бойлиги – миллий тарбия усуллари етарли жорий этилмаганлиги жамиятда меҳр-оқибат, оилавий тотувлик, каттага ҳурмат, кичikka иззат, хотин-қизларга эъзознинг сусайишига олиб келди, хотин-қизларда таълим олишга бўлган қизиқиш ва давомат жиддий ижтимоий муаммога айланди.

Мамлакатимизда ушбу қайд этилган ҳолатларга барҳам бериш, хотин-қизлар орасида соғлом маънавий муҳитни шакллантириш, уларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ҳамда ҳуқуқий маданиятини оширишга қаратилган қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Зеро, Президентимиз Ш.Мирзиёев таъкидлаб ўтганидек, «жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, фуқароларда қонунга ҳурмат ҳиссини кучайтириш ва ҳуқуқбузарликларга қарши курашишда фаол қатнашаётган инсонларни рағбатлантиришга алоҳида эътибор қаратилиши лозим»[5]. Аммо, шунга қарамай хотин-қизлар орасида ўз жонига қасд қилиш, гиёҳванд, алкоголь маҳсулотларини истеъмол қилиш, ОИТС ва ОИВ касалликлари билан касалланиш каби салбий ҳолатлар сақланиб қолмоқда.

Бу нуқтаи назардан, алоҳида қайд этиш жоизки, хотин-қизларга доир давлат сиёсати қотиб қолган ва ҳеч қачон ўзгармайдиган константаларнинг оддий йиғиндиси эмас, балки жамият тараққиёти ва давр талаблари таъсирида муттасил янгиланиб, замонга мослашиб борадиган усул ва воситалар, амалга ошириладиган чора-тадбирлар, турли дастурлар мажмуидир.

Шу маънода, ҳар қандай даврда ҳам, унинг амалга оширилиши, чуқур диалектик жараён бўлиб, муттасил ўзгаришлар ва янгиланишларни назарда тутиш зарурлигини англатади. Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг қуйидаги фикри хотин-қизларга оид давлат сиёсатининг бугунги кунлардаги энг асосий мақсад-муддаолари ва устивор йўналишларини аниқлаш ва англашда ниҳоятда муҳим назарий дастуруламал бўлиб ҳисобланади: «Бундай кескин ва таҳликали шароитда биз ота-оналар, устоз-мураббийлар, жамоатчилик, маҳалла-қўй бу масалада ҳушёрлик ва огоҳликни янада оширишимиз керак. Болаларимизни бировларнинг қўлига бериб қўймасдан, уларни ўзимиз тарбиялашимиз лозим. Бунинг учун хотин-қизларимиз билан кўпроқ гаплашиш, уларнинг қалбига кулоқ солиш, дардини билиш, муаммоларини ечиш учун амалий кўмак беришимиз керак. Бу борада уюлмаган хотин-қизлар билан ишлашга алоҳида эътибор қаратишимиз зарур. Бу вазифаларни амалга оширишда биз асрлар мобайнида шаклланган миллий анъаналаримизга, аجدодларимизнинг бой меросига таянамиз. Фарзандларимиз, айниқса, қиз болаларнинг замонавий билим ва касб-ҳунарларни, хорижий тилларни эгаллашлари, ҳар томонлама соғлом ва баркамол бўлиб, ҳаётдан муносиб ўрин топишлари учун барча куч ва имкониятларимизни сафарбар этамиз»[7]

ХУЛОСА

Хуллас, талаба хотин-қизларда ислохотларга дахлдорликни шакллантиришда янгиланиш ва ворисийлик тамойилларининг қисқа таҳлили давлатимизнинг хотин-қизларга оид сиёсати ҳаётнинг барча соҳаларидаги кенг қамровли ислохотлар, жамиятдаги туб ўзгариш жараёнлари билан боғлиқ равишда амалга ошмоқда. Истиқлолнинг дастлабки давриданок, хотин-қизларга оид давлат сиёсати уларни ижтимоий ҳимоялаш, демократик

ва фуқаролик жамияти барпо этишнинг фаол иштирокчиларига айлантириш, ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш, турли соҳалардаги имкониятларини янада кенгайтириш каби масалаларни ҳал қилишга йўналтирилди. Шу аснода, хотин-қизларга жамият ривожиди «портлаш» эффектини вужудга келтирувчи омил, мамлакат кадрлар заҳирасини шакллантирувчи асосий куч, келажакка қаратилган бунёдкорлик фаолиятида таянч ва суянч сифатида қараш анъанаси шаклланди. Бугунги кунда хотин-қизларда ислохотларга дахлдорликни шакллантиришда янгиланиш ва ворисийлик тамойилларини барқарор қилишга қаратилган хотин-қизлар сиёсати мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш мақсадлари билан узвий алоқадорликда амалга оширилмоқда. Бу эса ўз навбатида, хотин-қизларга оид давлат сиёсатининг янги босқичига қадам қўйгани, сифат жиҳатидан ўсгани, такомиллашгани ва самарали амалга оширилаётганидан далолат беради.

Ушбу фикрдан кўринадики, айнан хотин-қизлар сиёсатини амалга оширишда юксак маънавиятли кишиларни, яъни маънан баркамол авлодни шакллантирмай туриб, бугунги мустақиллик даврига мос хотин-қизларга хос бўлган кадриятлар, идеаллар ва тамойилларни қарор топтириб бўлмайди. деган чуқур маъноли сўзлари бежиз айтилмагани яққол кўринади. Ушбу сўзлар ўтган аср бошидақанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги вақтда ҳам шунчалик муҳим ва долзарб аҳамият касб этмоқда.

Адабиётлар:

1. Пахрутдинов Ш. Таҳдид – ҳалокатли куч. – Тошкент: Академия, 2001. – 11-12-б.
2. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. Халқ сўзи. 2016 йил, 15 декабрь.
3. Ғуломов С. Маънавий ривожланиш – миллий тикланиш омили // Фалсафа ва ҳуқуқ. – Тошкент: 2008. – Махсус сон. – 9 б.
4. Абу Ҳомид Ғаззолий. Кимийе саодат. -Тошкент: Адолат, 2005. 29 бет.
5. Мирзиёев Ш.М. Демократик ислохотларни изчил давом эттириш, халқимиз учун тинч ва осойишта, муносиб ҳаёт даражасини яратиш – барқарор тараққиёт кафолатидир // URL – <http://uzlidep.uz/uzc/news/demokratik-islokhotlarni-izchil-davom-ettirish-halkimiz-uchun-tinch-va-osoyishta-munosib-khayot>
6. Тайлакова Ш.Н. Ўқувчи – хотин-қизлар маънавиятини оммавий ахборот воситалари асосида такомиллаштириш (телекўрсатувлар, радиоэшиттиришлар ва интернет хабарлари мисолида). Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация автореферати. – Тошкент, 2019. – 22 б.
7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. – Халқ сўзи, 2016 йил 8 декабрь
8. Сиддиқов, И. Б. (2018). Социально-философские аспекты формирования интеллектуальной культуры молодежи. *Theoretical & Applied Science*, (1), 61-66.
9. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philosophical performance of making youth's intellectual culture. *European science review*, (7-8).
10. Сиддиқов, И. Б. (2019). Государственная политика в отношении молодежи в Узбекистане: национальный опыт и реальная необходимость международных

инициатив. In *Условия социально-экономического развития общества: история и современность* (pp. 38-43).

11. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. *Canadian Social Science*, 16(2), 55-59.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ БУДУЩЕЙ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ

Низамова Муяссархон Нуритдиновна

преподаватель НамГУ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6768047>

Аннотация. В статье представлен обзор развития профессиональной мобильности будущих менеджеров, комментарии о понятии мобильности, ее реализации, применении, содержании, сущности и структуре. Также освещается содержание видов мобильности в образовании и функции, составляющие сущность профессиональной мобильности.

Ключевые слова: мобильность, профессиональная мобильность, будущие менеджеры, функции, структура, мобильность, академическая, профессиональная, личностная, коммуникативная, инновационная, информационная, познавательная, лидерство, самоуправление.

PEDAGOGICAL FUNDAMENTAL FORMATION OF FUTURE MANAGEMENT CULTURE AND DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL MOBILE

Abstract. The article provides an overview of the development of professional mobility of future managers, comments on the concept of mobility, its implementation, application, content, essence and structure. The content of types of mobility in education and the functions that represent the essence of professional mobility are also covered.

Keywords: mobility, professional mobility, future managers, functions, structure, mobility, academic, professional, personal, communicative, innovative, information, cognitive, leadership, self-management.

ВВЕДЕНИЕ

Профессиональный уровень специалиста в области менеджмента современный. Он должен отвечать научным, практическим, информационным, технологическим, этическим и культурным потребностям общества, иными словами, должен быть специалистом с высокой управленческой культурой.

Задача формирования культуры управления в эпоху глобализации требует разработки новых разработок в области профессионального образования в связи с реалиями местных социально-экономических, культурных, этнодемографических хозяйственных практик, отвечающих национальным интересам страны. Подготовка современных управленцев – еще одна проблема для системы образования.

возлагает ответственность. Потому что любой зрелый коллектив – это плод эффективной системы образования. Учебная деятельность направлена на выявление содержания соответствующих понятий при изучении событий. Каждая наука отражает предмет своего исследования в понятиях и категориях, без которых невозможно построить теорию, объясняющую истину. Образование – это не совокупность разных понятий, а понятийное, отраженное в их терминологическом аппарате должна иметь взаимосвязанную систему. В последнее время эта проблема стала очень актуальной, так как появилось много новых понятий и терминов, неурегулированность этого процесса, отсутствие собственного

теоретического и понятийного аппарата в менеджменте создали различные запутанные ситуации. Диалектика знания состоит в том, что любое новое знание возникает в оболочке старых понятий, необходимых нам для объяснения новых понятий.

По сравнению с понятиями «управление», «лидерство», «команда управление», «управление производством» термины специфичны. Научная современная практика использования термина «менеджмент» в терминологии он охватывает три основных значения:

- Джарайони Процесс управления людьми в организациях;
- Управленческие науки;
- орган управления и входящие в его состав лица.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Э.А. Уткин менеджмент «является социально-экономическим аспектом управления особый вид профессиональной деятельности, направленный на достижение оптимальных экономических результатов предприятием, функционирующим в рыночных условиях, на основе применения различных принципов, функций и методов механизма.

Под профессиональной мобильностью мы понимаем интегративный признак, представляющий собой развитие способности к саморазвитию в изменяющихся условиях профессиональной деятельности, находить быстрые решения в определенных ситуациях, понимать профессиональные потребности и быть готовым адаптироваться к современным требованиям. Кроме того, будущие менеджеры обладают знаниями и навыками понимания понятий социальной жизни, образовательной среды и профессиональной деятельности, управления меняющимися ситуациями, быстрой адаптации, целеустремленности, саморазвития, построения отношений, работы с информацией, понимания содержания сотрудничества и представляет необходимость иметь навыки.

Уточним содержание видов мобильности в образовании, а они следующие:

Академическая мобильность означает, что студенты или преподаватели обучаются или преподают в течение определенного периода времени в высших учебных заведениях страны или за рубежом по договоренности.

Профессиональная мобильность — «профессиональная мобильность» — это способность и готовность человека работать быстро и успешно, а приобретение новых приемов и технологий, приобретение недостающих знаний — это деятельность знаний и умений, обеспечивающая эффективность ориентации к новой профессии.

РЕЗУЛЬТАТЫ

М. Мескон, М. Альберт и Ф. Хедури «руководство» организации формировать свои цели через других людей и достигать их процесс планирования, организации, мотивации и управления» [3]. В этом тарифе показаны основные функции управления. В.В. По словам Глухова, понять термин «менеджмент» крайне сложно.

Он определяет функцию, но люди, которые ее выполняют, также представляют социальную и формальную позицию, а также представляют область академической дисциплины и исследований. ОПЕРАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ. Виханский и А.И. Наумов отмечал, что внутри организации управленческая деятельность руководителя строится в соответствии с функциями управления, которые в своем общем объеме отражают специфику управленческой работы, ее содержание, порядок и системную целостность.

ВЫВОДЫ

В заключение следует отметить, что развитие профессиональной мобильности будущих менеджеров в высших учебных заведениях в сфере педагогики является одним из наиболее актуальных вопросов на сегодняшний день. Профессиональная мобильность позволяет будущим менеджерам выработать уникальный подход, знания, навыки и умения быстро адаптироваться к непредвиденным ситуациям и изменениям. Индивидуальные интегративные качества внутренней готовности представляют собой совокупность таких характеристик, как высокая мотивация, знания, открытость к изменениям, адаптивность к различным ситуациям, быстрота мышления, любознательность, креативность и активность учащихся. Личностные интегративные качества создают их совершенный образ и развивают профессиональную мобильность на основе их мировоззрения, уровня мышления, ощущения продукта своей деятельности.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О Стратегии дальнейшего развития Республики Узбекистан» // Собрание законодательства Республики Узбекистан. – Т.: 2017. – С.39.
2. Горюнова Л.В. Составляющие профессиональной мобильности современного специалиста // Известия высших учебных заведений. Поволжский район. - 2007 - № 1 - с. 63-68.
3. Сорокин П.А. Социальная и культурная мобильность. Бесплатная пресса Гленко, штат Иллинойс. - 654 с. - URL-адрес: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.275737>.
4. Аннотированный словарь узбекского языка. Том 2 / Редколлегия: Мирзаев Т. и др., Институт языка и литературы АН РУз. – Т.: «Национальная энциклопедия Узбекистана» ГНИЗ, 2006 г. – 672 с.

TIL TA'LIMIDA O'QUVCHILARNING MATN YARATISH KO'NIKMASINI O'STIRISH

Shaxnoza Muxtarova

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti, O'zbek tilshunosligi kafedrası
o'qituvchisi

Humoyun Umaraliyev Abdulahad o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Gumanitar fanlar fakulteti 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6772551>

Annotatsiya. Insoniyatning ijtimoiy-siyosiy taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan ilmiy manbalarni avlodlarga meros qilib qoldirish uchun birdan – bir imkoniyat – matn va yaratish ilmi bilan shug'ullanishdir. Demak til imkoniyat, matn esa natijadir; matn egallagan bilim, ko'nikma va malakalar hosilasi.

Kalit so'zlar: ma'naviy nufuz, so'z boyligini oshirish, universal texnologiyalar, mantiqiy mushohada, metodik qo'llanma, ijodiy tafakkur, sifat.

УЛУЧШЕНИЕ НАВЫКОВ ПИСЬМА УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКУ

Аннотация: Единственный способ передать будущим поколениям научные ресурсы, необходимые для социально-политического развития человечества, - это изучение текста и науки о творении. Итак, язык — это возможность, а текст — результат; продукт знаний, навыков и компетенций, приобретенных в тексте.

Ключевые слова: духовный престиж, словарный запас, универсальная технология, логическое наблюдение, методическое пособие, творческое мышление, качество.

IMPROVING STUDENTS' WRITING SKILLS IN LANGUAGE TEACHING

Abstract. The only way to pass on to future generations the scientific resources necessary for the socio-political development of mankind is to study the text and the science of creation. So language is opportunity and text is result; the product of the knowledge, skills, and competencies acquired by the text.

Keywords: spiritual prestige, vocabulary, universal technology, logical observation, methodical manual, creative thinking, quality.

KIRISH

O'zbek tili ta'limi barkamol shaxs tarbiyasi, unda ma'naviy sifat va ijodiy tafakkurni rivojlantirish, milliy o'zlikni anglash, milliy an'ana va avlodlar o'rtasidagi vorislikni asrash hamda davom ettirish jarayonida yetakchi o'rin tutadi.

O'zbek tili davlat tili sifatida O'zbekiston Respublikasida davlat ramzi o'laroq aholini yagona milliy manfaatlar atrofida birlashtiradigan, shu tilda so'zlashuvchilarning tafakkur tili sifatida kishi shuurini milliylik zaminiga bevosita bog'laydigan, shu yurtda yashayotgan millat va elatlarning o'zaro aloqasini ta'minlovchi vosita, unga bo'lgan munosabat Vatanga munosabat va sadoqatni belgilaydigan omildir. Ta'lim tizimida o'zbek tilini o'qitish ana shu g'oya va ruhni singdirishga xizmat qiladi. Jamiyatdagi ijtimoiy nufuzini yuksaltirish bilan ta'lim, ilm-fan, iqtisodiyot va siyosat sohalarida o'zbek tilining mavqeyini mustahkamlash, ularda ish yuritishda davlat tilining mutloq yetakchilik maqomini ta'minlash yo'nalishini belgilagan holda ta'limda o'zbek tilini o'qitish tizimi ushbu yo'nalishda amalga oshiriladigan ishlarni yuzaga chiqarishni ko'zda tutadi.

Bugun Yangi O'zbekiston hayotining barcha sohalari chuqur islohotlar maydoniga aylangan. Bu jarayonda ijtimoiy sohaning asosi hisoblangan ta'lim tizimidagi o'zgarishlar haqida to'liqlanib so'zlamalikning iloji yo'q. Mamlakatimizda so'nggi yillarda ta'lim tizimining barcha bosqichlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish bo'yicha amaliy ishlar hal qiluvchi bosqichga kirdi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo'lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko'plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug'iladi. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o'ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi”.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili ta'limining asosiy maqsadi o'quvchilarning kommunikativ savodxonlik darajasini oshirish, ularni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo'naltirish, fikr mahsulini to'g'ri, ravon, o'rinli ifodalashga o'rgatish ekan, uni amalga oshirishning ishonchli omillaridan biri - matn yaratishning samarali texnologiyasini ishlab chiqish, uni o'quv amaliyotiga izchil joriy etish, o'quvchini muammoli o'quv topshiriqlari orqali izlatish va kashf qilishga yo'naltirish, o'quvchi lug'at boyligini keng'aytirish jarayonida nutqiy mahoratini shakllantirish, (so'zning lug'aviy ma'nolarini sharhlash) fikr ifodalash (og'zaki nutq va matn yaratish) da so'zni tanib va tanlab ishlatishni talab qiluvchi o'quv topshiriqlari, nutqiy madaniyatni yuksaltiruvchi ko'nikma va malakalar tizimi bilan qurollantirishdir. Bu muammolar orasida o'quvchilarda mustaqil matn yaratish ko'nikmalarini shakllantirishning intensiv - universal texnologiyasini yaratish, ana shu maqsadga xizmat qiladigan, matn yaratishning jadallashtirilgan, bosqichli tizimini ishlab chiqish va uni maktab amaliyotiga joriy etish masalasi alohida o'rin tutadi. O'quvchi so'z boyligini oshirishning, uning nutqiy zaxirasini boyitishning eng samarali usuli sathlararo hamda fanlararo aloqadorlikni yo'lga qo'yish (uyadosh so'zlar ustida ishlash, berilgan so'zning leksik — semantik qurshovi: qaysi so'zlar bilan ishlatilishi, xususiy belgilari miqdorini aniqlash, qaysi so'z turkumlari bilan ifodalanishi, ularning nomlari soni, sifati, holati, harakatini belgilash v.h.) dan iborat. Demak, o'quvchi nutqiy ko'nikmalarini takomillashtirishning asosiy omillari tafakkur mahsulini izchil, to'g'ri, ravon ifodalash, nutqiy vaziyat talabiga ko'ra mustaqil matn yaratish ko'nikmalarini shakllantirishdir. Umuman olganda, DTS talablarini to'la bajarish - o'quvchi kommunikativ savodxonligini ta'minlash masalasi, ona tili ta'limida mustaqil matn yaratish ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasini ishlab chiqish va uni muntazam ravishda takomillashtirib borishni taqozo etadi. Buning uchun egallangan bilim, ko'nikma va malakalarning jadal amaliy tatbiqi, ya'ni mustaqil matn yaratish masalasi ona tili darslarida o'rganilayotgan har bir mavzuning asosiy maqsadiga aylanishi lozim. Matn yaratishning mantiqiy davomi - matn ustida ishlash bilan esa matnning tili, mantiqiy va uslubiy shakllanganlik darajasi o'rganiladi, o'quvchining kommunikativ savodxonlik darajasi esa, matn yaratish mahoratini aniqlash jarayonida o'z yechimini topadi. Ona tilining yangi - yangi ifoda imkoniyatlarini izlab topish va uni dars jarayoniga tatbiq etish o'quvchilarning ijodiy tafakkur, hodisalarni kuzatish, anglash, qiyoslash, analiz va sintez, tanlash, guruhlash, yaratish kabi bilish qobiliyatlarini takomillashtirib, ularda milliy mafkura, mustahkam e'tiqod, milliy dunyoqarashini tarkib toptirishga xizmat qiladi. Turli til hodisalari (so'z va iboralarini) ma'nosini to'liq anglash va uni xususiy nutqda qo'llashga intilish - ulardan nutqiy vaziyatga mosini tanlash o'z fikrini ixcham, aniq va ravon ifodalash

malakalarining shakllanishi va rivojlanishiga zamin yaratadi. O'quvchi - ta'lim - o'qituvchi tizimida tomonlarning o'zaro hamkorlik munosabatlari faollashadi, DTS talablariga ko'ra o'quvchi ham ta'lim jaraonining faol subyekti sifatida o'zi mustaqil faoliyat yuritishi: izlanishi, kuzatishi, bajarilgan ishni tahlil qilish, xulosalashi, baho berishi lozim bo'ladi. Shunday qilib, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi doimiy ishonch va o'zaro hamkorlik faoliyatigina o'quvchilarda mavjud bo'lgan mustaqil va ijodiy tafakkurni qo'zg'atishi, matn yaratish ko'nikmalarini shakllantirishi hamda rivojlantirishi mumkin. O'qituvchi o'z o'quvchilarining dars jarayonidagi ilmiy - amaliy faoliyatini samarali tashkil qilish - avvaldan rejalashtirilgan, aniq bir maqsadga - mustaqil matn yaratishga yo'naltira bilishi uchun har bir dars rejasi va dars mavzusi bayonini puxta o'rganib chiqishi, darslikdagi amaliy mashqlar yetarli bo'lsa, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida darsni tashkil qilishi, kamroq bo'lsa, yangi, qiziqarli mashq namunalarini tanlab, qo'shimcha mashg'ulot sifatida mavzuviy rejaga kiritishi, darsni o'zaro musobaqa ruhida olib borishi nihoyatda foydali. O'qituvchi doimiy ravishda o'z o'quvchilarini o'quv amaliyoti jarayonida o'rganganlari yuzasidan o'z xulosalarini aytib berishga undashi, ular tomonidan kiritilgan izlanuvchanlik ruhida ijodiy taklif va mulohazalarni, o'z «men»i, iqtidori, iste'dodini namoyish qilishga bo'lgan urinishlarini ijobiy tushunishi, bunday ijodiy - kashfiyotchilik harakatlarini rag'batlantirib borishi, ularga zaruriy shart - sharoit va imkoniyatlar yaratib berishi, turli shakl va mazmundagi (nutqiy mahoratni shakllantiruvchi) ko'rik - tanlovlar, debatlar), lozim bo'lsa, o'quvchi shaxsini ma'naviy jihatdan qo'llab - quvvatlashi zarur bo'ladi. O'qituvchi shu tariqa nafaqat o'quvchi bilimini, balki o'zidagi pedagogik mahoratni ham takomillashtira boradi: o'quvchi shaxsi, uning nutqiy darajasi haqida hukm va xulosa chiqarishga shoshmaslik, o'z vazifasiga mas'uliyat hissi bilan yondashish, o'zidagi intellektual salohiyatni o'quvchi bilan baham ko'rish, o'zida bag'rikenglik, komil ustozlik fazilatlarini tarbiyalashga o'rganadi. Ona tili o'qituvchisining o'quvchi shaxsiga ana shunday ijobiy va ijodiy yondashuvigina, o'quvchilarda ilmga chanqoqlik, izlanuvchanlik, yangilik yaratishga intilish xislatlarini tarbiyalaydi, erkin va mustaqil fikrlashga, o'quvchi uchun juda muhim va zarur hisoblangan til hodisalarini tushunish, undan amaliy foydalanish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalar hosil qilishga yordam beradi. «Ona tili ta'limi mazmuni» o'quv —metodik qo'llanmasi mualliflari H.Ne'matov, A.G'ulomovlar o'quvchilarni ijodiy yozma ish - matn ustida ishlashga undaydi. Ma'lumki, istiqlol yillarida ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan tub islohotlar negizida yuksak umumiy madaniyatga, kasb-hunar ko'nikmalariga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, mantiqiy mushohada qilish hamda hayotdagi muammolarning oqilona yechimini izlash va topish salohiyatiga ega bo'lgan shaxsni tarbiyalash va kamol toptirish maqsadi turibdi. Ushbu maqsadning amaldagi mezoni sifatida davlat ta'lim standartlari belgilandi. Ona tili fanidan takomillashtirilgan o'quv dasturida ona tili ta'limining mazmuni quyidagi masalalarni hal etishga yo'naltiriladi:

- o'quvchining fikrlash salohiyatini, aqliy rivojlanishini, mantiqiy tafakkurini o'stirish;
- o'quvchilarning o'z-o'zini, moddiy borliqni tilning ifoda vositalari yordamida anglashga hamda o'z fikr va his-tuyg'ularini ona tilining imkoniyatlari doirasida og'zaki va yozma shaklda to'g'ri bayon eta olishini ta'minlash.

TADQIQOT NATIJALARI

Ushbu maqsadga erishishning samarali usul va vositalari xususida ko'plab metodik qo'llanma va ilmiy maqolalar chop etilmoqda. Ularda ta'lim mazmunini o'quvchilarga maqsadli yetkazishning turli innovatsion usullari haqida fikrlar bildirilgan, amaliy tajribalar tavsiya etilgan.

Mazkur ishlarning aksariyatida matnning o'quvchi nutqini o'stirishdagi alohida ahamiyati ta'kidlanadi. Biz esa matn yaratish jarayoniga yangicha yondashuv asosida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish xususida to'xtalmoqchimiz.

Ona tili darslarida "matn bilan o'qitish texnologiyasi" orqali ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirib borish mumkin. Buning uchun matn yaratish bilan bog'liq topshiriqlar bilan har bir darsda shug'ullanish va ularni bosqichma-bosqich murakkablashtirib borish zarur. Matn yaratish uchun ma'lum tayyorgarlik, nazariy bilim va amaliy ko'nikma bo'lishi lozim.

O'quvchi o'z fikrlarini jamlab, tizimga solib bayon etishi uchun anchagina vaqt talab etiladi. Shuning uchun, dastlab, muayyan bir mavzu asosida uyda kichik insho yozib kelish vazifasi topshiriladi. Bu borada ko'nikma hosil bo'lgach, bunday topshiriqlarni dars jarayonida ham berish mumkin bo'ladi.

Fikrni muayyan mavzu doirasida izchil bayon eta olish ko'nikmasi shakllangach, topshiriq murakkablashtiriladi. Ya'ni, o'quvchilarga muayyan mavzuga oid tayanch so'z va iboralar tavsiya etiladi va fikrlarini ular bilan mantiqiy aloqadorlikda shakllantirish talab etiladi. Bu kabi topshiriqlar bir tomondan o'quvchiga ko'mak bo'ladi, ya'ni fikr yo'nalishini belgilab beradi. Ikkinchi tomondan esa o'quvchining mavzuni yoritish bo'yicha foydalanishi mumkin bo'lgan boshqa yo'nalishlarni, qirralarni cheklaydi. O'quvchi endi aynan tavsiya etilgan tayanch vositalar doirasidagina fikrni rivojlantirishi va mavzuni yoritishi zarur. Topshiriqning murakkabligi ham shunda.

O'quvchilarning cheklangan mavzu doirasida kengroq mushohada yuritishini shakllantirish maqsadida quyidagi usuldan foydalanish mumkin. O'quvchilarga matnning dastlabki va oxirgi gapi tavsiya etiladi. Uning tarkibida bo'lishi kerak bo'lgan gaplar soni ham belgilab beriladi. Gaplar mazmuni o'zaro mantiqan bog'langan bo'lishi zarur.

O'quvchilarda matn tuzish bilan bog'liq muayyan tajriba to'plangach, topshiriqni jamoaviy bajarish vazifasi qo'yiladi. Ya'ni, ma'lum bir mavzu yoki rasm asosida guruh bo'lib matn yaratiladi. Bu quyidagi tartibda amalga oshiriladi. O'quvchilar o'zaro maslahatlashmagan holda mavzu asosida birin-ketin bittadan gap aytadilar. Birinchi o'quvchining gapini ikkinchi o'quvchi mazmunan va mantiqan davom ettirishi va shu tartibda ketib, oxirgi o'quvchi fikrni yakunlashi kerak. Topshiriqning murakkab tomoni - o'quvchi o'zining emas, o'zganing fikrini davom ettirishi va keyingi o'quvchiga mavzuni davom ettirish uchun imkon qoldirishi kerak. So'nggi o'quvchi matnni yakunlashi uchun undan oldingi o'quvchi fikr yakuni uchun zamin bo'ladigan gap aytishi zarur.

Bu bosqichda o'qituvchi tomonidan bir-biri bilan mantiqan bog'lanmagan ikki gap tavsiya etiladi. O'quvchilar birinchi gap bilan matnni boshlab, ikkinchi gap bilan yakunlashlari zarur. Buning uchun ular orasida mantiqiy bog'lanishlar hosil qila oladigan gaplarni topa olish kerak bo'ladi. Masalan, "Yozning qoq o'rtasi edi..... O'sha kuni maza qilib qorbo'ron o'ynagan edik."

O'quvchi matndagi bo'shliqni to'ldirish uchun fantaziya qiladi, mantiqsizlikdan mantiq topishga harakat qiladi. Jumladan, matnni quyidagicha shakllantirish mumkin: "Yozning qoq o'rtasi. Chor-atrof quyosh taftidan erib ketayotgandek, nazarimda. Hovlimizdagi o'rik soyasida o'tirib xayolga cho'mdim. Tug'ilgan kunim yodimga tushdi. Men qishda, 18-yanvar kuni, tug'ilganman. Har yili shu kuni sinfdoshlarim tabriklash uchun biznikiga kelishadi. Bu yil ham

shunday bo'ldi. Tug'ilgan kuningda sovg'a olish kimga yoqmaydi, deysiz. Buning ustiga, tabiat ham qutlagandek, guppillatib laylakqor yog'ib berdi. O'sha kuni maza qilib qorbo'ron o'ynagan edik".

XULOSA

Bu kabi matnli o'qitish usullaridan har bir ona tili darsida foydalanish mumkin. Buning uchun matn tuzish bilan bog'liq topshiriqlarni dars mavzusiga aloqador grammatik topshiriqlar bilan boyitish zarur.

Ona tili darslarida o'quvchilarning matn tuzish ko'nikmalarini yuqorida tavsiya etilganidek bosqichli ravishda shakllantirish va rivojlantirib borish orqali ham o'quvchilarning nutqiy malakasini rivojlantirishga, ham mantiqiy tafakkurini o'stirishga erishish mumkin.

O'quvchilarni matn ustida ishlashga yo'naltiruvchi topshiriqlar tizimi:

1. Berilgan matndagi ixtiyoriy atamalar, ishlatilgan so'z turkumlari soni va miqdorini aniqlash.
2. Matn tarkibidagi badiiy bo'yoqdor so'zlar, ibora, tasviriy vosita, maqol, hikmatli so'z va topishmoqlar sonini belgilash, lug'aviy ma'nolarini sharhlash.
3. Uslubiy nuqsonli matnlar ustida ishlash.
4. Nuqtalar o'rniga kerakli so'zlarni qo'yib, matnni ko'chirish.
5. Matnga sarlavha tanlash.
6. Tinish belgilarini to'g'ri qo'yish.
7. Fe'llardan ravishdosh va sifatdoshlar hosil qilish.
8. Ravishlarni ma'nodoshlari bilan almashtirish.
9. Otlar (sifat, son, olmosh, taqlid)ni uyadoshlari (ma'nodoshlari, zid ma'nolari, muqobillari) bilan almashtirish.
10. Fe'llar ravish, harakat nomi, ravishdosh, sifatdosh)ni ma'nodoshlari, uyadoshlari, zid ma'nolari v.h.) bilan almashtirish.
11. Ajratilgan so'zlar bilan so'z birikmalari hosil qilish.
12. Matndagi so'z birikmalari soni va tuzilishini aniqlash.
13. Matndagi yasama so'zlarni topish, ulardan yangi so'zlar hosil qilish.
14. Ajratilgan yasama so'zlar ishtirokida so'z birikmalari va gaplar zuzish.
15. Yasama so'zlardagi o'zakni ajratish, ulardan yangi o'zakdosh so'zlar hosil qilish (bor, boring, bormoq, borliq), o'zakdoshlar ishtirokida so'z birikmalari va gaplar hosil qilish.
16. Matndan so'z yasovchi qo'shimchalari bor so'zlarni topib, shu qo'shimcha yordamida yangi qo'gaimchadosh so'zlar hosil qilish.
17. Matnda mavjud bo'lgan sodda gaplarni qo'shma gaplarga, qo'shma gaplarni sodda gaplarga aylantirish.
18. Matndagi xatboshilar sonini aniqlash.
19. Matndagi sodda yoyiq gaplarni uyushiq bo'lakli gaplarga aylantirish.
20. Matndagi ko'chirma gaplarni o'zlashtirma gaplarga aylantirish (va aksincha).
21. Sodda gaplarni kirish so'zli (murojaat, tasdiq — inkor, gaassuf, takalluf, ishonch - ishonchsizlik, shubha - gumon, mavhumlik, e'tiqod, hurmat ma'nolarini anglatadigan) gaplarga aylantirish.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi kollejlarda o'quvchilarni mustaqil matn yaratishga o'rgatishda quyida tavsiya qilinayotgan «O'quvchini matn yaratishga yo'naltiruvchi topshiriqlar» tizimidan foydalanish yaxshi samara beradi:

1. Berilgan so'zlar asosida matn yaratish.
2. O'rganilgan mavzu asosida grammatik matn yaratish.
3. Sayohat taassurotlari bo'yicha matn yaratish.
4. Rasm yoki portretga qarab matn yaratish.
5. Berilgan so'z birikmalari asosida matn yaragish.
6. Berilgan matn asosida yangi matn yaratish.
7. Berilgan matnni kengaytirish.
8. Berilgan sarlavha asosida matn yaratish.
9. O'quv topshiriqlari asosida matn yaratish.
10. Badiiy — ramziy matnlar yaratish.
11. Kuzatish va taassurotlar asosida tasviriy matn yaratish.
12. Rivoyat matnlari yaratish.
13. Maqol, matal yoki hikmatli so'z asosida matn yaratish.
14. Berilgan turg'un iboralar ishtirokida matn yaratish.
15. Qofiyadosh so'zlar ishtirokida she'riy matn yaratish.
16. Hajviy rasmlar asosida yumoristik mati yaratish.

Mustaqil matn yaratish jarayoni — belgilangan maqsad, egallangan bilim, ko'nikma va malakalar, o'z nutqiy imkoniyatlari doirasida harakatlanuvchi tasavvur, idrok, ong va tafakkurning uyg'unlashuvidir. Mustaqil matn - individual bilim, idrok va tafakkur mahsuli o'quvchining nutqiy kashfiyotidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Matn yaratish texnologiyasi”. T.Ziyodova. – Toshkent O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, “Fan” nashriyoti, 2007.
2. M.Qurbonov: R.Sayfullayeva: “O'zbek tili struktural sintaksisi” Toshkent – 2004

MAFKURAVIY FAOLIYAT - MILLIY G'OYANI AMALGA OSHIRISH VOSITASI

Hafizov Olimjon Odiljon o'g'li

TerPI magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6772625>

Annotatsiya. Maqolada mafkuraviy faoliyat milliy g'oyani amalga oshirish vositasi ekanligi haqida so'z yuritilgan. Mafkuraviy faoliyatni tashkil etishda tashkiliy tamoyillarga amal qilinish tahlilga tortilgan. Asosan, yoshlarning informatsion-psixologik immunitetini shakllantirish jarayonini texnologiyalar asosida tizimlashtirish, o'z navbatida bir qancha ishlarni ixchamlashtirish, umumlashtirish va muvofiqlashtirish kabi vazifalar uyg'unlashuviga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: milliy g'oya targ'iboti, sohalari, milliy g'oya yo'nalishlari, milliy g'oya tamoyillari, keng qamrovlilik me'yoriylik uzliksizlik bosqichma- bosqichlik

ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СРЕДСТВО РЕАЛИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ

Аннотация. В статье утверждается, что идеологическая деятельность является средством реализации национальной идеи. Анализируется соблюдение организационных принципов в организации идеологической деятельности. Основное внимание уделяется систематизации процесса формирования информационно-психологического иммунитета молодежи на основе технологии, которая, в свою очередь, объединяет задачи сужения, обобщения и согласования ряда задач.

Ключевые слова: пропаганда национальной идеи, сферы, направления национальной идеи, принципы национальной идеи, комплексная нормативная преемственность шаг за шагом.

IDEOLOGICAL ACTIVITY IS A MEANS OF REALIZING THE NATIONAL IDEA

Abstract. The article argues that ideological activity is a means of implementing the national idea. Adherence to organizational principles in the organization of ideological activity is analyzed. The main focus is on the systematization of the process of formation of information and psychological immunity of young people on the basis of technology, which in turn combines the tasks of narrowing, generalizing and coordinating a number of tasks.

Keywords: propaganda of national idea, spheres, directions of national idea, principles of national idea, comprehensive normative continuity step by step.

KIRISH

Har qanday jamiyat muayyan ijtimoiy tarkibga ega bo'lib, u turli ijtimoiy qatlamlarni, sinflarni, guruhlarni, ijtimoiy institutlarni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy tarkibning xilma-xilligi uni tashkil qilgan unsurlar manfaatlarining, intilishlarining rang-barangligiga asos bo'ladi. G'oyaviy-mafkuraviy qarashlar bu manfaatlar va intilishlarning o'ziga xos ifodasi bo'lib, turli kuchlarning maqsadlari, faoliyat yo'nalishlarini ko'rsatuvchi mantiqiy asoslangan qarashlar tizimiga aylana boradi. Shunga ko'ra, har qanday davlatda bunyodkor g'oyalar, mafkuraviy faoliyat ustuvor bo'lganda, milliy taraqqiyot imkoniyatlari kengayadi. «yer planetasi» deb atalgan ijtimoiy-siyosiy makonda: huquqiy tenglik, iroda erkinligi, xalqaro miqyosda tinchlik qaror topadi, millatlararo, dinlararo do'stona munosabatlar mustahkamlanadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Milliy taraqqiyot g'oyalari muayyan davlatning istiqbolini ta'minlash uchun jamiyatning obyektiv rivojlanish qonuniyatlarini, ularning amal qilinishida subyektiv omillarning rolini, konkret tarixiy shart-sharoitlarni inobatga olib, o'z potentsial imkoniyatlarini safarbar qilishdir. Boshqacha aytganda, mamlakat ichidagi ijtimoiy-siyosiy kuchlarning g'oyaviy-mafkuraviy murosasi - barqaror milliy taraqqiyotning asosiy shartidir.

TADQIQOT NATIJALARI

Mafkuraviy faoliyatni tashkil etishda quyidagi tashkiliy tamoyillarga amal qilinishi maqsadga muvofiq:

- *keng qamrovlilik*, bunda jamiyatning barcha a'zolariga g'oyalar xilma-xilligi asosida mafkurani singdirish, bu jarayonda aholining barcha qatlamlarini qamrab olish nazarda tutiladi. Natijada, jamiyatning barcha bo'g'inlari mafkuraviy ta'sir doirasida qamrab olinadi;

- umumiy maqsadga yo'naltirilganlik;

- faol insonni tarbiyalash va inson salohiyatini yuzaga chiqarish mafkuraning bosh maqsadi qilib olinadi;

- *uzluksizlik* - milliy istiqloq g'oyasi targ'ibotining makonda va zamonda doimiyligini, uning yaxlit tizim shakliga keltirilishini anglatadi. Uzluksizlik tamoyili milliy g'oyani xalq ongiga singdirish uchun mamlakatda muayyan mafkuraviy maydon yaratishni taqozo qiladi. Bu maydondagi har bir holat va harakat, jumladan, ta'lim tizimidagi o'quv rejalari, dasturlar, darsliklar, o'quv qo'llanmalari, sinf va auditoriyalar, ko'rgazmali qurollar milliy g'oyaga uyg'un bo'lishini taqozo etadi.

- *ketma-ketlik* - har bir bosqich uchun istalgan qadriyatlarni singdirish maqsadida mafkuraviy tashviqot rejalashtiriladi;

- *bosqichma-bosqichlik* - milliy mafkurani targ'ib qilishning ruhiy jihatlari bilan bog'liq bo'lib, ham targ'ib qiluvchi, ham qabul qiluvchining muayyan tayyorgarlik bosqichlaridan o'tishini taqozo qiladi. Aytaylik, boshlang'ich sinf o'quvchisiga milliy mafkuraning falsafiy va etnik ildizlari to'g'risida gapirish noo'rin bo'lishdan tashqari mutlaqo samarasiz hamdir. Shuning uchun bog'chada, boshlang'ich sinflarda, to'liqsiz o'rta maktabda, yuqori sinflar, litsey va kollejlarda, oliy o'quv yurtlari va mehnat jamoalarida mafkuraviy ish tinglovchi va o'quvchilarning yoshi, bilimi, ma'lumoti kabi jihatlarni hisobga olib aniq belgilangan reja asosida olib borilishi kerak;

- *me'yoriylik* - aksiltarg'ibotni keltirib chiqaradigan, hayotdan uzilib qolishga olib keladigan balandparvozlik, rasmiyatchilik va takrorlanishlarga yo'l qo'ymaydi;

- *shaxsiy ibrat* - mafkuramizni targ'ib qilishda muvaffaqiyatni ta'minlaydigan muhim omillardan biri. Maktab muallimi darsda o'quvchilarga millat manfaatlari, orzu-umidlari, intilishlari to'g'risida balandparvoz gaplarni gapirsa-yu, o'zi hayotda shu manfaatlarga zid ishlarni qilsa, bu targ'ibotning samarasi nol'ga teng bo'ladi. Mamlakat va millat ravnaqi to'g'risida og'iz ko'pirtirib gapiradigan boshliq bo'shab qolgan lavozimga layoqatli va munosib xodim qolib, o'ziga qarashli, Lekin, bu o'ringa nomunosib odamni tiqishtirsa, u millatning yuziga oyoq qo'ygan bo'ladi va uning milliy mafkurani aksiltarg'ibot qilgan bo'ladi. Shuning uchun, milliy g'oyani aholi ongiga singdirishda targ'ibotchilar faoliyatida ish bilan so'z birligini ta'minlash, ayniqsa, rahbar xodimlarning shaxsiy ibrat ko'rsatish tamoyiliga amal qilishi muvaffaqiyatni ta'minlaydigan eng muhim omillardan biridir. Korxona, tashkilot, muassasa rahbari, ular davlat

sektori yoki xususiy sektorga tegishli bo'lishidan qat'iy nazar o'z jamoasidagi ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarga mas'ul bo'lishi kerak;

- *ilg'or targ'ibot-tashviqot texnologiyalaridan foydalanish* - bunda mafkuraviy targ'ibotga insonlarni mohirona boshqarish usuli sifatida qaraladi. Milliy g'oyaning targ'iboti qotib qolgan narsa emas, faol jarayondir. Shuning uchun uni qadimdan qolgan va'z aytish va ma'ruza o'qish kabi targ'ibot shakllari yordami bilangina keng xalq ommasiga ongiga singdirib bo'lmaydi. Maqsadga erishish uchun targ'ibotning faol shakllaridan, zamonaviy texnologiyalardan ham foydalanish maqsadga muvofiq. Yoshlar orasida targ'ibot olib borilganda munozara, bahs, davra suhbatlari kabi shakllardan oqilona foydalanilsa maqsadga tezroq va to'laroq erishish mumkin. Yoshlarning fiziologik va ruhiy xususiyatlari va'z va ma'ruzalarni emas, ko'proq interfaol usullar va sanab o'tilgan targ'ibot shakllaridan foydalanishni taqozo qiladi.

G'oyaviy-mafkuraviy ishlarga sistemali yondoshish, birinchidan, shu sohadagi muammolarni ilmiy tahlil qilishning zaruriy sharti bo'lsa, ikkinchidan, bu - milliy mafkuraning nazariy-metodologik xarakteriga mos keladi. Boshqacha aytganda, milliy mafkuraning o'zi, jamiyatimiz taraqqiyoti va manfaatlarini ifoda qiluvchi yaxlit sistemalashgan g'oyalar, nazariyalar tizimidan iborat bo'lib, uni ro'yobga chiqarish bilan bog'liq amaliy ishlar ham shunga muvofiq bo'lishi lozim. Mafkuraviy ishlarni milliy taraqqiyot tamoyillari va manfaatlari asosida (g'oyaviy-nazariy darajada) sistemali tashkil qilish deganda, jamiyatdagi hayotiy talab, ehtiyoj, maqsad-intilishlarga muvofiq rivojlanib boruvchi g'oyaviy-mafkuraviy jarayonlardan iborat o'ziga xos ijtimoiy-ma'naviy tartib - tizim yaratish tushuniladi. Zero, voqelikdagi o'z shakl-ko'rinish va mazmuniga, ma'lum o'zgarishlar xarakteriga, aniq makon va zamonda alohida o'rniga ega bo'lgan har qanday narsa, hodisa, jarayonlarni muayyan sistemaga solish mumkin. Bu sistemaning mohiyati shundaki, uning makrostrukturasini tashkil qilgan asosiy qism-elementlar (milliy taraqqiyot qonunlari, "O'zbek modeli", milliy istiqlol mafkurasi asosiy kontseptsiyasi, milliy mafkura va uning asosiy g'oyalari) va ular o'rtasidagi bog'lanishlar hamda o'zgarishlar xarakteri turlicha va ko'p tomonlama bo'lib (jamiyatdagi turli kishilar, guruhlar, toifalar, etnik va diniy birliklarning g'oyalari), mazkur sistemadagi barcha jarayonlarning qanday kechishini shu sistemani sistema sifatida rivojlanishini ta'minlovchi omillar (milliy taraqqiyot manfaatlari va shart-sharoitlari) belgilab beradi. Ushu sistemaning mavjudlik sharti, shakllanib, rivojlanish manbai, undagi jarayonlarni harakatlantiruvchi kuch – milliy taraqqiyot qonunlariga muvofiq amalga oshiriladigan g'oyaviy-mafkuraviy faoliyatlardir. Bu faoliyatlar nazariy va amaliy yo'nalishlarga bo'linadi. Jamiyatdagi g'oyaviy ta'lim-tarbiya tizimi, tasvirlanayotgan makrosistemadagi muhim yo'nalish bo'lib, butun sistema faoliyatida katta o'rin tutadi. Milliy g'oya va mafkurani yoshlar ongiga singdirib, xalqchillashtirish va ishonch-e'tiqodga aylantirishda asosiy o'rin tutuvchi bu tizimning o'zi va undagi mikrosistemalar faoliyati ta'lim-tarbiya uzluksizligi bilan milliy g'oyani shakllantirishning izchilligi (doimiyligi) o'rtasida uzviy bog'lanishni vujudga keltiradi. Demak, g'oya va mafkuraning mazmuni davlat va jamiyat qurilishiga doir sistemali bilimlar (nazariya va metodologiya) bilan bog'liq: madaniy-ma'rifiy, g'oyaviy-mafkuraviy saviya; ong, tafakkur, dunyoqarash tamoyili; ruhiy-ma'naviy ishonch-e'tiqod; ijtimoiy norma, me'yor, mezon va ayni paytda, inson hamda jamiyat hayotini harakatlantiruvchi mexanizm - usul-vositalardan iborat tizim sifatida tushunilsa, milliy g'oya va mafkuraning xalqchilligi ta'minlanadi.

MUHOKAMA

O'zbekiston hayotidagi o'zgarishlar insonlar ongida ham katta o'zgarishlar qilishni talab etadi. O'tish davrida har qanday davlat yangi zamon kishisini tarbiyalash haqida jiddiy qayg'urishi tabiiy. Demak, O'zbekistonda ham «komil inson» g'oyasida e'tirof etilgan shaxs mos sifatlarini fuqarolarda qaror toptirish vazifasi ko'ndalang turibdi. «Fuqarolik axloqi»ni bunday tarbiyalash mafkuraviy siyosatning negizini tashkil etadi. O'zbekistonda yosh avlodni yangicha fikrlashga va tafakkurini rivojlantirishga, siyosiy faolligini yo'naltirishga, ularni mustaqillik g'oyalariga sodiq qilib tarbiyalash vazifalari bosqichma-bosqich ravishda amalga oshirilmoqda. Globallashuv jarayonida siyosiy va psixologik ko'rsatmalarning butunlay o'zgarishi yoshlarning axborot xavfsizligini ta'minlashning dolzarbligini ko'rsatadi. Xavfni sezish va unga qarshi kurashish tuzilmalari - shaxsning o'zini-o'zi anglash jarayonida shakllanadi. Yoshlarda shaxsiy fikr, mulohaza, dunyoqarash tarkib topganidan keyingina tahliliy va tanqidiy fikrlash paydo bo'ladi. Yoshlar o'zining siyosiy kontseptsiyasini mustaqil ravishda to'g'ri shakllantirishda, siyosiy jarayonlarni aniq qamray olishida va tahlil qila olishida, mohiyatini tushunishida - harakatlanish kontseptsiyasi shakllanadi.

XULOSA

Yoshlarning informatsion-psixologik immunitetini shakllantirish jarayonni texnologiyalar asosida tizimlashtirish, o'z navbatida bir qancha ishlarni ixchamlashtirish, umumlashtirish va muvofiqlashtirish kabi qo'yida keltirilgan tashkiliy ishlarni bajarishni talab qiladi:

- Mavjud siyosiy jarayonlarning mohiyatini anglash, immunitetni shakllantirishda foydalanish;
- Immunitetni shakllantirishga xizmat qiluvchi ma'lumotlarni qidirish, yig'ish va qayta ishlash;
- Informatsion-psixologik immunitetni shakllantirishga tegishli ma'lumotlar bazasini shakllantirish;
- Muammolarni sezish, aniqlash, dolzarbligi bo'yicha differentsiallashtirish;
- Immunitetning rivojlanish tamoyillarini anglash, qabul qilish;
- Tashqi va ichki vaziyatni strategik ko'p faktorli analiz qilish;
- Axborot, moliyaviy, tashkiliy-texnik resurslarning chegaralanishini aniqlash, resurslarni boyitish ishlarini amalga oshirish;
- Xalqaro maydondagi voqealarning rivojlanishini kuzatish, tahlil va siyosiy bashorat qilish;
- Geopolitik manfaatga erishishning strategiya va taktikasini shakllantirish, tashqaridan kirib kelayotgan xavf-xatarlarni klassifikatsiyalash, ularni neytrallashtirish hamda dezinfektsiyalash chora-tadbirlarini ishlab chiqish, amalga oshirish;
- Ichki axborot muhitining informatsion-psixologik immunitetni shakllantirishni texnologiyalarini, metodlari va usullarini ishlab chiqish, amaliyotga tatbiq etish;
- Immunitetni ta'minlash ishlarini amalga oshirishning al'ternativ variantlarini ishlab chiqish;
- U yoki bu al'ternativ variantlarni tatbiq etishda yuzaga keladigan holatlar hamda vaziyatlarni bashorat qilish;
- Amalga oshirilayotgan ishlarning samaradorlik mezonlarini ishlab chiqish, bajarilayotgan har bir ishni baholash;
- Davlatning ichki axborot muhitini kuchaytirish, tashqi xavflarga qarshi kurashish qobiliyatini oshirish, axborot tahdidlari va xavf-xatarlariga qarshi kurashuvchanlikni ta'minlash;

- Immunitetni shakllantirishning eng maqbul variantlarini ishlab chiqish va tadbiq etish;
- Yoshlarda qaror qabul qilishga ko'rsatiladigan ta'sirni tahlil qilish;
- Yoshlarning o'zi qabul qilgan qarorlarini o'zi korrektsiya qilish ko'nikmalarini shakllantirish;
- Yoshlarni o'zini-o'zi nazorat va tahlil qilishlarini shakllantirish.

Shuningdek, yoshlarga ta'sir ko'rsatuvchi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik omillarni to'liq ishlab chiqish ham zarurdir. Bu esa yuzaga keladigan kamchiliklarni o'z vaqtida bartaraf etish imkonini berishi lozim.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T. , 2008.
2. Otamurodov S., Mamashokirov S., Xolbekov A. Markaziy Osiyo: g'oyaviy jarayonlar va mafkuraviy tahdidlar.- T.: Yangi asr avlodi, 2001.
3. Ochildiev A. Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar.-T.: O'zbekiston, 2004.

ULUG'BEK HAMDAM HIKOYALARIDA XAYOL VA HAQIQAT

Soqiyeva Zarnigor Shokirovna

Termiz davlat universiteti magistranti

Obid Shofiyev

Ilmiy rahbar: dots.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6772786>

Annotatsiya. Maqolada Ulug'bek Hamdam hikoyalaridagi uslubiy xususiyatlari, xayolot dunyosi va haqiqat jabhalari, shuning bilan birga tasvir usuli va ijodiy mahorati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: hikoya, hayot hodisalari, epik janr, ayol obrazi, badiiy tafakkur, bosh qahramon, obraz.

ФАНТАСТИКА И РЕАЛЬНОСТЬ В РАССКАЗАХ УЛУГБЕКА ХАМДАМА

Аннотация. В статье рассматриваются стилистические особенности рассказов Улугбека Хамдама, мир фантазии и реальности, а также его метод изображения и творческие способности.

Ключевые слова: повесть, жизненные события, эпический жанр, женский образ, художественное мышление, главный герой, образ.

FANTASY AND REALITY IN THE STORIES OF ULUGBEK HAMDAM

Abstract. The article discusses the stylistic features of Ulugbek Hamdam's stories, the world of fantasy and reality, as well as his style and creative skills.

Keywords: story, life events, epic genre, female image, artistic thinking, protagonist, image.

KIRISH.

Hikoya badiiy adabiyotda kichik epik janr, hayot hodisalari ixcham ifoda etiladigan nasriy asardir. Adabiyotshunos Tohir Shermurodov "Hikoyalar, nihoyalar..." Maqolasining xulosasida shunday so'z yuritadi: "ko'pincha hikoyalar hayot fojialarini baralla yoritish, dardli masalalarni dadil qo'yish ruhida yozilgan. Ularda yangi badiiy tafakkur ravshan ko'zga tashlanadi".

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Yozuvchilar odatda o'z ijodini hikoya qoralash bilan boshlaydi, chunki hikoya janri yozuvchiga ko'nikma, malaka oshirish, ijodkor sifatida shakllanish, muayyan bir yo'nalish va uslubga tushib olishi uchun qulaydir. Nasrdagi izlanish va tajribalar samarasi bugungi kunda hikoyaning hajmi, mavzu xilma-xilligi, badiiy-estetik tasvir vositalarini kengaytirdi. Tasvirning hikoyaga ko'chishi, ichki ruhiy tahlilning kuchayishi, hozirgi murakkab fan va texnologiyalar zamonida inson fikr doirasi, ichki kechinmalari chigallashib borayotgani murakkab va o'ylantiradigan hikoyalar yozishga omil bo'ladi. Aynan shunday hikoyalarni Ulug'bek Hamdam ijodida ham ko'rishimiz mumkin. Yozuvchining ba'zi asarlarida modernistik yelementlar ko'zga tashlansada (masalan: Yolg'izlik qissasida), ijodiga xos bo'lgan umumiy xususiyat, milliy va an'anaviy uslubda qalam tebratishidir. Asarlarida turli voqealar tasviri o'z aksini ko'rsatadi.

TADQIQOT NATIJALARI

Adabiyotshunos Tal'at Solihov "Har bitta badiiy asar dastlab milliydir, Milliy bo'lmagan adabiyot adabiyot emas"- deb takidlaydi. Hech bir hikoya o'z-o'zidan dunyoga kelmaydi. Bu har bir ijodkorning botiniy va zohiriy dunyosida turli fikr, g'oyalar ta'sirida yuzaga keladi. Ulug'bek Hamdam ko'plab hikoyalari rus tiliga tarjima qilingan, "Tosh" hikoyasi Amerikada e'tirof etilgan.

Ulug‘bek Hamdam yangilik va yangilanishlarga boy, ilmiy dunyosi va o‘z yozish uslubiga ega. “Tosh”, “Ko‘ngildagi daryo”, “Unutilgan nay navosi”, “Lola”, “So‘z”, “Bir payola suv”, “Musulmon” kabi hikoyalar kitobxonni o‘ylashga majbur etadigan falsafiy asarlardir. “So‘z” hikoyasi uslub jihatidan boshqa hikoyalardan farq qiladi. Inson

ruhining evrilishlari, ko‘ngil nozikliklari ifodalanadi. Hikoyaning boshlanishida er va xotinning iliq munosabatlari yoritilgandek ko‘rinadi, voqealar tasviri kutilmaganda sodir bo‘lib, o‘quvchini hayratga soladi va ruhiy zarba beradi. Er va xotin o‘rtasidagi ko‘p yillik iliq munosabatlar birgina so‘z orqali oila deb atalmish qo‘rg‘onning buzilishiga sabab bo‘ladi. Turmush o‘rtog‘ining ahvolidan habari yo‘q ayol karaxt bo‘lib qolgan eriga “oshga qaramaysizmi tagiga olib ketadi-ku”. “Sen oshni aytasan, buyoqda mening hayotim tagiga olib ketmoqchi-ku!”. Osh tagiga olgan bo‘lsa olgandir, uni qaytadan boshlash mumkin, lekin umrni-chi? Agar u tagiga olsa, yangitdan boshlash mumkinmi?” – degisi keldi. Bu hikoyada Hikoyada ma’naviy qashshoq bo‘lgan ayol obrazi ifodalanadi. Ko‘p yillardan beri bilgan insonni ham anglab tushunish, uning asli kim-u ko‘nglida nima borligini bilish murakkab hodisaligini tasvirlaydi. Azal-azaldan avlod shajarasini bamisoli bir daraxtga o‘xshatishadi, shox-shabballarni esa uning avlodlari deb kelishgan. “Haykallar oroli” hikoyasida Odam ato va Moma havo kabi ikki insondan bunyod bo‘lgan avlodlar taqdiri aks ettirilgan. Birinchi avlod ahil, inoq umurguzaronlik qilib, ikkinchi avlodga kelib mehr, oqibat deb atalmish, insonning ijobiy xislatlari o‘rnini yomon illatlar egallab bir-biri bilan dushman bo‘lish darajasiga yetadi. Otabobolarimizdan qolgan, “Mol-dunyo ketsa-ketsin, obro‘ ketmasin”, xalq maqoli voqeaga mos keladi. Aynan shu voqealar tasvirini “Namatak” mini-romanida ham ko‘rishimiz mumkin. Ikki hikoyada ham ko‘ngildagi ezgulik va adovat o‘rtasidagi ziddiyat tasvirlangan. Yozuvchi hozirgi kunda ro‘y berayotgan, dilni xira qiladigan voqea hodisalarni, insonlar qalbida kechgan ichki kechinmalarni kryeativ yondashgan holda kitobxonga yetkazishga urinadi. Falsafiy jarayonlar kuzatiladigan hikoyalardan biri “Lola” hikoyasidir. Bunda ham inson botinidagi tuyg‘ular: yaxshilik, ezgulik, nafs tushunchalari o‘rtasidagi ziddiyatlarni ko‘rasiz. Undagi voqealar silsilasi inson ichki dunyosida o‘z-o‘zi bilan kurashayotgan xislatlarni anglashga xizmat qiladi. Yozuvchi ijodiga oid namunalarida keltirilgan mavzular bir-biridan keskin farq qiladi. Ulug‘bek Hamdamning “Bir piyola suv”, “Ko‘nglimdagi daryo”, “Unutilgan nay navosi” hikoyalarida ko‘proq erkinlik, ozodlik tuyg‘usini va poklik ramzini aks ettiruvchi “suv” obrazini ko‘p uchratasiz. “Bir piyola suv” hikoyasida yuk tashuvchi obrazi orqali insonning yashab o‘tadigan umri tasvirlanadi. Bosh qahramon unga topshirilgan omonatni olib borar ekan, yo‘lda chanqoq bosish uchun suv ichgani karvonsaroyga to‘xtaydi. Ichgan bir piyola suvi haqini to‘lab, manziliga davom etish uchun chiqqanda oradan ko‘p yillar o‘tib ketganini sezib qoladi. Yigit yo‘l bo‘yi qidirgan suvini o‘zi manzilga olib ketayotgan omonat meshdaligini ko‘radi. Bu hikoya ramziy obrazlarga boy. Jumladan, suv(poklik), karvonsaroy(dunyo, umr), sahro (mashaqqat) kabi. Insonning yaratilishidagi azaliy va abadiy haqiqatlarga yozuvchi o‘zgacha nigoh bilan yondashadi. Bani bashar yaratilibdiki, uning zimmasidagi asosiy vazifalardan biri pok yashashdir.

Inson biror narsani chin dildan istasa ixlos qilib so‘rasa u albatta amalga oshadi. O‘ngda, tushda goh hayolda bo‘lsa ham. Ulug‘bek hamdamning “Ko‘nglimdagi daryo” hikoyasida qahramonimiz qishloq odami edi, tabiatni sevuvchi, daryo-suvlarga ko‘ngil bergan shaxs bo‘lganligi shahar hayotiga ko‘nika olmadi, har kun takrorlanadigan bir xil ish joniga tekkan edi. Botinida yashayotgan yoshlik, beg‘amlik davrlari asta sekin yuzga chiqa boshladi. Har bir shaxs bu

hikoyadagi kabi hayot zarvaraqlarida ro'y berayotgan turli voqea, hodisa, yumushlarimizdan bir muddat bo'lsada yoshligiga qaytishni yoki nimadir ro'y berib qisqa muddatga bo'lsa ham bir xil hayotdan yiroqlashishni istaymiz. Bizning bu istaklarimizni Allohning bergan ne'matlariga noshukurlik deb tushunishingiz mumkin. Bu albatta noto'g'ri xulosa .....

MUHOKAMA

Ulug'bek Hamdamning yuqoridagi hikoyasiga o'xshash yana biri "Unutilgan nay navosi" hikoyasidir bunda Vatanning muqaddas ekanligini takidlash bilan birga qishloq hayoti bilan bog'liq xotiralar aks etirilgan. Ona yurtidan uzoqda hayot kechirgan shaxs qismati, uning mashaqatli harakatlari evaziga orttirgan boyliklari-yu, mol-mulki tug'ilib o'sgan yurti oldida arziyas bir holat ekanligini hikoya davomida anglaysiz. Psixologik jihatdan qaraydigan bo'lsak o'tgan kunni unutishga ming bor urunib harakat qilganimiz bilan yoki tashqi muhit bizni chalg'itsada botiniy dunyomizning tub tubida yashayotgan xotiralar o'chmaydi saqlanadi. Shundayin har birimiz o'z tarixiy xotiramizga egamiz. Qahramonimiz ham o'tmishidan tasirlanib shu darajaga yani katta yutuqlarga erishgandir, har bir ishning o'z asosi bor. Shu birgina kuy Alisherni yoshligi o'tgan, butun qavm-u qarindoshlari bor qishlog'i tobora o'ziga tortar o'zi istamagan holda unga intilardi, qumsardi va ona yurtini sog'inganini anglar edi. U qishlog'iga bordi lek u yerda o'zga insonlar, o'zga muhitni ko'rdi, uyiga qaytganda hali hamon uni tark etmagan nay navosi o'z yurtiga borgani bilan o'tgan damlarni ota onasiyu yoshligini qaytara olmasligini tushunib yetdi. Bu hikoya ham yoshlik xotiralar bilan bog'liq voqea edi. Ulug'bek Hamdamning ko'plab hikoyalarini o'qiganingizda yangi avlod qalbida kechayotgan yangilanishlar va sermazmun ijod qilishini his etasiz. Yoshlik damlarini ko'p eslashini, sog'inishi, bir muddat bo'lsada yoshligiga qaytib barcha dunyo ishlarini unutgisi kelganini sezish mumkin. Albatta bu hodisa har birimizni ong-u shurimizda yashaydi, yoshligini sog'inmagan inson bo'lmasa kerak, bu hodisa ko'plab son sanoqsiz yozuvchilarimiz ijodida ko'rishimiz mumkin. Adabiyotshunos, munaqqid Bahodir Karim nasr haqida shunday so'z yuritadi, "Badiiy asarda inson vujudiga sig'mayotgan ruhiy po'rtanalar, toshqinlikni, ko'ngilda tug'ulgan ezgu niyatlarni bayon etish uchun imkoniyat ko'proq bo'ladi". Yozuvchi hayotdan bir turtki oladida ana shu turtki asosida muammoni yechib yuboradigan hikoya yoki biror boshqa ijod mahsulini yaratadi. Bir necha betli yozgan hikoyasi orqali olam-olam ma'no anglatmoqchi bo'ladi, bizga shu hikoyacha oddiy bir voqea yo hodisa bo'lib tuyulishi mumun, lekin hikoya mazmuniga chuqurroq kirib boradigan bo'lsak butunlay bir boshqa ma'noni anglashimiz mumkin hikoyalaridan har kim turlicha hulosalarga kelishi, eng muhumi ong-u shurimizga ijobiy ta'sir etishi yoki masalaning mohiyatini yozuvchi nima demoqchiligini anglashimiz mumkin.

Ulug'bek hamdam ijodi, ijodkorlar haqida fikr yuritar yekan shunday yozgandi: "...Ijodkor o'z yuragining pokligiga ahamiyat bermog'i, binobarin, o'z qalbining bir umrlik sadoqatli qo'riqchisiga aylanmog'i shart. Qorayib ketgan yurak bilan nafaqat zo'r, balkim iyona asar yozish ham mushkul. Yozish san'atning ko'pdan, ko'p siru-asrori tagiga. Tizgan satrlarida nainqki stilistik, balki bironta orfografik xato uchramaydigan ijodkorlarimiz bor. San'atlariga tasanno deymiz, lekin ne yoziqki, ularning aksariyatida mazmun topiqqa ham uchraydi, asardan vulqondek otilib chiqib, o'quvchi yuragiga to'g'ri borib uruladigan badiiy zarb yo'q xuddi qishda tumanlar aro xira ko'rinib turgan quyoshdek, nursiz...."

Adabiyotshunos U.Normatov takidlaganidek: “Eng muhimi ularda so‘ngi yillar adabiyotimizda, qolaversa jahon adabiyotida ham tansiq bo‘lib turgan o‘zida yuksak idealarni tashuvchi, idealga intiluvchi qahramonlar birin-ketin bo‘y ko‘rsatayotir”.

XULOSA

Xulosa o‘rnida hikoyalarida ramziy tasvirlar bilan bog‘liq holda real hayot hamda hayolot to‘g‘risidagi falsafiy tushunchalar, inson qalbida anglab bo‘lmas hodisotlar katta mahorat bilan talqin etiladi. Inson harakteri ko‘p qirrali bo‘lib uning turli holatlarga tushushi ajoyib satrlar ila hikoyalarida aks etadi, hikoyalaridagi mazmun mohiyati yashirin, mavhum holda kelishi bizning **chuqurroq va teranroq fikrlashimizga davat etadi. Ulug‘bek Hamdam har bir** hikoyalarida kitobxonni qiziqtirishi, tasirlantirishi mumkin bo‘lgan jihatlariga ko‘p duch kelamiz. Yozuvchining har bir hikoyasidan ma‘naviy ozuqa olishimiz, **falsafiy mulohazalarga duch kelishimiz mumkin. Ulug‘bek Hamdam voqealar** tavsilotiga emas, psixologik tahlil, milliy harakterlarga asoslangan, hikoyalarida rang-barang taqdirnlarni, maroqli va qiziqarli qilib tanishtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dilmurod Quronov “Adabiyot nazariyasi asoslari”. Toshkent “Navoiy universiteti” 2018
2. Tohir Shermurodov “ Hikoyalar, nihoyalar... ” maqolasi. “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati ” gazetasi, 1991 yil 5 aprel.
3. Bahodir Karim “Ruhiyat alifbosi”. G‘ofur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijod uyi. Toshkent-2018
4. Qozoqboy Yo‘ldosh “Yoniq so‘z”. Toshkent “Yangi asr avlodi” 2006
5. No‘mon Rahimjonov “Badiiy so‘z yestetikasi”. G‘ofur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijod uyi. Toshkent-2017
6. Umarali Normatov “Umid baxsh tamoyillar”. Toshkent “ Ma‘naviyat ” 2000

JAMILA ERGASHEVA HIKOYALARIDA AYOLLAR OBRAZI

Islomova Begoyim Uktam qizi

Termiz davlat universiteti magistranti

Obid Shofiyev

Ilmiy rahbar: dots.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6772834>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Jamila Ergasheva hikoyalarida ayollar obrazi tasviri haqida gap boradi. Shuningdek, yozuvchi hikoyalarining uslubi, o'ziga xos xususiyatlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: obraz, hikoya, o'zbek adabiyoti, ayollar obrazi, ijodkor uslubi, qahramon ruhiyati.

ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В РАССКАЗАХ ДЖАМИЛИ ЭРГАСНЕВОЙ

Аннотация. Данная статья посвящена образу женщины в рассказах Джамилы Эргасево. Также есть информация о стиле и особенностях рассказов Джамилы Эргасево.

Ключевые слова: образ, рассказ, узбекская литература, образ женщины, творческий стиль, героический дух.

THE IMAGE OF WOMEN IN THE STORIES OF JAMILA ERGASHEVA

Abstract. This article is about the image of women in the stories of Jamila Ergasheva. There is also information about the style and peculiarities of Jamila Ergasheva's stories.

Keywords: image, story, Uzbek literature, image of women, creative style, heroic spirit.

KIRISH.

Badiiy asarda obraz yarata olish, uni mukammallashtirish ijodkor iste'dodining bir qirrasidir. San'atkorona tarzda qayta yaratilgan, emotsional ta'siri va jonliligi bo'lgan obrazlarga yashovchan bo'ladi. Asarlarda o'z millati siymosi darajasiga ko'tarilgan qahramonlar talaygina. Jumladan, yapon adabiyotida Otikubo ("Go'zal Otikubo haqida ertak"), rus adabiyotidagi Tatyana Larina ("Yevgeniy Onegin"), ingliz adabiyotida Elezabet Bennet ("G'urur va andisha"), amerika adabiyotida Skarlet O'hara ("Shamollarda qolgan hislarim"), fransuz adabiyotida Bovari xonim ("Bovari xonim") obrazlari ana shunday o'lmas qahramonlar sirasidandir.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Jahon xalqlari adabiyotida ayollar obrazi, ularning turfa qiyofalarini yaratish ildizi qadim miflarga, dostonlarga borib taqaladi. Ayolni ilohaga, kultga tenglashtirilganiga ham tarix guvoh. Adabiyot tarixiga nazar solsak, ayollar obrazi asarlarda davr va zamon, ijtimoiy muhit talabidan kelib chiqqan holda tasvirlandi. XX asr boshiga kelib o'zbek adabiyotida yangi janrlarning paydo bo'lishi bilan ayollar obrazi ham badiiy adabiyotda yangicha namoyon bo'la boshladi. Kumush, Zaynab, Zebi, Ra'no, Unsin kabi o'zida milliy o'zligimizni aks ettirgan obrazlar bunga misoldir.

Zamonaviy adabiy jarayonda esa Erkin A'zam, Isajon Sulton, Salomat Vafo, Zulfiya Qurolboy qizi, Jamila Ergasheva kabi ijodkorlar asarlarida ham ayollar obrazi yangi qirralarini kashf etdi.

TADQIQOT NATIJALARI

Taniqli adib Shukur Xolmirzayev Jamila Ergashevaning "Ayol jodusi" to'plamiga so'zboshi yozaturib shunday degan edi: "uning uchun ASAR YOZISH – amal edi. Ana uni chindan

ham “avvalo, o‘zi uchun, O‘ZINI QANOATLANTIRISH uchun yozib kelayotir” deyish mumkin... Qolaversa, u hamon o‘zini “to‘laqonli adib” deb hisoblashga tili bormas ekan. YOZUVCHILIK – uning uchun shu qadar mas‘uliyatli kasb-mo‘tabar nom ekan.”

Jamila Ergasheva ijodida ayollar obraziga alohida urg‘u beriladi. Uning "Qaytish azobi", "Boybichcha", "O‘lim", "Devor", "Uchrashuv", "Dard" hikoyalari ijodining o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rish mumkin. Ijodkor hikoyalari qahramoni oddiy odamlar. Voqealar ham aksariyat hollarda qishloq hayoti bilan bog‘liq ravishda yuz beradi. Lekin muallif bir qarashda oddiy bo‘lib tuyilgan qahramonlar misolida umrning murakkab sinovlariga qarshi chiqqan chigal taqdirli insonlar hayotini ko‘rsatib bergan.

“Dard” hikoyasi boshqa hikoyalardan mavzu va uslub jihatidan ajralib turadi. Unda insoniylik burchi, bir insonning baxti uchun o‘zgasidan fidoyilik va go‘zal oqibat talab qilinadi. Bosh qahramonlardan biri ona o‘zidan keyin shu mas‘uliyatni oluvchi kelin istaydi. Ammo har kim ham bunga rozi bo‘lmaydi, chunki o‘g‘il “*ba‘zan katta ko‘chalarda ham qo‘shiq aytib yuraveradi, bir xayolga berilsa, manglayida turgan qirq yillik qadrdonini ham tanimaydi, ba‘zan yetti yot begonaga yetti bukilib salom berib, hol-ahvol so‘rab qoladi*”. Odamlar nazdida devona ko‘rinadigan bu qahramonning o‘z dunyosi, halol yashash tarzi bor. Ona yolchiyman deb kelin qilgani Oymomo (Oygul) ota-onasiz, o‘zi turtunib, yaxshilik ko‘rmay o‘sgani uchunmi, juftiga ham yaxshilik ko‘rsatishni bilmaydi. Uyiga qaytib ketadi, Sulton kampir bosh urganda ham qaytmaydi. Kenja esa ishq tushgan Oymomosi qaytib kelmaganidan haqiqiy devonaga aylanadi: “*har kuni, qishin-yozin, ertadan kechgacha soch-soqollari o‘siq yigit tentirab yuradigan yo‘lga kelganda mashinalar tezlikni biroz pasaytiradi. Uni taniganlar esa tavba qilishadi... muhabbat og‘ir dard ekan*”. Hikoyada Sulton kampir va Oygul obrazlari o‘zaro qarama-qarshi qo‘yilgan. Voqelik o‘rtasiga kelib, to‘ydan so‘ng, onaning vazifasini olishi kerak bo‘lgan qahramon, kutilmaganda bundan voz kechadi. Hikoya badiiyatini boyitgan omillardan biri, muallifning ana shu kontrastdan ustalik bilan foydalanganidir. Sulton kampir obrazi mehribon, qat‘iyatli, hayotda kurashuvchan obrazlardan, nomiga monand sulton. Muallifning “Dard”, “Boybichcha”, hikoyalarda ona obrazi bir-biriga xarakter jihatidan yaqin tursa, “Uchrashuv” hikoyasi, “Zufizar” qissasidagi ona obrazlari farqli va o‘zgarishga uchragan qahramonlardandir.

Asarlarda yechimning kitobxonga havola etilishi o‘quvchilarni personajlar taqdirini o‘ylashga, qahramon dardi bilan yashashga, ularni ko‘proq his qilishga sabab bo‘ladi. Ana shunday hikoyalardan biri "Qaytish azobi" hikoyasidir. Oilada erkak va ayolning o‘rni, vazifalari haqida mushohada qilishga undaydigan bu hikoya bosh qahramoni Gulandom. U beburd erini, bolalarini boqish uchun faxsh ko‘chasiga majburan kirgan ayollardan. Turmush o‘rtog‘i esa ayolining topgan xarom pullariga kun ko‘rishdan uyalmaydigan, orsiz va hamiyatsiz erkak. Gulandom qing‘ir yo‘lga kirgan bo‘lsa-da ruhiyatida o‘zidan norozi, oila boqaman deb shu yo‘lga kirgani uchun qalban o‘zini aybdor his qiladi. Bu obraz bir qarashda yozuvchi Erkin A‘zam qahramonlaridan biri – Safuraning (“Bayramdan boshqa kunlar”) mutatsiyaga uchragan, o‘zligiga qaytgan shakli. Bu ikki qahramonning hayot tarzida, ruhiy iztiroblarida o‘xshashlik bor. Safura 80-yillarda ba‘zi insonlar ideal hayot deya qaragan ovruपालashgan yashash shaklida, bexayolik va andishasizlik erkinlik hisoblangan davrlar to‘ridagi ayol obrazi. U o‘jar va tushunish qiyin bo‘lgan qahramonlardan. Safura aldangan, butun umr hayotini yaxshilaydigan insonni kutib yashagan, ishratparastlikdan o‘zi chiqishga kuch topolmagan obraz. Gulandom biz yashab turgan davr qahramoni, u Safuranikiga o‘xshash taqdirni kechirgan bo‘lsa-da taqdiri uchun kurashgan, o‘zining jirkanch

hayotidan nafratlanib uni yangidan boshlashga kuch topolgan ayoldir: Tomirlarida gupirgan qon miyasiga tepdi: *«Ie, bu so'tak o'ziga nega buncha erk beradi? Agar osmon uning mulki bo'lsa, boshi ustidan yig'ishtirib olsa-olsin, ammo uni bu taxlit xo'rlamasin!»*

Ko'ngliga kelganlarni aytish uchun lab juftlab, qarshisida uni ayblab turgan beshafqat odamning ko'zlarida unga nihoyatda aziz bo'lgan bir mehrni ko'rib qoldi: qing'ir yo'ldan qaytara olmagan bolasini urib qo'ygan darg'azab onaning ko'zlaridagina bo'ladigan azob, alam qorishiq jonsarak bir mehrni. Uning ko'zlariga yosh qalqdi. Erining shapaloq tushirgan qo'llarini olib, labiga bosdi: — Rahmat sizga!"

MUHOKAMA

Jamila Ergasheva "Qaytish azobi"da millat hayotida yuz berayotgan fojealarni ayol obrazi orqali tasvirlaydi. Sharq xalqlarida qadim-qadimdan e'tirof etilgan oilaning muqaddasligi, erlik, ayollik mas'uliyatiga beparvolik bilan qarovchi insonlar fojeasini ko'rsatib beradi. Adiba hikoyasida ayolni qing'ir yo'lda bo'lsa ham unga "e'tiroz" bildirmaslikni sevgi deb qabul qilish erkaklik emas, aksincha, uning qo'lidan tutib uni o'zligiga, to'g'ri yo'lga va pok kelajakka birga hamroxlilik qiluvchi erkak haqiqiy erkakdir, degan xulosani beradi.

Zero, rus hikoyanavisi Yuriy Kazakov bunday deb yozadi: "Adabiyotning vazifasi inson qalb kechinmalarini ifodalashdir. Bizning rus adabiyotimizda Lev Tolstoy hanzuz bosh siymo ekanining sababi ham shunda... Chunki Tolstoy inson qalbini aks ettiradi. Bunday asarlar hech qachon eskirmaydi".

"Boybichcha" hikoyasi bosh qahramoni Gulnor kampir nafaqat Surxon onasi balki, o'zbek onalarining umumlashma obrazidir. Hikoyada milliy turmush-tarzimiz, metalitetimizdagi "yozilmagan" an'analar tasvirlanadi. O'zbek xonadonlarida aksariyat hollarda kenja o'g'ilga ota-onaning "chirog'ini yoquvchi", qariganda holiga yaraydigan farzand deb qaraladi va ota-onadan qolguvchi mulk unga me'ros qoldiriladi. Hikoya bosh qahramoni Gulnor kampir butun umr kenja farzandi dardi bilan o'tadi. O'g'lining yumshoqfe'lligi bir ko'nglini ko'tarsa, ishlari yurishmasligi bir ko'nglini cho'ktirar edi. Kampir shu kamxarj o'g'ilga, uning bolalariga o'zgacha mehr qo'yadi. Biror tansiqroq narsa bo'lsa, kenjasi Sodiqqa ilinadi. Katta o'g'illarini uzoq yurtlarda o'qitganda kenjasi kuniga yaraginini eslaydi. Akalarining hozirgi yaxshi sharoitlarda yashayotganiga Sodiqni ham sababchi qiladi, ammo u kunlarni kampir va kenjasidan boshqa hech kim eslamaydi. Gulnor kampir qolgan o'g'illarining Sodiqqa yordam berishi, uning ham oyoqqa turib olishidan umid qiladi. Ammo o'g'illari beburd va ukasiga bemehr chiqadi. Kampir kenjasiga jabr bo'lmasin deb, boshqa o'g'illaridikida ham yashaydi, biroq ularnikida sig'inda bo'lishdan charchaydi. Mehmonga kelgan kenjasiga kelini izzat ko'rsatilmaganligidan o'g'li Odildan bir aytarli gap istab unga yozg'iradi. Undan olgan javobi esa boybichchani larzaga soladi: *"E-e, ona, shuningizni to'q kuni bormi? Sizning ko'nglingizni deb hamisha qarashib kelaman. Lekin to'ymaydi, doim och. Bir umr shuni g'amini yedingiz, nafaqangizni shunga berasiz, uyida yashab, cho'riligini qilasiz. Endi, hech bo'lmasa menikida yashayotganda shuni o'ylamang. Lapashangligi uchun biz aybdormi? Hadeb xafa bo'lasiz? Yana nima qilay? Uyimning to'ridan joy berib qo'yibman, yeb-ichib o'tiribsiz."*

Besh o'g'illi boybichcha o'g'illarini bir-biriga mehr-oqibatli qildirolmay dunyodan o'tadi. Armon bilan o'tadi. Shuncha o'g'il tug'ib bir qiz tug'maganidan afsuslanib o'tadi: *"Bir ota-ona o'n o'g'ilni boqadi, o'n o'g'il bir ota-onani boqolmaydi deganlari shumikin? Esiz, besh o'g'il tuqqan, besh o'g'ilni o'qitgan boybichcha-ya, "Ko'nglingizda nima gap bor?" degan mehrga yo'g'rilgan*

savolni eshitmaganiga necha-necha yillar bo'lib ketdi-ya. Esiz, alloh undan bir qiz farzandni ayagan ekan-a. O'g'illar ham o'z kuniga o'lmasin, qiz ich kuylak bo'lardi-da. Ay, dunyo-ya!.."

XULOSA

Jamila Ergasheva hikoyalarida ayolning taqdiri, iztroblari, dardlari asosiy o'rinda samimiylilik, tabiiylilik bilan tasvirlanadi. Bu hikoyalarda ijodkor ayolni ona, rafiq va opa timsolida tasvirlaydi. To'g'ri, ba'zi asarlarini kamchiliklardan holi deb aytolmaymiz, ammo ijodkorning Alloh yuqtirgan iste'dodi o'z uslubi, o'z mavzusi, o'z yo'li bor. Va ijodi bilan Surxon adabiyotiga o'z hissasini qo'sholgan ijodkordir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Quronov D."Adabiyotshunoslik nazariyasi" T.: "akademnashr" 2018
2. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/jamila-ergasheva-1956/jamila-ergasheva-dard-hikoya>
3. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/jamila-ergasheva-1956/jamila-ergasheva-boybichcha-hikoya>
4. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/jamila-ergasheva-1956/jamila-ergasheva-qaytish-azobi-hikoya>
5. <https://inscience.uz/index.php/socinov/article/download/883/1074>
6. <https://kgeu.ru/News/Item/141/10325>
7. <https://www.elle.ru/stil-zhizni/books/kultovye-zhenskie-obrazy-v-literature-raznyh-stran-id6766651/>

НАВОЙШУНОС НАТАН МАЛЛАЕВ АРХИВИ ВА АСОСИЙ ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАРИ

Гулчеҳра Абдуллаева

Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейининг илмий ходими

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6780304>

Аннотация. Мақолада Натан Маллаев архивида сақланаётган тақризлар ва ҳужжатлар, илмий тадқиқотлар ҳақида сўз боради.

Калим сўзлар: архив, тавсиф, ҳужжат, тақризлар, турли маълумотлар, сценарийлар.

АРХИВ И ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НАВОЙСКОГО УЧЕНОГО НАТАНА МАЛЛАЕВА

Аннотация. В статье рассматриваются рецензии и документы, хранящиеся в архивах Натана Маллаева, научные исследования.

Ключевые слова: архив, описание, документ, рецензии, различные данные, сценарии.

ARCHIVE AND BASIC SCIENTIFIC RESEARCHES OF NAVOI SCHOLAR NATHAN MALLAEV

Abstract. The article deals with the reviews and documents stored in the archives of Nathan Mallaeв, scientific research.

Keywords: archive, description, document, reviews, various data, scenarios.

КИРИШ

Ўзбекистон Фанлар Академияси Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейида сақланаётган Ўзбекистон ёзувчи, шоирлари ва адабиётшунослари архивидан бир қанча архивлари каталоглар нашр этилган. Булар М.Шайхзода, Ҳамид Олимжон, А.Қахҳор, Ҳамза, Собир Абдулла, Ҳамид Ғулом ва Хуршид каталогларидир.

2019 йили навоийшунос олим Порсо Шамсиев архиви каталогини музей катта илмий ходими Юсуф Турсунов тайёрлаган бўлса ва биз томонимиздан навоийшунос Натан Муродович Маллаев архиви каталоги нашрдан чиқди.

Архив 900 га яқин архив ҳужжатларидан иборат бўлиб, булар олимнинг илмий асарлари, ёзган дарсликлари, мақолалари, тақризлар, турли маълумотлар, сценарийлар, хатлардир.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Унинг асосий илмий тадқиқотлари Навоий ижоди ва мумтоз адабиёт ҳамда халқ оғзаки ижодининг ўзаро таъсирини тадқиқ этишга қаратилган ва у “Улуғ шоир ва мутафаккир”(1969), “Навоий ижодининг халқчил негизи”(1973), “Сўз санъатининг гултожи” каби илмий асарларини яратди. Мумтоз адабиётимиз тарихига назар солсак, барча ижодкорлар халқ оғзаки ижоди дурдоналаридан у ёки бу даражада баҳраманд бўлганликларини кўришимиз мумкин. Навоийнинг назмий ва насрий ижодида халқ оғзаки ижоди намуналари билан узвий боғлиқлик унинг энг қадимги кўринишларидан бошлаб, истеъфода этилган. Бу эса халқ оғзаки ижоди дурдоналарини бизгача етиб келишига замин ҳозирлади. 1973 йили Натан Маллаевнинг Ғ.Ғулом нашриёти томонидан “Алишер Навоий ва халқ оғзаки ижоди” номли монографияси нашр этилиши муносабати билан проф.Ҳамид Сулаймон бу тадқиқотнинг ютуқлари ҳақида шундай ёзган эди: “Алишер Навоийнинг улкан меросида оғзаки ижоднинг тутган ўрни, унинг шеърини ва

достонларида, ғоявий эстетик қарашларида қандай из қолдиргани ҳозиргача ҳеч бир тадқиқотчи томонидан махсус ва мукамал ўрганилмаган. Ушбу монография Навоий меросини ўрганиш бобида янги қадамдир. ... навоийшуносликнинг йирик, актуал проблемаси сифатида майдонга қўйди. ... самарали тадқиқотларнинг махсули сифатида фундаментал монография яратди. Маллаев ўз салафларининг ютуқларини тўлиқ эътироф этиш билан бирга, ҳали ҳал қилинмаган масалаларни аниқлаб, кенг таҳлил қилади ва навоийшунослик тараққиёти учун муҳим бўлган хулосалар ясайди” деб таъкидлайди.

Натан Маллаев **“Ўзбек адабиёти тарихи” (ўрта мактаблар учун 1953-73) “Ўзбек адабиёти тарихи” (университет ва педагогика институтлари учун 1963-65)** олимнинг ушбу дарслиги 4 маротаба нашр этилиб, талаба ва мумтоз адабиёт ихлосмандларининг эҳтиёжи учун ўзбек адабиёти тарихининг ўзига хос “Алифбоси”дир. Ушбу дарслик 2011 йили Афғонистонлик адабиётшунос ва таржимон Бурхониддин Номик томонидан дарий тилига таржима қилиниб, илмий шарҳлар билан чоп этилди.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ

Олимнинг **“Асрлар сир сақлаган шеърый хазина”** мақоласи фанимизнинг забардаст тадқиқотчиси-манбаъшунос, матншунос, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, Беруний номидаги Республика Давлат мукофоти лауреати, профессор Ҳ.Сулаймоннинг Ҳиндистон илмий экспедициясида фанимизга, жамоатчиликка номаълум бўлиб келган ўзбек мумтоз адабиётининг нодир бир хазинаси бўлмиш Ҳофиз Хоразмий девонини топилиши ҳақидадир.

Олимнинг **“Шеърят ва тасвирий санъат”** (Навоийнинг бир ғазали муносабати билан) сарлавҳа остидаги мақоласини кўрайлик. “Санъат –бадий тафаккур маҳсули. У инсон меҳнати ва ижодий фаолиятининг натижасидир. Санъатнинг ёши деярли башарият – кишилик ёши билан тенг” деб бошлайди.

Н.Маллаев санъатни ибтидоий шаклларида бошлаб ҳаёт ва муҳитни бадий идрок этиш ва образларда мужассалаштириш маънавий маданиятнинг катта ва бой бир соҳаси санъатни пайдо бўлишини Навоий асарлари асосида намоён этади. Ҳақиқатан ҳам XV аср санъати тараққиётини Алишер Навоийнинг асарларидаги образлар орқали ифодалайди. Асаридаги илм ва фан, санъат ва адабиёт аҳиллари, шоирлар, меъмору санъаткорлар бўлган асар қаҳрамонлари тимсолида ифодаланади. Навоий асари қаҳрамонлари Фарҳод, Шопур, Моний, Дилором ва бошқалар ажойиб санъаткор, ижодкор образлар этиб ифодаланган. Навоий ўз ҳаёти давомида санъат намоёндаларига доимий ёрдам берган ва уларни қўллаб қувватлагани тарихий ҳақиқатдир. Мақола сўнгида олим шундай дейди: “ тасвирий санъат ҳам шоирларга илҳом манбаи бўлиб хизмат қилади, уларга мавзу, сюжет, образ бахш этади” деб яқунлайди. Олим Алишер Навоий ижодида тасвирий санъатнинг тутган ўрни, вазифасини бир ғазал тимсолида кўрсатиб беради. “Фавоийд ул-кибар” асаридаги ғазални таҳлил қилади.

Ёғлигин, эй ким, тикарсен, игна мужгонимни қил,
Нақш этарда тори онинг риштаи жонимни қил.
Истасанг торин кизил ёхуд қаро қилмоқ ранг,
Кўз қаросин ҳал қилиб, кўздан оқар қонимни қил.

1 байт: Эй (ё), рўмолча тикар экансан, кипригимни игна қилиб ол,
Уни нақш этар экансан, торини жонимнинг риштасидан ол.

2 байт: Торини қизил ёхуд қарога бўямоқчи бўлсанг,

Кўзим қорасини ҳал қилиб, қизилига ундан оққан қонни ол.

Олим айтади – ғазалда лирика шеърӣи санъат билан, қолаверса лирикага ҳам санъатга, ҳам бир манба бўлиб хизмат қилувчи этнография билан уйғунланиб, бирлашиб кетган. Ошиқ ёрига бўлган меҳр-муҳаббатни, садоқатни ҳижрон азоби ҳамда висол иштиёқини ифодалашда ёрнинг – рўмолча тикиш санъатидан фойдаланганлигини ғазални насрий баёнида ифодалай олади.

МУҲОКАМА

Натан Маллаев архивида 1990 йилларда “Е.Э.Бертельс атоқли Шарқшунос” номли эълон қилинмаган мақоласини кўриб, олим бирор нарса ҳақида мақола ёзмоқчи бўлса, албатта бунинг учун режа тузади. Мақола учун тузилган режани олайлик. У 8 рукн ажратилган. Иккинчидан, кичик варақга рим рақамида бир қўйиб 5та фаслнинг номлари ёзилган. Иккинчи кичик вараққа эса II рақами қўйилиб 6 дан бошлаб 15 гача рақамланган, 3 варақчада эса III рақами қўйилиб 16 дан 24 гача, IV рақамли варақчада 25 дан 30 гача рақам қўйилган. VI варақдаги режага “дарсликдан олинган Бертельсга доир” деб қайд этилган. Бундан кўринадики, олим ҳар бир мақолани ёзишдан олдин бир неча ўнлаб манбаларни танқидий кўриб чиқади. Бирор маълумотни баён қилишдан, ёзишдан олдин албатта илмий ҳақиқатларни қиёсий ўрганади ва хулосалар чиқаришга шошмай, аста секинлик билан ўз фикр мулоҳазаларини баён қилишга жиддий тайёргарлик кўрганлигига гувоҳ бўламиз. Архив ҳужжатлари орасида инвентар рақамли 685-ҳужжатда (1005-1085) йилларда яшаб ўтган Носир Хисрав билан Навоий асарларини қиёсий ўрганиш учун беш қисмдан иборат пухта режа тузганлигини кўриш мумкин. Режанинг I қисми 7 бўлимдан иборат. I қисмнинг 2-бўлимида:” Қарама – қариши оқим ва намоёндалар. 3-Босқичлар тараққиёт нуқтаи назаридан. II қисм. 1-бўлим. а) гарчи XI ва XV аср –феодал муҳит. в) халқ антифеодал ҳаракатига қарши. Носир Хисрав – бевосита – қарматийлик йўналиши Навоий даврида сарбадорлар ҳаракати билан тугаган, аммо ўз изини маълум даражада қолдирган деб ҳисоблайди. Навоий бавосита бўлса ҳам хайрихоҳ. III қисмда Носир Хисрав асарлар. IV қисмда Навоий ва Носир Хисрав қиёсий ўрганиш. а) фалсафий – илоҳий ва обектив борлик.б) ижтимоий сиёсий. в) ахлоқ-одоб. Носир Хисрав – Навоий ростгўйлик, тўғрилиқ, ҳалоллик. Севги ва бошқалар. V. Хулосалар”. Тузилган режа асосида Натан Маллаев тадқиқот олиб бориш учун тайёргарлик кўрган. Лекин иш якунланмаган. Демак, олим Навоий асарлари билан Носир Хисрав ижодидаги баъзи бир нуқталарни, фалсафий ёндошувдаги ўхшаш чизиқларни аниқлашда, Навоий асарларига мурожаат этган.

Ҳужжатлар орасида XI-XII асрларда яшаб ўтган қасиданавис Бадриддин Чочий ижоди ҳақида ҳам маълумотлар бўлиб, у туркийда ҳам шеърлар битгани, форс-тожик тилида ҳам ижод қилиб “Шарҳи қасоиди Бадриддин Чочий” асари бор эканлиги машҳур хинд олими Ғиёсиддин бинни Жамолиддин Мустафо (1840-1841) йилда Бадриддин Чочий асарларини китобхонларга етказиш мақсадида уларга шарҳ сифатида “Кашф ул-асрор” асарини ёзганлиги ҳақида маълумотларни беради. Биз имкониятимиз доирасида архив ҳужжатларининг айрим жиҳатларигагина тўхталдик.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, Натан Маллаев архивида кўплаб ноёб ҳужжатлар мавжуд бўлиб, ўйлашимизча, устоз навоийшуноснинг илмий библиографиясини яратиш вақти келди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. “Натан Маллаев архиви каталоги”. Тошкент. “Мумтоз сўз” нашриёти. 2019 йил.
2. Н.Маллаев “Алишер Навоий ва халқ оғзаки ижоди”. Монография. Ғ.Ғулом нашриёти. 1973 йил.
3. Н.Маллаев. “Ўзбек адабиёти тарихи” (Ўрта мактаблар учун) “Ўқтувчи” нашриёти. 1953. 1973.
4. Н.Маллаев. “Ўзбек адабиёти тарихи”. (Университет ва педагогика институтлари учун). “Ўқтувчи” нашриёти. 1963-1965 йй.

КОСМОНИМЫ "СОЛНЦЕ", "ЛУНА", "МЕСЯЦ" В НАУЧНОМ, ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ, МИФОЛОГИЧЕСКОМ И СИМВОЛИЧЕСКОМ АСПЕКТАХ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО ПЕРЕВОДА СКАЗОК "ТЫСЯЧА И ОДНА НОЧЬ")

Ибрагимов Дилбар Атхамовна

Чирчикское высшее танковое командное инженерное училище Старший преподаватель языков Узбекский государственный мировых языков соискатель

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6773521>

Аннотация. В статье дается разносторонний анализ дефиниций космонимов "солнце", "луна", "месяц" в научном, лингвистическом, мифологическом и символическом аспектах. Использован также частотный параметр исследования космонимов: статистические данные употребления того или иного космонима в тексте сказок раскрывают смысловой акцент, приоритетность того или иного космонима перед другими.

Ключевые слова и фразы: космонимы, солнце, луна, месяц, звезда, полнолуние, небесное тело, спутник земли, четырнадцатая ночь.

COSMONYMS "SUN", "MOON", "MONTH" IN SCIENTIFIC, LINGUISTIC, MYTHOLOGICAL AND SYMBOLIC ASPECTS (BASED ON THE RUSSIAN TRANSLATION OF FAIRY TALES "A THOUSAND AND ONE NIGHTS")

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the definitions of the cosmonyms "sun", "moon", "month" in the scientific, linguistic, mythological and symbolic aspects. The frequency parameter of the study of cosmonyms was also used: statistical data on the use of one or another cosmonym in the text of fairy tales reveal the semantic emphasis, the priority of this or that cosmonym over others.

Key words and phrases: cosmonyms, sun, moon, month, star, full moon, celestial body, earth satellite, fourteenth night.

ВВЕДЕНИЕ

Сборник сказок «Тысяча и одна ночь» на протяжении многих столетий был и остается неисчерпаемым источником мудрости, знания о жизни средневекового арабского Востока. Сказки очень разнообразны по содержанию. Среди их героев фигурируют представители различных со- словий: правители, ремесленники, моряки, богачи, бедняки. Они попадают в различные сложные жизненные ситуации, но умные, ловкие герои всегда находят выход из любого затруднительного положения.

Трудно представить себе изображение жизни в восточных сказках без картин с описанием окружающей среды: солнца, луны, деревьев, цветов, пения птиц, шелеста травы, дуновения ветра и др. Рассказчик часто прибегает к описанию различных явлений природы, акцентируя внимание читателя на психологическом состоянии персонажа или создавая, например, эмоциональный фон, на котором развёртывается то или иное действие. Исследование частотного параметра дает нам возможность утверждать, что в текстах сказок «Тысяча и одна ночь» лексические космонимы встречаются часто: солнце – 24 раза, луна – 18 раз, месяц – 58 раз, звезда – 9 раз, названия планет Солнечной системы: Марс – 1 раз, Меркурий – 1 раз, а также небо – 19 раз, небосвод – 4 раза. Они используются для

достижения различных авторских целей: описания красоты или могущества персонажа, обозначения времени суток и т.д. При этом учитываются и научные дефиниции космонимов. Так, научная дефиниция космонима солнце следующая: «Солнце – центральное тело Солнечной системы, представляет собой раскалённый плазменный шар; Солнце – ближайшая к Земле звезда... Солнце является в ко-нечном счёте источником всех видов энергии, которыми пользуется человечество (кроме атомной энергии).

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Это – энергия ветра, падающей воды, энергия, выделяющаяся при сгорании всех видов горючего. Весьма многообразно влияние солнечной активности на процессы, происходящие в атмосфере, магнитосфере и био-сфере Земли» [1, т. 24, с. 150-153].

Научные дефиниции космонимов луна и месяц представляются следующим образом: Луна – единственный естественный спутник Земли и ближайшее к нам небесное тело... Форма очень близка к шару с радиусом 1737 км [Там же, т. 15, с. 60]. Месяц – промежуток времени, близкий к периоду обращения Луны вокруг Земли. В григорианском календаре год делится на 12 месяцев продолжительностью от 28 до 31 суток, не согласованных с фазами Луны [Там же, т. 16, с. 111].

Что касается научной дефиниции космонима звезда, то она следующая: Звезда – самосветящееся небесное тело, состоящее из раскалённых газов, по своей природе сходное с Солнцем [Там же, т. 9, с. 422]. См. также: Звездá – излучающий свет массивный газовый шар, удерживаемый силами собственной гравитации и внутренним давлением, в недрах которого происходят (или происходили ранее) реакции термоядерного синтеза [3].

Лингвистические дефиниции космонимов солнце, луна, месяц, звезда даны в толковых словарях и основаны на научных дефинициях. Солнце – 1. только ед. Центральное небесное светило нашей планетной системы, представляющее собою гигантский раскалённый шар, излучающий свет и тепло. 2. только ед. Свет, тепло, излучаемые этим светилом; 3. перен.; только ед. о ком-чём-н. очень дорогое, ценное, являющееся источником жизни, счастья для кого-н.; источник, средоточие чего-н. [9, т. 4, с. 373].

Луна – 1. только ед. Ближайшее к земле небесное тело, спутник земли, вращающийся вместе с нею вокруг солнца и светящийся по ночам отраженным солнечным светом. 2. Спутник любой планеты. 3. Период времени от новолуния до новолуния (поэт; устар.) [Там же, т. 2, с. 96].

Месяц – 1. Единица исчисления времени – каждая из двенадцати частей, на которые разделяется астрономический год; 2. То же, что луна (простореч. и поэт.). Молодой месяц – луна в первой четверти, недолго остающаяся на небе [Там же, с. 194]. Помимо прямого значения лексемы звезда как небесного тела, в лингвистических словарях даются и переносные значения, в которых она употребляется: Звезда – 1. // Перен. Судьба, участь; счастье, удача. 2. Перен. О человеке, прославившемся чем-либо; о знаменитости [7, т. 3, с. 1133-1134].

РЕЗУЛЬТАТЫ

Мифологическая и символическая дефиниции космонимов солнца, луны, месяца, звезды / звёзд раскрываются, например, авторами «Энциклопедии символов, знаков и эмблем», которые отмечают «дуализм Солнца – Луны как носителей полярных качеств: солнечная страсть героического характера ассоциируется с мужским началом; холодная

зыбкая природа лунного света, связанного с водами океана», – с женским началом [11, с. 461].

Продолжая доказательства по символическому признаку «мужское – женское», авторы пишут, что «культ предков и культ Солнца связаны во многих культах как символы защиты и спасения.

Солнце как активный принцип творения ассоциируется со светом, огнем, факелом, луком, стрелой, а также с конем, быком, львом и другими зверями, в которых подчеркнуто выражен мужской принцип. В человеке солнце ассоциируется с рефлексией, силой воли, реалистичностью. Женские качества: воображение, чувство и восприятие – управляются Луной» [Там же, с. 462]. Главные понятия солнечного символизма – это божественное око (в исламе Солнце – око Аллаха [Там же, с. 461]), героический образ, активное начало, источник жизни, энергии, источник высших ценностей. Символизм Луны раскрывается через связь с женским началом. Луна – владычица женщин [6, с. 479-484]. Открытая вверх дуга лунного серпа означает женское начало в мире [11, с. 295]. Месяц символизирует плодородие (поэтому женщины и домашние животные носили на шее подвеску с изображением маленького месяца) [12, s. 179-180].

Символизм звезды связан с астрологическим воззрением на космос и выражается в том, что через «язык» звезды можно интерпретировать происходящее на земле, судьбу человека. Согласно астрологии, по расположению небесных светил якобы возможно предсказывать исход предпринимаемых действий, а также будущее отдельных людей и целых народов. Астрология возникла в глубокой древности в результате обожествления небесных светил и загадочных для древних людей небесных явлений – Солнца, затмения и т.п. Кажущаяся причинная связь между положениями небесных светил и явлениями природы и породила идею о сверхъестественном влиянии небесных светил на жизнь людей [1, т. 2, с. 342-343]. Астрология богата символическими и знаковыми аналогиями [11, с. 182] и основана на интерпретации планетарных и звездных конфигураций [Там же, с. 54].

В сказках «Тысяча и одна ночь» лексема солнце использована в основном для обозначения времени суток. Однако при этом используется метафора, и солнце представлено в символическом значении (как живое существо): оно может встать, подняться, уйти, скрыться и т.п.: «солнце приветствовало», «солнце засияло», «солнце взошло», «встает солнце», «распространилось солнце над холмами», «пожелтело солнце», «солнце скрылось», «солнце уходит» и т.д.: «Что же касается Али-Баба, то когда Аллах засветил утро, и оно озарило землю своим светом, и заблестало, и солнце приветствовало красу всех прекрасных, он пробудился от сна и сладостных грез, облачился в свои одежды и вышел, собираясь направиться в баню» [10, с. 23].

«Она приходит сюда раз в день, когда встает солнце...» [Там же, с. 3].

«И он отправился в свой дом (а было это в конце дня, когда пожелтело солнце) и постучал в ворота, и вышла его мать, и открыла ворота, и увидела своего сына, который стоял перед нею» [Там же, с. 9].

«И наступило утро, и засияло светом, и заблестало, и взошло солнце над холмами и долинами...» [Там же, с. 11].

«И поднялось надо мной солнце, и я проснулся на острове и увидел, что ноги у меня распухли, но пошел, несмотря на то что со мной было, то ползая, то волочась на коленях...» [Там же, с. 10].

«И я стал придумывать, как бы мне проникнуть туда (а приблизилось время конца дня и заката солнца), и вдруг солнце скрылось, и воздух потемнел, и всё померкло» [Там же].

Как было замечено выше, образ солнца в восточных повествованиях чаще всего связывается с мужским началом. Но случаются и исключения. Большой интерес представляют в сказках «Тысяча и одна ночь» примеры с использованием лексемы солнце в контексте описания женской красоты, а сама женская красота восточной девушки рисуется через оригинальные сравнения. При этом в данном случае акцент ставится на светоносности, лучезарности женского образа: «И с ним была каирская девушка, подобная свежему курдюку, или чистому серебру, или динару в фарфоровой миске, или газели в пустыне, и лицо ее смущало сияющее солнце: с чарующими глазами, бровями, как изогнутый лук, розовыми щеками, жемчужными зубами, сахарными устами и томными очами...» [Там же, с. 15].

ОБСУЖДЕНИЕ

Описания женской красоты в сказках «Тысяча и одной ночи» звучат очень утонченно и изысканно; при этом рассказчик использует богатый на образы и символы лексический состав слов. Знакомясь с этими описаниями, читатель живо рисует в своем воображении тот образ девушки, который старался передать рассказчик. Последними штрихами к рисунку служат уже субъективные детали, которые добавляет сам читатель в завершении образа. Именно эти описательные части повествования являются наиболее очаровывающими, притягательными. В некоторых примерах наблюдается усиление эмоционально-экспрессивных оттенков сравнения; в них красота девушки готова затмить само солнце: «И когда он так сидел, вдруг приехал на рынок персиянин, который сидел верхом на муле, а сзади него сидела девушка, похожая на чистое серебро, или на палтус в водоеме, или на газель в пустыне. Ее лицо смущало сияющее солнце, и глаза ее чаровали, а грудь походила на слоновую кость; у нее были жемчужные зубы, втянутый живот и ноги, как концы курдюка, и была она совершенна по красоте, прелести, тонкости стана и соразмерности» [Там же, с. 16].

ВЫВОДЫ

В этих контекстах солнце представлено в символическом значении, олицетворяя «мужское начало». Красота человека всегда напоминает образы природы. В восточной литературе существует большое количество сравнений, уподобляющих красоту женщины красоте природы: красивая как цветок, как нефрит; лицо прекрасно, как цветок, как луна; кожа блестит ярче снега; тонкая талия как лозина; персиковые щеки, абрикосовые глаза; прямая осанка напоминает нефрит; брови как ивовые листья; маленький рот как вишня; губы как лепестки; руки как корни лотоса; тонкие пальцы как из нефрита; кожа как из льда, кости как из нефрита и т.п. В сказках «Тысяча и одна ночь» лексема луна также используется для выражения женской красоты:

И ко мне вышли две молоденькие девушки, высокогрудые девы, подобные лунам, и сказали мне: «Входи, наша госпожа тебя ожидает! Она не спала ночь, радуясь тебе». И я

вошел в верхнее помещение с семью дверями, вокруг которого шли окна, выходившие в сад, где были всевозможные плоды, и полноводные каналы, и поющие птицы [Там же, с. 4].

«И не просидел я минуты, как вдруг окно дома, стоявшего там, где я был, открылось, и в нем показалась девушка, подобная луне в полнолуние, равной которой по красоте я не видел, и она поливала цветы, бывшие на окне» [Там же, с. 5].

«И однажды мой горбатый брат сидел в лавке и шил, и он поднял голову, и увидал в окне дома женщину, подобную восходящей луне, которая смотрела на людей» [Там же, с. 6].

Список литературы:

1. Большая советская энциклопедия: в 30-ти т. М.: Советская энциклопедия. Т. 2. 1926. 600 с.; Т. 9. 1928. 852 с.; Т. 15. 1974. 632 с.; Т. 16. 1974. 616 с.; Т. 23. 1976. 640 с.; Т. 24. 1976. 608 с.
2. Габделжаббар Кандалий шигрияте [Электронный ресурс]. URL: <http://nsportal.ru/ap/library/literaturnoe-tvorchestvo/> 2011/12/05/gabdelzhabbar-kandalyu-shigriyate (дата обращения: 27.05.2016).
3. Звезда [Электронный ресурс]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Звезда> (дата обращения: 27.05.2016).
4. Знаки и символы / перевод с английского и ред. И. Н. Алчеева. М.: АСТ, 2009. 351 с.
5. Изображение природы в поэзии Габдуллы Тукая [Электронный ресурс]. URL: http://gabdullatukay.ru/rus/index.php?option=com_content&task=view&id=1064&Itemid=55 (дата обращения: 27.05.2016).
6. Керлот Х. Э. Словарь символов. М.: REFL-book, 1994. 608 с.
7. Словарь современного русского литературного языка (ССРЛЯ): в 14-ти т. М. - Л.: Изд-во АН СССР, 1948-1965. Т. 3. 1340 с.
8. Субханаллах [Электронный ресурс]. URL: <http://bulgar-portal.ru/Субханаллах> (дата обращения: 27.05.2016).
9. Толковый словарь русского языка / под ред. проф. Д. Н. Ушакова. М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей. Т. 2. 1938. 1040 с. Т. 4. 1940. 1502 с.
10. Тысяча и одна ночь [Электронный ресурс]. URL: <http://www.litlib.net/bk/25746/read> (дата обращения: 27.05.2016).
11. Энциклопедия символов, знаков, эмблем (ЭСЗЭ) / авторы-составители: В. Андреева, В. Куклев, А. Ровнер. М.: Астрель, 2001. 576 с.
12. Biedermann H. Lexikon symbolov. Bratislava: OBZOR, 1992. 373 s.

ИЗМЕНЕНИЯ В СИСТЕМЕ АНТРОПОНИМОВ В УЗБЕКСКОМ И КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКАХ В КОНЦЕ XX — НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Маматкулова Бахтижон Равшановна

Чирчикское высшее танковое командное, Инженерное училище Преподаватель
языков, Узбекский государственный мировых языков соискатель

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6773519>

Аннотация. В статье дается одним из актуальных направлений антропонимики было и остается исследование доли исконной и заимствованной лексики в наименованиях лиц. Это составляет часть общей проблематики исследования роли заимствований как одного из важнейших последствий языковых контактов.

Ключевые слова: языковых контактов, диахроническом, синхронном, этноантропонимы, трансонимизации.

CHANGES IN THE SYSTEM OF ANTHROPONYMS IN UZBEK AND THE KARAKALPAK LANGUAGES AT THE END OF THE 20TH - BEGINNING OF THE 21ST CENTURIES

Abstract. The article gives one of the topical areas of anthroponymy was and remains the study of the proportion of native and borrowed vocabulary in the names of persons. This is part of the general problem of studying the role of borrowings as one of the most important consequences of language contacts.

Key words: language contacts, diachronic, synchronous, ethnoanthroponyms, transonymization.

ВВЕДЕНИЕ

Заимствование личных имен такой же объективный процесс, как и заимствование имен нарицательных. Антропонимикой многих этносов состоят преимущественно из заимствованных лексем. По наблюдениям Э. Бегматова, основное ядро узбекской антропонимики составляет имена тюркоязычного происхождения [Бегматов 1965, с. 18].

Значительный пласт именника составляют с: «Личные имена у узбеков <...> переходили из поколения в поколение. В то же время создавались новые имена, учитывая социально-культурный и политический уровень общества. Узбекские этноантропонимы в диахроническом и синхронном плане резко отличается по составу, семантике и грамматико-фонологической структуре. В современных антропонимических словарях и исторических книгах обнаружены свыше 500 личных имен, в состав которых входят названия тюркских народов, племен, родов и их подразделений, а также патронимов. Их частотность неодинакова, безусловно, они создавались веками; большинство из них стало традиционными; за последние 20–30 лет имена такого типа не даются новорожденным, а функционируют они в языке как фамилии» [Нафасов, Маркаев 1989, с. 136].

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

В настоящее время в узбекском и каракалпакском языках весьма значительна доля имен тюркского происхождения: в узбекском языке — Тўлкин(ой), Озод(а), Уйғурбек, Жалил, Истакбой(ой), Йўлдошбой, Локин(ой), Оғабек(а), Ўзбекхон, Болта, Бўстон, Абдал, Сайрам(ой), Улуғбуви, Улуғ, Эран, Корахон, Мерган, Мерганой, Ўткир, Қиржигит,

Ўрозбек, Ўрозгул, Қорасулув, Қорақош, Ботир, Жаҳонгир); в каракалпакском языке — Оразбай, Оразгуль, Оразбике, Қаналбай и др.

Однако доля тюркской лексики в формировании современной антропонимической модели должна определяться не только по личным именам, но и по современным узбекским и каракалпакским фамилиям и отчествам, так как отчества русского типа у узбеков и каракалпаков по- являются в 30-х гг. XX в. и первоначально отчество и фамилия совпадали. Через процессы трансонимизации — повторения личного имени в отчестве и фамилии — доля тюркских имен в антропонимической модели узбеков и каракалпаков резко возрастает. Однако арабская, а также персидско-таджикская лексика сыграли большую роль в становлении таких компонентов антропонимической формулы узбеков, как отчество и фамилия, через процессы трансонимизации. В результате длительного исторического развития и межэтнического взаимодействия у узбеков и каракалпаков сложилась следующая официальная АФ: личное имя + отчество + фамилия, однако формы фамилий более однотипны, чем у русских: используются только суффиксы -ов, -ев (Ибрагимов, Акбаров, Расулева и т.п.). Как известно, «внедрение фамилий и отчеств в Узбекистане — очень позднее явление, массовое распространение оно получило только в нашем столетии, но сейчас темпы их усвоения ускоряются. Безусловно, это будет способствовать сокращению» разброса «имен» [Никонов 1974, с. 5].

Фамилии узбеков обязательными стали только с 30-х гг. XX в. «Они образованы обычно из личного имени отца с присоединением русского форманта -ов (после гласных или мягких согласных -ев): Рашидов, Абдуллаев. У рожденных в 30-х или 40-х годах фамилия часто тождественна с отчеством. В сфере официально-делового общения фамилия теперь получила бесспорное преобладание над индивидуальным именем, но в семейно-бытовом общении этот процесс еще далек от завершения даже в городах» [Никонов 1989, с. 315]. Так же шел процесс становления фамилий у каракалпаков. Итак, в результате длительного исторического развития и межэтнического взаимодействия у узбеков и каракалпаков сложилась следующая официальная АФ: личное имя + отчество + фамилия, однако формы фамилий более однотипны, чем у русских: используются только суффиксы -ов, -ев (Ибрагимов, Акбаров, Расулев и под.). В последние годы (90-е годы XX в, начало XXI в.) подвижки в именниках характеризуют как систему мужских, так и женских имен. В число лидирующих узбеков имен мужчин вошли Темур, Бобур, Жамшид, Шерзод, Шахбоз, Шахзод, Шохжаҳон, Шохрух, Жавохир; среди женских имен в Ташкенте, пожалуй, самыми популярными стали имена Камилла (позднее заимствование), Сабина, Ситора, Шахноза, Дурдона, Шахзода, Нигора, Бону, Самина, Сабрина.

РЕЗУЛЬТАТЫ

В упомянутых уже работах В. А. Никонов писал о тенденции к сокращению имен, связанных с религией, особенно составных, с элементами абду-, абугу- и -дин. В связи с возрождением духовности узбекского и каракалпакского народов можно прогнозировать возвращение потока таких имен, например, «вернулось» редко употребляющееся во второй половине имя Мухмуд. Очевидно, это соответствует общей тенденции именования лиц у тюркских народов постсоветского пространства: «В именнике г. Казани начала XXI века мы выявили заметное увеличение употребления традиционных мужских личных имен религиозного характера, что составляет 9,3%: Кәрим (2,04%), Ислам (1,90%), Исламнур

(1,90%), Габделгазиз (1,70%), Габденур (1,60%), Мөхәммәт (1,60%), Мөхәммәтгали (1,60%), Нур- мөхәммәтгали (0,90%), Сәйфулла (0,70%), Габ- дулла (2,20%) и т. д». [Хазиева 2007, с. 22].

У узбеков и каракалпаков стало более распространенным именование мальчиков в честь представителей восходящего поколения — дедушек и прадедушек. «Но- сители имен стали более строго относиться к форме имени: устраняются русифицированные формы: не Ба- хадир, а Баходир, не Юлдаш, а Йўлдош и т.д. Посте- пенно произошел отказ от изменений имен на русский лад, когда Саодат превращалась в Соню, Баходир в Борю, Тўлкин в Толика и т. д». [Жураева 2012, с. 46].

Фамилия, безусловно, стала обязательным компонентом официальной антропонимической модели узбеков, однако следует упомянуть о намечающейся тенденции последних десятилетий: отказе от фамилиеобразующего заимствованного форманта -ов/-ев (например, Севара На- зархон, Матлюба Ўзбек, Дилшод Ражаб, Алишер Файз, Дилшод Шамс)

И. А. Жураева отмечает, что в настоящее время у узбеков появилась и антропонимическая модель совершенно нового типа, например: Абдуфайз Бехзод ўғли Файзуллаев, в которой отчество представлено в тюрской разновидности, а фамилия нередко дается не по фа- милии отца, а по имени деда [Жураева 2012, с. 48].

«Насколько распространится этот процесс, предска- зать сложно, так как тенденции в установке чисто наци- ональной, а не русифицированной антропонимической модели противоречат многие прагматические моменты: сложность в перемене фамилии, ситуации, в которых не- обходимо сохранить в точности прежнюю фамилию и от- чество, однако все же можно констатировать, что совре- менную антропонимическую модель у узбеков нельзя считать полностью устойчивой» [Жураева 2012, с. 48].

Тюркская и арабская лексика сыграли большую роль в становлении таких компонентов антропонимической формулы узбеков, как отчество и фамилия через процессы трансонимизации. «В конце XX века репертуар татарского мужского именника в городе Казани отличается разнообразием и пестротой генетических пластов. По нашему мнению, это связано с экономико-политическими, культурными связями и с расширением развития туризма в страны Ближнего Востока и Кавказа. К 2000–2006 годам эта тенденция к разнообразию значительно увеличивается. Растет частотность употребления таких мужских личных имен, как Азамат, Кямран, Анар, Эрхан и т.д. Анали- зируя репертуар мужских личных имен начала XXI века, обнаруживаем тенденции к «европеизации» и «азиации» в крупных городах, а также тенденции к обогащению та- тарского именника за счет новых имен и за счет фонетиче- ского изменения, появления различных фонетических ва- риантов традиционных мужских личных имен <...> Исследование татарских мужских личных имен и тен- денций их развития позволило прийти к выводу, что та- тарский мужской именник в городской и сельской мест- ности в разные исторические периоды по- разному подвержен социально-политическим изменениям. Об- новление татарской именной системы города происходит значительно быстрее <...> по мужским личным именам можно судить как о социальных изменениях в жизни на- рода, так и о социальном статусе, национальном самоо- пределении именуемого и именующего» [Хазина 2007, с. 21–22]. Проявление тенденций к » европеизации» от- мечено нами в частоте употребления

ономавариантов, в изменениях традиционных мужских личных имен путем использования необычных, нетрадиционных букв в начале слова (Илдар-Эльдар, Илнар-Эльнар, Ил-наз-Эльназит.д.) «Антропонимическая система начала XXI века характеризуется появлением новоосмысленных мужских личных имен арабского происхождения. По материалам ЗАГСов нами были зафиксированы имена, употребляющиеся в единичных случаях, такие как Гайбэт» сплетня «, Ихтыяр»воля«, Гамэл »дело, действие; средство«, Тарих »история» и т.д.

ОБСУЖДЕНИЕ

Таким образом, рассматривая тенденции развития по материалам ЗАГСов, отмечаем, что проникновение мужских личных имен арабского происхождения продолжается и в начале XXI века. Пополнение антропонимикона мужскими именами идет за счет онимизации апеллятивов арабского происхождения... В исследовании доказывается проникновение персидского пласта мужских личных имен в татарский язык не только через арабский язык, но и через восточную литературу. Выявлено множество персидских мужских личных имен, соотносимых с понятиями красоты, мужественности, величия силы, власти: Пэрвиз «победоносный», Рушан-Раушан-Равшан «светлый, блестящий», Фэрхад «понятливый», Фируз «лучезарный», Жиһангир «завоеватель вселенной» [Хазиева 2007, с. 12].

ВЫВОДЫ

Несмотря на общность процессов, характерных для тюркских языков СНГ в 20–30-е годы XX века, в становлении современной системы антропонимов узбекского и каракалпакского народов имеются специфические черты.

Литература:

1. Бегматов Э. А. Антропонимика узбекского языка: Дисс... канд. филол. наук.— Ташкент, 1965.— 180 с.
2. Жураева И. А. Антропонимические формулы в английском, узбекском и русском языках и специфика их функционирования.— Ташкент: НУУз, 2012.— 80 с.
3. Нафасов Т., Маркаев М. Узбекские этноантропонимы. // Ономастика Узбекистана. Сб. тез. II респ. науч.-но-практ. конф.— Карши, 1989.— С. 136–139.
4. Никонов В. А. Узбеки // Системы личных имен у народов мира.— М.: Наука, 1989.— С. 312–315.
5. Хазиева Г. С. Историко-лингвистический анализ татарских мужских личных имен.: Автореф. дисс... канд. филол. наук.— Казань, 2007.— С. 23.

РОЛЬ УРОКОВ БИОЛОГИИ В ЭКОЛОГИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Шайхуллина Татьяна Шамильевна

Государственная специализированная общеобразовательная школа № 307
Яшнабадского района города Ташкента, Республика Узбекистан.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6773537>

Аннотация. В настоящее время в Республике Узбекистан осуществляются процессы глубокого реформирования в разных сферах, в том числе и в сфере непрерывного образования. Реформы направлены на повышение качества учебного процесса. Ставится задача обновления образования на компетентностной основе путем усиления практической направленности образования при сохранении его фундаментальности.

Ключевые слова. компетентностный подход, биологическое образование, учебная деятельность, формирование компетенций, экологическое образование, ЮНЕСКО, образование для устойчивого развития (ОУР).

THE ROLE OF BIOLOGY LESSONS IN THE ENVIRONMENTAL EDUCATION OF THE YOUNGER GENERATION

Abstract. Currently, the Republic of Uzbekistan is undergoing deep reform processes in various areas, including in the field of continuing education. The reforms are aimed at improving the quality of the educational process. The task is to update education on a competency-based basis by strengthening the practical orientation of education while maintaining its fundamental nature.

Keywords. competence-based approach, biological education, learning activities, competence building, environmental education, UNESCO, education for sustainable development (ESD).

ВВЕДЕНИЕ

Изменение ценностной основы образования сделало необходимо введение нового понятия, которое отражало бы способность индивида решать появившиеся задачи, требующие наличия багажа знаний, опыта и их трансформации согласно умений и индивидуальных особенностей. Это понятие получило название компетентность, то есть возможность личности разбираться с появляющимися задачами, обусловленными спецификой практической деятельности.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Компетентностный подход наиболее точно отражает суть модернизационных процессов в сфере образования и современный педагог должен быть нацелен на овладение технологиями развития компетенций учащихся, осваивать знания, необходимые для реализации компетентностного подхода. Компетентностный подход не отрицает, но изменяет роль знаний, которые полностью подчиняются умениям.

При таком подходе учебная деятельность, периодически приобретая исследовательский или практико-преобразовательный характер, сама становится предметом усвоения.

На основе непрерывности и преемственности образования в Республике Узбекистан, приоритета личности и интересов учащегося и в соответствии с возрастными особенностями учащихся формируются следующие ключевые компетенции:

- Коммуникативная компетенция
- Информационная компетенция
- Компетенция самосовершенствования
- Компетенция социальной и гражданской
- Национально- и общекультурная компетенция
- Компетенция математической грамотности, осведомлённости о достижениях науки

и техники, умения пользоваться ими

Данные компетенции формируются у учащихся при изучении общеобразовательных предметов.

Точно также у учащихся формируются предметные компетенции, относящиеся к каждому общеобразовательному предмету.

Компетенция владения знаниями о биологических объектах и процессах, происходящих в них – умение понимать природные объекты, особенности их строения, биологические процессы обмена веществ и энергии, питания, дыхания, выделения, раздражения, размножения, роста и развития, пояснять сущность управления.

Компетенция наблюдения за процессами, протекающими в биологических объектах, постановки опытов и обобщения их результатов – умение узнавать все растения на экспериментальных площадках и в кабинетах биологии, умение наблюдать за животными в живом уголке и в природных условиях; соблюдает правила безопасности в кабинете биологии.

Компетенция здорового образа жизни и экологии – становление положительных чувств к живым организмам, выражающихся в поступках и действиях, приносящих определенный эффект в целях сохранения природы и окружающей среды; ценностное отношение к здоровью, как основе всех сторон жизнедеятельности человека, готовности к усвоению знаний, умений и навыков, направленных на сохранение и укрепление здоровья в повседневной деятельности.

Сложившаяся экологическая обстановка в мире, близость экологической катастрофы ставит перед человечеством важнейшую задачу – сохранение экологических условий жизни в биосфере. В связи с этим остро встаёт вопрос об экологической грамотности и экологической культуре нынешнего и будущего поколений.

Улучшить ситуацию можно за счёт формирования компетенции здорового образа жизни и экологической культуры у подрастающего поколения в учебное и внеучебное время.

Формирование экологической компетентности предполагает не только освоение отдельных ее элементов, но овладение комплексной процедурой социально и личностно значимой экологической деятельности. С методической точки зрения в качестве адекватного инструмента выступает разработка и реализация учащимися учебных проектов, направленных на улучшение состояния окружающей среды в процессе выявления, изучения, решения и предупреждения экологических проблем. В проекте главными элементами учения становятся склонности, интересы и самостоятельность

учащегося, составляющие основу мотивации, которая способствует реализации самостоятельно поставленных детьми целей при решении практических проблем в реальной среде.

Формирование компетенции здорового образа жизни и экологической культуры в преподавании биологии должно быть построено на основе общенациональных ценностей общества, таких, как гражданственность, здоровье, природа, экологическая культура, безопасность человека и

государства. Формирование компетентности направлено на развитие мотивации и готовности обучающихся повышать свою экологическую грамотность, действовать предусмотрительно, осознанно придерживаться здорового и экологически безопасного образа жизни, вести работу по экологическому просвещению, ценить природу как источник духовного развития, информации, красоты, здоровья, материального благополучия.

Формирования экологической культуры, здорового и безопасного образа жизни на ступени начального общего образования сформирована с учётом факторов, оказывающих существенное влияние на состояние здоровья детей:

- неблагоприятные экологические, социальные и экономические условия;
- факторы риска, имеющие место в образовательных учреждениях, которые приводят к дальнейшему ухудшению здоровья детей и подростков от первого к последнему году обучения;
- чувствительность к воздействиям при одновременной к ним инертности по своей природе, обуславливающей временной разрыв между воздействием и результатом, который может быть значительным, достигая нескольких лет, и тем самым между начальным и существенным проявлением неблагоприятных популяционных сдвигов в здоровье детей и подростков и всего населения страны в целом;

Наиболее эффективным путём формирования экологической культуры, здорового и безопасного образа жизни обучающихся является направляемая и организуемая взрослыми самостоятельная работа школьников, способствующая активной и успешной социализации ребёнка в образовательном учреждении, развивающая способность понимать своё состояние, знать способы и варианты рациональной организации режима дня и двигательной активности, питания, правил личной гигиены.

Однако только знание основ здорового образа жизни не обеспечивает и не гарантирует их использования, если это не становится необходимым условием ежедневной жизни ребёнка в семье и образовательном учреждении.

В настоящее время проблема формирования экологической компетентности, продиктованная необходимостью гуманизации процессов взаимодействия природы и общества, ставит педагогов перед необходимостью реализации потенциальных возможностей новых информационных технологий в аспекте формирования экологической компетентности учащихся.

Решение глобальных экологических проблем определяется экологической культурой и экологической компетентностью граждан.

Экологическая компетентность – сложное и многофакторное понятие.

Компетентностный подход указывает, что экологическая компетенция – одна из особенностей экологичной личности. Вместе с экологической культурой, категория экологической деятельности считается основополагающей, которая связана с экологическим мировоззрением, экологическим мышлением и экологическими ценностями.

В масштабах онтологического подхода определяется значение базисных понятий компетентностного подхода в экологическом образовании:

- «учиться знать» - познавать окружающую среду (составление экологических познаний и умений);

- «учиться делать» — творение собственных креативных продуктов, создание учебных проектов в области экологии;

- «учиться жить» — охрана среды обитания;

- «учиться быть» — определение жизненного маршрута, самореализация в ходе экологической работы.

Как считает Д.С. Ермаков, «экологическая компетентность представляет собой потенциал и опыт видов действий учащихся экологической направленности. Она всегда носит личностно-ориентированный, деятельностный характер »

Составными элементами экологической компетенции являются:

- здоровьесбережение - следование нормам ЗОЖ;

- ценностно-смысловые ориентации – ценностные элементы жизни, экологические ценности;

- интеграция - экологический подход как основа целостной идеологии современника;

- гражданственность - следование правам и обязанностям в рамках охраны окружающей среды;

- ответственность, долг;

- самостоятельное развитие, рефлексия - определение цели существования, воспитание профессиональных эко-ориентаций, овладение экологической культурой;

- социальные согласованности - социальное взаимодействие, сотрудничество в ходе решения экологических задач;

- деятельность - определение и поиск решения экологических проблем, экологические изыскания, создание и исполнение экологических проектов (разработка плана, создание проекта, модели, прогноза, применение ИКТ .

За последнее десятилетие список редких и находящихся под угрозой исчезновения видов растений, занесенных в «Красную книгу Республики Узбекистан» возрос с 163 видов до 301 вида, что составляет 8% всей флоры республики. Многие виды растений попали в Красную книгу из-за интенсивных и бесконтрольных заготовок сырья, а также массового сбора декоративных видов. Площадь лесов в республике с начала XX столетия сократилась в 4-5 раз. Особо жесткому антропогенному прессу подверглись пойменные леса (тугаи), которые уничтожались с целью увеличения сельскохозяйственных земель. В результате чего, их площадь в пойме Амударьи сократилась со 150 тыс.га (в 1923 году) до 22-23 тыс.га (в 1995 году) и процесс этот продолжается.

Модель устойчивого развития общества и природы рассматривается в настоящее время как модель будущей цивилизации, способной обеспечить благосостояние общества

без избыточного давления на природу, а образование для устойчивого развития (ОУР) – как инновационная стратегия, которая является неотъемлемой составляющей модернизации современного образования. Устойчивое развитие не может быть достигнуто исключительно с помощью технологий, политического регулирования или финансовых механизмов. Человечеству необходимо изменить образ мышления и поведение. Для этого, в свою очередь, требуется обеспечить качественное образование и обучение в интересах устойчивого развития на всех уровнях и независимо от социальных условий.

Образование в интересах устойчивого развития (ОУР) призвано помочь нам найти конструктивные и творческие решения для настоящих и будущих глобальных проблем и повысить устойчивость и жизнеспособность общества.

ЮНЕСКО всемирно признана ведущим учреждением в области ОУР. Она координирует осуществление Глобальной программы действий по ОУР, которая является официальным продолжением Десятилетия образования ООН в интересах устойчивого развития (2005-2014 гг.).

ЮНЕСКО помогает странам развивать потенциал в области ОУР, разрабатывать соответствующие меры и расширять масштабы действий. При этом основное внимание уделяется изменениям климата, биоразнообразию и смягчению последствий стихийных бедствий, вокруг которых должна вестись работа по распространению практических методов обеспечения устойчивого развития посредством образования.

ЮНЕСКО консультирует лица, ответственные за разработку политики, относительно способов включения ОУР в учебные планы и программы. В стремлении повысить адекватность образования и его соответствие нуждам современного мира, ЮНЕСКО разрабатывает инструменты и материалы по ОУР для руководителей, преподавателей и студентов и помогает связывать школьное обучение с реальной жизнью.

Образование в интересах устойчивого развития направлено, в том числе, на поиск и разработку современных технологий необходимых для сохранения природных ресурсов и переориентации деятельности человека в направлении устойчивого развития. В блоке естественных наук можно интересно излагать преимущества внедрения новых ресурсосберегающих и экологически ориентированных технологий. Полезно вводить вопросы, связанные с устойчивым развитием в процессе проведения практических занятий. Ниже приведены некоторые темы рекомендуемые для практических работ. Изучение биологических дисциплин предоставляет прекрасную возможность рассмотреть много серьезных тем и проблем, связанных с устойчивостью таких как:

- взаимосвязанность и взаимозависимость всего со всем на планете;
- значение биологического разнообразия в устойчивости;
- значение природной среды в жизни человека;
- воздействие человека на природную среду;
- продовольственная безопасность;
- питание и здоровье;
- процессы опустынивания, деградации земель и эрозия почв;
- сокращение биоразнообразия;
- рациональное использование биологических ресурсов земли;
- устойчивое водо- и землепользование;

- охрана земель и вод и многое другое.

Для реализации компетентного подхода важно учитывать, что компетентности формируются не только в школе на уроках, внеклассных и внеурочных занятиях, но и под воздействием семьи, друзей, политики, религии, культуры, т.е. реализация компетентного подхода зависит от всей образовательно-культурной ситуации, в которой живёт и развивается школьник.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Среди многообразных аспектов охраны природы важное значение имеет педагогический, который включает систему образования с целью воспитания высокой культуры поведения человека при общении с природой, а также высокой гражданской ответственности за сохранность природы в процессе труда.

Полноты и глубины компетенции здорового образа жизни и экологической культуры можно добиться путем использования всех форм организации учебного процесса.

В формировании компетенции важное место занимают экскурсии на природу как источник знаний и средство воспитания у учащихся любви к природе.

Поисковый, исследовательский характер экскурсии, как отмечают многие методисты, способствует активизации мыслительной деятельности учащихся. Именно исследование природы, разгадывание ее тайн и законов жизни рождает интерес к живому, способствуют развитию любви и бережного отношения к природе.

Велика роль экскурсий и в восприятии целостности природы, ее естественной многоликости и сложных взаимосвязей. Лес, луг, болото, огород, ботанический сад – каждое из этих сообществ красками, формой, размерами типичных видов запечатлеваются в памяти учащихся как единое целое. Затем идет процесс детализации представлений, обогащение их конкретными фактами, знакомство с многообразием видов и популяций, с разнокачественностью особей в популяции. Наблюдение проявлений взаимосвязей и взаимодействий популяций расширяет понятие о сообществе как едином целом. На фоне такого восприятия создается особенно четкое представление о реакциях этого целого на антропогенные факторы.

На экскурсии учащиеся воочию убеждаются в том, как многообразны цели использования природы. Использование и рождает нежелательные различные явления в сообществе, которые человек должен научиться, не только распознавать, но и предупреждать.

В младших классах учащиеся знакомятся с отдельными видами растений и животных, которые испытывают на себе воздействие человека. Особый интерес представляют виды-реликты - древнейшие жители нашей страны, которые нужно знать и охранять.

В старших классах наиболее подходящим объектом наблюдения реакций сообществ на антропогенные факторы является процесс смены состава биоценоза под воздействием фактора вытаптывания. Учащиеся наблюдают различные стадии этого процесса - оголение и ослабление корневой системы отдельных особей лесобразующих пород, сухостойность, ослабление деревьев, увеличение численности видов-вредителей, гибель отдельных особей, осветление участков леса, сокращение численности типично лесных видов и увеличение численности луговых и придорожных видов, исчезновение лесной подстилки, образование дернины луговых трав.

На экскурсии учащиеся знакомятся с некоторыми приемами природоохранительной деятельности: рациональным планированием территории с целью защиты лесных сообществ от факторов загрязнения и вытаптывания, с посадками леса, устройством подкормочных площадок и солонцов для животных.

Значительное место в развитии наблюдательности учащихся занимают правильно организованные и тщательно подготовленные самостоятельные наблюдения в природе в процессе выполнения летних заданий. Одна из трудностей организации таких наблюдений заключается в правильном выборе их объекта. Ведь нужно проводить не просто интересные наблюдения, а наблюдения, в основу которых положено активное начало, заставляющее подростка задуматься над ролью наблюдаемого растения или животного в окружающей природе. Поэтому необходимо выбирать объекты для наблюдения с учетом трех основных требований.

Во-первых, надо вести наблюдение за выбранным биологическим видом постоянно.

Во-вторых, выбранный для наблюдения вид должен иметь научно признанное природоохранительное значение.

В-третьих, практическая работа по охране наблюдаемого вида должна быть посильной и доступной для учащихся.

Опыт показывает, что наиболее успешны наблюдения в том случае, если используется следующая последовательность подготовки к их выполнению:

- 1) урок по теме предполагаемых наблюдений;
- 2) комплексная географо-биологическая экскурсия в природу;
- 3) урок, на котором подводятся итоги экскурсии и даются подробные указания о проведении наблюдений.

Большими воспитательными возможностями в формировании компетенции здорового образа жизни и экологической культуры учащихся располагает такая форма обучения, как ролевая игра. В процессе игры обобщаются представления и понятия, полученные на уроках, расширяются и углубляются те из них, которые не получили должного освещения в классе.

Ролевая игра ставит каждого участника в условия самостоятельной работы, тем самым, позволяя проявить истинную организованность и творческий подход к делу. При этом возникают такие учебные ситуации, которые порождают внутренние стимулы к учению, создавая условия для творческого поиска. С этой точки зрения ролевая игра способствует формированию навыков «перманентного» образования и потребности в нем. Учащиеся в поисках фактов, цифр, иллюстраций тщательнейшим образом исследуют разнообразные учебные материалы: книги, газеты, журналы. Важным моментом творческого преобразования информации является конструирование учащимися наглядных специальных пособий – таблиц, схем, стендов и т.п. При изучении курса биологии можно рекомендовать целую систему ролевых игр.

ОБСУЖДЕНИЕ

Задача школы не только дать каждому юному гражданину, определенную сумму знаний о природных явлениях, но и стремиться, чтобы эти знания способствовали формированию природоохранительного мировоззрения человека. Интерес к природе, бережное отношение к ней будут успешно развиваться при умении ученика наблюдать,

замечать, останавливать взгляд и мысль на окружающих природных явлениях. Живое восприятие природы, умело организованное наблюдение, простейший эксперимент обогащают чувственный опыт учащегося. На этой основе учитель может проанализировать и обобщить знания разрозненных фактов из жизни природы, объединить их в понятия, закономерности, законы.

ВЫВОДЫ

Формирования компетенции здорового образа жизни и экологической культуры осуществляется через разные виды деятельности: общественно полезный труд, туристско-краеведческая деятельность, посещение различных кружков и секций, внеурочная работа и конечно – экологическое образование. Но формирования компетенции здорового образа жизни и экологической культуры не может существовать само по себе. Оно должно находиться в тесной взаимосвязи с экономическим, эстетическим, нравственным, правовым и другими воспитаниями. Только в результате такой взаимосвязи и предъявлении единых педагогических требований можно воспитать экологически развитую личность..

Конечная цель – формирование экологической культуры, являющейся социально необходимым качеством личности.

Экологические знания составляют основу экологической культуры. Формирования компетенции здорового образа жизни и экологической культуры – основа экологического воспитания.

Список использованной литературы:

10. «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» № УП-4947г.Ташкент, 7февраля 2017г.
11. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об утверждении государственных образовательных стандартов среднего и среднего специального профессионального образования» №187 от 6 апреля 2017г.
12. А.А.Азизов, Н.Г.Акиншина. Образование в интересах устойчивого развития. Учебно-методическое пособие. Ташкент – 2009
13. Белых О.А., Лаврентьева Л.А. Экологическая компетенция специалиста // Актуальные проблемы права, экономики и управления: сб. статей междунар. науч.-практ. конф. Иркутск, 2008. Вып. IV, т. II. С. 280—281.
14. Ермаков Д.С. Формирование экологической компетентности учащихся. – М.: МИОО, 2009. – 180 с.
15. Игнатова В. А. Формирование экологической культуры учащихся: теория и практика. – Тюмень: ТюмГУ, 2011. – 196 с.
16. Баженова Ксения Аркадьевна, Методист, педагог дополнительного образования МАОУ ДОД «ФЦДО» Научная статья на тему: Формирование экологической компетенции обучающихся в учреждении дополнительного образования. 2017
17. Дмитрий Косяков Кандидат педагогических наук. Кафедра методики преподавания Московского городского педагогического университета «Компетентностный подход в педагогике»

18. Л 36 Методика преподавания биологии: учебно-практическое пособие / ; Бузулукский гуманитарно-технолог. ин-т (филиал) ОГУ – Бузулук: БГТИ (филиал) ОГУ, 2013. – 154 с.
19. www.lex.uz

BOSHLANG'ICH SINFLARGA MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Husenova Nilufar Tòlqin qizi

Qo'qondUniversiteti Iqtisodiyot va ta'lim fakulteti 4-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6778726>

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitishning noan'anaviy metod va usullari to'g'risida fikr yuritilgan. Yangi pedagogik texnologiyalar orqali boshlang'ich sinf o'quvchilariga matematika fanini o'qitishdagi faol uslublar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: interaktiv metod, yangi pedagogik texnologiya, o'yinli texnologiyalar, O'quvchi Portfoliosi, didaktik o'yin, mini musobaqalar.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В статье рассматриваются нетрадиционные методы и приемы обучения математике в начальной школе. Раскрыты активные методы обучения учащихся начальных классов математике посредством новых педагогических технологий.

Ключевые слова: интерактивный метод, новая педагогическая технология, игровые технологии, Портфолио Ученика, дидактическая игра, мини-конкурсы.

THE EFFECTIVENESS OF USING INTERACTIVE METHODS IN TEACHING MATHEMATICS TO PRIMARY SCHOOL PUPILS

Abstract. The article deals with non-traditional methods and techniques of teaching mathematics in elementary school. Active methods of teaching mathematics to primary school students by means of new pedagogical technologies are disclosed.

Keywords: interactive method, new pedagogical technology, gaming technologies, Student Portfolio, didactic game, mini-competitions.

KIRISH

Boshlang'ich darslarda o'quvchilarning aqliy faoliyatini faollashtirishga, qiziqishni oshirishga va o'quv yaxshilashga yordam beradigan noan'anaviy metodlar va o'ziga xos usullarni qo'llash kerak. Bunday metod va usullardan foydalanilganda o'quvchilar hayratga tushadi va ularning samaradorligi oshadi, ya'ni dars foydaliligaga o'z ta'sirini o'tkazadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Noan'anaviy darslar muhim o'quv vositasidir, chunki ular o'quv faoliyatida ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi va bolalarga hissiy ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun ular chuqurroq va kuchli bilimlarni rivojlantiradi. Tilga olinga metod va usullar barcha turdagi darslarga tegishli. Matematik diktant o'quvchilarning darsda mustaqil faoliyatini tashkil etish usullaridan biridir. Matematik diktantlar tizimi, bir tomondan, zarur bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni, ikkinchi tomondan, ularni tekshirishni ta'minlashi kerak. Shuningdek, siz takrorlash diktantini o'tkazishingiz mumkin, bu o'quvchilarga materialni takrorlash, bilimlarni tizimlashtirish va o'rganilgan masalalar o'rtasida aloqa o'rnatish imkonini beradi. Buning uchun mavzuni o'rganishda o'quvchi qanday asosiy tushunchalarni o'zlashtirishi, qanday ko'nikma va malakalarni egallashi, qanday vazifalarni bajara olishi va bu topshiriqlarning murakkablik darajasi qanday ekanligini aniqlash kerak. Vazifalar aniq, tiniq, tushunarli bo'lishi kerak, bunga o'rganilgan ta'riflarni, teoremlarni, qoidalarni tekshirish bo'yicha savollar, oddiy masalalar va

mashqlarni hal qilish uchun topshiriqlar kiradi. Bunday diktant o'qituvchiga o'rganilayotgan mavzuning asosiy masalalari o'zlashtirilganligini tekshirish imkonini beradi.

TADQIQOT NATIJALARI

Didaktik o'yin

Didaktik o'yin noyob shakllardan hisoblanib, bu bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan shartli ko'ngilochar faoliyatdir. Didaktik o'yinlar - o'quv o'yinlari shaklida tashkil etilgan, o'yin va faol o'rganishning bir qator tamoyillarini amalga oshiradigan o'quv mashg'ulotlarining bir turi bo'lib, ular o'yin faoliyati qoidalari, qat'iy tuzilma va baholash tizimlari mavjudligi bilan ajralib turadi.

Ushbu o'yinlarning o'ziga xos xususiyati odatda usulning asosi sifatida ishlatiladigan o'yin mavjudligi bilan o'lchandi. O'yinda ishtirokchilarning faoliyati rasmiylashtiriladi: qoidalar mavjud, qat'iy baholash tizimi bor, shuningdek, tartib-qoidalar tushuntiriladi. Didaktik o'yin shunday jamoaviy va maqsadli o'quv faoliyati bo'lib, unda har bir ishtirokchi va umuman jamoa asosiy vazifani hal qilishda birlashadi va ularning xatti-harakati g'alaba qozonishga qaratilgan bo'ladi.

MUHOKAMA

Mini-musobaqalar faollashish uchun o'tkazish yaxshidir. Ularning asosiy maqsadi o'rganilayotgan mavzu bo'yicha o'quvchilarning bilimini tekshirishdan iborat. Raqobat ruhi har bir o'quvchini ishga jalb qiladi, chunki bu kimning jamoasi g'alaba qozonishiga bog'liq.

Har bir jamoaning o'quvchilari nafaqat vazifalarni hal qilishlari, balki hamma narsa to'g'ri bajarilganligini tekshirishlari kerak va qiynalgan o'quvchilarga kuchliroq o'quvchilar yordam berishadi. Barcha muammolarni tezroq hal qiladigan jamoa g'alaba qozonadi. Kodlash topshiriqlari ham o'quvchilarning qiziqishini uyg'otadi: doskada misollar yonida javoblar taklif qilinadi, harflar bilan kodlanadi. O'quvchilar topshiriqlarni bajaradilar, to'g'ri javobni tanlaydilar va to'g'ri javobga mos keladigan harf kodini ochadilar. Natijada o'quvchilar shifrlangan so'zni oladilar. O'quvchi portfeli "O'quvchi portfeli" texnologiyasi zarur fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga, ya'ni aks ettirish va o'z-o'zini kuzatishni shakllantirishga yordam beradi. O'quvchi portfeli o'quvchining o'z ijodiy, kognitiv ishini o'z-o'zini baholash, o'z faoliyatini aks ettirish vositasi bo'lib, u o'qituvchi tomonidan ishlab chiqilgan va o'quvchi uchun topshiriqlarni o'z ichiga olgan hujjatlar to'plami, o'quvchining mustaqil ishidir.

XULOSA

O'quvchi o'qituvchining topshirig'iga binoan yoki o'z xohishiga ko'ra darsda bajargan ishini mustaqil ravishda (testlar, matematik diktantlar, so'rovnoma, hisobotlar, xabarlar va boshqalar) yoki uyda (uy vazifasi) tanlaydi. "Portfolio" yoki ba'zi topshiriqlar o'quvchilar tomonidan tushuntiriladi: nima uchun u ushbu aniq ishlarni tanlashni zarur deb biladi. Har bir ish, shuningdek, o'quvchining qisqacha sharhi bilan birga keladi: u bu ishda (aniq topshiriqlar uchun) nimaga erishdi va nimaga erishmadi, u o'qituvchining bahosiga rozimi, ish natijalaridan qanday xulosalar chiqarishi mumkin? Bu ishda asosiy narsa o'quvchining o'zini-o'zi baholashi, asoslash, izohlash, argumentlash shaklida amalga oshiriladi. Materialni tanlash uchun ajratilgan vaqtdan so'ng yoki o'rganilgan bo'lim bo'yicha ma'lum miqdordagi ishini tugatgandan so'ng, o'quvchi sinf yoki guruhda taqdimot uchun o'zining "Portfolio" sini taqdim etadi. Oldingi barcha mulohazalar quyidagi xulosaga olib keladi: o'quvchilarni o'qitish bilan bog'liq bo'lgan barcha

narsalar, ularning bilim faolligini faollashtirish, ma'lumotlar bilan ishlash, sinfda nostandart usullar va ish shakllarini amalga oshirishda qabul qilinishi kerak.

Foydalanagan adabiyotlar ro'yxati

1. Ziyomuhammadov B., Tojiyev M. Pedagogik texnologiya — zamonaviy o'zbek milliy modeli. — T.: «Lider Press», 2009.
2. Golish L.V., Fayzullayeva D.M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. O'quv uslubiy qo'llanma// Ta'limda innovatsion texnologiya seriyasi. — T.: 2010.
3. [Http://docplayer.com/43975714-Nestandardnye-formy-i-metody-obucheniya-na-urokahmatematiki.htm](http://docplayer.com/43975714-Nestandardnye-formy-i-metody-obucheniya-na-urokahmatematiki.htm)

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ

Қарахонова Лобархон Мусахоновна

Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институти
“Табиий фанларни ўқитиш технологиялари” бўлими мудири, педагогика фанлари фалсафа
доктори (PhD), катта илмий ходим

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6779388>

Аннотация. Таълим тизимидаги инновацион ёндашувлар замонавий таълим технологиялари, дастурлашган воситалар, тест ва шу каби ноанъанавий таълим воситалари асосида ўқув жараёни фаоллигига эришилади. Бугунги ахборотлашган даврда кўпгина ўқув фанлари каби биология дарсларида ҳам электрон таълим воситаларини фаол қўллаш самарадорлик омили бўлиб хизмат қилмоқда. Шу маънода мазкур мақола бевосита таълим жараёнига замонавий ахборот технологияларини жорий этиш ва ундан фойдаланишнинг амалий асосларига бағишланган.

Калит сўзлар: узлуксиз таълим тизими, биология фани, ўқув жараёни, фанга оид тушунчалар, билим ва кўникмалар, таълимда инновацион воситалар, компьютер техникаси, тақдирот материаллари, биологик билим ва тушунчалар, ҳайвонот дунёси, ўқитиш тамойиллари, таянч ва фанга оид компетенциялар.

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ СРЕДСТВ ОБУЧЕНИЯ В ДОСТИЖЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПО БИОЛОГИИ В СИСТЕМЕ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. Инновационные подходы в системе образования достигаются за счет активизации процесса обучения на основе современных образовательных технологий, программных средств, тестов и подобных нетрадиционных средств обучения. В современный информационный век, как и во многих академических дисциплинах, активное использование электронных средств обучения на уроках биологии является фактором эффективности. В этом смысле данная статья посвящена практическим основам внедрения и использования современных информационных технологий в образовательный процесс.

Ключевые слова: система непрерывного образования, биология, образовательный процесс, научные понятия, знания и умения, инновационные средства в образовании, компьютерные технологии, презентационные материалы, биологические знания и понятия, живая природа, принципы обучения, базовые и научные компетенции.

SCIENTIFIC AND PRACTICAL BASES FOR THE USE OF ELECTRONIC LEARNING TOOLS IN ACHIEVING EFFICIENCY IN BIOLOGY IN THE SYSTEM OF CONTINUING EDUCATION

Abstract. Innovative approaches in the education system are achieved by activating the learning process based on modern educational technologies, software, tests and similar non-traditional teaching aids. In the modern information age, as in many academic disciplines, the active use of electronic teaching aids in biology lessons is an efficiency factor. In this sense, this article is devoted to the practical foundations for the introduction and use of modern information technologies in the educational process.

Keywords: *lifelong education system, biology, educational process, scientific concepts, knowledge and skills, innovative means in education, computer technologies, presentation materials, biological knowledge and concepts, wildlife, learning principles, basic and scientific competencies.*

КИРИШ

Ҳозирги кунда узлуксиз таълим тизимида ахборотлашган таълим муҳитини яратиш, ўқув фанларига мўлжалланган мультимедиа иловаларни кенг жорий этиш ва умумий ўрта таълим мактабларининг янги авлод ўқув-методик адабиётлар базасини халқаро таълим стандартларига, таълим сифатини баҳолашнинг халқаро дастурлари тизимида мослаштириш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади. Зеро, Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида «Таълимда мультимедиа маҳсулотларини ишлаб чиқиш ва уларни қўллаш жараёнини тизимли ташкил этиш чораларини кўриш» каби устувор вазифалар белгиланган. Бу эса умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг биологик саводхонлигини ошириш, табиий-илмий дунёқарашини, таянч ва фанга оид хусусий компетенцияларини шакллантиришда биология дарслари, дарсдан ва синфдан ташқари машғулотларни интерактив электрон таълимий ресурслар воситасида ташкил этилишини таъминлайди.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Республикамізда таълим тизимини ахборотлаштириш, электрон ва масофавий таълим имкониятлари М.Арипов, А.Абдуқодилов, У.Ш.Бегимкулов, Р.Х.Джураев, Н.И.Тайлақов, А.Ҳайитов, М.Лутфуллаев, М.Цой каби олимларнинг ишларида тадқиқ қилинган. Биологияни ўқитиш методикасини такомиллаштириш, ўқувчиларнинг дарсдан ташқари ишлари ва синфдан ташқари машғулотларини ташкил этиш, биология фани соҳасида замонавий таълим технологияларини қўллаш ва ўқув жараёнида электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш имкониятлари А.Т.Ғофуров, Ж.О.Толипова, О.Мавлонов, С.С.Файзуллаев, Г.С.Эргашева, З.Матякубова, С.Нажимова, Н.Ж.Тошманов, М.Ибодовалар томонидан ўрганилган.

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатларида биологияни ўқитишда ахборот технологиялари таълим ресурсларидан фойдаланиш масалалари В.И.Евдокимов, И.В.Роберт, Ко Ен Чоль, Г.П.Чепуренко, П.Апатова, Е.И.Машбиц, Ю.Астратов, Е.В.Буряченко, Л.И.Булавенцева, И.А.Васильева, В.В.Кирилиенко, Г.В.Ившина, Е.Г.Коберник, А.Г.Крицкий, А.В.Уманец Н.В.Мусинова, О.Г.Петрова, Е.А.Филиппов, В.Старадубцев, В.Смирнов, С.Суматохин, Ю.А.Тихомирова каби олимлар томонидан ўрганиб чиқилган.

Хорижий давлатларда биология таълими жараёнида ахборот технологияларини қўллаш, компьютер ёрдамида моделлаштириш, электрон таълимни жорий этиш, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ривожлантириш, виртуал лаборатория машғулотларини ишлаб чиқиш муаммолари бўйича L. Rageda, T. Weert, L.M. Semali, A. Bork, Casotti G, Rieser-Danner L, Knabb MT, M.C. Linn, J.A. Chiu, P. Mary A. Fernandez, S. Ribarić, M. Kordaš, S.W. Rissing, J.G. Cogan каби олимлар тадқиқот олиб борганлар.

Мавзудаги устувор вазифалари

амонавий ахборотлашган таълим муҳитида биологиядан ўқувчиларда таянч ва фанга оид хусусий компетенцияларни ривожлантиришда электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини аниқлаштириш;

дарс жараёнида ўқувчиларнинг билими, кўникма ва малакаларини ривожлантиришда ўқув-таълимий технологиялар ва дастурий таълим воситаларини ўзаро комплекс ҳолда тизимлаштириш асосида такомиллаштириш;

биологиядан дарсдан ташқари ишларда ўқувчиларнинг индивидуал билим олишларини электрон дастурий таъминот воситалари ҳамда мустақил фаолиятга йўналтириш асосида ташкиллаштириш;

ўқув жараёнида ва дарсдан ташқари машғулотларда ўқувчилар билимини назорат қилиш ва таълим сифатини баҳолашнинг халқаро дастурлар талабларига мослаштириш.

Таълим жараёнига замонавий ёндашувлар, туб ислохотлар жорий этилаётган ҳозирги кунда ҳар бир ўқув предметининг ўқувчи томонидан самарали ўзлаштирилиши ўқув жараёнида фойдаланиладиган замонавий инновациялар, интерфаол воситалар, ўқитувчининг касбий компетентлиги ва албатта, ўқувчиларнинг интеллектуал салоҳият даражасига чамбарчас боғлиқ масаладир.

Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармонида белгиланган таълим ва фан соҳасини ривожлантириш, педагог ва мутахассисларнинг умумий ўрта таълим сифатини тубдан ошириш, чет тиллари, информатика ҳамда математика, физика, кимё, биология каби бошқа муҳим ва талаб юқори бўлган фанларни чуқурлаштирилган тарзда ўрганиш каби муҳим вазифалар белгилаб берилган.

Умумий ўрта таълим муассасаларининг биология ўқув предметини ўқитишнинг мақсади ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда ҳозирги ахборотлашган муҳитда, ўқувчи-ёшларда биологиядан таянч ва фанга оид компетенцияларни шакллантиришда ўқув-методик мажмуалар билан бирга замонавий ахборот технологиялари воситалари, электрон ресурслардан мақсадли фойдаланиш кўникмаларини тўғри йўналтириш, тарбиялаш ва ахборот билан ишлаш компетенцияларини ривожлантириш талаб этилади.

Узлуксиз таълим тизимининг деярли барча ўқув муассасаларида ўқитиладиган ўқув фанларида, жумладан биологияни ўрганиш давомида ҳам ҳозирги кунда деярли ҳар бир мавзу учун тақдимот материалларини тайёрлаш ва ўқув жараёнига жорий этиш энг мақбул воситалардан саналмоқда.

Давлат таълим стандартининг умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълим муассасалари учун умумтаълим фанларидан ўқув-методик мажмуаларнинг янги авлодини ишлаб чиқишга қўйиладиган умумий талабларда қуйидагилар ўз аксини топган: «Дарсликларнинг мультимедиа иловалари – ахборот-коммуникация технологиялари ёрдамида ўқув фанига оид материалларни давлат таълим стандарти ва ўқув дастурига мос равишда ёрита оладиган, ўқув фанини самарали ўзлаштиришга, ўқувчиларнинг мустақил таълим олишига қўмаклашувчи ҳамда видео, овоз, анимация, жадвал, матн ва луғатларни ўз ичига олган, билимларни назоратдан ўтказиш ва мустаҳкамлашга йўналтирилган, ўқув фанининг асосий мазмунини бойитадиган қўшимча материалга эга бўлган ёки шу каби манбаларга мурожаатларни ўз ичига олган интерактив электрон ахборот-таълим ресурси

ҳисобланади ва ҳар бир умумтаълим ўқув предмети мазкур талаб асосидаги электрон таълим ресурсига эга бўлиши лозим»лиги таъкидланади.

Ўқув фанларининг самарадорлигини оширишга хизмат қиладиган намоиш воситалари ҳам айтиб берилади. Ўқитувчидан бундай амалий дастурий воситаларни тайёрлаш ва жорий этиш компетенциясига эга бўлиш талаб этилади ёки бевосита дастурловчилар меҳнатига эҳтиёж сезилади. Шундай бўлсада, кўп ҳолларда икки фаннинг ўзаро интегратив ёндашуви асосида кўплаб илмий манбаларни ўзида акс эттирган электрон воситалар яратилишига эришилмоқда.

Ҳар қайси ўқувчи компьютердан мустақил фойдалана олар экан, унинг имкониятлар дунёсини кашф этиб боради. Эндиликда, таълим жараёнида тавсия этиладиган ўргатувчи дастурлар, намоиш усуллари, ҳисоблаш ишлари – буларнинг барчаси компьютер, мобил воситалар асосида амалга оширилади. Худди шу ўринда тадқиқотнинг асосий воситаси бўлган электрон таълимий ресурслар, электрон воситалар ва улардан фойдаланиш технологиясига ҳам бевосита ахборотлашган муҳитдаги муҳим илмий-амалий самара бериш воситаси сифатида қаралади.

Юқори сифатли электрон воситалардан фойдаланиш ва уларни таълим жараёнига тўғри татбиқ этиш ўқувчилар томонидан ахборотларни қабул қилиш, уларга ишлов бериш, ўзлаштирилган билим, кўникма, малака, таянч ва фанга доир хусусий компетенцияларни мунтазам назорат қилиш, ижодкорликни тарбиялаш, таълим-тарбия жараёнини ташкил этишга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш, таълим натижасини узлуксиз кузатиб бориш имкониятини беради. Бунинг баробарида, ўқувчилар фаолиятини ташхис қилиш ва баҳоратлаш, келгуси дарсларни лойиҳалаш юзасидан тегишли тавсияларни ишлаб чиқиш, муайян ахборотнинг ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятида такрорлаш тартибларини белгилашга зарур шароит яратади.

Диссертациянинг мазкур бобида шунингдек, ҳозирги кунда биология дарсларида электрон таълимий ресурслардан фойдаланиш, электрон таълимий воситаларнинг мавжудлиги, умумтаълим мактабларида электрон таълимий ресурслардан фойдаланишнинг ҳозирги ҳолати, шунингдек, ўқитувчиларнинг ахборотлашган муҳитда ўқув жараёнларини ташкил этиш борасидаги фаолиятлари, биология фанларини компьютерлаштиришдаги муаммолар, таҳлилий натижалар, сўровнома ва анкеталарга олинган жавоблар ҳақидаги маълумотлар, уларнинг ечими ҳақидаги фикр-мулоҳазаларда ўз аксини топган.

Биология дарслари жараёнида самарадорликка эришиш кўп ҳолларда дидактиканинг қонуниятларига тўлиқ риоя этиш ва бевосита шакл, метод ва усуллари таълим жараёнига тўғри татбиқ этиш орқали амалга оширилади. Ўқув жараёнида табиатдаги воқеа-ҳодисалар билан табиатда ҳайвонот дунёсининг тарқалиши, яшаш тарзи, кўпайиши ва ривожланиши билан боғлиқ илмий маълумотлар бевосита дарслик, ўқув-методик қўлланмалар воситасида амалга оширилади.

Таълим тизимидаги инновацион ёндашувлар замонавий таълим технологиялари, дастурлашган воситалар, тест ва шу каби ноанъанавий таълим воситалари асосида ўқув жараёни фаоллигига эришилади. Бугунги ахборотлашган даврда кўпгина ўқув фанлари каби биология дарсларида ҳам электрон таълим воситаларини фаол қўллаш самарадорлик омили бўлиб хизмат қилмоқда.

Биология дарсларида таълимнинг электрон воситаларидан фойдаланиш ва уларни ўқув жараёнига жорий этиш ўзига хос янги усулни вужудга келтиради. Биологиядан электрон ресурсларнинг ўқув жараёнидаги муҳим ҳамда аҳамиятли белгиларига қуйидагиларни киритиш ўринли ҳисобланади:

намойиш этилаётган маълумотнинг кўргазмалилиги (ҳар хил ранглардан, иллюстрация, товуш, видео, анимация ва бошқа элементлардан фойдаланиш); тезкор қайта алоқа (материалларни ўзлаштиришда ўрнатилган тест-тизимлари тезкор назоратни таъминлайди); интерафаол тартиб ўқувчига ўқув материалларини тез ўзлаштиришда ўз-ўзини назорат қилишга ўргатади; доимий равишда ўқув қўлланмаларини тўғрилаб бориш ва янги маълумотлар билан бойитиб боришга қўмаклашади (электрон ўқув қўлланмадаги эски маълумотлар ўрнини янгилари билан алмаштириш ёки уларни ўзгартириш келажакда фойдаланувчиларга тушунарли бўлиши учун амалга оширилади).

Биологияни ўқитишда электрон таълимий ресурслардан фойдаланиш таълимнинг самарадорлигини таъминлаш билан бир қаторда тарбиявий вазифаларнинг унумли ечими топилишини ҳам таъминлайди. Биологияни ўқитишда электрон таълимий ресурслардан фойдаланиш қуйидаги дидактик қулайликларни таъминлайди:

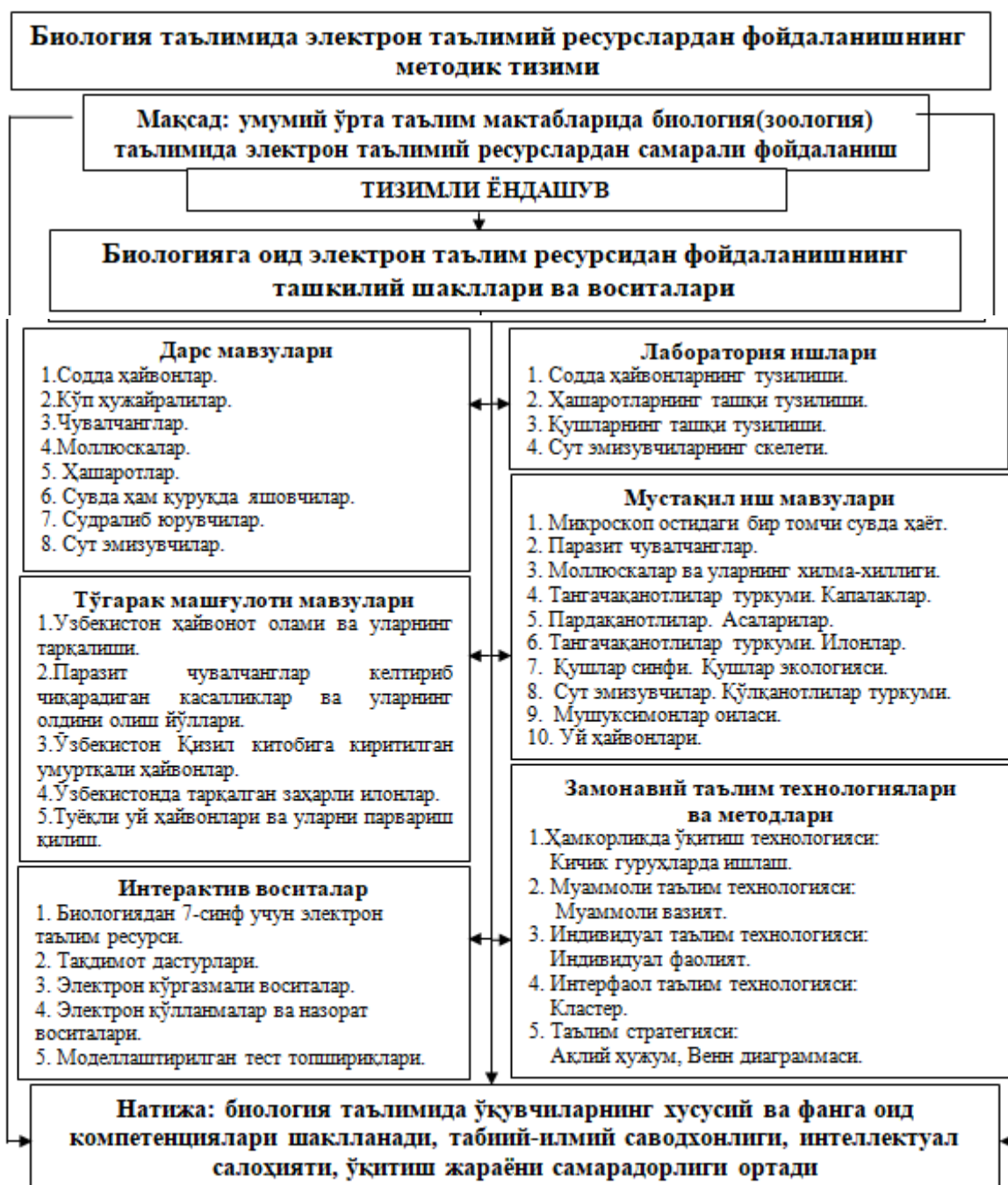
- 1) мураккаб ўзлаштириладиган билимни баён этиш, яъни организмнинг ташқи ва ички муҳитида содир бўлаётган жараёнлар билан танишиш, уларни бевосита кузатиш имконияти бўлмаган ҳолатларни монитор орқали ўрганиш ва таҳлил қилишда қўлланилади;
- 2) ҳайвон организмида органларнинг жойлашиши ва уларнинг вазифасини ўрганиш ўзига хос усулда ташкил этилади;
- 3) ҳайвонларнинг яшаш тарзи, табиатда тарқалиши, кўпайиши ва ривожланиши ва уларнинг хилма-хиллиги ҳақидаги мавзуларга қўшимча CD ва DVD шаклдаги илмий-оммабоп фильмлар қисқа ҳажмли материалларининг намойиш этилиши ўқувчини бевосита табиат билан узвий алоқада эканлигини, уни ардоқлаши зарурлиги ҳақидаги тарбиявий тушунчаларни шакллантиради;
- 4) ўқувчининг мустақил билим олишини ривожлантиради.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Тадқиқот натижалари асосида биология таълимида электрон таълимий ресурслардан фойдаланишни самарали ташкил этишда биологияга оид электрон таълим ресурсидан фойдаланишнинг ташкилий шакллари ва воситалари асосида дидактик модель ишлаб чиқилди ва таълим жараёнига жорий этиш мақсадга мувофиқ деб топилди.

Тадқиқот доирасида тайёрланган электрон таълимий ресурсда ДТС, дастур ва дарслик асосида мавзулар танлаб олинди ва ўқувчиларнинг компетенциявий ёндашувларини амалга ошириш, таълим сифатини баҳолашнинг халқаро стандартларига мослаштириш тизимига алоҳида эътибор қаратилди. Ишлаб чиқилган дидактик модел асосида биологиядан электрон ресурслардан фойдаланишни самарадорлигини ошириш мақсадида методик тизим ишлаб чиқилди (2-расмга қаранг).

1-расм. Биология таълимида электрон таълимий ресурслардан фойдаланишнинг методик тизими

Маълумки, биологияда ўрганилаётган ҳайвон ҳақида умумий маълумот берувчи кўргазмали воситалар миқдор ва сифат даражасига кўра қанчалик талаб даражасида бўлса, ўқувчининг мавзу юзасидан ҳосил қиладиган кўникмаси ҳам шунчалик юқори бўлади. Ҳайвоннинг рангли суратлари, унинг ташқи ва ички тузилиши, систематик бирликлари, ҳайвонларнинг хилма-хиллигига акс этган материалларни турли кўринишда тақдим этиш имконияти яратилади. Таълимда қўлланиладиган технология элементларини танлаш ва амалга оширишда ўқувчиларнинг ўқув билиш фаолиятларини эътиборга олиш лозим.

Янги мавзунинг назарий қисми дарснинг дастлабки 7-8 дақиқасида ўқувчиларга янги билимларни бериш орқали амалга оширилади, дарснинг ташкил этиш босқичларига кўра,

бахс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш ва бошқа шу каби ноанъанавий методларни асосида берилган билим мустаҳкамланади. Айнан ўрганишнинг дастлабки 7-8 дақиқаси ўқувчи учун қабул қилиш, эслаб қолишда энг самарали муддат ҳисобланади, 15 дақиқадан кейин эса ўқувчида ўрганишни давом эттириш мотивацияси пасая бошлайди.

Таъкидлаш жоизки, мазкур вақт оралиғида биология дарсларида назарий маълумотларга мужассам ҳолатда, кўргазмали воситаларнинг сифатли, аниқ, маълумотларга бой, қизиқарли намоишларининг мавжуд бўлиши улардаги диққатнинг қайта тикланишига хизмат қилади. Яъни, ҳайвонлар ҳақида умумий маълумот берувчи кўргазмали воситалар миқдор ва сифат даражасига кўра қанчалик талаб даражасида бўлса, ўқувчининг қабул қилиш имкониятлари ҳам шунчалик юқори бўлади. Айнан шу мақсадда, тадқиқот доирасида 7-синф биология дарслигидаги катта бўлимлар орасидан: «Содда ҳайвонлар», «Моллюскалар», «Чувалчанглар», «Сувда ҳам қуруқда яшовчилар», «Судралиб юрувчилар», «Сут эмизувчилар синф»ларига оид мавзулар белгилаб олинди ва улар махсус ҳаракатлар, овоз, эффектлар ёрдамида анимация, мультимедиали электрон ресурс Macromedia Flash дастурида тайёрланди.

МУҲОКАМА

Мазкур дастурнинг юқоридаги дастурлардан асосий фарқи ва устунлик жиҳати шундаки, мазкур бўлимларни ўрганиш давомида мультимедиа тарзида тайёрланган материалда ҳайвон организмидаги морфологик ва физиологик жараёнларнинг ишлаш механизми анимациялар, видео, расмлар жамланмиси, инфографика маълумотларини ўзида мужассам этган.

Шунингдек, ўқувчиларнинг мустақил таълим олишини таъминлаш мақсадида таълимий ресурсда 7-синф дарслиги, Ўзбекистон «Қизил китоб»ининг охириги нашрининг PDF шакли (Ҳайвонлар бўлими), 7-синф биология дарслари учун «Қизиқарли ҳайвонот дунёси» бўлими, «Ҳайвонларнинг товушлари» блоки ўқувчига тегишли мавзу ёки синфга оид ҳайвонлар ҳақида қизиқарли ахборотларни беришга хизмат қилади. Дарсдан ташқари ишларни ташкил этишда ҳам бевосита ресурсга мурожаат қилиш мумкин.

Таъкидлаб ўтилганидек, биология дарслари самарадорлигини ошириш ва ўқувчиларнинг актив фаолиятини таъминлаш мақсадида яратилган ушбу дастур баъзи бир камчиликлардан ҳоли эмас, албатта. Дарс жараёнига замонавий таълим технологияси элементларини кенг татбиқ этиш зарур бўлган ҳозирги даврда биология фанининг самарадорлигини ошириш учун янги методиканинг ўзига хос ўрни мавжудлигини эътироф этиш зарур.

Маълумки, биологиядан дарсдан ташқари ишлар ва синфдан ташқари машғулотларнинг мазмуни машғулотлар давомида амалга ошириладиган мақсад ва вазифалар, хусусан систематика, ҳайвонларнинг морфологик ва анатомик тузилишига оид маълумотларни билиш билан белгиланади. Мазкур машғулотлар давомида ўқувчилар дарсда ўзлаштирган назарий билимларини мустаҳкамлайди, амалий кўникма ва малакага эга бўлади.

Биологиядан дарсдан ташқари ишларни ташкил этишда ҳайвонларнинг ривожланишининг турли босқичларини қисқа ёки узоқ муддатли кузатишлар асосида амалга ошириш ҳам мақсадга мувофиқ бўлиб, бу машғулотлар ўқувчига завқ берибгина қолмасдан, балки уй ҳайвонларининг хатти-ҳаракатлари ва улғайиши билан боғлиқ

жараёнларни кўриш, эътибор қаратиш, шу билан биргаликда табиатни севиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади.

Ҳозирги кунда ўқувчиларни халқаро баҳолаш тизимида самарали тайёрлаш мақсадида умумий ўрта таълим тизимида PISA, TIMSS атамалари тез-тез такрорланмоқда. Умумий ўрта таълим мактабларида халқаро баҳолаш тизимида босқичма-босқич ўтиш бўйича долзарб вазифалар амалга оширилаётган бир пайтда ўқувчиларни ностандарт тест топшириқлари асосида баҳолашга ўргатиш, уларнинг табиий-илмий саводхонлигини ошириш борасида самарали ишлар амалга оширилмоқда. Шу мақсадда тадқиқот доирасида ўқувчиларни ностандарт тест топшириқлари асосида билимини назорат қилишнинг дидактик тизимини ишлаб чиқилди.

Мазкур дидактик тизим асосида биологиядан 7-синфларда дарсда ва дарсдан ташқари машғулотлар учун «Сут эмизувчилар» синфининг 10 та мавзуси учун 2 та дастурлашган тест топшириқларининг компьютерлашган дастури яратилди. Электрон дастур ёрдамида стандарт тест топшириқларига нисбатан ностандарт тест топшириқларининг фойдаланиш шакллари кўплиги, кўп тўғри жавобларга эгалиги, кенг билим бериши, айнан ҳайвон организмни ўрганиш давомида кетма-кетлиги ва тенг нисбатдаги жавобларнинг ўзаро мутаносиблигини тўғри белгилай олиш компетенциясини ривожланиб бориши билан фарқланиши ва самарали эканлигини ўз тасдиғини топган.

Ностандарт тест топшириқларини компьютерлаштириш жараёнида тестларни таҳрир қилиш дастури ҳам яратилди. Дарс жараёнида ностандарт тест топшириқларидан фойдаланадиган ўқитувчиларга мазкур таҳрирлаш дастуридан унумли фойдаланишлари тавсия этилади. Таҳрирлаш дастури тест материаллари матнларини янгилашда, уларни янги маълумотлар билан бойитиш ёки тест саволларини ўзгартириш зарур бўлганда қўлланилади.

Биология фанида электрон таълимий ресурслардан фойдаланишни такомиллаштириш юзасидан юқорида таъкидланганидек, умумий ўрта таълим мактабларида биология дарслари самарадорлигини оширишнинг асосий йўналишларини ажратиб олишга, шунингдек, илмий-педагогик тадқиқотлар кўламини янада ривожлантиришга имкон яратувчи қуйидаги хулосаларни чиқаришга имкон берди.

ХУЛОСА

Ўқувчиларнинг билим ўзлаштириш кўламини оширишга хизмат қилувчи кинестетик, визуал, аудиал, дискрет сезгилари орқали ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш, таянч ҳамда хусусий компетенцияларни шакллантиришда биологиядан таълим мазмунига боғлиқ ҳолда таълимий электрон ресурслардан, кўргазмали материаллардан фойдаланиш дарс самарадорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади;

Тадқиқот натижалари асосида ишлаб чиқилган ҳамда биология таълими жараёнига татбиқ этилган дидактик модель ва методик тизим бевосита ўқувчилар томонидан ўзлаштиришлари қийин бўлган, бевосита кўз билан кузатиш имконияти бўлмаган биологик жараёнларни электрон таълимий ресурслар асосида тизимли материаллар тарзида намойиш этиш имконини беради;

Биологияни ўқитишда ўқувчиларнинг ўз-ўзини баҳолаш ва назорат қилишлари учун (of-line) тест топшириқлари жамланмаси тайёрланди ва ундан фойдаланишнинг дидактик тизими мустақил таълим компонентлари -мультимедиа иловалари, ўқув дастури,

“Қизикарли зоология”, “Қизил китоб” кўргазмаларини шакллантириш асосида такомиллаштирилди. Биологиядан мавзуларни ўзлаштириш давомида уларнинг билим-кўникмаларини аниқлаш имконияти яратилади;

Ўтказилган тажриба-синов натижалари шуни кўрсатдики, биологияни ўқитишда электрон таълимий ресурслардан фойдаланиш тизимини такомиллаштириш ва уни кенг миқёсда татбиқ этиш орқали ўқувчиларда мустақил фаолиятни амалга ошириш, биологик жараёнларни идрок этиш, билим ўзлаштириш даражаси кўрсаткичларининг динамикасига кенг имконият яратилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Джураев Р. Х., Карахонова Л. М. Медиаобразование как фактор повышения качества обучения школьников //Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. – 2013. – Т. 11. – №. 2. – С. 322-323.
2. Карахонова Л. М. Эффективное использование электронных образовательных ресурсов в обучении биологии //Наука и образование сегодня. – 2020. – №. 6-1 (53). – С. 41-42.
3. Karakhonova L. M. Using the electronic educational resources in biology lessons // International scientific review of the problems of philosophy, psychology and pedagogy. – 2019. – С. 35-39.
4. Караханова Л. 6. Development of students'knowledge based on the use of 3d educational technologies in the biology education //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2020. – Т. 1. – №. 2. – С. 55-59.
5. Musokhonovna K. L. ICT-As a means of achieving new educational results in teaching natural disciplines in secondary schools //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 10. – С. 315-321.
6. Джураев Р. Х., Караханова Л. М. Модель организации исследовательской деятельности учащихся 10 классов при преподавании физики и биологии //International journal of discourse on Innovation, integration and education. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 295-299.
7. Караханова Л. М. Новые интерактивные электронные ресурсы в современном открытом образовании в обучении естественных наук //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. CSPI conference 1. – С. 1303-1305.
8. Jurayev R. K., Karakhanova L. M. ScientificAnd Methodical Bases Of The Use Of Electronic Educational Resources In Teaching Biology In General Educational Schools //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 8. – С. 3500-3505.
9. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
10. Karakhanova L. M. USE OF MEDIERE RESOURCES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF BIOLOGY IN SCHOOLS //International Scientific Review of the problems of pedagogy and psychology. – 2018. – С. 68-70.

11. Уринова, Ф. У. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКСИОЛОГИЯ КАК ЧАСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИННОВАТИКИ. *УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА*, 36.
12. Уринова, Ф. У., & Эркинова, Ш. Ё. (2013). Значение инновационной индивидуальной работы в повышении эффективности самостоятельной учебной деятельности студентов. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (12-2).

МАКТАБ ИНФОРМАТИКА ФАНИДАН ЎҚУВЧИЛАР БИЛИМИНИ ТЕКШИРИШНИНГ ШАКЛЛАРИ ВА МЕТОДЛАРИ

Мадихонова Мубинахон Файзулло қизи

АндДУ Педагогика институти магистри

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6780329>

Аннотация. Мақолада ўрта мактабларда ўқувчилар билимини текширишнинг шакллари ва методлари келтирилган. Шу билан бирга Информатика фанидан ўқувчилар билимини текширишнинг асосий шаклларида тест шакли ва уларни яратиш тўғрисида маълумотлар баён қилинган.

Таянч сўзлар: информатика, тест, iSpring QuizMaker, дастурлаш, интерфаол, дастурчи, дастурий таъминот, компьютер, методика.

ФОРМЫ И МЕТОДЫ ПРОВЕРКИ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ ПО ШКОЛЬНОЙ ИНФОРМАТИКЕ

Аннотация. В статье представлены формы и методы проверки знаний учащихся общеобразовательной школы. При этом описывается информация о формах тестирования и их создании из основных форм проверки знаний учащихся по информатике.

Ключевые слова: информатика, тестирование, iSpring QuizMaker, программирование, интерактив, программист, программное обеспечение, компьютер, методология.

FORMS AND METHODS OF TESTING STUDENTS' KNOWLEDGE OF SCHOOL INFORMATICS

Abstract. The article presents the forms and methods of testing, students knowledge in secondary schools. At the same time, information on the test forms and their creation from the main forms of testing students knowledge of computer science is described.

Keywords: informatics, testing, iSpring QuizMaker, programming, interactive programmer, software, computer, methodology.

КИРИШ

Оммавий ахборот воситаларида ёшларнинг компьютерга, смартфонларга муқаддасдан кетиб қизикаётгани ҳақида кўп гапирилади. Кўпинча, бу ҳол салбий маънода талқин қилинади. Агар бугунги ёшлар ўз замонида, яъни ахборот асрида яшаётганини инобатга оладиган бўлсак, уларнинг кўпроқ ахборотга интилаётганининг гувоҳи бўламиз.

Ҳозирги кунда Word, Excel, PowerPoint дастурлари фан ўқитувчиларининг кундалиқ курулларига айланиб улгурди. Таълим соҳасига кириб келган янгиликлардан яна бири бу — Power Point дастурида iSpring иловаларининг пайдо бўлишидир. Ушбу иловалар PowerPoint дастуридаги анимациялар яратишга, интерфаол тестлар тузишга имкон беради.

Интерфаол тестлар мактабда фанлардан ўқувчилар билимини текширишнинг энг замонавий шаклларида биридир. Интерфаол тестларнинг имконияти электрон шаклда ечилади ва жавоби шу заҳоти айтилади. Уларнинг ўзига жалб қилувчи томони — мултимедиа ва навигация элементларининг қўлланилганлиги, ҳамда ичига интерфаол таълим усуллари сингдирилганлигидир.

iSpring иловалари таркибига iSpring Free, iSpring Pro, iSpring SUITE, iSpring QuizMaker каби компонентлар киради. Хусусан, iSpring QuizMaker иловаси интерфаол

тестлар тузиш учун мўлжалланган бўлиб, тестология фанининг деярли барча ютуқлари ушбу мўъжазгина дастурда жамланган.

iSpring QuizMaker иловасини PowerPoint дастурига ўрнатиш iSpring Suite дастуридан бошланади. iSpring Suite дастурлар пакетига iSpring Pro, iSpring QuizMaker, iSpring Kinetics иловалари жамланган бўлиб, iSpring QuizMaker дастури аудио, видео файллар, тасвир ва формулалар ёрдамида интерактив тестлар ва анкеталар яратиш имконини беради.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

iSpring QuizMaker дастурида педагогик интерфаол тестларнинг 11 хил шакли келтирилган. Тестлар учун созламаларда битта тестга қайта-қайта бир неча марта жавоб бериш ва ўзгартириш имконияти мавжуд. Ҳар бир тестга муайян балл белгилаш мумкин. Шунгдек, қисман тўғри жавобларни бериш, савол ва жавобларни аралаштириш, вақт белгилаш, ҳар бир жавобнинг натижасини кўрсатиб бориш ёки бир йўла тест якунланганда натижани кўрсатиш, хатоларни таҳлил қилиш ҳам мумкин. Бу имкониятлардан фойдаланиб назорат тестларини ўргатувчи тестларга айлантириш мумкин. Бу эса тезкор ва самарали ўқитиш усулларида бири ҳисобланади.

Тестларнинг саволлари ва жавобларига турли расм, схема ва формулаларни бириктириш мумкин. Ҳар бир шакл муайян дидактик жиҳатларга эга. Уларни QuizMaker дастуридаги кетма-кетлик бўйича келтирамиз.

Биринчи шакли, “Тўғри/нотўғри” шаклидаги ёпиқ тест — бунда берилган саволга 2 хил жавоб қайтариш мумкин “тўғри/нотўғри”, “ҳа/йўқ” ва ҳоказо). Бундай тестларда ўқувчининг ахборотни билиши синалади.

Иккинчи шакли, битта тўғри жавобли ёпиқ тест - бир неча вариатдан керакли жавобни танлаш. Бу тестга анъанавий 4 жавобли тестлар мисол бўлади. Бу тестда ўқувчидан тўғри жавобни нотўғри жавоблардан фарқлаш талаб этилади.

Учинчи шакли, бир неча тўғри жавобли ёпиқ тест. Бу тест олдингисидан сал мураккаброқ бўлиб, ўқувчидан тўғри жавобларни ва уларнинг сонини аниқ билиш талаб этилади.

Тўртинчи шакли, матн киритиладиган очик тест - жавобни сатрга киритиш йўли билан жавоб берилади. Бу тест олдингиларидан фарқлироқ бўлиб, ўқувчидан аниқ жавобни билиши ва уни тўғри киритиши талаб этилади.

Бешинчи шакли, мосликни аниқлаш тести - ўқувчидан жавоблар ёзилган тугмачаларни ҳаракатлантириб бир-бирига бириктириш талаб этилади. Бу тестда навигация элементлари ишлатилганлиги учун бошқаларидан анча қизиқарли. Бу тестда битта савол ичида бир нечта муаммо берилади. Бироқ, ўқувчи осон жавобларни топса, мураккаб жавоблар ўз-ўзидан маълум бўлади. Бу вазият ўқувчини мантиқий фикрлашга ўргатади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ

Олтинчи шакл, тартибга келтириш тести - бу тестда жавоблар берилган бўлиб, уларни муайян кетма-кетликда жойлаштириш талаб этилади. Бу тестда ҳам навигация элементи қўлланилганлиги сабабли у бошқаларига қараганда қизиқарлироқдир. Бу тестда ҳам мантиқий фикрлаш талаб этилади, бироқ мослик тестидаги каби жавоблар ўз-ўзидан маълум бўлиб қолмайди. Шу сабабли бу тест бошқаларидан анча мураккаб ва қизиқарли ҳисобланади.

Еттинчи шакл, сон киритиладиган очик тест - очик тестнинг (4-турдаги тестнинг) хусусий шакли бўлиб, ўқувчидан аниқ жавобни билиши ва сатрга сонни ёзиш талаб этилади. Бироқ, бу тестнинг ўзига хослиги шундаки, унга жавобни аниқ, тахминий ёки, маълум бир ораликда бериш мумкин. Бу тест тузувчига саволни тўғри шакллантиришни, талабадан эса саволдаги иккинчи яширин маънони англаган ҳолда тўғри жавоб беришни талаб этади.

МУҲОКАМА

Саккизинчи шакл, бўш жойларга матн киритиладиган очик тест. Бу тестни тузувчи жавобларни савол ичига моҳирлик билан яшириши зарур. Ўқувчи эса гапни ўқиб, унинг маъносидан келиб чиқиб, ундаги тушириб қолдирилган бир нечта жавобларни билиши ва ёзиши талаб этилади. Бу тест ўқувчининг ёзма нутқини (лексика, грамматика, орфография) тўғри шакллантиради.

Тўққизинчи шакл, бўш жойларга матн киритиладиган ёпиқ тест – аввалги саккизинчи шаклдаги тестга нисбатан осонроқ, чунки, унда жавоблар мавжуд бўлади, ўқувчидан фақат мантикий фикрлаш ва жавобларни бир-бирига қиёслаб рўйхатдан тўғриси танлаш талаб этилади.

Ўнинчи шакл, жавобларни банкдан танлаш тести - бу тест сўзлар омборидан тўғри жавобларни танлаб, ҳаракатлантириб ўзининг жойига қўйишдир. Бу тест тузувчидан аниқ жавобни режалаштиришни, бошқа тўғри жавоблар бўлмаслигини талаб этади.

Ўн биринчи шакл, фаол соҳани белгилаш тести - бунда жавоблар сони фаол соҳалар сонига мос бўлиши талаб этилади. Ушбу тестнинг ўзига хослиги шундаки, талабанинг график тасаввурларини шакллантиради.

ХУЛОСА

Демак, замонавий педагог ёшларга яқинроқ бўлиши, уларнинг эътиборини тортиши учун iSpring дастурида тузиладиган интерфаол тестларни тузишни ўрганиши мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. А. А. Абдуқодиров, Р. Ишмухамедов, А. Пардаев. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар).-Т.:Истеъдод, 2008 yil.
2. T. Madumarov, M. Kamoldinov “Innovation pedagogik texnologiya asoslari va uni ta’lim tarbiya jarayonida qo’llash”, T. “Talqin”, 2012 yil.
3. A. Abduqodirov, A. Pardaev “Masofali ta’lim nazariyasi va amaliyoti”, Toshkent 2010 yil.
4. A. R. Maraximov, S. I. Raxmonqulova “Internet va undan foydalanish asoslari”. O’quv qo’llanma.Toshkent 2001 yil.
5. <http://www.ispringsolutions.com> 7. www.ispring.ru
6. B. Boymetov, Qalamtasvir, darslik, Musiqa nashriyoti, Toshkent 2006 yil.
7. T. Qo’ziyev, A. Egamov, T. Qanoatov, A. Nurqobilov. Rangtasvir 5-9 sunflar. “San’at” jurnali nashriyoti, Toshkent 2003 yil.

АЗИМИЙ ИЖОДИДА ИҚТИБОС САНЪАТИ

Сарвиноз Азизхонова

ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги Давлат

адабиёт музейи таянч докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6780312>

Аннотация. Мазкур мақолада Хожа Аҳмад Яссавийнинг издошларидан бўлган, XVIII аср охири – XIX аср биринчи ярмида яшаб, ижод қилган Азимхўжа Эшоннинг шеърларида иқтибос санъатидан фойдаланганлиги, Қуръон ва ҳадис оятларидан иқтибослар келтиргани, мазкур шеърларнинг таҳлили, Қуръондан суралар ёки дуолар ўқиб ибодат қилиш тўғрисида маълумотлар берилади.

Калим сўзлар: иқтибос, Қуръон, ҳадис, девон, тасаввуф, шариат, маърифат, тариқат, иймон, тақво, диёнат.

ИСКУССТВО ЦИТИРОВАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ АЗИМИ

Аннотация. В данной статье приведены сведения об использовании искусства цитирования в стихах Азимходжи Эшана, последователя Ходжи Ахмада Яссави, жившего и писавшего в конце XVIII - начале XIX вв., цитаты из Корана и хадисов, анализ эти стихи, чтение сур или молитв из Корана.

Ключевые слова: цитата, Коран, хадис, девон, мистика, шариат, просвещение, учение, вера, благочестие, религия.

THE ART OF QUOTATION IN AZIMI'S WORK

Abstract. This article provides information about the use of the art of quotation in the poems of Azimkhoja Eshan, a follower of Khoja Ahmad Yassavi, who lived and wrote in the late XVIII - early XIX centuries, quotes from the Qur'an and hadith, analysis of these poems, recitation of surahs or prayers from the Qur'an.

Keywords: quote, Qur'an, hadith, devon, mysticism, sharia, enlightenment, teachings, faith, piety, religion.

КИРИШ

Мумтоз адабиётшуносликда назмий асарларда Қуръон ва ҳадисдан фойдаланиш мустақил бадий санъат – иқтибос санъати номи билан қайд қилинади. Замонавий адабиётшуносликда иқтибосга “Қуръон оятлари ва пайғамбар ҳадисларини шеър ичида келтириш ёки уларнинг мазмунини шеърда ифодалаш санъати” деб таъриф бериш ҳамда ҳадисларга бағишлаб ёзилган “Арбаъин”ларга ҳам иқтибос санъатининг намунаси сифатида қараш мавжуд.

Асрлар давомида ижодкорлар иқтибос санъатидан кенг фойдаланиб келганлар. Шу ўринда иқтибос санъати ҳақида қисқача тўхталамиз. Иқтибос, араб тилида “قبس” сўзидан олинган бўлиб, луғатда “илм ўзлаштирмақ”, “цитата келтирмақ” ва “ўт олмоқ” маъноларини билдиради. Иқтибос Қуръон ёки ҳадисдан керакли кўчирмани айнан олиб, олинган манбага ишора қилмаган тарзда қўллашдир. Бундан мақсад, биринчидан, келтирилаётган фикрни диний асослаш бўлса, иккинчидан, уни муқаддас калом нури билан зийнатлаш бўлган.

Адабиётшунос олим О.Жўрабоев бу санъат ҳақида: “Маънавий санъатлар сирасига кирувчи “иқтибос” санъати иштирок этган асарларда, ўзига хос жилвакорлик билан бирга

фалсафий мушоҳада ҳам чуқур акс этган бўлади. Иқтибосни қўллай билиш юксак савия ва маҳоратни талаб қиладиган ижод услубидир”, - дейди. Шунингдек, Атоуллох Ҳусайнийнинг куйидаги фикрларини келтиради: “Иқтибос” машҳур қавлға кўра Қуръон ёки ҳадисдин бир ниманининг олинганига ишора бўлмаган тарзда каломға киритмактин ибораттур”.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Шеърларига нур ва зиё бағишлаган ижодкорлардан бири XVIII аср охири – XIX аср биринчи ярмида Қўқонда яшаб, ижод қилган Азимийдир.

Бузрукхўжа (баъзи манбаларда отасининг исми Камолиддинхўжа) ўғли Азимхўжа эшон (Азимий) тасаввуф илмининг билимдони, сўфий шоир сифатида шариат аҳкомларининг асосини ташкил этувчи иймон, салот, ҳаж амалларини бажариш вожиблиги билан бирга манъ қилинган ишлардан тийилиб яхши хулқ эгаси бўлиш, суннатларни бажариш, тариқатда эса тавба қилиш, пир йўл-йўриқлари асосида иш кўриш, Қуръондан суралар ёки дуолар ўқиб ибодат қилиш, тажрид ва тафридда (хилват ва ёлғизланиш) бўлиш, маърифатда эса, дарвешликни қабул қилиш, ҳалолликни тилаш, маърифатли бўлиш, шариат ва тариқат мақомларига риоя қилиш, яхшини ёмондан фарқлай олиш, беозор бўлиб фақирлик йўлини тутиш, сир-асрорни пинҳон тутиш, шариат, тариқат, маърифат, ҳақиқат мақомларини билиш ва уларга амал қилиб Аллоҳнинг ваҳдатига интилиш каби ғояларни куйлаган.

Унинг 4000 минг мисрадан ортиқ шеърлари жамланган “Мурод-ул-ошиқин” номли девони мавжуд бўлиб, ундан ҳикмат, мусаддас, ғазал, наът, муножот, муҳаммас, мураббаъ, мустаҳзодлари ўрин олган. Уларнинг орасида иқтибос санъати билан бирга тасаввуфий-ирфоний оҳангда ёзилган ғазал ва бошқа лирик жанрларга оид асарлар катта қисмини ташкил қилади.

Азимий девонида Қуръондан келтирилган иқтибослардан мисоллар келтирсак.

Шоир Расулulloҳ с.а.в.га бағишлаган наътнинг иккинчи бандида келтирилган:

حق كلامي ده اوقودی رحمت للعالمين
حامي روز قيامت حادي دنياو دين
دُر دريائي نبوت شمع جمه مرسلين
حامد دركاهينك ايردي حضرت روح الامين
الصلوة والسلام اي خواجه ايكي سرا

Бу ердаги رحمت للعالمين сўзи “Анбиё” сурасининг 107 оятига ишора беради. Яъни, وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (107)

(Эй, Муҳаммад!) Биз Сизни (бутун) оламларга айни раҳмат* қилиб юборганмиз.

Ушбу оятдаги раҳмат* сўзи жуда кенг маънони англатади. Уларни билиш учун Муҳаммад (а.с.)нинг ахлоқ-одоблари, сийрат ва шамоиллари, шариатларининг бағрикенглиги, ҳатто, куфр ва ширк аҳлига ҳам зулмни раво кўрмаслиги, меҳр-оқибат, эзгулик каби фазилатлар манбаи эканидан хабардор бўлиш зарур.

Ушбу наътнинг учинчи бандида:

كوزلارينك نعتيده كىلدى نصن مازاغ البصر
مؤجزه بيردى دليل ايت شق القمر
ساجد اولدى خدمتينكغه به قدم كيليب شجر
عرض ايتاردى حضرتينكا باش قويوبان كان زر

الصَّلَاةُ وَاسْتَلَامَ اِي خَوَاجَه اِيكِي سِرَا

Айт шқи қамар” сурасининг 17 оятига ҳамда Ушбу банддаги “Нажм” сурасининг оятларига далолатдир. Яъни,

“Нажм” сураси 17 оят: (۱۷) مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى

Пайғамбарнинг кўзи четга оғгани ҳам йўқ, ҳаддидан ошгани ҳам йўқ.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ

“Қамар” сурасининг оятларига далолат: Сурада ойнинг иккига бўлиниб, мўъжиза юз бергани ҳақида оятлар бўлгани учун номи шундай аталган. “Қиёмат яқинлашди. (Мана, илоҳ мўжиза сифатида) Ой ҳам бўлинди.

Шоир мазкур бандда Икки олам сарвари бўлмиш пайғамбарни улуғлаб, унинг ҳаёт тарзига оид мўжизалар орқали Саллолоҳу алайҳи вассаламга бўлган чексиз туйғуларини ифода этган.

6 бандида эса:

كرچه لطفين عالم ايچره برچه كا عام ايلادی
كيمكا سندیك حق تعالی خُرمت انعام ايلادی
كمنى سندیك صُنف محصوص بايكرام ايلادی
قَاب قَوْسَيْنِ يَتَكُونُ رُوحْنِ اَرَام ايلادی
الصَّلَاةُ وَاسْتَلَامَ اِي خَوَاجَه اِيكِي سِرَا

Нажм сураси 9 оят: (۹) فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى

Тафсирларда бу оят Пайғамбар алайҳиссалом ва Жаброил алайҳиссалом орасидаги учрашув ҳақида эканлиги айтилади: “Яъни Жаброил фаришта яна ҳам пастрокка тушишда давом этиб, Пайғамбар алайҳиссаломга икки камон миқдорича, балки ундан ҳам яқинроққа келдилар. Бундай яқинлик натижасида ваҳийни етказиш осонлашган”.

Қоба қавсайн еткуруб руҳини ором айлади

Мисрасидаги “қавс” сўзи камоннинг ип тортилган икки учи маъносини англатишига эътибор қаратсак, “қоба қавсайн” бирикмасини шоир камоннинг иккала учи яқинлашиб “руҳини ором” айлаганлигига ишора қилади. “Бунда шоир камоннинг икки учи маъносида Ислом таълимотини инсониятга етказиб берган икки улуғ зот – Муҳаммад ва Жаброил алайҳиссаломларни назарда тутганлиги, улар “Меърож” тунида бир-бири билан жуда яқиндан туриб учрашганларига ишора қилган бўлиши ҳам мумкин”.

Наътнинг 7 бандидаги “Оли имрон сурасининг 110 оятига ишора.

اِي نَبَوْت مسنديده جُمْلَه دين ثابت قدم
برچه مرسل لر ايچيده پشواي محترم
حق تعالی وعده بيردى اَمْتَيْنِك خَيْرِ الْاُمَم
سنهم اَمّت سن درودين العظيما قيلمه كم
الصَّلَاةُ وَاسْتَلَامَ اِي خَوَاجَه اِيكِي سِرَا

“Оли имрон сураси 110 оят”: كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ (۱۱۰)

Одамларга чиқарилган (маълум бўлган) умматнинг энг яхшиси бўлдингиз, (эй, мусулмонлар!) зеро, сиз амри маъруф, наҳйи мункар қиласиз ва Аллоҳга имон келтирасиз. Агар аҳли китоблар (ҳам) имон келтирганларида эди, ўзлари учун яхши бўлур эди. Улар орасида (Муҳаммадга имон келтирган) мўминлари ҳам бор, кўпчилиги эса фосиқлардир.

Ушбу бандда шоир барча умматлар ичида мусулмонлар улуғлигини, у ҳам мусулмон уммати эканлигини, икки олам сарвари бўлган Пайғамбар (с.а.в.)га саловатлар айтишни қанда қилмаслиги кераклигини шарҳлаган.

Шоирнинг қуйидаги мусаддасининг биринчи бандида келтирилган *كَرَّمَنَا* сўзи “Исро” сурасининг 70 оятига ишорадир.

حمد لله قدرتيدين جوش اوروب بهر عدم
چقتی صخرای جهان غه موجدین بر قطره نم
قیلدى پیدا جمله موجوداتنی اولباکرم
افضلى مخلوق ایتب آدمنى قیلدى محترم
بوینیغه بار عبودیت سالیب آوردی رقم
تاج *كَرَّمَنَا* بنی آدم باشیغه قویدى هم

Исро сураси 70 оят:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ٧٠

Дарҳақиқат, (Биз) Одам фарзандларини (азиз ва) мукаррам қилдик ва уларни қуруқлик ва денгизга (от-улов ва кемаларга) миндириб қўйдик ҳамда уларга пок нарсалардан ризқ бердик ва уларни Ўзимиз яратган кўп жонзотлардан афзал қилиб қўйдик.

МУҲОКАМА

Ушбу олтиликда Азимий Аллоҳнинг буюклигини, барча мавжудотларни яратгани ҳамда улар орасида инсонни яратиш улуғ қилганлигини ифода этган.

Азимийнинг ушбу ғазалидаги байтда келтирилган *نحنُ اقرب* сўзи Қуръони Каримнинг “Қоф” сураси 16 оятида ва “Воқеа” сурасининг 85 оятида келтирилган.

اول بنده مقرب هر چندکه آچمه لب
اسرار *نحنُ اقرب* انکا عیان ایمسمو

“Қоф” сураси 16 оят:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (١٦)

Инсонни (Биз) яратганмиз, (демак) унинг нафси васваса қиладиган (кўнглидан ўтадиган) нарсаларни ҳам билурмиз. Биз унга бўйин томиридан ҳам яқинроқдирмиз.

“Воқеа” сураси 85 оят: (٨٥) وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ

Биз унга сизлардан кўра яқинроқдирмиз, лекин сизлар (буни) кўрмассиз.

Воқеа-қиёматнинг номларидан бири. Мазкурда қиёмат қойим бўлганда рўй берадиган мудҳиш ҳодисалар баёнидан бошлаб, охиратда мўмин бандаларга бериладиган мукофотлар, яъни жаннат неъматлари, шунингдек, кофирларнинг жазоси, яъни, уларга бериладиган дўзахдаги азоб-уқубатлар баён этилади.

Шунингдек, келтирилган ушбу ҳикматдаги *ملك الموت* сўзи Сажда сурасининг 11 оятига ишора.

اجل نوبت ثرور بر کون بیزکا کیلور
کیلور بولسه یقین ایشلار یراق بولور
هیبتیدین یوراک بغیر قانغه تولور
ملك الموت جانین الور حالتینده

Сажда сураси 11 оят:

فَلْيَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ (١١)

Айтинг: “Сизларга вакил қилинган ўлим фариштаси жонларингизни олур, сўнгра Раббингиз ҳузурига қайтарилурсиз”.

(жон олувчи фаришта, яъни Азроил алайҳиссалом)

Ушбу ҳикматда шоир насиҳат тарзида дўстларга Аллоҳ ҳузурида шарманда бўлмаслик учун тақво ва тоатда мудом бўлишлигини, ўлим ҳар бир дақиқада келиши мумкинлиги, ўлим фариштаси жон олиш вақтида бу ҳаётнинг барча ишлари ортда қолиши тўғрисида баён этган.

Яна бир ғазалда келтирилган أصحاب كهف сўзи Қуръондаги “Каҳф” сурасининг оятларига ишорадир.

اصحاب كهف اتيديك ايركشسم ايرنلاره
تاي قوم مو ديب الاردن نظر كمياسنى

Каҳф сураси 9 оят: (۹) أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا

Балки, “Каҳф” (ғор) ва “Рақим”* (битик) эгаларини бизнинг мўжизаларимизнинг энг ажойибидан, деб ҳисоблагандирсиз?

Будпарастликдан қочиб, Аллоҳнинг розилигини истаб, юртини тарк этиб бир итлари билан тоғдаги бир ғорга қочиб бориб яширинган бир гуруҳ ёш йигитлар тарихда “Асҳоби Каҳф” (“Ғор кишилари”) ёки “Асҳоби рақим” (“Битик эгалари”) деган номлар билан машхур бўлганлар.

ХУЛОСА

Таҳлил жараёнида шу нарсa маълум бўлдики, Азимий Қуръон оятлари ва ҳадислар мазмунини шеърда сингдиришда, асосан, талмиҳ ва ишора санъатларидан фойдаланган. У шеърларида Қуръоннинг ўндан ортиқ сураларига мурожаат қилган. Девондаги айрим байтларда оят ва ҳадислар мазмуни ўзбек тилида ҳам берилган. Шоирнинг шеърларда фойдаланган иқтибосларига кўра унинг Қуръонга моҳир эканлиги, у келтирилган иқтибосларни мазмун ва моҳиятларини тўлиқ очиб беролганини кузатиш мумкин. Яна шуни айтиш жоизки, Қуръон ва ҳадисдан келтирилган иқтибослар туфайли асарларнинг кадр-қиммати юксак баҳоланаётгани кўплаб янги қирраларни очиб беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Қуръони карим: маъноларининг таржима ва тафсири/Таржима ва тафсир муаллифи: А. Мансур. –Т.: “Тошкент ислом университети”, 2007. – 624 б.
2. Давлатов О. Алишер Навоий шеъриятида Қуръон оятлари ва ҳадисларнинг бадий талқини. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Самарқанд. 2017.
3. Ҳожиаҳмедов А. Шеър санъатлари ва мумтоз қофия. – Т.: Ўқитувчи, 1999. – 96 б.
4. Жўрабоев О. Ҳазиний Тўра. –Т.: 2007. “Фан”. – 135 б.

ЗНАЧЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛИЯЗЫЧНОЙ СРЕДЫ В ОТНОШЕНИИ НАЗВАНИЙ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ УЗБЕКИСТАНА

Джураев Дусмурод Уралович

руководитель проекта АЛ-412104512, д.п.н.

Назаров Алишер Абдусамадович

младший научный сотрудник проекта АЛ-412104512

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6782595>

Аннотация. В статье обсуждается, что методы проведения топонимических исследований на местах зависят от условий многоязычной среды, которые весьма разнообразны. Есть страны, где большинство населения говорит на одном языке и понимает один язык, хотя некоторая часть населения, возможно, говорит на других языках. Ещё есть страны, население которых состоит из многочисленных культурных групп, говорящих на разных языках. В таких случаях программы стандартизации берут за основу принцип ориентации на местные варианты, то большинству стран приходится принимать во внимание подход, учитывающий существование названий на разных языках.

Ключевые слова: многоязычная среда, население, разговорный язык, многочисленные культурные группы, местная диалектика, население.

THE MEANING OF THE LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE MULTILINGUAL ENVIRONMENT IN RELATION TO THE NAMES OF GEOGRAPHICAL OBJECTS OF UZBEKISTAN

Abstract. The article discusses that the methods of conducting toponymic research in the field depend on the conditions of a multilingual environment, which are very diverse. There are countries where the majority of the population speaks one language and understands one language, although some of the population may speak other languages. There are also countries whose population consists of numerous cultural groups speaking different languages. In such cases, standardization programs are based on the principle of focusing on local variants, then most countries have to take into account the approach that takes into account the existence of names in different languages.

Key words: multilingual environment, population, spoken language, multiple cultural groups, local dialectics, population.

ВВЕДЕНИЕ

Географические названия запечатлеваются в нашем сознании как повседневные достопримечательности, как неотъемлемая часть местной или национальной истории, а может быть, как места, где связано что-то особенное или можно рассказать что-то интересное. По этой причине они означают существенное для многих людей. Для всех людей топонимы могут быть средством четкой коммуникации или источником путаницы и непонимания. Во избежание путаницы при проведении исследований необходимо осуществить определенную стандартизацию географических названий и их использования.

Известно, что полевая идентификация топонимов служит основанием для принятия решений о разрешении на использование топонимов в картографии и документах. Кроме того, благодаря выявлению местных названий были сохранены важные знания, накопленные местным населением за долгие годы, и часть исторического наследия региона.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Тот факт, что общие элементы топонимов во многих местных языках недостаточно подготовлены, создает трудности для исследователя и требует особого внимания. Исследователи должны тщательно задокументировать, как общие термины используются для обозначения географических объектов, названных местными жителями, и как эти термины соотносятся с другими объектами. Например, в английском родовые термины часто отражают относительные отношения предметов, но не обязательно их размеры. Например, бухта может быть больше, чем бухта в другом месте, но если она является частью именованной бухты, то это относительно меньший объект. Точно так же названная вершина может быть такой же большой или больше, чем гора в другом месте, но также может быть частью горы. Однако гора не может быть частью вершины.

Исследователям полезно знать об аналогичных иерархиях на местном языке страны, поскольку им может потребоваться объяснить использование общих терминов в своих отчетах. Целью полевых исследований является сбор достаточной информации о местном использовании географических названий, чтобы можно было принимать обоснованные и устойчивые решения по национальной стандартизации. Эта информация служит основой для связи между фактическим местным использованием имен и процессом стандартизации.

В большинстве стран мира топонимы являются продуктом нескольких разговорных языков. Методы проведения топонимических исследований в полевых условиях зависят от условий полиязычной среды, которые весьма разнообразны. На одном конце спектра находятся преимущественно одноязычные страны, где большинство населения говорит и понимает один язык, хотя часть населения может говорить и на других языках. На противоположном конце спектра находятся страны, состоящие из многих культурных групп, жители которых говорят на разных языках.

Поскольку программы стандартизации обычно основаны на принципе сосредоточения внимания на местных вариациях, большинству стран следует принять подход, учитывающий существование названий на разных языках. За реализацию этого подхода отвечает Организация по регистрации географических названий. Полевой исследователь несет ответственность за объективный, т. е. неизбирательный, сбор наименований, имеющихся на обследуемой территории. Отбор осуществляется национальным органом и его вспомогательным персоналом в соответствии с установленными принципами, стратегиями и процедурами, если таковые имеются. Такие термины, как «официальный язык», «национальный язык», «язык национальных меньшинств» и другие следует понимать в контексте каждой отдельной страны. Правовой статус языков в стране или любой части страны, особенно в отношении географических названий, должен быть известен вспомогательному персоналу.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Влияние многоязычной среды на интервью зависит от способности исследователя общаться с опрашиваемыми людьми и записывать географические названия в форме, приемлемой для органа по географическим названиям и персонала вспомогательного офиса. Если исследователь не владеет языком, на котором информант произносит названия географических объектов, необходимо обратиться к внешней помощи. Например, вы можете воспользоваться услугами переводчика, который понимает цель запроса и свободен

в обсуждении лингвистических и географических вопросов. Например, такие услуги может оказывать местный школьный учитель, административный сотрудник или другое компетентное лицо, свободно владеющее двумя или более языками.

Если нам приходится работать с разными языками, процедура регистрации имен зависит от того, на каком языке написаны имена. В первом случае имя регистрируется в стандартной форме и написании того языка, из которого оно образовано. Письменные формы местных собранных имен могут быть изменены в соответствии с общим написанием и правилами этого языка. А если в языке нет стандартной системы письма, собираемые имена следует писать последовательным повторением звуков, по возможности, по уже разработанной лингвистами системе. Первая Конференция Организации Объединенных Наций по стандартизации географических названий приняла две резолюции (I/20, 1967 г. и I/16, 1967 г.) по этим вопросам.

Как правило, исследователь не обладает навыками написания имен на незнакомом языке от руки, если только он не является лингвистом, который может писать имена с использованием Международного фонетического алфавита (IPA). Лингвисты, знакомые с процессом стандартизации, могут сделать это в сотрудничестве с исследователем, который, в свою очередь, обеспечивает правильное выравнивание имен и объектов и точность всех записей. Географ или картограф со знанием языка может правильно написать названия без посторонней помощи. Однако найти людей с лингвистическим образованием в исследовательских областях непросто. В таких случаях рекомендуется записать на пленку или записать местные варианты имени и его значение, если оно известно. Каждому наименованию присваивается числовой код, соответствующий символу на полевой карте, или метка, соответствующая официальному изображению на аэрофотоснимке. Имя лучше произнести дважды и использовать в предложении. В будущем квалифицированные лингвисты в офисе или университете смогут транскрибировать имена, записанные на магнитофон, с использованием общепризнанной орфографии.

ОБСУЖДЕНИЕ

Записанная информация также может быть использована для разработки руководства по произношению имен. Во всех случаях в записях следует указывать значение каждого имени, если оно известно информатору, что позволит правильно его интерпретировать. Для имен на бесписьменных языках единственным практическим способом их регистрации часто является электронная запись на ленту или дискету. Лучше всего, если транскрипцию и оценку записанного материала при дальнейшей работе в офисе осуществляют лингвисты «центра», хорошо разбирающиеся во всех имеющихся фонетических системах транскрипции.

Целью выездных топонимических исследований является получение информации о местном использовании географических названий и их использовании от компетентных лиц, с которыми можно лично опросить. Успех опроса зависит от нескольких факторов, некоторые из которых трудно контролировать. Процесс собеседования – это, как правило, общение между людьми, не знающими друг друга, в котором важную роль может играть личностный фактор. Проведение личного опроса требует определенной вежливости. Однако систематический отбор информантов помогает избежать трудностей, связанных с

личными проблемами или незнанием информантами местного использования географических названий.

ВЫВОДЫ

Электронная запись, созданная в полевых условиях, может помочь сотрудникам решить проблемы с артикуляцией (например, стресс, тон и т. д.) в офисной среде, где ручная запись затруднена.

Если в районе имеется два или более языковых сообщества, следует указать названия, используемые каждым сообществом. Насколько это возможно, исследователь должен быть знаком с языками, используемыми в данной области, или обратиться за соответствующей помощью.

Использованная литература:

1. Glossary, No. 330: Technical Terminology Employed in the Standardization of Geographical Names) (ST/CS/SER.F/330).
2. Helen Kerfoot, «Role of the United Nations in the standardization of geographical names», Lecture Notes, vol. 1, Enschede, Netherlands/Frankfurt am Main, Germany, 10–24 August 2002, pp. 91–102.
3. Djurayev D.U. Creation of a multilingual electronic dictionary of geographical terms for standardization of toponymic names of the republic of Uzbekistan, South Asian Journal of Marketing & Management Research (SAJMMR), Vol. 12, Issue 1-2, January-February 2022.
4. Khasanov X. From the history of Central Asian place names. T. "Fan". 1965.

YAPON MUTOZ MANBALARIDA QO'LLANGAN METAFORALARNING TURLARI TASNIFI

U.Haydarova

M.Umarova

Farg'ona davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6782635>

Annotatsiya. Ushbu maqola kognitiv lingvistikada metafora masalasi va ularning mumtoz manbalarda ishlatishi, hamda metafora turlari tasnifi haqida so'z yuritadi. Yapon mumtoz manbalarining durdonasi hisoblanmish "Hojoki" va "Tsureduregusa" asarlarida qo'llangan metaforalar an'anaviy, neytral va muallif xususiy metaforalariga tasniflangan. Tahlilga ko'ra, asarda asosan an'anaviy metaforalar qo'llangani va muallif xususiy hamda neytral metaforalar kam sonni tashkil etishi aniqlandi.

Keywords: metafora, Hojoki, Tsureduregusa, an'anaviy metaforalar, muallif xususiy metaforalari, dead metaforalar.

КЛАССИФИКАЦИЯ ТИПОВ МЕТАФОР, ИСПОЛЗУЕМЫХ В ЯПОНСКИХ МУТОЗНЫХ ИСТОЧНИКАХ

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос о метафорах в когнитивной лингвистике и их использовании в классических источниках, а также о классификации типов метафор. Метафоры, используемые в «Ходзёки» и «Цуредурэгуса», считающиеся шедеврами японских классических источников, подразделяются на традиционные, нейтральные и частные метафоры автора. По результатам анализа установлено, что в произведении в основном используются традиционные метафоры, а авторские частные и нейтральные метафоры немногочисленны.

Ключевые слова: метафора, ходзёки, цуредурэгуса, традиционные метафоры, авторские частные метафоры, мертвые метафоры.

CLASSIFICATION OF TYPES OF METAPHORS USED IN JAPANESE MUTOSE SOURCES

Abstract. This article discusses the issue of metaphors in cognitive linguistics and their use in classical sources, as well as the classification of metaphor types. The metaphors used in Hojoki and Tsureduregusa, considered masterpieces of Japanese classical sources, are classified into traditional, neutral, and author's private metaphors. According to the analysis, it was found that traditional metaphors are mainly used in the work, and the author's personal and neutral metaphors are few.

Keywords: Metaphor, Hojoki, Tsureduregusa, traditional metaphors, author's private metaphors, dead metaphors.

KIRISH

Metafora o'ziga xos lingvistik birlik hisoblanadi. Bugungi kunda lingvistika bilan bir qator fanlarni tutashtiruvchi tadqiqot obyektidir.

Metaforaning barcha tillarda, asosan, uchta turini ajratib ko'rsatishadi. Biz tahlil qilayotgan asar (Hojoki va Tsureduregusa) doirasida qo'llanilgan metaforalarni umumiy jamlagan holda ularni ilmiy adabiyotlarda keltirilgan tasnifi bo'yicha uch turga ajratib tahlil qilib chiqish mumkin. Bular quyidagilar:

a) An'anaviy metaforalar(kanreiteki)

I. Taniguchi an'anaviy metaforalar adabiyot, kundalik adabiy muhit, hayotda ko'p uchraydigan metaforalar ekanini aytadi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

“Hojoki” va “Tsureduregusa” asarlarida ifodalangan metaforalarni kategoriyalashtirishda “Xalqaro ramzlar lug‘ati”, “Qadimgi yapon adabiyotida qo‘llangan ramzlar lug‘ati” va zamonaviy izohlar tadqiqotlaridan foydalanildi.

“Hojoki” da ifodalangan an'anaviy metaforalar (jadval 1)

N:	Misollar	An'anaviy metafora	Ramzlari
1.	いはば、旅人の一夜の宿を造り、老いたる蚕の繭を営むがなり。Inson hayoti-sayyohning bir kunlik uyi yoxud pilla ichidagi kapalak qurtdir.	1.旅人- sayyoh, 2.夜の宿り-bir kunlik uy 3.蚕-ipak qurti	1. sayyoh insonni ifodalab, qisqa muddat bu dunyoda sayohat qilib, asl mohiyatga qaytish (Takeda T. B.178.) . 2. Inson hayotining qisqaligi (Takeda T. B.178) 3. ikki dunyoni va bu dunyoning o'tkinchiligini ifodalagan (Takeda T.B.178).
2.	かの地獄の業の風なりとも、かばかりにこそはとぞおぼゆる。 Do'zax shamoli hammani qo'rquvga solib esadi.	風 shamol	Shamol so'zi Heiyan davri adabiyotida behalovatlik ramzidir. (p.224)
Hammasi bo'lib 13ta an'anaviy metafora qo'llangan.			

TADQIQOT NATIJALARI

Yuqorida keltirilgan metaforalarni an'anaviy metafora deya olishimizga sabab, "Qadimgi yapon adabiyotida qo'llangan ramzlar lug'ati"da aynan shu metaforalarning boshqa asarlarda bir xil majozda ishlatilganini ko'ramiz. Xususan, "gul" so'zi "Genjimonogatari"da "obro'" hamda "dunyo" ma'nolarida, "shamol" Murasaki Shikubuning waka(she'r)larida "behalovatlik" sifatida qo'llangan.

"Tsureduregusa" da foydalanilgan an'anaviy metaforalar(jadval 2)

N:	Misollar	Metafora	Ramzlari (Qadimgi yapon adabiyotida qo'llangan ramzlar lug'ati)
2.	人には木のはしだと思はるる よ. Inson daraxtdir.	木 daraxt	Daraxt inson va bilim, taraqqiyot majozidir (B.283)
4.	ありたきことは、まことしき文の 道、作文・和歌・くわん げんの道、また有職に公 事の方、人の鏡ならむこ そいみじかるべけれ。 Adabiyot, she'riyat, musiqa, din yo'li insonning ko'zgusidir.	鏡 ko'zgu	Buddizmida "oyna" nafsidan ozod bo'lgan poklik timsolidir. Shuningdek toza yurak va istaklaridan voz kechgan qalbni ifodalaydi (B.213) .
Hamasi bo'lib 30 ta an'anaviy metafora qo'llangan.			

"Tsureduregusa" da qo'llangan 30 an'anaviy metaforalar ham qadimgi adabiyot, she'riyatda qo'llangani aytiladi, masalan: "ko'zgu" metaforasi "Genjimonogatari"("源氏物語" 子が女の鏡とならむ (p.567) 。) va "Makurano soshi"("枕草子" (詩や音楽は男の鏡とならむ ... (p.71) 。) asarlarida keltirilgani aniqlandi.

b) Muallif xususiy metaforalari (yangi, poetic)

Muallif xususiy metaforalari an'anaviy metaforalar doirasidan butunlay chiqmagan holda, yangi ma'no yuklash demakdir. Masalan, "Hojoki" da qo'llangan ushbu misolni ko'raylik:

4) 朝に死に、夕べに生まるるならひ、ただ、水の泡にぞ似たりける。

"Asani shini, yuubeni umarurunarai, tada, mizuno awani nitarikeru".

"Tong –o'lim, shom tug'ilishdir, bu esa suv ustidagi pufakchaga o'xshaydi".

MUHOKAMA

"Qadimgi yapon adabiyotida qo'llangan ramzlar lug'ati"ga ko'ra tong- ibtido, shom intihoni majozda aks ettirsa-da, Chomei aksini qo'llaydi. Bu bilan tug'ilish va o'limdan ham kengroq ma'noni ifodalaydi. Bu – shom (qorong'u qiyinchilikka to'la) bu dunyo, tong esa u dunyoda (yorug'lik)da tug'ilishdir. Yoki "Tsureduregusa"da ifodalangan "barg" an'anaviy metaforaga ko'ra insonni ifodalovchi majozdir, lekin Kenko uni "qariya" deb qo'llaydi va bu muallif xususiy metaforasi an'anaviy metafora ma'nosi "inson" so'zidan uzoqlashmagan holda yaratilgan. Xulosa qilish mumkinki, xususiy muallif metaforalari an'anaviy metaforalar ma'nosidan o'sib chiqqan holda qo'llanilib, yozuvchi ifodasining va metafora anglatgan ma'nolarning bir necha tomonlarini qamrab olgan. Chomei va Kenko muallif xususiy metaforalarini qo'llash negizida, metaforaning an'anaviy ma'nosiga qo'shimcha diniy, buddistik ruh berganligi aniqlandi.

c) Neytral metaforalar (dead metaphor)

Neytral metaforalar (dead metaphor) majoz sifatida ko'rilmaydi, balki asl ma'nosida qo'llanayotgandek oddiy so'zlashuvda ko'plab ishlatiladi. Masalan, "stolning oyog'i", "qo'shni bog". Lekin, an'anaviy metaforadan paydo bo'lgan ko'p birikmalar ham shunday xususiyatga ega. "Time is money" an'anaviy metaforasidan yuzaga kelgan "vaqtni tejamoq", "kayfiyati tushmoq" kabi metaforalar ham metafora sifatida ongda idrok etilmaydi va bu kabi metaforalar Lakoff va Johnson tomonidan tamoman o'lgan(stolning oyog'i) va yashayotgan neytral (vaqtni tejamoq) metaforalar kabi turlarga ajratiladi.

XULOSA

Tahlil natijalariga ko'ra asarlarda tamoman o'lgan metafora "stolning oyog'i" (Tsureduregusa), neytral metaforalar esa "Hojoki"da 4 ta (shabnamning g'oyib bo'lishi, dunyodan voz kechmoq), "Tsureduregusa"da 9 ta (og'zi mahkam, so'zlarni sochmoq) qo'llangani aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Seimei Y. Hiyuto rikai. – T.: Tokyodaigakushuppankai, 2000. – B. 97.
2. Otsuka H. Kamono Chomei [Hojokino hyogen]. – K.: Yamatedaigaku, 2007.
3. Takeda T. Hojoki(zen). – J.: Kakugawashoten, 2007. – B. 22.
4. Takeda T. Tsureduregusa. – J.: Kakugawashoten, 2002. – B. 65.
5. Taniguchi I. Ninchiimironno shintenka (metafa-). – J.: Kenkyusha, 2003. – B. 25.
6. Nabeshima K. Metafato imino kouzousei. – J.: Hitsujisho, 2002. – B. 41.
7. Kinsui U. Imito bunmyaku. – J.: Iwanamishoten, 2002. – B. 79.
8. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – J.: Sangzor nashriyoti, 2006. – B. 26.
9. Qur'onbekov A. Tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlari. – TDSHI, 2012. – B. 14.
10. Raymond G. The poetic of mind. – C.: Cambridge University Press, 1994. – B. 417-451.
Freeman D. Metaphor and Macbeth. – NJ.: Lawrence Erlbaum Associates, 1995.
11. Haydarova U. YAPON MUMTOZ ADABIY MANBALARIDA QO 'LLANGAN METAFORALAR VA ULARNING DINIY-FALSAFIY TALQINI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. 1. – C. 950-958.
12. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Uvk2I2cAAA&AJ&citation_for_view=Uvk2I2cAAA&AJ:d1gkVwhDpl0C

13. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Uvk2I2cAAA-AJ&citation_for_view=Uvk2I2cAAAAJ:u-x6o8ySG0sC

NODAVLAT TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH JARAYONINING SAMARADORLIK DARAJASI

Xallokova Maksudaxon Ergashevna

Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi

Botirova Ruhsora Faxriddin qizi

Magistrant

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6783935>

Annotatsiya. Ushbu maqolada nodavlat ta'lim xizmatlarini ko'rsatish asosida ta'limda sifat va samaradorlikni oshirish yo'llari haqida so'z boradi. Shuningdek maqolada nodavlat ta'lim tizimiga joriy qilinayotgan imtiyozlar va ta'lim ishtirokchilari uchun qo'yilayotgan talablar ham o'rin olgan.

Kalit so'zlar: nodavlat ta'lim, qonun, xorijiy tajriba, raqobat, ta'lim sifati, bilim, jarayon, tizim, modernizatsiya, integratsiya.

УРОВЕНЬ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОЦЕССА ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Аннотация. В данной статье говорится о способах повышения качества и эффективности образования на основе оказания негосударственных образовательных услуг. В статье также указаны льготы, вводимые в негосударственную систему образования, и требования к участникам образования.

Ключевые слова: негосударственное образование, право, зарубежный опыт, конкуренция, качество образования, знания, процесс, система, модернизация, интеграция.

LEVEL OF EFFECTIVENESS OF THE PROCESS OF IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION IN NON-STATE EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. This article talks about ways to improve the quality and efficiency of education based on the provision of non-governmental educational services. The article also includes the benefits introduced into the non-state education system and the requirements for the participants of education.

Key words: non-state education, law, foreign experience, competition, quality of education, knowledge, process, system, modernization, integration.

KIRISH

So'nggi yillarda yurtimizda ta'lim tizimiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Davlat ta'lim muassasalarini malakali kadrlar bilan ta'minlash, pedagog kadrlarning moddiy ta'minotini kuchaytirish yo'lida ko'plab ishlar olib borilmoqda. Ma'nan yetuk, ilg'or davlatlar vakillari bilan bimalol raqobatlasha oladigan yoshlar avlodini shakllantirish yurtimizning asosiy maqsadlaridan biriga aylangan.

Shu o'rinda bugun jahon standartlariga javob beradigan nodavlat ta'lim tashkilotlarini ko'paytirish va ushbu ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini yuqori samaradorlikka ko'tarish talab etilmoqda.

Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 27 martdagi 241-son qarori bilan tasdiqlangan Nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatish sohasidagi faoliyatni litsenziyalash tartibi to'g'risidagi

nizomga ko'ra litsenziya olish uchun ta'lim muassasasi quyidagi talab va shartlarga javob berishi kerak:

- O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi qonun va qonunosti hujjatlariga rioya qilish;
- ta'lim-tarbiya jarayonini davlat ta'lim standartlariga (davlat talablariga), o'quv rejalariga va ta'lim dasturlariga muvofiq tashkil etish;
- talabgorda litsenziyalanayotgan faoliyatni bajarish uchun mo'ljallangan binolarning (xonalarining) mavjud bo'lishi, auditoriyalarni, o'quv xonalarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya asbob-uskunolari, o'qitishning texnik vositalari va anjomlar bilan jihozlash, binolarni zarur darslik va adabiyotlar bilan ta'minlash;
- ta'lim dasturlarini umumiy o'rta, kasb-hunar va oliy ta'lim davlat ta'lim standartlariga muvofiq, shuningdek, maktabgacha ta'lim, maktabdan tashqari ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlashga qo'yiladigan davlat talablariga muvofiq amalga oshirish;
- ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarning qobiliyatli va iqtidorli farzandlarini tanlov asosida muassasadagi jami tarbiyalanuvchilar, o'quvchilar umumiy sonining 10 foizidan kam bo'lmagan miqdorda bepul o'qishga qabul qilish;
- ta'lim muassasasi, ta'lim oluvchilar, pedagoglar haqidagi va boshqa zarur ma'lumotlarni tegishli axborot tizimlariga kiritib borish;
- bitiruvchilarga belgilangan tartibda ta'lim to'g'risida hujjat berish va boshqalar.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Bugungi kunda nodavlat ta'lim muassasalarida ta'lim sifati va o'quv-metodik ta'minot yuzasidan raqobat kuchli namoyon bo'lmoqda. Ta'lim sifati esa o'zaro raqobat jarayonida yaxshilanib boradi. Shuning uchun raqobat jarayonining erkin va oshkora namoyon bo'lishini ta'minlash muhim sanaladi. Raqobatbardosh mahsulot hamisha yuqori baholangani kabi, "raqobatbardosh" ya'ni bilimli va salohiyatli yosh avlod ham mamlakat taqdirini yuksaklarga ko'tarib boradi.

Nodavlat ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini ko'tarishda quyidagilarga e'tibor qilinishi zarur:

- iqtidorli bolalar va va iste'dodli yoshlarni aniqlash va qo'llab-quvvatlash orqali ta'lim-tarbiyaning yuqori sifatini ta'minlaydigan yuqori sifatini ta'minlaydigan qulay shart-sharoitlar yaratish;
- sog'lom raqobat muhitini shakllantirish uchun an'anaviy ta'lim xizmatlari bilan bir qatorda sifatli va ommabop ta'lim olishning muqobil imkoniyatlarini yaratadigan pullik ta'lim xizmatlari ko'rsatish bozorini jadal rivojlantirish;
- ilg'or xalqaro tajribalarni inobatga olib, o'qitishning innovatsion pedagogik shakllari, uslublari hamda zamonaviy texnologiyalaridan foydalanish asosida ta'lim sohasidagi samaradorlik va natijaviylikni oshirish;[1]

Ta'lim sifati bu ta'lim oluvchilarning ta'lim jarayonida o'zlarida shakllantirgan bilimlardan amliyotda qo'llay olish ko'nikmasiga ega bo'lganlari bilan o'lchanadi. Nodavlat ta'lim muassasalarining ustuvorlik xususiyati ham shundaki, bu tashkilotlaridagi faoliyat ko'proq o'quvchi bilim darajasiga qaratiladi. Rasmiy hujjatlarning kamayishi, pedagoglar yuklamasining ozayishi hisobiga diqqat-e'tibor bola o'zlashtirishiga qaratiladi. Chunki nodavlat ta'lim tashkiloti

inqirozini oldini olishning yagona yo'li bolalar ta'lim jarayonini samarali tashkil etish asosida ota-onalarni ko'proq muassasaga jalb qilishga erishiladi.

Mamlakatimizda nodavlat ta'lim muassasalarining ortib borishi hamda ta'lim tashkilotlariga moliyaviy mustaqil maqomi berilishining asl mohiyati ham aslida ta'lim sifatini ko'tarish hisoblanadi. Keyingi yillarda xususiy ta'lim muassasalariga qatnovchi oila farzandlariga soliq imtiyozining berila boshlangani zamirida nodavlat ta'lim muassasalarining nufuzini ko'tarishdan iborat.

Nodavlat ta'lim xizmatlari faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar quyidagi talablarga rioya qilishlari zarur hisoblanadi:

- o'z faoliyatini davlat ta'lim standartlari va talablar asosida amalga oshirishi;
- amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarga qat'iy rioya qilgan holda yuqori malakali pedagog va boshqa kadrlar bilan ta'minlash, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish choralarini ko'rishi;
- o'qish muddati va shartlari, to'lov miqdori, tomonlarning huquq va majburiyatlari hamda boshqa shartlar belgilangan shartnomaga muvofiq ta'lim oluvchilarning ota-onalari yoki boshqa qonuniy vakillari bilan o'zaro munosabat o'rnatishi;
- o'z faoliyatini aholiga pullik ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, xayriya fondlari va grantlardan kelib tushgan mablag'lar, shuningdek, qonunchilikda taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan moliyalashtirishi;
- bitiruvchilarga davlat namunasidagi ta'lim to'g'risidagi hujjat berishi.

NATIJALAR

Maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim sohasida nodavlat ta'lim xizmatlarini ko'rsatadigan yuridik shaxslar ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarning qobiliyatli va iqtidorli farzandlarini tanlov asosida muassasadagi jami o'quvchilar umumiy sonining 10 foizidan kam bo'lmagan miqdorda ta'lim xizmatlarini ko'rsatish evaziga kelib tushgan daromadlar hisobidan bepul (grant asosida) o'qishga qabul qilishi zarur. Navbatdagi o'quv yillarida o'quvchilarni bepul (grant asosida) o'qitishni davom ettirish bo'yicha qaror nodavlat ta'lim xizmatlarini ko'rsatish faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxs tomonidan ta'lim oluvchining oilaviy sharoiti va uning akademik natijalaridan kelib chiqqan holda qabul qilinadi.

Nodavlat ta'lim muassasalarida sifatli ta'limni yo'lga qo'yish uchun davlat tasarrufidagi ta'lim muassasalari bilan integrallashuvini yo'lga qo'yilishi lozim. Shuningdek, fanlarni integratsiyalash asosida o'qitish ta'lim sifatini ko'tarishga xizmat qiladi. Integral ta'limiy faoliyat integratsiyadan farqli ravishda yaxlit olamni tasavvur qilish bilan bir qatorda o'z-o'zini ijodiy rivojlantirish imkoniyatining yuzaga kelishidir. Bola atrof-olamni bilish jarayonida o'z imkoniyatlarini kashf etib boradi. Mustaqil ravishda o'zlashtirish qobiliyati rivojlanadi. Integral loyihalash integratsion mashg'ulotlarni boyitish va sifatli ta'lim olishni ta'minlashga xizmat qiladi. Bola iqtidorini tarbiyachi emas o'zi aniqlab, shaxsiy sifatlarini tarkib toptiradi. Uning imkoniyatlari kengayib borgan sari bilimlarni kashf etib boraverad. [2]

Nodavlat ta'lim xizmatlarini ko'rsatish faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslarga ilg'or xorijiy tajribalarni inobatga olgan holda quyidagilar tavsiya qilinadi:

ta'lim jarayonini o'qitishning eng zamonaviy texnologiyalaridan foydalangan holda fanlarni chuqurlashtirib o'rgatish yo'nalishida tashkil etish;

o'zlariga nom tanlashda vatanimizning mashhur va buyuk olimlari, jamiyat arboblari ismlaridan o'rnatilgan tartibda foydalanish;

ilg'or ilmiy-amaliy tajribani joriy etish hamda chuqurlashtirib o'rganiladigan fanlarni chet tilida o'qitish uchun ta'lim jarayoniga xorijiy pedagog va mutaxassislarni jalb qilish.

MUHOKAMA

Mustaqillik yillarida ta'lim sohasida yoshlarga zamonaviy bilimlarni berish, ularning intellektual salohiyatini oshirish va jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallashiga qaratilgan tub o'zgarishlar va islohotlar amalga oshirildi.

Xususan, umumiy o'rta ta'lim sifatini tubdan oshirish, intellektual, estetik va jismoniy barkamol avlodni shakllantirishni hamda yoshlarga ta'lim berishni yangi sifat darajasiga ko'tarish, shu jumladan, chet tillari, informatika hamda matematika, fizika, kimyo, biologiya kabi muhim va talab yuqori bo'lgan boshqa fanlarni chuqurlashtirib o'rgatish 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining asosiy maqsadlaridan biri sifatida belgilangan.

Xorijiy tajribalar davlat va nodavlat ta'lim muassasalari o'rtasida sog'lom raqobat fuqarolarning sifatli ta'lim olishga bo'lgan huquqini ro'yobga chiqarishga xizmat qilishini ko'rsatmoqda.

Shuning uchun ham bir qator rivojlangan xorijiy mamlakatlarda nodavlat ta'lim sektorining umumiy o'rta ta'limdagi ulushi salmoqli bo'lib, Germaniyada 12 foizni, Fransiya 17 foizni, AQShda 18 foizni, Buyuk Britaniya 20 foizni, Ispaniya, Irlandiya va Gollandiyada 30 foizni tashkil etadi.

YUNESKO va "DGP Research & Consulting" konsalting tashkiloti hamkorliida jalb etilgan xorijiy ekspertlar guruhi tomonidan milliy ta'lim tizimini kompleks o'rganish bo'yicha o'tkazilgan tahlillarda ta'lim sifatini yaxshilashda raqobat muhitini shakllantirish, bunda xususiy ta'lim sektorini rivojlantirishga ustuvor yo'nalish sifatida e'tibor qaratish zarurligi alohida ta'kidlab o'tilgan.[4]

Mavjud muammolarni amaliy bartaraf qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori bilan nodavlat ta'lim muassasalariga uzoq muddatli imtiyozli kreditlar ajratish va avval ajratilgan kreditlar muddatini uzaytirish, ta'lim hamda unga tegishli xizmatlar bo'yicha barcha soliq turlari to'lovlaridan 2021-yilgacha ozod etish, fanlarni chet tilida chuqurlashtirib o'qitish va bu orqali ta'lim sifatini oshirish maqsadida ta'lim jarayoniga xorijlik o'qituvchi hamda mutaxassislarni keng jalb qilish nazarda tutilgan.

Bugungi kunda yoshlar hayotida virtuallashuv nihoyatda keng ommalashib bormoqda. Internet tarmoqlari turlari shunchalik ko'pki, ulardan foydalanish uchun har bir odamda imkoniyatlar yetarlicha mavjud. Chunki har bir inson uchun hozirgi paytda smartfon o'zining ikkinchi yarmiga aylanib ulgurgan. Smartfonlar xuddi suv-havodek ehtiyoj manbai hisoblanadi. Har bir oilada o'sib kelayotgan farzandlar uyali aloqa vositalaridan foydalanishni yaxshi tushunadilar va qiziqishlari ham shunga yarasha yuqori suratlarni tashkil qiladi.[3] Shularni nazarda tutgan holda nodavlat ta'lim xizmatlarini oshirish asosida ota-onalarni farzandlarining bo'sh vaqtini foydali faoliyatlarga jalb etishlariga e'tibor qaratish zarur. Bu jarayonga ota-onalarni jalb qilish maqsadida nodavlat ta'lim muassasalariga xorij tajribasi tadbiq etilmoqda.

O‘z navbatida, nodavlat ta’lim muassasalariga taklif etilayotgan xorijlik o‘qituvchi va mutaxassislariga viza berish, aviatransport, turarjoy, mehnatiga munosib haq to‘lash hamda soliqlardan ozod qilish kabi masalalar ham o‘z yechimini topgan.

Yuqorida ko‘rsatilgan vazifalarni amalga oshirish yuzasidan tegishli vazirlik hamda idoralarga nodavlat ta’lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish, qulay shart-sharoitlar yaratish bo‘yicha tegishli tartib va me‘yoriy-huquqiy hujjatlarga o‘zgartirishlar kiritish topshiriqlari berilgan.

XULOSA

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nodavlat ta’lim xizmatlari ko‘rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorining qabul qilinishi xalq ta’limi tizimida sog‘lom raqobat muhitini yaratish, nodavlat ta’lim muassasalari faoliyatini rivojlantirish, xorijiy o‘qituvchilarni jalb etish yo‘li bilan aniq hamda tabiiy fanlar, chet tillarni chuqurlashtirib o‘qitishga, bu esa, o‘z navbatida, yoshlarning dunyo mehnat bozorida raqobatdosh va yuqori malakali mutaxassis kadr sifatida jahon hamjamiyatida mamlakatimiz nufuzini oshirishiga, barkamol inson bo‘lib shakllanishiga xizmat qilmoqda.

Qaror nodavlat ta’lim muassasalari sektori kengayishi, respublikaning har bir tuman va shahridagi fuqarolar ta’lim xizmatlaridan foydalanishda tanlovga ega bo‘lishi, yoshlarga munosib ta’lim-tarbiya berish kabi vazifalarni o‘z zimmasiga oladigan malakali xususiy tadbirkorlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlab, yangi loyihalar asosida ishlash jarayonini takomillashib borishiga sabab bo‘lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori PQ-3276 “Nodavlat ta’lim xizmatlari ko‘rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2017 yil, 15 sentabr
2. Boltayeva F. A., Ibrohimova N. N. Maktabgacha ta’limda integral darslar – innovatsion loyiha sifatida. “Science and Innovation”. International scientific journal. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6626043> 2022 y., 2-son. 292 b.
3. Boltayeva F. A. Esonaliyeva O. Yoshlar hayotida virtuellashuv sabablari va omillari. “Fan, ta’lim va amaliyot integratsiyasi” FTAI, Jild: 03, Nashr: 06, June 2022. 232 b
4. <https://bilig.academiascience.org/index.php/isepsmj/article/view/588>
5. M.Xallokova. Nodavlat ta’lim muassasalarida ta’lim tizimini modernizatsiyalash. Obshestvo I innovatsii 3 (1), 151-157, 2022.
6. F.A.Boltayeva. The Essence of Integrating Innovative Technologies in Preschool Education. Pindus Journal Of Culture, Literature and ELT. 110 b <https://literature.academicjournal.io/index.php/literature/article/view/256>
7. Khallokova, M. E. (2018). Important Aspects of Establishing Non-State Educational Institutions. Eastern European Scientific Journal, (2)
8. Khallokova, M. (2022). Modernization of the education system in non-governmental educational institutions. Society and Innovations, 3 (1), 151-157.

ЁШ СТАЖЁР СУЗУВЧИЛАРНИНГ ТАЙЁРГАРЛИГИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ

Исламов Иззатилла Суннатович

Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия ва спорт университети

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6784197>

Аннотация. Ушбу мақолада ёш сузувчиларнинг машғулот жараёнида чидамкорлик сифатини ривожлантиришга қаратилган маълумотлар ёритилган. Ушбу мақола ёш мураббийлар учун ўқув машғулотларни таъкил этишда услубий манба бўлиб хизмат қилади.

Калит сўзлар: сув, куч, чидамкорлик, тренировка, спорт.

КОНТРОЛЬ ПОДГОТОВКИ ЮНЫХ ПЛОВЦОВ-СТАЖЕРОВ

Аннотация. В данной статье освещается информация, направленная на развитие качества выносливости при подготовке юных пловцов. Данная статья служит методическим пособием по организации учебных занятий для молодых тренеров.

Ключевые слова: вода, сила, выносливость, тренировка, спорт.

CONTROL OF TRAINING OF YOUNG TRAINEE SWIMMERS

Abstract. This article covers the information aimed at developing the quality of endurance during training of young swimmers. This article serves as a methodological resource for organizing training sessions for young coaches.

Key words: water, strength, endurance, training, sport.

КИРИШ

Замонамизнинг кучли сузувчилари – бу шундай спортчиларки, улар жуда юкори жисмоний тайёргарлик даражасига эгадирлар. Юкори махоратли сузувчиларни тайёрлаш услубияти жуда юкори юкламалар билан изохлади.

Текширишларни ўтказишдан мақсад спортчилар организмига хар – хил тренировка усулларини таъсири, ҳамда юкори натижаларни курсатиш учун, ушбу усулларнинг энг кулай нисбатини аниклашдан иборат. Ушбу мақсад шу билан асосланарлики, мураббийга тренировка машғулотлари жараёнига илмий асосланган қараш зарурдир.

Ушбу мавзуни долзарблиги шундан иборатки, йилдан – йилга ўсиб бораётган сузувчиларнинг спорт натижалари хаддан зиёд, уларнинг умумий ва махсус чидамлилигининг юкори талабларини қўймоқда.

Юкори даражадаги чидамлилика эришиш болалик ва усмирлик даврида қанчалик асосий жисмоний сифатларни ривожлантириш муваффақиятли олиб борилганлигига боглик.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Охирги 3-4 йил ичида цикли спорт турларида жуда хам катта чидамликни талаб қилинмоқда ва умумий чидамликни ривожлантириш мақсадида, махсус чидамликни ривожлантиришга қаратилган тренировка хажмини сезиларли камайтирилмоқда.

Ишнинг мақсади: Ёш сузувчиларнинг машғулотларда чидамкорлигини ривожланиш кўрсаткичларини тахлил қилиш.

Тадқиқотларни вазифалари.

1. Йиллик тренировка циклида чидамлилиқни ривожлантириш учун махсус жисмоний машқларнинг таъсирини аниқлаш.

2. Тажриба ва назорат гуруҳ спортчилари ўртасида спорт натижаларини ўсиш фарқини аниқлаб олиш.

Тадқиқотни ташкил қилиниши. БЎСМ ва ИВУОЗ учун дастуридан четга чиқмаган ҳолда 11-12 ёшли сузувчиларла йиллик тренировка циклида чидамлилиқни ривожланиши бўйича тадқиқотлар утказишди. Бунда ҳар куни 30 дақиқадан югуриш ва 20 дақиқани кўкракда крол усулида оёқ ҳаракати ёрдамида сузиш таъсири ўрганиб чиқилди.

Чидамлилиқни даражасига баҳо бериш учун, ҳар ойда 800м крол усулида назорат спорти утказилди. Хафталик микроцикл йиллик укув режаси асосида укув тренировка гуруҳлари учун тузилган.

Қуйида хафталик микроцикл схемаси келтирилган бўлиб, у тажриба давомида махсус синфлар учун тренировка машғулотлари асоси бўлиб ҳисобланади.

Тадқиқотларда 12 сузувчи иштирок этиш таҳлил қилинади. 6 та ўғил бола ва 6 та қиз болалар, уларни ёшлари 11-12 ёшли бўлиб, бир хил жисмоний тайёргарликка эга бўлишлари лозим эди. Сузиш билан шуғулланиш стажи 2 – 2,5 йилни ташкил этади.

Олинган натижалар таҳлили. 800м масофага кўкракда кроль усулида сузишда тажриба ва назорат гуруҳларида утказилган назорат синов натижаларига асосланиб, биз йиллик машғулот цикли давомида узоқ масофага сузувчилар чидамлилиқни кўрсаткичларини таҳлил қилиш имконига эга бўлди.

Чидамлилиқни даражасини аниқлаш усулига қуйидагилар қиради:

- формула асосида ўртача арифметик кўрсаткичларни аниқлаш:

$$S = X_1 + X_2 + X_3 + X_4 + X_n,$$

бу ерда: S - ўртача арифметик

X - 800 м га сузишдаги ўртача тезлик

n - курсаткичлар сони

Бунинг учун “А” тажриба ва “Б” назорат гуруҳларида ўртача арифметик кўрсаткичларни топамиз. Бу қуйидаги формула асосида топилади.

$$(S) = S_1 + S_2 + S_3 + S_4 + S_5 + S_6,$$

бу ерда: S₁ – S₆ - ўртача арифметик курсаткичи

n - курсаткичлар сони

“А” - тажриба гуруҳида ўртача арифметик кўрсаткичлар сони

$$(S) = \frac{12394 + 13,45,4 + 13,23,0 + 13(8,0 + 13 + 08,4 + 13 \ 13 \ 14)}{6} =$$

$$= \frac{4777,6}{6} = (S_1) = 796,26 = 13.27.1$$

“Б” - назорат гуруҳида ўртача арифметик кўрсаткичлар сони

$$(S) = \frac{14,15,2 + 14,06,3 + 14,03,0 + 13 \cdot 55,8 + 13,48 + 15,23,3}{6} =$$

$$= \frac{5063,9}{6} = (S_2) = 843,98 = 14,06,6$$

Энди эса “А” тажриба ва “Б” назорат гурухи ўртасидаги фарқни аниқлаб оламиз. Бу қуйидаги формула асосида аниқланади.

$$P(\Sigma) = \Sigma(S_2) - \Sigma(S_1) = 14,06,6 - 13,27,1 = 0,39,5$$

“А” тажриба гурухида ўртача арифметик кўрсаткич “Б” - назорат гурухидан кўриниб турибдики анча юкори ва орадаги фарқ 0.39,5 ни ташкил этди.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ

Худди шу йўллар билан “А” тажриба ва “Б” назоратдаги алохида ўғил болалар ва алохида қиз болалар ўртасидаги ўртача арифметик кўрсаткичларни фарқи юкорида кўрсатилган формулар асосида ҳисоблаб чиқилди.

Йилнинг машғулоти циклида “А” - ўғил болалар тажриба гурухи назорат гурухи томонидан кўрсатган натижаларига кўра сезиларли даражасида яхшиланди.

Бу фарқ 1.12,0 ни ташкил этади. Агарда қиз болалар ва ўғил болаларни ўртача арифметик кўрсаткичларни йиғиндан фарқни $P(\Sigma) = 0,47,1$ ва $P(\Sigma) = 1.12,0$ такқослаштирсак, шу нарсани кузатиш мумкинки, яъни қизларнинг спорт натижаларини ўсиши “А” ва “Б” гурухларида ўғил болаларникига нисбатан юкори.

1-жадвал

800 м масофада кроль усулида тажриба ва назорат гурухларида синов кўрсатиш натижалари “А” – тажриба гурухи

№	Ф.И.Ш	май	июн	июл	сентябр	октябр	ноябр
1	А-ва	13.56,0	13.17,0	13.10,0	12.58,0	12.48,0	11.55,5
2	С-а	13.58,0	13.47,0	13.41,0	13.38,0	13.33,0	13.31,0
3	С-ва	14.15,8	14.06,0	13.51,2	13.41,0	13.11,0	12.49,0
4	К-в	13.51,0	13.45,5	13.30,4	13.28,0	13.05,0	12.42,0
5	М-в	13.53,2	13.45,5	13.27,0	13.18,5	13.10,5	13.02,0
6	З-в	12.29,0	13.17,4	13.12,0	13.08,0	13.01,0	12.54,0
		декабр	январ	феврал	март	апрел	май
1	А-а	11.52,0	11.50,8	11.47,0	11.46,6	11.42,2	11.39,0
2	Са	13.18,5	13.17,0	13.12,0	13.11,0	13.10,8	13.09,2
3	С-ва	12.09,0	12.07,5	12.02,2	11.59,0	11.54,5	11.50,0
4	К-в	12.32,5	12.16,0	12.09,6	12.04,5	12.01,5	12.00,5
5	М-в	12.54,5	12.50,8	12.47,0	12.37,5	12.37,5	12.33,0

6	3-в	12.47,0	12.34,0	12.28,0	12.18,6	12.18,6	12.12,0

Бу нараса шу билан изохладики, яъни ушбу ёшда қизларнинг биологик балоғатга етганлик, ўғил болаларнинг нисбатан юқори эканлигидир, шунинг учун қизларда кўрсатилган натижалар сезиларли ўсди.

Шу нарсани кузатиш мумкинки “Б” гуруҳи кизларида ўртача арифметик кўрсаткичлар бўйича сезиларли фарқлар кузатилмайди: $S = (14.15,2 - 14.03,0) = 0,12,2$, “А” тажриба гуруҳида эса фарқ сезиларли ва 0,22,4 га етади.

Тадқиқотлар бошида “А” тажриба гуруҳида энг ёмон натижа Собирова Г. – 14.15,8 эди, бир йилдан сунг эса уни натижаси яхшиланди ва у 111.50,0 га тенг булади. Фарқ эса 2.25,8 га тенг.

МУҲОКАМА

Жадвал бўйича шуни кузатиш мумкинки, Собирова Г натижалари йиллик тренировка циклида сакраб яхшиланади, Ахмедова Н эса, уни натижалари тўлқинсимон равишда ўсиб боради ва натижалар фарқи $13.59,0 - 11.39,0 = 2.20,0$ га тенг. Солиева З натижалар сезиларсиз, бир маъёрада яхшиланиб борди ва у 0,48,0 та тенг.

“Б” назорат гуруҳида йиллик тренировка циклида қиз болаларда натижалар бир маъёрада яхшиланиб борди ва улар қуйидаги кўринишди:

1. Борисова С. кўрсаткичлар фарқи – 1.05,8
2. Норматова Г. – 0,54,0
3. Сафарова Н. – 0.39,5

“Б” назорат гуруҳида йиллик тренировка циклида натижалар ўғил болаларда бир маъёрада яхшиланиб борди. Мисол учун:

1. Назаров Р. кўрсаткичлар фарқи 0.41,5 ни ташки этади.
2. Хошимов Ж – 0.45,3
3. Паволов Ш – 0.36,5

Назорат гуруҳи вакиллари натижаларининг йиллик ўзгариши.

2 – жадвал

“Б” – назорат гуруҳи

№	Ф.И.Ш	май	июн	июл	сентябр	октябрь	ноябр
1	Б-ва	14.25,0	14.10,0	14.06,0	14.22,0	13.49,0	13.43,0
2	Н-ва	14.08,0	13.51,4	13.46,0	13.59,0	13.51,0	13.47,6
3	С-а	14.01,0	13.41,5	13.37,0	13.55,0	13.48,0	13.43,0
4	Х-в	13.57,0	13.47,0	13.40,5	13.51,0	13.43,5	13.37,0

5	П-в	13.52,5	13.42,8	13.31,0	13.57,0	13.41,0	13.32,0
6	Н-в	14.04,0	13.55,0	13.51,8	14.00,5	13.52,5	13.51,0
		декабр	январ	феврал	март	апрел	май
1	Б-ва	13.31,5	13.28,0	13.25,5	13.20,8	13.22,0	13.19,2
2	Н-ва	13.35,6	13.31,0	13.27,0	13.30,0	13.18,0	13.14,0
3	С-ва	13.30,0	13.33,6	13.31,4	13.29,0	13.24,0	13.21,5
4	Х-в	13.26,0	13.20,2	13.22,8	13.21,0	13.20,5	13.15,5
5	П-в	13.22,5	13.20,7	13.18,0	13.14,3	13.11,0	13.07,2
6	Н-в	13.38,5	13.34,0	13.40,5	13.35,0	13.30,2	13.27,5

3 – жадвал

№	“А” Тажриба гурухи	Ўртача арифметик курсаткичлар
1	А-ва	$S = \frac{8124}{12} = 743.66 = 12.39.4$
2	С-ва	$S = \frac{9687}{12} = 825.16 = 14.15.2$
3	С-ва	$S = \frac{9238}{12} = 769.83 = 13.23.0$
4	К-в	$S = \frac{9206}{12} = 767.16 = 13.18.0$
5	М-в	$S = \frac{9421}{12} = 785.08 = 13.08.4$

6	3-в	$S = \frac{9241}{12} = 770.08 = 13.23.4$

4 – жадвал

№	“Б” Назорат гурухи	Ўртача арифметик курсаткичлар
1	Б-ва	$S = \frac{9902}{12} = 825.16 = 14.15.2$
2	Н-ва	$S = \frac{9838}{12} = 819.83 = 14.06.3$
3	С-ова	$S = \frac{9814}{12} = 817.83 = 14.03.0$
4	Х-в	$S = \frac{9762}{12} = 813.50 = 13.55.8$
5	П-в	$S = \frac{9710}{12} = 809.16 = 13.48.6$
6	Н-в	$S = \frac{9000}{12} = 825.00 = 14.15.0$

Юқорида кайд этилган кўрсаткичлар шундан далолат берадики, яъни тажриба гурухида чидамликни ривожлантириш учун қўшимча юкларлар энг яхши натижаларни кўрсатишга таъсир этишга кулай шароит яратади.

Назорат гурухида қизларда ҳам, ўғил болаларда ҳам натижалар бир меъёрда ушбу гурух ёшига мос равишда дастурга мувофиқ берилган юкларларни бажариш оқибатида яхшиланади. Аммо тренировка шиддати “А” ва “Б” гурухларида бир хил эди (68 – 75%).

ХУЛОСА

Назорат текширувлари натижаларига кўра қуйидаги хулосаларни бериш мумкин:

1. Режалаштирилган юкларлар хажмини ўзлаштириш натижасида тажриба гурухида ҳам, назорат гурухида ҳам спорт натижаларни ўсиш руй берди.

2. Табiiй биологик ва физиологик ривожланишнинг оқибатида ва бу билан бирга чидамликни тарбиялашда мақсадга мувофиқ йуналтирилган усул ва воситаларни қўллаш натижасида спорт натижаларни ўсиши кузаталади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Булгакова Н. Ж. Обучение плаванию в школе. М., « Просвещение», 1974.
2. Васильев В. С. Обучение детей плаванию. М., « Физкультура и спорт», 1973.
3. Вайцеховский С. М. Физическая подготовка пловца. М., « Физкультура и спорт», 1978.
4. Гордон С. М. Техника спортивного плавания. М., « Физкультура и спорт», 1978.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПЕДАГОГИК ЗАРУРАТИ

Тошболтаев Фахриддин Ўринбоевич

ФарДУ таянч докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6785624>

Аннотация. Мазкур мақолада бўлажак ўқитувчиларнинг методик тайёргарлигини ривожлантиришнинг ижтимоий-педагогик зарурати, инновацион методик фаолиятни йўлга қўйишнинг таълим сифатига таъсири ҳамда тизимни такомиллаштиришнинг ижтимоий аҳамияти тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: таълим, методика, ўқитувчи, бўлажак ўқитувчи, методик тайёргарлик, таълим сифати, тизим.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ МЕТОДИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА В БУДУЩИХ УЧИТЕЛЯХ

Аннотация. В данной статье исследуется социально-педагогическая необходимость развития методической подготовки будущих учителей, влияние инновационной методической деятельности на качество образования и социальная значимость совершенствования системы.

Ключевые слова: образование, методика, учитель, будущий учитель, методическая подготовка, качество образования, система.

METHODOLOGY IN FUTURE TEACHERS SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY OF DEVELOPMENT OF PREPARATION

Abstract. In this article, the socio-pedagogical necessity of developing methodical training of future teachers, the impact of innovative methodical activity on the quality of education and the social significance of System Improvement are investigated.

Keywords: education, methodology, teacher, future teacher, methodical preparation, quality of education, system.

КИРИШ

Бугунги кунда бўлажак педагогларнинг методик тайёргарлигини ошириш, уларнинг педагогик фаолиятига инновацион ёндашувларни олиб кириш масалалари долзарблик касб этмоқда. Чунки педагогнинг методик тайёргарлиги пухта бўлса, таълим сифати ва педагогик жараён самарадорлигига эришиш мумкин бўлади. Зеро, “янги Ўзбекистон стратегиясининг мустақкам таянчи ва суянчи бўладиган тарихий-маънавий омил, яъни бизнинг энг катта бойлигимиз – халқимизнинг улкан маданий мероси, интеллектуал салоҳияти мавжудлигидир. Жаҳон ҳамжамияти томонидан кенг эътироф этилаётган ушбу илмий-маънавий мерос дунё маданияти ва маънавияти тараккиётига бебаҳо ҳисса қўшилгани маълум. Айнан ана шу омил Янги Ўзбекистон пойдеворини яратишда, илм-фан, маънавий ва маданий фаолият, таълим-тарбия соҳаларини кенг ривожлантириш ва янги босқичга олиб чиқиш учун асос бўлмоқда”[1]. Умуман олганда, ҳар қандай жамиятнинг истиқболли цивилизацияси унинг таълим-тарбия мақомига, янгича таълим тизими таркиби ва моҳиятига, теран маърифий маданиятига боғлиқ. Зотан юксак таълим-тарбия даражасигина жамиятнинг, давлат ва миллатнинг келажагини таъминлайдиган, дунё узра

нуфузини белгилайдиган ягона омил ҳисобланади. Ҳозирги кунда жамиятимиз олдидаги ягона мақсад инсонпарвар, инсон қадри улуғлунадиган жамиятни барпо этиш, шунингдек, ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий ривожланишнинг юқори босқичларига кўтариш, жаҳон ҳамжамияти сафидан муносиб ўрин эгаллашга йўналтирилган эзгу мақсадларни амалга оширишга хизмат қилади.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Таълим тизимидаги замонавий ўзгаришлар, ўқитувчининг методик тайёргарлик ва касбий қобилиятини изчил ва мунтазам ривожлантиришни тақозо этмоқда. Методик тайёргарлик – таълим-тарбия жараёнини самарали ташкил этишнинг шакл, метод ва воситаларини билиш, ўзлаштириш, амалда қўллаш, фаолият натижаларини квалитетик таҳлил эта олиш, баҳолаш, илғор халқаро педагогик тажрибаларни ўрганиш, ўқув жараёнини лойиҳалаш, муваффақиятли амалга ошириш кўникмаларидир.

“Методик тайёргарлик” тушунчаси моҳиятини очиб берувчи таъриф ва илмий тадқиқотларни кўриб чиқсак, рус тилидаги илмий адабиётларда “методика” атамаси биринчи марта 1783 йилда Ф.И.Янковичнинг ишларида учрайди.

Тайёргарлик атамаси эса, С.И.Ожегов ва Н.Ю.Шведовнинг изоҳли луғатида қуйидагича талқин қилинади: 1) бирор бир нарса учун зарур бўлган билимларни ўрганиш, шакллантириш; 2) биро киши эгаллаган билимлар⁵⁶. Демак, тайёргарлик – таълим жараёни ва унинг натижасидир. Бунда ўқитиш инсонга таълим бериш мақсадида ёки унинг маълум касбий ихтисосини эгаллаш мақсадида амалга ошириши мумкин. Биринчи мақсадга эришиш аввало маълум билимлар тизимини ва шахсий хусусиятларни шакллантиришни назарда тутуади. Иккинчи мақсадда кўпинча касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган кўникма ва малакаларни шакллантириш орқали эришилади.

Рус олими В.В.Малев замонавий методик тизимнинг характерли хусусиятларини қуйидагича: “таълим жараёнини илмий асосда режалаштириш лозимлиги; назарий ва амалий тайёргарликнинг уйғунлиги ва бирлигига эришиш; ўқув материални тез суръатда, юқори даражада ўргана олиш; юқори фаоллик ва талабаларнинг етарлича мустақил фаолиятига эришиш; индивидуал ва гуруҳли фаолиятнинг ўзаро бирлиги таъминланиши; ўқув жараёнининг техник воситалар билан тўлиқ таъминланганлигига эришиш; турли фан, мавзуларни ўрганишда комплекс ёндашувнинг таъминланиши”^[2] сифатида таснифлайди ва таърифини шакллантиради.

Методик ишлар маълум маънода, уни индивидуализация ва дифференциацияси шароитларида илмий-методик жиҳатдан такомиллаштириш бўйича ўқитувчилар талабларини қондириши мумкин. Методик ишларни ташкил этиш дифференциаллашган асосда қатор объектив ва субъектив омилларга асосланган, энг аввало, ҳаётий ва профессионал установакалар, қадриятли йўналганлик, тажриба ва ўқитувчиларнинг профессионализминини илмий-методик тайёргарлигини такомиллаштириш ишлари бўйича ҳаётий заруратлар ҳисобга олинади.

Тадқиқотчи олим Ш. Ибрагимова фикрича, методик тайёргарлик – “педагогик жараёни методик жиҳатдан оқилона ташкил этиш, таълим ёки тарбиявий фаолият шакллари тўғри белгилаш, метод ва воситаларни мақсадга мувофиқ танлай олиш, методларни самарали қўллаш олиш, воситаларни муваффақиятли қўллашни аниқлаш”^[3]. Бундан ташқари, В. А. Адольф ва В. А. Сластениннинг фикрига кўра, методик компетентлик

аниқ ифодаланган амалий хусусиятга эга ва ўз моҳиятига кўра у ёки бу фанни ўқитишнинг аниқ қуриш масалалари бўйича кенгайтирилган билимлар тизимини акс эттиради[4]. Бунинг учун эса, педагогик жараёнларни замонавийлаштириш талаб этилади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Педагогик янгиликларни замонавийлаштириш янгиланаётган жараённинг таркиби ва технологиясини замон талаблари асосида турли такомилшлаштиришларни киритиш йўли билан ўзгартиришга қаратилган бўлади.

Ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида фаолият кўрсатаётган касб эгаларининг ўзига хос касбий кўникмаларга эга бўлиши бўлажак мутахассисларни касбий фаолиятга методик тайёрлашга эътибор қаратилиши лозимлигини белгилайди. Педагог олим Ш.Ураковнинг хулосаларига кўра, “бўлажак ўқитувчиларни инновацион тайёрлаш даврлари генезисида ўқитишнинг қуйидаги усуллари характерлидир: 1) Савтия усули; 2) Жамоа усули; 3) Жадид усули; 4) Синф-дарс усули; 5) Лойиҳалаштиришга асосланган, натижаларга кафолатли эришишга йўналтирилган технологик ёндашув. Мазкур таълим технологиялари бир-биридан прогрессивлиги билан фарқ қилиб, бир-бирига нисбатан янги, инновацион технология ҳисобланади, хусусан, савтия усулига нисбатан жамоа усули, жамоа усулига нисбатан жадид усули инновацион ва ҳ.к. Ўқитувчиларни тайёрлаш соҳасида олиб борилган илмий тадқиқотларда илгари сурилган ўқитувчи касбий профессиограммаларининг таҳлили ҳамда жамиятнинг ўқитувчилик касбига қўяётган талаблари асосида педагогик олий таълим муассасалари битирувчисининг сифатлари ишлаб чиқилди”[5]. Замонавий педагогика мағна шундай анъанавий дарс методикасини ахборот технологиялари билан интеграциялашни талаб этмоқда.

Замонавий педагогикада ўқитувчининг методик тайёргарлигининг натижаси таълим сифатигагина эмас, шахсни тарбиялашга ҳам қаратилганлигидир. Педагогика фанлари доктори Б.Рахимов илмий тадқиқотда касбий маданий муносабатлар тизимини яратиб, уни педагогик амалиётда қўллаш мазмун моҳиятини асослаб берган ва қуйидаги фикрларни билдирган: “Бугунги талабада, айниқса ўқитувчида ҳар иккала муносабатнинг, яъни касбий-маданий муносабатларнинг уйғун ва изчил бўлиши ижтимоий ҳаётнинг эҳтиёжи ҳисобланади”[6]. Бошқа бир олим Н.Муслимов ўзининг илмий излари асосида қуйидаги фикрларни баён этади: “Шахсда касбий сифатларнинг мавжудлиги унинг мутахассис сифатида шаклланганлик кўрсаткичи орқали ифодаланади. ... Мутахассининг касбий фаолиятини ташкил этиш жараёни маълум босқичларда кетма-кетликда амалга оширилади”[7]. Яна бир олима, педагогика фанлари номзоди С.Бозорова ўзининг “Олий таълимда касбий- йўналтирилган ўқитиш технологияси” монографиясида методик тайёргарлик ва технологик ечимга қуйидагича таъриф беради: “Таълим олувчиларда уларнинг бўлажак касбий фаолияти учун муҳим шахсий сифатларни, шунингдек, вазифаси бўйича функционал мажбуриятларни бажаришни таъминлайдиган кўникма ва малакаларни шакллантирадиган технология тушунилади”[8]. Чунки жамиятимизнинг янги ривожланиш босқичида фақатгина ўз мутахасислигини яхши биладиган, тор соҳа билан ихтисослашган кадрни эмас, етук шахс сифатида ўзининг касбий компететлигини намоён қила оладиган, фуқаролик позициясини ўзининг сиёсий, ҳуқуқий ва иқтисодий билим ва қарашлари тизими билан ҳам кўрсатиб бера олдаиган инсонни тарбиялаш ҳамдир. Бу бежиз эмас, чунки барча ижтимоий муносабатлар йиғиндисидан иборат бўлган шахснинг ижодий фаолиятини

ривожлантириш, ишга солишнинг янгидан-янги йўллари ва имкониятларини қидириб топмасдан, ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириб бўлмайди. Инсоният тараққиётининг турли босқичларида ижтимоий ҳаёт учун энгмуҳим вазифалардан бири – шахснинг сиёсий ижтимоийлашуви жараёнини амалга оширишдир. Бошқача қилиб айтганда, инсоннинг ижтимоий ҳаёти, унинг сиёсий жараёнларда иштирок этиши ва мавжуд сиёсий тузум билан ўзаро муносабатда бўлиши, мафкура ва қонунчилик, маънавий қарашлар вақадриятлар тизимини ўзлаштириб бориши ҳамда ижтимоий-сиёсий ҳаракатларда, жамоатчилик ишларида иштирок этиши ва жалб этилиши жараёнида амалга ошиб боради. Ўз навбатида, ижтимоий ҳаётга қадам қўйган янги авлоднинг ижтимоийлашуви, жамият ҳаётидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар узлуксизлигини ва ижтимоий тараққиётнинг ворисийлигини таъминлайди. Бу эса, давлат билан фуқаролар ўртасидаги ўзаро муносабатлар мутаносиблиги эришувига имкон беради ҳамда мавжуд тузумнинг барқарор ривожланишини кафолатлайди.

Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашнинг методик тизимини ишлаб чиқиш учун қуйидагилар аниқланди:

1. Методик тизимнинг мақсади жамият ва давлат таълим стандартидан келиб чиқиб аниқланади ва у таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи мақсадларга бўлинади:

– **таълимий мақсадга** мутахассисликка оид назарий билимларни ўрганиш, уни аниқ амалий фаолиятда қўллаш, педагогик фаолият олиб бориш ва педагогик онгни шакллантириш кабиларни киритамиз. Олий таълим тизимида ўқув режада кўрсатилган ҳар бир фанга оид билимларни ўрганиб бориш жараёнида бу мақсадга босқичма-босқич эришиб борилади;

– **ривожлантирувчи мақсадга** олий таълимда ўрганилган мутахассисликка оид билимларни ўрганиб бориб, бошланғич касбий фаолиятни педагогик маданиятга айлантириш лозимлигини тушуниб етиш, илмий, услубий фикрлаш ва касбий тезкор ҳаракатни ривожлантиришга ўргатиш кабиларни киритишимиз мумкин;

– **тарбиявий мақсадга** талабаларда миллий ва умуминсоний қадриятларни ривожлантириш, педагогик «Мен»нинг шаклланишини таъминлаш кабилар киради. «Мен – ўқитувчиман», «Мен – тарбиячиман» ғояси асосида бўлажак информатика ўқитувчисини тарбиялаш педагогик фаолиятдаги қадриятларни рағбатлантириш, талабаларда намунали ўқитувчи бўлишга рағбат ва мотивация ҳосил қилади»[9]. Демак, бўлажак ўқитувчиларни тарбиялашда уларга психологик таъсир кўрсатиш ва шу орқали миллий тарбия қадриятларини ҳам сингдириш мақсадга мувофиқ иш бўлади.

2. Методик тизимнинг мазмуни асосини таълим модуллари, ўқитиладиган фанларнинг мазмуни, ўқув-методик таъминотлари ташкил этади. “Бугунги ахборот-коммуникация ва педагогик технологиялар ривожланиб бораётган даврда таълим мазмунини ривожланган мамлакатлар таълим мазмуни билан солиштириб, давр билан ҳамоҳанг янгиланган бориш ва талабаларга ўз вақтида етказиб бериш лозим”[9]. Демак, мана шу методик тизим замонавий ахборот технологиялари имкониятлари билан таъминланиши ва таълим самарадорлигига ҳизмат қилиши лозим.

3. Педагогик адабиётларда кўрсатилган таълим тамойилларига қўшимча равишда танлаш ва тартиблаш тамойилидан фойдаланиб, маълум таълим шакли (маъруза, амалий, лаборатория, семинар ва ҳ.к.)да, таълим методи (замонавий педагогик технологиялар) ва

воситалари (ахборот-коммуникация технологиялари)дан фойдаланиб таълимни олдиндан кутилган, лойиҳалаштирилган натижасига эришиш, таълим натижаси мониторингини олиб бориш, назорат қилиш, ташхислаш ва тўғрилаб боришимиз керак бўлади[9]. Бу жараён таълим тамойиллари бўлган илмийлик, тизимлилик, тушунарлилик, кўргазмалилик, фаолликка асосланади.

Рус олимлари Б.М.Смирнов ва Н.Л. Пономарев фикрларига кўра, таълим жараёнига киритиладиган янгиликларнинг педагогик қонуниятлари сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин:

- таълим хизматлари бозоридаги рақобатнинг кучайиши, таълимнинг фан ва амалиёт билан интеграциясига мос равишда таълим мазмуни ва методларида инновацион компонентнинг ўсиши;

- билимлар эскириш жараёнининг тезлашиши ва бу билан боғлиқ ҳолда таълимнинг фундаменталлашиш, ўзгариш тезлиги ва миқёсининг ўсиши;

- педагогик инновациялар шароитида педагогик жараён барқарорлигининг вақтинчалик издан чиқиши;

- педагогик янгиликларни билимларни ўзлаштириш жараёни методларидан инновацион қобилиятларни шакллантириш жараёни ва методларига қараб қўйналтириш;

- фанлараро ва бир нечта фанларда қўлланиладиган педагогик инновацияларнинг пайдо бўлиши ва аҳамиятини ортиши;

- ўқув фанларининг махсус педагогик инновациялардан интеграллашган янгиликларга ўтиши

- илмий-педагогик янгиликларни кўчиришнинг пайдо бўлиши, миқёснинг ўсиши ва ролининг ортиши, янги билимларни ўқув жараёнига қўллаш ва мос равишда фан ва педагогик амалиёт орқисидаги узатиш бўғинларини кучайтириш[10]. Мазкур омиллар бўлажак ўқитувчиларнинг методик тайёргарлигини ривожлантириш заруратини ортириб юбормоқда.

МУҲОКАМА

Бўлажак ўқитувчиларни инновацион касбий-методик фаолиятга тайёрлаш жараёнида уларнинг умуммаданий даражаси, ихтисослик билимлари ҳамда шахсий фазилатлари уйғунлигини таъминлаш муҳим методологик аҳамиятга эга бўлади. Шу боис ўқув режаларида барча билимларга оид фанларни интеграциялаш зарурати туғилади. Демак, инновацион касбий-методик фаолият назариясини ўқитишда фанлараро алоқаларни мустаҳкамлашга алоҳида аҳамият берилиши тақозо қилинади.

Янгилик илмий педагогик тадқиқотлар ва илғор педагогик тажрибалар учун бирдек аҳамиятга эга бўлган мезондир. Инновацион фаолиятни амалга оширмоқчи бўлган ўқитувчи учун тавсия этиладиган янгиликнинг моҳияти нимада, унинг янгилик даражаси қандай эканлигини аниқлаш муҳим. Ҳар бир алоҳида олинган ўқитувчининг психологик хусусиятлари, хоҳиш-иродасидан келиб чиққан ҳолда уни инновацион фаолиятга жалб қилиш лозим, чунки ким учундир янгилик бўлган, бошқа биров учун бундай бўлмаслиги мумкин. Педагогик инновациялар самарадорлиги мезонларидан оптималлик – таълим берувчи ва таълим олувчиларнинг натижага эришишдаги восита ва кучлари сарфини билдиради. Таълим жараёнига педагогик инновацияларни қўллаш ва юқори натижага эришишда энг кам жисмоний, ақлий ва вақт сарфи унинг оптималлигини билдиради[11].

Бўлажак ўқитувчиларни методик тайёргарлигини оширишда мустақил фикрлаш, ижодий қобилиятларни ривожлантириш мақсадида янги педагогик технологиялар, ўқитишнинг интерфаол усулларида фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Жумладан, шахсга йўналтирилган таълим, ҳамкорлик педагогикаси, кичик гуруҳларда ишлаш усуллари, таълим технологиялари сама-радорлигини янада ошириш учун замонавий ахборот коммуникацияларини кенг жорий этиш яхши натижа бериши мумкин. Машғулотларда таълимнинг янги шаклларида ўринли фойдаланиш, жумладан, интернет-форумлар, экспертлар иштирокида давра суҳбатларини ўтказиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Педагогик тадқиқотлар асосида, инновацион методик фаолиятнинг биринчи таркибий қисми аксиологик, иккинчиси – интеллектуал, учинчиси - функционал асосларни ўзи ичига олади ва уларнинг тизимий фаолият кўрсатишидан иборатдир. Янгича касбий-методик фаолиятнинг аксиологик асосини инновацион фаолиятга оид ғоялар, ахлоқий ва ҳукукий меъёрлар, анъаналар ташкил қилади. Унинг интеллектуал компоненти янгилик яратиш ва жорий этиш билан боғлиқ назариялар, концепциялар, яхлит таълимотлар, эмпирик билимлар ва инновацион ахборотларни ўз ичига олади. Мазкур ижтимоий маданий тизимнинг функционал компоненти янги ғояларни конкрет амалий ечим, технология ёки моддий ашёга айлантириш ва уни амалий фаолиятга татбиқ этишга қаратилган тажриба, алоҳида қобилият, кўникма ва малкалардан ташкил топади. Инновацион касбий-методик фаолиятнинг бу компонентлари ўзаро боғланган бўлиб яхлит ижтимоий-маданий тизим сифатида шаклланади ва ривожланади. Бу ижтимоий маданий тизимнинг асосий вазифаси жамиятнинг ўз-ўзини ташкиллаштириш, ўз-ўзини ривожлантириш лаёқатини юзага келтириш билан унинг доиравий айланма тарзидаги ҳаракатини таъминлаш ва ривожлантиришдан иборатдир.

Табиийки, бу муҳим вазифалар ечимини топиш кўп жиҳатдан таълим тизимининг янгича замонавий мақсадларга йўналтирилганлиги билан узвий боғлиқдир. Жамиятнинг янги тараққиёт босқичида замонавий таълим тизимида шундай вазифаларни бажаришга қаратилган муҳим маънавий-маърифий муҳит шаклланимда ва ривожланиб бормоқда. Бу жараёнда замонавий таълим концепциясининг ўрни бекиёсдир.

Бўлажак ўқитувчиларни методик тайёргарлигини оширишда, уларга мотивацион муносабатни ўрнатиш, шу билан бирга уларда методик тайёргарликни оширишга, касбий юксалишга мотивларни шакллантириш долзарб вазифалардан биридир. Мотивация – мотивларнинг ҳаракатланиш жараёни, инсонни асосий фаолиятга ундовчи мотивлар йиғиндиси. Мотив эса французчадан таржима қилинганда, ундовчи куч, сабаб деган маънони билдиради.

Бўлажак ўқитувчиларда методик тайёргарликни ривожлантиришда педагогик омилларнинг етакчилигини ҳам алоҳида эътироф этиш зарур. Мазкур омиллар юқорида баён этилган ижтимоий-сиёсий, миллий-маънавий ва психологик омилларни яхлитликда ўзида ифода этиши билан ҳам характерлидир. Методик тайёргарликни ривожлантиришда ўқув-билиш фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш ҳамда интерфаол таълим шароитида ўқитувчи фаолиятини модернизациялаш муҳим ўрин тутади.

Янгиланаётган Ўзбекистонда бугунги педагогик жараён миллий тарбия анъаналари устига қурилиши, шубҳасиз. Ана шу жиҳатдан Ўзбекистон умумий ўрта таълим

мактабларида миллий тарбияни ташкил этишнинг илмий-педагогик асосларини илк бор тадқиқ этган олим М.Қуроновиқнинг фикрлари диққатга сазовордир. «Миллий тарбия» тушунчаси кўп қиррали қамровга эгадир: миллий қадриятлар асосида олиб бориловчи мақсадга йўналтирилган тарбиявий фаолият; умуминсоний тарбиянинг ҳар бир халққа хос ва мос бетақдор шакли; халқ ва унинг маданиятини сақлаб қолиш, тиклаш ва ривожлантириш воситаси; Ўзбекистон Республикаси Қадрлар тайёрлаш миллий дастури мақсад, вазифа ва тамойилларининг таркибий қисми; турли миллатлар болаларини ҳар томонлама ривожлан-тириш жараёнининг хусусий, маънавий манбаи; ўқувчиларни ахлоқий, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик, гўзаллик, иқтисодий, экология ва бошқа йўналишларда тарбиялашнинг бош тамойили; миллатларо мулоқот мадания-тини тарбиялаш ва бунинг натижасида Ўзбекистонда умумфуқаровий тотувликка эришишнинг инсонпарварлик йўли ва воситаси; ижтимоий тарбия ва мактаб тарбияси уйғунлигининг педагогик шарт; инсониятни умумбашарий уйғунликка олиб боришнинг педагогик йўли; ижтимоий маънавий жабҳада миллий ҳавфсизликни таъминлашнинг стратегик объекти ва воситаси; ўқувчиларда миллий стереотипларни мақсадли шакллантириш, маънавий бойитиш жараёни эканлиги шундан далолат беради[12].

ХУЛОСА

Бўлажак ўқитувчиларнинг методик тайёргарлигини ривожлантириш ва бу орқали таълим сифатига ва қадрлар тайёрлаш тизими смарадорлигига эришиш долзарб вазифа бўлиб турибди. Чунки таълим сифати тўғри ташкил этилган ва салоҳиятини кўрсатиб бера оладиган ўқувчига ва маърифатни қадрлайдиган ижтимоий муҳитга боғлиқдир. Шундай экан бундай омиллардан ўз ўрнида фойдаланиш учун ҳам тўғри ва стратегик йўналтирилган методик тайёргарлик тизими керак бўлади. Шу боис ҳам аввало ўқувчиларнинг методик тайёргарлигини ривожлантириш устуворлик касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш. М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент.: Ўзбекистон. –Б. 34-35.
2. Малев В.В. Общая методика преподавания информатики. Учебное пособие. - Воронеж: ВГПУ, 2005. -С. 271с. <http://hosting.vspu.ac.ru/~mvv/mpi/mpi-uch.htm>
3. Ибрагимова Ш.О. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларида методик компетентликни ривожлантиришга инновацион ёндашув. “Таълим ва инновацион тадқиқотлар” журнали 2021 йил №3. –Б. 178.
4. Сластенин, В.А. Введение в педагогическую аксиологию. – Москва.: Издательский центр «Академия», 2003. – Б. 78.
5. Ураков Ш.Р. Олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашнинг компетент ёндашувга асосланган педагогик тизимини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори автореферати. –Самарқанд.: СамДУ. 2018. –Б. 11.
6. Рахимов Б.Х. Бўлажак ўқитувчида касбий-маданий муносабатларни шакллантириш тизими. Тошкент.:Фан. 2005 –Б. 14.
7. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари. Пед.фан док. Дисс... афтореферат. Тошкет.: 2007. –Б.132.
8. Бозорова С. Олий таълимда касбий-йўналтирилган ўқитиш технологияси. Монография. Тошкент.: -Б.70.

9. Каюмова Н. Педагогик ва ахборот технологиялари интеграциясида информатика ўқитувчиси тайёрлашнинг методик тизими ишлаб чиқиш. Замонавий таълим журнали. 2018. №4. –Б. 35-39.
10. Смирнов Б.М, Пономарев Н.Л. Закономерности образовательной инновации // Инновации и образовании. –Москва, 2003. -№ 4. –С. 4-19.
11. Юсупова Д.И. Рахмонов И.Я. Бўлажак математика ўқитувчиси методик тайёргарлигини ривожлантиришнинг илмий-назарий асослари. –Тошкент.: Tafakkurqanoti, 2018. –Б. 17.
12. Куронов М. Миллий тарбия. – Тошкент.: Маънавият, 2007. –Б. 6-7.
13. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.
14. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. *Вестник Ошского государственного университета*, (3), 38-42.
15. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
16. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 1(1.7 Philosophical sciences).
17. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(3), 79-86.
18. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. *Canadian Social Science*, 16 (2), 55-59 p.
19. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth's intellectual culture. *European science review*, (7-8).
20. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(12), 364-369.
21. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus) – P. 30338-30355
22. Bakhromovich, S. I. (2022). Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. *European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)*, - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83.

INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIMNI AMALGA OSHIRISHDA O'QITUVCHILAR MOTIVATSIYASINI SHAKILLANTIRISH

Kattaxo'jaeva Jahonbibbi Akramjon qizi

Termiz davlat universiteti talabasi

Eshquvvatov Navro'z Normurot O'g'li

Termiz davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6786131>

Annotatsiya. O'rganuvchining o'qish jarayoniga munosabatini hal qiluvchi omillardan biri – bu uning motivatsiyasi. "Motivatsiya" tushunchasi lotincha "harakatlanish" so'zidan kelib chiqqan. Motivatsiya inson xatti-harakatlarini boshqaradigan va uning tashkil etilishini, yo'nalishini, barqarorligini va faolligini belgilaydigan dinamik psixofiziologik jarayondir. Motivatsiyani 2 ga bolishimiz mumkin: ichki va tashqi. Ichki motivatsiyasi bor inson biror ishni shunchaki osha ish unga yoqqani uchun bajaradi. Tashqi motivatsiya esa shu ishdan biror manfaat bolganda yuzaga keladi. Masalan, qaysidir masalani qiziquvchanligi sababli yechishga intilish bu ichki motivatsiya. O'sha masalani yaxshi baho olish yoki oqituvchidan dakki eshitmaslik uchun yechish – bu tashqi motivatsiya. Integratsiyalashgan ta'limni amalga oshirishda o'quvchilar motivatsiyasini shakllantirishga doir ilmiy va metodik adabiyotlar tahlili natijalari matematika fanini integrativ yondashuv metodologiyalari asosida o'qitishni amalga oshirishda matematik motivatsiyani shakllantirish bevosita o'quvchilarni hamda talaba yoshlarning qiziqishini uyg'otadigan uslublardan foydalanishni talab etadi.

Kalit so'zlar: motivatsiya, "Talaba faolligini rag'batlantirish", Hayoliy rag'bat, Talabaning oraliq muvaffaqiyatlariga diqqatni jamlash, "Talabalar faoliyatini o'z vaqtida baholash".

СТИМУЛИРОВАНИЕ МОТИВАЦИИ ПЕДАГОГОВ ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ КОМПЛЕКСНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. В данной статье исследуется то что, одним из факторов, определяющих отношение учащегося к процессу обучения, является его мотивация. Понятие "мотивация" происходит от латинского слова "движение". Мотивация-это динамический психофизиологический процесс, который управляет поведением человека и определяет его организацию, направленность, устойчивость и активность социально-педагогическая необходимость развития методической подготовки будущих учителей, влияние инновационной методической деятельности на качество образования и социальная значимость совершенствования системы.

Ключевые слова: мотивация, "стимулирование активности учащихся", воображаемый стимул, ориентация на промежуточные успехи учащихся, "своевременная оценка успеваемости учащихся"

STIMULATING THE MOTIVATION OF TEACHERS IN THE IMPLEMENTATION OF COMPREHENSIVE TRAINING

Abstract. This article examines the fact that one of the factors determining a student's attitude to the learning process is his motivation. The concept of "motivation" comes from the Latin word "movement". Motivation is a dynamic psychophysiological process that controls human behavior and determines its organization, orientation, stability and activity, the socio-pedagogical need for the development of methodological training of future teachers, the impact of innovative methodological activities on the quality of education and the social significance of improving the system.

Keywords: *motivation, "stimulating student activity", imaginary incentive, orientation to intermediate student success, "timely assessment of student performance"*

KIRISH

Integratsiyalashgan ta'limni amalga oshirishda o'quvchilar motivatsiyasini shakllantirishga doir ilmiy va metodik adabiyotlar tahlili natijalari matematika fanini integrativ yondashuv metodologiyalari asosida o'qitishni amalga oshirishda matematik motivatsiyani shakllantirish bevosita o'quvchilarni hamda talaba yoshlarning qiziqishini uyg'otadigan uslublardan foydalanish lozimligini ko'rsatdi.

Matematikadan integrativ yondashuv asosida o'qitishni amalga oshirishda o'quvchilar faoliyatni mazmunli tashkil etishlari uchun 7-9 sinf algebra fanini o'qitish jarayonida milliy o'quv dasturi asosida matematika kompetentsiya shakllanganligi muhim ahamiyatga ega. Umumta'lim maktablarida matematika fanini integrativ yondashuvlar metodologiyalari asosida o'qitishni amalga oshirishda o'quvchilarni matematika faniga motivatsiyaga ega bo'lish darajasi ularning kelajakda matematikaga qiziquvchanlikni oshirish va uning natijalarini tajriba-sinov davrida amalga oshirish tadqiqotning asosiy qismi hisoblanadi.

O'qishga bo'lgan qiziqishni shakllantirish jarayonida, o'quv muvaffaqiyatsizligini boshdan kechirayotgan o'quvchilar ayniqsa qiyin. Ushbu muvaffaqiyatsizliklar qiziqish, faollik va mustaqillikni shakllantirishda psixologik to'siqdir.

Ko'pincha o'qituvchi bilim qiziqishini o'rganish vositasi sifatida foydalanadi, o'z faoliyatini talabalarning bevosita qiziqishini uyg'otadigan uslublar bilan to'ldiradi. Bunday holda, o'qituvchi obyektlar, hodisalar, jarayonlarning obyektiv jozibador xususiyatlaridan foydalanishga tayanadi (ajoyib tajriba, yorqin dalil, kutilmagan taqqoslash, paradoksial hodisalar, ta'sirli so'z).

So'nggi yillarda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, qiziqishni o'qitish vositasi sifatida foydalanish uning ta'lim va ta'limga ta'sirining turli kuchli tomonlari bilan amalga oshirilishi mumkin:

Ko'ngil ochish. Bu obyektiv o'ziga tortadigan xususiyatlarga ega bo'lgan vositalarni qo'llash bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular o'quvchilar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri direktiv harakatlarga olib keladi. Ushbu vositaning kuchi ayniqsa qizg'in aqliy faoliyatga o'rganmagan jamoalarda namoyon bo'ladi.

O'yin. O'qishda siz uni o'rganishga qiziqish vositasi deb ham hisoblashingiz mumkin, ammo ko'ngil ochish bilan solishtirganda ularning potentsiali ahamiyatlidir, chunki talabaning o'zi mashg'ulotlar bilan shug'ullanadi, kognitiv tajribani to'playdi, o'yin muammolarini hal qiladi.

O'quv qo'llanmalar. Talabalarning qiziqishini, shuningdek, bilim qiziqishini o'quv vositasi sifatida ishlatish bilan ham bog'lash mumkin. Vizual texnikalar qiziqish motivatsiyasiga ta'sir qilishi mumkin.

Integratsiyalashgan ta'limni amalga oshirishda o'quvchilar motivatsiyasini shakllantirish borasida ilgari surilgan nazariy g'oyalarni amaliyotga tatbiq etish maqsadida tajriba-sinov ishlari maxsus metodika asosida metodistlar tomonidan amalga oshirildi. Ushbu metodika quyidagi pedagogik jihatlar bilan ahamiyatga ega:

-tadqiqot mavzusiga doir me'yoriy-huquqiy, ilmiy-pedagogik, metodologik va metodik manbalarni tahlil etish;

- umumta'lim maktablarini o'quvchilarga matematika fanini integrativ yondashuv metodologiyalari asosida shakllantirishning amaliyotdagi holatini aniqlash, tahlil etish;

- umumta'lim maktablarining V-IX sinflarida matematika (algebra va geometriya) fanini integrativ yondashuv metodologiyalari asosida o'qitishni amalga oshirishda matematik motivatsiyani shakllantirish tamoyillari, shakl, metod, vositalarini aniqlash;

- tadqiqot ishini loyihalash;

- tajriba-sinov ishlarining natijalarini tahlil etish;

- o'quvchilarga matematika fanidan integratsiyalashgan bilimni shakllantirishga doir izlanishlarning natijasini umumlashtirish, matematik-statistik tahlil etish;

- tadqiqot ishini dissertatsiya tarzida shakllantirish.

TADQIQOT MATERIALLARI VA MATODOLOGIYASI

Tajriba-sinov davrida matematika fanini integrativ yondashuvlar metodologiyalari asosida o'qitishni amalga oshirishda matematik motivatsiya quyidagi omillar ta'sirida shakllanishi kuzatildi va asoslandi:

- o'quvchilarni matematika faniga nisbatan qiziqish va ehtiyojning mavjudligi;

- o'quvchilarning individual (temperament, xarakter, qobiliyat va iqtidor) va psixologik xususiyatlari (diqqatning barqarorligi, mantiqiy tafakkurning rivojlanganligi, hayol va tasavvurning kengligi);

- umumta'lim maktablarida matematika fanini mazmunli tashkil etilish o'qituvchining kompetentligiga bog'liq ekanligi;

- maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, tayanch o'rta ta'lim va maktab ta'lim bilan hamkorlik; "Ta'lim to'g'risidagi qonun"

- matematika-fanlarni o'zaro uzviy, pedagogik tamoyillariga asoslangan munosabatdagi milliy o'quv dasturi, darsliklar bilan ishlash metodikasiga rioya qilinishi, ya'ni yaxlit didaktik tizimning hamda fanlararo integratsiyaning amalga oshirilishi.

Sanab o'tilgan omillarning barchasi o'quvchilarni matematika faniga nafaqat kasbiy motivatsiyani, balki pedagogik jarayon bilan bog'liq ko'nikma, malakalar: o'zini namoyon etish va rivojlantirish, nazorat qilish, kelajakdagi istiqbolli rejalarning algoritmini belgilash, kasbiy qadriyatlarni aniqlash, pedagogik vaziyat yaratish, axborot muhiti yaratish, ota-onalar bilan ishlash, mamlakatning ijtimoiy hayotida ishtirok etish kabilarni shakllantirishda kuchli ta'sir ko'rsatuvchi ahamiyatga egadir.

Asosan fanga qiziqishning pasayishini oldini olish maqsadida o'quvchi va talaba yoshlarda motivatsiya shakllantiriladi. Endilikda qiziqishning pasayishi sabablarini keltirib o'tamiz:

O'rta maktab o'quvchisining maktabdagi o'qituvchiga bo'lgan munosabati, biz uni yosh o'quvchilar va o'smirlarda ko'rganimiz kabi g'ayratli emasligi shubhasizdir. Tabiiyki, bu ham o'qituvchilarga, ham ota-onalarga juda ko'p qayg'u keltiradi. Katta o'quvchi maktabda o'qish bilan bog'liq yangiliklarni kutish tuyg'usidan xijolat tortadi. Hozirda ko'plab ommaviy axborot vositalari maktab bilan raqobatlashmoqda: radio, televidenie, matbuot, internet va boshqalar, ular orasida katta yoshdagi o'quvchilar o'zlarining kognitiv qiziqishlari doirasiga mos keladigan narsani tanlaydilar.

Faqat yangisini doimiy ravishda izlash, o'quv jarayonini muntazam ravishda takomillashtirish, ilg'or tajribalar, tanlangan yo'llardagi kamchiliklarning sabablarini tahlil qilish - bu ta'lim nazariyasi va o'qituvchi faoliyatidagi yagona to'g'ri yo'ldir.

O'yin-kulgi - bu faoliyatning to'liq muvaffaqiyatini ta'minlay olmaydigan tashqi omildir. Ammo bu befarqlikni olib tashlashi mumkin va bu muvaffaqiyatsizlarning manfaatlarini shakllantirish ishidagi muhim faktdir.

O'rganishda ortda qolayotgan talaba oldiga qo'yilgan vazifalarni hal qilishga ichki intiluvchan bo'lishi uchun uni kollektiv tarbiyaviy ishning faol ishtirokchisiga qo'yish kerak. Ushbu muammoni hal qilish jarayonida sust ishlayotgan talabaning faol pozitsiyasi ta'minlanadi: vazifalarning o'zgaruvchanligi, tavsiya etilgan rejaga muvofiq ishlash, bu talabalarni osonroq, taklif etiladigan savollarga javoblarga jalb qilish, xatolarni xushmuomalalik bilan tuzatish, rag'batlantirish, qo'llab-quvvatlash, dalda berish.

Talabalarning muvaffaqiyat qozonish istagi katta tajriba va juda kuchli motivatsion moyildir. Ushbu istak, har bir talabaga, u vaqt ichida yoki yo'qligidan qat'iy nazar xarakterlidir. Muvaffaqiyatli vaziyatlar sinfda yutuqqa intilishni ta'minlash uchun kerak. Yomon ishlashga murojaat qilib, o'qituvchi talabaning ijobiy natijalariga amin bo'lgan paytlarni tanlashga harakat qilishimiz kerak.

TADQIQOT NATIJALARI

O'z kuchida sust ishlayotgan talabaga ishonchni singdirish uchun o'qituvchilar qabulga murojaat qilishlari mumkin ishonch avanslari. Ushbu uslub maxsus topshiriqlar yoki faoliyat sohasidagi topshiriqlardan iborat bo'lib, ular orqada qolayotganlarning ishonchiga ko'ra, erishib bo'lmaydi (darsga jadval tayyorlang, xabar toping va hokazo). Bundan kelib chiqadiki, mavzuga bo'lgan munosabat o'zgarishi, talabaning o'zini o'zi hurmat qilishi, ishonchni oqlash istagi paydo bo'lishi mumkin.

Talabalar manfaatlariga tayanish o'quv jarayonini ularni qiziqtirgan masalalar va talabalar tajribasi bilan bog'lash imkonini beradi.

Kam ishlaydigan va o'qituvchilar o'rtasidagi munosabatlarni to'g'irlashning muhim vositasi, kognitiv qiziqishni rivojlantirish uchun rag'batdir rag'batlantirish. O'qitishdan orqada qolgan o'spirinlar ko'pincha o'qituvchilarning ko'rsatmalari va shikoyatlarini tinglash uchun foydalanadilar. Ammo yomon ishlaydigan bolalar, aksariyat hollarda, xushmuomalalik bilan gapirishadi, bu ularga bo'lgan ishonchni kuchaytiradi va harakat va hissiyotlarni kuchaytiradi. Bunday o'spirin uchun topshiriqni boshida va oxirida maqtashni eshitish juda muhim, chunki ma'qullash aqliy harakatlarni rag'batlantiradi va o'z qobiliyatiga ishonchni rivojlantiradi. O'qituvchilar yomon ishlaydigan o'quvchiga zudlik bilan sa'y-harakatlar qilinmasligini yodda tutishlari kerak, sabr-toqat, qat'iyat va xushmuomalalik kerak. Bunday o'quvchilarni o'qitishdagi eng kichik siljishlarni ham e'tiborga olish kerak.

Tadqiqot natijalari samaradorligiga qaratilgan tamoyillar aniqlandi ya'ni:

- tajriba-sinov natijalarini prognozlash;
- tadqiqotning uzluksizligi va tizimlilik;
- manbalarning ilmiyligi;
- aniqlangan shakl, metod va texnologiyalarning ta'lim maqsadiga mosligi;
- materiallarning soddaligi, ixchamligi va haqqoniyligi;
- shaffoflik va adolatlilikning ta'minlanganligi;
- to'plangan materiallarning o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mosligi;
- o'quvchilarning iqtidori, aqliy salohiyati va imkoniyatlarini yuzaga chiqarish;
- o'quv jarayonining hayot va amaliyot bilan bog'liqligi;

- xalqaro ilg'or tajribaning ustuvorligi;
- o'quv faoliyatining mustaqil fikrlash va muloqot qilishga yo'naltirilganligi;
- matematik motivatsiyaning ustuvorligi va boshqalardan iborat.

Tadqiqotda biz tomonimizdan tavsiya etilgan metodikalar asosida o'quvchilarda matematika fanidan bilim darajalarini baholovchi indikatorlar, ya'ni pedagogik mahorat, pedagogik improvizatsiya, matematik kompetentsiya, o'quvchilarni matematik bilimlarini analiz va sintez qila olish, refleksiv faoliyat, muammoli topshiriqlarni bajara olish, zamonaviy texnologiyalardan foydalana olish kabilarning shakllanganligini o'rgandik va tahlil qildik.

Metodik ishlarni olib borishda quyidagi ta'lim tamoyillariga tayanildi: izchillik, uzluksizlik, uzviylik, tizimlilik, hamkorlik.

Tadqiqotda olib borilgan tajriba-sinov ishlarining dastlabki aniqlovchi hamda yakunlovchi bosqichlarida o'tkazilgan nazorat so'rovnomalarining qiyosiy tahlillari biz olib borgan tajriba ishlarining natijaviyligi hamda samaradorligini isbotladi. Buni matematikadan integrativ yondashuvlar metodologiyalari asosida o'qitishni amalga oshirishda matematik motivatsiyaning shakllanganligini baholovchi indikatorlarning sifat va son jihatidan dinamik o'sganligida ko'ramiz.

Tadqiqot obyektlarida tajriba-sinov ishlarini tashkil qilishda geografik sharoit va o'quv jarayonini o'ziga xos jihatlarni e'tiborga olish, parallel guruhlarda kuzatish olib borish imkoni bo'lmaganligi sababli, aniqlovchi va ta'kidlovchi bosqichdagi holat nazorat guruhi, ishlab chiqilgan tavsiyalar asosidagi amaliy-metodik faoliyat davri esa tajriba guruhi sifatida o'rganildi.

Biz olib borgan tadqiqot ishida ilgari surilgan ilmiy faraz, ya'ni "Matematikani o'qitishda integrativ yondashuv" o'quv modulini o'qitish jarayonida o'quvchilarni matematik motivatsiyasini shakllantirish mumkinligi amaliyotga joriy etilgan samarali texnologiyalar, usul hamda vositalar orqali o'z isbotini topdi.

Tajriba-sinov davrida qamrab olingan respondent-o'quvchilar bilan o'tkazilgan so'rovnomalar (ilovada berilgan) natijasi shuni ko'rsatadiki, respondentlarning ko'pchiligi tajriba boshida savollarga aniq javob bera olmadilar. Shakllantiruvchi tadqiqotlardan so'ng esa ularga berilgan savollarga aniq va to'g'ri berilgan javoblar ko'rsatkichi 12,4 foiz ga o'sganligining guvohi bo'ldik. Shunday qilib, aniqlashtiruvchi tajriba-sinov davrida o'quvchilarni matematik motivatsiyasini shakllantirish darajasining amaliyotdagi ahvolini o'rganish va natijani tahlil etish qator xulosalarni chiqarishga imkon berdi.

Tajriba-sinov jarayonining shakllantiruvchi bosqichida belgilangan vazifalarni bajarish, natijalarni tahlil qilishda "Matematikani o'qitishda integrativ yondashuv" metodik-qo'llanmasi takomillashtirildi va mazmunan boyitildi, integrativ yondashuvlarni qo'llagan holda o'quv jarayonlar tashkil etildi, tadqiqot mavzusi doirasida matematik ta'lim mavzulari bazasi kengaytirildi. Umumta'lim maktablari o'quvchilarini integrativ yondashuv asosida matematik motivatsiyasini shakllantirish samaradorligini aniqlanib, quyida keltirilgan chora tadbirlarni qo'llash maqsadga muvofiqdir.

MUXOKAMA

O'quv motivatsiyasini shakllantirish zamonaviy maktabning juda katta muammosidir. Motivatsiya turli xil motivatsiyani o'z ichiga oladi. Bunday holda, yoshga bog'liq xususiyatlarni nafaqat hisobga olish kerak, balki yosh xususiyatlaridan, boshqadan boshlash mumkin.

Texnologiya darslarida foydalanadigan rag'batlar:

- baholash;

- kundalik yozishda rahmat yozish;
- og'zaki rag'batlantirish;
- guruhda ishlash, maslahatchilarni (o'qituvchi yordamchilarini) tayinlash;
- eng yaxshi ishlarning ko'rgazmas;
- hazil daqiqasi;
- jismoniy tarbiya mashg'uloti;
- darsga psixologik munosabat;
- bilimlarni hayotda amalda qo'llash;
- ko'p bosqichli vazifalar;
- berilgan uy vazifasi;
- natijalarni o'tmish bilan taqqoslash;
- muammoli - qidiruv holati, raqobat elementlari va har doim ijobiy pozitsiyadagi ishchilar.
- kognitiv faoliyatni rag'batlantirish;

Rag'batlantirish:

- baho;
  - kundalikda minnatdorchilik yozuvi;
- Og'zaki rag'batlantirish.
- guruhda ishlash;
  - maslahatchilarni tayinlash;
  - eng yaxshi asarlar ko'rgazmasi.

5-sinf - maqtash, baholash, o'yinlarning o'quv faoliyatiga kiritish, kulgili lahzalar, o'zaro tekshirish. 6-sinf - kognitiv o'yinlar, amaliy topshiriqlar, juft va guruhlarda ishlash, ijodiy daqiqalar. 7-sinf - bilim o'yinlari, kulgili lahzalar, baholash, maqtash, uy vazifasini bajarish, natijalaringizni o'tmishdagi, o'qituvchining ijobiy his-tuyg'ulari bilan taqqoslash.

Hayoliy rag'batlar: "5" qo'yish va'dasi, qo'ng'iroq oldidan qo'yib yuborish, jazo va'dasi (otanolarni chaqirish bilan tahdid, qoniqarsiz baho qo'yish), o'qituvchining charchoq, sog'lig'i haqida ma'lumotlari.

"Talaba faolligini rag'batlantirish."

- baho;
- o'qituvchining yorqin, hayoliy hissiy nutqi;
- og'zaki maqtov (yaxshi, aqlli va boshqalar);
- istiqbollar (kelajakda bilimlarni amaliy qo'llash);
- kollektiv faoliyatni tashkil etish;
- ko'p bosqichli vazifalar;
- vazifani murakkablashtirish (ijodiy darajaga kirish);
- talaba muvaffaqiyatini oldingi natijalar bilan taqqoslash;
- o'qituvchilar tomonidan talabalarni o'qitish natijalarini tahlil qilish.

Ijobiy misol.

"Bolalar eng samarali va kam stress bilan ishlashlari uchun sharoitlarni yaratish."

- qiziqarli holat;
- dozlangan uy vazifasi;
- kognitiv o'yin;
- raqobat elementlaridan foydalanish;

Talabani oraliq muvaffaqiyatlariga diqqatni jamlash.

Ijodiy daqiqa.

-ota-onalar yig'ilishida talabalarning yutuqlarini baholash;

-talaba natijalarini baland namoyish qilish (sinfga eng yaxshi insholarni o'qish);

-muammoni izlash holati;

-hayotiy vaziyatli tahliliga ishonish.

"Talabalar faoliyatini o'z vaqtida baholash."

-boshqariladigan ishonch;

-amaliy tabiatning vazifalari;

-kulgili lahza;

-kundalikda minnatdorchilik yozuvi;

-o'zaro nazorat;

-o'quv munozarasi;

-dars natijalari (chorak, yil) bo'yicha eng yaxshi talabalar ishi ko'rgazmasi;

-o'quv faoliyati natijalari bo'yicha reyting;

-professional yo'nalish vazifalari va muammolarini hal qilish;

-o'quvchining ishlashi bo'yicha sherikning sharhi.

Ayrim oqituvchilarning xatosi shuki, ular talim jarayonida asosan tashqi motivatsiyaga suyanib qolishadi. Turli sovg'alar, stikerlar, maqtovlar korinishidagi mukofotlash va jarima, qattiq tanbeh va hatto jismoniy choralar korinishidagi jazolar asosiga o'qish jarayoni tashkil etiladi. Ko'p sonli tadqiqotlar natijasiga kora, tashqi motivatsiya shundoq ham ichki motivatsiyasi bor insonning ana shu ichki motivatsiyasini yoqotishiga olib kelishi mumkin. Biroq tashqi motivatsiya orqali insonning ichki motivatsiyasini shakllantirish mumkin. Shu sababli bundan foydalanish kerak ammo me'yorida foydalanish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Bugungi kunda axborot kommunikatsiya texnologiyalari talabalarning bilim qiziqishi va faolligini rivojlantirishning samarali vositalaridan biridir. Kompyuter vositalaridan foydalangan holda o'quv materiallarini taqdim etish, Internetdan ma'lumot manbai sifatida foydalanish va boshqalar o'quv jarayonini jonlantiradi, uni talaba uchun yorqin, esda qolarli va qiziqarli qiladi. Shu munosabat bilan Internetning imkoniyatlariga alohida e'tibor berishni istardim. Ko'pgina hollarda global tarmoq boshqa ma'lumot olish imkoniyatlaridan to'liq foydalanmay qo'shimcha ma'lumot manbai sifatida foydalaniladi. Shu bilan birga, Internet bugungi kunda haqiqiy aloqa vositasi bo'lib, o'quv jarayoni subyektlarining (o'quv forumlari, yangiliklar guruhlari, suhbatlar va hk) o'zaro aloqalarini tashkil qilish uchun nafaqat keng qamrovli imkoniyatlarni taqdim etadi, balki nafaqat tarkibni, balki aloqa jarayonining o'ziga ham jalb qiladi. Shu munosabat bilan, Internet orqali o'zaro hamkorlik qilish imkoniyatlarini talabalarning bilimiga bo'lgan qiziqishini rivojlantirish vositasi sifatida maxsus tashkil etilgan o'rganish doirasida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мирзиёев Ш. М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент.: Ўзбекистон. –Б. 34-35.
2. <https://motiv.uz/motivatsiya/inson-faoliyatining-motivatsiyasi/>
3. <https://muegn.ru/uz/prezentacii/formirovanie-pedagogom-motivacii-k-uchebe-u-studentov-sposoby.html>

4. Малев В.В. Общая методика преподавания информатики. Учебное пособие. - Воронеж: ВГПУ, 2005. -С. 271с. <http://hosting.vspu.ac.ru/~mvv/mpr/mpr-uch.htm>
5. Ибрагимова Ш.О. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларида методик компетентликни ривожлантиришга инновацион ёндашув. “Таълим ва инновацион тадқиқотлар” журналі 2021 йил №3. –Б. 178.
6. Сластенин, В.А. Введение в педагогическую аксиологию. – Москва.: Издательский центр «Академия», 2003. – Б. 78.
7. Ураков Ш.Р. Олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашнинг компетент ёндашувга асосланган педагогик тизимини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори автореферати. –Самарқанд.: СамДУ. 2018. –Б. 11.
8. Рахимов Б.Х. Бўлажак ўқитувчида касбий-маданий муносабатларни шакллантириш тизими. Тошкент.:Фан. 2005 –Б. 14.
9. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари. Пед.фан док. Дисс... афтореферат. Тошкет.: 2007. – Б.132.
10. Бозорова С. Олий таълимда касбий-йўналтирилган ўқитиш технологияси. Монография. Тошкент.: -Б.70.
11. Каюмова Н. Педагогик ва ахборот технологиялари интеграциясида информатика ўқитувчисини тайёрлашнинг методик тизимини ишлаб чиқиш. Замонавий таълим журналі. 2018. №4. –Б. 35-39.
12. Смирнов Б.М, Пономарев Н.Л. Закономерности образовательной инновации // Инновации и образовании. –Москва, 2003. -№ 4. –С. 4-19.
13. Юсупова Д.И. Рахмонов И.Я. Бўлажак математика ўқитувчиси методик тайёргарлигини ривожлантиришнинг илмий-назарий асослари. –Тошкент.: Tafakkurqanoti, 2018. –Б. 17.
14. Куронов М. Миллий тарбия. – Тошкент.: Маънавият, 2007. –Б. 6-7.
15. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.
16. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. *Вестник Ошского государственного университета*, (3), 38-42.
17. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.

ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК НАСРИДА РАНГНИНГ ЛЕЙТМОТИВЛИК ФУНКЦИЯСИ (БИБИ РОБИАНИНГ “КУЗ ЁМҒИРИ” ҲИКОЯСИ МИСОЛИДА)

Абилжон Абдурахмонов

ФарДУ докторанти, PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6786647>

Аннотация. Мазкур мақолада замонавий ўзбек насрида рангнинг лейтмотивлик функцияси тадқиқ этилади. Унинг фаол ва пассивлик кўриниши аниқланиб, пассив кўриниши Биби Робиа Саидованинг “Куз ёмғири” ҳикояси мисолида таҳлилга тортилиб, унинг ёзувчи бадиий гоёсини ёритиб беришидаги аҳамияти кўрсатиб берилди.

Калим сўзлар: контекст, ранг, лейтмотив, ҳодиса, ифода, фаол, пассив, қаҳрамон, ёзувчи, бадиий гоё, гоёвий-эстетик хусусият.

ЛЕЙТМОТИВНАЯ ФУНКЦИЯ ЦВЕТА В СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКСКОЙ ПРОЗЕ (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА «ОСЕННИЙ ДОЖДЬ» БИБИ РОБИА)

Аннотация. В данной статье исследуется лейтмотивная функция цвета в современной узбекской прозе. Определено его активное и пассивное обличие, а также проанализировано его пассивное обличие на примере рассказа Биби Робиа Саидова «Осенний дождь», показано его значение в освещении художественной мысли писателя.

Ключевые слова: контекст, цвет, лейтмотив, событие, экспрессия, актив, пассив, герой, писатель, художественная идея, идейно-эстетическая черта.

THE LEITMOTIV FUNCTION OF COLOR IN MODERN UZBEK PROSE (IN THE EXAMPLE OF BIBI ROBIA'S STORY "AUTUMN RAIN")

Abstract. This article explores the leitmotiv function of color in modern Uzbek prose. Its active and passive appearance is determined, and its passive appearance is analyzed on the example of Bibi Robia Saidova's story "Autumn Rain", and its importance in illuminating the writer's artistic idea is shown.

Key words: context, color, leitmotif, event, expression, active, passive, hero, writer, artistic idea, ideological-aesthetic feature.

КИРИШ

Рангларнинг контекстадаги динамик намоён бўлиш шаклида насрий асар таркибидаги ранг асосан лейтмотивлар мақомига яқин туради. Биз буни “рангнинг лейтмотивлик функцияси” деб номлаб, насрий асардаги алоҳида ҳодиса сифатида ўрганишга жазм этдик.

Ушбу атамага берилган тарифга мурожаат этсак.

Лейтмотив (нем . *Лейтмотив* - “асосий, етакчи мотив”)[1] мусикадан олинган *лейтмотив* атамаси адабий танқидда ҳам қўлланилади ва адабий ва бадиий асарнинг ҳукмрон кайфиятини, асосий мавзусини, асосий гоёвий ва ҳиссий оҳангини, ёзувчи ижодини, адабий йўналишни англатиши мумкин; асарда қаҳрамон, тажриба ёки вазиятнинг доимий характеристикаси сифатида доимий равишда такрорланадиган ўзига хос тасвир ёки бадиий нутқнинг бурилиши, ёзувчининг ниятини очиқ бериш учун калит бўлиб хизмат қиладиган қайта-қайта эслатиб ўтилган индивидуал тафсилот ёки сўз. Такрорлаш ёки ўзгарувчанлик жараёнида лейтмотив алоҳида гоёвий, рамзий ва психологик чуқурликка эга бўлиб, маълум бирлашмаларни уйғотади. Шеърятда образлилик билан бир қаторда товуш, ритмик ва интонацион лейтмотивлар ҳам ажралиб

туради. Бу ерда у умуман ёзувчи асарининг ёки асарининг устун мавзусини, шунингдек, маълум бир жанр ва услуб учун доимий, "каноник" тематик элементлар ёки экспрессив воситалар гуруҳлари йиғиндисини билдиради. Шунингдек, лейтмотив деганда баъзан маълум бир бадиий яхлит – адабий асар давомида доимий такрорланиб турувчи тематик ва ифодали воситалар мажмуаси тушунилади; бу қўлланишда лейтмотив тушунчаси ўзининг асл мусиқий маъносига яқинлашади. [2]

Тарифда келтирилган *“ифодали воситалар мажмуаси”* рангга тааллуқли деб ҳисоблаб, рангнинг насрий асардаги функциясининг алоҳида ҳодисаси деб ўрганишимизга асос бўлади деб ўйлаймиз.

Шундай қилиб насрий асарда лейтмотивлик ҳодисаси бор дедик.

Ушбу ҳодисани ҳам ижикилаб таҳлилга тортишда шартли равишда икки кўриниши бор экан деган қарорга келдик:

- 1) фаол ранг-лейтмотив
- 2) пасив ранг лейтмотив.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ўз-ўзидан тушунарли бўлиб турибдики, насрий матнда рангнинг интенсив иштирокидан унинг активлиги юзага келади, кам иштироки эса пасивлиги. (пасив ранг – лейтмотив дейишимизнинг шартлилиги ҳам шунда!)

Фаол ранг-лейтмотив ҳодисасида, яъни ранг фаол иштирокида айнан бир у тааллуқли бўлган предмет билан биргаликда ёки бошқа предметлар сифати тарзида келади.

Лейтмотивнинг пасив кўринишига тўхталсак. Бугунги ёш қаламкашларнинг ижодида ҳам рангни психоаналитик аҳамиятга монанд ҳолда етакчи рамзий мавқега ва рамзининг асар ядросига айлантириб ифода эта олиш тажрибаларидан яққол кўзга ташлангани сифатида Биби Робиа Саидованинг *“Куз ёмғири”* ҳикоясини келтириш ўринли.

“Шаҳар гала-говуридан ўзини четга олган бу дўконча кўҳнагина мактаб биқи ниди, кўп қаватли эгиз бинолар ўровида жойлашган эди. Тўрт фаслга мосланган пойафзаллар билан тўлдирилган. Дўконнинг доимий ёрдамчилари – сониялар, соатлар, кунлар – бозорга боришга эринадиган, зарурат туғилгандагина оёқ кийим эсига тушиб қоладиган харидорларни тинимсиз етаклаб келарди. “Саҳар турсанг, ишларинг юришади, ризқинг кўпаяди”. Бу гапни онасидан кўп эшитганди. Шунинг учун бугун дўконни одатдагидан эрта очди. Сўнгра қора булутлар кузатуви остида дўкони олдиға сув сепиб сунурди. Вақт харидор чорлаш билан овора экан, у ичкариға кириб китобини қўлиға олди. Аммо хонаға бостириб кирган ернинг нам ҳиди руҳини аллақайларға чорлагандек бўлди. Қишлоғидаги таниш манзаралар кўз олдидан ўта бошлади. Сотувчи тўйиб-тўйиб, чуқур-чуқур нафас олди-да, кўчада мудраётган ҳаётнинг уйғонишини кутиб кўзини китобға тикди.” [3.-7]

Кўринадики, асардаги сюжет динамикаси бевосита пейзаж ва ундаги деталлар билан омукталашиб, бадиий ғоянинг синтез шаклини юзага чиқармоқда. Пейзажнинг марказида ранг алоҳида рамзийлик касб этади. Булут, биламизки, ёмғир олиб келиши аниқ. Булутнинг ҳам табиатда асосан икки кўриниши мавжуд: оқ ва қора булутлар. Оқ булутлар ер сатҳидан юқорида жойлашганилиги ва анча енгиллиги билан характерланса, қора булут эса ер сатҳига яқинлиги ва ёмғир ёғдириши билан ажралиб туради. Ушбу матнда келтирилган булутнинг ёмғир булутли эканлиги китобхонга алоҳида қора сифатловчиси қўшмасдан баён

килиб кетилса ҳам тушунарли. Аммо муаллиф томонидан булутнинг ранги алоҳида таъкидлаб берилади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ

“Қора булутлар кузатувида...” асардаги булутлар ҳам жонлантирилиб, улар тимсоллантирилиб, чуқур рамзийлик юкланганлиги бўрттирилиб берилмоқда. Қора рангда бўлган булут жонлантирилиши билан асардаги бадиий ғоя рангтасвирдаги рангнинг хусусиятлари билан синтезланган шаклга келтирилади. Яъни қора рангнинг рамзий тушунча ифодаси асарнинг марказига чиқади ва бошқа онг оқимидаги тушунча ва ҳодисаларни ўзининг атрофида, орбитасида айланишига мажбур эта оладиган мантикий кучга эга бўлади. Биламизки, қора рангнинг умумбашарий тушунчасига кўра салбий тушунчаларни англатади. [4.-64]

Аён бўладики, ҳозирги ўзбек шеърлятида қора ранг асосан рамзий ифодасига кўра салбий хусусиятларни ўзида касб этгани ҳолда ижтимоий муҳитдаги қаҳрамоннинг чуқур рухий драматик ҳолати манзарасини ифодалашда қўлланган. Шунинг воситасида ёмғирнинг одатий, табиий ҳодиса сифатида эмас, балки бирор кўнгилсизликнинг даракчи сифатидаги талқинига урғу берилаётганилиги англашилади. Қора рангнинг умидсизлик, фалокат, ғам, фожеа каби рамзлари биринчи планга олиб чиқилади. Энди китобхонга содир бўладиган воқеалар силсиласидаги кўнгилсизликдан дарак берилади. Сотувчининг дўкони атрофида кўнгилсиз воқеа ёки шу билан боғлиқ бирор ҳодисанинг содир бўлиши аниқлашиб қолади. Китобхон шу нарсани воқеалар ривожидан саҳифани тезлик билан кўздан кечирганича кута бошлайди. Тез орада асардаги асосий тугун содир бўлади. Ранг асардаги асосий фигура деталь – туфли билан тўқнаш келади. Туфлининг тарифида ҳеч қандай салбийлик ифодасини топмаган бўлса-да, аммо келгусида содир бўлиши мумкин бўлган ноҳушликдан китобхон учун бадиий вазият тайёрлаб туради.

Ҳикояни кузатар эканмиз, асарда қора рангининг яна бир ўринда ишлатилиши асарнинг ғоявий-эстетик хусусиятига кескин таъсир кўрсатганлигига гувоҳ бўламиз. Матнда ўзига хос лейтмотивга айланган қора ранг ўзи бирикиб келаётган деталларнинг битта – ўзининг рамзий тушунчаси доирасидаги бадиий ғоянинг атрофига бирлаштиришга муваффақ бўлганлиги сезилади.

“Шамол оёғи куйган товукдек у ёқдан бу ёққа югурарди. Кун пешинга яқинлашган. Саҳар турмоқ ҳикматини пешма-пеш сотилаётган товарларни тасдиқлаб турарди. Сотувчи дўкондаги икки харидор билан андармон бўлиб турганида баҳайбат қора машина савлатига яраша овоз била “ғийқ” этиб дўкон олдидан тўхтади. Машинанинг орқа эшигидан ўзгача русусмдаги мактаб формаси кийган ўн тўрт-ўн беш ёшлардаги қизалоқ ва олд эшикдан бошидаги кепкасини тўғирлаганча башанг кийинган бир киши тушди. Аёл уларни дўкон ичига кириб келгунларига қадар кузатиб турди ва шунча дабдабага ярашмаган ҳиссиз юзларига қараб, уларнинг сурагини чизган “рассосм”га истара, қувонч ранглари етишмай қолганига таажжубланди. Гўёки бундай одамларнинг юзига сув сеппи ўзига келтириш керакдек туюларди. Дўконга кириб оқа ҳали танланмаган туфли учун орқа чўнтагидан бир боғлам пулни қўлига олди. Қизга кутилганидай юқориги қаторда, алоҳида мавқеа эгаллаган пойафзалларга кўз югуртирди-ю, ҳам нарҳи, ҳам пошнаси бошқаларига қараганда анчагина баланд бўлган туфлини бармоқ учи билан кўрсатиб:

– Ана шунинг ўттиз еттисини беринг, – деди.

Сотувчи талабни бажаришдан олдин беихтиёр қизнинг оёқларига назар ташлади. Оёғидаги бежиримгина феруза тошли туфлиси билан қўлидаги сумкасининг ранги бир хил эди. Қиз танлаганини кийиб кўрар экан. Юзидан қисқа муддат ичида табассум югуриб ўтди:

–Буни кеча олиб берган маржонингиз билан ҳам кийсам бўларкан. О, мана бунисини ҳам оламан. Уйимизнинг ёнидаги дўконда шунга мос шарф ҳам кўргандим.

Ота пойафзалларнинг нарҳини сўраб, сотувчига пул тутқазди...” [3.-9]

МУҲОКАМА

Кўринадики, асардаги ғоялар динамикаси қора рангнинг лейтмотиви атрофида айлана бошлайди. Мантикий нукта вазифасини ўтайди. Шунинг учун яна пейзаждаги ранг билан макон воқелигидаги ранг уйғунлашувчи ва шу йўл билан мантикий рангнинг аҳамияти кучайтирилади:

“Қора булут, ниҳоят, дард ёрди: шаррос ёмғир қўйиб юборди. Сотувчига таниш бўлган мактаб қўнғироғи жаранглади. Бугун даромад нисбатан мўл бўлганини ўйлаб ўтирар экан, эшикдан боласини етаклаганча ўша таниш аёл кириб келди ва пешонасидагини сизаётган ёмғир томчиларини артаркан, остонадан бир қадам ўтиб тўхтади. Сотувчи она болани ларҳол таниди ва очиқ чеҳра билан уларни ичкарига таклиф қилди. Аёл юзида қотиб қолган ним табассум билан ўғлини етаклаганча қил кўприкдан ўтаётгандек эҳтиёткорлик билан юриб бурчакка борди ва ўша илгари кўриб кетган туфлисига бир муддат тикилиб олди. Ўғли эса, кўчада ёмғирда қолгани ёқмаганми, жимгина турар, ҳеч нарсаса қизиқмасди. Она кўзини ердан узмаган қўйи туфлининг нарҳини яна сўради. Бола сотувчи оғзидан яна ўша нарх янграгунча қадар бўлган муддат онасининг юрак товушини эшитди. Сотувчи ўша рақамларни қайтараркан, нима учундир ҳижолат тортди. Шунда фарзанд нигоҳларини онасининг оёқларига қадади. Бола онасининг шунча йиллардан бери кийилилавериш орқаси эзилиб кетган, олд ва ёнларидаги баъзи жойларининг чоклари сўкилган оёқ кийимини кўриб, гоҳ онаси юзига, гоҳ ерга тикиларди, тикилгани сайин кўзларидаги мунг қуюқлашарди. Ва шу лаҳзаларда боланинг болалиги ёмғирга ҳам қарамасдан ҳеч қачон қайтмайдиган бўлиб дўкондан чиқиб кетди.” [3.-10]

ХУЛОСА

Рангнинг яъни қора рангнинг асардаги рамзий ифодаси мантикий нукталарни йўналтириб беради. Кўринадики, ҳикоядаги бадиий мантиқ ранг рамзидан келиб чиқади.

Демак, келтириб ўтилган мисолда ранг пассив – санокли иштирок этади. Аммо ҳар бир сахна бевосита унинг иштироки билан бошланадики, оқибатда рангнинг рамзий хусусияти бутун асарнинг мантикий майдони орбитаси марказига айланиши билан характерланади. Ушбу ҳикоядаги Қора рангнинг салбий рамзи асар пессимизминини оширишга хизмат қилдирилганлиги пассив лейтмотив натижасида, деб қабул қилиш нотўғри бўлмас.

Демак, ушбу ҳикоя мисолида лейтмотив рангнинг насрий асардаги пассив иштироки куйидагиларни юзага келтирганлиги аниқланади:

- 1) Иштироки пассив бўлса-да тасаввурга самарали таъсир кўрсатади;
- 2) Асардаги қаҳрамон психологиясини намоён қилади;
- 3) Асар руҳиятини белгилайди;
- 4) Асар йўналишини белгилайди;

- 5) Миллий менталлитетни ошкор қилади;
6) Анъанавий-рамзий тушунчалардан ташқари ёзувчининг индивидуал рамзий тушунчаларини юзага чиқишига хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Википедия. <https://ru.wikipedia.org>
2. Лейтмотив // Словарь литературоведческих терминов / Ред.-сост.: [Л. И. Тимофеев](#) и [С.В.Тураев](#). - М.: «Просвещение», 1974. - С. 172.
3. Биби Робиа Саидова. Куз ёмғири. Ҳикоя./ Биби Робиа Саидова. Какку овози.Ҳикоялар. -Т.: Ғ.Ғулом, 2019.
4. Абдурахмонов А. Усмон Азим шеъриятида ранглар поэтикаси. /Ўзбек тили ва адабиёти. Журнал. 2013, 3-сон.

BO'LAJAK FIZIKA FANI O'QITUVCHISINING MANTIQUIY FIKRLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING TAKOMILLASHGAN MODEL

Sh.O.Toshpulatova

Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6787723>

Annotatsiya. Maqolada ta'lim mazmunini umumevropa xalqaro standartlari asosida tashkil etish, mutaxassislarining umummadaniy, maxsus, kasbiy va shaxsiy kompetentligini milliy dastur asosida rivojlantirish masalasi bo'lajak fizika fani o'qituvchisining mantiqiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishni takomillashtirish pedagogik muammo sifatida qaralgan hamda takomillashgan modeli ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mantiqiy fikrlash, kompetentlik, kompetensiya, malaka talablari, milliy dastur.

УСОВЕРШЕНСТВОВАННАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИИ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ФИЗИКИ

Аннотация. В статье рассматриваются в соответствии с международными стандартами, развитие общей, специальной, профессиональной и личной компетентности специалистов на основе национальной программы, развития логического мышления будущего учителя физики, считается педагогической проблемой и разработана усовершенствованный модель.

Ключевые слова: логическое мышление, компетентность, компетенция, квалификация, национальная программа

AN IMPROVED MODEL OF DEVELOPING THE LOGICAL THINKING COMPETENCE OF A FUTURE PHYSICS TEACHER

Abstract. The article considers, in accordance with international standards, the development of general, special, professional and personal competence of specialists on the basis of the national program, the development of logical thinking of the future physics teacher, is considered a pedagogical problem and an improved model has been developed.

Keywords: logical thinking, competence, competence, qualification, national program

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim mazmunini umumevropa xalqaro standartlari asosida tashkil etish, mutaxassislarining umummadaniy, maxsus, kasbiy va shaxsiy kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan masalalar alohida dolzarblik va ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim muassasalari o'quv faoliyatining sifati o'quv jarayonini rejalashtirish, uni amalga oshirish, o'quv reja, dasturlarining mazmun mohiyati bilan emas, balki talabalarining olgan bilim, ko'nikma va malakasining DTS talablari va Milliy dasturda nazarda tutilgan ta'lim natijasi sifati bilan belgilanmoqda. Shunday ekan, pedagogika oliy o'quv yurtlarida bo'lajak fizika o'qituvchisining mantiqiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish orqali ularning intellektual darajasini oshirish ta'lim-tarbiya tizimiga singib ketishidagi muhim bosqich bo'lib hisoblanadi.

Oliy ta'lim jamiyat ehtiyojlarini qondirish maqsadida faoliyat olib boruvchi ijtimoiy institut sifatida shu jamiyatda yuz berayotgan o'zgarishlar va jarayonlarga o'z vaqtida munosabat bildiradi, chunki, Prezidentimiz ta'kidlaganidek, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalarining rivojlanish darajasini, uning istiqbollarini ta'minlashda yuqori malakali mutaxassislar,

ilm-fan vakillari yetakchi omillardan biri hisoblanadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev 2019 yil 24 mayda O'zbekiston Respublikasi Milliy universitetida oliy ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalari rahbarlari, akademiklar, olimlar, yosh tadqiqotchilar bilan bo'lib o'tgan uchrashuvda ilm-fanning mamlakat rivojidadagi ahamiyatini "Ilmni, tarbiyani to'g'ri hal qilsak, hamma sohalarni malakali mutaxassislar o'zlari rivojlantiradi" so'zlari bilan alohida ta'kidlagan edi. Buning natijasi o'laroq, oxirgi yillarda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning uzoqni ko'ra bilishi va bevosita tashabbuskorligi hamda faolligi tufayli O'zbekistonimiz xalqaro hamkorlikning zamonaviy va raqobatbardosh ishtirokchisiga aylandi. Tabiiyki, milliy oliy ta'lim tizimlari zamonaviy fan va texnika tomonidan ishlab chiqilayotgan va tobora takomillashib borayotgan "dunyo standartlari" atalmish talablarga muvofiqlashishga intiladi. Oliy ta'lim muassasalari o'z faoliyatini hozirgi jamiyatda muvaffaqiyatli amalga oshirishlari uchun ta'lim xizmatlari bozorida va mehnat bozoridagi sodir bo'layotgan o'zgarishlarga o'z vaqtida munosabat bildirishga layoqatli bo'lishlari, tez o'zgarib borayotgan sharoitlarga moslasha olishlari, shuningdek, ta'limda yanada yangi, samarali o'qitish texnologiyalarni o'zlashtirishlari lozim. Bundan tashqari 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlisga va mamlakatimiz xalqiga yo'llagan Murojaatnomasida "Fizika va astronomiya fanlarini o'qitishni yanada isloh qilish va uni ustivor yo'nalish sifatida qarash masalasining maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, pedagogika oliy o'quv yurtlarida bo'lajak fizika fani o'qituvchisining mantiqiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Zamonaviy psixologo-pedagogik fanlar erishgan yutuqlarga binoan mukammal o'quv jarayoni uchta bir-biri bilan bog'liq qism (komponent)dan iborat:

1. Motiv (M).
2. Talabani o'zlashtirish faoliyati (O'F).
3. Talabani bilish faoliyatini boshqarish (B). Boshqarish vazifasini o'qituvchi yoki texnik vositalar bajaradi. Demak, o'quv jarayonini (O'J) quyidagi formula tarzida ifodalash mumkin:

$$O'J = M + O'F + B$$

1. O'qish motivlari. Agar ta'lim jarayonida o'quv ishi (vazifasi) talaba uchun biror shaxsiy qimmatga ega bo'lsagina, kishida unga qiziqish uyg'onishi mumkin. «Motiv» tushunchasi ehtiyoj, intilish, xohish, mayl, qiziqish kabi ma'nolarni anglatadi. Muallimlar bolada o'qishga motiv hosil qilishga intilishlari, o'quv jarayonida uni hisobga olib, mantiqiy fikrlashni shakllantirishi va rivojlantirishi mumkin.

2. Talabani o'quv-bilish faoliyati. Bilim olish uchun motiv hosil qilish bilan birga talaba o'quv materialini o'zlashtirishga imkon yaratadigan o'quv-biluv harakatlarini ham bajarishi zarur, ya'ni talabani o'zi faoliyat ko'rsatib fikrlamog'i kerak.

3. O'quv - bilish faoliyatini boshqarish. Ta'lim jarayonini boshqarish usuli ham to'g'ri tanlangan taqdirdagina o'quv jarayoni tugallangan hisoblanadi. Demak o'quv jarayonida boshqarish vazifasini o'qituvchi yoki texnik vositalar bajaradi.

Pedagogik texnologiya usulining o'ziga xos xususiyati shundaki, unda ta'limning rejalashtirilgan maqsadiga erishishni kafolatlaydigan o'quv-bilish jarayoni loyihalashtiriladi. Maqsadni ko'zlash, o'quv materialini ayrim bo'laklarga ajratish, joriy natijalarni tekshirib borish

– o‘quv jarayonini tashkil etishning bu belgilari – qayta ishlab chiqiladigan (takrorlanadigan) ta’lim sikliga xos xususiyatlardir.

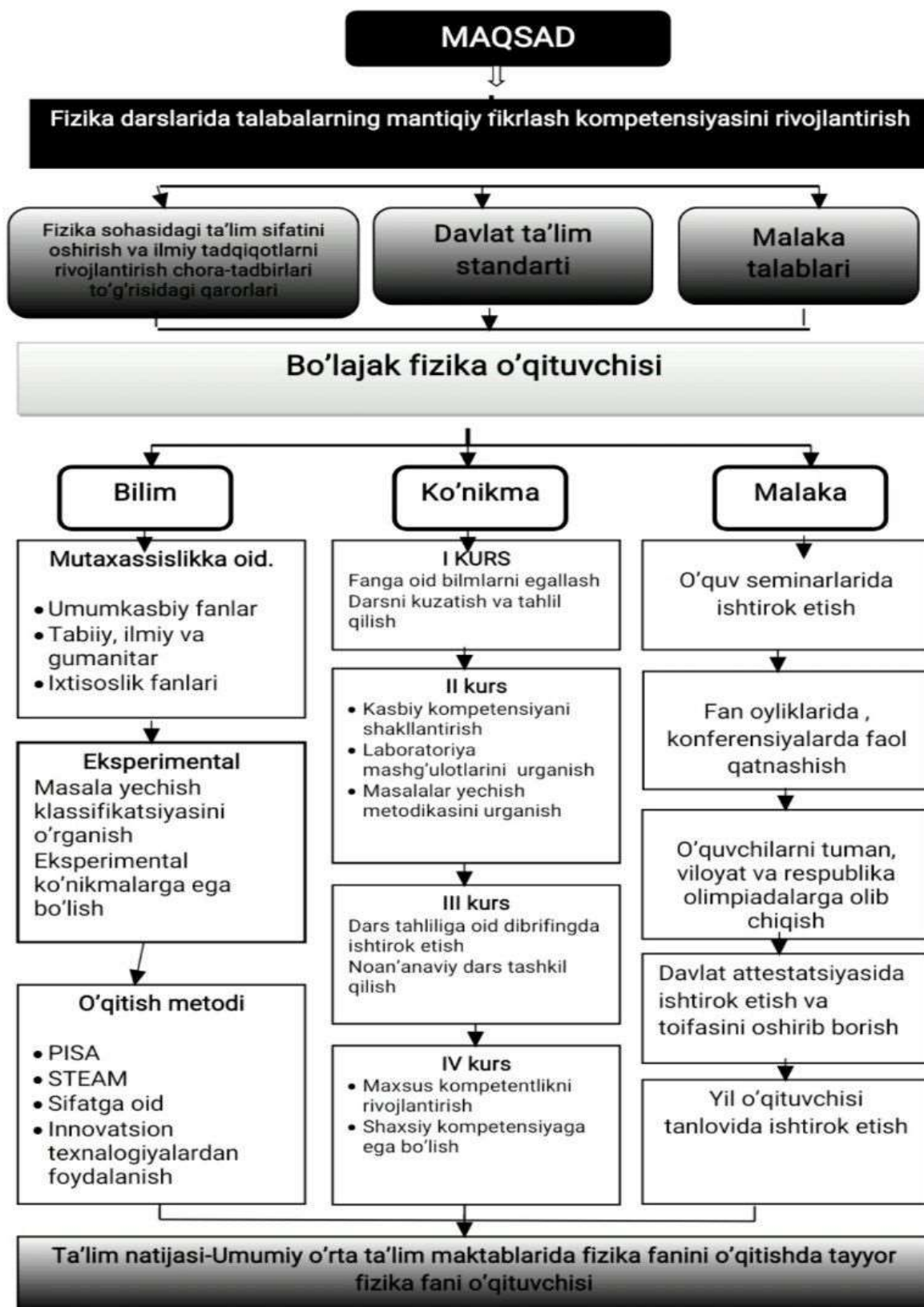
TADQIQOT NATIJASI

Ilmiy-pedagogik izlanishimiz natijalarini o‘tkazish jarayonida oliy ta’lim muassalarining pedagogika ta’lim yo‘nalishi talabalarida o‘z mutaxassisligidan kelib chiqib, olgan bilim, egallagan ko‘nikmalari va malakasini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratishni talab qiladigan quyidagi integrativ modelda o‘quv reja asosida mutaxassislikka oid(1-rasm): umumkasbiy, tabiiy, ilmiy, gumanitar va ixtisoslik fanlarini tanlashda va o‘qitish jarayonini tashkil etishda DTS va malaka talablaridan kelib chiqib, 1-kurs talabalarida fanga oid bilimlarni egallash ko‘nikmasini hosil qilish orqali ularda mustaqil fikrlashni rivojlantirish, kichik tadqiqotchilik malakasini shakllantirish uchun o‘quv seminarlarda, konferensiyalarda o‘z tezisi bilan ishtirok etish kompetensiyasi shakllandi. 2-kurs talabalarida eksperimental ko‘nikmani shakllantirish orqali ularda STEAM fizika ratsionalizatorlik, kashfiyotchilik, kerativlik kabi qobiliyatlarni rivojlantirish orqali hayotiy ehtiyojga aylantirish, ularni turli tipdagi(ijodiy, sifat, eksperimental, grafik) masalalarni yechish orqali mantiqiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish orqali masala yechishning analitik va sentetik yechimlarini tahlil qilish kompetensiyasini rivojlantirish imkonini beradi. Ularning fan oyliklarida ishtirok etishi, olimpiadalarda qatnashishi orqali o‘spirinlarda “Men konsepsiyasi” shakllanadi. 3-kurs talabalarida “Fizika va astronomiya o‘qitish metodikasi”, “Masalalar yechish metodikasi” fanlari orqali o‘qitishning noan’anaviy ta’lim texnologiyalarini egallash, har bir darsni ilmiy-metodik tahlil qila olish, debriefing hamda debatlarida ishtirok etish orqali tanqidiy fikrlash elementlari shakllanadi.

MUHOKAMA

Quyidagi model asosida 4-kurs talabalarida maxsus kompetentlikni egallash natijasida ularda shaxsiy kompetentlikni rivojlantirish o‘qitishning noan’anaviy ta’lim texnologiyalarini egallash, har bir darsni ilmiy-metodik tahlil qila olish, debriefing hamda debatlarida ishtirok etish orqali tanqidiy fikrlash elementlari rivojlanadi. Bir so‘z bilan aytganda bo‘lajak fizika o‘qituvchisining(refleksiv, motivatsion va kreativ) yondashuvlar asosida kasbiy kompetensiyalarining (ilmiy, metodik, tashkiliy, innovatsion va texnologik) dasturlashtirilgan o‘quv metodik ta’minoti (elektron darslik, o‘quv qo‘llanma, elektron metodik majmua) yaratildi va shu yordamida ilmiy-metodik jihatdan tayyorlash imkoni yaratiladi. Tadqiqot davomida ta’lim jaryoni va mazmunini o‘z ichiga olgan didaktik shart sharoitlar (o‘quv reja va dasturlar mazmuni takomillashtirildi, o‘quv jarayoni o‘quv - metodik ta’minoti yangilandi) pedagogik va axborot-kommunikativ texnologiyalar vositalari (virtual laboratoriya, virtual stentlar, vizual ko‘rgazmali qurollar) asosida ta’lim mazmunini amalga oshirish metodlari yordamida tajriba-sinov ishlari amalga oshirildi. Tadqiqot ishi jarayonida qo‘llanilgan axborotli ta’lim, muammoli ta’lim, vizual ta’lim kabi interfaol o‘qitish metodlarining samaradorligi aniqlandi.

1-rasm- Bo‘lajak fizika fani o‘qituvchisining mantiqiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishni takomillashgan modeli.

Ushbu modelning amaliyotga tatbiq etilishi natijasida fizika fanidan ma'ruza mashg'uloti jarayonida qo'llanilgan ob'ektiv tabiiy eksperimentlar, multimediali elektron qo'llanmalar, o'quv filmlari, o'quv plakatlar, slaydlar, rasmlar namoyish materiallari pedagogik jarayonni noan'anaviy metodlar yordamida takomillashtirishda tashkiliy-metodik, pedagogik-psixologik va

didaktik tamoyillarga amal qilishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishdagi ustuvor masalalarni ijobiy hal etishga olib keldi. Natijada talabalarning fizika fanidan mantiqiy fikrlash kompetensiyasini rivojlanganligini baholash mezonlari (reproduktiv, produktiv, qisman izlanuvchanlik, kreativlik) va kompetentlik darjalari (a'lo, yaxshi, qoniqarli, qoniqarsiz) uzluksiz nazorat va monitoring asosida kvalimetrik tahlil qilindi.

XULOSA

Demak, talabalarda mantiqiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishda darslik va o'quv qo'llanmalarga qo'yilayotgan zamonaviy talablarni inobatga olish, fan va texnika yutuqlaridan, ularning bunyodkorlik sifatlaridan keng foydalanish lozim bo'ladi. Bunda yo'naltirilgan topshiriqlarning pedagogik xarakterini inkor etib bo'lmaydi.

Shunday qilib, ilmiy, ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlilidan ma'lum bo'lishicha «*mantiqiy fikrlash*» tushunchasiga zamonaviylik kontekstida baho berish zaruriyati ijtimoiy ehtiyoj sifatida namoyon bo'lganligi ilmiy jihatdan asoslanildi.

Tadqiqotlar mobaynida talabalarning mantiqiy fikrlash ko'nikmalari quyidagi mezonlar asosida shakllantirildi:

- Fizika darslarida o'quv materialini idrok etishda, asosiy va mohiyatan birlamchi fikrlarni aniqlash olish;
- analiz, sintez, analogiya, bashorat qilishga o'rgatish;
- talabalarda ilmga chanqoqlik, mustaqil hayotga tayyorgarlik kabi hislatlarni o'stirish;
- tadqiqotda qatnashgan talaba shaxsining intellektual darajasini taraqqiy ettirib, bahs-munozara yuritish madaniyatini shakllantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O.Toshpulatova. Логическая подготовка будущего учителя физике к педагогической деятельности// Тафаккур зиёси” –Илмий услубий журнал, 4-сон 2020 йил, 155-157 бетлар, Жиззах.
2. Kutbedinov A.K., Karimov A.M., Toshpulatova Sh.O., Ochilov Sh.B., Ashirbekova S.U., Kanatbayev S.S. The main factors influencing the development of logical thinking skills of students in physics lessons// Skopus.Solid State Technology.Volume:63. Issue 6. pp 8761-8770. Desember 29. Publikation year: 2020. Archives Available @ www.solidstatetechnology.u

VIII – XIII АСРЛАРДА ХОРАЗМ АДАБИЙ МУҲИТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА МАДАНИЙ ТАЪСИР ОМИЛЛАРИ

Атаев Азамат

ТошДЎТАУ ўқитувчиси, Адабий манбашунослик
ва матншунослик кафедраси таянч докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6788188>

Аннотация. Мазкур мақолада VIII-XIII асрларда Хоразм адабий муҳитининг ривожига маданий жиҳатдан таъсир кўрсатган омиллар юзасидан фикр-мулоҳазалар келтирилади.

Калит сўзлар: Хоразм арабийзабон адабиёти, Баҳром Гўр, мадҳ, фахр, ҳажв, Мужир уд-давла.

ФАКТОРЫ КУЛЬТУРНОГО ВЛИЯНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЫ ХОРЕЗМА В VIII-XIII ВВ.

Аннотация. В данной статье представлены мнения о факторах, культурно влиявших на развитие литературной среды Хорезма в VIII-XIII вв.

Ключевые слова: хорезмийская арабская литература, Бахрам Гор, мадх, гордость, юмор, Мужир уд-Даула.

FACTORS OF CULTURAL INFLUENCE IN THE FORMATION OF THE KHOREZM LITERARY ENVIRONMENT IN THE 8TH - 13TH CENTURIES

Abstract. This article provides opinions on the factors that culturally influenced the development of the literary environment of Khorezm in the 8th-13th centuries.

Key words: Khorezm Arabic literature, Bahram Gor, madh, pride, humor, Mujir ud-Dawla.

КИРИШ

Хоразм адабий муҳитининг шаклланишида маданий таъсир омилларини таҳлил қилар эканмиз, мўғуллар босқинигача бўлган даврда Хоразм арабийзабон муҳитида Абу Бақр Хоразмий ва Рашидуддин Ватвот каби адиблар наср бобида ҳам кўплаб ижод қилганларини кўрамиз. Лекин шеърят Шарқ халқлари, жумладан, Ўрта Осиё яқин ўтмишга ўз илғор мақомини бермай келганини ҳаммамиз эътироф этамиз. Тарихга нигоҳ солсак, араб фотиҳлари ушбу ўлкада дуч келган адабиёт ва ушбу адабиётнинг қиймати масаласи ўртага чиқади. Аччиқ ҳақиқат шуки, Исломдан олдин ушбу ўлкада бўлсин ё бошқа ҳудудларда бўлсин, маҳаллий шеърят ҳақида ҳеч нима билмаймиз. Бор маълумотлар ҳам афсоналар қатига жойланган. Масалан, Шамсиддин Розийнинг айтишича, Баҳром Гўр илк шеър назм қилган киши бўлиб, у шеърни Ҳайрада араблардан ўрганади. Форс олимлари унинг шеър ёзишини маъқулламадилар ва уни шеър ёзишдан ман қилдилар. Унинг ўзи эса бундан сабоқ олиб, ўз фарзандлари ва қариндошларига шеър ёзишни ман қилади.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Кўпчилик Эрон адабиётшунослари форс шеърятини Исломнинг кириб келиши ва икки умматнинг бирлашиб кетиши араб ва форслар, Қуръон ва арабчага бўлган муҳаббатнинг бирлашиши, жоҳилият ва Ислом араб адабиёти билан жипслашиб кетиши билан юзага келганига ишора қиладилар.

Сомонийлар ўз қасрларида араб ва форс шоир ва ёзувчиларига ҳомийлик қилганлари маълум. Лекин уларнинг саройларидаги шеър тараннум этгувчи айрим эроний шоирлар, В.В.Бартольд айтганидек, Исломга мос келмайдиган фикрларни тарқатар эдилар, масалан, Рудакий Самарқандий “юзни қиблага буришда маъно йўқ, қалб мажусий қудсиятга талпинувчидир ва барча динлар учун умумий бўлган илоҳга иймон келтирмоқ лозим” – деган. Буни В.В.Бартольд қуйидагилар билан қўллаб қувватлайди: “Дақиқий деган шоир ўз сўзлари билан зардуштийлик ақидасини қуйидаги сўзлари билан очиқчасига эълон қилган: “Хамр (маст қилувчи ичимлик) ортиб қолар, лабим ва зардушт дини бошқа барча нарсадан кўра унинг ҳабибидир”. В.В.Бартольд назарда тутган шеърни Забихулло Сафо ўз китобига киритган. Ҳусайн Тоҳо фикрича, бу сўзлар зардуштийлик ақидасини очиқчасига эълон қилиш бўлмай, шоирлар мусулмон бўлса ҳам бундай сўзларни айтганлари учраб туради, буни ахлоқи бузуқ мусулмон араб шоирларининг ижодида ҳам учратиш мумкин.

Шамсиддин Розий айтадики: Биринчи форсча шеър айтган Абу Ҳафс ас-Саъдийдир, лекин адабиёт тарихчилари Наср ибн Аҳмад Сомонийнинг шоири Абу Абдуллох Жаъфар Рудакий биринчи буюк форс шоири эканига иттифоқ қилганлар.

Ажам ўлкаларидаги арабийзабон адибларнинг кўпчилиги ушбу юртларда кетма-кет ҳукм сурган давлатларнинг султон ва ҳукмдорларининг саройларида яшаганлар. Улар девонларда котиблик қилдилар, мақтов ва надомат шеърларини ёздилар, мадрасаларда ёзув билан машғул бўлдилар. Уларнинг ичида бир юртдан бошқасига кўчиб юрганлари ҳам бор. Улар Шом, Миср, Жазира ва Андалусдаги шоирлар билан ҳамсоя бўлмадилар, чунки улар ажам муҳитининг шоирлари эди, шу билан бирга улар ўзларининг турли адабий ғояларида мутақаддим шоирларнинг йўлини тутдилар. Биздаги мавжуд ушбу ўлкада битилган шеър намуналари араб шеъриятига тақлидан ёзилганига гувоҳ бўлдиқ. Шулардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, бу шеърият анъанавий тақлидий мактаб йўналишида юрган, лекин шу билан биргаликда ўзига хос хусусиятларга ҳам эга эди. Унинг илк кўринишлари Ислом халифалигининг марказидан узоқдаги Мовараунаҳр каби Машриқ ўлкаларида ривож топганидан бери шаклланган. Бу ўлкадаги шеърият кўринишларидан энг муҳимлари тақлидий мавзулар – мадҳ, фахр, ҳажв, шикоят, ачиниш, ишқ, аёлларни мақташ ва шу кабилар мисолида гавдаланган. Улар қасида тузиш, унинг суратларини жамлаш ва услубларини таълиф қилишда хотира ва меросдан илҳом оладиган тилда ўз салафларининг йўлидан бордилар.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ

Мадҳ ва ҳажв эски араб муҳитининг ажралмас бўлагидир. Хоразм арабийзабон муҳити ҳам арабларнинг табиати билан ўта катта даражада характерланади. Айниқса, бу ернинг султонлари ўз ҳукмронликларини мустаҳкамлаб, салтанатларини кучайтиришда шеъриятдан бир восита сифатида фойдаланганларини кўрамиз. Султон Санжар ва Султон Отсиз орасида сиёсий қарама-қаршилик қанчалик кучли бўлса, адабий ҳаётда ҳам шунчалик ўта кучли рақобат бўлган. Иккала ҳукмдор ҳам ўз саройидаги шоир ва адиблар сони жиҳатидан устун бўлишга уринганлар. Кейинчалик султон Маҳмуд Ғазнавий хоразмийлар саройидаги баъзи адибларни ўз саройида яшаш учун даъват қилиб одам юборади, уларнинг бир қисми ушбу чакириққа лаббай дейишади, бир қисми – Ибн Сино, Беруний, Масихий ва Ибн Хамморлар эса рад жавобини берадилар.

Фикрларимиз исботи сифатида қасида тузишда мумтоз услуб сақланиб қолгани намунаси сифатида Султон Санжар мадҳида Абул Қосим Замахшарий томонидан битилган сатларга эътибор қаратамиз:

إن المليحة بكثرت أحداجها
فاهتاج من حرق الهوى مهتاجها
فكأنه عيني وهي كالدّم دمعها
كأس " من الصهباء قل مزاجها
قامت تودع والنقاب ' مضاعف
ليغيب " تحت نقابها أبهاجها
وكشعلة المصباح غرة وجهها
ونقابها ، مشكاتها وزجاجها
وكأنما السلطان سنجر كعبة "
للملك منتخب الملوك ر تاجها
شهم " إذا ما ألقحت أفكاره
أراؤه كان الصواب تناجها
لكنها تلد الصواب متمّة
ولرب آراء يسوء خداجها
ركب السياسة وهي أصعب مركب
فقطامت لركوبه انتاجها
جهم المحيا للعدى طلق إذا
ضيفانه نزلت به أفواجها

*Гўзал аёлнинг маркаби эрта келди,
Гилдираклари ҳавонинг иссиғидан ҳаракатга келди.
Қон каби кўзимнинг ёши саҳбодан қадаҳу
Мизожи озайиб.
Видолашмоқ учун турди, ниқоби эса икки қават,
Сабаби: гўзаллиги ниқоб остида гойиб бўлиш учун.
Юзининг оқи, ниқоби, фонуси ва шишаси тонг шуъласи каби.
Султон Санжар мамлакат Каъбасидек подшоҳларнинг
сараси ва тожи эрмиш.*

*Фикрларин ўртага ташилаганда зийракдир у,
Фикрларининг натижаси тўғрилиқ экан.
Бу фикрлар тўғрилиқни тамомла юзага чиқарур,
Фикрлар норасо бўлса, расволик келтиргай
Машаққатли бўлган сиёсат маркабин минди,
Миниши билан у ўз самарасин (таъзим ила тутмоқ учун)
эгиб турди.*

Меҳмонлари келса, душманлар норозилик изҳор этар.

МУҲОКАМА

Кўринадик, Замахшарий бу қасидани тузилиши, услуби, ғазал билан бошлашида ва мадҳ билан тугатишида арабча қасидалар йўлини тутган.

Шунга ўхшаш қасидада Мужир уд-давла Урдистонийни мақтаган. Қасиданинг аввали:

أيا حبذا سعدى وحب مقامها
ويا حبذا أين أستقل خيامها
حياتي وموتي قرب سعدى وبعدها
وعزتي وذلتي وصلها وانصرامها

Чечакларим ва турган жойи нақадар яхши,

Чодирлар турган жойи нақадар яхши.

Ҳаётим ва мамотим чечакларимга яқин ва ундан сўнг ҳам.

Иззатим ва зиллатим уни улайди ва кесади.

Хорзм арабийзабон адабий муҳитида шеърят ўз ичига олган жоҳилият ва ислом даври араб шеърятидаги ўхшаш ва фарқли томонлари билан бирга уларнинг муҳим йўналишларини қамраб олган эди. Бундай шеърларни хусусий мадҳ деб номласак ҳам бўлади. Чунки умумий мадҳ шеърлари ҳам бўлиб, уларда подшоҳ, вазир, ҳокимлар ва бошқаларнинг мадҳи берилмайд.

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида шуни айтиш ўринлики, VIII – XIII асрларда хоразм адабий муҳитининг шаклланишида Хоразм арабийзабон адабиётидаги шеърлар, қасидалар, бир томондан, ушбу муҳит пайдо бўлиши ва ривожланишидаги маданий алоқалар, маданий таъсир омилларини ёритишда аҳамиятли бўлса, иккинчи томондан ижтимоий-сиёсий омилларни очиқ беришда ҳам жуда муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Баранов Х.К. Арабско-русский словарь. – Москва: Русский язык, 1983.
2. Бегматов Э. Арабча ўзлашма сўзлар қатлами // Ўзбек тили лексикологияси. -Т.: Фан, 1981, 11–124-бетлар.
3. Иброҳимов Н., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. –Т.: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 1997.
4. Талабов Э. Араб тили. –Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
5. Ўзбек тилидаги арабча ва форсча сўзлар луғати. –Т.: Ўқитувчи, 1996.
6. Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: “Фан”, 1968.
7. Бартольд В.В. Сочинения I. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. – Москва: Издательство восточной литературы. 1963.
8. Элмуродов И., Эшмуродов М. X–XII асрлар Хоразм маданияти Ёқут ал-Ҳамавий талқинида. – Урганч: Урганч давлат университети, 2006.

XVIII VA XIX АСР БИРИНЧИ ЯРМИ ҚЎҚОН АДАБИЙ МУҲИТИГА БИР НАЗАР

Комилхон Бокиев

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги давлат адабиёт музейи таянч докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6788242>

Аннотация. Бу мақолада VIII ва XIX аср биринчи ярми Қўқон адабий муҳитида яшаб ижод қилган шоир Хўжаназар Гойбназар ўғли Хувайдо (1704-1780)нинг ижоди манбалар асосида ўрганилган. Хувайдо ижодига олимларнинг илмий баҳсларига муносабат билдирилди. Бу давр ҳақидаги маълумотлар манбалар, ва илмий мақолалар ва тадқиқот асосида илмий таҳлил қилинди. Ўз даврининг етук шоири бўлган Хўжаназар Гойбназар ўғли Хувайдо ижодининг тарқалиши аниқланган.

Калит сўзлар: Қўқон адабий муҳити, қўлжама, тошбосма, мажмуа, адабий муҳити, девон, тазкира, қиёсий, тасаввуф, даҳрий, матншунос.

ВЗГЛЯД НА КОКАНСКУЮ ЛИТЕРАТУРНУЮ СРЕДУ XVIII И ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

Аннотация. В данной статье на основе источников исследуется творчество поэта Ходжаназара Гойбназара сына Хувайдо (1704-1780), жившего и творившего в литературной среде Кокана в VIII и первой половине XIX веков. На работу Хувайдо отреагировали на научные дебаты ученых. Информация об этом периоде подвергалась научному анализу на основе источников, научных статей и исследований. Определено распространение творчества сына Ходжаназара Гойбназара Хувайдо, который был зрелым поэтом своего времени.

Ключевые слова: коканская литературная среда, рукопись, литография, комплекс, литературная среда, деван, тазкира, сравнительный, мистицизм, исторический, текстуальный.

A LOOK AT THE KOKAN LITERARY ENVIRONMENT OF THE 18TH AND THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

Abstract. In this article, the work of the poet Khojanazar Goibnazar son of Huvaído (1704-1780), who lived and created in the Kokan literary environment in the 8th century and the first half of the 19th century, is studied based on the sources. Huvaydo's work was reacted to the scientific debates of scientists. Information about this period was scientifically analyzed on the basis of sources, scientific articles and bans. The spread of the work of Khojanazar Goibnazar's son Huvaído, who was a mature poet of his time, has been determined.

Key words: Kokan literary environment, manuscript, lithograph, complex, literary environment, devan, tazkira, comparative, sufism, dahri, textual scholar.

КИРИШ

Адабиётимизнинг бу даври Истиклолдан олдин ҳам, кейин ҳам олимлар ўртасида илмий баҳс мунозараларга сабаб бўлган. Шўролар замонида рус шарқшуноси М.Ф. Гаврилов “Среднеазиатский поэт и суфий Хувайдо” тадқиқоти ва бир қатор ўзбек олимларининг илмий ишларида ўз аксини топган. Гавриловнинг бу давр ҳақидаги асосий хулосиси тасаввуфий ғояларнинг ўзбек адабиётига тақлидий таъсири сифатида баҳолайди. “Ўрта Осиё ялтироқ турк адабиётининг ички мазмуни масаласига келсак, бу адабиёт ўз

табиатига кўра ҳам шакл, айниқса сюжет жиҳатидан фавқуллодда ва ҳайратланарли даражада бир хилдир. ” [1; 22]. Ўзбек адабиётшуносларидан В. Зоҳидов, В. Абдуллаев, А. Қаюмов, А. Худайбердиевлар ҳам мазкур даврнинг илмий муаммолари ҳақида ўз муносабатларини эълон қилган. Бу даврда яшаб ижод қилган шоирлардан бир Хўжаназар Ғоибназар ўғли Хувайдо (1704-1780). Шоир ижодинининг ўрганилишини бугунги кунда иккига бўлиш мумкин. Биричиси, Шўролар замонасининг кўзи билан “дахрий шоир”. В. Зоҳидов ўша давр мафкурасига мос равишда “Шоми Ғариб”, “Шаккок ва Исёнкор шоир” [2] мақолаларини эълон қилган. Ўзбек олими ҳам Гавриловдан ўтиб шоир ижодига ҳолис баҳо бера олмаслиги тайин эди. Бу даврда шоирларнинг “дахрий”лигини исобтлаган ҳолатда ижодини эълон қилиш ва манбаларни асраб қолиш мумкин эди. Буни шоирнинг ўз тилидан донишларга хос бўлган тафаккур тарзи орқали англашимиз мумкин:

Киши бўлмаса маънидан хабардор,

Ани одам дема, де нақши девор [3].

Шоирнинг бу назмий фикларини англаш учун ирфон соҳибларига макон ва замоннинг таъсири аҳамиятсиз. Истиқлол шарофати билан бугунги кунда шоирлар ижодига ҳолис ва илмий танқидий ёндашиш имкони туғилди. Иккинчи давр Истиқлол даврида амалган оширилган тадқиқотлар. Жумладан, Раҳмонқули Оризбековнинг ўзбек адабиёти тарихи, Нусратулла Жумахўжа Хувайдо меросининг маънавий-маърифий моҳияти номли ишларида шоирнинг қисқача таржимаи ҳоли ҳамда адабий мероси ҳақида нисбатан кенгрок маълумотлар мавжуд.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ

XVII-XIX асрлар ўзбек адабиётини тадқиқ ва таҳлил қилиш Истиқлол йилларида адабиётшунос ва матншунос олимларнинг диққат марказида бўлди. С. Ҳасанов “Роҳати дил” [4], Н. Жумахўжа [5], Қ. Рўзматзода [6], Академик А.П. Қаюмовнинг “Қўқон адабий муҳити”, Пўлотжон Домулла Қайюмийнинг “Тазкираи Қайюмий” асарларида Қўқон шоирларининг бир қанчаси зикр қилинган. Натижада зикр қилинган шоирлар ижодини қўлёзмалар билан қиёсий ўрганишга эҳтиёж туғулди.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

XVII-XIX асрлар ўзбек адабиётини, яъни Қўқон адабий муҳитидаги шоирлар ижодини қўёзма, тошбосма манбалар ҳамда амалга оширилган тақиқотлар асосида ўрганиш адабиётшунослик ва матншуносликда муҳим аҳамиятга эга. Шоирлар ижодига ҳолисона ёндашиш имконини беради. Бугунги кунда илм майдонидаги турфаликларга барҳам берилади.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Хувайдонинг ижод қилган даври Ўрта Осиё хонликларида бўлиниб кетган даврга тўғри келса ҳам тарқалиш майдони ниҳоятда кенг бўлган. Илмий изланишларда бу ўз тасдиғини топган.

“Хувайдонинг асарлари халқ орасида машҳур эди. Қашғар, Ёркент, Оксув, Хўтан, Балх, Бухоро, Хоразм, Фарғона вилоятларида кенг тарқалган. Хувайдо устозлари ғояларини, дунёқарашини тасдиқлаган, тақомилига етказган шоирдир. Унинг асарларида Навоий, Машраб, Сўфи Оллоёр каби ижодкорларнинг таъсири яққол кўриш мумкин.”

“XVIII асрда яшаб ижод этган машхур шоирлардан бири Хўжаназар Ғоибназар ўғли Хувайдодир. Унинг ҳаёти ва ижоди йўли ҳақида жуда кам маълумотлар илмий тадқиқотлар яратилган. [7; 227-бет] ”

Бу даврнинг ўзбек адабиёти тарихида тутган ўрни ва аҳамиятли жиҳати шундаки, салафларига издошлигида. Адабий муҳитини, яъни ижодкорлар ижодини чуқурроқ ўрганиш учун манбалар ўрни бекиёс. Қўлёзма манбаларни илм аҳлига тақдим қилиш орқали Хўжаназар Ғоибназар ўғли Хувайдо каби ижоди кам ўрганилган шоирлар адабий меросининг кўлами илмий жамоатчиликка маълум бўлади. Бой илмий хазинада тадқиқот ишлари олиб бориш ўз даври ҳақида илмий хулосалар чиқариш ва кейинги тадқиқотлар учун кенг йўл очади. Танқидий ва таҳилий изланишлар олиб бориш бугунги давр матнушунослиги ҳамда адабиётшунослигининг муҳим вазифаларидан саналади. Ўзбек мумтоз адабиётидаги тасаввуфий дунёқараш ва шеърлятидаги ирфоний тафаккур тушунчалари Хувайдо ижоди учун ҳам муҳим. Адабиётшунос олим Бегали Қосимов Хувайдонинг ижодига етарлича баҳо берган. “Шеърлари халқ орасида жуда машхур бўлган. Хувайдо ахлокий-дидактик йўналишдаги мазмунан теран, услубий гўзал асарлари билан адабий мактаб ярата олган шоирдир [8; 216-217-бет]”. Сўфи Оллоёр каби Хувайдонинг ижоди ҳам халқ орасида ўқимишли бир адабиёт айланган. Тили ва мазмуни жиҳатдан туркий халқлар учун жуда-ждуда манзур бўлган. М.Ф. Гавриловнинг “фавқулудда ва ҳайратланарли даражада бир хилдир”, деб қилган таҳилидан Хувайдо ижоди юқори даражада туради.

“XVIII асрда Қўқонда яратилган ёзма адабиёт намуналари ҳозирча жуда кам топилган. Фақат Қўқон тарихига оид қўлёзма китобларда гоҳо айрим шоирларнинг таърих-шеърлари учраб қолади. Ана шундай жуда оз, аммо характерли маълумотлардан фойдаланиб, бу даврдаги ёзма адабиёт ва унда мажуд бўлган қарама-қаршиликлар тўғрисида озгига бўлса ҳам тушунча ҳосил қилиш мумкин [9; 38-бет]”. Академик А. Қаюмовнинг Мазкур давр ҳақидаги илмий таҳилидан ҳам кўриниб турибдики “характерли маълумотлардан фойдаланиб.....” илмий хулосалар ва ечимлар қилиш ва давр адабиётига ҳолисона баҳо бериш зарурати ўзбек адабиёти учун муҳим. М.Ф. Гавриловнинг “XIX асрнинг охириги йилларига қадар Ўрта Осиёнинг бепоён ҳудудида ёйилиб кетган тасаввуф ғояларининг бутун адабиётга сингиб кетиши натижаси сифатида англаса бўлади.” деб берган баҳосида сиёсий қараш ҳамда бир ёқлама баҳо бериш анлаш у даражада мушкул иш эмас. Халқимизнинг миллий адабиёти ва менталитетидан келиб чиқиб баҳо берилса “бутун адабиётга сингиб кетиши...” ни ҳолсона баҳоласа бўлади. Шоирнинг ўзи айтгандай унинг дардин ва давосини топувчи табибни тушунмоқ даркор.

“Бу манинг дардимга, эй дилбар, табиб даркор эмас,

Эй, санинг дардинг табиб, кулли дардимга даво.

Шоирнинг ижоди ҳолис илмий баҳосини олса ўша давр адабий муҳити ва “санинг дардинг табиб...” дардга табиб ҳам топилади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Хуллас, “XVII-XIX асрлар Қўқон адабий муҳити ўзбек адабиётида муҳим бир давр давр эканлиги илмий жиҳатдан аниқланди. Бу давр ва адабий муҳитини тадқиқ қилиш жараёнида юқорида келтирилган олимларнинг илмий қарашларига таҳлилий ва танқидий баҳо берилди. Салафларга пайравлиги ва адабиётдаги аҳамият ҳақида илмий хулоса

қилинди. Тасаввуфий дунё қараш шунчаки тақлид бўлмасдан ижтимоий ҳаётга кенг қамровли кириб боргани аниқ далиллар асосида исботланди. Гавриловнинг адабиётимиз ҳақидаги қараши “фавқулодда ва ҳайратланарли даражада бир хилдир.” каби қуруқ шаклий ўшашлик эмас. Салафларга издошлик ва халқнинг маънавий дунёсини юсаклиги учун астойдил хизмат қилган ва бугунги кунда ҳам хизмат қиладиган адабиётимиз тарихида адабий муҳит шаклланган бир даврни ўз ичига олади.

Адабиётлар:

1. Гаврилов М.Ф. Среднеазиатский поэт и суфий Хувайдо.- Каз-гиз, Ташкент, 1927.- 22 С.
2. Зоҳидов В. Ўзбек адабиёти тарихидан.- Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти, 1961 й. 5-6 бетлар.
3. Хувайдо. Танланган шеърлар. Тошкент. Ўз. Давлат бадиий адабиёти нашриёти, 1961 й, 96-6.
4. Ҳасанов С. Роҳати дил. Тошкент.- А. Қодирий номидаги халқ нашриёти, 1994 й.
5. Жумахўжа Н. Шарқ юлдузи //1998-yil, 4-son.
6. Рўзматзода Қ. Роҳати дил, Иброҳим Адҳам. Тошкент.- “Наврўз”, 2011 йил.
7. Жумахўжа Н. Хувайдо меросининг маънавий-маърифий моҳияти.Т.: 1995 йил.
8. Қосимов Б. “Хувайдо”. “ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти”, Тошкент: 14-том, 216-217-бетлар.
9. Қаюмов А. Қўқон адабий муҳити. Фанлар академияси нашриёти. Т.: 1961.- 38-бет.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI PEDAGOGNING INNOVATSION FAOLIYATI TUZILISHI

Yuldasheva Xilola Shokirjon qizi

Farg'ona viloyati, Oltiariq pedagogika kolleji, Maxsus fanlar o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6788293>

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida pedagogning innovatsion texnologiyalarni qo'llashining samaradorlik xususiyatlari va ulardan foydalanishda e'tibor berish zarur bo'lgan jihatlar haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya, o'yin, innovatsiya, kreativ pedagog, kompetensiya, interfaol metodlar, globallashuv, ijtimoiylashuv, jamiyat, integral yondashuv, loyihali ta'lim, rivojlantiruvchi ta'lim, shaxs.

СТРУКТУРА ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация. В статье говорится об особенностях эффективности использования педагогом инновационных технологий в дошкольной образовательной организации и аспектах, на которые необходимо обратить внимание при их использовании.

Ключевые слова: технология, игра, инновация, творческий педагог, компетентность, интерактивные методы, глобализация, социализация, общество, комплексный подход, проектное обучение, развивающее обучение, личность.

THE STRUCTURE OF THE INNOVATIVE ACTIVITIES OF THE PEDAGOGUE OF THE PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION

Abstract. The article talks about the efficiency characteristics of the pedagogue's use of innovative technologies in the preschool educational organization and the aspects that need to be paid attention to in their use.

Key words: technology, game, innovation, creative pedagogue, competence, interactive methods, globalization, socialization, society, integrated approach, project education, developmental education, personality.

KIRISH

Mamlakatimizda yurtboshimiz boshchiligida ta'lim sifati va samaradorligini oshirish bo'yicha qilinayotgan barcha islohotlardan ko'zlangan maqsad – barkamol insonni voyaga yetkazish, yurt istiqbolini porloq qilishdan iboratdir. Bu borada maktabgacha ta'lim tashkilotlarining faoliyatini har tomonlama rivojlantirish orqali ta'limning keyingi bo'g'inlari salohiyatni mustahkamlash mumkinligi aniq belgilab berildi. Xususan, yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev maktabgacha ta'lim tizimi haqida quyidagi fikrlarni bejizga bildirmagan edilar: “Aslida, farzandlarimiz tarbiyasida eng asosiy bo'g'in hisoblangan maktabgacha ta'lim tizimining jamiyatimiz hayotidagi o'rni va ahamiyatini hech narsa bilan o'lchab bo'lmaydi. Aynan maktabgacha ta'lim sohasiga bo'lgan e'tibor mamlakatning ertangi taraqqiyoti uchun mustahkam zamin yaratadi”. [1]

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning asosini o'yinli texnologiyalar tashkil qiladi. Bu yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati o'yin bo'lganligi bois – u ta'lim texnologiyasi sifatida tatbiq etilgan. O'yinli texnologiyalardan foydalanishning asosini bolalarning faolligi va tasavvuri tashkil etadi. O'yin olimlar tadqiqotlariga ko'ra mehnat va o'qish bilan

birgalikda faoliyatning asosiy turlaridan biri hisoblanadi. O'yin ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirish va qayta yaratishga yo'nalgan vaziyatlarda, faoliyat turi sifatida belgilanadi va unda shaxsning o'z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi. [2]

ADABIYOTLAR SHARHI

Zamonaviy ta'limga xos muhim sifatlardan biri – pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish sanaladi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish masalasi o'tgan asrning 60-yillaridan boshlab jiddiy o'rganila boshlangan. Xususan, X.Barnet, J.Basset, D.Gamilton, N.Gross, R.Karlson, M.Mayz, A.Xeyvlok, D.Chen, R.Edem, F.N.Gonobolin, S.M.Godnin, V.I.Zagvyazinskiy, V.A.Kalik, N.V.Kuzmina hamda V.A.Slastenin kabi tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda innovatsion faoliyat, pedagogik faoliyatga innovatsion yondashish, innovatsion g'oyalarni asoslash va ularni amaliyotga samarali tadbqiq etish, xorijiy mamlakatlar hamda respublikada yaratilgan pedagogik innovatsiyalardan xabardor bo'lish orqali pedagog faoliyatida ulardan faol foydalanish borasidagi amaliy harakatlar mazmuni yoritilgan.[3]

Innovatsion faoliyatning umumiy jihatlarini K.Angelovskiy, G.I.Gorskaya, V.A.Kan-Kalik, S.I.Kuzmina, V.A.Slastyonin, L.M.Fridman kabi olimlar o'zlarining ilmiy tadqiqot ishlarida yoritib berdilar. I.Shumpatter va N.Kondratevlar esa innovatsiya tushunchasining ilk va ulkan nazariyotchilari hisoblanadilar. K.Angelovskiy, V.A.Slastyonin va V.I.Slobotchkovlar o'z ilmiy tadqiqotlarida innovatsion faoliyat, pedagogik faoliyatning alohida shakli ekanligini isbotlashga harakat qildilar.

R.N.Yusufbekova innovatsiyalarni pedagogik nuqtai nazardan ko'rib chiqqan bo'lsa, rossiyalik olimlar A.I.Prigojin, B.V.Sazonov, V.S.Tolstoy, N.P.Stepanov va boshqalar innovatsion jarayon hamda uning tarkibiy qismlarini o'rganishga e'tiborlarini qaratdilar.

Mamlakatimizda pedagogik innovatsiyalarni rivojlantirish muammolari ustida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Ularga pedagog olimlardan N.Azizxodjayeva, B.Farbemon, N.Sayidahmedov, K.Zaripov, M.Ochilov, O'.Tolipov, M.Usmonboyeva, M.Jumaniyozova va boshqalarni keltirish mumkin.

TADDIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Shuning uchun maktabgacha ta'limdagi innovatsion texnologiyalar o'yinli texnologiyalar bilan bog'lanib ketgan. Ammo ularni bir xil qarash deb bo'lmaydi. Chunki innovatsiyalar turlicha yo'nalishda foydalaniladi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogi o'z faoliyatini prinsipial amalga oshirish uchun: samarali (mavzuga yo'naltirilgan), tejamkor (shaxsga yo'naltirilgan), hamkorlik texnologiyalariga ega bo'lishi lozim. Tajribali kreativ pedagog ushbu uslublar asosida o'zining "mualliflik" texnologiyasini yaratishi mumkin. Bunda, unga avval egallangan bilimlari va tarkib topgan dunyoqarashi turtki bo'ladi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar yuzaga chiqishi ta'rixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularning ta'lim jarayoniga kirib kelishida g'oyalar banki muhim ahamiyat kasb etgan. Masalan, italiyalik shifokor Mariya Montessori asli kasbi tarbiya bilan bog'lanmasada, o'zining boy tafakkuri orqali o'ziga xos ta'lim usulini tadbqiq etdi. "Usul har bir bolaning noyobligi aksiomaga asoslanadi va ta'lim-tarbiya uchun maxsus yondashuvni talab qiladi. Ta'lim tizimi uch qismdan iborat: o'qituvchi, bola va atrof-muhit" deyiladi uning ta'limotida. Uning nazariyasi uch asosiy tamoyilga asoslangan:

- bolaning maksimal erkinligi, rivojlanish va ta'lim taraqqiyoti va imkoniyatlarini tanlash;

- individual trening dasturini yaratish;
- o'qituvchining minimal aralashuvi va o'quv natijalari bo'yicha an'anaviy avtoritar nazoratning yo'qligi.[4]

Maktabgacha yoshdagi bolalar ko'rgazmali tasavvur orqali anglash davrida bo'lganligi bois, barcha yangi bilimlar ko'rgazmalilikka asoslanadi. Bu yoshdagi bolalar bilan innovatsion pedagogik texnologiyalar sifatida interfaol metodlardan tarbiyachilar unumli foydalanadilar. Chunki mazkur metodlardan foydalanish orqali har bir bola o'zining individual qobiliyatlarini namoyon eta oladi; mantiqiy o'yinlar o'ynash bolaning aqliy rivojlanishiga katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi; atrof-muhit hodisalari haqida aniq tasavvurlar shakllanishiga yordam beradi; bolani ham ruhan, ham jismonan rivojlantirishda xizmat qiladi; bolalarni o'z oldiga maqsad qo'yib, uni amalga oshirishga o'rgatadi; qiyin vaziyatlar tu'g'ilganda mustaqil ravishda muammoga yechim topishga o'rgatadi. Shu bilan birgalikda bolalarning nutqini ravon bo'lishida, o'z fikrini erkin bayon eta olish ko'nikmasini shakllantirish imkoni yaratiladi.

Interfaol metodlar mazmuniga ko'ra bolalar faol o'zaro ta'sir qilish sharoitida o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Birgalikdagi faoliyatdan zavq oluvchi bolalar uchun bunday usullar yangi bilimlarni egallashda qiziqarli va tassurotga boy bo'lishini ta'milaydi. Faqatgina tarbiyachi ushbu usullarni bolalarning o'ziga xos xususiyatlari va yosh jihatlariga moslashtirgan holda foydalanishi lozim. Bolalarning rivojlanishiga qo'yilgan "Davlat talablari" va "Ilk qadam" davlat dasturida bolaning umumiy va rivojlanish sohasi kompetensiyalarining muhim yo'nalishlari belgilab berilgan. Unga ko'ra maktabgacha 6-7 yoshdagi bolaning umumiy kompetensiyalari sifatida quyidagilar ajratib ko'rsatildi:

- **Kommunikativ kompetensiya** – muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko'nikmasi.
- **O'yin kompetensiyasi** – bolaning o'yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko'nikmalardan ijodiy foydalanishi o'quv-tarbiyaviy faoliyat uchun asos bo'lib xizmat qiladi.
- **Ijtimoiy kompetensiya** – hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlar bilan axloq-odob normalari va me'yorlariga rioya qilgan holda o'zini tutish mahorati.
- **Bilish kompetensiyasi** – atrof-muhitni ongli ravishda idrok qila olish va bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlardan o'quv va amaliy vazifalarni hal qilishda foydalanish.[5]

Innovatsion pedagogik texnologiyalarni bolalar ta'limiy jarayonida qo'llashda avvalo yuqoridagi bola kompetensiyalarini shakllantirishning qay birida maqbulligini aniqlash hamda ustuvor jihatlarini hisobga olish kerak. Masalan, mantiqiy o'yinlar va tajribalar ustida ishlash bolaning bilish jarayonida xizmat qilsa, so'z o'yinlari kommunikativlikni oshiradi. Shu bois usullarni saralash va muvofiqlashtirish asosida olib borish zarur. Hozirgi davrdagi inqilobiy hodisalarga nazar tashlaydigan bo'lsak, ijtimoiy munosabatlardagi nomutanosibliklar global muammolardek jamiyat ravnaqiga aks ta'sir etmoqda. Agarda erta yosh davridan bolalarda ijtimoiy hayot qadriyatlari shakllantirib borilsa, kelajakda sog'lom hayot tarzini yaratishda zamin bo'lib xizmat qiladi.

NATIJALAR

Ta'lim innovatsiyasi deyilganda avvalo mashg'ulotlarda pedagogik texnologiyalardan foydalanish nazarda tutiladi. Texnologik yondashuv asta-sekin takomillashib innovatsion xarakterga ega bo'ldi. Masalan, maktabgacha ta'lim tizimida an'anaviy yo'nalishdagi

mashg'ulotlar sistemasiga e'tibor berilganda, bu faoliyatda tarbiyachi obyekt bola subyekt rolini o'ynagan edi. Ya'ni, bola faqatgina tinglovchi, tarbiyachi notiq sifatida gavdalangandi. Ammo barcha tajribalar ta'lim berishdagi bunday harakatlar samarali bo'la ololmasligini tasdiqladi. Natijada ta'limni samaraliligini belgilay oladigan yondashishlarni yuzaga keltirish zarurati tug'ildi. Shuning uchun texnologik nazariyaning vujudga kelishi uchun turtki bo'ldi. Har qanday yangilik ehtiyoj natijasida yuzaga keladi. Ehtiyoj qanchalik yuqori bo'lsa, uning samaradorlik darajasi ham ko'tarilaveradi.

Ta'lim innovatsiyalari deyilganda, ko'z oldimizda albatta yangi pedagogik texnologiyalar gavdalanadi. Pedagog ta'lim jarayonini innovatsiyalashda texnologiyalarni qo'llashni nazarda tutadi. Innovatsiya yangilik kiritish bo'lsa, texnologiya – mahorat, san'at sifatida gavdalanib, innovatsion texnologiyalar yuzaga keladi. Demak, tarbiyachining innovatsion faoliyati, bu uning pedagogik mahorati belgisidir. Mahorat qanchalik yuksalishda bo'lsa, novatorlikka aylanib boradi. Innovatsion texnologiyalardan foydalana olish uchun tarbiyachi-pedagog quyidagi bilimlarni o'zida mujassamlantirishi lozim:

- AKT bo'yicha bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishi;
- Yangi pedagogik texnologiyalar bo'yicha xorijiy tajribalardan boxabar bo'lishi;
- Ta'lim jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar yoshiga mos keladigan didaktik o'yinlar, interfaol usullarni tanlay bilish qobiliyati;
- Ilg'or pedagogik yangilanayotgan g'oyalar bilan tanishib borish;
- Bilimlarning ko'nikma va malakaga aylantirish asosida o'z kasbiy pozitsiyasini shakllantirib borish;
- Ta'limiy faoliyatlarda harakatli o'yinlardan foydalana olish;
- Turli yo'nalishdagi bilimlarni integratsiyalashgan holda amaliyotda o'rgatishga erishish.

“Faoliyatni yangilash 3 bosqichda, ya'ni tayyorgarlik, rejalashtirish va joriy etish bosqichlarida amalga oshiriladi.” – degan edi mashhur pedagog A.Nikolskaya.[6] Innovatsion texnologiyalardan asosiy maqsad tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasida do'stona muhitni yaratish, bolalarni yangiliklarga qiziqtirish; o'rganilgan bilimlarni ijtimoiy sharoitlarda qo'llay olish ko'nikmasiga ega bo'lish, AKT va didaktik materiallarni mavzu bilan uyg'unlashtira olish, ta'limiy faoliyatga nisbatan munosabatni o'zgartira olish kabilarni aytish mumkin.

Innovatsion texnologiyalarning turlari quyidagicha tasniflangan:

- bola shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim;
- rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari;
- o'yinli ta'lim texnologiyasi;
- loyihaviy ta'lim texnologiyasi;
- muammoli ta'lim texnologiyasi;
- axborot va aloqa vositalaridan foydalanish.[7]

Innovatsion texnologiyalarning har bir turi tarbiyalanuvchilarda faqatgina yangi bilim hosil qilishga xizmat qilibgina qolmasdan, balki ularda har tomonlama rivojlanish mexanizmlarini tarkib toptirishda xizmat qila oladi. Ma'naviy savodxonligi sust bo'lgan inson hayot davomida uchrashi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar oldida esankirab qolishi mumkin. Ayniqsa ommaviy madaniyat unsurlaridan saqlanishda ham ruhiy barkamollikning yoshlikdan shakllantirilishi g'oyatda zarur. Shuning uchun ta'lim innovatsiyalarida tarbiyaviy ta'sir elementlari uyg'unlashtirilishiga e'tibor beriladi.[8] Shuninhdek, innovatsion ta'limiy texnologiyalar qatoriga

integral loyihalashgan faoliyat turini kiritish zarur. Chunki bunday yondashuvga tayanib ko'p tomonlama yaxlit tasavvurlarni shakllantirish mumkin. [9]

XULOSA

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim sohasida ommalashib borayotgan ta'limiy faoliyatlar innovatsion xarakter kasb etmoqda. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalarga ma'naviy-axloqiy, aqliy va jismoniy tarbiya berishda innovatsion yangi texnologiya loyihalarini yaratish ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirmoqda.

Maktabgacha yosh davrida o'yin ustuvor ahamiyat kasb etganligi bois, bolalar bilan interfaol metodlar o'yin tarzida olib boriladi. Tarbiyachilarni innovatsion ta'limga kirib borishlarida eng maqbul o'yin texnologiyalarini ishlab chiqish va dastur sifatida joriy etish pedagogik muammo hisoblanadi. Bugungi kungacha eng ustuvor o'yinlar mazmuniga asoslanib, ularni takomillashtirish va ta'lim - tarbiyaviy xarakterdagi talablarga moslashgan innovatsion o'yinlar texnologiyasi tuzilib, qo'lanma sifatida barcha maktabgacha ta'lim tashkilotlariga tatbiq etilishi lozim. Ana shunda barcha mutaxassislar bolalar bilan faoliyat olib borishda qiyinchilikka kamroq duch keladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <http://ma'rifat.uz> O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "O'qituvchi va murabbiylar" kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 30.09.2020
2. V.A.Slastenin i dr. «Pedagogika: Innovatsionnaya deyatel'nost'» - M. 1997
3. <http://arxiv.uz> referatlar Tarbiyachining innovatsion faoliyati 2019 yil
4. <https://uz.unistica.com> Montessori metodikasi
5. I.V.Grosheva, L.G.Evstafyeva, D.T.Mahmudova, Sh.B.Nabixanova, S.B.Pak, G.E.Djanpeisova "Ilk qadam" Maktabgacha ta'lim muassasasining davlat o'quv dasturi Toshkent 2018 9-10 betlar
6. <https://baxtiyor.uz> Ta'limda innovatsion texnologiyalar va ulardan foydalanish
7. Abduqodirov A., Begmatova N., Maktabgacha ta'lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubiyoti. -Qarshi, "Nasaf". 2011 y. 57 b.
8. Boltayeva F. A. Esonaliyeva O. Yoshlar hayotida virtuallashuv sabablari va omillari. "Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi" FTAI, Jild: 03, Nashr: 06, June 2022. 232 b
<https://bilig.academiascience.org/index.php/isepsmj/article/view/588>
9. Boltayeva F. A., Ibrohimova N. N. Maktabgacha ta'limda integral darslar – innovatsion loyiha sifatida. "Science and Innovation". International sicientific journal. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6626043> 2022 y., 2-son. 292 b.

ORGANIZATION OF INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGIES ON THE BASIS OF COMPETENCY APPROACH

R.A.Ruziev

Professor, Navoi state pedagogical institute

F.A. Shamsiddinov

Navoi state pedagogical institute

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6790068>

Abstract. *The article analyzes the function and significance of the competence-based approach in the evolution of the philosophy, methodology, and practice of secondary school computer science instruction.*

Keywords: *informatics, information, education, information technology, competence.*

ОРГАНИЗАЦИЯ ИНФОРМАТИКИ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

Аннотация. *В статье анализируются функция и значение компетентностного подхода в эволюции философии, методики и практики обучения информатике в средней школе.*

Ключевые слова: *информатика, информация, образование, информационные технологии, компетентность.*

INTRODUCTION

At the moment, the essence of the normative documents aimed at modernization and improvement of the country's system of continuing education in general secondary education: universal knowledge, skills, and a new system of independent activity and personal responsibility of students, aimed at developing their skills. The educational goals thus, defined include teacher orientation in the learning process organization, a competency-based approach, changes in the requirements for existing educational technologies, criteria for evaluating teaching and learning outcomes, and take it to a qualitatively new level.

THE REFERENCE REVIEW

In this article various types of scientific works of the following scientists, such as N.Sh. Turdiev, Yu.M.Asadov[1], F.M.Zakirova[2], A.A.Qarshyev[3], and from commonwealth scientists, I.Ya. Lerner[4], V. V. Kraevskiy, G. P. Shchedrovitskiy, V. V. Davydov, R.M.Baskayev[6], B.A.Krasilnikova[5] and their followers have been used.

Researchers such as A.Fishman[8], V.A. Bolotov[9], V. V. Serikov[9], S. E. Shishov[13], B.E.Gaibova[7], V. Xutorskoy[12] have identified key areas in the process of introducing a competency-based approach in high school. However, the lack of approaches to defining core competencies, as well as the lack of a didactic framework for universal skills and competencies, make developing and applying the technologies that shape these core competencies difficult.

METHODS OF THE RESEARCH

Thus, there is a conflict between the demands of the strategy of education modernization and the lack of development of its methodology, theory, and practice in the teaching of computer science, in particular, the relevance of the issue, in the competency-based approach to the educational process and outcomes. based on the research that was done.

Competence, "competence," and "competency-based approach" have all been increasingly often used words in recent years. Particularly in view of the requirement to update educational material, their extensive use is wholly acceptable. According to the Strategy for Modernization of the General Education Content, for instance, "the main output of an educational institution should not be a system of knowledge, skills, and competencies in itself." Students should have a foundational understanding of law, intellectual property, and other topics. This subject is covered in specialized articles.

Instead of learning specific knowledge and abilities, the competency-based approach makes the assumption that learners pick up knowledge and skills in a complicated fashion. The system of teaching approaches is described differently in this regard. The structure of the pertinent competencies and the roles they play in education are the foundation for the choice and design of the instructional strategies. General secondary school cannot develop students' skills in all areas of activity and in all specific situations, especially in a rapidly changing society, to effectively address the challenges that arise in new areas of activity and in new situations. The school's purpose is to develop core competencies. A competency-based approach, in other words, is founded on the concept of "competence." The variety of approaches to defining these terms creates unique challenges in understanding them and the content of a competency-based approach. These concepts have been identified in the research environment (V. V. Bolotov[6], V. S. Lednev, N. D. Nikandrov, M. V. Ryjakov, E.F.Zeep[10]) or different. Considering this issue in detail by I. A. Zimnyaya [11], he emphasizes the competency-based approach: -practical, effective side, and the approach based on the concept of "competence" is in fact personal (motivation, motivational-will, etc.), explains that the quality of lim is more broadly defined in relation to humanistic values. An explanatory dictionary edited by D.N.Ushakov [14] defines the word "competence" as "awareness, authority", "knowledge in any field" and defines "competence" as follows:

1) 1) the scope of issues and events over which the person has authority, knowledge, and experience;

2) technical assignment, field of issues, and events pertaining to someone's behavior (law).

A detailed interpretation of these terms is given by A. V. Khutorskoy:

- Competence is assigned to a specific set of objects and processes and is required for a high level of development of interconnected personality traits (knowledge, skills, habits, methods of activity)
- quality production activities in relation to them; competence is the possession and possession of relevant powers by a person, including his personal attitude toward him and the subject of activity.

As a result, having competence means being aware of a specific knowledge, quality, or thing; competence means having specific skills in any field.

A.Tsetsorin considers competence as a set of "powers acquired by an individual" [8]. Based on all of the above definitions, we can conclude that A. V. Khutorskoy provided the most comprehensive interpretation of the concepts of "competence" and "competence," which we will use in this work.

As a result, a competency-based approach can be defined as follows: A competency-based approach to teaching is characterized by the student's comprehensive acquisition of knowledge and skills, as well as a focus on the acquisition of education and upbringing.

Competence, translated from Latin, refers to a variety of issues about which a person is familiar, has knowledge, and experience. A competent person in a specific field has the necessary knowledge and skills to evaluate the field rationally and act effectively in it.

There is currently no comprehensive list of the fundamental human skills that should be cultivated in general secondary education. However, the following species are acknowledged based on these classifications:

- value-semantic competencies;
- general cultural competencies;
- educational and cognitive competencies;
- information competencies;
- communication skills;
- social and labor competencies;
- personal self-improvement competencies.

So how is computer science different from other subjects?

- Firstly, special technical devices, most notably a personal computer for each student, as well as office equipment and multimedia tools involved in the learning process, are available.
- Secondly, the computer classroom is organized in an unusual way: each student has an individual workspace while also having access to common resources; answers on the board are less practiced than in other lessons, but they are more accepted; and even visual communication between students and the teacher is structured differently than in other classes. This creates unique conditions for the development of communicative skills.
- Thirdly, the teacher can naturally organize active independent activity in computer science classes, such as the creation of one's own personal, one-of-a-kind product.
- Finally, fourthly, students are highly motivated in computer science. That is, young people should be excited about this lesson because they are envious of adults who study computer science. In this case, "creating an interesting development" on the computer and working on it will provide a good starting point for computer science teachers to develop goal-setting competencies in the classroom.

ANALYSIS AND RESULTS

Let's take a look at how a teacher can plan activities to help students develop each of the computer science core competencies.

As previously stated, computer science classes are undoubtedly intended to influence the formation and development of information competencies. Here are the activities:

Knowledge of the computer as an information processing device, as well as technical skills in working with a variety of devices (headsets, speakers, printers, scanners, webcams, etc.).

1. Ability to work with information:

- search in directories, search systems, hierarchical structures;
- receive information from various media;
- systematization, analysis and selection of information (sorting, filters, queries, file system structuring, database design, etc.);
- technical skills of data storage, deletion, copying, etc.
- information conversion (from graphic to text, from analog to digital, etc.).

- ability to work with a variety of information devices (multimedia directories, electronic textbooks, Internet resources, etc.).
- ability to be critical of the information received, to highlight the main points, to assess the level of reliability (relevance of the request, network fraud, etc.).
- ability to use information and telecommunications technologies to solve a wide range of educational problems.

When it comes to communicative competence, we can highlight the following types of activities in this area that are specific to computer science classes:

- Have oral forms (ability to ask questions, present evidence in an oral answer, discuss, defend a project, etc.).
- “person” - “technical system” dialogue (understanding the principles of interface construction, working with dialogs, setting environment parameters, etc.).
- Ability to present themselves orally and in writing, to have stylistic methods of text design (e-mail, online search, creation of template text documents, rules for presenting information in presentations, etc.).
- Have telecommunication facilities to communicate with remote speakers (understand different types of communication capabilities, how to use them, etc.).
- Understanding the fact of language diversity, language proficiency, linguistic competence (including - official languages, coding systems, programming languages; knowledge of them at the appropriate level).
- Ability to work in a team, search for and find compromises (working on a joint software project, network interaction, client-server technology, application collaboration, etc.).
- Tolerance, ability to communicate in learning (network presence, telecommunications with remote interlocutors, etc.).

CONCLUSION

We have discussed the key competencies that have traditionally been prioritized in computer science classes. It is the ability to set personal goals, understand and realize the meaning of one's activities, relate it to outside world tasks, and in many ways determine one's success, particularly in the field of education. Thus, the ability to formulate their own learning objectives is the essence of competence in the form of activity (in general, the objectives of the study of the subject, the study of the topic, project design, selection of topics for lectures, etc.).

Based on this, we have discovered that a competency-based approach can be used to implement a computer science course.

The list of used literature:

1. Turdiev N.Sh., Asadov Yu.M., Akbarova S.N., Temirov D.Sh. Educational technologies aimed at the formation of students' competencies in the general secondary education system // Instructional manual. -Tashkent, 2015. -160 p.
2. Zakirova F.M., Khaitullaeva N.Sh. Technology of formation of competence in the application of web technologies in the system of methodological training of pedagogical staff//Informatics and education. -2014.-№1.-st.78-80.
3. Karshiev A.A. Peculiarities of formation of students' information competence in school education// Modern research, current problems of innovation and development trends:

- solutions and prospects. A collection of materials of the republic-wide scientific and practical conference - Jizzakh, 2001. 200-204 p.
4. I. Lerner Support and development of a competency-based approach in the education of older students // PR in education. -2007. - No. 4. - P. 42-50.
  5. Krasilnikova, V.A. Competence and competencies of the future teacher of informatics [Electronic resource] / V.A. Krasilnikova // Actual problems of the implementation of educational standards of the new generation in the conditions of the university complex: materials of the All-Russian Scientific and Methodological Conference / Orenburg State University. un-t. - Orenburg: OGU, 2011. - 2405 p. - 1 electron. opt. disc (CD-ROM). - ISBN 978-5-7410-1110-2.
  6. Baskaev, R. M. On the trends of changes in education and the transition to a competency-based approach // Innovations in education. -2007. - No. 1. - P. 10-15.
  7. Gaibova, V. E. To determine the general educational competencies of high school students// Innovations in education.-2006.-№5.-p.28-39.
  8. Fishman A. To assess the level of formation of key competencies of students//Methodist.- 2007.-№3.-C.2-5; No. 4.-S.11-16.
  9. Bolotov, V.A., Serikov, V.V. Competence model: from idea to educational program Text./V.A.Bolotov, V.V.Serikov// Pedagogy. 2003. - No. 10. - S. 8-14.
  10. Zeer, E.F. Competence-based approach to education / E.F. Zeer. www.urorao.ru, 2006.
  11. Winter, I.A. Key competencies as the result-target basis of the competency-based approach in education. Text. / I.A. Zimnyaya. M.: Research Center for the Problems of the Quality of Training of Specialists, 2004. - 25 p.
  12. Khutorskoy, A.B. Key competencies as a component of the personality-oriented paradigm of education. Text. / A.V.Khutorskoy // Public education. - 2003. - No. 2. - S. 58-64.
  13. Shishov, S.E., Agapov, I.G. Competence-based approach to education as a necessity. Text. / S.E. Shishov, I.G. Agapov // The world of education education in the world. - 2001. - No. 4. - pp. 8-18.
  14. [http://www. explanatory-dictionary-Ushakov](http://www.explanatory-dictionary-Ushakov)

ЎҚУВЧИЛАРДА ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕРЦЕПТИВ АСОСЛАРИ

Зокиров Мирзарахим Абдуалиевич

Қўқон давлат педагогика институти мустақил тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6790090>

Аннотация. Ушбу мақолада ўқувчиларда таянч компетенцияларни шакллантириш асосида ижтимоий фаолликни шакллантириш мазмуни, ижтимоий фаолликнинг таркибий қисми сифатида вужудга келган зиддиятлар ва муаммоларни бартараф этиш кўникмасига эга бўлиш ўқувчиларни келажакда микросоциумда муносиб ўрин эгаллашларига кўмаклашиши, ўқувчилар фаолиятида ҳар доим намоён бўлмайдиган, бироқ уларнинг хатти-ҳаракатлари орқали сезиладиган ижтимоий фаолликнинг муҳим таркибий қисмлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: жамият, фаоллик, таълим, ўқувчи, ижтимоий фаоллик, масъулиятлилик, компетенция, ижтимоий компетентлик, фаолият, ижтимоий мослашув.

ПЕРЦЕПТИВНЫЕ ОСНОВА РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ У ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В данной статье раскрывается содержание формирования социальной активности на основе формирования базовых компетенций у студентов, умения преодолевать конфликты и проблемы, возникшие как составляющая социальной активности, вклад студентов в освоение достойного места в будущем микросоюжете, анализа важных составляющих социальной активности, которые не всегда являются необходимыми.

Ключевые слова: общество, деятельность, образование, читатель, социальная активность, ответственность, компенсация, социальная компетентность, активность, социальная адаптация.

THE PERCEPTIVE BASIS OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ACTIVITY IN PUPILS

Abstract. In this article, the content of the formation of social activity on the basis of the formation of base competences in students, the ability to overcome conflicts and problems that have arisen as a component of social activity, the contribution of students to the development of a worthy place in the future microsiuum, the analysis of important components of social activity, which are not always.

Keywords: society, activity, education, reader, social activity, responsibility, compensation, social competence, activity, social adaptation.

КИРИШ

Жаҳоннинг ривожланган мамлакатларида бўлғуси ўқитувчилар тайёрлашнинг янгича педагогик тизимини яратиш ва уни амалиётга қўллаш борасида улкан тажриба мавжуд бўлиб, айни пайтда, перцептив қобилиятларини, яъни ўқувчиларнинг ички дунёсига кира билиш, психологик кузатувчанлик, таълим жараёни субъектларининг вақтинчалик психик ҳолатлари билан боғлиқ нозик томонларини идрок этишдан иборат қобилиятини ривожлантиришни педагогик жиҳатдан тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Айниқса, ўқувчиларда ижтимоий фаоллигини уларнинг ички рухий томонларига эътибор

каратиш, тарбиялаш орқали кашф этишнинг ҳаётий зарурият эканлиги долзарб педагогик масала ҳисобланади.

Жаҳон педагогик тадқиқотлар тизимида ҳуқуқий билимлар, амалиёти, ўқувчиларда ижтимоий фаолликни ошириш ва методологиясини ишлаб чиқиш ҳамда ўз-ўзини ташкиллаштириш жараёнларининг педагогик ва илмий-назарий жиҳатдан ўрганиш муҳим масала саналади. Ўқувчиларда ижтимоий фаолликка йўналтирувчи қобилиятларни ривожлантиришнинг педагогик тамойиллари га доир муҳим ва фундаментал тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бу эса нигилистик тамойиллардан воз кечиб, янгича инновацион характердаги ҳуқуқ ижодкорлигини йўлга қўйиш, ҳуқуқий муносабатлар иштирокчиларининг манфаатлари, тенглиги, эркинлиги ҳуқуқий меъёрларга мослигини таъминлаш муҳим масаладир. Бўлғуси ўқитувчиларда ўқувчиларнинг ижтимоий фаоллигига қаратилган перцептив қобилиятларни ривожлантиришнинг субстанционал элементларининг генетик боғланишларидан келиб чиқадиган қонуниятларини аниқлаш мазкур мавзунинг педагогик тадқиқ қилиш долзарблигини билдиради.

Мамлакатимиз миллий ҳуқуқ тизими тикланиш босқичидан, янги юксалиш босқичига ўсиб ўтар экан, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, кафолатлаш, ҳимоя қилиш масаласи янада долзарблашиб бориши табиийдир. Чунки, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, шахсий дахлсизлиги фуқаролик жамиятини барпо этишнинг тамал тоши ҳисобланади. “Биз ёшларнинг мамлакатимиз ҳаётидаги демократик жараёнларда фаол иштирок этишига, уларнинг сиёсий ва ижтимоий салоҳиятини оширишга алоҳида эътибор қаритишимиз лозим... Айниқса бу йил мамлакатимиз парламенти ва маҳаллий кенгашларга бўладиган сайловларда чуқур билим, қатъий гражданлик позициясига эга бўлган ёшларимиз фаол қатнашиб, вакиллик органларида муносиб ўрин эгалласа, бу нафақат ёш авлоднинг, балки бутун халқимиз манфаатларини таъминлашга катта ҳисса бўлиб қўшилади”[1]. Бу эса, бўлғуси ўқитувчиларда ўқувчиларнинг ижтимоий фаоллигини оширишга йўналтирилган перцептив қобилиятларини такомиллаштиришни педагогик жиҳатдан таҳлил этишни тақоза этмоқда.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

В.Г.Первутинскийнинг нуктаи назарига кўра, ижтимоий фаоллик қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ижтимоий интеллект – ижтимоий вазиятларни тушуниш ва мазкур вазиятларга мослашувчанлик билан ёндашиш;
- маънавий етуклик – қадриятли йўналишлар, дунёқараш ва мотивлар;
- ижтимоий-касбий етуклик – перцептив, эмпатив, коммуникатив, рефлексив, ўз-ўзини намоён этиш, кўникмалар;
- башорат қилиш, мақсадга интилиш;
- ахборот технологиялари ва хорижий тилни билиш, ижтимоий-ахлоқий етуклик, масъулиятлилиқ, мақсадга интилувчанлик, қатъиятлилиқ, ўзига ишониш, ташкилотчилиқ, талабчанлик[4].

Ушбу таркиб ҳам бизнингча, ижтимоий фаолликни тўлиқ ифодаламайди. Ижтимоий-касбий фаоллик ўзида фақатгина меҳнат ва касбий кўникмаларни мужассамлаштира, ижтимоий-ахлоқий етуклик, лидерлик сифатларини ифодалайди.

Н.В.Калинина[2]нинг таъбирича, ижтимоий фаоллик иккита таркибий қисмни ўзида мужассамлаштиради. Когнитив хулқ-атворга асосланган шакллантирувчи компонент муайян таркибий қисмлардан иборат:

ижтимоий интеллект, ижтимоий кўникмалар, ижтимоий хулқ-атвор кўникмалари, ижтимоий аҳамиятга эга бўлган фаолиятни бажариш имконини берадиган махсулдор усуллар, мураккаб ҳаётини вазиятларда самарали муносабат ўрнатиш кўникмалари ҳамда конструктив хулқ-атвор кўникмалари. Мотивли-шахсий шакллантирувчи компонент жамиятда ўзини намоён қилиш ҳамда унга хос шахсий сифатларни ифодалайди.

Кўриниб турибдики, ушбу таркибий қисмларни мужассамлаштирган ҳолда мотивли ҳамда шахсий компонентларни белгилаш мумкин.

Ўз навбатида М.И.Лукьянова[3] ҳам ижтимоий фаолликнинг таркибий қисмларини аниқлашга ҳаракат қилган:

- мотивли-қадриятли компонент ижтимоий фаолият мотивлари, шаклланган мотивация, ютуқларга эришишга интилиш, ижтимоий муносабатларнинг қонун-қоидаларини ўзлаштириш, ахлоқий меъёрларга позитив муносабатда бўлиш, жамоа тартибига риоя қилишни ўз ичига олади;

- жараёнли мазмунли компонент ўз ичига ўзи ва ўзгаларнинг хатти-ҳаракатларига нисбатан танқидий муносабатда бўлиш имконини берадиган билимлар, кўникмалар, малакалар, ўзаро муносабатлар натижасини башорат қилиш, мулоқот орқали атрофдагиларга таъсир кўрсатиш, ўз олдига мақсад қўйиш ва уни амалга ошириш учун интилиш кўникмаларини қамраб олади;

- ҳиссий-иродавий компонент ўз ичига ечимларни танлаш, ўз-ўзини назорат қилиш ва бошқариш лаёқатига эга бўлиш, ўз зиммасига масъулият олишга тайёрлик, ўзига ишонч ва қатъиятли бўлиш каби сифатларни бирлаштиради[3;126-б.].

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Шахснинг интегратив фаолияти махсули сифатида ижтимоий фаоллик ўзининг мўйян мазмуни ва таркибий тузилишига эга. Биз қуйида ижтимоий фаолликнинг таркибий қисмлари устида тўхталишга ҳаракат қиламиз. Ижтимоий фаоллик қуйидаги таркибий қисмлардан иборат:

- Мотивли-эмоционал компонент. Бунда ўқувчиларда атрофдагиларга нисбатан қадриятли муносабатда бўлиш тажрибаси ҳосил қилинади: раҳмдиллик, эътиборлилик, ғамхўрлик, ўзаро ёрдам ва меҳрибонлик сифатлари шакллантирилади.

- Когнитив компонент доирасида ўқувчиларда атрофдагиларни билишга йўналтирилган фаолиятни шакллантириш назарда тутилиб, бунда ҳар бир шахснинг ўзига хослиги, қизиқишлари, эҳтиёжлари, кайфиятидаги

ўзгаришларни сезиш, ҳиссий ҳолатини билиш тажрибаси ҳосил қилинади.

- Хулқ-атворга асосланган компонент доирасида ўқувчиларда ўзаро мувофик келадиган вазиятларни танлаш, ўзаро мулоқотга киришиш, хулқ-атворнинг ахлоқий жиҳатдан аҳамиятли бўлган кўринишларини эгаллаш лаёқатлари шакллантирилади.

Ўқувчиларда ўз-ўзини ривожлантириш, миллий ва умуммаданий, коммуникатив компетенцияларни шакллантириш асосида ижтимоий фаолликнинг мазкур компонентлари таркиб топтиради. Ушбу компонентлар нафақат мотивли-эмоционал компонентга тааллуқли, балки бошқа компонентларда ҳам ўз ифодасини топади. Иккинчи

компонентнинг таркибига нафақат бошқаларнинг билимлари, ҳолати, балки ўзининг билимлари ҳам акс этади. Ҳамкорлик жараёнида ўқувчи ўз ҳолати, хусусиятлари, лаёқатларини идрок этган ҳолда ҳаракатланади. Ўз ҳаракатларини шеригининг кўзи билан қараган ҳолда идрок этади. Ҳар қандай нуқтаи назарнинг кучли ва кучсиз томонини кўра олади. Худди мана шундай муносабат доирасидагина ўқувчи ўз атрофидаги воқеликни аниқ баҳолаш имконига эга бўлади.

Биз юқорида кўрсатиб ўтган компонентлар шахснинг ижтимоий компетентлигини имкон қадар тўлиқ ифодалашга хизмат қилади. Уларни умумлаштирган ҳолда қуйидаги таркибий қисмларга бирлаштириш мумкин: мотивли, когнитив, фаолиятли ва рефлексив.

Рефлексия инсоннинг ўз-ўзини тушуниши ва бошқаларнинг хатти-ҳаракатини англаган ҳолда баҳолашини ифодалайди. Ижтимоий компетентли шахс чуқур мушоҳада қилган ҳолда ўзгаларнинг ҳис-туйғуларини англайди. Мулоқот ва ижтимоий муносабатлар жараёнида ўқувчиларнинг ўзлари ва атрофдагиларни англашлари ва муносиб баҳолай олишлари учун ижтимоий фаолликнинг бошқа компонентлари билан бир қаторда рефлексия муҳим аҳамиятга эга.

Ўқув-тарбия жараёнида ижтимоий фаолликнинг юқорида кўрсатиб ўтилган таркибий қисмларини мазмун жиҳатдан бойитиб таянч компетенциялар таркибида ўқувчиларга тақдим этиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Таянч компетенциялар ёрдамида ўқувчиларда шакллантириладиган ижтимоий фаоллик мазмун жиҳатидан мунтазам такомиллашади. Таянч компетенцияларни мазмун жиҳатидан бойитиш асосида ижтимоий фаолликнинг таркиби ҳам такомиллашади. Жамият ҳаётидаги илмий, технологик, ижтимоий-маънавий тараққиёт таянч компетенцияларнинг мазмун жиҳатидан бойишига асос бўлади. Бу эса ўз навбатида мазкур компетенцияларни интеграциялаш натижасида ҳосил бўладиган ижтимоий фаолликнинг ҳам мазмун жиҳатидан такомиллашувига асос яратади.

МУҲОКАМА

Ижтимоий фаолликнинг асосини 2 та катта гуруҳга мансуб бўлган компетенциялар ташкил этади. Биринчи гуруҳга мансуб компетенциялар шахснинг хулқ-атвори ва хатти-ҳаракатларини мужассамлаштиради. Мазкур гуруҳга қуйидаги элементларни киритиш мумкин: коммуникатив кўникмалар, гуруҳда ишлаш лаёқати, зиддиятлар ва муаммоларни еча олиш лаёқати. Иккинчи гуруҳ эса эмпатия, ролли мослашувчанлик, масъулиятлилик кабиларни ўз ичига олади.

Коммуникатив кўникмалар шахслараро муносабатларга асос бўлади. Мулоқот ўқувчилар ҳаётида алоҳида аҳамият касб этиб, бир қатор ўзига хос хусусиятларга эга. Мулоқот жараёнида ҳар икки иштирокчи ҳам фаол мавқега эга бўлади. Уларнинг биргаликдаги фаолияти маҳсули сифатида ўзаро ахборот алмашиш жараёни кечади. Коммуникатив жараённинг ҳар бир субъекти ўз мулоқотдошига нисбатан фаоллик кўрсатади. У ўз суҳбатдошига ахборотларни тақдим этар экан, қизиқишлари, мотивлари, эҳтиёжларини ҳисобга олади.

Ҳар бир шахс учун мулоқот жараёнидаги ахборотлар муҳим аҳамиятга эга бўлиб, ушбу жараёнда суҳбатдошлар умумий фикр доирасида мулоҳаза юритадилар. Шу аснода улар ахборотларни шунчаки қабул қилмайдилар, балки ушбу ахборотлар устида

ўйлайдилар, фикр юритадилар. Ўзаро ахборот алмашилиш мулоқотдошларнинг хулқ-атвориға ҳам таъсир кўрсатади.

Коммуникатив кўникмалар доирасида шахсларнинг муваффақиятли муносабат ўрнатишлари учун зарур бўладиган кўникмалар назарда тутилади. Бунда асосий эътибор шахслараро муносабатлар жараёнида назокат билан муомалада бўлиш, ўзини тутиш, суҳбатдошиға ҳурмат кўрсатиш назарда тутилади. Ушбу жараёнда нафақат коммуникатив кўникмалар, хулқ-атвор қоидаларига риоя қилиш, балки когнитив фаолият ҳам амалга оширилади.

Мулоқот жараёнида шахслараро муносабатлар доирасида биргаликдаги фаолиятга киришилади. Мулоқот қоидалари ўзида ижтимоий ахлоқ, фаол тарзда мусобақалашиш, ўз-ўзини намоён этиш қоидаларига амал қилишни қамраб олади.

Ижтимоий фаолликнинг таркибий қисми сифатида коммуникатив кўникмалар бошқаларни тушуниш ва уни тушунишларига имконият яратишдан иборат шахсий лаёқат сифатида намоён бўлади. Ўқувчилар мулоқотнинг турли усулларини ўзлаштиришлари ва вазият билан боғлиқ ҳолда уни қўллашлари учун таълим жараёнида қулай шароит яратилиши керак. Шу асосда ўқувчиларни шахслараро муносабатга тайёрлаш амалга оширилади.

Ижтимоий фаолликнинг шахс фаолиятини ривожлантиришга йўналтирилган таркибий қисмлари ўзаро мувофиқ келадиган вазиятларни танлаш, хулқ-атвор кўринишларини ўзлаштириш, коммуникатив ҳамда интегратив кўникмаларни мужассамлаштиради.

Ўқувчиларда ижтимоий фаолликни шакллантиришда ўзаро мантикий жиҳатдан алоқадор бўлган уч ҳолатни назарда тутиш керак: исталган, мумкин бўлган ва бажарилиши шарт деб топилган ҳолатлар.

Биринчи ҳолат шахснинг ўзаро биргаликдаги фаолият жараёнида муайян ҳаракатларни бажариш истагини ифодалайди. Иккинчи ҳолат эса мавжуд вазият ва шахсий имкониятларини баҳолаш, хулқ-атворнинг йўл қўйилган ҳолатларини таҳлил қилиш ва унинг оқибатларини башоратлашда намоён бўлади.

Учинчи ҳолат эса ўзаро биргаликдаги ҳаракатлар ҳақидаги билимлар, унинг меъёрлари, қонун-қоидалари ва усулларини билиш орқали ифодаланади. Ўқувчилар ушбу жараёнда биргаликдаги ҳаракатларга шахсий ва ижтимоий таъсир кўрсатиш лаёқатини ҳам эгаллайдилар. Ўқувчиларда таянч компетенциялар ёрдамида ижтимоий компетенцияни шакллантиришда ушбу ҳолатларни ҳисобга олиш алоҳида аҳамиятга эга.

Ижтимоий фаолликнинг муҳим таркибий қисмларидан бири зиддиятларни бартараф этиш лаёқатидир. Бу шахсдан турли вазиятларда вужудга келадиган зиддиятлар ва қарама-қаршилиқларни бартараф этиш кўникмасига эга бўлишни талаб этади:

- ҳақиқатни билиш ва тушунтира олиш;
- шахслараро муносабат жараёнида қабул қилинган меъёрлар ёрдамида ўзи ва гуруҳдошларининг хатти-ҳаракатларини баҳолай олиш;
- бозор муносабатларини ҳисобга олган ҳолда касб танлаш;
- ҳаётий талаблар асосида ўз мавқеини аниқлаш ва турмуш тарзини белгилаш қабилар.

Бу ўринда вазиятларни баҳолаш усуллари эгаллаш, ҳаракатларни лойиҳалаш, муносабат қўламини кенгайтириш, турли қарорлар қабул қилиш ҳақида фикр юритиш мақсадга мувофиқ.

Ижтимоий фаолликнинг таркибий қисми сифатида вужудга келган зиддиятлар ва муаммоларни бартараф этиш кўникмасига эга бўлиш ўқувчиларни келажакда микросоциумда муносиб ўрин эгаллашларига қўмаклашади. Ўқувчилар фаолиятида ҳар доим намоён бўлмайдиган бироқ уларнинг хатти-ҳаракатлари орқали сезиладиган ижтимоий фаолликнинг муҳим таркибий қисмлари эмпатия, турли ролларни бажаришга мослашувчанлик, масъулиятлилик ҳам ижтимоий фаолликнинг таркибий қисмлари сифатида инсон ҳаётида муҳим аҳамият касб этади.

Ўқувчиларда шакллантириладиган ижтимоий фаолликнинг таркибий қисми бўлган хулқ-атвор меъёрлари ҳамда ижтимоий фаоллик кўрсаткичлари ҳар бир шахснинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда муносабатга киришиш имконини беради. Бу эса ўқувчиларни янги шароитларда ҳаракатланиш, ҳаракат усуллари ўзгартириш, хулқ-атвор меъёрларига амал қилиш ва фаолиятнинг янги турларини эгаллашга ўргатишга қўмаклашади.

Когнитив компонентнинг таркибий қисми сифатида билимлар, ишчан ва шахсий муносабат ўрнатишнинг ўзига хос усуллари эгаллаш ҳам ўқувчиларда ижтимоий фаолликни шакллантиришда алоҳида аҳамиятга эга. Шахслараро муносабатга киришиш жараёнида хулқ-атворнинг ўзига хос жиҳатлари, биргаликдаги ҳаракатлар, гуруҳли фаолиятнинг ривожланиши, роллар, нуктаи назарларнинг ўзига хослиги ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Ижтимоий фаолликнинг муҳим таркибий қисмларидан бири масъулиятлиликдир. Масъулиятлилик ўқувчининг эмоционал, ахлоқий ва дунёқарашга оид сифатлари билан бевосита боғлиқ ҳолда шакллантирилади.

Ижтимоий фаолликнинг мотивация билан боғлиқ қисми ўз ичига шахслараро муносабатлар, мулоқот, воқеликка нисбатан позитив ёндашув, ижтимоий ҳамкорлик, хулқ-атвор меъёрларининг ўзгариши, инсон хулқ-атвори ва фаолияти билан боғлиқ воқеаларга эътибор қаратиш, ижтимоий фаолият мотивлари, мотивациянинг шаклланиши кабиларни ўз ичига олади[6, 7].

Мотивацион компонентнинг таркибий қисмлари сифатида ўз эҳтиёжлари, истаклари, қизиқишлари ва бошқаларга нисбатан муносабатини олий кадрият сифатида тушуниш, раҳмдиллик, эътиборлилик, ғамхўрлик, ўзаро ёрдам ва раҳмдилликни киритиш мумкин.

ХУЛОСА

Амалга оширилган тадқиқот натижасида ўқувчиларда ижтимоий фаолликнинг ривожланиш динамикасини аниқлаш учун перцептив таххислаш методикаларидан самарали фойдаланиш керак. Шу билан бир қаторда ўқувчиларга интегратив ёндашув асосида таянч компетенцияларни шакллантириш жараёнида уларни ижтимоийлаштиришга хизмат қиладиган муайян дидактик воситалар, усул ва методлардан фойдаланишга ҳаракат қилдик. Изланишларимиз шуни кўрсатдики, ўқувчиларда ижтимоий фаолликни шакллантиришнинг педагогик хусусиятлари ва шарт-шароитларини тадқиқ қилиш ўз ечимини кутаётган муаммолардандир. Ўқувчиларда таянч компетенцияларни

шакллантириш асосида ижтимоий фаолликни таркиб топтиришнинг педагогик шарт-шароитлари, механизмлари, воситаларини аниқлаш ушбу мақсадга йўналтирилган педагогик жараён самарадорлигини таъминлашга хизмат қилади.

Таянч компетенциялар ёрдамида ўқувчиларда шакллантириладиган ижтимоий фаоллик мазмун жиҳатидан мунтазам такомиллашади. Таянч компетенцияларни мазмун жиҳатидан бойитиш асосида ижтимоий фаолликнинг таркиби ҳам такомиллашади.

Изданишларимиз шуни кўрсатдики, ўқувчиларда ижтимоий фаолликни шакллантиришнинг педагогик хусусиятлари ва шарт-шароитларини тадқиқ қилиш ўз ечимини кутаётган муаммолардандир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуг халқнинг иши ҳам улуг, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. –Б.386.
2. Калинина Н.В. Развитие социальной компетентности школьников в образовательной среде: психолого-педагогическое сопровождение / Н.В. Калинина. – Ульяновск: УИПК ПРО, 2014. – 228 с.
3. Лукьянова М.И. Психологические аспекты развития социальной компетентности школьников. - Ульяновск, 2003. - 207 с.
4. Первутинский В.Г. Развитие социальной компетентности студента в условиях профессиональной подготовки / В.Г. Первутинский.- Санкт-Петербург, 2002. – 320 с. 58.
5. Sharifzoda S. The use of an integrative approach in the formation of basic competencies in students as a socio-didactic necessity // Journal of critical reviews ISSN- 2394-5125 vol 7, issue 12, 2020 3115.
6. Egambergan Khudoynazarov, Jumanazar Yarmetov //Application of problem-based teaching methods in the development of mathematical thinking skills of students. Psychology and education (2021) 58(1): p. 4537-4541
7. Wig N. Technology, Philosophy and Politics / Technology and politics. Daham, L., 1988. – Pp.8–10.
8. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.
9. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. *Вестник Ошского государственного университета*, (3), 38-42.
10. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
11. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 1(1.7 Philosophical sciences).
12. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(3), 79-86.

13. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. *Canadian Social Science*, 16 (2), 55-59 p.
14. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philosophical performance of making youth's intellectual culture. *European science review*, (7-8).
15. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(12), 364-369.
16. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus) – P. 30338-30355
17. Bakhromovich, S. I. (2022). Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. *European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)*, - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎҚУВ ФАОЛИЯТИ УЧУН СУГГЕСТИВ МОТИВАЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Юлдашев Элёржон Содикович

Қўқон педагогика институти мустақил тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6790100>

Аннотация. Мақолада ўқувчиларнинг ўқув фаолиятига ижобий мотивацияни шакллантириш асосида таълим ютуқларига эришишнинг ўзига хос хусусиятлари очиб берилган. Таълим жараёнида таълим мотивлари ҳақида назарий ва амалий фикрлар билдирилган.

Калим сўзлар: ўқувчи, мотив, ўқув фаолияти, педагогик ҳолат, педагогик феномен

РАЗВИТИЕ СУГГЕСТИВНОЙ МОТИВАЦИИ К УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В статье раскрываются особенности достижения учебных достижений на основе формирования положительной мотивации на учебную деятельность учащихся. В процессе обучения высказываются теоретические и практические мнения о мотивации обучения.

Ключевые слова: школьник, мотивация, учебная деятельность, педагогическая ситуация, педагогический феномен

DEVELOPMENT OF SUGGESTIVE MOTIVATION FOR PUPILS' EDUCATIONAL ACTIVITIES

Abstract. The article reveals the specifics of achieving educational achievements based on the formation of positive motivation of students for educational activities. Theoretical and practical views on the motives of learning in the educational process are expressed.

Keywords: pupil, motive, educational activity, pedagogical state, pedagogical phenomenon.

КИРИШ

Бугунги кунда олий таълим тизимида таълим олувчиларга эмоционал иродавий таъсир кўрсатишни ривожлантириш ва бу орқали педагогнинг ўз имкониятларига ишонтира олишга қаратилган педагогик ёндашувлар долзарблик касб этмоқда. Бу орқали таълим сифатини ошириш, самарадорликка эришиш ва ўқувчиларда педагогик жараёнга ишониш истагини шакллантириш мақсад қилинмоқда. Шу билан бирга ўқувчиларда ўқитувчининг имконияти ва маҳоратига бўлган ижобий баҳонинг шаклланиши дарс самарадорлигини таъминлашнинг муҳим омили эканлигига доир ёндашувлар шаклланаётган вазиятдаў педагогларнинг суггестив қобилиятини ошириш муҳим педагогик вазифадир. Бундан кўринадики, ҳар бир жамиятда ижтимоий-психологик муҳитни соғломлаштириш, бўлажак авлодни ҳам руҳан, ҳам жисмонан соғлом қилиб тарбиялаш вазифаси глобал аҳамиятга эга.

Дунёнинг етакчи илмий тадқиқот марказларида ўлғуси ўқитувчиларда суггестив қобилиятларни такомиллаштиришнинг самарали метод ва воситаларини аниқлаш борасида илмий изланишлар олиб борилмоқда. Бугунги кунда дунё мамлакатларнинг ижтимоий, маънавий ва маданий ривожланишида ишон ва уна асосланган фаолият муҳим аҳамият касб этиб, цивилизациявий маданиятнинг бир қисми сифатида умумбашарий кадрлар сифатида кадрланиб келинмоқда. Шу нуқтаи назардан ҳам хорижда ўқитувчи-

педагогларни янги руҳитда, кифада тарбиялаш, уларда таълим олувчиларнинг руҳий иродавий таъсир кўрсатиш орқали ўзининг имкониятларини кўрсатишга тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу эса жаҳонда бўлғуси ўқитувчиларда суггестив қобилиятларни такомиллаштиришга эҳтиёжини вужудга келтирмоқда.

Ўзбекистонда ҳам педагог-кадрлар салоҳиятини ошириш, уларни тайёрлашнинг янги тизимини ишлаб чиқиш, шу билан бирга бўлғуси ўқитувчиларда суггестив қобилиятларни такомиллаштириш ва ўз имкониятлари намоён қилишлари учун шарт-шароитларни яратиб беришга қаратилган кўпла ислохотлар амалга оширилмоқда. Олий таълим муассасаларида таҳсил олаётган бўлғуси педагогларнинг касбий малакасини ривожлантиришнинг замонавий, инновацион илмий-педагогик методикасини яратиш зарурати пайдо бўлмоқда. Шу боис давлатимиз томонидан олиб борилаётган ислохотларда педагогларнинг профессионал фаолиятини йўлга қўйиш вазифаларининг қўйилиши юқоридаги омиллар билан бевосита боғлиқдир.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ўқувчилар дунёқараши ва маданиятини ривожлантиришда ижтимоий мотивнинг педагогик жиҳатлари Р.Сафарова, Д.Темиров, С.Бабажанова, Ш.С.Шарипов, Б.Зиёмухаммадов, М.Очилов, Н.Муслимов, ўқувчиларда ижтимоий фаоллик ҳамда креативликни ривожлантиришда ўқув мотивнинг дидактик имкониятлари О.Мусурмонова, Э.Ғозиев, Б.Адизов, С.Давлетшин, У.Маҳкамов, М.Абдуллаева, каби мамлакатимиз етакчи олимларининг илмий изланишларида тадқиқ этилган.

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатлари олимларидан И.П.Подласый, А.Т.Цветкова, Г.А.Бокарева, В.С.Ильга, З.П.Шабалина, Г.И. Щукинанинг тадқиқот ишларида коммуникатив компетенция ва мулоқотнинг ижтимоий-психологик масалалари ёритиб берилган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Мактаб таълими бугунги кунда инсон таълимининг энг узоқ босқичини ифодалаб, индивидуал муваффақият учун ҳам, бутун мамлакатнинг узоқ муддатли ривожланиши учун ҳал қилувчи омиллардан биридир. Ўқувчиларнинг ўқув фаолиятига ижобий мотивациясини шакллантириш таълим тизимининг асосий вазифаларидан бири бўлиб, халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш мақсадли дастурида ўз аксини топган.

Бугун мамлакатимизда "Замонавий мактаб" миллий таълим ташаббуси лойиҳаси доирасида илғор халқаро тажрибани ҳисобга олган ҳолда намунавий лойиҳалари бўйича рўйбга чиқариладиган умумтаълим муассасалари учун қуйидагилар ишлаб чиқилди ва тасдиқланди:

ўқитишнинг махсус таълим стандарт ва дастурлари;

ўқув жараёнини ташкил этиш бўйича алоҳида талаблар;

мослаштирилган ўқув адабиётларининг рўйхати;

тегишли даражани аниқлаш мақсадида умумтаълим муассасаларини баҳолашнинг тартиби;

Миллий таълим тизимидаги устуворликларнинг ўзгариши, педагогик жараён иштирокчиларининг субъект ва субъектлар ўзаро таъсирининг шартларини излаш ўқувчиларнинг ижобий барқарор мотивациясини ривожлантиришнинг энг муҳим вазифасини қўяди. Компетенциявий ёндашувга асосланган янги таълим стратегияси

асосида ўқув жараёнининг субъектив компонентига қизиқиш тобора ортиб бораётганида, таълим натижасига ва ўқувчи шахсий тақдирини белгилаш жараёнига бўлган муносабат ўзгарди.

Фалсафий ва психологик-педагогик адабиётларни таҳлил қилиш, мактаблар тажрибасини ўрганиш қуйидаги қарама-қаршиликларни аниқлади:

замонавий маҳаллий мактаб ўқув жараёнининг педагогик жараён иштирокчиларининг субъект-субъект муносабатларига йўналтирилганлиги ва ўқувчиларнинг таълим фаолияти учун ижобий барқарор мотивациянинг намоён бўлиши учун ижтимоий ҳодиса ўртасида ўқувчиларнинг ўқув фаолияти учун ўз-ўзидан пайдо бўлган мотивнинг кўплаб намоёнлари;

ижобий барқарор мотивацияли ўқувчиларга бўлган талаб ва ижобий барқарор мотивацияни шакллантириш дастурларининг йўқлиги;

ўқитувчиларни ўқув жараёнида мактаб ўқувчиларига ўқитишнинг шахсга йўналтирилган ва тизимли фаолиятига йўналтириш ва мактаб педагогик амалиётининг ҳақиқий шароитида модельнинг йўқлиги.

Бугунги кунга қадар ишлаб чиқилган назарий тадқиқотлар ва мактаб тажрибаси шуни кўрсатадики, мотивация - бу турли мотивлар, мотивлар, эҳтиёжлар, қизиқишлар, интилишлар, мақсадлар, интилишлар, мотивацион муносабат ёки мойиллик, идеаллар ва бошқалар. кенг маъно умуман ҳулқ -атворни белгилашни назарда тутди. Психологик ва педагогик тадқиқотларда мавжуд бўлган ижобий барқарор мотивациянинг моҳияти ҳақидаги ҳулосаларни ўрганиш ва умумлаштириш тадқиқот жараёнида қўлланилган асосий таърифни шакллантиришга имкон берди.

МУҲОКАМА

Ижобий барқарор мотивация-бу ўқувчининг ўқишга фаол, шахсий тарафкашлик муносабатини белгилайдиган, унга ҳал қилишнинг умумлаштирилган усуллари йўзлаштирган ҳолда, унинг эҳтиёжлари ва манфаатларини қондиришни тартибга солишга қаратилган самарали ҳаракатларнинг нисбий давомийлигини таъминлайдиган мотивлар мажмуи.

Ўрта синфларда ижобий барқарор мотивациянинг намоён бўлишини белгилайдиган моҳият ва асосий омилларнинг таҳлили бизга қуйидагиларни тасдиқлашга имкон беради:

таълим мотивацияси ўзига хос туртки сифатида мураккаб тузилиш билан тавсифланади, унинг шаклларида бири ички ва ташқи мотивация тузилиши;

ижобий мотивациянинг барқарорлиги, интеллектуал ривожланиш даражаси ва таълим фаолиятининг табиати билан боғлиқлиги каби муҳим хусусиятлари;

Ижобий туртки мотивациясининг намоён бўлишига тўсқинлик қилувчи асосий омиллар қуйидагилардир: муваффақияtsizликка йўл қўймаслик, шахсий ташвиш, паст баҳо, ташқи атрибут;

шахснинг ўқув фаолиятининг асосий детерминантлари ютуқ мотивацияси ва шахснинг айрим хусусиятлари, биринчи навбатда, автономия;

ижобий барқарор мотивация бу фаолиятга хос бўлган бир қанча омиллар билан белгиланади. Биринчидан, у таълим тизимининг тузилиши ва таълим муассасасининг тури билан ўзаро боғлиқ, бу ҳолда таълим фаолияти амалга ошириладиган мактаб; иккинчидан, ўқув жараёнини ташкил этиш; учинчидан, ўқувчининг субъектив хусусиятлари (ёши,

интеллектуал ривожланиши, қобилиятлари, интилиш даражаси, ўзини ўзи қадрлаши, унинг бошқа ўқувчилар билан ўзаро таъсири ва бошқалар); тўртинчидан, ўқитувчининг мактаб ўқувчилари билан ўзаро таъсирининг субъектив хусусиятлари ва биринчи навбатда унинг ўқувчи билан бўлган муносабатлар тизими;

Ижобий барқарор мотивация, бошқа ҳар қандай турдаги каби, таълим фаолиятида йўналиш, барқарорлик ва намоён бўлиш динамикаси билан ажралиб туради.

Юқоридаги қоидаларни ҳисобга олиш мактабнинг педагогик жамоасига муҳим ва мураккаб вазифани - ўрта мактаб ўқувчиларининг ўқув жараёнида таълим фаолияти учун ижобий барқарор мотивацияни шакллантиришга имкон беради.

Мактабнинг ўқув жараёни ўқувчиларнинг гуруҳли шакллари ташкил этиш орқали ижобий мотивациянинг шаклланишига таъсир қилади, бу уларнинг шахсиятининг социализациясига ёрдам беради, бу оила ва уй ҳўжаликлари болаларига этарлича таъсир кўрсатмайди, уларни муваффақиятга эришиш учун мотивацияни шакллантиришга, шу жумладан таълим фаолиятига йўналтиради.

Бу факт мактаб ўқувчиларининг таълим фаолияти учун ижобий барқарор мотивацияни шакллантириш моделини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этишни тақозо этади.

Мактабда ўқитиш жараёнида таълим фаолияти учун ижобий барқарор мотивацияни шакллантиришнинг ишлаб чиқилган модели қуйидаги принципларга асосланади: илмий ва тизимли, субъектив; онг, фаоллик ва мустақиллик; ривожланиш ва фаоллик, амалий йўналиш; коллективлик; акс эттириш.

Мактаб ўқув жараёнида ўқув фаолиятининг ижобий барқарор мотивациясини шакллантириш механизми асосий босқичлардан иборат: мақсадни белгилаш, таълим ҳаракатининг тузилишини аниқлаш, операцион-когнитив, ишнинг ташкилий шакллари асосли танлаш, фаоллик-оператив, акс эттириш, ўсмирлар фаолиятини баҳолаш.

Биз ўқувчиларнинг гуруҳ фаоллигини ўқувчилар фаолиятини педагогик қўллаб-қувватлаш ҳолатларининг йиғиндиси сифатида қарадик, бунда ўқувчиларнинг ўқишга ижобий барқарор мотивацияси шаклланибгина қолмай, балки у ўзини намоён қилади. Шахсий ютуқлар тўғрисида ўқув фаолияти учун ижобий туртки мотивациясининг шаклланиши белгиланади. Ўқув фаолияти учун ижобий барқарор мотивациянинг барча учта компоненти учун мактабларнинг экспериментал ва назорат гуруҳларида ўқувчиларнинг ўқув фаолияти учун ижобий барқарор мотивациясининг намоён бўлишидаги фарқлар аниқланди;

Ўқувчиларни назорат ва экспериментал гуруҳлардаги тест натижаларини солиштирганда шуни таъкидлаш керакки, улар ўртасида ички мотивациянинг паст ва ўрта даражадаги намоён бўлишида сезиларли фарқлар мавжуд. Бошқарув гуруҳида ўқув жараёнида ўқувчиларга таклиф қилинадиган фаолият турлари учун одатда паст даражали ва камроқ ўртача даражали бўлади.

Ўқув фаолияти учун ижобий барқарор мотивация бу фаолият учун бир қатор ўзига хос омиллар билан белгиланади: таълим тизимининг ўзи, бу ҳолда мактаб муассасаси; ўқув жараёнини ташкил этиш; ўқувчининг субъектив хусусиятлари (ёши, интеллектуал ривожланиши, қобилияти, интилиш даражаси, ўзини ўзи қадрлаши, унинг бошқа ўқувчилар

билан ўзаро таъсири ва бошқалар); ўқитувчининг мактаб ўқувчилари билан ўзаро таъсирининг субъектив хусусиятлари.

ХУЛОСА

Ижобий барқарор шахсий мотивацияни шакллантириш - ўқувчиларнинг ташқи мотивациясини ички ҳолатга ўтказишга ёрдам берадиган муайян шароитларда ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги фаол ўзаро муносабатларнинг мураккаб ва узоқ муддатли жараёни: ўқувчиларни ҳақиқий амалий машғулотларга жалб қилиш. гуруҳ фаолияти; дарсда ижобий ҳиссий тажрибалар учун қизиқишларнинг ривожланишига ҳисса қўшадиган фаол ўқитиш усулларида фойдаланиш; ўқувчиларнинг ўз устида ишлашга бўлган эҳтиёжининг ортиши.

Аниқланишича, мактабда ўқув жараёнида таълим фаолияти учун ижобий барқарор мотивацияни шакллантириш моделини амалга ошириш натижасида ўрта мактаб ўқувчиларида эҳтиёж туфайли таълим фаолияти учун ижобий барқарор мотивация: синфда интеллектуал ўзини ўзи англаш, гуруҳдаги ўқув фаолиятининг кўникма ва малакалари, қобилиятларни ўзини баҳолашга тайёрлиги, машғулотлардан қониқиш ва синфдаги муваффақият даражаси шаклланган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Tynan, M. C., Credé, M., & Harms, P. D. (2020). Are individual characteristics and behaviors necessary-but-not-sufficient conditions for academic success?: A demonstration of Dul's (2016) necessary condition analysis. *Learning and Individual Differences*, 77. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2019.101815>
2. Шепилова Н.Е. Моделирование процесса социально-педагогической адаптации студентов вуза // Дошкольное воспитание. – М., 2006. - №6.-С.120
3. Джегутанова Н.И. Развитие духовно-нравственного потенциала будущего учителя в процессе профессиональной подготовки в вузе на основе интегративного подхода: Автореф. дисс ... кандидата. пед. наук. – Москва: 2010. - 13с.
4. Отамуратов С., Хусанов, Раматов Ж. Маънавий асослари. - Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2002. - 157-158-бетлар.
5. Аҳмедова М. Педагогика тарихини ўқитишда талабаларнинг маънавий сифатларини тарбиялаш: Пед. фанлари ном. дисс. автореф. – Т., 2008 – 10-бет.
6. Жуманазарова Д. Миллий тарбиямиздаги юксак маънавий-ахлоқий ғазилатларимиз. Илмий-оммабоп рисола.-Т.:«Фан» нашриёти, 2009. 56 б. - 37-38-бетлар.
7. Махмутова Г.И. Олий педагогик таълим тизимида талабаларни маънавий ривожлантиришнинг ижтимоий педагогик хусусиятлари: Педагогика фанлари номзоди дисс. – Т.: 2004.
8. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.
9. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. *Вестник Ошского государственного университета*, (3), 38-42.
10. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.

11. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 1(1.7 Philosophical sciences).
12. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences, 1(3), 79-86.
13. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. Canadian Social Science, 16 (2), 55-59 p.
14. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth's intellectual culture. European science review, (7-8).
15. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(12), 364-369.
16. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus) – P. 30338-30355
17. Bakhromovich, S. I. (2022).Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA), - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83

СОЧЕТАНИЕ ИДЕЙ ГУМАНИЗМА И ПАТРИОТИЗМА В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДАХ АБДУРАУФА ФИТРАТА

Муминджанова Саида Хаитматовна

Тьютор Чирчикского государственного педагогического университета Ташкентской
области

Турғунбулатов Диёрбек Рузмамат уғли

Студент 3-курса Чирчикского государственного педагогического университета
Ташкентской области

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6790175>

Аннотация. В данной статье проводится научный анализ творчества известного джадиды, писателя Абдурауфа Фитрата, с точки зрения педагогического подхода к идеям гуманизма и патриотизма.

Ключевые слова: развитие науки, Родина, педагогика, А. Фитрат, патриотизм, образование, воспитание, джадид.

THE COMBINATION OF THE IDEAS OF HUMANISM AND PATRIOTISM IN THE PEDAGOGICAL VIEWS OF ABDURAUF FITRAT

Abstract. This article provides a scientific analysis of the work of the famous Jadid, the famous writer Abdurauf Fitrat as a matter of pedagogical approach to the ideas of humanity and patriotism.

Keywords: development of science, Motherland, pedagogy, A. Fitrat, patriotism, education, upbringing, jadid.

ВВЕДЕНИЕ

Общественно-политическая, духовная жизнь XX века немыслима без деятельности джадидских деятелей. Джадида, главной целью которых является просвещение народа, научно и практически показали, что организация образования в гармонии с воспитанием, опорой на ценности в образовательном процессе, является главной целью в формировании духовности подрастающего поколения, что отражено в их трудах и воззрениях. Одним из таких джадидских деятелей был известный писатель, видный государственный деятель, первый профессор, выросший в Туркестане Абдурауф Фитрат, который в своих взглядах особое внимание уделяет роли и месту национальных ценностей в образовательном процессе.

Оценивая совокупность национальных ценностей как фактор, составляющий понятие Родины, он говорит: - “Родина-это многообразная культура нации, ее наука, язык, религия, характер, обычаи и традиции”[1; 63].

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Фитрат изучал Священный Коран, хадис и его пропаганду у таких ученых как аль-Бухари, эт-Термизи, Ахмада Яссави, Бахауддина Накшбанди, Насра Фараби, заложившего основы философии и музыки, Абу Райхана Беруни, знатока Корана, Шейха ур-Раиса Ибн Сино, султана поэзии Алишера Навои.

Фитрат глубоко изучает устное народное творчество и обычаи нации на основе собственного анализа, он прекрасно понимает значение этих ценностей в умственном и нравственном воспитании, поэтому Фитрат при создании своих представлений о

психическом и нравственном развитии гармоничного человека руководствуется традициями и обычаями устного народного творчества. В своих пособиях он называл устное народное творчество "народной литературой", указывая на его отличия от письменной литературы. Писатель делает это различие не только в том, что письменная литература используется в письменной форме, а устная литература используется в устной форме, но и в том, как иностранная литература воспринимается большинством.

Даже некоторые известные писатели утверждают, что письменные произведения поэтов, написанные с учётом духа народа, стали народной литературой, которую многие, не зная её автора, считают устной народной литературой.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Фитрат делит народную литературу на такие виды, как песня, сказка, пословица, загадка, былина, и анализирует их. В своих произведениях, пособиях и учебниках писатель также приводит примеры материалов устного народного творчества, в которых отражены гуманизм, патриотизм и другие высокие нравственные качества. Он также высоко оценивает воспитательное значение различных национальных праздников о чем он пишет: - "такие праздники и свадьбы считаются полезными. Прежде всего, сколько людей собираются вместе, едят и общаются. Под этим предлогом отношения дружбы между ними становятся более крепкими. Затем на этих праздниках они ведут полезные беседы о потребностях страны и нации. Поэтому религия не запрещает свадьбы [2; 224].

Ученый Фитрат при создании таких идей, как пропаганда совместного обучения и воспитания, демонстрация важности науки, изучения знаний в умственном воспитании, воспитании совершенного человека, создание классификации наук, обоснование важности естественнонаучного и языкового образования и т. д. В частности, он опирается на Ибн Сино в своём учении о физическом воспитании, создавая систему медицинских наук. Писатель Фитрат глубоко изучает творчество Юсуфа Хоса Ходжиба, Ахмада Югнаки, Абдурахмана Джами, Фирдавси, Ясави, Бедиля, Омара Хайяма. Он считает Амира Темура гордостью нации. Именно на этом строится идея воспитания морально зрелого, гармоничного человека. В основе его учения лежит проблема личности, человека. Через человека и людей идет развитие нации, народа. Идея о том, что общество достигает высот благодаря всестороннему совершенствованию человека, является основой восточной философии. Ученый также создал свои идеи о нации и патриотизме на основе изучения этого наследия. В своем творчестве Фитрат опирается на Исламское религиозное учение. Важную роль в формировании его просветительских и педагогических взглядов сыграли также религия Ислам, его вера в Коран и хадисы.

ОБСУЖДЕНИЕ

Духовные, семейные, человеческие обязанности, которые писатель изложил в своем труде "лидер спасения", он берет из религиозных учений и применяет их к духовной и нравственной жизни людей. Фитрат также связывает идею борьбы за народ, нацию с религиозным учением. Цитируя следующий хадис: "клянусь Богом, что моя душа-его сила. Если у вас нет друга, пожертвуйте свои вещи другому мусульманину, клянусь, никто из вас не может быть верующим[3; 58].

Он трактует его следующим образом: "если человек думает только о себе и небрежно смотрит на положение других, то есть отдаляется от своей нации, то ни он сам, ни его народ

не могут достичь счастья, чтобы достичь счастья, каждый должен думать об интересах своей нации. Фитрат создал более десятка драм на различные темы. В драмах писателя главной идеей стало прославление нации и Родины, их независимости. В них превозносятся гуманизм и патриотизм. Фитрат пытается глубоко изучить это наследие на протяжении всей своей жизни, чтобы использовать культурное наследие прошлого в своем творчестве. Примером может служить его деятельность в обществе "Чигатай гурунги". Это общество было создано в 1918 году и ставило перед собой цель собирать, изучать и публиковать образцы узбекской классической литературы и устного народного творчества (сказки, пословицы, поговорки и т. д.), реформировать алфавит и орфографию, правила нашего языка

В свою очередь мы должны воспитывать в подрастающем поколении чувство любви к Отчизне. Чувство патриотизм –это когда человек живёт проблемами и радостями своей Родины, и готов принести себя в жертву во имя Родины, то это чувство превращается в достоинство. 4;191].

Фитрат считал, что для составления правил языка нужно использовать нашу древнюю литературу, а для этого собирать произведения великих писателей, народное творчество и слова, а не правила татарского или языка усманидов. Поэтому в своей деятельности Фитрат большое внимание уделяет изучению литературного наследия и устного народного творчества.

ВЫВОДЫ

В заключение, нужно отметить, что образовательные педагогические взгляды Фитрата были сформированы под влиянием ведущих традиций, обычаев, устного народного творчества, наследия прошлого и обучению Ислама. Ученый глубоко изучал каждое из них и эффективно использовали их в своём творчестве. Основываясь на них он создал свою идею национального патриотизма.

Список использованной литературы:

1. Д.А.Ахатова. Абдурауф Фитратнинг маърифий-педагогик қарашлари. Педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. Т.: 1998. 163 б.
2. А. Фитрат. Раҳбари нажот. Петроград. 1915. 224 б.
3. Фаттаев М. Атоқли педагогларимиз. - Т.: Ўқитувчи, 1988. - 58 б.
4. Д.Р.Турғунпўлатов (2021). Шухратнинг “Мардлик афсонаси” балладаси ва Миркарим Осимнинг “Тўмарис” тарихий ҳикояларида ватанпарварлик, ватанга бўлган муҳаббат туйғуларининг улуғланиши. Scientific progress 2(3), 191 б.
5. Фитрат А. XVI асрдан сўнгги ўзбек адабиётига умумий бир қараш // Аланга.
6. Д.Р.Турғунпўлатов (2022). Абдулла Орипов шеърлятида маърифий ғояларнинг бадиий тарафлари. Science and innovation 3(5), 146-151 б.

XURSHID DO'STMUHAMMAD QISSALARI HAQIDA BA'ZI MULOHAZALAR

Xajikurbanova Nilufar

Urganch davlat universiteti, Filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili, 191-guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6790727>

Annotatsiya. Bu maqolada Xurshid Do'stmuhammadning qissalari haqida mulohazalar bayon qilinadi va qissalarning mazmun-mohiyati haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: "Nigoh", yozuvchi mahorati, nigoh, so'roq.

НЕКОТОРЫЕ КОММЕНТАРИИ К РАССКАЗАМ ХУРШИДА ДОСТМУХАММАДА

Аннотация. В данной статье рассматриваются рассказы Хуршида Достмухаммада и говорится о сути рассказов.

Ключевые слова: «Взгляд», писательское мастерство, взгляд, вопрошание.

SOME COMMENTS ABOUT THE STORIES OF KHURSHID DOSTMUHAMMAD

Abstract. This article discusses the stories of Khurshid Dostmuhammad and talks about the essence of the stories.

Key words: "Glance", writer's skill, gaze, questioning.

KIRISH

Bilamizki, Xurshid Do'stmuhammad hozirgi adabiy jarayondagi qalami o'tkir yozuvchilardan biri hisoblanadi. Uning asarlari boshqa ijodkorlarnikidan o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Yozuvchining roman, qissa va hikoyalari insonlar taqdiri, davr muhiti, o'tmish kabi mavzular qalamga olingan. Xurshid Do'stmuhammadning "Bozor", "Donishmand Sizif", "O'yin" romanlari, "Panoh", "Nigoh", "So'roq", "Oromkursi", "Sof o'zbekcha qotillik", "Hijronim mingdir mening" qissalari va "Mahzuna", "Jajman", "Maskovlik yaxshi odam", "Kiova quyoshi" kabi bir qator hikoyalari bor. Adibning "Nigoh" nomli qissasiga to'xtalar ekanmiz, bu asarda tramvay haydovchisi Bekning hayotida sodir bo'lgan voqealar va avtohalokatdan keyin uning olamga o'zgacha nigoh bilan qarashi tasvirlanadi. Asar tramvayning yana boshqa mashina bilan avtohalokatga uchragani bayon qilinadi ekan, bu voqea Bekning hayotida burilish yasaydi. U avval oddiydek qaraydigan, gohida e'tibor ham bermaydigan narsalar shundan keyin unga o'zgacha tus bag'ishlay boshlaydi. Chunki unga shu hodisa dars bo'ladi. Dunyo go'zalliklarini chiroyli nigohlarda ko'rib anglay boshlaydi. Bu qissada yana insonlarning nigohlaridagi mohiyatlar ham aytiladi, ya'ni avtohalokat chog'ida tramvay bilan to'qnashgan mashinadagi ayolning nigohida xuddi o'sha ayolning butun bir umrini ko'rsa bo'lardi, deya ta'kidlanadi Bekning xayollarida. Shu bilan birga Bekning xotini Zamiraning oqilligi, fahm-farosatliligi, eriga bo'lgan hurmati tasvirlanadi. U hamma narsani reining xohisha qarab qiladi, erining kayfiyati yomon bo'lsa, kun bo'yi unga aytish uchun diliga tugib qo'ygan gaplarini unutadi, ichiga yutadi, mana shu o'rinlarda uning aqlli ayol ekanligiga guvoh bo'lamiz.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Xurshid Do'stmuhammadning "Panoh" qissasida Ahmadali bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina voqea-hodisalar tasvirlanadi. Bu qissada quyidagicha to's-to'polon ham aks etgan: "Lekin o'sha yer silkingan chog' eski guvala devorning change bu qadar tajovuzkor bo'lishi xayoliga kelibdimi! Aksincha Ahmadali bir nima dupurlaganini, ola-tasir va odamlarning qiy-chuvida o'zi borayotgan so'qmoq yo'ldak tor yo'lkada bir mashina un ag'darilgandek oppoq to'zon ko'tarilganini ko'rdi, xolos. So'l yondagi devor yo'qolib daf'atan qop-qorong'i, vahimali bir yalanglik namoyon bo'ldi,

Ahmadali shoshganidan yuz bergan hodisani anglab-anglamay chapga burildi, burildi-yu, tomon yugurdi”. Ahmadali ayoli bo‘lmish Ma’rifatni va kichik o‘g‘lini o‘ylab xavotirlanadi. Bu hodisa zamirida xalqning ijtimoiy hayoti ham tasvirlanadi.

TADQIQOT NATIJASI

Yozuvchining qissalaridan yana bittasi “So‘roq” asaridir. Bu qissada Bozorboy va Shabnamning oilaviy tashvishlari, Bozorboyning traktorchiligi, qishloq xalqining hayot tarzi va asosan, Bozorboyning muammolari bayon qilinadi. Qissaga quyidagi jumlar epigraf qilib olingan: “So‘roqqa tutilmay turib, o‘zlaringni o‘zlaring so‘roq qilinglar”. Hadisdan olingan ushbu jumlar orqali qissasning mohiyati, undan anglashiladigan mazmun yoritib berilgan. Bu asarda Shabnamning tug‘adigan vaqtidan uch oy o‘tib ketib, uning homiladorligiga o‘n ikki oy bo‘ladi. Bu uchun odamlar uni ko‘p so‘roq qilishadi. Xullas, qissaning yakunida ham Shabnamning qornidagi go‘dakning taqdiri hal qilinmaydi. “Osmondan tushadimi, yerdan chiqadimi – so‘roqchi zotidan cho‘chimaysan, negaki, javobing tayin bo‘ladi. Tinchiyimiz, sen tinchlansang anavi tinchlanaadi, ana o‘shanda u eson-omon tug‘iladi. Paxtaqaynarda qo‘rquvni bilmaydigan yana bir odam tug‘iladi!” Qissada Bozorboy va Shabnamning boshidan kechirganlari tasvirlanar ekan, Bozorboyini izidan quvib kelib so‘roq qilguvchilar ham topiladi.

MUHOKAMA

Xurshid Do‘stmuhammadning qissalaridagi qahramonlar taqdiri turlicha, ularning fe‘l-atvorlari ham bir-biridan tubdan farq qiladi, lekin shunday bo‘lishiga qaramay, qissalarni bir-biri bilan bog‘lab turuvchi qaysidir jihatlari ham bor. Tahlil qilgan qissalardagi qahramonlar ruhiyatida ham o‘xshashliklarni sezamiz. Bek va Zamira, Ahmadali va Ma’rifat, Bozorboy va Shabnamlarning hayotlaridagi bir-biriga o‘xshash bo‘lgan vaziyatlarni guvohi bo‘lamiz. Yozuvchining mahoratini uning qissalarini o‘qish jarayonida ham bilib olamiz. Qissalarning sarlavhasiga e‘tiborimizni qaratadigan bo‘lsak, “So‘roq”, “Nigoh”, “Panoh” so‘zlari negizida qissaning tub mohiyati ochib beriladi. Xurshid Do‘stmuhammadning asarlarini o‘qish jarayonida uning boshqalarni takrorlamaydigan uslubining guvohi bo‘lamiz. Uning uslubini asarni bir o‘qishda tushunmaslik mumkin, lekin bu anglab yetilsa, kitobxonga o‘zgacha zavq bag‘ishlaydi.

XULOSA

Adibning yuqorida tahlil qilingan qissalarida shu holatni kuzatishimiz mumkin. Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, Xurshid Do‘stmuhammadning qissalari o‘zbek adabiyotining boyishiga hissa qo‘shib kelmoqda. Adibning nafaqat qissalari, balki boshqa janrdagi asarlari ham o‘ziga xos mavqega ega hisoblanadi. Yozuvchining qissalaridagi qahramonlar taqdiri, kutilmagan vaziyatlarning bo‘lishi asarning o‘qishlilikini ta‘minlaydi. Xurshid Do‘stmuhammadning asarlari ham adabiyotshunoslar tomonidan yuqori baholanib kelmoqda va yozuvchining yangi nashrdan chiqayotgan asarlari o‘quvchilar tomonidan iliq kutib olinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. X.Do‘stmuhammad. Qissalar. So‘roq. “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent-2011.
2. S.Sodiq.Hozirgi o‘zbek adabiyoti. “O‘zbekiston”. Toshkent. 1992.
3. Sh.Nazarova. Yangi qissachilik sarhadlari. “Sharq yulduzi” jurnali.2013 yil. 3-son.

WHO IS THIS JOURNALIST? WHAT DOES A REAL JOURNALIST LOOK LIKE?

Kallibekova Dinora

Karakalpak State University, Faculty of Journalism, journalism education
1st year student

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6791903>

Abstract. Who is a journalist? In this regard, globally, he is a professional who can become a professional, and who sacrifices his life for a small profession. Journalism is evolving rapidly these days as a profession. We live in a world with a fast flow of information. Numerous various magazines and newspapers appeared. Various universities offer regular journalism courses. Journalism is currently attracting many talented and gifted students.

Key words: journalism, communication, press, radio, television, news agencies, photography, cinematography.

КТО ЭТОТ ЖУРНАЛИСТ? КАК ВЫГЛЯДИТ НАСТОЯЩИЙ ЖУРНАЛИСТ?

Аннотация. Кто такой журналист? В этом плане глобально он профессионал, который может стать профессионалом, и который жертвует своей жизнью ради маленькой профессии. В наши дни журналистика как профессия стремительно развивается. Мы живем в мире с быстрым потоком информации. Появилось множество различных журналов и газет. Различные университеты предлагают регулярные курсы журналистики. Журналистика в настоящее время привлекает много талантливых и одаренных студентов.

Ключевые слова: журналистика, общение, пресса, радио, телевидение, информационные агентства, фотография, кинематография.

INTRODUCTION

Journalism is a type of social activity. The owners (journalists) collect, analyze and disseminate socially relevant information through the press, radio, television, news agencies and others. Journalism is a form of mass propaganda. The nature and purpose of journalism depend on the social nature of the society. The term journalism was first applied to a collection of journals, and later to all periodicals. The term journalism now refers to the product of journalism, a set of related professions, as well as education and science in that field. Journalistic activities include the press, radio, television, news agencies, documentaries and others.

The media in journalism relies heavily on journalism to meet the public's need for up-to-date social and specialized information, as well as scientific, artistic, and other works that address important social issues. The media in a journalistic system operates at a certain frequency and speed.

The first buds of social activity aimed at collecting, analyzing, and disseminating information date back to antiquity. Informing people about social events and influencing them through the media has taken many forms and methods. Oral information was provided by speakers and announcers. Written information was written and distributed on papyrus in ancient Egypt. In ancient Rome, advertisements and manuscripts were used.

DISCUSSION

Modern Journalism first appeared in the form of the first periodicals of the early seventeenth century. In the second half of the nineteenth century and in the twentieth century, thanks to the invention of photography and cinematography, photography and film journalism were formed. From the twentieth century onwards, radio journalism began to develop on the basis of the achievements of radio engineering, and in the 1940s, television journalism emerged.

With the emergence and development of the media, the need for journalists with a high level of generality and professionalism has increased. It was this need that led to the creation of special "Journalism" education in different countries. There are several types of journalism that differ in their political orientation, and there are different views on the role and function of journalism in public life. In particular, the activities of communist journalism were based on partisanship and class. This has in many cases led to the restriction and gross violation of human rights and freedoms in the field of information in a universal sense.

The development of journalism depends on a number of factors, including political freedoms and, in particular, freedom of the press. Freedom of the press is a necessary condition for the development of a democratic society. Only in the conditions of free activity can a journalist provide objective and truthful information to the members of the society and act as a mediator between the state and the society.

Journalism in Uzbekistan appeared in the second half of the 19th century. Its history begins with official periodicals such as the *Turkestanskiye Vedomosti* and the *Turkistan Region Newspaper*, published in Tashkent. In the first and second decades of the twentieth century, private national newspapers and magazines "Taraqqiy", "Khurshid", "Sadoi Turkiston", "Samarkand", "Oyina" and others were published in Uzbekistan, focusing on educating educated people capable of ensuring national development. During the Soviet era, the periodical network in Uzbekistan expanded to include national, regional, and district political and network newspapers, as well as new magazines, as well as radio and television journalism in Uzbekistan. However, they were doomed to serve the political, economic and ideological goals of the dictatorship.

THE RESULT

After the independence of Uzbekistan, the republic's journalism entered a democratic stage, and a new system began to take shape, which helped to democratize the society and build a democratic state based on the rule of law. 1997, "On Guarantees and Freedom of Information," The Law on Protection of Journalism and the Law on Mass Media were adopted. Also, the Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated February 26, 1999 "On improving the system of training and retraining of journalists" was published. These documents are of great importance in improving the system of training and retraining of journalists in our country and raising them to the level of world standards. Much has been done since then to implement these laws and decisions. As a result of independence, the approach of the republic's journalists to the analysis and coverage of social events has changed radically. Journalists now rely on scientific knowledge, universal and national values, and universally recognized democratic principles in their analysis and coverage of social processes.

In the process of formation of the journalism system, special higher education in journalism was established in the republic. In 1949, a special department for the training of journalists with higher education was established at the Faculty of Philology of the Central Asian State University. In 1967, the department was transformed into an independent faculty. By the resolution of the Oliy

Majlis of the Republic of Uzbekistan (April 26, 1996) the honorary title of "Honored Journalist of the Republic of Uzbekistan" was established. Journalists with higher education The Uzbek University of Journalism and Mass Communications was established by the Presidential Decree of May 24, 2018. The Tashkent branch, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Tashkent State University of Oriental Studies, Silk Road International Tourism University also train in the field of Travel journalism. Since 1997, the International Social Center for Retraining Journalists has been operating at the Academy of State and Social Construction under the President of the Republic of Uzbekistan.

CONCLUSION

Obviously, we can't imagine today without news. Television, radio, press and the Internet are the foundations of journalism. So, journalism is important in everyone's life. Understanding the true history and potential of this field is the first and most important step in entering the field of journalism. In today's rapidly evolving media space, the field of journalism and the role of the journalist are growing.

References:

1. Cherepaxov M. S, Problems of the theory of journalism, M., 1973;
2. Volunteers of our press [3 volumes; compiler and publisher 3. I. Yesenboyev], 1-2 vols., T., 1991, 1993;
3. Pidayev T., Press - the light of the nation, T., 1999; Sulaymonov I., I am a journalist, T., 2001.
4. <https://zarnews.uz/uz/post/jori-yil-8-ta-otmda-jurnalistika-yonalishida-qabul-boladi-ulardan-2-tasi-samarqandda>

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕСУППОЗИЦИИ

Насруллаева Мохигул Сухробовна

Преподаватель СамГИИЯ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6791919>

Аннотация. Редакционная статья - это ключ к газете, представляющий собой точку зрения редактора на фактическое событие, которое пользуется популярностью, когда оно публикуется. Это важное актуальное событие, проблема, мнение редактора, критика, предложение и надежда для читателей. Перед написанием статьи редактор предполагает, что читатели обладают знаниями по теме в форме прагматической предпосылки. Редактор эффективно пишет статью, основываясь на предположении, понятном читателям явно или неявно. Однако явное предположение нелегко понять читателям, особенно неявное предположение, которое может стать проблемой, потому что редактор не осознает, что он использует предложения, которые трудно понять читателям. Исходя из этой проблемы, прагматическое исследование может помочь читателям понять текст статьи через его контекст, который предоставляется путем рассмотрения того, кто, где, когда и при каких обстоятельствах это происходит. Юл (1996) называет это 'изучением контекстуального значения'.

Ключевые слова: актуальное событие, проблема, мнение редактора, критика.

PRAGMATIC FEATURES OF PRESUPPOSITION

Abstract. The editorial is the key to the newspaper, representing the editor's view of the actual event that is popular when it is published. This is an important current event, issue, editor's opinion, criticism, suggestion and hope for readers. Before writing an article, the editor assumes that readers have knowledge of the topic in the form of a pragmatic premise. An editor effectively writes an article based on an assumption that readers understand, explicitly or implicitly. However, explicit assumption is not easy for readers to understand, especially implicit assumption, which can become a problem because the editor does not realize that he is using sentences that are difficult for readers to understand. Based on this issue, pragmatic research can help readers understand the text of an article through its context, which is provided by considering who, where, when, and under what circumstances it occurs. Yule (1996) calls this 'the study of contextual meaning'.

Key words: current event, problem, editor's opinion, criticism.

ВВЕДЕНИЕ

Мы предполагали, что предложение было составлено совместно, поскольку в противном случае "мы" не ссылались бы. И мы предполагали, что читатели смогут определить ссылку на "это", то есть на саму статью. И мы предполагали, что читателей будет по крайней мере два, поскольку в противном случае простое множественное число "читатели" было бы неуместным.

Обратите внимание, что некоторые из этих предположений возникают по умолчанию из конкретных слов, которые мы использовали. Существование времени, когда мы подготовили статью, является требованием, связанным с нашим использованием "as" (как). Это требование, встроенное в значение временного предлога "as", который имеет

аналогичное значение с временным "while", что во фразе "as X" "X" должен сохраняться в течение некоторого времени. Мы говорим, что "как" - это триггер предпосылки. Аналогично, "это" - это триггер предположения, требующий ссылки на что-то существенное, простое множественное число - это триггер предположения, требующий существования нескольких индивидов, а "было бы" - это триггер предположения, требующий существенного будущего или гипотетического обстоятельства.

Напротив, некоторые из приведенных выше предположений не имеют ничего общего со значениями любого из этих слов. Например, мы можем сказать, что предположение о том, что адресат говорит по-английски, как и предположение о том, что адресат заинтересован в том, что хочет сказать говорящий (или пишущий), является разговорной пресуппозицией или, вслед за Сталнакером (1972; 1974), пресуппозицией говорящего или прагматической пресуппозицией. Предположения, связанные с конкретными триггерами, называются условными или семантическими. Терминологическое различие между семантической и прагматической пресуппозицией имеет теоретическое значение: как мы увидим позже, некоторые теоретики считают открытым вопрос о том, существуют ли какие-либо чисто конвенциональные пресуппозиции. Промежуточный вариант, предложенный, например, Карттуненом (1973) и Сомсом (1982), заключается в определении понятия пресуппозиции высказывания, таким образом, включая конкретную форму, которая произносится, но допуская, что то, что на самом деле предполагается, может зависеть также от отношения говорящего, который это произносит.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Важно отметить, что называть пресуппозиционные выражения "обычными" или "семантическими" не обязательно означает, что пресуппозиции, которые они вызывают, никоим образом не зависят от контекста. Например, хотя "это" может рассматриваться как условный триггер пресуппозиции, интерпретация очень сильно зависит от контекста, а пресуппозиция, хотя обычно и считается условной, обычно рассматривается именно как ограничение контекста высказывания.

Что делает пресуппозиции особенными? То есть, в той мере, в какой предположения являются лишь частью общепринятого значения некоторых выражений, что делает их достаточно отличительными, чтобы они заслуживали собственных записей в справочниках и энциклопедиях, а также во многих сотнях других статей и глав книг в других местах? Во-первых, предположения вездесущи. И, во-вторых, существуют различные аспекты, в которых поведение пресуппозиций резко отличается от других аспектов значения.

Что касается повсеместности пресуппозиций, по крайней мере, следующие лексические классы и конструкции, по общему мнению, являются триггерами пресуппозиции:

- *фактивный* (Кипарский и Кипарский, 1970) Берлускони знает, что он подписывает конец берлусконизму. → Берлускони подписывает конец берлусконизму
- *аспектуальные (видовые) глаголы* ("остановиться, продолжить") (Simons, 2001; Abusch, 2002; Lorenz, 1992) Китай прекратил накапливать запасы металлов. → Китай раньше накапливал запасы металлов.

- *временные предложения, возглавляемые “до”, “после”, “с тех пор” и т.д.* (Бивер и Кондоравди, 2003; Хейнмяки, 1974) Чувак выпустил это видео до того, как начал убивать. → Чувак пошел на убийство
- *манерные наречия* (Эбботт, 2000) Джейми быстро нырнул за стену. → Джейми нырнул за стену.
- *Неотъемлимые/ постоянные предикаты различных категорий* (например, “бакалавр”) (Thomason, 1972) Джулиус - холостяк. → Джулиус - взрослый мужчина.
- *предложения с препозицией контрастивного элемента* (Делин, 1995; Принс, 1986) Это был Иисус, который освободил меня. → Кто-нибудь, освободите меня.
- *кванторы* (Робертс, 1995; Гаврон, 1995; Абуш и Роот, 2000; Купер, 1983) Я написал всем директорам школ в Рочдейле. → В Рочдейле есть директора школ.
- *определенные описания* (Строусон, 1950) Премьер-министр Тринидада и Тобаго встал и погрозил пальцем. → У Тринидада и Тобаго есть (уникальный) премьер-министр.
- *имена собственные* (ван дер Сандт, 1992) Автор - Юлиус Зайденстикер. → Джулиус Зайденстикер существует

И это лишь небольшая выборка слов и синтаксических конструкций, которые были классифицированы как триггеры пресуппозиции, поэтому, даже если в некоторых случаях могут возникнуть сомнения в этом диагнозе, вряд ли можно сомневаться в том, что триггеры пресуппозиции изобилуют в повседневном языке. В следующих разделах мы обсудим поведение, которое отличает предпосылки от обычных последствий, а затем представим некоторые теории, которые были разработаны для объяснения этого поведения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предположения в статье содержат предположение, сделанное автором в качестве коммуникационной стратегии, которой следует избегать; в надежде, что читатели смогут понять переданный смысл. Редакционные статьи daily news служат источником для изучения точки зрения автора и того, как читатели понимают тему, обсуждаемую в статьях, так что читателям необходимо понимать контекст, чтобы уменьшить предвзятость понимания между автором и читателями по этой теме.

Список использованной литературы:

1. Abbott, Barbara, 2000, “Presuppositions as nonassertions”, *Journal of Pragmatics*, 32(10): 1419–1437.
2. Abbott, Barbara, 2008, “Issues in the semantics and pragmatics of definite descriptions in English”, in *Reference: Interdisciplinary Perspectives*, J.K. Gundel and N. Hedberg (eds.), Oxford University Press.
3. Beaver, David and Denlinger, Kristin, 2020, “Negation and Presupposition”, in Deprez, V. and Espinal, M. T. (eds.), *The Oxford Handbook of Negation*, 369–390.
4. Beaver, David and Krahmer, Emiel, 2001, “A partial account of presupposition projection”, *Journal of Logic, Language and Information*, 10: 147–182.
5. Fillmore, Charles, 1971, “Verbs of judging: An exercise in semantic description”, in Fillmore, C. and Langendoen, D. T. (eds.), *Studies in Linguistic Semantics*, New York.: Holt, Reinhardt and Winston, 272–289.

6. Уринова, Ф. У., & Эркинова, Ш. Ё. (2013). Значение инновационной индивидуальной работы в повышении эффективности самостоятельной учебной деятельности студентов. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (12-2).
7. Уринова, Ф. У. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКСИОЛОГИЯ КАК ЧАСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИННОВАТИКИ. *УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА*, 36.

THE IMPORTANCE OF ORGANIZING INTERACTIVE CLASSES USING MULTIMEDIA TOOLS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Barotaliyeva Muyassar Murodaliyevna

The first year student of Termez State University, faculty of foreign philology

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6791931>

Abstract. *This article talks about easy and effective ways to learn and teach a foreign language. The article deals with implementation of interactive forms of teaching foreign language and efficiency of foreign language lessons using interactive methods in educational institutions.*

Keywords: *multimedia tools, activities, innovative technology, different methods, free-thinking, educational process.*

ВАЖНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ ИНТЕРАКТИВНЫХ ЗАНЯТИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МУЛЬТИМЕДИА ИНСТРУМЕНТЫ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Аннотация. *В этой статье рассказывается о простых и эффективных способах изучения и преподавания иностранного языка. В статье речь идет о внедрении интерактивных форм обучения иностранному языку и эффективности проведения уроков иностранного языка с использованием интерактивных методов в общеобразовательных учреждениях.*

Ключевые слова: *мультимедийные средства, деятельность, инновационная технология, разные методы, свободомыслие, образовательный процесс.*

INTRODUCTION

We know that this year, under the chairmanship of our president Shavkat Mirziyoyev, the system of teaching foreign languages, foreign language teachers and students from 2021 at the video selector meeting dedicated to improvement it was emphasized that the requirement to have a national and international certificate should be introduced. This puts a huge responsibility on their shoulders. Now, instead of traditional teaching methods, we should organize the teaching process based on interactive methods using new ICT. This training is also a requirement of the times, and the teacher has to work more and more on a little. While paying attention to new methods of teaching in the article, first of all, it is necessary to pay attention to the type and effectiveness of these methods.

OBJECT OF RESEARCH

It should be noted that new methods and requirements for foreign language teaching and assessment of knowledge and skills of foreign language teachers have been developed in our republic in accordance with the recommendations of the pan-European framework. According to it, textbooks are being created for students of general education schools and vocational colleges. In accordance with these requirements, classrooms were equipped with stands and new information and communication techniques.

CD players are available. The use of these technical tools is alien to students makes the language learning process more interesting and effective. Advanced methods serve as a compound in the thorough mastery of a foreign language. One such method is the use of role-playing games in the teaching process. Role playing games are real is to use different situations in our life in the process of learning a foreign language. This method is used in the course of the lesson helps to create a

language environment. In the process of participating in these role-playing games, students learn to think, themselves they learn to freely express their emotional states in a foreign language. Preparation for role-playing games in the process, they correct each other's lexical, grammatical and pronunciation mistakes. Make a mistake and that's it error correction also helps language learning and teaches students correct pronunciation. Lesson in the process of using role-playing games, all students are actively participating in the lesson at the same time provides them. In addition, role-playing games make students interested in learning a foreign language increases and creates a lively, cheerful atmosphere for the lesson process. And this is foreign language lessons serves to increase efficiency.

SUBJECT OF RESEARCH

As we have seen, each innovative technology has its own advantages. In all such methods cooperation between the teacher and the student, the active movement of the student in the educational process is envisaged is caught. In conclusion, as a result of using innovative methods in English classes, students' logical thinking skills develop, speech becomes fluent, and the ability to answer quickly and correctly formed. Such methods make students eager for knowledge. The student is thoroughly prepared for the lessons seeks to see. This makes students active subjects of the educational process. Education system sets itself the task of educating a free-thinking, well-rounded, mature person, in the future, we future teachers ways to effectively use innovative technologies. We can add more as we develop more. Every day, every hour, news and changes in the field of science are presented to the people of science sets new tasks. Using modern technologies in teaching foreign languages educating the young generation requires knowledgeable and talented specialists. Today's the need of the time - potential, at the same time, modern knowledge, computer technology, multimedia is to raise children who have thoroughly mastered the means and know a foreign language perfectly. That's it methodological preparation of the foreign language teacher is of particular importance. Fanny is good along with knowledge, information that is widely introduced into the educational process today.

THE PURPOSE OF THE RESEARCH

A teacher who fully uses the possibilities of technology is good at his work can achieve results. Children today are in a highly networked environment through the media they are growing up. Current global processes and new information technologies are also spoken by children leads to a change in attitude. Even the daily life of small children and in many places under the influence of media and multiculturalism and multilingualism is passing Cultural diversity and linguistic diversity of the world we live in not only in kindergartens and schools, but even before that, directly with the family and the child. It is manifested in the relationships in the environment. Based on this, the modern teacher is advanced pedagogic and information communication technologies along with deep knowledge of science should be informed, able to use the Internet and computer capabilities at a low level.

In addition, each lesson is made live through multimedia tools, didactic materials, visual aids, interesting organization serves the effectiveness of education. Including: Teacher in the classroom can use:

- Presentations or web presentations created by teacher-students.
- Electronic encyclopedias.

- Electronic textbooks. (From the student first observing a training course or carrying out a virtual experiment based on the acquired knowledge, and then the knowledge it is suggested to go through the software management system).

- Interactive trainings

- To the teacher form the questions of the assignments and log the score given by the computer test constructors that allow input. On the use of information technologies and the following examples of high productivity can be given to the main types of lessons:

- From the computer lessons using a demo mode using a projector / or a lesson using an interactive whiteboard

The main groups of tasks solved using multimedia are:-

*to support students' academic work.

*ensuring authentic communication with native speakers

* providing access to all participants of the educational process from rapidly growing information funds stored in centralized information systems;

* ensuring mutual cooperation of teachers, exchange of pedagogical experience and didactic materials. In particular, learning and teaching foreign languages through the Internet not only allows people who speak different languages to get in touch with each other, but also to get to know countries and people's lifestyles.

CONCLUSIONS

In conclusion, it can be said that ideas are exchanged using these methods. And this is the speech of the student effectively affects the development of activity and independent thinking

References:

1. Jamal Jalolov foreign language teaching methodology, creative house of publishing and printing, Tashkent - 2012
2. Bekmuratova U. B. on the topic "Using innovative technologies in teaching English" abstract. Tashkent - 2012
3. Otaboeva, M. P. Modern innovation in foreign language teaching use of technologies
4. www.cambridgeenglish.uz

ЁШЛАР ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МАДАНИЯТИ ШАКЛЛАНИШИГА ОБЪЕКТИВ ВА СУБЪЕКТИВ ОМИЛЛАР ТАЪСИРИ

Курбонали Сулаймонов

ФарДУ доценти, тарих фанлари номзоди

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6792387>

Аннотация. Мақола интеллектуал маданият тушунчаси, унинг шахсда намоён бўлиш шакллари, мақсади ва вазифалари баён этилган. Шунингдек, мақолада асосий эътибор ёшларда интеллектуал маданият компонентларини шакллантириш омиллари, унинг таъкидий, методик, психологик ва ижтимоий омиллари ижтимоий тараққиёт билан уйғунлаштиришнинг ижтимоий-фалсафий муаммолари тадқиқига қаратилган.

Калим сўзлар: шахс, интеллект, маданият, фан, глобал муаммолар, интеллектуал маданият, интеллект механизми, интеллектуал капитал.

ВЛИЯНИЕ ОБЪЕКТИВНЫХ И СУБЪЕКТИВНЫХ ФАКТОРОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В статье описывается понятие визуальной культуры, формы ее проявления в человеке, ее назначение и функции. Также основное внимание в статье уделяется изучению факторов формирования компонентов интеллектуальной культуры у молодежи, социально-философским проблемам согласования ее организационных, методологических, психологических и социальных факторов с социальным прогрессом.

Ключевые слова: личность, интеллект, культура, наука, глобальные проблемы, индивидуальная культура, механизм интеллекта, интеллектуальный капитал.

THE INFLUENCE OF OBJECTIVE AND SUBJECTIVE FACTORS ON THE FORMATION OF THE INTELLECTUAL CULTURE OF YOUTH

Abstract. The article describes the concept of visual culture, its forms of manifestation in a person, its purpose and functions. Also, the main attention in the article is paid to the study of the factors of the formation of components of intellectual culture in young people, the socio-philosophical problems of the alignment of its organizational, methodological, psychological and social factors with social progress.

Keywords: personality, intellect, culture, science, global problems, intellectual culture, intellect mechanism, intellectual capital.

КИРИШ

Шахс интеллектуал ва маданий салоҳияти фуқаролик жамияти шароитида иқтидор эгаларини тарбиялаб камолга етказишда муҳим аҳамиятга эга. Интеллектуал маданиятнинг муҳим хусусияти, яъни диний ва дунёвий билимларни ўзлаштира олиш, такомиллаштириш, инновацион билимларни эгаллаш ҳамда ўз-ўзини англаш, фикрлаш, касбига оид кўникма ва малакаларга эга бўлган ёшлар интеллектуал маданиятини ривожлантириш глобал даражадаги муаммолар сирасига киради.

Ўзбекистон Президенти Ш. Мирзиёев таъкидлаганидек, “Бугунги дунё ёшлари – сон жиҳатидан бутун инсоният тарихидаги энг йирик авлоддир, чунки улар 2 миллиард кишини ташкил этмоқда.

Сайёрамизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ”[1]. Лекин, афсуски, БМТнинг маълумотларига кўра,

дунёдаги ёшларнинг 160 миллиондан ортиғи интеллектуал қоқоқликдан азият чекмоқдалар[2].

Янги ривожланиш даврида ёшлар маънавияти таркибида унинг интеллектуал тафаккури, ақлий фаолияти ва фан қадриятлари ижтимоий ривожланишга жиддий таъсир кўрсатмоқда, модомики, шундай экан, унинг ақлий-малакавий омилқорлиғи, илмий тафаккури ва илм-фан соҳасидаги фаоллиғининг ўзига хос қонуниятларини таҳлил этиш долзарб фалсафий муаммо саналади.

Ёшларда интеллектуал маданиятни шакллантириш муаммоси, бир томондан, фуқаролик жамияти маънавий маданияти, иккинчи томондан, шахс структуравий элементлари билан узвий боғлангандир. Шахснинг интеллектуал маданияти эса унинг ақлий қобилиятига асосланган ғносеологик фаолиятининг мақсад ва вазифаларини белгилаш, интеллектуал қадриятлар яратиш малакалари, билиш манбалари ҳамда инфорқацион-техникавий воситалар билан ишлай олиш қобилиятидир.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Интеллектуал маданиятнинг фалсафий мазмуни, тузилиши, шакллантириш механизмлари ва юксалиш жараёнинини англамай туриб шахс интеллектуал маданиятининг моҳиятини тушуниб бўлмайди. Фалсафий нуқтаи назардан қараганда, тадқиқот мавзуи доирасидаги муаммоларни ўрганишда интеллектуал маданиятнинг мантиқий асослари, структуравий элементлари, интеллектуал жараёнларнинг бошқа шакллари билан ўзаро алоқадорлиғи ҳамда узлуксиз таълимнинг унга таъсири билан боғлиқ масалалар россиялик файласуф олимлар Б. С Гольдштейн, Ю. А. Варфоломеева, В. П. Романов, О. В. Иншаков, Н. Глебова, В. Нечаев, М.Максичева, Д.В.Митрофанов[3]лар томонидан таҳлил қилинган.

Ўзбекистонлик файласуф олимлардан Н.Х.Ҳақимов, М.А.Нурматова, А.А.Азизкулов, Д.Р.Кенжаева, Ф.У.Мусинов, Д.Ю.Ходжаева, Т.Х.Қурбонов, Ф.Н.Жўрақулов, А.А.Абдумаликов, Г.Ж.Туленова[4]лар ёшлар интеллектуал фаолиятининг маданий-маънавий, процессуал, ижодий ва қадриятли-эмоционал томонларига ўз эътиборларини қаратганлар. Мазкур илмий тадқиқот ишларида ёшлар интеллектуал маданияти ақлий қобилият, ақлий эҳтиёж, ижодий малака ва лаёқатлар йиғиндиси тарзида қараб чиқилади ҳамда жамият ва шахснинг инновацион, инфорқацион фаолияти билан боғлиқ ҳолда тадқиқ қилинган.

Интеллектнинг моҳиятини фалсафий тадқиқ этишда ранг-баранг турли илмий ёндашувлар мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бири муайян назарияларни англатишга хизмат қилади. Қуйида айрим адабиётларда улар тўғрисидаги мулоҳазаларга тўхталамиз.

Тафаккур мазмунига ассоционистик ёндашувда образ-тасаввурларга ғайриихтиёрий бўйсунуш, ассоциацияларнинг тўпланиш жараёнини Д.Гартли, Дж.Пристли, Дж. Милль ва бошқалар тадқиқ этдилар[5]. Интеллектни интеллектуал операцияларнинг амал қилиши тарзида тавсифловчи Вюрцбург мактабининг О.Кюльпе, Н.Ах, К.Марбе каби намояндалари эса тафаккурни жараён тариқасида ўрганишга эътибор беради[6].

Гелшталтпсихология вакилларида бўлган тадқиқотчилар М.Вертгеймер, К.Коффка, К.Дункер, В.Келер ва бошқалар тафаккурга вазиятларни қайта тузиш ҳодисаси тарзида ёндашади[7]. Субъектив бихевиористлар (Д.Миллер, Ю.Галантер ва бошқалар) фикрича, тафаккур “организмда амал қиладиган жараён”дир[8]. Инсон ҳулқ-атвори

муаммосини биринчи ўринга қўйган психоаналитиклар назарида эса, туш кўрганда пайдо бўлувчи ғайриихтиёрий образли фикрлар тафаккур асосида ётган онгсиз мотивлар пайдо бўлишининг муҳим жиҳатларидир.

Фалсафий қарашларда интеллектга когнитив фаоллик тарзида ёндашишга доир А.Ньюэлл, Г.Саймон, П.Линдсей, У.Найссерларнинг назариялари ҳам шаклланган. Бундай ёндашув тафаккур, идрок, хотира, диққат кабиларни бир-биридан ўзаро ажратиб ўрганишга барҳам беришга интилади[9].

Тадқиқотчи У.Найссер когнитив фаолликнинг дунёвий ва диний билимларни эгаллаш, ташкиллаш ва рационал фойдаланиш билан боғланганлигини таърифлайди[10]. Бизнинг фикримизча, бу таъриф муҳим назарий аҳамиятга эгадир.

Мавжуд чоп қилинган илмий-фалсафий йўналишдаги адабиётлар, тадқиқот мавзусига доир манбалар ва изланишлар таҳлили ёшлар интеллектуал маданиятининг моҳияти, уни юксалишининг ўзига хос хусусиятлари мустақил тадқиқот объекти сифатида алоҳида олинган ҳолда ўрганилмаганлигини кўрсатади.

Тадқиқот олиб бориш давомида тизимлилик, назарий-дедуктив хулоса чиқариш, анализ ва синтез, тарихийлик ва мантикийлик, герменевтик таҳлил, ворисийлик, умуминсонийлик ва миллийликнинг ўзаро бирлиги, қиёсий таҳлил каби илмий-фалсафий тамойиллар ва тараққиёт ғояси ташкил этади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Истеъдодли кишилар ижодида методологик билимлар билан интеллектуал маданият ўртасида ички алоқадорлик фавқулодда теран акс этади. Интеллектуал маданиятнинг буюк соҳиблари бўлган Муҳаммад Мусо Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Маҳмуд Замаҳшарий, Амир Темур ҳақидаги фикрларда ҳам аждодларимизнинг олимлик, авлиёлик, донишмандлик каби салоҳияти ва фазилатлари муносиб баҳоланган. Буюк аждодларимизнинг муносиб вориси бўладиган ёшларни тарбиялаш хусусида Ўзбекистон Президенти Ш. Мирзиёев қуйидагиларни таъкидлайди: “етакчи олимлар, истеъдодли ёш илмий ходимларнинг фаолияти ва илмий тадқиқотларини қўллаб-қувватлаш, жамиятда илм-фан намоёндаларининг обрў-эътибори ва нуфузини ошириш давлатимизнинг устивор вазифаларидан бири бўлади”[11].

Ёшлардаги мавжуд интеллектуал қобилиятлар, кўникма ва имкониятларнинг фаолиятдаги умумлашиб бошқалардагига қараганда юқорироқ даражада намоён бўлиши иқтидор бўлиб, у биринчи ўринда ирсий имкониятлар билан боғлиқ ҳолда соғлом, муайян ижтимоий муҳитда шаклланади. Бу ўринда ирсий имконият қанчалик юқори бўлмасин, ижтимоий муҳит қанчалик ижобий бўлишига қарамасдан болада ирсий имконият берилмаган бўлса, бундай шахсларда юқори иқтидор намоён бўлмайди. Демак, иқтидорли шахсда маълум ирсий имкониятлар жисмонан мавжуд бўлиб, унинг ушбу имконияти маълум ижтимоий муҳитда шаклланиб, юксалиб боради.

Шу ўринда 1925 йилда иқтидор билан руҳий нуқсонлар ўртасидаги боғланиш, уларнинг ижтимоий муҳит таъсирида болада бартараф этилишини аниқлаган тадқиқотчи Г.В. Сегалиннинг қуйидаги жадвалларини келтиришни лозим топдик[12].

Отасида руҳий нуқсон аниқланган, онаси эса иқтидорли бўлган буюк шахслар

Буюк шахслар	Отаси		Онаси	
	Иқтидор	Нуқсон	Иқтидор	Нуқсон

Успенский	-	+	+	-
Стендаль	-	+	+	-
Лев Толстой	-	+	+	-
Достоевский	-	+	+	-
Ж.Ж. Руссо	-	+	+	-
Шарл Жерар	-	+	+	-

Отаси ва онасида руҳий нуқсон аниқланган буюк шахслар

Буюк шахслар	Отаси		Онаси	
	Иқтидор	Нуқсон	Иқтидор	Нуқсон
Кеплер	+	+	-	+
Гёте	+	+	-	+
Блок	+	+	+	+
Мопассон	-	+	+	+
Байрон	+	+	+	+
Шопенгауер	-	+	+	+
Бальзак	+	+	-	+

Юқоридаги жадвалдан кўринадики, инсоннинг ота-онасида ирсий камчиликлар бўлсада, унинг кейинчалик даҳо олим бўлиб етишишида ижтимоий муҳитнинг аҳамияти муҳим экан.

Фалсафий тадқиқотлар шундан далолат берадики, буюк, иқтидорли, ижодкор инсонларнинг ота-оналари, устозлари ва тарбиячилари уларнинг шаклланишида муҳим роль ўйнаган. Боланинг ёшлигиданоқ бирор соҳага қобилиятини рўёбга чиқаришда ота-она ва оилавий муҳитнинг аҳамияти катта. Тадқиқотчи З. Ибодуллаев бу борада қуйидагиларни таъкидлайди: “Бу ўринда мутафаккир, давлат арбоби Алишер Навоийдаги шеърятга бўлган қизиқиш илк болалик ёшидан илғаб олинган ва унга ҳар тамонлама кўмак берилган. Натижада, Ҳазрат Навоий буюк шахс бўлиб етишди ва шеърят султони деган номни олди. Демак, қобилиятни тараққий эттириш зарур. Борди-ю қобилиятнинг нишонаси бўлмаси, уни ривожлантириб бўлмайди”[13].

Профессор В.Б.Тарасовнинг таъкидлашича, “Интеллект индивиднинг маълум даражада мустаҳкам, барқарор ақлий қобилиятлари тузилишидан иборатдир”[14]. Оксфорд университетининг профессори Н. Бостромнинг фикрича, “интеллект – инсоният учун мавжуд бўлган муаммоларни ечишга қодир ақл”[15] дир.

Интеллектуал капитал ақлий меҳнатда аниқ қиймат мавжудлигини англатади. Интеллектуал капитал икки хил маънода, биринчидан, етук мутахассиснинг ақл-идроки, иккинчидан, инсон(инсон капитали) нинг интеллектуал мулки сифатида қайд этилган шаклда юзага келади[16]. Уни қандай кўпайтириш ва шакллантириш мумкинлиги тўғрисида эса барча давлат раҳбарлари бош қотирмоқда.

Интеллектуал маданият ўзагини диалектик қонунлар ва фалсафий- методологик маданият ташкил қилади. Методологик билимларнинг ўзи муҳим илмий функцияни амалга ошира олмайди, балки фақат тафаккур маданиятини шакллантириш, шунингдек, дунёвий билимларни яхлит ташкиллаш билан чекланади. Бу билимлар мажмуаси нафақат ихтисослашган профессионал фаолият доирасидан чиқиш, шу билан бирга, қобилиятлар юзага келишида сифат ўзгаришлар рўй беришига ҳам кўмаклашади. Фаннинг эски

колипларини инкор этиш ва бу соҳада сифат ўзгаришлари қилишнинг яққол намунаси сифатида Н. Коперник, Г. Галилей, Лобачевский, А. Эйнштейн ва бошқаларни тилга олиш мумкин. Бироқ фалсафий билимнинг маънавий (қадриятлар ва мўлжаллар) қисми юксалиш қонунига ҳам, ҳокимият ва вақтга ҳам бўйсунмайди. У тарихига «юксак», «тубан» мезонлари билан ёндашиш мумкин бўлмаган санъатга яқинроқ. Ньютон таъбири билан айтганда, олимлар ўз ўтмишдошларининг «елкалари»да туради: улар ўз ижоди билан бир умумий ишни давом эттиради, ривожлантиради. Санъаткорлар эса бу сафга сирмайди. Зеро, уларнинг ҳар бири – алоҳида дунё, алоҳида олам (лекин бу даврлар ва авлодларнинг бадиий тажрибасида ворисийликни истисно этмайди)[17].

Илм-фандаги юқоридаги каби ворисийлик, биродарликнинг аҳамияти ҳақида Президент Ш. Мирзиёевнинг қуйидаги фикрлари аҳамиятлидир: “ҳеч шубҳасиз, энг аввало икки муаззам сиймо – Шарқ адабиётининг забардаст вакиллари мавлоно Абдурахмон Жомий ва ҳазрат Алишер Навоийнинг самимий биродарлик муносабатлари ёдга тушади”[18].

МУҲОКАМА

Ёшларда интеллектуал маданиятни шакллантиришда замонавий олий таълим нафақат юксак малакали кадрлар тайёрлаш, балки кишиларни янгиликларни билиш, янги билимлар ва интеллектуал қадриятларни яратишга, шу билан бирга, турли илмий мактаблар томонидан яратилган интеллектуал анъаналарни ривожлантиришга интилувчи кадрлар тайёрлашга ҳам йўналтирилди.

Шундай қилиб, фуқаролик жамиятида мунтазам равишда интеллектуал маданият шаклланиб келди. Цивилизация тараққиётида интеллектуал соҳада олимлар-интеллектуаллар, таълим, кутубхона уч муҳим манбани ташкил қилади. Инсоният тарихида турли объектив ва субъектив сабабларга таълим даражасининг пасайиши, кутубхоналарнинг беркитилиши жамиятда турғунлик, деградация ва ривожланишни истисно қилишга олиб келган. Шунинг учун интеллектуал тараққиёт тизимининг бу компонентлари ўртасидаги ўзаро алоқадорлик социумнинг барқарор ривожланиши, янги назариялар, билимлар, инновация ва технологиялар амал қилиши, интеллектуал тажрибаларнинг ўзаро олмашинуви учун ўта зарурдир.

Шунингдек, ёшлар интеллектуал маданияти шаклланишида жаҳон миқёсида интернет ҳукмронлиги ҳамда узлуксиз таълим ва илмий муҳитнинг халқаро ҳамкорлик соҳасида глобаллашув жараёнлари очик таълим позициясини мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда, электрон кутубхоналарнинг тажриба ва билимларни халқаро миқёсда ўзаро алмашиш омили сифатидаги роли ортиб бормоқда. Узлуксиз таълим муассасаларида ўқитишнинг анъанавий, очик ҳамда масофали усуллари ижодий ривожлантирган ҳолда таълим соҳасида ва ахборот ресурс марказлари томонидан дунёвий билим ва инфор­мацион ресурсларни узатишда қўлланилаётган ҳозирги замон электрон коммуникатив воситалари инфор­мацион жамиятдаги шахснинг инновацион характердаги интеллектуал маданияти шаклланишининг таркибий қисмини ташкил қилади. Самарали интеллектуаллашувни социумда амалга ошириш учун турли халқаро илмий мактаблар, умуман фан тараққиётини интеграциялаш ва дифференциация қилишда эришилган тажрибалардан фойдаланиш зарур.

Жамиятда ёшларнинг интеллектуал маданияти тараққиёти конкрет шахснинг ақлий ва аналитик қобилиятларига боғлиқ бўлади. Мамлакатимизнинг истиқболи, мунтазам тараққиёти кўп жиҳатдан баркамол, интеллектуал салоҳиятли авлодни шакллантириш ва унга мос узлуксиз таълим-тарбия олиб боришга боғлиқ. Бу асослар ўз Ватанини ва халқини севадиган, миллий мафкурамизга садоқатли, мустақил фикрлайдиган ижодкор шахсни шакллантиришдек муаммо ечимини ҳал этишни узлуксиз таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг устивор йўналишларидан бири даражасигача кўтарди.

Ёшлар интеллектуал маданияти шаклланишига фақатгина ижтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий нуқтаи назардангина эмас, балки фалсафий ёндашув ҳам зарурдир. Масаланинг фалсафий таҳлилида интеллектуал маданиятнинг асослари, унда билимлар турларининг ўзаро трансформацияси, билимларнинг объективация ва генерация жараёнларига бўлган таъсирига эътибор қаратилади.

Ёш авлоднинг шаклланиши реал шароитларда амалга ошади, бунга мувофиқ ҳолда уларда индивидуал иқтидор ривожланади. Бир кишининг иқтидори бошқасиникидан тубдан фарқланади. Қобилиятлар ривожланиш жараёнида шаклланиб боради, тараққиёт жараёнида иқтидорнинг ўзига хос тартиби таркиб топади. Натижада бир шахсда махсус талантга айланмаган, турли йўналишларда намоён бўлувчи умумий истеъдод, бошқа бир шахсда эса муайян бир йўналишдаги талант шаклида ривожланган бўлиши мумкин.

Бу ерда ёшлар ижодий қобилиятини тавсифлашга оид муҳим асосий ёндашувлар мавжудлигини таъкидлаш жоиз.

Биринчи ёндашувга кўра, бундай қобилиятлар мавжуд эмас. Лекин, бу ерда интеллектуал истеъдод шахс ижодий фаоллиги тарзида намоён бўлиши, ижодий фаолликнинг сабабчиси тарзида мотивлар, қадриятлар ва шахсий фазилатлар асосий роль ўйнаши мумкин.

Иккинчи ёндашув ижодий яратувчанликни интелектга боғлиқ бўлмаган мустақил омил, деб ҳисоблайди. Бу назария тарафдорлари фикрича, интелект даражаси билан яратувчанлик (инноваторлик) даражаси ўртасида муайян алоқа амал қилади.

Учинчи ёндашув интелектнинг юксак даражаси ижодий қобилиятларнинг ҳам юқори бўлишини назарда тутди.

Айрим тадқиқотчилар эса инсоннинг қобилиятлари ҳақидаги муаммони ижодкор шахс муаммоси билан айнанлаштиради, оқибатда алоҳида ижобий қобилиятлар эмас, балки муайян мотивация ва руҳий фазилат соҳиблари бўлган шахслар мавжуд, деган фикрни илгари сурадилар.

Янгиликка интилувчан интеллектуал маданият субъекти бўлмиш ёш ижодкор куйидаги фазилатларга эга бўлиши лозим:

1) мустақил фикрга эга бўлган ҳамда гуруҳниқидан унинг шахсий стандартлари устун бўлса, баҳолаш ва ҳукмда ноконформизм кўзга ташланса мустақил фаолият кўрсатиш;

2) ақл-идроқда очиқ-ойдинлик ўзи ва ўзгаларга хос бўлган илмий фантазиясининг моҳиятига аниқлик киритишга тайёр туришлик;

3) номуайян ва ечими топилмаган вазиятларга бағрикенглик билан ёндашиш, амалий, ижтимоий фаоллик кўрсатишга интилиш;

4) ривожланган эстетик туйғу, гўзалликка мутлақ мукаммаллашмаган қониқишлик сифатида интилиш;

5) ўз шахсий қобилияти ва характери потенциалига тўла ишониш ва ҳоказо.

Ижодкор ёшларнинг бу муҳим белгиларига яна тадқиқий инновацион фаолиятда манфаатпарастлик мавжуд эмаслигини ҳам киритиш лозим. Бунинг оқибатида интеллектуал фаоллик, ақлий фаолиятдаги давомийлик, ишнинг на амалий манфаат, на ташқи субъектив баҳоси билан алоқадор бўлмаган интеллектуал ташаббускорлик вужудга келади[19].

ХУЛОСА

Юқоридаги фикрлардан кўринадики, ёшларда интеллектуал маданиятнинг шаклланиши кўпроқ юқори даражадаги билиш фаоллиги, тафаккур ва интеллектнинг ривожланганлиги билан боғлиқдир. Шу боис шахс камолотида ундаги қобилият ва иқтидор малакаларини олдиндан кўра олиш ва уларни мақсадга мувофиқ равишда йўналтира олиши керак.

Иккинчидан, интеллектуал маданият инсоннинг ўзини ва дунёни зарурий равишда англаши ҳамда баҳолаши асосида шаклланиб, унинг ёрдамида ёшларимиз онгини ўстириш ва тафаккурини кенгайтириш муҳим аҳамият касб этади, чунки булар орқалигина эркин ва мустақил фикрлайдиган, ўзлигини англай оладиган, яъни ҳар хил зарарли, бузғунчи оқимларга қўшилиб кетавермайдиган бўлажак малакали мутахассисларни салоҳиятли, сиёсий онгли, ватанимиз манфаатларига содиқ қилиб тарбиялаш имконияти яратилади.

Учинчидан, глобаллашув шароитида миллий ва умуминсоний қадриятларни синчиклаб, мукаммал ўрганиш, замонавий илм-фан, техника-технологиялар борасидаги ютуқларни илмий асосда ўрганиш ва таҳлил қилиш бўлажак ўрта махсус ва олий маълумотли мутахассислар интеллектуал маданиятини кенгайтиришда мустаҳкам илмий асос бўлмоқда.

Тўртинчидан, давлат, жамият, муассаса, жамоа, оила ва инсонларнинг замонавий ҳаётий эҳтиёжларини қондириб бориш борасидаги янги моддий ва маънавий неъматларни, яъни шахс интеллектуал салоҳиятини мунтазам равишда ривожлантириб бориш глобаллашув шароитининг долзарб вазифаларидан ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-том. - Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – Б. 252
2. <http://old.xs.uz/index.php/homepage/zhamiyat/item/2003>. Фарзандлари соғлом юрт. 06 Август 2014
3. Митрофанов Д.В. Особенности интеллектуальной культуры студентов // Вестник Тамбовского университета. Серия Гуманитарные науки. Тамбов, 2016. Т. 21. Вып. 10 (162). С. 14-19.
4. Туленова Г. Ёшларда мафкуравий иммунитетни кучайтириш зарурати. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – 48 б.
5. Лобанов А.П. Психология интеллекта и когнитивных стилей. Мн: Агенство Владимира Гревцова, - М.: 2008. – 296 с
6. Дружинин В.Н. Психология способностей. Выдающиеся ученые Института психологии РАН Институт психологии РАН, 2007. 544 с

7. Вертгеймер М. Продуктивное мышление. – Москва: Прогресс. 1987. 336 с. Дункер К. Холодная М.А. Психология интеллекта. (Мастера психологии). Изд. 2-е, дополнен. и перераб. С-Пб Питер. 2002. - 272с.
8. Роберт Фрейджер, Джон Фейдимен. Радикальный бихевиоризм. Б. Скиннер. - Санкт-Петербург. Прайм-Еврознак, 2007. - 125с
9. Коллектив авторов . Когнитивная психология: история и современность. – Москва: Ломоносов, 2011. 384 с.
10. Найссера У., Хаймен А. Когнитивная психология. Под редакцией У. Найссера, А. Хаймен. 2-е международное издание. - СПб.-Москва: Олма-Пресс 2005. - 640 с.
11. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-том. - Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 176
12. Гениальность божий дар или наказание? ("Клинический архив гениальности и одаренности" под. ред. Г.В.Сегалина). - Репр. воспроизведение изд. 1925-1930 гг. - М.: Дом РДФ; Издат., образоват. и культур. центр "Детство. Отрочество. Юность", 2006. – С. 141.
13. Ибодуллаев З. Асаб ва руҳият. – Тошкент: “ZAMIN NASHR” , 2018. – Б. 116
14. Тарасов В.Б. От многоагентных систем к интеллектуальным организациям: философия, психология, информатика. - М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 352 с.
15. Бостром Н. Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии. — СПб.: Манн, Иванов и Фербер, 2016. - С. 496.
16. Келле В.Ж. Интеллектуальное и духовное начала в культуре. ИФ РАН, 2011. - 218 с.
17. Шермухамедова Н.А. Гносеология – билиш назарияси. – Тошкент: Ношир, 2011. – Б. 26
18. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-том. - Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – Б. 333
19. Богоявленская Д. Б. Исследования творчества и одаренности в традициях процессуально-деятельностной парадигмы // Основные современные концепции творчества и одаренности. — М., 1997. – 98 с
20. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.
21. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. *Вестник Ошского государственного университета*, (3), 38-42.
22. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
23. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 1(1.7 Philosophical sciences).
24. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(3), 79-86.

25. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. *Canadian Social Science*, 16 (2), 55-59 p.
26. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth's intellectual culture. *European science review*, (7-8).
27. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(12), 364-369.
28. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus) – P. 30338-30355
29. Bakhromovich, S. I. (2022).Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. *European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)*, - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83

NEMIS TILI ILOVA KONSTRUKSIYASIDA GAP BO'LAKLARI AHAMIYATI

Xudoyqulova Sevara

SamDChTI o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6792412>

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis tilida ilova aloqalarining ayrim gap bo'laklari asosida aniqlanishi, ilova hodisasida V.M.Milk va N.A.Kobrina qarashlari, ilova konstruksiyalarda teng va ergashtiruvchi bog'lovchilar, akkuzativ kelishigini talab qiluvchi predloglar hamda Durch, Gegen, va Für predloglari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ilova konstruksiyalar, ilova aloqalari, ilova hodisasi, ilovali elementlar, Durch, Gegen, Für.

ЗНАЧЕНИЕ ФРАГМЕНТОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В КОНСТРУКЦИИ ПРИЛОЖЕНИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В этой статье будет рассмотрено определение связей привязанности в немецком языке на основе некоторых фрагментов предложения, в феномене привязанности В.М.Десна и Н.А.С точки зрения Кобрина, в придаточных конструкциях речь идет о равных и последовательных связках, о предлогах, требующих аккuzативного согласования, а также о предлогах Durch, Gegen и Für.

Ключевые слова: прикладные конструкции, связи приложений, событие приложений, прикладные элементы, Durch, Gegen, Für.

THE IMPORTANCE OF SENTENCE FRAGMENTS IN THE GERMAN LANGUAGE APPLICATION DESIGN

Abstract. In this article, it is revealed that some of the app links in German are based on sentence fragments, in the case of the app, V.M.Milk and N.A.Kobrina talks about the views, equal and following linkages in enclosed structures, prepositions that require akkusativ harmony, as well as durch, Gegen, and Für.

Keywords: app constructs, app links, App Event, App elements, Durch, Gegen, Für.

KIRISH

Nemis tilida ilova aloqalarining semantik omillari asosida aniqlanishi ilovali element va asosiy ifoda o'rtasidagi ma'no va struktura jihatdan mustaqillikka borib taqaladi. Asosiy ifodaning birinchi qismidan ilovali elementlarning mazmunan ajratilishi har qanday ilova konstruksiyada ularning postpozitsiyada (keyingi o'rinda) kelishi uchun zamin yaratadi. Mantiqan va ohangiga ko'ra ajratib ko'rsatilishi tufayli ilovali element katta sintaktik salohiyatga va stilistik ta'sirchanlikka ega bo'ladi. Ilova hodisasi sintaktik aloqaning faqat o'ziga xos turi sifatida qaralmaydi, balki gipotaksis va parataksis o'rtasidagi farqni neytrallashtirish shakli sifatida ham namoyon bo'ladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

V.M.Milk ta'kidlashicha, for, tough kabi bog'lovchilarda bog'lanish va ergashish o'rtasidagi appozitsiya neytrallashadi, ular murakkab sintaktik butunlik doirasiga mustaqil gaplarni kiritish imkoniyatiga ega. Teng bog'lovchilar ergashtiruvchi bog'lovchilar rolini bajarib kelish hollari ham kuzatiladi. N.A.Kobrinaning ko'rsatib o'tishicha, teng bog'lovchilar o'rniga ergashtiruvchi bog'lovchilar through, whereas, because, so that kabilar kelishi mumkin. Aksincha,

ergashtiruvchi bog'lovchilar o'rniga damit, denn singari teng bog'lovchilar qo'llanilishi mumkin. Ilova konstruksiyalarda teng va ergashtiruvchi bog'lovchilar ma'nolarini anglab yetishga turli tillar materiallari asosida ilova konstruksiyalarni tadqiq qilgan ko'plab tilshunoslar o'z e'tiborlarini qaratganlar: rus tilida i, no, da bog'lovchilari (L.M.Loseva), fransuz tilida meis, et, or, ou, car, porceque, si bog'lovchilari (I.A.Boevets va I.A.Vintman), ingliz tilida and, but, if, whele bog'lovchilari (G.M.Timoshenkova), nemis tilida und, aber bog'lovchilari (M.Ya.Vays).

TADQIQOT NATIJALARI

Aytish lozimki, ko'p hollarda to'ldiruvchi vazifasidagi ilovali element nisbatan ko'proq uchrasada ma'lum bog'lovchilar bilan birga kelishini ko'rish mumkin. Natijada o'zining ko'rinishlari va hususiyatlari bilan aytilayotgan fikr ilovali elementdan boshqacharoq ega orqali ifodalanadigan ilovali elementning alohida struktural ko'rinishini hosil qiladi.

Masalan: Es war schon nachts und sie hatten etwas mehr getrunken als sonst. Auch auf den unvermuthen Sieg des Sportklubs Chemie. Auf unsere Freundschaft. Und später auf den Schornstein. Und dich.

Ushbu misol tahlili shuni ko'rsatadiki, ilovali elementda qo'llangan und bog'lovchisi, auf predlogi asosiy ifoda va ilovali element o'rtasidagi sintaktik a'loqaning yanada mustahkamroq bo'lishi uchun xizmat qiladi. Gapning bosh va ikkinchi darajali bo'laklari haqida misolda berilgan tahlildan kelib chiqib, nemis tilida ilova element sifatida qo'llanilishini misol yordamida ko'rib chiqdik va bu yerda ba'zi struktural ko'rinishdagi gap bo'laklarining har biri alohida ilovali element sifatida bo'ladi hamda ilovali konstruksiya tarkibida o'ziga hos vazifalarni bajarib keladi. Bundan tashqari, nemis tilida akkuzativ kelishigini talab qiluvchi predloglar yordamida ifodalanib kelgan ilovali elementlar o'zlariga xos bo'lgan ba'zi bir xususiyatlari bilan ilovali elementlarning ayrim funksiyalarini o'zlarida qisman takrorlasa-da, biroq o'zlariga xos bo'lgan funksiyalarga ham egadirlar. O'zlariga xos bo'lgan ana shunday xususiyatlari bilan bu toifaga taalluqli ilovali elementlarning ichida alohida olingan strukturaviy guruhlanishni tashkil etadi va ana shu struktura doirasida har xil funksiyalarni bajarib keladi. Durch predlogi bilan ifodalanigan ilovali element yakka va kengaytirilgan holda kelishlari mumkin. Ilovali elementlarning strukturaviy kengayishi, ularning ma'no tomonidan kengayishiga olib keladi. Ma'noning kengayishi esa ular nozikliklarining xilma xil bo'lishiga olib keladi.

MUHOKAMA

Gegen predlogi bilan ifodalanib kelgan ilovali elementlar, durch predlogi bilan ifodalanib kelgan ilovali elementlarga o'xshash yozma matnlarda uncha keng yoyilish darajasiga ega bulmasada, biroq shu toifaga moyil bo'lgan ilovali elementlarning strukturaviy guruhlarini tashkil etishda ishtirok etadi. Für predlogi bilan ifodalanib keluvchi ilovali elementlar o'zlariga xos bo'lgan barcha xususiyatlari bilan xuddi shunday strukturaviy shaklga ega bo'lgan ilovali elementlarning xususiyatlarini to'ldiribgina qolmaydi, balki ularni yangi tomondan boyitadi. Ilovali elementlarning tarkibida sodir bo'laetgan ayrim komponentlarning variativligi holati, shu ilovali elementlarning ta'sirchanlik, ekspressivlik xususiyatlarini kuchaytiradi, ularga nisbatan kitobxonning diqqat e'tiborini yanada oshiradi.

XULOSA

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, ilova konstruksiyalari o'ziga xos sintaksik hodisa bo'lib, ular qo'shimcha sifatida paydo bo'lgan ifoda funksiyasini bajarib keladi, ular strukturasiga ko'ra ilovali element deb ataladi. Ana shu ilovali element asosiy ifoda (asosiy gap) ma'nosini

aniqlashtirib, rivojlantirib keladi, ma'lum darajada izohlab beradi. Bunday sintaktik strukturalar odatda ikki qismdan iborat bo'ladi, birinchi qism asosiy axborotni, ikkinchisi esa qo'shimcha xabarni ifodalab keladi. Ular nutqda birliklarning funksional qo'llanilishi birlashtiradi, ularning yordamida so'zlovchining ongida va uning nutqida asosiy ifodadan keyin, asosiy fikr bildirilgandan so'ng yuzaga keladigan qo'shimcha ma'no beradigan ifoda keltiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. РаҳимовМ.Р. Немистилидаиловаконструкциялариҳақида. Таржима, ахборот, мулоқот – сиёсий ва ижтимоий кўприк. Халқаро илмий амал. анжум. материаллари. Самарканд 2019.
2. Сидорова Е.Г. Место присоединительных предикативных конструкций в синтаксической системе современного русского языка / Е.Г.Сидорова // Вопросы филологии. Спецвыпуск: VI Междунар. науч. конф. —Язык культура, общество. — М., 2011.
3. Юнусов Б.Ю. ЮнусоваТ.К. Гелиоконвективная сушка сельхозпродуктов.
4. Современные проблемы энергетики Межд. Конфер-я , Ташкент 2011.

ISSUES OF EDUCATION AND DEVELOPMENT OF RESEARCH SKILLS IN FUTURE TEACHERS

Barno Nazarova

Director of the Regional Center for Retraining and Advanced Training of Public Education
Employees of Sirdarya, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6793638>

Abstract. *In the world, the integration of education systems is recognized as the main driving force of development and an activity leading to the goals of sustainable development. The modern education system requires the further improvement of the mechanisms for educating future specialists in research skills based on creative approaches and the innovative system of their implementation. From this point of view, education of the research ability of specialists based on a creative approach in the field of education is of particular importance in creating innovations, creating intellectual resources of socio-economic development and expanding competitive training opportunities by educating cognitive and divergent thinking skills based on modern pedagogical processes that create new knowledge.*

Key words: *creative approach, research ability, education of research ability in a student, research activities of future teachers, development of research skills of students based on a creative approach, development of creativity and research skills of students by means of interactive educational methods and technologies.*

ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ И РАЗВИТИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ УМЕНИЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация. *В мире интеграция систем образования признана главной движущей силой развития и деятельностью, ведущей к целям устойчивого развития. Современная система образования требует дальнейшего совершенствования механизмов воспитания будущих специалистов научно-исследовательского мастерства на основе творческих подходов и инновационной системы их реализации. С этой точки зрения особое значение приобретает развитие исследовательской компетенции специалистов на основе творческого подхода в сфере образования, создание инноваций в сфере образования, создание интеллектуальных ресурсов социально-экономического развития, расширить возможности подготовки конкурентоспособных кадров за счет воспитания когнитивного и дивергентного мышления. навыки, основанные на современных педагогических процессах, которые создают новые знания.*

Ключевые слова: *творческий подход, исследовательская способность, воспитание исследовательской способности студентов, исследовательская деятельность будущих учителей, развитие исследовательских умений студентов на основе творческого подхода, интерактивная оценка творческих и исследовательских способностей студентов, методы и технологии.*

INTRODUCTION

The priority directions for improving the pedagogical and psychological factors of education of the research ability in the specialists-personnel being trained on a global scale have been determined. In this regard, scientific research on the development of the content and scientific-methodical base of training of competitive pedagogic personnel, assimilation of non-standard

pedagogical solutions on the basis of self-activation in the educational process, and increasing the motivation to master educational materials takes an important place. From this point of view, education of research ability of future teachers in higher education institutions on the basis of a creative approach is of great scientific and practical importance.

In the conditions of wide implementation of the information environment in our republic, based on a creative approach, opportunities were created to develop a stable interest of future teachers in research activities based on advanced foreign experiences, and creativity and innovative thinking were recognized as an important indicator. The material and technical base, the base of regulatory and legal documents, which ensures the training of research ability in future teachers based on a creative approach and the formation of research qualities, has been completely updated. In the Strategy of Actions for the further development of the Republic of Uzbekistan, "stimulation of research and innovation activities, creation of effective mechanisms for the implementation of scientific and innovation achievements, organization of specialized scientific and experimental laboratories, high technology centers and technological parks at higher educational institutions and research institutes" were defined as priority tasks. Tasks in this regard serve to scientificize the content of educational processes, to form cognitive and divergent thinking of students, and to develop creative research activities.

Review of foreign scientific research on research. Scientific research dedicated to training the research ability of future teachers based on a creative approach is carried out by the world's leading scientific centers and higher education institutions, including the Massachusetts Institute of Technology (USA), Eastern European Scientific Journal (Germany), China's National Institute of Pedagogical Research. (NIES, Guangzhou, China) Chunang University (South Korea), Miyagi University (Japan), St. Petersburg, Krasnoyarsk State Universities (Russia), Astana State University (Kazakhstan) are being implemented.

The following scientific results were obtained in the scientific research conducted in the world on education of research ability and development of creativity among future teachers in the higher education system: the model of education of the student's research ability was improved on the basis of factors of increasing the competence of self-development (Massachusetts Institute of Technology, USA); the process of training the future teacher's research ability is improved on the basis of pedagogical design methods affecting intellectual development (Eastern European Scientific Journal, Germany); psychological tests for determining the level of formation of research ability were developed (Russia), the technology of forming the creativity of future teachers in the continuing education system was improved based on the clarification of the creators of creative potential (Kazakhstan).

In the higher education system of the world, research is being carried out on the development of research skills of future teachers, including in the following priority areas: mastering of technologies of organizing students' research activities by future teachers in the higher education system; increasing the role of innovative educational technologies in training students' research ability; integration of pedagogical opportunities of classroom and non-auditory activities in the process of preparing students for research activities.

LITERATURE ANALYSIS

The issue of mental development of a person has been the focus of attention of thinkers and philosophers, historians, psychologists and pedagogues at all stages of the development of human

society. This can be seen, first of all, in the scientific and ethical works created by the scholars of the East. The views of encyclopedic scholars: Abu Nasr Farobi, Abu Rayhan Beruni, Abu Ali ibn Sina, Kaikovus, Mahmud Koshgari, Yusuf Khos Hajib, Alisher Navoi, Abdulla Avloni and others about the role of science in the mental education of a well-rounded person are still relevant today.

Sh.Abdullaeva, D.N.Arzikulov, E.G'oziev, M.G.Davletshin, R.Kh.Dzho'raev, B.Rakhimov and other scientists conducted scientific research on the continuous development of the creative abilities of young people.

The issue of preparing a future teacher for scientific activity is the scientific work of pedagogues K. Angelovsky, S. I. Arkhangelsky, V. I. Andreev, D. Dewey, A. S. Kososgova, A. V. Khutorskoi, V. V. Kraevskiy and others. - studied in research.

A. V. Brushlinsky, B. Z. Wolfov, S. D. Smirnov and other scientists studied the psychological issues of creativity.

Yu.G. Kruglov, V.A. Krutetsky, S.L. Rubinstein, E.G. Skibitsky, I.Yu. Skibitskaya, Zoldasbekova, Friedman L.M., Kulagina I.Yu. and other scientists researched the issues of formation of creative ability.

R. Rowe, E. De Bono, DJ. Gilford, E. Torrance, K. Rodgers, A. Maslow, F. Barron, S. Sternberg, T. Lubard, C. Landry, K. A. Heller, etc. creative ability studied formation issues.

TASKS OF THE RESEARCH

clarification of the content of the concepts of "creativity" and "research", pedagogical-psychological features and factors of the development of creative abilities of a person;

improvement of the criteria and mechanisms for determining the development of research skills in students based on a creative approach;

improving the integrated methodical system of developing students' creativity and research abilities by means of interactive teaching methods and technologies;

improvement of mechanisms for diagnosing and monitoring the level of training of research ability in future teachers based on a creative approach;

development of scientifically based proposals and recommendations on the development of creativity and research abilities of students by means of interactive educational methods and technologies.

THE MAIN PART

In the process of scientific research, emotional perception, abstract thinking, practical testing find their expression. The research process has a holistic system and is mainly formed and implemented in the process of continuous education. Higher education is one of the main links in carrying out scientific and research work, practical researchers will have specific directions of research activity in HEIs.

D. Guilford (USA) distinguishes two types of thinking: convergent (logical) and divergent, that is, thinking that does not correspond to a logical structure. The ability to creatively apply knowledge through convergent thinking or logical thinking is determined with the help of intelligence tests. And divergent thinking is determined with the help of creativity tests. Therefore, the effectiveness of students' organization of scientific and research work depends on the level of student thinking, and thinking should be scientifically based, independent, and logical. The development of a student's personality has its own characteristics. This is characterized, first of all, by their increased desire for self-improvement and increased interest in learning. One of the

most important features of the student period is the development of the desire to think independently. Awareness of existence arises through thought forms. Every student should take into account the essence, diversity, multifaceted features of thinking in their practical activities and consciously follow them. Realizing the reality is teaching the relevance of education to life. In order for the student's thinking to be broad and comprehensive, the teacher must make students understand the aspect of education related to life. Only if the learner understands this, he can devote his energy to studying knowledge with interest. Pedagogical and methodological literature shows that the comprehensive study of pedagogical problems provides opportunities for comprehensive development of the student's personality, increasing the effectiveness of educational work, optimizing the pedagogical process, organizing and managing education on a scientific basis. The fact that the organization of research work of future teachers depends on the level of their thinking has been scientifically and theoretically substantiated by psychologists. In particular, in the researches of the psychologist A. V. Brushlinsky, it was specially emphasized that thinking is the characteristics of searching for and discovering important news, anticipating hypotheses and theories.

Psychologist S. L. Rubinstein developed the idea of thinking and called it the emergence of subject activity. E. Goziev defined that "Thinking is a mental process that reflects the reality in the environment directly and in a general way with the help of speech, mental activity aimed at understanding social causal connections, discovering new things and forecasting." , if it is not given shape and direction, it will remain as a possibility or a stereotyped system of thoughts even when the child grows up. "Such lazy and lazy thinking cannot be active, active, therefore, inquisitive and creative."

The need to always consider that the meaning of directing future teachers to scientific and research works is to acquire certain emotional and spiritual needs along with the development of the state and society. issues of psychological cooperation are covered. The dissertation describes the following criteria that determine the level of education of future teachers' research skills:

- to educate the research ability of future teachers, to understand the content of national and universal human values, to reflect the content of national and universal human values in research activities, to realize that a person is the greatest value in research activities, to be creative, to have analytical thinking in research activities, to have synthetic thinking, to have scientific - drawing final conclusions based on the results of research work, effective implementation of research results in practice.

Based on the above analysis, the research activity in the dissertation always requires a creative approach, and based on the above analysis, training the research ability of future teachers based on a creative approach is one of the types of educational activities, which allows students to continuously discover new things for themselves. It is led by the idea of developing students' creativity and innovation ability. The ability to research is seen in the student's new scientific ideas and independent decision-making. The content of training the research ability of future teachers based on a creative approach is focused on self-realization of students, identification and manifestation of their inner potential, students work hard on research like a creator, and this work attracts with its novelty, creative application, and unusualness.

Based on the study of educational practice, special attention was paid to the professional training of the student from the moment he was admitted to the studentship, along with the in-depth study of the scientific-theoretical foundations of each subject. In any research work, the researched scientific phenomenon has been clearly described. The results of scientific research were presented coherently through logical reasoning and observation.

On this basis, the development of a program for the development of pedagogical research, teaching-methodical manuals, and the implementation of fundamental research work by conducting experimental work lead to the improvement of scientific activity.

Based on the above conclusions, a special course program aimed at acquiring knowledge, skills and qualifications of future teachers related to research work was developed and implemented in the educational process. Based on the special course, students' scientific worldview and scientific creative activity were formed.

The 21st century is the century of intellectual development, the advanced creative people living in it achieve their improvement as a result of their intellectual and creative activities. Today, every citizen of the society lives under the influence of scientific and technical achievements. This is also important because techniques and technologies are improving and developing day by day, and as a result, the need to train mature specialists is also increasing.

DISCUSSION

Based on the approach, it consists of a set of organizational, economic, socio-pedagogical rules for training research skills. As a result of the provision of special forms, methods and tools of research activity, it serves the formation of research skills in students. Mental activity is directly related to scientific and creative activity, it is the activity of creating new material and spiritual benefits of a person. On the other hand, research and creative thinking require a modern specialist to be able to choose the optimal solution of prospective tasks by using the achievements of science, and to carry out experimental work in his practical work.

Therefore, in the development of society, the development of science and the desire to improve it, researches were considered one of the high indicators of the scientific and creative development and culture of every society.

A number of leading higher education institutions in our republic have perfectly formed scientific schools, where many scientific personnel are being trained. However, considering that such scientific schools do not exist in all higher education institutions and that some capable and talented students receive education in these higher education institutions, it is seen that there is a need to form a system of scientific personnel training that is unique to all higher education institutions.

In the step-by-step system of directing students to scientific-research in higher education institutions, proposals were made to organize the process of preparing them for scientific-research work and cultivating them as personnel with scientific potential in the following four stages.

Stage 1. Students will be under the supervision of experts during 1 course. At the end of the academic year, students who are talented, knowledgeable and capable of scientific research are selected by the professors and teachers of the department and recommended to conduct research. Students are selected to conduct research based on a special selection process.

Stage 2. The selected students are attached to the leading experts of the department and conduct scientific research work during the 2-4 courses on the basis of the specified topic. Abstracts, scientific lectures, articles are prepared based on the preliminary results of the research work and are submitted to the preliminary defense as a graduation-qualification work at the end of the bachelor's education. It is envisaged that 50% of the planned research works will be completed.

Stage 3. The topic of scientific research started during the undergraduate education period is continued during the master's education period, and the research work is deepened to a certain extent. Research results are discussed at scientific conferences, seminars, scientific debates and discussions. During this period, 80 percent of the total volume of dissertation scientific-research works should be completed. The results of dissertation research completed in this volume will be sufficient for defense as a master's thesis.

Step 4. Dissertation research works on the topic enter the final stage during the period of doctoral education (directed to obtaining the scientific degree of doctor of philosophy (PhD). During this period, the remaining 20 percent of the research works will be completed, and the dissertation will be defended for the degree of Doctor of Philosophy.

The recommended stages allow to complete the dissertation research work in a high-quality manner. Because the period of conducting dissertation research work on a certain chosen topic covers a sufficiently long period, that is, 3 years during undergraduate education (2-4 years), 2-3 years during master's education and 3 years during doctoral studies, a total of 8-9 years continues. Successfully conducted work can be completed in the 2nd year of doctoral education.

There are a number of professional qualities that students and young people need to acquire, and if they are not reflected in the teaching activity of young people in the future, the lessons will remain ineffective in some aspects. Because every quality of the teacher's profession should ensure the achievement of effective results and influence the development of the student at one or another level. That is why the professional and pedagogical requirements for the teacher are expressed in such important professional qualities as "scientific creativity", "organization", "research", "connection between theory and practice". The higher education system requires the student to ensure the formation of all necessary professional qualities, such as organization, practicality, research, creativity. Orientation of students to scientific research in the field of pedagogy and psychology helps the student to master the laws of scientific research in depth. These disciplines expand the possibility of training students' research activities based on creative approaches.

A comprehensive study of scientific and research works created in our country during the years of independence, in particular, the analysis of questionnaires conducted among students of Gulistan, Samarkand State Universities, and Kokand State Pedagogical Institute (total of 350 students) shows that education of a well-rounded person was given priority in scientific research during this period.

If the research work is not based on a certain methodology, it will not give the expected result. That is why it is necessary to create an idea about existing methodological bases and approaches in students.

As the initial manifestations of the results of their scientific and research activities, students can present a thesis, an article, an independent work, an abstract, a course work, a graduation-qualification work, a master's thesis, a methodological or scientific instruction (in collaboration with a scientific supervisor), a teaching-methodical or scientific-methodical instruction (scientific

in collaboration with the leader), lesson development (based on pedagogical technologies), scientific and methodical materials such as resume, annotation, scientific essay, scientific analysis (analysis, synthesis), scientific or methodical lecture, scientific project (including constructive devices), scientific or methodical presentation prepares

Many people think that acquiring a certain amount of knowledge and having a diploma is enough to become a teacher. It is necessary to develop special tests to determine the professional qualities of students graduating from higher education institutions, the level of development of scientific and research activities.

The results of the process of quantitative comparison of scientific research results, the level of orientation of future teachers to scientific research work in experimental and control groups was determined on the basis of specially prepared test questionnaires on the solution of the problem of research work.

The comparative analysis of the results of experimental work carried out in a number of higher education institutions on the orientation of future teachers to research work is reflected in the diagram below.

Through this questionnaire, in chapter 1 of our dissertation, the current state of orientation of future teachers to research work was determined.

A comparative analysis of the results of experimental work conducted in a number of higher education institutions on training the research ability of future teachers based on a creative approach was made. Mathematical-statistical analysis method was used in the analysis of the results of the pedagogical experiment based on the results of the experimental work conducted with the students regarding the orientation of the students to research activities.

CONCLUSION

From the obtained results, it can be seen that the criterion for evaluating teaching effectiveness is greater than one and the criterion for evaluating the level of knowledge is greater than zero. It is known that the mastery in the experimental group is higher than the mastery in the control group. From this, it is possible to draw a conclusion about the effectiveness of the experiment-testing activities conducted in connection with the orientation of students-young people to scientific and research activities.

1. As an important factor in educating the research ability of future teachers based on a creative approach, scientific analysis of the values in society and social activity based on achieving social and personal advantage, being able to independently determine one's goals and determine the ways to achieve them serve as a source of confidence in one's place in society. .

2. It is necessary to take into account the integrity and unity of historical-philosophical, national, pedagogic-psychological factors, based on specific methodological approaches and theories, in training the research ability of future teachers based on a creative approach.

3. The results of the research are a holistic approach to education of research ability among students of pedagogical higher education institutions; to consider the learner as a person who needs pedagogical support and requires an individual approach; a differentiated approach in choosing the content, forms and methods of scientific and creative work; harmony with nature; harmony with culture; shows that it is necessary to be based on principles such as a humanistic approach to the organization of relations in the educational process, a value-meaningful approach.

4. The diagnostic system of training the research ability of future teachers based on a creative approach was improved based on the development of a set of pedagogical and psychological diagnostic methods by identifying information-cognitive, personal value-oriented, emotional-expressive and active-creative criteria and appropriate indicators. taking into account the level of creative activity, the model of elements that allows them to develop research skills; the system of socio-pedagogical tasks for solving critical situations was defined.

References:

1. Mirziyoev Sh. Today, it is more important than ever to focus on enlightenment. — <https://www.gazeta.uz/uz/2016/10/19/ustuvor/>
2. Action strategy on five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021. - strategy.regulation.gov.uz/uz/document/2.
3. Karimova V., Nishonova Z. Connection between independent creative thinking and emotional, volitional and intellectual feelings of a person. //Public education. - Tashkent, 2001. - No. 3. - B. 64-69.
4. Nazarova B.A. Vospitanie issledovatel'skie kompetetnnosti u budushchikh uchiteley v protesse nepreryvnogo obrazovaniya //Continuing education. – 2017. – No. 1. – S. 60-64.
5. Nazarova B.A. //Scientific-theoretical foundations of training research ability in future teachers based on a creative approach// monograph T.: "Fan and technology" publishing house 2017.164b.
6. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
7. Арислонов У. Ў. Ў. РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ И ИНТЕЛЛЕКТА ЛИЧНОСТИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 488-497.
8. Отакулов С., Хайдаров Т. Т. НЕГЛАДКАЯ ЗАДАЧА ОПТИМАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ ДЛЯ МОДЕЛИ ДИНАМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ НЕПОЛНОТЫ ИНФОРМАЦИИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 349-359.

DEVELOPMENT OF MUSICAL RHYTHMIC COMPETENCES IN THE STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Ibragimova Khonzoda Saidazim kizi

Tashkent State Pedagogical University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6793946>

Abstract. *The purpose of this article is to discuss how music, its formation, musical and rhythmic movements, academic music, competence, musical rhythmic education and its foundation, musical rhythm, and musical rhythmic movement in Higher Educational Institutions can help students develop emotional sensitivity to music and musical rhythm perception, as well as the role of a music teacher in Higher Educational Institutions.*

Keywords: *art, tour, rhythmic movements, academic music, competence, musical rhythmic training, musical image.*

РАЗВИТИЕ МУЗЫКАЛЬНО-РИТМИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация. *Целью данной статьи является обсуждение того, как музыка, ее формирование, музыкально-ритмические движения, академическая музыка, компетентность, музыкально-ритмическое образование и его основа, музыкальный ритм, музыкально-ритмическое движение в ВУЗах могут помочь студентам в развитии эмоциональной чувствительности к восприятию музыки и музыкального ритма, а также роль преподавателя музыки в высших учебных заведениях.*

Ключевые слова: *искусство, гастроль, ритмические движения, академическая музыка, компетентность, музыкально-ритмическая подготовка, музыкальный образ.*

INTRODUCTION

Music (Gr. Mousiche art of museums) is a style of art that uses a consistent or set of musical sounds to reflect the circle of human emotional experiences, thoughts, and imagination (tones, nags). Its content is made up of musical-artistic pictures that represent various emotions. Music encapsulates a person's various moods (for example, joy, pleasure, melancholy, distress, fear, etc.). Furthermore, music is a vivid representation of an individual's will traits (perseverance, aspiration, thinking, temperance, and so on), as well as his nature (client). These expressive and illustrative possibilities of music were highly appreciated, commented and researched by Greek scientists – Pythagoras, Plato, Aristotle and Eastern thinkers – Forabiy, Ibn Sina, Jami, Navoi, Babur, Kavkabi, Sufi figures – Imam Gazzuli, Kalobodiy Bukhari and others.[8]

To the famous ears with the name "la," this music is a symphony of delightful rhythm, melody, and harmony. Music, like literature, is considered a transient or temporal art because it is not tangible.

Music, on the other hand, in its strictest definition, is the art of coordinating and transferring sound, harmony, and aesthetic effects generated by sound or musical instruments.

It's also worth noting that because music is a people's artistic and cultural expression, it encompasses a wide range of forms, aesthetic values, and functions. At the same time, this individual is one of the ways in which he can communicate his emotions.

Musical and rhythmic movements are active movements, reflecting the nature of music in this movement. Musical and rhythmic movements include musical games, dances and exercises. [7]

Depending on the form, musical instruments, function, origin or style, and context, music can be classed in a variety of ways. The classification that divides academic music from popular music is the most general classification that exists. Both vocal and instrumental music expressions are included.

RESEARCH RESULT AND METHODOLOGY

However, the distinction between academic and popular music is becoming increasingly blurred, as many popular music genres are affected by academic trends and vice versa. In reality, popular music is now included in academies' educational curricula and is held in high regard by the elite.

If before thinking about the development of musical rhythmic compensations in students of higher education institutions, we focus our attention on the competence (Latin: *competo* — gaining, worthy, worthy) — 1) the scope of competence, rights and duties established by the law, charter or other document of a particular state body (local self-governing body) or official; 2) it is either knowledge, experience in this field.

The development of students' ability to detect musical pictures and reflect them in motion is at the heart of musical rhythmic education. Musical rhythmic education's significance and functions The system of musical rhythmic education was one of the first devised at the end of the nineteenth century. Emil Jacques, a Swiss teacher and musician, founded it.

Many musicians, instructors, psychiatrists, Methodists, and preschool music directors collaborated to develop a new musical rhythmic teaching method. Among them G. Alexandrova, as well as her students and followers E.V. Konorova, N.P. Zbrueva, V.I. Greener, N.E. Kizevalter, M.A. The rumors took the leading place.

In higher education, musical rhythm aids in the regulation of student movement and facilitates their mastery. Musical rhythmic motions that are carefully chosen strengthen the heart muscle, blood circulation, breathing processes, and muscle growth. The development of students' perception of musical pictures and their capacity to reflect them in motion is the foundation of musical and artistic instruction. As the student moves through time, he or she will notice the tone movement, that is, the tone in relation to all of the expressive tools. Reflects the character and pace of the musical work in motion, reacts to dramatic changes, begins movement based on the structure of musical phrases, changes and finishes, and repeats a simple rhythmic pattern in motion. It symbolizes the emotional character (musical work all its components are the development and change of musical images, tempo, dynamics, change of registers, etc.).[5]

Musical rhythmic movement is thus a technique of developing emotional sensitivity to music and a feeling of musical rhythm at higher educational institutions. The student develops aesthetically, learning to notice and create beauty in music games, dances, and dances at higher educational institutions, to make the movement as beautiful, elegant, and harmonize it with music as feasible. Folk, Russian classical, and modern music, which is composed of the best samples of melodic and rhythmic structures, national dances, stage performances, and circle dance games with songs, helps pupils develop moral qualities, build musical and aesthetic taste, and increase love for the country.

It is vital to develop pupils' initiative and independence, as well as their inventiveness, in order to complete the assignments. Students acquire a passion and love for music through games, dances, and exercises, as well as musical memory and rhythmic sense.

The abilities acquired at the youngest in the intermediate group in proportion to the age of the students are established in higher education institutions, and new, more sophisticated ones are added. The game's topics in the intermediate group are more varied, the information will be considerably more detailed, and the musical tasks will be more difficult. Students' imaginations about the surroundings are heightened when they are taught games that imitate people's behaviors and the movement of objects. Dances are colorful both in music and in construction. Their actions reflect in detail the changes in the nature of music. Students work with all kinds of exercises, although Composite exercises are quite simple, consisting of 2-3 movement elements. [1]

In higher education, the function of a music teacher is evolving as well. It gives pupils more autonomy, comprehension, and directions than demonstrations. From the second double class onwards, the learner is entrusted with the performance of games with personal roles. Individual work begins to take on growing importance in the educational process - one, two, three can be born challenges in displaying pupil mobility. Students will benefit from such a challenge because it will help them focus their attention. In addition to music classes, individual training is conducted behind the skillfulness of the pupils from the content. When pupils are studying a game or a dance, new duties are assigned to them in each lesson.

The complexity of the program in the adult and preparatory groups is determined by the students' previous life and musical experiences, as well as their level of physical and mental development: the nervous system is strengthened, the movements are more coordinated, they develop in space and in the direction of imagination, and their attention is more focused.

Briefly discuss the strategies for teaching young and older students musical rhythmic movements. Let's look at a few examples of game and dance methods used with students at higher education institutions. Plot game with the song "Vanya walks", M. Russian folk song edited by Rauchwerger. Teaching students to move calmly in a circle holding hands in accordance with the nature of music and the content of the song; performing simple dance movements for dance music. Tasks in the musical rhythm train the ability to actively participate in the general game, Act in the team.

If we read the game description carefully, "Vanya walks" requires us to sit or stand in a circle. Vanya takes a walk while the teacher sings. The student named in the song walks in front of the other students. The student chooses one of the students in the middle of the circle and approaches it. "Vanya and her" little pal" are gently rotating, holding hands. The rest of the kids take on the role of chaperone. The game's technique is as follows: the music for the game is not studied ahead of time. The pupils usually remember it during the game. Students find it difficult to sing and move at the same time, and one or the other will suffer as a result. Students sing together during the game. [2]

In the development of musical and rhythmic compositions in the students of higher educational institutions, the importance and tasks of music education in them depend on all educational work carried out in the pre-school educational institution and in the family, the formation of these noble qualities from the kindergarten age in the younger generation.

Indeed, the study of music education begins with the age of the kindergarten. Many children, attending kindergarten during pre-school education, form the first musical skills in music lessons in the kindergarten. They have studied many songs and games, as well as acquainted with rhythm and dance movements. Children who are brought up at home will also have a certain musical imagination: many musical works, which are broadcast on the radio and television, will be familiar to them. Although such knowledge is not integrated into the system, a music teacher can rely to some extent on that knowledge in the formation of theoretical concepts from music in children. This process is brought to an excellent level with a serious tone in the students of higher education institutions. In the development of musical-rhythmic compensations in the students of higher educational institutions, the music leader should be especially well aware of the teaching methodology, have a deep understanding of the young and individual characteristics of the students, their musical and singing capabilities. In addition, it is desirable to conditionally divide music education into two stages in the development of musical-rhythmic competences in students of higher educational institutions. [6]

THE RESULT

The first is the preparatory stage. The main purpose for which it is aimed is to grow the students' music education. During this time, students should be able to distinguish between specific features such as loudness and stretch of musical sounds, and should be prepared to study note writing. In the second stage, the literacy of the note, that is, the graphical representation of the sounds of direct music – begins to study the writing of the note. In the process of music lessons, the student perceives the vital reality through musical images. Musical works corresponding to the level of students make an unforgettable impression on them, enrich their spiritual world.

Musical education is also of great importance in the development of musical and rhythmic compositions in the students of higher educational institutions, and it is carried out in a harmonious connection with artistic literature and Fine Arts. The method of singing begins with the fact that in the process of listening to musical works of the genre, in particular, the plays of the musical music instrument, engaging in musical games and dancing, they begin to feel the rhythm of music.

It should also be remembered that in order for the student to have a bright imagination and deep perception of artistic images, fine works of art are used productively. Each music session, which is conducted using different techniques, evokes artistic aesthetic pleasure in the students, develops their emotions, develops creative thought and speech. In addition, musical entertainment and post-performances, dance contribute to the development of the sense of rhythm, dexterity and mobility skills in students as well as the correct growth of body. In the development of musical-rhythmic compressions in the students of higher educational institutions, the ability to play music becomes very necessary. He is basically a phrase from the following types of music training:

- musical fluency, the ability to feel the loudness of musical sounds,
- timbre reading (the ability to distinguish between different, distinctive aspects of musical sounds),
- sense of rhythm and memory of music. [3]

With a particular emphasis on the education of music in the development of musical-rhythmic competences in the students of higher educational institutions, its main goals and tasks can be defined as follows:

1. To increase students' interest in music and teach them to love it.

2. Enrich their imagination about music through the process of acquaintance with musical works, the formation of emotional hesitations in students.

3. To introduce students to the concepts of simple music, listen to music, sing, act with music, dance if necessary, and formulate students' skills of singing in simple musical instruments and develop their creative abilities.

4. Voice to educate students, to form the first skills of singing, to teach songs to sing simple, fluent, free, natural and expressive.

5. Influence of musical works, development of skills of musical taste and artistic discussion in students on this basis.

DISCUSSION

Proceeding from this, one of the most important conditions in the development of musical - rhythmic compensations in students of higher educational institutions is the formation of their musical abilities. Because, musical abilities-rhythmic perception of music, sense of lad, musical hearing, musical memory, emotional influence on music are factors of development of musical skills in students. It is worth noting that in the formation of musical compartments in the students of higher educational institutions, first of all, they need to carefully master the following. In addition, it is necessary to pay special attention to their musical literacy in the formation of musical-rhythmic competences in the students of higher educational institutions. At that time, the musical-rhythmic compressions begin to form on their own and manifest themselves as follows:

1. The student distinguishes that music is one of the types of art;
2. He will have an understanding of the heritage of National Music;
3. Consciously distinguish terms related to simple music from each other;
4. Independently it is able to use the means of expression of music (measure-methods, dynamic characterization, repression, etc.).
5. The student knows the artistic description of music (cheerful, cheerful, sad, etc.).[4]

In addition, the following compensations in students are also formed depending on the above:

- The student can imagine that music is an ancient type of art, Uzbek folk music has been found and developed for centuries, it reflects the rich culture and national values of our people and is an integral part of the Universal World Music Culture;
- On the territory of Uzbekistan it is able to distinguish between the fact that classical music has local traditions, their similarity and originality;
- Each local style will be able to distinguish between specific playing styles and musical instruments;
- Fergana-Tashkent, Samarkand - Bukhara, Kashkadarya - Kashkadarya, Khorezm will know the features of performing styles, popular genres of music (makom, epic, great singing, folk music) and their famous performers;
- In Uzbek music, he can distinguish between the works of Stage music, the genre of Variety, the music of cinema and their distinctive features;
- The peoples of the world and the East can distinguish classical music samples from each other;
- It is able to distinguish between simple terms related to the orchestra, ensemble and choir. [9]

Dance is also of great importance in the formation of musical-rhythmic compensations in the students of higher educational institutions. The reason is that he teaches students to feel rhythm. Musical entertainment and training are also widely used in higher educational institutions. Rhythmic movements can be taught more deeply in dance circles and in the same dance direction of higher educational institutions. In institutions of Higher Education, the types of melodies and songs that are characteristic of older people, music that is a little complicated, are used and can adapt to their rhythms. In the mental, emotional and physical development of students, it is important to perform dance, musical games and actions corresponding to music. Therefore in the lessons of music culture, in the sense of rhythmic perception of students of higher educational institutions, the performance of actions corresponding to music consists of the following tasks:

- the musical education of students, especially memory, a sense of rhythm, develops well with the help of movements corresponding to music. Any type of movement is performed under the pace and rhythm of the musical work, the musical tones associated with the movement are kept stagnant in the memory of the student;
- dance and musical movements contribute greatly to the development of mobility, agility in students, the correct growth of posture and the temper of the body;
- musical works create different emotional sensations in students, create different moods, create specific images in their minds, students try to express the content of the work with different actions and gestures. [10]

Hence, music-appropriate movements along with the development of students' mental and breathing abilities also develop their musical – rhythmic competences. Rhythmic plays a great role in increasing musical movements, aesthetic education in students. Proceeding from the above, we can say that it is better, of course, to introduce, educate students of higher educational institutions with music. But there's a category of music to listen to for all ages. For example, if a young student who has not yet fully understood the essence of music is taught classical or extreme music, it is natural that he does not understand it.

CONCLUSION

In addition, extremely loud sounds, hysterical music, Foreign music and songs that do not know the meaning itself, affect not only the ability of the student (even every mature person) to hear, but also cause mental impairment and tension. Therefore, it is worthwhile to listen to music suitable for all ages. In particular, it is necessary not to damage the brain of the child, which is formed on the end, with hysterical melodies. The most important work to be done for this is the formation in the student of musical tastes, the ability to choose. It can be said that in the development of musical - rhythmic compensations in the students of higher educational institutions, one should also pay attention to their musical knowledge and literacy, musical tastes and intricacies, as well as their movements in dance. One of the main tasks of teachers of higher educational institutions in the development of their musical-rhythmic competence is the connection of students with the world of music.

References:

1. Baltayev B. Music education in preschool institutions. SamDUll publishing house. (tutorial) -2019y.
2. Nafisa Yusupova - Music education, methodology and rhythm publishing house"

- music " Tashkent-2017y
3. Soipova D. Theory and methodology of teaching music.- T.; 2009y
  4. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
  5. "Forobiy va Ibn Sino musiqiy ritmika xususida", T., 1995
  6. The A.Lugovskaya. "Ritmicheskie uprazhneniya igri I plyaski", Moscow, 1991.
  7. S.I.Musabekova. "Music education", Tashkent, 1973.
  8. <https://uz.wikipedia.org/>
  9. <https://uz.warbletoncouncil.org/>
  10. <https://hozir.org/>

**ТУРКИСТОН МАКТАБЛАРИНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА
ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ
(XIX АСР ИККИНЧИ ЯРМИ - XX АСР АСР БОШЛАРИ)**

Назаров Алишер Абдисамадович

ЎзДЖТУ докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6794104>

Аннотация. Мақолада Туркистон ўлкаси халқи таълимини ташкил этишида генерал-губернаторлик асосий эътиборини ўлкадаги мавжуд 3 миллион аҳолининг учдан икки қисми даштларда яшашига, улар Туркистон хонликлари таъсиридан нисбатан четда қолганлигига, чор Россияси халқлари билан бирлашишга мойил эканлигига қаратганлиги ёритилади. Шу билан бирга ўлканинг биринчи генерал-губернатори К.П.кауфманнинг халқ таълимини “ислоҳ қилиш”и борасидаги ҳаракатлари ва унинг натижалари таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: генерал-губернаторлик, маҳаллий аҳоли, халқ таълими, мусулмон мактаблари, мадрасалар, туб аҳоли, кўчманчи халқлар таълими.

**НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА
ТУРКЕСТАНСКИХ ШКОЛ**

(ВТОРАЯ ПОЛОВИНА 19 ВЕКА - НАЧАЛО 20 ВЕКА)

Аннотация. В статье поясняется, что при организации образования народа Туркестана основное внимание генерал-губернатора было сосредоточено на том, что две трети из 3-х миллионного населения страны проживает в степях, они относительно исключены из влияния Туркестанских ханств, и они склонны к объединению с народами царской России. При этом анализируются действия первого генерал-губернатора страны К. П. Кауфмана по поводу «реформы» народного образования и ее результаты.

Ключевые слова: генерал-губернатор, местное население, народное образование, мусульманские школы, медресе, коренное население, образование кочевых народов.

**ORIENTATIONS AND PEDAGOGICAL FEATURES OF TURKESTAN
SCHOOLS**

**(THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY - THE BEGINNING OF THE
20TH CENTURY)**

Abstract. In the article, it is explained that in organizing the education of the people of Turkestan, the governor general's main attention was focused on the fact that two-thirds of the 3 million inhabitants of the country live in the steppes, they are relatively excluded from the influence of Turkestan khanates, and they are inclined to unite with the peoples of tsarist Russia. At the same time, the actions of the first governor-general of the country K.P. Kaufman regarding the "reform" of public education and its results are analyzed.

Key words: governor general, local population, public education, Muslim schools, madrasahs, indigenous population, education of nomadic peoples.

КИРИШ

XIX асрнинг 70 – йилларидан бошлаб Халқ таълимини ташкил этиш ва бошқаришда ўқитувчининг муҳим ўрин тутиши ҳисобга олиниб, бошланғич ва ўрта таълим мактаблари учун ўқитувчилар тайёрлашга алоҳида эътибор қаратила бошланди. Туркистон генерал-

губернатори К.П. Кауфман (14.07.1867-04.05.1882 й.) раҳбарлигида, М.И. Бродавский бошчилиқ қилган қўмита томонидан ишлаб чиқилган “Туркистон ўлкасида халқ таълимини ва ўқув қисмини ташкил этишнинг асосий дастури”да (1870 й.), Туркистонда халқ мактаблари учун ўқитувчилар тайёрлаш масаласига алоҳида эътибор берилди. Унда ғазна ҳисобидан ўқитувчилар тайёрланадиган ўқув семинариясининг талабалар ётоқхонасидан фойдаланадиган бўлажак ўқитувчилар таркиби аввало рус фарзандларидан иборат бўлиши зарурлиги, Империя фуқаролари таълимини миллий кадрларга топшириб бўлмаслиги уқтирилган эди.

К.П. Кауфман Россия императорига ёзган ҳисоботида: - “Диний, шу билан бирга сиёсий ҳисобланган мусулмон мактабларини рус ҳокимияти қўллаб-қувватлаши, ёрдам қилиши мумкин эмас эди. Шу ҳам аниқ эдики, уни тўғридан-тўғри тугатиш бизга нисбатан қаршилиқни кескинлаштиришга олиб келарди. Шунинг учун мусулмон мактабларига нисбатан, умуман мусулмончиликка нисбатан қўлланилган усулни, яъни уларни “эътиборсиз қолдириш”, тан олмаслик усулини қўллаш қолган эди, холос” – деб ёзади [1].

Генерал-губернаторлик ўлка халқ таълимини ташкил этишда асосий эътиборини Туркистон ўлкасидаги мавжуд 3 миллион аҳолининг учдан икки қисми даштларда яшашига, улар Туркистон хонликлари таъсиридан нисбатан четда қолганлигига, чор Россияси халқлари билан бирлашишга мойил эканлигига қаратди. Хусусан, К.П. Кауфман: “Биз асосий вазифамизни келажакка қолдирмай, рус давлатчилигини кенг тарқатиш орқали, биринчидан, зиммамиздаги одамийлик бурчини бажариб, дашт аҳлини маданиятли халқлар қаторига қўшамиз, иккинчидан, уларни мусулмон динидан узоқлаштириб, ўзимизга яқинлаштирамиз”, - деб таъкидлаган эди [2].

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

1886 йилда тасдиқланган “Туркистон ўлкасини бошқариш ҳақидаги Низом”да ҳам Туркистон маҳаллий халқлари таълимига нисбатан “эътиборсиз қолдириш” сиёсати ўз ифодасини топди. К.П. Кауфманнинг мақсади мадраса, мактабларни назоратсиз қолдириб, уларнинг фаолиятини сусайтириш, мол-мулкни, даромадини талон-тарож қилиш эди. Мазкур сиёсатнинг салбий моҳияти шунда эдики, унга кўра, халқ таълимининг моддий асоси нафақат мустаҳкамланмади, балки бори ҳам ўзлаштирилди, таъминланиш тизими тўлиқ издан чиқарилди. Фақатгина маҳаллий аҳолининг диний ўқув юртларига эътибори кучли бўлганлиги туфайли мактаб ва мадрасалар ўз фаолиятини давом эттирдилар ва чор ҳукумати кўзлаган асосий мақсадига тўлиқ эриша олмадилар.

1870 йил 28 мартда чор ҳукумати Халқ маорифи вазирлигининг “Россиядаги ғайрирус аҳоли таълимига белгиланган чора-тадбирлар ҳақида”ги фармонига кўра, маҳаллий аҳолига таълим-тарбия беришдан асосий мақсад уларни рус миллати таркибига сингдириб юбориш эди. Ҳокимият вакиллари кўпгина анъанавий мусулмон мактаб ва мадрасаларни ёпиб қўйиши, қолганларини фақат диний ўқув юртларига айлантириб, дунёвий фанларнинг ўқитилишига қаршилиқ қилиши тагида ўлка халқини нафақат ўз тарихи ва маданиятидан, балки Европа ва ривожланаётган давлатлар маданиятидан узоқлаштириш, Ватан туйғусини йўқотиш мақсади ётарди.

Унинг мазмун – йўналиши Россия империясининг “ўзга миллатлар” таълимини ташкил этиш ва бошқаришдан кўзлаган асосий мақсади негизида ҳал этилган.

Чор Россияси жанубий ҳудуд халқларини руслаштириш борасида 1870 йилда қабул қилинган дастур сабабли 1876 йил мартда генерал-губернатор К.П. Кауфман Маориф вазири Д.А. Толстойга хат йўллаб, Россиядаги Қозон, Оренбург ва Туркистон ўлкаси туркий халқлари таълимида умумий Кирилл алифбосини қўллаш мақсадга мувофиқлигини, бу туркий халқларнинг давлат тилини ўрганиши ва рус халқи билан бирлашиб кетишига асос яратишини уқтиради. Маориф вазирлигининг мазкур масаладаги сўровига жавобан Оренбург ўқув бошқармаси раҳбари П.А. Лавровский Кауфманнинг фикрига қўшилишини билдиради. Қозон ўқув бошқармаси раҳбари эса вазирликдан олган ушбу сўровга жавоб қайтаришни Россия ҳудудида “ўзга миллатлилар” таълимини ташкил этиш бўйича мутахассис ҳисобланган филолог, педагог Николай Иванович Ильминскийга топширади. Бунга жавобан Ильминский чор Россиясининг “ўзга миллатли” халқлари учун Кирилл алифбоси мажбурий қўлланадиган бўлса, уни мазкур халқлар она тили фонетикасига мослаштириш лозимлигини, аввало маҳаллий она тилини рус тили билан бирга нафақат мактабларда, балки бошқарув ҳужжатларида ҳам қўллаш лозимлигини, бунинг биринчи навбатда Ўрта Осиёнинг кўчманчи халқларига нисбатан жорий этиш кераклигини уқтиради.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ

Империя халқ маорифи вазирлиги маҳаллий халқ таълимига Кирилл алифбосини қўллашнинг аҳамияти “катта”лигини ҳисобга олиб, профессор В.В. Григорьев раҳбарлик қилаётган Петербургнинг жанубий тиллар факультетидан Кауфман ва Ильминскийнинг таклифларини “яхшилаб” ўрганиб, хулоса беришни сўради. Мунозаралардан сўнг ушбу факультет томонидан мустамлака ҳудуд маҳаллий аҳолиси таълимига нисбатан Кирилл алифбосини ҳеч қанақа қўшимча ва ўзгартиришларсиз қўллаш таклифи берилди [3].

Маълум бўладики, чор маъмурлари Туркистон аҳолисини оммавий руслаштириш сиёсати доирасида Кирилл алифбосидан асосий қурол сифатида фойдаланишни режалаштиришган эди. 1874 йил 20 ноябрда чиқарилган Қонунга асосан, чор Россияси тасарруфидаги барча мусулмон мактаб ва мадрасалари халқ маорифи вазирлиги тасарруфига ўтказилди. Аммо, рус подшоси рухсати билан алоҳида ваколатларга эга бўлган Туркистон генерал-губернаторлиги ўлка мусулмон мактаб ва мадрасаларини бошқаришга нисбатан мазкур Қонуннинг кенг қўлланилишига рухсат бермади [3].

Чексиз ваколатларга эга бўлган ўлка генерал-губернаторлари жойларда ўз зуғумларини ўтказдилар. Ўлкани бошқариш ҳар бир якка ҳокимнинг тушунчаси ва дунёқарашидан келиб чиқиб белгиланди. Шу тариқа, чоризм бошқарувининг дастлабки йилларида ўлка халқи таълими билан шуғулланиш чор Россиясининг бошқа ҳудудларидаги каби Маориф вазирлигига эмас балки, Ички ишлар вазирлигига бўйсундирилди. Ўлка халқ таълимини ташкил этиш билан фақат таълим муассасалари нозирлари эмас балки маҳаллий полициячилар ҳам шуғулландилар [4].

Н.И. Ильминскийнинг Туркистон генерал-губернатори К.П. Кауфман томонидан қўлаб-қувватланган педагогик тизимининг асосий йўналишларини қуйидагилар ташкил этади:

1) бошланғич синфда болаларни она тилида ўқитиш. Бунинг учун алифбэ, ўқиш китоби, арифметика дарсликлари мажмуини яратиш ва ўқитиш, ҳатто православ дини қонунларини она тилида ўргатиш;

2) рус тилини асосий ўқув предмети сифатида она тили негизида ўргатиш. Бунда сифатли дарсликлардан фойдаланиш, бошланғич синфдан сўнг таълимни рус тилида давом эттириш;

3) ўқитувчиларга юқори талаблар қўйиш – ўқитувчи чин эътиқодли православ бўлиши, ўқувчиларнинг тилини билиши, педагог мутахассислигига эга бўлиши керак;

4) у миссионерликни тарғиб этиш учун диний ҳиссиётларга мойил қиз болаларни бошланғич синфдан ўғил болалар билан бирга ўқитиш зарур деб ҳисоблаган (у асос солган Қозон чўқинтирилган татарлари мактаби ва Симбирскдаги чуваш ўқитувчилар мактабида йигит-қизлар бирга ўқишар эди) [5].

Н.И. Ильминский Туркистонга ўлка халқ таълими тизимини ташкил этишга кўмаклашиш учун ўз шогирдларини жўнатди. Уларнинг аксарияти Тошкент ўқитувчилар семинариясида фаолият юритиб, ўлка бўйлаб христиан динини тарғиб этишни асосий мақсад деб билишди. Жумладан, унинг шогирди Н.А. Воскресенский Москва руҳонийларидан бирига ёзган хатида ўзининг ўлкадаги вазифаси ва ўқитувчилар семинарияси йўналишини қуйидагича белгилайди: “Тошкент ўқитувчилар семинарияси маҳаллий аҳолини руслар билан қўшилиб кетишини мақсад қилган экан, уларни христиан динига тарғиб этиш, ҳеч бўлмаганда яқинлаштириш семинария ўқитувчиларининг асосий мақсади ҳисобланади” [3].

Маҳаллий аҳолини рус мактабларига кенгроқ жалб этиш мақсадида бир қанча ишлар амалга оширилди. Масалан, мазкур ўқув муассасаларида деҳқончилик ва дурадгорлик ишларини ўргатишга алоҳида эътибор қаратилди. Бу билан маҳаллий аҳоли фарзандларидан зиёли ва бошқарувчи кадрлар тайёрлаш эмас, деҳқончилик ва хунармандчилик билан шуғулланадиган, қора меҳнати ҳисобига кун кўрадиган, зодагонлар синфини боқадиган хизматкорларни шакллантириш режалаштирилди. Шунингдек, бундай мактабларда ижтимоий табақалашга алоҳида аҳамият берилди. Яъни, ўқувчилар қайси ижтимоий табақа вакили эканига кўра, ўқув муассасалари икки гуруҳга бўлиниши, биринчи гуруҳда оддий халқ болалари ўқиш ва ёзишни ўрганиш билан чекланса, иккинчи гуруҳда мансабдор, савдогар ва бойлар фарзандлари дунёвий фанлар бўйича кенг билим олишлари керак эди. Лекин халқда исломга эътиқоднинг кучли эканлиги чор амалдорларини узокни кўзлаб иш тутишга мажбур этди.

МУҲОКАМА

Руслаштириш ва миссионерлик сиёсатига қаратилган, Россия ҳарбий вазири Д.А. Милютин томонидан маъқулланган “*Туркистон ўлкасида халқ таълими ва ўқув жараёнини ташкил этиш*” режаси (1873 йилда К.П. Кауфман томонидан тақдим этилган) Россия маориф вазири Д. Толстой томонидан киритилган айрим ўзгаришлар билан бирга тасдиқланди. Унга кўра, “овуллар атрофида” бошланғич мактаблар ташкил этиш таклифи рад этилиб, у ердаги болалар яқин-атрофдаги шаҳар ёки қишлоқ мактабларида ўқишлари назарда тутилди.

Лекин Туркистон генерал-губернаторлиги ўлка аҳолисининг миллий-маънавий кадриятларни сақлашга интилишини яхши билар, шу сабабли вақф мулкани муқаддас ҳисобловчи халқ чор ҳукумати манфаатига хизмат қиладиган ўқитувчилар семинариясига очиқчасига вақф ёки аҳоли ҳисобидан маблағ жалб этишни “хусусий мулкчиликка таҳдид” сифатида қабул қилинишидан ҳадиксирар эди. Шу сабабли К.П. Кауфман ҳарбий вазир

Д.А. Милютинга ёзган билдиришномасида молия вазири Рейтернинг фикрига эътироз билдирди ва ўлкадаги вазиятни ҳамда “рус империяси давлатчилиги асосларига таянган маҳаллий мактабларни қуриш ва ташкил этишнинг аҳамияти”ни уқтириб, уни давлат ғазнасидан (маҳаллий тушумлар йўналтирилган) молиялаштиришга рухсат сўради [6].

ХУЛОСА

Умуман, юқоридагиларга хулоса қилиб айтиш мумкинки, XIX аср иккинчи ярми – XX аср бошларида мадрасаларни ташкил этиш ва бошқаришга таъсир кўрсатган ижтимоий-сиёсий ва молиявий омиллар таркибида қуйидагиларни алоҳида кўрсатиш мумкин:

1) Туркистон генерал-губернаторлари: К.П. Кауфман, Н.О. Розенбах ва А.Б. Вревский томонидан мадрасаларни бошқаришда Рус Империяси халқ маориф вазирлиги билан келишиб, Империя томонидан қабул қилинган асосий меъёрий ҳужжатларга амал қилган ҳолда бошқариб, айна вақтда янги қарорлар қабул қилинишига ўз таъсирларини ўтказиб бордилар. 1875-1895 йиллар орасида Рус империяси халқ маориф вазирлиги томонидан қабул қилинган қатор меъёрий ҳужжатлар: Туркистон ўқув юртлари бошқармасини ташкил этиш тўғрисидаги қарор (1875), маҳаллий мактаб ва мадрасаларни назорат қилиш борасида алоҳида кўрсатма (1878), учинчи инспектор лавозимини жорий этиш ҳақидаги кўрсатма (1890), “Туркистон ўлкаси мусулмон мактабларини бошқарувчи халқ ўқув юртлари учинчи инспекторига йўриқнома” (1894) Туркистон ўлкасида мадрасаларнинг ташкил этилиши ва бошқарилишига тўғридан-тўғри салбий таъсир кўрсатди;

2) Туркистон таълимига кирилл алифбосини татбиқ этиш борасида Империя халқ маориф вазирлиги, Туркистон генерал-губернатори К.П. Кауфман томонидан зимдан режа тузилиб, проф. В.В. Григорьев раҳбарлик қилаётган Петербургнинг жанубий тиллар факультети томонидан мазкур режа маъқулланган бўлса-да, ўз алифбоси тақдири ҳал этилаётган маҳаллий халқнинг бундан беҳабар бўлиши, халқнинг илғор вакиллари фикрининг ҳисобга олинмаганлиги, бу даврда халқ таълим тизимининг ночор ва аянчли ҳукуқсизликка маҳкум бўлганини кўрсатади;

3) Туркистон ўлкасидаги мадрасаларни эътиборсиз қолдириш борасида Н.И. Ильминский билан К.П. Кауфманнинг фикри умумий қараганда бир-бирига мос бўлсада, уларнинг мазкур ғояни амалга оширишга қаратилган механизмлари ўзаро мутаносиб эмас эди. Туркистон генерал-губернаторлиги ташкил этилган 1867 йилдан бошлаб то 1880-чи йилларнинг бошларига қадар К.П. Кауфман бошчилигидаги чор маъмурларининг асосий эътибори ўлкани (биринчи навбатда, кўчманчи аҳолини) ўзбек мулла ва зиёлилари ҳамда татар миллатига мансуб мулла ва зиёли вакиллари таъсиридан сақлаш бўлди;

Туркистоннинг биринчи генерал-губернатори К.П. Кауфман, кейинги генерал-губернаторлар М.Г. Черняев, Н.О. Розенбах ва А.Б. Вревскийнинг таълим соҳасини бошқаришда чекланмаган ваколатларга эга бўлиши, Туркистон мадрасаларидаги таълим жараёнини замондан ортда қолишини янада тезлаштирувчи омил бўлиб хизмат қилди.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Кауфман К.П. Проект всеподданнейшего отчета генерал-адъютанта К.П. Кауфмана по гражданскому управлению и устройству в областях Туркестанского генерал-губернаторства, 7. XI. 1867 – 25. III. 1881. – С. Петербург; Б.И., 1885. – С. 437-438.
2. Ўз.Р. МДА, 47-ф. 1-р. 57 иш.

3. Ильминский Н.И. Из переписки по вопросу о применении русского алфавита к инородческим языкам // Казань, 1883. – С.34.
4. Ўз.Р. МДА, 47-ф. 1-р. 1065-иш, Б.211.
5. Миссионерско-просветительская система Н.И. Ильминского www.portal-missia.ru/node/53).
6. Джураев Д.У. Монография. Туркистонда таълимнинг ривожланиш тарихидан (1865 – 1917 йиллар). Тошкент, 2020, 66-67 б.
7. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
8. Qizi R. G. V. OLIMPIADA MASALALARI ORQALI O'QUVCHILARNING FIZIKA FANIGA QIZIQISHINI ORTTIRISH METODIKASI //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 7-12.
9. Qilichovich Q. E., Yusupboyevich A. E. AKADEMIK LITSEYDA QATTIQ JISMLAR FIZIKASIGA OID TUSHUNCHALARNI TAKOMILLASHTIRISH //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 118-124.
10. Raxmatullayeva G. N. V. Q., Atajanov E. Y., Sotivoldiyeva M. I. Q. QATTIQ JISMLAR FIZIKASIGA OID MASALALAR YECHISH ORQALI O 'QUVCHILARNI FAN OLIMPIADALARIGA TAYYORLASH METODIKASI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 11. – С. 160-165.

MATEMATIKA FANINING YUZAGA KELISH TARIXI, BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI HAMDA O'QUVCHILAR BILIMINI SHAKKLANTIRISHDAGI FUNDAMENTAL AHAMIYATI

Yo'ldasheva Gulira'no

Andijon davlat universiteti Pedagogika fakulteti, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishining
201-guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6795280>

Annotatsiya. Ushbu maqolada matematika fani haqida qisqacha mulohaza yuritilgan. Bu fanning o'zga sohalar bilan bog'liqlik darajasi, matematika fani barcha fanlarning asosi ekanligi bayon etilgan. Shuningdek, Al-Xorazmiyning matematika ilmiga qo'shgan hissasi, asarlari haqida ma'lumot berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Al-Xorazmiy, matematika, „Al-jabr va al-muqobala“ asari, renessans, aniq fanlar, musiqa, ona tili va adabiyot, ilm-fan, madaniyat, siyosat.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НАУКИ МАТЕМАТИКИ, ЕЕ СВЯЗЬ С ДРУГИМИ НАУКАМИ И ФУНДАМЕНТАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ

Аннотация. В этой статье представлен краткий обзор математики. Утверждается, что эта наука связана с другими областями, что математика является основой всех наук. Также была дана информация о вкладе Аль-Хорезми в науку математику и его трудах.

Ключевые слова: Аль-Хорезми, математика, «Аль-джабр ва аль-мукабала», ренессанс, точные науки, музыка, родной язык и литература, наука, культура, политика.

THE HISTORY OF THE EMERGENCE OF THE SCIENCE OF MATHEMATICS, ITS CONNECTION WITH OTHER SCIENCES, AND ITS FUNDAMENTAL IMPORTANCE IN THE FORMATION OF STUDENTS' KNOWLEDGE

Abstract. This article provides a brief overview of mathematics. It is stated that this science is related to other fields, that mathematics is the basis of all sciences. Also, information about Al-Khorazmi's contribution to the science of mathematics and his works was given.

Key words: Al-Khwarazmi, mathematics, "Al-jabr wa al-muqabala", renaissance, exact sciences, music, native language and literature, science, culture, politics.

KIRISH

Hozirda yurtimizda siyosat, madaniyat, ilm-fan, ta'lim sohalariga juda katta e'tibor qaratilmoqda va bu sohalar yuksak darajada rivojlanmoqda. Ma'lumki, sharqiy renesans davrlari tarixda ikki marotaba kuzatilgan. Birinchi renesans IX-XII asrlarda, ikkinchisi XIV-XVI asrlarda. Bu davrda O'rta Osiyoda ilm-fan, madaniyat, siyosat kabi sohalar gurkirab yashnadi. Bu davrda aniq fanlar sohasi yuksak darajada rivojlangani butun jahonga ma'lum. Ayniqsa, shu davr namoyondalaridan hisoblangan Xorazmiy, Ulug'bek, Navoiy, Ibn Sino, Beruniy kabi olimlarni alohida ta'kidlash o'rinlidir. Masalan, Muhammad al-Xorazmiy ijodini olaylik. Xorazmiy ilmiy tafakkuri benihoya yuksak alloma ekanligini, nafaqat o'z davrining balki hamma zamonlarning ham eng buyuk matematik, faylasuf va tabiatshunos olim ekanligini ko'rsatadi. Uning nomini tarixda abadiy qoldirgan asrlardan biri "Al-jabr va muqobala" dir. Bu asar Sharq va G'arb olimlariga algebra fani bo'yicha dasturi amal bo'lib xizmat qilib kelmoqda. Shuningdek,

“Algoritm” va “Algebra” degan atamalar Xorazmiyning nomi bilan bog’liq ekanini alohida ta’kidlash joiz.

Endilikda uchinchi renesans davri joriy asrda kutilmoqda deb aytish mumkin. Buni esa davlatimiz rahbari SH.M.Mirziyoyev har nutqida ko’p bora ta’kidlab o’tmoqda. Shu bois, Al-Xorazmiy kabi kelajakda yangi, yetuk mutaxxasislarni yetishtirish, bugungi kun tanqidiy tahlilida turibdi. Mamlakatimizda joriy qilingan qaysi sohada bo’lmasin, yangi innovatsion texnologiyalar, yangi metodika, yangi usullar, tajribalar, yangi o’quv, uslubiy qo’llanmalar ishlab chiqilmoqda. Ixtisoslashtirilgan bog’cha, maktab, ta’lim muassasa faoliyatlari yanada takomillashtirilib, yosh avlod vakillariga ko’plab, keng yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Yoshlarning bilim darajasini yanada oshirish, ularning chet el bilan hamkorlikda malaka va ko’nikmalarini almashinish maqsadida dunyoning nufuzli universitetlari bilan hamkorlikda yoshlarni o’qishga jo’natilmoqda.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

2017-yil 14-sentyabr kuni Prezidentimizning PQ-3274-son birinchi qarorida Muhammad al-Xorazmiy nomidagi aniq fanlarga ixtisoslashtirilgan xususiy maktablarni faoliyat yuritishi aytib o’tilgan edi. Aynan, endilikda Muhammad al-Xorazmiy nomidagi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yo’nalishiga oid fanlari chuqurlashtirilgan holda tizimlashtirilgan shaklda, o’qitishga ixtisoslashtirilgan maktablarga joriy yil uchun imtihonlar o’tkazildi. Shu o’rinda aynan Muhammad al-Xorazmiy nomidagi ixtisoslashtirilgan maktablarda ilg’or surilgan g’oya va yangiliklar, qo’yilgan maqsad va vazifalarni, umumta’lim maktablarida ham joriy qilish tog’risida qayd etib o’tish maqsadga muvofiqdir.. Bunda esa biz ayrim manbalarga, hamda shaxsiy tajribamizga tayanamiz. Zero, matematika aniq fanlarning immuniteti sifatida yoshlarning ilmiy salohiyati, tajribasi hamda tom ma’noda kelajagining asosi hisoblanadi.

Bugungi kunda har yili, har bir viloyatda joylashgan universitetlarda matematika, amaliy matematika, boshlang’ich ta’lim, maktabgacha ta’lim kabi yo’nalishlarda talaba yoshlar bakalavr, magistr bosqichlarini tamomlab umumiy o’rta ta’lim maktabi, boshlang’ich ta’lim muassasalariga o’qituvchi sifatida ishga kirishmoqda. Endilikda maktabgacha ta’lim muassasalar haqida so’z yuritsak, har muassasasi o’zining kadr yoshlari, metodikasi bilan ajralib turadi. Har bir maktabgacha ta’lim muassasalarida, qisman, umumiy metodika joriy qilingan. Matematika fani nafaqat murakkab fan sifatida diqqat e’tiborni tortadi, shuningdek mantiq, falsafa fanlari bilan ham bog’liqligi tufayli umumlashgan aniq fanlardan biri hisoblanadi. Shu bois matematika fanini o’qitishdan avval har bir o’quvchining intellekt doirasini shakllantirish kerak. Qisqacha qilib aytganda, 1-sinfga kamida yigirmata o’quvchi qabul qilingan bo’lsa ulardan o’ntasi maktabgacha ta’lim muassasalarida elementar bilimlarga (masalan: qo’shish, ayirish) ega bo’lgan holda qolgan o’quvchilardan ajrab turadi. Bu esa sinfda o’z-o’zidan qismga bo’linish, o’quvchilarning bilim darajasiga qarab ajralishiga olib keladi. Xo’sh, bu jarayonda o’qituvchi ta’limga qanday yondashishi kerak deb o’ylaysiz? Javobimiz quyidagicha:

- 1.Avvalo, sinfdagi o’quvchilar bilan tanishish, ularning bilim darajalarini sintez qilish.
- 2.Bu masalada yortilgan ilmiy maqolalar, ilmiy jurnal va manbalar bilan tanishish.
- 3.O’quvchilarni psixologik ruhiy holatlari bilan ham tanishish zarur.
- 4.Endilikda, berilgan reja bo’yicha ish boshlash.
- 5.O’qituvchi o’tayotgan mavzudan o’quvchining xabari bo’lsa, u o’quvchiga takrorlash tarzida qiziqarliroq qilib mavzuni tushuntirib berish darkor.

6. Bolalarni o'qitayotganda avvalo mental arifmetika misol va masalalarini ham joriy etgan xolda yondoshish kerak.

TADQIQOT NATIJASI

Matematikaga oid ilmiy maqolalar to'plamlar va metodik qo'llanmalarga yuzlanamiz. Shaxsiy tajribadan kelib chiqqan holda, men, avvalo, umumta'lim maktablariga taqdim etilgan dasrliklarga to'xtalib o'tmoqchiman. (Masalan 1-sinflar uchun umumiy o'rta ta'lim maktablarida qo'llaniladigan darslik).

Avvalo, o'qituvchi dasrlik bilan to'liq tanishgan, xususan, darsda berilgan ma'lumotlarga qo'shimcha materiallar bilan qurollangan bo'lishi darkor. Xususan, dasrda qo'shish va ayirish misollari va masalalari berilgan bo'lsa pedagog ularga qo'shimcha ravishda audio, videolar orqali bo'lmaganda, kim birinchi top kabi sodda o'yinlardan foydalanishi zarur.

Endi esa matematika fanining musiqa ilmi bilan bog'liqligi haqida suhbatlashamiz. Aslida musiqa matematikaning bir qismi sifatida o'rganib kelingan. Shuningdek Abu Ali Ibn Sino, Abu Nasr Farobiy kabi olim ajdodlarimiz, musiqa san'atini matematika faniga asoslangan holda sharxlab berishgan. Abu Nasr Farobiyning "Kitab al-Musiqa al-Kabir" asariga to'xtalib o'tamiz. Ushbu asar orqali Farobiy sharq nazariyasiga asos soldi. Aynan, bu jarayonni qanday amalga oshirilishiga nazar soladigan bo'lsak matematika sohasidagi qo'shish, ayirish, ko'paytirish, bo'lish amallarini musiqa san'atiga ko'chganligi bilan izohlab beramiz. Masalan, qadimgi g'arb olimlari ham musiqa san'atini matematika fanining bir qismi sifatida ilmiy ishlar olib borishgani ma'lum va mashhur. Bunda "interval" kabi atamalarni musiqa ilmida ham iste'mol qilinishi isbot sifatida ko'rsatish mumkin.

Hozirda ham matematika musiqaning negizini tashkil qilar ekan, musiqa ham matematikaning qismini tashkil etishini aytmoq lozim. Shuning uchun matematika fanini chuqurroq o'zlashtirish, bolalarni intellektini rivojlantirishda musiqaning ahamiyati ham katta. Masalan, fortepiano chalgan bolalarda miyya yarim sharining ikki qismi yaxshi ishlashi tadqiqodlar natijasida isbotlangan. Shuningdek, kompazitorlar ham asar yaratayotib matematik shakl nuqtai' nazariga ham ahamiyat berib o'tishadi. Shu bois bugungi kunda uchinchi renessans sifatida matematika fanini musiqaga doir aloqalarini ham o'rganish, tadqiq qilish, ilmiy metodikalar bilan ishlash joizdir.

MUHOKAMA

Matematika fani badiiy adabiyotga ham o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi. Masalan, she'riy barmoq vaznini olaylik: barmoq vaznida ham oddiy matematik amallar bilan she'rlar yoziladi. Misol uchun har bir satrlar, turoqlar turli bog'inlarning miqdoriga qarab belgilanadi. $3+7=10 \times 4=40$ Ushbu misolda birinchi turoq 3 bo'g'inli sifatida birinchi qatorda, ikkinchi jumlada yetti bo'ginli sifatida, birinchi qatorda jami o'nta bo'g'in ishlatilgan shu tariqa o'nta bo'ginli to'rt qator she'r vujudga keladi.

Yana ona tilimizning grammatik nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, ona tilida shunday qoida bor: ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasini, har ikkila qismiga ya'ni yetakchi qismiga ham, ko'makchi fe'lga ham inko'rma qo'shimchasi qo'shilgan tasdiqni ifodalaydi yoki o'qimay qo'yma deganda ham, ko'proq o'qi deyishga ishora qilamiz. Ya'ni bu matematik nuqtai nazardan tuziladi. Qavslar ochish orqali ishlatiladi, qavs tashqarisida manfiy ishora bo'lsa, qavs ichidagi so'z ham manfiy bo'lgan taqdirda bular ikkalasi musbat vazifani bajaradi. Bularni o'zaro bog'liq deb olishimiz mumkun. Buni ham matematik nuqta'i nazarga bog'lashimiz mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, matematika bugungi kunda aniq fanlarning asosi sifatida e'tirof etilmoqda. Yuqorida aynan musiqa va ona tili fanlari bilan matematika fanining bog'liqlik darajasini bejiz qayd etmadik. Uchinchi renessans davrida oldingi renessans qonun qoidalarini g'oyalari ham bugungi renessansda davr talabidan kelib chiqqan holda ishlatmoq kerak. Shuning uchun matematika fanini o'qitishda avvalo, o'qituvchi va pedagoglarning ilmiy salohiyati tayyor bo'lishi, so'ngra darsga kamida zerikarli o'tmasligi uchun noan'anaviy tarzda yondoshmoq'i darkor. Buning uchun esa nafaqat buyuk matematik olimlarimizning, bilim manbalariga tayangan holda balki zamonaviy matematika asoslariga ham yondoshgan holda darslarni tashkil qilish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qizi N. D. B., Qizi Z. D. O. MATEMATIKA DARSIDA KEYS TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 587-591.
2. Mamlatifovna M. N., Qizi U. M. X. BOSHLANG'ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA HAMKORLIKDA O 'QITISH TEXNOLOGIYASI ORQALI TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B2. – C. 44-47.
3. Tursunqul B. MATEMATIKANI O'QITISHDA E. GALUANING BEQIYOS FUNDAMENTAL TUSHUNCHALARI VA HAYOTI BILAN O'QUVCHILARNI TANISHTIRISH //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 474-481.
4. Qizi O. M. M. BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA DARSINI O'RGATISH METODIKASI VA MATEMATIKA FANINI O'QITISH METODLARIDA YANGI INNOVATSION G'OYALAR //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B2. – C. 285-289.
5. Raxmatullayeva G. N. V. Q., Atajanov E. Y., Sotivoldiyeva M. I. Q. QATTIQ JISMLAR FIZIKASIGA OID MASALALAR YECHISH ORQALI O 'QUVCHILARNI FAN OLIMPIADALARIGA TAYYORLASH METODIKASI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 11. – C. 160-165.
6. Qizi R. G. V. OLIMPIADA MASALALARI ORQALI O'QUVCHILARNING FIZIKA FANIGA QIZIQISHINI ORTTIRISH METODIKASI //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 7-12.

FIRST INVESTIGATIONS IN KARAKALPAK FOLKLORE

Gulayim Izzetovna Aimbetova

PhD student of Uzbek language, literature and folklore institute of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan Tashkent city

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6795310>

Abstract. *In this article the first stages of development and progress of Karakalpak philological science on the basis of scientific and literary sources, the activities of the scientist who laid the foundation stone at these stages are described. Furthermore, it is proven that the works done in this direction has not been studied in science and their relevance has been scientifically substantiated. A number of conclusions have been made on the theme.*

Key words: *folklore, karakalpak, Karakalpak language, Memories of the past.*

ПЕРВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КАРАКАЛПАКСКОГО ФОЛЬКЛОР

Аннотация. *В данной статье описываются первые этапы развития и прогресса каракалпакской филологической науки на основе научных и литературных источников, деятельность ученого, заложившего фундамент на этих этапах. Кроме того, доказано, что работы, выполненные в этом направлении, не изучались в науке и их актуальность научно обоснована. По теме сделан ряд выводов.*

Ключевые слова: *фольклор, каракалпак, каракалпакский язык, воспоминания о прошлом.*

INTRODUCTION

As it is in the history of all nations and peoples and countries, the growth of national spirituality does not happen by itself. The growth of the nation's spirituality and enlightenment is carried out by the most leading intellectuals of the nation known to us. In this sense, as a scientist who developed the science of Karakalpak linguistics and literature, Kalli Ayimbetov has left more than 200 literary, scientific researches, textbooks and methodical manuals.

K. Ayimbetov, who had an encyclopedic scientific erudition and knew the national language and history well, made a significant contribution to the emergence and development of linguistics in Karakalpakstan. Although he was young, he participated in the creation of the "Karakalpak alphabet" together with other authors and this textbook was published with the introduction word by K. Avezov in 1929 in the fortress of Turtkul in 10,000 copies in the Latin alphabet. Together with Genjebay Ubaydullaev, a scientist from the Republic of Karakalpakstan, he wrote a "project of the Karakalpak language orthography on the transition from Arabic to Latin script" (Turtkul.1929) and published several articles on the subject in the newspapers "Kizil-Karakalpakstan" and "Kengash Muallimi" and reported the questions of the consistent development of the orthography of the Karakalpak literary language to the scientific community. In 1923-1933, two scientific-theoretical conferences dedicated to the important problems of the Karakalpak language were held in Turtkul fortress, which were attended by famous scientists, academicians A.N. Samoilovich, V.N. Gordlevsky, professors S.E. Malov, P.P. Ivanov, N.K. Dmitriev, A.A. Sokolov, K.K. Yudakhin, A.K. Borovkov, N.A. Baskakov, G.G. Alfarov, ethnographers Ardashir Daulet, A.S. Moozova. These Russian scholars studied the theoretical problems of the Karakalpak language and conducted a wide range of scientific activities, as well as provided practical help to the young authors in developing the orthography of the Karakalpak

language and creating textbooks. Such cooperation gave its effective results, of course. For example, K. Ayimbetov participated in organizing the orthography (spelling) conference held in 1932 in Turtkul fortress, and he made a scientific report on the formation of the Karakalpak language orthography co-authored with professors G.G. Alfarov and G. Ubaydullaev. Also, he compiled a table of the "Karakalpak alphabet of different periods of time" and indicated with a visual aid which letter should be written and read in Arabic, Latin and Russian graphics. In 1938-1940, G. Ubaydullaev, N. Daukarayev, K. Ayimbetov developed a new project of the Karakalpak language orthography based on the Russian graphics, and this project was approved, and from 1940 Karakalpak writing and publishing were transferred to the Russian alphabet. K. Ayimbetov wrote about it in his book "Memories of the past":

"Until the transition of the Karakalpak script from the Latin alphabet system to the Russian alphabet in 1940, the Latin alphabet served as a cultural revolution in struggling against illiteracy and educating people in Karakalpakstan. I am also happy to be involved in this work in my time and to serve for the people, at least a little bit, and I will write down what I remember. I spoke in Russian and Karakalpak at the meeting of intellectuals on the great political significance of the transition of our alphabet to Russian graphics. I also spoke on this issue in Chimbay and Kegeyli districts. I also published articles in the newspapers about the spelling project" [1].

K. Ayimbetov also contributed to the development of lexicography in Karakalpakstan. Since the establishment of the Terminology Committee in Nukus, he had been actively involved in the work of Terminkom. For example, in 1934 he compiled the Russian-Karakalpak Dictionary of Paperwork Terms, which was published in several issues of the "Kyzyl Karakalpakstan" newspaper in June, July, and August (Kyzyl Karakalpakstan, 1934. №110, 111, 116, 118, 121 and etc). Also, K. Ayimbetov took part in compiling a spelling dictionary of the Karakalpak language. This dictionary was published in 1940 as a separate book. In the years after World War II, he published a number of articles, such as "the Dictionary of the Karakalpak Language" (Kyzyl Karakalpakstan, 1951) and "The Culture of Speech" (Soviet Karakalpakstan, November 5, 1971).

RESEARCH METHOD AND METHODOLOGY

Kalli Ayimbetov worked not only in the field of linguistics, but also he contributed to the development of Karakalpak drama. *In 1927-1928 the circle of amateurs expanded in the city of Turtkul. In the history of the Karakalpak people there was no drama genre, theater, stage art, because it was the beginning of the first Karakalpak theater in the Soviet era, this theater group was called "Tong nuri" (Morning Light) [2; 9-10].*

K. Ayimbetov was one of the founders of the national troupe "Tong nuri" (Morning Light), in which he acted as a prompter. Therefore, the scientist was not an ordinary researcher on the road of formation and development of art in Karakalpakstan, but one of the devotees of culture who directly participated in it.

One of the fields of special research of Kalli Ayimbetov was on dramaturgy and its scientific principles. His dissertation was devoted to the study of the development of Karakalpak drama in the field of literature, and this study was published in 1963 in a separate book entitled "Essays on the history of Karakalpak Soviet dramaturgy". In this monograph, the scholar searched the early original roots of dramaturgy and stage art, which were new genres in our literature, in the works of Karakalpak folklore, such as weddings, narrations, forty young men, folk songs, folk tales, short stories and classics of Karakalpak literature. The first part of the book is entitled "Roots of

Karakalpak Soviet dramaturgy and early dramas" and assesses the role of customs, values and traditions of the people in the formation of this genre in the new Karakalpak literature as in the following: *"Traditions of the people cover all periods of life. In these traditions, the original elements of drama, art, theater are manifested"*.

They were the wedding spectacles of the Karakalpak people in the past, when the bride was taken away, or the bride was brought in, and the songs sung at the festivals. At the weddings the contest "Khaujar", face opening, boys and girls contest of singing, folk song bakhshis (singers), narrators, folk programs, clown puppy theatres were of great significance in the life of the people in the past too [2; 3]. In the early years of the Soviet government, K. Ayimbetov was the founder of drama circles established in Kungrad, Khojayli and Chimbay districts and later Karakalpak national drama troupes. In 1927-1928 the ranks of amateurs in the Turtkul fortress increased. His drama repertoire expanded a bit. The one-night program of the repertoire of drama circles consisted of two parts (in Karakalpak and Uzbek). It was a one-act play or a piece of play. The second part was called "Literature" and included poems, folk songs, mostly "Bozatog", "Qizminayim", and the satirical songs "Pochchajon", "Brothers, let me know", "If I do this, what will be left" by A. Utepov were sung on the stage. Later, A. Begimov's "Memory", "Freedom from humiliation", A. Utepov's "The girl who found an equal", the play "Hunger", J. Aymurzaev's comedy "Hakisililer" were staged.

K. Ayimbetov noted that one of the best plays in the period of emergence and formation of the genre of drama in the new Karakalpak literature was the drama "The Girl Who Found an Equal" by A. Utepov. This work was dedicated to the events that took place in 1925-1926 in the village of Sorkul, Kungrad district of Karakalpakstan, and was first staged in amateur clubs in Kungrad district under the name "Shaleke boy". After that, the play was reworked and improved, and in 1932 it was published in the Latin alphabet at Turtkul fortress. A. Utepov's play "The Girl Who Found an Equal" was included in the repertoire of the Karakalpak national troupe "Morning Lights" in 1927, and from 1930 to 1934 in the repertoire of the Karakalpak State Theater. K. Ayimbetov explained the reasons for the drama's success as follows:

"Karakalpak playwrights learned from this play and wrote plays. This play was one of the plays that the playwright and actor first taught stage skills. A. Utepov was the author of this play and played the leading role in it" [3; 20].

RESEARCH RESULT

K. Ayimbetov talked about the comedy "Hakisililer" by the writer Jolmurza Aymurzaev. The playwright wrote this play in 1927-1928 in order to expose the work of bureaucrats who used state property for their own needs without considering the interests of the people. But the plot of this play was very simple and lack of artistic value [3; 21].

The second part of K. Ayimbetov's monograph was devoted to Karakalpak drama before the Second World War. During this period, great changes took place in the social and cultural life of the Karakalpak people. The Karakalpakstan Autonomous Province was transformed into the Autonomous Republic in 1932. While these were the changes in the political life of the Karakalpaks, there were also major innovations in culture. In 1930, the Karakalpak State Music and Drama Theater named after Berdakh was opened. In 1932, the Writers' Union was formed and began to publish the journal "Labor Literature" (later renamed "Jenis khaoazy", "Aodaryspa qalyny", "Karakalpakstan literature and art, "Amiodarya")

In 1931 the Karakalpak Research Institute and in 1934 the Teacher Training Institute were opened. The youth of Karakalpakstan took education in Moscow, Tashkent, Almaty, Leningrad and other central cities, and began to work in various fields in their homeland. Of course, these changes in the social and cultural life of the Karakalpak people had a positive impact on the development of the genre of drama in Karakalpak literature.

DISCUSSION

The best examples of the nations of the Soviet Union and world literature of this period were A.N. Ostrovsky's "Poverty is not a fault", A.M. Gorky's "Vassa Zheleznyova", V. Veshnyovsky's "First Cavalry Army", Azerbaijani playwright U. Gadjibekov's "Archin mol alan", Uzbek playwright Hamza's "The Tricks of Maysara" and French playwright J.B. Moller's "Skapen's Tricks" were translated into Karakalpak and staged at the state theater, which caused further improvement of the stage skills of our playwrights and actors.

In the pre-war period, Karakalpak playwrights A. Utepov's "Boyaoshi oakil", "100 gram", "Iyne qalas", "Eki basli suo qabaq", M. Daribaev's "Arman", "Jana adamlar", "Koklem batyr", N. Daoqaraev's "Alpamis", R. Majitov's "Tazagul", J. Aymurzaev's "Oz tayagi ozine" were staged at the State Music and Drama Theater. The plays mentioned in the second part of K. Ayimbetov's monograph were analyzed and their achievements and shortcomings were explained on the basis of facts.

K. Ayimbetov's book "Essays on the history of Karakalpak Soviet dramaturgy" reflected thirty years of history, and in the second part of the monograph J. Aymurzaev's "Lieutenant Elmuratov", "Perzent", "Kolya", S. Khojaniyazov's "Bizin Bahadir" written during the years of World War II were mentioned and analyzed. He concludes his observations as follows: *"Although the level of wartime dramas in the development of Karakalpak Soviet drama was a bit low, these plays served to form the patriotic feelings of our people. J. Aymurzaev and S. Khojaniyazov were the playwrights who contributed to the dramaturgy during the war and wrote plays on this subject [3; 56]."* The fourth part of K. Ayimbetov's monograph was called *"The period of Karakalpak Soviet dramaturgy after the Great Patriotic War"*, in which the scientist briefly dwelled on the plays created in 1945-1954. During this period, the ranks of playwrights were covered at the expense of young writers, and their professional skills were enhanced. Classics of Russian literature N.V. Gogol's "Inspector", N. Dyakov's "Jasaoli toy", Kazakh playwright G. Muriyev's plays "Kiz jipek", "Kazi Korpesh-Bayan sulio", Turkmen writer G. Mukhtarov's "Shanaraq namisi", Uzbek playwrights H. Hamza's "Rich and servant", Uygun's "Golden lake", A. Qahhor's "Shohi sozana" ("New land"), "Aoirio tisler", B. Rakhmatov's "Jurek sirlari" were translated into Karakalpak language and staged. Such wonderful works of fiction had a positive impact on the growth and development of Karakalpak dramaturgy, and Karakalpak writers learned from them and created their own new plays.

Among the best plays written in the post-war period, K. Ayimbetov included S. Khojaniyazov's comedy "Suymegenge suykenbe", J. Aymurzaev's "Aygul-Abat", "Amiodarya boyinda", A. Shamuratov's "Aral kizi" dramas and analyzed them. Furthermore, in terms of genre, he considered the fact that almost all of these plays were musical dramas to be one of the main shortcomings of Karakalpak dramaturgy.

CONCLUSION

In his work, K. Ayimbetov scientifically explained the emergence of the genre of drama in the new Karakalpak literature and the period of its thirty-year development. Therefore, this monograph was evaluated as one of the achievements of Karakalpak literature in the 50s. For example, the Russian scientist N.A. Baskakov considered the scientific research of N. Daoqaraev, K. Ayimbetov, M. Nurmuhammedov as one of the great events in the spiritual development of Karakalpakstan in September 1954 at a scientific conference on the Karakalpak language and literature in Nukus [4]. K. Sultanov in his book "Kally Ayimbetov a folklorist" said: "This work is the result of the work of Kally brother, in which he was interested in from a young age, lived with and grew up together. Because, the new life led to the formation of a new literature. Any innovation in literature begins with a new person, that is, with the creation of his image. This is his contribution to the development of Karakalpak literature, to the science of literary criticism" [5].

It can be said that Kalli Ayimbetov was a scientist who carried out the first researches in the field of Karakalpak enlightenment in linguistics and literature and achieved results in this field.

Literature:

1. K.Ayimbetov "Memories of the past".
2. Ayimbetov K. Essays on the history of Karakalpak Soviet dramaturgy, T.:Nukus,1963.
3. Karakalpakstan state archive. F.26,a,l.e.x,357.
4. "Soviet Karakalpkstan" September 26 .1954.N192(6021).
5. Sultanov K. Kalli Ayimbetov – a folklorist.
6. Qizi F. I. F. ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA LAKUNA HODISASIGA DOIR QARASHLAR //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B2. – C. 337-338.
7. Qizi X. S. U. NUTQNING JOZIBADORLIGINI OSHIRISHDA SOZ VA UNING MANO TURLARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI VA UNDA OZBEK TILSHUNOSLARINING XISSASI //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 511-519.

INNOVATIVE IDEAS AND METHODS IN TEACHING CHINESE LANGUAGE

Bozarova Hadiyabonu

Uzbekistan State University of World Languages 1st year

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6795326>

Abstract. *In the modern world, information technologies have become an integral part of all spheres of our lives. This tendency also affects the educational system. Teachers, including those who teach Chinese Languages, are introducing various modern tools in the educational process, which make help to make learning more effective.*

Keywords: *chinese Language, game, innovative technology, technological means, methods, techniques.*

ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ И МЕТОДЫ В ОБУЧЕНИИ КИТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация. *В современном мире информационные технологии стали неотъемлемой частью всех сфер нашей жизни. Эта тенденция затрагивает и систему образования. Преподаватели, в том числе преподаватели китайского языка, внедряют в учебный процесс различные современные средства, помогающие сделать обучение более эффективным.*

Ключевые слова: *китайский язык, игра, инновационная технология, технологические средства, приемы, приемы.*

INTRODUCTION

After the independence of our country, the interest in teaching Chinese Languages has increased and many opportunities have been created for young people. As the first President Islam Karimov said, "At present, great importance is attached to the teaching of Chinese Languages in our country. This, of course, is not in vain. Today, there is no need to underestimate the importance of perfect knowledge of Chinese Languages for our countries, which are striving to take a worthy place in the world community, for our people, who are building their great future in cooperation with our foreign partners.

RESEARCH METHOD AND METHODOLOGY

"The demand for learning a Chinese Language is growing day by day. Chinese Language science is divided into four aspects (reading, writing, listening comprehension, and speaking), each of which provides specific insights and skills. Educational technology is the effective use of modern information technology in the educational process. It also aims to improve the quality and effectiveness of education through the introduction of modern innovative technologies in the educational process. In particular, there are several advantages to using such information and communication technologies in learning a Chinese Language. For example, to listen and understand, of course, it is impossible to do this process without a computer, player, CDs. Listening is one of the most important parts of language learning. This requires the student to pay attention to the speaker's pronunciation, grammatical rules, vocabulary, and meanings at the same time. The use of modern technologies in the educational process is also an important factor for students to be familiar with and use information and communication technologies. One of the most effective ways is to teach and learn a Chinese Language using modern technology. In this process, including:

- when using computers, the student can watch and listen to videos, demonstrations, dialogues, movies or cartoons in a Chinese Language;
- It is possible to listen and watch radio broadcasts in Chinese Languages and TV programs;
- use of tape recorders and cassettes, which are more traditional methods;
- CD players are available.

RESEARCH RESULT

The use of these tools makes the process of learning a Chinese Language more interesting and effective for students. Today, interactive games are becoming a tradition in schools. It is well known that a variety of play-based activities help students demonstrate their abilities, focus, increase their knowledge and skills, and become stronger. In short, the use of innovative methods in English lessons develops students' logical thinking skills, fluency, and the ability to respond quickly and accurately. Such methods stimulate the student's desire for knowledge. The student tries to prepare well for the lessons. This makes students active participants in the learning process. As the education system sets itself the task of nurturing a free-thinking, well-rounded, mature person, in the future we will contribute to the further development of effective use of innovative technologies by future teachers.

During the practical course, it is appropriate to use the appropriate applications when training to write hieroglyphs, they will help the student purposefully analyze what features the hieroglyph consists of (some applications, when writing out the hieroglyph, call the features aloud, indicate the main key), pay attention to proportions that are not always accurately presented in the printed materials offered in the textbook; some students are also hindered by the insufficient font size in manuals. In the application, if necessary, you can quickly check the order of strokes, the proportions of a particular character.

It is also appropriate to use the possibilities of the Internet to refer to explanatory dictionaries of the Russian language and reference books to replenish the background knowledge of the student. In particular, already in the first lessons of the textbook "A Practical Course of the Chinese Language" edited by A.F. Kondrashevsky, there is a poem by the poet of the Tang Dynasty Li Bo (Chinese Li Bai, 701-762/763), as well as a Chinese folk song "Jasmine flowers"[1].

DISCUSSION

It is quite possible to use the relevant video or audio recordings on the sites and listen to this song during the lesson, which, no doubt, enlivens the lesson. Among the background knowledge of sites required in the search, such popular search engines as Google or Baidu should be mentioned. At a later stage of training, the authors recommend the latter. This is due to the fact that Google is blocked in China, and the Chinese segment of this system is filled with a small number of Chinese who bypass these blocks. More often these are Chinese immigrants or Chinese students outside the PRC, as well as foreigners studying Chinese. For video and audio recordings, the Youtube website, where you can search for relevant recordings. However, mainland Chinese do not have the opportunity to use this site, there are also similar Chinese portals, such as tudou.com, youku.com and others. At the present stage, there are a lot of tools for teaching Chinese. The student can additionally use communication with native speakers via Skype, independent reading of newspapers and books, including on the Internet, and watching videos.

To improve the level of the language, acquire new knowledge and information, as well as to obtain aesthetic pleasure, it is appropriate to watch videos in the classroom, both educational and non-educational. Of course, it should be borne in mind that there should not be too many words unfamiliar to the student, and watching films in the classroom should be methodically well-built.

CONCLUSION

In conclusion, I would like to note that the experience presented in this article is not something radically new. Most Chinese language teachers, if they have the opportunity to use the Internet in class, intuitively come to such methods and, to one degree or another, use the capabilities of modern information technologies, since at the current stage it is impossible not to use them.

As for the various Internet programs for learning Chinese, in our opinion, they can only be recommended as additional tools. The textbook and traditional types of work under the guidance of a teacher are still the main ones in teaching. However, it is known that the success of a student depends to a greater extent on himself, according to the wonderful expression of one of the respected teachers of the Chinese language with a great work experience: "You cannot teach, you can only learn." And in this case, almost all means are good.

Literature:

1. Archchinese / Online Chinese language learning resource [Electronic resource] // Access mode: www.archchinese.com
2. www.bkrs.info - site about Chinese and China, Big Chinese-Russian Dictionary.
3. Voitsekhovich I.V., Kondrashevsky A.F. Chinese. Socio-political translation. Moscow: East - West, 2008.
4. People's Daily Online, messages in two languages [Electronic resource] // Access mode: <http://russian.people.com.cn/95460/index.html>
5. Chinese-Russian dictionary. Beijing: Shanu Yingshuguan, 1989.
6. Kondrashevsky A.F. A guide to hieroglyphics. Moscow: East - West, 2008.
7. Kondrashevsky A.F. Practical course of the Chinese language. M.: Eastern book, 2010.
8. Li Xingjian. Explanatory Dictionary of Modern Normative Chinese ("Xiandai hanyu guifan cidian"). Beijing: Weiyu jiaoxue yu yanjiu chubanshe, 2015.

TEACHING AND LEARNING WITH TECHNOLOGY: EFFECTIVENESS OF ICT INTEGRATION IN SCHOOLS

Ilkhom Suyunov

Post doctorate, Gulistan State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6795395>

Abstract. *Integration of Information, Communication, and Technology (ICT) will assist teachers to the global requirement to replace traditional teaching methods with a technology-based teaching and learning tools and facilities. In Uzbekistan, ICT is considered as one of the main elements in transforming the country to the future development. The Ministry of Higher and Specialized Education insights the importance of technology-based teaching and learning into the schools' national curriculum. This study aims to analyze teachers' perceptions on effectiveness of ICT integration to support teaching and learning process in classroom.*

Key words: *ICT integration; Teaching and learning; Technology effectiveness; Education.*

ПРЕПОДАВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕХНОЛОГИЙ: ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНТЕГРАЦИИ ИКТ В ШКОЛАХ

Аннотация. *Интеграция информации, коммуникаций и технологий (ИКТ) поможет учителям удовлетворить глобальную потребность в замене традиционных методов обучения на основанные на технологиях средства и средства обучения. В Узбекистане ИКТ рассматриваются как один из основных элементов преобразования страны в направлении будущего развития. Министерство высшего и специального образования осознает важность преподавания и обучения на основе технологий в национальной учебной программе школ. Целью данного исследования является анализ представлений учителей об эффективности интеграции ИКТ для поддержки процесса преподавания и обучения в классе.*

Ключевые слова: *интеграция ИКТ; Преподавание и обучение; Эффективность технологий; Образование.*

ВВЕДЕНИЕ

В XXI веке термин “технология” является важным вопросом во многих областях, включая образование. Это связано с тем, что технология стала магистралью передачи знаний в большинстве стран. Интеграция технологий в настоящее время прошла через инновации и трансформировала наши общества, что полностью изменило образ мышления, работы и жизни людей. В рамках этого школы и другие учебные заведения, которые должны готовить учащихся к жизни в “обществе знаний”, должны учитывать интеграцию ИКТ в свои учебные программы.

Интеграция информации, коммуникаций и технологий (ИКТ) в образовании относится к использованию компьютерной коммуникации, которая включается в повседневный учебный процесс в классе. В сочетании с подготовкой учащихся к нынешней цифровой эре учителя рассматриваются как ключевые игроки в использовании ИКТ в своих повседневных классах. Это связано со способностью ИКТ обеспечивать динамичную и активную среду преподавания и обучения (Arnseth & Hatlevik, 2012). Хотя целью интеграции ИКТ является улучшение и повышение качества, доступности и экономической эффективности обучения учащихся, это также относится к преимуществам сетевого

взаимодействия учебных сообществ для решения проблем современной глобализации (Albirini, 2006, стр.6). Процесс внедрения ИКТ - это не один шаг, а непрерывные и непрерывные шаги, которые полностью поддерживают преподавание, обучение и информационные ресурсы (Young, 2003).

МЕТОД И МЕТОДОЛОГИЯ

Интеграция ИКТ в образование обычно означает основанный на технологиях процесс преподавания и обучения, который тесно связан с использованием технологий обучения в школах. В связи с тем, что учащиеся знакомы с технологиями, и они будут лучше учиться в среде, основанной на технологиях, вопрос интеграции ИКТ в школах, особенно в классе, имеет жизненно важное значение. Это связано с тем, что использование технологий в образовании вносит большой вклад в педагогические аспекты, в которых применение ИКТ приведет к эффективному обучению с помощью и поддержкой элементов и компонентов ИКТ (Jamieson-Procter et al., 2013). Правильно сказать, что почти все предметы, начиная с математики, естественных наук, языков, искусства, гуманитарных и других основных областей, можно изучать более эффективно с помощью инструментов и оборудования, основанных на технологиях. Кроме того, ИКТ обеспечивают помощь и дополнительную поддержку как для учителей, так и для учащихся, когда речь идет об эффективном обучении с помощью компьютеров, которые служат целям учебных пособий (Jorge et al., 2003).

Интеграция ИКТ в образование обычно означает основанный на технологиях процесс преподавания и обучения, который тесно связан с использованием технологий обучения в школах. В связи с тем, что учащиеся знакомы с технологиями, и они будут лучше учиться в среде, основанной на технологиях, вопрос интеграции ИКТ в школах, особенно в классе, имеет жизненно важное значение. Это связано с тем, что использование технологий в образовании вносит большой вклад в педагогические аспекты, в которых применение ИКТ приведет к эффективному обучению с помощью и поддержкой элементов и компонентов ИКТ (Jamieson-Procter et al., 2013). Правильно сказать, что почти все предметы, начиная с математики, естественных наук, языков, искусства, гуманитарных и других основных областей, можно изучать более эффективно с помощью инструментов и оборудования, основанных на технологиях. Кроме того, ИКТ обеспечивают помощь и дополнительную поддержку как для учителей, так и для учащихся, когда речь идет об эффективном обучении с помощью компьютеров, которые служат целям учебных пособий (Jorge et al., 2003).

ИКТ могут использоваться различными способами, когда они помогают как учителям, так и учащимся изучать свои соответствующие предметные области. Преподавание и обучение, основанные на технологиях, предлагают различные интересные способы, которые включают обучающие видеоролики, стимуляцию, хранение данных, использование баз данных, составление карт памяти, управляемое открытие, мозговой штурм, музыку, Всемирную паутину (www), которые сделают процесс обучения более полноценным и значимым (Finger & Trinidad, 2002). С другой стороны, студенты выиграют от интеграции ИКТ, когда они не ограничены учебной программой и ресурсами, вместо этого практические занятия в рамках курса, основанного на технологиях, призваны помочь им стимулировать их понимание предмета. Это также помогает учителям разрабатывать свои планы уроков с использованием эффективного, творческого и интересного подхода, который приведет к активному обучению учащихся. Предыдущие исследования доказали,

что использование ИКТ в преподавании улучшит процесс обучения и максимизирует способности учащихся к активному обучению (Finger & Trinidad, 2002; Jorge et al., 2003; Young, 2003; Jamieson-Procter et al., 2013).

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Hermans, Tondeur, Van-Braak, и Valcke (2008) выделили три основных этапа, на которых ИКТ должны быть высоко оценены учителями: интеграция, совершенствование и дополнение. Интеграционный подход заключается в правильном использовании ИКТ в конкретной предметной области, которая включает в себя сложные концепции и навыки для улучшения успеваемости и достижений учащихся. Кроме того, также необходим пересмотр учебной программы, чтобы для достижения основных целей и задач учебной программы были установлены только соответствующие ресурсы ИКТ и соответствующее программное обеспечение. Подход к совершенствованию заключается в использовании ИКТ для придания большого значения представленной теме. Например, Microsoft PowerPoint можно использовать для представления темы очень инновационным и творческим способом, что приведет к обсуждению и обмену идеями и мыслями. Наконец, дополнительный подход - это когда ИКТ используются для помощи и поддержки обучения учащегося. Такой подход позволяет учащимся быть более организованными и эффективными, когда они могут получать заметки с компьютера, отправлять свои работы по электронной почте из дома, если они уложатся в срок, и искать информацию из различных источников, предоставляемых онлайн, для выполнения поставленной перед ними задачи (Hermans et al., 2008).

Преподавание и обучение, основанные на технологиях, могут внести много изменений в школу, что требует надлежащего планирования и выработки политики. Исследователи должны иметь одинаковое представление о будущем плане. Дудени (2010) отметил, что национальная политика в области ИКТ может выполнять несколько важнейших функций. Они содержат обоснование, набор целей и видение того, как работают системы образования, если ИКТ интегрированы в процесс преподавания и обучения, и они приносят пользу учащимся, учителям, родителям и населению в целом в данной стране.

ОБСУЖДЕНИЕ

Преподавание и обучение, основанные на технологиях, могут внести много изменений в школу, что требует надлежащего планирования и выработки политики. Исследователи должны иметь одинаковое представление о будущем плане. Дудени (2010) отметил, что национальная политика в области ИКТ может выполнять несколько важнейших функций. Они содержат обоснование, набор целей и видение того, как работают системы образования, если ИКТ интегрированы в процесс преподавания и обучения, и они приносят пользу учащимся, учителям, родителям и населению в целом в данной стране. Первая политика настаивает на том, чтобы всем учащимся была предоставлена возможность использовать ИКТ. Это направлено на сокращение цифрового разрыва между школами. Вторая политика сосредоточена на роли и функциях, которые играют ИКТ в образовании. Кроме того, в другой политике подчеркивалось использование ИКТ для доступа к информации, коммуникации и в качестве инструмента повышения производительности.

ВЫВОД

Однако для обеспечения школ по всей стране необходима инфраструктура и средства ИКТ. Ключевым фактором в использовании ИКТ является достаточное количество компьютерных классов и оборудования для ИКТ. Это делается для того, чтобы учителя-предметники имели легкий доступ к инструментам ИКТ в любое время, когда это необходимо. Отсутствие надлежащего оборудования для ИКТ и доступа в Интернет является одной из ключевых проблем, с которыми в настоящее время сталкиваются школы, особенно в сельской местности.

Список использованных литератур

1. Абд Рахим, Б. и Шамсия, М. (2008). Преподавание с использованием Информационно-коммуникационных технологий: Есть ли у преподавателей уверенность в себе? *Международный журнал образования и развития с использованием ИКТ*, 4 (1), 1-8.
2. Арнсет, Х.К., и Хатлевик, О.Э. (2010). Проблемы в согласовании педагогической практики и компетенций учащихся с требованиями информационного общества. В S. Mukerji & P. Triphati (ред.), *Примеры технологической адаптации и транснационального обучения: проблемы и вызовы*. Hershey: IGI global.
3. Капан, С.А. (2012). Отношение учителей к использованию компьютера в классах EFL. *Границы языка и преподавания*, 3, 248-254.
4. Кассим, К. М., и Обоно, С. Е. (2011). О факторах, влияющих на внедрение ИКТ для преподавания словесных задач. В *трудах Всемирного конгресса по инженерным и компьютерным наукам (Том 1, стр. 1921)*.
5. Chan, F. M. (2002). ICT in Malaysian schools: policy and strategies. Paper presented at a workshop on the promotion of ICT in education to narrow the digital divide, 15-22 October. Tokyo Japan.
6. Chapelle, C. (2011). *Computer applications in second language acquisition: Foundations for teaching, testing and research*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Chien, S.P., Wu, H.K., & Hsu, Y.S. (2014). An investigation of teachers' beliefs and their use of technology based assessments. *Computers in Human Behavior*, 31, 198-210.
8. Cox, M. J., & Marshall, G. (2007). Effects of ICT: Do we know what we should know? *Education and information technologies*, 12(2), 59-70.
9. Davis, F. D. (2003). Acceptance of Information Technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-339.
10. Cuban, L. (2001). *Oversold and Underused: Computers in the Classroom*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
11. Dudeney, G. (2010). *The Internet and the language classroom (Vol.X)*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Finger, G., & Trinidad, S. (2002). ICTs for learning: An overview of systemic initiatives in the Australian states and territories. *Australian Educational Computing*, 17(2), 3-14.
13. Ghavifekr, S., Abd Razak, A.Z., Ghani, M.F.A., Ran, N.Y., Meixi, Y. & Tengyue, Z. (2014). ICT Integration In Education: Incorporation for Teaching & Learning Improvement. *Malaysian Online Journal of Educational Technology (MOJET)*, 2 (2), 24-46.
14. Ghavifekr, S., Afshari, M., & Amla Salleh. (2012). Management strategies for E-Learning

system as the core component of systemic change: A qualitative analysis. Life Science Journal, 9(3), 2190-2196.

БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ЭКОЛОГИЯГА ОИД ТУШУНЧАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА КРЕАТИВ ЁНДАШУВНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Davlayeva Malika Abraxmatovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti boshlang'ich ta'lim yo'nalishi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6795448>

Аннотация. Мақолада бошлангич синф ўқувчиларида экологияга оид тушунчаларни шакллантиришда креатив ёндашувни такомиллаштириш, яъни атроф-муҳитга масъулик муносабатини шакллантиришни таъминлайдиган экологик билимлар, қадриятлар, кўникма ва малакалар, қараш ва эътиқодлар, қисқаси, ўқувчиларнинг табиий ва ижтимоий муҳитдаги хилма-хил фаолиятини тартибга солиб турувчи экологик тушунча ва одоб-ахлоқни таркиб топтириш асосий вазифа қилиб белгиланган. Бошлангич синф ўқувчиларида экологияга оид тушунчаларни шакллантиришда креативлик жараёни хулқ - атвор қоидалари, мезонлари, шунингдек, миллий истиқлол гоёсининг ўқувчилар онгида акс этиши ёритилган.

Калит сўзлар: экология, таълим-тарбия, креативлик, ахлоқий тарбия, ўқитиш жараёни, креатив ёндашув, экологик саводхонлик.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОДХОДА К ФОРМИРОВАНИЮ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация. Статья направлена на совершенствование творческого подхода к формированию экологических концепций у учащихся начальной школы, то есть экологических знаний, ценностей, навыков и отношений, установок и убеждений, обеспечивающих ответственное отношение к окружающей среде, короче говоря, экологического сознания, которое регулирует поведение учащихся. разнообразная деятельность в природной и социальной среде. Основной задачей определено формирование нравственного содержания. Процесс творчества в формировании экологических представлений у младших школьников отражает правила поведения, критерии, а также отражение идеи национальной независимости в сознании учащихся.

Ключевые слова: экология, образование, творчество, нравственное воспитание, учебный процесс, творческий подход, экологическая грамотность.

IMPROVING THE CREATIVE APPROACH TO THE FORMATION OF ECOLOGICAL CONCEPTS IN ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. The article aims to improve the creative approach in the formation of environmental concepts in primary school students, ie environmental knowledge, values, skills and attitudes, attitudes and beliefs that provide a responsible attitude to the environment, in short, environmental awareness that regulates students' diverse activities in the natural and social environment. the formation of moral content is defined as the main task. The process of creativity in the formation of ecological concepts in primary school students reflects the rules of behavior, criteria, as well as the reflection of the idea of national independence in the minds of students.

Key words: ecology, education, creativity, moral education, teaching process, creative approach, environmental literacy.

КИРИШ

Бошланғич синф ўқувчиларида экологияга оид тушунчаларни шакллантиришда креативлик жараёни хулқ-атвор қоидалари, мезонлари, шунингдек, миллий истиқлол ғоясининг ўқувчилар онгида акс этишидир. Креативлик, ахлоқий фаолият кўникмалари ҳамда ахлоқий маданият таълим-тарбия жараёнида йўлга қўйилаётган ахлоқий, ижтимоий - ғоявий, иқтисодий, ҳуқуқий, эстетик ва экологик мавзулардаги суҳбат, баҳс-мунозара, дебатлар халқ хўжалигининг турли соҳаларида фидокорона меҳнат қилаётган, илм-фан, маданият, ишлаб чиқариш ҳамда спорт соҳаларида юксак даражадаги муваффақиятларни қўлга киритиш билан Ўзбекистон Республикаси номини жаҳонга машҳур қилаётган, унинг обрў-эътиборининг ошишига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшаётган шахслар ҳаёти ва фаолияти тўғрисидаги маълумотлардан самарали фойдаланиш, ватанпарварлик намуналарини кўрсатган, халқ қаҳрамонлари намунасида шакллантирилади.

Дарҳақиқат, бошланғич синф ўқувчиларига табиатшуносликни креатив ёндашув асосида ўқитишдан мақсад-ўқитиш жараёнида экологик тарбияга оид тушунчаларни шакллантиришдан иборат. Бу мақсадга эришиш мураккаб ва кўп қиррали жараён бўлиб, табиатга истеъмолчилик муносабатларидан воз кечиш, ўсиб келаётган ёш авлодда атроф-оламдаги табиий ва сунъий яратилган муҳитга масъулликни таркиб топтириш орқали ҳал қилинади.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Бошланғич синф ўқувчиларига ўқув фанларини ўқитиш жараёнида экологик тарбияга оид тушунчаларни шакллантириш, табиат билан жамият (инсон) уйғунлигини табиий-тарихий, тадрижий, ижтимоий муаммо сифатида талқин қилувчи диалектик билиш ҳисобланади. Инсон ўсимлик ва ҳайвонларнинг хилма-хил турларини, завод ва фабрикаларни бошқа жойларга кўчирибгина қолмасдан, балки у ўзи яшаб турган жойнинг иқлимни, қолаверса, экологиясини тубдан ўзгартириб юборади. Аммо жамият тараққиётининг ҳозирги босқичида экологик муаммолар тузумга боғлиқ бўлмаган долзарб ижтимоий муаммо сифатида талқин қилинади. Шу боис бошланғич синфларда табиатшуносликни ўқитиш жараёнида экологик тарбияга оид тушунчаларни шакллантириш ўқувчиларда атроф-муҳитга масъуллик муносабатини тарбиялашда умуминсоний ва ахлоқий-экологик қадриятларни қарор топтиришда ахлоқ-одоб, эҳтиёткорлик, тежамкорлик, тозалик-соғлиқ, деҳқончилик ва чорвачилик ишларини юритишга оид экологик тарбия мазмунидаги фикрларига таяниш муҳим аҳамият касб этади. Масалан, кимда ким бир кўчат ўтказса, ё бўлмаса экин экса-ю, улар ҳосилидан одамлар, қушлар, ҳайвонлар баҳра олса, бу ҳам ўша одам учун садақа ҳисобланади, деб ёзадилар Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ушбу ўғит ўқувчиларнинг мактабда экилган ҳар бир кўчатни синдирмасдан уни парвариш қилишга ёрдам беришларини таъкидлайди.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ

Бошланғич синф ўқувчиларига табиатшуносликни ўқитишда уларда экологик тарбияга оид тушунчаларни шакллантиришнинг услубий асослари қуйидаги мазмунни камраб олади:

- ўқувчи шахсининг моҳияти табиат, жамият ва техниканинг ўзаро муносабатлари мазмунида намоён бўлади;

- ўқувчи шахсининг табиатга муносабати ахлоқ-одоб ҳақидаги умумбашарий қадрият
- Ал-Бухорий, Абу Исо Термизий ҳадисларига таянишга боғлиқ;

- табиат, атроф-муҳитга масъуллик муносабатини таркиб топтириш бошланғич таълимнинг муҳим мақсади бўлиб, у ўқувчи шахсининг ҳар томонлама камол топганлигини кўрсатади;

- табиатга масъуллик муносабати унинг турли хил: ижтимоий, иқтисодий, маънавий, маърифий, мафкуравий, сиёсий, ҳуқуқий жиҳатларини уйғун ривожлантириш асосида таркиб топади.

МУҲОКАМА

Фан-техника тараққиёти жадаллашган ҳозирги даврда табиат билан жамиятнинг ўзаро таъсири ва алоқадорлигини мувофиқлаштириш, уйғунлаштириш жараёнида шундай экологик муаммолар вужудга келдики, улар давримизнинг долзарб ижтимоий, иқтисодий, маънавий, маърифий, мафкуравий, сиёсий, ҳуқуқий муаммоси сифатида талқин қилинади.

Бугунги кун таълим жараёнида бошланғич синф ўқувчиларида экологик тарбияга оид тушунчаларни шакллантиришни кечиктириб бўлмас заруриятга айлантирилди. Тобора чуқурлашиб бораётган экологик инқироз мамлакатимиз тараққиётига салбий таъсир кўрсатмоқда. Масалан, деҳқончилик ва чорвачилик ишларини йўлга қўйиш ноқулай табиий омиллар ҳисобига қийинлашмоқда, атроф-муҳит ва ичимлик суви сифатининг бузилиши туфайли аҳолининг яшаш шароити қийинлашиб, турли хил касалликларга чалиниши кўпайиб бормоқда.

Бошланғич синф табиатшунослик дарсларида экологик тарбияга оид тушунчаларни шакллантиришни мақсад қилиб қўйганмиз. Бу мақсадни амалга ошириш учун қуйидагилар зарур:

табиатшуносликни ўқитишда экологик тарбияга оид тушунчаларининг тегишли материаллари ҳажми ва мазмунини аниқлаш;

- фанлараро экологик тушунчаларни шакллантириш тизимини ишлаб чиқиш;

- бошланғич синф ўқувчиларида фанлараро экологик тарбияга оид тушунчаларни шакллантириш йўллари, шакллари, услуб ва воситаларини излаб топпиш.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, атроф-муҳитни турли экологик муаммолардан муҳофаза қилиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади. Бу муаммолар ечимини топишда экологик саводхонликни таъминлаш учун экологик тарбияга оид тушунчалар билан ўқувчиларга экологик таълим бериш ҳамда уларни креативлик асосида экологик тарбиялаш муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар:

1. Валиева З. Ўқувчи шахсини ахлоқий шакллантиришда экологик тарбия // Узлуксиз таълим ва тарбия муаммолари. - Низомий номидаги ТДПИ, 1993. - Б.27-31.
2. Газибеков О.Б. Бўлажак ўқитувчиларнинг экологик-педагогик тайёргарлиги компонентлари: Педагогик тадқиқот // Касб-ҳунар таълими. - 2008. -2 - сон. -Б. 30-31.
3. Герцена А.И. Методика обучения экология в XXI веке // Материалы научно-практическая конференция. - СПб .: Из-во РГПУ им. 2002. -89 с.

4. Исакулова Н.Ж. Ўқувчиларга экологик тарбия бериш назарияси ва амалиёти. Монография. -Т.: Фан, 2011. -140 б.
5. Мамашокиров С., Усмонов Э. Барқарор тараққиётнинг экологик хавфсизлик масалалари. -Тошкент: Фан, 2009. -247 б.
6. Норбўтаев Х.Б. Биологияни фанлараро ўқитишда ўқувчилар экологик тафаккурини шакллантириш методикаси // Мактаб ва ҳаёт.- 2020. 4-сон. - Б. 35-37.

O'ZBEKISTON TOPONIMIK NOMLARI RASMIYLASHTIRILISHIDA GEOGRAFIK ATAMALARNING QO'LLANILISHI XUSUSIYATLARI

Djuraev Dusmurod Uralovich

AJL-412104512 loyiha rahbari, DSc

Uralov Mirshod Dusmurodovich

AJL-412104512 loyiha stajyor-tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6798191>

Annotatsiya. Maqolada iqtisodiy nuqtai nazardan ko'pchilik toponimlarni tasdiqlangan tamoyillar, strategiyalar va tartiblarga muvofiq standartlashtirish maqsadga muvofiqligi muhokama qilinadi. Arxiv fayllarini yaratish, toponimlarni qayd etish milliy madaniyatning muhim manbasiga aylanib bormoqda. Joy nomlari bo'yicha dala tadqiqotlari o'zlarining kundalik nutqlarida mahalliy nomlarni muntazam ravishda ishlatadigan tanlangan ma'lumotchilar bilan suhbatlar orqali toponimik ma'lumotlarni to'plashni o'z ichiga oladi. Joy nomlarini to'plash nafaqat standartlashtirish va kartografiya maqsadlarida, balki toponimika talabalari va ijtimoiy tilshunoslik va tarixga ixtisoslashgan akademiklar uchun ham qimmatlidir. Toponimik yozuvlarni saqlash uchun oddiy matnni qayta ishlash dasturlari, elektron jadvallar yoki ma'lumotlar bazalaridan foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: geografik ob'ektlar, toponimiya, standartlashtirish, nomlar, kartografiya, elektron lug'at, arxiv materiallari.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ПРИ ОФОРМЛЕНИИ ТОПОНИМИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация. В статье рассматривается экономическая целесообразность стандартизации большинства топонимов по проверенным принципам, стратегиям и процедурам. Создание архивных дел, запись топонимов становится важным источником национальной культуры. Полевые исследования топонимов включают в себя сбор топонимических данных путем опроса отдельных информантов, которые регулярно используют местные названия в своей повседневной речи. Сбор географических названий полезен не только для целей стандартизации и картографии, но и для студентов, изучающих топонимию, и ученых, специализирующихся в области социолингвистики и истории. Для хранения топонимических записей можно использовать простые программы обработки текстов, электронные таблицы или базы данных.

Ключевые слова: географические объекты, топонимия, стандартизация, названия, картография, электронный словарь, архивные материалы.

FEATURES OF THE USE OF GEOGRAPHICAL TERMS IN THE FORMALIZATION OF TOPONYMIC NAMES OF UZBEKISTAN

Abstract. The article discusses the economic feasibility of standardizing most toponyms according to proven principles, strategies and procedures. Creating archive files, recording toponyms is becoming an important source of national culture. Field research on place names involves collecting toponymic data through interviews with selected informants who regularly use local names in their everyday speech. Collecting place names is valuable not only for standardization and cartographic purposes, but also for students of toponymy and academics specializing in sociolinguistics and history. Simple word processing programs, spreadsheets, or databases can be used to store toponymic records.

Key words: *geographical objects, toponymy, standardization, names, cartography, electronic dictionary, archival materials.*

KIRISH

Geografik nomlar ko'pchilik uchun juda ko'p narsani anglatadi! Ular bizning ongimizda kundalik diqqatga sazovor joylar, mahalliy yoki milliy tarixning ajralmas qismi sifatida yoki, ehtimol, biron bir alohida narsa bog'langan yoki qiziqarli narsalarni aytib berish mumkin bo'lgan joylar sifatida muhrlangan. Kartograf yoki geografik axborot tizimlari (GIS) mutaxassisi uchun esa ular georeferentsiyada muhim element bo'lib xizmat qiladi. Sohaga umumiy yondoshadigan odamlar uchun esa joy nomlari aniq aloqa vositasi yoki chalkashlik va tushunmovchilik manbai bo'lishi mumkin. Chalkashmaslik uchun geografik nomlar va ulardan foydalanishni bir oz standartlashtirishni amalga oshirish kerak. Garchi standartlashtirish haqida, ehtimol, uzoq vaqtdan beri o'ylangan bo'lsa-da, 1891 yilda Shveysariyaning Bern shahrida bo'lib o'tgan V Xalqaro Geografik Kongressga qadar nemis geografi Albrecht Penk bu kontseptsiyani butun dunyo miqyosida qo'llashni birinchi marta taklif qildi. U 1: 1 000 000 (1 dan 1 million) gacha bo'lgan dunyo xaritasini yaratish g'oyasini ilgari surdi, bu nafaqat kartografik proyeksiya, ramzlashtirish va dizaynni o'z zimmasiga oldi, balki geografik nomlarning standartlashtirilgan imlosini ham taklif qildi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Geografik nomlarni standartlashtirishda foydalaniladigan terminologiyani tizimli ravishda yetkazish o'zaro tushunishning muhim asosidir. 1984 yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti 330-sonli Glossariy: Geografik nomlarni standartlashtirishda foydalaniladigan texnik terminologiya nomli nashrni chop etdi. Keyinchalik toponimik terminologiya bo'yicha ishchi guruhi tomonidan bir qator aniqliklar kiritilib, ta'riflar qo'shildi. Turli til guruhlar mutaxassislari yangi inglizcha matnni tarjima qilishdi; ba'zi til versiyalari nashr etilgan (masalan, xitoy, nemis), boshqalarni Internetda topish mumkin (masalan, frantsuz).

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 2002 yilda nashr etilgan yangi ko'p tilli "Geografik nomlarni standartlashtirish atamalarining lug'ati" olti tilli formatda mavjud. Ishchi guruh atamalardan foydalanish ustidan nazoratni davom ettiradi va Glossariyning yangilangan va qayta ko'rib chiqilgan versiyalarini tayyorlaydi. Shuningdek, O'zbekistonda AL-412104512 "O'zbekiston geografik obyektlari uchun ko'p tilli elektron lug'at yaratish" loyihasi doirasida bir guruh olimlar ushbu lug'atni yaratish ustida ishlamoqda.

Joy nomlarining qo'llanishi va ma'nosi, shuningdek, ularning yozma shakllari, ayniqsa, bir nechta tillar ishtirok etganda, diqqat bilan o'rganishni talab qiladi. Tadqiqot ishiga quyidagilar kiradi: toponimlarga oid dala va boshqa hisobotlarni baholash; hududiy va mahalliy qo'mitalar tomonidan olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari bo'yicha hisobotlarni ekspertizadan o'tkazish; ma'lumot beruvchilar tomonidan mahalliy aholidan olingan ma'lumotlarni tekshirish; keyingi qarorlar qabul qilish uchun milliy geografik nomlar organiga taqdim etish uchun keng qamrovli hisobot tayyorlash.

TADQIQOT NATIJASI

Geografik nomlarni sohada aniqlash kartografiya va hujjatlashtirishda joy nomlaridan foydalanishga ruxsat berish to'g'risidagi qarorlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, mahalliy nomlarning aniqlanishi (ehtimol, bundan oldin faqat og'zaki ijodda mavjud

bo'lgan) tufayli mahalliy aholi tomonidan to'plangan muhim bilimlar va mintaqaning tarixiy merosining bir qismi saqlanib qolgan. Toponimik nomlar bo'yicha dala tadqiqotlari o'zlarining kundalik nutqlarida mahalliy nomlarni muntazam ravishda ishlatadigan tanlangan ma'lumotchilar bilan suhbatlar orqali toponimik ma'lumotlarni to'plashni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, u, xususan, ko'rsatgichlarda yoki mahalliy hujjatlarda topilgan ismlarning yozma shakllarini dala tadqiqotlarini o'z ichiga oladi. Yuqori malakali mutaxassislar tomonidan olib borilgan dala tadqiqotlari joy nomlarining mahalliy ishlatilishi va ularning qo'llanilishi bo'yicha ma'lumot olishning ideal usuli hisoblanadi. Bundan tashqari, ba'zi toponimik ma'lumotlarni, ayniqsa, lingvistik ma'lumotlarga kelganda, faqat dala tadqiqotlari orqali olish mumkin. Shuni ham ta'kidlash kerakki, dala ishlari o'rnatilgan rasmiy nom va mahalliy aholi tomonidan qo'llaniladigan nom o'rtasidagi farqni aniqlashning eng yaxshi usuli hisoblanadi.

MUHOKAMA

Mahalliy toponimik tadqiqotlar mahalliy aholining joy nomlarini o'z muhiti elementlariga nisbatan qanday ishlatishini aniqlash uchun olib boriladi. Bu jarayon xaritada mavjud bo'lgan nomlarni aniqlashtirish va qo'llashni va xaritalarda ko'rinmaydigan mahalliy nomlarni to'plashni o'z ichiga oladi. Hudud yoki aholi punktida qolish qisqa (kunning bir qismi) yoki uzoqroq (bir necha kun) bo'lishi mumkin. Muayyan hududda qolish muddati topshiriq yoki qabul qilingan topshiriqlarga bog'liq. Agar hududda ikki yoki undan ortiq lingvistik jamoalar mavjud bo'lsa, har bir jamoa tomonidan ishlatiladigan nomlar yozilishi kerak. Iloji boricha, tadqiqotchi ushbu hududda qo'llaniladigan tillarni yaxshi bilishi yoki tegishli yordam so'rashi kerak.

Agar siz turli tillar bilan ishlashingiz kerak bo'lsa, nomlarni ro'yxatdan o'tkazish tartibi ismlar yozma shaklga ega bo'lgan tildan yoki bo'lmagan tildan olinganligiga bog'liq bo'ladi. Birinchi holda, ism u olingan tilning standart imlosi va imlosida ro'yxatga olinadi. Mahalliy ismlarning yozma shakllari ushbu tilning umumiy qabul qilingan orfografiyasi va qoidalariga muvofiq o'zgartirilishi mumkin. Agar tilda standart yozuv tizimi bo'lmasa, to'plangan nomlar, agar iloji bo'lsa, tilshunoslar tomonidan ishlab chiqilgan tizimga muvofiq tovushlarni ketma-ket takrorlash orqali yozilishi kerak. Birlashgan Millatlar Tashkilotining geografik nomlarni standartlashtirish bo'yicha birinchi konferentsiyasi ushbu masalalarga bag'ishlangan ikkita rezolyutsiyani (I/20, 1967; va I/16, 1967) qabul qildi.

XULOSA

Agar toponimik tadqiqotlar vaqt bilan cheklangan bo'lsa yoki aholi kam yashaydigan joylarda amalga oshirilsa, u holda aholi bilan suhbatlashish bo'yicha ish hajmi unchalik katta emas. Faqat bir nechta odamdan intervyu olish kerak bo'ladi va ko'p hollarda tadqiqotchi o'zi topa oladigan har bir kishidan intervyu oladi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining geografik standartlashtirish bo'yicha konferentsiyalari tomonidan qabul qilingan rezolyutsiyalarda qayd etilganidek, milliy standartlashtirish o'zaro hamkorlik dasturidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Helen Kerfoot, «Role of the United Nations in the standardization of geographical names», Lecture Notes, vol. 1, Enschede, Netherlands/Frankfurt am Main, Germany, 10–24 August 2002, pp. 91–102.
2. Glossary, No. 330: Technical Terminology Employed in the Standardization of Geographical Names) (ST/CS/SER.F/330).

3. Djurayev D.U. Creation of a multilingual electronic dictionary of geographical terms for standardization of toponymic names of the republik of Uzbekistan, South Asian Journal of Marketing & Management Research (SAJMMR), Vol. 12, Issue 1-2, January-February 2022.
4. ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ОДАРЕННЫХ ДЕТЕЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ ЛМК Р.Х.Джураев FAN, TA'LIM VA AMALIYOTINTEGRATSIYASI 3

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ
(НА ПРИМЕРЕ СТУДЕНТОВ, ОБУЧАЮЩИХСЯ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ
ПЕДАГОГИКА)**

Гуламов Жасур Баходирович

преподаватель кафедры Педагогика и психология УзГУМЯ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6798224>

Аннотация. В статье с научно-теоретической точки зрения освещены педагогические особенности развития навыков ответственности у студентов, изучающих педагогику в условиях дистанционного обучения. В статье важно воспитание таких качеств, как социоцентризм, осознанность, ориентация на результат, интернальность, стенизм, эргетизм, эффективное использование учебной и внеучебной деятельности вуза в совершенствовании навыков ответственности студентов, возможность достижения эффективных результатов в результате применения в этих процессах инновационных педагогических технологий.

Ключевые слова: результативность, практика, навыки, образовательные учреждения, ответственность, социоцентризм, интернальность, стенизм, эргетизм, компетентность.

**PEDAGOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF STUDENTS'
RESPONSIBILITY IN DISTANCE EDUCATION
(AT THE RECEPTION OF STUDENTS STUDYING IN THE SPECIALTY OF
PEDAGOGY)**

Abstract. From a scientific and theoretical point of view, the article highlights the pedagogical features of the development of responsibility skills among students studying pedagogy in conditions of distance learning. In the article, it is important to educate such qualities as sociocentrism, awareness, result orientation, internality, stenism, ergetism, the effective use of educational and extracurricular activities of the university in improving students' responsibility skills, the possibility of achieving effective results as a result of the use of innovative pedagogical technologies in these processes.

Key words: performance, practice, skills, educational institutions, responsibility, sociocentrism, internality, stenism, ergetism, competence.

ВВЕДЕНИЕ

Развитие навыков ответственности в системе непрерывного образования нашей республики, в том числе у студентов системы высшего образования, остается одной из актуальных проблем современности. Растущие требования к педагогическому мастерству и творческим способностям специалистов, обучающихся в системе высшего образования, ставят задачу превращения каждого педагога в активного участника реформ в социальной сфере и создания благоприятных условий для их реализации. Известно, что такая потребность свидетельствует о новой парадигме в педагогике – обучающимся необходимо повышать свои профессионально-педагогические знания, быть последовательно вооруженными новшествами в области образования, а также педагогическими и психологическими знаниями, уметь организовать практические действия для приобретения

профессионального опыта. Идти в ногу с изменениями, происходящими в сфере, обогащать имеющиеся знания на основе близкого знакомства с ними показывает важность формирования у учащихся навыков ответственности.

МЕТОД И МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Подготовка обучающихся в педагогических учебных заведениях – будущих учителей исходя из требований времени, воспитание из них искусных мастеров своей профессии, творческих людей, быстро воспринимающих новое и применяющих их в своей работе, является одной из важных задач, стоящих перед учебными заведениями педагогического направления. На основе поставленных задач важное педагогическое значение приобретает воспитание у студентов таких качеств, как социоцентризм, сознательность, нацеленность на результат, интернальность, стенизм, эргетизм. Каждая из этих характеристик, связанных с качеством ответственности, имеет большое значение в формировании уровня индивидуальной зрелости учащихся. В частности, если учащийся ставит перед собой четкую цель и оценивает свои действия с точки зрения общества на достижение цели (социоцентризм), то в каждой работе, основанной на осознанных мотивах, он ясно представляет себе результат (осознанность – направленность к результату), и поиски причин происходящих в его жизни событий, склонность (интернальность), преобладание эмоций, стимулирующих деятельность (стенизм), несомненно, воплощаются как важные признаки педагогической и психологической зрелости студента [1].

Педагогическая концептуальная сущность формирования ответственности учащихся состоит в том, что педагоги должны совершенствовать навыки ответственности наряду с обучением учащихся. Стоит сказать, что формирование у учащихся навыков ответственности начинается с разъяснения прав и свобод человека. Люди начинают обращать внимание на эти аспекты в своих отношениях с окружающими только после того, как у них появляется глубокое понимание своих прав [2;].

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Также в развитии у студентов навыков ответственности большое педагогическое значение имеет обеспечение у будущих педагогов четких знаний по таким вопросам, как государство и религия, религия и человеческие отношения, обязанности человека перед государством. Ответственность состоит из принципов регулирования многообразных отношений между человеком и государством, а также между отдельными лицами. Поэтому превращение чувства ответственности в неотъемлемую часть мировоззрения молодежи, а также воспитание ее в духе светской и религиозной толерантности приобретает актуальное социально-педагогическое значение.

Философские взгляды на то, что только молодые люди с высоким чувством ответственности могут контролировать все остальные свои эмоции в той мере, в какой это приносит пользу себе и обществу, занимают ни с чем не сравнимое место в нашей реальной жизни. Ведь нет ни одного момента человеческой жизни, не требующего наличия чувства ответственности. Например, выход из дома подышать свежим воздухом, одеваться по случаю, по погоде и т.д. [2;].

ОБСУЖДЕНИЕ

Исходя из этого, можно сказать, что сегодня каждый студент должен задать себе вопрос, что он смог сделать для страны и народа. Точнее, основная цель формирования

навыков ответственности у студентов высших учебных заведений – грамотно использовать возможности, предоставляемые в сфере образования, в своей будущей педагогической деятельности, использовать идеи миролюбивого мышления, основанного на творчестве и толерантности, быть светски и веротерпимо, то есть быть терпеливым, устанавливать дружеские отношения, проявлять в обществе качества толерантности, братства, сочувствия, характеризуется направленностью на воспитание таких навыков, как предвзятость, лояльность, не дискриминировать других, не смеяться над их ошибками, не унижать и не унижаться, верить в свои силы, ценить мир и согласие, уметь мобилизовать людей для стабильности.

ВЫВОД

Известно, что формирование у студентов навыков ответственности является наиболее зрелым периодом и одним из последних пунктов многолетнего процесса. Поэтому в этом процессе следует обратить особое внимание на черты, не сформировавшиеся на предыдущих этапах в системе образования, и усилить уже имеющиеся. Необходимо, чтобы образовательный процесс был путем, стихийно выводящим на уровень основных законов жизни человека. Для этого, безусловно, известно формирование у учащихся навыков ответственности.

Использованная литература:

1. Прядеин В.П. Комплексное исследование ответственности как системного качества личности. Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора психологических наук. – Новосибирск: Уральский государственный педагогический университет, 1999. - С. 41.
2. Сафаев Н.С., Бутаева У.А. Психологические критерии зрелости личности. / Научно-теоретический и методический журнал «Педагогика», Т., 2017, вып. 4.
3. Исмаилова З.К. Национальная идея и нравственное воспитание. Методическое пособие. – Ташкент: Финансы, 2007. – 71 с.
4. НОВЫЕ ИНТЕРАКТИВНЫЕ ЭЛЕКТРОННЫЕ РЕСУРСЫ В СОВРЕМЕННОМ ОТКРЫТОМ ОБРАЗОВАНИИ В ОБУЧЕНИИ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК ЛМ Караханова Academic research in educational sciences 2 (CSPI conference 1), 1303 1305
5. SPECIFIC ASPECTS OF MEDIA EDUCATION AND ITS USE IN HIGH SCHOOLS LM Kharaxonova Academic research in educational sciences 2 (CSPI conference 3), 278-284

IMPROVING STUDENT ENGAGEMENT IN ENGLISH CLASSROOM

Shahnoza Berdiyeva Xolmaxmatovna

EFL/ESP teacher at Tashkent State of Economics University

The Department of the English Language

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6799726>

Abstract. Improvements in technology creates new opportunity and challenges not only in societies, but also in educational settings. Consequently, many pedagogical approaches have been introduced to meet student's needs. Regarding the need for new pedagogical approaches in L2 settings to improve student's essential skills, flipped learning approach has gained considerable attention from many language teachers, educators and researches. This article intends to provide a theoretical. This article intends to give readers a theoretical basis and demonstrate how the flipped learning approach can be used in English classrooms to improve students' engagement and other 21st-century abilities. Additionally, it attempts to emphasize challenges when employed.

Key words: flipped classroom, flipped learning, educational settings, new pedagogical approaches, technology creates.

ПОВЫШЕНИЕ ВОВЛЕЧЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ В ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКОМ

Аннотация. Совершенствование технологий создает новые возможности и проблемы не только в обществе, но и в образовательных учреждениях. Следовательно, многие педагогические подходы были введены для удовлетворения потребностей учащихся. Что касается необходимости новых педагогических подходов в условиях L2 для улучшения основных навыков учащихся, перевернутый подход к обучению привлек значительное внимание многих учителей иностранных языков, педагогов и исследователей. Эта статья предназначена для предоставления теоретических. Эта статья призвана дать читателям теоретическую основу и продемонстрировать, как перевернутый подход к обучению можно использовать на уроках английского языка для улучшения вовлеченности учащихся и других способностей 21-го века. Кроме того, он пытается подчеркнуть проблемы при работе.

Ключевые слова: перевернутый класс, перевернутое обучение, образовательные установки, новые педагогические подходы, технологии создают.

Introduction. Flipped learning, an alternate strategy that incorporates the use of technology outside the classroom, has gained significant interest from academics and instructors all around the world. Furthermore, English language educators and teachers accept this cutting-edge strategy as one of the options when creating their lesson plans for the classroom. This article emphasizes the four pillars of flipped learning, the components, and characteristics of the flipped learning classroom while providing a brief history, theoretical background, and underlying principles. Studies on using the flipped learning approach in various English classroom settings where English is regarded as a second and/or foreign language are also included, as well as studies on how the flipped learning approach improves learners' engagement and 21st century skills. The next section discusses and offers the specifics.

Flipped learning has been used in the field of English as a foreign language (EFL) to assist students learn more English idioms and to encourage their active learning by making them more

motivated to communicate, improving their speaking abilities, and feeling more satisfied with the flip approach (Hung, 2017). Other EFL-related areas, such as English speaking (Li & Suwanthep, 2017), English writing (Ahmed, 2016), and reading comprehension (Abaeian & The Asian Journal of Applied Linguistics 171), have also looked into the effects of flipped learning.

History. When Salma Khan used the phrase "Flip your class" in a 2010 TED Talk or "Technology, Entertainment, Design Talk," or when Jon Bergmann and Aaron Sams published a book in 2012, flipped learning gained widespread recognition. However, Wesley Baker's 2000 academic study on learning management systems, often known as LMS, is when the term "Flipped" or "Flipping" was originally used.

The phrase reappeared in the scholarly study conducted by Tenneson and McGlasson in 2005. They described the flipped classroom as a blended learning environment that makes use of technology to provide students more time for engaged discussion (Tenneson & McGlasson, 2005).

Later in 2007, Jeremy Strayer completed his doctoral dissertation with a focus on contrasting the educational activities in a typical classroom with those in a flipped classroom using an intelligent tutoring system. In 2012, he published his research on how instruction in an inverted classroom may affect collaboration, innovation, and task orientation. He has since continued to study the use of flipped learning (Strayer, 2007, 2012). Due to the proximity of the school to their homes in Woodland Park, Colorado, Jon Bergmann and Aaron Sams discovered that absences were common throughout the same time period. As a result, they started looking for strategies to reach every student and started "vodcasting" videos for them (Bergmann & Sams, 2012). The outcome of this innovative idea suggested that the students had improved their exam outcomes. Eventually the flipped classroom became recognizable and was approved by many academics and teachers all around the world.

Theoretical background. Flipped learning approach stems from constructivist learning theory, which stresses students' roles in learning by assisting them in becoming active learners and increasing their participation in classes, serves as the foundation for the flipped learning approach. The benefit of a flipped learning approach is that it converts class time into learning activities where students ask questions about the material, collaborate with one another in practical exercises, and test their knowledge by applying what they have learned in class to real-world scenarios.

Four pillars. Experienced educators in this sector have identified the building blocks of a flipped classroom that enable flipped learning to take place in order to explain the idea behind the flipped learning approach. These include Professional Educator, Intentional Content, Flexible Environment, and Learning Culture (Flipped Learning Network, 2014).

A flipped classroom's learning environment is characterized by the introduction of several learning modes such as group work, independent study, research, performance, and project work that maximize students' learning potential. By participating in various learning contexts, students can select when and where to learn, which can progressively and gradually improve their level of autonomy.

A shift in Learning Culture. Since we entered the 21st century, there has been a change from a teacher-centered to a student-centered approach when discussing a shift in learning culture. In flipped classrooms, students have a fantastic learning opportunity and can explore the subjects deeply. Additionally, both inside and outside of the classroom, students are actively involved in

acquiring new information or skills. They can take responsibility for their own education and learn at their own pace. Teachers might highlight the use of classroom interactions in the meanwhile to make sure that students understand each subject.

Intentional Content. In a flipped classroom, the teachers have a significant role in what they need to teach students directly and what resources they should use to encourage independent exploration outside of the classroom. In order to make the most of class time, teachers choose specific content that gives students the opportunity to experience a variety of teaching strategies, depending on the subject matter and grade level of the students, such as active learning, peer instruction, inquiry-based learning, project-based learning, or problem-based learning.

Professional teachers. Experienced, competent, and professional teachers are more needed than ever because it is critical to carefully select the material for a flipped classroom. They must choose whether, when, and how to change from classroom instruction and toward student-directed learning. They must also choose how to facilitate communication between students, or even between professors and students. Additionally, the teachers in flipped classrooms frequently evaluate their education and share with others in order to enhance it and to develop a shared knowledge of the specific idea taught in the format.

Learner's responsibility. Learners are urged to take control of their own learning when using a flipped learning strategy. Students in a flipped classroom are expected to support themselves and collaborate with their classmates in learning, which may be challenging for individuals who are used to sitting down to listen to lectures. In a flipped classroom, students are additionally required to discover the subject matter on their own. According to the learning chances offered by the teachers, they must also be able to improve their capacity for higher order thinking.

Teacher's position. The teachers' traditional "sage on the stage" position is generally replaced with "guide on the side" during the flipped classroom period. As a result, the teachers must be expert in the subject matter and have the ability to engage students. Teachers have more time to interact with all learners and actively participate as facilitators, coaches, mentors, or advisers to support learners inside the classroom because the flipped learning model gives the instruction outside of class time. Additionally, since students can learn at their own pace, teachers have more opportunities to provide feedback on each student's academic progress and to clarify any misunderstandings.

Additionally, teachers play crucial role in choosing authentic materials and producing content videos for learners. Teachers should also develop an alternative assessment for students to elicit and demonstrate their knowledge in accordance with the specified learning outcomes (Bergmann & Sams, 2012). Videos and real materials are frequently used in flipped learning environments in the classroom.

Material's role. They are the primary resources that are used to flip a typical classroom and contain the lessons and specific directions. In this situation, videos serve as excellent learning resources that enable students to pursue independent learning outside of the classroom. Authentic materials, on the other hand, can be helpful and meaningful learning materials for both inside and outside the classroom activities in a flipped classroom (Bergmann et al., 2012; Bergmann & Sams, 2012; Driscoll, 2012; Khan, 2012; Pacansky-Brock, 2013). These materials include news articles, advertisements, movies, songs, TV broadcasts, newspapers, magazines, etc.

Conclusion. The flipped model provides a great an opportunity to enhance student's participation as well as self-study. Moreover, this approach can increase student's autonomous learning without depending on teachers. Since this model differs from traditional methods in terms of classroom activities. In terms of benefits, the flipped classroom provides teachers with more versatility in how they teach their lessons, allowing seminars to become more engaging and aimed at solving particular student weaknesses. One of the most significant advantages is the opportunity for increased interaction. Students, by far, stand to gain the most from the flipped classroom. This is because they can now study at their own pace, and review material, as needed – something that is not possible in a traditional classroom setting. Student success rates and attendance levels may also be affected.

References:

1. Baker, K. (2013). English. In J. Bretzmann (Ed.), *Flipping 2.0: Practical strategies for flipping your class* (pp. 23-36). Wiscousin: The Bretzmann Group.
2. Bergmann, J., Overmyer, J., & Willie, B. (2012). The flipped class: Myths versus reality. *The Daily Riff*. Retrieved from <http://www.thedailyriff.com/articles/the-flipped-class-conversation-689.php>.
3. Bergmann, J., & Sams, A. (2012). *Flip your classroom: Reach every student in every class every day*. Virginia: International Society for Technology in Education.
4. Brown, H. D. (2014). *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy* (6th ed.). White Plains, NY: Longman.
5. Chen Hsieh, J. S., Wu, W. C. V., & Marek, M. W. (2017). Using the flipped classroom to enhance EFL learning. *Computer Assisted Language Learning*, 30(1-2), 1-21.
6. Cockrum, T. (2014). *Flipping your English class: To reach all learners strategies and lesson plans*. New York: Routledge.
7. Davies, R. S., Dean, D. L., & Ball, N. (2013). Flipping the classroom and instructional technology integration in a college-level information systems spreadsheet course. *Educational Technology Research and Development*, 61(4), 563-580.
8. Doman, E., & Webb, M. (2015). Benefits of flipping an EFL classroom in Macao.
9. Doman (Ed.), *Reframing English education in Asia* (pp. 16–34). Salt Lake City, UT: American Academic Press.
10. Doman, E., & Webb, M. (2017). The Flipped Experience for Chinese University Students Studying English as a Foreign Language. *TESOL Journal*. (8)1, 102-141. doi: 10.1002/tesj.264
11. Driscoll, T. (2012). *Flipped learning & democratic education: The complete report*. Retrieved from <http://www.flipped-history.com/2012/04/11/the-flipped-classroom.aspx>
12. Flipped Learning Network (FLN). (2014). The four pillars of F-L-I-PTM. Retrieved from https://flippedlearning.org/wp-content/uploads/2016/07/FLIP_handout_FNL_Web.pdf
13. Gerstein, J. (2011). The flipped classroom. Retrieved from <https://usergeneratededucation.wordpress.com/2011/06/13/the-flipped-classroom-model-a-full-picture/>
14. Green, G. (2012). The flipped classroom and school approach: Clintondale High School. Paper presented at the Annual Building Learning Communities Education Conference, Boston, MA.

13. Уринова, Ф. У., & Эркинова, Ш. Ё. (2013). Значение инновационной индивидуальной работы в повышении эффективности самостоятельной учебной деятельности студентов. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (12-2).
14. Уринова, Ф. У. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКСИОЛОГИЯ КАК ЧАСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИННОВАТИКИ. *УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА*, 36.

ЭЛЕКТР ТАЪМИНОТИ ФАНИНИ ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАР АСОСИДА ЎҚИТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Мирзаев Санжар Олимович

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари
институту “Миллий тадқиқот университети” Бухоро табиий ресурсларни бошқариш
институту

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6798257>

Аннотация. Мақолада электр таъминоти фанини интерфаол методлар асосида ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари жиҳатдан тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: интерфаол, метод, электр таъминоти, ўқитиш жараёни.

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ НАУКЕ ОБ ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИИ НА ОСНОВЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ

Аннотация. В статье исследуется специфика обучения науке об электроснабжении на основе интерактивных методов.

Ключевые слова: интерактив, метод, источник питания, учебный процесс.

SPECIFIC FEATURES OF TEACHING THE SCIENCE OF ELECTRICITY SUPPLY BASED ON INTERACTIVE METHODS

Abstract. The article examines the specifics of teaching the science of power supply based on interactive methods.

Key words: interactive, method, power source, educational process.

КИРИШ

Янги таҳрирдаги “Таълим тўғрисида”ги қонунда Янги Ўзбекистонни барпо этиш шароитида юксак маънавий – ахлоқий салоҳиятга, замонавий касб-кор малакаларига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, мантиқий тафаккурга эга бўлиб, ҳаётдаги муаммоларнинг оқилона ечимини топиш маҳорати билан қуролланган, ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти вазифаларини одилона баҳолойладиган мутахассисларнинг янги авлодини тайёрлаш, шунингдек, ҳар томонлама баркамол, таълим ва касб-ҳунар дастурларини онгли равишда мукамал ўзлаштирган, масъулиятни чуқур ҳис қиладиган кадрларни тарбиялаб вояга етказишни назарда тутган ижтимоий – педагогик ғоя илгари сурилган. Ҳозирги ижтимоий-иқтисодий тараққиёт ва маънавий-сиёсий ҳаётни янгича қуриш шароитида шахс эркин, мантиқий изчилликда, ижодий фикр юрита олмаса, демократик тамойиллар тантана қилмаса, ҳарқандай ёшнинг шахсий манфаатлар қонун доирасида ҳимоя қилинмаса, уни ҳар томонлама ривожланган, комил инсон қилиб вояга етказиб бўлмайди. Шунинг учун, даставвал унинг билим олиш ҳуқуқи ва эркинликларини ижтимоий нуқтаи назардан ҳимоя қилиш, ижтимоий – иқтисодий ва маънавий-сиёсий тайёргарлигини кучайтириш, олий ўқув юртларида ўқиётганида мантиқий, ижодий мушоҳада қилиш, фикр юритиш қобилиятларини ривожлантириш давлат дастурларининг муҳим кўрсатмаларидан бирига айланган.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Шу нуқтаи назардан олий маълумотли мутахассисларни тайёрлайдиган ўқув юртларидаги бўлажак кадрларда ижодий ва мантиқий фикр юритиш кўникмаларини шакллантириш, таълим-тарбия шакллари ва усулларини янгилаш ва бойитиш йўналишида

олиб бориладиган тадқиқот ишлари муҳим долзарблик касб этади. Хусусан мутахассислик фанларини ўқитишда интерфаол таълим методларидан фойдаланиш масалаларининг кенг талқин қилиниши бугунги кунда ўз долзарблиги билан муҳим педагогик аҳамият касб этади ва куйидагиларда ўз ифодасини топади:

1. Мутахассислик фанларини ўқитишда интерфаол таълим методларидан фойдаланиш заруратининг майдонга келиши.

2. Мутахассислик фанларини ўқитишда интерфаол таълим методларидан фойдаланишнинг илмий асосланганлиги.

3. Олий таълимда интерфаол таълим методларини тадбиқ қилиш орқали креатив фикр юритувчи, ижодкор, тадбиркор, профессионал кадрларни тайёрлаш эҳтиёжининг кучайганлиги.

Шахсга йўналтирилган таълим технологиялари таркибида интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари алоҳида аҳамият касб этади.

Интерфаол таълим - бўлажак мутахассислардаги касбий билим, кўникма ва малакаларни ривожлантиришнинг энг самарали шаклларида саналиб, унда талабаларда креативлик қобилиятларни ривожлантиришнинг муҳим омили бўлган шахс мустақиллиги таъминланади ва ривожлантирилади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ

Тадқиқотчилар Л.Н.Вавилова ва Т.С.Баниналар интерфаол таълимнинг самарали жиҳатларини куйидагича баҳолайдилар:

1. Интерфаол таълим талабалардаги билиш жараёнларини фаоллаштириш, ўзлаштирилган билим ва кўникмаларни аниқ вазиятларда қўллаш олиш, ўз имкониятларини рўёбга чиқариш, ижодий изланиш имконини беради.

2. Интерфаол таълим методлари ва технологиялари - таълим оловчилардаги мотивацияни, ностандарт вазиятларда тўғри қарор қабул қила олиш кўникмаларини, тадқиқотчилик фаоллиги, креатив фикрлаш кўникмасини ривожлантиради.

3. Интерфаол таълим муҳити таълим оловчиларда муаммоларни кўра билиш, таҳлили қилиш, фаол ҳаётий позицияни шакллантириш, толерантлик, ўзгалар фикрига ҳурмат, жамоадаги ҳамкорлик, ҳаётий қадриятларини ривожлантиришга қулай шарт-шароитларни яратади.

Таълим оловчиларнинг ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш масаласи турли даврларда турли муаллифлар томонидан ўрганилган, илмий- назарий жиҳатдан асосланган. Бунда ўқитишнинг шакл, метод ва воситаларини ўзгартириш, уларни таълим оловчининг индивидуал хусусиятларига мослаштириш, таълимни махсус психологик-дидактик шароитларини яратиш масалалари алоҳида ўрганилган.

Таълим назарияси ва шахс билиш фаоллигини ривожлантириш билан боғлиқ тадқиқотлар таҳлил этилганида, бугунги кунда педагогикада ўқитишнинг бир қатор моделлари мавжудлигини кўриш мумкин бўлади. Жумладан:

1. Пассив ўқитиш модели - бу модел доирасида таълим оловчилар ўқув жараёни объекти сифатида намоён бўладилар. Бунда талабалар ўқув ахборотларини тинглайдилар ва кўрадилар.

2. Фаол ўқитиш модели - ушбу жараёнда талабалар ўқитиш жараёни объекти сифатида фаолият кўрсатадилар. Улар ўқув ахборотларини ўзлаштириш жараёнида

мустақил ишлаш, ижодий топшириқларни бажариш ишлари билан кенг кўламда шуғулланадилар.

3. Интерфаол ўқитиш модели - мазкур ўқитиш жараёни таълим олувчиларнинг мунтазам, фаол муносабатлари ва биргаликдаги ҳаракатлари асосида амалга ошади. Ушбу жараёнда талаба ва профессор-ўқитувчи ўқув жараёнининг тент ҳуқуқли субъекти ҳисобланади.

МУҲОКАМА

Интерфаол ўқитишда ўқитувчи ўқув фаолиятининг фаол ташкилотчиси бўлиб, талаба бу фаолиятнинг субъекти сифатида намоён бўлади.

Интерфаол ўқитиш жараёнида талабалар жисмоний, ижтимоий ҳамда ўрганиладиган таълим мазмуни билан ўзаро муносабатга киришадилар. Ушбу ҳар учала фаоллик кўринишлари ранг-баранг шаклларда таълим жараёнида иштирок этади. Жумладан:

жисмоний - талабаларнинг иш ўринларини ўзгартирадилар, бошқа жойга ўтирадилар, мулоқотга киришадилар, ёзадилар, тинглайдилар, чизадилар, ижодий фаолият кўрсатадилар;

ижтимоий - саволлар берадилар, жавоблар қайтарадилар, ўзаро фикр алмашадилар;

билиш - профессор-ўқитувчилар баён этган фикрларга ўзгартиришлар киритадилар, уни тўлдирадилар, ўзлари мустақил тарзда муаммоларга ечим топадилар, касбий тажриба манбаи сифатида намоён бўлади.

Интерфаол ўқитиш жараёнининг таркибий қисмлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- ўқув фанининг мазмуни;
- таълимий таъсирнинг шакллантирилиши;
- талабаларнинг ўқув фаолияти;
- талабалар ўқув фаолиятининг назорати;
- талабалар ўқув фаолияти натижаларининг баҳоси;
- тескари алоқа(рефлексия) кабилар.

Мазкур тизимнинг таркибий қисмлари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. Улар бир-биридан мустақил тарзда мавжуд бўла олмайди. Шунинг учун ҳам интерфаол ўқитишнинг барча таркибий қисмлари ўзаро алоқадорликда таҳлил этилиши керак.

Талабаларнинг ўқув фаолияти уларнинг ўқув материалларини идрок этишлари, эслашлари, улар устида фикрлашлари, ўз билимларини амалий фаолиятларида қўллашлари жараёнида мустаҳкамланади.

ХУЛОСА

Интерфаол ўқитиш жараёнининг ўзига хос фарқли жиҳати бу тизимда талабаларнинг ўқув фаолияти ўз-ўзидан назорат қилинишидир. Назоратнинг натижалари талабалар билим даражасини баҳолашда ҳисобга олинади. Шу асосда тескари алоқа орқали навбатдаги ўқув фаолиятининг самарали амалга ошишига таъсир кўрсатилади. Шу тариқа интерфаол ўқитишнинг бошқа бир фарқли жиҳати муайян ўқув фаолияти жараёнидаги тескари алоқа орқали талабалар фаолиятига тезкорлик билан тузатишлар киритиш имкониятининг мавжудлигида ўз ифодасини топади. Бу, биринчи навбатда, аниқ бир талабанинг билим даражаси, у йўл қўйган хатолар, унинг эҳтиёлари билан бевосита боғлиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат (ўқувқўлланма) . –Т., 2006.
2. Расулев А. А., Хайдаров М. М. Ўқитишнинг интерфаол методлари: Ўқув-услугий қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015.– 47 б.
3. Ҳамдамова М. Ёшларнинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш механизмининг педагогик-психологик асослари (услугий тавсиялар), 2007.
4. Ҳодиев Б.Й., Болтабаев М.Р. “Олий ўқув юртидаги тарбиявий ишларга психологик ёндашувлар”. -Т.: 2009.
5. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ ҚЛ Мусахоновна - Science and innovation, 2022
6. Эффективное использование электронных образовательных ресурсов в обучении биологии ЛМ Карахонова - Наука и образование сегодня, 2020
7. ICT-As a means of achieving new educational results in teaching natural disciplines in secondary schools KL Musokhonovna ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11 (10), 315-321

INFORMATIZATION OF EDUCATION AND CYBERSECURITY ISSUES IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Uzoqov Asliddin Mexritdinovich

Bukhara State University, Faculty of military education, head of the special preparatory cycle
Doctor of philosophy in Pedagogical Sciences (PhD)

Abdullaev Azizbek Sukhrobovich

Student of the Faculty of military education, Bukhara State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6798289>

Abstract. *In the modern educational process, the topic of informatization and cybersecurity threats are relevant today. It should be noted that the processes of informatization and the problems of cybersecurity in the educational environment are interrelated. Due to the rapid development of information technologies and widespread digitalization, there has been a trend of large-scale application of new communication technologies in the field of education, organization of the educational process, knowledge control, etc. The problem of pedagogical support of students on the formation of their information-safe behavior is considered. In the article, the team of authors has developed a list of possible solutions to the identified problems.*

Key words: informatization, informatization of education, information technology, information security, cybersecurity in the educational environment, threats to cybersecurity.

ИНФОРМАТИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОПРОСЫ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация. *В современном образовательном процессе актуальна тема информатизации и угроз кибербезопасности. Следует отметить, что процессы информатизации и проблемы кибербезопасности в образовательной среде взаимосвязаны. В связи со стремительным развитием информационных технологий и повсеместной цифровизацией наметилась тенденция масштабного применения новых коммуникативных технологий в сфере образования, организации учебного процесса, контроля знаний и т.д. Проблема педагогического сопровождения обучающихся на формирование их информационно-безопасного поведения. В статье авторским коллективом разработан перечень возможных решений выявленных проблем.*

Ключевые слова: информатизация, информатизация образования, информационные технологии, информационная безопасность, кибербезопасность в образовательной среде, угрозы кибербезопасности.

INTRODUCTION

In the modern world, there are processes of informatization of all spheres of public life. It should be noted that the term "informatization" can be interpreted from different positions. We agree with the opinion of I. D. Alekperov, who in his research indicates that "the informatization of society is a large-scale social process. Its peculiarity lies in the fact that the main and main activity is the collection, accumulation, processing, storage, transmission and use of information.

At the same time, modern means of microprocessor, computer technology, as well as various means of information communication are used" [1, p. 17].

In a broad sense, informatization of education is understood as a set of conditions of a social, organizational, pedagogical, technical, methodological nature, as well as changes in the introduction of technical devices and information products into the educational process, electronic educational resources, digital educational resources, new applications and programs for communication.

RESEARCH METHOD AND METHODOLOGY

In a narrow sense, under the informatization of education, we consider the introduction of information tools, computer equipment, information products, as well as relevant new technologies into educational organizations.

At the same time, the process of education does not lose its traditional function. On the contrary, it is being improved, a new function is being added - the development of highly adaptive pedagogy of the information society.

The use of ICT and distance learning technologies has led to significant changes in the teaching and learning processes. At the same time, the process of including ICT in education involves a revision of the dynamics of interaction with students, as well as the creation of new information processing tools [2, p. 14]. If we analyze the world experience, we can come to the conclusion that the distance learning format is most widespread where the appropriate infrastructure is present and developed (there are fairly good conditions for the development of new technologies, there is widespread technical equipment, the population has a high level of information literacy). If we analyze the statistics and analytics provided by International Data Corporation (IDC) on its official website, we can conclude that distance learning occupies a third of the education market in Europe [3, pp. 32-33]. The Uzbek distance learning market has been around for more than twenty years. At the same time, many educational Internet platforms have been developed on the market, which accumulate a variety of educational materials and online courses, proctoring systems.

It is necessary to say that the conditions of traditional and distance learning differ significantly from each other. With distance learning, there is no familiar classroom-based system, there is no familiar "immersion effect". It is impossible to ignore the situation associated with the worldwide spread of the Covid-19 coronavirus infection. The pandemic has changed modern realities; there have been changes in almost all spheres of life of Uzbek society – in the economy, healthcare and, of course, in education. It should be noted that new technologies and forms of organization of the educational process have been introduced everywhere in Uzbek education. In a short time, schools, colleges, universities and other educational organizations have almost all switched to a distance learning format.

The decision to use the distance format in the educational process for the period of the pandemic was made by educational organizations in different regions of Uzbekistan independently, based on the level of danger of the epidemiological situation, the presence or absence of a threat to students.

At the same time, e-learning materials should be available to every student. WeChat Facebook Messenger, any suitable technology can be used for communication between teachers and students, including WhatsApp, Viber, Telegram, Skype, WeChat, Snapchat, Facebook Messenger, etc.

The second option of distance learning was developed for regions with a non-critical epidemiological situation and consists in partial transfer of students to distance learning. Those students who, for personal reasons, have expressed a desire to switch to distance learning, such an opportunity will be provided.

RESEARCH RESULTS

Both options for transferring students to distance learning are aimed at minimizing direct communication between the subjects of the educational process. In accordance with the laws of Uzbekistan, both scenarios were possible. In this aspect, it was useful to use video lectures and video lessons developed by Uzbek teachers, the Online maktab online platform project, a unified collection of digital educational resources, etc.). In addition, it is necessary to develop an electronic information and educational environment in schools, colleges, universities [6].

After analyzing the features of distance learning, N. Y. Marchuk identifies the following characteristics. Distance learning differs from other types of learning by a new way of transmitting and perceiving educational information.

Sometimes distance learning is accompanied by the presence of a specially created virtual environment. For such a format of training, special methods of building learning strategies are being developed, new information and communication technologies are being used [7, p. 78].

The difference between distance learning from traditional, according to G. V. Mozhaeva, lies primarily in the presence of a certain distance between the subjects of the educational process (between a teacher and a student or a group of trainees, between administrative staff, methodologists and students, etc.). That is, with a distance format, there is completely no direct communication between the subjects of the learning process [8, p. 41].

An important aspect related to the process of organizing a distance learning format is ensuring the cybersecurity of the educational environment. Note that by the term "cybersecurity" we mean the process of using security measures in order to ensure the confidentiality, integrity and availability of information, personal information. In other words, these are methods and methods of protecting servers, mobile devices, personal computers, electronic systems, networks and data from cyber attacks.

DISCUSSION

Let's analyze the Uzbek, as well as foreign experience in this direction. As a result of the analytical work carried out, we have identified a number of cybersecurity threats that arise in educational organizations.

Among the main problems in this aspect are the following. Firstly, it is the use of outdated, obviously unsafe platforms. These platforms are vulnerable, they are obviously susceptible to cyber attacks if preventive measures are not taken to eliminate these vulnerabilities. Secondly, it is the installation and use of unlicensed software. Such "hacked" (counterfeit) software is highly likely to contain "spyware" or other malicious programs. These computer viruses can disrupt the normal functioning of information systems [9, p. 37].

At the same time, hacked, "pirated" software, as a rule, does not allow for software updates. This, of course, increases vulnerability, does not allow you to deal with emerging threats and attacks.

In order to solve cybersecurity problems in the educational environment, programs should be regularly monitored. It is recommended to preventatively eliminate all problems identified as a

result of diagnostics. However, practice shows that most educational organizations resort to those solutions that they "have at hand". This explains the lack of regular security audits, and, as a result, the increasing vulnerability.

The problems of cybersecurity in the educational environment cover not only technical aspects, but also the issue of protecting the student from information that negatively affects his development, personal formation (for example, various kinds of propaganda). That is, the dissemination of unwanted information among students is a significant threat that requires an immediate response from the staff of the educational organization. To solve it, it is necessary to take measures to counter extremist ideology, to block pornography, provocative materials, propaganda of drugs, psychotropic substances, etc.

There are problems that arise as a result of social media communication.

In the Internet space, it is more difficult for students to resist threats, intimidation and other manipulations by third parties. That is why it is recommended to form and develop the skills of information-safe behavior among children and students.

Let's list the various options for ensuring the cybersecurity of the technological infrastructure. The first recommendation is to diagnose and check systems on a regular basis. Speaking about ensuring cybersecurity, it is necessary to talk about reliable and complex passwords that are regularly updated and stored in secure places. However, modern realities are such that often in educational organizations, simple passwords are set for students' personal accounts, which are easy to pick up and crack. This problem is not an isolated one, but a systemic one. At the same time, this situation occurs not only in educational organizations, it occurs even in commercial companies.

CONCLUSION

It is worth noting that often assigned passwords and transmitted to students are not kept secret, on the contrary, they are distributed openly, pasted into diaries and workbooks of students. Moreover, passwords set at the beginning of the school year, as a rule, are not updated and serve to log in to your personal account for several months or even several years.

List of literature:

1. Алекперов И.Д., Алекперова Э. А., Алекперова А. И., Алекперова А. И. Кибербезопасность в эпоху цифрового образования // Интеллектуальные ресурсы – региональному развитию. – 2020. – № 1. – С. 16–19.
2. Aznar I., Caceres M. P., Trujillo J. M., Romero J. M. Mobile learning and emerging mobile technologies in Preschool Education: perceptions of teachers in training // Espacios. – 2019. – Vol. 40. – № 5. – P. 14.
3. Киян И. В. Анализ зарубежного опыта дистанционного обучения // Научно-методические проблемы и новые технологии обучения. – 2010. – № 6 (36). – С. 32–36.
4. Виндекер О.С., Голендухина Е. А., Клименских М. В., Корепина Н. А., Шека А. С. К вопросу об эффективности дистанционного обучения: исследование представлений // Педагогическое образование в России. – 2017. – № 10. – С. 41–47.
5. Приказ Министерства науки и высшего образования Российской Федерации от 14 марта 2020 г. № 397 «Об организации образовательной деятельности в организациях,

- Марчук Н. Ю. Психолого-педагогические особенности дистанционного обучения // Педагогическое образование в России. – 2013. – № 4. – С. 78–85.
6. Паспорт приоритетного проекта «Современная цифровая образовательная среда в Российской Федерации» [Электронный ресурс]. URL: <http://static.government.ru/media/files/8SiLmMBgjAN89vZbUUtmuF5lZYfTvOG.pdf> (дата обращения: 28.07.2020).
7. Марчук Н. Ю. Психолого-педагогические особенности дистанционного обучения // Педагогическое образование в России. – 2013. – № 4. – С. 78–85.
8. Можаяева Г. В. Образовательный процесс в системе дистанционного образования // Вестник ассоциации «Открытый университет Западной Сибири». – 1999. – Выпуск 1. – С. 40–49.
9. Зубалова О. А. Проблемы информационной безопасности образовательной среды в современных условиях // Мир науки, культуры, образования. – 2018. – № 3 (70). – С. 36–38.

ANVAR OBIDJON SHE'RLARIDA MUBOLAG'A SAN'ATINING QO'LLANILISHI

Diyorbek Ro'zmamat o'g'li Turg'unpo'latov

Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabalari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6799752>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek adabiyoti va jurnalistikasida o'zining serqirra ijodi bilan chuqur joy olgan Anvar Obidjonning lirikasida mubolag'a janrining qo'llanilishi va uning ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: mubolag'a, janr, ig'roq, g'uluv, tasavvur, tablig'

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРЕУВЕЛИЧЕНИЯ В СТИХАХ АНВАРА ОБИДЖОНА

Аннотация. В данной статье говорится об использовании преувеличения и его значении в лирике Анвара Обиджона, который своим блестящим творчеством занимает глубокое место в узбекской литературе и публицистике.

Ключевые слова: преувеличение, жанр, воображение, пропаганда.

THE USE OF THE ART OF EXAGGERATION IN ANVAR OBIDJON'S POEMS

Abstract. This article talks about the use of exaggeration and its importance in the lyrics of Anvar Obidjon, who has a deep place in Uzbek literature and journalism with his brilliant work.

Key words: exaggeration, genre, imagination, imagination, propaganda

KIRISH

Badiiy adabiyot, ayniqsa she'riyat azal-azaldan insoniyat ko'ngliga malham bo'luvchi, uni nurga, yorug'likka chorlovchi sirli xilqat bo'lib kelgan. Inson yoshidan, ruhiy holatidan qat'iy nazar, qandaydir yupanchga, ilinjga intilib yashaydi. Ildizlari teran va zalvorli nazm bulog'idan suv ichgan Sharq adabiyoti, jumladan o'zbek she'riyati mohiyat va hajm e'tibori bilan hayratlanarli darajadadir. Shu ma'noda bu xazinaning hali ochilmagan qirralari bisyorligi ijodkorlar misolidan yangidan yangi misralar, oharli baytlar, betakror obrazlar vositasida namoyon bo'laveradi.

Nazm deb ataluvchi mumtoz adabiyotning she'riyat sohasida badiiyat salmoqli o'rin tutadi. Badiiylik she'r tuzulishining zaruriy o'lchami bo'lib, ijod namunasining o'ziga xos asosiy mezonidir. Chunki har qanday she'r o'quvchi diqqat markazidan joy olar ekan, unda muallifning nimalarni tasvirlagani emas, qanday qilib tasvirlagani e'tiborga molik narsa bo'ladi. Ya'ni, shoirning badiiylik qobiliyati, ko'rkam ranglarni kashf etuvchi mo'yqalami o'quvchini jalb qiladigan omildir.

Aruz ilmidan bexabar o'qituvchi yoki o'quvchi ming yillik adabiyotimiz tarixida yaratilgan nodir asarlarni ifodali o'qiy olmaganidek, she'riy san'atlar ilmidan uzoq kishilar buyuk bobokalon shoirlarimizga xos yuksak salohiyat mohiyatini anglab yetishlari qiyin [4, 186].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Anvar Obidjon (1947-2020) o'zbek adabiyoti va jurnalistikasida o'zining serqirra ijodi bilan chuqur joy olganligi hammamizga ma'lum. Uning nazm va nasr yo'nalishlaridagi ijod namunalarning aksariyati bolalar adabiyotini boyitgan. Shoirning she'rlari, hikoyalari va ertaklarida mavzusidan tortib, to oxirgi nuqtasigacha bolalardek oddiy va sodda stilda yozilishida ham soddagina badiiylik motivi katta rol o'ynaydi.

O'zimdanda ko'p seni o'ylayveraman,

*Bo 'yingni jahonga bo 'ylayveraman...
Qabrimda ham husning kuylayveraman,
Vatanjon! [3, 106]*

Muallif o'z she'rida Vatanini nafaqat ta'riflab, balki uni erkalatib ham unga bo'lgan sodiqlik hissini ko'rsata olgan. Otning vazifaviy shakllaridan erkalash shaklining –jon ko'shimchasini Vatan so'zi bilan ishlatilishi ijodkorning o'zgacha bolajon stilidan dalolat beradi. Shuningdek, 1960-yilda "G'uncha" jurnalida bosilgan shoirning birinchi she'rining "Shkafjon" deya nom olishi ham so'zimizning dalilidir. Shuningdek, bu she'rda mubolag'a san'ati mohirona foydalanilgan:

*Mehringni ko 'rpadek yopinib o 'tgum,
Har daraxt, toshingga topinib o 'tgum,
Bag 'ringda yurib ham sog 'inib o 'tgum,
Vatanjon! [3, 106]*

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mubolag'a araba tilida "kattalashtirish", "kuchaytirish" ma'nosini bildirib, adabiy asarda tasvirlanayotgan badiiy timsol holati yoki harakatini bo'rttirib, kuchaytirib ifodalash san'ati demakdir. Bu xil tasvirda badiiy timsol xususiyatlari yaqqolroq namoyon bo'ladi, o'quvchi ko'zi oldida yorqinroq gavdalanadi [2, 4]. A.Obidjonning mazkur she'rida muallifning o'z vataniga bo'lgan vafosi, sadoqati g'oyatda kuchaytirib tasvirlangan. Mubolag'a san'atining uch turi mavjud bo'lib, u tablig', ig'roq, g'uluv kabi terminlarni o'z ichiga oladi. Shoir qalamiga tegishli ko'pgina she'rlarda mazkur uch turni ham uchratishimiz mumkin. **Tablig'** aqlan ishonish mumkin bo'lgan, hayotda ham yuz berishi mumkin bo'lgan mubolag'adir [2, 5].

*Balodan asray deb tumor bo 'laman,
Noming ulug 'lovchi shior bo 'laman,
Uxlab uyg 'onguncha xumor bo 'laman,
Vatanjon! [3, 106]*

Bunda shoir o'z yurtini balodan saqlash uchun qalqon bo'lib himoya qilishni, o'z she'rlari bilan eli nomini ko'klarga ko'tarishni va uyqusida ham yurtiga bo'lgan muhabbati jo'sh urib turishini tasvirlagan. **Ig'roq** belgi yoki harakatni aqlan ishonish mumkin bo'lsa ham, hayotda yuz berishi mumkin bo'lmagan tarzda kuchaytirib tasvirlash demakdir [2, 5]. "Yaxshi niyat" she'rida bu turning yorqin namoyondasini ko'rishimiz mumkin:

*... "Qaylarga uchdi fikring?
Nelarni quchdi zikring?"
U der: "Qaniydi bo 'lsam,
Men quruvchi-kosmonavt.
Qurar edim oyga ham
Bog 'cha, maktab, internat..." [1, 7]*

Ya'ni, Oyga inson qadami yetsa hamki, uning maktab, internat kabi binolar barpo etishi haqiqatdan yiroq bo'lgan hodisadir. Mubolag'aning uchinchi darajasi **g'uluv** deb ataladi. Aql ham bovar qilmaydigan, hayotda hayotda ham yuz berishi mumkin bo'lmaydigan tarzda tasvirlash shunday san'at sanaladi [2, 6]. "Kim tuzatadi?" she'rida bu tur quyidagicha o'z ifodasini topgan:

*Quyonom bor – «vov-vov» der,
Kuchugim bor – beda yer.*

*Xo 'rozim suvda suzar,
Mushugim arqon uzar.
Tongda qichqirib – «quq -qu»,
Balig'im bermas uyqu.
Eshagim poylar sichqon,
Toshbaqam uchqur, jayron.
Toychoq'im ko'p sustqadam,
Tez yurolmas sira ham.
Tuxum bosar buzog'im,
O'rdakkinam – suzog'im.
Kunu tun hangrar echkim...
Hoy, gapimdan kulgan kim?
So'ylagan bo'lsam chatoq,
O'zing to'g'ri ayt, o'rtoq [1, 16].*

Mazkur she'r ham askiya, ham topishmoq ko'rinishida yozilgan bo'lib, unda hayvonlarning ovozlari, harakatlari yanglish berilgani bois, mubolag'a san'atining yuqori ko'rinishi sanaladi. O'quvchini ham o'qishga, ham idrok qilishga undovchi logik va hajviy omillar she'rning asosini yaratasa, lirik badiiyat ham uyg'unlashgan holda mukammal asar yaratilgan. Adabiyotimiz tarixi yana shundan dalolat beradiki, she'riy san'atlar shoir badiiy salohiyatini ko'z-ko'z qilish, uning xilma-xil san'atlardan mohirona foydalanish usullarini namoyish etish emas, balki ijodkor badiiy tafakkur dahosining ko'lami, yuksak ijtimoiy-axloqiy g'oyalarni jilolantirish san'atkorligi ifodasi bo'lib kelgan [1, 4]. Anvar Obidjon ijodi ham serqirra xususiyatga ega bo'lib, bolalikning serjilo ranglarini jonlantirgan asarlari o'zbek mumtoz adabiyotining bezagi sifatida katta e'tirofga egadir.

XULOSA

Mubolag'a o'quvchining tasavvur olamiga asoslanadi, timsol holati yoki harakati belgisi ana shu tasavvur olami singdirilganchalik bo'rtirilishi mumkin. Umuman olganda, mubolag'a janridan deyarli barcha shoir va yozuvchilar foydalangani uchun "ommaviy janr" guruhiga allaqachon kirib ulgurdi. Ayniqsa bu janrning o'rni beqiyos. Usiz yozuvchi o'zining fikrlarini kitobxonga yetarlicha yetkazib berolmaydi. Shuning uchun ham she'riy san'atlar adabiyotning poydevori sanaladi [4, 188].

Pedagog-o'qituvchilar o'quvchi yoshlarga yosh bo'lishiga qaramay, badiiy ijodning yukini, adabiyotning inson kamolotiga ta'sirini teran anglatishi, badiiy adabiyot deb nom olgan ulkan maydonning, she'riyat ko'chasiga kirgiza olishi kerak. Ustoz ijodkorlarning boy adabiy merosi, nekin tuyg'ularni tarannum etgan ash'orlariga o'quvchilarga yo'lchi yulduzdek yo'llarini yoritishiga undash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Anvar Obidjon, Ona Yer, "Yosh gvardiya", Toshkent – 1974;
2. Anvar Hojiahmedov, She'r san'atlarini bilasizmi?, "Sharq", Toshkent – 2001;
3. Ozod vatan saodati, "Adib", Toshkent – 2013.
4. Turg'unpo'latov, D. R. (2021). Mubolag'a – keng ommalashgan adabiy janr. *Academic research in educational sciens (ARES)*, 2(8).

5. Turg'unpo'latov, D. R. (2021). Xalq maqollarida uchraydigan qarama-qarshilik xususiyatining o'ziga xos poetik tamoyillari. *Scientific progress*, 2(1).
6. Turg'unpo'latov, D. R. (2021) "Tamsil" adabiy janrning badiiy xususiyatlari. *Образование и наука в XXI веке* 2(19), (pp. 1374-1377).
7. Turg'unpo'latov D.R. (2022). Uslubshunoslik: oddiy so'zlashuv uslubiga xos o'ziga xosliklar. *Scientific progress*. 2 (1; maxsus son), (pp. 235-238).
8. Turg'unpo'latov D.R. (2022). Alisher Navoiy asarlarida irsoli masal san'atining qo'llanishi. "New research on the works of Alisher Navoi and Zahiriddin Muhammad Babur" (pp.461-465).
9. Turg'unpo'latov D.R., Abdullayeva O.O. (2022) Hajviy asarlarda mubolag'a janrining qo'llanilishi. *Scientific progress*. 3 (4), (pp. 1100-1102).
10. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva., Bobur Yangiboy o'gli Hakimov.(2022) "Halqa" asarida islom dini uchun kurash (Abdulloh obrazining tafsilotlari misolida). *Science and Innovation* 1(2)
11. Bobur Yangiboy o'g'li Hakimov., Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva.(2022) O'TKIR HOSHIMOVNING "DUNYONING ISHLARI" ASARINING BADIY-FALSAFIY XUSUSIYATLARI HAMDA "ILTIJO" HIKOYASI HAQIDA. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 2(5)
12. Ozoda Odiljon kizi Abdullaeva. (2022) PEDAGOGICAL VIEWS ON THE TEACHING OF LITERATURE IN THE EARLY MIDDLE AGES. *Science and Innovation* 1(2)
13. Bobur Yangiboy o'g'li Hakimov., Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva.(2022) "MARTIN IDEN" asaridagi Martin Idenning hayotga bo'lgan muhabbat tafsilotlari. *Yosh tadqiqotchi jurnali* 1(3)
14. Abdullayeva Ozoda Odiljon qizi. (2022) ADABIYOT FANINI O'QITISHDA XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARINING AHAMIYATI (MAQOLLAR MISOLIDA) *Science and Innovation* 1(2)
15. Abdullayeva Ozoda Odiljon qizi. (2022) ADABIYOT FANINI O'QITISHDA SHARQ ALLOMALARINING METODIK QARASHLARI *Science and Innovation* 1(2)
16. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva. (2022) ZULFIYA HAYOTI VA IJODINI O'RGATISHDA ZAMONAVIY USULLAR *Scientific progress* 3(4)
17. Diyorbek Turg'unpo'latov & Ozoda Abdullayeva. (2022) HAJVIY ASARLARDA MUBOLAG'A JANRINING QO'LLANILISHI *Scientific progress* 3(4)
18. Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva.(2022) ANVAR OBIDJON IJODINI O'RGANISHDA SAMARALI USULLAR *Science and Innovation* 1(3)

**БАДИЙ ТАРЖИМАДА МИЛЛИЙ РЕАЛИЯЛАРНИНГ ИФОДАЛАНИШИ
(КЕНГЕСБОЙ КАРИМОВНИНГ “ОҒАБИЙ” РОМАНИ ТАРЖИМАСИ
МИСОЛИДА)**

Гулом Атаджанов

ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти

эркин тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6798300>

Аннотация. Мазкур мақолада Р.Мусурмон ўғирмасидаги қорақалпоқ ёзувчиси Кенгесбой Каримовнинг "Оғабий" романидаги миллий реалияларнинг таржимада қайта акс этиши муаммоси ўрганилди.

Калит сўзлар: Бадиий таржима, қорақалпоқ адабиёти, ўзбек адабиёти, таржимон, миллий реалия, Рустам Мусурмон.

**РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ РЕАЛИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ
ПЕРЕВОДЕ**

(НА ПРИМЕРЕ ПЕРЕВОДА КЕНГЕСБОЯ КАРИМОВА РОМАНА «ОГАБИ»)

Аннотация. В данной статье исследована проблема переотображения национальных реалий в романе «Огабий» Кенгесбая Каримова, каракалпакского писателя Р. Мусурмона.

Ключевые слова: Художественный перевод, каракалпакская литература, узбекская литература, переводчик, национальная действительность, Рустам Мусурмон.

**REPRESENTATION OF NATIONAL REALITIES IN LITERARY TRANSLATION
(IN THE EXAMPLE OF KENGESBOY KARIMOV'S TRANSLATION OF THE NOVEL
"AGABI")**

Abstract. In this article, the problem of re-reflection of the national realities in the novel "Ogabi" by Kengesboy Karimov, a Karakalpak writer under R. Musurmon, was studied.

Keywords: Literary translation, Karakalpak literature, Uzbek literature, translator, national reality, Rustam Musurmon.

КИРИШ

Ҳар бир халқ миллат сифатида шаклланад экан, ўзининг тили, дини, урф-одати-ю, анъаналари, маросим ва удумларига эга бўлади. Бадиий таржимада миллий реалияларни ўғириш мутаржим учун анчагина машаққатлар туғдиради. Бу муаммони кузатиш учун Рустам Мусурмон таржимасидаги “Оғабий” романидаги миллий реалиялар ўғирмасига диққат қаратамиз. Ушбу асар таржимасининг кириш қисмида мутаржим "Оғабий" романининг таржимасига киришишдан олдин Ўзбекистон халқ шоири А.Ориповдан фотиҳа олганлиги ҳақида шундай хотирлаб ёзади: “2013-йилнинг куз ойлари эди. Кенгесбой оға хизмат сафари билан “Дўрмон” ижод уйига келган кезлари. Мен “Оғабий” романини таржима қилишга ният қилганман, аммо уни амалга ошириш учун журъатми, кайфиятми етишмаётгандай ишни бошлолмаётган эдим. Кенгесбой оға билан Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири Абдулла ака Ориповнинг хузурига бордик. Қорақалпоқ диёри ва адабиёти ҳақида гап бўлса, Абдулла ака яйраб кетарди. Кенгесбой оғани “Оғабий” роман-диалогияси билан табриклади. Шу аснода дилимдаги сўз тилимга кўчди: - Абдулла ака, оқ фотиҳа берсангиз, Кенгесбой оғанинг шу асарини ўзбек тилига таржима қилсам... Абдулла ака

ўйланиб қолди. Бироздан сўнг: - Бошқа халқлар адабиётидан таржима қилингандан кўра, қардош халқлар адабиётидан таржима қилиш қийин. Айниқса, роман таржимаси... Матн жуда ҳам ўзбекчалашиб кетмаслиги керак. Миллий рух, миллий урф-одат ва характерлар ифодасини сақлаб қолиш керак. Таржимоннинг айби билан қорақалпоқ тилидаги асарнинг “шира”си, “таъми” ва “ранг”и ўзгариб, “чучмал”лашиб кетмаслиги зарур. Ҳар бир халқнинг ҳаётида фақатгина шу халққа тегишли бўлган шундай нозик ҳолатлар ва ифодалар борки, улар маҳорат билан таржима қилинмаса, ўз моҳиятини йўқотиши ёки тушунарсиз бўлиб қолиши мумкин... Хуллас, бадиий таржима ҳақида бир қатор фикр-мулоҳазаларни билдириб, Абдулла ака роман-дилогияни таржима қилишга оқ фотиҳа берди”. Ижодкорларнинг Дўрмондаги ана шу суҳбат мулоқотидан сўнг, Рустам Мусурмон ёзувчи Кенгесбай Каримов ва Абдулла Ориповларнинг далдаси ва оқ фотиҳасидан сўнг, роман таржимаси устида иш бошлайди. Бир қарашда ўзбек - қорақалпоқ халқларининг қардош тил ва миллат бўлгани боис таржима жуда осондек кўриниши мумкин. Аммо шоир А.Орипов таъкидлаганидек, қардош халқлар адабиётидан таржима қилиш ҳам машаққатли ишдир. Чунки, ҳар бир халқнинг ўз миллий руҳи, миллий урф-одат ва анъаналари ва миллий характери бўлади. Шу маънода, мутаржим Р.Мусурмон "Оғабий" романи таржимасида қорақалпоқ миллий характери ва қорақалпоқ миллий руҳини сақлаб қолишга интиланлигини алоҳида таъкидлаш жоиз. Биз ушбу мақолада роман матнида учрайдиган қорақалпоқ миллий реалияларининг ўзбекчада қандай акс этганига диққат қаратамиз.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Қорақалпоқ халқ ўйинларидан бири бу **"қашарман тўп"** дир. Бу сўз аслият матнда шундай қўлланилган: *“Қашарман топ, шуллик, асық ойында гирлегенлердин әдебин берип қоятуғын, ерке өскен, ата-анасының жалғызи Қайырдың эң жақсы көретуғын нәрсеси ат миниў менен аңшылық эди”*. Энди мазкур парча ўзбек тилида қуйидагича акс этган: *“Мол жунидан ясалган копток, чиллак, ошиқ ўйинида гердайганларнинг адабини бериб қўядиган, еркатоы, ота-онасининг ёлғизи Қайирнинг энг яхши кўрадиган машгулоти от миниш ва овга чиқиш эди”*. Кузатяпмизки Р.Мусурмон аслиятдаги **"қашарман тўп"** қорақалпоқ миллий ўйин номини **"мол жунидан ясалган копток"** деб ўтиради. Бизнингча, таржимон **"мол жунидан ясалган копток"** деб ўгирмасдан, аслиятдаги **"қаншарман тўп"**ни фонетик жиҳатдан ўзбекчага мослаштириб бериши мумкин эди. **"Мол жунидан ясалган копток"** деб ўгирилишида сўз чўзилиб кетган, иккинчидан қорақалпоқ миллий реалиясига путур етган. Назаримизда, Р. Мусурмон **"қаншарман тўп"** миллий реалиясини таржимада асл ҳолида бериб, матн остида бу сўзга изоҳ бериши маъқул эди. Қорақалпоқ тилининг изоҳли луғатида бу сўзга қуйидагича изоҳ берилади: *"Қашарман (ат) Топ ойыныда қашыўға белгиленген орын"*.

Романда қорақалпоқ халқининг миллий урф-одат ва анъаналаридан бири **"айдар тўй"** ва **"айдар соч"** миллий реалиялари ҳам ишлатилган. Ўзбек халқининг **"суннат тўйи"** қорақалпоқларда **"айдар тўй"** деб аталади. Демак, ҳар икки халқнинг миллий маросим тўйи бир хил аммо номланиши ҳар хил. Аслиятда қўлланилган **"айдар соч"** маросими **"айдар тўй"**дан олдин ўтказилади. Яъни қорақалпоқ миллий урф-одатларига кўра олти-етти ёшга тўлган, суннат қилиниши керак бўлган ўғил болаларга **"айдар тўй"** дан олдин **"айдар соч"** маросими қилинади. **"Айдар соч"** маросимида ўғил боланинг сочи олиниб, бошининг тепасида озгина кокили қолдирилади. Бу кокил соч суннат қилингунча туради. Мисол

келтирамиз: **Аслиятда:** *“Торықасқа ержетип, Амантүбекти жайлаган дөгеректеги еллердиң тойларын дубирдетип, байрақ алып жүргенде Ережеп те шыбық атты таслап, суннет той менен айдар тойын тойлап болған, әкеси Қулиыға мегзеп, бойшаң болажағынан дәрек берип, ақсары жузине көк көзлери жарасып, аўыл арасын шаңғытып жүретуғын бала эди”*. Қорақалпоқ тилининг изоҳли луғатида **"айдар"** сўзига қуйидагича изоҳ берилади. **"Айдар-ат**. Белги, жас балалардың төбесине қойылатуғын бир тал шаш, тулым. Масалан: Халқын жыйып ҳаялына кеңесип, Хәр балаға айдар тағып, ат қойды (А.Дабилов). Юқоридаги аслиятдан олинган парчанинг ўзбекча таржимасига диққат қаратамиз:

“Тўриққашқа улгайиб, Амантүбекнинг теvarак-атрофида жойлашган элларнинг тўйларини дупурлатиб, байроқ олиб жүрганда Эрежеб ҳам хивич отни ташлаб, суннат тўйи билан хайдар кокил тўйини тўйлаб бўлан, отаси Қулчига ўхшаб бўйчан бўлаётганидан дарак бериб, оқ-сарик юзига кўк кўзлари ярашиб овул сўқмоқларини чангитиб чопадиган бола эди”.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ

“Хар қандай асар қайси халқ маҳсули эканлигини, унинг миллий хусусиятларини иккинчи бир халқ маънавиятидаги тегишли хусусиятлар билан аралаштириб юбормаслик учун ўша асардаги миллий ўзига хосликни ва реалияларни тўлиқ қайта тиклаш таржиманинг асосий шартларидан биридир” – деган эди адабиётшунос олима Ровияжон Абдуллаева.

Аслият матнда ишлатилган яна бир миллий қорақалпоқ реалияларидан бири **"сарқит"** сўзидир. Ушбу миллий реалия иштирок этган ўринга эътиборимизни қаратамиз. **Аслиятда:** *“Қулиы бийдиң шаңарағында атақлы бийлердиң сарқытын жеў әдети бар болыб, қонақлар кетген соң әсиресе балалар, келинлер бас табақтан, тететабақтан аўыз тийип, сол бийлердей, батырлардай, шешенлердей болыўы, аналар солардай азамат перзент көриўди тилер эди. Көп өтпей, Жанымқыз сарқыт жегизийўге Эрежепти ертип, уйге кирди”*.

Ўзбекча таржимада: *“Қулчи бийнинг чангороғидан атоқли бийларнинг сарқитини ейиш одати бор эди. Қўноқлар кетгандан сўнг айниқса балалар, келинлар бош тобоқдан, тета тобоқдан оғиз тегиб, шу бийлардай, ботирлардай, чечанлардай бўлишини, оналар шулардай азамат фарзанд кўришини тилар эдилар. Кўп ўтмай Жонимқиз сарқит ейишга Эрежебни эргаштириб уйга кирди”*.

"Сарқит" сўзи қорақалпоқ тилининг изоҳли луғатида шундай изоҳланади: **"Сарқит** - от. Бир заттан, ўақаттан қалдырып басқаларга берилатуғын бөлек бөлим. Мынаў анаў жайда отырғанларга сарқыт болсын. (Ж.Аймурзаев)" Демак, Қорақалпоқ халқи орасида улуғ инсонлардан, яъни меҳмонлардан ортиб қолган емиш ва унинг шу ерда ўтирганларга улаштирилиши **"сарқит"** дейилар экан. Яъни иззатли меҳмоннинг қадри бошқаларга ҳам юқсин маъносида, шундай мақомга эришиб юриш насиб этсин деган маънода қорақалпоқлар орасида бу миллий удум ҳозирги кунгача давом этиб, сақланиб келади.

МУҲОКАМА

"Сарқит" ўзбек-қорақалпоқ халқлари орасида ишлатиладиган сўзлардан бири ҳисобланади. Аммо ўзбек халқи орасида **"сарқит"** миллий удуми йўқ. Аммо **"сарқит"** сўзининг ўзи ўзбек тилида ишлатилади. **"Сарқит"** ўзбек тилида салбий маънода

ишлатилади. Р.Мусурмон ушбу миллий реалияни аслиятдан тўғридан-тўғри ўзини олган, аммо роман матнида бу сўзга изоҳ бермаган. Назаримизда, **"сарқит"** миллий удумига таржимон ёки матн ичида, ёки матн охирида изоҳ бериши керак эди.

Роман матнида учрайдиган миллий реалиялардан яна бири **"Шаңарақ"** дир. Бу сўз қорақалпоқ тилининг изоҳли луғатида шундай изоҳланади: **"Шаңарақ** - ат.

1. *Қара уйдин уўйқларын бириктириб услап туратугын тоғыннан исленген дөңгелек шеңбер. Шаңарақтан басқа жерден ҳешиқандай самал киретугын эмес* (Т.Қайыпбергенов)

2. *Аўыс. Хўжалық, уй, семья. Тақсыр төлеўге кеширмеси жоқ шаңырақлар қайтеди* (К.Султонов)" Демак, қорақалпоқларнинг ўтов уйининг энг тепа қисми **"Шаңарақ"** деб номланади. Иккинчи маъноси эса, **"оила"** маъносида келади. Мутаржим Р.Мусурмон **"Шаңарақ"** миллий реалиясини ўзбек тилида **"чанғароқ"** деб беради. Бинобарин, ўзбек тилида **"чанғароқ"** сўзига шундай изоҳ берилган: **"Чанғароқ** - ўтовнинг устки қисмидаги туйнук чамбараги. Ўтов чанғароғидан дастурхонга тафтли нур тушиди. Т.Мурод. *Юлдузлар мангу ёнади*". Демак, Р.Мусурмон **"Шаңарақ"** сўзини **"чанғароқ"** деб тўғри таржима қилган. Аммо сўзнинг қорақалпоқ тилида иккита маъноси бор. Роман матнида бу сўзнинг ҳар иккала маъноси қўлланилган.

Аслиятда: **"Шаңараққа** тускен жақыдан сетем алган Бектемир оянып кетти".

Ўзбекча таржимада: **"Бектемир чанғароққа тушган ёруғликни сезиб, уйғониб кетди"**.

Мазкур парчада **"Шаңарақ"** сўзининг биринчи маъноси қўлланилган ва уни таржимон ўзбек тилида тўғри бера олган. Аслида, **"Шаңарақ"** ва **"чанғароқ"** сўзлари фонетик жиҳатдан ниҳоятда бир-бирига яқин талаффуз қилинади. Фақат "ш" ва "ч", "қ", "ғ" товушлари ҳисобига бир-биридан фарқланади. Р.Мусурмон **"Шаңарақ"** сўзига муқобил эквивалент қўллаш олган.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, Р.Мусурмон таржимасида чоп қилинган "Оғабий" романининг ўзбекча нашрида қорақалпоқ халқига хос миллий реалиялар ва миллий рух тўғри англаб, таржима қилинган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов К. Оғабий. - Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи, 2020. - Б. 3-4.
2. Каримов К. Оғабий. - Нукус: Билим, 2013. - Б. 7.
3. Каримов К. Оғабий. - Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи. 2020. - Б. 14.
4. Qaraqalpaq tilining tusindirme so'zligi. - Nukus: Qaraqalpaqistan, 1982. - B. 327.
5. Ko'rsatilgan asar. - B. 21-22.
6. Qaraqalpaq tilining tusindirme so'zligi. - Nukus: Qaraqalpaqistan, 1982. - B. 40.
7. Ko'rsatilgan asar. - B. 35.
8. Абдуллаева Р. Шиллер ва ўзбек адабиёти. - Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхона, -2012. Б. 72.
9. Qaraqalpaq tilining tusindirme so'zligi - Nukus: Qaraqalpaqistan, 1982. - B. 181.
10. Qaraqalpaq tilining tusindirme so'zligi - Nukus: Qaraqalpaqistan, 1982. - B. 506.
11. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4жилд. - Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашрияти, 2004. - Б. 457.

12. Каримов К. Оғабий. - Нукус: Билим, 2013. - Б. 3.
13. Каримов К. Оғабий. - Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи, 2020. - Б. 8.

ЗАҢҒАР ЖАЗУШЫ-МҰХТАР ӘУЕЗОВ

Асем Ерғали қызы Абдурахманова

Өзбекстан Республикасы Ташкент облысы Шыршық мемлекеттік педагогика университеті
Гуманитар пәндер факультеті Қазақ тілі және әдебиеті бағытының студенті

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6798356>

Аннотация. Мақалада Мұхтар Әуезовтің «Жетім» әңгімесі жайлы талдау жасалмақ. Қорғансыз, қараусыз қалған жас сәбидің аяулы ана, жанашыр әке бейнесін аңсау бүгінгі күннің ащы шындығы.

Кілтті сөздер: талант иесі, қайсарлық, елеусіз қалдыру, ғыбатты мағына, қоңыр ән, қиянат, кербез.

УЧЕННЫЙ ПИСАТЕЛЬ - МУХТАР АУЕЗОВ

Аннотация. В статье будет проанализирован рассказ Мухтара Ауэзова «Сирота». Тоска по образу любящей матери и сочувствующего отца незащитного, брошенного маленького ребенка — горькая реальность сегодняшнего дня.

Ключевые слова: талант, отвага, пренебрежение, скрытое значение, коричневая песня, брань, кербез.

SCIENTIFIC WRITER - MUKHTAR AUEZOV

Abstract. The article will analyze Mukhtar Auevov's story "Orphan". The longing for the image of a loving mother and sympathetic father of an unprotected, neglected young child is the bitter reality of today.

Key words: talent, courage, neglect, cryptic meaning, brown song, abuse, kerbez.

КІРІСПЕ

Қазақтың ақындарының ішінде ерекше танылған талант иесі Мұхтар Омархан ұлы Әуезов өзінің дарыны, биік құздың ұшар басы тәрізді мінезі, үрген қасқырдың қайталанбас қайсарлығы барлық-барлығы осы кісінің бейнесін сипаттағандай. Абайдың өнеріне өмірін ұштастырған, үлгілі ұстаз жанның жолын құалап танылғанын «Мұхтарды танытқан Абай, Абайды танытқан Мұхтар» болғанын елеусіз қалдыру мүмкін де емес. Мұхтар Әуезовтің жас кезінен әдебиетке, өнерге деген құлшынысының ерте оянуы жас Мұхтарды еселе есейткендей, көппен бірге түзде жүргені көтеген адамдары көріп, өзіне ой түйгені десек қапы айтқанымыз емес.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Аяусыз тағдырдың зардабын тартқан жетім тағдыры

Өзінің әңгімелерінде өмірмен қиыстыра отырып адамдардың көңіліне ой салатындай өнегелі, ғыбатты мағына астарлайды. Қай-қайсысын алсақта ерекше сүйсініп, тамсанып таңырқаймыз. Солардың ішінде көзге жас алып, көңіл түпкіріне көмілген мейірімділік, жанашырлық сезімін оятатын әңгімесі «Жетім» болды десем болады. «Жетім» әңгімесінде астарлап тұрған жетімдік тауқыметін тартқан, қыршынынан қыйылған жас бүлдіршін жайлы болмақ. Ертедегі отбасылардың тағдыры жеңіл-желпі болмағандығын ескергенде, соғыстағы алапат қорқынышты сөзбен жеткізуде бұл шыбықтың бір-ақ ұшы іспетті болар еді. Кемелет жасына толмастан ақ кейде өздерінің сұраныстарымен, ал кейде мәжбүрліктен ұзақ сапар соғыс атты жолға аттанады. Ол жерден аман қайта ма ол тек бір Аллаға ғана мәлім. Олардың амандықтарын тіліп отыратын әйел азаматтары болады. Отағасы соғысам

десе, отанасы ақ жаулығын кеудесіне қысып үміт етумен болады. Сондағысы бұл шығармада да әке-шешесінен ерте айырылып қарт әжесінің қолында қалған жас баланың өмір қиыншылығы бейнеленбек.

ТАЛҚЫЛАУ

Қатал тағдыр мықты қолымен қатты ұстады. Әжесінің әке-шешесінде қайтқандағы уайымы Қасым ертерек ер жетсе екен, мен жоқта зарлап жыламаса екен деген. Бірақ та әжесінің де қайтқанын естігенде жұбататын адамыда қалмаған, уатып айтатын ертегісі, кешкі мезгілде алдына алып күпісіне орап отырып, тербетіп айтатын сезімді, қоңыр әні де енді болмайтынын білгенде нағыз жетім болғанын сезінуші еді. Көзінің жасы тек қана ұйықтағанда тыйылып, бақыттан басы айналар еді. Түсіне өзінің әке-шешесі кіріп оны жылы құшағына шақыратын, тізесіне отырғызып мандайынан сипалайтын.

Қараушысыз қалған Қасымның «жақынымын» деген Иса атта кісіге ұстатады. Оған қоса бақусыз қалған отыз шақты қой, он шақты қараны ұстатып жереді. «Жетімнің малына қиянат қылма! Өзің адам қыл, күт, асыра, жылатпа!» - деп тапсырған еді жұрт. Оның да ашсыздығы соншалық баланы тек қалған мұраларынан бағуды көздеген екен. Үйіне бара сала әйелінің Қасымды жақтыртпағанын көрсетіп, жетім қозыдай тас бауыр көріп шеттететін болды. Баланың малын өз малындай, өзменшігіндей қылды. Қасымға енді жетімдік, әлсіздік қайғысы зіл қара тастай орнатып алды. Жат жұртта ешкіммен арласпайтын, сырт көзге момын көрінген мен іштей солыған, бет-бейнесі әлсіреген, жан тыныштығынан айырылған болып есе бастады. Жұрттық күнкү сөздерін Исаға айтып, таяқта жеп алатын болды. Иса және Қадишаның балалары ерке, кербез болып өсіп, Қасым жалғыз, адамдарға сенбейтін араласатын жері жылқылар болып қалды. «Жылқылар менің балаларымдікі емес, Қасымның жылқылары»- деп жұмыстың басын Қасымға бұрып қоятын, жетімдігін есінен бір жола шығартпайтын еді. Жейтін тамағы да қарын тойдырмайтын дәрежеде. Нағыз бір ашаршылдық күйің кешкендей әлсірей бастайды. Болған қатал тағдыр сыны ішіне ылғы жетімсіреген жалғыздықпен бірген, дүниеге сенімсіздік, ешкімге жуымайтын жатбауырлық нығайып орнай бастаған. Бұл мінез өсіп, күшейіп, ішіне мұздай болып, қаны бұзылды. Түсдегі Қасымның жүдеу түрі үйіне жолатпай аяусыз сабалағанының, оралып қайта Исаның алдына келуі болы. Тағы да ұруға тырысқанында -Менің жазығым жетімдігім бе?... -Мені мұндай сорлы қылғандай не жазып едім?... Неңді жеп едім?! -деп жерде тұрған тасты, төніп келіп қалған Исаның тізесінен періп кеп жіберіп, далаға қаша жөнелді. Сол уақытта ойы енді сол үйге оралмайтыны, тек амал әке-шешесінің басына бару болды. Қасым жүгіре берді, жүгіре берді ақыр соңында әлсіреп, дәрменсіз қалды. Кейін оның өлі денесін тапты. Ол да бір аянышты оқиға. Шығарманың оқырмандардың жүрегінен ойып тұрып орын алатындығы соншалық, нағыз бір адамилық құндылықтарды ұмыттырмауды үйреткендей.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақтар әр қашан жетімді жылатпауға тырасады, және де байырғы заманнан санада тұрып қалған, санамызға құйылған көптеген нақыл сөздер, мақал-мәтелдер халық аузынан таралған.

Жетімге жеті бидай да тамақ.
Жетімнің ризығы-жұрттан.
Әйелі жоқ үй – жетім.

Бағбан өлсе бақ жетім,
Құлан кетсе қақ жетім.
Құс қонбаған көл жетім,
Ел қонбаған жер жетім.
Қатарынан қалған кәрі жетім.
Атасы жоқ – мас жетім,
Анасы жоқ – қас жетім.
Ашаршылықты көп көрген
Өзі тоймай «мә» демес,
Жетімдікті көп көрген,
Үш шақыртпай «ә» демес.
Қызғыш құсқа көл пана,
Жетім қызға ел пана.
Жетім қыздың жеңгесі көп. Жетім қыздың жеңгесі көп.
Жердегі — жетімдікі. Жердегі – жетімдікі.
Жетім жеті қырдың
Астындағы жеті үйден тамақтанады.
Жетімнің қарны – жетеу.
Егілмеген жер-жетім,
Елінен айрылған ер-жетім.
Басшысы жоқ ел жетім,
Барлығы жоқ көл жетім.
Жесір қатын ер болар,
Жетім бала ел болар.
Елі жоқ – жер жетім,
Ері жоқ – ел жетім.
Елінен кетсе, ер – жетім,
Егінші кетсе, жер – жетім.
Жетім бала кекшіл.
Жетімнің аузы асқа келсе, мұрны қанар.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. “Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық.-Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010 жыл.
2. Н. Келімбетов “Ежелгі дәуір әдебиеті” Алматы Атамұра 2005
3. “Қазақстан”: Ұлттық энциклопедия /Бас редактор Ә. Нысанбаев -Алматы “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ

Рисбай Хайдарович Джураев

академик АНРУз, д.п.н., зав.отдела «Менежмент образования» УзНИИПН

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6799848>

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению важного вопроса о применении современных инновационных технологий в образовании и открытых инноваций. Открытые инновации, которые можно использовать как целенаправленные входящих и исходящих потоков знаний для ускорения внутренних инноваций и расширения возможностей, для их внешнего использования. Эта парадигма предполагает, что высшее учебное заведение, образовательная организация могут и должны реализовать идеи, которые появились как внутри неё, так и вне использовать как внешние, так и внутренние пути выхода на рынок свободных кадров, с одновременным стремлением усовершенствовать свои образовательных технологии.

Ключевые слова: формирование личности, методики, инновационные технологии, открытые инновации, система управления, система образования, информация, специалисты.

APPLICATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION

Abstract. The article is devoted to the consideration of the important issue of the application of modern innovative technologies in education and open innovations. Open innovation, which can be used as targeted inflows and outflows of knowledge to accelerate internal innovation and empower external use. This paradigm suggests that a higher educational institution, an educational organization can and should implement the ideas that have appeared both inside and outside of it, use both external and internal ways to enter the market of free personnel, while striving to improve their educational technologies.

Key words: personality formation, methods, innovative technologies, open innovations, management system, education system, information, specialists.

ВВЕДЕНИЕ

Мы трудимся и экспериментируем, отмечаем ненужное и сочиняем новое, и часто процесс этот идёт с вполне ощутимым привкусом случайности, бездумного копирования, калькирования, клонирования. Хотя есть новый мир, новая

педагогика, новое образование, новые люди. И наша долгая дорога с большими кюветами, горбатыми обочинами и безумным количеством дорожных знаков...

Вообще-то концептуальные основы всего активного обучения были сформулированы замечательным философом, психологом и педагогом Джоном Дьюи (1859-1952). Его замечательные мысли, уникальные и столь нужные для многих, кстати, были неожиданными.

Цель воспитания, по Дьюи, — формирование личности, умеющей «приспособиться к различным ситуациям» в условиях свободного предпринимательства (!). Д. Дьюи и его последователи полагали, что можно положительно повлиять на жизнь каждого человека, заботясь с детства о здоровье, отдыхе и, заметьте, карьере будущего семьянина и члена общества. Все они предлагали сделать ребёнка предметом интенсивного воздействия многообразных факторов воспитания — экономических, научных, культурных, этических

и пр. Д. Дьюи считал, что мы знаем только то и тогда, когда можем своей деятельностью произвести действительно изменения в вещах, которые затем подтвердят или опровергнут наши знания. Без этого знания остаются только догадками. Как видим, Дьюи выступал за практическую направленность воспитания, предлагая решать педагогические задачи посредством спонтанного развития ребёнка. Воспитание в этом контексте — процесс накопления и реконструкции опыта с целью углубления его социального содержания. Великая идея создания «инструментальной» педагогики, строящейся на спонтанных интересах и личном опыте ребёнка. Согласно этой концепции, обучение должно сводиться преимущественно к игровой и трудовой деятельности, где каждое действие подопечного становится инструментом его познания, собственного его открытия, способом постижения истины.

Такой путь познания представлялся более соответствующим природе ребёнка, нежели привычное сообщение ему системы знаний. Конечным итогом обучения, по Д. Дьюи, должна была стать выработка навыков мышления, под которыми понималась способность в первую очередь к самообучению. А целями обучения выступали умение решать жизненные задачи, овладение творческими навыками, обогащение опыта, под которым понимались знания как таковые и знания о способах действия, воспитание вкуса к самообучению и самосовершенствованию.

По мнению Д. Дьюи, школа (мы скажем сегодня «образовательное учреждение») обязана просто мгновенно откликаться на изменения в обществе и сама стать неким обществом в миниатюре, должна предоставлять детям наибольшие возможности для выработки общественного чувства сотрудничества и навыков взаимопомощи. Школа — воспитывающая и обучающая среда, должна выполнять именно такие задачи: упрощать сложные явления жизни, предоставляя их детям в доступном виде; выбирать для изучения наиболее распространённые и важные моменты из опыта человечества; содействовать выравниванию общественных различий, создавая единство мыслей и согласованность действий. Содержанием образования становится приобретённый опыт, обогащающийся в условиях обучающей среды. И способом приобретения такого опыта становится решение различных деловых задач: изготовить макет, найти ответ на вопрос и т.д., а приобретение, в свою очередь, необходимых для этого знаний связывается с интересами ребёнка, которые обеспечивают его внимание и всю последующую деятельность. Д. Дьюи, «стати, допускал, что не всё жизненно важное может представлять для детей интерес, и, в связи с этим, у них нужно развивать силу воли, воспитывать характер (противоречие между интересом и усилием устраняется, по мнению Д. Дьюи, знанием воспитателем возрастных особенностей детей).

Обучение, согласно Д. Дьюи, следует начинать с деятельности учащихся, имеющей общественное содержание и применение, и только позже подводить их «теоретическому осмыслению материала к познанию природы вещей и способов их изготовления. Содержание обучения, таким образом, усваивается как побочный продукт входе исследования проблемной обучающей среды, организованной как логическая последовательность педагогических ("читай проблемных!") ситуаций. Единственным критерием педагогической ценности учебного предмета выступал только его вклад в «становление системы внутренней личностной ориентации» ребёнка.

Дьюи считал, что традиционной системе образования, основанной на приобретении и усвоении знаний, нужно противопоставить обучение «путём делания», чтобы новые знания извлекались человеком из практической деятельности и личного опыта. В 50-60-х годах XX века подобные идеи активно развивались. В результате оформились две любопытных концепции: «пирамида обучения» (learning pyra-mid) и «конус опыта Эдгара Дейла» (Dale's cone of experience).

МЕТОД И МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

«Конус опыта» американского педагога Эдгара Дейла иллюстрирует, каких образовательных результатов можно добиться, используя различные средства или «носители» (media) содержания обучения.

Как видим, данные демонстрируют зависимость между методами обучения и степенью усвоения материала. Вот как-то сразу становится очевидно, что классическая лекция (монолог преподавателя, который не сопровождается слайдами и другими иллюстрациями) — наименее эффективный метод обучения: он обеспечивает освоение в среднем около 5% содержания. В то же время «активное обучение» (вовлечение участников образовательного процесса в различные виды активной деятельности) позволяет добиться значительно лучших результатов. Поверим? Поверим... Активное обучение, проблемное обучение, проблемно-модульное обучение — всё это общая и высшая школа, в принципе, уже проходила. Однако будем, по возможности, точны и объективны: на различных этапах развития систем и парадигм образования использовали несколько вполне определённых ключевых методических (технологических) подходов к обучению:

- практика;
- трансляция материала;
- разбор и анализ ситуаций;
- игра;
- имитация;
- проект.

Практика — старейший способ обучения. Идея проста и понятна: человек осваивает профессиональные навыки и инструменты, включаясь в реальную деятельность. Этот подход использовался как при обучении охоте или земледелию в древние времена, так и в ремесленных мастерских в Средние века. В современной системе образования практика широко применяется ещё и при организации стажировок и практик: производственная, учебная, педагогическая, преддипломная практики.

Трансляция материала — скажем очень утилитарно — передача знания о предмете или способе деятельности от одного Человека другому. Этот подход используется с далёкой древности, когда знающий и опытный учитель рассказывал молодым и неопытным ученикам о том, как устроен мир. В XVII веке великий Педагог Ян Амос Коменский усовершенствовал эту педагогическую технологию, создав на её основе не менее великую и бессмертную классно-урочную систему, при которой учащие меньше бы учили, учащиеся больше бы учились. В современной системе образования трансляция материала происходит по-разному: при помощи лекций разного типа, чтении книг, дистанционном обучении, посещении, мастер-классов и пр.

Это классика? А недостатки?

При ограничении обучения только формированием практических навыков обучающиеся могут просто-напросто недополучить нужные знания. При ограничении обучения трансляцией готовых знаний учащиеся получают слишком теоретизированное (возможно, для многих абстрактное) и оторванное от реалий жизни образование.

XX век и новые подходу...

В Гарвардском университете появляется уникальный, хотя и типично американский, гарвардский, метод разбора и анализа ситуаций — вначале так учились будущие менеджеры и экономисты. Суть метода — выделение из практической деятельности типовых ситуаций. Учащиеся анализируют выбранные ситуации, а затем предлагают свои решения и формулируют/прогнозируют сценарии развития событий. При этом у них формируется профессиональное мышление и способность принимать решения [повторимся — в ряде типовых профессиональных ситуаций].

А вот что касается игры... Несмотря] на то что все люди учатся жизни именно через игры (помните марксово — человечество учится играя¹.), в профессиональной подготовке игровые методы обучения в нашей стране (СССР) впервые были использованы только в пред- 1 военные годы. Первая, условно скажем, деловая игра «Перестройка производства в связи с резким изменением производственной программы» была проведена М.М. Бирштейн, преподавателем экономики в 1932 г. Кроме того, нам известны организационно-деятельностные игры Г.П. Щедровицкого, упражнения по разработке политики (policy exercises) американцев Р. Дьюка и Я. Клабберса. Но такие групповые упражнения по выработке решений в условиях, имитирующих реальность, так и не получили широкого распространения в тех, ещё советских программах подготовки управленцев, руководящих работников.

А вот ролевые игры, задачей которых была (и есть) демонстрация моделей поведения в типичных профессиональных ситуациях да часто ещё и на определенном рабочем месте, всё-таки приобрели некоторую популярность — а сейчас, при введении в рабочие программы обязательных интерактивных форм обучения в теоретическом и практическом планах, они, по-видимому, всерьёз заинтересуют научно-педагогических работников.

Имитационные модели пришли к нам из военной сферы — речь идёт о тренажёрах для подготовки пилотов — flight simulators. Образование и, в частности, бизнес-образование мигом подхватило свежие идеи, и просто волшебные результаты не заставили себя ждать. В конце 50-х годов в США начинают применяться имитационные методы обучения, когда студент, учащийся получает возможность освоить профессиональные процедуры и инструменты работы, сформировать представление об определённой сфере деятельности, профессии, должности. В нашей стране подобные методы называют «симуляцией», «симуляторами» или «имитационной игрой».

Один из наиболее эффективных методов обучения — метод проектов, чья история, пожалуй, наиболее известна. Суть проектного подхода заключается в том, что учащийся неким образом встраивается в систему коллективных работ, направленных на решение реальной практической задачи. Проектируя развитие ситуации, анализируя данные, он получает возможность освоить способы выполнения соответствующих работ. Групповая форма функционирования учебного проекта вынуждает участников организовывать

совместную деятельность и налаживать коммуникации, то есть учиться действовать в команде.

Итак, уточним: основное предназначение метода проектов состоит в предоставлении учащимся возможности самостоятельного приобретения знаний в процессе решения практических задач или проблем, требующего интеграции знаний из различных предметных областей. Если говорить о методе проектов как о педагогической технологии, то эта технология предполагает совокупность исследовательских, поисковых, проблемных методов, творческих по своей сути. Преподавателю в рамках проекта отводится роль разработчика, координатора, эксперта, консультанта. Таким образом, в основе метода проектов лежит развитие познавательных навыков учащихся, умений самостоятельно конструировать свои знания, ориентироваться в информационном пространстве, развитие критического и творческого мышления.

Разработанный ещё в первой половине XX века на основе прагматической педагогики Д. Дьюи метод проектов становится особенно актуальным именно в современном информационном обществе. В свете новых стандартов и громко звучащего понятия компетенции можно заметить, что основная цель любого проекта — формирование различных ключевых компетенций, под которыми в современной педагогике понимаются комплексные свойства личности, включающие взаимосвязанные знания, умения, ценности, а также готовность мобилизовать их в необходимой ситуации.

В процессе проектной деятельности формируются:

- рефлексивные умения;
- поисковые (исследовательские) умения;
- умения и навыки работы в сотрудничестве;
- менеджерские (управленческие), организационные (организаторские) умения и навыки;
- коммуникативные умения;
- презентационные умения и навыки.

Итак, прозвучали названия, даны некоторые определения, а что же всё-таки представляет собой «инновационная образовательная технология»? Возможно, это комплекс из трёх взаимосвязанных, взаимозависимых, взаимоопределяемых составляющих:

Современное содержание, которое передаётся учащимся и предполагает не столько освоение предметных знаний, сколько развитие компетенций, адекватных современной практике жизнедеятельности, профессиональной деятельности. И это содержание должно быть хорошо структурированным и представленным в виде различных учебных материалов, в том числе и мультимедийных, которые передаются с помощью современных средств коммуникации.

Современные методы обучения (в том числе, конечно, интерактивные) — методы формирования компетенций, основанные на взаимодействии учащихся и их вовлечении в учебный процесс, а не только на пассивном или репродуктивном восприятии материала.

Современная инфраструктура (технические средства) обучения, которая включает информационную, технологическую, организационную и коммуникационную компоненты, позволяющие эффективно использовать преимущества, скажем, дистанционных форм обучения.

Сегодня нередко под «инновационными образовательными технологиями» понимается не применение новых, новейших методов обучения, а более активное, если не сказать агрессивное, директивное, использование информационных и коммуникационных технологий — Интернета, мультимедиа, вебинаров, телеконференций. Такое узкое понимание инноваций не даёт возможности повысить качество образования.

Тут есть ещё одна хитрость — отношение к нововведениям, инновациям, вообще переменам: принятие, равнодушие, непринятие — шкала большая, иногда в одном человеке/педагоге одновременно уживаются различные проявления в отношении инноваций.

В психологии имеются и классификации субъектов инноваций:

- новаторы, всегда открытые для нового, увлекающиеся новшествами, обладающие некоторой долей авантюризма;
- ранние реализаторы, более интегрированные с остальными, но оказывающие на них влияние, лидеры;
- предварительное большинство, которому требуется больше времени для принятия решений;
- позднее большинство, относящееся к новому с большой долей скептицизма;
- колеблющиеся, ориентирующиеся на традиционные ценности, принимающие новое с трудом, тормозящие этот процесс.

Педагог привыкает жить в согласии с внешне заданными нормами и правилами, хотя последние годы показывают просто бесконечным потоком льющиеся на них приказы и циркуляры об изменениях, нововведениях, переделках и переменах. Стандартизация поведения и внутреннего мира педагога, подгонка методик под тестирование и контрольно-измерительные материалы сопровождаются тем, что в нашей деятельности всё большее место занимают инструктивные предписания. Педагог легко вписывается в педагогическое сообщество, но при этом его творческий уровень снижается.

Педагогическая инноватика, как это ни удивительно, находится сегодня на стадии становления. И не только в нашей стране, кстати. Возрастающая потребность в ней очевидна — и для самой науки, и для образовательной практики. Зато какая цель! Внести посильный вклад в построение научного фундамента современного обновляющегося образования нами всеми, теми, кто смотрит в будущее образования с оптимизмом.

Чаще всего под «инновациями» понимают любые нововведения, внедрение современных технологий. Меньше других, тех, кто полагает, что это использование достижений науки и техники, инвестиции в перспективные отрасли экономики, социальные изменения и конкретные нововведения. Многие затрудняются с оценкой (понятно, чем выше уровень образования опрошенных, тем меньше затруднений у них вызывает определение понятия «инновация»). А что действительно следует понимать под этим так часто нынче звучащим словом?

В 1912 году термин «innovation» впервые был использован американским экономистом австрийского происхождения Йозефом Шумпетером (1883-1950) в книге «Теория экономического развития». Под «инновацией» он понимал новшество, которое применено в области технологии производства или управления некоторой хозяйственной единицы. Автор первым предположил, что инновация является одним из главных

двигателей, генераторов прибыли. А что же такое новшество в данном контексте? Оформленный/формализованный результат фундаментальных, прикладных исследований, разработок в какой-либо сфере деятельности по повышению её эффективности. Новшества могут представлять собой открытия, патенты, изобретения, товарные знаки, технологии, производственный или управленческий процесс, ноу-хау.

Сегодня слово «инновация» означает результат творческой деятельности, направленной на разработку, создание и распространение новых видов изделий, технологий, внедрение новых организационных форм. Согласно Руководству Фраскати, под инновацией понимается конечный результат инновационной деятельности, получивший воплощение в виде нового или усовершенствованного продукта, внедрённого на рынке, нового или усовершенствованного технологического процесса, используемого в практической деятельности либо в новом подходе к социальным услугам.

Руководство Фраскати — предлагаемая стандартная практика для обследования исследований и экспериментальных разработок — официальная рекомендация Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) по статистике научных исследований и разработок. Первая версия рекомендаций была принята в качестве единой методики проведения статистического обследования научных исследований и разработок в странах — членах ОЭСР на совещании в 1963 г. в г. Фраскати (Италия).

Американский учёный Питер Друкер (1909-2005) понимал под инновациями «средства, которыми предприниматель или создаёт новые ресурсы, которые приносят ему благосостояние, или обеспечивает существующие ресурсы улучшенным потенциалам для получения выгоды».

Заметим: учёные, теоретики и практики подчёркивают важность вывода инновации на рынок. В XXI веке конкурентоспособность многих организаций уже реально зависит от степени внедрения инноваций.

И вот оно — наше, для нас, для педагогов!

Существует две большие группы инноваций: закрытые и открытые:

- закрытые инновации — подход к инновациям, который использует только внутренние источники организации, а именно собственные научно-исследовательские работы, открытия, изобретения, патенты. Данный подход подразумевает, что в компании есть некий специальный департамент, который направлен исключительно на разработку инноваций: самые крупные могут финансировать и самые сложные исследования, а в результате получать и самые современные технологии;

- открытые инновации — подход к инновациям, который позволяет задействовать не только внутренние источники, но и внешние. Идея заключается в том, что не все умники работают на одну компанию. Теория открытых инноваций определяет процесс исследований и разработок как открытую систему. В такой среде существует множество идей, причём не только внутри фирмы, но и за её пределами. Эти идеи доступны для использования, а специалисты могут быть просто наняты другими организациями — у многих людей есть интересные и необычные, а порой и невероятные революционные, прорывные идеи.

Сегодня государство, в том числе «такая его составляющая, как образование, заинтересовано в применении парадигмы открытых технологий в своей деятельности.

Цели? Содействие разработке, производству и даже экспорту педагогических технологий путём обеспечения поддержки образовательных организаций — разработчиков и производителей (добавим — в соответствии с заключёнными между ними договорами либо иным образом), влияния на принимаемые решения, а также, естественно, путём привлечения инвестиций. Исходя из заданной цели, сформируются и задачи:

- создание инновационных/интегрированных инфраструктур, включая создание в вузах бизнес-инкубаторов, консалтинговых, тренинговых, коучинговых центров и прочее, а также систем управления правами на инновационные технологии и вовлечение их в хозяйственный оборот;
- расширение кооперации с ведущими вузами, научными организациями, инновационными компаниями с использованием имеющихся баз испытания инноваций;
- интеграция в международные проекты;
- формирование и реализация технологических платформ.

Один из самых известных афоризмов английского философа и государственного деятеля Френсиса Бэкона: «Кто не применяет новых средств, должен ждать новых бед». Тематика инноваций становится популярней от года к году. Это вызов XXI века. Но это вызов и самой системе управления, в-нашем случае — системе управления образованием, а именно это имеет особое значение сегодня, оказывая влияние на стратегию, цели и методы деятельности.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Новое звучание термину «открытые инновации» придал (собственно, и ввёл его в научный оборот) Генри Чесбро в книге «Открытые инновации. Новый путь создания и использования технологий» (2003). Открытые инновации здесь подразумеваются как использование целевых потоков знаний для ускорения внутренних инновационных процессов, а также для расширения рынков для более эффективного использования инноваций. Нет-нет, мы не забываем, что наша основная цель — учить, давать образование, поэтому новые идеи, теория открытых инноваций в данном аспекте принимаются и определяются в качестве процесса исследований и разработок, привлечения новых идей и выхода с ними, с новым продуктом не только благодаря собственным внутренним разработкам, но и в сотрудничестве с другими образовательными организациями. Отсюда и возможность/попытка определить, на каких принципах базируются открытые инновации в образовании:

- переход от использования исключительно внутренних закрытых разработок к использованию внешних знаний;
- в мире есть много идей, которые могут принести пользу;
- не обязательно быть первооткрывателем, чтобы получать пользу от открытий.

В настоящее время образование явно вступает в новый этап инновационной деятельности, когда источники инновационного потенциала находятся за пределами вуза, страны. Центр формирования инноваций смещается из центральных научно-исследовательских институтов и лабораторий, из Министерства образования и науки в вузы — в пользу сотрудничества и совместных разработок. Возможно, стоит принять и новые стратегии:

- организация процесса исследований и разработок путём объединения в общий фонд;

- разработка отдельных компонентов инновационного продукта/инновационной образовательной технологии отдельными вузами;
- свободное распространение разработок широкого применения, которые можно использовать для создания различных инновационных методик и технологий;
- сокращение уровня бюрократии принятия решений в области инновационной деятельности.

Интересную табличку стали составлять борцы за использование открытых технологий. Преобразуем её применительно к нашим проблемам и рассмотрим данную метаморфозу.

Как видим, очень спорно и очень густо замешано на прибыли. Хотя мы знаем и о замечательных открытиях студентов и преподавателей, а многие вузы вполне обходятся так называемыми хоздоговорными темами, приносящими регулярный доход... Так, может, перемены и вправду должны произойти в том, как люди смотрят на твой вуз? И привлечение третьих сторон в разработку и внедрение новых технологий добавит ему значительную ценность? Может, стоит подумать о сотрудничестве с другими вузами, и, конечно же, компаниями и организациями, ждущими выпускников?

Создание модели открытых инноваций — в значительной мере вопрос коммуникаций с внешней средой. Мотивация? Правильный «менеджмент идей», позволяющий легко собирать, обсуждать и анализировать поток предложений, и обозначить свой интерес? А всегда ли у науки и образования будет хватать кругозора, чтобы подумать обо всех аспектах — не будут ли они решать проблему «в лоб» (возможно существуют десятки обходных вариантов)? Ведь основные достижения в образовании, науке и технике совершаются за счёт пересечения технологий. Например, сейчас заговорили о полной персонализации обучения и создании индивидуальных программ. А для этого нужны базы данных и управление информацией.

Грамотный поиск свежих идей способен сэкономить немало человеческих ресурсов и времени, потому что у кого-либо из «соседей» может оказаться под рукой уже готовое решение. А значит, это вполне разумно — дополнить исследования и внутривузовские инновации внешними.

Ценность Модели открытых инноваций в том, что она позволяет синхронизировать усилия по внутренним и внешним научно-исследовательским и методическим аспектам и усилить эффект от их использования в образовательном процессе. Только помним: данную модель не стоит идеализировать, её запуск и поддержка — сами по себе довольно нетривиальные управленческие задачи. Требуется особая квалификация — администрация, ректорат, деканаты и кафедры; появятся задачи апробации и внедрения, распределения задач и управления коллективами вуза, факультета, кафедры. Думается, что наиболее рискованными являются управление и прогнозирование — дополнительные вызовы того требуют. Проректор по науке или, быть может, проректор по инновациям? Тот, в чьих руках сосредоточится управление интеллектуальной собственностью, стратегия развития, взаимодействие с научным сообществом и т.д. Помимо прочего, ему, возможно, придётся преодолевать сопротивление внутрикорпоративного лобби, которое исповедует культ надёжности, а любое изменение воспринимает как ненужный риск, инерцию мышления (как это ни странно звучит в применении к научно-педагогическим кадрам).

Ему придётся вести внутреннюю дискуссию и заниматься балансировкой... Можем использовать слово венчур? Мы работаем с ведущими университетами и исследовательскими центрами, ищем идеи и лабораторные разработки, интересные для нас. Технологические риски велики — размер требуемых инвестиций мал. При грамотном отборе идей и проектов есть шансы, что через какое-то время некоторые из них вырастут в добротные инновационные феномены, некоторые принесут реально прорывные инновации, которые помогут вузу, например, стать более конкурентоспособным (в том числе, и по отношению к западным учебным заведениям).

Корпоративный венчур в образовании — но мы же слышим о некой дискриминации, которой образование подвергается в развитых странах, йотом, что нас не очень-то торопят допускать до западных образовательных технологий, даже не самых высоких, хотя мы порой просто прём напролом. Возможно, это отчасти справедливо... Пока эффектно зайти через парадный вход ещё сложно, так, может, стоит попробовать без помпы войти через заднюю дверь, которая пока не заперта? Вероятная причина — отсутствие опыта и специалистов для организации такой работы. В этом случае можно дать рекомендации: не установить ли партнёрские отношения с уже существующими успешными вузами, да и не задействовать ли большой потенциал российской научно-педагогической диаспоры в западных странах? Это позволит и привлечь уже имеющийся опыт, и избежать многих ошибок, и, конечно, также откроет множество дверей. Хотя стоит помнить: инновационная открытость не всегда, не везде, не у всех является сплошной. Часто всё остаётся очень даже закрытым, целиком полагающимся на внутренние научно-методические разработки — во избежание, скажем так, утечек информации и образовательных технологий. Зато если самим нужно нагонять — распахивают двери настежь... Так, может, открытые инновации особенно хороши как «догоняющая» модель? Догонять, как известно, удобно потому, что можно «срезать углы», «не наступать на грабли» — например, сразу же встраивать открытую модель в свою деятельность.

Действительно, есть, о чём задуматься — особенно при наличии вектора курса на жёсткое административное понуждение к инновациям. Теперь возникает вопрос: как мы все возьмёмся и возьмёмся ли увеличивать/крепить показатели инновационной деятельности? Для начала внутри вуза должен быть, вероятно, сформирован отдельный блок, что будет находиться на стыке научно-исследовательской и научно-методической работы, педагогической и административной деятельности. Ну и ресурсы. Инновации надо поддерживать, пока они не начнут влиять на прибыль. Тут-то у нас и появляются инновации внутри инноваций — как вам нравится понятие инновационный скаутинг, то есть поиск «дополняющих» педагогических технологий иногда совсем в отдалённых от профильной деятельности направлениях. Это же неплохо — обнаружение нового и как можно раньше. Создание замечательного трудоспособного и инновационно-настроенного педагогического коллектива. И, что очень важно, повторимся, создание новой инфраструктуры, обеспечивающей существование модели открытых инноваций — «мягкой», то есть состоящей из методов, каналов коммуникаций, сетевых связей и приёмов взаимодействия вуза с внешним миром.

Может быть, ещё добавим словцо из мира экономики — краудсорсинг? Как передача некоторых функций другому кругу лиц (не непосредственному руководству вуза), как

решение значимых задач силами добровольцев/научно-педагогического актива? Кстати, краудсорсинг в некоторых случаях может оказаться самым быстрым и бюджетным способом решения задач. Но, разумеется, не всякую задачу можно решать так. Задание должно быть чётко сформулировано, а заинтересованность вуза и привлекаемой к решению задачи группы людей — обоюдной. Всё это наводит на мысль — а не хлопотно ли следовать принципам открытых инноваций? Или нам всерьёз нужны инновации в способах создания инноваций? Ведь всё же инновационная способность вуза и образования в целом зависит от интеллектуальных активов и знаний, которыми мы все обладаем, от возможностей их использования при рассмотрении ещё и процесса управления знаниями (в настоящее время многие исследователи рассматривают внешнюю составляющую инновационного процесса, не принимая во внимание внутренние сложности инновационной динамики). Непростые все вопросы, тем более что в условиях экономики, основанной на знаниях, происходит тесное переплетение таких понятий, как «интеллектуальный капитал», «человеческий капитал», «инновация», «инновационная деятельность» и пр.

В современном мировом образовательном пространстве ведущие позиции занимают страны, понимающие профессиональное образование как отрасль экономики, а вузы — в качестве участников международной конкуренции в отрасли. Принятый курс на интеграцию высшей школы в Болонский процесс требует интерпретации её места в международной конкуренции, и, прежде всего, по критерию адекватности данной задачи моделям управления качеством образования вузов.

Понятие открытой инновации как наиболее многогранного подхода к инновационным задачам мы уже дали. Сам по себе феномен разрушения границ организации и перехода, скажем, к сетевым формам получения нового знания широко известен и применяется в практической деятельности достаточно известных транснациональных корпораций. Однако обычно он рассматривается в аспекте применения нетривиальных бизнес-моделей в инновационной деятельности, а не как специфическая суть категории инноваций как таковой.

ОБСУЖДЕНИЕ

Уже в последние годы XX в. несколько одновременно действующих факторов стали явственно и основательно подрывать базовые положения закрытых инноваций. Одним из таких факторов является постоянно возрастающая мобильность профессионально подготовленных людей. А фактор эрозии — растущее число людей, получивших образование в высшей школе и даже после её завершения. Рост числа таких людей способствует тому, что знание выходит из узких структур знаний шахтного типа.

Входе процесса открытых инноваций идеи-претенденты, которые первоначально показались слабыми, а то и бесполезными, со временем доказывают свою перспективность. А иногда их ценность проявляется только после объединения с другими проектами. При прежнем процессе закрытых инноваций такие отвергнутые возможности часто упускались навсегда.

Реализация новых подходов к развитию высшего образования идёт в русле трансформации традиционных вузов в вузы инновационного типа. Стратегия их развития основана на реализации концепции вуза как учебно-научно-инновационного комплекса. В таком случае идёт подготовка специалистов нового поколения для рынка

интеллектуального труда, а сами университеты, академии, институты становятся полноправными субъектами рыночной экономики как разработчики, поставщики объектов интеллектуальной собственности, продукции и услуг с новым качеством, востребованным потребителями. Однако пока развитие сдерживает бремя ограничивающих факторов:

- в настоящее время всё идёт и идёт процесс накопления опыта и информации по инновационным университетам с неизменной ссылкой на зарубежные аналоги. Следующим должен стать этап научно-теоретической обработки такой информации в целях формирования обоснованных теоретических предложений в адрес законодателя об инновационных организациях в системе вузовского образования, а формирование их законодательной модели надо будет уж точно рассматривать в качестве одной из граней эволюции традиционной системы образования;

- вуз нового типа предполагает обязательную интеграцию научной, образовательной и инновационной деятельности, но не всё ещё ясно с понятием «инновационная деятельность», хотя проблемы формирования инновационной политики достаточно широко освещены в научной литературе — недостаточно разработана теоретическая, и, опять упомянем, правовая, база процессов формирования и управления инновационной стратегией в условиях складывающихся рыночных отношений. Это выражается в определённом субъективизме, в том числе и в неоправданном разнообразии подходов к определению понятия инновационной деятельности.

Рассматривая качество образования как инновационную составляющую процесса реформирования системы образования, необходимо отметить, что это уже не национальная, а мировая проблема. Вопрос для всех: как обеспечить качество образования в условиях доступности образовательных услуг и очень быстро меняющихся ситуаций на рынках труда и образования. В одном из документов ЮНЕСКО качество высшего образования выдвинуто на роль «общего знаменателя» реформ высшего образования. И, поскольку качество профессионального образования можно повысить (кроме прочего) путём интеграции образовательной и научной деятельности, на первом этапе достижения этой цели задача может быть поставлена гораздо проще — вернуть науку во все высшие учебные заведения. В результате будут сформированы академические инновационные вузы, продуманы и внедрены инновационные технологии в профессиональное образование. И в условиях формирования конкурентоспособной системы генерации, распространения и использования знаний это позволит решить необходимую задачу — превратить вузовское образование в процесс не только учебно-образовательный, но и научно-исследовательский и научно-познавательный, а уж его составляющая — это обучение студентов не только научным знаниям как таковым, но и методологии их получения и применения, для того чтобы привить им способность к непрерывному самообразованию и профессиональному росту в условиях системной трансформации общества. Возможно, лишь следуя этому, можно будет говорить о самодостаточности образования как социального института и его качестве. И научная деятельность теперь может рассматриваться как элемент открытой инновационной системы, без которой немислим переход к действительно качественному образованию. А если сравнивать принципы закрытых и открытых инноваций, то всё это можно отнести к трансформации подхода выигрыша от создания хороших идей к подходу выигрыша от использования и внутренних; и внешних идей.

Возможно, современном вузу, в целях обеспечения качественной подготовки специалистов, стоит действительно предложить использовать методы инновационного менеджмента, к которым, в частности, относится бенчмаркинг? Бенчмаркинг в вузе? Да, как процесс поиска и внедрения в практику работы вуза и его подразделений новых процессов и новых проектов, непрерывный процесс выработки стратегий повышения качества образовательных услуг, появления учебной и научной продукции. Но для того, чтобы эти методы были эффективны, в вузе должна быть создана инфраструктура, основанная на информационно-аналитической деятельности, которая давала бы возможность для поиска, внедрения, распространения и, в целом, управления образовательными инновациями. И сама эта информационно-аналитическая деятельность в области образовательных инноваций, скорее всего, будет иметь несколько составляющих, скажем, таких, как:

- непосредственное участие в инновационных процессах;
- поиск и создание информационного банка инноваций;
- информационно-аналитическая поддержка принятия решений при оценке эффективности инноваций (что потребует обработки больших массивов информации);
- информационное взаимодействие с различными структурами, включая внешний опыт управления инновационной деятельностью с целью поиска, разработки, внедрения и продвижения инноваций.

Исходя из того, что инновационная образовательная деятельность неразрывно связана с функционированием высшего учебного заведения, показателем для системы информационно-аналитического сопровождения будет являться информация об инновациях о целях и задачах, о содержании образования, о формах и методах, средствах и технологиях обучения, управлении качеством образования, о системах диагностики, контроля, оценке результатов. Банк образовательных инноваций, результаты мониторинговых исследований качества образования, прогнозирование и выработка рекомендаций, выявление возможных для внедрения инноваций — вот она, суть вышеупомянутого внутреннего контура.

Можно определить причины, которые определяют настоятельную потребность выбора пути следования и создания открытых инноваций в сфере образования:

- с появлением информационно-коммуникационных технологий монополии на знания, в основном, просто исчезают, растворяются — практически в каждой области присутствует избыток знаний за счёт широкого распространения общедоступных научных баз данных, онлайн-журналов и отдельных статей в сочетании с доступом в Интернет и высокой скоростью передачи информации;
- при новой парадигме образования вузы неизбежно сталкиваются с изменениями и выигрывают тогда, когда смело используют не только внутренние, но и внешние идеи, не тратя усилий на дублирование исследований. Сегодня созданы мощные способы выйти за традиционные границы вуза и использовать в работе лучшие практики в сфере управления качеством;
- в основе инновационного процесса в настоящее время лежит логика «изобретено не здесь» (not invented here — NIH). Вузы в таких условиях могут полагаться на внешние источники, чтобы выполнять свою образовательную деятельность более эффективно;

- распределённое знание оказывается больше знания, имеющегося у одного вуза. И комбинация знаний, имеющихся у других вузов и всех заинтересованных сторон — новый подход к инновациям;

- многие профессионалы, способные к созданию инноваций, работают в разных странах и не являются членами какой-то единственной организации, а трудятся в многочисленных университетах, институтах, академиях. Необходимо взаимодействовать со специалистами не только в рамках своей организации и страны, но и получать научные данные извне;

- иногда инновации отыскивают ценность вне вуза, а иногда их ценность проявляется только после объединения с другими идеями;

- консервация идей становится неприемлемой. Идеи, которые не готовы быть использованы самим вузом, могут быть потеряны для этого вуза, так как в настоящее время усиливается ротация исследователей.

Таким образом, можно выделить и направления реализации концепции открытых инноваций в сфере образования:

- организация сетевого взаимодействия вузов и всех заинтересованных сторон, обмен идеями и знаниями;

- тщательный мониторинг внешних инноваций и внешний бенчмаркинг. Привлечение сотрудников, способных работать с внешними инновациями и управлять знаниями;

- интегрирование внутренних и внешних идей и знаний и получение более сложных комбинаций знаний и отсутствующих элементов;

- коммерциализация инноваций за счёт вывода своих идей во внешний мир и выхода на внешние организации (возможность получать прибыль от использования другими их идей при одновременной покупке интеллектуальной собственности у других вузов, когда она соответствует собственной модели инновационного развития и эффективна). Модернизация высшего профессионального образования происходит на фоне структурной перестройки и изменения уклада национальной экономики. Основываясь на мировом опыте преодоления кризисных явлений, идёт по инновационному пути развития как единственно правильному (для преодоления опасности отставания от мировых тенденций экономического развития). Отечественное высшее образование, обладающее высоким профессиональным потенциалом, естественным образом должно обеспечить адекватную интеллектуальную, научную и кадровую поддержку инновационной экономики и сохранение в ряду ведущих технологически развитых стран.

В условиях перехода страны на инновационный путь развития важнейшим фактором, имеющим решающее значение, является формирование такой системы управления качеством образовательной деятельности, которое предполагало бы использование самых современных подходов, обеспечивающих достаточные конкурентные преимущества на международном рынке труда. Таким подходом и может стать внедрение в систему менеджмента качества принципа открытых инноваций, а инновационная деятельность в сфере образования, основанная на открытости, должна присутствовать как обязательный и профильный элемент, как необходимое условие поступательного движения и устойчивого развития.

Но с грустью повторим: культура инновационно-резистентна, она сопротивляется прогрессу, а базовое законодательство, юридические и прочие акты страны не очень-то поддерживают инновационную экономику, а то и противостоят ей в открытую...

Возможно, решение системных вопросов должно стать основной темой работы на всех уровнях государственной власти. И реформированию должна подвергнуться не только экономика страны, но и, как это ни фантастично звучит, менталитет граждан, иначе инновации так и останутся точечными. Отрадно, конечно, что позитивные сдвиги, хоть и не очень большие, ну такие, как, например, привлечение молодёжи к развитию инновационных проектов, всё же заметны.

Итак, мы открываем улицу сдвижением в обе стороны... Открытые инновации? Не станут ли они постепенно, но уверенно необходимыми условиями существования образовательной системы? Действительно, их создание возможно и внутри, и снаружи, а их воплощение в жизнь (в том числе и коммерческое) может осуществляться разными способами. И добиться этого можно только в том случае, если вуз не изолирован от масштабной инновационной системы. Учитывая крайнюю нехватку талантов и их высокую мобильность, организации должны искать способы привлечения к работе самых талантливых специалистов. А это требует ясной стратегии, чёткой политики финансирования и предпринимательской культуры вуза, в рамках которой ценятся экспериментирование и творчество. И это уже есть открытые инновации, которые теперь определим как использование целенаправленных входящих и исходящих потоков знаний для ускорения внутренних инноваций и расширения возможностей для их внешнего использования. Эта парадигма (новая?) предполагает, что высшее учебное заведение, образовательная организация могут и должны реализовывать идеи, которые появились как внутри неё, так и вне, использовать как внешние, так и внутренние пути выхода на рынок свободных кадров, с одновременным стремлением усовершенствовать свои образовательные технологии.

Мы понимаем уже, что открытые инновации касаются и четырёх основ экономики (на базе знаний, определённых Мировым банком): образование и обучение в сфере науки и технологии, инфраструктура информации и связи, экономические стимулы и политики, инновационные системы исследования и разработки. Кроме этого, они работают на удовлетворение потребности и в инженерных, и в гуманитарных специальностях в сфере новых и новейших технологий, спрос на которые существует и будет существовать непрерывно во всём мире. И уж в рамках осуществляемых инновационных программ, связанных с отраслевыми исследованиями и предлагаемых факультетам и студентам, участники смогут получить реальный опыт профессиональной деятельности, превращая теоретические открытия в реальные продукты и сервисы, а заодно и понять, как изменятся в будущем учебные курсы в соответствии с новыми задачами, и какие потребуются навыки для будущей практики.

ВЫВОД

Учитывая, с какими инженерными, социальными, экономическими задачами сталкивается сегодняшний мир, необходимость в использовании достижений науки и технологии в целях его глобального преобразования не просто заметна — она становится насущной. Поэтому и инженеры, и учёные, и педагоги всё-таки могут попытаться находить

области, в которых можно делать новые открытия, а вузам, возможно, стоит создавать рабочие места (кафедры, отделы?), связанные с развитием передовых технологий, стране и частному капиталу — поддерживать инвестиции в интеллект для того, чтобы помочь всем нам добиваться успеха. Оптимальный способ эффективного использования возможностей для удовлетворения этих и иных разнообразных запросов — инвестиции в партнёрство, способствующие появлению следующих поколений открытий в сфере образовательных технологий.

Литература:

1. Радаев В.В. Как организуется рыночное взаимодействие: Препринт WP4/2010/ 01. – М.: Изд.дом ГУВШЭ, 2010.
2. Навиков А.М., Новиков П.А., Посталюк Н.Ю. Как оценить качество базового профессионального образования? // Специалист. -2007. -№ 9-10.
3. Алашев С.Ю. Посталюк Н.Ю. Концептуальные основы организации мониторинга региональных систем начального профессионального образования // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2006. -№. 4. –С. 37-42.
4. Джураев Р. Х., Карахонова Л. М. Медиаобразование как фактор повышения качества обучения школьников //Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. – 2013. – Т. 11. – №. 2. – С. 322-323.
5. Джураев Р. Х., Карахонова Л. М. Модель организации исследовательской деятельности учащихся 10 классов при преподавании физики и биологии //International journal of discourse on Innovation, integration and education. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 295-299.
6. Джураев Р. Х., Карахонова Л. М. Педагогическое сопровождение одаренных детей образовательными учреждениями // Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 66-70.
7. Kharaxonova L. M. Specific aspects of media education and its use in high schools //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. CSPI conference 3. – С. 278-284.
8. Карахонова Л. М. Новые интерактивные электронные ресурсы в современном открытом образовании в обучении естественных наук //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. CSPI conference 1. – С. 1303-1305.
9. Karakhonova L. M. Using the electronic educational resources in biology lessons // International scientific review of the problems of philisophy, psychology and pedagogy. – 2019. – С. 35-39.

МЕСТАМИ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИИ И ОСОБЕННОСТИ КОТОРЫЕ ИСПОЛЬЗУЕТСЯ В РАЗВИТИИ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

Диёрбек Рўзмамат ўғли Турғунпўлатов

Студент 3-курса Чирчикского государственного педагогического университета

Асем Ерғали қызы Абдурахманова

Студентка 2-курса Чирчикского государственного педагогического университета

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6799990>

Аннотация. В данной статье будет рассмотрено место новых технологий в развитии казахского языка и особенности используемых методов.

Ключевые слова: увеличение, мобильные телефоны, компьютер, Интернет, актив, методический инструментарий.

IN SOME PLACES, NEW TECHNOLOGIES AND FEATURES THAT ARE USED IN THE DEVELOPMENT OF THE KAZAKH LANGUAGE

Abstract. In this article, the place of new technologies in the development of the Kazakh language and the features of the used methods will be discussed.

Key words: magnification, mobile phones, computer, Internet, asset, methodological tool.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время в связи с развитием науки и техники уровень сознания и интеллекта детей и учащихся развивается относительно интенсивно. Есть факт, что отношения между языком и национальностью имеют прямое отношение к ней. Не будущее завтра за компетентными людьми, освоившими сегодняшние технологии в соответствии с требованиями времени и эпохи, сформировавшими собственное мнение.

XXI век – время новых технологий. Список технологий, созданных в соответствии с веяниями времени, с каждым разом увеличивается. Сегодня без использования новых технологий ничто не может существовать, развиваться и даже набирать популярность. От трудолюбивого ребенка до сутулого старика он приспособился ко времени и плывет в ногу со временем. В связи с этим новые технологии имеют как полезные, так и вредные аспекты. Поскольку хорошее и плохое всегда идут рука об руку, существует множество технологий, которые имеют как положительные, так и отрицательные последствия. Сегодня классом активов новых технологий являются сотовые телефоны и компьютерное оборудование. Сегодня невозможно представить без них. Все инновации и новый опыт приносят свои плоды благодаря этим технологиям. Когда работа, которую мы делаем как полезный инструмент, заходит слишком далеко, она причиняет себе вред и оказывает большое влияние на нехватку времени и потерю здоровья. Но компьютерные технологии также помогают подготовить данные с помощью компьютера и использовать материальное содержание в различных моделях. В настоящее время процесс дистанционного обучения развивается не только в определенном классе, но и посредством данной технологии. И мобильные телефоны удобно носить с собой, и нужную информацию можно найти в Интернете. Наверное, поэтому эти вещи активно и планомерно используются в нынешнем столетии.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

В. Каларин пояснял, что «слово технология означает овладение каким-либо видом труда, совокупность приемов в обучении и обучении, а педагогическая технология — порядок работы с систематизированным набором всех логических приемов обучения и методических средств для достижения педагогической цели. " Способность эффективно использовать новые технологии можно разделить на четыре этапа.

1. Этап: учеба,
2. Этап: мастерство,
3. Этап: введение в жизнь,
4. Стадия: разработка.

При использовании новых технических средств каждый гражданин, желающий учиться на расстоянии, должен не только повышать свой интерес к науке, но и развивать свой творческий потенциал большими исследованиями в любимой области. При этом он учится работать с компьютером, формирует новый учебный процесс, увеличивает свою исследовательскую работу, развивает информационную грамотность и информационную культуру. Формирует новое отношение к новой эпохе.

Что касается типа грамматического разбора казахского языка. Казахский язык очень богат и сложен, и мы можем внести его в список языков с особенностями, отличающими его от других языков с точки зрения строения. Грамматика казахского языка занимает особое место в развитии казахского языка. Невозможно выучить любой язык, не обращая внимания на его правила и теоремы.

Каждый народ имеет свой родной язык. Так, у казахов родной язык - казахский. В своё время исследовавший казахский язык известный российский ученый-востоковед В.В. Радлов в своих статьях дал следующее определение казахскому языку: «Язык казахов простой и богатый, острый, имеет изумительно подходящий слог для остроумных ответов. Даже неграмотные люди разговаривают на родном языке на уровне, сравнимом в Европе только с французами и русскими»

Время не стоит на месте, наступила новая эпоха, в соответствии с новыми требованиями изменяется мировосприятие молодежи. Поэтому наблюдается необходимость использования современных технологий в высших учебных заведениях, на занятиях в школе, включая и обучение казахскому языку, в настоящее время это явление, отвечающее многим запросам. В образовательных учреждениях место казахского языка среди других преподаваемых дисциплин особое. Казахский язык очень богатый. Тем не менее, можно отметить, что это очень сложный язык. Причина этого в том, что у одного слова может быть очень большое количество значений. При обучении представителей других национальностей, несомненно, перед преподавателем стоит трудная задача объяснения этого.

Основные информационные технологии, используемые при обучении казахскому языку - это интерактивная доска, телевидение, электронные учебники. Очевидно, что единственным условием получения современной молодёжью передовых и качественных знаний будет внедрение современных инновационных технологий. Из этого следует, что нельзя отставать от научно-технического прогресса; своевременное освоение педагогических инноваций, умение их разработки и эффективного применения - это основная обязанность каждого преподавателя. По нашему мнению,

в учебных заведениях необходимо внедрять инновационную систему управления и способствовать её практическому осуществлению.

Основные задачи инновационных педагогических технологий следующие:

- уметь организовать обучение, развитие и другие виды деятельности каждого обучающегося;
- выбирать направление обучения, при котором воспитание проходит на уровне, соответствующем знаниям и компетенциям обучающегося;
- организовать и развивать навыки самостоятельной работы;
- развивать навыки аналитического мышления.

Определяются три самостоятельные и взаимосвязанные силы в процессе внедрения инноваций: особенности внедряемых технологий; потенциал новаторов, авторов инноваций; пути внедрения инноваций.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Инновационные технологии обучения выделяются как особый вид профессиональной деятельности. Для освоения инновационных технологий обучения необходимо использовать большой педагогический опыт. Эта работа требует людей, которые творчески подходят к своей деятельности, имеют свой личностный подход к делу. Несомненно, каждый педагог в процессе освоения инновационных технологий занимается саморазвитием и самосовершенствованием. В XXI веке подготовка будущих специалистов, формирование их профессиональных навыков является делом, не терпящим отлагательств, актуальным требованием общества. По этой причине мы создали структурно-содержательную модель формирования у будущих педагогов-психологов умений применения инновационных технологий. Формирование у будущих специалистов навыков применения инновационных педагогических технологий охватывает следующие сферы:

Методист С. Кошимбетова в своём исследовании в учебно-воспитательном процессе рассматривает следующие особенности использования инновационных методов и приёмов.

- отдельные обучающие технологии повышают социально-психологическую ответственность личности в учебно-воспитательном процессе при освоении научных основ и способствуют формированию таких качеств, как гуманизм и человечность;
- усвоение тесного взаимодействия общества и природы;
- новые способности, возникающие в процессе творческого поиска преподавателя;
- при дифференцированных обучающих технологиях содержание и методы обучения в основе творческой исследовательской деятельности направлены на формирование инновационных способностей человека;
- обучение с помощью информационных программ - организация междисциплинарной взаимосвязи преподаваемых дисциплин;
- при наглядном объяснении в мировоззрении человека системно и сознательно формируется культура, направленная на понимание гармонии «человек - общество - природа»;
- в технологии гуманизации в практике первоочередных научных новаций педагогической науки вводятся понятия «ребёнок - субъект», «ребёнок - объект», научные знания рассматриваются в единстве социального положения и социальных результатов деятельности.

Инновации можно разделить на три вида: модификационные, комбинаторные, радикальные.

Модификационная инновация направлена на улучшение и изменение формы уже имеющегося. Примером этого может послужить написанные В.Ф. Шаталовым опорные конспекты по математике и большой опыт их использования учителями.

Комбинаторная модификация - до этого времени не применявшееся сочетание известных методических элементов. Доказательством этого может быть современная методика преподавания. Радикальная инновация - внедрение государственных стандартов образования. Государственный стандарт образования в основном формирует нормы, параметры, показатели уровня и качества обучения. В настоящее время в нашей независимом государстве сформировалась новая система образования, направленная на вхождение в мировое образовательное пространство. Это связано с важными изменениями в учебно-воспитательном процессе. Все это происходит потому, что изменилась образовательная парадигма, обновилось содержание образования, возникли новое мировоззрение и новые отношения. Одна из актуальных проблем - это освоение педагогами научно-педагогических основ инновационной деятельности при обучении и воспитании будущего поколения, отвечающего запросам общества.

ОБСУЖДЕНИЕ

В эпоху ускоренного развития науки и техники, в эпоху увеличения информационных потоков формирование интеллектуальных возможностей, развитие способностей, талантов обучающихся становится главной задачей образовательных учреждений. В современном образовательном пространстве как воздух необходимые новшества возникают в результате неумолимого исследовательского поиска и творческой работы преподавателя. Из этого следует, что важно сделать поворот в сторону освоения обновлённых педагогических технологий, дающих знания, воспитывающих навыки самостоятельной, поисковой, творческой деятельности, учитывающих способности каждого обучающегося. Также на уровне государственного образовательного стандарта обязательным является внедрение в учебный процесс новых педагогических технологий. Одной из задач, стоящих перед работниками образовательной сферы, является совершенствование обучающих методов и приёмов и освоение современных педагогических технологий. В настоящее время преподаватели, используя инновационные и интерактивные методики в процессе учебных занятий, способствуют тому, чтобы занятия были качественными и интересными. К инновационным технологиям относятся и мультимедийные занятия. На английском языке multimedia, на латинском multum - много и media, medium - собрание, накопление, то есть в структуру мультимедия входят несколько средств: текст, изображение, аудио, видео, анимация. Цели, которые ставятся на мультимедийных занятиях: с помощью применения компьютерных технологий развивать навыки самостоятельного обучения, усвоения, познавательной деятельности, навыки самостоятельной работы и реализация творческих способностей студентов. На занятиях обязательно выполнение следующих условий.

- личностная подготовка студента;
- совершенствование интеллектуальных способностей;
- эстетическое воспитание;
- формирование объективного подхода;

- углубление междисциплинарных связей.

Во время проведения мультимедийного занятия студенты не только воспринимают информацию, но и выполняют действия по ее разработке и передаче. В это время деятельность преподавателя направлена на формирование у студентов навыков нахождения необходимой информации, ее анализа, систематизации и передачи. Преподаватель, связывая тему занятия с явлениями и ситуациями, проблемами, происходящими в окружающей среде, предлагает студентам задания по подготовке проектов. Выполнение этого задания, защита проекта дает возможность развития навыков культуры публичного выступления, систематизации мыслей, умения выражать свои убеждения, защищать свое мнение. Защита задания выполняется перед группой и способствует развитию взаимоотношений в группе. Итак, создание мультимедийного проекта является эффективным методом, дающим возможность студентам получить необходимые теоретические знания и сформировать познавательный интерес к предмету. В результате развития языковых навыков студент должен полностью освоить словесное богатство казахского языка, хорошо усвоить фонетическую и словообразовательную систему языка, усвоить морфологические, синтаксические средства, уметь правильно их использовать в языковой практике. Только в этом случае студент, наряду с правильным использованием языка в повседневной жизни, сможет понимать и использовать стилистические, эмоциональные, выразительные, художественные возможности языка. Для достижения оптимального результата развития студента система обучения должна быть построена на научно-педагогической основе. Во время занятий, применяя модульную систему обучения, можно уделить внимание личностному развитию студентов. Модульная технология обучения имеет свои особенности использования в новых технологиях каждой дисциплины. Учебный модуль состоит из трех структурных частей: введения, основной части и заключения. Преподаватель уделяет внимание каждому модулю, стремится достичь поставленных целей. Преподаватель обдумывает виды организации занятия. Необходимо, чтобы уровень учебных материалов соответствовал содержанию темы.

ВЫВОДЫ

В заключение отметим, что использование новых технологий в настоящее время даёт хорошие результаты в обучении казахскому языку. Эти результаты видны и становятся предметом обсуждений. В перспективе, думаем, на это возникнет новый взгляд, будут привнесены новые идеи. По нашему мнению, продолжение, развитие данных новых идей - дело будущего.

Использованная литература:

1. Қ. Өстеміров, А. Айтбаева, Қазіргі білім беру технологиялары, Алматы, 2006
2. Исаев С. М, Бектуров Ш. К. Сөйлемдегі грамматикалық талдаудың тәсілдері. - Алматы, 2007.
3. Амиргалина Н. Білім беру инновациялық технологияларының бірі - прек-
конспектшер^ Алматы: БШМ. № 4, 2009. 17-19 б.
4. Амандыкова Г. Шет тілін оқыту эдьютемеа. Алматы, 2007. 103-105 б.
5. Садуова Ж. Инновациялық; технологияларды білім беруде колдану - Алматы: БШМ.
№ 5, 2006. 22-24 б.

6. Такишева Г. Модулді оқыту технологиясын пайдаланудың тиімділігі. Алматы: Бшм. № 4, 2009.

MASOFALI O'QITISH JARAYONIDA INFORMATIKANI FANINI O'QITISHDAGI DIDAKTIK TIZIMLAR

Yuldashev Ulmasbek Abdubanapovich

GulDU katta o'qituvchisi

Samatboyeva Marjona Baxtiyor qizi

GulDU talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6800017>

Annotatsiya. So'nggi yillarda texnologiyalar va Internetning jadal rivojlanishi ta'limda ko'plab o'zgarishlarga olib keldi. Ta'limdagi eng muhim o'zgarishlardan biri bu masofadan turib o'qitish shaklidir. O'qituvchilar va o'quvchilar bir-biridan ajratilgan joylarda ta'limni aniqlash uchun foydalaniladigan masofaviy o'qitish yangi tushuncha emas; ammo, rivojlanayotgan texnologiyalar va Internet veb-asosidagi masofaviy o'qishga imkon beradi va shuning uchun uning mashhurligini oshiradi. Ushbu ishlanmalar natijasida ko'plab universitetlar vaqt va joydan mustaqil ravishda moslashuvchan ta'lim berish uchun veb-asoslangan masofaviy o'qitish tizimlaridan foydalanishni boshladilar.

Kalit so'zlar: masofaviy ta'lim, adabiyot manbalarini haqida umumiy ma'lumot, Ta'limni boshqarish tizimlari

ДИДАКТИЧЕСКИЕ СИСТЕМЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНФОРМАТИЗАЦИИ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. В последние годы бурное развитие технологий и Интернета привело ко многим изменениям в образовании. Одним из важнейших изменений в образовании является дистанционное обучение. Дистанционное обучение, которое используется для определения обучения в местах, где учителя и ученики отделены друг от друга, не является новой концепцией; однако новые технологии и Интернет позволяют проводить дистанционное обучение через Интернет и, следовательно, повышают его популярность. В результате этих событий многие университеты начали использовать системы дистанционного обучения на основе Интернета, чтобы обеспечить гибкое образование независимо от времени и места.

Ключевые слова: дистанционное обучение, обзор литературы, системы управления обучением.

DIDACTIC SYSTEMS IN THE TEACHING OF COMPUTER SCIENCE IN THE DISTANCE EDUCATION PROCESS

Abstract. In recent years, the rapid development of technology and the Internet has led to many changes in education. One of the most important changes in education is distance learning. Distance learning, which is used to define learning in places where teachers and students are separated from each other, is not a new concept; however, new technologies and the internet are enabling distance learning over the internet and therefore increasing its popularity. As a result of these developments, many universities have begun to use Internet-based distance learning systems to provide flexible education regardless of time and place.

Key words: distance learning, literature review, learning management systems.

KIRISH

Kompyuter texnologiyalarining keng tarqalishi ta'lim sohasini yangi texnikaviy vositalar bilan ta'minlash bilan birga yangi didaktik imkoniyatlarni ham kengaytirdi. Ta'lim tizimiga joriy qilinayotgan kompyuterlar ta'lim muassasalarini axborotlashtirishi bilan birga o'quv jarayonini ta'limning yangi shakllari bilan ta'minlashga yo'l ochib berdi.

Hozirgi kunda ko'pchilik rivojlangan mamlakatlarning ta'lim muassasalarida *kunduzgi, sirtqi, eksternat* va *masofali* kabi ta'lim shakllaridan foydalanib kelinmoqda. Kompyuter texnologiyalarining ta'lim jarayoniga kirib kelishi an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi o'qitish shakli - masofali o'qitish yaratilishiga asos bo'ldi [1].

Masofali ta'limda o'quvchi va o'qituvchi fazoviy bir-biridan ajralgan holda o'zaro maxsus yaratilgan o'quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va Internetning boshqa texnologiyalari yordamida doimiy muloqotda bo'ladilar. Internet texnologiyasini qo'llashga asoslangan masofali o'qitish jahon axborot ta'lim tarmog'iga kirish imkonini beradi, integratsiya va o'zaro aloqa tamoyiliga ega bo'lgan muhim bir turkum yangi funktsiyalarni bajaradi.

Masofali o'qitish jarayonida Informatika fani bo'yicha didaktik tizimning tarkibi quyidagilardan iborat bo'lishi maqsadga muvofiq:

- o'quv rejalar va dasturlarning elektron versiyalari;
- ✓ elektron darslik va uslubiy qo'llanmalar;
- ✓ audio o'quv-axborot materiallari;
- ✓ video o'quv-axborot materiallari;
- ✓ tizimli va amaliy dasturlarni o'rganish bo'yicha trenajyorlar;
- ✓ o'quv kinofilmlari;
- ✓ o'quv mashg'ulotlari uchun didaktik materiallar;
- ✓ multimediali dars ishlanmalari;
- ✓ o'rgatuvchi va nazorat qiluvchi dasturiy vositalar;
- ✓ virtual amaliy mashg'ulotlar;
- ✓ virtual laboratoriyalar;
- ✓ Informatikadan mustaqil ishlash uchun mashq va masalalar;
- ✓ elektron entsiklopediya va lug'atlar.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Masofali o'qitishga yo'naltirilgan didaktik tizimni yaratish uchun mualliflar jamoasi kompyuter texnologiyalari bo'yicha quyidagi malaka va bilimlarga ega bo'lishlari lozim [2]:

- shaxsiy kompyuterlar va ularning qo'shimcha qurilmalarida ishlash;
- zamonaviy dasturiy vositalarida ish yuritish, MS Office boshqa standart dasturlarda ishlashni bilish;
- internet tarmog'ida ishlashning asosiy tamoyillarini bilish, brauzerlar va elektron pochta tizimidan foydalanish;
- kompyuter texnologiyalari vositalaridan ta'lim jarayonida foydalanib o'qitish muammolari bo'yicha yaratilgan metodik va ilmiy adabiyotlar bilan tanishib borish;
- o'quv jarayonini boshqarish uchun kompyuter texnologiyalarini qo'llash imkoniyatlarini egallash;
- dasturiy vositalarni didaktik imkoniyatlari nuqtai nazaridan tahlil qila bilish;

- internetda mustaqil turli xil elektron ma'lumotnomani, ma'lumotlar bazasi, axborot - qidiruv tizimlari va lug'atlardan foydalana bilish;
- ma'lumotlarni saqlash, tahlil qilish va ularni maqbul tavsif etish shakllarini tanlay olish.

TADQIQOT NATIJASI

Informatika fani bo'yicha tashkil qilingan didaktik tizim doimiy yangilanib borishi va to'ldirilishi lozim, chunki kompyuter texnologiyalari tezda yangilanib, takomillashtirilib borilmoqda. Fanlar bo'yicha didaktik tizimlarni takomillashtirish va to'ldirib borish ta'lim muassasasining pedagog-o'qituvchilari va muhandis-texnik xodimlariga juda katta mas'uliyat yuklaydi.

Masofali o'qitish uchun tayyorlanadigan didaktik tizimni ishlab chiqishga bir necha pedagog-o'qituvchilar va muhandis-texnik xodimlar jalb qilinadi. Ularning funktsiyasi quyidagilardan iborat:

Masofali o'qitish uchun didaktik tizimni yaratish va foydalanish jarayoni						
O'qituvchi, muallif	Texnik mutaxassislar	Kurs administrato ri - menedjer	Psixolog	O'quvchi	Pedagogik jamoa	Tyutor
O'quv materialin g mazmuni va o'quv kursini to'ldirish bilan bog'liq masalalarni bajaradi	O'quv kursida texnik vositalarni qo'llash muammolari bilan shug'ullanadi (yuklash, tarmoqqa kirish, texnik xatolar va h.k.)	Administrator -larga tegishli barcha muammolar – tinglovchilar qabul qilish, seminar, imtihon, telekonferen- tsiyalar o'tkazish grafigini belgilash	Muammoli vaziyatlar muhokamasi, o'quvchining shaxsiy xususiyatlari, o'qitish strategiyasini tanlash, o'quvchilarnin g psixologik monitoringini muhokama qilish masalalari bilan shug'ullanadi	Didaktik tizimdan foydala- nuvchi, o'quv faoliyati yakka va guruh shaklda tashkil qilinadi	Tajriba almashish, muammoli vaziyatlarni hamkorlikd a echish, o'quvchilar faoliyatini baholashda faoliyat ko'rsatadi	Tarmoq foydalanuv- chilariga o'quv materiallar tavsiya qilish, o'quv loyihalari-ni tashkil etish, konsulta tsiyalar tashkil qilish va h.k.

MUHOKAMA

O'rgatuvchi internet manbalariga masofaviy ta'lim, virtual maktablar, laboratoriyalarni misol sifatida keltirish mumkin.

Maslahat beruvchi internet manbalariga turli telekonferensiyalar, virtual pedagogik kengashlar, virtual uslubiy birlashmalar, muammoviy kengashlar va h.k larni misol keltirish mumkin [3].

Axborotli internet manbalariga elektron o'quv qo'llanmalar, ma'lumotnomalar, elektron kutubxonalar, lug'atlar, kataloglar, virtual muzeylarni keltirish mumkin.

Baholovchi internet manbalariga teletesting , masofaviy konkurs larni, proektlar, turli viktorinalar, olimpiadalarni misol tariqasida keltirish mumkin.

Taqdimotli Internet manbalariga ta'lim muasasalarining ta'lim yo'nalishlari haqida atroflicha ma'lumotlar yoritilgan alohida sahifalarni keltirish mumkin [4].

Xorijiy tillarni o'qitishda kompyuter texnologiyalari yordamida quyidagi yo'nalishlarda foydalanish mumkin:

- til o'qitishda kompyuter texnologiyalari yordamida tarjimon dasturlardan;
- turli lug'atlardan;

XULOSA

Bu narsa matnlarni tarjima qilish samaradorligini oshiradi. Kompyuter texnologiyalari bilim oluvchilarning, ayniqsa, mustaqil shug'ullanish istagida bo'lgan o'quvchilarning mustaqil ishini tashkil etishda, o'qitish jarayonida juda kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi [5].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Eshbaevich, T. D., Bakhronovich, N. M., Abdubanopovich, Y. U., & Sherali's, S. I. (2020). Resource support of distance course information educational environment. *Journal of Critical Reviews*, 7(5), 399-400.
2. Abdubanapovich, Yuldashev Ulmasbek, and Samatboyeva Marjona Baxtiyor Qizi. "RAQAMLI TEXNOLOGIYALARINING TA'LIM SOHASIDA QO'LLANILISHI." *Science and innovation* 1.B3 (2022): 110-113..
3. Abdubanatovich, Yuldashev Ulmasbek, and Khakimova Farangis Abdualimovna. "USING THE MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES TO IMPROVE THE QUALITY OF THE EDUCATION PROCESS." *Web of Scientist: International Scientific Research Journal* 2.05 (2021): 693-697.
4. Yuldashev U. A., Xudoyberdiev M. Z., Axmedov T. B. O'QUV JARAYONINING SIFATINI OSHIRISHDA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH G'G' Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 3. – S. 1262-1268.
5. Eshbaevich, T. D., Bakhronovich, N. M., Abdubanopovich, Y. U., & Sherali's, S. I. (2020). Resource support of distance course information educational environment. *Journal of Critical Reviews*, 7(5), 399-400.

BOLALARGA ATROF - MUHITNI TANISHTIRISHDA ESTETIK TARBIYANING O'RNI

I.Soliyev

Farg'ona davlat universiteti, PhD

Tovoldiyeva Z.R

Farg'ona davlat universiteti, magistrant

Topvoldiyeva. M

Farg'ona davlat universiteti, talaba

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6800042>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni tabiat bilan tanishtirishda estetik tarbiyaning ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Ushbu maqola orqali bolalarning estetik faoliyatini olib borish uchun ko'rsatmalar berilgan. Shuningdek, oddiy misollar orqali bolalarda estetika faoliyatini olib borish aniq va ilmiy asosda tushunchalar hosil qilish imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: estetika, go'zallik, tarbiya, ma'naviyat, gigiyena, tozalik, uyqu, tabiat.

РОЛЬ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ПРИОБЩЕНИИ ДЕТЕЙ К ОКРУЖАЮЩЕМУ МИРУ

Аннотация. В данной статье показано значение эстетического воспитания в приобщении детей к природе в дошкольных образовательных учреждениях. В данной статье приведены инструкции по эстетической деятельности детей. Также на простых примерах на наглядной и научной основе раскрываются возможности осуществления эстетической деятельности у детей.

Ключевые слова: эстетика, красота, воспитание, духовность, гигиена, чистота, сон, природа.

THE ROLE OF AESTHETIC EDUCATION IN INTRODUCING CHILDREN TO THE ENVIRONMENT

Abstract. This article highlights the importance of aesthetic education in introducing children to nature in preschools. This article gives you a brief overview on fraudulent activities for children. It also reveals the possibilities of creating clear and scientifically based concepts of conducting aesthetic activities in children through simple examples.

Keywords: aesthetics, beauty, education, spirituality, hygiene, cleanliness, sleep, nature.

KIRISH

Bolalarni atrof – muhit bilan tanishtirishda estetik tarbiyani shakllantirishning o'rni beqiyosdir. Bolalarni go'zallikka oshno qilish, ularda hayotiy voqealarni to'g'ri tushunish, oliyanob his – tuyg'ularni va intilishlarni shakllantirishga yordam beradi. Estetik tarbiya orqali bola tabiatdan zavq oladi. Tabiatdan zavq olish uchun esa albatta, tozalik muhim ahamiyatga ega. Masalan, ovqatlanishdan avval qo'llarni yuvish, ozoda kiyinish kabilar.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Tozalik esa quyidagilarni ifoda etadi:

- bolalarning ma'naviy kamolotini ta'minlash, bolalarning nafosat va orastaligini shakllantirish, ularda kiyinish, yechinish, sochlarini tarab orasta bo'lib yurish, boshlagan ishlarini oxiriga yetkazish kabi hislatlarini tarkib toptirish;

- kiyimlaridagi nuqsonlar (loy sachrashi, choki so'qilishi, tugmasining tushib qolishi)ni o'z vaqtida sezish, uni kattalar yordamida bartaraf qilishga odatlantirish;

- shaxsiy gigiyena (qo'lni sovun bilan yuvish, tirnoqlarni olish, iflos narsalarga qo'l tekkizmaslik kabi) qoidalariga rioya qilishga o'rgatish;

- uyqudan keyin, ovqatlanishdan oldin, uy yumushlarini bajargandan so'ng suvni isrof qilmasdan yuvinishga o'rgatish, qo'l, oyoq va badan uchun foydalaniladigan sochiqlarni farqlashga odatlantirish;

- ertalab yuvinmasdan kattalarga salom berish hurmatsizlik ekanligini anglatish;

- kiyimlarini tez va to'g'ri kiyib-yechishga odatlantirish, tengdoshlari kiyimidagi kamchilik va tartibsizliklardan ohista ogohlantirishga o'rgatish, ko'chada qog'oz va boshqa ortiqcha narsalarni yerga tashlamaslik, ularni belgilangan joyga tashlashga o'rgatish, atrofidagi kishilarga, o'rtoqlariga nisbatan xushmuomalalikni shakllantirish, ko'chada, jamoat joylarida, mehmonda tartib-intizomli bo'lishga odatlantirish, xonaga kirganda oyoq-kiyimni echish va artib, joyiga tartibli qo'yishga o'rgatish;

TADQIQOT NATIJASI VA MUHOKAMA

Bolalarga ekologik ta'lim berish bolalarga zarur va foydalidir. Bunda bolalarda quyidagilar ham muhimdir:

- bolalarga tevarak-olam va tabiat hodisalari haqida ma'lumot berish. Yer, osmon, quyosh, oy, yulduzlar, havo, suv, bulut, yog'ingarchilik, tuman, shamol, chaqmoq, momaqaldiraq kabi tabiat hodisalari haqida tasavvur hosil qilish;

- jonli tabiat-o'simlik va hayvonot dunyosi bilan yaqindan tanishtirish, manzalari daraxtlar (tol, terak, chinor, tut, qayrag'och, archa), mevali daraxtlar (olma, olcha, o'rik, shaftoli va boshqalar), dala o'simliklari (paxta, piyoz, lavlagi, kungaboqar, bug'doy va boshqalar), buta o'simliklari (na'matak, malina, maymunjon va boshqalar) nomlari bilan tanishtirish hamda ularni o'zaro farqlashga o'rgatish;

- bolalarda tabiat go'zalliklaridan zavq olish tuyg'usini tarbiyalash, o'simliklarga zarar yetkazmaslik (daraxt shoxlarini sindirmaslik, o't-o'lanlarni bosmaslik, atrof-muhitni iflos qilmaslik kabilarni)ni ularning ongiga singdirish;

- uy hayvonlari bilan yaqindan tanishtirish, ularni parvarish qilishga o'rgatish, yovvoyi hayvonlar bilan tanishtirish (hayvonot bog'iga sayr qilish, rasmlar, multfilmlar va boshqa teleko'rsatuvlarni tomosha qilish yordamida), hayvonlarning (maymun, yo'lbars, Sher, bo'ri, tulki, ayiq, fil, olmaxon, kiyik, bug'u kabilarning) nomlarini aytishga o'rgatish;

- bolalarning qushlar haqidagi tasavvurlarini kengaytirish, qushlarning yashash tarzi- o'troq qushlar, ayrim qushlar (qaldirg'och, laylak, turna va boshqalar)ning bahorda uchib kelishi, kuzda issiq o'lkalarga uchib ketishi, qarg'aning kuzda uchib kelishi va bahorda uchib ketishi haqida ma'lumot berishi;

- bolalarga tabiat va uni asrash zarurati haqida ma'lumot berish, meva va sabzavotlar (olma, uzum, qovun, tarvuz, nok, shaftoli, o'rik, gilos, qulupnay, sabzi, karam, pomidor, piyoz, kartoshka va boshqalar) nomini, shaklini, rangini va ta'mini aytib berishga o'rgatish, ulardan biri qayerda (daraxtda, polizda kabi) o'sishi haqida tasavvur hosil qilish;

- gullar bilan tanishtirishda davom etish, ularning nomlarini to'g'ri aytishga, rangi va o'ziga xos belgilarini ajrata olishga o'rgatish, xona gullari haqida ma'lumot berish, ulardan ayrimlarining nomini aytishga o'rgatish, ularni parvarish qilishga o'rgatish;

- uy hayvonlari (mushuk, kuchuk, sigir, qo'y, echki, ot va boshqalar) va ularning bolalari nomlarini aytilishga o'rgatish, har qaysi uy hayvoni nomi bilan oziqlanishi haqida tasavvur hosil qilish, ularning o'ziga xos xususiyatlari (yurishi, ovoz chiqarishi)ni o'rgatish;

- qushlar (chumchuq, musicha, kaptar, to'ti, bulbul, boyo'g'li, qaldirg'och, qarg'a va boshqalar) ning nomi, katta-kichikligi, rangi, qanday ovoz chiqarishi, oziqlanishi bilan tanishtirish;

- baliq, qurbaqa, ilon, toshbaqa, tipratikan, tovuq, o'rdak, qoz kabi jonivorlar qanoti bilan tanishtirish;

- yil fasllari, ularning nomi va o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishtirish, o'simliklarning tarkibiy tuzilishi (ildizi, tanasi, bargi) haqida tasavvur hosil qilish, o'simliklarning fasllarga ko'ra o'zgarishi haqida ma'lumot berish;

- daraxt va butalar kurtaklarining bo'rtishi, barg yozishi va gullashi, maysalarning o'sib chiqishi haqida tasavvur hosil qilish;

- o'simliklarni parvarish qilishda va hosilini yig'ishda ishtirok etishga o'rgatish;

- hovlida (chinnigul, atirgul, moychechak, nastarin, gulxayri, rayhon, namozshomgul) va xonada (sabur-aloe, qumanjir-kaktus va boshqalar)o'sadigan gullar va ularni o'zaro farqlashga o'rgatish;

- uyda parvarish qilinadigan qushlar (to'ti, bedana, kanareyka, sa'va, tovuq kabilar) bilan tanishtirish, ularni parvarish qilishga o'rgatish;

- uyda boqiladigan parrandalar (tovuq, o'rdak, g'oz, kurka) haqida kengroq ma'lumot berish, ularni parvarish qilishga o'rgatish;

- baliq, qurbaqa, ilon, chayon, ninachi, chumoli, qo'ngiz, qurt, chigirtka, kapalak, sichqon, kalamush kabi jonivorlar haqida ma'lumot berish, ularga nisbatan foyda yoki zarar keltirishiga qarab to'g'ri munosabatni shakllantirish, hayvonlarga g'amxo'rlik ko'rsatish va ulardan o'zini muhofaza qilishga o'rgatish;

- bolalarga inson hayoti uchun zarur bo'lgan iqtisodiy-ekologik va tabiiy ehtiyojlar haqida ma'lumot berish, bolalarda dastlabki iqtisodiy tushunchalarni shakllantirishga e'tibor berish, bozor iqtisodi, pul, tovar, sotish, sotib olish, tejamkorlik, isrofgarchilik, uvol, sifat, narx, biznes, biznesmen singari tushunchalar haqida dastlabki ma'lumotlarni berish. Bolalarni savdolaшиб harid qilishga o'rgatish;

- bolalarga suv, havo, oziq-ovqat, kiyim-kechak, yorug'lik issiqlikning inson hayotidagi ahamiyatini, bu manbalarni toza saqlash zarurligini, tabiatning tozaligi faqat tabiat uchungina emas, balki odamlarning o'zlari uchun ham g'oyat zarur ekanligini tushuntirish, maysa, o't-o'lan, daraxtlar, qush va turli jonivorlarga ozor yetkazish, ularga zarar etkazish mumkin emasligi borasida tushuncha uyg'otish, «savob» va «gunoh» tushunchalarini ekologiya sohasida tadbiq etishga o'rgatish kabilar bolalarni aqlan o'sishida ham o'z ifodasini topgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Estetik tarbiyaning eng muhim omili — bu tabiatdir. Tabiat bilan doimiy ravishda munosabatda bo'lmay turib, estetik jihatdan rivojlanish, estetik tarbiyani uyushtirish mumkin emas. Shaxs ongida tabiatning estetik qadriyatlarini tuyg'usini shakllantirish inson estetik kamolatining o'ziga xos «poydevor» dir. Hozirga ekologik inqiroz va halokat xavfi ortib borayotgan sharoitda estetik tarbiyaning bu qirrasini tobora ko'proq ahamiyat kasb etoqda. Hozirgi kunda estetik tarbiya va ekologik tarbiya o'rtasida azaldan mavjud bo'lgan aloqadorlik

yanada kuchaymoqda. Insonparvarlik ruhi, maqsadlarning umumiyliigi ularni bir-biriga yaqinlashtiradi. Bu yaqinlik, o`zaro bog`liklik estetik tarbiya ekologik tarbiyaning eng muhim vositalaridan biri sifatida namoyon bo`lishiga, ekologik tarbiya esa o`z navbatida estetik tarbiya jarayonlarining samarali amal qilishga zarur shart-sharoitlar yaratib berishida ko`rinadi. Estetik tarbiya bolalarga juda zarur. Uni rivojlantirish esa kattalarga juda katta mas`uliyat yuklaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Qodirova F.R., Toshpo`latova Sh.Q., Qayumova N.M., A`zamova M.N. Maktabgacha pedagogika. "Tafakkur" nashriyoti. 2019.
2. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o`qitish metodikasi. "O`zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg`armasi" nashriyoti. 2006.
3. Mirzayev T., G`afurov Z. Tabiatni e`zozlash umumbashariy muammo. "Yangi asr avlodi" nashriyoti. 2001.
4. Djanpeisova G.E., Rasulxo`jayeva M.A., Qosimova D., Tabiat bilan tanishtirish metodikasi. Toshkent 2019.

MALAKALI PEDAGOGIK FAOLIYAT ORQALI QOBILIYATLI BOLALARNI ANIQLASH

Yusupova Diloromxon Sabirdjanovna

Andijon davlat universiteti, "Umumiy pedagogika" kafedrası o'qituvchisi

Maxmudjonov Ibroximjon Ismoiljon o'g'li

Andijon davlat universiteti, Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 2-bosqich 202- guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6803423>

Annotatsiya. Ushbu maqolada malakali pedagogik faoliyat orqali qobiliyatli bolalarni aniqlashga qaratilgan. Hozirgi rivojlanib borayotgan vaqtda har bir mamlakat o'zining kelajagini mustaxkamlashi va uni ertangi kunini o'ylashga majbur. Bizning mamlakatimizda ham yosh avlodni tarbiyalash, ularni har tomonlama qo'llab quvvatlash, istedotli va qobiliyatli yoshlarni faoliyat olib borishi uchun juda ko'p imkoniyatlar yaratilgan, va barchga shart sharoitlar buning uchun yetarli.

Kalit so'zlar: psixologik, pedagogik, yoshlar, obilyat, muvaffaqiyat, individual, shaxs, mehnatsevarlik, ishchanlik, talabchanlik.

IDENTIFICATION OF GIFTED CHILDREN THROUGH QUALIFIED PEDAGOGICAL ACTIVITY

Abstract. This article focuses on identifying gifted children through competent pedagogical activities. At the current developing time, every country has to strengthen its future and think about tomorrow. In our country, many opportunities have been created for educating the young generation, supporting them in every way, for the activities of talented and capable young people, and all the necessary conditions are sufficient for this.

Key words: psychological, pedagogical, youth, ability, success, individual, personality, diligence, hard work, demandingness.

ВЫЯВЛЕНИЕ ОДАРЕННЫХ ДЕТЕЙ ЧЕРЕЗ КВАЛИФИЦИРОВАННУЮ ПЕДАГОГИЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Аннотация. Данная статья посвящена выявлению одаренных детей посредством грамотной педагогической деятельности. В нынешнее время развития каждая страна должна укреплять свое будущее и думать о завтрашнем дне. В нашей стране тоже создано много возможностей для воспитания молодого поколения, всемерной поддержки его, для деятельности талантливой и способной молодежи, и для этого достаточно всех необходимых условий.

Ключевые слова: психологический, педагогический, молодежь, способность, успешность, личность, личность, трудолюбие, трудолюбие, требовательность.

KIRISH

Kasbiy va mehnat faoliyati vaqtning asosiy qismini egallaydi va inson o'zini shaxs sifatida anglashga intilishi kerak bo'lgan samolyot sifatida harakat qilishi kerak. Inson mehnatga qanday munosabatda bo'lishi, muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklarni, g'alaba va mag'lubiyatlarni qanday qabul qilishi, uning hissiy holati va farovonligiga bog'liq bo'lib, bu ko'p jihatdan uning ishining samaradorligini shakllantirishga ta'sir qiladi. Kasbiy o'zini o'zi anglash oliy ta'lim

muassasasi o'qituvchisining kasbiy va ijodiy o'zini o'zi rivojlantirishning shaxsiy regulatori bo'lib xizmat qiladi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 dekabr kungi Oliy Majlisga navbatdagi Murojaatnomasida “Yoshlarni zamonaviy bilim va tajriba, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, ezgu fazilatlar egasi bo'lgan insonlar etib voyaga etkazamiz” deb aytgan so'zlari ta'lim jarayoni ishtirokchilarining jamiyat taraqqiyoti yo'lidagi rolini oshirish bilan bir qatorda ularning zimmasiga ulkan vazifalarni belgilab berdi.

Jamiyatimizning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida ro'y berayotgan tub o'zgarishlar davlatimizning oldiga ta'lim tizimini rivojlantirish bilan bog'liq muhim masalalarni qo'ydi. Ushbu vazifalar yechimi sifatida kompetent yondashuvga asoslangan ta'lim standartlarining amaliyotga tadbiq etilishi zamon talab etayotgan intellektual salohiyatli kadrlarni tayyorlashga qaratilgan bo'lsa, bevosita bu jarayon pedagog faoliyatiga ham izchil bog'liq sanalanadi. Bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorida ustuvor o'rin egallagan kuchli raqobatga bardoshli bo'lish har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikka ega bo'lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda.

Psixologik, pedagogik va maxsus (mavzu bo'yicha) bilim zarur, lekin bular hech qachon kasbiy kompetentlik uchun yetarli emas. Ularning ko'pchiligi, xususan, nazariy, amaliy va uslubiy bilimlar intellektual va amaliy ko'nikma va malakalarning old shartidir. O'qituvchining kasbiy kompetentligining tuzilishi uning pedagogik mahorati orqali ochiladi, ular o'qituvchining eng xilma-xil harakatlarining kombinatsiyasi bo'lib, ular asosan pedagogik faoliyatning funktsiyalari bilan bog'liq bo'lib, ko'p jihatdan o'qituvchining individual psixologik xususiyatlarini ochib beradi.

Pedagogik faoliyat orqali o'quvchilarning qobiliyatlarini aniqlash har bir pedagogning muhim vazifalaridan biri desak ham bo'ladi, chunki dars o'tish jarayonida o'qituvchi pedagog tomonidan berilayotgan ma'lumotlarni o'zlashtirilishiga qarab ham pedagog o'quvchining qiziqishlarini, qobiliyatlarini bilib olishi mumkin. Pedagog misol uchun talabani dars jarayonidagi faoliyati, o'zlashtirishi orqali ham ko'p narsani biladi. Talabalarning har xil misol uchun dars jarayonida sust ishtirok etayotgan talabani boshqa sohaga qizigishi bo'lishi mumkin. Bunday jarayonda pedagog o'z qo'l ostida ta'lim olayotgan talabani qiziqishlariga qarab yo'nalish ko'rsatishi kerak. Pedagog o'zini o'zini oladigan bo'lsak bola yetaklovchi to'g'ri yo'lga soluvchi degan ma'noni tushunamiz.

TADQIQOT NATIJASI

Qobilyat—insonning individual salohiyati va imkoniyatlaridir. Qobilyat bilimdan keskin farqlanadi, bilim mutolaa natijasi hisoblanadi, qobilyat shaxsning psixologik va fiziologik tuzilishining xususiyati sanaladi. Qobilyat ko'nikma, malakadan farq qiladi. Aksariyat ilmiy manbalarda mohirlik bilan qobilyat anglatiriladi. Qobilyat inson tomonidan ko'nikma va malakalarning egallanishi jarayonida takomillashib boradi.

Har qanday qobilyat turi shaxsга tegishli murakkab psixologik tushunchadan tashkil topgan bo'lib, u faoliyatning talablariga mutanosib xususiyatlar tizimini o'z ichiga oladi. Shuning uchun qobilyat deganda birorta xususiyatning o'zini emas, balki shaxs faoliyatining talablariga javob bera oladigan va shu faoliyatda yuqori ko'rsatkichlarga erishishni ta'minlashga imkoniyat beradigan xususiyatlar sintezini tushunmoq lozim. Barcha qobilyat uchun tayanch xususiyat —

kuzatuvchanlikda, ya'ni insonni fahmlash, ob'ektdan u yoki bu alomatlarini ko'ra bilish, ajrata olish ko'nikmasidir.

MUHOKAMA

Qobilyatning yetakchi xususiyatlaridan biri — narsa va hodisalar mohiyatini ijodiy tasavvur qilishdir. U shaxsning shakllanishi va rivojlanishi natijasi bo'lishi bilan birga, tabiiy manbaga ham ega. Bu tabiiy manba ko'pincha zehn tushunchasi bilan yuritiladi. Zehn muayyan bir faoliyatga yoki ko'pgina narsalarga nisbatan ortiqcha qiziquvchanlikda, moyillikda, intilishda namoyon bo'ladi. Zehn nishonalari deganda qobilyat ichki imkoniyatlarning mohiyatini tushunish lozim. U ishtiyoq, moyillik, mehnatsevarlik, ishchanlik, talabchanlik kabilarning mahsulidir. Qobilyat umumiy va maxsus turkumlarga ajratiladi. Umumiy qobilyat deganda yuksak aqliy imkoniyat va taraqqiyot tushuniladi. Qobilyat tabiiy ravishda shakllanishi va muayyan reja asosida rivojlantirilishi mumkin.

Qobilyatni ma'lum faoliyatga moyillik yoki intilish orqali, tabiiy zehn nishonalari aniklash, mutaxassis rahbarligida uzluksiz faoliyatga jalb etish, qobilyatni takomillashtirishning maxsus vositalarini qo'llash, shaxsning faollik alomatlarini maksimal darajada rivojlantirish, inson shaxsiga alohida yondashuvni umumiy talablar bilan uyg'unlikda olib borish va boshqa orqali rivojlantirish yo'llari mavjud. Qobilyatning yuqori darajasi iste'dod va daholikda namoyon bo'ladi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkunkin qobiliyati yuqori bo'lgan o'quvchi talabalar o'zlari ajrab chiqishadi. O'zlari ijtimoiy munosabatlarda o'z istedodlarini namoyon eta olmayotgan talabalarining o'z qobiliyatlarini namoyon etishlariga sharoit yaratib berishi, ko'p tomonlama qo'llab quvvatlashi kerak. Qobiliyatlar ikki xil bo'ladi; ya'ni ortirilganm kishi turmush faoliyati orqali ko'rgamni kechirganlari va ikkinchisi tug'ma bo'lishi mumkun. Bunday insonlar sirasiga qo'shiqchilarning farzandlari, sportchilarni olishimiz mumkun. Bunday faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxslarga nisbatan shunday gap "qonida bor", degan iboralar ham ishlatoiladi. Sportchi, san'atkor, rassomlarni siz boshqa kasbga o'rgatishingiz mumkun ammo bu ularda shu sohaga nisbatan qobiliyati bor degani emas. Ma'alkali pedagog shunday tushunmovchiliklar kuzatilmasligi uchun qo'lidan kelganicha yoshlar bilan faoliyat olib borishi yoshlarimizning kelajagiga qo'yilgan yuksak bir qadam desak mubolag'a bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ismoiljon ogli, Maxmudjonov Ibroximjon. "BOLALARNING PSIXOLOGIK XOLATLARINI SOG'LOM RUHIY MUHITDA TARBIYASH USULLAR." BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI (2022): 506-509.
2. Ibrohimjon, M. (2022). PSYCHOLOGICAL CRISES IN PERSONALITY PSYCHOLOGY AND WAYS TO OVERCOME THEM. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(4), 743-746.
3. Yusupova Dilorom Sobirjonovna, ELECTRONIC JOURNAL OF ACTUAL PROBLEMS OF MODERN SCIENCE, EDUCATION AND TRAINING, DECEMBER, 2021-12/2 47-51
4. https://www.researchgate.net/publication/359230881_OLIY_TALIMDAGI_PEDAGOGIK_FAOLIYATNING_OZIGA_XOSLIGI

5. Щербаков А.И., Мудрик А. В. Психология учителя // Возрастная педагогическая психология / Под ред. А.В. Петровского. Гл. IX. М., 1991.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA DARSDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA MATEMATIKA FANINI O'QITISH USULLARI

Rahmonova Nasibaxon

Andijon davlat universiteti Pedagogika fakulteti, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi
201-guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6803439>

Annotatsiya. Boshlang'ich sinf matematika darslari maktab yoshidagi bolalar uchun hisob-kitob jarayonlarini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishning darsdan tashqari shakllari va ularni tashkil etish bo'yicha tavsiyalarga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: dars, darsdan tashqari mashg'ulotlar, fakultativ mashg'ulotlar, yakka va guruh mashg'ulotlari.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ ВО ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В МЛАДШИХ КЛАССАХ

Аннотация. Элементарные уроки математики важны для детей школьного возраста, чтобы научиться вычислительным процессам. Данная статья посвящена внеурочным формам обучения математике в начальных классах и рекомендациям по их организации.

Ключевые слова: урок, внеклассная работа, факультативная деятельность, индивидуальная и групповая деятельность.

METHODS OF TEACHING MATHEMATICS IN EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN ELEMENTARY GRADES

Abstract. Elementary math lessons are important for school-age children to learn calculation processes. This article is devoted to extracurricular forms of mathematics teaching in elementary grades and recommendations on their organization.

Key words: lesson, extracurricular activities, optional activities, individual and group activities.

KIRISH

Barchamizga ma'lumki, hozirda boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishni tashkil etishning ikki xil shakli mavjud:

1. Dars
2. Darsdan tashqari mashg'ulotlar.

Dars — maktab ta'limining asosiy tashkiliy shakli. Dars muayyan miqdordagi doimiy o'quvchilar tarkibi bilan qat'iy tartibda uyushtiriladigan va aniq maqsadga yo'naltirilgan didaktik tadbir. Matematikadan o'quv ishlarini tashkil etishni darsdan tashqari mashg'ulotlarning asosiy vazifalari:

- o'quvchilarning bilimlarini, amaliy malakalarini chuqurlashtirish va kengaytirish;
- mantiqiy tafakkurni, topqirlikni, matematik ziyraklikni rivojlantirish;
- iqtidorli va qobiliyatli bolalarni aniqlash va ularni yanada o'sishiga yordam berish;
- matematika faniga qiziqishini shakllantirish;

- o'quvchilarni intizomli bo'lishga, mehnatga mehr qo'yishga, jamoa bilan ishlay olish ko'nikmalarini tarkib toptirishga, ularda umuminsoniy fazilatlarini shakllantirishga oid tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

O'quv ishlarini tashkil etishda darsdan tashqari shakllari:

1. O'quvchilar bilan ishlab chiqarishga, tabiatga ekskursiyalar
2. Mustaqil uy ishlari
3. Fakultativ mashg'ulotlar
4. O'quvchilar bilan yakka va guruh mashg'ulotlari

Uy ishlari bu - o'quvchilarni darsdan tashqari vaqtlarda mustaqil, individual ishlashlarini tashkil qilish shakllaridan biri. Uy ishlarini tashkil etish natijasida bolalarda quyidagi xislatlar shakllanadi: Shaxsni xafsalaligi, Mehnatsevarligi, Uyushqoqligi, Intizomliligi Mas'ulyatliligi, O'z o'zini nazorat qilishi Uy ishlarini tashkil qilishda quyidagi talablar asosida bo'lishi lozim:

- Uyga beriladigan vazifalar o'quvchilarning bilimlariga mos kelishi kerak;
- Uy vazifalari va unga sarflaydigan vaqt meyor darajasida bo'lishi kerak;
- Uy vazifalarini bajarish bo'yicha ko'rsatma bo'lishi kerak;
- Uy vazifalarini tizimli ravishda berib borish kerak;
- O'quvchilar muntazam uy ishlarini bajarishlari shart;
- Hamma o'quvchi o'z imkoniyatiga qarab har doim topshiriq olishi uy ishlarini individuallashtirishni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir;
- Uy vazifasini ko'rinishi va mazmuni turli-tuman bo'lishi zarur;
- Uy vazifasi o'qituvchi tomonidan tekshirilishi shart.

TADQIQOT NATIJASI

Darsdan tashqari vaqtlarda o'quvchilar bilan o'tkaziladigan individual va guruh mashg'ulotlar maqsadi: o'quvchilarni o'zlashtirgan bilimidagi kamchiliklarni bartaraf qilishda ularga yordam berish, o'quvchilarni ilm olishdagi qoloqliklarning oldini olish. Bu mashg'ulotlar odatda individual yoki guruh mashg'ulotlarida o'tkaziladi.

Matematik o'n minutliklar: 1-sinfda haftasida bir marta butun sinf o'quvchilari ishtirokida o'tkaziladi. Sinf chegarasidan tashqarida (kuni uzaytirilgan guruhlarida, tabiatda, ekskursiyalarda) o'tkaziladi. Darsda beriladigan topshiriqlardan farqlanuvchi qiziqarli topshiriqlar berilishi maqsadga muvofiq. Topshiriqlar mazmuni bolalar bilim saviyasiga mos bo'lishi kerak. Javoblar tez topilishi kerak. Hisoblashlar og'zaki bajarilishi kerak. Masalan: 10 ichida sanash ko'nikmalarini shakllantirish (sholg'om ertagi asosida) 2) Sanash ko'nikmalarini rivojlantirish. O'n ichida qo'shish va ayirish (mashg'ulot maktab hovlisida o'tkaziladi).

MUHOKAMA

Boshlang'ich sinflarda matematika o'qituvchisi tashabbusi bilan matematik burchakning tashkil qilinishi ham muhimdir. Bunda matematik devoriy gazeta, matematikadan ko'rsatmali qurollar, yangiliklarni ifodalovchi sonli dalillar keltirilgan yozuvlar, o'quvchilarning namunalı daftarlari, geometrik figuralar naborlari va boshqalar tayyorlanadi. Ular, asosan, o'quvchilar va ota onalar yordamida o'qituvchi boshchiligida tuziladi. Burchakni nazorat qilish uchun mas'ul o'quvchilar belgilanadi. Bu esa o'quvchilarning o'zini va o'zganing mehnatini qadrlash imkoniyatini beradi.

Matematik ekskursiyalar.

O'quvchilarning aniq hayotiy ma'lumotlarni, turmushda uchraydigan harakatlarni kuzatish, tahlil qilish va dars jarayonida va dars jarayonida to'plagan ma'lumotlardan foydalanish maqsadida o'tkaziladi. O'quvchilardan puxta tayyorlanishni talab etadi. Maktabga yaqin joylardan ustaxonalar, ishlab chiqarish tashkilotlari va boshqa joylarga ekskursiyalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq. Qo'shimcha qilib aytganda, ekskursiyalar fanlararo aloqadorlik uchun yetarli material to'plash imkoniyatini beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda matematika darslarini dars mashg'ulotlari davomida turli interfaol metodlar, multimedia vositalari va innovatsion hamda pedagogik texnologiyalar yordamida tashkil etish, o'quvchilarni darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham matematik ziyrakligini oshirish maqsadida turli mashg'ulotlar yo'lga qo'yish boshlang'ich sinf matematika fani o'qituvchilari oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. L.Sh. Levenberg va boshqalar. "Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi" Toshkent: "O'qituvchi" 1985-yil.
2. Bikbayeva N. va boshqalar. "Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi" Toshkent: "O'qituvchi" 1996-yil.
3. N. Boltayev, O. Qodirov "Boshlang'ich sinflarda matematikadan sinfdan tashqari ishlar" Toshkent: "O'qituvchi" 1982-yil.

ISSUES OF CLASSIFICATION OF WORD CATEGORIES IN THE UZBEK

Shodieva Gulrukh Nazir qizi

1st year master of linguistics of Fergana State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6803460>

Abstract. According to the lexical and grammatical similarity of words, some lexical - grammatical groups are called parsing word categories. In the case of parsing words into categories, in addition to their grammatical meaning, the lexical meaning is also taken into account by the main characters. Words that have both grammatical and lexical meanings and participate in the sentence as an independent syntactic unit are called independent words. To independent words: noun, adjective, number, pronoun, verb, adverb. This article is made up of opinions and comments on the word categories and their classification.

Keywords: noun, adjective, number, pronoun, adverb, verb, sentence, word categories, Uzbek.

ВОПРОСЫ КЛАССИФИКАЦИИ СЛОВЕСНЫХ РАЗРЯДОВ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. По лексическому и грамматическому сходству слов некоторые лексико-грамматические группы называются разборными категориями слов. В случае разбора слов на категории, кроме их грамматического значения, главными героями учитывается и лексическое значение. Слова, имеющие как грамматическое, так и лексическое значение и участвующие в предложении как самостоятельная синтаксическая единица, называются самостоятельными словами. К самостоятельным словам: существительное, прилагательное, число, местоимение, глагол, наречие. Эта статья состоит из мнений и комментариев о категориях слов и их классификации.

Ключевые слова: существительное, прилагательное, число, местоимение, наречие, глагол, предложение, категории слов, узбекский язык.

INTRODUCTION

It is known that some independent words in our language can also be transferred to the task of an auxiliary word, having lost its independent lexical meaning in the process of speech and having become characteristic of a grammatical semantic expression. This phenomenon is referred to as grammatical in linguistics. Words that do not have an independent lexical meaning, do not fulfill the function of a sentence fragment, but serve to correlate words and sentences or to add to them additional subtleties of meaning (loading) are called auxiliary words. Auxiliary words will be three different according to the general tasks: 1) Assistant; 2) Connecting 3) Loading.

And exclamation, imitation and modal words form a separate group of auxiliary words. Because exclamation and imitation words are used both as a sentence fragment and as an independent word-sentence. At the same time, it is also able to participate in the legalization of independent words. But these words are similar to auxiliary words in that they cannot be a term of action and phenomenon, that is, they cannot express a lexical meaning. Therefore, exclamation, imitation, modal words each form a separate category with their own characteristics.

RESEARCH METHOD AND METHODOLOGY

Apparently, when parsing words into categories, first comes from the emphasis on the lexical meaning, secondly, the morphological form, the third, the feature of performing a syntactic

task, the fourth, the application of the blockade (distribution). Accordingly, the present group of words in the Uzbek language: 1) independent words such as noun, adjective, number, pronoun, verb, adverb; 2) auxiliary words such as auxiliary, connecting, predicate; 3) modal words, imitation words, exclamation words, consisting of a separate group of auxiliary words. The lexical meanings of words are formed by different groups that differ among themselves according to the morphological signs and the syntactic functions performed in the sentence. The division of words into such groups according to their lexical and grammatical differences is called vocabulary. Accordingly, when parsing words into categories, the following three important signs will be the basis.

1. Words expressions lexical meaning of expression is an important sign in the division into categories. For example, the words home, earth, tree, book, Stone mean the subject in existence. It is characterized by the fact that they have a name. A number of words denote a sign of the same prepositions: color, form-appearance, taste, size-size: White, Blue, large. round, wide, like long. Also, if a number of words mean the work - action of the subject: went, wrote, read, words denote the sign of the work-action or sign: immediately, slowly, slightly, a lot, etc.

2. These features that exist in the literal sense of the word they are the main characters in the division into categories. The second and third feature in the division into categories occurs depending on the meaning side of the word. So morphological sign is also important in the allocation of Z series. This property indicates that in certain word categories there is a special system of suffixes, which is mainly inherent in this category. For example, the noun constellation is plural, agreeable. ownership, as it has its forms, in contrast to other categories, there are also diminutive-caressing forms in them. Accordingly, nouns come in the plural denote to whom the predicate is, what it looks like, species. Also, the presence of special noun-forming suffixes indicates that the noun group is a morphologically fully formed category.

In the category of verb morphological indicators are different—forms such as time, may, ratio, person-Number provide the specificity of verb. Verbs denote a person and a number. If the presence of suffixes that make up the special Fe shows that the words in this category are also fully formed for the constellation, then the presence of suffixes that form the peculiar forms of the verb is again the syntactic function of the verb.

RESEARCH RESULTS

Induction based systematic assignments: 1. Interpret the form of the name of each adjective, adverb and action separately. 2. Distinguish the forms of adjectives, compare among themselves, determine the general and different sides. 3. Distinguish the forms of adverbs, compare among themselves, determine the common and different sides. 4. Distinguish the forms of the name of the action, compare among themselves, determine the common and different sides. 5. On the basis of the cluster, make a sentence about the forms of adjective, predicate, action name.

Of the signs in the parsing of the word categories, a thousand words are associated with the syntactic function in the sentence. For example, if the head conciliator performs the function of having a horse, the locomotive comes in the functions of conciliator—handle, complement and hoi of other conciliatory horses. Syntactically, coming in the task of a sentence section is not a hardened case for a particular category of words. Indeed, the adjective comes in the task of a handle in the sentence. This does not indicate that the adjective does not perform any other syntactic task. Consequently, the adjectives are also complementary in the sentence: the adult is called the

senior(proverb), has a jump: the Good Eats pilaf, the bad Eats is used in the functions of the head (proverb). It turns out that the syntactic functions of the word series will be in accordance with the lexical meaning of the words in this category. Well, in the case of parsing the word series, these three signs are indicated. But these signs are not the same in all words. For example, if the bar for the noun, then for the pronoun and number these signs are either at an extremely low level, or qualitatively as the syntactic sign is strong, then the morphological sign is not at that level.

DISCUSSION

1-Exercise. Distinguish words in the composition of the text into an independent, auxiliary and separate group of words. Summarize your views on the general grammatical properties of each word category.

"Stork mother was young. The boy was a prairie, the boy was a prairie... In one of the days, the mother-child went to the village – to distant relatives. Mother was holding a goose, often walking, and the child was screaming, watching the surrounding landscapes. It turns out that in the village store there is a giant maple, which blows half the Lightning. The boy saw the tree and began to grumble: on the overgrown branch of the Maple, the large nests were blackened, and on the nest there was a long birdhouse with a foot and a beak. The boy stopped as the child saw the miracle.

- What is that, mommy? - said without a break from that side.*
- Stork, my son, Stork! – mother wiped her son's head.*
- Walk, my dear.*

The boy had never seen such a bird. The bird was standing on one leg at a time. He stopped again..."

In independent words the bar listed above has three characteristics he or she level. For example, in nouns and verbs there is a feature of application when taking suffixes of all types (word-forming, form-forming, word-changing), either in the pronoun and in the number these features are almost absent, or from independent words the pronoun is also distinguished by the fact that it cannot be a lexical term. They are used in place of nouns, adjectives, numerals in the sentence, there will be no sign of anything - the name of the event, the amount.

Independent words in the Uzbek language: noun, adjective, number, pronoun, verb, adverb. Words that do not have a lexical meaning, are used to correlate words and sentences, give them additional meaning, and are not used in the task of a sentence section, are called auxiliary words. The auxiliary words include an assistant, a fastener, a fastener, a load. Auxiliary words do not have a lexical meaning. For example, for, however, as it grows, with, and when you say do not understand anything. However, in the language system, these words also have a specific role. Here you go. they organize the interaction of words and sentences (auxiliary), interrelate words and sentences (connecting), give additional meaning to words, sometimes to the sentence (loading). Accordingly, auxiliary words are words that have their own characteristics in the language system.

Modal words. Words express the attitude of thought or being. Although modal words do not have a lexical meaning, they represent different modal meanings: affirmation, denial, assumption, assumption. In the sentence comes either an introductory word, or an introductory sentence. Modal words are close to auxiliary words in terms of the fact that they cannot be a part of speech, although they distinguish them separately from auxiliary words in terms of meaning

expression (even if it is a modal meaning), task performance in the sentence (even if it is an introductory word).

Exclamation words express the feelings of the speaker. They can be an expression of them, even if they are not a term of command-cry, drive-call. For example, if the vowels oh, uf, e, eh mean pleasure, fatigue, surprise, etc., *kisht, pisht* is an expression of driving.

Imitation words mean a conditional imitation of a sound, a sharp one. On the basis of imitation, consciousness is formed in a person. For example, the words *taqir-tuqur, gup-gup*, bring some understanding in the mind of a person. They come in the function of a sentence piece in a sentence. In general, exclamation is close to independent words according to some features of the word patriot. Therefore, these words come both in the function of a sentence fragment, and in itself in the form of an independent word—sentence. But in these words, as in independent words, there are also *hos* signs to helpers, when the features are in full form.

CONCLUSION

In summary, the analysis of the transition of words from one category to another to interim or complete, from the point of view of linguistic, the development of Polyphony within a category of words and their place within the boundaries of the two categories, as well as cases such as the stable or transitory aspects of the categories of meaning and The interpretation of the task ranking is associated with its primary and secondary, primary and secondary, the clarification, differentiation and conscious comprehension of the chief and derivative aspects.

References:

1. Do'smatov D., qizi Shodiyeva G. N. O 'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SO 'ZLARNI TURKUMLARGA AJRATISH TAMOYILLARI //INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING. – 2022. – T. 1. – №. 8. – C. 770-774.
2. Najmiddinova R. Z. et al. INNOVATIVE APPROACHES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 05. – C. 19-21.
3. Shodiyeva G. N. Q. MATN GRAMMATIKASINING ASOSIY MUAMMOLARI //Academic research in educational sciences. – 2022. – T. 3. – №. NUU Conference 2. – C. 1173-1176.
4. Kizi S. G. N., Tolibova S. A. Semantic features and new methods of non-standard English //Ta'lim fidoyilari. – 2022. – T. 24. – №. 17. – C. 2-272.
5. Komilova N. A. COMPARATIVE ANALYSIS OF LEXICAL VERBALIZERS OF THE CONCEPT "GENDER" IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES //International Scientific and Current Research Conferences. – 2022. – C. 103-106.
6. Komilova N. A. Comparative Analysis of "Gender" Concept and Issues of Gender Field in English and Uzbek Languages.
7. Abdilkadimova K. N. Comparative And Linguocultural Analysis Of The Concept "Gender" In Uzbek And English Languages //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – T. 3. – №. 06. – C. 112-117.
8. Мирзаахмедович Х. Ф., Комилова Н. А. ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ГЕНДЕР КОНЦЕПТУАЛ СЕМАНТИКАСИ ВЕРБАЛИЗАТОРЛАРИ НОМИНАТИВ

ТУРЛАРИНИНГ   ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК   ХУСУСИЯТЛАРИ
//МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА. – 2021. – Т. 4. – №. 6.

9. Shodieva G. N. Q., Rakhmonova M. A. Q. INFORMATION PERIOD CHANGE OF PEOPLE'S OUTLOOK, NEGATIVE AND POSITIVE IMPACT OF THE INTERNET //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 8. – С. 563-566.

BO'LAJAK HARBIY XIZMATCHILARDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Abdurasulov Jahongirmirzo

Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Sport va Chaqiriqqacha harbiy ta'lim fakulteti

Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi 3-kurs talabalari

Choriyev Ilhom Ro'ziboyevich

Ilmiy rahbar, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Sport va Chaqiriqqacha harbiy ta'lim fakulteti Jismoniy madaniyat kafedrası dosenti(Phd)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6803485>

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak harbiy xizmatchilarning kasbiy moslashuvchanlik ko'nikmalarini shakllantirishga doir nazariy asoslar va tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: harbiy xizmat hodimi, kasbiy moslashuvchanlik, ko'nikma, tayyorgarlik, jismoniy harakat.

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Аннотация. В данной статье описаны теоретические основы и рекомендации по формированию навыков профессиональной гибкости будущих военнослужащих.

Ключевые слова: военнослужащий, профессиональная гибкость, навыки, подготовка, двигательная активность.

SPECIFIC ASPECTS OF PSYCHOLOGICAL TRAINING OF FUTURE MILITARY PERSONNEL

Abstract. This article describes the theoretical foundations and recommendations for the formation of professional flexibility skills of future military personnel.

Key words: military serviceman, professional flexibility, skills, training, physical activity.

KIRISH

Ma'naviy omil – xalq va Qurolli Kuchlarning ma'naviy jihatdan birligi muhim ahamiyatga ega. Qurolli Kuchlarning ma'naviy ruhi quyidagi 3ta sifatni o'z ichiga oladi: shaxsiy tarkibning g'oyaviy-siyosiy holati; shaxsiy tarkibning axloqiy-jangovar holati; shaxsiy tarkibning ruhiy holati.

Qurolli Kuchlar ma'naviy ruhining eng muhim tashkil qiluvchisi g'oyaviy-siyosiy jihat hisoblanadi. U narsa shaxsiy tarkibning g'oyaviy va siyosiy jihatdan qanchalik yetukligida o'z ifodasini topadi. Bular g'oyaviy e'tiqodlilik, vatanparvarlik, dushmanlardan nafratlanish, baynalminallik, o'z burchi va majburiyatini yuksak darajada anglash, shuningdek, g'alabaga erishish yo'lida har qanday qiyinchiliklarga sabr qilishdir. Qurolli Kuchlar ruhining axloqiy-jangovar tomoni esa quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- mustahkam bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lish;
- jangovar mahorat;
- o'z harbiy texnikasi va quroliga ishonch hissi;
- o'z komandirlariga, o'z-o'ziga va g'alabaga bo'lgan ishonch;

Harbiy jamoa psixologiyasidagi axloqiy-jangovar komponent yuksak jangovar tayyorgarlik va jangovar qobiliyatni his qilishda va shuningdek, jangovar jipslikka erishishda, hujumkorlik va

shijoatkorlik ruhida namoyon bo'ladi. Qurolli Kuchlar axloqiy ruhining psixologik tomoni shaxsiy tarkibdagi axloqiy-siyosiy va jangovar sifatlarning mavjudligida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari harbiy xizmatchilardagi psixologik xususiyatlar, psixik jarayonlar, holatlar, munosabatlar, shuningdek, harbiy jamoaga xos xususiyatlar ham psixologik tomonini tashkil qiladi. Masalan: hozirgi paytda harbiy uchuvchi taxminan 30ta psixologik va psixofiziologik sifatlarga ega bo'lishi lozim. Ulardan qaror qabul qilishdagi mustaqillik va tezkorlik, idrok va diqqat qobiliyatining yorqin namoyon bo'lishi, yaxshi fazoviy tasavvur va operativ xotira, sensomotor va aqliy ko'nikmalarni tezda egallash qobiliyati, yuksak emotsional irodaviy barqarorlik va hokazo. Uchuvchining bunday sifatlarni egallashi harbiy texnikani boshqarish va urush talablari bilan bog'liq. Keyingi 30 yil ichida samolyotlardagi priborlar soni 10 martaga, samolyotni boshqarish bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshirish uchun ketadigan vaqt esa 6-7 martaga qisqardi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Harbiy jamoani quyidagi ijtimoiy-psixologik sifatlarsiz ham tasavvur qilib bo'lmaydi:

- harakatlarning yuksak darajadagi uyg'unligi va ijtimoiy-psixologik jipslik;
- jangovar birodarlik va o'rtoqlik hissi;
- g'alabaga erishish yo'lida fikrlar va intilishlarni birlashtira olish;
- hujumga shiddat bilan kirishish va mudofaada sabot bilan tura olish;
- jamoada ko'pchilikning ozchilikning fikrlariga nisbatan bag'rikengligi.

Yuqorida aytilganlardan shu narsa ko'rinib turibdiki, harbiy jamoa psixologiyasi individual-psixologik va ijtimoiy-psixologik hodisalar yig'indisidan iborat. Qurolli Kuchlarda olib boriladigan axloqiy-siyosiy, jangovar va psixologik tayyorgarliklar bir-biridan ajralmas jarayonlardir. Ushbu jarayonda axloqiy-siyosiy va jangovar tayyorgarlik yetakchi hisoblanadi. Psixologik tayyorgarlik esa ikkala jarayonda shakllantiriladi ya'ni, alohida psixologik tayyorgarlik mashg'ulotlari o'tkazilmaydi.

Ma'lumki, hozirgi vaqtda dunyoning bir qancha davlatlari ommaviy qirg'in qurollariga ega, jumladan, bizning hududimizga yaqin joylashgan Rossiya, Hindiston va Pokiston davlatlari ham yadroviy qurollarga ega, Ommaviy qirgin qurollarining mavjudligi, ularni ishlatish ehtimoli yoki bevosita harakatga solish harbiy xizmatchilarda (aholida ham) bir qator psixologik holatlarning paydo bo'lishiga olib keladi:

- ruhiy zo'rliq;
- ruhiy holatning izdan chiqishi;
- hatti-harakatlarni boshqara olmaslik;
- vaziyatlarni baholashda xatoliklarga yo'l qo'yish;
- xotira va tafakkurning zaiflashuvi.

Bu holatlarning hammasi urush vaqtida odamlarni va harbiy texnikani boshqarayotgan harbiy xizmatchining kasbiy imkoniyatlarini xavf ostiga qoldirishi mumkin. Agar zamonaviy harbiy qurollar va texnikaning jangdagi ishtiroki inson imkoniyatlarini bir necha marotaba oshirishini e'tiborga oladigan bo'lsak, u yo'l qo'yadigan xatoliklarning ham ko'lam shunga mos ravishda kattalashadi. Shunday qilib, zamonaviy urush talablaridan kelib chiqadigan bo'lsak, psixologik tayyorgarlikning vazifalaridan biri, harbiy xizmatchi psixikasining funksional ishonchliligini oshirishdan iborat.

Psixikaning funksional ishonchliligi quyidagilar hisobiga oshadi:

- sezgi organlarining sezuvchanligini oshirish, reaksiyalarning tezligi va aniqligi, xatti-harakatining kuchi koordinatsiyasi va barqarorligi;

- jang vaqtida vaqtni va masofani, ob'ektlarning o'lchamlarini, harakat tezligini to'g'ri baholash qobiliyatini rivojlantirish;

- jang vaqtida xotira samaradorligini saqlab qolish, esga olishning tezligi, esda saqlash va aniq esga olish, operativ xotira mavjudligi.

TADQIQOT NATIJASI

Bularning hammasiga jangovar sharoitlarga yaqin sharoitlarda o'quv mashg'ulotlarini o'tkazish yuli bilan erishish mumkin. Zamonaviy urushlar insonning nafaqat bilish jarayonlariga, balki, uning hissiyot va irodasiga ham yuksak talablar qo'yadi. Xavf-xatar urushning ajralmas xususiyati hisoblanadi. Ma'lumki, insonning xavf-xatarni bevosita idrok qilishi qiyin va u buni xayol vositasida biladi. Insondagi xavfli vaziyatlarda ham ruhiy barqarorlikni yo'qotmaslik va samarali faoliyat yur ta olish layoqatiga emotsional-irodaviy barqarorlik, deyiladi. Emotsional-irodaviy barqarorlik shaxsiy tarkibni psixologik tayyorlashning muhim vazifalaridan biri. Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki, harbiy xizmatchilarda sovuqqonlikni, barqarorlikni va qo'rqishni eng olish mahoratini tarbiyalash jangovar vazifalar ichida eng mas'uliyatlisi, psixologik jihatdan esa eng murakkabi hisoblanadi.

Psixologik tayyorgarlik axloqiy-siyosiy hamda harbiy-kasbiy tayyorgarlik doirasida amalga oshiriladi. Psixologik tayyorgarlik – bu harbiy xizmatchilarda jangovar vazifalarni bajarishga nisbatan ichki tayyorgarlikni shakllantirish, shuningdek, ularda faoliyatning barqaror ijobiy motivlarini yaratishdan iborat bo'lgan hodisa. Qurolli Kuchlarda shaxsiy tarkibni psixologik tayyorlashning 3 xil turi mavjud: maxsus; umumiy; maqsadli.

Psixologik tayyorgarlikning maxsus turida harbiy xizmatchilarda jangovar holatlarga nisbatan tayyorgarlik hosil qilinadi, ularda barqarorlik shakllantiriladi. Psixologik tayyorgarlikning umumiy turida esa harbiy xizmatchilarda Vatan himoyasiga ongli ravishda tayyor turish shakllantiriladi. O'quv mashg'ulotlarida qiyin va xavfli vaziyatlarni hosil qilish bilan harbiy xizmatchilarda qo'rqishni irodaviy engish ko'nikmalari maqsadli psixologik tayyorgarlik jarayonida hosil qilinadi.

MUHOKAMA

Ta'lim va tarbiya sharoitlarini jangovar faoliyat sharoitlariga yaqinlashtirish jangchini ruhiy tomondan jangga tayyorlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Albatda, haqiqiy jangovar vaziyat faqat jangu jadalar vaqtidagina bo'ladi. O'quv-jangovar faoliyat jarayonida esa biz jangovar sharoit modelini yoki uning alohida qismlarini yaratishimiz va shu orqali shaxsiy tarkib yoki bo'linmaning psixologik tayyorgarligini ta'minlashimiz mumkin. Psixologik tayyorgarlik jarayonida jangovar faoliyatni takomillashtirish maqsadida har xil jang, urush vaziyatlari yaratilishi lozim. Yaratilayotgan sun'iy vaziyatlar o'zining psixologik tarkibiga ko'ra jangovar holatga qanchalik yaqin bo'lsa, o'quv-jangovar faoliyat jangovarlikka shunchalik yaqinlashib boradi. Bu narsa shundan dalolat beradiki, o'quv-jangovar faoliyatni amalga oshirayotgan harbiy xizmatchidagi motiv, maqsad va harakatlar haqiqiy jangovar vaziyatlardagi xuddi shunday psixologik elementlar bilan imkon boricha ko'proq o'xshash bo'lishi lozim. Tabiiyki, o'quv-jangovar faoliyat o'zining emotsional tomonlari bilan ham jangovar faoliyatga o'xshash bo'lishi talab etiladi. Mashqlar paytida jangovar shart-sharoitlarni sun'iy yaratganda jangovar faoliyat modelini hosil qilish psixologik jihatdan muhim omil hisoblanadi. Jangda

psixologik omillarni modellashtirish, deganda shunday vaziyatni yaratish usulini tushunamizki, uning vositasida harbiy xizmatchilarda haqiqiy jang sharoitida tugʻiladigan ruhiy holatlar hosil qilinadi.

Jangovar tayyorgarlik mashgʻulotlari jarayonida jangning psixologik omillarini modellashtirish oʻxshashlik tamoyili asosida, shuningdek, boshqa usullar vositasida amalga oshiriladi.

Mashgʻulotlarda jangning psixologik omillarini modellashtirish ikki xil shaklda amalga oshiriladi:

- jangning psixologik tashkil qiluvchilarining toʻliq modelini yaratish;
- jangning psixologik tashkil qiluvchilarining bitta yoki bir nechtasining modelini yaratish.

Oʻquv mashgʻulotlarini rejalashtirganda nafaqat uning taktik tomonlarini yoki oʻquv savollarini, balki, psixologik rejani ham aniqlashtirib olish kerak.

Psixologik reja quyidagilarni oʻz ichga oladi:

- mashgʻulot qayerda oʻtkaziladi;
- harbiy xizmatchilarda qiyinchiliklarni engib oʻtish uchun kerak boʻladigan qatʼiylilik, jasurlik, tashabbuskorlik kabi sifatlarni hosil qilish yoʻllari.

XULOSA

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida shunday xulosa qilish mumkinki, komandirlar imitatsiya vositalari yordamida jangning tashqi shart-sharoitlarini yaratish bilan jangchilarning psixologik tayyorgarligini amalga oshirish harakat qilishadi. Biroq bu kabi usullarning oʻzi yetarli emas. Psixologik tayyorgarlik nafaqat amaliy tajribalarga balki taʼlim va tarbiya usullari va vositalariga ham tayanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Oʻzbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Umumxarbiy Nizomlari. – T.: 1996y.
2. Oʻzbekiston Respublikasi «Mudofaa doktrinasi». Fevral, 2018 y.
3. Oʻzbekiston Respublikasi «Mudofaa qonuni». 11-may, 2001 y.
4. Nasriddinov Ch.R. «Harbiy psixologiya» Fan nashriyoti, Toshkent 2004 y.
5. Sotib-Oldiev A., Karimjonov A. «Harbiy pedagogika» Sharq nashriyoti, Toshkent 2009 y.
6. 6.Satib-Aldiev Q.A. «Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari» TDPU nashriyoti, Toshkent 2003 y.
7. 7.A.E.Tursunov <https://doi.org/10.5281/zenodo.6751859>

WORKING WITH NEWSPAPER MATERIAL IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS

Ergasheva Nilufar

Student of the 4th course Jizzakh State Pedagogical University

Faculty of Russian Language and Literature

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6806570>

Abstract. *The article considers the methods of using newspaper materials in Russian language lessons, in secondary schools, noted the relevance of reading newspapers for the moral development of young people.*

Keywords: newspaper material, newspaper "Jizzakh Truth," children's journalism.

РАБОТА С ГАЗЕТНЫМ МАТЕРИАЛОМ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. *В статье рассматриваются методы использования газетных материалов на уроках русского языка, в общеобразовательных школах, отмечается актуальность чтения газет для нравственного развития молодежи.*

Ключевые слова: газетный материал, газета «Джизакская правда», детская журналистика.

INTRODUCTION

Speech is one of the types of communication. It enriches a person, serves as a subject of art. Insufficient command of speech is an objective reason that makes it impossible to freely participate in the life of modern society. The problem of developed speech is especially important today, when the importance of the correct persuasive word is growing.

When live communication of students is limited to various gadgets. For children, developed speech is the key to successful learning and development. Enrichment of vocabulary is a sign of high human development.

Teaching speech creativity is teaching children the ability to speak and write in the process of creating texts of different styles and genres.

The actual task of forming the speech culture of the personality of the younger generation is successfully solved today by journalism, which corresponds to the social order of society and the growing generation.

RESEARCH METHOD AND METHODOLOGY

The educational potential of these printed publications is wide: they introduce teenagers to the intellectual and spiritual potential of society, serve as an important channel for transmitting information from the older generation to the younger, and at the same time - a means of communication that allows the young audience to communicate with each other and learn about the world. Consequently, the media today are considered as one of the factors contributing to the speech and cultural development of the individual

The secondary school is faced with the task of not only teaching, but also educating future specialists, shaping their worldview and moral qualities. Regular use of the newspaper can play an indispensable role in Russian language lessons in solving both general educational and educational tasks. This will provide an opportunity to diversify the forms of work that contribute to the development of the educational process, expand the potential vocabulary of students through the most important, frequent vocabulary, improve the speech skills and abilities necessary for

communication in the socio-political, socio-cultural communicative spheres, consolidate individual skills of the student and familiarization reading, etc.

The modern information society sets new tasks for education: “not to teach” for life, but to teach to learn for life. Instead of accumulating knowledge, it is necessary today to focus students on the development of the ability to acquire knowledge and the formation of the ability to use the acquired knowledge and the formation of the ability to use the acquired knowledge in practice. Such educational results cannot be achieved using only traditional pedagogical technologies, more precisely, central educational resources, The future starts today. Spiritual and moral purity, faith, honesty, piety, honor, kindness, etc. do not come by themselves. Education is at the core of everything. Yes, the role of children's journalism in this matter is very large. Like newspapers for adults, children's journalism poses important educational tasks depending on the age and level of development of children. Any work or article written for children should be understandable and interesting, as well as correspond to their age characteristics. Children's journalism is closely connected with pedagogy. The goal and task of both directions is the same: to give the younger generation a real mental, moral, aesthetic education and to educate worthy children of our time from it.

RESEARCH RESULTS AND DISCUSSION

The possibilities of the press are enormous: the newspaper is a messenger of information about social life, a means of communication between students, teachers and parents, promotes the development of students' creative abilities and is one of the ways of self-expression and self-realization.

Each school is a small state with its own laws, traditions and course of life. Each such state is unique in its own way. The main task of the newspaper is to be able to tell about this life in such a way that the headings are of interest to all segments of the population.

In the Russian language lessons, newspapers and magazines are one of the means of carrying out educational tasks. For example, we can take the newspaper "Jizzakh Truth". It highlights various general educational, cultural, socio-economic, political headings of Uzbekistan.

For example, it highlights such headings as: "Edges of education", "Health", "Mass sports", "Book-beacon of education", etc.

Influencing the emotions and mind of the reader, the articles of this newspaper contribute to the generation in students of the desire to live with dignity, to earn the respect of others, awakening creative energy and strength. For example: No. 17.2022, under the heading "Edges of Education", an article was published under the title, "Why am I learning Russian?". Here the author talks about his experience of learning the Russian language, and notes how important it is to learn Russian for the growing generation. Based on this article, it seemed to me that the greatness, richness and euphony of the Russian language is the subject of admiration for many people.

Collaboration with the newspaper helps the children to increase their vocabulary, when writing essays to build sentences correctly, to express their thoughts more accurately, and to improve their reading technique. All this becomes the key to improving academic performance.

Reading journalistic articles in the Russian language lessons educates and develops the cognitive abilities of students. It teaches them to notice the distinguishing features of the study of various spheres, typical social phenomena of social life and give them a reasonable assessment.

Helping children to master the art of speech is the main thing in the activities of the newspaper. Do not constrain the speech of children, preserve their living word, support the desire of children for self-expression through verbal creativity, develop their innate gift for words. It is necessary to provide children with the opportunity to speak and write freely - about what they would like, what excites them, interests them, speak and write sincerely, with the confidence that they will be understood. And for this it is necessary that there be an atmosphere of mutual common interest in each other, an atmosphere of trust. We ourselves create this atmosphere for children.

CONCLUSION

The newspaper helps to identify the best qualities of a person, form moral priorities, and prepare students for choosing further goals in learning. In addition, there is an improvement in the ability to clearly, logically, competently express one's thoughts. Reading articles gives aesthetic pleasure, pleases meeting with the extraordinary in life, reveals the richness and beauty of the language being studied. Reading periodicals is of great educational importance for students.

Literature:

1. Gazyeva R.R «Rol shkolnoy gazeti v djizni shkoli »: //Uchitel.2018 №17 URL [http: // multiurok.ru / files /rol-shkolnoi-gazativ](http://multiurok.ru/files/rol-shkolnoi-gazativ)
2. Bezrodnix G.I/Shkolnaya gazeta kak sposob razvitiya tvorcheskix sposobnostey I invormatsionno-kommunikativnix kompetentnosti uchashixsya: // Uchitel.2014 URL [http: // urok.1sept.ru/articles](http://urok.1sept.ru/articles)

TEACHING PRONUNCIATION IN FRENCH IN MODERN FOREIGN LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY

Xabibullayeva Nargiza G'ulom qizi

Student of Foreign Philology Faculty of Urganch State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6806598>

Abstract. This article provides detailed information on teaching pronunciation in the modern foreign language teaching methodology in French. Throughout the article, pronunciation methods are discussed separately. In addition, specific features of the French language and pronunciation norms are given and explained. The opening of the demand for learning foreign languages in our country, the attention given to it is emphasized.

Keywords. Modern technologies, foreign language teaching methodology, pronunciation teaching methodology, teaching pronunciation in the process of teaching literacy.

ОБУЧЕНИЕ ПРОИЗНОШЕНИЮ НА ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ ПО СОВРЕМЕННОЙ МЕТОДИКЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация. В данной статье представлена подробная информация об обучении произношению в современной методике обучения иностранному языку на французском языке. На протяжении всей статьи способы произношения обсуждаются отдельно. Кроме того, приводятся и объясняются особенности французского языка и нормы произношения. В нашей стране отдельно подчеркивается востребованность изучения иностранных языков и уделяемое им внимание.

Ключевые слова. Современные технологии, методика обучения иностранному языку, методика обучения произношению, обучение произношению в процессе обучения грамоте.

INTRODUCTION

Language learning is one of the most important areas in human society. Language, which is a means of communication, can be acquired practically in a natural environment, i.e. in the family, among the public or in an organized manner. Knowledge of language phenomena is taught theoretically. Knowledge of languages, especially multilingualism, is of great importance in our time when international relations are on the rise. Pupils and students studying in our country usually study three languages. These languages are referred to by special names. These are: mother tongue, second language, and foreign language. The mother tongue is the first language that plays a special role in the formation of thinking. When talking about the second language, it is considered as the language of relatives and neighbors who are representatives of other nations.

RESEARCH METHOD AND METHODOLOGY

A foreign language is the language of a foreign country. Western European languages (English, Spanish, German, French) and Eastern languages (Arabic, Turkish, Persian, Chinese, Indian) are taught in our republic. These languages are included in the curricula of educational institutions. The process of teaching all three languages is different. The mother tongue and the second language are learned in a natural situation, and a foreign language is learned in an artificial environment. Communication in a foreign language mainly takes place in the classroom under the guidance of the teacher. Among the three languages, learning and teaching a foreign language differs sharply in certain aspects. This, in turn, requires the use of appropriate foreign language

teaching technology. By carefully mastering the achievements of the methodical science, the foreign language teacher will be able to clearly know the standard of language experience of the student and to improve it further. Effective teaching of foreign languages requires knowledge of its methodology. Learning and teaching foreign languages largely depends on the theoretical development of foreign language teaching methodology issues and the creative application of theory in practice.

The main purpose of literacy classes in primary education is to develop students' speech, language and thinking skills. While summarizing the historically formed content of human activity in the form of a sentence, the participation of speech in its description and mastering is the first priority. Therefore, the development and implementation of pronunciation exercises in the primary school, the development of students' oral speech or the determination of the forces hindering it, in this process, having a pedagogical effect with a specific goal in mind is the main criterion.

RESEARCH RESULTS AND DISCUSSION

When developing pronunciation exercises for elementary school students, pronunciation exercises teach students not only ways to acquire polished, fluent speech, but also the culture and skill of using it. The development of the student's speech is a complex process, and if all opportunities are used to the fullest, it becomes easier to teach them to express themselves correctly, attractively, and fluently, both orally and in writing. As a result, a wide way is opened for the development of the student's speech. In the process of developing pronunciation exercises in elementary school, there are several requirements for the student's speech, which are as follows.

The development of students' speech requires a high level of preparation, the innovative pedagogical technologies used are diverse and interesting for the student. In the teaching of pronunciation exercises, the use of different pedagogical technologies that do not repeat each other increases the activity of students, enriches their vocabulary with new words, develops students' communicative speech skills at a high level, and increases their interest in this lesson. increases further. It is clear from the comments mentioned above that in the development of pronunciation exercises in elementary grades, literacy and reading lessons are of great importance. It is known that there is a period of literacy training in primary grades, during which students are introduced to all the vowel and consonant letters of the alphabet. In order for students to better understand sounds and letters, to successfully acquire elementary reading, dividing into syllables, determining the boundaries of syllables in words, and separating sounds from syllables, sounds and letters exercises such as determining the relationship, making syllables from cut letters and reading, syllable-sound, sound-letter analysis are used. In the exercise of separating the sounds of the word and pronouncing it correctly and fluently, the analysis-synthesis method is definitely used in the reinforcement exercises to teach students a new sound and its sign in writing, i.e. letter forms. This method provides an opportunity for the conscious mastering of reading and writing skills of students who are learning literacy.

Initially, when introducing students to sounds, it is appropriate to choose a word that is close and understandable to them, and to distinguish the sounds contained in this word. Such examples are cited in school textbooks. It is worth noting that if one type of training lasts a long time in literacy training, the students get tired quickly? gets bored and loses interest in the lesson. Therefore, it is advisable to change the types and methods of training. The initial types of exercises should be developed on the basis of new pedagogical technologies in terms of effectiveness and

miraculousness. Because students cannot immediately engage in mental activities such as writing and reading. The main principle of literacy teaching is to be short and concise, effective and natural, polite and fluent, while following the standards of the literary language.

Especially in the educational process of elementary school age students, whose abstract thinking is not well developed, all sensory organs should be involved: sight, hearing, even the sense of taste, because they are tangible things, seeing with their eyes. He thinks according to what is happening and what is happening. This is also taken into account in the "Alifbo" textbook. In it, there are meaningful and visual educational tools, copies of sentences, syllables, as well as multimedia educational programs, the use of language, that is, the formation of correct pronunciation through auditory organs. , the use of computer educational programs for the purpose of inculcating speech sounds, pronunciation standards of the language through audio-video, and ensuring communicative literacy leads to positive results.

If we use interesting methods and technologies during the lesson, we will achieve our goal in teaching pronunciation and teaching other competencies, that is, we will achieve the expected result from the lesson.

CONCLUSION

To sum up, in literacy classes, students' speech should be developed, they should be taught to think independently, and they should become a talented, gifted, thoughtful, creative person with a broad worldview and a creative mind that meets the demands of today's globalization and society development. requires education. Therefore, it is the teacher's main task to determine the effective methods that are suitable for literacy classes in primary schools and to properly organize the educational process, taking into account the individual and psychological characteristics of students in their implementation.

References

1. Rakhmanova, M. K. (2019). Izuchenie strategy obucheniya. Prioritetnyye vektory razvitiya promyshlennosti i selskogohozyaystva materialy II mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, 7, 95-101.
2. Rakhmanova, M. K. (2019). Theoretical and methodological foundations of the development of social activity in students. Public education, (1), 24-29.
3. Rakhmanova, M. K. (2019). Forming a conscious attitude in choosing a profession through educational technologies. International Scientific and Practical Conference, 323-326.
4. Rakhmanova, M. Q. (2020). Pedagogical skills, creativity and activity of the teacher in the organization of educational discussions during the educational process. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal, 4(4), 68-73.
5. Rajabova, I. T. (2020). Lingvodidakticheskie aspekti glagolov, vyrajayushchie peremeshcheniya, na urokax russkogo yazyka s uchaschimisya s uzbekskim yazykom obucheniya. Academic research in educational sciences, (4).

THE IMPORTANCE OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF DIALOGICAL SPEECH OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN THE FRENCH LANGUAGE (IN THE EXAMPLE OF A1 LEVEL STUDENTS)

Quronbayeva Dilnoza Ma'rimboy qizi

Student of Foreign Philology Faculty of Urganch State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6806635>

Abstract. This article provides detailed information on the importance of educational technology and various interesting teaching methods in the development of dialogic speaking in French in secondary schools. Various innovative technologies are mentioned in the article. In addition, the importance of the French language and the increase in the demand for foreign languages in our country were highlighted.

Keywords: educational technologies, dialogic speech and its development, oral and written speech.

ТЕКСТ НАУЧНОЙ РАБОТЫ НА ТЕМУ «ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ ПО ФРАНЦУЗСКОМУ ЯЗЫКУ (НА ПРИМЕРЕ УЧАЩИХСЯ УРОВНЯ А1)»

Аннотация. В данной статье представлена подробная информация о значении образовательных технологий и различных интересных методик обучения в развитии диалогической речи на французском языке в общеобразовательной школе. В статье упоминаются различные инновационные технологии. Кроме того, была отмечена важность французского языка и увеличение спроса на иностранные языки в нашей стране.

Ключевые слова: образовательные технологии, диалогическая речь и ее развитие, устная и письменная речь.

INTRODUCTION

Teaching and learning a foreign language using modern technologies is one of the most effective ways. In this process, including: - when using computers, the student can watch and listen to foreign language videos, demonstrations, dialogues, movies or cartoons; — it is possible to listen and watch foreign language radio broadcasts and television programs; - use of tape recorders and cassettes, which are considered a more traditional method; - CD players can be used. The use of these technical tools makes the process of learning a foreign language more interesting and effective for students.

In the course of foreign language classes, it is necessary to use advanced pedagogical technologies, interactive, innovative methods, communicative and informational tools.

Advanced methods serve as a compos in mastering a foreign language. One such method is the use of role-playing games in the course of the lesson. Role-playing games are the application of different situations in our real life in the process of learning a foreign language. This method helps to create a language environment during the lesson.

RESEARCH METHOD AND METHODOLOGY

Speech is a type of human activity, the use of thinking based on language tools (words, phrases, sentences). Speech performs the function of communication and message, emotional expression and influence of mutual opinion. A well-developed speech serves as one of the

important tools of a person's active activity in society. For a student, speech is a tool for successful education at school. What is speech development? If the student and his/her language activities are taken into account, speech development means active and practical acquisition of the language in all aspects (pronunciation, vocabulary, syntactic structure, connected speech). In the case of a teacher, the development of speech means the use of methods and types of work that help students acquire language pronunciation, vocabulary, syntactic construction and connected speech as an important asset.

For speech activity, as well as for the development of students' speech, it is necessary to observe several conditions:

1. There must be a requirement for a person's speech to surface. The methodical requirement of developing the student's speech is to create a situation in which the student expresses his opinion, the desire and need to express something verbally or in writing.
2. Any speech should have content and material. The more complete, rich, and valuable this material is, the more meaningful its description will be.
3. An idea is understandable only if it is expressed using a word, a phrase, a sentence, and a figure of speech that the listener understands.

Therefore, the third condition for successful development of speech is arming speech with language tools. There are several aspects of speech acquisition. These are:

1. Learning the norms of the literary language.
2. Mastering the important speech skills necessary for every member of our society, i.e. reading and writing skills.
3. Improving students' speech culture.

Three directions are clearly distinguished in the development of speech:

- 1) work on words;
- 2) working on phrases and sentences;
- 3) work on connected speech.

RESEARCH RESULTS AND DISCUSSION

Lexicology (together with phraseology and stylistics), morphology, syntax serves as the linguistic base for working on words, phrases and sentences; and connected speech is based on logic, literary studies and linguistics of complex syntactic integrity. Consistency in the development of speech is ensured by increasing the ability to subjugate four conditions, namely consistency, perspective, diversity, different types to a common goal.

Reforms in the education system and the law on the state language require changes in the methodology and practice of forming children's speech, in particular, the development of speech of older children of preschool age. These changes are reflected in normative educational and methodological literature to a certain extent. But they need to be approached critically from the point of view of current requirements. Most of the Methodist scientists correctly emphasize the conditions for the development of children's speech in preschool educational institutions. According to this author, the shortcomings of speech culture have a negative impact on the child's personality. In particular, the child becomes shy, aloof and worthless in communication with his peers.

In addition, such a child's interest in learning the surroundings decreases, which later causes him to not master the lessons at school. Summarizing the research works, we found the

need for the following unified approach to solving the task of forming speech culture in preschool children in most of them:

- formation of correct pronunciation with sounds (the child develops hearing speech first, he acquires pronunciation later);
- creating accurate pronunciation (pronouncing words and phrases piece by piece and clearly);
- work on correct accentuation when pronouncing a word;
- work on orthographic correctness of speech (this is the sum of standard pronunciation rules);
- development of speech speed;
- formation of expressiveness of speech (natural, free, i.e. conscious expression of speech);
- education of speech communication skills;
- formation of speech hearing aids;
- formation of speech breathing;
- to develop the ability to express one's opinion freely and coherently.

Based on the observations, it was concluded that the role of educators and parents in the education of speech communication in preschool children is significant.

In the process of working on children's speech:

- a) to be polite in conversation with peers;
- b) to speak in a natural tone;
- c) to look at the interlocutor's face when speaking;
- d) pay attention to keeping the rules in a calm state.

We know that there is an integral connection between language and thought. "Truly, language and thought cannot live without each other," writes A.M. Borodich. Although language and thinking cannot live without each other, they do not represent the same phenomenon. Thought is the culmination of objective existence, and language is a method of expression, a means of imparting and strengthening ideas to other people. Words and concepts require each other dialogically.

CONCLUSION

In short, as a result of using innovative methods in foreign language classes, students' logical thinking skills develop, their speech becomes fluent, and the ability to quickly and correctly answer is formed. Such methods make the student eager for knowledge. The student tries to prepare thoroughly for the lessons. This makes students active subjects of the educational process. As the educational system sets itself the task of educating a free-thinking, well-rounded, mature person, in the future, we future teachers will contribute by developing ways to effectively use innovative technologies possible.

References:

1. Dилова N.G. (2021). The content of the process of pedagogical cooperation and the principles of its organization. *Science and Education*. Vol. 2, Issue 10, pp. 547-557.
2. Rasulova Z. (2021). Ways to improve the professional skills of future technology teachers using pedagogical software tools. *Science and Education*. Vol. 2, Issue 10, pp. 416-426.
3. Dилова N.G. (2021). Personal qualities of students are the first principle of pedagogical cooperation. *Science and Education*. Vol. 2, Issue 10, pp. 558-566.

4. Rasulova Z.D. (2021). The role of distance education in the development of students' creativity. *Science and Education*. Vol. 2, Issue 10, pp. 439-448.
5. Dilova N.G. (2021). Pedagogical importance of creating teacher-student cooperation. *Science and Education*. Vol. 2, Issue 10, pp. 567-576.
6. Rasulova Z. (2021). Effective aspects of using interactive educational technologies in technology classes. *Science and Education*. Vol. 2, Issue 10, pp. 360-369.

СЛОВО РОДИНА В ПОНИМАНИИ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА

Серикбаева Малика Шахидиновна

Студентка 4-курса Чирчикского государственного педагогического университета
Ташкентской области

Абдурахманова Асем Ергалиевна

Студентка 2-курса Чирчикского государственного педагогического университета
Ташкентской области

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6806729>

Аннотация. В данной статье описывается творческий путь известного писателя, прославленного писателя всех народов Чингиза Айтматова, и аналитические аспекты романа «День века». В статье говорится о роли Чингиза Айтматова в нашей литературе, глубине его произведений, уникальном мастерстве писателя в создании образов, уровне его произведений, написанных с народной болью. Кроме того, отдельно анализируются романы и рассказы автора.

Ключевые слова: Чингиз Айтматов, герой Кыргызстана, роман «Татигулик кун на века», «Прощай, Гульсар!»

THE WORD HOMELAND IN THE UNDERSTANDING OF CHINGIZ AITMATOV

Abstract. In this article, the creative path of Chingiz Aitmatov, a well-known writer, famous writer of all nations, and analytical aspects of the novel "Day of the Century" are highlighted. The article talks about the place of Chingiz Aitmatov in our literature, the depth of his works, his unique skill in creating images, and the level of his works written with folk pain. In addition, the author's novels and short stories are analyzed separately.

Key words: Chingiz Aitmatov, hero of Kyrgyzstan, novel "Tatigulik kun for centuries", "Farewell, Gulsari!"

ВВЕДЕНИЕ

Известно, что за годы независимости были восстановлены национальные и духовные ценности, на уровень государственной политики были подняты такие вопросы, как воспитание зрелого поколения, внедрение идеологии независимости в сознание молодежи. Это в свою очередь, поставило перед нашим литературоведением, наряду с другими областями науки, большие и ответственные задачи. Как и все другие сферы нашей жизни, наша национальная литература буквально переживала процессы обновления и роста. Всем нам ясно, что вопросу литературы и духовности в государственной политике, проводимой нашим Президентом Ш.М.Мирзиёевым, уделяется особое внимание. Ведь главная цель нашей литературы – призывать людей к добру через волшебство слова. Деятели мировой литературы находились под влиянием высоких общечеловеческих идей и создавали художественные произведения. Каждый писатель или поэт пытается создать художественный образ и характер, обращаясь к различным жанрам. Изучение творчества конкретного писателя позволяет уточнить литературный процесс того периода, индивидуальный стиль и мастерство автора. Кроме того, каждый поэт или писатель осмысливает проблемы времени и формирует свой художественно-эстетический мир. Поэтому изучение творчества писателя в непрерывной связи с эпохой показывает, насколько важна и актуальна проблема.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Чингиз Айтматов, обладающий неповторимым поэтическим стилем, удивил своими теплыми словами людей всего мира. Оригинальность творчества писателя характеризуется тем, что в созданных им художественных произведениях он призывает людей к добродетели, а человечество к осознанности.

Мы понимаем, что Родина начинается с порога. Как только человек рождается, вместе с ним приходят его обязанности и ответственность перед страной. Каждый человек должен жить тем, «что мне дала страна», а не тем, «что я дал своей стране». Родина сравнивается с матерью. Во многих литературах мы часто встречаем словосочетание «Родина». На данный момент я думаю, что ответ, данный одним из сподвижников на вопрос нашего Пророка Мухаммада САВ, достоин похвалы.

"Kimdir savol berdi aytgil Muhammad.
Yolg'iz sen rasulsan butun olamga.
Eng avval yaxshilik qilay o'zing ayt.
Ota-onamgami yoxud bolamga?
Rasul javob berdi, tingla birodar.
So'zimni uch bora quloqqa ilgil.
Imkon topa olsang dunyoda agar.
Eng avval onangga yaxshilik qilgil"

Поэтому, если это так, наш долг и миссия перед матерью должны сочетаться с нашей любовью к Родине. Мы родились и выросли в этой стране, давайте не жалеть своей энергии и потенциала знаний для развития страны. Одним из потенциальных детей такого кыргыза является Чингиз Айтматов, писатель с мировым именем, народный писатель Кыргызстана, герой Кыргызстана, кавалер многих орденов, в том числе ордена «Дружбы» Узбекистана, трижды Государственной премии СССР, Джавахарлала. Неру, лауреат нескольких наград, таких как высшая награда турецкого правительства за вклад в развитие тюркоязычных стран. Чего не знают все, так это того, что Чингиз Айтматов не родился писателем. Как и у многих известных писателей, его судьба сложилась не гладко. Печальная судьба семьи, к которой он принадлежал, его железная воля и его достойная жизнь станут уроком для миллионов. Мать писателя, Наима Абдувалиева, принадлежит к татарской национальности и родилась в городе Каракол, недалеко от Иссык-Коля. Его отец, Хамза Абдувалиев, в свое время был одним из самых авторитетных, богатых и знаменитых людей Иссык-Куля. Он умел читать и писать по-татарски, хорошо владел также арабской письменностью, свободно говорил по-русски, разбирался в торговле. Все дети Наимы Айтматовой были высокообразованными и мастерами своего дела. Произведения Чингиза Айтматова переведены более чем на 180 языков, известного писателя, Ильгиза Айтматова - известного ученого, академика, Люции Айтматовой - первой женщины-киргизского инженера-энергетика, общественного деятеля, Розетты Айтматовой - кандидата физико-математических наук, женщин руководитель движения. Все слова, которые он не мог сказать матери, Чингиз Айтматов сказал в своей книге, посвященной матери: «Я кланяюсь нашей матери! Она мужественно, мудро и верно исполняла свой материнский долг! Это было только благодаря его мужеству».

ОБСУЖДЕНИЕ

Роман писателя Чингиза Айтматова «День века» прибавил к его мировой славе новую славу. С романом «День века» писатель вступил в стадию романизации. Произведение мастерски переведено на узбекский язык литературоведом Асилем Рашидовым. Здесь уместно привести слова Чингиза Айтматова: «Я хотел бы поблагодарить своих друзей, которые перевели мои книги на узбекский язык, особенно литературоведа и переводчика Асиля Рашидова. Потому что мои "Белый пароход", "Джамиля", "Прощай, Гульсары!" Асильжон смогла перевести некоторые из моих рассказов на узбекский язык, а я написал их на кыргызском языке. Вот почему сама дружба является силой дружбы. На самом деле Чингиз Айтматов был настоящим другом узбекского народа. В этом романе писателя упоминание нескольких топонимов Узбекистана как истинного выражения дружбы является ярким тому примером. Асиль Рашидов о романе: «Прощай, Гульсары!» и «Белый пароход» могли быть включены в жанр романа по объему важных жизненных материалов и их художественному описанию на высоком уровне, но писатель еще не считал себя к этому готовым, он продолжал занимать сложные и высокие вершины творчества. На такую высоту он смог подняться благодаря роману «День, состаривший век» («Грозовой вокзал»).

В одной из своих статей Чингиз Айтматов писал: «Если бы я был скульптором или художником, то посвятил бы свою жизнь созданию образа моей матери, отражающего мою благодарность, восхищение, гордость и любовь!» Не будет преувеличением сказать, что его произведения стали образцовой школой для всего мира. В частности, в «Белом корабле» с большим мастерством изображены сложности жизни, взаимоотношения человека и природы, человека и общества, борьба добра и зла и сделано глубокое философское наблюдение над этими проблемами. Главные герои рассказа: мальчик, его дедушка Момин, начальник лесничества Оразкул и его жена. Адиб освещает борьбу любви и тирании, смирения и зла, раскрывая их уникальный характер. Насилие, честолюбие, испокон веков терзавшие людей, воплотились в примере жестокости врагов, истреблявших кыргызов. Эта легенда о кровопролитии, произошедшем в то время, когда «самым умным, смелым и смелым считался тот, кто убил последнего человека другого племени и забрал его имущество», захватывает воображение со всем своим ужасом. В то время представляют себе, что разрушительные войны — это страшная трагедия, и ужасаются тому, как люди могут падать на землю, когда становятся злыми. Точные части работы волнуют читателя. В этом отношении легенда о рогатом олене сходна с легендой о матери Наймана в романе «День века». Также упоминается, что люди с древних времен изобретали различные методы жестокости, чтобы доминировать друг над другом. Пленник, не умерший от ни с чем не сравнимой боли, со временем забывает свое имя, своих родителей, все свое прошлое и, зная, что тот, кто освободил его от кожи, является его хозяином, без слов исполнит любой приговор. Люди хотят превратить друг друга в таких тупых рабов. В романе Чингиза Айтматова эгоизм проявляется в различных формах и это всегда трагедия для человечества. Показать действия Жоломона, расстрелявшего свою мать и Собитжона, которому было наплевать на смерть отца, Тансикбаева, который мучает и мучает людей. воплощает на основе. В легенде о «Белом корабле» рогатый олень является символом природы. Сколько бы вреда ни причиняли люди, природа не жалеет людей своих благ. Несмотря на то, что люди стреляют и убивают двух ее детенышей, мать-олениха добра к своим детям.

ВЫВОДЫ

Великий сын кыргызов – писатель, миф, легенда, превращающий предания в уникальное зеркало, показывающее духовность человечества, показывает отношения между современными людьми и их предками.

Foydanilgan adabiyotlar:

1. Rashidov A. Chingiz Aytmatov olami. -T.:O`qituvchi. 2011-y
2. Chingiz Aytmatov “Asrga tatigulik kun” romani
3. Hotamov N., B.Sarimsoqov. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘ati.-T.: “O‘qituvchi”. 1983.
4. Karimov.I.A ”Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch”T,2008

INSTILLING INTEREST IN MATHEMATICS IN CHILDREN FROM AN EARLY AGE

Barotaliyeva Dinorabonu Murodali kizi

The second year student of Termez State University, faculty of physics-mathematics

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6808160>

Abstract. This article talks about the goals and tasks of teaching mathematics in preschool and general secondary schools, modern methods and interest of children in this field from a young age.

Keywords: "king of science", finance, computer technology, various shapes, strategy games, Lego toys, logical thinking, chess, interesting materials, extra classes, pedagogical skills, educational tools.

ПРИВИВАТЬ ИНТЕРЕС К МАТЕМАТИКЕ У ДЕТЕЙ С РАННЕГО ВОЗРАСТА

Аннотация. В данной статье рассказывается о целях и задачах обучения математике в дошкольных и общеобразовательных школах, современных методах и интересе детей к этой области с раннего возраста.

Ключевые слова: «король науки», финансы, компьютерные технологии, различные фигуры, игры-стратегии, игрушки «Лего», логическое мышление, шахматы, интересные материалы, дополнительные занятия, педагогическое мастерство, учебные пособия.

INTRODUCTION

Knowledge of the basic laws of mathematics is necessary for almost everyone today. Many professions are directly related to mathematics: finance, computer technology, engineering, etc. That is why, although it is not easy, it is very important to teach our children the "king of science". Most parents probably agree that a child's first interest in mathematics appears during the process of assembling a constructor. Children especially love Lego toys. Lego helps them understand how to make large and complex devices from small parts.

RESEARCH METHOD AND METHODOLOGY

A great mathematician said that he became interested in geometry after his parents took him to an origami club during his school days. Indeed, this ancient art embodies most of the theorems of geometry, and the child's interest in geometry increases while making various shapes from paper.

Strategy games play an important role in the development of analysis and logical thinking in children. Such as checkers and chess games. It is a very good effect on the child's brain activity. Checkers is the most interesting, effective and simple game for preschoolers. Chess is relatively more complicated. The main task of teaching mathematics in a comprehensive school mathematics that students need in everyday life and professional activities that the system of knowledge and skills is acquired firmly and consciously is to provide. It is known that the majority of schoolchildren with a high interest in mathematics in elementary grades after higher grades, this interest decreases more and more. This is on the one hand due to the increasing complexity of mathematics programs, on the other hand, to increase the interest of teachers and students using additional interesting materials within the program the reason is his laziness

Based on my experience, I am witnessing that students are interested in this subject is increasing. This is exactly what happens to my students who come to my extra classes. Time is fast technology is changing and developing. In line with this, students are especially. The interest of 1-6 graders

in mathematics is increasing. In the upper grades as the topics become more complex, children move away from this subject. That's it however, it is demonstrative if the teacher's pedagogical skills are high with the help of educational tools, an interesting lesson can be held.

RESEARCH RESULT AND DISCUSSION

Today, both the teacher and the student are required to be able to widely use modern technologies and organize the lesson through them in interesting ways.

Visual aids are also one of the most effective methods. especially for elementary school students, colorful beautiful and antique things will not escape their attention

Mathematics is an interesting and unusual subject. And interesting mathematics sharpens a person's mind and helps to solve problems encountered in everyday life more easily.

Studying exact sciences has always been considered difficult, this process requires strong patience and will from a person. In our educational center, a consistent and effective program has been developed for the study of mathematics, among other subjects.

In mathematics lessons, each student is approached individually, because everyone's ability to receive is different. Someone completes all tasks at home on time, while someone stops halfway through the examples and gets stuck. For this reason, an individual approach is used and it has been effective for many years.

CONCLUSION

Knowledge of mathematics strengthens the memory. Scientists from Stanford University in the USA have studied the process of human processing of mathematical problems and have come to the conclusion that mathematics strengthens memory.

Math builds character. Solving math problems correctly requires concentration, stamina, responsibility, precision, and order. A lot of work of these instincts leads to their strengthening, which is very useful not only in solving problems, but also in solving life problems.

In conclusion, as mathematics advances, so does every other field. if work is carried out with precision in each field, if planned work is done, it will not fail to show its results.

References:

1. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
2. Qizi R. G. V. OLIMPIADA MASALALARI ORQALI O'QUVCHILARNING FIZIKA FANIGA QIZIQISHINI ORTTIRISH METODIKASI //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 7-12.
3. Raxmatullayeva G. N. V. Q., Atajanov E. Y., Sotivoldiyeva M. I. Q. QATTIQ JISMLAR FIZIKASIGA OID MASALALAR YECHISH ORQALI O 'QUVCHILARNI FAN OLIMPIADALARIGA TAYYORLASH METODIKASI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 11. – С. 160-165.

PRACTICAL, GENERAL EDUCATIONAL, EDUCATIONAL AND DEVELOPMENTAL PURPOSE OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Eshmakhtova Farangiz

Shahrisabz State Pedagogical Institute, 1st year student of foreign language and literature

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6808201>

Abstract. This article covers the various objectives of foreign language teaching. It is known that learning or teaching foreign languages is very different from our mother tongue in some aspects. This requires the purpose of teaching a foreign language and the use of foreign language technology. In a time when the world is growing rapidly, knowledge of languages, especially polyglossia, is gaining great importance.

Key words: polyglossia, association, innovative, foreign language, authentic, tactic, strategy, plan, abstract, methodology, term, motivational, emotion.

ПРАКТИЧЕСКАЯ, ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ, ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ И РАЗВИВАЮЩАЯ ЦЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Аннотация. В этой статье рассматриваются различные цели обучения иностранному языку. Известно, что изучение или преподавание иностранных языков в некоторых аспектах сильно отличается от нашего родного языка. Для этого необходима цель обучения иностранному языку и использование иноязычных технологий. В наше время, когда мир стремительно развивается, большое значение приобретает знание языков, особенно многоязычия.

Цели иноязычного образования широко обсуждаются в методической литературе.

Ключевые слова: многоязычие, ассоциация, инновационный, иностранный язык, аутентичный, тактика, стратегия, план, реферат, методология, термин, мотивация, эмоция.

INTRODUCTION

Any goal arises because of needs. The concept of a goal means a planned result, an imagined consequence. Educational goals are a social order-task, focused on the formation and education of a comprehensively developed person.

Foreign language learners come into contact with a different language and a different culture in foreign language education. For this reason, authentic materials specific to that foreign language and that culture should be used in the training sessions. It is recommended to use texts and literature that can deliver.

Successful foreign language learning requires comprehensive methods. The quantity and quality of exposure to communication are the main reasons for faster language learning. In addition, the successful learning of foreign languages depends on whether there is an opportunity to apply what has been learned.

In foreign language education, first of all, it should be encouraged to learn everyday, real knowledge and skills in a foreign language, but the development of specific knowledge should not be neglected.

RESEARCH METHOD AND METHODOLOGY

The current educational development creates a new direction of innovative pedagogy. So, the main goals of foreign language teaching are as follows:

practical purpose

- # general educational purpose
- # educational purpose
- # developer goal

The practical purpose of teaching a foreign language: the term "PRACTICAL" methodology has caused more than one association among teachers and evokes different forms of understanding. There is also a correct general definition of the practical acquisition of a foreign language as understanding the speech of others and expressing one's own opinion. The ultimate goal of learning a foreign language in a practical way in a secondary education course is to get information by reading. Graduates of schools, lyceums and colleges, with the ultimate goal of learning a speech activity in a foreign language.

The intermediate goal is different, and speaking can be taught as an intermediate goal in the classroom or in individual classes.

Understanding the learning objective---helps to know the general strategy of teaching. The goal is realized by completing many specific tasks during the lesson and independent work.

Solving tasks is a teaching tactic. Educational tasks consist of practical tasks performed by students (understanding, expressing opinions, etc.)

General educational goal of foreign language teaching: Students are taught a foreign language as a third language. Both the result and the process of learning a foreign language are of general educational importance. Because in addition to the information obtained through the medium of a foreign language, language units used in the process of learning it develop thinking, new events in the expression plan of speech are interesting for students and enrich their language experience. Pupils will be familiar with the culture, art, history, literature, customs and traditions of the countries where the language is being studied. They enjoy a cumulative function as a treasure of folk culture. Studying a foreign language for educational purposes is beneficial for developing the student's logical thinking, improving memory, and raising the general culture of their knowledge level. By learning a foreign language, students learn language phenomena as real facts in speech. By learning a foreign language at the level of speech communication, the student will understand its content plan on the basis of language tools. So, the object of general education is three: language phenomenon, concept and rules and content of speech. They have specific sizes and dimensions.

RESEARCH RESULT AND DISCUSSION

Conducting speech activity, as a result, exchanging information, is the only multifaceted goal of teaching a foreign language. But the material used in the speech itself is the knowledge that becomes a skill, and the abstract knowledge that is formed from it is in the series of simple rules.

In a word, the rules are knowledge of language units and text content, general education in a foreign language.

General education is realized during the practical knowledge of a foreign language. Practical knowledge is also the main way to educate.

The educational purpose of teaching a foreign language: as we all know, the importance of education and training has existed since ancient times. The education system, of course, focuses on education, the concept of education or being educated cannot be imagined without education. In English, the single word "EDUCATION" means education and upbringing. The educational

goal of teaching a foreign language is briefly described in the methodological science: to give students ideological and political education, to develop intellectual work skills and competencies in them, and to increase the activity of knowing students. The educational goal is mainly realized in two different ways. First: students are directly educated in the process of learning a foreign language. The second methodical method of implementing the educational goal in foreign language teaching is the educational use of this language material.

There are many passages or texts in textbooks and teaching books that provide ideological and political education. The content of texts about great thinkers, scientists, poets shows positive results in educating students.

Various studies on the types of education show that a foreign language is an important factor in this aspect.

The developmental goal is a newly accepted scientific category in the methodology of foreign language teaching. The name of this goal was created by imitation on the basis of the concept "RIVOIJLANTIRUVCHU METOD" which is well-known in linguistics. There is no such method in language teaching, but in the name of the **developmental goal** of foreign language teaching, this term was introduced into the scientific-methodical circulation.

The concept of "developmental purpose" begins to express the development of the intellectual, emotional and motivational side of the student's personality. Psychologists and educationalists agree that if students are taught to overcome enough difficulties in the educational process, their thinking can be developed quickly. The maturity of a person is connected not only with the development of thinking, but also with the development of his inner feelings.

It is possible to realize the internal experiences (emotions) and internal motivation (motivation) of the student in foreign language methodology. As a result, the motivation to learn a foreign language increases.

A developmental goal is revealed only through speech acts. Education is considered a component of development.

CONCLUSION

The practical purpose of learning a foreign language is to learn to communicate in a foreign language; Educational goal - ideological and political education; formation of mental labor skills; increasing students' cognitive activity; Educational goal - development of memory and logical thinking; improvement of students' level of knowledge and general culture; Developmental goal - includes the development of both mental and spiritual qualities of the student. The world does not stop growing and developing, so people should not stop learning and exploring.

References

1. English language teaching methodology G.T.Mahkamov, J.J.Jalolov, Sh.S.Ashurov
2. Foreign language teaching methodology. J.Jalolov.
3. Ibrohimjon, M. (2022). PSYCHOLOGICAL CRISES IN PERSONALITY PSYCHOLOGY AND WAYS TO OVERCOME THEM. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(4), 743-746.

MACHINE LEARNING AS A TOOL OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Oksana Porubay

Senior Lecturer, Department of Information Technology, Ferghana branch of TUIT named after Muhammad Al-Khorazmiy

Madina Khasanova

Student, Ferghana branch of TUIT named after Muhammad Al-Khorazmiy

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6808140>

Abstract. *The use of machine learning in education is currently of great interest to researchers and scientists. Following the course of digitalization is impossible without the introduction of the most advanced technologies in the field of education. The article discusses the possibilities of practical application of machine learning technologies in the educational process.*

Keywords: machine learning, education, innovations in education, digitalization.

МАШИННОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. *Использование машинного обучения в области образования в настоящее время представляет большой интерес для исследователей и ученых. Следование курсу на цифровизацию невозможно без внедрения самых передовых технологий в сферу образования. В статье рассматриваются возможности практического применения технологий машинного обучения в образовательном процессе.*

Ключевые слова: машинное обучение, образование, инновации в образовании, цифровизация.

INTRODOCTION

Machine learning, along with cognitive modeling and robotics, is one of the constituent parts of the artificial intelligence industry focused on simulating human behavior. Therefore, these concepts are closely related and often overlap. The term “machine learning” describes the totality of processes from providing a machine and a software model with access to data and the ability to learn on its own to obtain final results, as well as software products based on specific algorithms. In 1959, Arthur Samuel came up with the brilliant idea that we should not teach computers, but let them learn on their own. He coined the term “machine learning” to describe his theory, which is now considered the standard definition of the ability of computers to learn on their own.

MATERIALS AND METHODS

The goal-setting task of machine learning is programming computers to use data about previous knowledge and experience as a reference for solving a certain problem [1]. Graphic object recognition, computer vision, bioinformatics, natural language processing, commerce, finance, education, etc. are just some of the areas where machine learning can be applied in practice. This article focuses on the last area on this list, namely the application of machine learning in education. Every year the educational process changes at an accelerated pace. Information technology has long and firmly taken its place in the field of education and has proven its importance for student achievement. In educational institutions, you can no longer find ordinary students who sit in the audience and look at a notebook while the teacher is giving a lecture. Education, both in general education schools and in vocational and higher educational institutions, is no longer just teaching from a tutorial, strict requirements for the student to behave diligently and memorize their own

handwritten notes in a timely manner, in order to successfully pass tests and exams. The process of learning, both in the classroom and outside it, has become an activity with measurable and deterministic goals and results. Over time, new teaching methods have become a new dynamically changing characteristic of the educational process. In addition, these practices have evolved into a vital part that plays an essential role in expanding the opportunities for improving the components of the training system, improving the foundations of the curriculum and increasing its effectiveness and relevance.

At the moment, the development of artificial intelligence technologies provides machine learning with significant interest from the education sector. Combining many complex approaches and mathematical algorithms, machine learning is becoming in demand in many areas of human life.

The main idea of machine learning is to optimize the performance criterion based on data or previous experience [1]. Of course, machine learning is a complex field of knowledge that includes many different approaches. Classical machine learning algorithms are divided into two main groups: supervised learning algorithms (“supervised algorithms”) and unsupervised learning algorithms (“unsupervised algorithms”). The principle of supervised learning algorithms is that the input receives information, as well as the required results. Thus, the machine can find out what the user expects to receive from it when a similar command is entered.

The best way to characterize the potential of machine learning is to look at how people and companies are currently using it. There are several examples:

Natural Language Processing: Google Translate is built on a set of machine learning algorithms that allow the service to update over time based on input from users, such as new words and syntax.

Content recommendation systems: In Netflix, ivi, Google or, for example, Yandex.Music, everything that is recommended to the user depends on his previous search activity. In this way, the services respond to user requests, matching products for buyers or digital content for viewers, thereby simplifying the search on the Internet.

RESULTS AND DISCUSSION

In addition to the commercial sphere, there are many business implementations of machine learning in the field of education and pedagogical technologies. Here are just a few of the concepts where machine learning can be applied in more detail in this article.:

- predicting student performance;
- optimization of the student assessment process;
- creation of an individual educational route;
- processing and adaptation of training materials;
- support for teachers and staff of educational institutions.

At present, education in general, and specific systems of education in particular, are still largely focused on supplying students with information and hoping that it will be assimilated. Accordingly, the student's intelligence is assessed by testing his ability to recall information previously obtained in the course of training. The problem is that this model ignores the need to control how well students understand information and how they apply it in real life situations. This model has shown its low efficiency over the years. The introduction of machine learning technologies at the initial stages can be presented as a UEO - unique educational offer [2] – in the

conditions of any scientific and educational center or laboratory. But with the growth of digitalization and the increase in the spread of modern information technologies, such software products have every chance of widespread use, since technological solutions based on machine learning are universal for students of all ages. In the long term, the application of machine learning is sure to provide the following benefits:

Personalized (or individualized) learning. Machine learning approaches are flexible and dialectical enough to meet the needs of all students, regardless of their learning speed. A system based on machine learning approaches will also allow teachers/tutors/mentors/moderators to follow each student individually and help in areas where he has poor results.

Analysis of educational materials. Big data analysis also refers to the machine learning system, in which teachers teach students using computers. These computers are used to analyze the information that teachers use to teach and determine if the quality of the content meets current educational standards.

Student assessment. Systems based on machine learning methods are used to reduce the time required to evaluate student work. In addition, machines are used to increase the efficiency and ease of reporting of the grading system.

Student achievement. Using computers and other hardware, teachers can monitor each student personally and evaluate their progress individually. Computers will help identify non-standard student learning models, which will allow teachers to determine the best ways of learning and assist in building a personal educational route.

CONCLUSIONS

As follows from the above information, the use of machine learning in the educational process provides many advantages. The learning process becomes easier, more efficient, and adaptation to the needs of each student is faster [3].

It can be assumed that in the future the learning environment will be highly individualized, providing the means and opportunities for students to realize their intellectual potential to the fullest extent. The sustainable adoption of machine learning will occur in a variety of areas of interest to educational technology. It is likely that in the initial stages its impact will not be obvious or significant to the end user. [4].

The progress made in bringing machine learning to the education sector will save a lot of time for teachers, educators and facilitators both in the classroom and in other non-classroom activities.

Reference

1. Alpaydin E. Introduction to machine learning. – MIT press, 2009.
2. Крамар А.Б. «Океан» уникальных возможностей / А.Б. Крамар, Е.В. Фёдорова // Народное образование. – 2018. – №3–4 (1467). – С. 97–100.
3. Bhat A.H. Machine learning approach for intrusion detection on cloud virtual machines / A.H. Bhat, S. Patra, D. Jena // International Journal of Application or Innovation in Engineering & Management (IJAIEM). – 2013. – Vol. 2(6). – P. 56–66. doi: 10.1016/j.compedu.2015.07.003.
4. Ibtehal T.N. Machine Learning – Advanced Techniques and Emerging Applications. – 2018. doi: 10.5772/intechopen.72906

5. Abbott R.G. Automated expert modeling for automated student evaluation. In International Conference on Intelligent Tutoring Systems. – Berlin, 2006. Издательский дом «Среда»
- 6 <https://phsreda.com> Содержимое доступно по лицензии Creative Commons Attribution 4.0 license (CC-BY 4.0)
6. Delen D.A comparative analysis of machine learning techniques for student retention management // Decision Support Systems. – 2010. – Vol. 49 (4). – P. 498–506.
7. Ibtehal T.N. Machine Learning – Advanced Techniques and Emerging Applications. – 2018. doi: 10.5772/intechopen.72906

NEW TECHNOLOGIES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Abdumurodov Asrorjon O'rol o'g'li

Sharof Rashidov district 3rd school teacher

Mirzaqulova Gulnora Yusupovna

Teacher of the 13th school of Jizzakh district

Turg'unboyeva Maxliyo Ikrom qizi

Jizzakh state pedagogical institute 2nd stage student

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6808199>

Abstract. *This article reveals the unique benefits and effectiveness of using various new pedagogical technologies in teaching English. The article talks about the specific features of modern innovative technologies in teaching English. In addition, the increase in the demand for learning foreign languages in our country and the attention paid to it were specifically discussed and revealed with the help of examples.*

Key words: *new technologies, pedagogical, teacher- centred, pupil, innovations.*

НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация. *В данной статье раскрываются уникальные преимущества и эффективность использования различных новых педагогических технологий в обучении английскому языку. В статье говорится об особенностях современных инновационных технологий в обучении английскому языку. Кроме того, конкретно обсуждалось и раскрывалось с помощью примеров повышение спроса на изучение иностранных языков в нашей стране и уделяемое ему внимание.*

Ключевые слова: *новые технологии, педагогический, ориентированный на учителя, ученик, инновации.*

INTRODUCTION

Nowadays, for teaching English attention is increasing. With the spread and progress of English around the world, English is used as a second language in a country like India and for some people the 1st language. It enjoys a high esteem in the country. At present the role and status of English in India is higher than ever as evidenced by its bargain as a key subject of middling of instruction, prospectus. As the number of English learners is mounting odd teaching methods have been implemented to test the helpfulness of the teaching process. Use of authentic materials in the form of films, radio, TV has been there for a long time. It is true that these technologies have proved triumphant in replacing the long-established teaching. The new era assigns new challenges and duties on the modern teacher. The tradition of English instruction has been drastically changed with the noteworthy entry of technology. Technology provides so many options as construction teaching interesting and also making teaching more industrious in terms of improvements. Technology is utilized for the upliftment of recent styles; it satisfies both visual and auditory senses of the students.

THE FUTURE OF ENGLISH

The use of Multimedia Technology in Teaching As the popularity of English is expanding day by day and worldwide, the teachers of English feel the need of change in their tongue teaching methods. there are teachers who use the "foremost edge of technological and scientific development" (Young and Bush 2), but the majority of teachers still teach in the traditional

manner. However, this paper does not state that none of these traditional manners are bad or hurtful the students. In opinion, they are proving to be useful even today. there are many opportunities for students to gain confidence in erudition English who learn the speech for more than just fun. For them, to go on pace with English language teaching and put on more assurance, they have to stride into the world of multimedia technology. Here, multimedia technology refers to computer-based interactive applications that use both the hardware and software, allowing people to share their ideas and in turn. It is a mishmash of text, graphics, animation, video and sound. Twenty first century is the age of globalization and information technology as Harry Samuels argues, "Much more recent developments in social media and information technology are taking dialect education in new directions". English is one of the imperative mediums of communication in the world, so it is important to learn the language. As a result, English lingo teaching has been one of the important subjects in education. In fact, there are more non-native than native speakers of the language. With the rapid growth of science and technology, the use of multimedia technology in language teaching has created a complimentary context for reforming and exploring English language preparation models in the new age. This inclination features the use of audio, visual, and animation effects in the English language teaching classrooms. Multimedia technology plays a objector role in civilizing actions and initiatives of students and teaching end product in the classrooms. Thus, industrial innovations should Go hand in hand with the growth of English and change the way in which we Communicate. In fact, the growth of the Internet has facilitated the growth of the English language. In this astuteness, computers are no longer the exclusive domains of a few individuals, but rather they are available to many. Teachers can use multimedia technology to create more colorful and stimulating language program. There are many techniques applicable in different forms to English language teaching situations that now intimidate "to undermine the classroom completely as a position of study". Some are useful for testing and distance education; some for teaching business English, spoken English, reading, listening or interpreting. the attitude of teaching should be to comprehend new technologies without charming over the role of the teacher and without 1St National Conference on Teaching Innovations and Enhancing Learning. Most significantly, the new technologies have been showing and disseminated so quickly that we cannot avoid their attraction and authority on all of us: both teachers and learners, even both native and non-native speakers of English. Analysis on Necessity of Application of Multimedia Technology to English Teaching To Cultivate Students' Interest in Study Nowadays, the stereotyped traditional teaching methods and environment are unpopular while multimedia technology featuring audio, visual animation effects naturally and humanely makes us more access to information above and beyond, with such characteristics as abundant-information and crossing time and space, multimedia technology offers a sense of truth and functions very well, which greatly cultivates students' interest and motivation in study and their involvement in class activities. To Promote Students' Communication Capacity Traditional teaching has hampered students' capacity to figure out certain language and also understanding to configuration, meaning and function of the language, and makes the students passive recipients of knowledge, So it is hard to achieve the objective of communication. With teachers' directions foremost students' thought patterns and motivating students' emotions, the multimedia technology seeks incorporation of teaching and learning and provides the students greater incentives, The PPT courseware activate students' thinking; the visual and brilliant courseware rand help them to

transforms English learning into capability development. And such in-class activities as group discussion, subject discussion, and debates can also offer more opportunities for statement among students and between teachers and students. So multimedia technology teaching has uniquely stirred students' hopeful thinking and communication skills in social perform. To Improve Teaching Effect Multimedia teachings enrich coaching content and make the best of class time and break the "teacher-centered" teaching pattern and fundamentally improve class efficiency. Due to large classes it is tricky for the students to have speaking communication. The utilization of multi-media thud lab materializes the individualized and co-operative teaching. The traditional teaching model mainly emphasized on teachers' instruction, and the in sequence provided is limited due to traditional classes. On the divergent, multimedia technology goes beyond time and space, creates more vivid, visual, true environment for English learning, stimulates students' initiatives and economizes class time meanwhile increases class information. Widens Students' Knowledge about the Culture of English The use of multimedia technology, "connected to the target culture", offers the students with more information than textbooks, and helps them to be familiar with cultural backgrounds and real-life language materials, which can attract the students to learning. Having the profuse information through the use of multimedia technology, the students can be operational with knowledge about the ethnicity of the target language. This brings about an information sharing occasion among students and makes them actively participate in the class. Activities that help the students to learn the language more quickly and effectively. To Improve Interaction between Teacher and Student Multimedia teaching stresses the role of students, and enhances the importance of "interaction" amid teachers and students. A major feature of multimedia teaching is to prepare and improve students' ability to pay attention and speak, and to develop their communicative competence, During this process, the teacher's role as a facilitator is particularly prominent. Using multimedia in background manufacture creates a good platform for the exchange between teachers and students, while at the same time providing a language environment that improves on the traditional classroom teaching model. In this way, teachers in the classroom no longer blindly input in sequence and force students to receive it in a passive way. To Provide Flexibility to Course Content In adding up, multimedia teaching is also flexible. It is obvious that the context can be twisted not only in the classroom, but also after class. Multimedia language teaching can also create a multimedia language environment for the principle of conducting language teaching. English teaching itself must spotlight on the management of teachers and be student-centered, which we believe is one of the principles for language teaching. Students are hop to have some evils in classroom teaching, which can be addressed under the guidance of teachers. In such circumstances, students can use the new technology to their lead, such as manipulating the network to contact teachers, and receiving answers by email. Advantages of the Use As the multimedia technology becomes more readily available to all of us, it seems appropriate that the language teachers should integrate it into their lesson and appraisal scheduling in the same way they have been doing with video,! Im and computer assisted learning strategies. The students are surrounded by technology and this technology can provide interesting and new approaches to language teaching because "the use of technology for coaching and learning is moving their institution in the right direction". In this way, the teachers of English can take full advantage of technology to teach English in the non-native communication countries. the following are some of the important advantages of the use of multimedia technology Develops

Students' Communicative Competence It is hard to accomplish the goal of learning English language through the traditional teaching because it hampers the students' aptitude to recognize the structure, meaning and function of the language. Such teaching method makes the students 1St National Conference on Teaching Innovations and Enhancing

IMPROVES TEACHING EFFICIENCY

Using multimedia technology in the language classrooms improves teaching contents and makes the best of class time. It breaks the teacher-centered traditional teaching method and basically improves the teachers' teaching efficiency and has develop into "central to language practice". For large classes, it is difficult for the students to have speaking communication, but the utilization of multi-media sound laboratory materializes the face-to- face teaching. the traditional teaching techniques only highlight on teachers' training and provide limited information to the students. Provides Opportunities for English Teaching Outside the Classrooms Teaching English with multimedia technology is flexible that focuses on "how English language teachers, teacher educators, and administrators can and should use technology in and out of the classroom" (Healey et. al. 2). this means that multimedia technology provides opportunities to have English teaching not only with in the classroom situations, but also external the classroom situations. It creates a multimedia language situation for teaching English. Teaching should be handled by the teachers but it should be student-centered, which is one of the morality of good language teaching.

CONCLUSION

Concerning the progress of technology, we believe that in future, the use of multimedia English teaching will be added developed. The process of English learning will be more student-centered but less time-consuming. Therefore, it promises that the teaching quality will be improved and students' applied English skill look into be effectively cultivated, meaning that students' communicative competence will be further developed. In end, we believe that this process can fully get better students' ideation and practical language skills, which is supportive and useful to ensure and fulfill an effective result of teaching and learning.

References:

1. "Personality Factors in English Language Learning: Inhibition, Anxiety and Risk – Taking" Turgunbaeva Mahliyo Ikrom qizi Texas Journal of Multidisciplinary Studies-2022
2. "ENGLISH LANGUAGE LEARNING STRATEGIES" Turgunbaeva Mahliyo Ikrom qizi International Conference on Developments in Education, Sciences and Humanities-2022
3. COMMUNICATION STRATEGIES IN ENGLISH LANGUAGE
Turg'unboyeva Maxliyo Ikrom qizi Web of scientific: international scientific research journal-2022 p-847-850
4. M.I. Turg'unboyeva "Cognitive factors in english language learning"
Ученый XXI века 2022 p.39-41

TRANSLATION OF REALIA AND CULTURE – BOUND WORDS

Saidxonova Aziza

O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti Tarjimonlik (ingliz tili) kafedrasida o'qituvchisi

Shokuchkarova Guljamol

Bachelour student of Uzbekistan State World Language University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6811632>

Abstract. This article deals with rendering realias and culture-bound elements into a foreign language and types of realias. There are presented the ways how to translate realias correctly.

Key word: realia, culture-bound word; equivalent-lacking word; translation.

ПЕРЕВОД РЕАЛИЙ И КУЛЬТУРЫ – СВЯЗАННЫЕ СЛОВА

Аннотация. В данной статье речь идет о передаче реалий и элементов культуры на иностранном языке и типах реалий. Представлены способы, как правильно переводить реалии.

Ключевые слова: реалии, культурное слово; безэквивалентное слово; перевод.

INTRODUCTION

English language as the language of international communication may play the role of intellectual bridge and become a kind of intercultural guide in better understanding and communication. Different texts containing information about European countries, their traditions, life patterns, achievements in science and engineering are issued in English, which makes their adequate translation vitally important.

The word "realia" comes from medieval Latin, in which it originally meant "the real things". Currently, in the English language the word "realia" is usually used to denote objects or activities relating to the real life. However, the notion of realia in translation theory means cultural - bound words and expressions. which denote notions peculiar to one culture and non-existing in other cultures, therefore it is difficult, if possible at all to translate them into other languages. Culture - bound words do not have exact equivalents in other languages.

RESEARCH METHOD AND METHODOLOGY

As the survey of the linguistic literature has shown, there are different types of realias:

A. Household realia (house, clothes, food and drinks, households, transport, communication, leisure, customs, currency and units of measurement, behavior)

(**a. Food and drinks:** Eng: muffin, pudding, hot - dog, toffee, toast, Scotch whisky, scone. Uzb: somsa, sumalak, ayron, go'ja, parvarda, qimiz.

b.clothes, shoes, decoration and headdress:

Eng: kilt, bowler hat, parka, jeans. Uzb: jiyak, nimcha, do'ppi, mahsi, rumol, lozim, yaktak, kovush, paranji)

B. Geographical realia (toponyms, names of shoreline features, varieties of bays, straits, bays, the names of relief features, hydrographic names, political and economic, geographical realia relating to administrative-territorial division)

(Eng: tidewater cordillera, canyon, sun belt, tornado, cyclone, tsunami; Olympic mountains. Uzb: adir, Chimyon, Zomin, to'qay, ariq, saksavul, tol, yulg'un Hisor tog'lari)

C. Social and political realia (state symbols, realia connected with the constitution of the states, agencies, civil servants, the judiciary, state government and local government, elections, political parties and public organizations)

(Eng: Peace Corps; John birgh Society, Young Mer's Christian Association, White House, House of Common, House of Lords. Uzb: Yoshlar ittifoqi, Qizil yarim oy jamiyati, Vazirlar Mahkamasi, Oliy Majlis, mahalla, oqsoqol)

D.Realia of culture and art (music, dance, holidays, games)

Eng.: blues, jazz, Limericks, ragtime, Auld Lang Sune, Maypole dance, Morris dance, hoodening, swing, rock-and-roll, Queen's birthday, Christmas, Easter, Thanksgiving Day, Halloween, scavenger hunt (game) Simon says (game),Uzb; Alla, yor- yor , tanovar, baxshi, karnay-surnay, lapar, shashmaqom, Andijon polka, Navruz, Hosil bayrami, Chillak, Varrak o'yini, kurash, kupkari.

RESEARCH RESULTS AND DISCUSSION

One language into another in order to create an equivalent response from the receivers, as differences between cultures may cause more severe complications for the translator than differences in language structure.

Text translators are to be familiar with and understand the culture and history of the corresponding countries. They need to feel confident of the typical communication patterns, have good educational background and safe grasp of both the mother tongue and the foreign language. Cultural context is obligatory when translators have to translate the meaning of the original text. Popular-scientific text translation is impossible without cultural context. However, literary translation is not just recording of cultural and semantic elements by means of target language and culture.

Traditional uzbek clothes are very bright, beautiful and cozy. Uzbek clothes are a part of rich cultural traditions and life style of Uzbek people. National men's clothes is the quilted robe – chapan, tied with shawl. Traditional men's caps are different: duppi, kalpon, kallapush and traditional footwear is boots, made of thin leather. Traditional Uzbek woman's suit consists of plain tunic-dress of khan-atlas and wide lozim. Over these clothes women wore robes like man's chapans. Dressy look garments made of atlas fabric and richly laced with golden thread. The footwear consisted of mahsi (nice heelless step-in boots with a soft sole), and high boots made of rough leather or rubber.	An'anaviy o'zbek kiyimlari juda yorqin, chiroyli va qulay. O'zbek kiyimlari o'zbek xalqining boy madaniy an'analari va turmush tarzining bir qismidir. Erkaklar milliy kiyimlari ko'rpali chopon - shol bilan bog'langan chopon. An'anaviy erkaklar qalpog'i - bu har xil turda bo'ladi: duppi, kalpon, kallapush va an'anaviy poyabzal - yupqa teridan tikilgan etik. An'anaviy o'zbek ayollari kostyumi xon-atlasdan tikilgan ko'ylagi va keng lozimlardan iborat. Bu kiyimlar ustidan ayollar erkaklarning choponlariga o'xshab chopon kiyishgan. Atlas matosidan tikilgan va tillarang iplar bilan bog'langan liboslar. Oyoq kiyimi mahsi (yumshoq taglikli chiroyli poshnasiz etik) va dag'al teri yoki rezinadan tikilgan baland etiklardan iborat.

Culture -bound words are commonly translated in the target language through transcription, transliteration calque translation and approximate translation(description , explanation) .

Transcription is transmission of sounds of a foreign language (usually proper name, geographic name, scientific term) using the letters of the alphabet of the receiving culture. The source language use the same or different alphabets involves further differences. If the alphabet is different, the change is even more necessary so that the target language reader could be able to comprehend it. If the alphabet is the same, there can be cases of adaptation reproducing the pronunciation. On the other hand transliteration is the a transmission of letters of a foreign word using the letters of the alphabet of the target language.(Uzbekistan- O'zbekiston, manty – manti, kishlak – qishloq)

Approximate translation is used to translate all sorts of realia, by explaining their meanings. They serve to explain the cultural peculiarities in which the realia is used. Explication of culture-bound words can be made in commentaries. The disadvantage of in-text notes is that they distract a receptor's attention from the main text. (Andijon polka - (it is a type of dance in Uzbek nation, Andijon also is a region of Uzbekistan)

CONCLUSION

The discussion of the study concludes that in translating the culturally-bound expressions and rialias , translator uses some ways to solve the cultural gap between the source and target languages.

REFERENCES:

1. Kurbanov D. A (2014. TASHKENT) - An approach to culture-bound elements in translation
2. Ashurova D. U, Galiyeva R.M (2019. TASHKENT) - Cultural linguistics
3. 3.Gary B.P (1996. TEXAS) – Toward a theory of cultural linguistics

NEGATIVIZM DESTRUKTIV SHAXS XUSUSIYATI SIFATIDA

Kayumova Go'zal Narzullayevna

TerDU psixologiya kafedrası

Yaxyoyeva Muxayyo Hikmatullo qizi

TerDU talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6811656>

Annotatsiya. Ushbu maqolada negativizm va uning yondoshi bo'lmish agressiya, uning turlari va kelib chiqish sabablarining ijtimoiy psixologik tadqiqi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: agressiya, jismoniy agressiya, autoagressiya, negativizm, verbal agressiya.

НЕГАТИВИЗМ КАК ДЕСТРУКТИВНАЯ ЧЕРТА ЛИЧНОСТИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются социально-психологические исследования негативизма и агрессии, их виды и причины.

Ключевые слова: агрессия, физическая агрессия, аутоагрессия, негативизм, вербальная агрессия.

NEGATIVISM AS A DESTRUCTIVE PERSONALITY TRAIT

Abstract. This article discusses the social psychological research of negativism and aggression, its types and causes.

Key words: aggression, physical aggression, autoaggression, negativism, verbal aggression.

KIRISH

Psixologiyada hissiy holatlar individning kechiktirilmaydigan ehtiyojining sifati va jadalligi hamda bu ehtiyojning qondirilishi mumkinligiga uning o'zi beradigan baho bilan belgilanishi haqidagi tasavvur tarkib topgandir. Hissiyotlarning tabiati va paydo bo'lishiga bunday qarash hissiyotlarning axborot konsepsiyasi (P.V.Simonov) deb ataladi. Kishi ehtiyojlarning qondirilishi talab qilinadigan narsalar haqidagi axborotni, u anglab, yoki anglamay, shu ehtiyoj paydo bo'lgan paytda o'z ixtiyorida mavjud axborot bilan taqqoslaydi. Agar ehtiyojlarning qondirilishi ehtimoli sub'ektiv jihatdan qaraganda katta bo'lib tuyulsa, ijobiy his tuyg'ular paydo bo'ladi. Salbiy hissiyotlar ehtiyojlar qondirilishining real yoki tasavvurda mumkin emasligi sub'ekt tomonidan oz yoki ko'p darajada anglanishi oqibatida yoxud ehtiyojlarning qondirilish ehtimoli haqida sub'ekt tomonidan oldinroq qilingan mo'ljalga qaraganda yo'qola borish natijasida paydo bo'ladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Kundalik hayotda agressiya deganda biz ko'proq adolatsiz, asossiz hujumitushunamiz. Ilmiy nuqtai nazardan esa aggressivlik tushunchasi g'azab, jahl, nafratni anglatadi. U hech qanaqa, ijobiy ham salbiy ham ko'rinishga ega bo'lmay, neytral tushuncha hisobalanadi. Bu ta'rifni K.Lorens «G'azab: aggressiv xulq-atvorning tabiiy tarixi» nomli kitobida keltirib o'tadi. Agressiya ko'pincha hujum qilganda ko'zga tashlanadi, biroq g'azabsiz hujumni etologlar agressiya deb atamaydilar. Tabiatda bir tur ikkinchi turga hujum qiladi. Biroq, etolog har qanday hujumni ham agressiya deb nomlamaydi. Bo'ri quyonga hujum qilsa, agressiya emas, ov hisoblanadi. Shu kabi, ovchining o'rdak otishi yoki baliqchining qarmoq tashlashi agressiya emas. Chunki ular o'ljaga nisbatan qo'rquv, g'azab yoki nafrat hissini tuymaydi. Aggressiv xulq-atvorni esa, ushbu tuyg'ular yuzaga keltiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Kundalik hayotda bizning agressivligimiz turli insonlar bilan yuzaga keluvchi maydachuyda ziddiyatlar orqali yuzaga chiqib turadi. Inson o'zida namoyon bo'ladigan agressivlikning turli ko'rinishlarini boshqarishni o'rganishi, tarbiyalashi mumkin bo'lsada, agressivlikning eng kuchli instiktiv xususiyat bo'lganligi sababli uni to'liq yo'qotib bo'lmaydi. Shuni esda saqlash lozimki, agressiv insonning atrofidagi qo'zg'atuvchilarni bartaraf etish orqali uning agressivligini yo'qotmaymiz, balki yig'ilib borishiga yo'l qo'yib beramiz. Natijada kuchli darajada namoyon bo'lishiga sabab bo'lamiz.

A.Bass va I.Darkining "Agressiya shakllari va uning ko'rsatkichlarini diagnostika qilish metodikasi"da shaxsdagi agressiya ko'rinishlarini quyidagi 8 ta asosiy agressiya ko'rinishlari asosida baholangan:

5. Jismoniy agressiya - boshqa bir odamga qarshi jismoniy kuch ishlatish;
6. Verbal agressiya - salbiy his-tuyg'ularni og'zaki tarzda ifodalash (janjal, qiy- chuv solish, so'kinish, tahdid solish, la'nat aytish, qarg'ish kabilar);
7. Orqavarotdan bo'ladigan yoki bilvosita agressiya - boshqa shaxsga qaratilgan g'iybat, piching ko'rinishidagi bilvosita olinadigan alam, nafratning yo'nalishi aniqlanmagan bo'lishi ham mumkin (yer tepish, baqirib chaqirish);
8. Negativizm - (voqelikka salbiy munosabatda bo'lish, hamma narsani inkor etish) - rahbariyat yoki obro'ga qarshi yo'nalgan xulq-atvor, talab, tartib qonunlarga qarshi passiv monelikdan faol xatti-harakat darajasigacha borib yetishi mumkin.
9. Jizzakilik - jizzakilikka moyillik, arzimagan narsaga ham portlab ketish, keskinlik, qo'pollik qilish;
10. Sergumonlik - ishonchsizlikka moyillik, odamlar bilan ehtiyot bo'lib munosabatga kirishish, atrofdagilar zarar yetkazishi mumkin degan o'y bilan yashash;
11. Ranj - kimdandir yoki butun olamdan alamzadalik, xayolan yoki chindan ham keltirilgan iztirob, g'azab, atrofdagilarga nisbatan nafrat, hasadning namoyonbo'lishi;
12. Autoagressiya - o'zi va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarda kuzatiladigan aybdorlik hissi, o'ziga qarshi qaratilgan xatti-harakat, ya'ni o'zini ayblash, men undog'man, men bundog'man deb ich-etini yeyish.

Shu boisdan, eng katta ahamiyat bolalarga tajovuzkorlikni o'rganishga, ijtimoiylashuvning birlamchi vositachilari, aniqrog'i ota-onalarning ta'sirigaqaratiladi. Xususan, ota-onalarning xulq-atvorlari tajovuzkorlik modeli vazifasini o'tashi va agressiv ota-onalarning bolalarida ham agressivlik kuzatilishi isbotlandi. Shuningdek, ushbu yondashuv namoyondalari keng diapozandagi tajovuzkor reaksiyaning inson tomonidan o'zlashtirilishi - ushbu xulqni to'g'ridan-to'g'ri rag'batlantirishga kiradi. Ya'ni, tajovuzkor xatti-harakatning mustahkamlanishi mazkur xatti-harakatning keyinchalik ham takrorlanish ehtimolini oshiradi. Shuningdek, natija keltiradigan tajovuzkorlik, ya'ni tajovuzkor xulqning qo'llanilishi oqibatida muvaffaqiyatga erishish ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

XULOSA VA MUNOZARA

Tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, bola xatti-harakatlarining amalga oshirilishida undagi taqlidchanlik xususiyatining o'rni kattadir. Bolaning boshqalar tomonidan amalga oshirilgan tajovuzkorona faoliyatni kuzatishi unda shunganisbatan taqlid qilib ko'rish istagini keltirib chiqaradi. Ushbu istak ta'siri natijasida g'ayriqonuniy harakat amalga oshirilishi mumkin.

Yuqoridagilarga asoslanib shuni aytish mumkinki, yoshlar ongida faol ijobiy munosabat (his-tuyg'ular) tizimini shakllantirish va rivojlantirish orqali tajovuzkorlik (agressiya) xatti-harakatlarni tarbiyalash, hamda shaxslararo munosabatlar (shuningdek, o'z-o'ziga) tizimini yanada yuksak darajaga olib chiqish mumkin, debo'ylaymiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. Psixologicheskie mexanizmi deviantnogo povedeniya. Psixologiya XXI veka. Yaroslavl., 2020. –S. 125-127.
2. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. Stressli vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlari va koping xulq-atvor namoyon bo'lishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari: stressli vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlari. Psixologiya ilmiy jurnali. 2020 yil, 4 son 109-115 b.
3. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Social Psychological Characteristics Of Psychological Defenses Manifested In Adolescents In Extreme Situations. Vestnik integrativnoy psixologii jurnal dlya psixologov. Vipusk № 22, 2021 g. S 233-237.
4. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. O'smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish. Monografiya. "Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 160.
5. Elov Z.S. Issledovaniya prichin usloviy, faktorov suisidalnogo riska. Yevraziyskiy yuridicheskiy jurnal. 7 (86) 2015. 310-312
6. Narzullaevna, G. K. (2022). PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF FACTORS THAT DESTROY FAMILY STRENGTH. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(6), 1528-1523.
7. O'ralovna, J. G. (2022). Social Psychological Problems of Alienation. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 2(4), 204-206.
8. Жумаева, Г. У. (2021). Психологические механизмы формирования профессиональных отношений будущего педагога. *Достижения науки и образования*, (4 (76)), 72-76.
9. Rahmonova, M. (2021). Patriotic ideas in the works by fitrat: theoretical and practical harmony. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(2), 1466-1474.
10. Narzullayevna, K. G. (2021). Characteristics of marriage motivation in young people. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 2238-2241.
11. Usmanovna, A. N. (2021). The role of parents in the upbringing of children. *ACADEMICIA: An Internati*
12. Каюмова, Г. Н. (2022). СЕВГИ-МУҲАББАТ АСОСИДАГИ НИКОҲНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ. *Science and innovation*, 1(B3), 411-414.onal Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 1995-1999

YOSHLARNING DUNYOQARASHI VA XULQ-ATVORIGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOIY PSIXOLOGIK OMILLAR

Toshpo'latov Abdulaziz Quvondiq o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Pedagogika fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6811688>

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlarning dunyoqarashi va xulq-atvoriga ta'sir etuvchi ijtimoiy psixologik omillar to'g'risida fikrlar yuritiladi va bu borada qilinishi kerak bo'lgan ishlar haqida takliflar keltiriladi.

Kalit so'zlar: yoshlar psixologiyasi, xulq-atvor, dunyoqarash, fikrlar olami, aqliy ko'rsatkich, ma'naviy tahlil.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА МИРОВОЗЗРЕНИЕ И ПОВЕДЕНИЕ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются социально-психологические факторы, влияющие на мировоззрение и поведение молодежи, и высказываются предложения о том, что необходимо сделать в связи с этим.

Ключевые слова: психология молодежи, поведение, мировоззрение, мир мыслей, ментальный индекс, духовный анализ.

SOCIAL PSYCHOLOGICAL FACTORS AFFECTING THE OUTLOOK AND BEHAVIOR OF YOUNG PEOPLE

Abstract. This article discusses the socio-psychological factors that influence the worldview and behavior of young people and makes suggestions about what needs to be done in this regard.

Key words: youth psychology, behavior, worldview, world of thoughts, mental index, spiritual analysis.

KIRISH

Milliy istiqloq tufayli taraqqiyotning barcha sohalarida jadal rivojlanib borayotgan mamlakatimizda yosh avlodni jahon andozalari talablariga javob beradigan, fan-texnika yangiliklaridan xabardor, mustaqil fikrlay oladigan, hayotga dadillik bilan kirisha oladigan, tadbirkor, ma'naviy jihatdan barkamol qilib voyaga yetkazish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Bugungi kunda mamlakatimizda 18 yoshgacha bo'lgan yoshlar aholining taxminan 45 foizini tashkil etadi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, bu yoshda insonning ongi, axloqi, ma'naviy qiyofasi shakllanadi. Shu bois mamlakatimizda bunday yoshlarga e'tibor kuchaytirilgan.

Yoshlik davri 23-28 yoshlardan iborat bo'lib, bu davrning o'ziga xos xususiyatlaridan biri ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida kamolga erishgan shaxs sifatida faol ishtirok qilish va ishlab chiqarishda mehnat faoliyatini amalga oshirishdan iboratdir.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Yoshlarning dunyoqarashi, xulq-atvori va komil inson sifatida shakllanishuda ta'sir etuvchi muhim ijtimoiy psixologik omillardan ijtimoiy muhit va bu jamiyatda axborot kommunikatsion texnologiyalarga bo'lgan talab va ehtiyojning kuchayishidir. Kun sayin jadal rivojlanib borayotgan axborot asrida zamonaviy texnika vositalaridan fiydanmaslikning yoki ularga murojaat etmaslikning hech bir iloji yo'q. Chunki dunyoqarashning shakllanishida, ma'naviy olamining yanada kengayishida ayniqsa kompyuter texnologiyasi asosiy vosita rolini bajarmoqda. Bu bir

tomondan quvonarli holat. Bugungi kunda biz yoshlar mana shunday katta imkoniyatlardan xohlagancha foydalanib, O'qish yoki ish davomida vaqtimizdan ancha unumli foydalanmoqdamiz. Ammo... Shiddat bilan yuksalib borayotgan fan texnika asrida, internet va ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy jihatlari bilan bir qatorda uning yoshlar ma'naviyatiga, yangiliklarga chanqoq ongiga, dunyoqarashiga salbiy ta'sirning ham guvohi bo'lyapmiz. Zimdan e'tibor bersak, internet kafelariga serqatnov yoshlar u yerga borishib, har xil buzg'unchi g'oyalar ruhidagi o'yinlarni tomosha qilayotganliini, vaqtlarini besamar o'tkazayotganligini guvohi bo'lyapmiz. Eng achinarlisi, befarq ota-onalar farzandim internetda o'tirib, bilim olyapti, deb o'ylashadi. Shu ma'noda turli ma'naviy tahdidlardan hayotimizni asrash, ma'naviy bo'shliqqa yo'l qo'ymaslik, yoshlarimizni dunyoqarashiga, xulq-atvoriga ta'sir salbiy etuvchi omillardan asrash uchun, avvalambor, sog'lom g'oyalar orqali jahon maydonida yuz berayotgan keskin aql zakovat va iste'dod musobaqasida bellashuvga qodir bo'lishimiz lozim. Bunday bellashuvga kirishadigan shaxsning nafaqat bilimi, balki uning axloqiy qarashlari yuqori darajada shakllangan bo'lishi lozim.

Buyuk mutaffakir Voiz Koshifiyning "Insonning qadr-qimmatini uning mol-mulki yoki ijtimoiy kelib chiqishi bilan emas, balki ma'naviy qiyofasi, axloqiy sifatleri bilan o'lchanadi deb, aytgan edi. Ijtimoiy muhit - bu insonning aniq maqsadlar va rejalar asosida faoliyat ko'rsatadigan dunyosidir. Shaxs ijtimoiy xulqiga turli tashqi kuchlar ta'sir qiladi: siyosiy, mafkuraviy, iqtisodiy, ma'naviy, axloqiy va boshqalar. Bu ta'sirotlar mohiyatan aslida jamiyat a'zolari bo'lmish shaxslar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ayrim alohida yo'nalishlarini belgilab beradi. Shunday qilib, shaxs turli ijtimoiy munosabatlar tizimi ta'sirida bo'ladi va ko'plab ijtimoiy institutlar (oilalar, mahalla, o'quv maskanlari, mehnat kollektivlari, norasmiy tashkilotlar, din, san'at, madaniyat va boshk.) bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, shaxsdagi turli g'oyalar, fikrlar va mafkura mafkuraviy munosabatlar tizimi ta'sirida shakllanib, ular bevosita oilalar, bog'cha, maktab, boshqa o'quv va tarbiya muassasalari orqali ongga singdiriladi. Agar bu ta'sir uning e'tiqodi darajasida ko'tarilsa va unda yana yangidan - yangi fikrlar va g'oyalarning paydo bo'lishi, o'sishiga olib kelsa, shaxs taraqqiyoti jarayonida shunday faoliyat sohasini tanlaydiki, o'z qobiliyatlari, malaka va ko'nikmalarini rivojlantira borib, ziyoli sifatida yo' o'qituvchi, yoki shifokor, yoki olim, kashfiyotchi, muhandis bo'lib, elu - yurtiga xizmat qiladi. Iqtisodiy munosabatlar ham shaxs ongi va uning insoniy xususiyatlari shakllanishida katta rol o'ynaydi.

Psixologlarning ma'lumot ko'rsatishicha, xulq-atvorning muhim motivlaridan biri e'tiqod hisoblanadi. Ba'zi manbalarda unga mana bunday ta'rif berilgan: e'tiqod shaxsni o'z qarashlariga, prinsiplariga, dunyoqarashiga muvofiq tarzda qarorga kelishga undaydigan muhim motivlar tizimidir. Boshqa so'z bilan aytganda, e'tiqod shaklida namoyon bo'ladigan ehtiyojlarning mazmuni - bu tabiat, tevarak atrofdagi olam to'g'risidagi bilimlar va ularning muayyan tarzda tushunilish demakdir. Bu bilimlar falsafiy, estetik, tabiiy-ilmiy nuqtai-nazardan tartibga solinsa va ichki uyushgan tizimi tashkil etilsa, u taqdirga shaxsning dunyoqarashi sifatida talqin qilinishi maqsadga muvofiq.

TADQIQOT NATIJASI VA MUHOKAMA

Dunyoqarash - tartibga solingan, yaxlit ongli tizimga aylantirilgan bilim, tasavvurlar va g'oyalar majmui bo'lib, u shaxsni ma'lum bir qolipda, o'z shaxsiy qiyofasiga ega tarzda jamiyatda munosib o'rin egallashga chorlaydi. Yoshlarni ma'naviy shakllanishida ijtimoiylashuv maskanlarining roli katta. Bular orasida bizning sharoitimizda oilalar va mahallaning roli o'ziga xosdir. Insondagi dastlabki ijtimoiy tajriba va ijtimoiy xulq elementlari aynan oilada, oilaviy

munosabatlar tizimida hakllanadi. Shuning uchun ham xalqimizda “Qush uyasida ko‘rganiniqiladi” degan maqol bor. Ya’ni, shaxs sifatlarining dastlabki qoliplari oilada olinadi va bu qolip jamiyatdagi boshqa guruhlar ta’sirida sayqal topib, takomillashib boradi. Bizning o‘zbekchilik sharoitimizda oila bilan bir qatorda mahalla ham muhim tarbiyalovchi - ijtimoiylashtiruvchi rol o‘ynaydi. Yoshlik davrida yigit-qizlar kamolotiga uchta muhim psixologik mexanizm, ya’ni atrof-muhit, mehnat jamoasi, oila mikromuhiti va norasmiy ulfatlar ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, mehnat jamoasidagi psixologik iqlim, ma’naviyat olami, barqarormaslik, ijtimoiy ong, ijtimoiy qadriyatlar, muayyan an’analar va odatlar yangi a’zoning xarakterida ijobiy yoki salbiy o‘zgarishni vujudga keltirishi mumkin. Mazkur ta’sir natijasida asta-sekin umuminsoniy fazilatlar tarkib topishi yoki muayyan shaxsiy nuqtai nazar yo‘qolishi mumkin. Yoshlarni mexnatsevarlik ruhida tarbiyalash eng muhim vazifalardan biridir. Buning uchun:

- ularni yoshligidan boshlab yosh xususiyatlarniga xos mehnat turlarini bajarishga o‘rgatish;
- yoshlarni mexnatini sirdan nazorat qilish;
- mexnat anjomlaridan foydalanish malakasini xosil qilish;
- ularni asrab-avaylab saklashga va undan foydalangandan keyin uni joyjoyiga qo‘yishga odatlantirish;
- o‘z mexnatini maxsuli va undan foydalanishga o‘rgatish;
- kattalar mexnatiga taqlid qilish va uni xurmatlash;
- o‘z va jamiyat mulkini avaylashga o‘rgatib borish muximdir.

Yoshlarni mexnatsevarlik ruhida tarbiyalash va uni jahon andozalari darajasiga etkazish hozirgi zamon talabidir.

Yoshlik davri 23-28 yoshlardan iborat bo‘lib, bu davrning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida kamolga erishgan shaxs sifatida faol ishtirok qilish va ishlab chiqarishda mehnat faoliyatini amalga oshirishdan iboratdir. Yoshlarning mehnat faoliyati quyidagi uchta muhim belgisi bilan boshqa yosh davrlaridan farqlanadi:

1) mutaxassislikning mohiyatiga, ishlab chiqarish shart-sharoitiga va mehnat jamoasi aozolarining xususiyatiga moslashish - mehnat faoliyatining dastlabki yillari yoki jamoada o‘z o‘rnini topish va qadr-qimmatga erishish;

2) mutaxassis sifatida o‘zini takomillashtirish uchun ijodiy izlanishni amalga oshirish yoki kasbkorlik mahoratini egallash;

3) mahorat sirlaridan foydalanish, tashabbus ko‘rsatish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda ijtimoiy etuklikni namoyish qilish yoki mehnat faoliyatidagi barqaror ijod bosqichida bir tekis 10 yillab ishlab sifatli mahsulot yaratish namunasini ko‘rsatish.

XULOSA

Yoshlarimizni "Yangicha O'zbekiston - Yangicha dunyoqrash" ruhida tarbiyalash uchun , yuqorida keltirilgan, yoshlarning dunyoqarashi va xulq-atvoriga ta'sir etuvchi ijtimoiy psixologik omillardan asrash va ularni yetuk, komil, madaniyatli, hayolning barcha jabhalarida kamolga erishgan shaxs sifatida kamol toptirishda oila, mahalla maktab doimiy hamkorlikda ish olib borsa maqsadga muvofiq bo'lar edi!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jumanazarov Y. Yosh davrlar psixologiyasi. Namangan 2013 y.
2. Abdurasulov R. Psixologning kundalik kitobi. Jizzax – 2005.

3. Raxmatullaev M. Maktabda psixologik xizmatni tashkil etish. T.– 2001.

ЛИНГВОМАДАНИЯТШУНОСЛИК ВА АНТРОПОЦЕНТРИК БИРЛИКЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА УЛАРНИНГ ТИЛДАГИ ЎРНИ

Музаффарова Фарангиз Жўрахон қизи

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети магистратура талабаси

ORCID ID: 0000-0001-5324-41-62

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6811831>

Аннотация. Мақолада тилга маданият ва миллатнинг таъсир қилиши ва уларнинг ўзаро чамбарчас боғлиқлиги ҳақида сўз юритилган. Жумладан, бир тилни ўрганишда лингвомаданиятшуносликнинг ўрни беқиёсслиги таърифланган бўлиб бунда нафақат лингвомаданиятшунослик балки шу билан бир қаторда психолингвистика, когнитив тилишунослик ва прагма тилишуносликларнинг ҳам ўрни таъкидлаб ўтилган. Хар тилнинг марказида шахс бўлиб, усиз тил ҳам мавжуд бўлмаслиги яъни антропоцентризм муаммолари кўриб чиқилган.

Калим сўзлар: лингвомаданиятшунослик, антропоцентризм, фразеологик бирлик, тилишунослик, қиёсий-тарихий, индивидуал тил.

ЛИНГВИСТИКА И ФОРМИРОВАНИЕ АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ И ИХ МЕСТО В ЯЗЫКЕ

Аннотация. В статье рассматривается влияние культуры и нации на язык и их тесная взаимосвязь. В частности, описывается роль лингвокультурологии в изучении языка, при этом подчеркивается роль не только лингвокультурологии, но и психолингвистики, когнитивной лингвистики и прагматической лингвистики. Просмотрены проблемы антропоцентризма так как в основе каждого языка лежит человек и без человека язык не может существовать.

Ключевые слова: лингвомаданиятшунослик, антропоцентризм, фразеологические единицы, языкознание, сравнительно-исторический, индивидуальный язык.

LINGUISTICS AND FORMATION OF ANTHROPOCENTRIC UNITS AND THEIR PLACE IN LANGUAGE

Abstract. The article discusses the influence of culture and nation on the language and their close relationship. In particular, the role of linguoculturology in the study of language is described, while emphasizing the role of not only linguoculturology, but also psycholinguistics, cognitive linguistics and pragmatic linguistics. In addition, the article describes in detail the emergence, formation and development of the anthropocentric paradigm, which is one of the new trends in linguistics. The problems of anthropocentrism are reviewed, since every language is based on a person and without a person a language cannot exist.

Key words: linguoculturology, anthropocentrism, phraseological units, linguistics, comparative-historical, individual language.

КИРИШ

Тил маданият билан чамбарчас боғлиқ яъни йиллар қанчалик ўтгани сайин тил қанчалик ўзгарса маданият ҳам шунчалик ўзгаради ва ўсади, бирга ривожланади ва маданият айнан тилда ифодаланади.

Ушбу ғоя асосида XX асрнинг 90 - йилларида шаклланган тилшуносликнинг мустақил тармоғи деб ҳисоблаш мумкин бўлган янги фан – лингвомаданиятшунослик

пайдо бўлди. "Лингвомаданиятшунослик" атамаси сўнгги ўн йилликда В.Н.Телиа бошчилигидаги фразеологик мактаб асарлари, Ю.С.Степанов, А.Д.Арутюнова, В.В.Воробёв, В.Шаклеин, В. А.Маслова ва бошқа бир қатор тадқиқотчилар асарларида жуда кўп маротаба тилга олинган ва тадқиқ қилинган. Агар маданиятшунослик инсоннинг ўз-ўзини англашини табиат, жамият, тарих, санъат ва унинг ижтимоий ва маданий мавжудлигини ўрганса, тилшунослик эса юқорида таъкидлаб ўтилган жихатларни тилда намоён бўлишини лингвистик томондан кўриб чиқади, лингвомаданиятшунослик эса унинг мавзуси сифатида ҳам тил, ҳам маданият билан ўзаро алоқада бўлиб уларнинг биргаликдаги маъносини ифодалайди. [10]

Муаллиф лингвомаданиятшуносликнинг асосий объектини "унинг фаолияти жараёнида маданият ва тилнинг ўзаро боғлиқлиги ва ўзаро таъсири ва ушбу ўзаро таъсирни ягона тизим яхлитлигида талқин қилишни ўрганиш" деб атайди ва ушбу фаннинг предмети "лингвистик алоқа тизимида такрорланган ва унинг маданий қадриятларига асосланган жамиятнинг миллий шакллари" - "дунёнинг лингвистик расмини" ташкил этадиган ҳамма нарса. [4]

Лингвистик ва маданий объектларни ўрганиш семантика, сигматика, синтактика ва прагматиканинг бирлигидан иборат бўлган ва "уларга ҳақиқий лингвистик ва қўшимча лингвистик таркиб диалектик боғланган бирликлар сифатида яхлит қарашни" олишга имкон берадиган тизимли усул ёрдамида амалга оширилиши таклиф этилади.

Мулоқотга лингвистик-когнитив ёндашувдан фойдаланиш таклиф этилади, чунки бу унинг умумий лингвистик томонини ҳам, миллий жиҳатдан аниқланган таркибий қисмини ҳам таҳлил қилишга имкон беради. Бироқ, муаллиф этнопсихолингвистика ва лингвомаданиятшунослик ўртасида аниқ бир чизик кўрсатмайди: уларнинг муаммоларининг умумийлиги тасдиқланган, Сепир-Уорф гипотезасига кўра иккаласининг пайдо бўлишининг назарий қисми ва тадқиқот усулларидаги фарқлар аниқланмаган.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Парадигма муаммоларни белгилаш модели ва уларни ҳал қилиш усуллари тўплами сифатида Т.Куннинг машҳур "илмий инқилобларнинг тузилиши" китоби 1962 йилда нашр этилганидан кейин тадқиқотчилар олдида пайдо бўлди (русча таржима 1977 йилда қилинган). Т.Кун парадигмани тадқиқот фаолиятида маълум бир билимлар тўплами ва тадқиқот объектига ёндошадиган илмий ҳамжамят сифатида кўриб чиқишни таклиф қилади. Маълумки, "тилшуносликда (ва умуман гуманитар фанларда) парадигмалар бир-бирининг ўрнини босмайди, балки бир-бирини тўлдириб, бир-бирининг келиб чиқишидан қатъий назар бирга мавжуддир".[14]

Бинобарин, антропоцентрик парадигманинг шаклланиши инсон ва унинг маданиятидаги ўрни йўналиши бўйича лингвистик масалаларни ўзгартиришга олиб келди, чунки маданият ва маданий анъаналарнинг диққат марказида лисоний шахс барча хилма-хиллиги билан ажралиб туради бунда уни жисмоний, ижтимоий, интеллектуал, ҳиссий, шахсининг нутқи ва фикрлаши шулар жумласидандир. Ўзликнинг бу гипостазлари турли хил намоён бўлиш шаклларида эга, масалан, ҳиссий ўзини турли хил ижтимоий-психологик ролларда намоён қилиши мумкин. Бугунги кунда "ёркин куёш порлаши" каби ибора қуйидаги фикрларни ўз ичига олади: агар унга илмий жиҳатдан ёндошадиган бўлсак бу планеталарда бўладиган жараён сифатида тушунилади, аммо уни бошқа томондан, яъни

жисмоний шахс куёш нурларининг фойдали таъсирини бошдан кечиради; менинг интеллектуал ўзлигим буни билади ва бу маълумотни суҳбатдошга юборади (мен ижтимоийман), унга ғамхўрлик қилади (ҳиссий); бу ҳақда унга хабар бериш, менинг оғзаки ўзлигим ҳаракат қилади. [12] Ҳар қандай шахс гипостазига таъсир қилиш орқали адресат шахсиятининг бошқа барча жиҳатларига таъсир қилиш мумкин. Шундай қилиб, лингвистик шахс мулоқотга кўп ўлчовли сифатида киради ва бу нутқий алоқа стратегияси ва тактикаси, коммуникаторларнинг ижтимоий ва психологик роллари, мулоқотга киритилган маълумотларнинг маданий маъноси билан боғлиқ. Инсон атрофдаги дунё ҳақида билиб олади, фақат илгари ўзини бу дунёдан ажратиб қўйган бўлса, у "мен" ни "эмас" бўлган ҳамма нарсага қарши чиқади. Бу, эҳтимол, бизнинг фикрлашимиз ва тилимизнинг тузилиши: ҳар қандай нутқни ўйлаш ҳаракати ҳар доим дунёнинг мавжудлигини тан олишни назарда тутди ва шу билан бирга субъект томонидан дунёни акс эттириш ҳаракати борлиги ҳақида хабар беради.

Юқоридагиларни ҳисобга олиб, шуни унутмаслик керакки, тилшуносликдаги антропоцентрик парадигмани тадқиқотчи анъанавий тизимли парадигмада ишлаётган бўлса ҳам, этибордан четда қолдириб бўлмайди, боиси юқорида таъкидлаб ўтилганидек инсон барча нарсанинг марказидадир.

Тил ва маданият билан боғлиқ объектларга комплекс ёндашув зарурлигини англаш лингвомаданиятшуносликни маданият ва тилнинг ўз фаолиятида ўзаро боғлиқлиги ва ўзаро таъсирини ўрганадиган ва бу жараёни "уларнинг лингвистик (маданий) бирликдаги бирликларнинг ажралмас тузилиши" сифатида акс эттирадиган мураккаб илмий парадигма сифатида шакллантирди. Тизимли усуллардан фойдаланган ҳолда ва янги қадриятлар тизимини акс эттирувчи замонавий устуворликларга йўналтирилган таркиб" деб ҳисобласак муболаға бўлмайди. [4]

Лингвомаданиятшунослик тамойилларини шакллантириш ва ушбу парадигма усулларини апробация қилиш унинг диахроник алоқалари ва муносабатлари масалаларини лингвистик семантика, когнитив тилшунослик, этнолингвистика, тилшунослик каби фанлар билан синхрон кесмада фаол муҳокама қилиш пайтида амалга оширилади. Дунёнинг лингвистик манзараси, лингвокултура, логоэпистема, тушунча, лисоний шахс, дискурс, прецедент ҳодисалар каби тушунчаларни таҳлил қилиш бу борада самаралидир.

Лингвомаданиятшуносликнинг шаклланишида XX асрнинг иккинчи ярмида лингвистик белгининг ўта концептуал мазмунини ўрганишга, яъни маънонинг маданий таркибий қисмини, сўзнинг лексик фонини, маданий коннотатив компонентини, баҳолашни ўз ичига олган лингвистик тузилмаларнинг семантикасини таҳлил қилишга интилган лингвистик семантика муҳим рол ўйнади. [13]

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ

Дунёнинг лингвистик манзараси концепциясини ишлаб чиқиш миллий-маданий семантикани аниқлаш нуқтаи назаридан жуда истиқболли бўлиб чиқди. Ю.Д.Апресяннинг қайд этишича, XX аср охирида назарий семантика "содда геометрия, макон ва замоннинг содда физикаси, содда этика, содда психология, содда анатомия соҳасидан турли даражада ривожланган дунё лингвистик расмининг бир неча бўлаклари" [3] бўлган. Бугунги кунда тилшуносларнинг аксарияти лингвистик дунёқарашларнинг миллий ва маданий ўзига хослигини эътироф этмоқда. Бундан ташқари, уларда умумий ва ўзгарувчан қисмларнинг

мавжудлиги кўрсатилади, бу одамлар ҳаёт жараёнида олган билимларининг уларнинг индивидуал ва ижтимоий тажрибасига боғлиқлигини ифодалайди. Масалан, Ўзбекистон Республикасида кўплаб миллат вакиллари яшашади. Хар бир миллатнинг ўзига хос жихатлари кўп ва бир биридан фарқ қилади албатта. Бироқ бизнинг ўлкамиздаги фуқароларнинг умумий маданий тушунчаси бир хил бўлиб кетган. Бунга оддий мисол қилиб халқимизнинг меҳмондўстлиги келтирсак бўлади. Бундан шуни тушунишимиз мумкинки, инсон яшаётган жойига, атрофидаги одамларга, минтақага қараб ҳам унда маданият шаклланади.

"Лингвокультура" атамаси билан ифодаланадиган тушунча, бизнинг фикримизча, лингвомаданиятшуносликнинг махсус мавзусини янада аниқроқ очиб беради, шу билан бир қаторда битта тилга эга бўлиш ва битта маданий жамоадаги социализация одамларни бирлаштириш мезонлари эканлигини кўрсатади. Бунда одамзодни бирлаштирадиган омиллар айнан маданият ҳисобланиши тушунтирилмоқда, бир-бирига яқин бўлган маданият одамларни янада яқинроқ қилиш имконини беради, аммо ҳозирги кунда одамлар қандай маданият қандай миллатдан бўлишидан қатъий назар уларнинг яқинлигини кўришимиз мумкин. Ушбу атамадан фойдаланганда биз нафақат дунё ҳақидаги билимларнинг алоҳида элементларини таркибий ташкил этишни назарда тутамиз, балки дунёқарашнинг ўзгармас қисми лингвистик ва маданий объектлар ўртасидаги муносабатлар тури билан белгиланишига ҳам эътибор қаратилиши жоиз деб ҳисоблаймиз.. Масалан, Т. Н. Снитко лингвокултурани "тил ва маданият ўртасидаги муносабатларнинг алоҳида тури, тил соҳасида ҳам, маданият соҳасида ҳам намоён бўлади ва тил ва маданият ўртасидаги муносабатларнинг бошқа турига, яъни бошқа лингвокултурага нисбатан идентификацияга бўйсунди" деб таърифлайди. [8]. Лингвокултура турли хил параметрлар (худуд, мақом, жинс, ёш) билан ажралиб турадиган маданий ва лингвистик ҳамжамият ичида ўзгармас вазифасини бажаради. Бундан ташқари, маданиятнинг лингвистик константалари ёки тушунчалари шаклланадиган ва ишлайдиган умумий муҳит сифатида қаралиши мумкин.

Баъзи олимларнинг фикрига кўра, лингвомаданиятшуносликни шакллантириш учун асос когнитив тилшунослик бўлиб, унда дунёнинг табиий тоифаланиши ва кундалик онгнинг хусусиятларини ўрганиш тўғрисидаги маълумотларга асосланган лингвистик-психологик йўналиш энг самарали ва истиқболли ҳисобланади. Асосий позиция "тил маълумотларини бошқа фанлардан, ҳиссий идрок ҳақида аллақачон маълум бўлган нарсалар билан бирлаштириш ва мувофиқлаштириш зарурати тўғрисида" деб ҳисобланади [6]. Кейинги ишларида Е.С.Кубряков когнитив-дискурсив сифатида когнитивизмнинг лингвистик-психологик версиясини белгилайди ва унинг ўзига хос хусусиятини "илмий билимларнинг когнитив парадигмаси ғояларини коммуникатив (прагматик, дискурсив) парадигма ғоялари билан синтез қилиш" деб атайди. Яъни бирон маълумот инсон онгига кириб келиши ва нима учун айнан сўзга тегишли сурат миямизда намоён бўлишини тушунтириш учун когнитив лингвистиканинг ўрни муҳимдир. Аввалига инсон маълумотни қабул қилади бунда у кўриш, эшитиш, таъмини татиб кўриш ва яна бошқа бир қатор йўллاردан фойдаланган ҳолда маълумотни қабул қилади. Сўнг у маълумот категоризация босқичидан ўтади, яъни маълумот қайси турга тегишли ҳисстми, маданиятми ёки тила оидми ва хоказо. Шундан сўнггина инсон онгида анализ бўлиб маълумотлар янада

янгиладанади ва инсон ўз хулосасини қилади ва бу хулоса ижобий ёки салбий бўлиши мумкин.

Лингвوماданиятшунослик лингвистик тадқиқотларнинг етакчи йўналишларидан биридир. Бу тил руҳидан ёки тил менталитети билан боғлиқ баъзи ҳодисалардан келиб чиқади, нутқ алоқасини ташкил этишнинг миллий ва маданий ўзига хос қоидаларини ўрганади, тилда акс этган халқларнинг маънавиятини, бирлигини кўрсатади. Шу боис ҳам инсоннинг тилидан унинг маънавияти ёхуд маданиятини билиб олиш мумкин бўлади. Инсон тилни қандай ўрганган бўлса, қай тарзда қабул қилган бўлса унинг ҳар сўзида бунинг аксини кўришимиз мумкин. Бироқ, бир тилда хушмуомилалик деб қабул қилинган ҳодиса бошқа бир тилда бунинг акси яъни қўполлик деб қабул қилинган бўлиши эҳтимолдан нари эмас. Шу сабабдан агарда инсон она тилисидан бошқа тилни ўрганишни бошласа, фақатгина тилни эмас балки унинг маданиятини ҳам бир қаторда ўрганиб кетиши лозим. Келажакда ўрганган хорижий тилида суҳбатлашиши лозим бўлса ва маданиятини ўрганган бўлса у албатта ҳеч қандай қўрқувларсиз бемалол сўзлашолари. Аммо бунинг акси бўлганда биргина суҳбат жараёнида кўпгина тушунмовчилик келиб чиқишига сабаб ҳам бўлиб қолиши мумкин. Лингвوماданиятшуносликнинг ўрнини оддий суҳбат жараёнида ҳам қанчалар бекиёслигига яна бир бор амин бўлдик.

МУҲОКАМА

Тил дунёга маъно орқали қиради, маъно антропоцентрик бўлмаган воқелик билан тилни боғлайдиган йўл. Лингвистик ҳодисалар ортида маълум бир сопиокултура мавжуд. Дунёнинг лингвистик расмининг орқасида дунёнинг ижтимоий-маданий манзараси ётади оғзаки тилдан ҳақиқатан ҳам фойдаланиш учун сиз лингвистик бўлмаган фактларнинг умумийлигини, тилнинг орқасида нима борлигини билишингиз керак. "Тил-маданият" муаммосига бўлган қизиқишнинг ортиб бориши "тил ва маданият" тушунчасининг терминологик инвентаризацияси доирасига киритилган тушунчаларни манбалари, параметрлари, тадқиқот усулларини аниқлаштиришни тобора долзарблаштирмоқда. барча гуманитар фанларнинг манфаатлари бирлашади, бу инсонни ўрганадиган фанлар ўртасидаги чегараларни бузадиган ўзаро фаолият ғоя, чунки одамни унинг тилидан ташқарида ўрганиш мумкин эмас. Тил миллий маданиятнинг асосий ифода шакли ва мавжудлигидир. Маданиятни маълум бир жамият нима қилиши ва ўйлаши деб таърифлаш мумкин. Тил одамлар қандай фикрда. Шунинг учун тил маданий ифода этишнинг амалга оширилган ички шакли, маданий билимларни тўплаш воситаси сифатида ишлайди.

Маданиятнинг асосий мақсади шахсни маънавий бойитиш воситаси бўлишидир. Инсон "маданият оламига" шўнғиб, моддий ва маънавий маданиятга хос кўпгина тилларни ўзлаштиради. Маданиятнинг миллий характери турли халқлар тиллари ва маданиятларининг ўзаро алоқасини, уларнинг ўзаро узвий фундаментал пойдевор – жаҳон маданияти, ютуқларига бойиб боришини назарда тутди. Бутун инсониятда маданият халқнинг яратилиши сифатида миллий (ўзига хос) ва умумий (халқаро) бирлигидир.

ХУЛОСА

Айтилганларни умумлаштириб, шуни таъкидлаймизки, лингвوماданиятшуносликнинг шаклланиши тил тадқиқотчилари учун кенг фаолият майдонини очди ва бир неча йўналишдаги "чорраҳада" гуманитар билимлар муаммоларини ишлаб чиқишда янги истиқболларни очиб берди. Экстралингвистик маълумотларнинг жалб

этилиши анъанавий тилшунослик имкониятларини кенгайтирди. Шу билан бирга, тегишли соҳаларда (когнитив тилшунослик, прагматик тилшунослик, этнолингвистика) олинган натижалар тегишли талқин билан лингвистик ва маданий тавсифнинг зарур қисмини англатади.

Демак, антропоцентрик парадигма инсонни биринчи ўринга қўяди ва тил инсоннинг асосий таркибий хусусияти, унинг энг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Инсоннинг ақл-заковати, инсоннинг ўзи сингари, нутқни яратиш ва идрок этиш қобилияти сифатида тил ва тил қобилиятдан ташқарида тасаввур қилиб бўлмайди. Агар тил барча фикрлаш жараёнларига тажовуз қилмаса, агар у янги ақлий бўшлиқларни яратишга қодир бўлмаса, унда одам тўғридан-тўғри кузатиладиган нарсалар доирасидан ташқарига чиқмайди. Инсон томонидан яратилган матн инсон тафаккурининг ҳаракатини акс эттиради, мумкин бўлган оламларни куради, фикр динамикасини ва уни тил воситаларидан фойдаланган ҳолда намоёиш этиш усулларини акс эттиради.

Ушбу парадигма доирасида шаклланаётган замонавий тилшуносликдаги асосий йўналишлар когнитив тилшунослик ва лингвомаданиятшунослик бўлиб, улар "тилда маданий омилга ва инсонда тил омилига йўналтирилган" бўлиши керак [2]. Бинобарин, лингвомаданиятшунослик сўнгги ўн йилликларда ривожланиб бораётган тилшуносликдаги антропоцентрик парадигманинг маҳсулидир.

Барча тилшунослик маданий ва тарихий мазмун билан йўғрилган, чунки унинг предмети маданиятнинг шарти, асоси ва маҳсули бўлган тилдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Артемева Е. Ю. замонавий сиёсий жараённинг Лингвокултурал компоненти (инглиз тилида сўзлашадиган давлатларнинг ўзига хос хусусиятлари). Автореф. дис. ... педагогика фанлари номзоди, Нижний Новгород, 2003
2. Ashurova D.U., Galiyeva M.R., Cultural Linguistics, Tashkent, UzSWLU, 2019
3. Апресян Ю.Д. XX охирида ички назарий семантика / Вол. 58. 1999. 4-сон.
4. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. сўзнинг лингвистик ва маданий назарияси. Москва: Рус., 1980.
5. Воробев В. В. лингвомаданиятшунослик: назария ва усуллар. М.: РУДН, 2008
6. Кубрякова Е.С. дунёни туркумлаштириш: макон ва замон: илмий анжуман материаллари М.: Диалог - МДУ, 1997.
7. Маслова В. А. Лингвомаданиятшунослик. М.: Изд. центр академия, 2007
8. Снитко Т.Н. Ғарбий ва Шарқий лингвокултуралардаги юксак тушунчалар: филология фанлари доктори диссертацияси реферати. Краснодар, 1999.
9. Степанов Ю.С. Констанлар: рус маданияти луғати. 2-нашриёт, тўғирланган ва тўлдирилган. М.: Академ. лойиҳа, 2001.
10. Телиа В.Н. лингвомаданиятшуносликнинг асосий постулатлари , филология ва маданият: 2-халқаро конференция материаллари, 12-14 май 1999 йил.
11. Худойберганова Д.С. матннинг антропоцентрик тадқиқи, монография, 2013
12. Юлдашев А.Г., культурная коннотация в семантике идиоматических сложных слов в разносистемных языках, статья Вестник МГЛУ, 2015

13. Kuhn, T.S. The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change, 1977.

ПСИХОЛОГИЯДА ИНСОН КАМОЛОТИ

Махмуджонов Иброхимжон

Андижон давлат университети, Ижтимоий-иқтисодий факултети

Педагогика ва психология йўналиши, II босқич талабаси

Тождидинова Лайлохон Шокиржон қизи

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6811773>

Аннотация. Ушбу мақолада инсон дунёқарашини шаклланишида барча фанларнинг алоҳида аҳамияти мавжудлиги, шу жумладан психология фанининг алоҳида аҳамияти ҳақида фикр юритилган. Мақола давомида психология фанининг ўзига хослиги, инсон руҳиятига ижобий таъсири ва бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги мисоллар ёрдамида очиқ берилган.

Калит сўзлар: амалий психология, дунёқараш, тарбия, Иқтидор, таҳлил.

РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕКА В ПСИХОЛОГИИ

Аннотация. В данной статье рассматривается особое значение всех наук в формировании мировоззрения человека, в том числе особое значение психологии. На протяжении всей статьи с помощью примеров раскрывается уникальность науки психологии, ее положительное влияние на психику человека, ее взаимосвязь с другими науками.

Ключевые слова: практическая психология, мировоззрение, воспитание, талант, анализ.

HUMAN DEVELOPMENT IN PSYCHOLOGY

Abstract. This article discusses the special importance of all sciences in the formation of human worldview, including the special importance of psychology. Throughout the article, the uniqueness of the science of psychology, its positive influence on the human psyche, and its interrelationship with other sciences are revealed with the help of examples.

Key words: practical psychology, outlook, upbringing, talent, analysis.

КИРИШ

Амалий психология илмини чуқур ўрганган инсонлар психологлар ҳисобланади. Инсон оилада дунёга келади, оилада психологияни яхши билган ота-она фарзанд тарбиясида юқори натижаларга эришади. Шу борада юрт келажаги ва албатта ўзларимизнинг келажагимиз ҳам фарзандларимизга бевосита боғлиқ десак муболаға бўлмайди. Айнан шунинг учун ҳам бўдадарнинг ҳақиқий комил инсон бўлиб тарбияланишида муҳим ўрин тутган оиладаги ва мактабгача таълим муассасаларидаги таълим тарбия жараёнига алоҳида эътибор қаратишимиз лозим. Мактабгача таълим муассасаларида психологияни яхши ўрганган мутахассислар болаларнинг қобилияти ва қизиқишларини эртароқ аниқлаб, психологик тест ва методлар ўтказиб, олинган натижаларга кўра болаларни тўғри йўналтиришлари мумкин. Иқтидорли болаларни аниқлаш давомий жараён бўлиб, шахснинг ривожланишини чуқур таҳлил қилиш билан боғлиқ. Бунда қатор психологик-педагогик талаблар мавжуд:

– боланинг ўзини тутиши ва фаолиятини комплекс баҳолаш, бунда имкон қадар кўпроқ боланинг қобилиятлари ва турли ахборот манбаларидан фойдаланиш;

– идентификациялаш (ўхшатиш) жараёнининг давомийлиги (турли вазиятларда боланинг ўзини тутишини кузатиш);

– боланинг қизиқиш ва лаёқатларига мос келадиган фаолият доирасида ўзини тутишини таҳлил этиш (махсус ташкил этилган ўйин-машғулотларга жалб этиш);

– боланинг фаолиятига эксперт баҳо бериш (расмлари, ёзган шеърлари, техник моделлари, математик масалаларни ечиш усуллари.), бунда юқори малакали соҳага оид эксперт-мутахассисларни (математиклар, филологлар, шахматист ва муҳандислар) таклиф этиш.

– ҳар бир боланинг индивидуаллигини ҳисобга олган ва турли психодиагностик методикаларни қўллаган ҳолда ташхис қилишнинг кўп босқичли ва такрорий усулларида фойдаланиш;

– ташхис ишларини реал ҳаёт ва фаолият доирасида (кузатиш, суҳбат, ўқитувчилар ва ота-оналарнинг эксперт баҳоси) амалга ошириш. Фандан маълумки инсон боласи 100% лаёқат билан дунёга келади, бу дегани лаёқатсиз боланинг ўзи бўлмайди, ҳеч нарсага қобилиятсиз бола ҳам. Лаёқат-бу қобилиятнинг бошланғич куртаги ҳисобланади.

Айнан шу лаёқатни қобилиятдаражасига кўтариш учун болага шароит яратилиши лозим. Қуйида МТМ ёшидаги болаларда ўтказилиши мумкин бўлган психологик методикалардан мисоллар келтирамиз: «Нима тасвирланганини топ» методикаси Ушбу методика мактабгача ёшдаги болаларнинг идрокини ўрганишга мўлжалланган. Унда бола расмнинг бир неча қисмлари ёрдамида бутун расм қандай эканини билиши талаб қилинади. Методика қуйидагича ўтказилади: Болага расмнинг А қисми кўрсатилади ва шу асосда расмда нима тасвирланганини топиш таклиф этилади. Бунинг учун 10 сония вақт берилади. Агар болалар бу вақт ичида нима тасвирланганини топа олмаса яна 10 сонияга унга расмнинг Б қисми кўрсатилади.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Шу тарика расм қисмлари то бола унда нима тасвирланганини билмагунча кўрсатилади.

– боланинг қизиқиш ва лаёқатларига мос келадиган фаолият доирасида ўзини тутишини таҳлил этиш (махсус ташкил этилган ўйин-машғулотларга жалб этиш); – боланинг фаолиятига эксперт баҳо бериш (расмлари, ёзган шеърлари, техник моделлари, математик масалаларни ечиш усуллари.), бунда юқори малакали соҳага оид эксперт-мутахассисларни (математиклар, филологлар, шахматист ва муҳандислар) таклиф этиш. – ҳар бир боланинг индивидуаллигини ҳисобга олган ва турли психодиагностик методикаларни қўллаган ҳолда ташхис қилишнинг кўп босқичли ва такрорий усулларида фойдаланиш; – ташхис ишларини реал ҳаёт ва фаолият доирасида (кузатиш, суҳбат, ўқитувчилар ва ота-оналарнинг эксперт баҳоси) амалга ошириш. Фандан маълумки инсон боласи 100% лаёқат билан дунёга келади, бу дегани лаёқатсиз боланинг ўзи бўлмайди, ҳеч нарсага қобилиятсиз бола ҳам. Лаёқат-бу қобилиятнинг бошланғич куртаги ҳисобланади. Айнан шу лаёқатни қобилиятдаражасига кўтариш учун болага шароит яратилиши лозим. Қуйида МТМ ёшидаги болаларда ўтказилиши мумкин бўлган психологик методикалардан мисоллар келтирамиз: «Нима тасвирланганини топ» методикаси Ушбу методика мактабгача ёшдаги болаларнинг идрокини ўрганишга мўлжалланган. Унда бола расмнинг бир неча қисмлари ёрдамида бутун расм қандай эканини билиши талаб қилинади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ ВА МУҲОКАМА

Методика куйидагича ўтказилади: Болага расмнинг А қисми кўрсатилади ва шу асосда расмда нима тасвирланганини топиш таклиф этилади. Бунинг учун 10 сония вақт берилади. Агар болалар бу вақт ичида нима тасвирланганини топа олмаса яна 10 сонияга унга расмнинг Б қисми кўрсатилади. Шу тариқа расм қисмлари то бола унда нима тасвирланганини билмагунча кўрсатилади. «Нима тасвирланганини топ» методикаси. Ушбу методика мактабгача ёшдаги болаларнинг идрокини ўрганишга мўлжалланган. Унда бола расмнинг бир неча қисмлари ёрдамида бутун расм қандай эканини билиши талаб қилинади. Методика куйидагича ўтказилади: Болага расмнинг А қисми кўрсатилади ва шу асосда расмда нима тасвирланганини топиш таклиф этилади. Бунинг учун 10 сония вақт берилади. Агар болалар бу вақт ичида нима тасвирланганини топа олмаса яна 10 сонияга унга расмнинг Б қисми кўрсатилади. Шу тариқа расм қисмлари то бола унда нима тасвирланганини билмагунча кўрсатилади.

Натижаларни баҳолаш: 10 – балл – бола А қисмдан 10 сониядан кам вақт ичида расмда ит тасвирланганини топди.

7 – 9 балл – бола Б қисмдан жами 11 – 20 сонли вақт сарфлаб расмда ит тасвирланганини топди.

4 – 6 балл – бола В қисмдан вақт 21 – 30 сонияга етганда расмда ит тасвирланганини топди.

2 – 3 балл – бола Г қисмдан вақт 30 – 40 сонияга етганда расмда ит тасвирланганини топди.

0 – 1 балл – бола жами 50 сониядан ортиқроқ вақт сарфлаб А,Б ва В қисмларни кўриб ҳам ит тасвирланганини топа олмади.

Ривожланганлик даражаси: 10 балл – жуда юқори, 8 – 9 балл – юқори, 4 – 7 балл – ўрта, 2 – 3 балл – паст, 0 – 1 балл – жуда паст.

ХУЛОСА

Ўзлуксиз таълимнинг кейинги босқичи мактабларда ўқувчиларга барча фанлар ўқитилади. Ўқувчиларга кўшимча тарзда психология фанининг соҳаларидан бўлган ўсмирлик психологияси, касб психологияси, меҳнат психологияси, ёш даврлар психологияси, юқори синфларга оила психологияси фани билан биргаликда инсон психологияси ва умумий психология каби фанлар мактабларнинг ўзида ўқитилса, ўқувчилар кўпгина психологик билимларга эга бўлишарди. Ўсмирлик даврида учраши мумкин бўлган фожиялар, касб танлашдаги муаммолар, оилавий низоларни бартараф этиш йўллари психологияни соҳалари ўрганиш орқали ўқувчилар билиб олишлари мумкин.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР.

1. Р.С.Немов "Психологическое консультирование" 118-124 бет.
2. P.I. Ivanov, M.E. Zufarova – Umumiy psixologiya. O'z. FMJ., 2008
3. G'oziyev E.G' – Umumiy psixologiya. 1-2 tom. T.,Fan, 2002.
4. M. G. Davletshin – Umumiy psixologiya. T., TDPU, 2002
5. Ibrohimjon M. et al. PSCHOLOGICAL CRISES IN PERSONALITY PSCHOLOGY AND WAYS TO OVERCOME THEM // Galaxy international interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – N 4. – С . 743-746

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA BOLALAR PSIXOLOGIYASI

Davlatova Noila Boboydavlat qizi

Mirzo Ulugʻbek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti Amaliy psixologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6811978>

Annotatsiya. Ushbu maqolada jamiyatda ta'limning birinchi bosqichi bo'lgan maktabgacha ta'limni rivojlantirish va bolalarning psixologik jarayonlari shuningdek, ayni shu paytni o'zida, mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, tashkil etish maktabgacha ta'limning turli shakllarini shakllantirish, ularni yuqori malakali, zamonaviy fikrlaydigan pedagog va mutaxassislar bilan ta'minlash, maktabgacha ta'lim sifatini oshirish, ta'lim jarayoni ilg'or xorijiy ta'limni joriy etishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amaliyotlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: psixologik ta'lim, bolalar psixologiyasi, pedagogik xodimlar, maktabgacha ta'lim ta'lim tizimi.

ДЕТСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Аннотация. В данной статье рассмотрено развитие дошкольного образования, являющегося первой ступенью воспитания в обществе, и психологических процессов детей, а также в то же время коренное совершенствование системы дошкольного образования в нашей стране, формирование предусмотрены разнообразные формы дошкольного образования, их высокая обеспеченность квалифицированными, современно мыслящими педагогами и специалистами, повышение качества дошкольного образования, широкомасштабные реформаторские практики, направленные на внедрение в образовательный процесс передового зарубежного образования.

Ключевые слова: психологическое воспитание, детская психология, педагогический коллектив, система дошкольного образования.

CHILD PSYCHOLOGY IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. In this article, the development of preschool education, which is the first stage of education in society, and the psychological processes of children, as well as at the same time, the fundamental improvement of the preschool education system in our country, the formation of various forms of preschool education, their high provision of qualified, modern-thinking pedagogues and specialists, improvement of the quality of preschool education, large-scale reform practices aimed at introducing advanced foreign education into the educational process are provided.

Key words: psychological education, child psychology, pedagogical staff, preschool educational system.

KIRISH

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar bilan ishlash jarayonida katta o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Bog'chalarda bolalarning vaqtini mazmunli o'tkazishini ta'minlashdan tashqari ularning psixologik holati, katta bo'lish jarayonlarida tashqi ta'sirlariga reaksiyasini o'rganib ular bilan ishlaydigan malakali psixolog mutaxassislar ishlamoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrda "2017-2021 yillarda

maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida"gi PQ-2707-sonli qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-5198-sonli Farmoni, O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 2019-yil-10 maydagi PQ-4312/3106-sonli qarori maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha kompleks chora- tadbirlarni o'z ichiga oladi. Ushbu xujjatlarda maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tubdan isloh qilish, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash, malakali pedagogolar bilan ta'minlash, innovatsiyalarni joriy etish vazifalari belgilab berilgan. Buning uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlarida soglom psixologik muhitni ta'minlash, psixologik xizmat sohasini yo'lga qo'yish takomillashtirish muhim hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Psixologik ta'limda bolalar psixologiyasi bo'yicha umumiy ma'lumotlar bilan chegaralanmaydi, balki maktabgacha ta'lim tashkilotining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish natijalariga tayanadi, pedagogik jamoaning malakasi va xususiyatlarini, bolalar va ota-onalarning o'ziga xosligini hisobga oladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida psixologik xizmatni yo'lga qo'yish va bu sohani yanada rivojlantirish uchun ko'pgina imkoniyatlar yaratildi. Ta'lim tizimidagi psixologik xizmatni rivojlantirishdan ko'zlangan asosiy maqsad bolaning aqliy va ruhiy salomatligini ta'minlashdir. Bolalar bog'chasidagi psixolog – bu aqliy rivojlanishning umumiy qonunlarini va ushbu rivojlanishning yosh xususiyatlarini hamda uning individual variantlarini tushunadigan, bolani yaxshi biladigan va chuqur tushunadigan shaxs.

Maktabgacha psixologik yoshdagi davrda individuallashtirilgan shaxsiy neoplazmalarning avvalgi psixologik yoshi oxirida paydo bo'lgan shaxsiy xususiyatlarini (kuch, tezlik, hajm, sur'at, ritm) takomillashtirish, rivojlanish, mazmun jihatidan va rasmiy-dinamik xususiyatlar davri hisoblanadi. Shaxsiylashtirish jarayoni qonuniy ravishda bolaning shaxsiy rivojlanishini amplifikatsiya qilish jarayonining variantlaridan biridir. Va bu, ko'p jihatdan, bolalik davrida bola shaxsiyatining shakllanishi, uning kelajakdagi hayotiga bog'liq bo'ladi. Bolalikda biz bilan sodir bo'lgan barcha voqealar bizning keyingi rivojlanish davrimizda chuqur iz qoldiradi. Bolaning qiyinchilik va yordamga muhtoj chog'ida ota-ona sezgirligi va farzandiga nisbatan mehr-muhabbatining etarli bo'lishi katta ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida psixologik xizmat ko'rsatishda asosiy e'tiborni – bolaning muammolari qor kabi o'sib borgunga qadar kutmasdan, uni bartaraf etish, bolalar psixologiga o'z vaqtida murojaat qilishdir.

MUHOKAMA

Har qanday muammoni qisqa vaqt ichida bolaga azob-uqubat va og'riq keltirmasdan ilgari hal qilish, yuzaga kelgan muammolarni ota-onalarga yetkazish va hamkorlikda ish olib borishdir. Ko'pgina bolalar muammolari faqat vaqtinchalik va psixologning qisqa muddatli ishini talab qiladi. Bu esa maktabgacha ta'lim tashkiloti psixologidan qisqa muddatli ish dasturini tuzib chiqishni talab qiladi va ayni chog'da individual tarzda maxsus dastur bo'lishi kerak. Bolalar bir marotaba psixolog xizmatidan baxra olgandan so'ng va uning natijasi ijobiy tomonga o'zgarganini his qilsalar, nafaqat maktabgacha ta'lim tashkiloti psixologiga nisbatan ishonch, mehr, sevgi, hayrixohlik va albatta yuksak hurmat bildiradilar, balki, maktabgacha tashkilotga va u erdagi tarbiyachilarga nisbatan ham xuddi shunday munosabatda bo'ladilar. Shu sababdan psixolog

individual va guruhli ishlash jarayonida hech bir holatni va bolalar xususiyatini ko'zdan qochirmasligi kerak.

NATIJA

Bunda maktabgacha ta'lim tashkiloti psixologi quyidagi yo'nalishlar asosida ish olib borsa samarali natija oladi.

Psixologik xizmatning asosiy yo'nalishlari:

1. Psixologik ma'rifat.
2. Psixologik oldini olish.
3. Psixologik diagnostika.
4. Psixologik tuzatish.
5. Psixologik maslahat

Shunday qilib psixologik yordam tizimi bolalar, ota-onalar va tarbiyachilar uchun rivojlanish, ta'lim-tarbiya, moslashuv, har bir o'tish yosh davri masalalari bo'yicha o'z vaqtida malakali maslahat, uslubiy, psixodiagnostik va psixokorreksion yordam ko'rsatishda yordam berishi aniq.

XULOSA

Maktabgacha ta'lim tashkilotida o'quv-tarbiya jarayonini individuallashtirish psixologning har bir bolaning ruhiy salomatligi va rivojlanishining to'laqonli bo'lishini ta'minlaydigan faoliyatning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Bola ruhining individual, rasmiy-dinamik xususiyatlarini hisobga olish alohida o'rin tutadi, bolalarning aqliy holati, jarayonlari, xatti- harakatlari va faoliyatining dinamikasini aniqlaydigan turli xil temperamentdagi bolalar bilan muayyan strategiya va taktikalarni ishlab chiqish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. 2017 yil 30 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tubdan ta'minlanadi chora-i to'g'risida"gi PF 5198-sonli farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda "2017-2021 yillar maktabgacha ta'lim yanada to'g'ridan-to'g'ri ta'mirlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2707-sonli qarori.
3. Zaporjets A.V. Tanlangan psixologik asarlar. -M.: Pedagogika, 1986. - 239 b.
4. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va o'qitish metodikasi. -T., 2007 yil.

ИЗУЧЕНИЕ НАИМЕНОВАНИЯ РОДСТВА В МИРОВОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЯ «ТЕРМИН» В ЛИНГВИСТИКЕ

Ходжакулова Шахло Аскарровна

Термезский государственный университет

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6812018>

Аннотация. В статье рассматривается вопрос становления терминоведения как самостоятельной науки в отечественном и зарубежном языкознании. Автор затрагивает основные концепции терминоведения и выясняет, какое влияние на них оказала смена научной парадигмы в лингвистике. Рассмотрена эволюция содержания ключевого понятия «термин», которая дает возможность получить наиболее полное представление о самом понятии и его составляющих.

Ключевые слова и фразы: терминоведение; термин; социотерминоведение; коммуникативная теория терминоведения; социокогнитивное терминоведение; фреймовое терминоведение; когнитивная лингвистика.

DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE OF STUDYING THE SCIENCE OF TERMINOLOGY: EVOLUTION OF THE CONCEPTION OF "TERM" IN LINGUISTICS

Abstract. The article examines the problem of the development of the science of terminology as an independent science in the domestic and foreign linguistics. The author touches on the basic conceptions of the science of terminology and clarifies how the change of scientific paradigm in linguistics influenced them. The paper investigates the evolution of the meaning of the key concept—term which enables to get a complete idea about the concept itself and its elements.

Key words and phrases: science of terminology; term; science of socio-terminology; communicative theory of the science of terminology; science of socio-cognitive terminology; frame-based science of terminology; cognitive linguistics.

КИРИШ

Терминоведение как отдельная наука сложилось относительно недавно. В отечественной лингвистике начало становления терминоведения как самостоятельной научной области датируется 1931 г., когда появились работы ученых Д. С. Лотте, Э. К. Дрезена.

«Самостоятельное оформление, рождение [терминоведения] датируется ведущими специалистами рамками 70-80-х годов XX столетия» Буянова Л. Ю. В этот период разрабатывались следующие направления терминоведения: взаимодействие терминов с общелитературной лексикой, формирование проблематики и основных понятий науки о терминах, классификация терминов, структурно-семантические и грамматические особенности терминологии, терминообразование, составление частотных терминологических лексикографических источников, описание лексики различных предметных областей, перевод терминов с одного языка на другой, стандартизация терминов, когнитивные аспекты изучения термина, терминодеривация.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Зарождение терминоведения как отдельной науки в Европе связано с именем австрийского ученого Ойгена Вюстера. В 1931 г. он написал докторскую диссертацию «Международное нормирование речи в технике и электронике», в которой отмечал, что следует отдавать предпочтение греческим и латинским основам при выделении терминов из лексикосферы национального языка. При этом основным понятием терминоведения

выступал «concept» (понятие) как идея о чем-либо, который превалировал над термином, а сам термин был недостаточно освещен в данной теории Герберт Пичт. Позднее О. Вюстер стал основателем Венской терминологической школы и международной терминологической организации «ИНФОТЕРМ». Среди зарубежных исследователей терминоведения следует отметить Дж. А. Фодора, Г. Фельбера, Р. Джекендофа, А. Рея, Дж. Сейгераи др.

В Европе отношение к статусу терминоведения двояко, ведь эта наука «была до некоторой степени запущенной областью лингвистики. Но не случайно языковеды долгое время уделяли терминологии так мало внимания. Ведь изучение её основано на принципах, лежащих в значительной мере за пределами компетенции традиционного лингвиста» Г. Пичт.

В 1993 г. Герберт Пичт и Кристер Лорен сравнили основные концепции терминоведения в рамках ведущих школ: Венской, Советской, Пражской, Канадской, Немецкой и Скандинавской. Ученые сделали вывод, что все эти школы имели схожие взгляды на теорию терминоведения, а существенное отличие заключалось в том, что написаны они на разных языках и применены к разным отраслям науки.

В 1990-х гг. в зарубежной лингвистике появляются Socioterminology (социотерминоведение) Боулангер, Геспин, Гаудин, The Communicative Theory of Terminology (коммуникативная теория терминоведения) Кабре К., Sociocognitive Terminology (социокогнитивное терминоведение) Теммерман.

И социотерминоведение, и коммуникативная теория терминоведения появились в начале 90-х в ответ на главенствующую общую теорию терминоведения Вюстер. Эти теории базируются на описании терминологических единиц в дискурсе. Социотерминоведение (термин ввел Гаудин рассматривает терминоведение с социолингвистических позиций и принимает во внимание вариации терминов в зависимости от контекста.

Вариации параметрируются социальными и этническими критериями, то есть в процессе коммуникации между специалистами могут возникать различные термины, репрезентирующие один и тот же концепт, или один термин может соответствовать нескольким концептам Фабер В. П. Нужно отметить, что социотерминоведение не признано самостоятельной научной дисциплиной.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ ВА МУҲОКАМА

Коммуникативная теория терминоведения призывает рассматривать различные области специального знания с социальных, лингвистических и когнитивных позиций. Кабре К. считает, что терминоведение должно разработать единую методологическую структуру для изучения терминологических систем различных областей. Она подчеркивает, что единицы языка для специальных целей (далее – ЯСЦ) многомерны, в них, как и в словах естественного языка, заложены когнитивный, лингвистический и социокоммуникативные компоненты. А специфика заключается в ряде когнитивных, синтаксических и прагматических особенностей, которые и обуславливают их принадлежность к определенной предметной области. Кабре К. рассматривает термины как —sets of conditions| (набор условий), т.е. они заключают в себе определенную предметную область,

концептуальную структуру, значение, лексическую и синтаксическую структуру, связь с другими терминами, а также коммуникативный аспект – профессиональный дискурс. Для понимания и анализа терминологических единиц Кабре К. разрабатывает «теорию дверей». Она предлагает представить концепт многогранником – пространственной фигурой (число граней может варьироваться). В упрощенном виде концепт обладает тремя измерениями – когнитивным, лингвистическим и коммуникативным. Каждое измерение – дверь, при выборе одной нельзя забывать о существовании двух других.

Смена научной парадигмы в языкознании на когнитивную лингвистику способствовала появлению новых концепций. В 2000 г. в рамках социокогнитивного терминоведения Теммерман оспаривает положения общей теории терминоведения Вюстер, он считает, что язык не может быть оторван от концептов, так как именно он играет решающую роль в концептуализации категорий. Большинство категорий имеют размытые границы. При этом полисемия и синонимия – частые явления в ЯСЦ, они должны быть учтены при анализе терминологических систем. Категории, концепты, термины развиваются и должны быть изучены диахронически. В свою очередь, когнитивные модели играют важную роль в развитии новых идей. Теммерман считает, что социокогнитивные категории имеют прототипическую структуру, а концептуальные репрезентации изначально принимают форму когнитивных моделей.

Одним из последних подходов к терминоведению является так называемое Frame-based Terminology (фреймовое терминоведение) Фабер, Маркез Линарес, Вега Экспозито. Во многом оно схоже с ранее описанными подходами, например, сторонники фреймового терминоведения утверждают, что лучший способ изучения ЯСЦ – специализированные тексты. Они предназначены для передачи знаний, кроме того, подобные тексты облегчают понимание терминов благодаря изобилию встречающихся в них единиц ЯСЦ и синтаксических конструкций с ними Кабре К.

В отечественной науке изучение терминоведения также набирает обороты, хотя остается спорным вопрос о месте этой науки в структуре современного языкознания. Л. Ю. Буянова отмечает: «В России традиционен подход к терминологии как особой дисциплине, представляющей собой своеобразный —триумвират» логики, предметного знания и лингвистики».

ХУЛОСА

Таким образом, терминоведение как наука существует менее шестидесяти лет, а содержание ключевого понятия «термин» разрабатывается, дополняется, уточняется, расширяется, причем непрерывно. Но ни одну из существующих дефиниций термина нельзя назвать общепринятой и универсальной. Мы проследили эволюцию толкования важнейшего понятия «термин», чтобы получить наиболее полное представление о самом понятии и его составляющих.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авербух К. Я. Терминологическая вариантность: терминологический и прикладной аспекты // Вопросы языкознания. 1986. Вып. 6. С. 28-49
2. Алексеева Л. М., Мишланова С. Л. Медицинский дискурс: теоретические основы и принципы анализа. Пермь, 2002.

3. Березникова Р. Е. Место номенов в лексической системе языка // Имя нарицательное и собственное. М., 1978. С. 42-57.
4. Борисова Т. Г. Когнитивные механизмы деривации: деривационная категория вещественности в современном русском языке: дисс. ... д. филол. н. Краснодар, 2008.
5. Буянова Л. Ю. Терминологическая деривация в современном русском языке (метаязыковой аспект). Краснодар, 1996.
6. Буянова Л. Ю. Терминологическая деривация в языке науки: когнитивность, семиотичность, функциональность: монография. М.: Флинта, 2013. 389 с.
7. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии (1939) // Татаринов В. А. История отечественного терминоведения. Классики терминоведения: очерк и хрестоматия. М., 1994. С. 218-284.
8. Володина М. Н. Когнитивно-информационная природа термина и терминологическая номинация: автореф. дисс. ... д. филол. н. М., 1998.
9. Голованова Е. И. Когнитивное терминоведение. Челябинск, 2008.
10. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах: уч. пособие. М., 1987.
11. Квитко И. С. Термин в научном документе. Львов, 1976.
12. Комарова З. И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. Свердловск, 1991.
13. Лейчик В. М. Предмет, методы и структура терминоведения. М., 1989.
14. Реформатский А. А. Введение в языковедение. М., 1967.
15. Словарь современного русского литературного языка. М., 1948-1965.
16. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология. Вопросы теории. М., 1989.
17. Телятникова И. В. Семантика, деривация и функционирование номинаций терминосферы «Психология развития»: автореф. дисс. ... к. филол. н. Ставрополь, 2007.
18. Bessé B. de, Nkwenti-Azeh B., Sager J. C. Glossary of Terms Used in Terminology // Terminology. 1997. № 4 (1). P. 117-156.
19. Boulanger J. C. Une Lecture socioculturelle de la terminologie // Cahiers de Linguistique Sociale 18. 1991. P. 13-30.
20. Bussmann H. Routledge Dictionary of Language and Linguistics. London – N.Y. et al, 1996.
21. Cabré Castellví M. Teresa. Theories of Terminology. Their Description, Prescription and Explanation [Электронный ресурс] /пер. с англ. // Terminology. International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication. 2003.
22. Faber B. P. —The Cognitive Shift in Terminology and Specialized Translation // MonTI. Monografías de Traducción e Interpretación. 2009. № 1. P. 107-134.
23. Felber H. Terminology manual. Paris: Unesco and Infoterm, 1984.
24. Fodor J. A. The Language of Thought. Thomas Y. Crowell company, Inc., 1975. 215 p.
25. Gaudin F. Terminologie et travail scientifique: mouvement des signes, mouvement des connaissances // Cahiers de linguistique sociale 18. 1991. P. 111-132.

26. Guespin L. La circulation terminologique et les rapports entre science, technique et production // Cahiers de Linguistique Sociale 18.1991. P. 59-79. ISO 704-1987. Principles and methods of terminology; Kleines
27. Wörterbuch: Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini / H.R. Conrad; Autoren B. Bartschaft, R. Conrad, W. Heinemann et al. Leipzig, 1975.
28. Jackendoff R. Semantics and Cognition. Massachusetts Institute of Technology, 1983. 280 p.
29. Packeiser K. The General Theory of Terminology: A Literature Review and a
30. Critical Discussion: Master Thesis by Cand. ling. Merc / International Business
31. Communication Copenhagen Business School. Copenhagen, 2009.
32. Picht H. Modern Approaches to Terminological Theories and Applications //Contributions 15th European Symposium on Languages for Special Purposes. Bern: Peter Lang AG, 2006.
33. Rey A. Essays on Terminology. London, 1990.
34. Richards J., Platt J., Weber H. Longman Dictionary of Applied Linguistics. Harlow, 1985.
35. Sager J. C. Classification and Hierarchy in Technical Terminologies //Informatics 2. Proceedings of a Conference Held by the ASLIB Coordinate Indexing group on 25-27 March 1974 at New College Oxford. Horsnell; ASLIB, 1974. Ed. 5.

QIRG'IZ VA O'ZBEK TILLARIDA SON KATEGORIYASINING MORFOLOGIK USULDA IFODALANISHI

Abdurahmonov Islom Abdulakim o'g'li

Andijon davlat universiteti, O'zga tilli guruhlarda rus tili 2-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6812035>

Annotatsiya. Grammatik kategoriyalardan biri bo'lgan son kategoriyasi qirg'iz, o'zbek tilshunosligida deyarli bir xil. Otlarning ko'pligi -lar ko'shimchasi orqali ifodalanadi: o'quvchilar, kitoblar, kiyimlar kabi.

Kalit so'zlar: grammatik kategoriyalar, morfologik shakllar, morfologik usullar.

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ КАТЕГОРИИ ЧИСЛА В КЫРГЫЗСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. Категория числа, являющаяся одной из грамматических категорий, практически идентична в киргизском, узбекском языкознании. Множественное число существительных выражается через суффикс -Лар: как ученики, книги, одежда.

Ключевые слова: грамматические категории, морфологические формы, морфологические методы.

MORPHOLOGICAL EXPRESSION OF THE NUMBER CATEGORY IN KYRGYZ AND UZBEK LANGUAGES

Abstract. The number category, which is one of the Grammatik categories, is almost the same in Kyrgyz, Uzbek linguistics. The abundance of nouns is expressed through the help of -s: like schoolchildren, books, clothes.

Keywords: grammatic categories, morphological forms, morphological methods.

KIRISH

Otlarning birlik va ko'plik shakllarida ishlatilishi grammatik son kategoriyasi deyiladi. Son kategoriyasi otlarning muxim morfologik belgilaridan bo'lib, birlik va ko'plik shakllari asosida son kategoriyasi vujudga keladi. Otlarning birligi biror vositasiz ifoda etiladi, ya'ni otning -lar qo'shimchasi mavjud bo'lmagan holati birlikdir: kiyim, uy, ovqat, o'quvchi, kitobxon, murabbiy kabi. [3. 420 b].

Otlarning ko'pligi -lar ko'shimchasi orqali ifodalanadi: o'quvchilar, kitoblar, kiyimlar kabi. Ko'plikning -lar qo'shimchasi orkali ifodalanishi morfologik usul bilan ifodalangan ko'plikdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Otlarning birlik va ko'plik shakllarida ishlatilishi yuzasidan "Кыргыз тилинин грамматикасы", "O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami" kabi ilmiy-nazariy manbalar qisman o'rganilgan. Mazkur kitoblarda keltirilgan -lar qo'shimchasiga oid qoidalar dunyo adabiyotining zabardast adiblari Ch.Aytmatov, A.Qodiriylar asarlari misolida keng ko'lamda tahlilga tortilgan. Qirg'iz xalq yozuvchisi Tulagan Qosimbekov hamda O'zbek xalq yozuvchisi Abdulla Qaxxor asaridan parchalar berilgan.

Grammatik kategoriyalardan biri bo'lgan son kategoriyasi qirg'iz, o'zbek tilshunosligida deyarli bir xil. Qirg'iz tilining o'ziga xos fonetik xususiyatlaridan kelib chiqqan xolda, bu kategoriyaning birgina grammatik vositasi -lar ning fonetik variantlari ko'p. Bu ko'shimcha qo'shilgan so'zning unli-undosh bilan tugaganiga lar ularning akustik-artikulyatsion

xususiyatlaridan kelib chiqib 12 hil variant qo'llaniladi : -лар, -дар, тар, -лор, -дор, -тер, в.х. [1. 120 b].

- лар qo'shimchasi kuyidagi ma'nolarni ifodalaydi:

1. Narsa-buyumlarning ko'pligini bildiradi. Biroq ularning soni qancha ekanligini anik ifodalamasdan, umumlashtirib ko'rsatadi:

O'zbek tilida: Sojidaning badiiy kitoblari ko'p.

Qirg'iz tilida: Сурмакан жузунон улуу аялдар суйлосо да, байбичелер суйлосо да туурадан алардын кебин буза берди (Т. С).

2. Donalab sanab bo'lmaydigan predmet nomlariga ko'shilganda ularning turlarini, navlarini bildiradi: tuzlar, sutlar, yog'lar, unlar, qirqmalar (qovun turi).

O'zbek tilida: Tilimni tilingni ming tilim qilgan, Qirqmalar bog'ladi yukin qovg'aga. (F.F.).

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Qirg'iz tilida: Элет жеринде столго кристал идиштерди, кымбат коняктарды коймой гана мода болуп кирген учур (Ч. А.).

3. Mavhum otlarga ko'shilganda, shu otdan anglashilgan ma'no kuchayadi: o'zbek tilida: Ming yillik hayollarga borib qaytdi (A.Qod.).

Qirg'iz tilida: Алардын керген азап-тозокторун айтпа! Ал елдин урп-адаттари да башкача екен. К. айлында кеп жан,ылыктар, далай азгаруулар болду. (Т. С) [1.928 b].

4. Predmetlarning noaniq bo'lgan ko'p mikdorini ifodalaydi:

O'zbek tilida: Biz bo'lajak adiblar turmushning botqoq yerlarinigina emas, undan chikish yo'llarini ham ko'rsatishimiz mumkin. (A.Q.)

Qirg'iz tilida: Бул создорду тараткандар - жогорку кечунун балдары. Бир жолу чыккандар так кулактын тубунон кыйкыргандай болуп угулат (Т.С).

5. Qarindoshlik ifodalovchi otlarga egalik qo'shimchalaridan keyin qo'shib, hurmat ma'nosini ifodalaydi: otamlar, onamlar kabi.

Qirg'iz tilida: Тигил олтурган киши жакын агаларыбыз.

5. Shaxsni anglatuvchi so'zlarga qo'shib, piching, kesatish va xurmat ma'nolarini anglatadi.

O'zbek tilida: o'zimning bu xizmatim evaziga bir mukofat olish muddaosida bo'lmaganimdan va nimaiki janoblari yo'lida mashaqqat chekkan bo'lsam... (A.Qod.)

Qirg'iz tilida -лар qo'shimchasi II shaxs birlik sondagi сен degan olmoshga qo'shilganda, ko'plikni emas, xurmat ma'nosini ifodalaydi: Ayilga *силер* да бардын,ар беле? (*сиз* degan ma'noga yaqin).

6. Payt, vaqt bildiruvchi so'zlarga ko'shib, taxmin ma'nosini ifodalaydi: o'zbek tilida: Shu gapdan bir hafta chamasi keyin va chorlar kutishning beshinchikunlari edi. (A.Kod.)

Qirg'iz tilida: Жашы отуздарга барып калган кара сур киши екен. (К.Тин.).

7. Juft predmetlarni bildirgan so'zlarga qo'shilganda ko'plikni emas, balki ularning ikkitaligini ta'kidlash ma'nosini ifodalaydi:

O'zbek tilida: Bekabegimning ko'zlaridagi tikanlar sal kamayganday bo'ldi. (P.Q)

Qirg'iz tilida: Айимжан байбиченин беттери кызарип, коздору канталай тушту (Т. С).

8. Atoqli otlarga qo'shilganda umumlashganlik, o'xshaganlik ma'nolari anglashiladi:

O'zbek tilida: Ajoyib nayelsiz, sizdagi talant, Amular, Sirlarning mazmunidan mo'l. (F.F.)

Qirg'iz tilida: Асман, Капар, Жакыптардин келинчектери бирге (Т С).

XULOSA

Yuqoridagi misollar va tahlillardan ko‘rinib turibdiki, -lar qo‘shimchasi o‘zbek va Qirg‘iz tillarida bir xil ma‘no va vazifaga ega. Bu esa, birinchi navbatda, mazkur tillarning bitta til oilasiga mansub ekani bilan izohlanadi. Ya‘ni, har ikki tilda otlarning ko‘pligi -lar qo‘shimchasi orqali ifodalanadi: o‘quvchilar, kitoblar, kiyimlar kabi. O‘zbek va qirg‘iz tillarini bir oilaga mansub ekanligi ijtimoiy siyosiy holati juda yaqin ekanligini tushunish lozim.

ADABIYOTLAR:

1. “Азыркы кыргыз адабий тили”. Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту. Бишкек – 2009 - 928 бет
2. Турсунов А. “Кыргыз тилинин грамматикасы” : морфология. Жогорку окуу жайларынын филология факультеттеринин студенттерине арналган окуу китеби. - Фрунзе, 1964 – 120 бет
3. Erkaboyeva N. “O‘zbek tilidan ma‘ruzalar to‘plami”. “Akademnashr”, Toshkent-2013 – 420 бет

«ЖУДОЛИК ДИЁРИ» РОМАНИДА ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИГА ДОИР

ТУРСУНОВА САНОБАР НАЖМИДДИНОВНА

Алишер Навоий номли ўзбек тили ва адабиёти университети тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6812063>

Аннотация. Ушбу мақолада, адабиётимизнинг нуфузли етук олими Мурод Мансурнинг “Жудолик диёри” романининг ўзига хослиги, асарнинг тили, услуби ва унда фразеологик ибораларни ўз ўрнида қўллаши, адабиётимизда янгилик кашф этиши, ёзувчининг индивидуал услубга эга эканлиги ҳақида сўз юритилади. Бу эса адабиёт ва тилишунослик йўналиши учун катта ижод мактаби бўла олади.

Калим сўзлар: фразеологик бирлик, фразеология, иборалар, тил ва услуб, индивидуал услуб, образ, персонаж, поэтик маҳорат, тил имкониятлари.

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РОМАНЕ «ЗЕМЛЯ ИУДАИЗМА»

Аннотация. В данной статье говорится о своеобразии романа «Земля иудаизма» Мурада Мансура, влиятельного зрелого знатока нашей литературы, о языке и стиле произведения и уместном использовании в нем фразеологических выражений, открывающих новое в нашей литературе, и индивидуальный стиль писателя. Это может стать отличной творческой школой по литературе и языкознанию.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеология, словосочетание, язык и стиль, индивидуальный стиль, образ, персонаж, поэтические способности, языковые возможности.

ON THE USE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE NOVEL "LAND OF JUDAISM"

Abstract. This article talks about the originality of the novel "Land of Judaism" by Murad Mansur, an influential mature scholar of our literature, the language and style of the work and the appropriate use of phraseological expressions in it, discovering new things in our literature, and the writer's individual style. This can be a great creative school for literature and linguistics.

Key words: phraseological unit, phraseology, phrases, language and style, individual style, image, character, poetic skills, language capabilities.

КИРИШ

Адабиёт олами инсонларнинг, маънавият майдони бўлиб унда ҳар бир миллатнинг нозик қалб, ҳис- туйғулари кашф бўлади. Бу оламнинг қаҳрамонлари қуёш каби нур сочиб тураверади. Мурод Мансур ижодининг ўзига хослиги, фразеологик иборалардан ўз ўрнида фойдаланиши кўп миллатли халқимизни, кенг китобхонларни диққатига сазовор бўлди. Маълумки, ҳар бир миллатнинг ўзига хос тили, кўриш йўсини, эшитиш мақоми, идрок этиш ҳолати бор. Мурод Мансурнинг ижод наъмуналари бунга ёрқин мисол бўла олади. Масалан жони чиқди, тепа сочи тикка бўлди, етти ухлаб тушига ҳам кўрмаслик каби ибораларда яққол намоён бўлади, чунки бу иборалар тилимизнинг бебаҳо нодир бойлиги бўлиб, унда халқнинг турмуш тарзи намоён бўлган. Тилишуносликда ибораларни, унинг хусусиятларини ўрганувчи фанга фразеология дейилади. Фразеологик бирликларсиз асар асардек бўла

олмайди. Ўзбек тилшунослигида фразеология масалалари бўйича профессор Ш.Раҳматуллаев, М.Ўлдошев, Б.Ўлдошев ва бошқа тадқиқотчилар томонидан атрофлича тадқиқ қилинган.

Ёзувчи асар таъсирчанлигини ошириш ва маъноли чиқиши учун ҳам ибораларни маҳорат билан қўллайди. Шу маънода ўзбек адабиётининг моҳир ёзувчиси Мурод Мансур наср майдонига кўп йиллик ижодий тажрибага эга бўлган ёзувчи сифатида кириб келди. Мурод Мансурнинг адабиёт оламида муҳим ўрин тутадиган, ўзига хос ўрни борлиги фикримизни асил исботидир. Унинг “Жудолик диёри” (5 томлик) асари ўқувчилар оммасига кенг тақдим этилди. Романда иборалар, шевага хос сўзлар шундай кўзга ташланадики, ёзувчи Тошкент шевасига хос сўзларни, ўхшатишларни юксак маҳорат билан қўлаганига гувоҳ бўламиз.

Романнинг ўзига хослигини ёзувчининг тили, қўллаш услуби, тил имкониятларидан ўринли фойдаланиши ва фразеологик (иборалардан) бирликлардан кенг фойдаланганини кўришимиз мумкин.

Адиб асардаги қаҳрамонларнинг ҳис-ҳаяжони, яшаш тарзи каби хислатларни тасвирлаш мақсадида кўпроқ фразеологик иборалардан фойдаланган. Масалан, “**Ўтакам ёрилиб** пастга қарасам, Солининг қўйни бўшаб, оқ-қизил олмалар ер билан битта бўлиб ётибди”. (Жудолик диёри, 99-бет).

Адиб бош қаҳрамон Мақсудхўжанинг боғ эгасини чўчиб ўйғонишидан чўчиганини тасвирлаган. Масалан, “**Ўпкам оғзимга тиқилиб**, мактабга етиб борсам, аллақачон ҳамма синф-синфига кириб кетибди” (Ўша асар, 57-бет).

Бу ўринда адиб Мақсудхўжанинг кучли ҳаяжонланиб, ҳовлиққанидан энтикиб кетиши, ҳатто гап-сўз айтиши қийин ҳолати назарда тутилган. Ёзувчи бу иборани Мақсудхўжа хатти-ҳаракатини таъкидлаш мақсадида қўлаган.

Табиийки, ёзувчи тўғри келган ҳар қандай иборани ҳам бадий асарга олиб киравермайди. Мурод Мансур маҳоратли ёзувчи сифатида асар тилининг таъсирчанлиги ва ширадорлигини таъминловчи ибораларни танлайди.

Яна бир мисолга эътиборни қаратамиз. Адабий тилда “юзини буриштирмоқ” умумтил ибораси “бирор кишини писанд қилмай афтини буриштириш” маъносини билдиради. Романда бу ибора “юзлари бужмайиб кетмоқ” шаклида ўзгартирилиб, йиғламсираш, ёлвориш маъносида ишлатилган. Бу билан Қора Ғанининг ўзига хос ҳолати акс эттирилган.

«– Энди ўшатта қопсиз, Ғани ака.

“Қора Ғани – бошинг қани”нинг юзлари бужмайиб кетди » (195-бет).

Асарда “юз” сўзи билан боғлиқ “**юзига фотиҳа тортмоқ**” ибораси ҳам персонажлар нутқида қўлланиб, асарнинг таъсир кучини оширишга хизмат қилган. Масалан:

“Ширали, куйлайдиган бир овозда Усмон тоғам дуо қиладилар. Ҳаммалари **юзларига фотиҳа тортиб**, гангур-гунгур билан сўраша кетадилар” (78-бет).

“Жудолик диёри” да тасвирнинг тугаллиги, образлар ҳаёти ва ички дунёси ифодасининг тиниқлигини таъминлаш учун халқ тилидан олинган иборалар кўп. Масалан, ўпкам оғзимга тиқилиб, юрагим шиғиллаб, ўтакам ёрилиб, ерга кирмоқ, бош чайқамоқ каби халқ иборалари романда ўзининг муносиб ўрнини топган: “**Ўпкам оғзимга тиқилиб**, мактабга етиб борсам, аллақачон ҳамма синф-синфига кириб кетибди.” (1-китоб, 57-бет).

Юрагим хунук шиғиллаб, Султонмурод акамга қарадим.(1- китоб, 64-бет). Ҳайбат акам-ку!- деб юбордим **ўтакам ёрилиб**.(1-китоб, 65-бет). Почча мийиғларида жилмайиб, **бош чайқадилар**.(1-китоб, 159-бет). Ойимнинг кўзларига қарай олмас, **ер ёрилса, киргудек** холда эди.(1- китоб,204 -бет).

Асарда персонажларнинг руҳий ҳолатини, ички кечинмаларини тасвирлашда ёзувчи “чўчиш, кўркув ҳисси” ни ифодаловчи **“юраги шув этди”**, **“юраги шиғиллаб”** каби қатор иборалардан фойдаланган ва бу билан таъсирчанликка эришилган.

Масалан, “юраги шув этмоқ” ибораси **“бир лаҳза ич-ичидан кўрқиш, сесканиш”** маъносини билдиради. Бу ибора қаҳрамон нутқида Асол холаникига ўғри тушгани, унинг ташвишли қакшаган овозидан Мақсудхўжанинг кўрқишига ишора қилиш мақсадида қўлланган:

“Юрагим шув сидирилиб, ойимларнинг енгларидан тортқиладим:

- Ойи – ойи, эшитяпсизми, ўғри юрибди» (Ўша асар,18-бет). Кўринадики, муаллиф “юраги шув этмоқ” иборасидаги этмоқ сўзи ўрнида “сидирилмоқ” сўзидан фойдаланади ва бу билан, биринчидан оригиналликка эришади, иккинчидан иборалар сонини яна биттага кўпайтиради.

Иборанинг **“юраги шиғилламоқ”** варианты ҳам асарда ўз ифодасини топган. Бу ибора Мақсудхўжа қалбидаги кўркув, ҳаяжонланиш ҳиссини ифодалаш учун хизмат қилган:

«Мен остона ҳатлаб улгурмай, Ҳайбат акамнинг ўқдай зардали овози ҳовлидан келди:

-Мақсут қаттасан?!

Юрагим... шиғиллаб, Султонмурод акамга қарадим» (Ўша асар,64-бет).

Муаллиф кўпроқ фразеологик ибораларга мурожаат қилади. Унинг асарида биронта ҳам шунчаки ишлатилган иборалар йўқ. Асарда фразеологик иборалар қўлланар экан, бошқа сўзлар ёрдамида унинг маъноси янада кучайтирилади. Халққа “Тўнини тескари киймоқ ибораси” кенг тарқалган. Мурод Мансур иборадаги тўн сўзидан сўнг тескари сўзини қўйиб, тўнни янада конкретлашадиги, Султонмуроднинг ўжарлик, қайсарлик, терслик табиати йўқлиги Саломхон ая тилидан аниқ ифодаланади. “Султонмурод унақа –бунақага тўнини тескари киймайди.” (Ўша асар, 203-бет). Мурод Мансур тасвир мақсадига мувофиқ, ибораларни танлаш билан кифояланиб қолмайди, балки уларни персонажлар табиати, ҳолати, ҳаёт тарзига мослаб ўзгартиради. У халқ ибораларининг тузилиши, мазмунини усталик билан саралаб, асарнинг мазмун моҳиятини бойитади. Қаҳрамоннинг руҳий ҳолатидаги жаҳли чиқишлилик, тигизлилик тасвирида Мурод Мансур кўпроқ фразеологик ибораларга мурожаат қилади. Муайян бир тасвирда бир нечта бирликларни кетма-кет келтириш орқали қаҳрамоннинг аҳволи, ҳолатининг расмини чизгандай бўлади. Мана бу парчада буни кўриш мумкин: **“Кўзимиз очиклигида** шунчалик, кейин нималар бўлмайди?! Бу гапни эшитиб, менинг ҳам **сочим тикка бўла бошлади**. –Нима қияптилар экан?- дедим нафасим бўғзимга тиқилиб.” (Ўша асар, 224-бет).

ХУЛОСА

Кўринадики, Мурод Мансур фразеологик бирликлардан унумли фойдаланади, баъзан эса уларни қайта ишлаб, маъно доирасини кенгайтиради. Натижада, адиб “Жудолик диёри” романи тилининг бой ҳамда таъсирчан бўлишига эришади. Булар адибнинг тил имкониятларидан яхши хабардор эканидан, ўзининг индивидуал услубига эгалигидан, қолаверса, асар муаллифининг поэтик маҳоратидан дарак беради.

Умуман, “”Жудолик диёри” романида Мурод Мансур халқ тилининг катта билимдони сифатида халқ ибораларидан усталик билан фойдаланган, уларни сайқаллаган, ўзи ҳам халқона ибораларни ясаб, уларни ўз ўрнига қўя билган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Йўлдошев М. Чўлпоннинг бадиий тил маҳорати. Филол. фанлари. ном. ... дисс.- Тошкент, 2000 йил.
2. Йўлдошев Б. Ҳозирги ўзбек адабий тилида фразеологик бирликларнинг функционал – услубий хусусиятлари. Филол. фанлари док. ... дис. автореф. – Тошкент, 2000 йил.
3. Йўлдошев Маъруфжон. Чўлпон сўзининг сирлари. Тошкент, “Маънавият” 2002-йил, 40- бет.
4. Мурод Мансур. Жудолик диёри. Биринчи китоб. Тошкент, 2007-йил.
5. Мурод Мансур. Жудолик диёри. Иккинчи китоб. Тошкент, 2007-йил.
6. Мурод Мансур. Жудолик диёри. Учинчи китоб. Тошкент, 2006-йил.

THE THEORY OF BILINGUALISM IN THE ASPECT OF NEUROLINGUISTICS

Saidkhonova Aziza

Scientific adviser, Teacher of the
State World Languages University of Uzbekistan

Shokuchkarova Guljamol

Student of World Languages University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6814376>

Abstract. This article is devoted to know all about where can be bilingualism be found, positive and negative sides of bilingualism, theories of bilingualism and the necessary is to know what is bilingualism.

Keywords: bilingualism, the theory of bilingualism, benefits of being bilingual, negative side.

ТЕОРИЯ ДВУЯЗЫЧИЯ В АСПЕКТЕ НЕЙРОЛИНГВИСТИКИ

Аннотация. Эта статья посвящена тому, чтобы узнать все о том, где можно найти двуязычие, положительные и отрицательные стороны двуязычия, истории двуязычия и необходимо знать, что такое двуязычие.

Ключевые слова: двуязычие, теория двуязычия, преимущества двуязычия, отрицательные стороны

INTRODUCTION

What exactly is bilingualism?

The definition seems to be easy at first sight, but when we take a closer look, it becomes obvious that the definition of bilingualism is far more complicated and complex. The first answer to this question would be that a child has been brought up with two languages in which it is equally competent and that the use of both languages is perfect. Yet, the ability to communicate in two languages is individually different. Bilingualism means at first that the person is able to communicate in both languages and to apply the code-switching in adequate situations; this includes speaking and understanding as well as reading and writing. This is defined as the ability to articulate correctly, the use of adequate words in number and meaning and the knowledge of building correct words and phrases. The second level the correct way of using the language as a communicational means and also the ability to decide which language is the suitable one in which situation. The third level is the lingual-cognitive competence which means at first the ability to understand the meaning of language concerning words and meanings. Three lives combined are called biliteracy. (Kipelikilinc, Nicola/ Ringler, Maria, 2007, p.29)

MATERIALS AND METHODS

Bilingualism is the ability to use two languages. However, defining bilingualism is problematic since individuals with varying bilingual characteristics may be classified as bilingual. Definitions of bilingualism range from a minimal proficiency in two languages, to an advanced level of proficiency which allows the speaker to function and appear as a native-speaker of two languages. A person may describe themselves as bilingual but may mean only the ability to converse and communicate orally. Others may be proficient in reading in two or more languages. A person may be bilingual by virtue of having grown up learning and using two languages

simultaneously. This is known as sequential bilingualism. To be bilingual means different things different people.

RESULTS

Where can be bilingualism found?

In many parts of the world, especially in Africa and Asia, many countries are bilingual and multilingual. In the Western part of the world many countries are seen as being monolingual countries even though many languages are spoken in the different countries. In many European countries and in the United States bilingualism is seen as being temporary and has to do with immigration. (Fromkin, Hyams and Rodman 2003: 374-375)

According to Romaine (1995: 23). 25 out of 36 countries in Europe were officially monolingual in 1995. However in most of the countries there are minority languages. Some countries in Europe that have two or more official languages are Switzerland, Belgium, Finland and Greenland. Switzerland has four official languages, French, German, Italian, and Rhaeto-Romanic. This does not mean that all people know all of the languages. Some people are monolingual, some bilingual and even some are multilingual (Otterup 2005: 15).

Skutnabb-Kangas' definition of bilingualism. As well as many other researches Skutnabb_Kangas (1981:93) has her own definition when it comes to bilingualism. Her definition is divided into four subfields and these cover several different aspects of bilingualism and that is why her definition is in focus in this essay.

All the definitions have to do with a person who:

- ☐ Has learned two languages from the beginning, in the family, be native speakers;
- ☐ Has been communicating in parallel with two languages from the beginning;
- ☐ Total controls two languages;
- ☐ Control two languages as a native speaker;
- ☐ Controls two languages equally good;
- ☐ Can produce significant utterances in their second language;
- ☐ Has at least some kind of control over the other languages' grammatical structure;
- ☐ Has been in contact with another language;
- ☐ Can use two languages in most situations;
- ☐ Identifies themselves as bilingual or with access to two cultures;
- ☐ Is identified by others as bilingual (Skutnabb-Kangas 1981:94);

DISCUSSION

Language is the system of sounds, words, grammar and rules used for communication, interaction, development of cultural knowledge, and creation of personal and social identity in a given speech community. (Skutnabb-Kangas and McCarty, 2006).

The goal of neurolinguistic study is to determine how language is organized and processed in the brain. Three bodies of research contribute to our current understanding of how the brain subserves bilingualism.

Nowadays, people speak and need more than language in order to be able to participate to the contemporary practices in all levels of society. As Baker (2011) states, Cummins (1976) and Toukomaa and Skutnabb-Kangas were the first that developed the Thresholds Theory that basically explains the relationship between cognition and bilingualism and refers to those who

have a certain level of foundation and competence in the two languages. The picture below is provided in order to easily understand the analysis of this theory.

Thresholds theory is basically explained by a picture of a house divided into three floors. Two thresholds are those that separate the floors. These thresholds are actually levels of competence and each level has consequences for a child. The level below the first threshold represents those who are limited bilinguals meaning their proficiency in both languages is limited or inadequate for their age. The consequences for a child at this point may only be negative since s/he cannot deal with neither of the two languages. In the middle floor, there are those who have developed an age-appropriate proficiency on one of the two languages while competence in the other one remains limited. These children, who are partly bilinguals, may have some positive differences in cognition but not significant ones since they have not fully developed their proficiency in both languages. At the top level, there are those called balanced bilinguals who have age-appropriate competence in both languages. This means that they have many chances to experience the positive effects of bilinguals. Of course, the advantages of bilingualism depend on many factors, such as motivation, pressure from the environment of the child and levels of stress (ibid).

CONCLUSIONS

In conclusion, I believe that knowing bilingual languages improvement greatest opportunities. And both skills help communicate with countless people and enriching experiences. There are 88% of Canadians who also believe that a person who learns two or more languages makes them "better equipped to succeed in today's global economy" (Lazaruk, 2007, p. 622).

Literary and cultural relations between peoples are of a dialogical nature, and the dialogue of cultures involves the participation of more or less broad layers of cultural and linguistic communities. As intercultural and interlinguistic communication, bilingualism is formed in different forms depending on the level of knowledge of different languages, their level of distribution or the level of coverage of speakers, the state of their use, the attitude of the speaker, listening to them and a number of other factors. The phenomenon of bilingualism is the focus of many researchers. This phenomenon is ambiguous, in many respects it has not yet been studied, but at the same time it is actively forming in accordance with the rapidly changing conditions of life.

REFERENCES

1. Aspects of bilingualism. Kajsa Forslund, 2009.
2. A Neurolinguistic Theory of Bilingualism. Michel Paradis
3. Bilingualism and Bilingual Education, Bilingualism and Translational Action. June 12, 2016. <http://dx.doi.org/10.5296/ijl.v8i3.9601>.
4. Bilingual theories and the Swedish Bilingual Profiled in the Classroom. Mari-Mersini Pananaki. 2015.
5. Bilingualism: Psycholinguistic Aspects. Trabajo Fin de Grado. 2016.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА МАТЕМАТИКАЛЫҚ DAҒДЫЛАРЫН BAҒАЛАУ (EGMA) ІЗДЕНІСІН ӨТКЕЗУДІҢ МАҚСАТ ПЕН МІНДЕТТЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ

Джураева Пердегүл Саидовна

Науаи облыстық халыққа білім беру қызметкерлерін қайта дайындау
және олардың білігін жетілдірудің аймақтық орталығы,
«Мектепке дейінгі, бастауыш және арнайы білім беру методикалары»
кафедрасы доцент м/а

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6814394>

Аннотация. Шетелдік білім беру саласындағы халықаралық зерттеулер мен бағалар неғұрлым терең ауқымда, бастауыш сынып мұғалімдерінің шығармашылық ойлауын, зияткерлік ойлау дағдыларын дамыту, кәсіби инновациялық тәсілдер негізінде білім беру процесін ғылыммен және өндіріспен тиімді интеграциялауды қамтамасыз етуге бағытталған іс-шараларды ұйымдастыру, оларды оқыту кезеңдерінде қолдану. сәйкес білімді, дағдыларды және құзыреттілікті үздіксіз дамыту.

Түйінді сөздер: жеке ойлау, эффект, білім, шетелдік білім.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA KO'NIKMALARNI BAHOLASHNING (EGMA) MAQSAD VA VAZIFALARINING AHAMIYATI

Annotatsiya. Xorijiy ta'lim sohasidagi xalqaro tadqiqotlar va baholashlarni chuqurroq miqyosda o'rganish, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy tafakkurini, intellektual fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, kasbiy innovatsion yondashuvlar asosida o'quv jarayonining fan va ishlab chiqarish bilan samarali integratsiyalashuvini ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni tashkil etish, ularning malaka talablariga muvofiq bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini uzluksiz rivojlantirish bosqichlariga tatbiq etish zamonaviy ta'lim va tarbiyaning asosiy manbaidir.

Kalit so'zlar: intellektual fikrlash, samaradorlik, ta'lim, xorijiy ta'lim.

ЗНАЧИМОСТЬ ЦЕЛЕЙ И ЗАДАЧ ПРОВЕДЕНИЯ ПОИСКА ОЦЕНКИ МАТЕМАТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ (EGMA) В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация. Мероприятия, направленные на более глубокое изучение международных исследований и оценок в сфере зарубежного образования, развитие творческого мышления, интеллектуальных мыслительных способностей учителей начальных классов, эффективную интеграцию образовательного процесса с наукой и производством на основе организации профессиональных инновационных подходов, применение доведение их знаний, навыков и компетенций до этапов непрерывного развития в соответствии с квалификационными требованиями является основным источником современного образования и воспитания.

Ключевые слова: интеллектуальных мыслительных, эффективность, образования, зарубежного образования.

THE IMPORTANCE OF THE GOALS AND OBJECTIVES OF PASSING THE SEARCH FOR MATHEMATICAL SKILLS ASSESSMENT (EGMA) IN PRIMARY SCHOOLS

Abstract. Activities aimed at a deeper study of international studies and evaluations in the field of foreign education, development of creative thinking, intellectual thinking abilities of primary school teachers, effective integration of the educational process with science and production based on professional innovative approaches organization, application of their

knowledge, skills and competencies to the stages of continuous development in accordance with qualification requirements is the main source of modern education and training.

Keywords: efficiency, intellectual thinking, education, foreign education.

КІРІСПЕ

Ўзбекистон Республикасынинг 2020 жылғы 23 қыркүйектегі “Білім беру туралы” Заңы, Ўзбекистон Республикасын одан әрі дамыту туралы «Қозғалыстар стратегиясы туралы» 2017 жылғы 7 ақпандағы ПП №4947, Ўзбекистон Республикасы Министрлер Кабинетінің «Жалпы орта және орта арнайы, кәсіптік білім берудің мемлекеттік білім беру стандарттарын бекіту туралы» 2017 жылғы 6 сәуірдегі №187 қаулысы, «Ўзбекистон Республикасының халыққа білім беру жүйесін 2030 жылға дейінгі даму Тұжырымдамасын бекіту туралы» 2019 жылғы 29 сәуірдегі № ПП-5712 Жарлығы, 28 январьдағы 2022 жыл «2022-2026 жылға арналған жаңа Ўзбекстанның даму стратегиясы» туралы ПФ-60 Республикасы Президентінің Жарлығының IV бағыты 42-мақсаты негізінде білім беру саласындағы түбегейлі инновациялық өзгерістер бастауыш білім беру пәндерін оқытуға да сүбелі сапа мен тиімділікті енгізуді талап етуде.

ІЗДЕНИС МАТЕРИАЛДАРЫ МЕТОДОЛОГИЯСЫ

Шетелдік білім берудегі халықаралық ізденістер мен бағалаулар туралы тереңірек ауқымда тәжірибесін үйрену, бастауыш сынып мұғалімдерінің шығармашылық ойлауы, интеллектуалды ойлауын дағдыларын дамыту, білім беру үдерісін ғылыммен және өндіріспен тиімді интеграциялауды қамтамасыз етуге бағытталған іс-шараларды ұйымдастыру, біліктілік талаптарына сәйкес бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби инновациялық тәсілдерге негізделген білім, білік, дағды мен компетенцияларын үздіксіз даму сатыларына жүгіну – заманауи тәлім мен тәрбиенің басты қайнар көзі болмақ. Соның бірі ретінде халықаралық деңгейде АҚШтың USAID ұжымымен біргелікте халыққа білім беру министрлігі қолдауымен 2 және 4-сыныптарда математикалық дағдыларын анықтау мен бағалау мақсатында EGMA бағдарламасы бойынша төмендегіше жұмыстар атқарылуда:

Мәліметтерді топтау құралдары: Бастауыш сыныптарда математика дағдыларын бағалау (EGMA) ауызекі түрде 2-ші сынып оқушылары арасында өткізіледі. Топтарда Математиканы бағалау қағазға негізделген тест 4-сыныпта өткізіледі. Мәліметтер планшет/Tangerine-ге бағалаушылар тарапынан енгізіледі.

ІЗДЕНИС НӘТИЖЕЛЕРІ

2-сынып EGMA кіші міндеттері.

Кіші міндет формалары: Сандардың ерекшелігін білуі; Жетіспейтін сан; Қосу (2 дәреже); Азайту (2 дәреже); Сөзбен берілген мәселелер; Релацион пікірлеу; Кеңістіктегі құрылым талдауы (3 өлшемді). Оқушылардың қабілеттері төмендегіше көрініс табады: Оқушы әрбір екі саннан тұратын жинақта үлкенірек санды айтады. Оқушы жетіспейтін санды айтады (қатардағы сандар ішінен). Оқушы екі таңбалы сандарды қосу есептеулерін шеше алады. Оқушы екі таңбалы сандарды азайту есептеулерін шеше алады. Оқушы сөздер мен қысқа өрнектер көмегінде жазылған мәселелерді дауыстап шешеалады (теңдеу көрінісіндегі есептеулерден ерекшеленген түрде). Оқушы ақыл математикасы мен пікірлеу (қосу мен азайту амалы орнына) көмегінде теңдеудегі жетіспейтін санды табады. Оқушы

кеңістіктегі фигураны 3-өлшемдегі объекттерде бар болған квадратшалар/кубтар санын анықтап айта алады.

ПІКІРТАЛАСТАР

Ізденіс пен мәліметтер сапасы принциптері:

Ақылақтық тұрғысынан

Принцип: Ризашылық; Анонимдік; Құпиялылық; Қолайлы мұхит.

Бұл нені аңғартады? - Қатысушыларды зерттеу туралы тиісті тілде хабардар етіңіз, сонда олар өздерінің қатысуын біліп, негізделген шешім қабылдайды. Адамды анықтау үшін пайдаланылуы мүмкін ақпаратты алмай-ақ ақпарат жинаңыз. Қатысушының жеке басын және олар беретін ақпаратты қауіпсіз сақтаңыз (қорғалмаған немесе басқалар ашпаған). Баланың нәтижелері немесе жауаптары ата-аналармен, мұғалімдермен немесе басқалармен бөлісілмейді. Бұл ізденіс үшін нені аңғартады? - Сабаққа қатысу 100% ерікті; Ешқашан баланы тест тапсыруға мәжбүрлемеңіз. Оқушылардың аты ешқашан деректерге қосылмайды; ID кодтары кездейсоқ түрде жасалады. Баланың нәтижелері немесе жауаптары ата-аналармен, мұғалімдермен немесе басқалармен бөлісілмейді. Рейтинг өте маңызды емес; нәтижелер баланың бағасына/келесі сыныпқа өтуіне әсер етпейді.

Зерттеу және деректер сапасының принциптері: Сенімділік

Принцип: Анық; Аяқталған; Жинақталған. Бұл нені аңғартады? - Жауаптар дәйекті және нақты түрде жазылады. Барлық деректер жиналады және серверге жүктеледі. Процедуралар мен хаттамалардың сақталуын қамтамасыз ету үшін әрқашан толық назар және қамқорлық жасалады.

Бұл ізденіс үшін нені аңғартады? - Бағалау кезінде бағалаушылар мұқият тыңдау керек; жауаптар мен реакцияларды дәлдікпен және тиімділікпен жазып алыңыз. Сұрақтарды, ақпаратты немесе төте жолдарды жіберіп алмаңыз. Бағалаушылар деректерді жинау процедураларына және тасымалдау хаттамаларына/ережелеріне ерекше назар аударады.

Зерттеу және деректер сапасының принциптері: Қолдану

Принцип: Стандартталған ереже; Кездейсоқ іріктеу / Таңдау. Бұл нені аңғартады? - Деректерді жинауда тұрақты хаттамалар мен процедуралар орындалады. Конкурсақ қатысудың тең мүмкіндіктерін қалай қамтамасыз ету керек. Бұл ізденіс үшін нені аңғартады? - Бағалаушылар барлығын бірдей жасап, бағалау хаттамасының бағдарламасын қатаң сақтауы керек; деректерді жинау топтары мектепке бару орындарын үйлестіру бойынша нұсқауларды орындауы керек; біз кейбір балаларға басқаларға қарағанда көбірек көмектесе алмаймыз - келісілгендей жаттығу кезінде созбаңыз, қысқартпаңыз, қимылдарды және т.б. Мектеп басшылары бағалау үшін өз сыныбынан белгілі бір оқушыларды **ТАҢДАМАЙДЫ**. Қатысушылар кездейсоқ таңдалады және белгіленген сыныптардағы барлық балалардың қатысуға тең мүмкіндігі бар.

Зерттеу және деректер сапасының принциптері: Құпиялылық

Принцип: Шынымды айтсам; Бейтарап. Бұл нені аңғартады? - ол жеке пайымдауды немесе пікірді қоспайды; әділ және тең қатынас. Бұл ізденіс үшін нені аңғартады? - Мақсат әр баланың жақсы балл алуы емес; мақсаты – олардың оқу және математика туралы білетін-білмегенін анықтау. Оқыту/коучинг жоқ! Біз оқытудың қажеті жоқ - баланың жұмысын ешқашан түзетпеңіз немесе түсіндірмеңіз (жағымды немесе теріс).

Жұмыс барысы: Сандарды ажырату

1.Оқушы кітапшасы. 2.Тәжірибе – 2 мәселе. 3.Уақыт белгіленбеген. 4.Әрбір сандар жиынында «Қай сан үлкен екенін айт» нұсқаулығын қайталаңыз. 5.Ертерек тоқтату: қатарынан төрт қате жауап бергеннен кейін. 6. 5 секундта айтыңыз. Оны дұрыс емес деп белгілеп, келесі мәселеге көшіңіз. 7.Планшетті дұрыс немесе қате / жауап жоқ деп белгілеңіз.

Сандарды дифференциалдаудағы ұпайларды есептеу бойынша кеңестер

Бала үлкенірек/үлкен санды айтуы керек. «Міне, мынау» деп нұсқау

аздық етеді. Үш таңбалы сандарда бала ауызша жауапта «жүз» сөзін айту керек.

Мысал: 579

– Бес жүз-і жетпіс тоғыз [ДҰРЫС]

– Бес жүз жетпіс тоғыз [ДҰРЫС]

– Бес жүз жеті тоғыз [БҰРЫС]

– Бес жеті тоғыз [БҰРЫС]

Өткізілу тәртібі: жетіспейтін сан

Оқушы кітапшасы. Практика – 2 мәселе. Уақыты белгіленмеген.

Әрбір жағдайда "Мұнда қандай нөмір бар?" қайтару. Ертерек тоқтату: қатарынан төрт қате жауап бергеннен кейін. 5 секундта айтыңыз. Дұрыс емес белгілеп, келесі тақырыпқа көшіңіз. Планшетті дұрыс немесе қате / жауап жоқ деп белгілеңіз.

Жетіспейтін сандарды санау бойынша кеңестер

Бала ретімен әр санды айтудың қажеті жоқ, бірақ қаласа айта алады.

Мысал: 2 4 ____ 8 бала “2, 4, 6, 8” немесе “6” деп айтуы мүмкін.

Егер бала жетіспейтін санды айтпаса бұрын ретімен барлық сандарды айтса, бағалаушы балаға бір рет сыпайы түрде айта алады: «Барлық сандарды айтудың қажеті жоқ, қаласаңыз, бірден жауап бере аласыз».

Егер бала барлық сандарды айта берсе, онда бағалаушы баланы тоқтатпауы керек.

Өткізілу тәртібі: Қосу мен Азайту

2-деңгей Оқушы кітапшасы. Оқушыға қағаз бен қалам беріңіз. Практикалық мәселелер жоқ. Уақыты белгіленмеген. Ерте тоқтату: қатарынан төрт қате жауаптан кейін. Егер оқушы тиімсіз стратегияны қолданса, баладан «Сіз мәселені шешудің басқа жолын білесіз бе?» деп сұраңыз. деп сұрауыңыз мүмкін. Егер оқушы тиімсіз стратегияны қолдануды жалғастырса немесе мәселе бойынша 5 секунд үзіліс жасаса, солай айтыңыз. Жауапты дұрыс емес деп белгілеп, келесі сұраққа көшіңіз. Планшетті дұрыс немесе қате / жауап жоқ деп белгілеңіз. 2-деңгейдегі қосу және азайту кеңестері (тиімсіз стратегияны пайдаланған кезде) Кейде оқушылар тиімсіз стратегиялармен есептерді шешуге тырысады. Ең көп таралғандары: Белгілеу және санау. Үлкен сандарды саусақпен санау. Бұл тиімсіз стратегияның мысалы; бала мәселені шешу үшін тек таңбаларды санауды пайдаланады (және бұл көп уақытты алады).

Өткізілу тәртібі: Сөзбен өрнектелген мәселелер

Оқушыларға қағаз, қарындаш, есептегіштер беріңіз. Практика – 1 мәселе. Уақыты белгіленмеген. Ертерек тоқтату: қатарынан төрт қате жауап бергеннен кейін. Үндеу ережесі: 5 секундтан кейін және бала есептегіштерді, саусақтарды, қағазды немесе қарындашты пайдаланбайды. Оны дұрыс емес деп белгілеп, келесі мәселеге көшіңіз. Егер

бала жұмыс істеп тұрса, бірақ шамамен бір минуттан кейін жауап бермесе. Оны дұрыс емес деп белгілеп, келесі мәселеге көшіңіз. Ауызша сұрақты оқығанда үзіліс жасап, оқушының үлгерімін тексеріңіз; арқылы айтылған мәселелер тек бір рет қайталануы мүмкін. «Сен түсінесің бе?» сұрауға тура келуі мүмкін. Планшетті дұрыс немесе қате / жауап жоқ деп белгілеңіз.

Ауызша есептерді шешу үшін есептегіштерді пайдаланыңыз

Есептегіштер кез келген кішкентай болуы мүмкін - тастар, газдалған шыны ыдыстар, тұқымдар және т.б. Есептегіштерді мектепке әкелуге сіз жауаптысыз. Өткізілу тәртібі: Реляциялық ойлау.

Оқушы кітапшасы. Практика – 1 мәселе. Уақыты белгіленмеген. Ертерек тоқтату: қатарынан төрт қате жауап бергеннен кейін. Көтермелеу ережесі: 10 секундтан кейін және бала сұраққа жауап таппаса. Оны дұрыс емес деп белгілеп, келесі мәселеге көшіңіз. Планшетті дұрыс немесе қате / жауап жоқ деп белгілеңіз.

Реляциялық ойлауда ұпайларды есептеуге арналған кеңестер

10 секундтағы негізгі ереже өте маңызды. Бала ойланып немесе мәселені шешіп жатқандай болып көрінсе де, бағалаушылар 10 секундтан аз уақыт ішінде «басқа есепті қарастырайық» дейді. НЕГЕ? Бұл баланың сандарды қосу және азайту қабілетінің өлшемі ЕМЕС. Бұл парыз мәселесі жылдам және оңай есептер шығару үшін қарым-қатынастық пайымдау мен психикалық математиканы қолдана білу. Мысал: $11 + 6 - 6 = \underline{\quad}$

Бала “11, 12, 13, 14, 15, 16, 17” ні санап, 6 ны қоспауы керек, кейіннен “17, 16, 15, 14, 13, 12, 11” ні санап 6 ны азайтпауы керек. Мұның орнына, бала $6-6=0$ екендігін, жауабы болса “11” екенін жылдамдықпен білуі керек.

Өткізілу тәртібі: Кеңістіктік құрылымды талдау(3D)

ҚОРЫТЫНДЫЛАУ

Оқушы кітапшасы. Практика – 1 мәселе. Уақыты белгіленмеген. Ерте тоқтату жоқ. Мадақтау ережесі: 5 секундтан кейін және егер бала сұраққа жауап бере алмаса. Оны дұрыс емес деп белгілеп, келесі мәселеге көшіңіз. Планшетті дұрыс немесе қате / жауап жоқ деп белгілеңіз. Осы тұрғыдан өткізілген Бастауыш сыныптарда математика дағдыларын бағалау (EGMA) ізденіс пен бағалаудан қорытынды шығаратын болсақ, істеп шығылған инструкция талабы мен критерийлерін егер тиісті деңгейде дұрыс әрі сапалы ұйымдастыра алсақ, күтілген нәтижеге қол жеткізе аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Өзбекстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. (2020 жылы 23 қыркүйекте қабылданды).
2. Өзбекстан Республикасын одан әрі дамыту туралы «Қозғалыстар стратегиясы туралы» 2017 жылғы 7 ақпандағы ПП №4947
3. Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетінің «Жалпы орта орта арнайы, кәсіптік білім берудің мемлекеттік білім беру стандарттарын бекіту
4. 2017 жылғы 6 сәуірдегі № 187 қаулысы.
5. «Өзбекстан Республикасының халыққа білім беру жүйесін 2030 жылға дейінгі даму Тұжырымдамасын бекіту туралы» 2019 жылғы 29 сәуірдегі № ПП-5712

6. 28 январьдағы 2022 жыл «2022-2026 жылға арналған жаңа Өзбекстанның даму стратегиясы» туралы ПЖ-60 Республикасы Президентінің Жарлығы.
7. М.Ахмедов, Н.Абдурахмонова, М.Жұмаев. Жалпы орта білім беретін мектептердің 1-сыныбына арналған оқулық. Ташкент, «Турон-Иқбол», 2020
8. Н.Абдурахмонова, Л.Уринбаева. Жалпы орта білім беретін мектептер 2-сыныпқа арналған оқулық. Ташкент. Янгиюль полиграф қызметі, 2018 ж.
9. Н.У.Бикбаева. Жалпы орта білім беретін мектептердің 4-сыныбына арналған оқулық. Ташкент, «Мұғалім» баспасы. 2020.
10. Обучение младших школьников решению текстовых задач: Сборник статей / Сост. Н.Б. Истомина, Г.Г. Шмырева. – Смоленск, 2005. – 272 с.
11. Results of EGRA / EGMA. USAID from the American people November, 2021
12. Өзбекстан Республикасының Халыққа білім беру министрлігі: www.uzedu.uz.
13. <http://www.rtm.uz> - Республикалық білім орта орталығы сайты.

DIDACTIK IN FORMING STUDENTS' KNOWLEDGE RESEARCH COMPETENCIES

Jiyanov O.P.

Muhammad al-Samarkand branch of TUIT Named after Khorezmi

Senior Lecturer Samarkand, Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6814420>

Abstract. In this article, in the psychological literature, creativity is defined as the creative abilities (abilities) of a person, thinking, emotions, communication, manifestation in certain types of competence, characteristics of the personality as a whole or its individual aspects.

Keywords: competence, didactic laws, technology, intellectual potential, emotional qualities, practical skills, initiator, reformer.

ДИДАКТИКА В ФОРМИРОВАНИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ В ОБЛАСТИ ЗНАНИЙ

Аннотация. В данной статье в психологической литературе креативность определяется как творческие способности (способности) человека, мышление, эмоции, общение, проявление в определенных видах компетентности, характеристики личности в целом или ее отдельных аспектов.

Ключевые слова: компетентность, дидактические законы, технология, интеллектуальный потенциал, эмоциональные качества, практические навыки, инициатор, реформатор.

INTRODUCTION

The objective acceleration of scientific-technological and social progress, economic, environmental, demographic, political and other crisis situations which have emerged in the modern world inevitably affect the system of professional education. Traditional teaching methods of education, content and organization of educational process do not work more and more often. Teacher should be ready to make nonstandard decisions and to take an active part in the innovation processes to form creative abilities of students. For modern specialist it is not enough to have only information, also it is necessary to use it correctly and to form new knowledge. During studying at the university it is important to form research competence of future professional such as willingness and ability to research.

MATERIALS AND METHODS

Modern scientists (L.Golub, N.Demeshkant, I.Zymnia, V.Kraievskiy, V.Lugovyi, O.Lukashevich, S.Markova, V.Nagaiev, Z.Oblitsova, A.Pometyn, A.Khutorskiy, I.Chechel, N.Shestaks etc) point out methodological, theoretical and applied aspects of research activity of students and formation of research skills.

The aim of the article is to identify the main formation principles of research competence of future doctors.

To achieve this aim it is necessary to solve such scientific and methodical tasks as to analyze professional literature on this issue and to elucidate theoretical aspects of formation of research competence of students.

In pedagogy there is a difference in understanding the concept "competence". According to the glossary "competence" on the one hand can be defined as a property that means competent. Competent is a person who has sufficient knowledge in any field; a person who has certain powers;

has full rights, is sovereign. On the other hand competence means: good knowledge of something; a number of obligations of any organization, an institution or a person [9]. These definitions show that competence can have wider meaning that covers a particular field of knowledge and also awareness in one field.

Discrete distinction of these concepts can be found in scientific studies of I.Zymnia, V.Kraievskiy, A.Khutorskyy. Scientists state that competence is a range of issues in which people are well aware, have knowledge and experience [1].

Competence is generalized given in time social requirement to the student educational training that is necessary for his/her effective and productive activity in a particular area. Moreover, competence can be defined as a possession usage of a certain competence by a student, his/her personal attitude to the subject and activity. Competence is a formed characteristic (a set of characteristics) of an individual-student and minimum experience in a given field of activity [1].

O. Pometyn provides key features of competence including multifunctionality as an ability of a person to solve a variety of problems in his/her personal and public life; oversubject and interdisciplinarity as a width of functionality of competence (professional, social, domestic sphere etc.); multidimensionality as a reflection of knowledge, mental processes, intellectual skills, strategies, technologies, emotions, evaluations, creative achievements; providing the development of personality: logical, creative, reflective thinking of an individual, his/her self-determination, self-education etc [5].

RESULTS

We can try to determine the nature of research competence according to the definition of research as a whole, the model developed by A.Leontiev. There an activity is understood as a system of interdependent components: needs – motivation – goals; actions – operations – conditions. The general model is specified according to research activities. It should be noted that the basis of research is an essential need for new knowledge and the results of this activity. This need is an essential component of personality (S.Rubinstein). Research activity is a cultural mechanism of science development (M.Kagan). It forms the emotional-valuable attitude to the world, own activity, trains needs and motives (Z.Oblitsova, A.Pentin). We take provisions (M.Kagan, N.Shestak) that science as part of culture has its own values, principles and standards: truth, novelty, repeatability, universality, unity, freedom of criticism.

Generally research activity is an activity characterized by focusing on new knowledge. It is an active way to search, build knowledge and foster new experience. Research activity is differentiated as scientific research and educational research: scientific research activity is characterized by the novelty of objective knowledge; educational research activities are organized by a teacher, the novelty of knowledge is subjective (A.Leontovich). To develop the activity approach, modern scientists (I.Zymnia, V.Kraievskiy, A.Khutorskyy) turn to its integration with the competence approach. This is because competence approach is aimed at designing over subject of content, formation of activities, including research; and particularly – at learning the subject. The essence of this integration, according to the concept of A.Leontiev: individual practice is a competence. Today there are different approaches to determine the main point of the research competence. Scientists consider research competence as a result of well-planned research activities (writing research, formulation and analysis of experimental results etc.).

As it is noted by O.Ushakov that research competence is an integral property of a person, which is manifested in the willingness and ability for independent research activities on solving problems and creative transformation of reality, based on the aggregate personally got knowledge, skills, values attitudes [8].

DISCUSSION

The development of research competence of students in the professional studying is focused on the implementation of their research and personal potential, formation of readiness for creative professional activity.

The research competence is not only the product of studying, but also the result of student's self-development, his/her personal growth.

General aim of a system of formation of specialist's research competence is to create the ability to solve different types of professional research tasks.

Furthermore, S.Osipova pays attention to the transformational nature of the research competence and represents its integral personal quality that is shown in the willingness and ability to learn independently and to get new knowledge as a result of the transfer of semantic context of existing knowledge, skills and methods of activity [8, 130]. Scientist identifies three basic elements of research competence, expressed in the following capabilities: selection of activity aim; determination of the subject, methods of activity, the implementation of actions; reflection, analysis of the activity results (correlation of the achieved results with the intended purpose) [8, 130].

According to N.Demeshkant development of research skills allows the student not only to reproduce the content of the learnt material but also to think independently, to know appropriateness and logical relationships of learnt material [3,24].

Authors define a position of research competence differently in various classifications of key competences. I.Zymnia submits the following classification of research competence as "competence related to human activities". According to the classification of A.Barannikov research competence plays an independent role along with educational, social, personal, communicative, student-adaptive role and competence in the field of organizational activities and cooperation. Research competence by A.Khutorskyi is seen as a part of cognitive competence that includes "methodological item, over subject, logical activity, methods of goal-setting, planning, analysis and reflection" [8]. It also serves as a component of personal self-perfection, aimed at the development of intellectual and spiritual self-development methods.

The research competence is also considered as the degree of research competence mastery, personal characteristics of a person. We agree with the view of V.Kraievskyi and A.Khutorskyi who consider every competence including research as a unity of three components: cognitive or content, technological or procedural and personal. According to the authors during the research competence should be understood knowledge as a result of human cognitive activity in a particular area of science, techniques, research methodology, that student should learn to perform research activities, the motivation and the position of the researcher, his/her value orientation.

CONCLUSIONS

The research competence of a future doctor is an ability to put into practice his/her potential (knowledge, skills, experience, personal qualities) for successful productive activity in

professional and social spheres, to aware his/her social importance and personal responsibility for the results of this activity and the need for its continuous improvement.

Thus it is seen that for efficient formation of research competence we should firstly teach students to work independently, to get knowledge from various sources. Research competence should be formed by person as one of the essential components in the course of studying.

REFERENCES

1. Гордиенко Г. Компетентностный подход к обучению будущих документоведов/ Г.Гордиенко 2010. – № 4. – С. 5-10.
2. Гузеев В.В. Методы и организационные формы обучения. / В.Гузеев. – М.: Народ. образование, 2001. - 127 с.
3. Демешкант Н.А. Развитие исследовательских умений как основа формирования научного мировоззрения студентов высших учебных заведений/ Н.А. Демешкант// Новые технологии обучения. Научно-методический сборник – М.: 2007. – Вып. 47. – С. 23-25.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования/ И.А. Зимняя// Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34-42.
5. Нагаев В.М. Методика преподавания в высшей школе: учеб. пособие/ В.Н. Нагаев. – М.: Центр учб. литры. - 2007. - 232 с.
6. Осипова С.И. Развитие исследовательской компетентности одаренных детей. – ГОУ ВПО “Государственный университет цветных металлов и золота” / С. И. Осипов // Электронный ресурс / Режим доступа: www.fkgpu.ru/conf/17.doc.
7. Пометун А.И. Теория и практика последовательной реализации компетентностного подхода в опыте зарубежных стран/ Елена Ивановна Пометун// Компетентностный подхода в современном образовании: А.В. Овчарук. – Киев, 2004. – С. 15-24.

MENTAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

Matrizayeva Bonu Saburjon qizi

Urgench State University, Pedagogy Faculty, Department of Preschool Education, student

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6814440>

Abstract. This article highlights the issues of mental development of preschool children, the functions of mental upbringing, the methods of mental improvement of preschool children based on the collaboration of preschool educational organizations.

Keywords: preschool educational organizations, educator, family, mental upbringing, children

ПСИХИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. В данной статье освещаются вопросы психического развития детей дошкольного возраста, функции психического воспитания, методы психического совершенствования детей дошкольного возраста на основе сотрудничества дошкольных образовательных организаций.

Ключевые слова: дошкольные образовательные организации, воспитатель, семья, психическое воспитание, дети.

INTRODUCTION

The development of preschool children is a gradual process, and mental development is also improved step-by-step.

Intelligence is a set of cognitive processes, starting from sensation and perception, and includes the processes of thinking and life. Mental activity requires that attention is always focused on a certain goal. A person's intelligence is determined by the characteristics of his success in his main activity. Therefore, the future success of children depends on their mental development.

MATERIALS AND METHODS

Mental development can be understood as the process of development of mental power and thinking resulting from all quantitative possibilities of life effects and consequences.

Our people call wise people who have mature mental education, sharp mind, wit and intelligence. Wisdom is mental consciousness. Wisdom is the greatest and noblest virtue of man. Wisdom is such a rare gift that not everyone is blessed with. That is probably why it is said in folk wisdom, "The crown of the mind is made of gold, not everyone has gold." Since the beginning of mankind, all the scientists and virtuous people, poets and writers who have grown up among people have risen to the level of notable people of their time by acquiring perfect knowledge. Abu Rayhan Beruni, Abu Nasr Farabi, Abu Ali ibn Sina, Mahmud Koshgari, Alisher Navoi, Abdullah Avloni and others, western scientists, such as Jan Amos Komensky, K. D. Ushinsky, J. J. Rousseau and others made great discoveries in all fields of science by acquiring perfect knowledge [2].

By intelligence, Ibn Sina understands the innate talent of a person, the ability to think that is formed in the process of knowing. The intelligence is divided into two categories:

1. Theoretical intelligence is the perception of the general things in existence.
2. Practical intelligence is one of the abilities that can be seen as a motivation in choosing things.

Abdulla Avloni, who is considered one of the great enlighteners of his time, also calls on young people to be knowledgeable. He glorifies reason and knowledge and says, "Intelligence is the perfect and only god of man. The soul is the worker, the intelligence is the initiator," he writes.

At the age of preschool education, knowledge is consistently enriched at a rapid pace, children's speech is formed, cognitive processes are further improved, the child acquires the simplest methods of mental activity. Ensuring mental development of children of preschool age is of great importance for all their future activities. The child develops mentally under the influence of the social environment. In the process of dealing with the people around him, he learns the language and the system of concepts formed with it. As a result, at preschool age, along with intellectual development, the child acquires the language so much that he can freely use it as a means of communication.

RESULTS

The task of mental education is determined by its content, method and organization. Pedagogical-psychological science, in order to effectively solve the tasks of mental education, firstly, to correctly use the child's capabilities, and secondly, to find ways to avoid excessive stress, which can cause general fatigue of the child's organism. Preschool education is engaged in studying the laws and possibilities of mental development of children.

Mental education is of great importance in preparing a child for school education. The acquisition of knowledge by the child, the development of mental activity, the acquisition of mental skills and abilities, serves as a source of preparation for the future labor activity, for their successful study at school.

The tasks of mental education include:

- acquisition of scientific knowledge of the specified volume;
- forming a worldview;
- development of mental strength, talents and abilities;
- development of interest in knowledge;
- development of personal potential;
- formation of cognitive activity;
- development of the needs to constantly supplement one's knowledge, increase the level of general educational preparation;
- equipping learners with methods of cognitive activity;
- thinking ability, formation of creative activity experiences.

DISCUSSION

The formation of mathematical ideas is one of the most important processes in the mental development of preschool children. Mathematics takes a leading place in mental development. Not only games that shape the mathematical imagination, but also music are of great help for the mental development of children in the cooperation of the preschool educational organization and the family. Music is an art form that occupies a large place in our cultural life and is of great importance in the development of human personality. Music education is one of the main and complex aspects of the education of sophistication, it teaches to correctly perceive and appreciate the beautiful things around. Music influenced mental development, accelerated the growth of cells responsible for human intelligence. In the school of Pythagoras, mathematics lessons were conducted together with the music. This process increased the efficiency and mental activity of

the brain. Therefore, the use of mathematics and music in the family is considered to be the most effective method for the mental development of children. In addition, it is necessary to familiarize the child with the surroundings. In this, children will have the opportunity to acquire knowledge by listening, seeing and feeling.

CONCLUSIONS

In conclusion, in the process of educating preschool children, it is necessary to pay attention to their mental development. This process is the main task not only of the educator, but also of the parents. Mental development affects a child's learning. It is advisable for parents to pay attention to their child's development and, in consultation with the educator, to use various games and tasks for his mental development in the family circle or in everyday life. A good result can be achieved if children's mental development is taken into account and methods based on this interest are used.

REFERENCES

1. Sadikova Sh.A. Preschool pedagogy. - T, 2018.
2. F. Kadirova, Sh. Toshpolatova, N.M. Kayumova - Preschool Pedagogy - T. Tafakkur - 2019.
3. B.R. Boltayev- Music education in preschool education- Samarkand - 2019.
4. Komilova, N. A. (2022, June). COMPARATIVE ANALYSIS OF LEXICAL VERBALIZERS OF THE CONCEPT "GENDER" IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 103-106).
5. Komilova, N. A. Comparative Analysis of "Gender" Concept and Issues of Gender Field in English and Uzbek Languages.
6. Do'smatov, H. (2022, June). O 'ZBEK TILIDA SO 'Z TURKUMLARI TASNIFI MASALALARI. In INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND SCIENTIFIC SOLUTIONS. (Vol. 1, No. 1, pp. 108-113).
7. Abdilkadimovna, K. N. (2021). Comparative And Linguocultural Analysis Of The Concept" Gender" In Uzbek And English Languages. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(06), 112-117.
8. Мирзаахмедович, Х. Ф., & Комилова, Н. А. (2021). ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ГЕНДЕР КОНЦЕПТУАЛ СЕМАНТИКАСИ ВЕРБАЛИЗАТОРЛАРИ НОМИНАТИВ ТУРЛАРИНИНГ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 4(6).
9. qizi, S. G. N. ., & qizi, R. M. A. . (2022). Word Categories in English. Middle European Scientific Bulletin, 26, 14-16. Retrieved from <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/1431>
10. Shodieva, G. N. Q., & Rakhmonova, M. A. Q. (2021). INFORMATION PERIOD CHANGE OF PEOPLE'S OUTLOOK, NEGATIVE AND POSITIVE IMPACT OF THE INTERNET. Scientific progress, 2(8), 563-566.
11. Do'smatov, D., & qizi Shodiyeva, G. N. (2022, May). O 'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SO 'ZLARNI TURKUMLARGA AJRATISH TAMOYILLARI. In INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING (Vol. 1, No. 8, pp. 770-774).

BLEND IN ENGLISH AND THEIR STRUCTURE

Dona Usmonova Sotvoldiyevna

Head of the English language department, Fergana State University

Shukurillo Akhmadjonov Egamberdi o'g'li

Master student, Fergana State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6815091>

Abstract. The purpose of this article is to look into the blending process in English. The research investigates the orthographic and phonemic structure of blends on the basis of a quick overview of many prior classificatory studies a quantitative foundation. And also this work is about a morphological process in English known as (lexical) blending. Blending is a common and productive method of word construction that can be defined as follows: Blending is the process of creating a new lexeme by combining elements of at least two existing source words, one of which is shortened in the fusion and/or the source words have some type of phonemic or graphemic overlap.

Key words: blends, lexeme, combination, shortening words, mixing, creating phrases.

СМЕСИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ СТРУКТУРА

Аннотация. Цель этой статьи — изучить процесс смешивания на английском языке. Исследование исследует орфографическую и фонематическую структуру смесей на основе краткого обзора многих предшествующих классификационных исследований и количественной основы. А также эта работа посвящена морфологическому процессу в английском языке, известному как (лексическое) смешивание. Смешение — это распространенный и продуктивный метод словообразования, который можно определить следующим образом: Слияние — это процесс создания новой лексемы путем объединения элементов как минимум двух существующих исходных слов, одно из которых укорачивается при слиянии и/или исходном слове. слова имеют некоторый тип фонематического или графического перекрытия.

Ключевые слова: блэнды, лексема, сочетание, сокращение слов, смешение, образование словосочетаний.

INTRODUCTION

Blending is simply creating new phrases by combination of two words. Some typical and well-known examples are: [1]

a) br(eakfast)	+	(l)unch	=	brunch.
b) mot(or)	+	(h)otel	=	motel.
c) fanta(stic)	+	(f)abulous	=	fantabulous.
d. fool	+	(phi)losopher	=	foolosopher.

Blending has previously been studied primarily in terms of the following questions:

- 1) What distinguishes blending from other word-formation processes?
- 2) What distinguishes different types of blends from one another?
- 3) Why are mixes structured the way they are? Why are blends made the way they are, to put it another way?

The existing study is basically concerned with the third question, but in order to fully understand the study's make-up and database, it is necessary to quickly discuss the previous two questions' conclusions. Blending has been explored in a number of research, the majority of which are categorical in character and focus on the above-mentioned questions 2 and 3. Unfortunately, the factors used as a basis for comparison were frequently varied, difficult to operationalise objectively, and not always followed consistently.

Pound (1914: 1) analyzes 314 blends in one of the earliest studies, providing the following definition:

Blend-words are two or more words that are often of the same connotation.

as if merged into one; as factitious conflation that retain, for a time at least the evocative force of their diverse elements, at the very least.

She argues that blends must be distinguished from (among other things) – analogical extensions or enlargements (such as judgmental [judgment dogmatical]) because judgmental does not imply the meaning of dogmatical, and thus no semantic fusion has occurred, and such forms are "generally unintentional," whereas blends are "often conscious or intentional"; however, she notes on same page that neither criterion is safe.

RESEARCH METHOD AND METHODOLOGY

The definition of blends provided by Algeo (1977: 48) is similar to the one proposed above: "A mixture of two or more forms, at least one of which has been abbreviated in the method of combination". This model relies on fundamental qualities, which means that circumstances where whole forms merge without overlap, for example, cases where full forms combine without overlap do not count as blends but rather as compounds (cf. 1977: 54); examples of non-blends mentioned include squandermania, daisy (historically a compound, namely day's eye) and meritocracy ("a derivative with the combining form -ocracy" [1977: 54]).

Table 1 illustrates the many types of blends that come from this classification; the most classic examples of blends entail linear blending with a shortening of both source words at some point during the process overlap (graphemic or phonemic) (cf. Kubozono 1990: 4).

Table 1. Classification and exemplification of blends (phonemic overlap is italicized)

	Both source words are shortened	Only the first source word is shortened	Only the second source word is shortened	No source word is shortened
+Overlap	kratakjola	fjonlatærian	bouldæfæs	parlæmans
+Linear blending	(critical × particular)	(futile × utilitarian)	(bold × audacious)	(pal × alimony)
+Overlap	kæmibolæ	æmbæksætræs	slækædem	— ³
+Linear blending	(carnivorous × nibble)	(ambidextrous × sex)	(slacker × academy)	
+Overlap	brækf	kranæpæl	smæðkæt	—
+Linear blending	(breakfast × lunch)	(cranberry × apple)	(smother × suffocate)	(compounds)
+Overlap	ædʒɪtæp	—	smokæloutv	—
+Linear blending	(agitation × propaganda)		(smoke × locomotive)	

646 S. T. Grice

It's worth noting that this classification doesn't just apply to blends; other word-formation processes like compounds and complicated clippings also fit into this category.

While several simply classification approaches exist, far less is known about why blends have the structure they have or, to put it another way, why they are assembled the way they are.

For each blend in the data, it is determined the graphemic/phonemic contributions of each source word (henceforth SW) to the blend according to both analyses introduced above (cf. Figure 4 and Figure 5) as well as their graphemic and the phonemic lengths. The resulting data set was then analyzed in two steps. First, A loglinear analysis was done with the variables and variable levels listed below:

Length: $SW_1 = SW_2$ (both source words are equally long);

$SW_1 > SW_2$; $SW_1 < SW_2$

Contribution: $SW_1 = SW_2$ (both source words contribute equally much); $SW_1 > SW_2$; $SW_1 < SW_2$

Medium: spoken vs. written

Analysis: analysis 1 vs. analysis 2

On the basis of Kaunisto's earlier work, we would expect a significant interaction between Length and Contribution such that high frequencies are expected for Length: $SW_1 > SW_2$ | Contribution: $SW_1 < SW_2$ as well as Length: $SW_1 < SW_2$ | Contribution: $SW_1 > SW_2$. Also, we

would expect a main effect of Contribution: $SW_1 < SW_2$ such that these cases should be more frequent than expected.

RESEARCH RESULT AND DISCUSSION

Second, the frequencies for which specific predictions were derived above were tested with a configural frequency analysis (CFA; cf. von Eye 1990) with Holm's correction for multiple post hoc (binomial) tests.

According to the loglinear analysis, all interactions of more than two variables failed to reach significance; the best model (in terms of parsimony and goodness-of-fit; $\chi^2_{ML2} = 16.63$; $df = 21$; $p = 0.733$) involved the significant effects represented in Table 2.

We find strong general preferences such that (i) SW_2 tends to be longer, and (ii) SW_2 contributes more of itself to the blend. However, the interpretation of these main effects must be qualified with a view to the two-way effects, for some of which Kaunisto's predictions are relevant.

The results for Contribution | Length demonstrate that Kaunisto's hypothesis is indeed strongly supported: the two combinations with the highest absolute parameter estimates show that, when SW_1 is longer, then SW_2 contributes more, and when SW_2 is longer, then SW_1 contributes more. What is more, we even find a strongly negative parameter estimate for cases where SW_2 is longer and contributes more to the blend, which is also in accordance with the prediction. All these results are even strongly supported by those of the CFA for these cell frequencies: all sixteen possible

combinations of (Length and Contribution) | (Medium and Analysis) for which Kaunisto's predictions hold are among the strongest significant types and antitypes (as ranked by the Q coefficient of pronouncedness).

In addition to the predicted effects, we also find that when both source words are equally long, they strongly tend to contribute to the blend equally. While this result was not anticipated, it is, I believe, not difficult to explain a posteriori: we have seen above that blends play with word similarity. That is, in cases where both source words are equally long such as snark (snake _ shark) or meld (melt _ weld), the fact that the blend is as long as each source word and that each source word contributes an equal number of graphemes (around some shared amount of overlap) further increases the similarity and, thus, the playful character blends tend to exhibit.

Table 2. Significant effects identified in the hierarchical loglinear analysis

Effect	df	partial ass. χ^2	p	Levels and combinations of levels with highest $ \lambda $	
LENGTH	2	572.26	0	$SW_1 = SW_2$ (-0.579)	$SW_1 < SW_2$ (0.624)
CONTRIBUTION	2	436.18	0	$SW_1 = SW_2$ (-0.532)	$SW_1 < SW_2$ (0.506)
CONTRIBUTION $\times$ LENGTH	4	621.41	0	CONTRIBUTION: $SW_1 > SW_2 \times$ LENGTH: $SW_1 < SW_2$	0.772
				CONTRIBUTION: $SW_1 < SW_2 \times$ LENGTH: $SW_1 > SW_2$	0.737
				CONTRIBUTION: $SW_1 < SW_2 \times$ LENGTH: $SW_1 < SW_2$	-0.561
				CONTRIBUTION: $SW_1 = SW_2 \times$ LENGTH: $SW_1 = SW_2$	0.556
CONTRIBUTION $\times$ MEDIUM	2	11.51	0.0032	CONTRIBUTION: $SW_1 = SW_2 \times$ MEDIUM: written	-0.112
				CONTRIBUTION: $SW_1 = SW_2 \times$ MEDIUM: spoken	0.112
CONTRIBUTION $\times$ ANALYSIS	2	11.53	0.0031	CONTRIBUTION: $SW_1 < SW_2 \times$ ANALYSIS: 1	0.114
				CONTRIBUTION: $SW_1 < SW_2 \times$ ANALYSIS: 2	-0.114

CONCLUSION

In short, we haven't fully tapped into the wealth of information that blends can reveal about the linguistic system. Given the plethora of variables that influence blends, as well as the fact that blends are a crossroads of conscious and unconscious processes, as well as spoken and written language, their study should shed insight on a variety of (psycho)linguistic processes.

REFERENCES

1. <https://www.researchgate.net/figure/Classification-and-exemplification-of-blends>
2. Algeo, John (1977). Blends, a structural and systemic view. *American Speech* 52, 47–64.
3. Kubozono, Haruo (1990). Phonological constraints on blending in English as a case for phonology–morphology interface. *Yearbook of Morphology* 3, 1–20.
4. Pound, Louise (1914). *Blends: Their Relation to English Word Formation*. Heidelberg: Winter.
5. Усмонова, Д. С. (2019). Роль и особенность соматических фразеологизмов различных языков. *Мировая наука*, (9), 250-252.
6. Usmonova, D. S., & Yusupova, M. I. Q. (2021). COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES WITH THE COMPONENT “HEART”. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES* (2767-3758), 2(11), 94-99.
7. Usmonova, D., & Jurayev, I. (2021). SEMANTIC CHANGE OF VERB MEANING. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES* (2767-3758), 2(11), 150-152.
8. Usmonova, D.S. (2021). Axiological Characteristics Of English, Uzbek And Russian Phraseological Units. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*. -IMPACT FACTOR 2021: 5. 857. Published: June 18, 2021 | Pages: 40-45, 2021-yil. Doi : <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume03Issue06-06>

ANALYSIS OF THE TRANSLATION OF JACK LONDON'S WORKS INTO UZBEK

Isakova Barchinoy Ne'matovna

Master's student of Fergana State University, linguistics (The english language) group: 21-07
English teacher, Fergana Academic Lyceum, Ministry of Internal Affairs of the Republic of
Uzbekistan.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6815116>

Abstract. *In the article illuminated the uniqueness of Jack London's work who was one of America's most advanced writers. And an analysis of their translation, with skillful way: translation of personal names, geographical names, and words that reflect national characteristics in the English-to-Uzbek translation of stories.*

Keywords: transliteration, translation, translation analysis, chronotope, poetic means, image, allegory, symbol, epithet, metaphor, allegory, allusion, humor, mythology.

АНАЛИЗ ПЕРЕВОДА ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЖЕКА ЛОНДОНА НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация. *В статье освещается уникальность произведений Джека Лондона и проводится анализ их перевода, в том числе искусного перевода личных имен, географических названий и слов, отражающих национальные особенности в англо-узбекском переводе рассказов.*

Ключевые слова: транслитерация, перевод, переводческий анализ, хронотоп, поэтический носитель, образ, аллегория, символ, эпитет, метафора, аллегория, аллюзия, юмор, мифология.

INTRODUCTION

After the independence of Uzbekistan, great changes took place in all aspects for the development of our country, and these reforms are ongoing. Such development and growth is evident in the field of education as well as in every field. At this point, our President Sh.M. Mirziyoyev's "If you ask me what troubles you, I will answer that it is the education of our children".[8] Their opinions are proof of our opinion. In the current process of globalization, in order to teach the young generation foreign languages, to develop the system of training specialists who can speak these languages fluently, and in this process, to create conditions and opportunities for them to use the achievements of world civilization and world information resources effectively, to develop international cooperation and communication, foreign countries in our country a number of decisions were made to improve the teaching of languages, especially English.

In the rapidly developing world, international relations, the influence of their lives on each other, relations in various fields, exchanges of experience and ideas, harmony and synthesis have risen to a higher level than ever before. Any phenomenon can receive its true value only on a global scale. In literary studies, the principle of comparative evaluation of national literary works with rare examples of world word art is developing.

Consequently, the influence of advanced world literature on Uzbek literature had a significant impact from the end of the 19th century to the beginning of the 20th century. At the heart of socio-political changes, we can see the rise of the art of translation and mutual literary relations, and the direct influence of the artistic way through Russian literature. A number of

genres were formed and developed in Uzbek literature under the influence of world literature. At this point, it should be emphasized that the work translated from one language to another language improves the interaction of peoples, introduces the world view and culture of one people to another people. That's why in the artistic translation, giving the words reflecting the names of people, geographical names and national characteristics also has a special place.

TOPIC ANALYSIS

Jack London's works embody originality and naturalness, there is a huge arsenal of poetic tools, in particular, a special system of images that make up the idea and structure, the important features of the chronotope, the roles of the author, the narrator and the characters in the work. , a clear system of the image and its role in opposition, the role of allegories, symbols, epithets and metaphors, reference to irony, humor and humor, reference to historical events and mythological images taken from the Bible, Hindu mythology, translation of his works, his creativity and character requires consistent learning. In the translation of Jack London's stories "Love of Life" and "Mexican" from English to Uzbek, Professor F.Abdullaev translated personal names, geographical names and words reflecting national characteristics in accordance with the above rules. This translation corresponds to the original work. Here they are transliterated and translated:[7]

DISCUSSION AND RESULTS

Names transliterated: Bill-Bill, May Sethby-May Sethsby, Spider Hagerty-Spider Hagerty, Jose Amarillo-Joce Amarillo, Prayne-Prayne.[5] River, lake, desert, state, city names are also transliterated: Coppermine-Kappernmain, Hudson-Hudson, Mackenzie-Mackenzie, California-California, etc. Some place names are literally translated to introduce the reader: The Great Bear Lake, Land of little sticks.

As the writer tries to describe the events and events, it is natural that in his works many words and language elements representing the same events and events are used. For example, take the following passage from Jack London's story "Love of Life":

Once he crawled near the sick wolf. The animal dragged itself reluctantly out of its way, licking its chops with a tongue which seemed hardly to have the strength to curl. The man noticed that the tongue was not the usual healthy red. It was a yellowish brown and seemed coated with a rough and half-dry mucus (Jack London. "Love of life").

Translated by Fattoh Abdullaev:

Once he even got very close to a sick wolf. Reluctantly, the wolf moved aside and licked its muzzle, barely moving its tongue. His tongue is not red like that of a healthy wolf, but gray-yellow, covered with a thick mucus like glue (J. London. Stories. "Love of Life").

This image of the wolf in the quoted passage shows how close J. London is to the animal world, how he can feel the animal world from the heart, how strong is his knowledge of their psychology and living habits. To clearly show such ability, great work and art is required from the translator.

CONCLUSION

Jack London's "Martin Eden" is one of the literary masterpieces recognized by the world. This work was translated into Uzbek by Kadir Mirmuhammedov based on the edition published in 1961 in Moscow by the publishing house "Ogonyek". Its Uzbek version was published for the first time in 1986 in the city of Tashkent in the fiction publishing house named after Gafur Gulam.

Some of Jack London's works express opinions against the theory of individualism of that time. His work "Martin Eden" is to some extent autobiographical. This work was written during J. London's North Sea voyage.

REFERENCES:

1. Anikin G.V. Istoriya angliskoy literature. – Moskva.: Nauka, 1975. – 56 p
2. Geismar, William. Articles. – London.: Lighthouse, 1986 y. – 89 p
3. Jek London. Martin Eden. London.: – Project – Gutenberg book, 2010 . – 15 p
4. Jek London. Martin Iden. – Toshkent.: – Gafur Gulom, 1986 – 31 p
5. Polatov. Yu. Badiiy asarda nomlar tarjimasi. – T.: Fan, 1967. – 28 p
6. Stone, Ingmar. A sailor in a raw. – Bern.: Wirschaft, 1988. – 14 p
O‘zbek tili adabiyoti 1962. – 89 p
7. Sh.M.Mirziyoyev. <http://hikmatlar.uz>

THE IMPORTANCE OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF DIALOGICAL SPEECH IN THE FRENCH LANGUAGE OF GENERAL EDUCATION SCHOOL STUDENTS

Xudoyberganova Gulasal Faxriddin qizi

Student of Foreign Philology Faculty of Urganch State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6815143>

Abstract. This article provides detailed information about the educational technologies, methods and their importance used in the development of dialogic speech in French of general education students.

Keywords: dialogic speech, educational technologies, methods, speech pronunciation, speech competence.

ТЕКСТ НАУЧНОЙ РАБОТЫ НА ТЕМУ «ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ»

Аннотация. В данной статье представлена подробная информация об образовательных технологиях, методах и их значении, используемых в развитии диалогической речи на французском языке учащихся общеобразовательных школ.

Ключевые слова: диалогическая речь, образовательные технологии, методика, речевое произношение, речевая компетентность.

INTRODUCTION

We know that one of the most important characteristics of a person is the ability to speak. Thought expressed through fluent speech is clear and pleasant. Speech acts are performed through a complex system of organs, in which the activity of the brain plays the main role, speech is a special and high-level form of communication unique to humans, in the process of speech communication, people exchange ideas and influence each other. Speech communication is carried out through language; language is a system of phonetic, lexical and grammatical tools, in order for human speech to be understandable and meaningful, the movements of speech organs must be clear and correct. In order to understand the movement of the speech pronunciation mechanism, it is necessary to have a good knowledge of the structure of the speech apparatus. Speech disorders are a field that has been studied for many years. Speech norms mean generally accepted variants of language use in the process of speech activity. The state of normal functioning of speech is determined by its deviation from language norms due to the weakening of psychophysiological mechanisms.

RESEARCH METHOD AND METHODOLOGY

Primary school students learn a foreign language 2 hours a week, and during this lesson, students learn enough A2 level vocabulary for each topic based on the textbook. In primary grades, i.e. 1st graders, it is necessary to know at least 90-100 words. This indicator increases in the process of moving from class to class. It is known that there are approaches to determining the acquisition of foreign language knowledge, skills and abilities based on standards and criteria.

In the normative approach, the student's knowledge is evaluated on the basis of program requirements or in relation to the average indicator of the class. But when such an evaluation method is used, the student's personal indicators are not taken into account. For example, a student

who had a reading speed of 15 words per minute at the beginning of the quarter recorded a reading speed of 20 words per minute at the end of the quarter. Although his mastery rate has not reached the average level, it has increased to a certain extent. But a student with a reading speed of 20 words per minute at the beginning of the quarter showed a result of 22 words per minute at the end of the quarter. In this case, the first student increased by 5 (coefficient) steps, while the second student increased by 2 (coefficient) steps.

A student of junior high school age is very sensitive to grades and will take a reprimand like "you did it badly" as "you are bad". Therefore, the difference between the initial mastery index and the recorded result should be taken into account when evaluating students' knowledge. Even the smallest achievement of the student should be recognized in the form of "Bally, you are studying faster today than before", "You speak beautifully, I am happy about your success". Such an incentive inspires the student and increases his interest in the subject. Any teacher wants to know how well they are achieving their goals. As a result of teaching, what students will be able to say or write using the acquired language and speech material depends on the efforts of the teacher. For example, after the lessons related to the "Family" topic, students should be able to give brief oral or written information about their family (members). They should be able to give short answers to very simple questions about the age, profession, and interests of family members. Pupils are also required to memorize family riddles, quick recitations, poems and songs.

RESEARCH RESULT AND DISCUSSION

A modern teacher needs to determine these goals before starting each speech topic (Unit). A clear definition of the goal is an important basis for the adequate assessment of student performance. The teacher will be able to determine where there is a gap, which language material is difficult or easy to master, and whether linguistic, sociolinguistic and pragmatic competences are acquired by each student in relation to the topic of speech. This information ensures high-quality and effective practical training. For example, a teacher acquires methodical competence in determining the amount of exercises for mastering language and speech material depending on its level of complexity, or determining the ration of exercises serving the acquisition of competencies based on their status as an educational goal or tool.

It is known that the main practical goal of teaching English in primary grades in accordance with the state education standard for foreign languages of the continuous education system and the English language curriculum for general secondary schools is communicative competence. is to ensure that it is taken at the initial A1 level. The practical goal is achieved through the acquisition of linguistic (speech and language), sociolinguistic and pragmatic competencies. Linguistic competence according to DTS consists of speech competence (listening, speaking, reading and writing) and language competence (lexical, grammatical, phonetic competences and graphics and orthography). Based on this goal, the curriculum distinguishes two aspects of teaching content: what to teach (language material) and what to do (listening, speaking, reading and writing). That is, by learning and teaching language material (vocabulary, grammar, pronunciation), the acquisition of communicative (information exchange) competence related to the skills and qualifications of speech activities is ensured.

CONCLUSION

In conclusion, it should be noted that in speech development training, children's reading and telling stories is especially important. Teaching the retelling of works of art and staging them,

memorizing poetry, imposes great skill and responsibility on the teacher. The more vividly the content of the work of art is expressed by the author, the more expressive and meaningful the speeches of the participants are, the more it excites children, the development of their feelings, the long memory of the events that happen to the heroes of the work, the vocabulary has a positive effect on the enrichment and grammatically correct formation of speech.

REFERENCES

1. Rasulova Z. (2021). Effective aspects of using interactive educational technologies in technology classes. *Science and Education*. Vol. 2, Issue 10, pp. 360-369.
2. Dilova N.G. (2021). Formative assessment of students' knowledge—as a means of improving the quality of education. *Scientific reports of Bukhara State University*. 3:5, pp. 144-155.
3. Dilova N.G. (2018). The importance of sovместного obucheniya and povyshenii effektivnosti nachalnogo obrazovaniya. *International scientific review of the problems and prospects of modern science and education*. S. 90-91.

XALQ DOSTONLARI UMUMIY-TIPIK O'RINLARI SYUJET TIZIMIGA XOS XUSUSIYATLAR

I.Boltayeva

O'zDJTSU O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti

Hamdambek Shomurotov

O'zDJTSU Futbol fakulteti 2-bosqich talabasi

Kamola Po'latova

Yakkakurash sport turlari fakulteti Karate WKF yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Habibullo Tursunov

Mustaqil o'rganuvchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6815153>

Annotatsiya. *Ishda xalq dostonlariga xos an'anaviy umumiy-tipik o'rinlar syujet tizimi tasvirining o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z boradi. Xususan, xalq eposiga xos an'anaviylik asarning g'oyaviy-badiiy mazmunida ko'zga tashlanishi, xalq eposi syujeti ichki turlariga xos epik tasvir an'alarini, ularning alohidaligini namoyish etishi qahramonlik, romanik va tarixiy dostonlarga xos tasvirning o'xshash va farqli jihatları bevosita tipik o'rinlar syujeti qamrovidagi tasviriy vositalarni qiyoslash orqali aniqlanishi manbalar tahlili orqali ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *xalq eposi, syujet, an'anaviylik, g'oyaviy-badiiy mazmun, umumiy-tipik o'rinlar, boshlamalar, epitet, saj, tashbeh, mubolag'a.*

ТИПИЧНЫЕ МЕСТА НАРОДНЫХ БЫЛИН - ТИПИЧНЫЕ ЧЕРТЫ СЮЖЕТНОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация. *В статье рассматриваются особенности описания сюжетной системы традиционных обще типических мест, характерных для народных былин. В частности, идейно-художественное содержание традиционного произведения народного эпоса, традиции эпических образов внутренних видов эпоса, их сходство, сходство и различие образа героического, романтического и исторического эпоса. идентификация которых может быть определена путем сопоставления изобразительных средств, непосредственно охватываемых сюжетом типичных мест, выявляется посредством анализа источников.*

Ключевые слова: *народный эпос, сюжет, традиция, идейно-художественное содержание, общетипические места, начала, эпитеты, саж, тасбех, преувеличение.*

COMMON-TYPICAL FEATURES OF FOLK EPICS ARE TYPICAL FEATURES OF THE PLOT SYSTEM

Abstract. *The article discusses the features of the description of the plot system of traditional common typical places characteristic of folk epics. In particular, the ideological and artistic content of the traditional work of the folk epic, the tradition of epic images of the inner types of the epic, their similarity, similarity and difference in the image of the heroic, romantic and historical epic. the identification of which can be determined by comparing the pictorial means directly covered by the plot of typical places is revealed through the analysis of sources.*

Key words: *folk epos, plot, tradition, ideological and artistic content, typical places, beginnings, epithets, saj, tasbeh, exaggeration.*

KIRISH

Individuallikning an'anaviylik doirasida amal qilinishi xalq eposiga xos badiiy uslubning bosh belgisi hisoblanadi. Bu xususiyat barcha tadqiqotchilar tomonidan to'la e'tirof etilgan ilmiy haqiqatdir.

Shunday ekan, xalq eposiga xos an'anaviylik nimalarda zohir bo'ladi?, degan savol tug'ilishi tabiiy. Ushbu savolga biz quyidagicha javob berishni lozim topdik.

Eng avvalo, xalq eposiga xos an'anaviylik asarning g'oyaviy-badiiy mazmunida ko'zga tashlanadi. Bular: A. Vatan himoyasi bilan bog'liq mavzu; B. Ishq-muhabbat bilan bog'liq sarguzashtlar va jasoratlarga boy safarlar, jang tasvirlari; V. Adolatsizliklarga qarshi olib boriladigan kurashlar mavzusi; G. Do'stlik-birodarlik yo'lida jonbozlik qilish mavzusi kabilar. Mana shunday oliyjanob, yuksak ideallarni tarannum etuvchi an'anaviy mavzular tufayli xalq eposida an'anaviylik individuallik ustidan hukmronlik qiladi.

Xalq eposiga xos an'anaviylik asarning umumiy-tipik o'rinlari tasvirida ham ko'zga tashlanadi. Bunday o'rinlar, V.M Jirmunskiy va H.T. Zarifovlarning ko'rsatishicha quyidagilardan iborat: 1. An'anaviy boshlama va tugallanmalar. 2. Otni egarlash. 3. Otning ta'rifi. 4. Bahodirona otda chopish. 5. Jang tasviri. 6. Safarga otlangan qahramonga nasihat qilish. 7. Safar chog'ida qahramonning biror shaxsga duch kelib qolishi va savol-javob. 8. Jang oldidagi o'zini ta'riflash. 9. Sevishganlar uchrashadigan chorbog'lar tasviri. 10. Malikalar tasviri. 11. Kanizak tasviri. 12. Ko'sa tasviri. 13. Maston kampirlar tasviri.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Rus folklorshunosligida ham «umumiy o'rinlar» (tipik o'rinlar) haqida talaygina tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ular ichida A.B. Позднеев, Ф. Селиванов П.Д. Уховlarning maqolalarini alohida qayd etish kerak bo'ladi.

Mazkur ishlarda tipik o'rinlarning xalq eposi va boshqa janrlarda tutgan o'rni, hattoki bunday o'rinlarning eposning muayyan joyi e'ki ijrochi bilan bog'liqligining aniqlovchilik vazifasini o'tashi kabi masalalar haqida fikr-mulohazalar bildirilgan. Biz ularning va o'zbek folklorshunoslarining xalq eposidagi tipik umumshtirilgan o'rinlar haqida, "umumiy o'rinlar"da bildirilgan fikrlarini hamda ularning xalq dostonlarida tutgan o'rni haqida quyidagicha fikrlarimizni bildirishni lozim topamiz:

1. Tipik o'rinlar xalq dostonlarida epik tasvir prinsiplari va an'alarini o'zida mujassam etgan syujetning barqaror tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Shu bois tipik o'rinlar syujeti epiteta, saj, tashbeh, mubolag'a kabi an'anaviy tasvir hamda ifoda vositalarini saqlab keladi.

Tipik o'rinlar syujeti xalq eposining ichki turlariga xos epik tasvir an'alarini, ularning alohidaligini namoyish etadi. Shuning uchun qahramonlik, romanik va tarixiy dostonlarga xos tasvirning o'xshash va farqli jihatlari bevosita tipik o'rinlar syujeti qamrovidagi tasviriy vositalarni qiyoslash orqali aniqlanadi.

2. Tipik o'rinlar xalq dostonlari syujetining barqaror tarkibiy qismlarini tashkil etganliklari sababli variantlilik yoki versiyalilik, ularning farqli jihatlari kabi masalalarini yoritishda muhim mezonlik vazifasini o'taydi. Shu ma'noda tipik o'rinlar syujeti xalq dostonlaridagi badiiy tasvirning estetik qimmatini aniqlashda ishonch etaloni deb hisoblash mumkin.

Tipik o'rinlarga xos yuqorida qayd etilgan xususiyatlardan kelib chiqib, xalq dostonlaridagi syujetning o'ziga xosligini belgilashda asosan tipik o'rinlarni mezon sifatida tanlab oldik.

Xalq dostonlaridagi boshlamalar tipik o'rinlardan eng muhimi hisoblanadi. Chunki boshlamalar real voqelikni epik voqelikdan ajratib turuvchi muhim chegaradir. Mana shu boisdan xalq baxshilari boshlamaga alohida e'tibor qaratib, ularni badiiy tasvir vositalari bilan bezashga harakat qilganlar. Chunki boshlamalarda epik makon va zamon, qahramon va uning shajarasi haqida ma'lumot beriladi. Bu ma'lumotlar muayyan darajada mubolag'ador, ravon hamda go'zal badiiy tasvirlar bilan bayon etilishi lozim. Demak, boshlamadagi tasviriylik ijrochining istak-xohishi bilan emas, balki epik an'anaga ko'ra, xalq idealini tashuvchi qahramon holati, u faoliyat ko'rsatadigan makon va zamon alohida diqqat va mehr bilan tasvirlanishi lozim.

O'zbek xalq dostonlari ko'p tipli bo'lganligi uchun har bir tipdagi dostonlarga xos boshlamalar syujetining o'ziga xosligi bilan ham ajralib turadilar.

TADQIQOT NATIJASI VA MUHOKAMA

O'zbek xalq qahramonlik eposi «Alpomish» dostoni syujeti tasviriy vositalarning juda oz, ammo soz qo'llanishi bilan farqlanib turadi. Doston syujetida badiiy tasviriy vositalarning oz qo'llanishi qahramonlik eposiga xos og'ir, vazmin, salobatli tasvir uslubi talablari bilan shartlangan. Dostonning Fozil Yo'ldosh o'g'li varianti boshlamasi syujetida shunday holatning shohidi bo'lamiz: <<Burungi o'tgan zamonda, o'n olti urug' Qo'ng'irotda Dobonbiy degan o'tdi... Boysari boy edi, Boybo'ri shoy edi, bu ikkovi ham farzandsiz bo'ldi».

Agar diqqat qilinsa, mazkur boshlama syujetida qahramonning katta bobosi yashagan epik vaqt, uning yashagan epik makoni, ayni paytda etnik mansubiyati ifodasidagina epitet qo'llanilgan. Keyinroq esa Dobonbiyning nabiralari, ularning el orasidagi mansabi va holati bayonida epitet uchraydi xolos.

Qahramonlik eposiga xos bunday vazmin, oddiy bayon uslubi dostonning faqat Fozil shoir variantigagina xos bo'lmay, balki uning Berdi baxshi (Berdiyor Pirimqul o'g'li), Po'ltan shoir, Ergash Jumanbulbul o'g'li va Xushboq Mardonaqul o'gli variantlari uchun ham xosdir. Masalan, dostonning Berdi baxshi varianti syujeti shunday boshlama bilan boshlanadi: <<Burungi zamonda Shashavat shahrida Dovonbiy degan podsho bor ekan... Ikki o'g'lini uylantirgandan so'ng bor dunyosini ham bo'lib berdi; har o'g'liga o'n sakkiz ombordan tilla tegdi, o'ttiz kunlikdan qo'y tegdi, to'qson to'qaydan yilqi tegdi>>

Mazkur boshlama syujetida ham qahramonning bobosi yashagan davr va makon haqida, uning qay darajada katta boy, podsho bo'lganligini ta'kidlashga xizmat qiluvchi epitetlarga qo'llanilgan.

Dostonning Po'ltan shoir va Ergash shoir variantlari boshlamasi epitetlar qo'llanilishi jihatidan yuqoridagi variantlardan katta farqlanmaydi: «Qirq ming uyli Qo'ng'irotda Qulqorabek o'tdi... O'n to'rt quda keldi, sakkiz chorhokim keldi, ikki yonboshida o'tiradigan vazirlari keldi, chap otaliq, o'ng otaliq beklari keldi, hazrati Xizir keldi, yurtini qidirib yetti qalandar keldi»!..

Xushboq Mardonaqul o'g'li varianti boshlamasi esa shunday syujet bilan boshlanadi: «O'n ming uyli Qo'ng'irotda eldan, Hozirgi Surxon vohasini dili - Boysun tumanining bundan ming yil ilgarigi nomi Xo'jaiqand edi, yantoqlari shakar, qand edi.

Keltirilgan boshlamalar syujeti ichida Po'ltan shoir va Ergash shoir varianti epitetlarga nisbatan boyligi bilan ajralib turadi. Buning sababi baxshilarning ko'proq romanik dostonlar kuylashga moyilliklari bilan izohlanadi.

Berdi baxshi va Xushboq Mardonaqul o'g'li variantlaridagi boshlamalar esa qahramonlik eposiga xos sodda, vazmin va bezaksiz badiiy axborot beruvchilik vazifasini o'taydilar.

Chunonchi, «To'lg'onoy» dostonida quyidagicha boshlamani o'qiydiz: «Zamonning zamonida, burungi o'tgan vaqtda, Oqbo'tabek O'ratepada bek bo'lib, so'rab turdi». Ergash shoirdan yozib olingan «Yakka Ahmad» dostonidagi boshlama esa tubandagichadir: «Burungi o'tgan zamonda, el bilan yurti omonda, Do'rman elida, Bobir-Hovdak ko'linda, yurtning og'asi, sovut to'nning yoqasi Qoraxon, Sarixon degan bor edi. Do'rman elining yartisiga Qoraxon hokim edi, yartisiga Sarixon hokim edi. Ikkovi ham fuqaroparvar, g'aribni do'st ko'rgan, yetimlar manglayini siypagan oqko'ngil shahzodalar edi. Ikkovining ham kamlik yeri yo'q, beklikdan mini yo'q, lekin ikkovida ham farzand yo'q edi»

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, qahramonlik eposiga xos boshlamalar syujeti epitetlarga, saj va boshqa tasviriy vositalarga boy emasligi, boshi oddiy bayon uslubiga egaligi bilan alohida ajralib turadilar. Tarixiy dostonlar boshlamasi qayd etuvchi epitetlar qo'llanishi jihatidan qahramonlik eposiga yaqin turadilar. Ularda epik zamon va makon haqida xabar beruvchi qayd etuvchi epitetlar mavjud bo'ladi xolos.

REFERENCES

1. Жирмунский В.М., Зарифов А.Т. Узбекский народный героический эпос. - М., 1947.- С. 426-427.
2. Гусев В.Е. Эстетика фолклора.-Л., 1967.-С.189.
3. Mirzayev T. <<Alpomish» dostonining o'zbek variantlari. -T., 1968. 131-bet:
4. Sarimsoqov B. O'zbek adabiyotida saj. -T.: Fan, 1978.-63-84 betlar
5. Alpomish. O'zbek xalq qahramonlik dostoni. -T., 1998. 14-bet.
6. Alpomish. -T.: Yozuvchi, 1999. 7-bet.
7. M.Jo'rayev, J.Eshonqulov. Folklorshunoslikka kirish. O'quv qo'llanma. -T.: «Barkamol fayz media», 2017,180 bet.
8. To'lg'onoy // Oysuluv. O'zbek xalq ijodi. Ko'p tomlik.-T., 1984, 129-bet.
9. Boltayeva I.Xalq dostonlarida epitet.//Monografiya.Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti.Toshkent,2002-yil.
10. Boltayeva I.Adabiyotda vorisiylik muammosi.//Monografiya. "Muharrir" nashriyoti.Toshkent,2020-yil.

OG'ZAKI METODNING TURLARI HAQIDA TUSHUNCHA

Abdulboqiyeva Moxichehra Hamidulla qizi

Namangan davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6815161>

Annotatsiya. Musiqa darsida o'qituvchining so'z mahoratiga alohida talab qo'yiladi, sababi, o'quvchi dars mobaynida o'qituvchini nazorat qilib o'tiradi, uning eng avvalo so'zlashini kuzatadi, o'ziga kerakli xulosalar chiqaradi. SHuning uchun o'qituvchi darsda o'z rejasiga muvofiq mavzu doirasida nutq madadaniyatiga katta e'tiborini qaratishi lozim bo'ladi. Darsni turli qiziqarli hikoya va tushuntirishlar asosida tashkil etishi zarur bo'ladi.

Kalit so'zlar: o'qituvchi, badiiy, nutq, suhbat, hikoya, asar, til.

ПОНИМАНИЕ ТИПОВ УСТНОГО МЕТОДА

Аннотация. На уроке музыки особое требование предъявляется к навыкам говорения учителя, потому что учащийся следит за учителем во время урока, в первую очередь, наблюдает за его речью, делает необходимые выводы. Поэтому учителю придется уделять больше внимания культуре речи на уроке по плану. Вам нужно будет организовать урок на основе множества интересных историй и объяснений.

Ключевые слова: учитель, искусство, речь, беседа, рассказ, произведение, язык.

UNDERSTANDING THE TYPES OF ORAL METHOD

Abstract. In a music lesson, a special requirement is placed on the advice of a speaking teacher, because the student follows the teacher during the lesson, first of all, observes his speech, draws the necessary conclusions. Therefore, the teacher will have to pay more attention to the culture of speech in the lesson according to the plan. You need to organize the lesson around lots of interesting stories and explanations

Keywords: teacher, art, speech, conversation, story, work, language.

KIRISH

Tabiat va jamiyatdagi narsa va hodisalar turli tillarda turlicha nomlanishidan qat'i nazar, mana shu jarayonda u insonlar faoliyatida fikrlash va o'zaro ijtimoiy munosabat-muomala vositasi, materiali bo'lib qolaveradi. Til muomala vositasiga aylandimi, uning imkoniyat doirasi ham tabiiy ravishda kengayib boradi. Endi u nutq, nutqiy jarayon quroliga aylanadi.

O'qituvchi o'zining asar haqidagi badiiy kirish so'zi bilan o'quvchilarni ajoyib va sehrli san'at dunyosiga olib kiradi, qiziqarli suhbatlar uyushtiradi. O'quvchilarning diqqatlarini musiqa obraziga yo'naltiradi.

Musiqa o'qituvchisi so'zidan foydalanish sohasidagi shaxsiy pedagogik texnikasini takomillashtirish ustida hamisha ishlashiga to'g'ri keladi. Quyidagilar uning asosiy mezonlari qatoriga kiradi:

- so'zlarni aniq talaffuz qilish;
- nutqning sur'atini va ohangini mohirona tartibga solish intonatsiyalarning rang-barangligi;
- pauzalarda mantiqiy urg'ularni o'z vaqtida qo'llash;
- bayon qilish uslubining emotsionalligi;
- imo- ishora va mimikaning egallanganligi, ularning nutq
- mazmunini o'z vaqtida, o'ylab va me'yori bilan kiritish;

- o'quvchilar oldida o'zini qat'iy va ayni vaqtda erkin tutishi.

Hikoya tinglanadigan musiqa asari yoki o'rganiladigan qo'shiq mazmunini izchillik bilan obrazli qilib, chiroyli bayon qilishdir. Syujetning borligi va uning vaqt jihatidan rivojlanib borishi hikoya uchun harakterlidir. Hikoya qilish jarayonida tinglovchilarning tuyg'ulari va kechinmalariga ta'sir etiladi va bu bilan ularning o'rganilayotgan asarga bo'lgan munosabati shakllanadi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Hikoya - bu o'qituvchining musiqa asari haqidagi jonli, obrazli va yorqin hikoyaviy bayonidan iboratdir. Hikoya- qisqa obrazli va qiziqarli bo'lib, undagi bayon mazmuni asosiy maqsad- o'quvchilarni asar obrazini badiiy tasavvur etishga va shu vosita bilan musiqa asarini badiiy idrok etishga erishishidan iborat.

Hikoya metodi og'zaki bayon qilishda musiqa asarining mazmunini o'quvchilarga savol berib uzmasdan bayon qilishni nazarda tutadi, faqatgina qiziqarli va obrazli qisqa hikoya bolalar qalbida o'rganiladigan asarga nisbatan qiziqish va muhabbat uyg'ota oladi.

Pedagogning yorqin va jonli hikoyasi, u keltirgan misollar va faktlar o'quvchilarni o'z-o'zini tarbiyalashga undaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga tafakkurning obrazlilikiga xos bo'lganligi uchun ular bilan ishlashda hikoya metodini qo'llash ayniqsa maqsadga muvofiqdir.

Biz hozircha darsdagi o'qitish metodi sifatida o'qituvchining hikoyasi haqida so'z yuritdik. Ammo hikoyadan o'quvchilarning bilimlarini tekshirish vositasida ham foydalandik. U holda gap o'quvchilardan yakka holda so'rash vaqtidagi hikoyalari to'g'risida boradi. O'qituvchi o'quvchilardan hikoyachilarni, dokladchilarni avvaldan tayyorlaganda o'quvchilarning hikoyalari dars davomida qo'llaniladi. O'quvchilar bunda eng muhimi hikoya qilish paytida muayyan rejadan foydalansin, mazmun elementini mantiqan, birma- bir ochib bersin; hikoyaning ma'lum bosqichini tugalllar ekan, yakunlovchi jummalarni tushuntirishning yangi bosqichi bilan bog'lay olsin.

Tegishli nutq madaniyatini ta'minlash o'quvchilarga ortiqcha so'zlar, siyqasi chiqqan iboralardan qutulishda mohirona maslahatlar ko'magida yordam berish, aytilgan har bir mustaqil fikr, mulohaza, so'zlarning, o'ylab topilgan yangi fikrlarning originalligi uchun rag'batlantirishlar muhim ahamiyatga ega. Nutq o'stirish o'quvchilar shaxsini intellektual rivojlantirishda o'ta muhim ahamiyatga molik vazifa bo'lib, u faqat musiqa o'qituvchilarini emas, balki barcha o'quv fani o'qituvchilarining ham vazifasi ekanligini unutmaslik kerak.

Suhbat - o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida munosabatning jonli, faol savol- javob shakli. O'qituvchi savol berishi bilan juda ham rang- barang o'quv vazifalarini hal etish o'quvchilar bilimini aniqlash, ularni umumlashtirish va tizimlashtirish, yangi bilimlarni o'zlashtirish vaqtida o'quvchi tafakkurini boshqarish, o'z tarbiyalanuvchilarining bilish kuchi va qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniga ega bo'ladi. Bunda o'quv material bolalarning musiqa haqida bilim doirasi va amaliy tajribalari bilan bog'lanib o'zlashtiriladi.

Suhbat jarayonida o'qituvchi o'quvchilarning faoliyatini kuchaytiradi., musiqa haqidagi bilim doirasini yangi ma'lumotlar bilan boyitadi.

TADQIQOT NATIJASI

Tushuntirish bu ilmiy isbotlash metodi sifatida musiqa darslarida qo'llaniladi. U musiqa savodi, musiqaning tuzilishi va rivojlanishi kabilarni o'rganilishida foydalaniladi. Tushuntirish- o'rganilayotgan qo'shiq, musiqa savodi va undagi qoidalar va musiqa bilan harakatning mohiyatini ochib berishga qaratilgandir.

Musiqiy tarbiyada u doimo tushuntirilganlarni nima uchun aynan o'qituvchi talab qilgan usulda bajarish zarurligi sabablari va shartligini ochib berish bilan bog'langan. Masalan, o'qituvchi musiqa savodidan biror bir mavzuni yoritayotganida uning ilmiy asosda ham hayotiy misollar orqali sodda yo'llar bilan o'quvchilarga tushuntirib berish kerak. O'qituvchi tomonidan tushuncha berilayotgan vaqtda nutqqa chunki so'zini kiritish tushuntirish metodi uchun harakterlidir.

Tavsif musiqa bilan bajariladigan harakatlarning belgisi, sifatlari yoki ularning izchilligi haqidagi qo'llanmani o'z ichiga oladi, lekin musiqiy harakatning aynan shunday xarakterini shart qilib qo'yuvchi asboblari ko'rsatilmaydi. Tushuntirishga nisbatan tavsif go'yo uning soddalashgan shakli hisoblanadi.

Musiqa tajribasida harakat amallari yoki ularning elementlari o'quvchilarga yetarlighicha yaxshi ma'lum bo'lgan yoki yangi harakatlarni bajarish yo'llari juda soddaligi tufayli batafsil tahlil qilinmasa ham bo'ladigan hollarda tavsifdan foydalanadi.

O'qitishning og'zaki metodlar tarbiyaviy ta'sirini kuchaytirishga alohida ahamiyat berish zarur. O'quvchilarda musiqa faoliyatlari mazmunini asoslash, isbotlash, taqqoslash, bir- biriga qarama- qarshi qo'ya olish mahoratini oshirish uchun og'zaki metodlarning rolini ko'tarish lozim.

O'qituvchining so'zi faqat oddiy axborot berishdan iborat bo'lmay, balki ishonitiruvchi, asoslovchi, isbotlovchi va ta'sirchan kuchga ega bo'lishi kerak. O'qituvchining so'zi emotsiyalar, bayon qilinadigan mavzularga shaxsiy munosabat bilan yo'g'rilgan bo'lishi lozim. Bularning barchasi o'qitishdagi og'zaki metodlarning tarbiyaviy ko'rinishi va ta'sirini kuchaytirish imkonini beradi.

MUHOKAMA

Milliy ruhda yaratilgan qo'shiqlar orqali yoshlarning milliy his-tuyg'ulari tobora takomillashib boradi. Ohanglar bilan ularning uyg'unligi insonlar qalbiga yaxshilik olib kiradi. SHu bilan birga, milliy ta'lim-tarbiya tizimi rivoj topadi.

O'zbek bolalar folklorida maqollar hamda o'zbek hazinasining bitmas manbai atalgan xalq hikmatlarining o'zni beqiyosdir. Boshqa xalqlarda ham bo'lganidek, o'zbek xalqining asrlar davomida vujudga kelgan xalq og'zaki ijodining noyob merosi hisoblanmish xalq maqollari qadimdan tarbiya vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb kelgan.

Bizga ma'lumki, maqollar hamda hikmatlar an'anaviy tarbiya usullarini, hususan odob-axloq, xulq-atvor va muomala madaniyatiga oid ko'nikmalarni shakllanishida, o'quvchi yoshlarning dunyoqarashlarini kengaytirishda, bir-birlariga bo'lgan mehr-oqibatlarini kuchaytirishga yordam beradi.

Kamtarga kamol-manmanga zavol maqolini olib qaraydigan bo'lsak, insonlar o'rtasidagi turli kelishmovchiliklar, ziddiyatlar orqali namoyon bo'ladigan harakatlarni qolipga soluvchi ma'noni anglab olamiz. Demak, kamtar insonlar hamisha el ardog'ida bo'ladilar. Manmanlikka ruju qo'ygan insonlar xatto insoniy fazilatlarga zid bo'ladigan madaniyatsizlik, badxulqlik, badnomlik kabi unsurlarni o'zida mujassam bo'lganligini ham his qilmay qoladilar. Aynan shunday fazilatlarni o'quvchi yoshlar ongiga singdirib borishda joylarda o'tkaziladigan tadbirlar jarayonida xalq og'zaki ijodining noyob durdonasi folklorga murojaat etilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Buyuk ajdodlarimiz qoldirgan ma'naviy merosimiz asosini ham hikmatlar chulg'ab olgan, ya'ni, bobokolonlarimizning har bir aytgan so'zi bizlar uchun hikmatdir.

Maqol va hikmatlardan tashqari bolalar folklorida milliy o'yinlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalar o'rtasida o'ynaladigan deyarli barcha o'yinlarning mazmun mohiyati epcillikni, donolikni, ziyraklikni, botir va jasur bo'lishlikni talab etadi.

Ma'lumki, qish faslida havoning pastligi tufayli, tashqarida o'yin o'ynash imkoniyati bo'lmaydi. Ayniqsa birinchi sinf o'quvchilari orasida kasal bo'lib qolish hollari ham kuzatiladi. SHuning uchun sinf xonasida turli qiziqarli, harakatli raqs yoki qo'shiqli o'yinlar, so'z o'yinlari, boshqotirma o'yinlarini tashkil etish mumkin. Yanada qiziqarliroq chiqishi uchun hayvonlar ishtirokida o'tadigan, to'g'rirog'i ularga taqlid asnosida o'tkaziladigan musiqiy o'yinlarni ham tashkil etish mumkin.

O'quvchilarga xudbinlik, ishyoqmaslik, nodonlik, odobsizlik, hasadgo'ylik, janjalkashlik kabi xulq-atvorda, fazilatlariga zid bo'lgan unsurlarning oldini olishda qo'l keladi.

Biroq, nechadir yuqorida tilga olingan bolalar o'yinlarining barchasi ham foydalanilmaydi. Ko'p joylarda bir xildagi, ya'ni "Bekinmachoq", "Oq terakmi, ko'k terak", "Chillak", "Yong'oq", "Kim oladi" kabi o'yinlarning o'ynalayotganligini kuzatamiz. Ota-bobolarimiz, momo-yu xolarimizdan ibratli, qiziqarli o'yinlar meros qolgan-ku? Zero, qadimda ham bolalar o'yinlari "Hayotga tayyorlash maktabi" sifatida foydalanib kelingan.

XULOSA

Tarixdan ma'lumki, ajdodlardan meros har bir hikmat, har bir so'z keyingi avlod uchun tarbiya quroli bo'lib kelgan. SHunday ekan, biz bo'lg'usi pedagoglar hozirda olayotgan bilimlarimizni mustahkamlab, kelgusida maktablarda folklor qo'shiqlarini, xalq og'zaki ijodi namunalarini o'rgatib, O'zbekiston mustaqilligini mustahkamlash yo'lida bor kuchimizni ayamay xizmat qilishimiz zarur.

REFERENCES

1. Estetik tarbiya asoslari. N.A.Kushaev tahriri ostida. □Toshkent: -O'qituvchi, 1992-yil.
2. Qodirov R./. Boshlang'ich sinflarda ko'p ovozli kuylash. □Toshkent. □././ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1997-yil.
3. Мусахоновна Қ. Л. УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В3. – С. 577-585.
4. Dzhuraev R. K., Karakhanova L. M. Model of the organization of research activities of 10th grade students in teaching physics and biology //International journal of discourse on Innovation, integration and education. – 2021. – Т. 2. – №. 01. – С. 296-300.
5. Karakhanova L. M. USE OF MEDIERE RESOURCES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF BIOLOGY IN SCHOOLS //International Scientific Review of the problems of pedagogy and psychology. – 2018. – С. 68-70.
6. Qizi R. G. V. OLIMPIADA MASALALARI ORQALI O'QUVCHILARNING FIZIKA FANIGA QIZIQISHINI ORTTIRISH METODIKASI //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 7-12.
7. Raxmatullayeva G. N. V. Q., Atajanov E. Y., Sotivoldiyeva M. I. Q. QATTIQ JISMLAR FIZIKASIGA OID MASALALAR YECHISH ORQALI O 'QUVCHILARNI FAN

- OLIMPIADALARIGA TAYYORLASH METODIKASI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 11. – C. 160-165.
8. Qilichovich Q. E., Yusupboyevich A. E. AKADEMIK LITSEYDA QATTIQ JISMLAR FIZIKASIGA OID TUSHUNCHALARNI TAKOMILLASHTIRISH //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 118-124.
9. Uljaevna, U. F. (2020). Didactic games in preschool educational system. *Проблемы современной науки и образования*, (4-2 (149)), 27-29.
10. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. (2021). Development and education of preschool children. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(2), 326-329.

ЎҚУВЧИЛАРДА АХЛОҚИЙ ИДЕАЛ ҲАҚИДАГИ ТАСАВВУРЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА БУЮК АЖДОДЛАРИМИЗИ МЕРОСИДАН ФОЙДАЛАНИШ ЗАРУРАТИ

Юнусалиева Наргиза Ортиқбой қизи

Қўқон давлат педагогика институти мустақил тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6815180>

Аннотация. Мақолада ўқувчи-ёшларни миллий маънавий мерослар асосида тарбия беришда Марказий Осиё мутафакирларининг маънавий меросидан фойдаланиши ва улар орқали ёш авлодга ижобий мезонларни шакллантириши назарда тутилади. Шунингдек, буюк алломаларнинг тарбия ҳақидаги қимматли ўғитларидан намуналар келтирилади. Уларнинг ҳар бирини ижод йўли ва ҳаёти ёшлар учун катта бир мактабдир.

Калит сўзлар: маънавий мерос, маънавий тафаккур, одоб-ахлоқ, қариндош-уруғ, маҳалла ва жамоатчилик ҳамкорлиги, ахлоқий камолот, ҳалоллик ва поклик, иймон ва виждон, маънавий хислатлар.

НЕОБХОДИМОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАСЛЕДИЯ НАШИХ ВЕЛИКИХ ПРЕДКОВ В ФОРМИРОВАНИИ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О НРАВСТВЕННОМ ИДЕАЛЕ У ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В статье предусматривается использование духовного наследия центральноазиатских мыслителей в воспитании читателя-молодежи на основе национального духовного наследия и через них формирование позитивных критериев для подрастающего поколения. Кроме того, пословицы приводятся от ценных сыновей великих ученых о воспитании. Творческий и жизненный путь каждого из них - отличная школа для молодежи.

Ключевые слова: духовное наследие, духовная рефлексия, порядочность, родственное семья, партнерство по соседству и сообществу, нравственное совершенство, честность и чистота, вера и совесть, духовные качества.

THE NEED TO USE THE HERITAGE OF OUR GREAT ANCESTORS IN THE FORMATION OF IDEAS ABOUT THE MORAL IDEAL AMONG SCHOOLCHILDREN

Abstract. The article provides for the use of the spiritual heritage of Central Asian thinkers in the education of schoolchildren through socialization and the formation of positive criteria in the younger generation. There are also examples from the works of great scientists, the creative path and life of each of whom is an excellent school for young people.

Keywords: spiritual heritage, spiritual thinking, morality, kinship, community and partnership in the community, moral maturity, honesty and purity, faith and conscience, spiritual qualities.

КИРИШ

Жаҳонда шахс ва жамиятнинг ўзаро муносабати, ижтимоий амалиётлар таҳлил қилинганда идеал, ғоя, мақсад ва моделлар катта ўрин эгаллаши кузатилади. Шахс маънавий борлигида, аввало, эпистемологик, гносеологик қатлами юзага келар экан, унда, албатта, ўзгармас, мукамал, намуна ва андаза сингари хусусиятларга эҳтиёж сезган. Бу бир томондан, шахс онгида экзистенциал бўшлиқни тўлдириб, иккинчи

томондан, жамиятда инсоннинг яшашдан мақсади, интилиш уфклари ва бахтли-фаровон ҳаёт кечириш идеалларини яратишга, комплекс ривожланиш моделларини ишлаб чиқишни кун тартибига қўйган. Ҳозирги кунда ўқувчи-ёшларда ижтимоий-ахлоқий идеалини шакллантириш ва унинг маънавий-мафкуравий, ижтимоий-маданий омиллар билан ўзаро таъсирлашишини тадқиқ этиш долзарб муаммолардан ҳисобланади.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Кейинги йилларда нашр этилган илмий-фалсафий адабиётларда шахс ижтимоий-ахлоқий идеалининг ўзаро синкретиклиги, шахс онгида симбиоз ривожланишига оид турли қарашлар илгари сурилмоқда. Идеал муаммосини ўрганиш педагогик тафаккур тарихининг барча давларида муҳим ўрин тутиб келган. Ахлоқий идеал муаммоси юзасидан олиб борилган илмий-тадқиқотларни шартли равишда гуруҳлаш мумкин. Биринчи гуруҳдан идеал тушунчасининг табиати муаммосини умумназарий жиҳатдан ўрганган мумтоз фалсафий манбалар, кенг кўламда ўрганилган идеал турларини қамраб олувчи илмий тадқиқотлар; иккинчи гуруҳдан инсон, шахс маънавияти ибтидосида ахлоқий, ахлоқий масалаларни қамраб олувчи диний-маърифий, аксиологик илмий тадқиқотлар; учинчи гуруҳдан ахлоқий идеалнинг миллий-этник хусусиятлари, ижтимоий-ахлоқий идеалнинг классификацияси, шахс ахлоқий маданияти, унинг жамият маънавий тараққиётидаги роли ҳамда илмий билимлар тизимидаги ўрни ўрганилган тадқиқотлар; тўртинчи гуруҳдан ҳозирги замон шахс ахлоқий идеалининг шаклланиш мезонлари, омиллари, ахлоқий ва ахлоқий идеалнинг имманентлиги, антитентлиги ҳақидаги илмий тадқиқотлар; бешинчи гуруҳдан эса ҳозирги замон фалсафасида шахс таълим-тарбиясига оид масалалар алоҳида ўрин тутиши, айниқса, унга этикалогик, экоахлоқий муаммолар, маданий эврилишлар, «оммавий маданият»нинг таъсири катта эканлиги, шу билан бирга, шахс ахлоқий идеалининг шаклланишида илм-маърифат, санъат ва спортнинг ҳам таъсири масалаларига бағишланган тадқиқотлар ўрин олган.

Мустақилликдан сўнг мамлакатимизда ахлоқий идеални бадий-фалсафий, аксиологик, культурологик тамойиллар асосида тадқиқ этиш ва уни шахс маънавий камолотининг мезони сифатида қарашга доир талайгина тадқиқотлар юзага келди. Бу борада Э. Юсупов, Й. Жумабоев, Х. Шайхова, Ҳ. Алиқулов, М.Абдуллаев, Н. Комилов, Қ. Назаров, Абдулла Шер, А.Эркаев каби файласуф олимларнинг тадқиқотларини алоҳида эътироф этиш мумкин.

Учинчи гуруҳга ахлоқий идеалнинг миллий-этник хусусиятлари, ижтимоий идеални бир элементи сифатида иштироки, шахс ахлоқий маданияти ва жамият маънавий тараққиётидаги роли, шу билан бирга, унинг илмий билимлар тизимидаги ўрни ҳамда инсонпарварлик моҳиятига доир илмий тадқиқотлар мансуб. Ахлоқий идеал муаммоси фалсафа тарихи, ижтимоий фалсафа, этика, ахлоқийа, дин фалсафаси шифрларида ўрганилган бўлиб, С.С.Агзамходжаева, М.Қаххорова, Р.Р.Бурнашев, М.Жакбаров, Э.М.Иззетова, Г.Наврўзова, О.Ғайбуллаев, Д.Нишонова, Р.Р.Замилова сингари тадқиқотчиларнинг ишларида ўз аксини топган.

Тўртинчи гуруҳга ахлоқий идеалнинг шахс тарбиясидаги ўрни, ахлоқий-ахлоқий идеалнинг имманент белгилари, антитентлик хусусиятлари, ахлоқий идеални таркиб топтиришда педагогик, ахлоқий ва бадий асосларини замонавий методология асосида ўрганган тадқиқотчиларни киритиш мумкин.

Мазкур тадқиқотларда шахс онгида идеалнинг шаклланиши, этика ва ахлоқийа илмининг замонавий муаммолари ўз аксини топган. Бешинчи гуруҳга ҳозирги замон амалиёт шакллари фалсафасида шахс ахлоқий идеалининг шаклланишида санъат ва спортнинг синтезлашган, интегратив, конструктив жиҳатлари, шунингдек, шахс ахлоқий онгида спорт тафаккури, олимпизм руҳини шаклланиши, спортнинг антропо -ахлоқий жиҳатлари, жисмий гўзаллик эволюцияси, бадийлик ва ижтимоий-маданий хусусиятларини ўрганган тадқиқотчиларни киритиш мумкин.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Дунё илм-фанида шахс феномени билан боғлиқ шундай муаммолар юзага келмоқдаки, уларнинг кўлами ижтимоий-гуманитар фанлар доирасидан чиқиб, табиий-илмий фанлар тадқиқот соҳалари билан интеграциялашмоқда. Ўқувчиларда ахлоқий идеалини шакллантиришда санъат ва бадий маданиятнинг устуворлигини таъминлаш, экоахлоқий идеални шакллантириш орқали атроф-муҳит соғломлигига эришиш каби муаммоларга бағишланган илмий тадқиқотлар шулар жумласидандир. Шахс ахлоқий идеалини ривожлантиришнинг когнитив ўлчов моделларини яратиш, педагогик, аксиологик жиҳатларини қайта таҳлил қилиш, санъат ва спортнинг когерент боғланиши, ахлоқий-ахлоқий омиллар мезонини ўзгаришига қаратилган илмий тадқиқотлар натижасида замонавий илмий назариялар илгари сурилмоқда. Шунинг учун ўқувчи-ёшларда ахлоқий идеалини миллий ва умуминсоний хусусияти билан бирга замонавий методология, илм-фан ютуқлари ва идеологик омилларнинг таъсирини ўрганиш илмий-амалий аҳамиятга эга. Мамлакатимизда олиб борилаётган жамият ҳаётида туб ўзгаришлар ва янгиланишлар инсониятни абадий идеали бўлган адолатли фуқаролик жамияти сари илгарилама ҳаракатини ифодалайди. Эски методология асосида шаклланган идеаллар ўрнига фуқаролик жамияти талаблари асосида шаклланган шахс ахлоқий идеалини ривожлантириш долзарб масалага айланмоқда. «Юксак идеаллар йўлида фидоийлик кўрсатиб яшаш, ўзлигимизни англаш, ғурур ва ифтихор, миллий манфаатларимизни ҳимоя қилиш учун бел боғлаб майдонга чиқиш...эзгу фазилат эканини ҳаммамиз яхши биламиз ва буни қадрлаймиз»[1]. Шу нуқтаи назардан шахс ахлоқий идеалини ривожланиш тенденциясини қайта кўриб чиқиш, айниқса, шахс ахлоқий ва ахлоқий идеалини уйғунлаштириш, унинг ички тизимини янгича талқин қилиш, замонавий фуқаролик позициясига эга шахсни шакллантириш долзарб умумназарий масала ва объектив заруратдир.

Ўқувчи ёшларга тарихий мерос, маънавий қадриятларни ўргатиш алоҳида аҳамиятга эга. Натижада, ўқувчида уларга нисбатан шахсий муносабат таркиб топиб, аста-секинлик билан боланинг маънавий дунёқараши ҳам шакллана бошлайди. Бугун ана шундай бир глобаллашув даврида, ўқувчилар халқимиз ўтмишига ҳурмат мавқеидан, унга фахр ҳисси билан ёндашишни ўргансалар, кейинги ҳаётида янги ютуқларга эришадилари мукаррардир.

Шунинг учун ҳам ўқувчилар онгига миллий ахлоқий сифатларни, орзу-истаклари, иймон-этиқодлари, дунёқарашларини миллий маънавий ва тарихий мерос асосида шакллантириб бормас эканмиз, кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди. Бунинг учун, шубҳасиз, келажагимиз бўлмиш фарзандларимизнинг, баркамол, ахлоқли бўлиб тарбияланишларига эришишда фақат миллий таълим-тарбия кўникмаларига эга бўлишимиз даркор.

Улуғ аждодларимиз томонидан яратилган ва бугунги кунда бутун маърифатли дунёни ҳайратга солиб келаётган илмий мерос фақат бир миллат ёки халқнинг эмас, балки бутун инсониятнинг маънавий мулки бўлиб, бу бебаҳо бойлик янги ва янги авлодлар учун донишмандлик ва билим манбаи, энг муҳими, янги кашфиётлар учун мустаҳкам замин бўлиб хизмат қилмоқда.

Демак, бугунги ёшлар аждодларига муносиб равишда Марказий Осиё ҳудудида Учинчи Ренессанс даврини юзага келтириши шарт. Зеро, халқимизнинг узоқ ўтмиши, тенгсиз маданияти, мард-жусур боболари, бебаҳо аждодлар мероси доимо янги кашфиётлар, янги марраларларни забт этишга ундаб туради.

Ана шундай буюк инсоний фазилатлар фақат тинч, барқарор, мустақил юртда шаклланиши мумкин. Бунинг учун ҳар бир ёшни ватанпарварлик ҳамда аждодларимиздан қолган миллий маънавий меросларга ҳурмат руҳида тарбиялаш даврнинг асосий вазифалардан бири ҳисобланади.

Бугунги кунда мамлакатимизда ёш авлоднинг жисмоний, интеллектуал ва ахлоқий жиҳатдан камол топишига, уларни ислом маданиятининг манбалари асосида миллий тарихий меросимизга, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялаш каби устувор йўналишларда кенг қамровли тизимли ишлар амалга оширилмоқда. «...Халқимизнинг тарихий мероси, урф-одатлари ва миллий тарбия анъаналарини асраб-авайлаш, кенг аҳоли қатламлари, айниқса, ёшларимиз ўртасида динлараро бағрикенглик, миллатлараро тотувлик ва ўзаро меҳр-оқибат муҳитини мустаҳкамлаш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш»[2] каби устувор вазифалар белгиланган. Бу борада Имом Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий, Имом Абу Исо ат-Термизий ва Ал-Ҳаким ат-Термизий каби муҳаддис олимларнинг илмий асарларида инсоннинг маънавий-ахлоқий, тарбиявий қарашларига оид жиҳатларидан ёш авлод маънавий тарбиясига татбиқ қилишнинг педагогик ечимларини асослаш, муҳаддис олимлар илмий меросидан, айниқса, ҳулё, одоб-ахлоқни таъминлашга хизмат қиладиган касбий малака, ижтимоий-педагогик билимларнинг маънавий-ахлоқий жиҳатларига илмий изланишларни кенг қамровли амалга ошириш алоҳида аҳамият касб этади.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг бир қатор фармон ва қарорлари, жумладан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги 1059-сон «Ўзлуқсиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори (мазкур Қарорнинг III боб 10-бандида умумий ўрта таълим муассасаларининг I–XI синфлари учун «Одобнома», «Ватан туйғуси», «Миллий истиқлол ғояси ва маънавият асослари», «Динлар тарихи» фанларини бирлаштирган ҳолда «Тарбия» фани жорий этилди), қабул қилинди.

МУҲОКАМА

Маънавий-ахлоқий билимлар ўқувчи фаолиятида маънавий кўникма ва малакаларни шакллантиради. Демак, маънавий-ахлоқий тарбиялашни такомиллаштириш ўқувчиларнинг мактабда турли ижтимоий-гуманитар фанлар асосларини эгаллашлари борасида пайдо бўлади. Маънавий-ахлоқий билим орқали маънавий-ахлоқий тарбиялашни такомиллаштиришга эришилади. Имом ал-Бухорий ривоят қилган «Илмдан бошқа нажот йўқ ва бўлмагай» ёки «Бешиқдан қабргача илм изла» ҳадисларида кўришимиз мумкин. Билим – ўқувчиларнинг ахлоқий меъёрларида алоқалари ва муносабатларида намоён

бўлади. Ўқувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашни такомиллаштиришда таълим-тарбия жараёни мазмуни, шакл ва методларини такомиллаштириш алоҳида ўрин эгаллайди. Бу ўқитувчининг билим савиясига, педагогик маҳоратига, санъаткорлиги, салоҳиятига боғлиқ. Ўқувчининг дарсларда олган назарий билими, амалий кўникма ва малакалари уларнинг турмушида, хулқ-атворида, жамиятдаги кишиларга бўлган муносабатида намоён бўлади. Маънавий-ахлоқий тарбия ҳар бир шахсни маданият, маърифат дунёсига олиб киради.

Ахлоқий тарбия ўқитиш жараёни билан қўшиб олиб борилади. Буюк немис педагоги А. В. Дистервег таъкидлаганидек, яхши ўқита билган ўқитувчи яхши тарбиялайди ҳам. Ахлоқий тарбия жараёнининг муваффақияти ўқувчилар ва ўқитувчилар жамоасининг савиясига боғлиқ. Бунинг учун жамоа аҳил ва иноқ, болалар интизомли бўлиши керак. Тарбиявий ишларнинг бундай режали ва аниқ мақсадли бўлиши ҳамда ҳамжиҳатлик билан амалга оширилиши ахлоқий тарбиянинг муваффақиятини таъминлайди. А.С. Макаренконинг «ўнта юқори малакали, ўз ҳолича ишлайдиган ўқитувчидан малакаси паст, бир ёқадан бош чиқарадиган бешта ўқитувчи афзал» [4]деганини унутмаслик керак. Мактабда ижобий эмоционал шароит яратиш ахлоқий тарбия жараёнига фойдали таъсир этади. Шу ўринда ўқувчиларни миллий маънавий мерослар асосида ахлоқий тарбиялашда қуйидаги усулларни тавсия этиш мумкин:

биринчидан, тушунтириш, ўқтириш, суҳбат, мунозара, лекция, рағбатлантириш, жазолаш усулларида фойдаланиш асосида ўқувчиларнинг мактабдаги умумий ва ягона тартиб қоидага риоя қилишларига эришиш;

иккинчидан, ахлоқий одатни шакллантиришда машқ ва машқлантириш ҳамда болаларнинг турли фаолиятини уюштириш;

учинчидан, турли байрам тадбирлари «Мустақиллик куни», «Наврўз байрами»; адабий кечалар «Шарқ мутафаккирлари дунё тамадунининг асосчилари» мавзуларидаги тадбирларни самарали ташкил қилиш;

тўртинчидан, Тарбиявий соатлар, «Тарбия» дарслари савиясини оширишда интерфаол методлардан самарали фойдаланиш;

бешинчидан, оммавий ахборот воситалари кинотеатр, телевидение кўрсатувларидан, жумладан, «Оталар сўзи ақилнинг кўзи», каби эшиттиришларидан фойдаланиш;

олтинчидан, меҳнат фахрийлари, илм-фан ходимлари ва уруш фахрийлари, кўп болали оналар, имонли қариялар, ҳожилар билан ўқувчилар учрашувларини уюштириб бориш;

еттинчидан, дарс жараёнида синфдан ва мактабдан ташқари машғулотларда Шарқ кадриятлари ва миллий анъаналар акс этган Қуръони Карим, Ҳадис, Кайковуснинг «Қобуснома», Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг», Носир Хисравнинг «Саодатнома», Ибн Синонинг «Донишнома», Саъдийнинг «Гулистон», «Бўстон», Навоийнинг «Маҳбуб ул-қулуб», Бобурнинг «Бобурнома», Абдулла Авланийнинг «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» каби асарларидан фойдаланиш лозим.

Ўқувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашни такомиллаштириш асосида уларда бир қатор сифатлар намоён бўлади. Улар: ўз-ўзини бошқариш, ўз-ўзига доимо танқидий қараш, камчиликларни ўзидан қидириш, ўз-ўзига талабчан бўлиш, ҳамма жойда аниқ ишларни виждонан бажариш, ўз-ўзини тарбиялаш, бунда кучли ва кучсиз томонларни аниқлаш, ахлоқий тарбияланганлигини, билимларни яхши эгаллаганлиги, ахлоқий туйғуларнинг

ривожланганлиги, мақсадга интилиш, довюраклик ва ҳал қилувчанлик, мустақил фикрга эга бўлиш, талабчанлик, ташаббускорлик, мустақиллик, ўз-ўзини идора қилиш ва тута билиш ташкил этади.

ХУЛОСА

Педагогик фаолиятда ҳоҳ у бошланғич синф ўқитувчиси бўлсин, ҳоҳ у юқори синф ўқитувчиси бўлсин дарс машғулотида маънавий-ахлоқий тарбия мазмунини халқимизнинг неча минг йиллик тарихида ота-боболаримиздан мерос бўлиб қолган миллий-маънавий мерослар, анъана ва урф-одатлари, Ислом дини ва ҳадисшунос алломаларимизнинг ҳадис ғоялари билан бойитиш мақсадга мувофиқдир. Чунки, бу усуллар ахлоқий тарбия негизини ташкил этиб, ўқувчиларнинг маънавий ахлоқий тарбиялашни такомиллаштиришда хизмат қилади.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Тошкент.: Ўзбекистон, 2018.-Б.181.
2. Ўзбекистон Республикасининг Президентининг Қарори. Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида. 2017 йил 28 июль // Халқ сўзи, 2017 йил 29 июль. ПҚ-3160-сон. [Электрон ресурс] <https://lex.uz/docs/4071203>
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномаси. 2020 йил 29 декабр.
4. Педагогика / А. Қ. Мунавваровнинг умумий таҳрири остида. — Т.:Ўқитувчи, 1996.
5. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*. 2020;10(12):1014-20.
6. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. *Вестник Ошского государственного университета*, (3), 38-42.
7. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
8. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 1(1.7 Philosophical sciences).
9. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(3), 79-86.
10. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. *Canadian Social Science*, 16 (2), 55-59 p.
11. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth's intellectual culture. *European science review*, (7-8).
12. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(12), 364-369.

13. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus) – P. 30338-30355
14. Bakhromovich, S. I. (2022). Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA), - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue 2 February, 2022. – P. 79-83

JADID MA'RIFATPARVARLARINING OVRUPA MADANIYATIGA OID QARASHLARI

Raxmatullayeva Feruza

Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani 69-IDUM ning ona tili va adabiyot fani
o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6815194>

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri XX asr boshlarida O'rta Osiyoning ijtimoiy-siyosiy, madaniy va adabiy hayotida yuzaga kelgan jadidchilik harakati namoyondalarining madaniyat haqidagi xususan, Yevropa madaniyatiga oid qarashlari yoritilgan. Maqolada jadid ma'rifatparvarlarining G'arb madaniyatining kelib chiqishi va ahamiyati haqidagi fikrlari ifodalangan. Shu bilan birga jadidlarning Yevropa madaniyatining umuminsoniy madaniyat sifatidagi ijobiy va salbiy qarashlari xulosalangan.

Kalit so'zlar: jadid ma'rifatparvarlari, Ovrupa, sharq, madaniyat, Fitrat, Gasprinskiy, Hoji Muin, Tavallo.

ВЗГЛЯДЫ СОВРЕМЕННЫХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ НА ЕВРОПЕЙСКУЮ КУЛЬТУРУ

Аннотация. В данной статье рассматриваются взгляды представителей модернистского движения, возникшего в общественно-политической, культурной и литературной жизни Средней Азии в конце XIX - начале XX века, на культуру, в частности, о европейской культуре. В статье выражены мнения современных просветителей о происхождении и значении западной культуры. При этом обобщаются положительные и отрицательные взгляды на европейскую культуру как универсальную культуру модернистов.

Ключевые слова: современные просветители, Европа, восток, культура, Фитрат, Гаспринский, Хаджи Муин, Тавалло.

THE VIEWS OF MODERN ENLIGHTENERS ON EUROPEAN CULTURE

Abstract. In this article, the views of the representatives of the modernist movement, which arose in the socio-political, cultural and literary life of Central Asia at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, about culture, in particular, about European culture. The article expresses the opinions of modern enlighteners about the origin and importance of Western culture. At the same time, the positive and negative views of European culture as universal culture of the moderns are summarized.

Key words: modern enlighteners, Europe, east, culture, Fitrat, Gasprinsky, Haji Muin, Tavallo.

KIRISH

Hammamizga ma'lumki dengiz to'lqinlari bir tarafdin ikkinchi tarafga ko'chib yuradi. Bir kun bir tarafdin to'lqin bo'lsa, ertasi ikkinchi tarafdin boshlanib avvalgi shovullab, qichqirib turgan joylari tinch va osuda bo'lib qoladi. Shunga o'xshash insoniyat orasida ham madaniyat to'lqinlari shovullab, quvishib yuradi. Bir asr ichida taraqqiyot va madaniyat dunyosida gullab-yashnab yurgan jamiyat, neko'z bilan qaralsaki, ikkinchi asrda tanazzul dunyosiga yuzlanib, vaxshiylik olamining eng og'ir nuqtasiga borib yetadi. Buning sababi esa g'ayrat va shijoatning

kamayishi, ittifoqsizlik, insof va adolatning yo'qolishi, xalqning ilm-ma'rifatdan uzoqlashib, yomon ishlarga mayli ortishidandir.

Bir paytlar taraqqiyot zamini bo'lgan, bilim va hunarning o'chog'i bo'lgan Sharq XIX asrlarda tanazzulning eng chuqur botqog'iga tushib qolgandi. Sharq olami butun insoniyatni saodat va tinchlikka yetaklayotgan bir paytda G'arb g'aflat uyqusida yotar edi. G'arb din va cherkov taassublariga berilib bilmaslikning eng chuqur nuqtasiga tushgan paytda, musulmonlar Yunon, Eron, Hindistonda ko'milib yotgan madaniyatga qayta jon baxsh etdi. Hindiston va Yunonistonda unitilib qolgan bilim, hunar, san'at va falasafani bir joyga to'pladilar. Mana shunday buyuk madaniyat sohibi bo'lgan Sharq XVI asrdan boshlab asta-sekin tanazzulga yuz tuta boshladi. Bu davrda taraqqiyot tarozisi G'arb tomonga o'tdi. Yevropa fan-texnika taraqqiyotida eng birinchi saflarda yurdi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Ma'rifatparvar jadidlarning yozgan asarlariga nazar solsak, ular Ovrupa madaniyatini ikki xil talqin qilishgan. Birinchisi, Ovrupa madaniyatining sof madaniyat sifatida uning noqisligi bo'lsa, ikkinchisi, Ovrupada ilm-ma'rifat, fan-texnikaga bo'lgan e'tiborni Sharq mamlakatlariga namuna sifatida talqin etishgan.

Bugungi kunda Ovrupaning axloqsizlikdan iborat bo'lgan bir qator illatlari bizga kirib kelmoqda. Bu axloqsizliklar eng birinchi navbatda kiyinishda, yurish-turishda o'z aksini topmoqda. Zamonamiz qahramonlari – yoshlarimiz bu narsalarni zamon talabi, hozirgi madaniyat deya qabul qilishyapti. Eng achinarlisi shundaki, qariyb bir asrdan ziyodroq vaqt davomida Sharq dunyosida G'arb axloqsizligi keng quloq yoyib bormoqda. Ma'rifatparvar jadidlarimiz bundan bir asr muqaddam mana shu Ovrupaning axloqsizligi, manfaatparastligi kabi qator illatlarining Sharq dunyosiga tarqalishiga qarshi harakat boshlagan edi. Mana Shunday ma'rifatparvarlardan biri Abdurauf Fitrat hisoblanadi. Uning “Sharq siyosati” nomli maqolasida Ovrupaning olchoqligi haqida so'z boradi.

Ismoil Gasprinskiyning “Ovrupa madaniyatiga betarafona bir nazar” asarida muallif Ovrupa madaniyatining noqisligini uning ichki hayotidan, ya'ni aholisining turmush-tarzi, yashash sharoiti, insonlarning bir-biriga bo'lgan munosabatlaridan kelib chiqqan holda yoritgan bo'lsa, Fitrat bu masalaga boshqa tomondan nazar soladi. Abdurauf Fitrat maqolada bevosita Ovrupaning tashqi hayoti, ya'ni, mustamlaka hududlarida olib borgan siyosatidan kelib chiqqan holda bu madaniyatning yaxshilikdan iborat ekanligini isbotlaydi. Muallif dunyo tamaddunini o'ziniki hisoblagan Ovrupaga nisbatan “madaniy yirtg'uchilar”, “yaxshiy yirtg'uchilar” iboralarini qo'llaydi. Yuqorida aytib o'tilganidek Sharq tamaddun va taraqqiyot beshigi edi. Bir necha asrlardan keyin esa Sharq g'aflat va bilimsizlik olovlarida yonayotgan bir paytda Ovrupa endi uyqudan turar edi. Uyqudan uyg'ongan Ovrupa och qolgan bo'riday Sharq ustiga tashlandi. Bu haqda Fitrat shunday yozadi: “Ovrupalilar uzun va zararli g'aflat uyqusidan uyg'ongach, och qolgan yirtg'uchilar kabi Sharq ustiga otildilar. Dunyoning eng yog'li bo'lagi bo'lgan Sharq yirtg'uchi hayvonlar orasida qolg'on semiz, lekin kuchsiz qo'y holatini oldi”.

Ovrupaliklarning Sharq sari yurishlari o'zgalarning qonini to'kib, uylarini yondirib, o'z qozonlarini qaynatmoq uchun edi. Lekin ular bu niyatini boshqalarga bildirmasdilar, bu harakatlar Sharqqa madaniyat ulashmoq, bilim tarqatmoq niqobi ostida yashiringan edi. Bu tarix haqiqatini Fitrat ham ushbu maqolasida ta'kidlab o'tadi: “Sharq xalqi yaxshiydur unlarni madaniylashdurmak uchun borarmiz, Sharq xalqi bilimsizdir, unlarga bilim tarqatmoq uchun

borarmiz, deb o'z ishchi va dehqonlarini aldab, bizim ustimizga yuborur edilar". Fitrat bu gaplarning yarmi to'g'ri ekanligini aytadi. Chunki bu davrda Sharq bilim va hunardan mahrum bo'lib, yemirila boshlagandi. Lekin Ovrupaliklarning Sharqqa madaniyat berishlari haqiqat emasdir. Madaniyati noqis bo'lgan G'arb qanday qilib, Sharqqa madaniyat beradi. Ularning Sharqqa bergan qo'shtirnoq ichidagi madaniyatlari axloqsizlik, qimorbozlik, mayxo'rlik, Sharqning din odatlariga qat'iyan to'g'ri kelmagan foxishaxonalardir.

TADQIQOT NATIJASI

Ovrupaliklarning ayniqsa, ingliz va fransuzlarning niyatlari Sharqni tugatmoq edi. Inglizlarning Hindistonda olib borgan siyosatlarini o'ta ketgan tubanlikdan iboratdir. Ovrupaning siyosat qonunlariga binoan har bir o'lkadan hukumatga keladigan xazina o'sha o'lkaning obodligi va taraqqiyoti uchun sarf bo'lishi lozim. Ammo bu shunchaki og'izdan-og'ziga ko'chib yuradigan gaplardir. Angliyaning Hindistondagi mustamlaka siyosatiga nazar soladigan bo'lsak, tamoman buning aksidir. O'sha yillari Hindistondan Angliyaga yilda to'rt yuz ellik million so'm foyda kelgan. Ammo bu foydaning yuz million so'mi Hindistonga kelar, shunda ham u yerdagi ingliz bolalarining ta'limi uchun sarf qilinardi. Shuncha xazinadan hind xalqi uchun biror foyda bo'lmagan. Statistik ma'lumotlarga qaraganda, o'sha davrda har yili Hindiston aholisining yuzdan uchasi ochlikdan vafot etgan. Mana madaniy Ovrupaning holi, foyda olayotgan yerli xalqning o'limiga sababchidir. Agar ular o'zlari aytganday madaniyatli, adolatli bo'lsalar, unda nega bu holatlarga e'tibor bermaydi? Bunday faktlarning o'zi Ovrupa yaxshiligining isbotidir.

Fransiyaning mustamlakachilik siyosatiga nazar tashlasak, bundan-da og'ir holga duch kelamiz. "Fransiya jahongirlarining zulmlarini ko'rgan kishi inglizlarga rahmat aytmadan tura olmaydi" – deya ta'kidlaydi, Fitrat. Fransiyaning eng chekka qishlog'ida qurilgan bir maktab, hatto Tunisning eng katta shaharlarida topilmaydi. Fransiyaning eng axmoq kishisiga berilgan so'z erki, Jazoirning eng ulug' faylasufiga ham berilmaydi,

Ma'rifatparvar jadidlar asarlarida Ovrupaning insofsizligi, adolatsizligi yoritilishi bilan bir qatorda ularning ilm-fanga, maorifga bo'lgan e'tiborlari va intilishlari ham o'z ifodasini topgan. Ular bu orqali Sharqni ham g'aflat uyqusidan uyg'otishni, taraqqiyotdan bahramand bo'lishni hamda G'arb tutqunligidan erkinlikka erishishni maqsad qilgan. Masalan, Fitratning "Chin sevis" dramasida Ovrupaning adolatsizligi bilan bir qatorda ularning ilm-fanga bo'lgan intilishlari ham alohida ta'kidlangan.

MUHOKAMA

Yana bir ma'rifatparvar jadid Hoji Muinning "Taassuflik holatdamiz" maqolasida esa g'arbliklar o'zlarining tinchlik va osoyishtaliklari uchun texnika va asboblari ixtiro qilgan bo'lsalar, dushmanidan himoyalaniş uchun turli harbiy asboblari yaratganliklari aytib o'tiladi. Ovrupaning katta-katta universitetlarida insonning hayotiy ehtiyoji uchun zarur bo'lgan, iqtisod, tibbiyot, matematika, geometriya kabi bir qator dunyoviy fanlar, insonning ruhiy olamini poklaydigan musiqa o'rgatilsa, Sharqning mutaassiblari tomonidan bularning hammasi taqiqlangandi. Bularning taassubotga berilgan fikrdan boshqa narsa emasligini esa jadidlar o'z asarlarida ochiq oydin isbotlashgan, tanqid qilishgan. Gasprinskiyning "Farangiston maktublari" asarida farang bolalarining diniy ta'lim bilan bir qatorda, dunyoviy fanlarni o'rganishlari alohida yoritilgan. Bundan tashqari ma'rifatparvar jadidlar ovrupaliklarning til o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini ham o'zlarida joriy etishga harakat qilishgan. Bu masalalar ham ularning asarlarida o'z ifodasini topgan. Bu haqda Gasprinskiyning "Farangiston maktublari" asarida quyidagilarga duch kelamiz:

“Ajablanarlisi shundaki, bu nemislar mendan yaxshi arabcha, menchalik turkcha, biladilar! Yo Buxoro, yo Istanbulda tahsili ulum etgandir, degan fikr bilan savol berganimda, “Yo’q afandim, shu yerda, ushbu madrasada o’qidik”, dedilar”.

Jadidlar umuman, ovrupaliklarning faqatgina til o’rganishini emas, boshqa sohalarga bo’lgan qiziqish va intilishlarini, ilm ortidan tinmay izlanishlarini ham ijobiy baholashgan. Bu haqda Hoji Muin shunday yozadi: “Ovrupoiylar hozirda bilg’an ilmlarig’a qanoat qilmay g’ayrat va himmatlari soyasida kundan-kun yana taraqqiy etmoqdadir”. Ovrupaliklar tomonidan ixtiro qilingan temir yo’llar, telefon, telegraflar, suv osti kemalari, samalyotlar bularning barchasi ma’rifatparvarlar asarlarida o’z aksini topgan. Ular bularni ifodalash orqali Sharqda ham mana shunday taraqqiyot zamoni yetganini anglatishdan iborat edi. Sharqliklarni mana shunday kashfiyotlarni ixtiro qilishga da’vat etishgan. Tavallo tamonidan aytilgan bu she’r fikrimiz dalilidir.

Ko’r Ovrupo ahli, nedan tinmay o’qurlar ilmu fan,
Ko’krak ochuq, sizlar chapin, inson bo’lolsiz hanuz.
Ellik yil o’ldi ruslar Toshkand diyorin oldilar,
Mizmor ilmin choldilar, sizlar chololmsiz hanuz.
Yozdi Tavallo hasratin, bildurdi sizga niyatini,
Suygan ayo o’z millatin, demang yozolmsiz hanuz.

Tavalloning yuqoridagi she’rida Ovrupa ilm-fani bilan birga ularning musiqaga, ya’ni san’atga bo’lgan qiziqishlarini bildirib o’tadi. Bundan ko’rinadiki, jadidlar Ovrupaning san’atga bo’lgan e’tiborlarini ham targ’ib etishgan. Chunki, san’at madaniyatning bir bo’lagi hisoblanadi. San’at qalbni poklaydi, yaxshilikka undaydi. Ovrupaliklar o’z ustida ishlab, izlab intilishlari natijasida ko’plab yutuqlarga erishdilar. Insonning jismoniy mehnatini bir necha barobar kamaytiradigan, og’irini yengil qiladigan mexanik mashinalar, unumsiz, kam yerlardan ko’p hosil olish usullarini ixtiro qildilar, amaliyotga tadbiq etdilar. G’arbning bunday marralarni zabt etishi esa birgina ilm va hunar tufaylidir. Mana shu ilmning samarasi o’laroq ular dunyoning yetakchi mamalakatlaridan. G’arb madaniyatiga oid bunday iliq qarashlar buyuk ma’rifatparvar siymolardan biri Munavvarqori asarlarida ham uchraydi. U ovrupaliklar ilm tufayli samolarda uchib, dengizlarda suzib yurgan bir vaqtda sharqliklar ahamiyatsiz bo’lgan sabablar tufayli nizolarga berilishini tanqid qiladi. Bu haqda uning o’zi shunday yozadi: “Ovrupa xalqi osmonga uchar ekan, bizda soch va soqol nizolari, ovrupolilar dengiz ostida suzar ekan, bizda uzun va qisqa kiyim janjallari, Orupa shaharlari butun elektrik bilan isitilur va yoritilur ekan, bizda maktablarda jug’rofiya va tabiyot o’qitish, o’qitmaslik ixtiloflari... davom etadi”. Shuni alohida ta’kidlash joizki, Munavvar qorining o’zi darsliklarida dunyoviy fanlarni o’qitishni joriy qilgan.

XULOSA

Globalashuv avj olayotgan bir paytda Sharq eski an’analar qobig’ida yashayotgan edi. Ularni bu yo’ldan ilm, hunar qutqarardi. Shu sababli ham jadidlar ilm-fan tufayli kundan-kun rivojlanayotgan Ovrupani namuna qilib ko’rsatishgan. Ovrupa madaniyatiga bo’lgan eng xolisona munosabatni Cho’lponning “Vatanimiz Turkistonda temir yo’llar” maqolasida ko’ramiz. Ushbu maqolada muallif Ovrupaning buzuq axloqidan namuna olmasdan, uning ilm-fanga hunar va sanoatga bo’lgan madaniyatlariga taqlid qilishni ta’kidlaydi. Bu haqda shunday yozadi: “Ovrupaning mo’dosi, shishasi va buzuq axloqi sizlarni xonavayron, bevatan, asir, qul qiladur bundan saqlaningiz! Ovrupaning maktab, madrasa, ilm-fan, sanoat, hunarg’a o’xshash

madaniyatlari sizlarni obod, ma'mur, olim qilub, johillikdan, asorat qulligidan qutulturadur. Birodarlar, ko'zlaringizni ochib, yaxshi o'ylangizlar!'. Jadid namoyondalarining asarlarini o'rgangan holda, ularning Ovrupa madaniyatiga doir qarashlari bizningcha quyidagilardan iborat:

- Ovrupaning axloqsizligi, insofsizligi, adolatsizligi, vaxshiyona siyosati qoralaganlar;
- Ovrupaning fan-texnika, madaniyat va maorifga bo'lgan intilish va izlanishlari, harakatdan to'xtamasliklari, hunar ortidan quvishlari kabi hislatlarini targ'ib qilishgan;
- Ovrupaning ayollar ta'limiga ham alohida e'tibor berishini ham alohida ta'kidlashgan;
- San'atga bo'lgan qiziqishlarini Sharq xalqlariga ham tadbiiq qilishga harakat qilishgan.

REFERENCES

1. A.Fitrat. Sharq siyosati.
2. I.Gasprinskiy. Hayot mamot masalasi. – T.: Ma'naviyat, 2006, 155-bet.
3. Hoji Muin. Tanlangan asarlar. – T.: Ma'naviyat, 2005, 64-bet.
4. Tavallo. Ravnaq ul-islom. – T.: Fan, 1993,51-bet.
5. M.Abdurashidxonov. Tanlangan asarlar. – T.: Ma'naviyat, 2003, 175-bet.

ПОЭТИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО АЙДЫН ХОДЖИЕВОЙ

Asatjanova Iroda Qizi

Student of the Faculty of Philology of Urganch State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6815247>

Аннотация. В данной статье показаны уникальные черты поэзии Народного поэта Узбекистана Айдын Ходжиевой, мастерство использования слова, дух лирического героя. Будут проанализированы стихи поэтессы в книге «Вечерние лучи».

Ключевые слова: интерпретация, анализ, оценка, лирический герой, художественный образ, образ, художественные детали.

THE POETIC SKILL OF AYDIN KHODJIEVA

Abstract. This article shows the unique features of the poetry of the People's Poet of Uzbekistan Aydin Khodjiev, the skill of using words, and the spirit of the lyrical hero. Poems of the poetess in the book "Evening rays" will be analyzed.

Key words: interpretation, analysis, evaluation, lyrical hero, artistic image, image, artistic details.

INTRODUCTION

The original poem discovers and enriches the pure definition of poetry. A reader needs dozens of different eyes to see, recognize, understand, distinguish, compare, and contrast a poem. Thirty years ago, I was surprised to see a work of one of our talented avant-garde artists depicting more than ten eyes on the body. A poet who has now entered the poetry world lacks a natural eye. Different eyes are needed to understand, understand and compare the poet behind the poem. The poem also describes the signs of space, the complexities of chaos, and subtle vibrations in the spirit of the "living planet". For interpretation, analysis, evaluation, sorting, messengers of the mind - many eyes are needed.

Comparison, seeing and describing an image that no one has used are important tests of poetry. In Uzbek poetry, there are many poets with delicate taste and unique vision. One of them is Aydin Khodjiev, a talented representative of modern Uzbek poetry. "He brought Bukhara breath to modern Uzbek poetry - his poems, like the lyrics of other poets, are dedicated to people, human pains and joys, sorrows, and he is also a person of the human psyche and, first of all, of the people who lived in the middle of the 20th century. "paints the mental landscapes of a Uzbek woman"

MATERIALS AND METHODS

Until now, Aydin Khodjiev has written "Shabnam" ("Dew"), "Manzillar"("Goals"), "Men sevgan qo'shiq" ("My favorite song"), "Zarkokil qiz va quyosh" ("A girl with a dice and the sun"), "Orzu guli" ("Dream flower"), "Navo" ("Melody"), "Tarovat" ("Refreshment"), "Dostonlar" ("Epics"), "Tamal toshi" ("The foundation stone"), "Mushfiq onajon" ("Kind mother"). For half a century, he has not taken a pen from his hand: he writes articles, creates poetic and prose works, sorts hundreds of manuscripts as the chief editor, and works in "Saodat" ("Happiness") and "Gulchehralar" ("Wreaths") The poetess is an indefatigable publicist: she participates in literary meetings, participates in the events of the Writers' Union. The country wanders. He sees the results of independence with his own eyes and talks with his contemporaries.

The selection of the poet "Evening rays" is a book of life, a delicate portrait of hundreds of destinies, the world of tones, colors, the manifestation of near and far events in the form of poetry, Independence, perspective, the victims of the Shura era. is a long book.

The poet describes the condition of people and the appearance of the stormy land by finding and simulating. "Weeping and crying, the springs became deaf", "Blooming and blooming, the flower beds became barren", "The shores read the letter of Hijran" (p. 251). A blind spring, a barren flowerbed, a shore without water...

In the poetry of wisdom, attention is always paid to time, time, moment, opportunity. Time is a big concept. It spans billions of years. It has special terms, the range from ... to .... The poetess adds her share of wisdom poetry:

*Opportunity is a golden call,
Grandmother of the time is spinning
Millennium Point
On a spinning wheel.*

The word "grandmother" specifies the time, the occasion. The eternal process of movement is reflected in the chirping and hurchus. Grandmother of time never abandons concepts related to movement (scream, hurchu, eshmak). "Golden", "point", "thousand years" are the stops of time. Aydin writes:

*The heart leaves the place where the girl fell,
The mother tongue lies in the cradle,
And the bulwark of trust - a good address remains,
Lover is a Jerusalem for a blue-eyed girl...*

A woman's psyche is inextricably linked with national uniqueness. The poet deliberately emphasized the name of holy Jerusalem. Jerusalem is a place where many prophets lived and found an eternal abode. Religions and religious views are intertwined here. Most of the lyrical characters in the "Evening rays" selection lived during the rule of the Shura for almost half a century. The pain of humiliation, worthlessness, and dependence gradually turned the bones of the people white. The feeling of patriotism in the homeland was eating a person from the inside. Honorable figures of El - artists, figures, scientists, were banished to places covered with permafrost:

*A time with blind eyes,
A deaf age
He asked for a sacrifice
Red Dragon Age...*

"Thanks to the service of a true poet, we often start to see many things and events that are obvious in life, that we have encountered before. They fascinate us with a new, authentic charm." There are many poems in the work of the poet that flashed like lightning, roared like thunder, and overflowed like a torrent. When reading them, the poet feels from his heart the anguish and conflicts in the psyche of the lyrical hero, fire flashes in his eyes:

*Why between the scissors
Still my soul?
He is in agony
My bones are shaking.
My ears are deaf, my eyes are blind*

*I can't be sick
I saw, if a beshuur,
I'm sleepless and sick.*

In the poem, the complexity of the human mental state is reflected with a skill that is not visible from the outside. "Poetry is not at the discretion of a person. Creativity is the need to free oneself from the pain that has filled one's existence for so long, to be free."

In the poem, the poetess either saves her soul from endless pain by writing what is in her heart as it is in her heart, or drowns in the sea of artistry consisting of the blood of the heart. The poetess is doomed to go to destruction just as she won the victory. Our poet chose such a fate involuntarily.

*Why, honestly, bot-bot
Does my tongue burn, does my hand burn?
Sometimes I am naive and illiterate
Hitting the grass and burning my hand?*

Most lyrical hero of Aydin Khodjievais a woman. A woman is a pillar of life; perpetuates traditions; he encourages his son to be like Alpomish as soon as possible; protects his family and country from calamities. A nation with many brave and intelligent women will always grow and mature:

*The mountains learn
Silence from you
Learn to endure
Your compatriots will turn
Blue from your prayer,
Your curse cracks the stone.
You are the soul of the nation
You are a symbol of the country.
You are the eternal light of the country
Eve - You are a woman..*

According to the poetess, the female being is the origin and original source of three elements (human, people, animal). A woman cannot be described in words. But woman and beauty are twin concepts. One requires the other:

*In the tender hands of a girl
The flower laughs.
In the emoticons on his face
Shula gives two sets of light.
Let the sky be a clear mirror
Waiting for a girl in the hallway
Makes the world drunk*

"Evening rays" is a collection of melodies. The melody is full of meaning, mood, and the spirit of the poet. Melody is a letter of recommendation of the poem. Tone also determines content. More precisely, the meaning is looking for the melody.

RESULTS

Independence is the main theme of Aydin's work of the last twenty years. I think the title of his selection of "Evening rays" is "Inspirations of Independence". The poet's epics and odes are mainly about those who gave their lives and fought for independence. The author looks at the long history of these days. The idea of independence was always at the denominator of the work of our great grandfathers, talented poets and scientists. The poetess begins the epic "Ziyorat" ("Pilgrimage") with an incident in her family. His brother Ne'matjon went to war. The mother spent forty years looking for a sign from her son. The father became weak, the pain knocked him down. Brother did not return. The mother could not mourn her missing son, she could not express her sorrows. All women, especially Nematjon's mother, are reflected in the Mourning Mother in Independence Square. "Flames of free speech" is the cry of the poet's soul, the thoughts that need to be expressed. It contains a lot of biographical images and situations. "Ode to Independence" is a poetic look at the traveled path. An expression of respect to those who served independence. A poetic description of the ups and downs, struggles and losses, joys and worries of the road. "Evening rays" is a collection of selected poems. It is permissible to study them delicately and carefully, to evaluate the applied arts, to measure the vitality and ontological essence of new words, symbolic phrases, and ontological essence on the scales of the soul. In other words, a poet must have different, diamond laser eyes. How would it be if we looked at "Evening rays" with the eyes and taste of a modern poet? In modern works, it is not visible, it is sudur; a very responsible approach to covering the topic is noticeable. It is not acceptable to name the heroes in them, to count them without melting. A name is just a special sign. But it's another thing to list names with a character. A small symbol is a word like a small diamond, agate, or a piece of gold. In his humorous and light poem "2003 snow letter", Aydin Khodjiev created a wonderful image by describing Gulchehra "with a pen in one hand, a child in the other, with the word 'yor-yor' on his tongue".

DISCUSSION

Aydin Khodjiev is a poetess who understands and comprehends this world and its secrets, writes down the happy and unhappy moments of the world, describes the innermost feelings of the hero with the most beautiful expressions. The author has his own words, his own style of writing, and his own theme in modern Uzbek literature. As the folk poet Uygun said: "I can see the breath of poetry in this little girl from this raisin. "If he educates her, she will become a poet." Indeed, it seems that Aydin Khojiev's poetry is focused on the part of women, on illuminating the life of society. Great teachers helped the poetess enter the field of poetry. For example, the poet writes in her "Memories": "Gul Khan" journal took me back to my childhood. 21 years of my life were spent in connection with "Saodat". I owe a lifetime to my beloved teacher Zulfiyakhanim, Shuhrat, teacher Mirtemir, Tokhtasin Jalolov, a wise scientist, Uygun, Toshpolat Hamid, who did not spare me their love, work, and support.

Our independent consciousness is a long-lived concept that penetrates deep into our souls. I am sure that Aydin Hajiyeva will gradually describe Independence as the result of a renewed worldview in clear colors, clean tones, perfect, beautiful, and eternally alive.

CONCLUSIONS

In conclusion, Aydin Khodjiev described the poet's figure, which is sealed for eternity, with such great depth that the reader wants to read Aydin Khodjiev's work again and again, to give his heart to her poems, to make her heart even more. She doesn't even notice. "Evening rays" is a

selection of the talented poetess's original songs, odes, eloquences, and works that lead the poet to think and into the world of sweet suffering. Aydin, a current student who is a poet, is used to the unique and sincere voice of the poetess. May this bright, lively voice be heard for a long time. The study of Aydin Khodjiev's work, and the study of women's work in general, rose to the leading stage in our literature at the beginning of the 20th century. The work of the poetess is important and significant in today's Uzbek literature.

REFERENCES

1. Ozod Sharafiddinov. The happiness of realizing creativity. - T.: "Sharq", 2004.
2. Khodjiev Aydin. Evening rays. Poems, epics - T.: "East": 2010.
3. Abdugafur Rasulov. Criticism, interpretation, assessment. - T.: "Science" publishing house, 2006.
4. Kozqboy Yoldoshev "The burning word". "Generation of the New Century", 2006.
5. Khodjiev Aydin. Femininity. Poems, epics, odes - T.: "East": 2017

BILINGVIZM VA MADANIYATLARARO MULOQOT

Iroda Bahronova

Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi
2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6815271>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bilingvizmning paydo bo'lish tarixi, jahon tilshunosligida ikki tillilikning ahamiyati, bu borada tilshunoslarning qarashlari, uning madaniyatlararo aloqalarga xizmat qilishi, bugungi kundagi bilingvizm masalalari, Tohir Malik asarlaridagi ikki tillilik o'rganiladi va tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: bilingvizm, bilingvlar, bilingvizm masalalari, madaniyatlararo muloqot, dialektal va internatsional interfeysiya.

BILINGUALISM AND INTERCULTURAL COMMUNICATION

Abstract. This article examines and analyzes the history of bilingualism, the importance of bilingualism in world linguistics, the views of linguists on it, its role in intercultural relations, issues of modern bilingualism, bilingualism in the works of Tahir Malik.

Keywords: bilingualism, bilinguals, bilingualism issues, intercultural communication, dialectal and international interface.

БИЛИНГВИЗМ И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ

Аннотация. в данной статье рассматривается и анализируется история двуязычия, значение двуязычия в мировом языкознании, взгляды на него языковедов, его роль в межкультурных отношениях, вопросы современного двуязычия, двуязычие в творчестве Тахира Малика.

Ключевые слова: билингвизм, билингвалы, проблемы двуязычия, межкультурная коммуникация, диалектный и интернациональный интерфейс.

KIRISH

Ma'lumki, til aloqalari tushunchalarini ifodalovchi terminlardan biri bilingvizmdir. Bilingvizm (ikki tillilik, zullisonaynlik) ikki tilda bemalol muloqot qilish, ikki til sohibi bo'lish demakdir. Ikki tilda o'zaro kommunikativ munosabatga kirishuvchi shaxslar bilingvlar hisoblanadi. Bu atamaning kelib chiqishiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, miloddan avvalgi III-II asrlarda rimliklar Iberiya (bugungi Ispaniya) hamda Galliyani (bugungi Fransiya) bosib olishgan. Mazkur hududlarda mahalliy til – lotin tili bilingvizmi vujudga keladi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Ommaviy bilingvizm sharoitida interfeysiyaning ba'zi turlari til tizimiga ta'sir etib, ayrim o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Olimlar bu vaziyatda tilning hududiy farqlanishi – etnik sheva yuzaga kelishi mumkin, deb hisoblaydilar. Interfeysiyaning ikki guruhga: dialektal interfeysiya va internatsional interfeysiya turlariga ajratish maqsadga muvofiq. Dialektal interfeysiya til tashuvchisining bir subkod orqali muloqot jarayonida ikkinchi subkod birligini qo'llashi natijasida yuzaga chiqadi:

– *Voy, aylanaylar, kelinglar, bolajonlarim. O'tiringlar. (Z. 78-b.)* // – *Voy, savil! – dedi u g'ijinib. – Otasi tirik turib pulni nimaga pochchasiga yuboradi? (Z. 159-b.)*

Internatsional interfeysiya ikki milliy tilning aralashuvidan hosil bo'ladi. Masalan, o'zbek-rus bilingvizmini quyidagi parchada ko'rishimiz mumkin:

– *Чтоб, men buni boshqa eshitmay. Bilding? Пока men borman, hammasi za moy cchem. Sen ctyudentcah . Так что, o'qishingni bil! (Z. 93-b.)*

Shu o'rinda interfeysiyaning ayrim turlari dialektal interfeysiyada uchramasligi, ayrimlarining esa faolligini qayd etish lozim. Xususan, ushbu gapda Toshkent shevasi qo'llanilganini ko'ramiz: – Men **kennayilariman**. Hozir akalarini chaqiraman. (Sh. III t, 159-b.).

Turkiy-rus bilingvizmini o'rganishning asosiy aspektlaridan biri kontaktga kiruvchi tillarning barcha bosqichlarida o'zaro ta'sir natijasida hosil bo'luvchi o'zgarishlarni, avvalo, turkiy tillarning barcha bosqichlaridagi o'zgarishlarni o'rganishdir, chunki bu tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sirda turkiy tillar ko'proq o'zgaruvchandir. Turkiy-rus ikki tilliligi natijasida eng sezilarli o'zgarishlar turkiy tillar sintaksisida ro'y beradi.

TADQIQOT NATIJASI

Asosiy til bosqichlarining ba'zi qismlari bilingvizm ta'sirida juda sezilarli ravishda o'zgaradi. Ularga leksika, asosan, uning fan, siyosat, iqtisod va ideologiya bilan bog'liq terminologik qismi hamda har xil mavhum tushunchalarga xos leksika kiradi: – Men **advokatman**, nima uchun meni ichkariga qo'y maysizlar? – dedi jigarrang **shlyapali** yigit. ...**Moskovlik prokuror** so'roq qilyapti. O'zimizning **prokurorlarni** yaqinlashtirmayapti. (VO. 8-b.)

Yuqoridagi gaplarda o'zbek tilining leksik jihatdan boyishiga xizmat qilgan so'zlarni ko'rishimiz mumkin. *Advokat, prokuror* kabi rus va fransuz tilidan kirib kelgan terminlar nafaqat bizning tilshunosligimizda, balki dunyo miqyosida qo'llanadi. *Shlyapa* va *Moskov* kabi chet el so'zlariga -li qo'shimchasi qo'shilishi natijasida **shlyapali, moskovlik** turkiy so'zga aylangan. Bir so'z bilan aytganda, bilingvizm tillar o'rtasida madaniyatlararo muloqot va aloqalar rivojiga xizmat qiladi.

Rus va boshqa tillarning sezilarli ta'siri turkiy adabiy tillardagi har xil stillarga xos leksik-grammatik vositalarning qo'llanishida ko'rinadi. Undan tashqari, tillardagi ichki vositalarning aktivlashuvi, birinchi navbatda, dialekt va jonli nutq leksikasi, dubletlar va sinonimik, leksik va grammatik qatorlarning stilistik ishlatilishidagi farqlanishlar va hokazolar hisobiga bo'ldi.

Bilingvizm va rus tilini chuqur o'rganilishi natijasida turkiy adabiy tillarning takomillashuvi va ulardagi stilistik xususiyatlarning boyishi, xususan, poetik stilda yangi ritm va metrikaning qo'llanilishi, yangi poetik formalar va klassik poetik qonuniyatlarning aktivlashuvi kabi masalalar kengroq ochiladi: – *Балбеснинг uyiga bordim. Старухasi bilan gaplashdim. Криминал ish devdim, ваабие очумела. Все, bir oydan keyin to'y! Да, между прочем, до to'ygacha uyni балбесning nomiga o'tkazadi. O'tkazmasa, o'g'li tyurmada chirydi. (Z. 114-b.)*

O'zbek va tojik xalqlarining asrlar davomida bir hududda yonma-yon yashab kelganliklari mazkur tillarning leksik-semantik strukturasiga ham o'z ta'sirini ko'rsatgan. Buning natijasida o'zbek-tojik bilingvizmi vujudga kelgan. Shuni alohida ta'kidlash joizki, leksik-semantik ta'sir keng yoyilgan bo'lsa ham, fonetik ta'sirdek ko'zga yaqqol tashlanib turmaydi. Shu boisdan, tadqiqotchilar tomonidan asosiy e'tibor fonetik ta'sirga qaratilgan bo'lib, tillararo leksik-semantik ta'sir e'tibordan chetda qolgan. O'zbek va tojik tillari ikki tillilik holatida bo'lganligi uchun "...Buxoro, Samarqand, Farg'ona vodiysi viloyatlarida yashovchi tojiklar tilida o'zbek tili bilan turli til sathlarida o'xshashlik, tipologik yaqinlik vujudga keldi". Tojik tilining shimoliy shevalarida "*fe'lro ovardan*" iborasi – "*Achchig'ini chiqarmoq*", "*Jahlini chiqarmoq*" ma'nosida qo'llanadi. Mazkur misolda tojikcha va o'zbekcha model qo'shib, "*fe'lni chiqarmoq*" shakliga

kelgan. Yozuvchi Tohir Malik asari misolida qaraydigan bo'lsak: *“Mehmon uning harakatini zimdan kuzatdi. Beodobligidan **achchig'i chiqsa-da**, sir boy bermay, mezbonga qaradi”*(T.6-b.), *“Birga bo'lgan yillari davomida u Asadbekning g'ashini keltiradigan, **jahlini chiqaradigan** ishlarni ko'p qildi. (Sh. IV t., 86-b*

MUHOKAMA

Tojik tilidagi *“shikastan”* fe'li ifodalagan ma'no o'zbek tilidagi *“sindirmoq”* hamda *“chaqmoq”* fe'llarining ma'nosiga to'g'ri keladi. Misol uchun: *“Suyagimni **sindirib** yuborgansan, shekilli, og'riyapti”*(T. 119-b.), *“G'ayratning otasi bolaligida oyog'ini **sindirib** olganmi yo tug'ma cho'loqmi, Asror bilmaydi, harholda hassasiz yurolmaydi”*. (T. 216-b.)

O'zbek tilining qarindosh va noqarindosh tillar bilan mavjud kontaktlari, bilingvizm va u bilan bog'liq hodisalarni tadqiq qilish o'zbektilshunoslari oldida turgan eng muhim dolzarb muammolaridan biridir. O'zbek tilshunosligida til aloqlari, ularning bir-biriga ta'siriga bag'ishlangan maxsus nazariy ishlar yaratilmagan. Bu esa til sohasida bilingvizm va interferensiya tushunchasi bilan bog'liq bo'lgan ishlarni olib borishga turtki bo'lmoqda. Ikki tillilik va ko'p tillilikning turli muammolariga bag'ishlangan maqolalar to'plami ham mavjud bo'lib, ularda bilingvizm, uning turlari, tarixiy ildizlari, til interferensiyasi, uning mohiyati, bilingvizmga munosabati kabi masalalar yoritilgan.

XULOSA

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, o'zbek tilining keng imkoniyatlari mavjud va unda bilingvizmning o'рни beqiyos. Madaniyatlar o'rtasida aloqa va kommunikatsiyalarning rivojiga ham bilingvizm katta hissa qo'shadi. Buning isbotini biz yuqorida Tohir Malik asarlari misolida ko'rib chiqdik. Keyingi tilshunoslik bosqichlarida bilingvizm masalalarini ham nazariy, ham amaliy jihatdan o'rganilishi maqsadga muvofiq.

REFERENCES

1. Розенцвейг В. Ю. Языковые контакты. – Ленинград: Наука, 1972.
2. ². Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва: Большая Российская энциклопедия, 2002.
3. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. – Москва: Наука. 1964.
4. Hakimov M.X. O'zbek tilida matnning pragmatik talqini. Filol.fan.doktori.diss. – Toshkent: 2001.
5. Malik T. Shaytanat. 5 jildlik, 3-jild. – Toshkent: Sharq, 2006
6. Malik T. Shaytanat. 5 jildlik 4-jild. – Toshkent: Sharq, 2009
7. Malik T. Voy, onajonim. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015
8. Malik T. Zulm. – Toshkent: Sharq, 2016
9. Malik T. Talvasa. – Toshkent: Sharq, 2012

ИҚТИСОДИЁТНИНГ РАҚАМЛАШУВИ ШАРОИТИДА УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИ ЎҚУВЧИЛАРИНИ КАСБ-ХУНАРГА ЙЎНАЛТИРИШ ИШЛАРИ МАЗМУНИ

Қобилова Ўғилой Камилжоновна

Тошкент шаҳар Олмазор тумани 233- мактаб директори

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6815497>

Аннотация. Ушбу мақолада иқтисодиётнинг рақамлашуви шaroитида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ишлари, ҳамда синф раҳбари, мактаб психологи ва мактабдан ташқари таълим муассасаси ҳамкорлиги фаолияти ҳақида маълумотлар берилган. Шунингдек мақолада ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришнинг педагогик-психологик ва методик томонлари ҳамкорлик масалалари орқали очиб берилган. Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг касб-хунар малакаларини эгаллашида мактабдан ташқари таълим муассасаларининг аҳамияти очиб берилган.

Калит сўзлар: касб-хунар, ўқувчи, мактаб, синф раҳбари, мактабдан ташқари таълим, мактаб психологи, адаптив тизим, касб-хунар турлари.

ТЕКСТ НАУЧНОЙ РАБОТЫ НА ТЕМУ «СОДЕРЖАНИЕ ПРОФИОРИЕНТАЦИИ УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ»

Аннотация. В данной статье представлена информация о механизмах ориентации учащихся на профессию в условиях цифровизации экономики, о сотрудничестве классного руководителя, школьного психолога и внешкольного образовательного учреждения в этой деятельности. Также в статье раскрываются педагогические, психологические и методические аспекты ориентации студентов на профессию через вопросы сотрудничества.

Ключевые слова: профессия, ученик, школа, классный руководитель, внешкольное образование, школьный психолог, адаптивная система, виды профессий.

THE CONTENT OF VOCATIONAL GUIDANCE FOR STUDENTS OF GENERAL SECONDARY SCHOOLS IN THE CONTEXT OF THE DIGITIZATION OF THE ECONOMY

Abstract. This article provides information about the mechanisms of orientation of students to a profession in the conditions of digitalization of the economy, about the cooperation of a class teacher, a school psychologist and an out-of-school educational institution in this activity. The article also reveals the pedagogical, psychological and methodological aspects of students' orientation to the profession through issues of cooperation.

Keywords: profession, student, school, homeroom teacher, extracurricular education, school psychologist, adaptive system, types of professions.

КИРИШ

Мамлакатимизда ўқувчи-ёшларнинг замонавий касб-хунарларни эгаллашлари, уларнинг ҳар томонлама етук мутахассис бўлиб етишишлари, шунингдек меҳнат шакллари ривожлантириш давлат сиёсатининг муҳим йўналиши ҳисобланади. Президентимиз томонидан қабул қилинаётган қарор ва фармойишлар ушбу йўналишнинг муҳим эканлигини кўрсатади ва ривожланиши учун дастуриламал бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги ПҚ-4884 сонли “Таълим-тарбия тизимини янада такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорида:

халқ таълими тизимида касб-хунарга йўналтириш ва психологик-педагогик хизмат кўрсатиш, илғор тажрибаларга асосланган касб-хунарга йўналтиришнинг замонавий шакл ва услубларини жорий этиш; вазифаси белгилаб берилди.

Шунингдек, 2020 йил 6 ноябрдаги ПФ-6108-сонли “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонида умумтаълим мактаби ўқувчиларини касб-хунарга йўналтириш тизимини жорий этиш вазифаларидан келиб чиқиб, ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ва педагогик-психологик республика ташхис маркази томонидан “Касбим – келажагим” номли ягона онлайн платформа яратилди. Замонавий ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда бу платформа ўқувчиларнинг қобилияти, қизиқиши ва иқтидорини аниқлаш, ўқувчиларни онгли равишда касб танлашларига хизмат қилади.

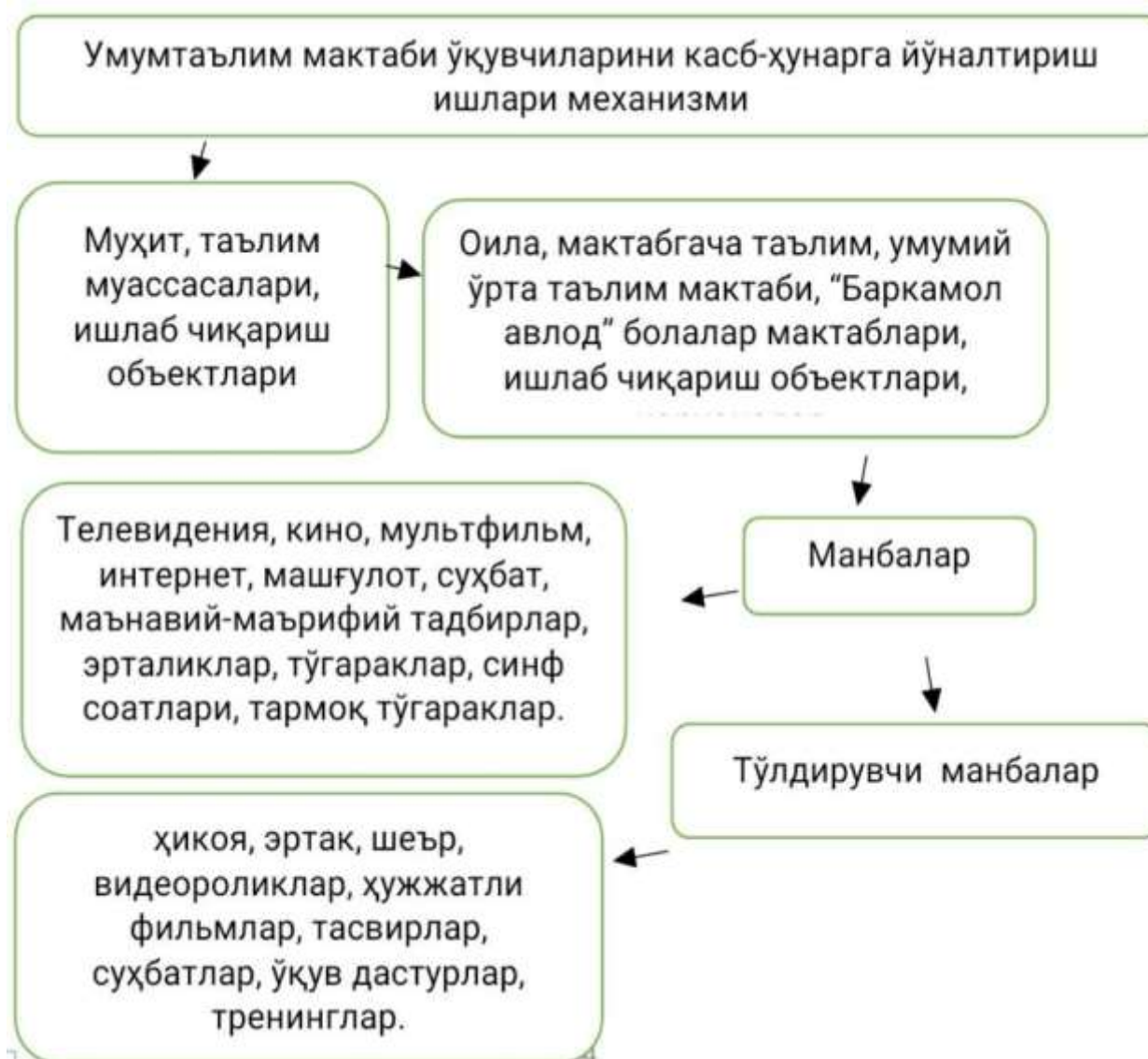
Синф раҳбари тарбиявий ишлар бўйича йиллик иш режасига ўқувчиларни бўш вақтларини мазмунли ўтказиш мақсадида уларни мактаб ва мактабдан ташқари таълим муассасалардаги тўғаракларга жалб этиш масаласини режага киритади. Синф раҳбари ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришда мактаб психологи билан ҳамкорликда тарбиявий тадбирларни, тарбиявий соатларни, давра суҳбатларини ўтказиш орқали мақсадга эришади. Шунинг қаторида мактабдан ташқари таълим муассасаларига болаларни жалб этиш масаласини батафсил кўриб чиқиши муҳимки, бунда бола учун касб-хунарга йўналтирувчи барча имкониятлар мавжуд. Бундай муассасалар нафақат болаларни бўш вақтларини унумли ўтказди, балки турли касбларга тайёрлаш бўйича амалий машғулотларни ташкил этади ва ўқувчиларни бирор ҳунар эгаси сифатида намоён бўлишини таъминлайди.

Замон шиддат билан ривожланар экан, вақт ўтиши билан долзарблигини йўқотган касблар ўрнини жамият учун керакли ва зарур касблар эгаллаб боради. Ҳар томонлама баркамол шахсни тарбиялаш таълим тизимининг олий мақсади. Шундай экан, умумий ўрта таълим мактабларида иқтисодиётнинг рақамлашуви шароитида касбга йўналтириш ишлари мазмунига замонавий касблар контентини яратиш ва ёш авлодга сингдириш масаласи долзарб. Бу масала педагог ва мутахассислар томонидан муҳим вазифа қилиб белгиланган. Қуйида умумтаълим мактаблари ўқувчиларини касб-хунарга йўналтириш ишларининг амалдаги мавжуд аҳволи схемаси келтирилган. Ушбу механизмни кўриб чиқамиз.

Мактабдан ташқари таълим муассасаси бўлган “Баркамол авлод” болалар мактабларида бугунги кунда 7 йўналишда тўғараклар фаолият олиб борадики, ҳар бир йўналишда 10 га яқин тўғарак турлари мавжуд. Мактаб психологи ҳар бир бола билан яқка тартибда суҳбат ташкил этиши, ўқувчилар гуруҳларида психологик тренинглар ташкил этиб ҳар бир боланинг касб-хунарга бўлган муносабатини аниқлайди ва бу ҳақда синф раҳбарига, ота - онасига маълумот беради. Синф раҳбари ота – оналар мажлисларида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш мақсадида тумандаги “Баркамол авлод” болалар мактабларида ташкил этилган тўғарак турлари билан уларни таништиради. Ҳар бир боланинг қобилиятига яқка тартибда ёндашиб ота-онага ва ўқувчига касбга-хунарга йўналтирувчи маслаҳатларни беради.

Иқтисодиётнинг рақамлашуви шароитида умумтаълим мактабларининг касбга йўналтириш ишлари механизми.

1 расм

Бу таклифлар, яъни мактабдан ташқари таълим муассасаларига ўқувчиларни жалб этилиши синф раҳбарининг ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтиришдаги саъй-ҳаракатларини мазмунан ва амалий жиҳатдан тўлдиради, ҳамда бойитади. Шу ўринда "Баркамол авлод" болалар мактаблари ҳақида қисқача тўхталиб ўтмоқни ихтиёр этдик.

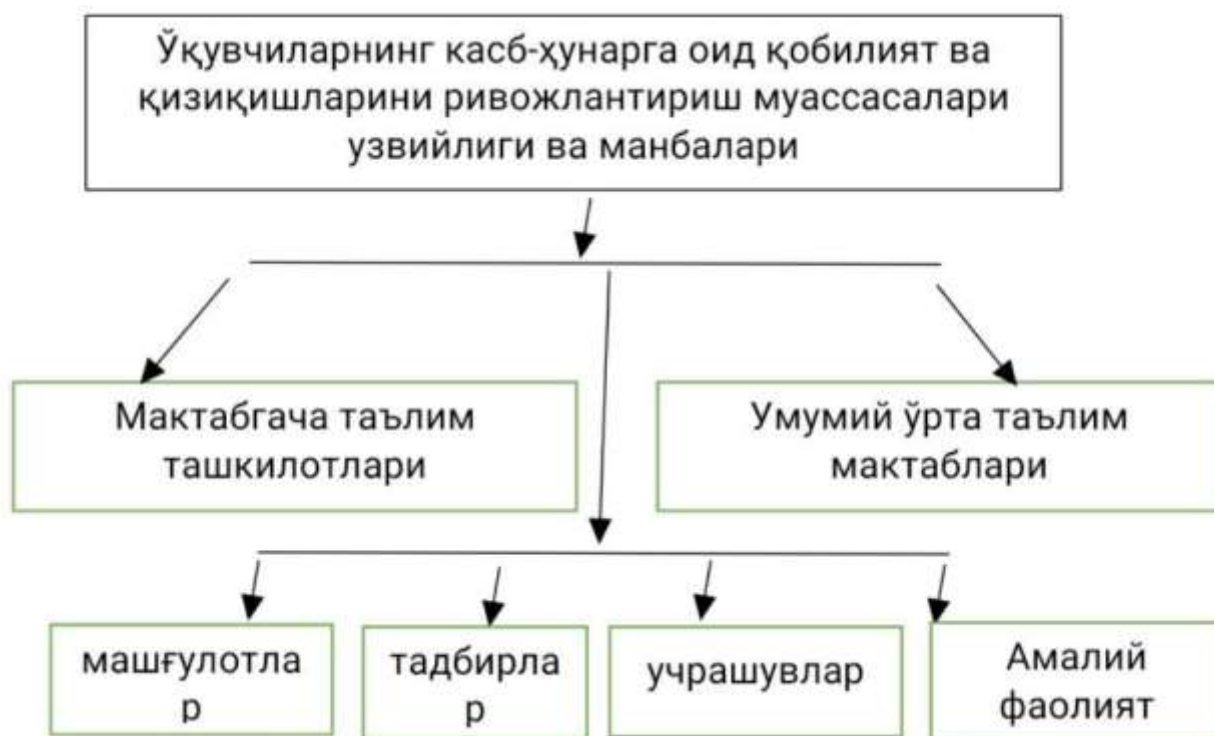

Ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришда мактаб ва мактабдан ташқари таълим муассасаларининг ҳамкорлиги бу жараёндаги механизмнинг самарали ташкил этилишини таъминлайди. Бола учун етти маҳалла ота-она деганларидек, боланинг тарбияси, ҳаётда ўз ўрнини топиши учун нафақат ота-она, мактаб балки болани қуршаб турган барча объектларнинг масъуллигини ошириш долзарб масаладир.

Тадқиқотчи Ў. Тоҳиров илмий ишида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ишларини мактабгача таълим ташкилотларидан бошлаб умумий ўрта таълим мактаблари босқичларида тарбиявий машғулотлар, синф соатлари, тадбирлар, дарс машғулотлари орқали ташкиллаштирилишини ва бу жараёнлар орқали ўқувчиларнинг касбий ривожланишлари таркиб топиб, кўникмалари ривожланишини таъкидлайди.

Уни қуйидаги схемада аниқлаштириш мумкин.

Биз таклиф этаётган механизмда нафақат мактабгача таълим ташкилоти узвийлиги, балки мактабдан ташқари таълим муассасаларининг узвийлигини таъминлаш масаласини ҳам мақсад қилиб қўйдик. Демак бола касб-ҳунар тушунчаларини эгаллаши ва касбий кўникмаларини ривожлантириши учун бошланғич ташкилот мактабгача таълим ташкилоти, сўнг мактаб ва мактабдан ташқари таълим муассасалари узвийлиги, ҳамкорлиги белгилаб олинди.

Уни қуйидаги схемада аниқлаштириш мумкин.

Амалдаги механизмда боланинг касб-ҳунарлар бўйича маълумотлар билан танишиш ва илк кўникмаларни таркиб топтириш учун умумий ўрта таълим мактабларининг

педагоглари, психологлари масъул этиб белгилаб қўйилган. Уларнинг бу масалада йиллик режалари тасдиқланиб синф раҳбари ва мактаб психологи томонидан йил давомида амалга оширилиб борилади. Бу вазифалар бир- бирини ҳамкорлик вариантида ҳам тўлдириб борилади.

Мактабдан ташқари таълим муассасалари фаолиятида ҳам асосий мақсад болаларни касб-хунарга йўналтириш этиб белгилаб берилган. Бу масалада умумий ўрта таълим мактаби билан мақсад ягона, лекин ҳамкорлик ишлари умуман кузатилмайди. Синф раҳбари, мактаб психологи касб-хунарга йўналтириш ишларида бу муассаса билан ҳамкорликни йўлга қўймаган. Йиллик иш режасида ҳам ҳамкорлик тадбирлари кузатилмайди. Чора-тадбирларда ҳам бу масала муассасанинг ўзига хослигида белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 сентябрдаги “Халқ таълими тизимидаги мактабдан ташқари таълим самарадорлигини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4467-сонли қарорида умумий ўрта таълим мактабларида “Баркамол авлод” болалар мактабларининг тармоқ тўғарақларининг ташкил этилиши назарда тутилган. Туман ёки шаҳар марказида жойлашган “Баркамол авлод” болалар мактаблари туман марказидан анча узоқда яшовчи болалар учун узоқлик қилиш муаммоси ҳам ана шу қарорга мувофиқ муносиб ечимини топди. Зеро, болаларнинг касб-хунарга йўналтириш масалалари нафақат синф раҳбари, мактаб психологи балки мактабдан ташқари таълим муассасалари фаолияти учун ҳамкорлик устуворлигини таъмин этмоқда. Шундай экан, бу таълим муассасаси педагоглари, тўғарақ раҳбарлари умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг синф раҳбарлари ва мактаб психологлариининг ҳамкорлик иш режаларининг тузилиши заруратини туғдирмоқда.

Биз ушбу муаммони қуйидаги таклиф ва тавсиялар билан самарали ечимини излаб топишга ҳаракат қилдик ва ушбу таклифларни киритдик:

- Иқтисодиётнинг рақамлашуви шароитида умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларини касб-хунарга йўналтириш масалалари мактаб ва мактабдан ташқари таълим муассасалари билан ҳамкорликда амалга оширилиши;

- Иқтисодиётнинг рақамлашуви шароитида умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларини касб-хунарга йўналтиришда синф раҳбари, мактаб психологи, тўғарақ раҳбари йиллик иш режасига ҳамкорлик асосидаги чора-тадбирларнинг киритилиши;

- Иқтисодиётнинг рақамлашуви шароитида умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларини касб-хунарга йўналтиришда замонавий касблар билан таништиришда амалиётнинг таъмин этилганлиги;

- Иқтисодиётнинг рақамлашуви шароитида умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларини касб-хунарга йўналтиришда замонавий касблар билан таништиришда етарли шарт-шароитларнинг таъмин этилганлиги;

- Иқтисодиётнинг рақамлашуви шароитида умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларини касб-хунарга йўналтиришда қўшимча таълимнинг устуворлигини таълим мазмунига сингдириш;

- Иқтисодиётнинг рақамлашуви шароитида умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларини касб-хунарга йўналтириш ишларини такомиллаштиришда ишлаб чиқариш объектларини жалб этиш.

- Иқтисодийнинг рақамлашуви шароитида умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларини касб-хунарга йўналтиришда мактаб, мактабдан ташқари таълим муассасаси, маҳалла ва ишлаб чиқариш объектлари масъуллигини ошириш.

Хулоса қилиб айтсак, иқтисодийнинг рақамлашуви шароитида умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларини касб-хунарга йўналтириш ишлари ота-она ёки мактаб миқёсида эмас балки болани ўраб турган барча объектлар мисолида кўриб чиқсак ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ишлари янада мазмундор ва самарали эканлигини кўришимиз мумкин бўлади.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги “Таълим-тарбия тизимини янада такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4884 сонли қарори
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги ПФ-6108-сонли “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони
3. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. Тошкент. 2002 й.
4. Ў.Тоҳиров. Касбга йўналтирилган таълим мазмуни ва уни ташкил этишнинг ўзига хос жиҳатлари. Халқ таълимининг долзарб муаммолари. Илмий мақолалар тўплами. Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлар илмий тадқиқот институти.

INGLIZ TILINI O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING SAMARASI

Toshxo'jayeva Gulhayo O'ktam qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti xorijiy til va adabiyot yo'nalishi ingliz tili 2-fakulteti
2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6815526>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tili fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning samarasi va o'ziga xos usullari haqida so'z boradi. Maqola davomida ingliz tili darslarida olib boriladigan turli zamonaviy innovatsion texnologiyalarning turlari, ulardan foydalanish usullariga alohida to'xtalib o'tilgan. Maqola so'ngida ilmiy mulohazalar va fikrlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: chet tili, innovatsion texnologiyalar, o'yinli faoliyat, malaka, uslub, tajriba.

ЭФФЕКТ ОТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация. В данной статье рассказывается об эффективности и уникальных методах использования инновационных технологий в обучении английскому языку. В ходе статьи обсуждаются различные виды современных инновационных технологий и методы их использования, которые применяются на занятиях по английскому языку. В конце статьи даются научные комментарии и мнения.

Ключевые слова: иностранный язык, инновационные технологии, игровая деятельность, навыки, стиль, опыт.

THE EFFECT OF USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH

Abstract. This article talks about the effectiveness and unique methods of using innovative technologies in teaching English. In the course of the article, different types of modern innovative technologies and methods of their use, which are carried out in English language classes, are specifically discussed. At the end of the article, scientific comments and opinions are given.

Key words: foreign language, innovative technologies, game activity, skills, style, experience.

KIRISH

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng, chet tillarini o'rgatishga qiziqish oshdi va yoshlar uchun ko'plab imkoniyatlar yaratib berildi. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov aytganlaridek, "Hozirgi paytda xorijiy tillarni o'rgatishga yurtimizda katta ahamiyat berilmoqda. Bu ham albatta, bejiz emas. Bugun jahon hamjamiyati o'ziga munosib o'rin egallashga intilayotgan mamlakatlarimiz uchun, chet ellik sheriklarimiz bilan hamjihatlikda, hamkorlikda o'z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilishning ahamiyatini baholashning hojati yo'qdir".

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Ushbu fikrlarning mantiqiy davomi sifatida 2012-yil-10 dekabrda qabul qilingan "Chet tillarini" o'rgatish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Qarori chet tillarini o'rganish imkoniyatlarini kengaytirdi. Bugungi kunda maktablarda interfaol o'yinlar orqali dars o'tish an'anaga aylanib bormoqda. Ma'lumki, darsning turli xil o'yinlar asosida o'tilishi o'quvchilarning imkoniyatlarini namoyish etish, diqqatni jamlash, bilim va

ko'nikmalarini oshirish va kuchli bo'lishlarini ta'minlaydi. O'yin texnologiyasidan foydalanishning asosini o'quvchini faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyat tashkil etadi. Psixologlarning ta'kidlashlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotda barqaror o'rnini topish, o'zini o'zi boshqarish, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi. Har qanday o'yin zahirida umumiy qabul qilingan ta'lim prinsiplari, taktikasi yotishi kerak. O'quv o'yinlariga o'quv predmetlari asos qilib olinishi kerak. O'yinlar jarayonida o'quvchi oddiy darsga qaraganda bu mashg'ulotga qiziqibroq yondashadi va bema'lol faoliyat ko'rsatadi. Ta'kidlash lozimki, o'yin eng avvalo, o'qitishning bir usulidir. O'quvchilar o'yinli darslarga qiziqib qatnashadilar, g'alaba qozonishga intiladilar, o'qituvchi ular orqali o'quvchiga ta'lim-tarbiya ham beradi. O'quvchi inglizcha o'yin o'ynab, gapira olarkanman, tinglab tushuna olarkanman, yoza olarkanman, deb ishonadi, qiziqadi. Tajriba shundan dalolat beradiki, har qanday o'yinda ishtirokchilarning malakasi va yoshidan qat'iy nazar, ular o'ng'aysiz holatga tushib qoladilar. Shuning uchun o'yinni o'quv amaliyotiga tadbiiq qilishdan avval quyidagi pedagogik-psixologik masalalar hal etilishi zarur. Har bir o'quvchi o'yinga tayyorgarlik ko'rayotganda quyidagilarni bilishi lozim: o'yinning maqsadini; o'yinning vazifasini; o'yinning rejadagi qaysi mavzuga taalluqliligini; avvalgi o'yinlarda shakllangan malaka va ko'nikmalarni keyingi o'yinlarda ham qo'llay olishi. Biz bilamizki, hozirgi ta'lim jarayonida o'quvchi sub'ekt bo'lishi lozim. Bunda ko'proq interfaol metodlarga e'tiborni qaratish ta'lim samaradorligini oshiradi. Ingliz tili darslariga qo'yilgan eng muhim talablardan biri mustaqil fikrlashga o'rgatishdir.

TADQIQOT NATIJASI

Bugungi kunda ingliz tili o'qituvchilari Amerika Qo'shma Shtatlari, Angliya pedagoglari tajribasiga tayangan holda, quyidagi innovatsion metodlardan foydalanib kelmoqda: **“Muammoli vaziyat yechimi”** (Creative problem solving) bu usulni qo'llash uchun hikoyaning boshlanishi o'qib beriladi qanday yakun topishi o'quvchilar, talabalar hukmiga havola qilinadi;

“Quvnoq topishmoqlar” (Merry riddles) o'quvchilarga topishmoqlar o'rgatish Ingliz tilini o'rgatishda muhim ahamiyatga ega, ular o'zlariga notanish bo'lgan so'zlarni o'rganadilar va o'ylab topishmoq javobini topadilar;

“Tezkor javob” (Quick answers) o'tilgan dars samaradorligini oshirishda yordam beradi;

“Chigil yozdi” (Warm-up exercises) o'quvchilarni darsga qiziqitirish uchun sinfda har xil o'yinlardan foydalanish;

“Pantomima” (Pantomime) bu usul juda qiyin mavzular tushuntirilishi kerak bo'lgan darsda yoki yozma mashqlar bajarilib, talabalar charchagan paytda foydalanilsa bo'ladi;

“Hikoya zanjiri” (A chain story) usuli o'quvchilarning og'zaki nutqini oshirishda va xotirani mustahkamlashda yordam beradi;

“Rolli o'yinlar” (Acting characters) bu usul darsning barcha tiplarida qo'llanilishi mumkin. Hunarga o'rgatish uchun “Interpreter”, “Translator”, “Writer”, “Poet” kabi kasbdagi kishilar darsda ishtirok etishib o'quvchilar bilan suhbatlashishlari mumkin;

“Allomalar yig'ini” (Thinkers meeting) U.Shekspir, A.Navoiy, R.Burns kabi shoirlar va yozuvchilarni “taklif qilish” mumkin. Bunday paytda ular aytib ketgan hikmatli so'zlardan darsda foydalanish yoshlarni komil inson bo'lib tarbiyalanishiga yordam beradi;

“Rasmlar so’zlaganda” (When pictures speak) usuli ancha qulay bo’lib, ingliz tilini o’rgatishda, talaba, o’quvchilarning o’g’zaki nutqini rivojlantirishda yordam beradi, buning uchun mavzuga oid rasmlardan foydalanish lozim;

“Kviz kartochkalari” (Quiz cards) o’quvchilarning soniga qarab kartochkalar tarqatiladi va hamma talabalar bir vaqtda darsda ishtirok etish imkonini beradi bu esa vaqtni tejaydi.

Last Man Standing (Oxirgi qolgan odam)

Bu o’yin tezkor o’yin hisoblanadi. Lekin O’quvchilarga o’ylash uchun biroz vaqt beradi. Bu o’yin birgalikda o’rganishga undaydi, ya’ni boshqa o’quvchilar so’zlayotganida qolgan o’quvchilar o’zlari so’z o’ylayotgan bo’lishadi. O’yinni o’ynash uchun sizga kopto’kcha kerak bo’ladi. Va hamma o’quvchilar doira shaklida turib olishlari kerak. Birorta mavzu tanlashingiz kerak bo’ladi. Masalan: Things found in a kitchen (oshxonada topiladigan buyumlar), food, profession va hokazo. Biror o’quvchiga to’pni uloqtirish orqali o’yin boshlanadi. O’sha o’quvchi mavzuga doir biror inglizcha so’z aytadi va to’pni keying o’quvchiga uloqtiradi. To’pni qabul qilgan har bir o’quvchi shu mavzuga doir biror so’z aytishi kerak bo’ladi. Agar ular aytilgan so’zlarni qayta aytsa yoki bir necha soniya ichida so’z topa olmasa, ular o’yindan chiqadi va o’yinni o’tirgan holda kuzatadi. Havotir olmang, ular baribir o’rganayotgan bo’ladi.

MUHOKAMA

Bu o’yin biroz boshqacharoq qilib o’zgartirsangiz ham bo’ladi. Biror mavzuga so’z aytish o’rniga, har bir o’quvchi keyingi o’quvchiga biror boshqa mavzu aytishi mumkin. Masalan, siz “say something red” (biror qizil narsani ayting) deb o’yinni boshlashingiz mumkin. Kopto’kni ushlab olgan birinchi o’quvchi “strawberry” deb keyin o’zi biror mavzu tanlab ko’ptokni boshqasiga uloqtirishi mumkin. Bu o’yinni biroz murakkablashtiradi, sababi o’quvchi biror so’z haqida o’ylashidan oldin, qaysi mavzuga doir so’z o’ylashi kerakligini ham bilishi lozim.

Pictionary

Ko’pchilik ingliz tilida so’zlashuvchilar Pictionary, rasm chizish o’yini bilan yaxshi tanish. Rasm chizish maqsadi uchun siz oddiy doska yoki oq magnit doskadan foydalanishingiz mumkin. Sinfni 2 guruhga bo’lib oling va har bir jamoa uchun doskadaning bir tomonida jadval chizing. Siz jamoalarning ballarini shu yerga yozib borasiz. A jamoadan bir kishi chiqadi. Va ko’pgina teskari o’girilgan so’zlardan bittasini tanlaydi va shu so’zni doskaga chizib beradi. Va boshqalar topishi kerak bo’ladi. So’zni birinchi bo’lib to’g’ri topgan jamoaga ball beriladi. 10 ball olgan jamoa g’olib hisoblanadi.

Word Bingo

Bu o'yinni o'ynatish uchun biroz tayyorgarlik ko'rishingizga tog'ri keladi, lekin bu shunga arziydi. 4x4 shaklda bingo qog'ozlarini tayyorlang va har bir katagiga so'zlar yozing. Bularni o'quvchilarga tarqating (har biri takrorlanmas bo'lishi kerak) va siz so'zlarni o'qib berganizda o'quvchilar bor so'zlarni belgilashlari kerak. Butun sahifadagi so'zlarni birinchi belgilagan o'quvchi g'olib bo'ladi.

Bingo o'yinining ba'zi turlari bor.

Rasmi Bingo: Bingo kartasida rasmlardan foydalaning va o'sha rasmlarga oid bo'lgan so'zlarni o'qing.

Sinonim Bingo: Bingo kartasidagi ma'nodosh so'zlarni aytish orqali o'quvchilaringizni o'ylashga majbur qiling.

Antonim Bingo: Bu ham sinonim kabi faqat o'quvchilar ma'nodosh emas, teskari ma'noli so'zlarni qidirishi kerak bo'ladi.

XULOSA

Ushbu interfaol o'yinlarning maqsadi, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik, o'quvchining ta'lim jarayonida faol harakati, ziyrakligi asosiysi esa darsni qiziqarli tarzda o'zlashtirib, yodda saqlab qolishidir. Xulosa qilib aytganda, Ingliz tili darslarida innovatsion usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi, nutqi ravonlashadi, tez va to'g'ri javob berish malakasi shakllanadi. Bunday usullar va o'yinlar o'quvchida bilimga ishtiyoq uyg'otadi. O'quvchi darslarga puxta hozirlik ko'rishga intiladi. Bu esa o'quvchilarni ta'lim jarayonining sub'yektlariga aylantiradi.

REFERENCES

1. <https://www.researchgate.net/figure/Classification-and-exemplification-of-blends>
2. Algeo, John (1977). Blends, a structural and systemic view. *American Speech* 52, 47–64.
3. Kubozono, Haruo (1990). Phonological constraints on blending in English as a case for phonology–morphology interface. *Yearbook of Morphology* 3, 1–20.
4. Pound, Louise (1914). *Blends: Their Relation to English Word Formation*. Heidelberg: Winter.
5. Усмонова, Д. С. (2019). Роль и особенность соматических фразеологизмов различных языков. *Мировая наука*, (9), 250-252.
6. Usmonova, D. S., & Yusupova, M. I. Q. (2021). COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES WITH THE COMPONENT “HEART”. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES* (2767-3758), 2(11), 94-99.

HUQUQIY TERMINOLOGIYA VA HUQUQIY TUSHUNCHALAR TEXNIK VOSITA SIFATIDA

Isaqova Munisa Qahramonjon qizi

O'zRFA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6817158>

Annotatsiya. Maqolada terminologik sistemaning tarkibiy qismi hisoblangan yuridik terminlar haqida so'z yuritiladi. Ularning yurisprudensiyada texnik vosita sifatidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, qonun ijodkorligi sohasida terminlardan foydalanish texnikasi borasida maliy tavsiyalar taklif qilinadi.

Kalit so'zlar: terminologiya, huquqiy tushunchalar, yurisprudensiya, texnik vosita va boshqalar.

ЮРИДИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ И ЮРИДИЧЕСКИЕ ПОНЯТИЯ КАК ТЕХНИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ

Аннотация. В статье говорится юридических терминах входящих в терминологическую систему. Анализируется их значение как технического инструмента в юриспруденции. Также предлагаются финансовые рекомендации относительно техники использования терминов в сфере правотворчества.

Ключевые слова: терминология, юридические понятия, судебная практика, технический инструмент и др.

LEGAL TERMINOLOGY AND LEGAL CONCEPTS AS A TECHNICAL TOOL

Abstract. The article talks about legal terms that are part of the terminological system. Their importance as a technical tool in jurisprudence is analyzed. Also financial recommendations are offered regarding the technique of using terms in the field of law-making.

Keywords: terminology, legal concepts, jurisprudence, technical tool, etc.

KIRISH

Terminologiya maxsus bilim sohasi sifatida tadqiqotchilar e'tiborini tobora ko'proq jalb qilib kelmoqda. Bu birinchi navbatda zamonaviy ilmiy bilimlarning xalqaro tabiati va inson faoliyatining turli sohalarida til to'siqlarini bartaraf etish usuli sifatida namoyon bo'ladi. Har qanday zamonaviy fanning mavjudligi va rivojlanishi atamalarsiz umuman terminologiyasiz mavjud emas. Atamalar ilmiy kashfiyotning mohiyatini belgilaydi, rivojlanayotgan bilim sohalari mazmunini aks ettiradi, yangi yaratilgan ma'lumotlar va fan-texnikada mavjud bo'lgan tushunchalarni izohlaydi.

Termin (lotincha terminus-chegara) maxsus ilmiy ma'noga tegishli so'z yoki so'zlar birikmasi. Terminologiya haqida birinchi marta XXasrning 30-yillarida tilshunos olim E.D.Polivonov fikr bildirgan. Bu davrda terminologiya muammolari endigina nazariy va amaliy jihatdan rivojlanish bosqichiga o'tgan edi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Muayyan til terminologiyasining rivojlanishi jamiyat hayoti va unda sodir bo'layotgan o'zgarishlar bilan bog'liq. Shuningdek, bir tilning terminologik bazasini shakllantirish murakkab mashaqqatli jarayon bo'lib, uni yaratuvchilardan maxsus bilim va ma'lum malaka bilan bir qatorda umumiy madaniyat, bilimdonlik benuqson savodxonlikni ham talab etadi. Qonun va huquq tili, huquqiy terminologiya haqida gapirganda shuni ta'kidlash kerakki, qonun ijodkorligi madaniyati

qat'iy professional tilni va shu bilan bir qatorda uning soddaligi tushunarililigi va aholining barcha qatlamlari uchun ochiqqligini nazarda tutadi. Normativ-huquqiy hujjat matnida qo'llanilgan atmalarning noto'g'riligi qonun ma'nosini buzib ko'rsatish imkoniyatini yuzaga keltiradi. Bu borada H.A Kerimov shunday fikr bildiradi "Noto'g'ri yoki o'rinsiz qo'llangan so'z yoki ibora fikr va uning matn ifodasi o'rtasidagi tafovut ba'zan og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkin. Ayniqsa qonun ijodkorligi sohasida." [1, 123] Yuridik atamalardan to'g'ri foydalanish qonun ijodkorligi faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Shuningdek, bunday so'zlar qonunchilik akti tilini saqlash uchun mo'ljallangan bo'lib, amaliyotda qo'llash qulaydir.

TADQIQOT NATIJASI

Qonunchilik fikrini va normativ huquqiy hujjatlar shaklini taqdim etishda muayyan talablarga rioya qilish va qonun ijodkorligi sohasi uchun maxsus ishlab chiqilgan til vositalaridan foydalanish kerak. Bu borada quyidagi tamoyillarga qat'iy amal qilish talab etiladi.

1. Belgilangan huquqiy konsepsiya mazmunini to'g'ri va bir ma'noda aks ettirish;
2. Tushunarsiz, noaniq atamalardan foydalanishga yo'l qo'yilmasligi
3. Huquqiy hujjat matnida ritorik shakllar va majoziy ma'noda qo'llaniladigan so'zlarni ishlatmaslik. Chunki atmalarning bevosita va ma'lum ma'nosida qo'llanmaydi. Bu atama har doim bir ma'noli bo'lib, uning ma'nosi matnga mos ravishda turlicha o'zgarib borgan. Semantik noaniqlik mavjud bo'lgan so'z maxsus atushunchani bildirish vazifasini bajara olmaydi.
4. Normativ huquqiy hujjat matnida eng avvalo keng tadbqiq etilayotgan va faol qo'llanadigan atamalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.
5. Huquqiy terminologiyadan foydalanishdagi barqarorlik va beqarorlik. An'anaviy atamalardan voz kechib, bir xil tushunchalarni bildiruvchi yangi atamalarni kiritish o'rinli emas.
6. Atmalarning qo'llanishida maksimal qisqalik. Boshqa tillardan olingan atamalar milliy yuridik tilga putur yetkazmasligi lozim.
7. Ikki yoki undan ortiq so'zdan tuzilgan atamalar, qisqartmalarni ortiqcha ishlatmaslik. Normativ huquqiy hujjat tilida faqat adabiy tilde mustahkam o'rin olgan qisqartmalardangina foydalanish tavsiya etiladi.
8. Muqobili mavjud bo'lgan taqdirda o'zlashmalardan o'rinsiz foydalanmaslik.

Demak, yuridik atama qonun chiqaruvchining xohish irodasini ifodalovchi, qonun hujjatlari matnlarida bir xil qo'llanadigan, aniq ma'noga ega bo'lgan huquqiy tushunchaning umumlashgan nomi bo'lgan so'z yoki so'zlarning turg'un birikmasi bo'lib, u funksional barqarorligi bilan ajralib turadi. Shunga qaramay har bir til tizimining huquqiy terminologiyasi faqat o'ziga xos xususiyatlar bilan tavsiflanadi.

Huquq ijtimoiy munosabatlarning eng muhim tartibga soluvchisidir. Huquqning eng muhim belgilari rasmiy aniqlik va majburiylik xususiyatidir. Rasmiy aniqlik huquqning mavjudligida ifodalaniib, lingvistik vositalarsiz tasavvur etib bo'lmaydigan jarayondir. Huquqiy tartibga solishning samaradorligi ko'p jihatdan normativ hujjatlarning sifati ularda qonun chiqaruvchi organlarning vazifasi juda muhim ekanligini ko'rsatadi.

Mashxur rus huquqshunosi I.A. Pokrovskiy ta'kidlaganidek, "Rivojlanayotgan inson shaxsi qonunga qo'yadigan birinchi talablardan biri bu muayyan huquqiy normalarga bo'lgan talabdir". Bundan tashqari uning fikricha, huquqiy normalarning aniqligisiz hech qanday huquq tushunchasini tasavvur etib bo'lmaydi. [2, 78]

Yana bir mashhur fransuz huquqshunosi F.Jenyaning fikricha, qonun ijodkorligi va huquqni qo'llash faoliyatida faqat qo'llanadigan. Qonunchilik tafakkurini lingvistik shaklda gavdalandirishning maxsus vositalari va usullari mavjud. Bu vositalar qonun oldida turgan alohida vazifalar, mavzuni ko'rsatishning o'ziga xos usuli, qonun chiqaruvchi fikrini ifodalash uchun tilning maxsus lug'at tarkibi tufayli adabiy nutqning mustaqil qonunchilik uslubini ajratib ko'rsatishga asos bo'ladi. [3, 167] Yuridik adabiyotlarda ushbu taqdimot uslubi "qonun tili" sifatida tavsiflanadi. Huquqiy hujjatlar tilining o'ziga xos xususiyatlari haqida gapirilganda, ba'zilar mualliflar uni qonun tili, boshqalari esa maxsus huquqiy til mavjudligi haqida gapiradi. Biroq, yuridik tilning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risidagi qoida olimlar orasida juda ko'p bahs-munozaralarga sabab bo'ladi.

Taniqli venger huquqshunosi I.Szabonning fikricha "yuridik til" deb ataladigan narsa mohiyatan maxsus iboralar, texnik atamalar bilan to'ldirilgan oddiy tildan boshqa narsa emas, ya'ni til vositalari aniqroq ishlatilsa bas.

Ushbu pozitsiyani qo'llab-quvvatlagan E.E. Pryashnikov va E.M. Smorgunovanning ta'kidlashicha, qonunchilik tili jamoat faoliyatining turli sohalariga taalluqlidir. Bu xususiyat uni tor ixtisoslashgan sohaga xizmat qiluvchi o'z lug'atiga, maxsus terminologiyasiga ega bo'lgan tillardan ajratib turadi. Bu pozitsiya barcha mualliflar tomonidan qo'llab quvvatlanmaydi. Ularning aksariyati ijtimoiy huquqiy tilning qarama-qarshi nuqtai nazariga amal qiladilar. Darhaqiqat, huquqiy matn ijtimoiy munosabatlarning eng keng doirasi va ularning subyektlari uchun kengaytirilgan bo'ladi. Biroq, qonunda maxsus tilning mavjudligini nomlash, ularni turli xil professional yuridik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olmaydilar.

Mahalliy normativ-huquqiy hujjatlarning sifati, ularning tilini tahlil qilish asosan huquqiy (qonunchilik) texnologiyasi muammolari doirasida amalga oshiriladi. Aksariyat mualliflar huquqiy texnikani ishlab chiqishda normativ-huquqiy hujjatlarni ro'yxatga olish va tizimlashtirishda qo'llanadigan vositalar, texnikalar va qoidalar to'plami deb hisoblashadi. [4,231]. V.N.Kartashov qo'shimcha ravishda, yuridik texnikani kengroq talqin qiladi.

Yuridik texnikaning eng muhim tarkibiy elementlaridan biri, muhim vosita sifatida ko'pchilik tadqiqotchilar yuridik terminologiyaga murojaat qiladilar. Termin har qanday fan yoki hunarda qabul qilingan maxsus ibora yoki belgidir. [ssssss] Bundan tashqari atamalar maxsus so'zlar emas, balki maxsus funksiyadagi so'zlardir.

Har bir fan har bir bilim sohasining o'z atamalari bor. Termin ostida qonun tiliga nisbatan huquqiy ma'noga ega bo'lgan so'z yoki iboralar tushuniladi. Huquqiy atmalarning xususiyatlari va roolidan kelib chiqib aksariyat mualliflar ularni yuridik texnikaning asosiy vositalari (huquqiy va texnik vositalar) sifatida tavsiflaydilar. Bu albatta huquqiy voqelikda ushbu hodisaning to'g'ri tavsifidir. Ammo, bizning fikrimizcha terminologiyaning bunday tavsifi yetarli emas, chunki u terminologiyaning roli va o'rnini faqat bir, rasmiy huquqiy tomondan belgilaydi.

S.S.Alekseyev o'z asarlarida kengroq tushuncha sifatida "yurisprudensiya" terminini qo'llagan, u yuridik texnikani ham, jinoyatlarni tergov qilish texnikasini ham (kriminologiya), sud ishlarini yuritish texnikasi va hujjatlarni yuritish texnikasini ham tushunadi. [5, 219] Yuridik atamalarining muhim xususiyati ularning yaqin aloqasi hisoblanadi. Shuning uchun ularning rivojlanishi huquq nazariyasi va umuman huquqiy tartibga solishning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Keyingi yillarda jahon miqyosida ichki davlatchilikning kengayishi, jamiyatni demokratlashtirish va huquq fanining rivojlanishi bilan qonun hujjatlarida qonun ustuvorligi,

ijtimoiy davlat, inson huquqlari va boshqa shu kabi atamalar keng tarqaldi. Tabiiyki, ularning konstitutsiyaviy o'rnini mustahkamlash muayyan ilmiy nazariy asoslashni va umuman huquq fanini rivojlantirishni talab etadi. Zero, yuridik atamalarni nafaqat texnik vosita balki eng muhim ilmiy huquqiy kategoriya sifatida ko'rib chiqishni talab qiladi.

XULOSA

Shunday qilib, huquqiy terminologiya va u bilan belgilanadigan tushunchalar bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Ba'zida ular o'rtasida fundamental farqlar kuzatiladi. Huquqiy terminologiya yuridik texnikaning eng muhim vositasi, konsepsiyasini ilmiy jihatdan qonunni nazariy jihatdan tavsiflovchi vosita sifatida ko'rib chiqadi.

REFERENCES

1. Керимов. Д.А. Законотетельная техника : науч.-метод. и учеб. Пособие.М.:НОРМА-ИНФРА-М 1998.
2. Керимов. Д.А. Культура и техника законодательства. М.:юр.лит.,1991
3. Карташев.В.Н. Юридическая техника, тактика, стратегия и технология. Н.Новгород ,2000
4. Покровский И.А. Основнѣ проблемы гражданского права. М.: Статут, 2013.
5. Толстик В.А. Юридическая терминология. России, 2012

HARBIY TERMINOLOGIYANI TARJIMA QILISHNING LEKSIK, SEMANTIK, GRAMMATIK JIHATI

Musurmanova Shaxnoza

Chirchiq Oliy tank qo'mondon muhandislik bilim yurti, Tillar kafedrası katta o'qituvchisi.

O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti mustaqil izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6817188>

Annotatsiya. Ushbu maqolada harbiy soha terminlarini tarjima qilishning leksik semantik va grammatik xususiyatlari haqida so'z yuritilgan. Termin tushunchasi, olimlarning ilmiy qarashlari, so'zning ishlatilishi o'z ifodasini topgan. Terminologik lug'at, so'zning terminologik ma'nosi determinlashish kabi ilmiy yondashuvlar o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: terminologiya, tushuncha, tamoyil, ilmiy, terminologik, yondashuv, matonat so'zlarning ma'nosi.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ, СЕМАНТИЧЕСКИЕ, ГРАММАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕРЕВОДА ВОЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация. В данной статье говорится о лексико-семантических и грамматических особенностях перевода военных терминов. Отражено понятие термина, научные взгляды ученых, употребление слова.

Ключевые слова: терминология, понятие, принцип, научный, терминологический, подход, значение слов.

LEXICAL, SEMANTIC, GRAMMATICAL ASPECTS OF TRANSLATING MILITARY TERMINOLOGY

Abstract. This article describes lexical, semantic and grammatical features of translation military terms. Semantic and lexical features of the term, the scientific views of the scientific is reflected in the using of the words. terminological dictionary, which defines the scientific approaches such as determination of the terminological meaning of the words.

Key words: terminology, concept, principle, scientific, terminological, approach, determination, meaning of the words.

KIRISH

Harbiy terminologiyani tarjima qilishda leksik, semantik, grammatik jihatini yaxshi o'rganish tarjimaning samarali bo'lishini ta'minlaydi. "Davlat tili haqida"gi Qonunning 7-moddasida ta'kidlanganidek, "Davlat o'zbek tilining boyitilishi va takomillashtirilishini ta'minlaydi, shu jumladan, unga hamma e'tirof qilgan ilmiy-texnikaviy va ijtimoiysiyosiy atamalarni joriy etish hisobiga ta'minlaydi". Mazkur vazifa yechimi filologiya va tillarni o'qitish yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida ta'lim samaradorligini yana ham oshirish, pedagog kadrlarni zamonaviy bilim va amaliy ko'nikma hamda malakalar bilan qurollatirish, xorijiy davlatlar ilg'or tajribalarini o'rganish va ta'lim amaliyotiga tatbiq etish masalasini hal etishda ko'rinadi. "O'zbek terminologiyasi" kursi aynan mana shu yo'nalishdagi muammolarni hal qilishga qaratilgani bilan xarakterlanadi.

Jahon tilshunosligida soha terminologiyasida kasbga oid til birliklari tushunchasi bilan bog'liq leksiksemantik xususiyatlarni aniqlashga qaratilgan bir qator muammolar ilmiy tadqiqot ob'ekti bo'lib kelmoqda.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Bugungi kunga kelib, kasbiy soha tilini o'rganish yangi bosqichga ko'tarildi. Biroq, kasbiy sohaga oid til birliklarini mavzu bo'yicha yoki boshqa kichik guruhlar asosida tasniflash tamoyillarini hamda ularga xos alohida tizimlararo munosabat turlarini aniqlash, shuningdek, ushbu til birliklarining o'ziga xos funksional xususiyatlarini belgilashga doir masalalar hanuz o'z yechimini kutmoqda. Shu nuqtai nazardan, ushbu sohadamustaqillikning dastlabki kunlaridanoq O'zbekiston tilshunoslari zimmasiga kasbga oid til birliklarini o'rganish va soha atamalarini tizimlashtirish, shuningdek, maxsus soha lug'atlarini tuzish bo'yicha bir qator vazifalar yuklatildi. Harbiy terminologiya mamlakatimizda endigina shakllanish va rivojlanish bosqichiga qadam qo'yayotgan bugungi kunda ingliz, rus va boshqa tillar harbiy terminologiyasini o'rganishga bo'lgan e'tibor yanada kuchaymoqda. Umuman olganda, harbiy ob'ektni atoqli otlar vositasida ifodalash jarayonida harbiy kasbga doir til birliklarining quyidagi kichik sinflarini alohida ajratib ko'rsatish mumkin:

Bunday tizimlashtirish kelgusida ularni yanada ko'plab mavzuli sinflarga ajratishga yordam beradi. Harbiy terminologiyaning semantik maydonini o'rganishga bunday yondashuv, avvalambor, ularning struktur xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Mudofaa vazirligi rahbariyati tashabbusi bilan bugungi kunda Qurolli Kuchlar akademiyasi negizida tuzilgan va o'z faoliyatini olib borayotgan "Harbiy olimlar assotsiatsiyasi" o'z faoliyati davomida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining Davlat tilini rivojlantirish departamentining buyurtmasiga asosan, O'zbek tilini rivojlantirish jamg'armasi bilan hamkorlikda "Harbiy atamalarning yangi izohli lug'ati" va "O'zbek harbiy terminologiyasi" nomli ilmiy-uslubiy ishlarni tayyorladi. Bu ikkala ishda ko'rsatilgan harbiy terminologiyalar ingliz tiliga tarjima qilishda yuqorida aytib o'tilgan leksik, grammatik, semantik xususiyatlar yordamida amalga oshirilsa ko'zlangan maqsadga erishiladi.

Nomenklatura va terminologiya o'rtasidagi printsiplar farqlaridan biri-nomenlar, odatda, terminologik lug'atlar qayd etilmaydi yohud o'ta cheklangan miqdorda lug'atlardan o'rin oladi. Ma'lumki rasmiy ilmiy nomenga ega atsetilsalitsil kislota dorisi tijoriy asperin nomi bilan ommalashgan va h.k. Fan turli sohalarining rivojlanishi jarayonida ayrim nomenlar terminlar tizimiga o'tishi, sof leksik nominativ birliklardan mantiqiy (logik) axborot, ma'lumot elementi, ya'ni ilm fan terminiga aylanishi mumkin.

TADQIQOT NATIJASI VA MUHOKAMA

Nomenklatura, garchi, tushunchaga aloqador bo'lsa-da, biroq u hisobsizdir. Muayyan fan terminologiyasining polisemiya va sinonimiya hodisalarining mavjud bo'lishi ma'qullanmaydi. Biroq qator terminologik sistemalarda muayyan narsa- buyum yoki tushunchani ifodalashda ba'zan ikki yoki undan ortiq sinonim (dublet)lardan foydalanish ko'zga tashlanadi. Chunonchi terminologiya masalalariga qaratilgan ayrim ishlarda termin-atama-istiloh so'zlaridan sinonimik uya tarzida foydalaniladi. Sir emaski, o'zbek tiliga davlat maqomi berilgandan keyin ba'zi sub'ektiv nuqtayi nazarlar natijasida termin o'rnida atama derivatini qo'llash faollashdi. Bir qaraganda, baynalminal o'zlashmaga har jihatdan mos tushgan o'z so'zining qo'llanishi ma'quldek tuyuladi. Lekin termin o'zlashmasining ta'rifi bilan atama yasamasi qamrovini qiyoslash har ikki leksemani sinonim tarzda ishlatishning maqsadga muvofiq emasligini ko'rsatadi.

XULOSA

O'z vaqtida A.Hojiyev termin so'zini atama yasamasi bilan almashtirishning noto'g'ri ekanligi, uning sabab va oqibatlari xususida jiddiy mulohaza yuritgan edi(Hojiyev,1996;2225).Shularni hisobga olgan holda, o'zlashmasini ilm-fan, texnika sohalari yoki tarmoqlarida qo'llanuvchi so'z va so'z birikmalari atama so'zini shartli ravishda qo'yilgan nomlar (nomenklatura,nomenlar),xususan ,geografik ob'ektlar, joy nomlari (toponimlar),arabcha istiloh o'zlashmasini esa tarixiy terminologiya aspektidagi izlanishlar,tarixiy manbalar matnidagi tushunchalarga nisbatan ishlatish (Madvaliyev,2017;28-30) o'zini oqlaydi.

Xullas terminlar umumadabiy so'zlardan tubdan farqlanuvchi leksik qatlamni o'zida mujassam etadi. Ushbu farq quyidagi asosiy xususiyatlarda aksini topadi:

- semiotic (terminlarda belgi va ifodalovchi o'zaro simmetrik munosabatga kirishadi);
- vazifaviy (terminlar nafaqat nominativ, balki definitiv funksiyaga egaligi bilan ham xarakterlanadi);
- semantik (terminlar faqat maxsus tushunchalarni ifodalaydi, ularning har biri o'z ma'nosiga ko'ra unikaldir);
- tarqalish, ommalashish (faqat fan tiliga oid terminlar muayyan qismining umum-abadiy tilga kirishi ularning boshqa sistemaga xosligiga to'sqinlik qilmaydi);
- shakllanish yo'llari va vositalari (terminologiyada umumabadiytil so'z yasalishi vositalarining harakati maxsuslashgan, standart, turg'un modellarni ishlab chiqishga bo'ysunadi) (Danilenko,1977;208).

Ingliz tili harbiy soha terminlari orasidagi sinonimik qatorlar

1. Messenger-courier, express, go between, page,
2. Memorandum-directive, memo, notice.
3. Meridian-acme, apex, apogee, capstone.
4. Medal-medallion, order.
5. Mechanic-instinctive, instinctual, involuntary, knee, jerk.
6. Method-approach, form, methodology, strategy.
7. Marksman-sharpshooter, shooter, shit.
8. Margin-borderline, bound, boundary, brim.
9. Marsh-big, fen, swamp, marshland.
10. Marker-label, tag, ticket.
11. Maintenance-care, feeding, conversation, conserving, keep.
12. Loyalty-adhesion, allegiance, attachment, commitment.

REFERENCES

1. 90. Grinev-Grinevich, S.V. Terminology: textbook, manual for students of higher study institutions/ Academy, 2008 - 304p.
2. 91. Nelyubin J1.J1. Introduction to translation technique (cognitive theoretical and pragmatic aspect): textbook, allowance 3rd edition. Nauka 2013 -216 p.
3. 92 Sti'elkovski, G.M. Theory and practice of military translation. German language / Moskow: Military publishing, 1979.-272p.
4. Ходжиматова Г.М. Научные основы обучения терминологической лексике русского языка в неязыковом вузе. – Душанбе, 2011.
5. Макурина И.Ю. Военный текст. стратегии обучения переводу .ЛИНГВА МОБИЛИС. 2015, Н1 (52) С. 137-140.

6. Bovyoy R. Harbiy terminlar lug'ati. Uchinchi nashr / 2004 – 262 b.
7. Inglizcha-ruscha avtomobil zirxli lug'ati. Moskva 1961
8. uz.wikipedia.org
9. 94. <https://www.yumpu.com>
10. <http://mv-vatanparvar.uz/7556/>

TEACHING METHODOLOGY USING SPEECH GAMES IN RUSSIAN LANGUAGE CLASSES AT A MILITARY UNIVERSITY

Ruziyeva Umida Todjiboyevna

Chirchik Higher Tank Commanding Engineering School

Senior teacher of the department of languages

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6817208>

Abstract. This article is about the relevance of the study is determined by the pragmatic approach to teaching the Russian language to military personnel from the CIS countries who speak Russian (cadets, students, adjuncts). The training involves preparing them for military activities in Russian.

Key words: linguodidactic, intensive training, internal and external speech, hypothesis.

ТЕКСТ НАУЧНОЙ РАБОТЫ НА ТЕМУ «МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ РЕЧЕВЫХ ИГР НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ВОЕННОМ ВУЗЕ»

Аннотация. В данной статье речь идет об актуальности исследования, определяемой прагматическим подходом к обучению русскому языку военнослужащих из стран СНГ, владеющих русским языком (курсантов, курсантов, адъюнктов). Обучение предполагает подготовку их к боевым действиям на русском языке.

Ключевые слова: лингводидактика, интенсивное обучение, внутренняя и внешняя речь, гипотеза.

INTRODUCTION

In the last decade, standard Russian language programs for students at a Russian military university have included a new educational and program block - training in military business speech. Until now, this linguodidactic problem has not been sufficiently developed, the first results of its solution are presented by Shatalova N.S. (1999), A.A. (2002). However, the problem of teaching military business correspondence as one of the leading speech and professional skills of a serviceman was not raised in these works. Therefore, the search for effective methods for the formation of these skills and abilities remains relevant. To solve this linguodidactic task, it is necessary to develop a methodology for business games, and in such a variant as speech games. When conducting speech games, the skills and abilities of mastering military business correspondence are corrected and improved. The choice of the method of speech games is determined by the existing contradictions:

- between the existing need for intensive training of military business speech for military personnel of the CIS countries in the practical course of the Russian language and the course "Russian Language and Culture of Speech" and the lack of development of the content of training and methods for developing the skills and abilities of mastering military business correspondence;

- between the volume of language material necessary for studying and the limited study time allotted for the study of these program topics;

- between the existing possibility of using new technologies in the educational process in the Russian language and the lack of a linguistic description of the genres of military correspondence and their correspondence to linguodidactic interpretation. Thus, the relevance of

this study is determined by the need: linguistic and linguo-didactic description of the genres of military business correspondence to ensure the process of teaching military business speech to a contingent of students in a military university; inclusion in the theory and practice of teaching the Russian language in a military university of purposeful work on the texts of military business correspondence. developing the content of thematic speech games and creating their methodology. Following A.F. Zhuravlev, N.S. Shatalova, and A.A. Schischisok, who studied military business speech and the methodology for studying it, military business speech is defined as a variety of Russian business speech that dominates in the military sphere and environment. These researchers emphasize that military business speech is realized in oral and written forms of speech communication in the military sphere and environment, in internal and external speech contacts of the army with society and the state, in international contacts of the army with society and states, in international contacts of the Armed Forces of the Russian Federation with armies of sovereign states. [1,68-74p].

RESEARCH METHOD AND METHODOLOGY

Military business speech is a phenomenon of Russian military speech communication. The study draws attention to the fact that free military business communication can be achieved when students have an idea about the features of the speech organization of military business correspondence texts and military business speech skills and abilities will be formed on this material. The formation of skills and abilities to master military business correspondence requires a teacher to have a high methodological and ideological level of teaching. It is important to focus on a specific object of verbal communication - texts of military business correspondence, education of speech behavior and speech ethics on the basis of military business communication in the general program block "Military Business Speech".

The complex work is based on information about the extralinguistic and intralinguistic parameters of military business correspondence genres. The study was conducted as part of the formation of speech skills necessary and sufficient for writing military business letters, texts of orders, instructions, reports, instructions, reports, acts, reports, protocols, and references.

It was necessary to find pedagogical means of formation and improvement of military-business written communication, skills and abilities to use the state language of the Russian Federation that are relevant for training. The most important condition for the formation of the skills and abilities of military business correspondence is to determine the nature and content of the motivational component of training, which makes it possible to quickly involve trainees in educational and cognitive activities. Such a motivational component can be created under the condition of using business games in the educational process in one of their variants - in speech games [3, 150-153 p].

RESEARCH RESULT AND DISCUSSION

All of the above served as the basis for choosing the topic of this study - "Methods for teaching military business correspondence using speech games in Russian language classes at a military university." The object of the research is teaching the Russian language in the program section "Military Business Speech: Military Business Correspondence" using speech games.

The subject of the research is the intensification of the process of teaching military business speech in one of its subsystems: "Military business correspondence" using speech games.

The purpose of this study is to develop the content of the methodology of speech games "Military Business Correspondence"; creating a system of thematic speech games that form, correct and improve the skills of military business correspondence, which are based on situational speech exercises. The inclusion of speech games in the educational process is carried out in order to achieve the optimal level of possession of these skills and abilities. Based on the linguistic description of the texts of military business correspondence and their linguodidactic commentary, a research hypothesis was put forward; successful training in military business speech at a military university is possible if training in military business correspondence is carried out on the basis of using an effective method of speech games that focus students' attention on the features of business speech communication in the military sphere and environment. The dominant form of work in the course of speech games will be complex work with the genres of military business correspondence: military business letter, order, instruction, report, order, report, act, report, protocol, reference.

The technique of speech games will be used at the stage of final communication, and the skills and abilities of military business correspondence are considered as an obligatory component of the speech training of a future military specialist, which involves the use of a comprehensive description of the speech organization of texts: a military business letter, an order, an instruction, a report, an order, a report, act, report, protocol, reference for educational purposes [4, 67-78 p].

In accordance with the purpose and hypothesis, the research tasks were solved;

1) Clarify, expand and systematize linguistic information about the genres of military business correspondence: military business letter, order, instruction, report, order, memorandum, act, report, protocol, reference, give their linguistic description.

2) To identify the skills and abilities of mastering military business correspondence in the structure of the speech training of students in a military university that meets the current program requirements and traditionally used methods for the formation of these skills.

3) In accordance with the requirements of the experimental military business correspondence training program, formulate frequency-normative, systemic, logical-functional principles for the formation, correction and improvement of military business correspondence skills, including compositional and graphic skills and abilities.

4) Outline the stages of formation of skills and abilities of military business correspondence, determine their sequence.

5) Determine the stages of correction and improvement of these skills and abilities in the course of speech games.

6) Experimentally check and test the content of the course of speech games "Military Business Correspondence".

The main research methods were:

1) didactic and meaningful analysis of gaming technologies - business games; 2) analysis of statistical data for the selection of educational texts of military business correspondence according to the frequency of their use; 3) experimental training; 4) monitoring the implementation of the experiment in the educational process; 5) questioning trainees in order to identify their opinions about the experimental program; 6) analysis of quantitative and qualitative indicators of experimental work.

CONCLUSION

The texts of open military business correspondence served as the material for the study.

The study was carried out in three stages:

At the first stage (1997-1998), linguistic, psycholinguistic, pedagogical and linguodidactic literature was studied: the principles of linguistic and linguodidactic description of the genres of military business correspondence were clarified; an analysis was made of the use of gaming technologies in Russian civilian universities recommended for students from the CIS countries; theoretical and practical methods of constructing speech games were described; a frequency dictionary of military business correspondence was compiled, the data of which were used as a lexical and lexical-grammatical basis for the content of speech games.

REFERENCES

1. Akinshchikova G.I., Bodlaev A.A., Dvoryankina M.D., Obozov N.N. Differential-psychological studies of students (complex, social studies). Ed. A.V. Pashkova. L., 1976.
2. Alpatova R.S. Educational role-playing game as a means of intensifying group communication training. M., 1987.
3. Artemyeva O. A. Activation of the cognitive joint activity of university cadets on the basis of a system of professionally oriented educational role-playing games. M., 1991.
4. Afonkina Yu.A. Psychological and pedagogical problems of the game. -Murmansk, 1995.
5. Babansky Yu.K. Methods of stimulating educational activity. // Ouls. pedagogy. 1980, No. 3.
6. Barlas L.G. Stylistics of the Russian language. M., 1978.
7. Belyaev V.V. Essays on the psychology of teaching foreign languages. - M., 1965.
8. Berman I.M., Bukhbinder V.A. Situation in teaching oral speech. \ IYASH. 1964, nos. 1-5.

KURSANTLARNING O'ZGA TILLARGA QIZIQISHINI ORTTIRISH MAQSADIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Jo'raboyeva Mohidil Maxmadaliyevna

Chirchiq oliy tank qo'mondonlik muhandislik bilim yurti

Tillar kafedrası rus tili o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6817223>

Annotatsiya. Mazkur maqolada kursantlarni o'zga tillarga qiziqishini orttirishga xizmat qiladigan pedagogik texnologiyalar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: ilmiy, ijodiy, ta'lim, rivojlantiruvchi, pedagogik texnologiya, izlanish, yangilik.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ К ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогические технологии, служащие повышению интереса учащихся к иностранным языкам.

Ключевые слова: научная, творческая, образовательная, развивающая, педагогическая технология, исследование, инновация.

USE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES TO INCREASE STUDENTS' INTEREST IN FOREIGN LANGUAGES

Abstract. This article discusses pedagogical technologies that serve to increase students' interest in foreign languages.

Key words: scientific, creative, educational, developmental, pedagogical technology, research, innovation.

KIRISH

Hozirgi kunda har bir sohada yangilanish jarayoni ketayorgan bir paytda ta'limni isloh qilish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, ta'lim sifatini oshirish maqsadida unga innovatsion texnologiyalarni joriy etish birlamchi qilib belgilandi. Hozirgi zamon yoshlari aqliy kamolotining rivojlanib borayotganligi, ularning ilm o'rganishga chanqoqligi, mustaqil fikrlashi va ilmiy – ijodiy izlanishlari, yangiliklar va kashfiyotlarga nisbatan cheksiz qiziqishi va ta'lim mazmuniga talabchanligi, kursantning o'z ustida ishlashga, malakasini oshirib borishiga va ongini yanada rivojlantirishiga, ta'lim tizimidagi barcha yangiliklardan xabardor bo'lib borishi kerakligi asosiy motiv bo'lib xizmat qilmoqda.

So'nggi yillarda pedagogika faniga, ta'lim tizimiga shiddat bilan kirib kelayotgan yangi pedagogik texnologiyalar, innovatsiyalar, yangi-yangi pedagogik psixologik tushunchalar, interfaol metodlarni ta'lim beruvchi tomonidan o'zlashtirilib va qo'llanib borilishi, ta'lim mazmunini tubdan o'zgartirib yubordi desak, mubolog'a bo'lmaydi. Zamonaviy o'qituvchi o'z o'quvchilarini fanga ijodkorlik nuqtai nazari bilan qarashlarini tashkil qilishi, ularda izlanuvchanlik xususiyatlarini shakllantirishi va albatta, yangi pedagogik texnologiya usullaridan foydalangan holda darsni tashkil etishi kerak bo'ladi. Buning uchun esa har bir o'qituvchi bir necha yangicha ta'lim usullarini yaxshi bilishi lozim bo'ladi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va kursant faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol usullardan

foydalaniladi. Kursantlarni fanlarga qiziqitirishda va dars samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, bunda yuqorida ta'kidlaganimizdek, kursant qiziqishini, uning qobiliyati va yosh xususiyatlarini hisobga olish darkor. O'qituvchi shularni hisobga olgan holda darsga o'zgartirish kiritishi va interfaol usullardan foydalanishi mumkin bo'ladi. Ta'lim jarayonini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish kursantda o'z iqtidorini namoyon qilishiga va fanga bo'lgan munosabatini yanada yaxshilashga, unda yangilik yaratishga bo'lgan qiziqishni yanada orttiradi.

Interfaol metodlar ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarflamay, qisqa vatq ichida yuksak natijalarga erishish maqsadini nazarda tutadi. Dars moboynda ma'lum nazariy bilimlarni kursantga yetkazish, unda ayrim faoliyat yuzasidan ko'nikma va malaka hosil qilish, ma'naviy sifatlarni shakllantirish, kursant bilimini nazorat qilish hamda baholash o'qituvchidan yuksak mahorat va tezkorlik talab qiladi. Bu borada o'qituvchi darslarda foydalanishi mumkin bo'lgan ayrim pedagogik vositalar: ta'kidlovchi savollar, bunda kursantning bergan savoliga qarab, uning fikrlash darajasini aniqlash mumkin. O'qituvchi muqobil, kursantini faollikka chorlovchi savollar orqali sinfda ijodkorlik, izlanuvchanlik, qiyoslash, o'xshashlik va farqini topish singari xususiyatlarni rivojlantiruvchi muhitni yaratadi. Savollar berish bilan birgalikda kursantlarda fikrlashga majbur qiluvchi savollar tuzish qobiliyatini ham shakllantirib boradi. Hozir biz interfaol metod va usullarni sanab o'tamiz: aqliy hujum, klaster, mustaqil xat, Venn diagrammasi, harakatli ma'ruza, o'zaro ta'lim, muallifga savollar, "Bilaman, bilishni xohlayman, bilib oldim", insert, bahs-munozara, sinkveyn, qadriyatlar tizimi, debat, hamkorlikda izlanish, argumentlash, esse va boshqalar.

Insert – lokal darajadagi pedagogik texnologiya bo'lib, kursantlar tomonidan o'quv materialidagi asosiy g'oya va faktik materiallarni anglashiga zamin yaratish maqsadida qo'llaniladi. Kursantlarni insert yordamida ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ularga o'rganiladigan o'quv materiallari va maxsus jadval tarqatiladi.

Kursantlar har bir jumlaning o'rganib chiqib, maxsus jadvalga, muayyan belgilar asosida belgilash tavsiya etiladi.

Agar jumlada berilgan ma'lumot shu kungacha o'zlashtirilgan bilimlariga mos kelsa,

"Bilaman" – V, agar ma'lumotlar tushunarli va yangi bo'lsa, u holda "Ma'qullayman" +, agar ma'lumotlar kursantlar o'zlashtirgan bilimlarga mos kelmasa, u holda "O'rganish lozim" -, kursantlar o'quv materillarini o'zlashtirishda qiyinchilik his etsa, u holda "Tushunmadim" ? belgisini qo'yadi.

Insertda foydalaniladigan maxsus jadval

T/R	Bilaman V	Ma'qullayman +	O'rganish lozim -	Tushunmadim ?
1				
2				
3				
4				

TADQIQOT NATIJASI VA MUHOKAMA

Ta'lim – tarbiya jarayonida insertdan foydalanish quyidagi talablarga amal qilinishi:

1. Kursantlar kichik guruhlariga ajratilishi, lekin insert vositasida dastlab har bir kursant yakka tartibda ishlashi va jadvalni to'ldirishi, guruh a'zolari belgilangan muddatda ishlashni yakunlaganlaridan so'ng, fikrlarni taqqoslashi;

2. O'quv bahsi orqali kichik guruh a'zolarining jadvaldagi belgilarining bir xil bo'lishini ta'minlashi, ya'ni jadvaldagi keyingi ikki ustun bo'yicha bir xillikka erishishi;

3. O'qituvchi o'quv materialini asosida tuzilgan savol – topshiriqlari va kichik guruh a'zolarining jadvaldagi belgilari asosida o'quv bahsini tashkil etishi lozim.

“Zakovatli zukko” metodi – metod o'z xohishlariga ko'ra shaxsiy imkoniyatlarini sinab ko'rish istagida bo'lgan o'quvchilar uchun qulay imkoniyatni yaratadi. Ular o'qituvchi tomonidan berilgan savollarga qisqa muddatlarda to'g'ri va aniq javob qaytara olishlari zarur. Savollarning murakkablik darajasiga ko'ra har bir savolga qaytarilgan to'g'ri javob uchun rag'batlantiruvchi ballar belgilanadi. Bularning belgilanishi kursantlarning shaxsiy imkoniyatlari to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Metod kursantlar bilan yakka tartibda, guruhli, ommaviy ishlashga birdek qo'llanilishi mumkin.

XULOSA

Skarabey – interaktiv texnologiya bo'lib, u kursantlarda fikriy bog'liqlik, mantiqiy xotiraning rivojlanishiga imkoniyat yaratadi. Qandaydir muammoni hal qilishda o'z fikrini ochiq va erkin ifodalash mahoratini shakllantiradi. Mazkur texnologiya o'quvchilarda mustaqil ravishda bilimning sifati va saviyasini xolis baholash, o'rganilayotgan mavzu haqidagi tushuncha va tasavvurlarni aniqlash imkonini beradi. U ayni paytda turli g'oyalarni ifodalash hamda ular orasidagi bog'liqliklarni aniqlashga imkon yaratadi. Skarabey texnologiyasi har tomonlama bo'lib, undan o'quv materialining turli bosqichlarini o'rganishda foydalaniladi.

Yuqorida ko'rib o'tgan metodlarimiz kursantlarning salohiyatini yuksaltirib, mantiqiy fikrlashga undaydi va va ularni ma'naviy yetuk, barkamol shaxslar etib tarbiyalashga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Ishmuhamedov R. O'quv jarayonida interfaol uslublar va pedagogik texnologiyalarni qo'llash uslubi. – T.: RBIMM, 2008.
2. Ibragimov X. Pedagogika nazariyasi. – T.: 2008.
3. Ziyomuhamedov. B., Abdullayeva Sh. Pedagogika. – T.: 2000
4. Ochilov. M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: 2003
5. Vaxitova N.M., Nesgorova V.M. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun qo'llanma. – T.:2006

KOMPYUTER O'YIN TEXNOLOGIYALARINI TA'LIM JARAYONIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Samatboyeva Marjona Baxtiyor qizi

Guliston davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6817235>

Annotatsiya. Ko'pincha bolalar murakkab yoki katta hajmli materialni o'rganishda e'tiborlarini tarqatib yuborishadi va darsga diqqatni jamlay olmaydilar. Aynan shunday hollarda qiziqarli voqea yoki o'yin lahzalari bilan ularning e'tiborini jalb qilish kerak. Bu bolalarning diqqatini o'rganilayotgan materialga qaratishga, muammoli, izlanish va tadqiqot usullarini birlashtirgan mustaqil ishlarni bajarishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: o'yin texnologiyalar, pedagogik jarayon, o'qitish metodologiyasi, didaktik vazifa, krossvordlar, boshqotirmalar, o'rganilgan materialni konferentsiya, seminarlar.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. Часто дети отвлекаются при изучении сложного или объемного материала и не могут сосредоточиться на уроке. Именно в таких случаях им необходимо привлечь их внимание интересным событием или игровыми моментами. Он помогает сосредоточить внимание детей на изучаемом материале и выполнять самостоятельную работу, сочетающую в себе проблемно-поисковые и исследовательские методы.

Ключевые слова: игровые технологии, педагогический процесс, методика обучения, дидактическая задача, кроссворды, ребусы, конференция изученного материала, семинары.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF COMPUTER GAME TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. Often children get distracted when studying complex or voluminous material and cannot concentrate on the lesson. It is in such cases that they need to attract their attention with an interesting event or game moments. It helps to focus the attention of children on the material being studied and to perform independent work that combines problem-search and research methods.

Key words: game technologies, pedagogical process, teaching methods, didactic task, crossword puzzles, rebuses, conference of studied material, seminars.

KIRISH

Ta'limda o'yin texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga, kognitiv faollikni rivojlantirishga, amaliy faoliyatning turli ko'nikma va ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi, shuningdek, talabalarni o'rganishga rag'batlantirish va rag'batlantirishning samarali vositasidir. Qulay va quvonchli muhit yaratadi.[1]

15 yil oldin, kompyuter hayratda qabul qilindi. Ammo bugun oddiy kundaik qurilma sifatida qabul qilamiz va foydalanamiz. Kompyuter dasturlari sizga musiqa, video va rasmlarni boshqarish, matn ko'rinishdagi axborotlarni qisqa vaqt ichida tahrirlash, turli ko'ngil ochar mash'ulotlar ya'ni o'yinlardan foydalana olish imkoniyatini beradi. Uy kompyuterini sotib olishning asosiy tashabbuskorlari maktab o'quvchilari. Shuning uchun, o'spirin farzand ota-onalari kompyuterni sotib olishning ijobiy va salbiy tomonlarida aniq tushunish kerak ...

Ayni paytda texnologiya jadal rivojlanmoqda, shuning uchun o'smirlik davrida kompyuter savodxonligini o'zlashtirish juda foydali bo'ladi. Maktabda allaqachon bolalar ko'p sonli ma'lumotlar bilan qanday ishlashni o'rganish imkoniyatiga ega. Olimlar maktab o'quvchilarining hayotidagi kompyuter juda foydali ekanligini isbotladilar. Masalan, aqlli o'yinlar yoki strategiya o'yinlari bolaning aqliy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Bundan tashqari, kompyuter texnologiyalari, shu jumladan Internet, yirik shahar va viloyatlarda hattoki qishloqlarda ham foydalanish imkoniyati oshib bormoqda, chunki siz zamonaviy o'quv dasturlari va turli xil ma'lumotlar bilan tanishishingiz mumkin. Maktab o'quvchilari va hatto kattalar uchun juda ko'p o'zgarishlar mavjud. Shuni ta'kidlandiki, kompyuter yordamida foydalanuvchi tezda ma'lumot almashish imkoniyatiga ega bo'ladi, chunki tez bajarilayotgan jarayon ularni hayratda qoldiradi. Kompyuterda maktab o'quvchilari har doim zavq bilan shug'ullanishdi, chunki u har qanday yangi o'yinchoq kabi bolalarning e'tiborini tortadi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Multimedia kompyuter texnologiyalari o'qituvchiga o'rganilayotgan materialni chuqurroq va ongli ravishda o'zlashtirishga hissa qo'shadigan turli xil vositalarni tezda birlashtirish, dars vaqtini tejash va uni ma'lumot bilan to'ldirish imkoniyatini beradi.

Ko'p bosqichli akademik yondashuvda foydalanilganda, ta'lim texnologiyasi nogiron yoki xavf ostida bo'lgan o'quvchilar uchun matematika va savodxonlik yo'riqnomalarini farqlash va kuchaytirish qobiliyatiga ega. Misol uchun, texnologiyaga asoslangan o'yin tadbirlari individuallashtirilgan ko'rsatma va amaliyotni ta'minlash va butun yoki kichik guruhlarda o'qitiladigan tushunchalarni umumlashtirishni osonlashtirish uchun ishlatilishi mumkin. Ushbu individuallashtirilgan tadbirlardan to'plangan ma'lumotlar o'qituvchilar uchun umumlashtirilishi va butun va kichik guruhlardagi ko'rsatmalarni xabardor qilish uchun ishlatilishi mumkin. Qo'shimcha texnologiya aralashuvini o'qituvchi tomonidan beriladigan ta'lim bilan birlashtirish orqali sinfda texnologiyadan foydalanish o'qituvchilar va o'quvchilar uchun yanada mazmunli bo'ladi.

Kompyuterning o'quv faoliyati vositasi sifatidagi vazifalari uning faktlarni to'g'ri qayd etish, katta hajmdagi axborotni saqlash va uzatish, ma'lumotlarni guruhlash va statistik qayta ishlash qobiliyatiga asoslanadi.[2]

O'yin haqiqiy hayotiy vaziyatlarga imkon qadar yaqin bo'lsa foydali bo'ladi. Shuning uchun u ta'lim jarayoniga kiritilishi kerak. O'yin texnologiyalari mustaqil ravishda va umumiyyoq, an'anaviy o'qitish metodologiyasining elementi sifatida qo'llaniladi. Ular bolalarga o'quv fanlari mavzularini osonroq o'zlashtirishga yordam beradi va o'qituvchi yoki sinfdan tashqari ish olib boruvchi o'qituvchi uchun jarayonni nazorat qilish va boshqarish osonroq bo'ladi. Biroq, o'yinning usuli ta'sir qilishi uchun foydalanish imkoniyati bo'lishi kerak. Bunday texnologiyalarni amalda qo'llash uchun quyidagilar zarur:

- rejalar, maqsadlarni oldindan tuzing va o'yinning tarkibiy qismlarini - tasvirlar, shartlar, jarayonlar, syujet, ishtirokchilar o'rtasidagi aloqani diqqat bilan ishlab chiqing;
- ishtirokchilar oldiga didaktik maqsad qo'ying, lekin qoidalarni faqat o'ynoqi tarzda takrorlang;
- o'quv materialidan o'yin vositasi sifatida foydalanish;
- o'yin natijasini o'quv topshirig'ini bajarish bilan bog'lash - masalan, mashqni yuqori sifatli hal qilish yoki she'rni yodlash orqali g'alaba qozonishingiz mumkin;

- darsni o'yin qoidalariga muvofiq qurish - o'quvchilarning ishi va xatti-harakati ularga bog'liq bo'lishi kerak;
- o'quv jarayoniga raqobatbardosh elementni kiritish - bu didaktik vazifani o'yinga aylantirishga yordam beradi.

TADQIQOT NATIJASI

O'yin texnologiyalaridan foydalangan holda, ular ma'lum bir mavzuga, o'rganish mavzusiga tegishli yoki yo'qligini hal qilish va ko'ngilochar komponent va haqiqiy o'rganish balansini kuzatish muhimdir. Mashg'ulotlarning dars shaklida o'yin texnikasi va vaziyatlarni amalga oshirish quyidagi asosiy yo'nalishlarda sodir bo'ladi: o'yin topshirig'i shaklida o'quvchilar oldiga didaktik maqsad qo'yiladi; o'quv faoliyati o'yin qoidalariga bo'ysunadi; o'quv materiali uning vositasi sifatida ishlatiladi, o'quv faoliyatiga didaktik vazifani o'yinga aylantiradigan raqobat elementi kiritiladi; didaktik vazifaning muvaffaqiyatli bajarilishi o'yin natijasi bilan bog'liq. O'yin - bu shaxsning tasavvuridagi erkinligi, "amalga oshirib bo'lmaydigan manfaatlarni xayoliy tarzda amalga oshirish" (A.N. Leontyev).

O'yinlar - bu o'zaro ta'sir, fikrlash, o'rganish va muammolarni rivojlantirishga yordam beradigan qiziqarli mashg'ulotlar jamlamasidir. Ko'pincha o'yinlar o'yinchilarga qisqa vaqt ichida natija ishlab chiqarish imkonini beradigan jihatga ega ma'lumot. Ba'zi o'yinlar o'yinchilardan aql bilan shug'ullanishni talab qiladi. Har bir o'yin texnologiyasi alohida texnikalardan - ya'ni o'yinlardan iborat. Ularning turlari juda ko'p, bu sizga o'qitish vositalarini moslashuvchan tanlash, mavzuni chuqurroq o'rganish uchun didaktik usullar bilan birlashtirish imkonini beradi. O'yinlar bir nechta mezonlarga ko'ra tasniflanadi:

- unga jalb qilingan talabalarning "resurslari" bo'yicha - o'yinlar jismoniy, aqliy, hissiy-psixologik yoki kombinatsiyalangan bo'lishi mumkin;
- pedagogik jarayonning turlari bo'yicha - ta'lim, kommunikativ, kognitiv, reproduktiv;
- jarayonni tashkil etishning turi va uslubiga ko'ra - so'roq va test, tanlov va bellashuv, teatrlashtirilgan tomosha va dramatizatsiya o'yini, bayram, trening;
- qoidalarining jiddiylik darajasiga ko'ra - oldindan belgilangan chegaralar bilan, o'yin davomida belgilangan shartlar bilan va improvizatsiya;
- jarayonning qurilishi bo'yicha - syujet, rol o'ynash, mavzu, simulyatsiya, biznes.

MUHOKAMA

Ta'lim jarayonida o'yinlarni tashkil etishda sport jihozlari, ob'ektlar, kompyuter uskunalari yoki virtual maydondan foydalanishi mumkin. Ko'pincha jismoniy va intellektual shakllar uchun qat'iy qoidalar o'rnatiladi. Jarayonning erkin yo'nalishi ijodiy turlarga xosdir - musiqiy, teatrlashtirilgan, bayramona. O'qituvchi o'yinning o'ziga xos xususiyatlari va qo'shimcha shartlarini belgilaydi, talabalar (o'quvchilar) va o'rganilayotgan materialning xususiyatlariga e'tibor beradi. O'yin usullari darsning turli bosqichlarida qo'llaniladi: axborot o'yinlari - yangi bilimlarni joriy etish (dars-sayohat); o'quv o'yinlari - ko'nikma va ko'nikmalarni shakllantirish uchun ("domino", "xatoni top", "kim ortiqcha" o'yinlari va boshqalar); mustahkamlovchi o'yinlar - bilimlarni mustahkamlash (krossvordlar, boshqotirmalar, o'rganilgan materialni konferentsiya, seminarlar va boshqalar shaklida umumlashtirish bo'yicha darslar); nazorat o'yinlari - olingan bilimlarni sinab ko'rish (musobaqalar). Darsning barcha bosqichlarida o'yin usullaridan foydalanish majburiy shart emas. Har bir o'qituvchi o'yinlardan faqat darsning u yoki bu bosqichida foydalanishi mumkin. O'yin natijalari ikki tomonlama - o'yin sifatida va ta'lim va

kognitiv natija sifatida ishlaydi. O'yinning didaktik funksiyasi o'yin harakatini muhokama qilish, o'yin vaziyatining modellashtirish sifatidagi o'zaro bog'liqligini tahlil qilish, uning voqelik bilan aloqasi orqali amalga oshiriladi. Ushbu modelda eng muhim rol yakuniy retrospektiv muhokamaga tegishli bo'lib, unda talabalar o'yinning borishi va natijalarini, o'yin (simulyatsiya) modeli va haqiqat o'rtasidagi munosabatlarni, shuningdek, o'quv-o'yin o'zaro ta'siri kursini birgalikda tahlil qiladilar. Didaktik o'yinlarning samaradorligi, birinchidan, ulardan tizimli foydalanishga, ikkinchidan, odatiy didaktik mashqlar bilan birgalikda o'yin dasturining maqsadga muvofiqligiga bog'liq.[3]

Yosh o'quvchilar o'ynashni yaxshi ko'radilar va ular o'yinda boshqa sinfdagi vazifalarga qaraganda ko'proq ishtiyoq va xohish bilan qatnashadilar. Shunga qaramay, ba'zida o'yinlar bolalar haqiqatan ham o'rganmaydigan qiziqarli faoliyat sifatida qabul qilinadi. Umuman olganda, bolalar faol bo'lganda yaxshiroq o'rganadilar.[4]

Har bir inson ma'lumotni turli yo'llar bilan o'zlashtiradi, shuning uchun barcha ta'lim sohalarida zamonaviy AKT vositalaridan foydalanish butun ta'lim tizimini rivojlantirishga muhim hissa qo'shadi.[5]

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayoni haqida o'yinlashtirish mavzuni to'liq, batafsil va uch o'lchovli o'rganishni ta'minlaydi g'alabalar va mag'lubiyatlar, bonuslar va o'tishlar imkoniyati orqali virtual makon, o'yin tajribasi bilan mustahkamlangan va tashqarida optimal va tez ishlatilishi mumkin bo'lgan bilim va ko'nikmalar shakllantiriladi.[6]

O'yinlar o'quvchining qiziqishlariga ko'ra tuziladi, tezkor fikr-mulohazalarni shakllantiradi, mustaqil ravishda kashfiyotlar qilishga, materialni yangi tushunishga imkon beradi. Shu bilan birga, o'rganilgan material mustahkam esda qoladi.[7]

O'quv o'yinlari ancha vaqtdan beri ishlatilgan bo'lsa-da, ularning haqiqiy imkoniyatlari muvaffaqiyat va motivatsiyani oshirish hali ham o'rganilmoqda.[8]

XULOSA

Yuqoridagi barcha mulohazalarni umumlashtirib, o'yinli texnologiyalarni qo'llash natijasida quyidagi mulohazalarni tavsiya etamiz:

- O'yin turli yoshdagi bolalar faoliyatini rivojlantirishning mustaqil shakli hisoblanadi.
- O'yinlar ijodiy tafakkurni rivojlantirish, o'z-o'zini anglash faolligini oshirishdagi eng erkin shakldir.
- O'yin rivojlantiruvchi amaliyot, sababi: bolalar o'ynaganlari uchun rivojlanadilar, rivojlanish uchun o'ynaydilar.
- O'yin o'z-o'zini anglashda, o'z-o'zini boshqarishda aql va ijodda erkinlikdir.
- O'yinda o'quvchilar nazariy bilimlarini amaliyotga qo'llash imkoniga ega bo'ladilar, hodisalar va fanning mavjud xususiyatlarini tushuntirish uchun savollarni aniq ifodalay boshlaydilar.
- O'yinda o'quvchilar o'z fikrini bayon eta va himoya qila oladilar.
- O'yin bolalarning asosiy muloqot maydoni bo'lib, unda o'zaro shaxsiy muammolar hal etiladi. Insonlar orasidagi o'zaro munosabatlar shakllanadi.

REFERENCES

1. И.Алдашев. Использовать специфические свойства компьютера, позволяющие индивидуализировать учебный процесс и обратиться к принципиально новым познавательным средствам. "Экономика и социум" №6(73) 2020 www.iupr.ru
2. Шукайло А.Д. Тематические игры по химии. Творческий центр «Сфера», М.: Дрофа, 2003 г.
3. Toshtemirov D.E., Niyozov M.B., Yuldashev U.A., Irsaliev F.Sh. Resource support of distance course information educational environment // Journal of Critical Reviews ISSN- 2394-5125 Vol 7, Issue 5, 2020, pp. 399-400
4. Yuldashev, U.A., Xudoyberdiev, M.Z., & Axmedov, T.B. (2021). O'quv jarayonining sifatini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish. //Academic research in educational sciences, 2(3), 1262-1268.
5. Yuldashev U.A. Use of video lesson creative technologies in the process of electronic education// Scientific-Methodical Journal-T 2021
6. Yuldashev Ulmasbek Abdubanatovich, Khakimova Farangis Abdualimovna, Khudayberdieva Dilorom Khaydar kizi, Web of Scientist: International Scientific Research Journal, ISSN-2776-0979 Vol 2, Issue 5, 2021, pp. 693-697
7. Yuldashev U.A., Bo'lajak mutaxassislarning web-texnologiyalardan foydalanish bo'yicha kasbiy kompetentligini rivojlantirish, UzMU xabarleri, 2022-1/1/2, 165-168
8. J.D.Saidov. Study of the process of database and creation in higher education. Guliston. 2021. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/5R96C>.

ЖУРНАЛИСТИКА - "ЧЕТВЕРТАЯ" ВЛАСТЬ

Ш.И.Мухаммаджонова

Магистр 1 ступени Университета журналистики и массовых коммуникаций
Узбекистана

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6817263>

***Аннотация.** СМИ рассматриваются не только как средства донесения различной информации до населения различными способами, но и все источники информации относятся к средствам массовой информации. В данной статье информация об основных задачах сферы журналистики и ее четвертой власти будет собрана, проанализирована и рассмотрена на основе достаточных аргументов.*

***Ключевые слова:** журналистика, средства массовой информации, четвертая власть, информационные технологии, служба новостей, предоставление информации.*

JOURNALISM IS THE "FOURTH" POWER

***Abstract.** The media are considered not only as a means of conveying various information to the population in various ways, but all sources of information are related to the mass media. In this article, information about the main tasks of the field of journalism and its fourth power will be collected, analyzed and considered on the basis of sufficient arguments.*

***Key words:** journalism, mass media, fourth power, information technologies, news service, provision of information.*

ВВЕДЕНИЕ

«СМИ должны подняться до уровня четвертой власти не на словах, а на деле. Это веление времени, требование наших реформ», — говорит Президент Шавкат Мирзиёев.

Представьте современный мир без средств массовой информации. Что, если вы живете на необитаемом острове без доступа к новостям из внешнего мира? Средства массовой информации существовали всегда, но со временем они развиваются вместе с нашими достижениями в области науки и техники. Некоторые спрашивают: «Объясните, почему СМИ называют четвертой властью?» Это очень просто. Человеческий разум имеет свое влияние, потому что первые три власти (законодательная, судебная и исполнительная) вооружены определенными полномочиями. Они имеют силу закона. СМИ не менее важны, в них доминирует человеческий разум. То есть тот факт, что роль СМИ в развитии общества высоко оценивается и ставится в один ряд с законодательной, исполнительной и контролирующей властью, свидетельствует о большом внимании к ней.

Газеты, журналы и средства массовой информации могут быть названы средствами массовой информации. Их должно быть более 1000 экземпляров. Газеты, библиотеки, форумы, веб-блоги, конференции и подобные источники не относятся к средствам массовой информации.

МЕТОД И МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Почему СМИ называют четвертой властью в обществе? Помимо средства коммуникации, средства массовой информации также являются одним из приемов и средств пропаганды в политической и других сферах жизни. Критическая и беспристрастная реакция на деятельность государственных органов, выявление и

освещение недостатков в различных сферах, актуальных проблем должны быть главным критерием оценки деятельности СМИ.

При этом перед СМИ стоят следующие задачи:

- контролировать события, происходящие в мире;
- выбор и редактирование;
- культурная поддержка;
- политическое и просветительское мнение широкой общественности.

Почему СМИ называют четвертой властью? Потому что медиа-сектор допускает прямое обращение к публике. Они смогут оказывать сильное социально-психологическое влияние на формирование коллективного мнения.

Во всем мире из уважения и благоговения средства массовой информации часто называют четвертой властью, понятие абстрактное и лирическое. Потому что у СМИ нет командного механизма или полномочий для исправления чьих-то ошибок. Например, если организация не выплачивает людям ежемесячную заработную плату, отступает от трудового кодекса или кто-то нарушает закон, она не может его наказать или выдать приказ об исправлении ошибки. Но пресса имеет право привлекать внимание законодательной, исполнительной и судебной власти к проблеме, вопросу или событию.

Хотя термин «четвертая власть» считается абстрактным и лирическим термином, выражающим степень влияния прессы на общественное мнение в обществе, средства массовой информации привлекают внимание общественности к политическим и социальным процессам, происходящим в нашем обществе, и создают чувство сопричастности в ней может проснуться, это его обязанность и он имеет на это право в достаточной мере. В обмен на это право он требует, чтобы в зависимой от него ситуации работали три силы в системе государственного управления, то есть пресса. Если же пресса будет зависеть от трех властей, то развития в стране не будет. В этой ситуации государственная система не может выбраться из коррупционного болота и может прийти в упадок. Тому есть много примеров из истории.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ, ОБСУЖДЕНИЕ

В современном мире информационный вакуум не остается пустым. Новости также являются коммерческим продуктом и имеют свой рынок. В этом вопросе у журналистики и обмена информацией свои правила. Нужно, чтобы наши журналисты молниеносно распространяли новости и готовили «материал» для коллег-аналитиков. В вопросах скорости надо не оставлять работу информационным агентствам других стран. Мы должны иметь возможность оценивать политические и социальные процессы, происходящие в нашей стране, и доводить их детали до широкой общественности.

В наши дни в Узбекистане процесс осмысления общественного резонанса проблемы или события, привлекающего внимание многих людей после публикации в прессе, стал одной из важнейших задач, требующих от наших журналистов высокого профессионального мастерства.

Независимые журналистские исследования проводятся узбекскими журналистами, а правовая грамотность населения воспитывается в обмен на доведение до властей подробностей существующих проблем в нашем обществе. В результате становится ясно, что ситуация в нашем обществе будет совершенно иной, чем нынешняя.

В частности, было бы отличным результатом, если бы процесс журналистского расследования регулярно обнародовался. Самое главное, что это послужило бы укреплению их личной гражданской позиции среди представителей нашего народа, что, в свою очередь, выявит коллективное мнение, положительно повлияет на умы нашей молодежи, разовьет добрую мысль, устранил некомпетентность, как многие люди ясно заметили бы. Потому что сегодня природа журналистики и предъявляемые к ней требования изменились.

Даже если работой публициста считается комментирование, редактирование, интерпретация, анализ, обсуждение, дискуссия, дискуссия, обсуждение общественного резонанса, возникшего после сообщения о каком-то событии, общественно-политической или культурно-экономической проблеме, не будем забывать, что сама журналистика стоит на фундаменте журналистики.

ВЫВОД

Любое сообщение или новость, появляющиеся в прессе, не требуют анализа. Потому что, даже если бы она была распространена среди публики, она могла бы остаться вне внимания публики. Однако некоторые новости могут быть не замечены многими людьми в момент их нового распространения, но могут вызвать сильный резонанс в обществе позже под влиянием новостей о каком-то другом событии. А детали социального резонанса необходимо объяснить публике простым народным языком через различные средства массовой информации.

REFERENCES

1. Do'smatov D., qizi Shodiyeva G. N. O 'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SO 'ZLARNI TURKUMLARGA AJRATISH TAMOYILLARI //INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING. – 2022. – T. 1. – №. 8. – C. 770-774.
2. Najmiddinova R. Z. et al. INNOVATIVE APPROACHES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 05. – C. 19-21.
3. Shodiyeva G. N. Q. MATN GRAMMATIKASINING ASOSIY MUAMMOLARI //Academic research in educational sciences. – 2022. – T. 3. – №. NUU Conference 2. – C. 1173-1176.
4. Kizi S. G. N., Tolibova S. A. Semantic features and new methods of non-standard English //Ta'lim fidoyilari. – 2022. – T. 24. – №. 17. – C. 2-272.
5. Komilova N. A. COMPARATIVE ANALYSIS OF LEXICAL VERBALIZERS OF THE CONCEPT "GENDER" IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES //International Scientific and Current Research Conferences. – 2022. – C. 103-106.
6. Komilova N. A. Comparative Analysis of "Gender" Concept and Issues of Gender Field in English and Uzbek Languages.
7. Abdilkadimova K. N. Comparative And Linguocultural Analysis Of The Concept "Gender" In Uzbek And English Languages //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – T. 3. – №. 06. – C. 112-117.

8. Мирзаахмедович Х. Ф., Комилова Н. А. ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ГЕНДЕР КОНЦЕПТУАЛ СЕМАНТИКАСИ ВЕРБАЛИЗАТОРЛАРИ НОМИНАТИВ ТУРЛАРИНИНГ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ //МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА. – 2021. – Т. 4. – №. 6.
9. Shodieva G. N. Q., Rakhmonova M. A. Q. INFORMATION PERIOD CHANGE OF PEOPLE'S OUTLOOK, NEGATIVE AND POSITIVE IMPACT OF THE INTERNET //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 8. – С. 563-566.

PEDAGOGLAR AKT SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Niyozova Dilovar Shakar qizi

Guliston davlat universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6817286>

Annotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarini AKT savodxonligini oshirish hamda innovatsion pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish haqida. Maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsion pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini tadbiq etishning muhurligi haqida ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, axborot texnologiyalari, multimedia, mashg'ulot, kompyuter, lokal tarmoq, taqdimot, maktabga tayyorlov guruhi.

INNOVATIVE APPROACHES IN IMPROVING THE LITERACY OF TEACHERS

Abstract. This article is about improving ICT literacy of pedagogues of preschool education organization and using innovative pedagogical and information communication technologies. The importance of applying innovative pedagogical and information communication technologies to the preschool education system was emphasized.

Key words: preschool, information technology, multimedia, training, computer, presentation, preschool group.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В ПОВЫШЕНИИ ГРАМОТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация. В данной статье речь идет о повышении ИКТ-грамотности педагогов дошкольной организации образования и использовании инновационных педагогических и информационно-коммуникационных технологий. Подчеркнута важность применения инновационных педагогических и информационно-коммуникационных технологий в системе дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольное учреждение, информационные технологии, мультимедиа, обучение, компьютер, презентация, дошкольная группа.

KIRISH

Innovatsion texnologiya - bu inson faoliyatining turli sohalarida taraqqiyotni ta'minlash va samaradorlikni oshirish uchun yangi narsalarni yaratish yoki mavjudini takomillashtirish texnikasi va jarayoni hisoblanadi.

Ta'limda innovatsion texnologiyalar o'qitishda muayyan yondashuvlarni qo'llash asosida qo'llaniladi, ya'ni yangi texnologiyalarni rivojlantirish uchun asos bo'lgan talablar va maqsadlarni o'z ichiga olgan tamoyillar kiradi. Pedagogik sohadagi barcha innovatsiyalar jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichiga aniq mos kelishga asoslanadi. Hozirgi vaqtda ular bolalarning mustaqilligini rivojlantirishga, o'z- o'zini o'rganish va o'z- o'zini rivojlantirish qobiliyatlarini shakllantirishga, bilimlarini ongli ravishda o'zlashtirishga qaratilishi kerak.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Magistrlik dissertatsiya mavzuyim: "Maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsion pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini tadbiq etish" bo'lgani uchun, shu sohadagi innovatsion pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarni o'rganmoqdaman.

Maktabgacha ta'limda multimedia vositalaridan foydalanish ham o'qitishning faol shakli hisoblanadi. Bolalar ma'lumotlarni ko'rib eslab qoladilar va oson o'zlashtiradilar. Bolalar ekranda ko'rgan videotasvir mashg'ulot oxiriga qadar ular diqqatini barqaror bo'lishini ta'minlaydi. Mashg'ulotlarda multimedia vositalarini qo'llash mashg'ulotni yanada qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi. Bolalarda ko'rish, eshitish, idrok qilish, tasavvur jarayoni rivojlanadi.

Multimedia bolalarga o'rganilayotgan o'quv materialini puxta o'zlashtirish, ta'lim jarayonida charchamaslik va zo'riqmaslikka yordam beradi. Taqdimotlar vaqtdan unumli foydalanish, mashg'ulotni sifatli bo'lishini kafolatlaydi. Mashg'ulot jarayonida tarbiyachi-pedagog shunday vaziyat yaratishi lozimki, bolalar zavqlanishi va dam olishlari, ishtiyoq bilan bilim olishlari lozim. Shuning uchun mashg'ulotlar va kun davomidagi faoliyat qulay va komford muhit yaratilishini talab etadi. Yuqorida keltirilgan ta'limiy- tarbiyaviy jarayonlarning barchasi bolalarda xotira, diqqat va mantiqiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ular o'quv faoliyatini muvaffaqiyatli kechishida muhim shart hisoblanib, ma'lumotlarni oson va tez o'zlashtirishga yordam beradi.

TADQIQOT NATIJASI

Ta'lim sohasidagi innovatsion texnologiyalar doimiy ravishda rivojlanib, ularning turlari kengayib bormoqda. Maktabgacha ta'lim sohasidagi innovatsiyalar eski ta'lim standartlarini modernizatsiya qilishga asoslangan. Zamonaviy tarbiyachi doimiy ravishda o'zini o'zi tarbiyalashga, rivojlantirishga, bolalarni tarbiyalash va rivojlantirish imkoniyatlarini izlashga harakat qiladi. Tarbiyachi faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lishi, o'z tarbiyasida vatanga muhabbat tuyg'usini uyg'otishi kerak. Innovatsiyalar erta bolalik ta'limi uchun zarur bo'lib qolganiga bir qancha sabablar bor. Avvalo, ular ota- onalarning ehtiyojlarini to'liq qondirishga yordam beradi. Innovatsiyalarsiz maktabgacha ta'lim tashkilotlarining boshqa shunga o'xshash muassasalar bilan raqobatlashishi qiyin.

Ta'limdagi innovatsiyalarni aks ettiruvchi texnologiyalar qatoriga quyidagilar kiradi:

1. loyiha faoliyati;
2. talabalarga yo'naltirilgan ta'lim;
3. salomatlikni tejaydigan texnologiyalar;
4. tadqiqot faoliyati;
5. axborot va kommunikatsion ta'lim;

6.o'yin texnikasi. Shundan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yin texnologiyasining ahamiyati shundaki, u asosan dam olish bo'lib, ta'lim funksiyasini bajaradi, ijodiy amalga oshirish va o'zini namoyon qilishni rag'batlantiradi. Albatta, u eng yosh maktabgacha yoshdagi bolalar guruhida qo'llaniladi, chunki bu ularning yosh talablariga javob beradi. Undan tejamkorlik bilan foydalanish kerak. O'yin elementlaridan mashg'ulotning istalgan bosqichida: boshida, o'rtasida yoki oxirida so'rov sifatida foydalanish mumkin. To'g'ri tashkil etilgan o'yin maktabgacha yoshdagi bolalar xotirasini, qiziqishini uyg'otadi, shuningdek passivlikni yengadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion ta'lim texnologiyalari bolaning jismoniy va psixologik rivojlanishiga yordam beradi, uning o'ziga va o'z kuchiga ishonishiga, mustaqil va mas'uliyatli bo'lishiga yordam beradi. O'g'il- qizlar dunyoni o'yin orqali o'rganadi, olgan bilimlarini amalda qo'llashga harakat qiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish, boshqa narsalar qatori, tarbiyachilar tomonidan tadqiqot faoliyati deb ataladigan faoliyat turlaridan foydalanishni

o'z ichiga oladi. Bu nimani anglatadi? Gap, birinchi navbatda, tarbiyachilarning sa'y- harakatlari, bolalarda tafakkurning tadqiqot turini shakllantirishga qaratilgan. Buning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish jarayonida tarbiyachilar keng tarqalgan usullarga murojaat qilishadi, ya'ni muammoni qo'yish, uni har tomonlama tahlil qilish, modellashtirish, kuzatish, tajriba o'tkazish, natijalarni aniqlash, yechimlarni topish va eng yaxshisini tanlash.

MUHOKAMA

Har qanday innovatsiya – bu mutlaqo yangi komponentni yaratish va keyinchalik amalga oshirishdan boshqa narsa emas, buning natijasida atrof-muhitda sifat o'zgarishlari sodir bo'ladi. Texnologiya, o'z navbatida, muayyan biznes, hunarmandchilik yoki san'atda qo'llaniladigan turli xil texnikalar to'plamidir. Shunday qilib, maktabgacha ta'lim muassasalarida innovatsion texnologiyalar zamonaviy komponentlar va texnikalarni yaratishga qaratilgan bo'lib, ularning asosiy maqsadi ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishdir. Buning uchun bolalar bog'chalarining pedagogik jamoalari bolalarni tarbiyalash va intellektual rivojlantirishning boshqa maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan farq qiladigan eng yangi modellarini ishlab chiqmoqda.

Bugungi kunga qadar bepoyon Vatanimizda bolalar bog'chalarida yuzdan ortiq ta'lim texnologiyalari qo'llanilmoqda.

Maktabgacha talim tashkilotlarida ilgor innovatsion texnologiyalar hamma joyda joriy etilmoqda va bu tendentsiya tobora kuchayib bormoqda.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi innovatsion texnologiyalar pedagoglarga har bir bolaga yondashuvni topishga, uning xarakter xususiyatlarini hisobga olishga yordam beradi va mashg'ulotlarni hayajonli va g'ayrioddiy "sarguzasht" ga aylantiradi. Buning natijasida ota-onalar endi sevimli farzandlarini bog'chaga borishga ko'ndirishlari shart emas. Bolalar zavq bilan bogchaga tashrif buyurishadi va har kuni o'zlarining kichik bilim bazasini boyitadilar.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning sifatli ta'lim va tarbiya olishni ta'minlash uchun pedagog hodimlar AKT savodxonligini oshirishi, ta'lim tizimiga oid xalqaro ilg'or tajribalarni o'rganib va amaliyotga tadbqiq etishlari kerak. Bugungi kunga kelib, maktabgacha ta'lim pedagoglari oldida AKTdan foydalanib, bolalarni ijodiy kompetentsiyalarini rivojlantirish usullari va shakllarining eng samaralilarini joriy etish, shaxsning imkoniyatlarini ochib berishga qaratilgan innovatsion pedagogik texnologiyalarni tanlab olish va amaliyotga joriy etish vazifalari turibdi.

Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqib shuni aytishim mumkinki, maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsion pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini tadbqiq etish hozirgi kunning muhim masalalaridan biridir.

Zamonaviy jamiyat yosh avlod ta'lim tizimiga, jumladan, uning birinchi bosqichi - maktabgacha ta'limga yangi talablarni qo'ymoqda. Ammo muammo iqtidorli daholarni izlashda emas, balki ijodiy qobiliyatlarni maqsadli shakllantirish, dunyoga nostandart qarashni, yangicha fikrlashni rivojlantirishdadir.

REFERENCES

1. 2022-2026 yillarga mo'jallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. Toshkent 2022 yil
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrda 802- son qarori Toshkent 2020 yil.

3. G'ulomov. X.R. Raimov. va boshqalar. "Ta'lim-tarbiya sifati va qirralari". T; «Fan va texnologiyalar». 2004.
4. Polat E.S. Ta'lim tizimidagi zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari - M .: "Akademiya" nashriyot markazi, 2008 y.
5. Niyozova Dilovar. "MAKTABGACHA TALIM TASHKILOTI MASHG'ULOTLARIDA INNOVATSION TEXNALOGIYALARNI JORIY ETISH". "ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI BEKE" xalqaro ilmiy jurnal. 2022.
6. Niyozova Dilovar. "Maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsion pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini tadbiq etish". "Pedagogs" xalqaro ilmiy jurnal. 2022.
7. Pedagogika i narodnoe obrazovanie za rubejom. □ Moskva: MGU, 1990.
8. Borisova Svetlana Petrovna. Sovremennoe doshkolnoe obrazovanie za rubejom □ Moskva: 1994.
9. Zaxarova N.I., Igraem s logicheskimi blokami Denisha.Prozvoditel Detstvo-Press. Rossiya.2020 god
- 10.<https://G'G'ru.wikipedia.org>

**EKOLOGIYA VA ATROF MUHIT MUHOFAZASI FANIDAN
AMALIY MASHGU'LOTLARNI O'QITISHNI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR
ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH**

Sh.T. Yakubjonova

g.f.f.d., dotsent, Nizomiy nomidagi TDPU

Z.A. Amanbaeva

g.f.n., dotsent, Nizomiy nomidagi TDPU

B.B. Ishmo'minov

o'qituvchi, Nizomiy nomidagi TDPU

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6817324>

Annotatsiya. Maqolada ekologiya fanlarini o'qitishda samarali natijalarga erishish maqsadida innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali ushbu fanlardan tashkil etiladigan amaliy mashg'ulotlarni takomillashtirish tajribasi berilgan.

Kalit so'zlar: ilmiy adabiyotlar, metodika, muhokama, uslub, laboratoriya.

**ИЗ НАУКИ ЭКОЛОГИИ И ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДГОТОВКИ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ НА
ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

Аннотация. Для достижения эффективных результатов в преподавании экологических наук, в статье представлен опыт совершенствования организованной практической подготовки по этим наукам с использованием инновационных технологий.

Ключевые слова: научная литература, методология, обсуждение, метод, лаборатория.

**FROM THE SCIENCE OF ECOLOGY AND ENVIRONMENTAL PROTECTION
IMPROVEMENT OF TRAINING OF PRACTICAL TRAINING BASED ON
INNOVATIVE TECHNOLOGIES**

Abstract. In order to achieve effective results in the teaching of environmental sciences, the article presents the experience of improving the practical training organized in these sciences by using innovative technologies.

Key words: scientific literature, methodology, discussion, method, laboratory.

Kirish. Talabalar nazariy materiallarni ma'ruza darslari, ilmiy adabiyotlar, internet kabi ko'plab manbalardan olishlari mumkin. Olingan ma'lumotlarni qayta ishlash, amalda ulardan foydalanish malaka va ko'nikmasi faqatgina samarali nashkil etilgan amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari orqaligina hosil qilinadi [1]. Shu bois keyingi yillarda amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etishga bag'ishlangan chuqur tahlil va zamonaviy yondashuvga asoslangan ilmiy-tadqiqot ishlarini salmog'ini oshirish dolzarb masalaga aylandi.

Tadqiqot maqsadi. Tadqiqotimizdan maqsad innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali amaliy mashg'ulotlarni o'qitishni takomillashtirish samarali natijalarga erishish.

Tadqiqot metodi. Ilmiy tadqiqotda kuzatish, taqqoslash va tajriba metodlaridan, hamkorlikda o'qitish texnologiyasining "Kichik guruhlarda o'qitish" metodidan foydalanilgan.

Asosiy qism. Maqolada amaliy mashg'ulotlarni o'qitishni takomillashtirishga oid tadqiqotlarimizdan olingan amaliy natijalar asosida ishlab chiqilgan "Asosiy ekologik omillar" mavzusidagi dars ishlanmani havola qilmoqchimiz.

Amaliy mashg'ulotning maqsadi. Asosiy abiotik omillarning turlari va ularning tirik organizmlarga ta'siri natijasida organizmlarning moslashishlarini o'rganish hamda ekologik guruhlarini aniqlash.

Material va jihozlar. Turli guruhlariga xos o'simliklar rasmlari, o'simlik gerbariyari, chizg'ich, lupa, mavzuga oid jadvallar.

Nazariy material. Tabiiy muhitda uchraydigan har xil omillarni 3 ta asosiy ekologik guruhga taqsimlash mumkin: 1. Abiotik 2. Biotik 3. Antropogen omillar guruhi.

1. Abiotik omillar – organizmlarga ta'sir qiladigan noorganik muhitning jami omillaridir. Bu omillarni kimyoviy (atmosfera tarkibi, suvning sho'rliqi, tuproqning tarkibi, loyqaning kimyoviy tarkibi), fizikaviy yoki iqlim (harorat, bosim, yorug'lik, namlik, shamol) omillariga bo'lish mumkin. Yer yuzasining tuzilishi (relef), geologik va iqlim abiotik omillarining xilma-xilligi tirik organizmlarning tarixiy rivojlanishi, muhitga moslashishida katta ahamiyatga ega bo'ladi.

2. Biotik omillar – muhitda uchraydigan organizmlarning hayot faoliyati, bir-birlariga qiladigan ta'siri va ular o'rtasidagi munosabatlaridan iborat, ya'ni bir tirik organizmga uni o'rab turgan boshqa tirik jonzorlarning har xil ta'siri tushuniladi. Bu ta'sir turli ifodaga ega bo'lishi mumkin. Masalan: 1. Tirik organizmlar bir-birlariga ozuqa manbai (o'simliklar turli hayvonlarga ozuqa, yem-xashak; ba'zi hayvonlar yirtqich hayvonlarga ozuqa); 2). Bir tirik organizm tanasi boshqa organizmga xo'jayin-parazit (sigir, ot, it, tanasi kana, bakteriyalarga; katta daraxtlar esa moxlar va boshqa epifit o'simliklarga); 3). Bir organizm ikkinchi organizmning ko'payishiga sabab bo'lishi; 4). Turli organizmlarning boshqa organizmlar yordamida tarqalishi; 5). Bir turning ikkinchi turga fizikaviy va kimyoviy ta'sir qilishi.

3. Antropogen omillar – inson hayot faoliyatining organik dunyoga ta'siridan iborat. Jamiyat rivojlanishi bilan insonlarning tabiatga yangicha ta'sir qilish xillari kelib chiqib, atrof-muhitda salbiy ekologik o'zgarishlar sezila boshlaydi [2].

O'simliklarni yorug'likka bo'lgan munosabatiga ko'ra uch guruhga ajratish mumkin:

1. *Yorug'sevar (geliofit) o'simliklar.* Ular yorug'lik yetarli bo'lgandagina normal o'sishi va rivojlanishi mumkin. Bunday o'simliklarga dasht, cho'l mintaqalaridagi o'simliklar, o'tloqzorlardagi qo'ng'irboshdoshlar va boshqa ba'zi turlar, o'rmon o'simliklar jamoasining birinchi qatlamini tashkil etuvchi baland bo'yli daraxtlar, O'rta Osiyo sharoitidagi qisqa vegetatsiya qiluvchi ko'p yillik o't o'simliklarining efemeroid tipidagi hayot shakllari va boshqalar kiradi.

2. *Soyasevar (stsiiofitlar) o'simliklar.* Ular kuchsiz yorug'lik tushayotgan joylarda o'suvchi o'simliklardir. Bularga o'simliklar qoplamining pastki qatlamlarida o'suvchi turlar, moxlar, plaunlar, paprotniklar, yong'oqzorlar ostida o'suvchi yovvoyi xina, tog' gunafsha kabilarni ko'rsatish mumkin. Yorug'sevar va soyasevar o'simliklar morfologik, anatomik va fiziologik xususiyatlari bilan bir-birlaridan farqlanadi.

3. *Soyaga chidamli yoki fakultativ geliofit o'simliklar.* Ularning ko'pchiligi yorug'sevar hisoblansada, yorug'lik uncha yetarli bo'lmaganda ham, ortiqcha yorug'likda ham normal o'sib rivojlanadigan turlardir. Ularga qo'ng'irbosh, qulupnay, arg'uvon va boshqalarni kiritish mumkin [3].

Yorug'lik ta'sirida o'simlik va hayvonlarda boradigan eng muhim jarayonlar

1.	Fotosintez	O'simlik tushayotgan nurning taxminan 1-5 foizini o'zlashtiradi. Fotosintez barcha tirik organizmlar uchun ozuqa zanjirida energiya manbaidir. Xlorofill to'planishi uchun ham yorug'lik zarur.
2.	Transpiratsiya	Quyosh nurining o'simlikka tushayotgan 75%i o'simlikdan suvni bug'latishga sarf bo'ladi. Bunda suv bug'latish tezlashadi. Bu hol hozirgi davrda suv muammosini hal etishda muhim ahamiyatga ega.
3.	Fotodavriylik	O'simlik va hayvonlarning hayotini uyg'unlashtirish uchun muhim (ayniqsa, ko'payish davrida) ahamiyatga ega.
4.	Harakatlanish	O'simliklarda kuzatiladigan fototropizm va fotonastiyalar o'simlikni yetarli yorug'lik bilan ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Fototaksis bir hujayrali o'simliklar va hayvonlarda o'ziga xos yashash joyini tanlashda rol o'ynaydi.
5.	Hayvonlarning ko'rishi	Organizmdagi eng muhim funksiyalardan biri hisoblanadi.
6.	Boshqa jarayonlar	Odamlarda D vitaminini sintezlanishi, terini qorayishi kabi himoya moslanishlari. Tik tushayotgan nurdan qochish kabi xulqiy harakatlar.

Barcha o'simliklarni haroratga bo'lgan munosabatiga ko'ra ikkita ekologik guruhga ajratish mumkin: yuqori harorat ta'sirida yaxshi o'sib rivojlanadigan **termofil** o'simliklar va past harorat ta'sirida yashovchi **psixrofil** o'simliklar. Har ikki guruhga mansub o'simlik turlari o'ziga xos moslanish xususiyatlariga ega. Termofil o'simliklar hujayrasi issiqlikka chidamliligi, organlar yuzasining kichrayishi, tuklarning yaxshi rivojlanganligi, efir moylariga ega bo'lishi, o'zidan ortiqcha tuzlarni ajratib chiqarishi, uzoq muddat davomida tinim davrini o'tkazishi va boshqa xususiyatlari bilan tavsiflanadi. Psixrofil o'simliklar sovuq sharoitni har xil holatlarda (ya'ni tinim yoki vegetatsiya davrida) anatomo-morfologik moslanish orqali o'tkazadi. Bunday moslanishlarga poyasining yer bag'irlab o'sishi, novdaning yotiq yo'nalishi, to'planish bo'g'ini va ildiz bo'ynining yer ostida joylanishi, hazonrezgilik, po'kak qavatining yaxshi rivojlanishi, oq tanaga ega bo'lish kabilarni ko'rsatish mumkin.

Organizmlarning suvga bo'lgan talabi, har xil namlik sharoitlarda yashashi hamda moslashishlariga ko'ra to'rt guruhga ajratiladi: 1. Suvda yashovchi (o'simliklar-gidrofitlar, hayvonlar-gidrofillar). 2. Ortiqcha namlikda yashovchilar (gigrofitlar, gigrofillar). 3. O'rtacha namlikda yashovchilar (mezofitlar, mezofillar). 4. Qurg'oqchil sharoitda yashovchilar (kserofitlar, kserofillar).

Barcha o'simliklar suv bilan ta'minlanishi yoki namlik sharoitiga moslanishiga ko'ra 5 ta ekologik guruhga ajratiladi: gidatofitlar, gidrofitlar, gigrofitlar, mezofitlar, kserofitlar.

Gidatofitlar – hayoti doimo suvda o'tuvchi, bu guruhga asosan suv o'tlar kiradi.

Gidrofitlar – tanasining bir qismi suvdan tashqarida, qolgan qismi suv qatlamida joylashgan o'simliklardir. Suv nilufarlari, g'ichchak, nayzabarg, o'qbarq va boshqalar shular jumlasidandir.

Gigrofitlar – tuproqda ortiqcha miqdorda namlik yoki suv bo'lgan sharoitda yashovchi o'simliklardir. Ular daryo va ko'l bo'ylari, botqoqliklarda, sernam o'rmonlar va boshqa joylarda o'sadigan o'simliklardir.

Mezofitlar – o'rtacha namlik sharoitida yashovchi o'simliklar bo'lib, ularga ko'pchilik madaniy va yovvoyi holdagi o'simliklar kiradi.

Kserofitlar – qurg‘oqchil sharoitda yashashga moslashgan o‘simliklardir. Dasht, cho‘l va chala cho‘l mintaqalarida keng tarqalgan, bu o‘simliklar o‘z navbatida 2 guruhga ajratiladi: **sklerofitlar va sukkulentlar**. Sklerofitlar O‘rta Osiyo cho‘llarida uchrasa, sukkulentlar – tanasida suv saqlovchi kaktuslar hisoblanadi.

Namlikka nisbatan organizmlarda fiziologik moslanishlar

Organizmlar	Moslanishlar
Hasharotlar (qo‘ng‘iz, xonqizi, chumoli)	Ayiruv a‘zosining (malpigi naychalari) bir uchi ichak orqa devorlariga tutashgan, suv so‘rilishi orqali organizm tomonidan qayta sarflanadi (reabsorbsiya)
Asalari, kapalak va pashshalar	Suyuq ozuqa bilan oziqlanadi, tashqariga siydik orqali ortiqcha tuzlar, mochevina chiqariladi
Sudralib yuruvchilar (toshbaqa), qushlar	Yaxshi erimagan siydik kislotasini tashqariga chiqaradi
O‘rgimchaklar	Guanin moddasini chiqaradi
Gidrobiontlar – lixetlar, mishankalar, atsidits, mideyalar, qisqichbaqasimonlar	Suvni filtrlaydi - bir kecha-kunduzda 150-280 m ³ suvni tindiradi va tozalaydi
Poykilokserofitlar, suvo‘tlari, moxlar, lishayniklar	Qurg‘oqchil davrlarda qurib qolib, anabioz holatiga o‘tadilar, yog‘ingarchilik paytida yana holatini tiklaydi
Galopogos orollaridagi toshbaqalar, Avstraliya cho‘llaridagi qurbaqalar	Suvni siydik qopida jamg‘arma holida saqlaydi
Yumronqoziq kabilar	Qurg‘oqchilikda uyani chuqur kovlaydi, tanasida jamg‘argan yog‘ hisobiga yozgi uyquga ketadi
Tuyalar	To‘plagan yog‘ miqdorini metabolitik parchalaydi
Umurtqasiz hayvonlar	Qurg‘oqchil davrda sista yoki qalin po‘stli spora holatiga o‘tadi

Ishni bajarish tartibi

1. Matndan foydalanib, abiotik omillar va ularning asosiy turlarini aniqlash.
2. Yorug‘lik va harorat omilining o‘simliklarga ta‘sirini o‘rganish uchun rasmlar, ho‘l preparatlar, o‘simlik gerbariyalaridan foydalaniladi. Bunda o‘simliklarning morfologik belgilari (barg shakli, o‘lchami, tuklanganlik darajasi, qalinligi) o‘rganiladi, qaysi guruhga mansubligi haqida xulosa qilinadi.
3. O‘simlik va hayvonlarning namlik o‘simliklarning ildiz tizimi, barg shakli asosida o‘rganiladi, qaysi guruhga mansubligi aniqlanadi.
4. Olingan natijalar asosida xulosa chiqariladi.

Topshiriqlar

I topshiriq. Topshiriqda yorug‘lik va harorat omiliga ko‘ra organizmlarning ekologik guruhlarini hamda ularning o‘ziga xos xususiyatlari, belgilari o‘rganiladi. Talabalar 4 guruhga ajratiladi va har bir guruhga alohida topshiriqlar beriladi [4].

1-guruh uchun topshiriq. Quyosh nuri ta‘sirida organizmlardagi eng muhim jarayonlarni tahlil qiling va 1-jadvalni namuna asosida to‘ldiring.

1-jadval

Jarayonlar	Tahlili
Fotosintez	O'simlik tushayotgan nurni taxminan 1-5% o'zlashtiradi. Fotosintez barcha tirik organizmlar uchun ozuqa zanjirida energiya manbaidir. Xlorofill to'planishi uchun ham yorug'lik zarur.

2-guruh uchun topshiriq. Quyida berilgan rasmlar, gerbariylar asosida o'simliklarning morfologik belgilariga qarab, yorug'lik omili ta'siriga kuchli moslashgan o'simlik guruhini o'ziga xos belgilarini ajrating va 2-jadvalni to'ldiring.

2-jadval

	Geliofitlar	Guruhga mansub turlar
1.		
2.		
3.		
4.		

3-guruh uchun topshiriq. Quyida berilgan rasm va ma'ruza matnidan foydalanib soyada o'suvchi o'simliklarning (kamida 4 ta o'simlik)morfologik belgilarini ajrating va 3-jadvalni to'ldiring.

3-jadval

	Stiofitlar	Stiofitlarning turlari
1.		
2.		
3.		
4.		

4-guruh uchun topshiriq. Harorat omiliga moslashgan hayvonlarning ekologik guruhlari xususiyatlarini o'rganib, 4-jadvalni to'ldiring.

4-jadval

Ekologik guruhlar	Turlar	Xususiyatlari
Gomoyotermalar		
Geterotermalar		
Poykilotermalar		

II-topshiriq. Topshiriqda namlik omiliga o'simlik va hayvonlarning moslanish xususiyatlari, belgilari o'rganiladi. Talabalar uch guruhga ajratiladi va har bir guruhga alohida topshiriqlar beriladi [5].

1-guruh uchun topshiriq. Berilgan o'simlik namunalarini asosida namlikda o'suvchi o'simliklarni morfologik belgilarini ajrating, nomini aniqlang va xususiyatlarini boyicha yig'ilgan ma'lumotlarni 6-jadvalga yozing.

6-jadval

Ekologik guruhlar	Vakillari	Ekologik guruhga xos xususiyatlar
Gidatofitlar		
Gidrofitlar		
Gigrofitlar		
Mezofitlar		
Kserofitlar		

2-guruh uchun topshiriq. Namlikka nisbatan organizmlarning fiziologik moslashishlarini aniqlang va 7-jadvalni to'ldiring.

7-jadval

Organizmlar	Moslanish belgilari
Hasharotlar (qo'ng'iz, xonqizi, chumoli)	
Asalari, kapalak va pashshalar	
Sudralib yuruvchilar (toshbaqa), qushlar	
O'rgimchaklar	
Gidrobiontlar – lixetlar, mishankalar, mideyalar, qisqichbaqasimonlar	

3-guruh uchun topshiriq. Namlikka nisbatan organizmlarning fiziologik moslashishlarini aniqlang va 7-jadvalni to'ldiring.

8-jadval

Organizmlar	Moslanish belgilari
Poykilokserofitlar, suvo'tlari, moxlar, lishayniklar	
Galopogos orollaridagi toshbaqalar, Avstraliya cho'llaridagi qurbaqalar	
Yumronqoziq kabilar	
Tuyalar	
Umurtqasiz hayvonlar	

Topshiriqlar natijalariga ko'ra talabalar baholanadi va uyga vazifa uchun quyidagi nazorat savollari beriladi.

Nazorat savollari

1. Tirik organizmlarning tashqi muhitga moslashish turlari?
2. Quyosh nuri ta'sirida organizmlardagi eng muhim jarayonlarni ayting?
3. Tirik organizmlarning yorug'likka munosabatiga ko'ra ekologik guruhlarini ayting?
4. Harorat omiliga ko'ra tirik organizmlar necha guruhga bo'linadi
5. Suv tirik organizmlar uchun qanday ahamiyatga ega?
6. Namlik omiliga ko'ra tirik organizmlarning qanday guruhlari mavjud?

“Asosiy ekologik omillar” mavzusi ko'p masalalarni o'z ichiga olgan mavzu bo'lgani sababli uni 4 yoki 6 soatga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq. Yuqorida berilgan tajriba asosida qolgan mavzularni ham ishlab chiqish mumkin.

Xulosa. Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, yuqorida aynan bir mavzu yuzasidan berilgan amaliy mashg'ulot ushuni dars ishlanmasi talabalarining nazariy bilimlarini mustahkamlashda, adabiyotlar bilan ishlash ko'nikmasini hosil qilishda ko'mak beradi. Shuningdek, ekologiya darslarini tashkil etish va olib borishda bo'lajak o'qituvchilar ushuni muhim amaliy ahamiyatga ega.

REFERENCES

1. Haydarova H, Bahodirova Z, Yakubjonova Sh. Ekologiya o'qitish metodikasi. – T.: Iqtisod-moliya, 2009.
2. Xo'janazarov O'.E, Yakubjonova Sh.T. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish. – T.: "Barkamol fayz media", 2018.
3. To'xtayev A. Ekologiya. – T.: O'qituvchi, 1998.
4. Yakubjonova Sh.T va boshqalar. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish (laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar). – T.: "Navro'z", 2016.

5. Yakubjonova Sh.T, Rajabov F.T. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish (amaliy mashg'lotlar uchun uslubiy qo'llanma). – T.: "PRINT 25", 2016.

FEATURES OF ADULTS AS A UNIQUE PSYCHOLOGICAL AND AGE GROUP OF STUDENTS IN MASTERING A FOREIGN LANGUAGE

Dildora Buranova

Termez state university

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6817435>

Abstract. The article is devoted to the description of the uniqueness of adults as a separate psychological and age group of students in mastering a foreign language. In the modern methodology of teaching a foreign language, there are many scientific works devoted to the study of the independence of students at different levels of education, while studying the features of the formation of independence of adults when teaching them a foreign language has received very little attention from researchers. At the same time, adults, like no other group of students, need to form this quality of personality at a high level. In order to determine the importance of taking into account the characteristics of adult learners when mastering a foreign language, one should start by studying the basic principles of the science of andragogy, which the author of the article considers as a section of learning theory aimed at solving issues related to teaching adult learners.

Key words: teaching a foreign language; formation of independence; andragogy; foreign language education for adults; additional education; formation of independence; continuing education.

ОСОБЕННОСТИ ВЗРОСЛЫХ КАК СВОЕОБРАЗНОЙ ПСИХОЛОГО-ВОЗРАСТНОЙ ГРУППЫ УЧАЩИХСЯ В ОВЛАДЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКОМ

Аннотация. Статья посвящена описанию особенностей взрослых как отдельной психолого-возрастной группы учащихся в овладении иностранным языком. В современной методике обучения иностранному языку имеется множество научных работ, посвященных изучению самостоятельности учащихся на разных уровнях обучения, при этом изучению особенностей формирования самостоятельности взрослых при обучении их иностранному языку уделяется большое внимание. мало внимания со стороны исследователей. В то же время у взрослых, как ни у какой другой группы школьников, это качество личности необходимо формировать на высоком уровне. Для того чтобы определить важность учета особенностей взрослых обучающихся при овладении иностранным языком, следует начать с изучения основных положений науки андрагогики, которую автор статьи рассматривает как раздел теории обучения, направленный на решение вопросов, связанных с обучением взрослых учащихся.

Ключевые слова: обучение иностранному языку; формирование самостоятельности; андрагогика; обучение иностранным языкам для взрослых; дополнительное образование; формирование самостоятельности; непрерывное образование

INTRODUCTION

The article gives the reasons why andragogy is considered to be a separate branch of pedagogy; describes the psychological and age characteristics of adults that distinguish them from other groups of students; the interdisciplinary concepts of "attention", "memory" and "thinking"

are studied, which acquire a specific color when teaching adults; the requirements that are put forward by linguistic andragogy to the process of teaching a foreign language are given. Andragogy as a separate science originated in the 70s of the 20th century, when it received scientific attention from Western scientists (M. Knowles, P. Smith), and then became interesting to Soviet researchers (O. V. Agapova, R. P. Milrud, N. A. Toskina) [2, 11, 12, 15, 16]. However, as early as 1833, this concept was first used in the works of German scientist A. Kapp, who devoted his scientific activity to the study of the history of pedagogy. M. Knowles, a well-known scientist in pedagogical circles, wrote a number of works devoted to solving both theoretical and practical problems of teaching adults. The researcher was convinced that the teacher should be able to ensure the transformation of the student in the learning process into a person who is able to demonstrate the use of the acquired knowledge in practice, acting within the framework of an ever-changing education system. In addition, the scientist argues, students need to be prepared for continuous self-learning throughout their lives. So, it is believed that it was Knowles who was responsible for formulating the subject of the study of the science of andragogy [15]. The problem of teaching adults, as well as their self-learning, has become the subject of andragogy. Of course, andragogy is in close connection with the science of pedagogy, while it has a number of its own principles and features that do not contradict pedagogical principles and laws, but are not contained in it, from which we can conclude that andragogy is a logical continuation of pedagogy.

RESEARCH METHOD AND METHODOLOGY

Andragogy is considered to be a separate branch of pedagogy for the following reasons:

- students at the present stage of development of the education system play a leading role in the learning process. Previously, the student was considered a relatively passive participant in the educational process, that is, he did not take part in choosing the content of education. It is especially relevant to talk about the psychological age group of adults, because it is they who try to most consciously participate in choosing the content, forms and terms of the training course;
- a person always strives to play a dominant role in various social processes, according to the provisions of philosophy and psychology, and education and self-study are considered as extremely important aspects of life;
- in the modern world, when using information technologies and tools of online services of the Web 2.0 era, the learning process is organized in a new way, in connection with which many new responsibilities of the teacher and student have modified the traditional educational process;
- children and adults have different types of leading activities, which is why the andragogical model of education is based on principles that are different from pedagogy, which require a clear definition;
- theoretical and practical achievements in the field of psychology and physiology prove that a person can conduct successful educational activities at any conscious stage of his life [3].

An adult is characterized by psychological and age-related features that are different from other groups of students:

- adults are aware of themselves as an independent person who manages the learning process and critically perceives the teacher's leadership function;
- adults have a large amount of personal, interpersonal and professional experience gained over a long period of time, which forms a specific worldview, through the filter of which any taught material passes;

- the educational process should be aimed at practical significance, that is, adults have a certain pragmatism in their approach to finding a solution to an existing problem;
- adults are focused on the direct use of specific acquired knowledge to solve problems in the context of real life;
- professional, spatio-temporal and social circumstances affect the special emotional perception of learning activities [2, 8].

RESEARCH RESULTS

The above features make it possible to accurately understand the uniqueness of the psychological-age group of adult students, which is different from the group of school students, students of secondary specialized and higher education. It is worth noting that adults are students with a rather high degree of maturity in physiological, psychological, social and moral terms. Adults are characterized by inner freedom and financial independence, which serves as the basis for independent self-controlled behavior. Thus, it can be argued that adult students are a group of accomplished individuals who are ready and fully capable of carrying out educational activities. This implies the following feature, which consists in the fact that adult students are able to consciously choose to continue their education in adulthood. Psychological and physiological features of adults include self-awareness, self-regulation, economic independence, knowledge of the rights and laws in society, the formation of a system of morality and ethics. Also separates them from the younger age groups of students is the presence of experience in everyday, social and professional spheres of life.

There are various classifications of attention, on the basis of which it is possible to conditionally divide the phenomenon under study into external and internal. External attention is directly related to a person's sensory perception of the reality around him, it is used for the purpose of cognition and transformation of the material being studied. In turn, a person uses internal attention for self-study and self-regulation. There is also a division of attention into individual and group attention. There is also the following classification of attention, with which the author of the article fully agrees within the framework of the methodology of teaching foreign languages:

- involuntary attention, which does not depend on conscious actions;
- voluntary attention, which is realized in activities carried out by a person of his own free will;
- post-voluntary attention carried out on the basis of arbitrary [13].

Attention as a category of technique is endowed with some characteristics, including distribution (the ability to keep more than one object in the field of attention), switchability (the ability to switch attention focus from object to object), concentration (the ability to focus on the main subject), stability (the ability to concentrate on the main subject, giving the additional subject a secondary role for a long time). In the context of the psychological-age group we are considering, let us clarify what kind of attention we should talk about. Since adult learning most often takes place in groups, it is important to focus on group attention. The attention of adults when learning a foreign language is characterized as arbitrary, due to the fact that students must learn useful material; switchable, because a regular change in the types of foreign language speech activity makes adults often switch their attention; concentrated, because it is important for students to learn to abstract from the outside world in order to conduct successful educational activities.

DISCUSSION

In addition to attention, a special characteristic that must be taken into account in order to achieve the success of teaching adults a foreign language is memory. Memory is a mental process that includes the processing, consolidation and preservation of the experience gained in the mind of a person. Memory is an important tool for activating the processes of remembering, reproducing (retrieving) and forgetting information. According to the period of retention of knowledge, it is customary to divide memory into long-term, short-term and operational. There is a classification of memory, within which motor, figurative, verbal-logical and emotional memory are distinguished. Based on the type of material preserved in the memory, cognitive and emotional memory are divided.

A person cannot live without the use of memory. Since memory is a form of mental reflection, it is responsible for the functions of memorization, preservation and further reproduction of certain elements of the experience collected by a person. Memorization is the basic step of memory operation. Intentional memorization is singled out (a goal realized by the student); unintentional (carried out regardless of the will of the student). Memorization can have different levels of efficiency based on the needs of the student in the selection of the material being mastered. Preservation is an active process, the purpose of which is to retain, consolidate the mastered information. Playback is the process of outputting material stored in memory.

The third important factor that determines the psychological and age characteristics of adults is thinking. The effectiveness of teaching a foreign language to adults depends on thinking. The author of the article considers thinking as a process of cognitive activity, involving the generalization and interpretation of the surrounding reality by a person. Methodists distinguish the following types of thinking as a mental process of perceiving reality, in which reality is generally interpreted in a system of interconnections and relationships:

- visual-figurative thinking;
- visual-effective thinking;
- verbal-logical thinking.

Different adult students have different levels of intellectual development, and therefore thinking should be considered an individual characteristic of each individual adult student who thinks through speech activity. Such learning activities as analysis, comparison and observation are components of the thinking process, and the concept, judgment and inference are forms of thinking.

CONCLUSION

So, when teaching adults a foreign language, it is necessary to take into account the peculiarities of attention, thinking and memory of this psychological and age group.

As part of the methodology of teaching foreign languages, it makes sense to consider language andragogy, which is a section of the methodology aimed at studying various ways to effectively manage the process of formation and development of foreign language communicative competence in adult learners [11, 12]. When working with adult students, a foreign language teacher must take into account the following requirements that language andragogy puts forward to the teaching process:

- the level of language complexity selected for the foreign language course of the educational program should correspond to how achievable the life goal is for each individual adult student;

- personal significance of the content selected by the teacher for conducting a foreign language lesson. Adults formulate certain requests that meet their personal life trajectory, and therefore the content of training should be selected in accordance with the real needs of adults;
- the focus of the course on the development of adult students mainly of such competencies that they will need in real situations of communication, in other words, the practicality of a foreign language course. Adults have a rather pragmatic approach to receiving educational services in the system of additional education, so it is necessary to ensure that adults receive practice-oriented knowledge in excess of the theoretical part.

REFERENCES

1. Azimov E. G. Dictionary of methodological terms [Text] (theory and practice of teaching languages) / E. G. Azimov, A. N. Shchukin. - St. Petersburg. : Chrysostom, 1999. - 472 p.
2. Milrud, R. P. English for researchers. [Text] Elective course / R. P. Milrud. - M.: Education, 2014.
3. Milrud, R.P. Lessons of language pedagogy: between the past and the future [Electronic resource] / R.P. Milrud - Access mode: <http://iyazyki.ru/2014/11/language-pedagogy/>.
4. Knowles, M. Self-Directed Learning. [Text] / M. Knowles - Chicago: Follet, 1975.
5. Smith, F. Comprehension and Learning: a Conceptual Framework for Teachers [Text] /
6. 6F. Smith Holt, Rinehart and Winston, 1975. - Original from the University of Michigan Digitized Aug 29, 2006. - 277 p.

MEANS OF EXPRESSING CATEGORY OF NEGATION IN CONTEMPORARY ENGLISH: EXAMPLES AND SCIENTIFIC VIEWS

Dildora Buranova

Termez state university

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6817478>

Abstract. The article deals with ways of expressing negation in modern English and the features of its expression. We gave the definition of negation from the point of view of various scientists. In addition, we analyze the ways of expressing negation in the texts of English-language fiction. Currently, in the English language there are a fairly large number of ways to express negation: negative particles, negative pronouns, double negation, antonyms, etc. In this regard, for persons studying English as a foreign language, the urgent question is what form of expression suitable for a specific situation.

Keywords: indicator of negativity, category of negation (predicative and non-predicative), partial and general negation, locative.

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ ОТРИЦАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ: ПРИМЕРЫ И НАУЧНЫЕ ВЗГЛЯДЫ

Аннотация. В статье рассматриваются способы выражения отрицания в современном английском языке и особенности его выражения. Мы дали определение отрицания с точки зрения различных ученых. Кроме того, анализируются способы выражения отрицания в текстах англоязычной художественной литературы. В настоящее время в английском языке существует достаточно большое количество способов выражения отрицания: отрицательные частицы, отрицательные местоимения, двойное отрицание, антонимы и т. д. В связи с этим для лиц, изучающих английский язык как иностранный, актуален вопрос, какая форма выражения, подходящего для конкретной ситуации.

Ключевые слова: показатель отрицательности, категория отрицания (предикативное и непредикативное), частичное и общее отрицание, местный падеж.

INTRODUCTION

Since ancient times, negation has been one of those linguistic categories that existed in every language. Therefore, it is difficult to fully understand the basis of linguistic negation if one does not study the history of the development of this category, the history of the ways in which it is expressed.

Negation is inherent in all languages of the world of initial, semantically indecomposable semantic categories that cannot be defined with the help of simpler semantic elements. The special position of the category of negation in comparison with other categories is emphasized by such representatives of linguistic schools as A.M. Peshkovsky, V.V. Vinogradov, F. Palmer.

RESEARCH METHOD AND METHODOLOGY

Well-known domestic linguist A.M. Peshkovsky pointed out that “the essence of this category, which has a colossal logical and, mainly, psychological significance (after all, negation and affirmation mutually determine each other), and where there is no affirmation, there is no truth, there is no human thought” [1: 386].

According to such linguists as O. Jespersen and Russian scientist A. A. Potebnya, negation is a purely subjective manifestation of the human psyche. Negation is interpreted as the generation of various mental (sensual) reactions of the speaker, as an expression of a feeling of prohibition, resistance, a contradiction between the actual and the expected (or even possible), as a reflection of a feeling of contrast, disgust, a feeling of disappointment, etc. Thus, according to this approach, denial is a manifestation of the human psyche, his emotional and psychological feelings, and not a reflection of reality [2: 27].

Accordingly, negation is an element of the meaning of the sentence, which indicates the connections that are established between the components of the sentence. From the speaker's point of view, negation indicates that there is no reality, or that the corresponding affirmative sentence is rejected by the speaker as erroneous. Most often, a negative statement occurs when the corresponding affirmative statement has been made before or is included in the general presumption of the speakers.

In modern English, the concept of negation can be expressed using prefixes, suffixes, particles and negative pronouns: a) one of the main ways of expressing negation is affixation, "Scientific interdisciplinary research" a way of forming words with the help of affixes. In the word-formation processes of the English language, affixation, which is represented by prefixation and suffixation, occupies a special place. A number of affixes presented below can form new words from different parts of speech and not form new parts of speech. Words formed by prefixation remain the same part of speech from which they are formed. For example: clear - unclear, rest - restless, equal - unequal, comfortable - uncomfortable, advice - misadvice, use - useless, believe - misbelieve, advantage - disadvantage, approve - disapprove, honest - dishonest, weight - underweight, visible - invisible, relevant - irrelevant, moral - immoral.

No one is useless in this world who lightens the burdens of another (Ch. Dickens, 123)

A bit of a scare shot through Tom - a touch of discomfort suspicion (Ch. Dickens, 57)

As we can see, in the above sentences, negation is expressed by different parts of speech. b) the most productive way of expressing negation is the 'not' particle, which is an auxiliary invariable word in English used to clarify, strengthen, limit or negate other words or phrases in a sentence, as well as convey modal and expressive meanings. They serve to form a semantic connection or grammatical form of a word, belong to the service parts of speech. The particle not most often refers to the predicate and through it to the entire content of the entire sentence, for example:

Not exactly relishing this, I said, "Never mind me, Joe." (Ch. Dickens, 241).

Not to mention bearers, all the money that could be spared were wanted for my mother (Ch. Dickens, 163).

RESEARCH RESULTS

The particle "not", as we see in the above sentences, can also be a separate word expressing negation.

c) the expression of negativity in a lexical way, i.e., negative pronouns and negative adverbs that indicate the absence

XVI International scientific-practical conference of the subject or feature. They are correlative, on the one hand, with indefinite pronouns, on the other hand, with generalizing ones, denying the

existence of the concept that the mentioned pronouns express: “no”, “neither”, “no one”, “nothing”, “none”, “nowhere”, for example:

The strange man looked at nobody but me (Ch. Dickens, 57).

I could see nothing else but black darkness (Ch. Dickens, 241).

A few faces hurried to glowing windows and looked after us, but none came out (Ch. Dickens, 94).

Thus, we see that in these sentences, the main way of expressing negation is negative pronouns (nobody, nothing, none).

During the analysis, it was found that one of the ways to express negation is abbreviated negation (abbreviated negation), which involves the use of short forms, where it is quite acceptable, mainly in colloquial speech:

I amn't happy - I'm not happy (Ch. Dickens, 84).

Another way is transferred negation. The transfer of negation is carried out in subordinate clauses with the union that. In such sentences, the particle not, provided that it is located after such verbs as believe, suppose, think, is transferred to the main sentence:

I don't think that need be considered = I think we needn't be considered (Ch. Dickens, 121).

As we can see, in the first part of the sentence, the negative particle comes before the auxiliary verb, since there is a conjunction that, and in the second part, the particle comes after the auxiliary verb.

Morphological means of expressing negation

The morphological features of a part of speech are considered by LS Barkhudarov as "a system of inflectional morphemes that characterize this part of speech, that is, grammatical categories inherent in this group of words." The morphological ways of expressing negation include affixation, represented by prefix and suffix. They occupy a special position in the word-formation processes taking place in the English language. First of all, they, as a rule, do not form new parts of speech, the same prefix can, and form new words from different parts of speech. The newly formed words remain the same part of speech from which they are formed, for example: common(usual)-uncommon(unusual), grateful-ungrateful satisfactory -unsatisfactory, trained - untrained, ability - disability, approval - disapproval, trust -distrust, responsible – irresponsible.

DISCUSSION

The most extensive group of prefixes in English is negative prefixes. Let's consider them in more detail. The un- prefix occurs in various forms in many Indo-European languages. In modern English, it has survived in the form in which it was used in Old English. This is a very productive prefix and easily forms new words from different parts of speech: ungrateful, unwritten (unwritten), unemployment, inhumanly. Most often, this prefix is found in adjectives and adverbs, for example: The only thing that makes me unhappy is that I'm making you unhappy (Graham 1976: 49).

As with the negative particle not-, words with the prefix un- express not just negation, but a new quality, a new sign: wise - means "wise; wise", and unwise has a different meaning (unreasonable) and approaches the meaning of foolish (stupid; foolish; reckless). The word unhappy rather means miserable (poor, poor). Usually, antonyms from adjectives with un- are not formed using un-, but using the suffix less-for example: careful - careless hopeful - hopeless (unhopeful), thoughtful -thoughtless.

The barometer is useless: it is as misleading as the newspaper forecast. (Richard 1984: 70).

- *The barometer is useless: it is as deceptive as the forecast in the newspaper.*

The Latin prefix in-, akin to the Germanic prefix un-, appeared in loanwords from the French language: Incorrect, indifferent, innumerable, inactive

The in- prefix has the options il-, im-, ir-; il- in words starting with l-, im- in words starting with p-, b-, m-, and ir- in words starting with r-, for example: Illegal, illiterate, immotile, irresponsible, impossible.

The prefix mis- is of common Germanic origin. It most often forms derivatives from verb stems, for example: mistrust, miscalculate, misfit, misguide

Some words have words of negativity, while others have "wrong" expressions of action: miscalculate - miscalculate ("wrong"), mistrust - not to trust ("negativity").

The prefix dis- Latin origin, appeared in English in the Middle English period as part of borrowed French words: disarm, discover, disdain, disfigure, disguise. Like most derivational elements of non-native English origin, the dis- prefix as a means of forming English words began to be used both with bases of French origin and with English bases. This prefix forms derivatives from the stems of nouns, verbs, adjectives:

- *When critics disagree the artist is in accord with himself (Wild 1979: 19).*

The meaning of this prefix, or rather the meaning obtained by a derived word with this prefix, is the negation of the quality, feature, or action expressed by the stem of the derived word.

The anti- prefix is of Greek origin, it is larger than the listed prefixes and retains its lexical meaning - 'against'. This prefix appeared only in the New England period, its use is limited to the literary-book style of speech. Most often it is found in words expressing socio-political and scientific concepts: antifascist, anticyclone, anticlimax, and antithesis. Some independence of the meaning of this prefix is also reflected in the graphic design of the derivative word, many such derivatives are written with a hyphen: anti-social, anti-aircraft, anti-Jacobin etc. So, we can draw the following conclusions: in the presence of negative suffixes and prefixes, the vast majority of negative affixes are prefixes. Many researchers note that the compatibility of negative affixes with the stems of various parts of speech varies both from language to language, and within the same language.

When names of adjectives and (less often) nouns, the prefixes un- (homonym to the verb un-), non-, in- (im-, il-, ir-, dis-, mis- are most often used. The prefixes un-, pop-, in-, as evidenced by the existence of doublet words that differ little from each other in their meanings: nonprofessional - unprofessional non-professional, non-acceptable - unacceptable.

Thus, negative affixes in English are attached only to noun stems. Verb stems are not combined with negative affixes, because verbal negation is transmitted in this language by the analytical form of the verb with the particle not.

CONCLUSION

Thus, our analysis showed that negation is studied in English from different points of view. In addition, negation takes various forms, is expressed by various parts of speech and can be subject, predicate, object, circumstance. Also, the meaning of negation can be transmitted not only with the help of prefixes, but also "Scientific interdisciplinary research" of negative verbs, nouns, adverbs, pronouns. Apart from this, it was found that certain characteristics of negative sentences are formed not only with the particle "not", but also with other units of negation, that is, sentences with a touch of negation are formed the cumulative effect of all negative units.

REFERENCES

1. Peshkovsky A.M. Russian syntax in scientific coverage / A. M. Peshkovsky. - Moscow: URSS, 2013. - 434 p.
2. Potebnya A.A. Word and myth / A. A. Potebnya. - Moscow: Pravda, 2003. - 57 p.
3. Dickens Ch. Great Expectations / Ch. Dickens. - New York: Penguin Books, 2012.
4. Afanasyev P.A. Teaching dialogical speech when expressing confirmation and Negation in Modern English [Text]: Study Guide/P.A. Afanasyev. - Rostov N / A: RGPI, 1979 .-- 97s.
5. Barkhudarov L.S. Grammar of the English language [Text] / L.S. Barkhudarov, YES. Stelling. - 4th ed. isp. - M .: Higher. shk., 1973. - 423s.
6. Berman I.M. Grammar of the English language [Text] / IM. Berman. - M .:Higher. shk, 1994 .-- 288s.
7. Grammar of the English language: Morphology [Text]: Textbook. manual /N.A. Kobrina, E.A. Kariyeva, M.I., Osovskaya, K.A. Guzeeva. - M .:Education, 1996. - 288s.
8. Gubsky E.F., Korableva G.V., Lutchenko V.A. Philosophicalencyclopedia dictionary [Text] / Gubsky E.F., Korableva G.V.,Lutchenko V.A. - M .: INFRA-M, 1999 .-- 354
9. Kondakov N.I. Linguistic Dictionary [Text] / Kondakov N.I. - M .:Science, 1971.

METONIMIYA STILISTIK VOSITASINING UCHQUN NAZAROVNING «CHAYON YILI» ROMANIDA QO'LLANILISHI

Chamangul Yusubova Mamutjonovna

Urganch davlat Universiteti, „Roman-german filologiyasi“ kafedrası o'qituvchisi

Umida Yusubova Mamutjonovna

Bog'ot tumani 19-son maktab nemis tili o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6817537>

Annotatsiya. Maqolaga Uchqun Nazarovning „Chayon yili“ romani asosiy manba sifatida olindi. Asarni nemis tiliga Ingeborg Baldauf tarjima qilgan. Bu yerda nemis tilidagi nom ko'chish usullaridan biri bo'lgan metonimiya qatnashgan gaplar to'planildi va ular leksik va semantik jihatdan tahlil qilindi. Metonimiyalar tilning ifoda qudratini va ta'sirchanligini oshirgan. Buni yaqqol maqolada keltirilgan misollarda kuzatish mumkin.

Kalit so'zlar: metonimiya, stilistik vosita, ko'chimlar, ma'no ko'chishi, ta'sirchanlik, aniq va tushunarli tasvirlash, boshqacha nom berish, sinekdoxa, mantiqiy bog'liqlik, tahlil qilmoq.

ПРИМЕНЕНИЕ СТИЛИСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА МЕТОНИМИИ В РОМАНЕ УЧКУНА НАЗАРОВА «ГОД СКОРПИОНА»

Аннотация. В качестве основного источника для статьи взят роман Учкунa Назарова «Год Скорпиона». Произведение было переведено на немецкий язык Ингеборгой Бальдауф. Здесь были собраны и проанализированы лексически и семантически предложения с метонимией, одним из способов передачи имени в немецком языке. Метонимия повысила выразительность и действенность языка. Это хорошо видно на примерах, приведенных в статье.

Ключевые слова: метонимия, стиль, тропы, передача, экспрессивный, наглядный, переименование, синекдох, логическая связь, анализ

APPLICATION OF STYLISTIC TOOL OF METONYMY IN THE NOVEL "YEAR OF THE SCORPION" BY UCHKUN NAZAROV

Abstract. Uchkun Nazarov's novel "Year of the Scorpion" was taken as the main source for the article. The work was translated into German by Ingeborg Baldauf. Here, sentences involving metonymy, one of the methods of name transfer in the German language, were collected and analyzed lexically and semantically. Metonymy increased the expressiveness and effectiveness of the language. This can be clearly observed in the examples given in the article.

Keywords: metonymy, style figure, tropics, transmission, expressive, illustrative, renaming, synecdoche, the logical connection, analyze.

KIRISH

Ma'lumki til bilan uning ifoda qudratini oshirish bilan uning rang-barangligini kuchaytirish bilan bog'liq bo'lgan tilda kechayotgan har bir hodisani o'rganish doimo dolzarb bo'ladi yohud uni hamma til egalari anglashi va tushunishi kerak. Shu ma'noda til rivojiga qo'shilayotgan shaxsiy (individual) munosabatlarni o'rganish va ularga baholi qudrat ijodiy, tanqidiy yondashish tilshunos uchun yana muhimdir. Binobarin bu borada bildirilgan yahshi-yomon fikr-mulohazalar birinchi navbatda har bir milliy til uchun bo'lsa, ikkinchi navbatda tilshunoslar (til egalari) uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada yozuvchi Uchqun Nazarovning «Chayon yili»

romanidagi metonimiyalarni tahlil qilishga harakat qilindi. Tahlil jarayonida mazkur asarning nemischa tarjima varianti ham keltirib o'tildi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Asarni o'zbek tilidan nemis tiliga Ingeborg Baldauf tarjima qilgan. Biz misollarni nemis tilidagi metonimiya stilistik vositasi va uning turlari bo'yicha tahlil qildik. Metonimiya stilistik vositasining eng ko'p tarqalgan turlaridan biri butun va qism munosabatlari asosida nom ko'chishidir. Bu tur sinekdoxa deyiladi va buning ham ikkita ko'rinishi mavjud: qism o'rnida butunni tushunish yoki butun o'rnida qismni tushunish holatlari mavjud. Masalan, „Er ist ein kluger Kopf“ (U aqlli inson). *Bosh* so'zi bu yerda insonga ishora beryapdi. „Mein Fuß wird deine Schwelle nie betreten“ (Ostonanga hech qachon qadam bosmayman) gapini „Ich werde dein Haus nie betreten“ deb ham ifodalash mumkin. Sinekdoxa boshqa tillarda ham ko'p uchraydi. Masalan rus tilida „штук“ so'zi *soldat*, *bosh* ma'nosi o'rnida, „голова“ so'zi esa jonli mavjudotga nisbatan qo'llaniladi. Sinekdoxaga Bahuvrihi (qadimiy hind termini bo'lib, ko'p sayohat qiladigan odam degan ma'noni anglatadi.)lar ham kiradi. Bahuvrihi aniqlovchili (attributiv) qo'shma so'zlarning bir turi bo'lib, uning ostida inson shaxsi nomlanishi bilan bog'liq holda yasalgan qo'shma so'zlar tushuniladi. Bularga Schreihals (ko'p baqiradigan odam), Langohr (eshak va quyonga nisbatan), Rottkäpchen (qizilishton), Grünschnabel (yosh, tajribasiz, ishlarga burnini suqib, aralashib yuradigan bolalarga nisbatan ishlatiladi) kabilarni mosol qilib keltirishimiz mumkin.

Nom ko'chishining yana bir turi idishning ichidagi tarkib o'rniga idish so'zi ishlatilishidir. Masalan, *Flasche* (shisha) so'zi *Bier* (piva), *Wein* (vino) ning o'rniga; *Glas* (stakan) so'zi *Tee* (choy), *Kaffee* (qofe), *Bier* (piva) so'zlarining o'rniga ishlatilgan.

Er trank rasch sein Glas leer, weil Klemm auch seins leer trank. (A. Seghers)

(*Klem o'z idishini ichib tugatganligi sababli u ham tezda ichib qo'ydi*)

Joy va vaqt munosabatlariga asoslanib ham nom ko'chishi mumkin. Masalan, *die ganze Universität kam zur Jubiläumsfeier. Alle Professoren und Studenten kamen...* - *Barcha professor va talabalar keldi* deyish o'rniga bu yerda *butun universitet keldi* deyilyapdi. *Das Zeitalter der Technik fordert...* . *Texnika davrining insonlari talab qilyapdi* deyish o'rniga *texnika davri talab qilyapdi* deyilgan.

Kiyim qismlarining inson ta'na azolarini anglatishi ham metonimiyaning yana bir ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. Masalan Schoß (etak) so'zi kiyimning pastki qismini bildiradi, ko'chma ma'noda *Knie (tizz)* ma'nosida keladi.

Die weiße Katze kam und blickte Mathilde an. Sie nahm sie auf den Schoß. (L. Frank)

(*Oq mushuk keldi va Mathildaga qaradi. U mushukni etagiga oldi*)

Kiyim qismlari inson tana a'zolarining nomlari o'rniga ishlatiladi. Kragen (yoqa) so'zi *bo'yinni* anglatadi. *Jemandem den Kragen kosten-* boshi bilan javob bermoq.

TADQIQOT NATIJASI

Narsaning, mahsulotning nomi o'rniga, ularni ishlab chiqarish uchun ishlatilgan material yoki mahsulot nomi ishlatiladi. Masalan: *Traube (uzum)* *Wein (vino)* ning o'rniga yoki *Stahl (po'lat)* *Dolch (xanjar)*ning o'rniga ishlatiladi.

Ja, schwinge deinen Stahl, verschone nicht... (Goethe, Iphigenie auf Tauris).

Asarning nomini aytish o'rniga uning muallifini aytish ham metonimiya tasviriy vositasining ko'rinishlarida biri hisoblanadi: "Men Dostoevskiyni o'qiganman". „Navoiyni oldim

qo'limga". Quyida Uchqun Nazarovning „Chayon yili“ romanida metonimiya tasviriy vositasidan unumli foydalanilgan va bu yerda bir qator misollarning tahlilini ko'rishingiz mumkin.

„Ko'plarga ofat, uqubat, ajal keltirgan urush Murodxo'ja akaga boylik to'kdi, muayyan davralarda uning obro'yi yanada oshdi“. (S.30)

„Der Krieg, der so vielen Menschen Leid, Unglück und Tod brachte, schüttete über Murod Khoja sein Füllhorn aus. In gewissen Kreisen stieg sein Ansehen noch höher“. (S. 38)

Bu misolda „urush olib keldi“ deyilyapdi, bunda jarayonning nomi aytilyapdi, lekin biz unda qatnashgan odamlarni va ularning qilayotgan mudhish ishlarini tushunishimiz mumkin. Metonimiyaning asosiy xususiyatlaridan biri, bu stilistik birlikning ortida odam turadi. Masalan, „Schönheit“ (Go'zallik) tushunchasi ortida ham bir go'zal ayolga ishora qilinyapdi. Yuqoridagi misoldagi davra so'zi ham insonlarga nisbatan qo'llanilyapdi.

„Bu jozibali o'rmonga kim birinchi qadamini qo'ygan bo'lsa, yana nariroq bo'lishni orzu qiladi...“ (S.82)

„Wer erst einmal den Fuß in diesen lockenden Dschungel gesetzt hat, der möchte immer weiter gehen“. (S. 40)

Bu yerda biz metonimiyaning sinekdoxa turini ko'rishimiz mumkin.

Butun nomi bilan qismni yoki, aksincha, qism nomi bilan butunni ifodalash asosida nomlarning ko'chishi sinekdoxa deyiladi. Masalan, „Besh qo'l barobar emas“, „Chorva tuyoqlarini ko'paytiramiz“ va boshqalar.

„Den Fuß setzen“ (oyoq qo'ymoq, qadam qo'ymoq) birikmasida oyoqni aytish bilan inson tushuniladi.

„Yo'q, zudlik bilan amalga oshirilgan tadbir shubha qo'zg'aydi, onasi, yengiloyoq, nomussiz ekan deydi“ (S.82)

„Nein, so eine eilige Unternehmung würde nur Verdacht auslösen, seine Mutter würde sagen, sie ist ein leichtes Mädchen und hat keine Ehre“. (S. 40)

MUHOKAMA

Bu yerda nemis tilida berilgan gapda ko'chim ishlatilmagan, lekin asarning asl matn tilida sinekdoxa ishlatilgan. „Yengiloyoq“ so'zida ta'na a'zolaridan birini aytish bilan bu yerda biz bir insonni tushunyapmiz. Yengil oyoq yomon (noshar'iy) yo'llarga yuradigan, suyug'oyoq ma'nolarini anglatadi.

„Kerakli aloqalariga ham putur yetadi“ (S. 33)

„Seine Beziehungen würden auch großen Schaden nehmen“ (S. 42)

„Aloqa“ deyilganda uning do'stlari, tanish-bilishlari, hamkasblari tushuniladi. Bu ham metonimiyaning o'ziga xos ko'rinishlaridan biri hisoblanadi.

„Yaxshi bo'lsa oshini, yomon bo'lsa boshini yeydi“ (S. 33)

„Stellte er sich artig an, würde er alles für ihn tun, und wenn nicht, würde er wissen, was er mit ihm zu tun hatte“. (S. 42)

„Boshini yemoq“ iborasida ham inson tana a'zosi boshni aytish bilan insonni tushunish mumkin. Bu fe'ling bo'lsa, yo murodingga yetasan, yo boshingni yeysan. S. Siyoyev, Yorug'lik. „Boshini yemoq“ iborasi bu yerda o'zini badnom, halok qilmoq mazmunida kelyapdi.

„-Yetimligi yaxshi,- dumi yo'q,- dedi Murodxo'ja aka osoyishta tarzda“. (S.34)

„Dass er eine Waise ist, ist mir gerade recht, da hängen nicht so viele mit dran“, sagte Murod Khoja aufgeräumt“. (S. 43)

Dum so'zi asl ma'noda hayvonning quyrug'i. Ko'chma ma'noda esa „doim birovga ergashib yoki unga xushomad qilib, birga ortidan yuradigan odam; shotir“ degani ma'noni anglatgan: *Abdurasul Tojiboyning majlisda o'z tarafini oladigan dumlar to'play boshlaganini gapirdi. P. Tursun*, «O'qituvchi». *Dum emish, xo'ja kelib menga dum bo'lsin. A. Qahhor*, «Qo'shchinor chirokdari». Yuqoridagi misolda asar qahramonlardan biri Murodxo'ja aka Hoshimjonga nisbatan „yetimligi yahshi, dumi yo'q“ deydi. Bundan Murodxoja akaning romandagi salbiy obrazlardan biri ekanligini tushunishimiz mumkin, „Dum“ deyilganda Hoshimjonning ota-onasi, yaqinlari, qarindoshlari aytiyapdi, ya'ni „uning dumi yo'q“ jumlasida ko'chma ma'no kasb etib, uni izlab, yo'qlab keladigan ortida hech kimi yo'q deyilyapdi. Metonimiyaning sinekdoxa turi bu yerda mohirona qo'llanilgan.

XULOSA

Misollarni tahlil qilar ekanmiz, muallif metonimiyalarni o'z o'rnida va o'zgacha yondashish bilan qo'llaganini ko'rish mumkin. Bu asar juda qiziqarli, tili ravon, individual stilda yozilgan bo'lib, unda avvalo o'zbek (nemis) tillarining aslan qudratini, qolaversa yozuvchining tilga bo'lgan shaxsiy munosabatini tilning qanchalik qudratli kuch ekanligini ko'rsata olishida va uning qudratini yanada oshirishda erishgan hissalarida sezish mumkin. Tahlil jarayonida biz shunga amin bo'ldikki, ko'chimlar orqali so'z ma'nosini yaxshiroq tushunishimiz, voqealar bayoni va uning tasvirini jonli obrazlar qiyofasida ko'rishimiz mumkin.

REFERENCES

1. Uchqun Nazarov. Chayon yili, G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, Toshkent 1990.
2. Uchqun Nazarov (Übersetzerin Ingeborg Baldauf). Das Jahr des Skorpions, der deutschsprachige Ausgabe: J & D Dag'yeli Verlag GmbH, Berlin 2018.
3. A. Iskos, A. Lenkova. Deutsche Lexikologie, издательство «Просвещение» ленинградское отделение, Ленинград 1970.
4. E. Riesel, E. Schendels. Deutsche Stilistik, Verlag Hochschule, Moskau 1975
5. Professor Dr. Dieter Götz, Professor Dr. Günther Haensch, Professor Dr. Hans Wellmann. Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache, Langenscheidt Verlag, München 2008.

РАЗВИТИЕ МЕЛКОЙ МОТОРИКИ У РЕБЕНКА

Абдуламинова Адолат Абдурасул кизи

Студентка 1 курса специальности Специальная педагогика
и инклюзивное образование Ташкентский Государственный
педагогический университет имени Низами.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6818417>

Аннотация. Мелкая моторика имеет важное значение в развитии такой двигательной деятельности ребенка, как умственная деятельность, познавательные процессы- память, мышление, воображение и т.п. Очень важно развивать мелкую моторику в раннем детском возрасте, точнее до трех лет. В первые шесть месяцев после рождения мозг достигает 50 процентов своего взрослого потенциала, а к трем годам- 80 процентов.

Ключевые слова: мелкая моторика, игры, развитие, Су-Джок массажёр, массаж рук и пальцев, мышление, память.

DEVELOPMENT OF FINE MOTOR SKILLS IN CHILDREN

Abstract. Fine motor skills are important in the development of such motor activity of a child as mental activity, cognitive processes-memory, thinking, imagination, etc. It is very important to develop fine motor skills in early childhood, more precisely up to three years. In the first six months after birth, the brain reaches 50 percent of its adult potential, and by the age of three - 80 percent.

Keywords: fine motor skills, games, development, Su-Jok massager, hand and finger massage, mind, memory.

ВВЕДЕНИЕ

“Истоки способностей и дарований детей находятся на кончиках их пальцев. От них образно говоря, идут тончайшие ручейки, которые питают источник творческой мысли. Чем больше уверенности и изобретательности в движениях детской руки, тем тоньше её взаимодействие с орудием труда, тем сложнее движения, необходимые для этого взаимодействия, тем ярче творческая стихия детского разума” (В.А.Сухомлинский).

Ребенок постоянно интересуется, изучает, постигает окружающих мир. Ребёнку необходимо всё хватать, трогать, гладить и пробовать на вкус. Начинать работу по развитию мелкой моторики нужно с самого раннего возраста.

Одним из важных направлений развития малыша является развитие его моторики- как общей (разнообразные движения тела), так и мелкой (движения кистей и пальцев рук). [2. С.11]

На начальном этапе жизни мелкая моторика отражает то, как развивается ребенок, показывает его интеллектуальные способности. Дети с плохо развитой моторикой неловко держат ложку, карандаш, не могут шнуровать ботинки. Им бывает трудно собрать рассыпавшиеся детали конструктора, работать с пазлами, мозаикой, счётными палочками.

Это влияет на эмоциональное благополучие ребенка, на его самооценку. Щт того насколько ловко научится ребенок управлять своими пальчиками, зависит его дальнейшее развитие. Наряду с развитием мелкой моторики развиваются память, внимание, а также словарный запас.

Мелкая моторика связана с нервной системой, зрением, вниманием, памятью и восприятием ребенка. Ученые доказали, что развитие мелкой моторики и развитие речи очень тесно связаны. В головном мозге есть центры, которые отвечают за речь и движения пальцев. Они расположены очень близко.

Поэтому развивая мелкую моторику, у ребенка активируются зоны, отвечающие за становление детской речи и повышающие работоспособность ребенка, его внимание, умственную активность, интеллектуальную и творческую деятельность.

Кроме того, мелкая моторика непосредственно влияет на ловкость рук, которая повлияет в дальнейшем, на скорость реакции ребенка, на мышление, памяти, умения, рассуждать, концентрировать внимание и воображение.

МЕТОДЫ

Основной метод накопления информации-прикосновения.

Сейчас в продаже появилось большое количество “умных” игрушек, которые помогают развить мелкую моторику ребенка- это объемные конструкторы , шнуровки, мозаики.

Существует огромное количество игр и упражнений, развивающих мелкую мускулатуру:

- *Игры с резинками*- направленные на повышение упругости ручной мускулатуры;
- *Игры нанизывания*;
- *Игры с разноцветными камешками*. Выкладывая красочные узоры, дети закрепляют знания о цветах, формах, развивают воображение.
- *Игры со счётными палочками, карандашами*.
- *Игры с разноцветными прищепками, верёвочками, шнурками*.
- *Игры с поролоном*.
- *Игры с мозаикой, конструктором, кубиками*.
- *Игры с шариками*. Призваны обучать ребенка рассчитывать силу толчка и направление движения шарика с помощью перекачивания от ладони к ладони по столу, подбрасывания и ловли шарика одной рукой.
- *Игра “Чудесный мешочек”*. Обращает внимание детей на разный материал фигурок, учит определять его на ощупь считать предметы.[1, С.57]
- *Игры с природными материалами*.
- *Игры с продуктами питания*.
- *Игры со специальными игрушками*.
- *Пальчиковые игры*.
- *Теневой театр*.

Можно выделить следующие движения рук, которые следует отрабатывать у детей:

- развитие хватание;
- развитие соотносящих действий;
- подражание движениям рук;
- развитие движений кистей и пальцев рук. [2, С.17]

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЕ

В возрасте 6-7 месяцев полезно делать массаж кисти рук в направлении от кончиков пальцев к запястью и такое упражнение: брать каждый пальчик ребенка по отдельности в свои пальцы, сгибать и разгибать его. Так нужно делать по 2-3 минут ежедневно. При

поведении массажа ежедневно уже через несколько месяцев виден благотворный результат: руки ребенка перестают быть мягким, наливаются силой. Вместе с развитием хватания это дает толчок общему развитию ребенка.

В настоящее время широко используется Су-Джок-терапия с массажным мячиком и колечком для развития мелкой моторики у детей.

Массажер Су-Джок- массажер медицинский для интенсивного воздействия в комплекте с двумя кольцевыми пружинами- улучшает циркуляцию крови в зоне применения, воздействует на отдельные части тела и органы, а также рефлекторно на все системы организма.

На ладони находится множество биологически активных точек , эффективным способом их стимуляции является массаж специальным шариком. Прокатывая шарик между ладошками, ребенок массирует мышцы рук. В каждом шарике есть эластичное кольцо , которое помогает стимулировать работу внутренних органов. Кольцо нужно надеть на палец и провести массаж до появления ощущения тепла. Эту процедуру необходимо повторять несколько раз в день. Особенно важно воздействовать на большой палец, отвечающий за работу головного мозга человека. Это для детей интересно и легко, поэтому это упражнение они сами могут самостоятельно выполнять. Чтобы было интереснее заниматься с кольцом Су-Джок, эту работу можно проводить в игровой форме, с помощью стихов или сказок.

Игра “Пальчики-мальчики”

Ребенок поочередно надевает массажные кольца на каждый палец, проговаривая стихотворение пальчиковой гимнастики:

Раз-два-три-четыре-пять, (разгибать пальцы по одному)

Вышли пальцы погулять,

Этот пальчик самый сильный,

Самый толстый и большой.

Этот пальчик для того, чтоб показывать его.

Этот пальчик самый длинный

И стоит он в середине.

Этот пальчик безымянный,

Он избалованный самый.

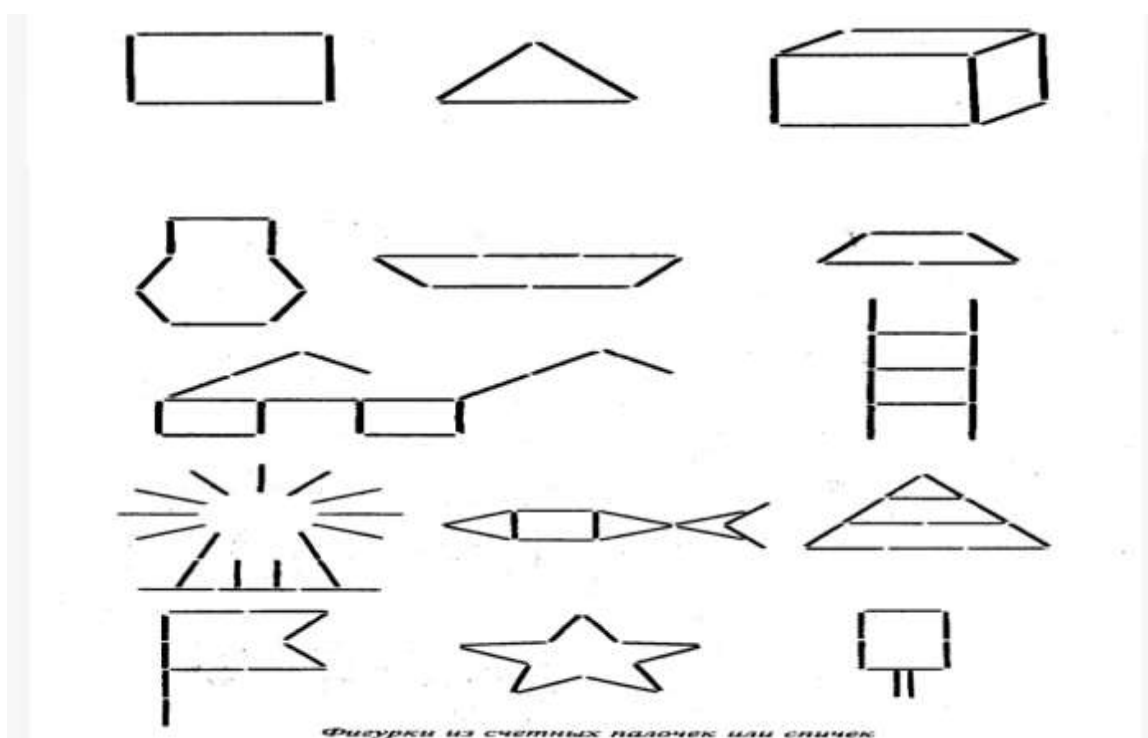
А мизинчик, хоть и мал,

Очень ловок и удал.

С девятимесячного возраста следует давать ребенку перебирать сначала крупные, ярко окрашенные предметы, а затем более мелкие предметы.[3,С.7]

Посмотрим одна из распространенных простых игр для развития мелкой моторики составление фигурок из счетных палочек или спичек.

Ребенка просят выложить на столе сначала по образцу, затем по памяти и, наконец, самостоятельно, по представлению, фигуры: кубик, квадрат, треугольник, окно, сумка, аквариум, пирамидка, звезда, рыба, флаг, морковь, брюки, дом, бабочка, самолет, кровать, книга, качели, мост, коробка, телевизор, собака, корова, ваза.[3,С.9]

Формирование таких фигур с помощью палочек и спичек не только формирует у ребенка мелкую моторику, но и развивает в нем такие качества, как воображение, память, правильное размещение предметов, творчество, координация в пространстве.

ВЫВОДЫ

В настоящее время педагоги и психологи советуют уделять больше внимания развитию ручных умений и навыков уже в раннем возрасте. Занятия и игры для развития

мелкой моторики сейчас особенно популярны и активно пропагандируются, а современный рынок предлагает разнообразный выбор книг, пособий и игрушек по этой теме.

Некоторые родители считают, что в раннем детстве достаточно кормить и заботиться о ребенке. Этот период является важной основой и периодом для дальнейшей жизни и умственной деятельности ребенка.

Часто с рождением ребенка мы приносим ему целый мир игрушек, которые практически ничем не отличаются друг от друга. Такие игры как конструктор, мозаика и собирательные игры и игрушки более интересны для ребенка и служат для выявления его талантов и развития его умственного потенциала. Во время такие игры его руки непосредственно участвуют и служат для развития мелкой моторики. Для ребенка окружающие его предметы и предметы обихода интересными и являются окружающей его средой. Поэтому он хочет их изучить, трогать. Не ограничивая ребенка во всем в это время, а вместо этого позволяя ему играть с различными предметами, семенами растений, бобовыми и пищевыми продуктами у него развивается мелкая моторика.

Обучение девочек вязанию крючком, не только развивает у них моторику, но и развивает их творческие способности и вкус, учит их быть терпеливыми, и таким образом, выполнять полезную тренировку.

REFERENCES

1. Л.В.Косарева, В.Н.Полтавцева. Особенности подбора игрушек для развития мелкой моторики ребёнка. Россия, Старый оскол. (Features of the selection of toys for the development of fine motor skills of the child)
2. Е.А.Янушко. Развитие мелкой моторики у детей раннего возраста. Москва. Издательство ВЛАДОС-2019/ (Development of fine motor skills in young children)
3. С.Е.Большакова. Формирование мелкой моторики рук. Москва. Издательство “ТЦ сфера”.2007. (ation of fine motor skills of the hands)

TILDA GIPONIMIK MUNOSABAT

Shodmonova Gulhayyo

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Filologiya va tillarni o`qitish o`zbek tili yo`nalishi talabasi

Ramazonova Shahodat

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Filologiya va tillarni o`qitish o`zbek tili yo`nalishi talabasi

Hamroqulova Shahzoda

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Filologiya va tillarni o`qitish o`zbek tili yo`nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6818447>

Anotatsiya. Ushbu maqolada tildagi giponimik tur-jins munosabati va uning ahamiyati haqida fikr va mulohazalar berib o`tilgan. Maqola davomida giponimiya lug`at boyligidagi leksemalarning pog`onali aloqasidan kelib chiqadigan ma`no munosabatlari ekanligiga alohida to`xtalib o`tilgan.

**Kalit so`zlar:** tur, jins, giponimik munosabat, pog`onali o`sish, uyadoshlik.

ГИПОНИМИЧЕСКОЕ ОТНОШЕНИЕ В ЯЗЫКЕ

Аннотация. В данной статье приводятся мысли и мнения о соотношении гипонимического рода в языке и его значении. В ходе статьи было подчеркнуто, что гипонимия – это смысловая связь, возникающая при пошаговом соединении лексем в лексике.

Ключевые слова: вид, пол, гипонимические отношения, ступенчатый рост, гнездование.

HYPONYMIC RELATION IN LANGUAGE

Abstract. In this article, thoughts and opinions are given about the relationship of hyponymic gender in the language and its importance. In the course of the article, it was emphasized that hyponymy is a semantic relationship arising from the step-by-step connection of lexemes in the vocabulary.

Key words: species, sex, hyponymic relationship, stepwise growth, nesting.

KIRISH

Giponimiya, giponim hamda giperonim atamallari dastavval 1968-yilda ingliz tilshunosi Layanz tomonidan qo`llangan. Shundan so`ng giponimiya haqidagi dastlabki ilmiy axborotlar rus tilshunosligida ham vujudga kela boshlagan. O`zbek tilshunosligida tilshunos olim R.Safarova ilk marotaba bu ma`noviy munosabatni o`rganib chiqqan. Giponimiya lug`at boyligidagi leksemalarning pog`onali (ieararxik) aloqasidan kelib chiqadigan ma`no munosabatlari. Bundan munosabatlarning mohiyati shundaki, torroq tushuncha yoki ma`no ifodalaydigan leksemalar kengroq tushuncha yoki ma`no ifodalaydigan leksemalar bilan tur(giponim) va jins (giperonim) aloqasida bo`ladi. Bunday aloqa birlashtiruvchi (integral) semalar orqali amalga oshiriladi. Masalan. Atirgul leksemasining ma`nosi, gul leksemasining ma`no tarkibiga, it leksemasining ma`nosi hayvon leksemasining ma`no tarkibiga kiradi. Bunday pog`onali (bosqichma-bosqich) munosabat, ayniqsa u yoki bu fanning terminologik tizimida keng tarqalgan. Chunonchi botanikada tur tushunchasi turkum tushunchasi tarkibida, turkum tushunchasi oila tushunchasi

tarkibiga , oila tushunchasi qabila tushunchasi tarkibiga , qabila tushunchasi sinf tushunchasi tarkibiga , sinf tushunchasi esa eng katta taksonimik kategoriya bo'lgan tur tushunchasi tarkibiga kiradi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Leksemalar ma'nosidagi ana shunday bog'lanish gipo-giporonimik (tur-jins) munosabati deb qaraladi. Ongimizda leksemalarning muayyan tur guruhlariga ajratilib saqlanishi ma'lum hodisa . Bu narsa ko'proq so'zlarni yodda saqlash va ularni tizim asosida tushunishga yordam beradi. Daraxt leksemasini olaylik. Daraxt leksemasiga izohli lug'atda quyidagicha izoh beriladi. "Tana qo'yib, shox va novdalar chiqarib , tomir otib o'sadigan ko'p yillik o'simlik". (Daraxt shoxlarida iliq tomchilardan seskanib uyg'ongan go'dak kurtaklar tabassum qiladi).Endi esa , "Chinor" leksemasini tahlil qilamiz "Po'sti ko'kish, panjasimon shapaloq bargli , uzuq, umrli sersoya daraxt". Ikkala leksemani ham birlashtiruvchi umumiy daraxt o'simlik semalari mavjud. (Chinor chirimas , archa qurimas). Giponimiya umumiy atama (gipernym) va uning o'ziga xos nusxasi (giponim) o'etasidagi munosabatni ko'rsatadi. Giponim-bu semantic maydoni gipernimasidan ko'ra kengroq aniqroq bo'lgan so'z yoki ibora. Giperonimning semantic maydoni, shuningdek o'ta yuqori darajali debnomlanuvchi giponimikadan kengroq . Giponimlar va giperonimlar o'rtasidagi munosabatlarga yondashuv gipernimni giponimlardan iborat deb ko'rishdir. Mvhum so'zlar bilan bu yanada qiyinlashadi tasavvur qiling, tushunig va bilim. Giponimlar odatda ismlarga murojaat qilish uchun ishlatilsa , u nutqning boshqa qismlardida ham qo'llanishi mumkin. Ismlar singari fe'llardagi giperonimalar ham harakatning keng toifasiga tegishli so'zlardir. Yana shuni ta'kidlab o'tishimiz mumkinki Giponimik munosabatda giperonim va giponim farqlanadi.

TADQIQOT NATIJASI VA MUHOKAMA

Giperonim jins belgisini bildirgan predmetning nomini ifodalovchi ko'pgina ma'noni semantic jihatdan umumlashtiruvchi mikrotizmning markaziy leksemasini, dominantasi sifatida namoyon bo'luvchi lug'aviy birlik . Giponim esa ma'lum jins turning nomini hamda o'zining semantic tarkibida implitsit tarzda jins ma'nosini ham ifodalovchi semantic jihatdan giperonimga nisbatan boy bo'lgan lug'aviy birlik. Giponim va giperonim orasidagi aloqa mantiqiy asosga ega. Bu esa ob'ektiv borliqdagi umumiylik tushunchasi bilan bog'liq . Giponimlar teng huquqli bo'lib , giperonimga munosabati bir xil. O'z navbatida bu monosabat polisemiya va omonimiya hodisasi bilan ham bog'lanadi. O'zbek tilidagi daraxt nomi dastlab ikki guruhga bo'linadi mevali daraxt va mevasiz daraxt . Mevali daraxt o'z mevasining nomi bilan ataladi. Shuning uchun bu leksema ko'p ma'noli bo'lganligi bois bir tomondan meva ikkinchi tomondan daraxt giperonimi bilan semantic munosabatga kirishadi . Giperonimning ma'nosi giponim leksemanikiga nisbatan kengroq va noaniqroq, giponim leksemaniki esa giperonimkiga nisbatan torroq va yorqinroq. Shu boisdan , aytish mumkinki , giperonimning ma'noviy mohiyati barcha giponimning ma'noviy mohiyati yig'indisiga teng . Aytilganidek, daraxt mevali va mevasiz daraxtga bo'linadi demak borliqdagi bunday bo'linish giponimiya hodisasi sifatida tilde ham aks etadi. Lekin daraxtning mevali va mevasiz turini ajratadigan alohida leksema o'zbek tilida yo'q . Demak, giponimning o'rni bo'sh bo'lib , ular leksik lacuna (bo'sh xona) hosil qiladi. Leksik lakunani tuli nutqiy nominative birlik to'ldirishi mumkin. Har bir gipo-giponimik qator cheklanmagan miqdorda lug'aviy lakunaga ega bo'ladi . Bu bo'sh xona ayni bir jinsning turli belgisi bilan chegaralanmagan miqdorda to'lib

borishi mumkin . Masalan 10ta ot turning nomini bilgan odam uchun qolgan ot turi nomlari bo`sh lakuna hisoblanadi .

XULOSA

Demak lakunalar ijtimoiy ham , individual ham bo`lishi mumkin. Giponimiya hodisasiga misollar keltiramiz .

{Rang}-oq, sariq, qizil, yashil, ko`k, qora , moviy, jigarrang

{Kiyim}-kostum,shim,ko`ylak,do`ppi,ro`mol

{She`riy san`atlar}-she`r,qasida,fard , g`azal,tuyuq,ruboiy

{Gullar}-atirgul,lola,kaktus,chinnigul

{O`quv qurollari}- ruchka,qalam,kitob,daftar

{Davlatlar}-O`zbekiston , Tojikiston, Angliya, Afg`oniston, Turkiya

{Shaharlar}- Tokio,Toshkent,Parij,London

{Qushlar}- Laylak, qarg`a , musicha,bulbul

{Ilonlar}- Kobra,bug`ma ilon,ajdar tish

{Vaqt}- soniya,daqqa,oy,kum,yil,asr,hafta

{Jamiyat}-Guruh,jamoa,kengash,birlashma

{Texnika}- telefon,radio,moshina,kompyuter

{Avtomobil}- Kobalt, matiz,damas, neksiya,spark

{Choy}- qorachoy, ko`kcho`y

{Odam}- ayol va erkak

{Osmon}-oy , yulduz, quyosh, bulut

REFERENCES

1. "Hozirgi o`zbek adabiy tili" R.Sayfullayeva
2. O`zbek tili izohli lug`ati
3. Ilmiy maqolalar to`plami.
4. "Sistem leksikologiya asoslari"
5. Internet sahifalari

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI PEDAGOG KADRLARINING KASBIY
KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH ORQALI METODIK ISHLAR
SAMARADORLIGINI OSHIRISH**

Muminova Munajat Yuldashevna

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti

"Ta'lim muassasalarining boshqaruvi" yo'nalishi

TMB-21/1 guruh magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6818474>

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagog kadrlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish orqali metodik ishlar samaradorligini oshirish va tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning nazariy asoslari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, bo'lajak tarbiyachilar, fan va ta'lim, kreativlik, kasbiy kompetentlik, kreativ kompetentlik.

**ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕТОДИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ЗА СЧЕТ
РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО КОЛЛЕКТИВА ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ
ОРГАНИЗАЦИИ**

Аннотация. В данной статье описаны теоретические основы повышения эффективности методической работы и совершенствования методики развития профессиональной компетентности воспитателей путем развития профессиональной компетентности педагогов дошкольных образовательных организаций.

Ключевые слова: дошкольное образование, будущие воспитатели, наука и образование, творчество, профессиональная компетентность, творческая компетентность.

**INCREASING THE EFFECTIVENESS OF METHODOICAL WORK BY DEVELOPING
THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE PEDAGOGIC STAFF OF THE
PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION**

Abstract. This article describes the theoretical foundations of improving the effectiveness of methodical work and improving the methodology of developing the professional competence of educators by developing the professional competence of pedagogues in preschool educational organizations.

Key words: preschool education, future educators, science and education, creativity, professional competence, creative competence.

KIRISH

Kasb ta'limining shakllanishi va rivojlanish jarayoni, qonuniyatlari va tendentsiyalari, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash muammolari R.X.Djuraev, P.T.Magzumov, U.N. Nishonaliev, A.R.Xodjabayev, X.F.Rashidov, U.I.Inoyatov, N.A.Muslimov, Sh.Sh.Sharipov, M.B.Urazova, J.A.Xamidov, D.O.Ximmataliev, SH.Q.Mardonov, B.L. Farberman va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan.. Kompetentli yondashuvni nazariy idrok etish E.F. Zeer, I.A. Zimnyaya, V. Xutorskiyning taqiqotlarida aks ettirilgan bo'lsa, bo'lg'usi menedjerlarning kasbiy tayyorgarligi masalalariga N.A. Kiselev, Ye.V. Lebedev, S.A. Novikova,

N.V. Popov, V.M. Shepel kabi olimlarning ishlari bag'ishlangan. G.I.Xasanova, Ahmedova N.M, Sharipova M.U, G.V.Eldasheva, G.Q.Karimovalarning ilmiy izlanishlari aynan maktabgacha ta'lim tizimi tarbiyachi pedagoglarining kasbiy kompetentligini oshirishga qaratilgan. O'tkazilgan ishlarning butun ahamiyatiga qaramay, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachi pedagoglarining kasbiy kompetentligini shakllantirish muammosi bizning nazarimizda yetarlicha tadqiq etilmagan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kompetentsiyalar "bu shaxsning kutilgan va o'lchovli yutuqlari bo'lib, u o'quv jarayoni tugagandan so'ng shaxs nima qila olishini belgilaydi; mutaxassisning ma'lum bir professional sohadagi muvaffaqiyatli faoliyati uchun uning barcha salohiyatidan (bilim, ko'nikma, tajriba va shaxsiy fazilatlar) foydalanishga tayyorligini belgilaydigan umumlantirilgan xususiyat ». Yuqoridagi ta'riflarga asoslanib, "kasbiy kompetentsiya" tushunchasining muhim mazmunini taqdim etish mumkin, bu akmeologiyada o'zining rivojlanish psixologiyasi bo'limida inson kasbiy mahoratining quyi tizimlarining asosiy kognitiv komponenti sifatida qaraladi va kasbiy faoliyatni yuqori mahsuldorlik bilan amalga oshirish. Kasbiy vakolatlarining tarkibi va mazmuni asosan kasbiy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari, uning ayrim turlariga mansubligi bilan belgilanadi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

"Kasbiy kompetentsiya" tushunchasining mohiyatini tahlil qilish, uni o'qituvchining (o'qituvchining) kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirish va maktabgacha ta'lim tizimida shaxsni rivojlantirish bilan bog'liq maqsadlarga erishish qobiliyatini aks ettiradigan bilim, tajriba va kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlar integratsiyasi sifatida taqdim etishga imkon beradi. Va bu kasbiy faoliyat sub'ekti ma'lum darajadagi professionallikka erishgan taqdirda mumkin. Psixologiya va akmeologiyadagi kasbiylik – bu kasbiy faoliyat vazifalarini bajarishga tayyorlikning yuqori darajasi, mehnat predmetining sifat xarakteristikasi, yuqori kasbiy malakalar va malakalarni, turli xil samarali kasbiy mahorat va ko'nikmalarni aks ettiruvchi, shu jumladan ijodiy echimlar, zamonaviy algoritm va yechimlarga egalik qobiliyatlarini aks ettiradi. Yuqori va barqaror mahsuldorlikka ega faoliyatni amalga oshirishga imkon beradigan professional vazifalar. Shu bilan birga, shaxsning kasbiy mahorati ham ajralib turadi, bu shuningdek mehnat predmetining yuqori darajadagi kasbiy muhim yoki shaxsiy va ishbilarmonlik fazilatlarini, kasbiy mahoratini, ijodkorligini, intilishning yetarli darajasini, shaxsning progressiv rivojlanishiga qaratilgan motivatsion sohasini va qiymat yo'nalishlarini aks ettiruvchi sifat ko'rsatkichi sifatida tushuniladi.

Jahon miqyosida pedagogik tajriba va ilmiy tadqiqotlarni tahlil qilish natijasida inson hayoti davomida egallaydigan barcha ma'lumotining 70%ini besh yoshgacha bo'lgan davrda olib ulgurishi o'z isbotini topgan. Darhaqiqat, bu davr mobaynida bola dunyoni idrok qilishni boshlaydi, fikrlaydi, atrof- olam bilan tanishadi, umri davomida oladigan bilimlarga zamin tayyorlaydi. Yurtimiz kelajagi hisoblangan yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashda maktabgacha ta'lim tashkilotlari va maktabgacha ta'lim tashkilotlari mutaxassislarining o'рни beqiyosdir.

TADQIQOT NATIJASI

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib boruvchi bo'lajak mutaxassislarda kreativ kompetentligini rivojlantirish metodikasini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish bo'lajak mutaxassislarning har qanaqa jarayonda o'zining ijodiy va kreativ qobiliyatlarini

namoyon qilishida foydali va kerakli jihatlarini ko'rsatadi. O'sib kelayotgan yosh avlodni yangi zamon talablariga to'laqonli javob bera oladigan, har qanaqa vaziyatga kreativ yondasha oladigan, dunyoni yangicha qarashlar bilan anglaydigan kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish, ularda kreativ fikrlash va tafakkurni shakllantirish eng avvalo maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib boruvchi pedagog, mutaxassislardan kasbiy faoliyatlarida kreativ kompetentlikni talab etmoqda. Barkamol shaxsni voyaga yetkazishda roli beqiyos sanaladigan maktabgacha ta'lim tashkiloti bo'lajak tarbiyachilari hamda mutaxassislarini kreativ kompetentligini rivojlantirish eng avvalo oliy ta'lim muassasasi pedagoglarining zimmasidadir. Ma'lumotlarga qaraganda (yoshlar psixologiyasiga ko'ra) olti yoshgacha bo'lgan bolalar 40% iste'dod potentsialiga ega ekanlar. Bolalar eng kichik yoshdanoq ijodkorlik, yaratuvchanlikka juda moyil bo'lar ekanlar. Shunday ekan, ayni shu davr bolalarda kreativ qobiliyatlarini shakllantirishning ayni vaqtidir. Buning uchun albatta maktabgacha ta'lim tashkilotidagi mutaxassislarning o'zida kreativ sifat va kreativ kompetentlik shakllangan bo'lishi kerak. Hozirgi zamon ta'lim jarayoniga Oliy ta'lim muassasasida tapsil oluvchi bo'lajak tarbiyachilarni o'qitishda "Kreativ pedagogika asoslari" fanining qo'shilgani talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatlarida zarur bo'lguvchi kreativ kompetentligini rivojlantirilishi ta'lim jarayonini samarali va sifatli tashkil etishda xizmat qiluvchi omil bo'ladi desak, adashmaymiz.

Maktabgacha ta'lim konseptsiyasiga binoan maktabgacha ta'limning ustuvor vazifalari quyidagilardan iborat: bolaning shaxsiy rivojlanishi, uning hissiy farovonligi haqida g'amxo'rlik qilish, tasavvur va ijodkorlikni rivojlantirish, bolalarning boshqa odamlar bilan hamkorlik qilish qobiliyatini shakllantirish. Ushbu vazifalar shaxsni rivojlantirishning o'ziga xos o'ziga xos qimmatli davri sifatida maktabgacha yoshga bo'lgan munosabat bilan belgilanadi. Maktabgacha taraqqiyot davrining qiymati va uning keyingi barcha inson hayoti uchun doimiy ahamiyati maktabgacha tarbiyachilarga alohida mas'uliyat yuklaydi.

Maktabgacha tarbiya muassasalari oldida turgan asosiy vazifalarni hal qilish, maktabgacha ta'limning muqobil dasturlarining yangi maqsadlari va mazmuni bolaga nisbatan manipulyativ yondashuvni, u bilan o'zaro munosabatlarning tarbiyaviy va intizomiy modelini inkor etib, kattalar va bolalar o'rtasidagi yangi munosabatlarni kutmoqda.

Maktabgacha tarbiyachilarning kasbiy vakolatlarini shakllantirishning mumkin bo'lgan usullari, usullari haqida yaxlit ko'rinish uchun biz asosiy tushunchalarni ko'rib chiqamiz: kompetensiya, kasbiy kompetensiya.

MUHOKAMA

Ko'pgina tadqiqotchilar uchun mutaxassisning vakolati, avvalambor, funktsional vazifalarni samarali bajarishda namoyon bo'ladi. Ammo kompetentlik shu tarzda ham tushuniladi: atrofdagi dunyoni anglash o'lchovi va u bilan o'zaro ta'sirning yetarliligi; faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishga imkon beradigan bilim, ko'nikma va malakalar to'plami; sub'ektning ijtimoiy va amaliy tajribasini shakllantirishning ma'lum bir darajasi; shaxsning o'z qobiliyatlari va mavqei doirasida jamiyatda muvaffaqiyatli ishlashga imkon beradigan faoliyatning ijtimoiy va individual shakllariga tayyorgarlik darajasi; professional xususiyatlar to'plami, ya'ni. Ish talablarini ma'lum darajada amalga oshirish qobiliyati va boshqalar.

Maktabgacha ta'lim tashkiloysi tarbiyachisi bolalarni kognitiv rivojlanishiga imkon beradigan quyidagi ijtimoiy va kasbiy kompetentsiyalarga ega bo'lishi kerak:

1. Ijtimoiy vakolatlarga jismoniy shaxslar o'rtasida ma'lumot almashish, ularning qiziqishlari va ehtiyojlarini bayon qilish, boshqa odamlarga nisbatan bag'rikenglikning namoyon bo'lishi va ularning fikrlari, jamoada ishlash qobiliyati va hissiy barqarorlikka ega bo'lgan boshqa odamlarga turli xil yordam berish qobiliyati kiradi;
2. Kognitiv kompetentsiyalar ma'lumotni mustaqil ravishda qayta ishlash va tuzilishida, yangi axborot manbalarini izlashda, o'qish yoki ishlashga konsentratsiya qilishda, olingan bilim va ko'nikmalardan foydalanish qobiliyatida namoyon bo'ladi.
3. Operatsion kompetentsiyalar – maqsad va ish tartibini belgilash, noaniqlik va noaniqlikka qarshi turish qobiliyati, qaror qabul qilish va amalga oshirish qobiliyati, ish natijalarini sarhisob qilish, ish vaqt jadvalini aniqlash;
4. Maxsus kompetentsiyalarga muammoni hal qilish, o'zini o'zi boshqarish, kasbiy faoliyatda faol bo'lish, yangi vaziyatlarga moslashish, rejalarni baholash va tuzatish, xatolarni aniqlash va ularni yo'q qilishning etarli usullarini rejalashtirish usullari kiradi.

XULOSA

Demak, kasbiy kompetentsiyalar pedagogik jarayonga kompetentsiyaviy yondashuvni joriy etish uchun asos bo'lib, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisiga bilim, ko'nikma va malakalarni innovatsion faoliyatni amalga oshirishda va zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan amaliyotda foydalanishda yordam beradi. Shuningdek, tarbiyachi aqliy faoliyatning xususiyatiga ega bo'lishi kerak: og'zaki-mantiqiy xotira, faoliyat maqsadlari xususiyati: beixtiyor xotira, materialning saqlanish muddatiga ko'ra: qisqa muddatli xotira. Tarbiyachi psixologik jihatdan ham kasbiy faoliyatga tayyor bo'lishi lozim, xususan tarbiyachiga stressga chidamlilik, o'z xatti-harakatlarini va his-tuyg'ularini boshqarish qobiliyati, kuchli asab tizimi zarur: tarbiyachining ishi jismoniy kuch bilan kuchaymasa ham, doimiy psixo-emotsional stress sharoitida davom etadi. Maktabgacha yoshdagi tarbiyalanuvchilarni har tomonlama mukammal qilish shakllantirishda pedagog tarbiyachi yuqori kasbiy kompetentlikka ega bo'lishi zarur.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5198-sonli Farmoni. 2017-yil 30-sentabr. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 30.09.2017 y., 06/17/5198/0043-son; 09.10.2020 y., 07/20/4857/1357-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-son Farmoni. – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son,
3. O'zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22 dekabrdagi "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat standartini tasdiqlash to'g'risida" 802-son Qarori / qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 23.12.2020 y., 09/20/802/1658-son
4. "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi. "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi BMTning Bolalar jamg'armasi YUNISEFning O'zbekistondagi vakolatxonasi texnik ko'magi yordamida yaratildi va nashr etildi. – T.: 2018.
5. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya" to'g'risidagi Qonun. O'RQ 595. 16.12.2019 yil

6. Pedagogik atamalar lug'ati. Tuzuvchilar: Djuraev R.X., Tolipov O'. Q., Safarova R. A va boshqalar. – T.: “Fan”, 2008 y. -62 b.
7. G.V.Eldasheva, G.Q.Karimova TDPU 2018 yil “Tarbiyachining kasbiy mahorati va kompetentligi moduli bo'yich o'quv uslubiy majmua” 27-140 bet
8. F.R.Qodirova , N.M.Kayumova “Maktabgacha pedagogika” Toshkent: 2019 541 bet

ANIQ FANLARGA IXTISOSLASHTIRILGAN AKADEMIK LITSEYLARDA FIZIKADAN MASALA YECHISH DARSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Raxmatullayeva Gulira'no Valijon qizi

“Science and innovation” ilmiy jurnali bosh muharriri o'rinbosari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6820626>

Annotatsiya. Ushbu maqolada aniq fanlarga ixtisoslashtirilgan akademik litseylarda fizikadan masala yechishdagi muammolar va ularning yechimlari ko'rsati o'tilgan. Fizikada masala turlari, ularning umumiy yechish algoritmi va hozirda qo'lanilayotgan adabiyotlar tahlil qilingan. Masala yechish darslarini takomillashtirish bo'yicha umumiy xulosalar chiqarilgan.

Kalit so'zlar: fizika, akademik litsey, masala yechish, adabiyotlar, muammolar, takomillashtirish.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УРОКОВ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ПО ФИЗИКЕ В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ, СПЕЦИАЛИЗИРУЮЩИХСЯ НА ТОЧНЫХ НАУКАХ

Аннотация. В данной статье рассмотрены проблемы существующие в академических лицеях, специализирующихся на точных науках пути их решения. Проанализированы виды задач по физике, общий алгоритм их решения и используемая в настоящее время литература. Сделаны общие выводы по совершенствованию уроков решения задач.

Ключевые слова: физика, академический лицей, решение задач, литература, проблемы, совершенствование.

IMPROVEMENT OF PROBLEM SOLVING LESSONS FROM PHYSICS IN ACADEMIC LYCEUMS SPECIALIZED IN EXACT SCIENCES

Abstract. This article describes the problems in solving a problem from physics and their solutions in academic lyceums specialized in specific subjects. In physics, the types of issues, their general solution algorithm and the literature that is currently in use are analyzed. General conclusions were made on improving the lessons of solving the issue.

Keywords: physics, academic Lyceum, problem solving, literature, problems, improvement.

KIRISH

Masala yechish - olingan nazariy bilimni amaliyotga qo'llashdir. Bu esa o'quvchilarning fizik tafakkurini (fikrlashini) rivojlantirishda, jumladan hodisalarni tahlil qilishda, ular haqidagi ma'lumotlarni umimlashtirishda, o'xshash tomonlarini va farqini aniqlashda katta ahamiyatga egadir. Mantiqiy xulosalar, matematik amallar va fizikadagi qonunlar hamda metodlarga asoslangan xolda yoki eksperiment yordamida yechiladigan muammo fizik masala deyiladi. Fizik masalada qo'yilgan muammoni xal etish, masala yechishdan iboratdir Masala yechish orqali talabalar bilimlarini kengaytiradilar. Qonun va formulalarni chuqurroq bilishni o'rganadilar, ularni qo'llanish chegaralarini ko'rib chiqadilar. Umumiy qonuniyatlarni aniq bir vaziyatlarga qo'llash malakasini egallaydilar.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Metodik va o'quv qo'llanmalarda, masalalar to'plamlarida keltirilgan har bir masala ma'lum maqsadga muvofiq tanlangan bo'lib, uni yechish o'quvchilarda fizik hodisalarning

mohiyatini tushunish, fizik qonunlarni o'zlashtirish, o'quvchilarning fikrlashini va tafakkurini rivojlantirish hamda o'z bilimini tajribada qo'llash malakasini hosil qilish imkoniyatini yaratadi. Fizik masalalarni yechish jarayonida asosiy urg'u fizik kattaliklar, qonunlar va hodisalar to'g'risida real tushunchalar hosil qilishga qaratiladi. Muntazam ravishda fizik masalalarni yechib borish o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, mustaqillikka va amaliy izlanishga o'rgatadi. Fizik masalalarni yechishning muhim jihatlaridan yana biri shundan iboratki, u o'quvchining aqliy rivojlanishini va iqtidorini aniqlash uchun tashhis usuli hisoblanadi.

O'quvchilar tomonidan fizik masalalarni mustaqil yechishni tashkil etish muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. O'quvchilarda mehnatsevarlik va maqsad sari intiluvchanlik xarakterlari mustahkamlanadi. Masalalar yechish orqali o'quvchilarga zamonaviy fan va texnika yutuqlari haqidagi axborotlarni berish mumkin. Masalalar yechish jarayoni o'quvchilar bilimini, malaka va ko'nikmasini nazorat qilishga va real baholashga imkon beradi.

O'quvchilarni fizik masalalarni yechishga o'rgatish – murakkab pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. O'quvchilarni masalalar yechishga o'rgatish jarayoni o'qituvchidan o'qitishning turli uslublaridan keng foydalanishini talab etadi. Fizikadan masalalar yechishni o'rgatishda o'qituvchiga ma'lum bir tizimga solingan, oddiylikdan murakkablikka yo'naltirilgan, turli og'irlikdagi masalalarni o'z ichiga olgan qo'llanmaga ehtiyoj tug'iladi. Fizika o'qitish nazariyasi va amaliyoti hozirgi vaqtda o'quvchilarni masala yechishga o'rgatishning to'rt xil asosiy uslublari mavjudligini ko'rsatadi:

1. An'anaviy uslub;
2. Mustaqil va yarim mustaqil ravishda masala yechish;
3. Algoritmik uslub;
4. Axborot texnologiyalari (kompyuter) dan foydalanish orqali masala yechish.

Fizika masalalari matnining shakli, mazmuni va yechish uslubiga qarab quyidagicha shartlar asosida klassifikatsiyalanadi:

- I. Masala shartining ifodalanishiga qarab masalalar matnli masala, grafikli masala, masala-rasm, eksperimental masala yoki virtual masalalarga bo'linadi.
- II. Masalaning qiyinlik darajasiga ko'ra sodda masala, o'rtacha masala va qiyin masalalarga bo'linadi.
- III. Muammoni o'rganish uslubi va xarakteriga ko'ra sifatiy va miqdoriy masalalarga bo'linadi.
- IV. Mazmuniga ko'ra abstrakt va real masalalarga bo'linadi.
- V. Masalani yechish uslubiga ko'ra (bunda ushbu uslubni qo'llamasdan javobga erishib bo'lmaydi) hisoblashga doir, eksperimental va mantiqiy yoki sifatiy masalalarga bo'linadi.
- VI. Masalaning fizik tushunchalarni shakllantirishdagi o'rniga ko'ra fizik tushunchani aniqlashtiruvchi masala, tushuncha hajmini va real mohiyatini aniqlashtiruvchi masala, tushunchani miqdoriy yoki sifatiy jihatidan differensirolovchi masala, yangi tushuncha hosil qiluvchi va mustahkamlovchi masala, tushunchalarni tizimlashtiruvchi va o'quvchilarga tushunchalarni klassifikatsiyalashni o'rgatuvchi masala, fizik tushunchalarni turli holatlarda qo'llashni o'rgatuvchi masalalarga bo'linadi.

TADQIQOT NATIJALARI

Akademik litseylarda mutaxassislik fanlar chuqurlashtirib o'qitiladi va bunda fanga doir xususan fizika faniga doir masalalar yechish o'ta muhim hisoblanadi. Hozir kunda prezidentimiz qarorlariga asosan akademik litseylarda har bir guruhda 26 nafar o'quvchi bo'lib, ma'ruza

darslarida umumiy qatnashadilar, masala yechish darslarida esa bo'lingan holda 13 nafar o'quvchi ishtirok etadi. Bu esa masala yechish darslarining sifatli bo'lishini va barcha o'quvchilarning qamrab olinishini ta'minlaydi. Odatda masala yechish darsi asosan quyidagicha olib boriladi: Avval shu mashg'ulotda ko'riladigan mavzu umumlashtiriladi, ya'ni undagi asosiy qonun va formulalar takrorlanadi. Buni o'quvchilardan so'rash orqali amalga oshiriladi. Agar o'quvchilar u yoki bu tushunchani yaxshi bilmasalar o'qituvchi o'zi uni yaxshilab tushuntiradi va ma'ruza o'qiydigan o'qituvchiga o'quvchilarning qiyinchiliklarini aytadi. Umumlashtirishga 5-7 minut yetarli bo'ladi. Keyin o'qituvchi o'zi yoki uning yordamida doskada talaba bir tipdagi masalani yechib to'la tahlil qilib beradi. Shunga o'xshash masala mustaqil yechish uchun beriladi. Qiynalayotgan talabaga yordam berib boriladi. Agar guruh kuchli bo'lsa, masala ko'proq mustaqil yechiladi, kuchsiz bo'lsa ko'proq doskada yechib ko'rsatilib, ozroq mustaqil ishlatiladi. Agar darsda ishlashga mo'ljallangan hamma masalalar yechilib ulgurilmasa, qolgani uyga vazifa qilib beriladi. Bir turdagi (andozadagi, bir tipdagi) masalani yechish orqali bilimlar yaxshi o'zlashtiriladi, uy vazifalarini bajarishga, nazorat ishiga tayyorlanishga yordam beradi. Odatdagi uslubda masala yechish (o'qitish)ning asosiy kamchiligi shundaki, olingan bilim tez esdan chiqadi va boshqa tip masalalarga ko'chirib bo'lmaydi.

Bu rivojlantiruvchi o'qitish bo'la olmaydi. Mehnat qilish orqali olingan bilim mustahkamroq boladi va ongli ravishda o'zlashtiriladi. Vujudga keladigan qiyinchiliklar o'quvchilardan yangi yo'llarni izlashga majbur qiladi. Bular ko'proq mehnat qilishni talab etadi. Bu esa muammoli o'qitish orqali amalga oshiriladi. Muammoli o'qitishning kamchiligi shundaki, muammoni yechishga hamma o'quvchilar qatnashmaydi. Muammo ba'zilarga oson tuyulsa, ba'zilarga qiyin bo'ladi. Masala turli uslublardan foydalanilib yechiladi. Albatta iloji boricha muammoli o'qitishdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masala yechishga oid amaliy mashg'ulotlarning rejasi unga ajratilgan vaqtga asosan tuziladi.

Masala yechish tola ma'ruza kursining asosiy mavzulariga oid rejalashtiriladi. Uni albatta ma'ruzachi o'qituvchi bilan kelishgan xolda tuziladi. Bir yoki ikkita nazorat yozma ishi ham rejalashtiriladi. Rejada qisqacha nazariy material, auditoriyada yechiladigan va vazifa qilib beriladigan masalalar ko'rsatilishi lozim. Talabalar ishini nazorat qilib borish uchun shaxsiy jurnal tutish yaxshidir. Birinchi mashg'ulotda mashg'ulotlar rejasi bilan talabalar tanishtiriladi va qaysi mavzulardan keyin nazorat yozma ishi olish aytib o'tiladi. Har bir qoldirilgan dars ishlab chiqilishi uqtiriladi. O'qituvchi masala yechish darsiga tayyorlanishda avval nazariy materialni ko'rib chiqadi. Doskada yechiladigan, mustaqil ishlashga beriladigan va ahamiyat beriladigan hamda fanlararo bog'lanishga oid masalalarni belgilab oladi. Masalalar ma'ruzada ko'rib chiqilgan materiallarga asosan yechiladigan bo'lishi lozim.

Akademik litseylarda fizikadan masalalar yechishdagi asosiy muammolardan biri adabiyotlar sonining kamligi hisoblanadi. Masala yechish usullari ko'rsatilgan adabiyotlar sifatida esa faqat K.Tursunmetov va A. Uzoqov va boshqalar tahriri ostidagi «Fizikadan masalalar to'plami» kitobini ko'rsatib o'tish mumkin holos. Qolgan adabiyotlarda faqat javoblar keltirilgan bo'lib, yechish usullari ko'rsatilmagan.

Remkevichning «Fizikadan masalalar to'plami» turli xil masalarni qamrab olganligi bilan o'quvchini zeriktirib qo'ymaydi. A.Uzoqov tahriri ostidagi testlar to'plami Oliy ta'lim muassalariga kirishda DTM tomonidan taqdim etilgan testlarni o'zida jamlagan bo'lib abuturiyentlar uchun juda qulay hisoblanadi. Bundan tashqari T. Rizayev va Suyarovlarning

kitoblari ham masala yechish jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning asosiy adabiyotlariga aylangan.

O'quvchilarning mustaqil o'quv faoliyatini rivojlantirishda fikrlash ko'nikmasini shakllantirish, ularni darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish maqsadida, qiziqarli masalalarni tanlashga alohida e'tibor berish lozim. Tanlangan masalalar aniq bir tizimni tashkil qilishi, aniq bir maqsadga qaratilishi kerak. Shuning uchun mustaqil fikrlash ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgan ayrim mavzuga va bobga oid masalalarni tanlashga alohida ahamiyat berish zarur.

MUHOKAMA

Masalalar mazmuni o'rta maxsus ta'limi fizika fanini o'qitishning maqsad va vazifalaridan kelib chiqishi, DTS talabalariga mosligi, masalani qo'yilishi aniq va real bo'lishi, o'quvchi esa aniq ilmiy bilimga va amaliy ko'nikmaga ega bo'lishi kerak. Shuni alohida qayd qilishi kerakki, agar tanlangan masalalar tizimi, shuningdek har bir masala quyidagi talabalarga javob bersa, bunday masalani tarbiyaviy va ta'limiy ahamiyati salmoqli bo'ladi.

1. Masalani talabalar mustaqil yecha olishlari uchun qanday bilimlarga ega bo'lishi.
2. Masala o'quvchi uchun qiziqarli bo'lishi.
3. Masala qanday tarbiyaviy va ilmiy ahamiyatga ega bo'lishi.
4. Masalalar bir-biridan qanday farqlanishini bilish.
5. Har bir masala aniq maqsadga ega bo'lishi.
6. O'qituvchi talabaga qanday darajada yordam berishini bilishi.
7. Talaba ijodiy izlanib masalalarni yechishda qanday yutuqlarga erishganligini bilishi.
8. Masalalarni bir-biri bilan bog'liqligini bilishi.

Dars davomida har bir mavzuni o'rganishda namoyish eksperimentlari, laboratoriya ishlari va boshqa ko'rinishdagi o'quv mashg'ulotlari rejalashtirilganligi singari masalalar yechish orqali ham aniq rejalashtirish lozim. Masalalarni tanlashda metodikaga mos keladigan aniq sistemani tashkil etish va o'qitishning ma'lum maqsadlariga javob berishi lozim. Rejalashtirish ma'lum mavzular bo'yicha mashg'ulotga tayyorlanib, o'qituvchi masalalar tanlaydi, ularni yechish ketma-ketligini aniqlaydi. Tanlangan masalalar bir qator talabalarga javob berishi lozim. Masalada oddiydan asta-sekin murakkablashib borishi, har bir masalani tanlashda o'qituvchi mo'ljallangan maqsadni amalga oshirishi muhimdir. Har bir tanlangan masala talabalar bilimini oshirishga, kattaliklar orasidagi bog'lanishni tushunishni chuqurlashtirishi, bilimlarni amaliyotda qo'llashga o'rgatishi kabilar shular jumlasiga kiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda fizika fanini chin dildan o'rganishni maqdas qilgan har bir o'quvchi albatta masala yechishdan bohabar bo'lishi va olgan nazariy bilimlarini qo'llab mustaqil masala yecha olmog'i lozim. Hozirgi kunda akademik litseylarda o'quvchilarni guruhlariga bo'lgan holda masala yechish darslarning tashkil qilinayotgani o'qituvchiga ham o'quvchiga ham fanni mukammal o'rganishga imkoniyat yaratmoqda. Masala yechish borasidagi adabiyotlar kam bo'lishiga qaramay professor olimlar va o'qituvchilar tomonidan bu borada tinimsiz izlanishlar olib borilmoqda va adabiyotlar soni kun sayin ko'paymoqda. O'quvchilarni masalalar yechishga o'rgatishda, o'qituvchi masala mazmunini muhokama qilish davomida rasm, chizma, sxemalarga katta e'tabor berish bilan birga masala mazmunidan kelib chiqib bir usulda emas balki bir nechta usullarda ham yechish mumkinligini o'rgatib borishi va ushbu masalani oson yechiladigan usulini oldindan ko'ra olishga o'rgatish maqsadga muvofiq deb o'ylayman.

REFERENCES

1. И.И.Воробьев, П.И.Зубков, О.Я.Савченко ва бошқалар. Задачи по физике. М.: “Наука” 1981.
2. А.Г.Чертов, А.А.Воробьев. Физикадан масалалар тўплами. Тошкент: «Ўзбекистон», 1997.
3. T.Rizayev,B.Ibragimov. Fizikadan masalalar yechish metodikasi. Toshkent: 2015.
4. Г.Ф.Меледин. Физика в задачах. М.: “Наука” 1994.
5. Qizi R. G. V. OLIMPIADA MASALALARI ORQALI O'QUVCHILARNING FIZIKA FANIGA QIZIQISHINI ORTTIRISH METODIKASI //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 7-12.
6. Raxmatullayeva G. N. V. Q., Atajanov E. Y., Sotivoldiyeva M. I. Q. QATTIQ JISMLAR FIZIKASIGA OID MASALALAR YECHISH ORQALI O 'QUVCHILARNI FAN OLIMPIADALARIGA TAYYORLASH METODIKASI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 11. – С. 160-165.
7. Qilichovich Q. E., Yusupboyevich A. E. AKADEMIK LITSEYDA QATTIQ JISMLAR FIZIKASIGA OID TUSHUNCHALARNI TAKOMILLASHTIRISH //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 118-124.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARNING KASB-HUNAR TANLASHLARIDA PSIXOLOGIK YONDASHUV

Iydiboyeva Guljahon Nasrullayevna

Navoiy viloyati Nurota tumanidagi

33-umumta'lim maktab, psixolog

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6821860>

Annotatsiya. Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilari kasb-hunar tanlashlarida psixologik yondashish. O'quvchilarning kelajakda to'g'ri yo'l tanlashlari uchun to'g'ri yondashish metodikasi bayon etiladi.

Kalit so'zlar: o'quvchi, ta'lim-tarbiya, pedagog, amaliyotchi psixolog.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ К ВЫБОРУ ПРОФЕССИИ

Аннотация. В статье представлен психологический подход учащихся общеобразовательной школы к выбору профессии. Изложена методика правильного подхода учащихся к выбору правильного пути в будущем.

Ключевые слова: ученик, воспитатель, педагог, практикующий психолог

GENERAL SECONDARY SCHOOL PSYCHOLOGICAL APPROACH IN VOCATIONAL SELECTION OF SCHOOLCHILDREN

Abstract. The article presents the psychological approach of secondary school students to choosing a profession. The methodology of the correct approach of students to choosing the right path in the future is described.

Keywords: student, educator, teacher, practicing psychologist.

KIRISH

Kasbga yo'naltirish- shaxsning bo'lg'usi kasbiy faoliyat sub'ekti sifatida o'ziga nisbatan shakllanish jarayonini o'taydi, ya'ni kelajakda bozor iqtisodiyoti munosabatlariga moslashib boradi.

Kasbga yo'naltirishga yoshlarning kasbni erkin va mustaqil tanlashning ilmiy- amaliy tizimi sifatida qarash lozim. U har bir shaxsning ham shaxsiy xususiyatlarini, ham xalq xo'jaligi manfaatlari nuqtai nazaridan mehnat resurslarini to'laonli taiminlash, bozor iqtisodiyoti munosabatlari zaruriyatini hisobga olish kerak.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Umumiy o'rta ta'lim maktab o'qituvchilarning mehnat ta'lim darslarida olgan bilimlari, shakllangan ko'nikma va malakalari ularda mehnat qilishga umumiy tayyorgarlikni, xalq xo'jaligining aniq bir sohasida qo'llanishi vazifa qilib qo'yishi lozim. Bundan tashqari boshqa fan o'qituvchilari ham o'rganilayotgan mavzu dasturlarini o'zgartirmasdan, ya'ni mantiqiy ketma-ketligiga ta'sir qilmasdan, ushbu fan xususiyatlarini hisobga olgan holda o'quvchilarni mehnat jarayonlari, mehnat turlari ko'rinishlari va texnologiyasi bilan tanishtirib borishlari, bozor iqtisodiyoti tamoyillarini, Respublikamizning iqtisodiy potensialini ochib berishlari lozim.

Hozirgi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida tashkil etilayotgan kasbga yo'naltirish ishlari o'quvchilarning jamiyatimizda o'z o'rnini topishlariga katta yordam beradi. Bu jarayonda mintaqaviy kasblarni targ'ib qilish bilan birgalikda, o'quvchilarga kasblar to'g'risida ma'lumot berish, konsultatsiyalar o'tkazishga yordam beradi. Shu bilan birgalikda kasbga yo'naltirish

bo'yicha ta'lim muassasalarida psixologlarning, maktab pedagogik jamoasining vazifalarini, kasbga yo'naltirish tadbirlarini amalga oshirishda ham katta ahamiyat o'ynaydi.

Yoshlarga ta'lim –tarbiya beruvchi o'qituvchi, ustoz, murabbiy, ta'lim xodim, mutaxassis, rahbar nafaqat bilimdon, balki eng avvalo, yuksak insoniy sifatlar sohibi bo'lishi lozim. Darhaqiqat o'quvchi yoshlarning fanga qiziqishi yoki kasb-hunar tanlashni, uni o'rganish, malakali mutaxassis bo'lib yetishishiga talim- tarbiya beruvchilarning ma'lakali mutaxassis bo'lib yetishida ta'lim-tarbiya beruvchilarning ma'naviyasi axloqiy fazilati bilimda maxorati mehnat sevarligi fidoiyligi bir so'z bilan aytganda, ijtimoiy- madaniy kamoloti muhim ahamatga ega. Shuningdek ularning kasb madaniyati ham alohida o'rin tutadi. Zero mutaxassis xodimning maxorati yoki kasb madaniyati qanchalik yuksak bo'lsa, uning faoliyati shunchalik samarali bo'ladi.

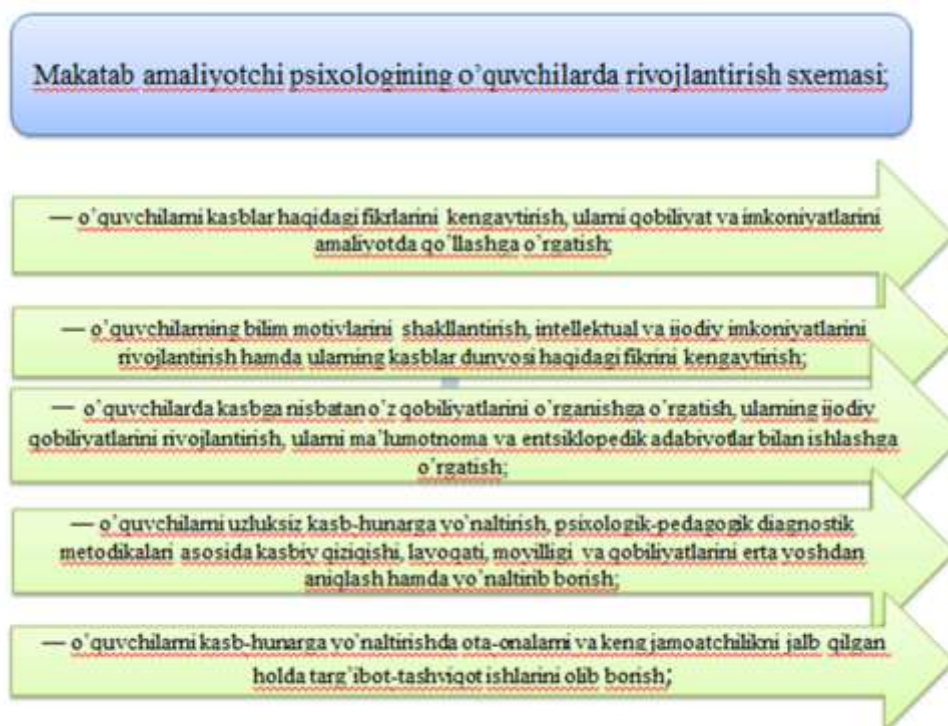
Pedagog kadrlarni kasb mahoratini oshirishni, kasb madaniyatini yuksaltirishni hayotning o'zi taqozo etmoqda. Buning uchun esa o'quv tarbiya muassasalarda o'qituvchining kasb mahorati va kasb madaniyati haqida tez-tez kengash va suhbatlar o'tkazib turish ma'ruzalar o'qish foydadan holi bo'lmaydi. O'qituvchilar zamon talablaridan kelib chiqqan holda o'z faoliyati va bilimlarini nazorat qilish va baholash, xatolarini tahlil qilish, o'ziga o'qituvchilik sifatlarini rivojlantirish, o'z-o'zini qayta tayyorlash va tarbiyalash imkoniyatlariga duch keladi. Hozirgi vaqtda ta'lim- tarbiya ishi nafaqat vatanimiz kelajagi bo'lishi yoshlar hayotida, balki har bir kishi faoliyatida, umuman jamiyat taraqqiyoti va ijtimoiy tizimda o'ta ahamiyatlidir. Ta'lim- tarbiyasiz kelajakda o'z samaralarini beruvchi islohot yo'q. Axloq va madaniyatni yuksaltiruvchi vosita ta'lim- tarbiyadir madaniyatsizlik esa illat. Ijtimoiy hayotni takomillashtirish uchun insonning o'zi axloqiy jihatdan kamol topishi lozim inson butun hayoti orqali butun umri mobaynida tarbiyalanadi.

TADQIQOT NATIJALARI

Maktab o'quvchilarining umumiy o'rta ta'lim muassasalarida kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini tashkil etish, o'quvchilarda kasbiy bilimlarni va motivatsiyani, ijtimoiy hayotdagi kasbiy olamga moslashuv va jamoaviy hamkorlik ko'nikmalarni shakllantirish hozirgi zamonning dolzarb muammolaridan biridir.

Maktab o'quvchilarida kasb-hunar tanlashga ko'malashishning asosiy maqsadi — umumiy o'rta ta'lim muassasalarida kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini tashkil etish, o'quvchilarda kasbiy bilimlarni va motivatsiyani, ijtimoiy hayotdagi kasbiy olamga moslashuv va jamoaviy hamkorlik ko'nikmalarni shakllantirish.

Bugungi kunda har bir insonning kasblar olamida o'z-o'zini topishi, kasbiy o'zligini anglashi, jamiyatda o'z o'rnini topishga intilishi va unga qiziqishlari kun sayin ortib bormoqda. Minglab kasblar ichida qaysi birini tanlash, unga shaxs moyilligi, layoqati va qiziqishlarining mos kelishi yoki kelmasligini bilish shaxs istiqbolida muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirish umumta'lim maktabi ishining tarkibiy qismidir. Ma'lumki, agar kasb to'g'ri tanlangan bo'lsa, inson uchun mehnat quvonch, ijodiy ilhom manbaiga aylanadi, bu esa inson uchun ham, jamiyat uchun ham foydalidir. Shu o'rinda psixologlarimiz ta'kidlaganidek, insonning o'zi hohlagan kasbni erkin tanlashi nihoyatda katta ahamiyatga ega. Inson sevgan ishi bilan shug'ullansa, u bu ishdan xursand bo'lishi, qanoat hosil qilishi, ko'p tashabbus ko'rsatishi, charg'imag'ayrat bilan ishlashi mumkin.

MUHOKAMA

Maktabda olib boriladigan faol o'quv faoliyati har bir o'quvchi o'z aqliy qobiliyati va eng avvalo tafakkur tiniqligini, mantiqan to'g'ri fikrlashni, tafakkurning mustaqil va original bo'lishini, topqirlikni, chuqur mulohaza qilishni, aqliy teranlik va o'ziga tanqidiy munosabatda bo'lishni rivojlantirish imkonini beradi.

Irodaviy sifatlarni, ya'ni: dadillik, qat'iyat, intizomlilik, o'ziga va o'z kuchiga ishonish, o'zini idora qila bilish, og'irvazmin bo'lish singari fazilatlarini rivojlantirishga ham harakat qilish kerak. Mana shu sifatlarning hammasi birga qo'shib mehnatga bo'lgan qobiliyatni ta'minlaydi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, kasb tanlash katta hayot yo'lidagi eng muhim qadamdir. Inson hayotda o'zini baxtli his etishi uchun albatta, atrofida mehribon, sevimli insonlar bo'lishidan tashqari, o'z qiziqishi bilan amalga oshiradigan kasb-hunarga ham ega bo'lishi zarur. Ba'zi yoshlar ko'p yillar orzu qilib yurgan mutaxassislik uchun oliy ta'lim muassasasiga hujjat topshirish damlari yaqinlashganda, «Men kelajakda shu sohaning mutaxassisi bo'la olamanmi, bunga mening bilimim va iqtidorim yetadimi?» — deb o'ylanib qoladilar. Ayrimlar o'zlarining ko'p yillik orzularidan ham voz kechib, hozirgi kunda dolzarb ahamiyatli o'rin tutayotgan sohaga qiziqib, kutilmaganda o'z fikrlarini o'zgartiradilar. Asosiysi, yoshlar to'g'ri yo'lni tanlash o'z hayotlari oldida juda katta mas'uliyatli vazifa ekanligini yaxshi bilishlari va faqatgina qiziqishlari yuqori bo'lgan kasb sirlarini egallashga intilishlari zarur.

XULOSA

Kasbning faqat tashqi yoki xususiy bir jihatiga qiziqishi o'quvchini ko'p muammolarga olib keladi. Jumladan, kasb tanlash formulasiga ko'ra o'quvchida mavjud bo'lgan qobiliyat va salomatligi o'zaro mos kelmasligi mumkin. Kasb tanlashda hal qilinishi lozim bo'lgan har qanday masalaga kompleks yondashish, muammoning barcha qirralarini o'zaro mujassam holda tasavvur qilish hamda uning talablarini har tomonlama qondiradigan yechimni topish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quvchilar ba'zida o'zlari yoqtirgan, engli o'zlashtiradigan o'quv fanini kelajakda egallaydigan kasbi bilan uzviy davomiylikda tasavvur qiladilar. Biroq, yaxshi ma'lumki, o'quvchi har qanday kasbni egallash uchun o'zida ko'plab o'quv fanlarini mujassam etgan va bundan tashqari ta'lim jarayonining zaruriy komponenti sifatida talab etiladigan ko'plab boshqa mashg'ulotlarni o'z ichiga oluvchi kasbiy ta'lim jarayoni o'taganidan keyingina muayyan kasb egasi bo'lib etishadi. Bu borada o'quvchilarni kasbiy ta'lim jarayonining mohiyati bilan to'laroq tanishtirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

REFERENCES

1. Boltaboyev S.A va boshqalar. "Kasb tanlashga yo'llash" ma'ruzalar matni. Toshkent. Nizomiy nomli TDPU 2003
2. Musilmanov N.A, Mullaxmedov R.G "Kasb tanlashga yo'llash" Toshkent 2007
3. O'zbekiston Respublikasida o'quvchi yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish tizimini rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik Respublika tashxis markazi. 2010

Mundarija

Садритдинова Дилфуза Маматхоновна, “МАРҲУ-Л-АРВЌХИ” АСАРИДА ТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ТАСНИФИ	7
Adaxanov Rustamjon , Islomov Muslimbek, O’RTA TALIM MAKTABLARIDA BOSHLANG’ICH SINFLARI UCHUN MATEMATIKA FANINI O’QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AMALIY PAKETLARDAN FOYDALANISH USULLARINI TADQIQ QILISH.	11
Nurmatova Guljakhon Toshmatovna, “SEMANTIKA-GAPLARNING TUZILISHI VA TALQINI”	16
Imyaminova Shuhratxon Salijanovna , Hafiza Qo’chqorova Sherbabayevna , Xabibullayev Fayzulla Nabibullayevich, Matchanova Yulduz Rahmanova, Abduraximov Iskandar Nodirjon o’g’li, O’SIB KELAYOTGAN YOSH AVLODGA TA’LIMIY VA DIDAKTIK O’YINLAR ORQALI TA’LIM BERISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR	18
Рашидова Сайера, НАУКА В БИБЛИИ	23
Mahmudova Z, Khamidova K.N, Fozilova Iroda Hafizovna, INGLIZ VA O’ZBEK TILLARIDA KOMPLIMENTNI IFODALOVCHI VOSITALAR	26
Мисирова Нодира Товбаевна, Ўришова Хайринсо, БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРНИ ИЖОДИЙ КАСБИЙ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ	35
Ahmedov Akmaljon Yusufovich, Egamberdiyev Oyatillox Alisher o’g’li, BO’LAJAK O’QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI	40
Юлдашева Тохта Аметовна, ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ МЕТОДОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА	47
Saloxiddinov Manuchehr, THE DEFINITION OF TYPOLOGY AND ITS USAGE IN DIFFERENT DISCIPLINES	52
Abduraxmonov Asad, O’ZBEK SHE’RIYATIDA BARMOQ SHE’R TIZIMINING TARAQQIYOTI	63
Акбаров Садоқат Хотамжон қизи, ЎРТА МАКТАБЛАРДА ДАСТУРЛАШ БЎЙИЧА МУРАККАБ МАСАЛАЛАРНИ ЕЧИШ МЕТОДИКАСИ	55
Muydinova Madina Alisherovna, Eraliyeva Nargiza Ulugbek qizi, OPPORTUNITIES FOR THE USE OF MULTIMEDIA IN EDUCATION	59
Annayev Davlat Ismatovich, "QISSASI AR-RABG’UZIY" ASARIDA TARJIMA SHE’RLAR.	67
Qurbonov Muzaffar, Husanova Fazilat, XURSHID DAVRON SHE’RIYATIDA TARIXIYLIK VA ZAMONAVIYLIKKA YO’G’RILGAN VATAN TIMSOLI	71
Shomurodova Maftuna Ubaydulloyevna, XAMSANAVISLIKDA “FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDAGI YOSHLAR OBRAZINING TADRIJIY TARIXI VA DOSTONLARDAGI POZITSIYASI	74
Qo’ziboyeva Go’zal Saidrasul qizi, TILIMIZGA KIRIB KELGAN NEOLOGIZMLAR VA ULARNING TAHLILI	78
Qo’ziboyeva Go’zal Saidrasul qizi, HOZIRGI KUNDA TILIMIZDA FAOL QO’LLANOYATGAN O’ZLASHMA NEOLOGIZMLAR	84
Saidov Jasur Doniyor o’g’li, TA’LIM OLUVCHILARNING MA’LUMOTLAR BAZASI FANIGA BO’LGAN QIZIQISHLARINI KOMPETENSIYALIY YONDASHUVLAR ASOSIDA OSHIRISH MUAMMOLARI.	89
Norinova Dilbaroy Maxammadjonovna, TARBIYA FANINING YOSHLAR MA’NAVIY KAMOLOTIDAGI O’RNI VA ROLI	94
Muminjonova Feruzaxon Xabibullo qizi, PAST DARAJADA O’ZLASHTIRUVCHI O’QUVCHILAR KOGNITIV EXTIYOJLARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI	98
Temirova Sarbina-Bonu, MILLIY QADRIYATLARIMIZNING MA’NAVIY O’ZLIKNI ANGLASHDAGI AHAMIYATI	101
Djabbarov Saidburxon Tulaganovich, , Yax’yayeva Muslimaxon Toxirboyevna, BAKALAVRIAT TALABALARINING AKADEMIK KO’RSATKICHLARI SIFATINI TAHLIL QILISH	104
Yuldashev Ulmasbek Abdubanapovich, Samatboyeva Marjona Baxtiyor qizi, RAQAMLI TECHNOLOGIYALARINING TA’LIM SOHASIDA QO’LLANILISHI	110
Атабоева Шохида Жураевна , Гофурова Мухайёхон Юрсинбоевна, 5-7 СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ЭСТЕТИК ДУНЁҚАРАШИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МАКТАБ РЕПЕРТУАРИНИНГ ЎРНИ	114
А.Б.Қодирова, АБУ АБДУЛЛОХ МУҲАММАД ИБН АЛИ ҲАКИМ ТЕРМИЗИЙНИНГ “ОҚИЛЛАР ВА АЛДАНГАНЛАР” АСАРИДА НАФС ТАРБИЯСИНИНГ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ	119

Qodirova Feruza Mamurovna, Nurmuxammedova Guzal Baxodirovna, KONSTITUTSIYA – FAROVON HAYOT TAMOYILI	126
Холмуротова Шохиста Мирзалиевна, АЁЛЛАР ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ ДИАГНОСТИКАСИ	129
Sarvinov Rahimjonova To'liq qizi, BOSHLANG'ICH TA'LIMDA DIDAKTIK O'YINLI TA'LIM TECHNOLOGIYALARINING SAMARADORLIGI	134
Обидов Жамшидбек Ғайратжон ўғли, ТЕХНОЛОГИК ДЕТЕРМИНИЗМ КОНЦЕПЦИЯСИНИНГ МАЗМУНИ ВА ТЕХНИКА ТАЪЛИМИДАГИ АҲАМИЯТИ	142
Bakirova Sadokatkhon Elmurod qizi, Rakhimova Khumora Fakhridin qizi, LINGUOCULTURAL FEATURES OF THE JAPANESE LANGUAGE WITH MORPHEMIC DEFINITION	150
Abdullayeva Ozoda Odiljon qizi, ANVAR OBIDJON IJODINI O'RGANISHDA SAMARALI USULLAR	155
Mamatkulova Xurshidabonu Anvarjon qizi, Sadirova Kimyoxon Anvarjon qizi, VAQT TUSHUNCHASINING SEMANTIK TUZILISHI VA UNING INGLIZ VA O'ZBEK FRAZELOGIYASIDA AKS ETILISHI	160
Артикова Мавжуда Максудовна, ЭФФЕКТИВНОЕ РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ ПО ФОРМИРОВАНИЮ УМСТВЕННОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ	163
Артикова Мавжуда Максудовна, ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ТЕРМИНОЛОГИИ ВОДНОГО ХОЗЯЙСТВА В ОБУЧЕНИИ И УСПЕШНЫЕ МЕТОДЫ ИХ РЕШЕНИЯ	168
Yusupov Samandar, SOME COMMENTS ON THE ATTITUDE OF FOREIGN LANGUAGES IN JADID'S JOURNALISTIC WORKS AND PROSE	173
Xoliqova Dilobar Muxtorjon qizi, CHO'LPON – MILLATPARVAR SHOIR, MOHIR TARJIMON	176
Абдумунинова Диана Абдусаттар кызы, ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ СТИЛИСТИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ	179
Эватов Саминжон Собирович, ОИЛА ВА МАКТАБ ҲАМКОРЛИГИ АСОСИДА ЎСМИР ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ	182
Жўраева Гулмирахон Зуфаржон кизи, WEB-КВЕСТ ТЕХНОЛОГИЯСИ АСОСИДА БЎЛАЖАК ХОРИЖИЙ ТИЛ ЎҚИТУВЧИЛАРИДА АХБОРОТЛАРГА ТАҲЛИЛИЙ ВА ТАНҚИДИЙ МУНОСАБАТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК МАЗМУНИ	190
Абдуганиева Гулрух Мансур кизи, В.Р.Топилдиев, ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КРЕДИТ - МОДУЛ ТИЗИМИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ХУСУСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР	216
Azimova Ziyoda Ergashevna, Gulrukh Zulunova Bobirmirzo kizi, COMMUNICATION BETWEEN A TEACHER AND PUPILS AS AN EXCHANGE OF SPIRITUAL VALUES	198
Omadbek Olimjonov Odiljon ugli, Gulrukh Zulunova Bobirmirzo kizi, PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FACTORS AND CONDITIONS OF CLASSROOM MANAGEMENT EFFECTIVENESS	201
Sarvinov Rahimjonova To'liq qizi, BOSHLANG'ICH TA'LIMDA XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA PEDAGOGIK TECHNOLOGIYALAR	204
A.R.Sattorov , UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA "QUYOSH FIZIKASI" GA OID BILIMLARNI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA O'QITISH	213
Рисолат Шайхисламова, НОВАТОРСТВО РУССКОЙ ПОЭЗИИ XX ВЕКА	226
Пўлатов Сайёдбек Ҳасанович, ТАСАВВУФ ГЕНЕЗИСИ ВА ТАРАҚҚИЁТИ	229
Сафарова Дилшодахон Эшмухаммадовна, ЭКОНОМЕТРИКА ВА ИНФОРМАТИКА ФАНЛАРИНИ ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРИГА АСОСЛАБ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ	234
Tangirov Ro'ziboy, BADIY PSIXOLOGIZM VA UNING ILMIY-NAZARIY KRITERIYLARI	241
Yoqubboyeva Shoxista To'raxon qizi, IQBOL MIRZO SHE'RIYATIDA SINONIMLARNING QO'LLANILISHI	246
Eshkeldiyeva Feruza Xudoyor qizi, HOZIRGI O'ZBEK ADABIYOTCHILIGIDA HIKOYACHILIK VA UNING RIVOJI	249
Алимжоновна Мехринисо, ТАЪЛИМНИНГ ГЛОБАЛЛАШУВИ ШАРОИТИДА ТАЛАБАЛАРДА МАДАНИЯТЛАРАРО МУЛОҚОТ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЗАРУРАТИ	254
Абдуалим Алимкулов , СӨЗДЕРДІҢ ЛЕКСИКАЛЫҚ ЖӘНЕ СЕМАНТИКАЛЫҚ СИПАТЫ	270
Абдуалим Алимкулов, Ташмухамедова Ильмира , ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР	276
Абдуалим Алимкулов, ІЛИЯС ЖАНСҮГІРОВТІҢ АУДАРМА ӨНЕРІНДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	264
Meliqo'ziyev Dadaqo'zi Jo'raqo'ziyevich, G'ulomova Maftunaxon Ravshanbek qizi, PISA TOPSHIRIQLARIGA O'XSHASH TOPSHIRIQLAR ASOSIDA O'QUVCHILARDA ILMIY MATN BILAN ISHLASH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH	281

Quvvatova Z.R. , PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SELF-GOVERNANCE IN ATHLETES	287
Tursunova Aziza Ixtiyorovna , MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA O'LCHAM HAQIDA TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH	292
Turayeva Maftuna Akbar qizi , THE ROLE OF DERIVATION AND ABBREVIATION IN WORD FORMATION IN RECENT YEARS	296
Abduvohidova Elnora Shermuhammad qizi , HAR TOMONLAMA BARKAMOL YOSHLAR – MAMLAKATIMIZ TARAQQIYOTINING POYDEVORI	304
Abduraxmonova Manzura Manafovna , Yo'ldoshev Abdulazizjon , TA'LIM SOHASIDA IJTIMOYIY ISHNING INNOVATSION TEXNOLOGIYALARI	299
Yorbuloval Dildora Shokir qizi , ZAMONAMIZNING AYRIM QORA ILLATLARINING BADIY TALQINI, HAMZA HAKIMZODA NIYOZIY SHE'RIY HIKOYASIDA	319
Насуллаева Дилноза Бахадировна , ПОНЯТИЕ «ПРЕДЛОЖЕНИЕ» В КОРЕЙСКОМ ЯЗЫКЕ	308
Sarvinov Rahimjonova To'lqin qizi , TA'LIM JARAYONIDA KO'RGAZMALI VA TARQATMALI MATERIALLARDAN FOYDALANISH	322
Sarvinov Rahimjonova To'lqin qizi , TA'LIM JARAYONIDA INTERFAOL METODLARNING O'RNI	327
Raxmonqulova Nargiza Baxromjon qizi , Qosimjonova Xamidaxon Botirjon qizi , Tojiddinova Dilhumor Akramjon qizi , MULTIMEDIANI TA'LIMDA QO'LLASHNING ASOSIY AFZALLIKLARI	330
Юсупжонова Феруза Курбановна , ИНГЛИЗ ТИЛИНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ	334
Qo'ychiyeva Zarnigorxon Abdumannob qizi , BOSHLANG'ICH SINFDI TABIIY FANLARNI O'QITISHDA STEAM YONDASHUV	345
Shodmonova Marxabo Uktamovna , DUAL TA'LIMNI AMALIYOTDA QO'LLASH	356
O'rinoval Feruza Uljayevna , Sadikova Zinnura Saydamatovna , MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHNING O'QUV -USLUBIY TA'MINOTI	349
Aliyeva Xonzodabegim Furqatbek qizi , O'SPIRINLIK DAVRIDA MUSTAQIL KASBIY MALAKALARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI	359
Obidjonov Xojimurod Xudoyberdi o'g'li , UNDOV SO'ZLARINING LEKSIK-GRAMMATIK XUSUSIYATLARI	375
Ravshanov Mansur Qayum o'g'li , Raxmonqulova Bibinora Xushboq qizi , CURRICULUM DEVELOPMENT IN TEACHING ENGLISH	372
O'rinoval Feruzaxon Uljayevna , Azizmatova Zaxro Nurmuxammad qizi , TARBIYACHINING INNOVATSION FAOLIYATIGA TAYYORLASHNING DIDAKTIK KOMPONENTLARI	340
Жаркинова Дилора Алиевна , ТАЛАБАЛАРДА АНТИФРУСТРАЦИОН КЎНИКМАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК МЕХАНИЗМЛАРИ	386
Жаркинова Дилора Алиевна , ТАЛАБАЛАРДА АНТИФРУСТРАЦИОН КЎНИКМАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК МЕХАНИЗМЛАРИ	386
Араббоев Хуршидбек Хусниддинович , ЎҚУВЧИЛАРНИ ОММАВИЙ СПОРТ СОЎЛОМЛАШТИРИШ ЖАРАЁНИГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК ЗАРУРАТИ	378
Комилова Ҳилола Муроджон қизи , ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ ЖАРАЁНИДА ТАЛАБАЛАРНИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ЗАМОНАВИЙ-ПЕДАГОГИК ОМИЛЛАРИ	392
Umiroval Dilshoda Husniddin qizi , INTERNET LEARNING SITES ARE RESOURCES FOR LANGUAGE LEARNERS, WORKING WITH WEBSITES	399
Begijonov Nurmuxammad Baxtiyojon o'g'li , OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUV JARAYONLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O'QITISHNING SAMARALI METODLARINI O'RGANISH	402
Hafizoval Feruza Odiljon qizi , HIKOYANAVISLIKDA USLUBIY IZLANISHLAR VA YANGILANISHLAR (M.SAFAROV IJODIDA)	367
Xoliquloval Iroda , HAMZA HAKIMZODA NIYOZIYNING DRAMALARIDA MONOLOGIK NUTQNING O'RNI	363
Умаралиев Хумоюн Абдулахат ўғли , АЛИШЕР НАВОЙИ АСАРЛАРИДА ОДИЛ ПОДШОХ ҲОЯСИ ТАЛҚИНИ	418
Xoliquval Rahima Rasuljonovna , MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHISINING KASBIY KOMPETENTLIGI	406
Каюмова Ғўзал Нарзуллаевна , СЕВГИ-МУҲАББАТ АСОСИДАГИ НИКОҲНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ	411

M. T. Isaqova , M.R. Abdukarimova , OILAVIY AJRIMLAR, ULARNING SABABLARI, AJRIMLARNING OLDINI OLISHNING PSIXOLOGIK MECHANIMZLARI	415
Kosimova Fotima Turgunovna , EXPLORING THE PERCEPTION AND PRACTICES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN HIGHER EDUCATION	424
Жумаева Гулжахон Ўраловна , ОИЛАВИЙ МУНОСАБАТЛАРДАГИ БЕГОНАЛАШУВНИНГ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ	428
Турсунов Абдумомин, Abdurasulov Jahongirmirzo, Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li , ЧАҚИРУВГА ҚАДАР БОШЛАНГИЧ ТАЙЁРГАРЛИК МАШҒУЛОТЛАРИДА ПЕДАГОГИК ВА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚўЛЛАШ ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ТОМОНЛАРИ	432
Усмонова Одина Сиддиковна , Ч.АЙТМАТОВДУН «БЕТМЕ-БЕТ» ПОВЕСТИНДЕГИ ТАМАК-АШ АТТАРЫНЫН ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫК ЎЗГЎЧЎЛҮКТЎРУ	435
Умурзакова Бонухон Азизовна , БЎЛҒУСИ ХОРИЖИЙ ТИЛ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ФАНЛАРАРО ҲАМКОРЛИК АСОСИДА МЕДИАМАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТУЗИЛМАСИ ВА ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ	440
Жарқинов Зарифжон Умаралиевич , АНИҚ ФАНЛАР ЙўНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ МИЛЛАТЛАРАРО МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ	448
Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva , ОҮБЕК НАҲОТИ ВА ИЮДИНИ О'РГАНИШДА ТОПШИРИҚЛАР УСТИДА ИШЛАШ (5-СИНФ АДАБИЮТ ДАРСЛАРИ АСОСИДА)	472
Назарова Гулсанамхон Абдурахмоновна , БўЛАЖАК ИҚТИСОДЧИЛАРДА АНАЛИТИК ТАФАҚҚУРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК ВОСИТАЛАРИ	457
Alimova Nargiza Usmonovna , FARZAND RUHIY TARBIYASIDA ОТА-ОНАНИНГ МА'СУЛЛИГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК УСУЛЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАСHTIRISH	477
Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva , ERKIN VOHIDOV НАҲОТИ ВА ИЮДИНИ О'РГАНИШДА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР (5-СИНФ АДАБИЮТ ДАРСЛАРИ МИСОЛИДА)	481
Алимжоновна Гулнозахон Исроилжон қизи , ОЛИЙ ТЕХНИКА ТАЪЛИМИ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ ТЕХНОЭТИК МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ	465
Isoqjonova Mahliyo Shuhratjon qizi , ALISHER NAVOIY "XAMSA" SIDA RADIF QO'LLASH MAHORATI	486
Qorayev Samariddin Barakayevich, Fayzullayeva Muhayyo Zohir qizi , IKKINCHI SINFI O'QUVCHILARIDA ТАРБИҲА ФАНИ ОРҚАЛИ ВАТАНПАРВАРЛИК HISLARINI OSHIRISH TEXNOLOGIYASI	490
Kukonova Shoir Kenjaboyevna , МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА СОГ'ЛОМ РАҚОВАТ МУНТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ	505
Шайхуллина Татьяна Шамильевна, Рахманова Дильноза Алишеровна , ПРЕПОДАВАНИЕ БИОЛОГИИ В СОВРЕМЕННЫХ РЕАЛИЯХ	493
Гўзал Матёқубова , РАУФ ПАРФИ ШЕЪРИЯТИНИНГ МЕМОРИАЛ КўРИНИШИ	509
Raxmonova Mavluda Xasanovna , ЗАМОНАВИЙ ТАДБИРКОР АYOЛЛАРНИНГ ИТМОИЙ FAOLLIги	497
Каримова Л.Б. , ҲОЗИРГИ ЗАМОН НЕМИС ТИЛИДА ИЛОВАЛИ ЭЛЕМЕНТЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ	514
Begaliyeva Zebunniso Alisher qizi , МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ YOSHIDAGI BOLALARNING AQLIY RIVOJLANISHIDA NUTQ O'STIRISH MASHG'ULOTLARINING АНАМИЯТИ	501
Қодиров Алижон Нуралиевич , РУСЧА ТЕРМИНОЛОГИК ЛУҒАТЛАРНИ ЎРГАТИШДА КўНИКМАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ	518
Турсунова Дилнавоз Тўлқин қизи , ТАЛАБА ХОТИН-ҚИЗЛАРДА ИЖТИМОЙ FAOLLIKНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ТАМОЙИЛЛАРИ ВА ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК ОМИЛЛАРИ	523
Низамова Муяссархон Нуритдиновна , ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ БУДУЩЕЙ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ	530
Shaxnoza Muxtarova , Humoyun Umaraliyev Abdulahad o'g'li , ТИЛ ТА'ЛИМИДА О'QUVCHILARNING MATN YARATISH KO'NIKMASINI O'STIRISH	533
Hafizov Olimjon Odiljon o'g'li , МАФКУРАВИЙ FAOLIYAT - МИЛЛИЙ G'ОYANI АМАЛГА OSHIRISH VOSITASI	539

Soqiyeva Zarnigor Shokirovna, Obid Shofiyev, ULUG'BEK HAMDAM HIKOYALARIDA XAYOL VA HAQIQAT	544
Islomova Begoyim Uktam qizi, Obid Shofiyev, JAMILA ERGASHEVA HIKOYALARIDA AYOLLAR OBRAZI	548
Маматкулова Бахтижон Равшановна, ИЗМЕНЕНИЯ В СИСТЕМЕ АНТРОПОНИМОВ В УЗБЕКСКОМ И КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКАХ В КОНЦЕ XX — НАЧАЛЕ XXI ВЕКА	561
Ибрагимова Дилбар Атхамовна, КОСМОНИМЫ "СОЛНЦЕ", "ЛУНА", "МЕСЯЦ" В НАУЧНОМ, ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ, МИФОЛОГИЧЕСКОМ И СИМВОЛИЧЕСКОМ АСПЕКТАХ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО ПЕРЕВОДА СКАЗОК "ТЫСЯЧА И ОДНА НОЧЬ")	556
Шайхуллина Татьяна Шамильевна, РОЛЬ УРОКОВ БИОЛОГИИ В ЭКОЛОГИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ	565
Husenova Nilufar Tòlqin qizi, BOSHLAG'ICH SINFLARGA MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI	574
Қарахонова Лобархон Мусахоновна, УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БИОЛОГИЯ ФАНИДАН САМАРАДОРЛИККА ЭРИШИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ	577
Гулчехра Абдуллаева, НАВОЙИШУНОС НАТАН МАЛЛАЕВ АРХИВИ ВА АСОСИЙ ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАРИ	552
Сарвиноз Азизхонова, АЗИМИЙ ИЖОДИДА ИҚТИБОС САНЪАТИ	590
Мадихонова Мубинахон Файзулло қизи, МАКТАБ ИНФОРМАТИКА ФАНИДАН ЎҚУВЧИЛАР БИЛИМИНИ ТЕКШИРИШНИНГ ШАКЛЛАРИ ВА МЕТОДЛАРИ	587
Джураев Дусмурод Уралович, Назаров Алишер Абдусамадович, ЗНАЧЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛИЯЗЫЧНОЙ СРЕДЫ В ОТНОШЕНИИ НАЗВАНИЙ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ УЗБЕКИСТАНА	595
U.Haydarova, M.Umarova, YAPON MUTOZ MANBALARIDA QO'LLANGAN METAFORALARNING TURLARI TASNIFI	599
Xallokova Maksudaxon Ergashevna, Botirova Ruhsora Faxriddin qizi , NODAVLAT TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH JARAYONINING SAMARADORLIK DARAJASI	604
Исламов Иззатилла Суннатович, ЁШ СТАЖЁР СУЗУВЧИЛАРНИНГ ТАЙЁРГАРЛИГИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ	609
Тошболтаев Фахриддин Ўринбоевич, БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК ЗАРУРАТИ	615
Kattaxo'jaeva Jahonbibi Akramjon qizi, Eshquvvatov Navro'z Normurot O'g'li, INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIMNI AMALGA OSHIRISHDA O'QITUVCHILAR MOTIVATSIYASINI SHAKILLANTIRISH	623
Абилжон Абдурахмонов, ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК НАСРИДА РАНГНИНГ ЛЕЙТМОТИВЛИК ФУНКЦИЯСИ (БИБИ РОБИАНИНГ “КУЗ ЁМҒИРИ” ҲИКОЯСИ МИСОЛИДА)	631
Sh.O.Toshpulatova, BO'LAJAK FIZIKA FANI O'QITUVCHISINING MANTIQUIY FIKRLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING TAKOMILLASHGAN MODELII	636
Атаев Азамат, VIII – XIII АСРЛАРДА ХОРАЗМ АДАБИЙ МУҲИТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА МАДАНИЙ ТАЪСИР ОМИЛЛАРИ	641
Комилхон Бокиев, XVIII ВА XIX АСР БИРИНЧИ ЯРМИ ҚЎҚОН АДАБИЙ МУҲИТИГА БИР НАЗАР	645
Yuldasheva Xilola Shokirjon qizi, MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI PEDAGOGINING INNOVATSION FAOLIYATI TUZILISHI	649
R.A.Ruziev, F.A. Shamsiddinov, ORGANIZATION OF INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGIES ON THE BASIS OF COMPETENCY APPROACH	654
Зокиров Мирзарахим Абдуалиевич, ЎҚУВЧИЛАРДА ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕРЦЕПТИВ АСОСЛАРИ	659
Юлдашев Элёржон Содикович , ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎҚУВ ФАОЛИЯТИ УЧУН СУГГЕСТИВ МОТИВАЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ	667
Муминджанова Саида Хаитматовна, Турғунбулатов Диёрбек Рузмамат уғли, СОЧЕТАНИЕ ИДЕЙ ГУМАНИЗМА И ПАТРИОТИЗМА В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДАХ АБДУРАУФА ФИТРАТА	673
Xajikurbanova Nilufar, XURSHID DO'STMUHAMMAD QISSALARI HAQIDA BA'ZI MULOHAZALAR	676
Kallibekova Dinora, WHAT DOES A REAL JOURNALIST LOOK LIKE?	678

Насруллаева Мохигул Сухробовна , ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕСУППОЗИЦИИ	681
Barotaliyeva Muyassar Murodaliyevna , THE IMPORTANCE OF ORGANIZING INTERACTIVE CLASSES USING MULTIMEDIA TOOLS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES	685
Қурбонали Сулаймонов , ЁШЛАР ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МАДАНИЯТИ ШАКЛЛАНИШИГА ОБЪЕКТИВ ВА СУБЪЕКТИВ ОМИЛЛАР ТАЪСИРИ	688
Xudoyqulova Sevara , NEMIS TILI ILOVA KONSTRUKSIYASIDA GAP BO‘LAKLARI AHAMIYATI	697
Barno Nazarova , ISSUES OF EDUCATION AND DEVELOPMENT OF RESEARCH SKILLS IN FUTURE TEACHERS	700
Ibragimova Khonzoda Saidazim kizi , DEVELOPMENT OF MUSICAL RHYTHMIC COMPETENCES IN THE STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	708
Назаров Алишер Абдисамадович , ТУРКИСТОН МАКТАБЛАРИНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ (XIX АСР ИККИНЧИ ЯРМИ - XX АСР АСР БОШЛАРИ)	715
Yo‘ldasheva Gulira’no , МАТЕМАТИКА FANINING YUZAGA KELISH TARIXI, BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI HAMDA O‘QUVCHILAR BILIMINI SHAKKLANTIRISHDAGI FUNDAMENTAL AHAMIYATI	721
Gulayim Izzetovna Aimbetova , FIRST INVESTIGATIONS IN KARAKALPAK FOLKLORE	725
Bozarova Hadiyabonu , INNOVATIVE IDEAS AND METHODS IN TEACHING CHINESE LANGUAGE	730
Ilkhom Suyunov , TEACHING AND LEARNING WITH TECHNOLOGY: EFFECTIVENESS OF ICT INTEGRATION IN SCHOOLS	733
Davlayeva Malika Abraxmatovna , БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ЭКОЛОГИЯГА ОИД ТУШУНЧАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА КРЕАТИВ ЁНДАШУВНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	738
Djuraev Dusmurod Uralovich, Uralov Mirshod Dusmurodovich , O‘ZBEKISTON TOPONIMIK NOMLARI RASMIYLASHTIRILISHIDA GEOGRAFIK ATAMALARNING QO‘LLANILISHI XUSUSIYATLARI	742
Гуламов Жасур Баходирович , ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ СТУДЕНТОВ, ОБУЧАЮЩИХСЯ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ ПЕДАГОГИКА)	746
Мирзаев Санжар Олимович , ЭЛЕКТР ТАЪМИНОТИ ФАНИНИ ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАР АСОСИДА ЎҚИТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	754
Uzoqov Asliddin Mexritdinovich, Abdullaev Azizbek Sukhrobovich , INFORMATIZATION OF EDUCATION AND CYBERSECURITY ISSUES IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT	758
Ғулом Атаджанов , БАДИЙ ТАРЖИМАДА МИЛЛИЙ РЕАЛИЯЛАРНИНГ ИФОДАЛАНИШИ (КЕНГЕСБОЙ КАРИМОВНИНГ “ОҒАБИЙ” РОМАНИ ТАРЖИМАСИ МИСОЛИДА)	767
Асем Ерғали қызы Абдурахманова , ЗАҢҒАР ЖАЗУШЫ-МҰХТАР ӘУЕЗОВ	772
Shahnoza Berdiyeva Xolmaxmatovna , IMPROVING STUDENT ENGAGEMENT IN ENGLISH CLASSROOM	749
Diyorbek Ro‘zmamat o‘g‘li Turg‘unpo‘latov, Ozoda Odiljon qizi Abdullayeva , ANVAR OBIDJON SHE‘RLARIDA MUBOLAG‘A SAN‘ATINING QO‘LLANILISHI	763
Рисбай Хайдарович Джураев , ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ	775
Диёрбек Рўзмамат ўғли Турғунпўлатов, Асем Ерғали қызы Абдурахманова , МЕСТАМИ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИИ И ОСОБЕННОСТИ КОТОРЫЕ ИСПОЛЬЗУЕТСЯ В РАЗВИТИИ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА	791
Yuldashev Ulmasbek Abdubanapovich, Samatboyeva Marjona Baxtiyor qizi , MASOFALI O‘QITISH JARAYONIDA INFORMATIKANI FANINI O‘QITISHDAGI DIDAKTIK TIZIMLAR	797
I.Soliev, Tovoldiyeva Z.R, Topvoldiyeva. M , BOLALARGA ATROF - MUHITNI TANISHTIRISHDA ESTETIK TARBIYANING O‘RNI	801
Yusupova Diloromxon Sabirdjanovna, Maxmudjonov Ibroximjon Ismoiljon o‘g‘li , MALAKALI PEDAGOGIK FAOLIYAT ORQALI QOBILIYATLI BOLALARNI ANIQLASH	805
Rahmonova Nasibaxon , BOSHLANG‘ICH SINFLARDA DARS DAN TASHQARI MASHG‘ULOTLARDA МАТЕМАТИКА FANINI O‘QITISH USULLARI	809
Shodieva Gulrukh Nazir qizi , ISSUES OF CLASSIFICATION OF WORD CATAGORIES IN THE UZBEK	812

Abdurasulov Jahongirmirzo, Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li, Choriyev Ithom Ro'ziboyevich, BO'LAJAK HARBIY XIZMATCHILARDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNING O'ZIGA XOS JIHATLARI	817
Ergasheva Nilufar, WORKING WITH NEWSPAPER MATERIAL IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS	821
Xabibullayeva Nargiza G'ulom qizi, TEACHING PRONUNCIATION IN FRENCH IN MODERN FOREIGN LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY	824
Quronbayeva Dilnoza Ma'rimboy qizi, THE IMPORTANCE OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF DIALOGICAL SPEECH OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN THE FRENCH LANGUAGE (IN THE EXAMPLE OF A1 LEVEL STUDENTS)	827
Серикбаева Малика Шахидиновна , Абдурахманова Асем Ергалиевна, СЛОВО РОДИНА В ПОНИМАНИИ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА	831
Серикбаева Малика Шахидиновна , Абдурахманова Асем Ергалиевна, СЛОВО РОДИНА В ПОНИМАНИИ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА	831
Oksana Porubay, Madina Khasanova, MACHINE LEARNING AS A TOOL OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES	840
Barotaliyeva Dinorabonu Murodali kizi, INSTILLING INTEREST IN MATHEMATICS IN CHILDREN FROM AN EARLY AGE	835
Eshmakhtova Farangiz, PRACTICAL, GENERAL EDUCATIONAL, EDUCATIONAL AND DEVELOPMENTAL PURPOSE OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES	837
Abdumurodov Asrorjon O'rol o'g'li, Mirzaqulova Gulnora Yusupovna, Turg'unboyeva Maxliyo Ikrom qizi, NEW TECHNOLOGIES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING	844
Saidxonova Aziza, Shokuchkarova Guljamol , TRANSLATION OF REALIA AND CULTURE – BOUND WORDS	848
Kayumova Go'zal Narzullayevna , Yaxyoyeva Muxayyo Hikmatullo qizi , NEGATIVIZM DESTRUKTIV SHAXS XUSUSIYATI SIFATIDA	851
Toshpo'latov Abdulaziz Quvondiq o'g'li, YOSHLARNING DUNYOQARASHI VA XULQ-ATVORIGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOY PSIXOLOGIK OMILLAR	854
Махмуджонов Иброхимжон, Тожиддинова Лайлохон Шокиржон қизи, ПСИХОЛОГИЯДА ИНСОН КАМОЛОТИ	865
Музаффарова Фарангиз Жўраҳон қизи, ЛИНГВОМАДАНИЯТШУНОСЛИК ВА АНТРОПОЦЕНТРИК БИРЛИКЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА УЛАРНИНГ ТИЛДАГИ ЎРНИ	858
Davlatova Noila Boboydavlat qizi, MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA BOLALAR PSIXOLOGIYASI	868
Ходжакулова Шахло Аскарловна, ИЗУЧЕНИЕ НАИМЕНОВАНИЯ РОДСТВА В МИРОВОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЯ «ТЕРМИН» В ЛИНГВИСТИКЕ	871
Abdurahmonov Islom Abdulakim o'g'li, QIRG'IZ VA O'ZBEK TILLARIDA SON KATEGORIYASINING MORFOLOGIK USULDA IFODALANISHI	876
ТУРСУНОВА САНОБАР НАЖМИДДИНОВНА, «ЖУДОЛИК ДИЁРИ» РОМАНИДА ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ҚўЛЛАНИЛИШИГА ДОИР	879
Saidkhonova Aziza, Shokuchkarova Guljamol , THE THEORY OF BILINGUALISM IN THE ASPECT OF NEUROLINGUISTICS	883
Джураева Пердегүл Саидовна , БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА МАТЕМАТИКАЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН БАҒАЛАУ (EGMA) ІЗДЕНИСІН ӨТКЕЗУДІҢ МАҚСАТ ПЕН МІНДЕТТЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ	886
Jiyanov O.P., DIDACTIK IN FORMING STUDENTS' KNOWLEDGE RESEARCH COMPETENCIES	892
Matrizayeva Bonu Saburjon qizi, MENTAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN	896
Dona Usmonova Sotvoldiyevna, Shukurillo Akhmadjonov Egamberdi o'g'li, BLENDS IN ENGLISH AND THEIR STRUCTURE	899
Isakova Barchinoy Ne'matovna , ANALYSIS OF THE TRANSLATION OF JACK LONDON'S WORKS INTO UZBEK	903
Xudoyberganova Gulasal Faxriddin qizi, THE IMPORTANCE OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF DIALOGICAL SPEECH IN THE FRENCH LANGUAGE OF GENERAL EDUCATION SCHOOL STUDENTS	906
I.Boltayeva, Hamdambek Shomurotov, Kamola Po'latova, Habibullo Tursunov, XALQ DOSTONLARI UMUMIY-TIPIK O'RINLARI SYUJET TIZIMIGA XOS XUSUSIYATLAR	909

Abdulboqiyeva Moxichehra Hamidulla qizi, OG‘ZAKI METODNING TURLARI HAQIDA TUSHUNCHA	913
Юнусалиева Наргиза Ортиқбой қизи, ЎҚУВЧИЛАРДА АХЛОҚИЙ ИДЕАЛ ҲАҚИДАГИ ТАСАВВУРЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА БУЮК АЖДОДЛАРИМИЗИ МЕРОСИДАН ФОЙДАЛАНИШ ЗАРУРАТИ	918
Raxmatullayeva Feruza, JADID MA‘RIFATPARVARLARINING OVRUPA MADANIYATIGA OID QARASHLARI	924
Asatjanova Iroda Maksudbek qizi, THE POETIC SKILL OF AYDIN KHODJIEVA	930
Iroda Bahronova, BILINGVIZM VA MADANIYATLARARO MULOQOT	935
Қобилова Ўғилой Камилжоновна, ИКТИСОДИЁТНИНГ РАҚАМЛАШУВИ ШАРОИТИДА УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИ ЎҚУВЧИЛАРИНИ КАСБ-ҲУНАРГА ЙЎНАЛТИРИШ ИШЛАРИ МАЗМУНИ	938
Toshxo'jayeva Gulhayo O'ktam qizi, INGLIZ TILINI O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING SAMARASI	945
Isaqova Munisa Qahramonjon qizi, HUQUQIY TERMINOLOGIYA VA HUQUQIY TUSHUNCHALAR TEXNIK VOSITA SIFATIDA	949
Musurmanova Shaxnoza, HARBIY TERMINOLOGIYANI TARJIMA QILISHNING LEKSIK, SEMANTIK, GRAMMATIK JIHATI	953
Ruziyeva Umida Tadjiboyevna, TEACHING METHODOLOGY USING SPEECH GAMES IN RUSSIAN LANGUAGE CLASSES AT A MILITARY UNIVERSITY	957
Jo'raboyeva Mohidil Maxmadaliyevna, KURSANTLARNING O'ZGA TILLARGA QIZIQISHINI ORTTIRISH MAQSADIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	961
Samatboyeva Marjona Baxtiyor qizi, KOMPYUTER O'YIN TEXNOLOGIYALARINI TA'LIM JARAYONIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI	964
Ш.И.Мухаммаджонова, ЖУРНАЛИСТИКА - "ЧЕТВЕРТАЯ" ВЛАСТЬ	969
Niyozova Dilovar Shakar qizi, PEDAGOGLAR AKT SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR	973
Sh.T. Yakubjonova, Z.A. Amanbaeva, B.B. Ishmo'minov, EKOLOGIYA VA ATROF MUHIT MUHOFAZASI FANIDAN AMALIY MASHGU'LOTLARNI O'QITISHNI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH	977
Dildora Buranova, FEATURES OF ADULTS AS A UNIQUE PSYCHOLOGICAL AND AGE GROUP OF STUDENTS IN MASTERING A FOREIGN LANGUAGE	985
Dildora Buranova, MEANS OF EXPRESSING CATEGORY OF NEGATION IN CONTEMPORARY ENGLISH: EXAMPLES AND SCIENTIFIC VIEWS	990
Chamangul Yusubova Mamutjonovna, Umida Yusubova Mamutjonovna, METONIMIYA STILISTIK VOSITASINING UCHQUN NAZAROVNING «CHAYON YILI» ROMANIDA QO'LLANILISHI	995
Абдуламинова Адолат Абдурасул қизи, РАЗВИТИЕ МЕЛКОЙ МОТОРИКИ У РЕБЕНКА	999
Shodmonova Gulhayyo, Ramazonova Shahodat, Hamroqulova Shahzoda, TILDA GIPONIMIK MUNOSABAT	1004
Muminova Munajat Yuldashevna, MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI PEDAGOG KADRLARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH ORQALI METODIK ISHLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH	1007
Raxmatullayeva Gulira'no Valijon qizi, ANIQ FANLARGA IXTISOSLASHTIRILGAN AKADEMIK LITSEYLARDA FIZIKADAN MASALA YECHISH DARSLARINI TAKOMILLASHTIRISH	1012
Iydiboyeva Guljahon Nasrullayevna, UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARNING KASB-HUNAR TANLASHLARIDA PSIXOLOGIK YONDASHUV	1017

CERTIFICATE OF INDEXING

This certificate is awarded to

Title: International Scientific Journal "Science and Innovation"

ISSN: 2181-3337 Journal link: scientists.uz

The journal has been positively evaluated in the UIF Journals Master LIST evaluation process
UIF 2022 = 8.2

A blue ink signature, likely of the Project Manager.

UNIVERSAL IMPACT FACTOR
PROJECT MANAGER

**"ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR YETAKCHISI"
ESDALIK KO'KRAK NISHONI**

"ILM-FAN TAG'IBOTCHISI" ESDALIK KO'KRAK NISHONI

**Academy of Sciences and Innovations
International Scientific Journal
Science and Innovation Series B
Volume 1 Issue 3**

**Ilm-fan va innovatsiyalar akademiyasi
Science and Innovation
xalqaro ilmiy jurnali B seriyasi
2022 yil 3-soni**

**ISSN: 2181-3337
Impact Factor: 8.2**

Bosmaxonaga berildi: 14.07.2022. Bosishga ruxsat etildi: 15.07.2022.
“Times New Roman” garniturasini, Ofset bosma.
Shartli bosma tabog'i 25. Bichimi 60x90. Adadi: 100 dona.

“Science and innovation” MCHJ
Manzil: 100155, Toshkent shaxri, Sergeli tumani, Quruvchi dahasi, 22/43.
Scientists.uz, info@scientists.uz, +998901259654